ARNOLD TOYNBEE

TARİH BİLİNCİ

BATEŞ YAYINLARI

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD TOYNBEE

BİLİNÇ

(A STUDY OF HISTORY)

Yazar ve Jane Caplan tarafından gözden geçirilmiş ve kısaltılmış yeni baskı, 90'ı renkli 507 resim 23 harita ve şema

Harp Akademileri KÜTÜPHANESİ Kayıt No: 29152

Istanbul 1978

Bateş Yayınları

Bateş

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

BÖLÜM I TARİHİN BİÇİMİ

1 Tarihle İlgili Düşüncelerin Göreceliği
2 Tarihî İncelemenin Alanı
3 Bazı Terimlerin Tanımları
4 İnsanlığın Başından Geçen Olayların Genişlemesine İncelenmesi Gereği
5 Geçiş Toplumu
6 Uygarlıkların Karşılaştırmalı İncelenmesi
7 Helen ve Çin Modelleri
8 Yahudi Modeli
9 Uygarlıkların Gözden Geçirilmesi

BÖLÜM II UYGARLIKLARIN DOĞUŞU

10 Uygarlıkların Doğuşunun Tabiatı
11 Doğuş Nedeni: ırk mı?
12 Çevre mi?
13 Meydan Okuma-ve-Tepki
14 Üstünleşmenin Çetinliği

Levent Şahverdi Arşivi

15 Elverişsiz Coğrafi Koşulların Teşviki
16 Eziyetlerin Teşviki
17 Doğmadan Ölen Uygarlıklar

BÖLÜM III UYGARLIKLARIN BÜYÜMESİ

18 Büyümenin Durdurulmasına Örnekler
19 Büyümenin Ölçütü

BÖLÜM IV UYGARLIKLARIN ÇÖKÜŞLERİ

20 Determinizme İnanmalı mıyız?
21 Mimesis'in (Taklidin) Mekanikliği
22 Rollerin Değişmesi
23 Atina ve Venedik: Geçici Bir Benliğe Tapınma
24 Doğu Roma İmparatorluğu: Geçici Bir Kurumun Putlaştırılması
25 Davut'la Goliyat: Geçici Bir Tekniğe Tapınma
26 Roma Papalığı: Zafer Sarhoşluğu

BÖLÜM V UYGARLIKLARIN ÇÖZÜLMESİ

27 Toplumsal Çözülmenin Özelliği ve Belirtileri
28 İç Proletaryalar
29 Dış Proletaryalar
30 Ruhta Ayrışma
31 Çözülme Olayının Yarattığı Meydan Okuma

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM VI EVRENSEL DEVLETLER

32 Evrensel Devletler: Araç mı, Amaç mı?
33 İletkenligin ve Barışın Nimetleri
34 Ulaştırma
35 Diller ve Yazılar
36 Başkentler
37 Kamu Hizmetleri
38 Evrensel Devletlerin Bir Geleceği Olabilir mi?

BÖLÜM VII EVRENSEL DİNLER

39 Ur mu, Krizalit mi?
40 Ayrı Türden Toplumlar mı?
41 Bir Hayale mi, yoksa Bir Gerçeklige Karşı Tepkiler mi?

BÖLÜM VIII KAHRAMANLIK ÇAGLARI

42 Barbar Geçmişi
43 İmge ve Gerçeklik

BÖLÜM IX UYGARLIKLAR ARASINDA MEKAN İÇİNDE TEMASLAR

44 Çagdaş Uygarlıklar Arasında Karşılaşmalar
45 Modern Batı ve Rusya
46 Modern Batı ve Dogu Asya
47 İskender-sonrası Helen Toplumuyla Karşılaşmalar
48 Çagdaş Uygarlıklar Arasında Karşılaşmaların Toplumsal Sonuçları
49 Çağdaş Uygarlıklar Arasında Karşılaşmaların Psikolojik Sonuçları

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM X UYGARLIKLAR ARASINDA ZAMAN İÇİNDE TEMASLAR

50 Kurumların, Yasaların ve Felsefelerin Rönesansları
51 Dillerin, Edebiyatların ve Görsel Sanatların Rönesansları
52 Dinlerin Rönesansları

BÖLÜM XI TARİHİ NİÇİN İNCELEMELİ?

53 Tarih Düşüncesinin Özelliği
54 Tarihçiler Eylemde

HARİTALAR

KRONOLOJİ

METİNLE İLGİLİ NOTLAR

RESİMLERİN LİSTESİ

İNDEKS

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Bu kitap, kendi adının akla getirdiklerini gerçekleştirmek isteyen bir girişimin sonucudur: İnsanoğlunun tarihine bir bütün olarak bakmaya çalıştım. Bu, tarihe başlangıçtan bugünkü 1972 yılına kadar bakmak ve aynı zamanda global bir biçimde bakmak anlamına gelir.

Bakışımız zaman-boyutu içinde ister istemez ölçek dışı kalacaktır. Bizler, insanlık-öncesi atalarımızın insan olmadan önce yaşadıkları yarım, belki de bir milyon yıl boyunca birkaç kemik ve bir miktar paleolitik (yontma taş) araçtan başka bir kayıt bırakmayan ilkellerdik. Tarım, hayvanların evcilleştirilmesi, çömlek yapımı ve dokumacılık ancak on bin yıllıktır: Uygarlık ancak beş bin yaşındadır ve bizim insanlık tarihiyle ilgili bilgilerimizin çoğu, bu nisbeten yakın zamanlarla sınırlanmıştır. Tarihe coğrafî anlamda global bir biçimde bakmak, zamansal derinliği içinde bakmaktan daha kolaydır; ama dengeli bir global bakış için önce kendimizi bir yanılsamadan kurtarmalıyız. Belirli bir ülkenin, bir uygarlığın, bir dinin, bizim olduğu için, sırf bu nedenle merkezî bir konumda ve üstün olduğunu düşünmek bir yanılsamadır. Bir tarihçi için tarihe kendi atalarına duyduğu bağlılık açısından bakmak, onun, global panoramayı gerçek orantıları içinde görmesini zedeleyen raslansal bir pürüzdür.

Peki ama tarih neden bir inceleme konusudur? Neden içinde bulunduğumuz zaman ve mekan ufkunun dışında şeylerle uğraşalım? Günümüzde daha geniş bir bakışa sahip olmamızı gerektiren pratik nedenler vardır. Son beş yüzyıl içinde yeryüzünün bütün çehresi, çevresini saran hava da dahil olmak üzere, fiziksel bakımdan, teknolojinin şaşırtıcı ilerlemesi sonucu içiçe örülmüştür, ama insanoğlu politik bakımdan henüz birleşmemiştir. «Mesafenin yokedilmesi»nden önceki zamanlardan bize kalıtımla geçen yöresel yaşayış biçimlerimizle hâlâ birbirimizin yabancısıyız. Bu durum korkunç bir tehlikedir. İki dünya savaşı ve günümüzde de süren dünya çapında yaygın endişe, bunalım, gerilim ve şiddet bütün hikâyeyi anlatıyor. İnsanoğlu tek aile gibi bir şey yaratmayı başaramazsa mutlaka kendini yok edecektir. Birbirimize bu nedenle yakınlaşmalıyız: Bu da birbirimizin tarihiyle yakınlaşmak anlamına gelir, çünkü İnsan yalnızca şimdiki an içinde yaşamaz. İnsanlar, zihnî bir zaman akışı içinde, geçmişi hatırlayarak, geleceğe —umut ya da korkuyla— bel bağlayarak yaşarlar.

Günümüzde tarihi genişlemesine incelemenin pratik nedeni apaçık ortada ve kendini güçle duyuruyor. Ama tarihi, insan soyunun tükenmemesi kaygısıyla incelemeye zorlanmasaydık bile, merak duygusu bizi harekete geçirecekti; çünkü merak duygusu insan tabiatının ayırıcı melekelerinden biridir. Tam anlamıyla refah ve güvenlik içinde olsaydık yine de içinde bulunduğumuz Evrene karşı bir merak duyardık. Kaldı ki bu iki ideal hedefe ulaşan bir insan toplumu hiç bir yerde ve hiç bir zamanda görülmedi.

Bunu kendi yaşantılarımdan biliyorum. Hayatım boyunca süren bir merak duygusu beni tarih çalışmalarına yöneltti. Kendimi bildim bileli kafam tarihe yatkındı. Annem de tarihçiydi. Onun tarihe duyduğu ilginin bulaşıcı ve uyarıcı bir yanı vardı. Aynı zamanda, eskiden bir denizci olan büyük amcamın yanında büyü-

Levent Şahverdi Arşivi

müştüm. Bir **East Indiaman** (üç direkli, yelkenleri dört köşeli bir gemi tipi) kaptanıydı. Hindistan'a, Çin'e yaptığı yolculukların hikâyeleri beni heyecana boğardı. Böylece, akılcı, düzenli ve barış içinde bir dünyada yaşayacağıma inanmak gibi bir aldatmaca içinde yetiştirildiğim halde, merak yüzünden tarih çalışmalarına başlamıştım. 1914'ün Ağustos ayında yirmi altı yaşıma gelene kadar da, tarihi genişlemesine incelemenin pratik bir nedeni olabileceğini farketmemiştim. Gerçeklerin bilincine varmama yol açan olay Birinci Dünya Savaşının patlaması oldu. Aynı olay bana, geniş kapsamlı bir tarih incelemesinin gerektirdiği koca yığınlar halindeki tarihi bilgileri kullanabilmek için bir de yöntem sağladı.

1914 yılı beni Oxford'da, Klasik Yunan tarihi dersleri verirken yakaladı. 1914 yılının Ağustos ayında beni yavaş yavaş saran yaşantının tıpkısının, İ.Ö. beşinci yüzyılda yaşamış bir tarihçi olan Tukidides'in de başından geçmiş olduğu birden zihnimde aydınlandı. O da benim gibi dünyasını ikiye bölen büyük bir kardeş savaşının etkisini duymuştu. Tukidides bu kuşağın büyük savaşının o zamanın dünyasında çığır açıcı bir niteliği olacağını önceden görmüş ve zaman geçtikçe olaylar onu doğrulamıştı. Şimdi görüyorum ki Klasik Yunan tarihiyle Modern Batı tarihi getirdikleri yaşantılar açısından çağdaştılar. İkisinin de akışında bir paralellik vardı. Karşılaştırmalı olarak incelenebilirlerdi. Çok geçmeden Yunan tarihiyle Batı tarihinin birçok başka örneği bulunan belli bir türün modeli olduklarını anladım. Saydığım uygarlıklar yirmi bire kadar çıktı: Şimdi ise, modele tam uymayan birkaç örnek dışında, en azından otuz bir tane sayabilirim. Yirmi, otuz örnek, karşılaştırmalı bir inceleme için yeterlidir.

Geniş kapsamlı bir tarih incelemesi için beni eğitenler arasında annemi, amcamı, Tukidides'i ve iki başka Yunan tarihçisini, Herodotus ile Polybius'u anabilirim. Bu iki tarihçi de kendi ufuklarında belirdiği ölçüde panoramik dünya tarihleri yazmışlardı. Çocukken, İngiltere'deki kontlukların adlarını ve İngiliz krallarının yaşadıkları tarihleri ezberletmelerine sinirlenirdim. Sık sık kötülük ve pek ender olarak da iyilik yapmakta birleşen İsrail ve Filistin kralları, komşuları Asurlular ve Mısırlılar konusunda merakımı uyandırmışlardı. Bunların derin izler yaratan anıtlarının bazılarını da British Museum'da seyredebiliyordum. Tarih kadar şiir ve felsefeyi de içeren yoğun bir Yunan ve Latin edebiyatı çalışması zihnî ufuklarımı genişletmişti. Tukidides bana 1914 Ağustos'unda, izlerini bugün hâlâ duyduğum bir şok etkisi yapmıştı. 1915 ve 1916 yıllarında okul arkadaşlarımın hemen hemen yarısı öldürülmüştü. Bir yandan da öteki savaşkan ülkelerde ölen yaşıtlarımın sayısı da bundan aşağı kalmıyordu. Ömrüm uzadıkça, kötülüğün kısa kestiği bu hayatlar karşısında duyduğum acı ve öfke artarak büyüyor. Çocuklarımın, torunlarımın böyle bir kaderi olmasını istemiyorum. Bu kitabın yazılması, insanlık halinin önüme serdiği anlamsız cinayetlerin meydan okuyuşuna karşı gösterdiğim tepkilerden biridir.

Tarih Bilinci üzerinde 1920'den 1972 yılına değin çalıştım. 1920'nin yazında ateş almayan ilk atışımı yaptım. 1921 yazında İstanbul'la Kale arası trende «Bölümler»in başlıklarını karaladım. Bu başlıkların çoğu şimdiki düzeltilmiş ve resimli edisyonda bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunmaktadır. Eserin kısaltılmamış şekli on iki cilde kadar çıkar. 1927 - 1939 yılları arasında yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşıyla yarışarak, ilk altı cildin sonuncusunu İkinci Dünya Savaşı patlamadan kırk gün önce yayımlatmayı başardım. 1954'de VII - X. ciltleri, 1956'da XI. cildi (Tarih Atlası ve Coğrafya Sözlüğü), 1961'de de XII. cildi («Yeni Düşünceler») yayımlattım.

1924'den 1956'ya kadar **Tarih Bilinci** ile ilgili çalışmalarım iki başka iş arasına sıkışmıştı. O sıralar Londra'daki Royal Institute of International Affairs'e (Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) uluslararası aktüel olayların yıllık bir taramasını yapıyor ve karımla birlikte İkinci Dünya Savaşının politik tarihini yazıyorduk. Bu iki büyük ve uzun süren girişim birbirlerinin tamamlayıcısıydılar. Bu iki işten birini yapabilmem için aynı anda ötekini de yapmam gerekiyordu. Her zaman bir ayağım şimdiki zamanda, öbür ayağım da geçmiş zamanda durmuşumdur. Aynı duruş biçimi, **İnceleme**'min bu düzeltilmiş ve resimli edisyonu için de geçerlidir, yalnız burada gözlerimi ayrıca geleceğe de çevirmiş bulunuyorum. İnsanın şimdiyi ve geçmişi incelerken geleceğe gözlerini kapaması mümkün değildir; mümkün olsa bile çok ters bir şey olurdu bu.

Tarih Bilinci'nin şimdiki düzeltilmiş ve resimli edisyonu, işbirliği ile gerçekleşmiş bir girişimdir. Oxford University Press ile Thames and Hudson arasında bir sözleşmeye dayanılarak Bayan Jane Caplan ile benim çalışmalarımızın bir araya gelmesinin ürünüdür.

Eserin şimdiki biçimi, hem 12 ciltlik orijinalinden, hem de D. C. Semerwell'in ilk on cildi kısaltarak yaptığı baskıdan birkaç bakımdan ayrıdır.

Bu kitap resimli olan ilk edisyondur ve resimler, kendilerine eşlik eden altyazılarla birlikte, kitaba yeni bir boyut kazandırmaktadır. Resimler bir metni yalnızca vurgulamakla kalmazlar, kelimelerin yeterince dile getiremediği birçok şeyi de aktarabilirler. Resimler Thames and Hudson'da çalışan Bayan Bruckner tarafından sağlandı. Bayan Bruckner'in bulduğu bir sürü resim arasından seçmeyi bayan Caplan'la ben, danışarak yaptık. Resim altlarının müsveddelerini Bayan Caplan hazırladı, ben de düzelttim.

Aradan geçen zaman içinde kitapta beliren boşlukları Bayan Caplan'ın bulması ve bunları doldurması için önce Bayan Bruckner'le birlikte kitabın orijinalinin planını ve içeriğini çok sıkı çalışmaları gerekti. Bundan sonra, Bayan Caplan'la çıkardığımız kitabın yeni şeklini Bayan Bruckner'in resimlendirmesi mümkün oldu. İnsanın gözünü korkutan bu işi gerçekleştiren iki meslekdaşıma derin şükran borcu içindeyim. Kitabın şimdiki biçimiyle sonuçlanan işbirliğini onların sıkı çalışmaları mümkün kılmıştır. Kitabı şu biçimde tek başıma çıkaramazdım. Söylediğim gibi bu eser işbirliğiyle yaratılmıştır: Ancak buna işaret ederken bir noktayı saklı tutuyorum. Kitabın eleştirileri yalnızca bana yöneltilmelidir. Meslekdaşlarımın araştırmaları benim düşüncelerimden çok daha sağlamdır.

Kitabın şimdiki biçimi, Semerwell'inki gibi bir kısaltmadır. Ancak bu sefer kitap daha değişik çizgilerle kısaltıldığı için ne Se-

Levent Şahverdi Arşivi

merwell'in eserinde, ne de orijinalinde bulunmayan bazı yeni konuları da ekleyecek yer bulunmuştur. Semerwell ilk on cildi bütün yapısıyla özet halinde yeniden yazmayı başarmıştı. Böylece kaçınılmaz olarak, benim tezimi destekleyen tarihî örneklerin çoğunu dışarıda bırakmıştı. Kitabın bu edisyonuna orijinalinden aktarılan bölümlerde ayrıntıların pek çoğunu saklamak mümkün olmuştur. Ek cilt olan XII. cilt («Yeni Düşünceler») şimdi ilk olarak kitabın bütünlüğü içine yerleştirilmiş bulunuyor.

Ayrıca, «Yeni Düşünceler»in yazıldığı 1961'den sonra meydana gelen olayları ve keşifleri de göz önünde bulundurmak mümkün oldu. Örneğin, savaş sanatında kaydedilen «ilerlemeler»in ard arda uğradığı yenilgilerin acı bir alayla dolu tarihi birkaç adım daha izlenebildi (Ne yazık ki bu hâlâ bitmemiş bir hikâyedir). Sahra'nın güneyinde yaşayan yerli uygarlıkların daha önce bilinmeyen tarihleri de öteki yöresel uygarlıkların yanında yerini aldı. İlk on cilt için notlarımı yazmaya başladığım 1927 yılında, Tropik ya da Güney Afrika'nın Araplar ya da Batı Avrupalılar gelmeden önce hiç bir tarihleri olmadığı sanılıyordu. O zamandan bu yana Afrika'nın bu önemli bölgesi, kısmen arkeolojik araştırmalar, kısmen de elde edilen en eski belgesel kanıtlarla daha çok aydınlık kazandı. Tropikal Afrika'daki tarım ve metalürji sanatları tarihinin Batı Avrupa'nınkiyle karşılaştırılabileceğini artık biliyoruz. Doğu Asya uygarlığının uzak tarihi ile bu yörenin bütün dönemlerinin ekonomik ve sosyal tarihi de daha berrak bir odak noktası haline geldi. Biz çalışmalarımızı sürdürürken Çin dünya işlerinde en önemli rollerden birini oynamaya başlayarak normal konumunu kazandı. Kitabın bu edisyonunda bunları ve benzeri yeni olayları göz önünde bulundurmakla insanlık sorunlarının bilgilerini ve anlaşılırlığını genişletmeye çalıştık.

Klasik Yunan'ın iki büyük epik şiirinden ikincisi olan **Odysseia**'da Menelaos adlı bir korsanın Troya kuşatmasından sonra evine dönerken yolunu kaybetmesi üzerine deniz tanrısı Proteus'u kaçırmasını anlatan bir hikâye vardır. Menelaos, Proteus'un falına bakmasını ister, ama ona bunu yaptırmak için Proteus'u sıkı sıkı tutmayı başarması gerekmektedir. Ne var ki Proteus'un bu kaçırılma olayına karşı cevabı durmadan biçimini değiştirmek olmuştur (İngilizce'deki «değişken» anlamına gelen **protean** kelimesinin kökeni budur). Tarih **protean**'dır. Siz onu belli bir biçimde yakalar yakalamaz o gene, Proteus gibi, biçimini değiştirecektir. O kadar ki, bazan tanınması bile güçleşir.

Biçim değiştirmek tarihin tabiatında vardır, çünkü tarihin tabiatı, üzerine yeni şeyler ekleyerek devam etmektir. 1914 Ağustos'unda bana bu kitabı yazdıran ilk itkiyi duyduğum andan şimdiki cildin yayımlanmasına kadar tarih, kendi uzunluğuna elli yedi yıl daha ekledi. Her ekleme bütünün kendisini değiştirir; çünkü biriken deneylerimizin ışığında geçmişin tümü birden değişik bir görünüm alır. Örneğin Tukidides'in anlattığı Yunanistan bana 1914 Ağustos'unda, 1914 Temmuz'unda olduğundan daha değişik göründü, çünkü aradan geçen zaman içinde Birinci Dünya Savaşı patlamıştı ve bu şüphesiz ki dünyanın eski toplamı üzerine eklenen olağanüstü uğursuz bir olaydı.

Birinci Dünya Savaşı olağanüstüydü ama onun bu niteliği

Levent Şahverdi Arşivi

yeryüzünde ilk kez görülmüyordu. Ansızın patlak veren birtakım başka olaylar da onun gibi dünyanın tüm tarihî görünümünü değiştirmişti: Örneğin İ.Ö. 221'de Çin'in politik bakımdan birleşmesi, İ.Ö. 334'e kadar İskender'in Çanakkale'yi geçişi, İ.S. 633'de Arapların ortaya çıkması, 13. yüzyılda Moğolların Kuzey Doğu Asya steplerinden dışarı taşması. Daha yavaş bir süreç içinde oluşan daha olağanüstü olaylar da vardır: Örneğin, Yunan ve Çin felsefelerinin gelişmesi, Museviliğin tektanrıcılığı, misyoner dinlerin, tarımın ve su gücünden yararlanmanın yaygınlaşması. Bizim yaşadığımız çağ, bütün geçmişi şimdiden çok farklı gösteren değişiklikler meydana getirmesi açısından ayrı bir özellik göstermez. Ama çağımız, belki iki bakımdan kendine özgüdür.

Son zamanlarda teknolojinin gösterdiği olağanüstü ilerleme dolayısıyla «mesafenin yokedilişi» sonucunda çağımızın bir özelliği, değişim hızının eskiyle ölçülmeyecek derecede artmasıdır. Şimdilerde tarih her an bizi şaşırtacak kadar hızlı oluşuyor. Çağımızın ikinci özelliği de geçmişi bize iki kez biçim değiştirmiş olarak göstermesidir. Geçmişin görünümü yalnızca bizim şimdiki deneylerimiz açısından değişmekle kalmıyor, arkeologların yeni bulguları ışığında da değişiyor. Arkeologlar, devrim niteliğinde birtakım yeni bulgularla ortaya çıktıkları gibi, bazı eski bulgularına da devrimci yeni yorumlar getiriyorlar. Yöntem izlemek yerine beklenmedik çıkışlarda bulunuyorlar. Arkeoloji teorilerinde moda değişikliklerinin daha kesin dönemeçler alması, bilgilerin çoğalmasıyla nasıl olsa meydana gelecek değişimleri vurgulayarak, arkeologların geçmişe bakışlarında da kesin dönemeçler yaratmıştır.

Napoleon'un 1798'de istilâ ettiği Mısır'da ve ayrıca Amerika kıtasında arkeologların yaptıkları keşifler, uygarlıkların karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmesine biraz keyfî, ama onsuz edilmez bir katkıda bulundu. O zamandan bu yana birçok uygarlığın kalıntılarını gömülü bulundukları derinliklerden kazıp çıkardılar: Örneğin bütün bütün unutulmuş olan Sümer - Akad, İndüs kültürünü. Minos, Mikene ve Maya'yı, Çin'in Shang dönemini. Aynı zamanda Mısır'ın Firavun uygarlığından kalan kütle halindeki anıtların her zaman göze batmış olan sırrını, birtakım kayıtları deşifre ederek aydınlığa kavuşturdular. Daha sonra Sümer - Akad ve Mikene uygarlıklarının ve Shang hanedanının kayıtlarını da deşifre ettiler. Arkeologların bu çalışmaları sonucunda tarihçilerin ele alabilecekleri bilinen uygarlık sayısı, karşılaştırmalı bir çalışmayı mümkün kılacak noktaya ulaştı. Bir yandan da arkeologlar uygarlığın şafağında, tarihin çehresini 20. yüzyılın bilim adamları, teknisyenleri, diktatörleri ve fatihleriyle aynı hızda değiştirmiş oldular.

Bu nedenle kitabın bu şekli, 1934 ile 1954 yılları arasında yayımlanan on ciltlik orijinalinden çok farklıdır. Ama aynı nedenle şimdiki biçimi de olayların sürüp giden akışı ve bilgilerin çoğalmasıyla günün birinde eskimeye mahkûmdur. İnsan soyu varoldukça ne tarih, ne de başka herhangi bir insan edimi nihaî olamaz. Bu kitap, okurlarının, insanlık sorunlarının tehlikeli ve eşit derecede çarpıcı akışına geniş bir görüşle bakabilmesine yardımcı olursa amacına ulaşmış olacaktır.

ARNOLD TOYNBEE
Haziran 1972

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM I

TARİHİN BİÇİMİ

İncelememe, kendi başına bir bütün sayılabilen ve dolayısıyla tarihin geri kalan kısmından ayrıldığında az çok anlaşılabilir olan bir tarihî inceleme birimini arayarak başlıyorum. Bugünün modasına uyarak tarihi ulusal devletler çerçevesi içinde inceleme geleneğine uymuyorum; bunlar bence daha büyük bir şeyin, bir uygarlığın parçalarıdır. İnsan, bilgilerini yorumlamadan önce sınıflamak ihtiyacını duyduğuna göre, bu büyük-çaplı birim bana küçük-çaplı birimlerden daha az çarpıtıcı görünüyor Birimimi tanımlayıp uygarlık-öncesi toplumlara baktıktan sonra, uygarlık tarihleri için bir «model» kurmaya çalışıyorum ve bu işte Helen, Çin ve Yahudi tarihlerine başvuruyorum. Onların ana özelliklerini bileştirerek, bildiğimiz uygarlıkların çoğunun tarihine uyduğuna inandığım bileşik bir model öneriyorum. Eski ve yeni uygarlıkların bir listesini yaparak bölümü bitiriyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 1

ÖZNELLİK:
TARAFLI BİR GÖRÜŞ

İnsanlar genellikle görmek istediklerini görür ve kendilerine önemli görünen şeyleri kaydederler. Çağdaş bir coğrafyacı açısından bakıldığında, bu on üçüncü yüzyıl **Mappa Mundi**'si (Dünya Haritası) saçmadır, ama kendi çerçevesi içinde Hıristiyan dünyasının tamamen mantıkî bir görünümüdür. Yassı bir dairenin tepesinde Âdem'le Havva'nın Eden'i ile simgelenen doğu —Hıristiyan dininin kaynağı— ve onun aşağısında da Kudüs görülüyor. Avrupa, Asya ve Afrika zamanının bütün coğrafî bilgilerinin sadece bir kısmını yansıtır bir biçimde gelişigüzel kümelendirilmiş. Tabiî sonuç, felsefî bir model, yolcular için bir kılavuz değil.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 2, 3

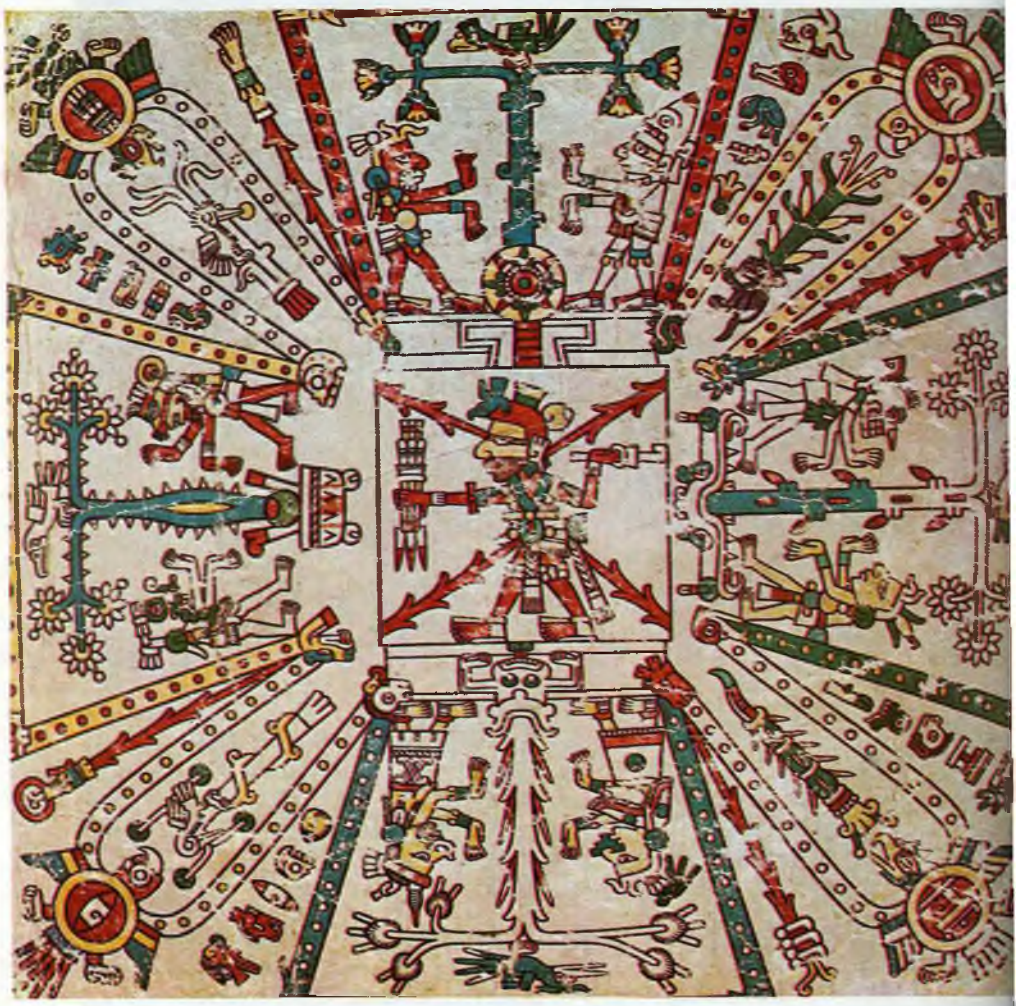
ÖZNELLİK:
BİRLİK İÇİNDE ÇEŞİTLİLİK

Aynı dinî inanç tamamen farklı kültürel yorumlara uğrayabilir. On yedinci yüzyılda Etyopya'da yapılan bir Çarmıhtan İndirilme resmi, sahneyi çağdaş mahalli görenekler çerçevesi içinde ele alıyor. On altıncı yüzyılda Hindistan'da (karşıdaki resmi yapan) bir Mughal ressam ise Avrupa modelinin aslına sadık bir kopyasını sunmaya çalışıyor, ama Bakire Meryem ile çevresindekilerin fiziksel tipleri hiç şaşmaz bir biçimde Hindistan'a özgü.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 4, 5

EVRENİN «TESBİT»İ
DÜNYA MODELLERİ

Esrarlı evrende anlaşılır bir kalıp görme ihtiyacı insan soyu kadar eskidir. Beş Dünya Yöresi'ni gösteren bu Aztek «harita»sı, dört geçmiş dünyayı dört ana yöne, şimdiki Dünyayı da merkeze yerleştiriyor: Her dünya, tarihini yöneten tanrı tarafından temsil edilmekte. Karşıdaki Budist mandala ise daha soyut bir fizikötesi dünyayı yansıtıyor: Esrarengiz bir nihaî gerçeklik üzerine tefekküre yardımcı olacak geometrik bir şekil.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 6,7

HELEN VE ÇİN MODELLERİ

Helen Uygarlığı, sürekli bir gelişme modeline uygun gelecek kanıtlar sağlıyor: Buradaki, Yunan sütunu içinden büyür gibi görünen, sütunun tepesinde yaşayan Hıristiyan münzevi de, yeni ama eskiyle bağıntısı olan Hıristiyan uygarlığının doğuşuyla sonuçlanan hareketin bir simgesi gibidir. Oysa Çin tarihi birbiri ardısıra gelen birlik ve birliksizlik, düzen ve düzensizlik, ilerleme ve çökme döngüleriyle hareket eder. Sağdaki Çinli filozoflar bu sarmal (helezoni) hareketi temsil eden Yin-Yang simgesini inceliyorlar; burada Yang dinamizm ve eylemle özdeştir. Yin ise sürekdurluğu ve edilginliği temsil eder. Tarihçinin görevi Helen ve Çin kalıplarının önemli ve anlamlı özelliklerini birleştirerek başka uygarlıkların tarihlerine uygulanabilecek bir gerçekçi model yaratmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

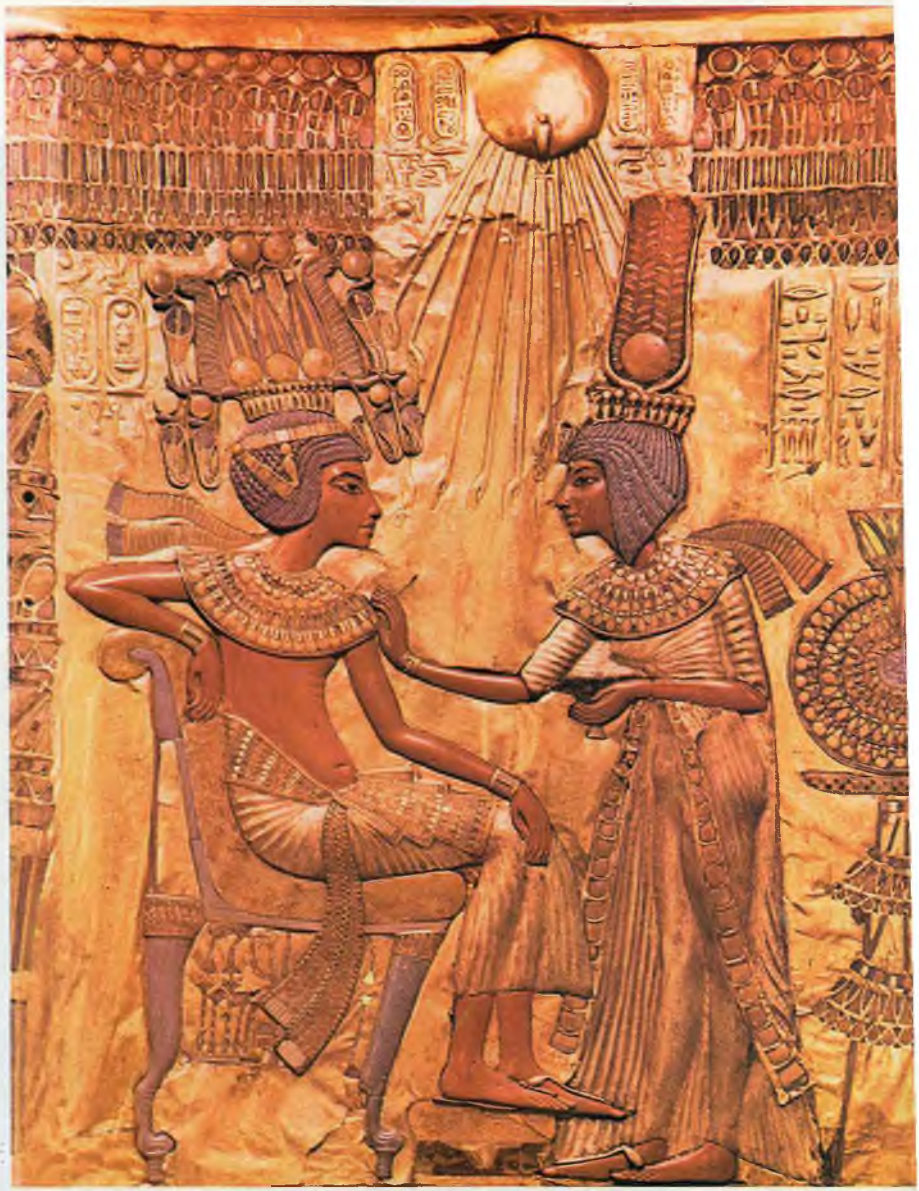

Renkli Resimler: 8,9

YAHUDİLER:
BİR DAĞILMA MODELİ

«Diasporan» (Dağılma) model coğrafi bakımdan dağılmış ve yabancı toplumların hayatıyla kısmen kaynaşmış, ama ortak bir kültürel geleneğe bağlı kalarak kendi manevî birliklerini ve başkalarından farklılıklarını sürdürebilen toplumları gösterir. En belirgin örneği Yahudilerdir.
Bu iki sahne yer ve zamanlarına tamamen uygun görünüyor: Soldaki, Rönesans İtalyası, sağdaki de on sekizinci yüzyıl Almanyası. Ama her ikisi de İbrani dua kitaplarından alınma ve her ikisi de, değişen bütün görenek ve modaların altında Yahudi cemaatını diri tutan âyinin bir kısmı olan Fısıh Bayramının kutlanışını resmediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 10, 11

İKTİDARIN MALİYETİ

İşin örgütlenmesi uygarlık yolunda başlıca adımlardan biriydi, ama aynı zamanda toplumu, netici bir azınlıkla üretici bir çoğunluğa ayırdı. Mısırlı köylülerin ürettiği servet, yukarıdaki ravunla karısının debdebeli üksünü sağladı; karşı sayfadaki Asur İmparatorluğunun köleler imparatorluk prestijinin bir anıtı olmak üzere sarayının yapılmasına emek verdiler. Endüs öncesi çağda bu pahalı girişimler yetersiz köylü ekonomisinin kaynaklarını kurutarak birbi izleyen imparatorlukların dengesizliğinin önemli bir nedeni oldular.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 12

NESNEL BİR GÖRÜŞ

Yirminci yüzyıl İnsanının ilk olarak görmeyi başarabildiği şekilde, dünyanın uzaydan görünüşü. Bu yüzyıl içinde tarihi ufuklar da buna benzer bir biçimde geriledi ve İnsan'ın, yarattığı bütün uygarlıkları «genel» bir görüşle görmesini sağlayacak yolu açtı.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Tarihle ilgili düşüncelerin göreceliği

> Etyopyalılar tanrılarının kara derili, kısa kalkık burunlu, Trakyalılar ise tanrılarının kızıl saçlı, mavi gözlü olduklarını söylerler. Öküzlerle atların elleri olup insanlar gibi resim ya da şanat eseri yapmak isteselerdi, atlar tanrılarını ata, öküzler de öküze benzeterek kendi vücutlarını model alarak tanrılarını şekillendirirlerdi. (1)
>
> XENOPHANES.

Hangi toplumun hangi çağında olursa olsun tıpkı başka toplumsal edimler gibi bir tarih çalışması da zaman ve yerin hâkim yönsemelerinin egemenliği altındadır. Bizim çağımızda Batı Dünyası iki kurumun egemenliği altında yaşayagelmiştir: Ekonomide endüstriyel sistem ile adına kısaca «Demokrasi» dediğimiz en az bunun kadar karmaşık bir politik sistem. Demokrasi, bağımsız, ulusal ve egemen devletin sorumlu parlamenter temsilcilerinden oluşan hükümetidir. Biri iktisadî öteki siyasî olan bu iki kurum, yaşadığımızdan bir önceki çağın kapanış döneminde (2) karşılaşılan başlıca sorunlara geçici çözümler sağladığı için genel bir üstünlük kazanmıştı. Bu kurumların saltanat tahtına oturması, kurtuluşu onlarda arayıp bulan bir çağın bitişi anlamına gelir; hâlâ yaşayakalmaları bizden öncekilerin yaratıcı gücünü gösterir; yaratılmasında hiç bir payı olmayan bizler ise bunların gölgesinde yetiştirilmişizdir. Hâlâ endüstriyel iktisadî sistem ve parlamenter ulusal devlet içinde yaşıyor, hareket ediyor, varlığımızın sahibi oluyoruz; mirasına konduğumuz bu iki kurumun hayalgücümüze hükmetmesi, bizlerin hayatı üzerindeki baskısının bir yansımasıdır. Hemen hemen tüm tarihçilerimizin eserlerinin her noktasında bu kurumların prestijli durumu göze çarpar.

Endüstriyel sistem iş bölümünü getirdiği için bir insanî yöne sahiptir, bir de insanın fizikî çevresine Modern Batı bilimini uygulaması dolayısıyla insanlık dışı yönü vardır. Onun işleyiş yöntemi, çok sayıda insanın mekanik bir işbirliğiyle hiç durmaksızın ham maddeyi mamul madde haline getirmesi, üretim kapasitesini azamî noktada tutmasıdır. Endüstriyel sistemin bu özellikleri, yirminci yüzyılın Batı düşüncesinde teoride ve hattâ pratikte yansımıştır.

Çocukken zaman zaman seçkin bir fizik bilimleri profesörünün evinde kalırdım. Bu evde kitap raflarının çepeçevre dizildiği bir çalışma odası vardı. Şimdi ziyaretimden ziyaretime bu raflardaki kitapların nasıl değiştiğini hatırlıyorum. Odayı ilk gördüğümde rafların çoğu genel edebiyat, genel bilim ve ev sahibimin uzman olduğu dalda çeşitli genel eserlerle doluydu. Yıllar geçtikçe bu raflar birbiri ardı sıra —her biri değişik yazarlarca kaleme alınmış monografilerle dolu, çirkin ince ciltler halinde— ayrı uzmanlık dallarında amansızca çoğalan dergilerin istilâsına uğradı. Kelimenin edebî anlamında bu ciltler kitap sayılamazdı, çünkü içeriklerinde birlik yoktu ve tabii herhangi bir monografi arasında sözkonusu bilim dalıyla ilgili olmak gibi son derece zayıf bir bağ dışında, hiç bir ilişki yoktu. Dergiler ilerledikçe kitaplar geri çekildiler. Sonra onları, daha kaba bir işçiliğin ürünü olan ve üzerinde cam mikrop şişelerinin de saklandığı raflarda, Shelley'nin **Şiirler'i ve Türlerin Kökeni**'nin birlikte sürgün hayatı yaşadıkları tavanarasında yeniden buldum. Her ziyaretimde çalışma odasında etrafa bakmak ya da oturmak benim için daha güç katlanılır oluyordu.

Bu dergiler, bütün o iş bölümü ve ham maddeden mekanik biçimde mamul madde elde etmeyi azamî noktada tutma çabalarıyla endüstriyel sistemin «kitap halinde» görünüşüydü. Bu ciltlerin doldurduğu rafları sevmediğim için onlara verimliliği yok eden bir uğursuzluk gözüyle bakardım, ama şimdi, çağımızın yirminci yüzyılı başlarında bir fizik bilimcisinin çalışma odasında çok da yersiz sayılamayacaklarına inanmaya hazırım. Endütriyel sistemin insanlık dışı yönü fiziki bilimlere dayandığına göre, belki de aralarında «önceden-kurulmuş bir uyum» vardır; ve böylece bilimsel düşünce, endüstri kanallarından işletilse bile, bundan zarar görmemesi için bir olasılık da düşünülebilir.

Kanıtlara dayanarak sonuç çıkaran her çeşit düşünce, üzerinde çalışabileceği birtakım ön bilgiler gereksediğine göre, erken dönemlerinde herhangi bir fizik bilimini ele almanın doğru yolu bu olabilir; ve tüm Batı bilimi ölçü olarak Batı Toplumunun yaşı alındığında bile, henüz çok gençtir. Ne var ki aynı yöntem son zamanlarda fizik bilimlerinin sınırları ötesinde, çok değişik düşünce alanlarında —cansız tabiat yerine hayat, hattâ insan edimleriyle ilgili düşünce alanlarında— (3) uygulanmıştır. Tarih felsefesinin yeri de işte bu endüstriyel sistemin prestijinin öne çıktığı, çeşitli düşünce alanları arasındadır; ve bu noktada —nesnelerden çok insanlarla ilgilenen bizim Batı toplumunun, kendi tarihinden çok daha eski bir geçmişe sahip olan zihnî bir egemenlik alanı içinde— Batı'daki modern endüstriyel sistemin, yaşayıp çalışmak için en iyi rejim olduğuna dair hiç bir güvence yoktur. (4)

Tarihî düşüncenin eski krallığının Batı'nın modern endüstriyel hayatının egemenliği altına girmesi en açık biçimde Theodor Mommsen'in meslek hayatında canlandırılabilir. Theodor Mommsen gençlik yıllarında, muhakkak ki Batı tarihiyle ilgili literatürün şaheserleri arasında yer alacak büyük bir kitap yazmıştı. Bu kitap, 1854 - 56 yılları arasında basılan **The History of the Roman Republic** idi. (Roma Cumhuriyeti Tarihi); ama Mommsen kitabı yazar yazmaz bundan bir utanç duymaya ve o müt-

Levent Şahverdi Arşivi

INSAN GÖRÜNÜŞÜNDE TANRI

1, 2, 3 İslâmî, Kongolu ve Çinli gözlerle Hıristiyan ikonografisi. Ortak tem'aya karşın, nesnelerin her biri sanatçının kendi kültürel ve ırkî çevresini yansıtıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

hiş enerji ve yeteneğini başka kanallara dökmeye başladı. Mommsen bundan sonra hayat uğraşı olarak Roma Anayasası'nın ansiklopedik bir tanıtması ile Latince yazıtların bitmez tükenmez yayım işini derlemeyi seçti. Hayatının daha ileriki yıllarında **Das Römische Staatsrecht** ve **Corpus Inscriptionum Latinarum** gibi anıtsal eserleriyle hatırlanmayı tercih ederdi; ve onun birtakım makale ve birbirleriyle bağıntısı olmayan monografiler halindeki bütün eserleri, bir sürü örneğini gördüğümüz çeşitten, tek bir yazarın çıkarttığı seviyeli bir dergiye benzemektedir. Bütün bunları yaparken Mommsen, kendi kuşağından Batı tarihçilerinin bir temsilcisiydi: Bu, Batı dünyasında endüstriyel sistemin, prestijini «kafa işçileri» üzerinde duyurduğu bir zamanda yaşamış bir kuşaktı. Mommsen ve Ranke'den sonra tarihçiler tüm çabalarını ham madde «toplama» yolunda harcadılar, yazıtlar, belgeler ve benzeri şeyleri dergiler ya da «külliyatlar» halinde topladılar; bu malzemeleri «mamul madde» ya da «yarı mamul madde» haline getirmek için çalışmaya koyulduklarında yeniden bir «İş bölümü»ne başvurmaları gerekti. Sonuç olarak Cambridge University Press'in yayımladığı bir sıra sentetik tarih kitapları dizisi ortaya çıktı. Bu kitap dizileri, çalışkan işçiliğin, «olgu»ya dayanan bilgilerin, mekanik hünerliliğin ve toplumumuzun derleme gücünün anıtlarıdır. Bunlar, karşısında sendelediğimiz tüneller, köprüler, barajlar ve gökdelenler arasında yerlerini alacak, editörleri ise Batı'nın ünlü mühendisleriyle birlikte anılacaklardır. Endüstriyel sistem tarih felsefesi alanını istilâ ederken büyük strateji uzmanlarına yol göstermiş ve büyük zafer anıtları dikmiştir. Gene de uzaktan bakan bir seyirci bu fetihten bazı kuşkular duyabilir; ya bütün bunlar bir zorlamaysa ve zaferden duyulan güvenlik yanlış bir analojiye dayanıyorsa?

Günümüzde bazı tarihçileri «seminerler»ine özellikle «laboratuvar» demeye dikkat ediyorlar ve «orjinal eser» sözünü belli bir kararlılıkla —bilinçle demeyelim— eskiden kabul edilmemiş, yerleşmemiş olguların keşfinden ya da doğrulanmasından söz ederken kullanıyorlar (*). Bu terim en geniş kapsamıyla kullanıldığında, yüksek seviyeli dergilerdeki yazılarla ya da sentetik tarihlerle ilgili bildirgeleri kapsıyor. Tek tek kişilerin tarih edebiyatı alanında verdiği eserleri küçümsemek gibi bir eğilimin ağır bastığı bir çağda, özellikle «Evrensel Tarih» konusuna yaklaşımda bulunanlara karşı, bu eğilimin şiddeti daha çok duyulur. Örneğin H. G. Wells'in **The Outline of History** (Tarihin Anahatları) adlı eseri birçok tarih uzmanı tarafından açık bir düşmanlıkla karşılandı. Yazar, zaman ve mekan içindeki uzun yolculuğu sırasında, bu uzmanların çalışma alanından geçtikçe bazı noktalarda yaptığı ufak tefek yanlışlar acımasızca eleştirildi. Bu eleştirmenler, H. G. Wells'in, tek başına İnsanlığın tüm hayatını hayali bir deney olarak yeniden canlandırmakla, kendilerinin hiç bir zaman yanaşmaya cesaret edemeyecekleri bir iş başardığını anlamamış görünüyorlar. Böyle bir şeyin olasılığını düşünmemiş bile olabilirler. Aslında Wells'in kitabının amacı ve değeri o günlerin profesyonel tarihçilerinden çok genel okur kitlesi tarafından anlaşılmıştır.

Tarih anlayışında endüstrileşme, endüstriyel esprinin patolojik abartmalarını kendi bünyesinde üretebilecek kadar ileri gitmiştir. Çok iyi bilindiği üzere, tüm enerjilerini, ham maddeyi elektrik, ısı, hareket, ya da mamul maddeye dönüştürmek için harcayan insanlar ya da topluluklar tabii kaynakların keşfini ve kullanılmasını, bu süreci, insanlık için getirdiği sonuçları gözetmeksizin kendi başına değerli görmek eğilimindedirler. Hattâ ellerindeki imkanlarla yan çizerek tabii kaynakları kullanmayanları ayıplamak gelir içlerinden; kendileri de, eğer tabii kaynakların biraz bol ve geliştirilme imkanlarının uygun olduğu bir bölgede yaşıyorlarsa hemen de yarattıkları fetişin tutsağı olurlar. Bu çeşit zihniyet Avrupalı gözlemciye belli bir tip Amerikalı işadamı özelliği gibi görünmektedir; ama bu tip açıkça bütün bizim Batı Avrupa Dünyasına özgü bir eğilimin aşırı bir ürünüdür; orantı duygusunu kaybetmeye yol açan aynı marazîliğin kendi zihinlerine de musallat olduğunu bizim bazı çağdaş Avrupalı tarihçilerimiz de gözden kaçırmaktadırlar.

Konuyu canlandırmak için örnekleyelim. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu parçalamasından sonra Ptolemaios bazı güçleri toparlayıp Mısır'ı temel alan başka bir Büyük Güç kurarken, Selevkos'un yandaşları da İmparatorluğun Asya'daki eski eyaletlerinden yeni bir Büyük Güç oluşturdular. Bu iki Büyük Gücü tarihî perspektifleri içinde inceleyen hiç bir kimse, hangisinin daha önemli ve ilgiye değer olduğunda tereddüt bile edemez. Selevkos Krallığı Hellen ve Suriye uygarlıklarının evlendiği gerdek odasıdır. Buradaki birleşmelerinden dev bir çocuk meydana gelmiştir; ilkin, Roma İmparatorluğunun prototipi olan şehir devletleri arasında birleşmenin ilkesi olarak İlâhî bir Krallık, sonra da zıt yollarda bir dizi dinlerin ortaya çıkmasıdır: Mitraizm, Hıristiyanlık, Maniheizm ve İslâm. Aşağı yukarı iki yüzyıl kadar bir süre, Selevkos Krallığı insanlığın dünyada görülmüş en büyük yaratıcı eylemlerine sahne olmuştur; ve hattâ düşüşünden çok sonraları da, nisbeten kısa süren varlığı sırasında yaratılan akımlar insanlığın kaderine biçim vermeye devam etmiştir. Bununla karşılaştırıldığında Hellenik uygarlığın Mısır uygarlığıyla evlendiği Ptolemaios İmparatorluğu kısır kalmıştır. Roma İmparatorluğuna İsis'e tapınmayı ve birtakım iktisadi ve sosyal düzenlemeleri öğretmek dışında gerçekten hesaba katılacak bir şey yoktur. Ne var ki, tesadüfen iklimin elverişli olması dolayısıyla bu iki krallıkla ilgili pek çok ham bilginin elimize geçmesi, incelenmelerinin kolaylanması bunların tarihteki asıl gerçek önemleriyle ters orantılıdır. Yukarı Mısır'ın toz gibi kuru toprakları Batılı bilgin ekskavatöre müthiş bir papirüs cenneti, Rönesans bilginle-

Levent Şahverdi Arşivi

hiş enerji ve yeteneğini başka kanallara dökmeye başladı. Mommsen bundan sonra hayat uğraşı olarak Roma Anayasası'nın ansiklopedik bir tanıtması ile Latince yazıtların bitmez tükenmez yayım işini derlemeyi seçti. Hayatının daha ileriki yıllarında **Das Römische Staatsrecht** ve **Corpus Inscriptionum Latinarum** gibi anıtsal eserleriyle hatırlanmayı tercih ederdi; ve onun birtakım makale ve birbirleriyle bağıntısı olmayan monografiler halindeki bütün eserleri, bir sürü örneğini gördüğümüz çeşitten, tek bir yazarın çıkarttığı seviyeli bir dergiye benzemektedir. Bütün bunları yaparken Mommsen, kendi kuşağından Batı tarihçilerinin bir temsilcisiydi: Bu, Batı dünyasında endüstriyel sistemin, prestijini «kafa işçileri» üzerinde duyurduğu bir zamanda yaşamış bir kuşaktı. Mommsen ve Ranke'den sonra tarihçiler tüm çabalarını ham madde «toplama» yolunda harcadılar, yazıtlar, belgeler ve benzeri şeyleri dergiler ya da «külliyatlar» halinde topladılar; bu malzemeleri «mamul madde» ya da «yarı mamul madde» haline getirmek için çalışmaya koyulduklarında yeniden bir «İş bölümü»ne başvurmaları gerekti. Sonuç olarak Cambridge University Press'in yayımladığı bir sıra sentetik tarih kitapları dizisi ortaya çıktı. Bu kitap dizileri, çalışkan işçiliğin, «olgu»ya dayanan bilgilerin, mekanik hünerliliğin ve toplumumuzun derleme gücünün anıtlarıdır. Bunlar, karşısında sendelediğimiz tüneller, köprüler, barajlar ve gökdelenler arasında yerlerini alacak, editörleri ise Batı'nın ünlü mühendisleriyle birlikte anılacaklardır. Endüstriyel sistem tarih felsefesi alanını istilâ ederken büyük strateji uzmanlarına yol göstermiş ve büyük zafer anıtları dikmiştir. Gene de uzaktan bakan bir seyirci bu fetihten bazı kuşkular duyabilir; ya bütün bunlar bir zorlamaysa ve zaferden duyulan güvenlik yanlış bir analojiye dayanıyorsa?

Günümüzde bazı tarihçileri «seminerler»ine özellikle «laboratuvar» demeye dikkat ediyorlar ve «orjinal eser» sözünü belli bir kararlılıkla —bilinçle demeyelim— eskiden kabul edilmemiş, yerleşmemiş olguların keşfinden ya da doğrulanmasından söz ederken kullanıyorlar (²). Bu terim en geniş kapsamıyla kullanıldığında, yüksek seviyeli dergilerdeki yazılarla ya da sentetik tarihlerle ilgili bildirgeleri kapsıyor. Tek tek kişilerin tarih edebiyatı alanında verdiği eserleri küçümsemek gibi bir eğilimin ağır bastığı bir çağda, özellikle «Evrensel Tarih» konusuna yaklaşımda bulunanlara karşı, bu eğilimin şiddeti daha çok duyulur. Örneğin H. G. Wells'in **The Outline of History** (Tarihin Anahatları) adlı eseri birçok tarih uzmanı tarafından açık bir düşmanlıkla karşılandı. Yazar, zaman ve mekan içindeki uzun yolculuğu sırasında, bu uzmanların çalışma alanından geçtikçe bazı noktalarda yaptığı ufak tefek yanlışlar acımasızca eleştirildi. Bu eleştirmenler, H. G. Wells'in, tek başına İnsanlığın tüm hayatını hayali bir deney olarak yeniden canlandırmakla, kendilerinin hiç bir zaman yanaşmaya cesaret edemeyecekleri bir iş başardığını anlamamış görünüyorlar. Böyle bir şeyin olasılığını düşünmemiş bile olabilirler. Aslında Wells'in kitabının amacı ve değeri o günlerin profesyonel tarihçilerinden çok genel okur kitlesi tarafından anlaşılmıştır.

Tarih anlayışında endüstrileşme, endüstriyel esprinin patolojik abartmalarını kendi bünyesinde üretebilecek kadar ileri gitmiştir. Çok iyi bilindiği üzere, tüm enerjilerini, ham maddeyi elektrik, ısı, hareket, ya da mamul maddeye dönüştürmek için harcayan insanlar ya da topluluklar tabii kaynakların keşfini ve kullanılmasını, bu süreci, insanlık için getirdiği sonuçları gözetmeksizin kendi başına değerli görmek eğilimindedirler. Hattâ ellerindeki imkanlarla yan çizerek tabiî kaynakları kullanmayanları ayıplamak gelir içlerinden; kendileri de, eğer tabiî kaynakların biraz bol ve geliştirilme imkanlarının uygun olduğu bir bölgede yaşıyorlarsa hemen de yarattıkları fetişin tutsağı olurlar. Bu çeşit zihniyet Avrupalı gözlemciye belli bir tip Amerikalı işadamı özelliği gibi görünmektedir; ama bu tip açıkça bütün bizim Batı Avrupa Dünyasına özgü bir eğilimin aşırı bir ürünüdür; orantı duygusunu kaybetmeye yol açan aynı maraziliğin kendi zihinlerine de musallat olduğunu bizim bazı çağdaş Avrupalı tarihçilerimiz de gözden kaçırmaktadırlar.

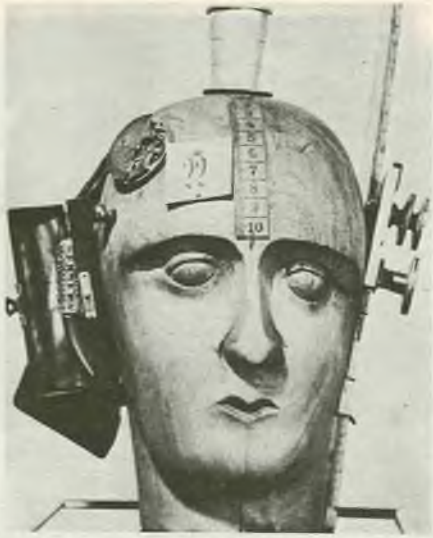
Konuyu canlandırmak için örnekleyelim. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu parçalamasından sonra Ptolemaios bazı güçleri toparlayıp Mısır'ı temel alan başka bir Büyük Güç kurarken, Selevkos'un yandaşları da İmparatorluğun Asya'daki eski eyaletlerinden yeni bir Büyük Güç oluşturdular. Bu iki Büyük Gücü tarihî perspektifleri içinde inceleyen hiç bir kimse, hangisinin daha önemli ve ilgiye değer olduğunda tereddüt bile edemez. Selevkos Krallığı Hellen ve Suriye uygarlıklarının evlendiği gerdek odasıdır. Buradaki birleşmelerinden dev bir çocuk meydana gelmiştir; ilkin, Roma İmparatorluğunun prototipi olan şehir devletleri arasında birleşmenin ilkesi olarak İlâhi bir Krallık, sonra da zıt yollarda bir dizi dinlerin ortaya çıkmasıdır: Mitraizm, Hıristiyanlık, Maniheizm ve İslâm. Aşağı yukarı iki yüzyıl kadar bir süre, Selevkos Krallığı insanlığın dünyada görülmüş en büyük yaratıcı eylemlerine sahne olmuştur; ve hattâ düşüşünden çok sonraları da, nisbeten kısa süren varlığı sırasında yaratılan akımlar insanlığın kaderine biçim vermeye devam etmiştir. Bununla karşılaştırıldığında Hellenik uygarlığın Mısır uygarlığıyla evlendiği Ptolemaios İmparatorluğu kısır kalmıştır. Roma İmparatorluğuna İsis'e tapınmayı ve birtakım iktisadî ve sosyal düzenlemeleri öğretmek dışında gerçekten hesaba katılacak bir şey yoktur. Ne var ki, tesadüfen iklimin elverişli olması dolayısıyla bu iki krallıkla ilgili pek çok ham bilginin elimize geçmesi, incelenmelerinin kolaylanması bunların tarihteki asıl gerçek önemleriyle ters orantılıdır. Yukarı Mısır'ın toz gibi kuru toprakları Batılı bilgin ekskavatöre müthiş bir papirüs cenneti, Rönesans bilginle-

Levent Şahverdi Arşivi

rinin rüyalarının ötesinde bir zenginliğin kapılarını açmaktadır. Selevkos Krallığının tarihi bir yığın oraya buraya dağılmış metal paraların, yazıtların ve edebi eserlerden kalan bölük pörçük parçaların biraraya gelmesiyle toparlanırken, bu papirüsler yöresel tarım yöntemleri, manifaktür, ticaret ve kamu yönetimi konularında zabıt niteliğinde bilgi vermektedir. Yukarı Mısır'ın Ptolemik-çağı Papirüsleriyle bu noktada yarışabilecek tek yeni bilgi kaynağı Babili'in Selevkid-çağı kil tabletleridir. Önemli olan nokta şu ki, Ptolemik papirüsleri, Batılı bilginlerin eski tarih alanında tüm çalışmalarını ve enerjilerini tüketmiştir. Gene oldukça çok sayıda bilgin kendilerini papirüslerdeki metinleri aydınlatma işine adarken, Ptolemaios Krallığının tarihteki önemini, o tarihi yeniden kurmak için topladıkları ham bilgilerin miktarı ve yapıcı çalışma için harcadıkları emeğin yoğunluğuyla ölçme yolunu tuttular.

Oysa dıştan bakan bir gözlemciye göre Selevkos tarihini yeniden kurmak için eldeki nisbeten az miktarda malzeme üzerinde de bu enerjinin bir parçasının kullanılmaması üzücüdür. Bu sayfanın karanlıkları üzerine dökülecek ufacık bir ışık bizim insanlık tarihini anlamamıza, Ptolemaios Mısırının toplumsal ve iktisadî düzenlemeleri üzerine akıtılacak çok bol ışıktan daha fazla yardımcı olacaktır. Bundan da öte, okur psikolojik bir düşünceye takılır. Ptolemik papirüsler uzmanı haline gelmiş bir tarihçinin hemen hemen hiç bir zaman kendisine sorması gereken başlıca soruyu sormadığından kuşkulanır: «Ptolemik Mısırı, ait olduğu belirli bir toplumun, belirli bir çağın en önemli ve en ilgiye değer fenomeni midir?» İhtimal ki bunun yerine başka bir soru sormuştur kendine: «Bu alanda hiç ele alınmamış en zengin ham madde kaynağı nedir?» Cevabın «Ptolemik Papirüsleri» olduğunu anlayınca artık kafasını bir daha bu konuyla hiç yormadan çalışma hayatının geri kalan bölümünü papirolojist olarak geçirmiştir. Böylelikle, modern Batı tarih araştırmalarında, modern Batı endüstrisinde olduğu gibi, ham maddenin miktarı ve yeri, insanların bütün faaliyetlerini ve hayatlarını yönetme eğilimi göstermeye başlamıştır. Demek ki, hiç kuşkusuz bizim hayalî papirolojistimiz tüm insanî ölçütlere göre yanlış bir seçim yapmıştır. Aslında, tarih araştırıcısını bekleyen büyük inci Ptolemaios Krallığının değil, Selevkos Kralhğının topraklarında gizlidir. Bu yargı için, bir otorite olarak Eduard Meyer'i anmak yeterlidir (6) —kendi kuşağında hakkı verilmiş bir bilgin olan Meyer, modern bilimsel araç ve teknikleri kullanma ustalığını **Essais sur les Moeur** (Görenekler Üzerine Denemeler), **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire** (Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Yıkılışı) gibi büyük gelenek çizgisinde bir eser olan «Universal History» (Evrensel Tarih) i yazmada harcamıştır. Tıpkı zamansız doğmuş bir çocuk gibi—.

Bu, çömlekçinin elindeki çamura tutsak olma-

4, 5 ENDÜSTRİYELİZM VE ULUSÇULUK, modern Batılı İnsan'ın ikiz saplantıları. Yukarıdaki **Çağımızın Ruhu** resmi insan aklının mekanikleşmesini temsil ediyor. Aşağıda, Kayser II. Wilhelm'in jübile kartpostalı üzerine monte edilmiş militan ulusçuluk görüntüleri.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Detroit'deki Ford Motor Fabrikasının ismarladığı bu duvar resmi, endüstriyel süreç içinde insanın bağımlı yerini ciddiyetle kutluyor.

sı eğilimi öylesine açık bir sapmadır ki, çare bulmak için tarihe bakış süreciyle endüstri süreci arasındaki ünlü analojiden fazla uzaklara gitmeye gerek yoktur. Her şeyden önce; endüstride ham maddenin ipnotize edici gücüne vurulmak söz konusu değildir. Başarılı bir endüstrici, belli bir mala ya da hizmete karşı çok güçlü bir ekonomik talep olduğunu ilk sezeri, ve bundan sonra sırf bu ham maddeye ve kendine kâr getirecek sayıda insan gücüne el koyarak, sırf bu istenilen malı ya da hizmeti en elverişli biçimde gerçekleştiren adamdır. Amaca hizmet etmeyen ham madde ve insan gücü onu ilgilendirmez. Başka bir deyişle, doğal kaynakların tutsağı değil efendisidir, bu nedenle de endüstride başı çeken bir adam olur, servet yapar.

Ama tarih felsefesi, gerçekte, endüstriyel üretimle benzeşmez. Biliriz ki eylem dünyasında insanlarla hayvanlara cansız şeylermiş gibi davranmak felâketlere yol açar. Aynı tutumun düşünceler dünyasında da yanlış sonuçlar vermeyeceğini nasıl ileri sürebiliriz? Neden, bilimsel düşünce yönteminin —cansız tabiatla uğraşmak için icat edilmiş bir yöntem— canlı varlıkları ve insanı konu alan tarih felsefelerinde de uygulanabileceğini varsayalım?

Bir tarih profesörü «seminer»ine «laboratuvar» derse, kendisini bile bile kendi tabii çevresinden kovmuş olmaz mı? Bu iki isim de birer mecazdır, ve her biri kendi alanında uygundur. Tarihçinin **seminarium**'u canlı varlıklarla ilgili canlı düşüncelerin atış talimi yaptıkları bir çocuk bahçesidir. Fizik bilgininin **laboratorium**'u ise cansız ham maddeden mamul ya da yarı mamul nesnelerin mekanik bir biçimde imal edildiği atelyelerdir ya da düne kadar öyleydiler (7). Pratik kafalı bir adamın çocuk bahçesini fabrika ilkelerine göre, ya da fabrikayı çocuk bahçesi ilkelerine göre yönetmesi düşünülemez; böylece, düşünceler dünyasında da bilginler yöntemleri yanlış uygulamaktan kaçınmalıdırlar. «Patetik yanıltı» (*) dediğimiz, cansız nesnelere hayalimizde can verme olayına karşı hep tetikte bulunmuşuzdur. Ama şimdi tam tersi bir «apatetik yanıltı»ya düşerek canlı varlıklara cansızmış gibi davranıyoruz.

Çağdaş Batı toplumlarının hayatında endüstriyel sistem tek egemen kurum olsaydı, bunun Batılı tarih anlayışı üzerindeki prestijinin etkisi şimdiye değin kendi ağırlığı altında çökebilirdi; çünkü endüstriyel sistemin tarih anlayışına uygulanabilmesi çok zorlayıcı bir işbölümü gerektirir. Endüstride işbölümü İnsanoğlu tarafından maddi refah için ödenmesi gereken bir bedel olarak kolayca (belki biraz fazla kolayca) kabul edilmiştir; ve fiziksel evreni araştıran düşünce alanında buna karşı pek nefret duyulmaz; ya da şu son zamanlara kadar böyleydi. Bergson'un öne sürdüğü gibi, zihnimizin mekanizması kendi özgül yapısıyla fiziksel tabiatı soyutlayarak, onu üzerinde eylem yapabilmemizi mümkün kılabilen bir form olarak kavramamızı sağlar (8). Her ne kadar insan zihninin özgün yapısının bu olduğunu kabul etsek ve başka düşünme yöntemlerinin doğal olmadığım öne sürsek de, Bergson'un işaret etmeyi unutmadığı gibi, onun, gene yalnızca cansız tabiata bakmakla kalmayıp duygu hayatına ve bir bütün olarak duygulara da önem vermek gibi insani bir meleke olduğunu unutmamalıyız (*). Hayatı bir bütün olarak görmek ve kavramak, bu derin itki, elbette bir tarihçinin zihninde içkindir; ve endüstriyel sistem analojisinin tarih anlayışına empoze ettiği işbölümü öylesine yıkıcıdır ki bir ikinci egemen kurum daha ol-

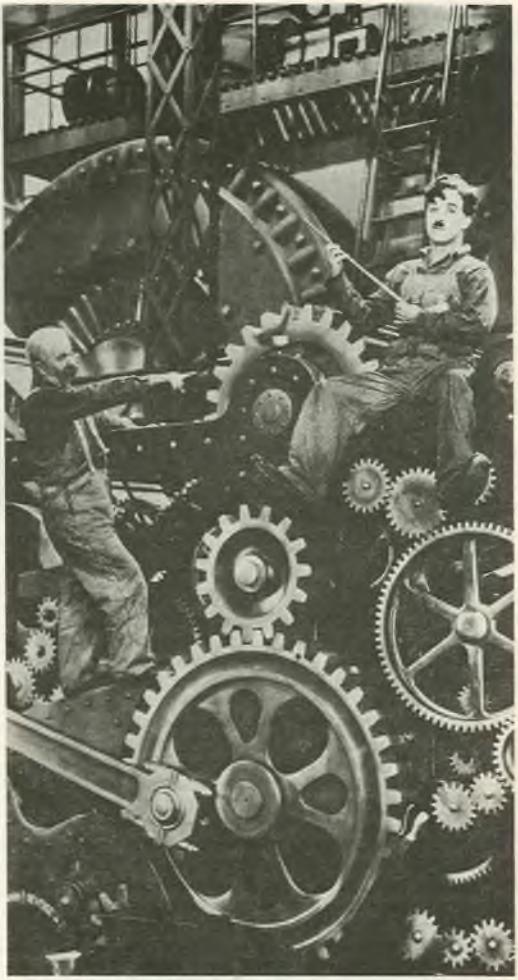
(*) Edebiyatta kullanılan bir terim. Cansız nesneleri canlı nesneleri niteleğimiz sıfatlarla betimlemek (örnek: hain deniz).

Levent Şahverdi Arşivi

masaydı tarihçilerimiz şimdiye kadar bu ihanete mutlaka başkaldırırlardı. Çağdaş Batı hayatında egemen olan bu öteki kurum da görüş birliğini endüstriyel tarih anlayışıyla bağdaştırmaya çalıştı. Modern Batılı tarihçilerle endüstriyel sistem arasındaki bağlılığı sessizce paylaşan bu ikinci kurum «demokratik çağımızda» kaynağını ulusçuluk ruhundan alan egemen devlettir.

Burada da gene, belirli bir toplumun belirli bir çağına egemen olan bir kurumun tarihçilerin bakışlarını ve edimlerini nasıl etkilediğini görüyoruz. Bu kurumun gölgesinde yetiştikleri için tarihçiler de etkilenmeden kurtulamıyorlar. Ulusçuluk, yeni demokrasi şarabının eski kabilecilik şişelerinde sirkeleşmiş halidir. Modern Batı demokrasisinin ülküsü, gündelik politikada Hıristiyanlığın sezgisel buluşu olan bütün insanlığın Kardeşliğini uygulamaktır; ama bu demokratik ülkünün yürürlükte bulduğu gündelik politika, insancı ve birlikçi değil, kabileci ve militandı. Modern Batı demokrasi ülküsü böylelikle iki ruhu birleştirme ve birbirinin tam tersi iki gücü barıştırma girişimidir; ulusçuluk esprisi bu politik zorlamanın psişik bir ürünüdür; ve bu ulusçuluk ruhu (olumsuz ama yanlış değil) şöyle tanımlanabilir; ruhu önceden verilmiş ve belirlenmiş bir toplumun bir bölük insanının, toplumun bütünüymüş gibi duyması, davranması ve düşünmesi. Demokrasi ile kabilecilik arasındaki bu garip uzlaşma, çağdaş Batı dünyamızın gündelik politikasında demokrasinin kendisinden çok daha fazla kendini duyurabilmiştir. Çağımızda Batı toplumunda ağırlığını duyuran iki güç, endüstri ve demokrasi olmak gerekirken, endüstri ve ulusçuluk olmuştur. Ve 1875'de sona eren yüzyıl boyunca, Sanayi Devrimi ile Batı Dünyasında çağdaş ulusçuluğun ortaya çıkması, elele vermiş «Büyük Güçler» meydana getirmeye çalışıyorlardı. Bu güçlerin her biri kendi içinde bir evren olduğunu iddia ediyordu.

Elbet, bu iddia doğru değildi. Birden fazla Büyük Güç olması gibi basit bir olay, bunlardan hiçbirinin kendilerini kucaklayan toplumun toplamına eşdeğer olmadığını ispat etmeye yeter. Ne var ki, her Büyük Güç toplumun genel hayatına sürekli bir etki yapmayı başardığı için, bir bakıma, kendini toplumun tümünün çevresinde döndüğü bir mihver olarak görebilirdi. Ve her Büyük Güç, kendine-yeten, kendine-hâkim bir durumda olduğu için toplumun yerini tutabilecek bir hale gelmeyi amaçlardı. Üstelik, toplumun yerini tutmak, yalnızca ekonomik ve politik alanda kalmayıp, kültür ruhunu da içeriyordu. Büyük Güçleri oluşturan topluluklarda yaşayan insanlarda böylelikle yaratılan zihniyet, daha küçük çaptaki topluluklara da yayıldı. Bizim Batı Toplumu tarihinin o çağında, tüm ulusal devletler, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kalıcı bütünlükler olduklarına dair aynı iddiayı öne sürüyorlardı, her biri kendine-yeterli ve dünyanın geri kalan bölümünden bağımsızdı. Bu iddia öylesine ısrarla ileri sürülüyor ve yaygınlaşıp ka-

7 Buna karşılık, Chaplin'in **Asri Zamanlar** filminin bu sahnesi de İnsan'ın kendi yarattığı makinaların yanında cüceleşmesini hicvediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ULUSÇULUĞUN DORUĞU: 8 Zafer Takı (Arc de Triomphe), Paris, 1806-36

9 Brandenburg Kapısı, Berlin, 1789

bul ediliyordu ki Batı Toplumunun kendi sahici kalıcılığı ve sahici birliği bir süre için karanlıklara gömüldü; ve hayatı bir bütün olarak duymak gibi bir derin insanî itki, gün geçtikçe değişen hayat şartlarında sürekli bir doyum ararken, kendisini ulusların da üyesi olduğu daha büyük bir topluma bağlayacağı yerde belirli uluslara dayandı. Toplumsal heyecanın ulusal gruplar üzerinde durağanlaşması neredeyse evrensel bir durum oldu ve tarihçiler de buna herhangi bir insandan fazla bağışıklık gösteremediler. Elbette, ulusçuluk ruhu tarihçilere de özel bir güçle çekici geliyordu, çünkü insanlığın ortak bir isteği olan görüş birliğini endüstriyel sistemin tarihi eserlerine uygulanmasıyla ortaya çıkan iş bölümüyle bağdaştırma imkanı yaratılmış oluyordu. Eldeki endüstriyel ilkelerle, bir «Evrensel Tarih»le boğuşmak en yetenekli, en sağlam bireyin bile çapının çok ötesinde bir iştir. Bilimsel bir tarihçi için, «Evrensel Tarih»ten daha kısa bir çalışma içinde görüş birliği olamayacağını itiraf etmek, görüş birliğini toptan yadsımak anlamına geliyordu —tabii böyle bir yadsıma, hangi tarihçi için olursa olsun, ufkundaki ışığın sönmesi anlamına gelir. Oysa bunun yerine tarihî düşüncenin daha kolay ele alınabilecek ama bir anlamda gene bir evren olabilen bir birimini yakalayabilirse, zihnini duygularıyla birleştirememekten doğan psikolojik sorun da çözülebilirdi; ve böyle bir çözümün ulusçuluk ilkesiyle sağlanabileceği anlaşılıyordu.

Bu bakımdan ulusçuluk modern Batı tarihçilerine özellikle çekici bir dayanak gibi görünüyordu. Üstelik de, bu ulusçuluk zihinlerine tek bir kanaldan işlemiyordu. Yalnızca içinde yetiştikleri topluluklarda önemsenmek dışında, kendi çalışma malzemeleri de çoğunlukla ayrı ayrı ulusal birikimler halinde ortaya çıkmıştı. Çalıştıkları en zengin madenler Batı hükümetlerinin kamu arşivleri olagelmiştir. Belli ki bu belirli doğal kaynağın bolluğu, tarihçilerin üretim kapsamındaki şaşırtıcı artışın başlıca nedenidir. Böylece tarihçilerimiz, biraz profesyonel deneyler, biraz psikolojik çelişki, biraz da çağların genel ruhu dolayısıyla hep birden aynı doğrultuya yönelmişlerdir.

Bu eğilimin varabileceği noktalar modern Batı Avrupa uluslarında yetişen en seçkin tarihçilerden birinin eserinde görülebilir. Camille Jullian şu anda Kıta Avrupasında «Fransa» toprakları sayılan bölgede yaşamış, «Prehistorya» konusunda başlıca otoriteydi. 1922'de **De la Gaule a la France: Nos Origines Historiques** (10) (Gol'den Fransa'ya: Tarihî Kökenlerimiz) adlı bir kitap yayımladı. Bu kitap birinci sınıf bir tarih eseridir: Ama okurken, Jullian'ın ele almaya niyetli olduğu sorunlar üzerinde dikkati toplamak çok güçtür, çünkü okur, yazarın bir tarihçi olmakla yetinmeyip, aynı zamanda bir Fransız olduğunu, üstelik Birinci Dünya Savaşını yaşamış bir Fransız olduğunu sürekli olarak hatırda tutmak zorunda bırakılmıştır. Alt başlık, **Tarihi Kökenlerimiz**, bunun bir ipucudur. Jullian hep Fransa'nın kendisi için taşıdığı anlamı, içinde ya-

Levent Şahverdi Arşivi

10 Dewey Zafer Takı, New York, 1899

11 «1000 Yıllık Rusya» anıtı, Novgorod, 1862

nan Fransız bilinçliliğini, geçmiş olaylara işlemiştir. Bu mânevî Fransa, dünyanın geri kalan tümü yok olup gitse ve Fransa hiç dokunulmamış bırakılmak şartıyla yapyalnız kalsa, gene tüm insanî yaşantıları kendinde toplamış olacaktır ve Jullian herhangi bir manevî yoksulluk duymayacaktır; sözünü ettiği maddî Fransa ise kesin belirlenmiş sınırları sürekli olarak istilâcılar tarafından ihlâl edilmiş ve Fransız Ulusunun vatanseverliği sayesinde sürekli olarak yeniden kurulmuş bir Fransa'dır. Fransa'nın kendine-yeterliliği ve dünyanın geri kalan kısmından ayrılığı, dünyanın bu bölgesinin yüzlerce, binlerce yıl önceki tarihini ele alırken, «Fransa» gibi bir kavramın henüz varolmadığı çağlar için bile Jullian'ın hayalinde hâkim olan düşüncedir. Geçmişe döndüğünde ne kadar uzağa giderse gitsin Fransa'yı da yanında götürmektedir. Bunu hiç bir pürüzle karşılaşmadan yapabildiği süre sevinç içindedir, güçlük çıktığı zaman biraz mahçupluk duyar ama ne olursa olsun Fransa'yı hiç bir zaman arkada bırakmaz. Örneğin Gol'ün birkaç bağımsız devletinin Roma İmparatorluğuna katılmasını ele alırken ciddî bir utanç duyduğu için, Jül Sezar ve Sidonius Apollinaris'in dönemleri arasındaki beş yüzyıl boyunca Gol'de yaşayan insanların hayatında Akdeniz Havzasının tümünü içine alan bir İmparatorluğun bir üyesi olmaktan çok Gol'ün yerel tikelliğinin daha önemli bir olay olduğu tezini doğruluğuna bizi inandırmaya çalışır. Öte yandan Jullian, Avrupa'nın yontma taş çağında, Fransa'ya özgü nitelikler gördüğünde de sevincinden kabına sığamaz. Aşağıdaki bölüm, cilâlı taş çağındaki hayatın o çağın insanlarında yaşanmış bazı yönlerini, bu insanların yolculuk ettiği yolların incelenmesinden sonra ortaya çıkaran parlak bir çalışmanın son bölümünden alınmıştır (11):

> Şimdi artık geniş ölçüde, Fransa'nın yaratılmasına sahne olan asıl yollardan söz edebiliriz. Bu trafik, daha sonra Gol'ün sınırlar: olacak sınırlardan öteye ulaşmamıştır, sanki bu sınırların değeri daha o zaman insanlığın fikrinde oybirliğiyle kabul edilmişti.

İşte burada, göz açıp kapayıncaya kadar, Batılı yontma taş çağı bilimsel tarihçisi 1918 yılında «Bu topraklardan zor geçersiniz!» diye haykıran bir Fransız vatanseveri çehresine bürünmüştür.

Bu belki de bir ulusu duygusal ve düşünsel planda tüm İnsanlığa bedel göstermenin en uç durumudur. Aynı zamanda bu şekilde büyülteçle bakılan ulus Fransa olunca, tarih anlaşılmayacak derecede perspektifinden çıkarılmış olur. Fransa'yı tek başına ele almak öteki ulusların tarihlerini düpedüz anlaşılmaz bir duruma sokar. Çünkü, ne de olsa «Fransa» adının karşılığı olan varlık, bizim Batı Toplumu dünyasında bireysel varlığını fiilen bin yıl kadar sürdürmeyi başarmıştır. Gerçi bin yıl insanlık tarihinde pek önemli bir zaman değildir ama Roma İmparatorluğunun yıkıntılarından doğan bi-

Levent Şahverdi Arşivi

zim Batı Toplumunun tüm ömrü de zaten bu kadardır. Fransa'nın bu yeni Batı dünyasında ayrı bir öge olarak ortaya çıkması ise bundan hemen 250 yıl sonradır. Dahası, ortaya çıktığı andan başlayarak, Fransa, Batı tarihinde sürekli olarak merkezi ve öncü bir rol oynamıştır. Böylelikle, Jullian'ın Roma İmparatorluğunu ya da Cilâlı Taş Çağını Fransa açısından sunması ne kadar açık bir zorlamaysa, modern Batı tarihi, Fransız görüşünün odak noktasından, Fransa merkezde ve geri kalan her şey onun sınırlarında gösterilerek yazıldığında, yapılan tahrif pek göze çarpmaz. Belki de merkezî birliğe ve tüm Batı Toplumu kadar eski olmaya öteki ulusal devletlerin hepsinden daha çok yaklaşan Fransa olmuştur. Ama ne var ki Fransa yerine Norveç ya da Portekiz'i, hattâ Hollanda ya da İsviçre'yi alsak, ve Batı Toplumu tarihini bu ülkelerden birinin çevresinde yazmaya girişsek, çabalarımızın boşa çıktığını hemen görürüz. En saçma örneği düşünerek Birinci Dünya Savaşının bitiminden önce ulusal devlet haline gelmemiş ülkelerden birinin çevresinde Batı Toplumunun tarihini yazdığımızı hayal edelim. Bu henüz, sağlamca yerleşmemiş ama on iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca bir ulusun çevresinde varolmuş bir toplumun tarihini yazmak demektir. Bir Çekoslovak ya da Yugoslav bilinçliliği var mıdır, yok mudur sorusu hâlâ tartışma konusu olmaktan çıkmış değildir. Bundan üç çeyrek yüzyıl öncesi kadar yakın bir zamanda böyle bir bilinçlilik yoktu şüphesiz; ve Batı'nın tarihini bu yeni yeşeren ulusları meydana getiren topluluklar açısından yazmaya kalksak —yani ayrı gruplar olarak tarihleri daha eskiye uzanan Çekler, Slovaklar, Hırvatlar ya da Sırplar— saçmalık bir bakıma büyür, bir bakıma küçülür. Çünkü bunların varoluş süresi görece çoktur. Ama nüfusları ve yaşadıkları toprakların yüzölçümü görece azdır. Batı tarihi bu çaptaki uluslar açısından kavranamaz. Slovak ya da Hırvatları merkez alan bir Batı tarihi yazmak şöyle dursun, Slovakları merkez alarak Slovakya tarihi, Hırvatları merkez alarak Hırvatistan tarihi yazmak bile mümkün değildir. Fransa'ya karşıt olarak, Hırvatistan ve Slovakya kendi başlarına bir tarih dünyası yaratmaktan o kadar uzaktırlar ki tek başına ele alındıklarında neredeyse anlaşılır olmaktan çıkarlar. Bu topraklara ya da oralarda yaşayan halklara baş rol verilerek, Batı toplumlarının geniş sahnesinde sahip oldukları kendi küçük köşeleri çerçevesinde Slovakya ya da Hırvatistan'ın anlaşılır bir tarihini yazmak imkânsız olurdu. Onların durumunda, dış ilişkilerini kendi iç tarihlerinden ayırmak, bu tarih içinde özgül olarak onlara ait bir şey bulmak imkânsızdır. Bu halkların başından geçen her yaşantıda, karıştıkları her eylemde kendi paylarından çok başka toplulukların payı olduğunu anlayacak ve bu halkların tarihini anlaşılır kılmak için, bizler, görüş ufkumuzu sözü geçen öteki toplulukları da birer birer içine alacak şekilde genişletmek zorunda kalacaktık. En akla yakını görüş ufkumuzu tüm Batı Toplumunu içerecek kadar genişletmek olacaktı. Her nasılsa anlaşılır bir alan bulduğumuzda bu alanın içinde Slovakya ve Hırvatistan'ın çok küçük bir yer kapladığını ve görece önemsiz bir bölge olduğunu mutlaka görecektik ([12]).

Yalıtıldıklarında anlaşılır bir tarihi olmayan ulusal devletlerin ortaya çıkması yeni bir çağın gelmekte olduğuna ve bu çağın alacağı karaktere işaret eder. Batı Toplumumuzun genel koşulları 1875 yılında son bulan yüzyılda hüküm süren koşullardan çok farklı bir duruma gelmiştir. Ne var ki 1875'e kadar hâkim olan koşullar tarihçilerimizin kafasında hâlâ silinmeyecek kadar güçlü izler bırakmıştır. 1875 yılına kadar, iki egemen kurum, endüstriyalizm ve ulusçuluk el ele vermiş Büyük Güçleri yaratmaya çalışıyorlardı. 1875'den sonra bunlar karşıt yönlerde çalışmaya başladılar. Endüstriyalizm, çalışma kapsamını Büyük Güçlerin en büyüğünden de öte sınırlara taşıracak kadar genişletirken ulusçuluk süzgeçten geçiyordu. Çok küçük çapta halklarda ayrı ayrı ulusçuluk bilinci filizleniyordu. Ancak bu küçük uluslar Büyük Güçler meydana getirmek bir yana, kelimelerin gerçek anlamında siyasî, iktisadî ve kültürel bağımsızlıklarına tam olarak kavuşmuş küçük devletler kurmaktan bile acizdiler.

İki Dünya Savaşının toplu etkisi, 1914'den önce hemen hemen yarım yüzyıl etkin olan bir eğilimin su yüzüne çıkmasına yol açtı. 1918'de haritadaki sekiz Büyük Güçten biri olan Avusturya - Macaristan parçalandı. Aynı tarihte Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması da tamamlanmıştı. İkinci Dünya Savaşını ise İngiliz, Fransız ve Alman kolonyal imparatorluklarının parçalanması izledi. Büyük Güçlerin sayısı ikiye inmişti. Bu arada yasal olarak egemen, bağımsız devletlerin sayısı ilk çeyrek yüzyıl içinde yüz kırka yükseldi. İsmen egemen devletlerin sayısı çoğaldıkça, bunların ortalama yüzölçümleri, nüfusları, zenginlikleri, askerî ve iktisadî kapasitelerinin azalması bir kaçınılmazlıktı. Günümüzde yaşayakalan iki Büyük Güç hâlâ dünyanın geri kalan bölümünü gölgede bırakmaktadır. Yeni çağın karakteristik devletleri, kendi başlarına birer evren olarak düşünülebilecek birimler olmaktan uzaktırlar; bunların sözde bağımsızlığı açıkça, askeri, iktisadî ya da kültürel planda, ya da hepsinde birden kısıtlanmıştır. Hattâ yaşayakalan iki Büyük Güç bile endüstriyalizmin işlerini dünya çapında yürütmeye başlamasından sonra ekonomik alanda cüceleşmişlerdir. Bazı devletler hâlâ şiddetle boş bir direnç gösteriyorlar. Aldatıcı bağımsızlıklarını kurtarmak için para, gümrük, kota ve göç politikası gibi sert yollara başvuruyorlar. Bazı devletler ise sözlerinden çok eylemleriyle yalnız başına yapamayacaklarını açıkça itiraf ediyorlar. «Kalkınmakta» olan ülkeler «Kalkınmış» ülkelerde para ve teknoloji- yardımı arıyorlar ve Batı Avrupa devletleri —1945'de son bulan, ama bundan önce dört buçuk yüzyıl boyunca hep birbirleriyle hangimiz ötekile-

Levent Şahverdi Arşivi

re egemen olacağız diye savaş üstüne savaş eden devletler— şimdi kendi istekleriyle, birbirleriyle eşitlik temeli üzerine Avrupa Ekonomik Topluluğunda birleşmeye çalışıyorlar.

Yeni çağda toplumların ortak bilinçlerinde egemen olan ses daha büyük bir evrenin parçası olmaktır. Oysa şimdi artık kapanmış olan çağda onların bilinçlerinde egemen olan ses kendi başlarına bir evren olma arzusuydu. Sesteki bu değişiklik hiç şüphesiz med-cezir olayının dönüş noktasını işaret eder. 1875 yılında sular en yüksek noktaya ulaştığında yükseliş dört yüz yıldır sürekli olarak tek bir yöne doğru akmaktaydı. Bu dönüş, Batı tarihinde bir önceki evrenin («Ortaçağ» denilen) ve Batı Toplumunun bilinçliliğinde Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğunun egemen olduğu zamanları kapsar. O sıralar krallıklar, şehir-devletleri ve tımar gibi birtakım başka kurumlar fazla dar ve ikinci derecede görülürken Kutsal Roma İmparatorluğu hayatın bazı yönlerini bir bütün olarak cisimleştiriyordu. Her neyse, sular şimdi bu yönde yükselir gibi görünüyor —yön değişikliğinden bu kadar kısa bir zaman sonra yeni yönün tesbiti ne kadar mümkün olabilirse...

Bu gözlem doğruysa ve aynı zamanda tarihçilerin içinde yaşadıkları çevrenin etkisinden düşünce ve duygularını soyutlayamayacakları da bir gerçekse yakın bir gelecekte Batı tarihçilerinin Batı Toplumundaki son genel değişikliklere ilişkin görüşlerinde bir değişiklik olacağını bekleyebiliriz. Arkamızda bıraktığımız çağın tam kapanış sıralarında tarihçilerin eserleri endüstriyalizmle uyuşma noktasına gelmiş ve görümleri (vision) ulusçuluk düşüncesine yakalanmıştı. Böylece, muhtemelen, içine girdiğimiz bu yeni çağda o tarihçiler yeni çalışma alanları ararken kendilerini uluslarla sınırlamaktan kaçınarak şimdiki çalışma yöntemlerini daha geniş çapta bir zihnî faaliyetle birleştireceklerdir.

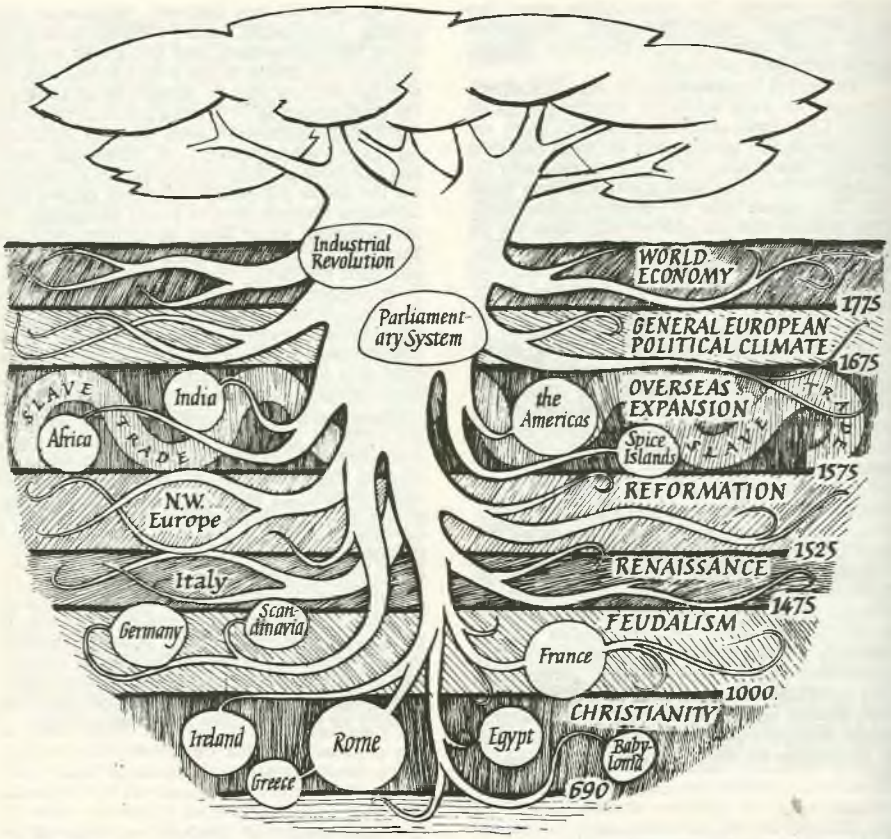
Bu, akla iki soru getiriyor; birisi şu an için önemli: «Yeni çağda Batılı tarihçiler anlaşılır biçimde inceleyebilecekleri yeni alan olarak ne keşfedeceklerdir?» Ötekisi de her zaman önemli olan bir sorudur. «Mutlak olan ve yalnızca belirli tarihçilerin belirli toplumsal çevrelerine görece olmayan anlaşılır bir tarihi inceleme alanı var mıdır?» Şimdiye değin bizim araştırmamız tarihi düşüncenin, değişken toplumsal çevrenin egemen kurumlarından derin bir şekilde etkilendiğini gösterdi. Bu etkilerin tarihçinin zihninde önce (a priori) kategorileri fiilen yaratacak kadar derin ve silinmez olduğunu kabul edersek bu sonuç bizim araştırmalarımıza bir son verir. Bu, Tarihî Düşüncenin toplumsal çevreye göreceliğinin mutlak olduğu anlamına gelir; ve bu durumda tarihî yazıların hareket halindeki filmine, kalıcı bir formun özelliklerine raslamak umuduyla bakmak artık gereksiz olur. Bundan sonra tarihçi şunu itiraf etmek durumunda kalır: O ancak kendi zihninin morfolojisini, içinde yaşadığı belirli toplumun bu zihin üzerindeki etkilerini analiz ederek aydınlığa çıkarmayı becerebilir, ama o toplumun yapısını ya da başka tarihçilerin ve başka insanların değişik zamanlarda ve değişik yerlerde içinde yaşadıkları başka toplumların yapısını aydınlığa çıkarmak onun için mümkün değildir. Ne var ki bu sonuçla henüz karşılaşmış değiliz. Şimdilik tarihî düşüncenin önüne göreceliğin donuk ışığının indiğini anlamış bulunuyoruz. Bu olgunun kesinleşmesi, bunun arka planında sürekli ve mutlak bir tarihî düşünce nesnesi bulunduğu olgusunun da kesinleşmesi anlamına gelebilir. Böylelikle, bundan sonraki adımımız, yöresel ve geçici bakış açılarından arınmış ve şimdiye değin dikkatimizi üzerinde topladığımız tarihçilerin edimlerinden bağımsız, anlaşılır bir tarihi inceleme alanı araştırmaktır.

2 Tarihî incelemenin alanı

«Nesnel bir anlaşılır tarih incelemesi alanı» aramaya başlarken çağdaş Batı tarihçilerinin genel bakış alanı olan herhangi bir ulusal devleti ele almak en iyi yol olacağa benzemektedir. Batı'nın ulusal devletleri arasından, daha ilk bakışta çağdaş tarihçilerimizin çalışma alanı ideallerine en uygun karşılık olabilecek nitelikte birini seçelim. Sonra, onların bu konudaki genel görüş ufkunu «tarihî olgular» ışığında bir denemeye sokalım. («Tarihi olgular» kelimesini burada gündelik anlamı içinde kabul edelim ve şimdilik «olgu» kelimesinin felsefi anlamı sorusunu ispatlamış sayalım.) (1)

Büyük Britanya, yapacağımız seçime başka herhangi bir örnek kadar uygun düşüyor. Büyük Britanya, Büyük Güç olmuş bir ulusal devlettir. Onun başlıca parçalarından biri İngiltere, bundan 250 yıl önce sürekliliğinde en ufak bir kopukluk ve kimliğinde herhangi bir değişiklik olmadan Büyük Britanya'yla birleşmiştir. İngiltere oldukça farklı bir tarihî işleve sahip olmakla birlikte Batı tarihinde Fransa kadar eski ve önemlidir. Bizim amacımız için elverişli olan kendine özgü meziyeti, kural dışı ölçülere varacak kadar yalıtılmış olmasıdır —önce fiziki coğrafyanın bazı değişmez özellikleri yüzünden, sonra da en yaratıcı ve en güçlü olduğu dönemde yöneticilerinin izlediği belli bir politika yüzünden. Coğrafi bakımdan yalıtılmış olması konusunda; Jullian her ne kadar Fransa'nın kara sınırlarının kesin ve ebedî olduğu zannına kapılsa da İngiltere'ye bir ada olmanın sağladığı sınırlar çok daha

Levent Şahverdi Arşivi

12 Britanya'nın dünya kültürlerindeki kökleri

kesindir. Çünkü bir kara sınırına göre, bir adanın kıyı sınırları karşılaştırılmayacak kadar kesindir. Örneğin, eğer Jullian, Britanya'da cilâlı taş çağında yolların sona erdiği noktanın bugün de Britanya'da yolların ve demiryollarının sona erdiği nokta olduğunu keşfetse buna hiç gülmemeliyiz. Ya da Roma İmparatorluğu içindeki Britanya'nın durumunu anlatmak için **et penitus toto divisos orbe Britannos** (²) **(ve Britonlar dünyanın geri kalan** kısmından **tamamen kopukturlar)** sözünü nakletse gene gülmemeliyiz. Siyasî bakımdan yalıtılmış olması konusuna gelince; Britanya **alter orbis** (³) (ikinci bir dünya) olagelmiştir.

Ondan daha fazla yalıtılmış ve böyle olmakla birlikte, Batı tarihinde o kadar uzun bir süre öylesine önemli rol oynamış bir başka Batılı ulus daha bulmamız pek mümkün değildir. Hattâ Büyük Britanya, (İngiltere'nin vârisi) «anlaşılır bir tarih incelemesi alanı» olamıyorsa, başka hiç bir modern Batı ulusunun bu konuda temiz çıkamayacağını kesinlikle öne sürebiliriz.

Öyleyse, İngiliz tarihi tek başına ele alındığında anlaşılabilir mi? İngiltere'nin iç tarihini dışsal ilişkilerinden soyutlayabilir miyiz? Bunu yapabilirsek, fazlalık olan dışsal ilişkilerin ikincil önem ta-

Levent Şahverdi Arşivi

şıdığı sonucuna mı varacağız? Ve bu sonuca varırken gene, İngiltere üzerindeki yabancı etkilerin, İngiltere'nin dünyanın başka yerlerindeki etkilerine oranla çok az olduğunu mu düşüneceğiz? Bütün bu sorulara cevabımız olumluysa, öteki ülkelerin tarihlerini İngiltere'ye başvurmadan anlamak mümkün olmadığı halde, başka ülkelere başvurmadan İngiltere tarihinin yaklaşık olarak anlaşılabileceği sonucuna varmakta haklı olabiliriz. Bu sorulara yaklaşmanın en iyi yolu, düşüncelerimizi geri çevirip İngiltere tarihinin akışına bakmak ve başlıca anahatları gözden geçirmek olacaktır.

Bu anahatları tersinden başlayarak şöyle sıralayabiliriz:

(a) Ekonomide endüstriyel sistemin kurulması (çağımızın on sekizinci yüzyılının son çeyreğinden bu yana);

(b) Sorumlu parlamenter hükümetin kurulması (on yedinci yüzyılın son çeyreğinden bu yana);

(c) Denizaşırı yayılma (on altıncı yüzyılın üçüncü çeyreğinde korsanlıkla başlayıp yavaş yavaş dünya çapında ticarete doğru gelişmek, tropik bölgelerde bağımlı ülkeler ele geçirmek ve ılımlı iklimlere sahip olan denizaşırı ülkelerde İngilizce konuşulan topluluklar kurmak);

(d) Reform (on altıncı yüzyılın son çeyreğinden bu yana);

(e) Entellektüel ve sanatsal yönleri kadar iktisadi ve politik yönleriyle birlikte Rönesans (on beşinci yüzyılın son çeyreğinden bu yana);

(f) Feodal sistemin kapanışı (on birinci yüzyıldan bu yana);

(g) İngilizlerin «Kahramanlık Çağı» denilen zamanın dininden Batı Hıristiyanlığına dönmeleri (altıncı yüzyılın son yıllarından bu yana).

Günümüzden geriye doğru İngiliz tarihinin genel akışına bu kısa bakışın da bize gösterdiği gibi geçmişte ne kadar eskiye dönersek İngiliz tarihinde yalıtılmış olma ya da kendine-yeterli olma gibi durumların izine o kadar az raslarız. İngiliz tarihinde, aslında her şeyin başlangıcı sayılan din değiştirme, bunun tam antiteziydi: Bir sürü yalıtılmış barbar toplulukları, ortak refahları için yeni doğan Batı Toplumu içinde eritmeyi hedef alan bir eylemdi. Feodal sisteme gelince, Marc Bloch'un (4) da göstermiş olduğu gibi, İngiltere'de yedinci yüzyıldan başlayarak koruyucu ilişkiler gelişmeye başlamış ve gelişmenin dokuzuncu yüzyılda daha da ileri gitmesi daha çok dış bir uyarıcının, Danimarkalıların istilasının bir sonucu olmuştu. Normanların fetihle birlikte getirdikleri kurumlar ve yönetimle ilgili uygulamalar gerçekten toplumun içine iyice sızdı. Dolayısıyla, İngiltere'de feodal sistemin kuruluşunun anlaşılır olması için, en azından Fransa ve İskandinavya'nın da gözden geçirilmesi gerektiğini söylemek yanlış olmaz. Rönesans'a gelince, bunun hem kültürel hem de politik bakımlardan Kuzey İtalya'dan doğduğu herkesçe kabul edilir. Kuzey İtalya'da, yaklaşık olarak 1275 ile 1475 arasını düşen iki yüzyıl boyunca, dış etkilere karşı korunmuş bir çocuk bahçesindeki tohumlar gibi hümanizm, mutlakiyetçilik ve güçler dengesi, minyatür bir ölçüde ekilip biçilmemiş olsaydı, bunlar 1475'den sonra hiç bir şekilde Alplerin kuzeyine taşamazdı. Reform da yalnız İngiltere'ye özgü bir olay değildi; Batı Avrupa'nın Prometheus'çu kuzeyinde (Baltık, Kuzey Denizi ve Atlas Okyanusu hep yeni dünyalara el ediyordu) Epimetheus'çu güneyden (burada batı Akdeniz'in gözü göçüp gitmiş dünyalara dikilip kalmıştı) kurtulmak için girişilmiş genel bir hareketti. Reform'da İngiltere insiyatifi ele almadı, hattâ Atlas Okyanusu kıyısındaki Avrupa uluslarının denizaşırı yeni dünyalar kazanmak için giriştiği yarışmada bile eline geçirmedi bu insiyatifi. Nisbeten geç elde etti bunu, kendinden önce o alana giren Güçlerle, birkaç yüzyıl süren boğuşmalar sonucunda. İngiltere'nin denizaşırı yayılmasının tarihini anlamak için Avrupa'nın bütün genel savaşlarının sonuçlarını değerlendirmek ve on beşinci yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Avrupa güçler dengesinin bütün değişimlerini hesaba katmak; aslında, görüş alanını modern Batı tarihinin olanca ufku boyunca genişletmek gereklidir.

Geriye, son iki bölümü gözden geçirmek kalıyor: Parlamenter sistem ile endüstriyel sistemin doğuşları (genel olarak bu kurumların ilkin İngiliz toprağında evrildiği ve daha sonra İngiltere'den dünyanın başka bölgelerine aktarıldığına inanılır). Bizim için bu bölümler İngiliz tarihinin dönüm noktalarıdır. Bu iki bölüm, yalnız kendi sınırları içinde ele alındığında, anlaşılır olabilirler mi? Hayır, konunun tanınmış otoritelerinin kanısına göre, olamaz. «Genel Tarih», Lord Acton'a göre (5), «ulusal olan güçlerin eyleminden doğmaz, daha geniş çapta nedenlere dayanır... Bourbon ve Stuart sülaleleri değişik sonuçlar alsalar bile aynı yasaya uyuyorlardı.» Başka bir söyleyişle, İngiltere'nin mahalli sonucu olan parlamenter sistem, İngiltere'ye özgü olmayıp, İngiltere ve Fransa'da aynı anda yürürlükte bulunan bir gücün ürünüydü. Sanayi Devrimine gelince, bu da «sadece Britanya sınırları içinde açıklanamaz, çünkü bu ülke 'Avrupa Ekonomisi' ya da 'Avrupalı denizci ülkelerin dünya ekonomisi' diyebileceğimiz daha geniş bir ekonominin bir parçasını meydana getiriyordu (6).

Dolayısıyla Britanya'nın ulusal tarihi tek başına ele alındığında «anlaşılır bir inceleme alanı» değildir, hiç bir zaman olmamıştır ve olamaz da. Bu, Büyük Britanya için geçerliyse, şüphesiz başka bütün ulusal devletler için de geçerlidir. Dolayısıyla, araştırmamızı devam ettirmek için, ulustan daha büyük bir varlığı alanımız olarak kabul etmeliyiz.

Bir toplum, hayatı süresince bir dizi sorunla karşılaşır ve toplumun her üyesi bu sorunları elinden geldiğince çözmeye çalışır. Her sorunun ortaya

Levent Şahverdi Arşivi

çıkışı, bir sınavdan geçmeye çağıran bir meydan okumadır ve bu sınavlar dizisi boyunca toplum üyeleri giderek birbirlerinden farklılaşırlar. Her seferinde bazıları yenik düşer, bazıları da bir çözüm bulmayı başarır; ayrıca, bulunan çözümlerin bir kısmı da ya eksik ya da sıradandır, daha sonraki sorunları çözmekte başarı sağlayacak nitelikte değildir. Bazı çözümler ise eksiksiz, orijinal ya da yeni ilerleme imkanlarına gebe olur. Sınav sınavı izledikçe, toplumun bazı üyeleri belirli anlarda kendilerini duruma adapte etmeyi beceremez ve yarı yolda kalırlar; bazıları yaralanmış, berelenmiş, zora gelmiş veya gelişimleri çarpıtılmış olarak mücadeleye devam ederler; kimileriyse bilgeleşir, güçlenir ve kendi yollarında yürürken bağlı bulundukları toplumun genel ilerlemesi için yepyeni yollar da keşfederler. Aslında, belli bir sınav veren belli bir üyenin davranışını anlamak için, kendi arkadaşlarının buna benzeyen ya da benzemeyen davranışlarını iyice kaydetmek ve sınavlar dizisini, bütün toplumun hayatında bir olaylar dizisi olarak görmek mutlaka gereklidir.

Böylece, İngiliz tarihinin anlaşılır olabilmesi için, bunu, daha geniş bir toplumun tarihi olarak ele almalıyız; başka ulusal devletlerle birlikte Büyük Britanya'nın da bir üyesi olduğu bu daha geniş toplumda üyelerin her biri, bir bütün olarak toplumun ortak yaşantısına kendine göre tepki gösteriyordu. Aynı şekilde, Venedik tarihi de, Milano, Cenova, Floransa ve Kuzey İtalya'nın başka «ortaçağ» şehir devletlerini de içine alan geçici bir alt-toplumun tarihi olarak görülmelidir; Atina tarihi, Tebai, Korint, Isparta gibi, Helenik Çağ Yunanistan'ının başka şehir devletlerini içine alan bir toplumun tarihidir. Bu durumların hepsinde, parçaların değil bütünün sınırları içinde düşünmeliyiz; hikâyenin bölümlerini belli bir üyenin değil, toplumun hayatındaki olaylar olarak görmeliyiz ve üyelerin talihlerini teker teker değil hep bir arada izlemeliyiz — tek bir tema üzerinde varyasyonlar ya da bir orkestra içinde uyum açısından önem taşıyan, ama bir dizi ayrı nota olarak hiç bir anlamı olmayan katkılar olarak ele almalıyız. Tarihi bu görüş açısından incelemeyi başardığımız oranda, zihnimizdeki kargaşalıktan bir düzen doğduğunu ve daha önce anlaşılır olmayanı anlamaya başladığımızı görürüz.

«Tarihi olguları» yorumlamanın bu yöntemi, yaklaşık olarak İ.Ö. 725 ile 325 arasında yer alan dört yüzyıl boyunca Helen dünyasının şehir devletlerinin tarihlerinden alınacak somut bir örnekle daha açık seçik gösterilebilir.

Bu çağın başlangıcından kısa bir süre sonra, bu, birçok devletin üyesi olduğu bu toplum, nüfusun geçim araçlarını zorlaması sorunuyla karşılaştı; bu geçim araçlarını Helenler, o sırada hemen tamamiyle kendi yurtluk alanlarında kendi tüketimleri için ürettikleri çeşitli tarımsal ürünlerle elde ediyorlardı. Buhran patlak verince, farklı devletler farklı mücadele biçimleri buldular. Kimisi, Korint ve Halkis gibi, denizaşırı ülkelerde —Sicilya'da, Güney İtalya'da, Trakya'da ve başka yerlerde— tarımsal bölgeler zaptedip kolonileştirerek nüfus fazlasını başlarından attılar. Bu kolonilerin yerli halkı ya çok dağınıktı ya da istilaya direnecek güçte değildi. Bu şekilde kurulan Yunan kolonileri Helen Toplumunun karakterini değiştirmeden coğrafi alanını genişlettiler. Uyguladıkları tarım ve meydana getirdikleri kurumlar, terk ettikleri yurtlarındaki koşulların basit bir tekrarından ibaretti.

Öte yandan, bazı devletler, kendi hayat tarzlarında değişiklik yaratacak nitelikte çözümler araştırdılar. Örneğin Isparta, yurttaşlarının toprağa susamışlığını, Helen Dünyasının (7) önceki coğrafi sınırlarının dışında denizaşırı bölgeleri kolonileştirerek değil de, kendisine en yakın Yunan komşularına saldırıp topraklarını fethederek doyurma yolunu seçti. Bunun sonucunda, Isparta, ancak, kendi çapında komşu halklarla inatçı ve devamlı savaşlar pahasına gerekli fazla toprakları kazandı. Öyle ki, fetih tamamlandıktan sonra bile, fethedilen bölgelerin elde tutulması sürekli askerî çaba gerektiriyordu. Ve bu sürekli baskı da, denizaşırı bir ülkede, kendi güvenliğinden kendisi sorumlu olacak bir bağımsız yavru-devletin değil, doğrudan doğruya Isparta'nın sırtındaydı. Bu durumla başa çıkabilmek için, Ispartalı devlet adamları Isparta hayatını tepeden tırnağa askerileştirmek zorunda kaldılar. Bunu yapmak için de, birçok Yunan topluluğunun bildiği, ama bu sıralarda Isparta'da ve başka yerlerde yok olmaya yüz tutmuş birtakım ilkel toplumsal kurumları yeniden canlandırmaları ve adapte etmeleri gerekti. (8)

Nüfus sorunu karşısında Atina da bambaşka bir tepki gösterdi. Önce aldırış etmedi buna —ne denizaşırı koloni kurdu, ne de Yunanlı komşularının topraklarını zaptetti— ama bir süre sonra baskı, toplumsal bir devrim şeklinde patlak verme eğilimini göstermeye başladı. Bu anda, başka devletlerin bulduğu çözümler Atina için artık geçerli olamazdı; böylece Atina kendine özgü bir yol buldu, tarımsal üretiminde ihracat için uzmanlaşmaya, gene ihracat için mamul mallar yapmaya başladı; sonra da politik kurumlarını, bu iktisadî yeniliklerle ortaya çıkan yeni sınıflara politik iktidardan hatırı sayılır bir hisse verebilecek şekilde değiştirdi. Bir başka söyleyişle, Atinalı devlet adamları toplumsal bir devrimi savuşturdular ve ortak bir soruna, böylece kendilerini ilgilendirdiği ölçüde bir çözüm bulmakla, farkında olmaksızın, Helen Toplumunun bütünü için yeni bir ilerleme yolu açmış oldular. Perikles, Atina'nın «Hellas'ın eğiticisi» olduğunu söylerken bunu kastediyordu (9). Bir şehir devleti olarak kendi başına yaşadığı ölçüde Atina, Helen tarihinin bu çağı kapanmadan önce yıkıma uğradı. Ama Hellas için yaşadığı ölçüde, Perikles'in iddiası doğru çıktı; çünkü Helen tarihinin aşağı

Levent Şahverdi Arşivi

13 BİR ORGANİZMA OLARAK TOPLUM Hobbes'un incelemesindeki Leviathan, yani «Mağrurlar Hükümdarı». Bu resim, toplumların ilişkilerden değil de kalabalıklardan meydana geldiği yolundaki yanlış inancı tekrarlıyor.

yukarı İ.Ö. 325'de başlayan bundan sonraki çağında, önceki çağın genel sorununa tikel bir çözüm bulmak için Atina'nın geliştirdiği yeni fikirler ve kurumlar, Helen Toplumunun (o da bu zamana kadar Yunanca konuşan halkların dar alanının çok ötelerine yayılmıştı) geri kalan üyeleri tarafından ortak toplumsal mirasları olarak benimsenmişti. Helen tarihinin bu evresine genel olarak «Helenistik Çağ» denir, oysa «Attistik Çağ» terimi bundan çok daha uygun olurdu (10).

Atina'yı ya da Isparta'yı ya da Korint'i ya da Halkis'i değil de Helenik Toplumun bütününü alanı olarak kabul eden bu görüş açısından bakıldığı zaman, bu çeşitli toplulukların İ.Ö. 725 ile 325 arasındaki tarihlerinin önemini anladığımız kadar, buradan bunu izleyen döneme geçişin de önemini anlayabiliyoruz. Tek başına ele aldığımız bir Halkis tarihi ya da Korint tarihi ya da Isparta tarihi ya da Atina tarihinde, anlaşılır bir inceleme alanı aradığımız sürece cevaplandıramayacağımız sorular böylece cevaplandırılmış oluyor. Öyle bir açıdan baktığımız sürece, ancak, Halkis ya da Korint tarihinin bir anlamda normal olduğu, ama Isparta ve Atina tarihlerinin bu normdan farklı yönlerde uzaklaştığı sonucuna varabilirdik. Bu uzaklaşmanın nasıl gerçekleştiğini açıklamak mümkün olmazdı; hattâ tarihçiler Ispartalılar'la Atinalılar'ın, daha Helen tarihinin şafağında, bazı özel içsel niteliklere sahip olarak öbür Yunanlılar'dan faklılık gösterdiklerini ima etme derecesine de düştüler. Bu, Isparta ve Atina'nın gelişmesini, hiç bir gelişme olmadığını söyleyerek açıklamak demekti, çünkü bu teze göre sözkonusu iki Yunanlı halk, hikâyenin başında da, sonunda olduğu kadar farklıydılar. Ne var ki bu varsayım kesinleşmiş tarihî olgularla çelişki halindedir. Örneğin, Britanya Arkeoloji Okulu'nun Atina'da yürüttüğü kazılar, İ.Ö. altıncı yüzyıl ortalarına kadar Isparta hayatının, kendisini daha sonra öteki Helen topluluklarından o kadar keskin çizgilerle farklılaştıracak nitelikleri yönünden hiç de anormal bir özellik göstermediğini ortaya koyan çarpıcı kanıtlar sağlamıştır. Bu yüzyılın ortasından sonra açıklanması gereken devrimsel bir değişim var; bu açıklama da ancak, bu dönemdeki Isparta tarihine, Helen Toplumunun bütünü karşısına çıkan bir sınava, Isparta'nın özel mahalli cevabı olarak bakmakla bulunabilir. Atina'nın, «Helenistik» denilen çağda Helen Dünyasının bütününe ilettiği (Isparta'nın özel tavrının bir çıkmaz olduğu anlaşılmıştı) özel karakteristikler de aynı şekilde sonra-

Levent Şahverdi Arşivi

14 Benin'den savaşçılar. İ.S. on altıncı veya on yedinci yüzyıl

dan edinilmiş karakteristiklerdir ve bunların da doğuşu ancak genel bir görüş açısından bakıldığında anlaşılabilir. Batı tarihimizin «Ortaçağ» denilen döneminde Venedik, Milano, Cenova, Floransa ve başka Kuzey İtalya şehir devletleri arasındaki farklılaşmayla daha yakın zamanlarda Fransa, İspanya, Hollanda, Büyük Britanya ve Batı'nın başka ulusal devletleri arasındaki farklılaşma da tıpkı böyledir. Parçaları anlamak için, dikkatimizi önce bütünün üzerinde toplamalıyız, çünkü kendi başına anlaşılır olan inceleme alanı bu bütündür.

Bir toplumun tamamlayıcı ögelerinin böyle giderek farklılaşması bakımından, İ.Ö. 725 ile 325 arasındaki dört yüzyıllık Helen tarihi, bir bütün olarak «ortaçağ» Kuzey İtalya tarihi ya da modern Batı tarihi ile aynı tarz bir biçimleniş gösterir; ama, Helen tarihinin bu episodu, öbür iki episodla kıyas kabul ettiği halde, onlarla çağdaş değildir. Kronolojik bakımdan onlardan öncedir. Batı toplumunun kökenleri Helen tarihinin son evresine kadar geri götürülebilir —Greko-Romen evresine— ama bundan daha geriye götürülemez; işte Batı tarihinin, Helen tarihiyle bu kronolojik ilişkisi, Batı toplumumuzun zaman içinde geriye doğru yayılışının sınırlarını ortaya koyar. Bu «anlaşılır alan»ın mekanda yaygınlığı ise, kendisine ait herhangi bir ulustan daha geniş olmakla birlikte, en geniş mekan kesitinden bakıldığında bile, Dünya'nın toplam yüzeyinden ve İnsanlığın toplam yaşayan kuşaklarından daha dardır; ve şimdi, zaman içinde geriye yayılışının da, kendisine ait herhangi bir ulusunkinden biraz daha uzun olmakla birlikte, yeraltına inen köklerinin derinliğini hesaba katsak bile, bir temsilcisi olduğu toplum türünün varoluş süresi yanında pek o kadar eski olmadığını görüyoruz.

Geçici vargılarımızı şöylece sıralayabiliriz:

(a) Kendi günümüz ve kendi toplumumuz açısından geriye ve dışarıya doğru açılarak sınırlarını yaklaşık olarak belirlediğimiz «tarihi incelemenin anlaşılabilir alanları», gerek zaman gerekse mekan içinde, ulusal devletlerden, şehir-devletlerinden ya da başka herhangi bir politik topluluktan daha geniş toplumlardır.

(b) Bu gibi politik topluluklar (ulusal devletler, şehir-devletleri ve benzerleri) bağlı bulundukları toplumlardan mekan içinde daha dar ve zaman içinde daha kısa ömürlü olmakla kalmazlar, aynı zamanda bu toplumlarla ilişkileri ayrılmaz parçaların bölünmez bütünle olan ilişkileridir. Bunlar sadece gerçek toplumsal varlıkların eklemleridirler, kendi başlarına bağımsız varlıklar değildirler. Tarihi inceleyenlerin ele almaları gereken «toplumsal atomlar» devletler değil, toplumlardır.

(c) Büyük Britanya gibi ulusal devletlerin ya da Atina gibi şehir-devletlerinin birer parçası oldukları toplumlar bir yandan (parçalarının aksine) bağımsız varlıklardır, çünkü her biri kendi başına «tarihi incelemenin anlaşılabilir bir alanı»nı meydana getirir, bir yandan da birbirleriyle bağıntılıdır-

Levent Şahverdi Arşivi

lar, çünkü hepsi de tek bir toplum türünün temsilcileridir.

(d) İncelediğimiz tek tek toplumların hiç biri İnsanlığın bütününü kucaklamaz, aynı zamanda dünyanın yaşanan ya da geçilebilir yüzeyine de yayılmaz ya da bir temsilci olduğu türler kadar eski bir geçmişe sahip değildir. Örneğin, bizim hâlâ hayatta olan Batı Toplumumuz, Helen Toplumu olgunluk çağını doldurıncaya kadar doğmamıştı, Helen Toplumu ise —türün ilk temsilcilerinden biri olduğu ispatlansa bile (ki ispatlanmamıştır)— on üç buçuk yüzyıl önce ortadan kaybolmuştur, dolayısıyla yaşama süresinin tamamı türün henüz tamamlanmamış yaşama süresinden bir o kadar kısa kalır.

(e) İki toplum arasındaki tarihlerin sürekliliği, tek bir toplumun tarihindeki çeşitli bölümler arasındaki sürek[11]likten çok daha azdır (o kadar ki, arada türsel bir farklılık olduğu söylenebilir), ama değişik çağlarda iki belirli toplum arasındaki zaman ilişkisinde —örneğin Batı ve Helen toplumları arasındaki— mecazî olarak «akrabalık» diye anlatabileceğimiz bir bağı gösteren özellikler gözlemleyebiliyoruz.

3 Bazı terimlerin tanımları

1 Toplum

Toplum, insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağıdır. Toplumu meydana getiren ögeler böylece insanlar değil, insanlar arasındaki ilişkilerdir. Bir toplumsal yapıda «birevler sadece ilişkiler ağının **odak noktalarıdır.**» ([1]) Hobbes'un **Leviathan**'ının ünlü kapak resmi, toplumu, bir yığın normal boyda insandan oluşmuş dev bir insan biçiminde resmeder, ama bu, gerçekliğin antropomorfik çarpıtılmasıdır; insanlardan, toplumun ya da toplumu meydana getiren kurumlardan herhangi birinin «üyesi» olarak söz etme alışkanlığı da ([2]) böyledir (örneğin bir kulübün, bir kilisenin, bir sınıfın, bir ailenin, bir «korporasyon»un üyesi olarak). İnsanların gözle görülür ve elle tutulur bir derlemesi bir toplum değildir; bir kalabalıktır. Kalabalık, toplumun aksine, toplanabilir, dağıtılabilir, fotoğrafı çekilebilir ya da kılıçtan geçirilebilir.

2 Kültür

P. Bagby'nin, kültürü, «bir toplumun üyelerinin, açıkça soyaçekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleri» olarak tanımlamasını doğru buluyor ve benimsiyorum ([3]). Bagby'ye göre ([4]) «tarihin kalıplı ve tekrarlanan ögesi» olması bakımından, «kültür, tarihin anlaşılabilir yanıdır». A. L. Kroeber de ([5]), ilk üçü Bagby'nin tanımlamasına uyan dört maddelik bir tanım öneriyor. Kroeber'in dördüncü maddesi, kültürün, değerleri de içermesidir. Bu görüşü de doğru buluyor ve benimsiyorum.

3 Uygarlık

Bu, sözde Latince kelime modern Fransızca'dan türetilmiştir. Dr. Johnson, kelimenin İngilizce karşılığını, hazırladığı İngiliz dili sözlüğüne koymak istememişti. O zamandan beri bütün modern dillerde kullanılan bir kelime oldu ve belirli bir çağda var olan kültürün belirli bir türü ya da evresi anlamını kazandı. Şimdiki bilgi durumumuza göre Uygarlık Çağının yaklaşık olarak beş bin yıl önce başlamış olması gerekiyor.

Bagby ([6]), «Uygarlık» **(Civilization, medeniyet)** kelimesinin etimolojisinden ipucu almamızı ve uygarlığı, «kültürün, kentlerde bulunan çeşidi» olarak tanımlamamızı öneriyor. «Kent»leri de, «çoğunda, ya da daha doğrusu çoğunluğunda, oturan insanların yiyecek üretmekle uğraşmadığı barınaklar topluluğu» olarak tanımlıyor. Bagby, doğruya çok yaklaşıyor. Ama gene de tam değil. V. G. Childe'ın «uygarlık» adıyla tanınan kültür çeşidinin doğuşu ile eşanlamlı olmak üzere («Sanayi Devrimi» deyimine benzeterek) türettiği «Şehirleşme Devrimi» sözü de öyle ([7]). Şehirsiz olduğu halde uygarlaşma sürecine girmiş toplumlar vardır. Onun için sanırım bir adım daha ileri gitmeli ve uygarlığı, yalnız yiyecek üretmekten değil, toplum hayatını maddî planda uygarlık düzeyinde yürütebilmek için gerekli başka iktisadî etkinliklerden de (endüstri ve ticaret gibi) kurtulmuş bir azınlığın varolduğu toplum durumlarıyla eşitlemeliyiz. Bu iktisat-dışı uzmanlar —profesyonel askerler, yöneticiler ve belki hepsinden önce rahipler— bildiğimiz uygarlıkların çoğunda şüphesiz ki şehirliydiler ([8]).

H. Frankfort «yiyecek üretimi ya da teknolojik ilerleme artışı gibi değişiklikler (her ikisi de uygarlığın doğuşuyla aynı zamana raslamakla birlikte) . . . uygarlığın doğuşunu açıklayamaz» der ([9]). Ben de aynı fikirdeyim. Doğruyu herhalde Frankfort'un da bu bağlamda andığı A. N. Whitehead dile getiriyor: «Dünyanın, yüksek etkinlikleriyle seçkinleşmiş bütün çağlarında, uygarlığın doruğunda ya da bu doruğa yol açan etkenlerde, zımnen kabul edilen ve zamanın eylem zemberreklerine kendi özelliğini damgalayan derin bir kozmolojik bakış açısı vardır.» ([10])

Christopher Dawson da, «her uygarlığın ardında vahiyle varılmış bir görüm (vision) vardır» derken aynı noktayı belirtmiş oluyor ([11]). Benim de

Levent Şahverdi Arşivi

15 Beşinci Sülale döneminden Mısırlı yazıcı

katıldığım bu görüşe göre, toplumda iktisadi etkinliklerden kendini kurtarmış bir azınlığın varlığı, uygarlığın tanımlamasından çok uygarlığı tanımamızı ve tesbit etmemizi sağlayan bir işarettir. Whitehead'i izleyerek ben de uygarlığı manevi terimlerle tanımlamak isterim. Belki, içinde bütün İnsanlığın, herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak, tam bir uyum halinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için girişilmiş bir çaba şeklinde tanımlanabilir. Bilinen bütün uygarlıkların, bilinçli değilse bile bilinçsiz bir şekilde amaçladıkları hedefin bu olduğuna inanıyorum.

4 Toplumlar

Çoğul «toplumlar» ve tekil «toplum» kelimelerini, yukarıda incelenen soyut «toplum» fikrinin belirli tarihî örnekleri olarak kullanıyorum. «Toplumlar»ın, ya da «bir toplum»un «toplum»a ilişkisi, bir olaylar sınıfının bir ya da birden fazla temsilcisinin, temsilcisi olduğu sınıfla ilişkisidir.

Toplum kelimesini insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağı anlamında kullandığıma göre, «toplumlar» ya da «bir toplum» kelimelerini de, kendilerini meydana getiren belli sayıda kurumların derlemesi olarak analiz edilebilecek, ama kendileri, daha geniş kapsamlı ilişki ağlarının meydana getirici ögeleri olarak analiz edilemeyecek belirli ağları anlamında kullanıyorum. Toplumlar bu terimlerle tanımlandığında, birkaç çeşit toplum olduğu görülür. Başka bir söyleyişle, «toplum» geni, birkaç türden meydana gelmiştir. Örneğin, uygarlık-öncesi toplumlar, uygarlık süreci içinde toplumlar, daha yüksek dinleri içeren toplumlar vardır. Uygarlık-öncesi toplumlar da gene birkaç alt-sınıfa ayrılırlar: Aşağı Paleolitik, Yukarı Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik. Bu alt-sınıfların son üçü ya da en azından son ikisi, kendi Paleolitik öncülerinden çok uygarlıkla ortak noktalara sahiptir.

Gerçi benim tanımıma göre toplumlar, başka toplumların meydana getirici ögeleri olmayan ilişki sistemleridir, ama benim görüşümce, Leibniz anlayışına uygun monad'lar da değildirler. Bütün toplumlar sürekli olarak birbirlerini etkilerler. Türün yaşayan bütün temsilcileri, sadece hayatta kalan çağdaşlarının değil, aynı zamanda gelip geçmiş bütün toplumların miraslarının da etkisi altındadır.

Her toplumsal ilişkiler ağı bir kültürün taşıyıcısıdır ve pratikte bir toplumla o toplumun kültürünü birbirlerinden ayrı olarak incelemek mümkün değildir.

5 Uygarlıklar

Çoğul «uygarlıklar» ve tekil «uygarlık» kelimelerini, yukarıda incelenen soyut «uygarlık» fikrinin belirli tarihî örnekleri olarak kullanıyorum. «Uygarlıklar»ın ya da «bir uygarlık»ın «uygarlık»a ilişkisi, bir olaylar sınıfının bir veya birden fazla tem-

Levent Şahverdi Arşivi

silcisinin, temsilcisi oldukları sınıfla ilişkisidir. Uygarlıkların temsil ettiği sınıf «kültür» geninin bir türüdür. Her uygarlık bir toplumun ilişkiler ağında temellenir ve pratikte bir uygarlıkla toplumunu birbirlerinden ayrı olarak incelemek mümkün değildir.

Bir uygarlık «Anlaşılabilir bir inceleme alanı» olarak tanımlanabilir; belli sayıda değişik halkların farklı eylem alanları arasındaki ortak zemin ve belirli bir toplum türünün bir temsilcisi. Bu tanımlar birbirleriyle uyuşmaktadır, içlerinden birini dışarıda bırakırsak çok önemli bir şey eksik kalmış olur. Tanımların ilki, şüphesiz, öznelce konmuştur. Uygarlığın tanımına yaklaşımı epistemolojiktir. Öbür iki tanım ise nesneldirler. Araştıran kişinin sözkonusu olayda görüp kavradığına inandığı (ve bence haklı olarak inandığı) gerçekliği betimleme (tasvir etme) yolunda çabalarıdır. Aslında, neyi tanımlıyor olursak olalım, tanımımızı bu ikili biçimde yapmalıyız, çünkü özne ve nesne ikililiği ve aralarındaki doğru ilişkinin ne olduğu sorunu, bütün insan düşüncesinin altında yatar.

Bir uygarlık, kendini meydana getiren topluluklarla kıyaslandığında —uluslar, şehir-devletleri, «millet»ler, kastlar ya da bu meydana getirici ögelerin girebileceği başka biçimler— anlaşılabilir bir alandır. Genel olarak, daha büyük bir inceleme birimi, daha küçük bir birimden daha kolay anlaşılır, çünkü toplam gerçeklik boyutlarına varmayan bir şey, hiç bir zaman bütünüyle anlaşılamaz. Ama bu da anlaşılamaz, çünkü şeyler ancak zihinler için anlaşılabilirdir ve toplam gerçeklik dışında, bu nesnenin öznesi olabilecek hiç bir zihin yoktur. Dolayısıyla, hangi ölçüde bakılırsa bakılsın, olayların anlaşılabilirliği, ancak kısmî ve kusurlu olabilir. Bu demektir ki, bir uygarlık ancak görece bir anlamda «anlaşılabilir bir inceleme alanı»dır.

Belli sayıda değişik halkların farklı eylem alanları arasındaki ortak zemin, benim bu bölümde, belli sayıda insan arasındaki ilişkiler ağı diye adlandırdığım şeyi dile getiren bir deyimdir. Bir ilişkiler ağı, mekan boyutunda olduğu gibi zaman boyutu içinde de yer alan bir olay olduğuna göre, belli evrelere sahip olacaktır. Tarihleri şimdiye kadar kayda geçen uygarlıklar, ayrı ayrı doğumları olan nesnel gerçekliklerdir; bunların çoğu, ayrıca, çeşitli dönemlerde, çeşitli derecelerde serpilip büyümüşlerdir; bazıları çökmüştür; bazıları da erimeyle sonuçlanan bir çözülme sürecinden geçmiştir. Uygarlıkların kalıplı evrelerden meydana gelen tarihleri olduğunu söylerken bunları ne insanlaştırıyorum, ne de antropomorfik terimlerle açıklıyorum. İnsanî olmayan bir anlaşılabilir inceleme alanı da —örneğin bir kristal— düzenli evre kalıpları içinde değişen bir nesnel gerçeklik olabilir.

Uygarlıklar, tıpkı anayasalar, devletler, kiliseler gibi —ve aynı nedenlerle— gözle görülmeyen varlıklardır. Ama uygarlıkların da gözle görülür te-

16 Budist rahip, Japonya, İ.S. dokuzuncu yüzyıl

Levent Şahverdi Arşivi

zahurleri olur: Prusya devletinin altın taçlı kartalları ve dikenli miğferleri, Hıristiyan Kilisesinin çarmıhları ve cüppeleri gibi. Bir Mısır, bir Yunan, bir de Rönesans-öncesi Avrupa heykelini yan yana koyun (12). Bunlardan hangisinin, hangi heykel okulunun ürünü olduğunu görmemek imkânsızdır. Üç sanatsal üslubun birbirinden ayrılığı sadece gözle görülür değildir; kesindir, herhangi bir kilise ya da devletin ürün ya da amblemlerinden daha kesindir. Bir uygarlığın ayırıcı sanatsal üslubunun sınırlarını zaman ve mekan içinde araştırmak, bu üslubun dile getirdiği uygarlığın zaman ve mekan sınırlarını da açığa çıkarır. Kroeber'in dediği gibi (13) sanatsal bir üslup, tarihî bağlantıların duyarlı bir göstergesidir. Herhangi bir uygarlık çevresi içindeki çeşitli üsluplar «kendi aralarında belli bir tutarlılığa yönelirler (14) ve «üsluplar, uygarlık tarihinin girdiği dinamik biçimlerin ete kemiğe bürünmesidir» (15). Niteliği belirtilmemiş bir sanat eserini üslup dizisi içindeki yerine yerleştirebilme yeteneğimizin, bir üslubun gelişmesinin tek-yönlu bir yol izlediğinin kanıtı olduğunu ekliyor Kroeber. «Üslup bir kültür içinde bir çizgidir . . . Aynı zamanda bir seçmeyi gösterir . . . Herhangi bir zorlamanın ya da fiziksel veya fizyolojik bir zorunluğun hüküm sürdüğü bir ortamda üsluba yer kalmaz.» Seçme yapmak bakımından üslup da tıpkı bir devlet gibi, iradeyi gösterir (16). Bagby de (17) «sanat tarihçilerinin, sanat eserlerinin üsluplarının tamamen tanımlanamaz olmadığını» gösterdiklerini söylüyor ve şöyle devam ediyor: «Antropolog ya da kültür tarihçisi de aynı türden bir şey yaparlar. Onlar da bir kültür veya bir dönemin çeşitli özellikleri arasında ortak bir lezzeti duyarlar; onlar da bu duyguya yol açan gözle görülebilir nitelikleri göstermeye çalışırlar.» (18) Frankfort'a göre (19) «bunu (bir uygarlığın karakterini) çeşitli tezahürleri arasındaki belli bir uyarlıktan, yönelişlerindeki belli bir tutarlılıktan, politik ve adli kurumlarını, edebiyatını olduğu gibi sanatını, ahlâkını olduğu gibi dinini de biçimlendiren belli bir kültürel 'üslup'tan anlarız.»

Kendi uygarlıklarının bu kadar çok yanını gösteren gözle görülür sanat eserleri aslında o uygarlığın çeşitli anlatımlarıdır. Uygarlığın kendisi değildirler. Bir din ya da bir devlet kurumu gibi bu da gözle görülmez. Bir antropolog ya da bir kültür tarihçisi, bir kültürü teşhis etmek için ipucu rolü oynayan bu gözle görülür nitelikleri analiz etmek istediğinde, Babgy'nin belirttiği gibi (20), analizini fikirler ve değerler üzerine yapar.

4 İnsanlığın başından geçen olayların genişlemesine incelenmesi gereği

İnsanlığın başından geçen olayların genişlemesine incelenmesi isteği birkaç sebepten esinlenir. Bunların kimisi kalıcıdır kimisi geçici; kimisi ön yargısız kimisi ise kendi-çıkarına yöneliktir. Bunların en güçlüsü ve saygıdeğeri meraktır. Merak insan tabiatının ayırıcı özelliklerinden biridir. Bu duygunun güçlülük derecesi her ne kadar bireyden bireye değişse de hiç bir insanın tamamen ondan yoksun olamayacağı açıktır. İnsanlığın başından geçen olaylar alanında merak, bizi, bir gerçeklik görümü (vision) kazanabilmemiz için panoramik bir bakış aramaya zorlar. İnsan zihninin elverdiği ölçüde gerçekliği anlaşılır kılacak bir görümdür bu. «Einstein'ın, burnunu ayrıntıların bileği taşından kaldırıp daha geniş bir görü için atılım yapanlar dışında, hiç kimse bilimde büyük bir keşif yapamamıştır sözünü, tarih gerçekten haklı çıkarmıştır.» (1) Her ne olursa olsun, panoramik bir bakış gerçekliğin, kısmî bir bakıştan daha az yanıltıcı bir yansıması olacaktır. Tüm insan edimlerinde olduğu gibi bilgi edinmek, dünyayı kavramak peşinde koşarken de insanın sağladığı ilerlemelerin hiç bir zaman tam olmadığı bir gerçektir; ancak İnsanoğlunun erdemlerinden biri de, bunu farkedecek bir zekaya ve sönmeyen bir istekle yetenekleri elverdiği ölçüde, amacına en yakın noktaya ulaşıncaya kadar didinmeye devam etme şevkine sahip olmasıdır.

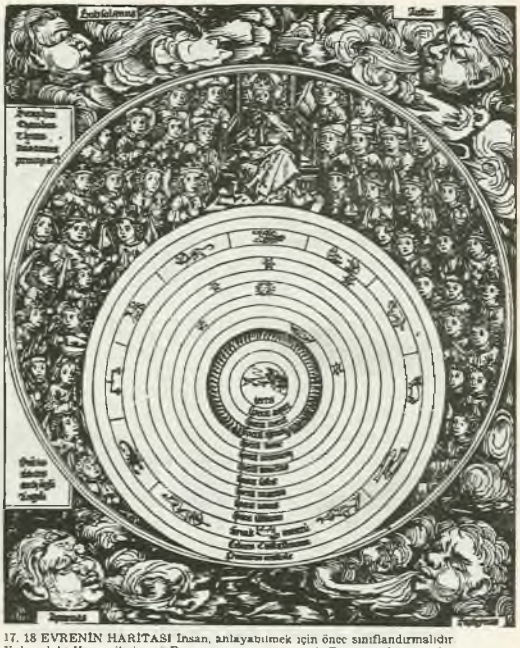
İnsanlığın başından geçen olaylara ve tabii fenomenal evrenin tümüne panoramik bakış aramanın başka bir dürtüsü biraz da kendi-çıkarına-yöneliktir. Bölücü, parçalayıcı insan zihnine, fenomenler sayısız ve evren bitimsiz görünür; uçsuz bucaksız bir denizde haritasız pusulasız sürüklenip durmak, güçleri bitimli olan bir varlık için dehşet verici bir yaşantıdır. Bu şaşırtıcı insan halinde ilk sığınağımız okyanusun göründüğü kadar büyük olmadığına kendimizi inandırmaktır; hemen olay üzerinde parçalama ve yok sayma oyunu oynamaya çalışırız; ama oynadıkça bunların arasından yeniden görmeye başlarız ve ondan sonra başvurmamız

Levent Şahverdi Arşivi

için kalan tek sığınak, zihnî ağımızı bir bütün olarak Evrenin üzerine atmaktır. Needham, «ilkel bilimin en önemli uyarıcı etmeninin, ilkel insanda öylesine ağır basan ve kendini hep yineleyen korku ve dehşeti yenebilmek için fenomenleri hiç değilse, sınıflandırma ve aralarında bir bağ kurma ihtiyacı» olduğuna işaret eder(2).

Olaylarla, yüz yüze gelme anında duyulan bu endişe, insan zihinlerini her zaman ve her yerde, olaylarda bir sıra ve düzen arayıp onları «tespit etme»ye kamçılar; günümüzde modern bilim ve teknoloji aracılığıyla dünyanın ansızın birleşmesi sonucu bu durum büsbütün vurgulanmıştır. «Mesafeyi yokederek» insanlığı birleştiren, gene aynı önceden eşi görülmemiş bilimsel ve teknolojik ilerlemeler İnsanoğlunun eline atom silahlarıyla savaşarak kendini yok etme gücünü de vermiştir. Şimdi gözümüzü yeni bir gerçeğe açıyoruz; hiç niyetli olmadığı halde İnsanoğlu ya kendini yok etmek ya da bundan böyle tek bir aile olarak yaşamayı öğrenmek gibi iki zıt alternatifle karşı karşıya kalmıştır. (3) Şimdi insan-dışı Tabiat üzerinde ilk üstünlüğü sağlayarak, Neolitik Çağda elde ettiği başarıdan sonra insan soyunun var kalması ilk kez gene tehlikeye düşmüştür. Bu kez İnsan soyunu yok etme tehdidi insan tabiatından geliyor. Bu eski tehdidin yeni bir yerden tekrarı bütün insanlara, kendi geleneksel dar görüşlü bağlılıklarını, İnsan soyunun kendisi gibi yüce bir bağlılığa feda etmeleri için bir meydan okumadır. Kendini yineleyen tehdidin, kaynağını insan tabiatından alması, bunu denetlemek bakımından, bizim insanlığın başından geçen olayları incelememizi gerektiren bir meydan okumadır.

Zaman ve mekan bakımından birleşmiş bir dünyada insanlığın başından geçenlerin incelenmesi etkili olacaksa mutlaka genişlemesine ele alınmalıdır (4). Yalnızca yaşayan kuşakları ele almakla kalmayıp yaşayan kuşakların geçmişinin tümü ele alınmalıdır. İnsan soyunu kurtarmak için geleneksel din, uygarlık, ulus, sınıf ve ırk ayrımına rağmen bir arada uyum içinde yaşamayı öğrenmeliyiz. Birlikte uyum içinde yaşamayı başarabilmek için birbirimizi tanımalıyız ve birbirimizi tanımak birbirimizin geçmişini bilmek demektir, çünkü tıpkı fenomenal evrenin yönlerinde olduğu gibi insan hayatı da, insan zihninde ancak zaman içindeki devinimi sırasında gözlemlenebilir. Tarihi güçler atom bombalarından daha patlayıcı olabilirler. Türümüzün silinmemesi gibi şu an için acil ortak amacımız yüzünden insan tabiatını incelemek yeterli olmayacaktır. Psikologun çalışmaları arkeologunkiyle, tarihçininki antropolog ve sosyologunkiyle tamamlanmak zorundadır; ortak insan tabiatımızın kendini değişik dinlerde, uygarlıklarda ve uluslarda dile getirişini, değişik kültürel biçimleri tanımayı

17, 18 EVRENİN HARİTASI İnsan, anlayabilmek için önce sınıflandırmalıdır. Yukarıdaki Kopernik-öncesi Evren panoraması, evreni, Cennet ordusunun koruduğu bir dizi küreler olarak tanımlıyor. Bir Aztek takvim taşı da dünyanın tarihini resmederken güneşi (ortada) geçmiş ve şimdiki dünyaların yok edilişinin simgeleriyle çevrelenmiş olarak gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenmeliyiz ve onu mümkün olduğu kadar da anlamaya çalışmalıyız. Tarihin akışında insan kültürü böyle dile getirilmiştir. «İnsan tarihinin tümü şimdiki ve gelecekteki insanî ihtiyaçlara uygundur.» (5) «İnsan soyu tarihinin bilgisi, İnsan soyunun ortaklaşa sahip olduğu şeylerden biri olmalıdır.» (6)

Ne var ki, artık yalnız birbirimizin kültürel mirasını anlamakla, dahası değerlendirmekle yetinemeyiz. Bunlara, İnsanoğlunun ortak hazinesinin parçalarıymış, kendi malımız, ortak depoya gidecek miras eşyalarımızmış gibi bakmak, değer vermek ve sevgi göstermek zorundayız. İnsanoğlunun toplumsal dayanışmasındaki tehlikeli çatlaklar sevginin ateşi olmadıkça eritilip kapatılamaz. Tehlike, günümüzde olduğu kadar uç duruma varmış bile olsa, tek başına, insanlığın kurtuluşu için insanlara yapılması gerekli olanı yaptırmaya yeterli bir uyarıcı değildir. Olumsuz olduğu için zayıf bir uyarıcıdır. Soğukkanlılıkla bulunmuş bir çare bize kendimizi kurtaracak manevî gücü veremez. Bu güç ancak olumlu, çıkar gözetmeyen bir amaçla varolur ve kendini-yoketmekten kaçınmak gibi olumsuz bir durumdan daha etkilidir (7). Bu olumlu amaç insanlara sevgiden başka hiç bir şeyle verilemez.

5 Geçiş toplumu

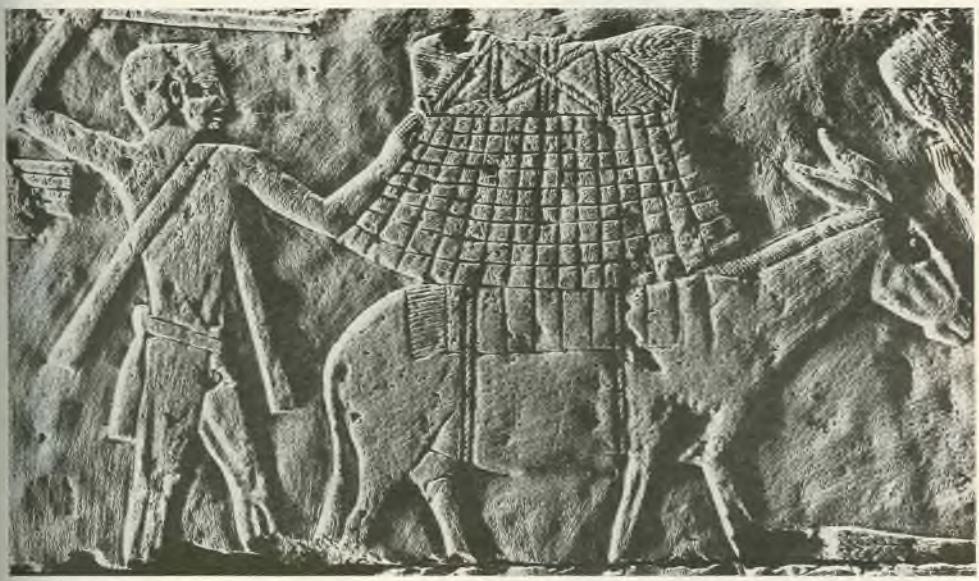
Bu kitabın asıl ilgilendiği toplum türleri uygarlıklar ve yüksek bir aşamaya varmış dinlerdir. Geçmişe baktığımızda önümüzde bunlar yükseliyor, çünkü yaşayan başlıca kurumlar bunlar ve biz bunlar hakkında, kendilerinden öncekilere oranla daha fazla bilgiye sahibiz. Ama sohbet konusu ve tanıdık olmalarının nedeni, düne ait şeyler olmalarıdır. İleri aşamaya varmış dinlerin en eskisi topu topu 2500 yıllıktır; en eski uygarlıklar da sadece 5000 yıllık. İnsanlığın en uzun dönemi, şimdiye kadar, Aşağı Paleolitik Çağ olmuştur. Atalarımızın insanı andırır bir kılığa girdikleri tarihten başlayarak hesaplanırsa bu dönem yarım milyon yıl sürmüş olmalı (1). Belki 30.000 yıl önce başlayan Yukarı Paleolitik Çağ buna oranla kısaydı, gene de süresi uygarlıkların zaman ölçeğine oranla uzun, hele yüksek dinlerin zaman-ölçeğine göre adamakıllı uzundu. Üstelik, hem Eski Dünya'da hem de Amerikalarda, uygarlığın şafağını Yukarı Paleolitik Çağ'ın sonundan gerek kültür, gerekse kronoloji açısından ayıran bir dizi kültürel geçiş aşaması vardı. İnsanların başından geçmiş şeyleri geniş kapsamlı bir biçimde incelemek gereğini duyuyorsak, insanlık tarihinin bu daha erken ve daha uzun bölümlerini görmezlikten gelmemeliyiz.

Yukarı Paleolotik Çağ'ın İnsanı bir avcıydı, ama, Eski Dünya'nın kuzey-batı köşesinde, buzulların son gerileyişi bölgesel bitki ve hayvan hayatında şaşırtıcı değişiklikler yaratınca, bu geçim yolunu kaybetmiş oldu. Kuzey Avrupa'nın o bir zamanlar muhteşem avcısı, Magdalen İnsanı, ortamın kendi karşısına çıkardığı bu meydan okumaya gerekli tepkiyi göstermeyi başaramadı. Güney ve güneydoğudaki, kendisi kadar muhteşem olmayan çağdaşlarından bazıları da yok olup gittiler. Kimisi, tropikleri kemiren savanların güneye doğru gidişine ayak uydurarak daha güneye doğru indiler. Ama bazıları yerlerinde kalarak tarihi yaptı.

Yukarı Paleolitik ile İ.Ö. 3000'de Aşağı Mezopotamya ve Aşağı Nil vadilerinde ilk ortaya çıkan uygarlıklar arasında bir geçiş sağlayan kültür tipi ya da evresi, genellikle Neolitik adıyla anılır; karakteristik âleti olan cilalı taş baltasından ötürü bu adı alır. Bu âlet, Yukarı Paleolitik İnsanın en gelişkin yontma çakmaktaşından çok daha güçlüydü. Gelgelim, Neolitik kültürün özünü meydana getiren şeyler tarım ve Eski Dünya tarımının ortaya çıktığı yerlerde tarımın normal tamamlayıcısı olan evcil hayvan yetiştirme işleriydi. Daha ileriki evrelerde, manevî başarılar veya değerler açısından daha yüksek olup olmadıklarına bakılmaksızın, sadece Neolitik temeller üzerinde yükselmeleri anlamında «daha yüksek» diye nitelenen kültürler için bu çağın en büyük ve en kalıcı mirası bunlar oldu.

Tarım-hayvancılık devrimini başarmakla insanlar, bazı toplumsal böcekler dışında kalan eski insan ataları dahil bütün canlı yaratıklar gibi Doğa'nın parazitleri olmaktan çıkarak, Doğa'nın etkin ortakları haline geldiler. Gerek bitki, gerekse hayvan yetiştirme, öngörüş, önceden tasarlama, sebat ve kendine hâkim olmayı gerektiren işlerdir ve bu erdemlerin sürmesi için devamlı olarak uygulanmaları gerekir. Yetiştirici yalnız ertesi günü değil, bir dahaki yılı da düşünmelidir; böyle insanlar ne kadar acıkırlarsa acıksınlar, tohumluk buğdayı yememeli, kendilerine süt veren inekleri, koyunları, keçileri kesmemeli, tersine davarlarını, sürülerini çoğaltmaya bakmalıdırlar. Yetiştiriciliğin ödülü, avcılık ve toplayıcılığın başaramayacağı ölçüde, daha yoğun bir nüfusu daha büyük bir güvenlik içinde besleyecek bir yiyecek üretimidir. Ama bu devrimi sadece teknolojik ve ekonomik terimlerle anlatmak, olayın açıklamasını yetersiz kılar. Daha yüksek dinlerin doğuşu bütün dinî faaliyetleri ha-

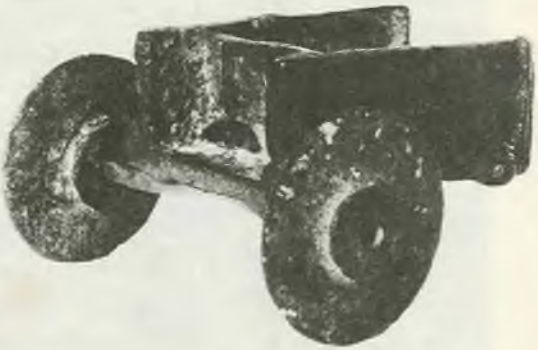
Levent Şahverdi Arşivi

19 Eşek sürücüsü, Mısır Beşinci Sülale.

NEOLİTİK TEKNOLOJİK DEVRİM

Yük taşıyan eşek, öküz arabası ve yelkenli gemi, hepsi, icatçı teknikte başlıca ilerlemeleri ve insanî olmayan güçlerin dizginlenerek insan yararına kullanılmasını temsil ederler. Teknik açıdan bu gibi icatlar İnsan'ın çevresi üzerindeki eğemenliğini büyük ölçüde artırdılar; ama toplumsal ve psikolojik bakımlardan İnsan'ın kendi kültürü içinde hapsolma duygusunun başlangıcını gösterirler.

20 Araba modeli, Suriye, İ. Ö. Üçüncü binyıl

21 Yelkenli gemi, Minos uygarlığından, İ. Ö. ikinci

Levent Şahverdi Arşivi

SU GÜCÜ VE İNSAN GÜCÜ

İlk sulama tesisleri o zamana dek görülmedik bir toplumsal işbirliği ve zorlama gerektiriyordu; sulama işleri insanların fiziksel çevreleri kadar birbirleriyle ilişkilerini de sürekli değiştirdiler.

22 «Akrep» Kral, Mısır'da bir sulama kanalının ilk balçığını kesiyor. Bu sahne Aşağı Mısır'ın Güney tarafından fethedilmesinden sonra barış düzenine geçişi simgeliyor.

23 **Shaduf** ile su çıkarma. Bir direğe takılan bir sırığın bir ucuna kova, öbür ucuna da bir ağırlık asılır; dengeyi sağlayan bu ağırlıkla kova zahmetsizce doldurulur, kaldırılır ve içeri çekilir.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Yukarı ve Aşağı Nil'in birleşmesi; papirüs ve lotus amblemlerini birliği temsil eden bir motife bağlayan iki tanrı bu birleşmeyi sağlıyor.

25 İ.Ö. 1300'den kalma bir harita Mezopotamya'daki Nippur yakınlarında bir kraliyet toprağının sulama kanallarını gösteriyor. Kanallar tarlalar arasından akıyor, halkalar köyleri temsil ediyor.

yatın gündelik yanından koparmazdan önce, tüm toplumsal ve kültürel faaliyetler aynı zamanda dinî faaliyetlerdi. Gerek bitki, gerekse hayvan yetiştirmek ekonomik olduğu kadar dinî bir görünüm de taşıyordu. Bu görünümlerden birinde aynı zamanda dinî bir devrim olmasaydı, tarım-hayvancılık devrimi de hiç bir zaman başarılamayabilirdi.

İlkel tarım hiç fazla ürün (yiyecek) yaratmıyor, dolayısıyla uzmanları geçindirecek bir kaynak ortaya çıkmıyordu. Tek işbölümü erkeklerle kadın arasında olandı ve her mahallî topluluk kendine-yeterliydi (2). İ.Ö. dördüncü binyılda Afrasya (Afrika-Asya) vahalarında beliren yeni sanatlar erkek uzmanlara ihtiyaç gösteriyordu ki bu, belli bir fazlanın daha o sıralardan itibaren birikmeye başladığının işaretidir (3). Madencilik insanın bütün zamanını alan bir meşgaledir (4), «madencilik bilgisi uluslarası bilime ilk yaklaşımdır» (5) ve madencilik Neolitik kendine-yeterliliği yok eder; çünkü yalnız demirci değil, aynı zamanda maden işçisi, tasfiyeci ve taşıyıcı gerektirir (6). Dördüncü binyılın icatları —madencilik, tekerlek, öküz arabası, yükseğeği, yelkenli gemi— Afrasyalı İnsanın henüz kalkışmadığı bir işi üstlenecek yeni bir iktisadî örgütlenmenin teknolojik temellerini kurdu: Afrasya'nın büyük çukurluk ve vadilerindeki cangıl kalıntılarının temizlenerek tarıma kazandırılması. Böyle bir iş sulama sanatını ustaca kullanabilmeyi ön-gerektiriyordu, sulama da incelmiş bir Toplumsal ve iktisadî çerçeve istiyordu, çünkü bunlar olmaksızın kamu çalışması da olamazdı (7) ve bunlar olmadan dördüncü binyılın teknolojik buluşları Afrasyalı İnsan'ın yeni büyük girişimini başarmasına elvermezdi.

Şüphesiz her teknolojik devrim aynı zamanda bir toplumsal devrimdir, çünkü teknolojik değişimler toplumsal devrimlerin hem sonucu hem de nedenidirler. R.Ü. Braidwood (8), uygarlık-öncesi kültürden kalan kanıtların, bu dönemde teknolojinin çok büyük bir yer kapladığını gösterdiğini söylüyor. Ama her şeyden önce teknolojik bir devrim olan Neolitik devrime karşılık, uygarlık devrimi de özünde toplumsal ve kültürel bir devrimdi. Tarihin teknolojik aşamaları —yiyecek-toplayıcılığı, yiyecek-üretimi, endüstriyalizm— tarihin kültürel evrelerine tekabül etmez (9). Yiyecek-üretiminin yiyecek-toplayıcılığının yerini aldığı Neolitik teknolojik devrimi, büyüklüğü ve önemi bakımından, dizginlenmiş cansız gücün, İnsan'ın maddî imalat ve hareket araçları olarak adale gücü yerine geçtiği modern Batı Dünyasının Sanayi Devrimi ile aynı türden bir teknolojik değişimdi (10). Aradaki çağlarda bunlarla kıyaslanacak bir teknolojik değişime raslanmaz. «Uygarlıkla uygarlık-öncesi yiyecek-topla-

Levent Şahverdi Arşivi

ma evreleri arasındaki teknolojik ve iktisadî ayrımlar, derece ayrımlarıdır.» (11) Öte yandan, aradaki bu çağlarda, ilkin uygarlığın, sonra da ileri dinlerin, yani insanlık tarihinde şimdiye kadar görülegelmiş en büyük iki tek kültürel değişimin doğduğunu görüyoruz. Yiyecek-üretimi ve yukarıda sözünü ettiğimiz başka tamamlayıcı veya o kaynaktan türeyen teknolojik ilerlemeler olmasaydı, kültürün uygarlık aşamasına varılamazdı. Ama uygarlığın doğuşu, kendi başına ele alındığında, teknolojik olmayan bir düzeyde yer alan bir olaydı. Uygarlık manevî düzeydeki gelişmeler sonucunda doğdu (12). Yeni bir teknolojik ilerlemeden doğmadığı ya da böyle bir ilerlemeyle atbaşı gitmediği gibi, üstelik Neolitik teknolojik devrimin başlattığı teknik ilerleme hareketini de durdurdu (13). Öte yandan, Neolitik teknolojik devrim manevî bir bedele de mal olmuştu. «Avcının geniş alanlı hayatı İnsan'ın ruhunu özgürleştirmişti; tarım onu toprağın kölesi yaptı.» (14)

«Bütün Yakın Doğu'da en iyi yerler didinmeyle kazanıldı.» (15) Böyle bir girişim, yiyecek-üretiminden kopup, besin biçiminde dolaysız bir ürün sağlamayan kamu işlerinde çalışacak büyük bir işgücünü doyurmaya yetecek kadar geniş bir besin-fazlası üretmeyi, toplamayı ve depolamayı gerektiriyordu. Bu iş-gücünün de toparlanması, denetlenmesi, yönetilmesi gerekti. Hem dehşetli yetenekli, hem de dehşetli otoriter bir yönetici azınlık olmaksızın bu işlerin ikisi de mümkün olamazdı (16) çünkü bu iş insanın belini kırdığı gibi kalbini de kırıyordu ve öyle büyük bir ölçüdeydi ki sıradan işçi çabalarının ürününü önceden hayalinde canlandıramazdı (17). Ya imanla çalışıyor ya da zorla çalıştırılıyor olmalıydı. Bu iki gücün ikisi tarafından çalışmaya itilmesi daha muhtemeldir. Gerek Sümer, gerekse Mısır uygarlıklarında tarihin şafağında kazanılmış toprakların bir tanrıya ait olarak düşünülmesi (18) anlamlıdır; bu tanrı da, egemen azınlığın yönettiği etkili iktisadî ve politik kurumlarca temsil edilirdi.

Ardında esinlenme kaynağı olarak dinî bir inanç ve elinin altında gerekli politik otorite ve teknolojik donatım bulunan bu disiplinli birleşik çaba Afrasya'nın ırmak boylarını ve vadilerini tarıma kazandırdı. İ.Ö. dördüncü ya da beşinci binyılda değişik bir yağış ve hava düzeni olduğunu düşünmedikçe —ki bu son derece şüphelidir— alüvyonlardan oluşan Mezopotamya topraklarında sulamasız bir ekstansif tarım mümkün değildi.» (19) «Büyük nehirlerin alüvyonlu kıyıları oldukça sert bir ortam yaratıyordu, ama iyi kullanıldığında maddî kazançlar da aynı oranda büyüktü. Buralarda, Bakır Çağı köyleri Bronz Çağı şehirlerine dönüştü.» (20) «Yiyecek-üretimi devrimi belki de insan hayatının dönüm noktasıydı, ama bu dönüm noktasının sonuçları ancak şehirleşme devrimi sayesinde gerçekleşti.» (21) Uygarlığın ilk başarılarının en büyüğü ve belki de en gücü — Aşağı Dicle-Fırat havzasının bataklıklarından Sümer topraklarının yaratılması— aynı zamanda en erken olanıydı. Sümer'in yüzölçümü aşağı yukarı Danimarka'nınki kadardı ve İ.Ö. 2500'e kadar bu eski bataklıklardan elde edilen ürünler seksen altı kat arttı (22). Daha sınırlı bir girişim olan, Aşağı Nil'den Yukarı Mısır'ı yaratma girişimi, görünüşe göre daha sonra başarıldı (belki de Sümerler'in daha önce başardıkları işin etkisi altında). Nil Deltası'nın kazanılması —Sümer'in yaratılması çapında bir iş— belki de Mısır'ın ilk Sülaleler Çağında tamamlanmıştı. Eğer böyleyse, İndüs vadisinin kazanılmasından daha erken bir tarihte olmalı. Doğu Asya nehir havzalarının bataklıklarının kurutulması ise kesinlikle daha geç bir tarihin olayıdır.

Böylece Afrasya'nın nehir vadilerinin tarıma kazanılması, Buzul-sonrası ya da Buzullar-arası Çağ'da Afrasya'nın gittikçe kurumasıyla ortaya çıkan meydan okumaya karşı bir tepki oldu. Bu meydan okumaya karşı başlangıçta küçük çapta vahalar yeşertilmişti, ama bu yağmur-sonrası koşullarda Afrasya'yı İnsan iyi devamlı yaşanabilir bir yer yapmaya yetmemişti. Sonuç olarak iki şey arasında bir seçim yapmak zorunda kalındı: Ya, tarımı Afrasya'dan Eski Dünya'nın uç noktalarına götüren öncüler gibi göç edilmeli ya da ilk Eski Dünya uygarlıklarını kuranların yaptığı gibi Afrasya bataklıklarını tarıma elverişli duruma getirmeliydi. Bataklıkların tarıma uygun hale getirilmesi kalıcı bir çözümdü, çünkü böylece ekilip biçilmeye başlanan yeni tarlalar, kaynağı kurak bölgelerin dışında olan nehirler tarafından sürekli olarak sulanıyor ve nehirler bitmez tükenmez sayılabilecek kaynaklardan erozyonla alüvyon getirerek toprağı bereketlendiriyordu. Kazanılan nehir vadilerinde İnsan örgütlü ve disiplinli bir sıkı çalışmayı yürüttüğü sürece geçimini sağlayacağından emin olabilirdi. Meydan okuyan olay kuraklıktı; Sümer ve Mısır toprakları bunun tepkisi oldu. Ama bu yalın söz, hikâyeyi yanıltıcı bir şekilde basite indirgeyebilir. Yukarı Paleolitik Çağın son yiyecek-toplayıcı ve avcı toplumlarından ilk uygarlıklara geçişi gerçekleştiren ilkel tarımsal toplumları hesaba katmadığı sürece anlaşılır olamaz. Yukarı Paleolitik Çağın İnsanı bile cangıl ve bataklıklarla mücadele edecek teknolojiden yoksundu. İnsan, uygarlık girişimine atılmadan önce, geçişsel bir çıraklık evresini de atlatmak zorundaydı.

Kültürün ilkel düzeyiyle «uygarlık» dediğimiz daha yüksek düzeyi arasına bu geçiş aşamasının girmesi Eski Dünya'ya özgü bir olay değildir; aynı olayı Amerika tarihinde de görüyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Uygarlıkların karşılaştırmalı incelenmesi

İnsanların başından geçen olayları genişlemesine gözden geçirmeye, Batı'da son zamanlarda ortaya çıkan bir uygulamayı kurcalayarak başladım; Batılı araştırıcı kendi ülkesini ve yaşadığı çağı tüm insan tarihinin doruğu durumuna getiriyordu. Ben de bir İngiliz olduğuma göre, kendi kendime, yaşadığım çağdaki İngiltere'nin, tarihin bir doruk noktası olduğuna inanabilir miyiz diye sordum ve bu görüşün, kaynağını milliyetçilikten alan bir kuruntu olduğu sonucuna vardım. (Bu kuruntuya inanmak, 1972 yılında yaşayan bir İngiliz için, bu kitabın ilk notlarını tuttuğum 1927 yılında yaşayan bir İngilize göre çok daha güçtür.) Ne benim zamanımda ne de siyasi haritada İngiltere diye bir şey ilk göründüğünden bu yana, herhangi bir tarihte, İngiltere tek başına «anlaşılır bir inceleme alanı» olmamıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin de bir parçası olduğu ve kendine-yetmesi bakımından, incelendiğinde anlaşılır bir alan olabilecek asgarî bir birim aramaya başladım ve bu birimi Batı Uygarlığında buldum. Bir ulus-devletten daha büyük olduğu gibi, kendine-yetmeye daha yakın olması dolayısıyla daha anlaşılır bir inceleme alanı olan bir türü, benim yerlisi olduğum örnekle özdeşlerken iki önemli olguyla karşılaştım. Birincisi, Batı, dünyanın tümü değildir; Dünya, Batı ile çok sayıda yaşayan başka uygarlıklar arasında bölünmüştür. İkincisi, Batı ve öteki çağdaşlarının halen yaşamakta olması bunların tarihlerinin henüz bitmediğine işaret eder; ve bir türlü inceleyebilmek için gerekli ilk maddî bilgi, en azından tüm olarak bir uygarlık tarihi örneğidir.

Böylece zaman içinde geriye dönük, benim yerli Batı Uygarlığımın kökenlerine inen bir sonda yaptım. Sonunda, eski bir uygarlığın sonunu, Hıristiyan Kilisesi aracılığıyla Batı Uygarlığıyla sıkı sıkı bağlı Greko-Romen (yani Helen) uygarlığını yakaladım. Bu Helen Uygarlığının tarihi kendi türü içinde bitip tamamlanmış bir örnektir. Bitmiş olduğu kesindir, çünkü benim yaşadığım çağda hiç bir Helen Uygarlığı kalmamıştır. Çok önceleri iki halef onun yerini almıştır: Batı Uygarlığı ile onun kardeşi ve çağdaşı Bizans Uygarlığı. Ayrıca Helen Uygarlığı tarihi elbette bizim bildiğimiz zamanların dışına uzanamaz, haleflerini bildiğimiz gibi selefi Minos-Helas-Miken (yani Ege) Uygarlığını da biliriz. Demek ki benim aradığım uygarlık tarihi örneği burada, Helen Uygarlığı tarihindedir. Batılı bir araştırıcı için bu Uygarlığın bir genel iki özel meziyeti vardır. Genel meziyeti bütün ve tamam olmasındadır. Hiç değilse anahatlar halinde teşhis edilebilir bir başlangıç ve sona şahiptir ve aradaki bütün hikâyeyi gene anahatlar halinde veren belgeler vardır. Özel meziyetleri de, Batı tarihiyle bağıntılı olması ve Batılılara yabancı olmamasıdır. Bir Batılı, Grek ve Latin klasikleriyle eğitim görmemiş bile olsa Helen tarihini, kendininki dışında bütün başka uygarlık tarihlerinden daha iyi bilir.

Şimdi uygarlığın tarihi için tamamlanmış bir örnek bulmuşken bunu kendi amacım için nasıl kullanacağım? Bu amaç insanlığın başından geçen olayların genişlemesine bir incelemesini derlemenin yollarını ve araçlarını araştırmaktır; ve araştırmamın başından beri, tarihin tümünü yazarın yaşadığı yer ve zamana toplayarak sunan alışılagelmiş tutumu yadsımış bulunuyorum. Bu, tarihin tek-yollu bir krokisini çizmeyi yadsımak anlamına gelir; çünkü insan ancak her şeyi kendinde toplamakla tarihin tek yol izlediği konusunda kendini kandırabilir; ama tek-yollu bir tarih krokisi işe yaramaz. Karşılaştığımız fenomenlere ancak çok-yollu krokiler uyabilir.

Ne var ki çok-yollu bir krokide tek-yollu krokide olmayan bir entelektüel sorun vardır: Verilmiş bilgiyi derlemek. İnsan tek yol izledikçe böyle bir sorunla karşılaşmaz. Olayları bulduğu gibi alacaktır; ve belli bir zaman sırası içinde bulacaktır. Zaman sırası hikâye anlatılırken olduğu gibi hiç değiştirmeden yansıtılabilir. Ama gözlemci tek yol izlemekten vazgeçtiği anda karşısında eşanlı bir sürü olay bulur. Bunlar tek bir hikâye anlatır gibi ele alınamaz, çünkü tek bir zaman sırası göstermezler. Şimdi ayrı ayrı bir sürü hikâye, aralarında bir bağ kurularak toplanılmalıdır ve bir hikâye anlatırken başka bir hikâye daha anlatılamayacağına göre aradaki bu bağ hikâye anlatı türünden farklı olmak zorundadır. Aynı anda meydana gelmiş iki ya da daha fazla olaylar dizisi arasında bir bağ kurmak zorunda isek, bu bizim, bir konuyu aynı yönden alan bir görüş edinmemizi gerektirir; bu da karşılaştırmalı bir çalışmaya yol açar.

Birçok örneğin karşılaştırılarak incelenmesi, bunların tikel özelliklerini bir yana bırakıp, aralarındaki benzerlik ve ayrılıklara dikkat ederek hepsinin birden uyduğu standart bir tip olup olmadığını keşfetmeye çalışmak demektir. Ama karşılaştırmamızdan emin olmak için, öne sürdüğümüz örneklerin bir karşılaştırmaya uygun olup olmadığı konusunda da içimizin rahat etmesi gerekir (1). İşte, kendi-çıkarına-yönelik ve saptırıcı tek-yollu kroki yerine, fenomenleri, çok-yollu bir krokiyle izlemeyi seçtiğimiz an karşılaştığımız iki entelektüel işlem bunlardır; ve sanırım bir model kurmak bize burada yardımcı olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Dicaea, İ. Ö. 520

27 Peparethos, İ. Ö. 500-480

28 Abdera, İ. Ö. 520-515

HELEN DÜNYASININ DORUK NOKTASINDA KÜLTÜREL BİRLİK VE POLİTİK DAĞINIKLIK

Dokuz bağımsız şehir - devletinden gelme olan bu sikkelerde hep aynı üslubun damgası var: Ortak bir kültür içinde verimli rekabet.

29 Makedonya, İ. Ö. 500-480

30 İtanus, İ. Ö. 450

31 Boiotia, İ. Ö. 446-426

32 Nakses, İ. Ö. 460

33 Aenus, İ. Ö. 455-432

34 Maronea, İ. Ö. 400-336

Levent Şahverdi Arşivi

Bilimsel araştırmalarda kullanıldığı anlamda bir «Model», araç olarak kullanılan bir semboldür.

Bir sembol, sembolize ettiği nesneyle özdeş ya da aynı zamansal uzunlukta değildir. Öyle olsaydı zaten sembol olmaktan çıkar, nesnenin kendisi olurdu. Bir sembolün, anlatılması amaçlanan nesnenin tıpkısı olmasını beklemek yanlıştır, sembolün görevi kopya olmak değil aydınlatıcı olmaktır. Bir sembolün yerini bulup bulmadığını denemenin en iyi yolu, onun işaret ettiği nesneyi olduğu gibi yansıtıp yansıtmamasında değildir; uygulanacak test onun bu nesneyi anlaşılır kılacak kadar aydınlatıp aydınlatmadığını göstermelidir. Etkili bir sembol aydınlatıcıdır, ve etkili semboller zihnî örgümüzün vazgeçilmez bir parçasıdır. Bir sembol zihnî eylemin bir aracı olarak —yani bir «model» olarak— etkin bir biçimde işleyebilmek için, yol gösterici olarak hizmet edeceği gerçeklik parçasının bir taslak-haritası olabilecek derecede basite indirgenmiş ve keskinleştirilmiş olmalıdır. U-2 uçağından alınma bir fotoğraf gibi değil, bir taslak harita gibi olmalıdır.

Bir Modelin dış dünyada bir şeye benzeyip benzemediği ancak doğrulama yoluyla anlaşılabilir. Bir test uygulayarak modelin fenomene ne kadar uyduğunu araştırdığımızda, elbet bu kendi başına bir amaç değil, yalnızca bir araçtır. Son amacımız modelin ne ölçüde geçerli olduğunu öğrenmek değildir; amaç, geçerli ve öyle olduğu için etkili bir araç olan bir modeli uygulayarak gerçekliğin yapısına ve tabiatına nüfuz etmektir. Modelin kendisinin ne kadar geçerli olduğu kendi başına hiç bir asli önem taşımaz.

Bir model kurma işlemi, bunun fenomene uyup uymadığını deneme işleminden farklıdır ([2]). Ama gene de, bu işlemleri birbirinden ayırmak uygun olmayacağı gibi bunlar birlikte yürütülmedikçe her ikisinden de kesin sonuç almak mümkün gözükmemektedir. Model verilmiş bilgi toplamının yalnızca bir parçasından kurulmalıdır, yoksa geri kalanını araştırmak için kullanılacak montajı bir daha yapamayız. Ama gene tamamen bu nedenle, yapı, bilgimiz sınırları içinde geri kalan bütün verilmiş bilgilere uygulanarak sınanmazsa, geçici ve iğreti kalacaktır ([3]). Öte yandan verilmiş bilgilerin bir bütün olarak genel görünümünü kaostan kurtarabilmek için bunların içinde türün örneklerinin bir düzenini ortaya çıkaran bir model bulmak gerekir.

Bu iki işlemi eşanda ve birbiriyle bağlantılı olarak yürütüp bir kavşağa getiremezsek geçici modelimizin görünürdeki kaosa bir düzen getirmek konusunda sahici bir ipucu verip vermediğini anlayamayız ve böylelikle bu belirli modelin başka bir modelle değiştirilmesi ya da üzerinde bir değişiklik yapılması konusunda bir karar veremeyiz. Ne de, çocukların bir yığın içinden oyuncak tahtaları toplamaları gibi kaosun içinden çıkarıp aldığımız belirli verilmiş bilgi yığını içindeki birimlerin ortak özelliklere sahip olup olmadıklarını ya da tamamen raslansal şekilde yığılıp yığılmadığını anlayabiliriz. Bu iki işlemi tek tek yürütürken mutlaka ötekinden alacağımız sonucu da beklemeliyiz. İkisinin de sınanmamış sonuçları —elimizdeki tek test olan— öteki işlemin geçerliliği konusunda bir test imkanı yaratır.

Helen Uygarlığı tarihinde bulduğum «model» in testi bu modelin aynı türden başka toplumların tarihine uygun düşüp düşmediğidir. Bu testi uygulayabilmem için sunacağım uygarlıklar listesini geçici olarak doğru kabul edip dokuzuncu bölümde bunun doğruluğunu kanıtlamaya çalışacağım. Henüz testten geçmemiş listeme, «model»imi uygulayarak yapacağım test, Çin Uygarlığının tarihinin sağladığı ikinci bir «model»le birleşerek «Model»in kendisini değiştirmeme yol açacak. Aynı zamanda tek bir «model»in kendi başına tam bile olsa, karşılaştırmalı bir inceleme biçiminde, verilmiş tüm bilgileri derlemeye yetmeyeceği sonucuna da böylece varmış olacağım.

7 Helen ve Çin modelleri

Şimdi de Helen modelimi, uygarlık tarihleri alanının geri kalan kısmına uygulamam gerekiyor. Modeli uygulamadan önce teşrihini yapıp, tamamlayıcı öğeleri birer birer uygulayacağım. Böyle bir yol aydınlatıcı olabilir, çünkü değişik ögelerin olaylara değişik derecelerde ve değişen durumlarda uyduğunu göreceğiz. M.R. Cohen'in, «önceden düşünülmüş kalıplara uymayan olgulara özel bir dikkat göstermek» ([1]) gerektiği yolundaki uyarısını akıldan çıkarmayacağım.

Helen modelim, Helen uygarlığının kendi içsel tarihi dışında da birtakım ögeler içeriyor. Bu Uygarlığın, üyelerini kendi iç proletaryası arasına kattığı bazı çağdaş uygarlıklarla ilişkilerini de kapsıyor; Hıristiyanlıkla ilişkileri, son olarak da, Hıristiyanlık yoluyla, daha sonraki Ortodoks Hıristiyan ve Batı Uygarlıklarıyla ilişkilerini içine alıyor. Tarihî olayların bu tipte bir biçimlenişi aşağıdaki ögelere ayrıştırılarak incelenebilir.

Ögelerden biri Helen Uygarlığının kendi politik

Levent Şahverdi Arşivi

tarihinin biçimlenişidir. Helen tarihinin, kayıtlarını bulabildiğimiz en eski aşamasında Helenik Dünya'nın kültürel birliği ile politik birliksizliği arasında keskin bir karşıtlık var. Çok sayıda egemen bağımsız devletin yurttaşları ortak bir kültürü paylaştıklarını pekâlâ biliyordu, ama bunun böyle olması birbirleriyle savaşmaktan onları alıkoymuyordu. Zaman geçtikçe bu kardeşler arası kavgalar öyle yıkıcı bir duruma geldi ki uygarlık bunun zararını görmeye başladı. Tam çözülme noktasına varmışken Helen Dünyası'nın Roma İmparatorluğu içinde gecikmiş politik birliğinin sağlanmasıyla, durum belli bir anlamda tecil edilmiş oldu. Bu, geçici bir barış ve düzen getirdi, ama böylesi de epey pahalıya maloldu; çünkü ayakta kalan tek galip dışında bütün politik Güçler «Knock-out»luk yumruklar yiyerek yere serildiler. Helen «evrensel devleti»nin Roma tarafından kurulduğu zamana gelindiğinde, Helen Dünyası öyle ciddî bir biçimde yorgun düşmüş ve öylesine morali bozulmuştu ki evrensel devletini sürekli kılmak elinden gelmedi; ve Roma İmparatorluğu'nun parçalanması Helen Uygarlığının çözülüp dağılmasına yol açtı.

Ögelerin ikincisi, Helen Uygarlığının toplumsal tarihinin, «Çöküş»den sonraki biçimlenişidir. Toplumun yönetici azınlığı gitgide kaba kuvvete dayanmaya başladı, egemenliğini sürdürmek için sevimli görünme ihtiyacını duymaz oldu. Yığınlarla ilişkisinin niteliğinde görülen bu değişiklik, gerek egemen azınlığın Helen Uygarlığı alanı içindeki tebasını, gerekse daha önceleri kendilerine yakınlık duyan, sınırlarına komşu ilkel halkları yabancılaştırmış oldu. Bu iki sınıf zamanla iç ve dış «proletarya»ya dönüştü (toplumun «içinde» ama «toplumdan» sayılmayan bir sınıf anlamında). Dış proletaryadan gelen fazladan barbarlarla ve askerî fetihler sırasında zorla Helen Uygarlığının iç proletaryasına katılan yabancı uygarlık temsilcileriyle, toplumdaki iç proletarya sayısı adamakıllı kabardı.

Bir üçüncü öge, Helen Uygarlığının dinî tarihinin aynı evredeki biçimlenişidir. İç proletarya daha yüksek düzeyde bir dini, Hıristiyanlığı yarattı. Bu dinin esinlendiği kaynak, Helenik iç proletarya ile temsilcileri bütünleşen Helen-dışı uygarlıklar-

REKABET YOZLAŞIP SAVAŞA DÖNÜŞÜYOR 35 Peloponnes Savaşı'nın patlak vermesi (İ.Ö. 431/430), Helen Dünyası'nı dört yüzyıl süren yıkıcı kardeş kavgasının eşiğine getirdi. Küçük Asya'da bir Yunan şehrindeki kuşatmayı, Yunanlı'nın Yunanlı ile savaşını gösteren bir kabartma. (Likya, İ.Ö. 400).

Levent Şahverdi Arşivi

36 HIRİSTİYAN VARİSLER Dördüncü yüzyıldan kalma **Aşai Rabbaninin Zaferi** mozayiği, Hıristiyanlığın putperestliğe karşı zaferini simgelemek için Roma askerî zaferlerinin geleneksel imgelerini kullanıyor.

37 BARBAR GASIPLAR Lombard Kralı Agilulf'un zaferini anmak üzere klasik Roma üslubu «ödünç» alınmış (I.S. yedinci yüzyıl).

dan biriydi. Hıristiyanlık hem Helen Dünyasının, hem de barbar istilacılarının yeni dini oldu. Yerli Helen kaynaklarından esinlendiği iddia edilen, Hıristiyanlığa karşı bir din örgütleyip ortaya çıkarma, yani Neoplatonizm'i yayma çabaları başarısız kaldı. Hıristiyan dinine toplumsal bir biçim veren Hıristiyan Kilisesi, içinden iki yeni uygarlığın, Doğu Ortodoks Hıristiyan (öbür adıyla Bizans) ve Batı Hıristiyan uygarlıklarının doğup, bir kültürel fetret döneminden sonra nihayet birleştikleri bir krizalit görevini yerine getirir.

Bir dördüncü öge de, «dış proletarya»nın (barbarların) oynadığı roldür. Bu insanların yaratıcılığı epik şiirlerinde; ve Hıristiyanlığın ancak Kilise otoritesine başkaldıran mezheplerini (örneğin Arianizm) ya da kökeni bakımından Hıristiyanlığa akraba dinleri (örneğin İslâm) kabul etmelerinde göze çarpan ulusçuluklarında dile gelir. Barbarlar evrensel Helen devletini askerî yoldan fetheder ve onun toprakları üzerinde onun mirasçısı olan başka devletler kurarlar. Ama onların, yeni uygarlıklar yaratılmasına katkıları, «iç proletarya»nın katkısına oranla azdır. Yeni uygarlıkların dölyatağı, Roma İmparatorluğu'nun barbar varislerinin devletleri değil, Hıristiyan Kilisesi'dir.

Beşinci öge ise iki «helenistik» uygarlığın, Bizans ve Batı uygarlıklarının tarihleri boyunca, Helen kültüründe meydana gelen bir dizi «rönesanslar» dır. Bu rönesanslar, Hıristiyanlık içindeki Helen ögesi yoluyla dolaylı olarak değil, dolaysız olarak Helenizm'den esinlenmek için girişilmiş çabalardır.

Şimdi bu benim Helen modelimdeki çeşitli ögelerin Helen-dışı uygarlıkların tarihlerine ne kadar uyduğunu izleyelim.

Helenik Dünyanın tarihinin şafağında gördü-

Levent Şahverdi Arşivi

38, 39, 40 TEKRARLANAN RÖNESANSLAR 500 ile 1500 arasında üç kere Batı kültürü Helenik kaynağına geri döndü— Karolinyen Rönesansında (tepede, klasik filozof kılığında Aziz Matta), on ikinci yüzyıl Rönesansında (ortada, Autun'da Madonna ve Çocuk) ve on beşinci yüzyıl İtalya'sında asıl Rönesans'da (aşağıda, Madonna ve Çocuk).

ğümüz kültürel birlik ile siyasî dağınıklık bileşimi oldukça yaygın görülüyor. Bagby'ye göre, bilinen bütün uygarlık-öncesi yaşayan toplumlarda durum böyle. Bu kadar sık olması şaşırtıcı sayılmamalı, çünkü, ne de olsa, mümkün olan sadece iki alternatif var: Politik bakımdan birleşmemiş bir toplum, bölünmüş bir toplum demektir. Onun için siyasî dağınıklık kendi başına ele alındığında, çok fazla önemi ve anlamı olamayacak kadar genel bir özelliktir. Benim Helenik modelimin önemli ve anlamlı politik biçimlenişi, daha politik birlik başarılamadan önce uygarlığı güç duruma düşüren bir dizi, giderek sertleşen savaş sonucunda birliksizlikten birliğe doğru devrimci geçiştir. İşte, uygarlıkların tarihlerinde, bu biçimleniş sık sık görülüyor. Örneğin —Helenik kalıba hiç şaşmaz bir biçimde uyan süreçlerle— Güney ve Orta Amerika Uygarlıkları tarihlerinde ortaya çıkıyor (Şimdiki gözle Orta Amerika uygarlığını sürekli ve birlikçi kabul eder ve Aztek İmparatorluğu'nu da bunun evrensel oluşum durumu olarak ele alırsak). Aynı kalıbı gene şaşmaz bir biçimde Suriye, Çin, Hint ve Sümer -Akat Uygarlıklarında, Rusya'daki Doğu Ortodoks Uygarlığında ve Japonya'nın Uzak Doğu Uygarlığında görüyoruz. Suriye, Asur İmparatorluğu zamanında ve onun mirasçıları olan Yeni Babil İmparatorluğu ile Akamenyan (Pers) İmparatorluğu zamanlarında; Çin, fetret döneminden sonraki Ch' in (Ts'in) ve Han İmparatorlukları zamanında; Hindistan, buna benzer bir devlet içi kardeşler arası savaş sonunda Maurya İmparatorluğu zamanında; Sümer-Akat Dünyası, Agade İmparatorluğu ve daha sonra Ur'un Üçüncü Sülâlesi'nin kurduğu İmparatorluk zamanında; Rusya, Moskova İmparatorluğu'nda; Japonya, Tokugava Şogunate tarafından kurulan Birlikçi rejim sırasında politik bakımdan birleşmişti.

Mısır Uygarlığında Helenik modelimizin biçimlenişi gene görülebilir; ancak, Mısır nomlarının (kantonlar) birbirleriyle sürekli savaşan birtakım egemen bağımsız devletler olduğunu, bu şekilde geçen bir dönemden sonra ilkin Yukarı Mısır, sonra da bütün Nil vadisinin «Eski Krallık» (2) adıyla anılan rejim içinde politik bakımdan birleştiğini kabul etmek gerekir. Bu biçimleniş Helen modeline uymakla birlikte, kronoloji uymuyor. Helen Uygarlığının tarihinde, politik düzeyde dağınıklıktan birliğe doğru devrimsel geçiş, hikâyenin son bölümünde ortaya çıktı. Bu zamana kadar birbiriyle didişen devletler arasındaki savaş Helen Uygarlığını güç durumlara sokmakla kalmamış, bu uygarlığı çözülmenin eşiğine getirip bırakmıştı. Mısır'daki uygarlığın tarihinde aynı devrimsel değişim oldu, ama daha işin başlangıcında oldu bu. Birbiriyle savaşan Mısır kantonlarının çağı —böyle bir çağın

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu kesin değildir— «uygarlık-öncesi» olmak anlamında «tarih-öncesi» idi. Mısır'da politik birlik uygarlığın şafağıyla aynı anda kuruldu ve bu, Helen tarihinde olduğu gibi, çöküş ve çözülme dönemini izleyip erimeyle sonuçlanmadı; tersine, Mısır tarihinin yaratıcı dönemine yol açtı. İki uygarlığın tarihlerinde, oldukça değişik aşamalarda ortaya çıkan ve oldukça değişik fonksiyonları yerine getiren aynı biçimlenişe rastladığımızda, bu, ortak özelliğin, iki tarihin temel yapıları arasında kökten bir ayrımı maskelediğinin işaretidir.

Batı'nın kardeş uygarlığı, Doğu Ortodoks Hıristiyan ya da Bizan uygarlığının yapısı, Mısır modeline uyar. Doğu Ortodoks Hıristiyanlığında, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen fetret dönemi, burada, Roma İmparatorluğu'nun başarılı bir diriliş hareketiyle politik birliğin hemen kurulması ile sonuçlandı. Bu durum, Batı'da Roma İmparatorluğu kalıntılarının, Karloman'dan (Charlemagne) sonraki başarısız diriliş hamlelerine keskin bir karşıtlık gösterir.

Helen modelimin ikinci ögesi —yıkılmış toplumun iç ve dış proletarya olarak bölünmesi— Helen dışı durumların çoğunda kendini göstermez. Helen tarihinde bu ikinci öge üçüncüsüyle sıkıca bağıntılıdır: İç proletaryanın, yabancı bir kaynaktan esinlenen daha ileri bir dini yaratması olayı. Bu üçüncü öge, modelin kilit kısmıdır, çünkü Helen Dünyasında bu ileri dinin kendini cisimleştirdiği kilise, içinden iki yeni uygarlığın doğduğu bir krizalit olmuştu. Dolayısıyla Hıristiyan Kilisesi tarihi kalıbının, başka birçok durumda da gözlemlenebilecek standart bir kalıp mı, yoksa istisnaî bir şey mi olduğunu anlamak önemlidir.

Bunu sınamak için ilkin kalıbı ögelerine ayrıştırmalıyız. Hıristiyan Kilisesi çözülen bir uygarlığın proletaryası arasında doğdu; farklı bir uygarlıktan esinleniyordu; muzaffer yeni kilisenin topraklarında belirdiği uygarlığın yerli geleneklerinden esinlenen bir karşı-kilise hareketini kolayca yendi; muzaffer kilise, zaferini kazandığı dünyayı ve aynı zamanda bu dünyanın barbar istilâcılarını kendi saflarına çekti. İki yeni uygarlığı dünyaya getirdi ki bunları Hıristiyanlığın kucağında ilk çıkışın yaptığı önceki Helen Uygarlığının devamından ibaret saymak hiç doğru olmaz. Gerçi Batı ve Bizans Uygarlıkları Helenistik'tir, ama Hıristiyan olmakla üstelik başlangıcından itibaren Hıristiyan olmakla Helen Uygarlığından ayrılırlar.

Eski Dünyanın batı ucundaki Hıristiyanlık tarihinin belki de en yakın paraleli aynı dünyanın doğu ucundaki Mahayana tarzı Budizm'dir. Mahayana'nın esinlenme kaynağı da, tıpkı Hıristiyanlığın kaynağı gibi, yükselen dinin başarısını kazandığı dünyaya yabancıydı. Hıristiyanlık başarısını Helen Dünyasında kazandı, ama esinlenme kaynağı Suriye'ydi; Mahayana da Çin dünyasında başarı kazandı, ama esinlendiği kaynak Hindistan'dı. Ayrıca, Mahayana da Çin Toplumunun proletaryası arasında tutundu, yani, Konfüçyüs geleneğine başkaldıran yerli Çinlilerle bu geleneğe karşı kuşku duyan barbar istilacıları kendine çekti. Üstelik, Mahayana'nın gelişmesi de bir karşı-kilisenin doğmasına yol açtı: Taoist Kilise de, yabancı bir dinle mücadele amacıyla yerli bir felsefeden yapılmış olması ve bu yabancı dinin tantanasını, onu çekici kılan özellikleri taklit ederek çalmaya çalışması bakımından Neoplatonist Kilise'ye çok benzer. Mahayana ile Hıristiyanlık arasındaki bu benzerlikler gerçekten hatırı sayılır nitelikte; ama bu noktadan sonra iki dinin tarihleri artık paralel akmıyor.

Batı ve Bizans dünyalarında Hıristiyanlık, bunu şimdilerde kaybediyor olsa bile, yüzyıllarca elden bırakmadığı bir tekel kurdu. Gerek Neoplatonist karşı-kilisenin, gerekse yerleşmiş dört Helen felsefesinin —Platonculuk, Aristoculuk, Stoacılık, Epikürcülük— ölümünden bu yana ise en az on dört yüzyıl geçti. Helenizm, ancak Hıristiyanlığın kendisini içinde barındırmayı uygun gördüğü oranda yaşayabildi. Bizans ve Batı'nın, Helenizm'in doğrudan doğruya çeşme başından yaratmaya çalıştıkları rönesanslar yüzyesel ve anlık oldu. Batı ve Bizans Toplumları şimdilerde Hıristiyan olmaktan çıkıyor olabilirler, ama gene de kaçınılmaz bir biçimde eski-Hıristiyan'dırlar. Kültürel mirasları Hıristiyanlıkla öylesine dolup taşmıştır ki kendilerini Hıristiyan geçmişlerinden koparıp ayırmaları mümkün olamaz (Komünist ideolojinin Yudaik-Hıristiyan kökenlerinin saydamlığı da bunu gösteriyor). Doğu Asya'da tarih daha az devrimci bir biçimde aktı. Burada Mahayana, hiç bir zaman, hattâ dirimselliğinin ve gücünün en yüksek noktasında bile karşı-kilise olan Taoizm ile Çin'in kabul edilmiş felsefesi olan Konfüçyüsçülüğü süpürüp atamadı. Çin'de yirminci yüzyılın başında Mahayana gibi Taoculuk ve Konfüçyüsçülük de ayaktaydı ki, bu zamana kadar, Mahaya'nın Çin'e yerleşmesinden beri bin sekiz yüz yıl; Birleşik (Batı) Ch'in (Ts'in) rejiminin Hıristiyan döneminin dördüncü yüzyılının başlarında yıkılışından, İ.S. 842-45 arasında Budizm'in resmen kovuşturmaya uğramasına kadar Mahayana'nın kısmî üstünlüğünden beri ise bin yıldan fazla zaman geçmişti. İ.S. 1911'e kadar evrensel Çin Devleti hâlâ yürürlükteydi ve hâlâ Konfüçyüs sistemine göre eğitilmiş bürokratlar tarafından yönetiliyordu. Bu evrensel devlet, onu yöneten geleneksel sistem, bürokrasinin kadrolarını sürekli olarak sağladığı Konfüçyüz tarzında eğitilmiş soylular, hep bir arada, tek bir bütünleşmiş büyük kuruluş meydana getiriyorlardı. Bu kurumun sürek-

Levent Şahverdi Arşivi

liliği, Çin uygarlığının öteki ögelerinin sürekliliğindeki en şiddetli kopuşlardan çok daha önemli olagelmiştir.

Bu süreksizliğe karşılık süreklilik olayı, Helenizm Uygarlığının eski alanında Hıristiyanlığın zaferi ile Doğu Asya'da aynı zaferi kazanmakta Budizm'in başarısızlığı arasında görülen karşıtlıkla kendini gösterir. Aynı olay Hindistan tarihinde de görülür: Burada yerli Hint dininin değişimi o kadar devrimciydi ki Çin'e ve Helen Dünyasına yabancı dinlerin —Mahayana ve Hıristiyanlık— girmesiyle karşılaştırılabilirdi. Hint toplumunun egemen etkinliği Çin toplumunda olduğu gibi bürokratik yönetim değildi; dinî yönetimdi. Bu nedenle Brahman kastı, Çin'deki Konfüçyüs tarzı eğitim görmüş soyluların karşılığını meydana getiriyordu; ve Brahmanlar, İ. Ö. İkinci yüzyılın başından başlayarak geçen bin yıllık süre içinde, Hint dininin kullanım biçimi kadar ruhunun da geçirdiği radikal dönüşüme karşın, Hindistan'ın dinî yönetiminin tekelini ellerinde tutmayı başardılar.

Helen modelimin değişik ögelerinin, uygarlık tarihlerinin biçimlenişlerinde görülen benzerlikleri aydınlatmakta eşit derecede yararlı anahtarlar olmadıkları artık anlaşılıyor. Helen modelinin siyasî biçimlenişi, gördüğümüz gibi en az dokuz başka uygarlığın tarihlerinde tekrarlanıyor. Öte yandan, gene gördüğümüz gibi, Helenik modelin bu ögesi Mısır Dünyasının politik tarihine hiç bir şekilde uymuyor. Mısır'ın politik tarihinin biçimlenişi sadece farklı olmuyor; öbür modelin bir antitezi oluyor. Helen tarihinde evrensel devlet son aşamadır; Mısır tarihinde ise birinci aşama. Bir krizalit görevini yerine getiren daha ileri bir din yoluyla akraba uygarlıklar yaratılması konusuna gelince burada, Helen modelinin, birkaç kilit açsa bile çoğunlukla gerekli kilitleri açamayan bir anahtar olduğunu görüyoruz [3]. Modelin bu ögesi, görülmüş olduğu üzere, Çin ve Hint tarihlerinde ve belki ayrıca Mısır tarihinde tekrarlanıyor; ama bütün bu başka örneklerde raslanan süreklilikteki kopuş, kopuştan sonra gelen şeyin yeni bir uygarlığın tarihi olduğu yolundaki geçici yorumumu pekiştirmemi sağlayacak kadar kesin görünmüyor.

Helen tarihi sınandığında başka bütün uygarlıkların tarihlerine uyacak bir model sağlayamadığına göre, bakalım Çin tarihi aynı sınamaya konduğunda Helen tarihinin bir alternatifi ya da onun bir tamamlayıcısı olabilecek mi? Çin tarihinde gerilere doğru baktığımızda, Ch'ing (Mançu) rejiminin düşüş yılı olan İ.S. 1911'den geriye doğru bu tarihi incelediğimizde, oldukça vurgulu bir biçimleniş gösterdiği dikkatimizi çeker. Çin tarihinin bu kesiti —şüphesiz çok uzun bir zaman kesitidir bu— bir evrensel devlet ülkesünün ard arda gerçekleşme anlarıyla bu arada birlik ve düzenin bozulma anlarından meydana gelme bir sıralanış gösterir. İki çeşitten evrelerin de süreleri bir hayli değişebilir, dolayısıyla ritmi, herhangi bir düzenlilik göstermeyen bir döngüsellik olarak ortaya çıkmaktadır. Birliğin sağlandığı evreler, bugünden geriye baktığımızda, Ch'ing (Mançu), Ming ve Yüan (Moğol) rejimleridir; aralarında görece kısa süreli dağınıklık evreleri vardır. Yüan-öncesi kargaşalık dönemi 150 yıl kadar devam etmişti; bundan önce 167 yıl süren birlikçi Sung rejimi vardı; ondan önceki kargaşalık yarım yüzyıl kadar sürdü; daha önce, üç yüzyıllık birlikçi T'ang rejimi ve onun uvertürü olarak Sui dönemi yer alır; bundan önceki kargaşalık dört yüzyıl devam etmişti (geriye bakıldığında, Birleşik Ch'in'in (Ts'in) yıkılışı ötesinden Han sonrasının yıkılışına kadar); bundan önceki birlikçi Han rejimi ve onun Ch'in (Ts'in) uvertürü de dört yüz yıl sürmüş, ama arada, İ.S. 9-25 ile İ.Ö. 207-202 arası kısa anarşi evreleri geçmişti.

İ.S. 1911'de birlikçi Ch'ing rejiminin yıkılışı ile geriye doğru, İ.Ö. 221'de birlikçi Ch'in (Ts'in) rejiminin kuruluşu arasında Çin tarihinin göze görünür biçimlenişi budur. 1911'den sonra Çin yeniden bir kargaşalık dönemine girdi ki bu 1949'da komünist himayesi altında yeni bir birlikçi rejimin kurulmasıyla sonuçlandı Gelgelelim, bu yabancı Batı ideolojisinin Çin tarihinde kopuş noktası olup olmadığını ve politik biçimlenişinde yeni bir değişim yaratıp yaratmadığını kesinlikle bilemiyoruz; bu nedenle birlik ve birliksizlik evrelerinden oluşan eski bildik kalıbın geleneksel tarzda işlemeye devam edip etmeyeceğini de önceden kestiremeyiz. Gerçi Çin bundan önce Çin-dışı bir felsefe ya da din tarafından (yani Budizm) zaptedilmişti, ama bu Hint dini, bir süre egemen olur gibi göründükten sonra, Çin'in yerli dünya görüşü (Weltanschauung) karşısında yenik düşmüştü; ama şimdi bu dünya görüşünün bir kere daha zafer kazanacak kadar güçlü çıkıp çıkmayacağını bilemeyiz.

Çin'in geleceği bir bilmecedir. Öte yandan, Çin'in İ.Ö. 221'deki politik birleşmesi ile son bulan Çin tarihindeki geçmiş olgular konusunda herhangi bir kesinsizlik yoktur. Han Çağı da içinde olmak üzere, Çin Uygarlığının şafağında, Çin tarihinin biçimlenişinin Helenik modele uyduğunu görüyoruz. Çin tarihi kayıtlarının görünür hale geldiği en eski tarihte —ve bu da İ.Ö. dokuzuncu ya da onuncu yüzyıldan daha eskilere gitmez— Çin'in sahneye politik birliğini kurmamış bir mahalli devletler dünyası olarak çıktığını, Ch'in (Ts'in) ile Han sülâleleri sayesinde sonunda eriştiği politik birliğin ard arda uzanan ve gitgide daha yıkıcı bir hal alan bir dizi savaş sonucunda kazanıldığını görüyoruz. Ne var ki, İ.Ö. 221'deki politik birleşmeden önceki çağda da, Çin, kültürel düzeyde bir birlik

Levent Şahverdi Arşivi

olmayı başarmıştı; ve bu düzeyde en büyük entelektüel yaratıcı eserleri, politik birliği sağlanmadan, politik bakımdan bu felaket olan Fetret Döneminde ortaya çıkmıştı. Çin'in bütün felsefe okullarının kurucuları bu dönemde yaşadı. Okulu sonradan klasik sayılıp kutsallaştırılan Konfüçyüs de bu dönemde yaşadı. Konfüçyüs tutucuydu. Çin Dünyasının etkili bir biçimde siyasi bir birleşmeye gidebileceğini aklından bile geçirmemişti. Ch'in Shih Hwang-ti'nin eserlerini görse şok geçirirdi; Han Liu P'ang'ın bunun üzerinde yaptığı değişiklikler de onu daha fazla mutlu edemezdi. Platon ve Aristoteles gibi Konfüçyüs de politik kargaşalığı değişmez bir olgu gibi görüp kabul ediyordu. Erken Çin tarihinin bu sahici biçimlenişi —politik kargaşalık ve entelektüel başarıyla çağdaş olması ile— erken Helen tarihinin biçimlenişine şaşmaz bir benzerlik gösterir ve sonraki Çin tarihinin akışından, yani anormal ve geçici olan kargaşalık dönemleriyle noktalanmış politik birlik ve entelektüel miskinlik biçimlenişinden bütünüyle ayrılır.

Gelgelelim, İ.Ö. 221'den önce görülmeyen bu sonraki biçimleniş, Han Çağından beri Çin bilginlerinin bir bütün olarak Çin tarihi için geçerli saydıkları modeldir. Dolayısıyla, bu model erken Çin tarihine olguları zedelemeden uygulanamaz: Ama bilginler tutarlılık ve simetri arayışlarından vazgeçmektense olguları zedelemeyi tercih ettiler.

Daha sonraki birlikçi rejimlerin, Ch'in (Ts'in) -Han birlikçi rejiminin bilinçli ve kasıtlı restorasyonları olduğunu haklı olarak kabul eden Çin bilginleri, bunun da daha eski bir rejimin restorasyonu olduğunu varsayarak, geriye doğru işleyen bir dizi birlik evresi icat ettiler, zaman-öncesi bilgelerin kurduğu ülküsel bir politik birliğin Chou, Şang ve Hsia restorasyonları olduğunu ileri sürdüler. O bilgeler belki de insan kılığına sokulmuş tanrılardı; bildiğimiz kadarıyla Hsia rejimi efsanedir; Şang ve Chou rejimleri gerçekten vardı; kültürlerinin bazı maddî kalıntıları, bu arada «kehanet kemikleri» üzerinde Şang yazıları gibi faydalı çağdaş belgeler, tarihî olduklarını kanıtlıyor. Ama Şang ve Chou rejimlerinin, Ch'in (Ts'in) ve Han rejimleriyle ve onları izleyen benzer rejimlerle aynı türden olduklarını gösterecek hiçbir kanıt yoktur. Şih Hwang-tinin sağladığı ve Liu P'ang'ın pekiştirdiği etkili birlik, Helen Dünyasında Sezar ve Augustus'un sağladıklarına benzeyen, daha önceden eşi görülmemiş başarılar olmalıdır.

Çin bilginlerinin Çin tarihine uyguladıkları geleneksel model aslında daha çok Mısır tarihi için geçerlidir. Mısır tarihinin başlangıcından sonuna kadarki bütün tarihi olgularına uyar. Mısır'ın «Eski Krallık»ında, tarihin şafağında, Hsia rejimi gibi efsane ya da Chou rejimi gibi gölgeli ve karanlık değil, sahici ve elle tutulur bir birlikçi rejim vardır. Ve bu Eski Krallık da bir birlik ve kargaşalık temposuyla ilerler: Mısır tarihinin Birinci Ara Dönemi, Orta Krallık, İkinci Ara Dönem, Yeni Krallık, sonra da, Çin tarihinin buna tekabül eden aşamasında olduğu gibi, imparatorluk-kurucusu rolünü gitgide daha çok yabancıların oynadığı —Mısır örneğinde bunlar Libyalı, Etyopyalı, Asurlu, Pers, Makedonyalı ve Romalılar'dı— yerli sülalerinse gitgide daha seyrek ortaya çıktığı bir dizi Yeni Krallık dirilişi.

Geleneksel Çin modelinin uygulanması eski Çin tarihi için ne kadar geçersiz kalıyorsa erken Helen tarihine uygulanması da o kadar saçma olur. Öte yandan, aynı model belli kayıtlarla Roma İmparatorluğu'na uygulandığında daha iyi sonuç alınabilir: Ancak bunun için incelemeci İ.Ö. 31 yılından geriye değil ileriye bakmalı ve gözünü Helen evrensel devletinin kalbi olan merkezi ve doğu kesimlerine dikmelidir; bu topraklar, İ.S. 284'de Diocletian Nicomedia'yı ve İ.S. 324-30'da Konstantin İstanbul'u başkent yapınca imparatorluk hükümetinin bulunduğu yer haline geldiler. İmparatorluğun kalbi olan bu topraklarda değişen tempo şaşmaz biçimde belli olur. İ.S. 69 ve İ.S. 193-97'deki kargaşa ve düzensizlik dönemleri, 235'den 284'e kadar süren yarım yüzyıllık acı anarşi döneminde şiddetlenerek tekrarlandı. Daha sonraki Diocletian-Konstantin restorasyonu, imparatorluk ordusunun 378'de Edirne'de Gotlar karşısında uğradığı korkunç yenilgi sonucunda bir çöküşe yerini bıraktı. Ama beşinci yüzyıl içinde bu tehlikeli ters dönüş de çabucak denetim altına alınarak işler yeniden rayına oturdu. I. Justinyen (saltanatı İ.S. 527-65) evrensel Helen devletini bir kere daha çökuntüye uğrattı. Çünkü ülkeyi, yeniden genişletmek uğrunda giriştiği yanlış yollarda fazla zorladı; bu fazla zorlamayı yeni bir anarşi dönemi izledi; 602'den 717'ye kadar süren bu dönem, 235-84 arasındaki anarşi döneminden bir misli uzun ve bir misli daha acılıydı. Ama 717'de evrensel devlet Leo Syrus tarafından bir kere daha kuruldu; bundan sonra birlik ve düzen 1071'e kadar muhafaza edildi; 1081'de yeniden kuruldu; ve 1186'ya kadar yeniden muhafaza edildi. O yıl Bulgarların ayaklanması, Batılı Hıristiyanların İstanbul'u yağma etmeleri ve 1204'de Doğu Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi, iki yüzyıl kadar süren bir kargaşayı yaklaştırdı. Ama on dördüncü yüzyılın son yıllarında birlik, yeniden, bu sefer de Osmanlılar tarafından, kuruldu. Yeni «Roma Sezarı» (Kayser-i Rum) yeniden kurulan evrensel devletin sınırlarını İmparator Trajan zamanının (saltanatı İ.S. 98-117) Güney-Doğu Avrupa ve Dicle-Fırat havzasındaki sınırlara kadar genişletti; ve bu Türk-Roma İmparatorluğu da

Levent Şahverdi Arşivi

dört yüz yıl kadar devam etti. (İ.S. 1372-1774); ama on altıncı ve on yedinci yüzyılların dönüm noktalarında ve 1683'de, Osmanlıların İkinci Viyana **Kuşatması yenilgisinden** sonra bu devlette de felaket ve düzensizlik dönemleri oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1768-74 Osmanlı-Rus savaşında yenilmesi sonun başlangıcıydı. Ama, bundan sonra bile, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, yeni bir toparlanma görüldü. Osmanlı İmparatorluğu Güney-Doğu Avrupa'da 1878'e ve Güney-Batı Asya'da 1918'e kadar yıkılmadı. Son Osmanlı **Kayser-i Rum'u** İ.S. 1922'de, Roma İmparatoru unvanının Batı'daki son sahibi tarafından inkar edilmesinden 116 yıl sonra, kendi uyrukları tarafından tahtından indirilerek kovuldu ve saltanat kaldırıldı.

İşte, Helen tarihinin, başlangıcı İ.Ö. 31 olan serüveninin bu son sözü, İ.Ö. 221'den bu yana Çin tarihinin akış kalıbına tamamen uyuyor ki, o Çin tarihi de, başından sonuna kadar Mısır tarihinin tıpatıp eşi. Ve Çin'de olduğu gibi Doğu Akdeniz'de de, bu sürekli ritm, pek yakın bir tarihe kadar devam edegelmiştir. Gelgelelim, evrensel Helen devletinin, Akdeniz'in Batı kıyılarına da uzanan birtakım kolları, bölgeleri vardı, İtalya ve evrensel devletin politik çekirdeği olan yarı-barbar Roma şehri de bu bölgeler içindeydi. Çin modelinin, Eski Dünya'nın batı ucuna da uygulanabilirliği sınamamızı tamamlamak için, bu modeli batı ucuna da uygulamalıyız; o zaman, Çin modelinin, İ.S. 378'den itibaren buradaki tarihî olgulara da uymadığı görülecektir: Tıpkı, İ.Ö. 31'e kadar Helen dünyasına ve İ.Ö. 221'e kadar Çin'in kendi tarihine de uymadığı gibi. Geleneksel Çin modeli, Helen modelinin çok iyi uyduğu Orta Amerika ve And Dağları Uygarlıkları'nın tarihlerine de uygulanamayan bir modeldir.

Uygarlıkların tarihlerini geleneksel Çin modeli açısından gözden geçirmemiz, Helen modeli gibi bu modelin de bütün durumlara uymadığını gösteriyor. Gerçekten, tam olarak yerini bulan tek uygulaması Mısır tarihi oluyor ve bu da ancak «tarih öncesi» çağı hesap dışı bırakmamız şartıyla gerçekleşebiliyor. Geleneksel Çin modeli, başka hiç bir uygarlığın erken dönemine, hattâ Çin'in kendi erken dönemine uymuyor. İşin garibi, saygıdeğer filozof Konfüçyüs'ün yaşadığı çağ konusunda bile olumsuz bir yorumda bulunuyor; oysa Konfüçyüs, anarşist kılıklı bir yenilikçi olduğu halde, çağının tipik bir çocuğuydu. Geleneksel Çin modelinin Konfüçyüs Çağı'nı, Batı Chou ile Ch'in (Ts'in) İmparatorluğu arasındaki ara dönemin bir parçası olarak kabul etmesi gerekiyordu. Evrensel devletin kuruluşundan itibaren, Çin modeli Helen ve daha sonraki Bizans tarihlerine iyi uyar, Dicle-Fırat havzası ve İran tarihlerine şöyle böyle, Hindistan tarihine de pek az. Ama Batı tarihine, Orta Amerika ve And Dağları tarihlerine hiç uymaz. Ayrıca, tarihi, evrensel devletlerle bunların çöküntü dönemlerinin birbirini izlemesi olarak ele alan, gerek mahallî devletleri gerekse ulusların dağılmalarını görmezlikten gelen bir tarih anlayışı içinde, Yahudiler için hiç yer yoktur. Yahudiler mahallî devletlerini kaybettiler, imparatorluk-kurucusu olmayı hiç bir zaman başaramadılar (bunu başaramayan daha birçok halk vardır), ama bir devletleri, hattâ ulusal yurtları olmadığı halde ulusal kimliklerini korumayı başardılar (bunu başaramayan uluslar çoktur). Çin gözüyle görülen bir dünya tarihinde, gerek Peygamberler Çağı'nın, gerekse Farizeler Çağı'nın Yahudileri göze çarpmazdı.

Demek ki geleneksel Çin modeli en azından Helen modeli kadar kusurludur. Ne var ki Çin modeli, kendi süreci içinde oldukça aydınlatıcıdır ve iki model, birbirlerine ilişkin olarak ele alındıklarında, her birinin kendi başına olabildiğinden en az iki kat daha fazla aydınlatıcı olurlar. Helen modeli uygarlık tarihlerinin erken dönemlerine, Çin modeli ise sonraki dönemlerine uyar; böylece, erken dönemi Helen modeline, sonraki dönemi de Çin modeline göre uydurup bileştirerek gelişmiş bir model kurulabilir (4). Uygarlıkların tarihleri için kurulan bu bileşik model, bu toplumların, politik düzeyde birleşmeksizin kültürel düzeyde birlik olarak başladıklarını gösterir. Bu rejim, toplumsal ve kültürel ilerlemeye elverişlidir; ama bedeli, mahallî devletler arasında müzmin savaşlardır; toplumun gücü arttıkça, bu savaşlar yoğunlaşır ve yıkıcı olur; eninde sonunda bir toplumsal çöküntü başlar ve uzun süren bir «sıkıntı devri»nden sonra evrensel devletin kurulmasıyla biraz gecikmiş olarak toparlanır. Bu evrensel devlet de sık sık anarşi dönemlerine yer verir; ama bu ara dönemler ister kısa, ister uzun sürsünler, sonunda politik birliğin yeniden kurulmasıyla ortadan kalkarlar. Birliğin orijinal kuruluşu bir kere yıkıldıktan sonra, birliğin yeniden doğuşu ve muhafazası mümkün olabildiğine göre, bu yolda önemli bir gücün etkisi var demektir; çünkü yeniden kurulma olayı sık sık tekrarlanır, hattâ, gelenekte onarılmaz bir kopukluk yaptığı izlenimini verecek kadar uzun ve kargaşalı «ara Dönemler»den sonra bile uygarlık yeniden kurulabilir.

Bu yeni model, «uygarlıklar» diye adlandırdığımız toplum türünün tartışılmaz örneklerinin büyük çoğunluğuna uyar. Mısır Uygarlığı, tarihinin başlangıcında politik birliğini kurmuş olması bakımından benzersizdir; ama, görmüş olduğumuz gibi burada da, Mısır tarihinin uygarlık-öncesi çağını hesaba kattığımızda, gene bir politik birliksizlik çağı geçmiştir. Orta Amerika, And ve Helen Uygarlıkları, evrensel devlet aşamasının sadece tek bir evresi-

Levent Şahverdi Arşivi

ni yaşamış olmaları bakımından istisnaîdirler; çünkü normal süreç, başlangıçta böyle bir evreden sonra bir dizi yeniden kuruluşlar olmasıdır. Oysa, Helen Uygarlığı'nda bu, egemenlik alanının yalnızca batı ucu için geçerli olmuştur. Batı tarihçileri bu uç bölgelerde olanlarla öncelikle ilgilenme durumundadırlar, çünkü bu, kendi uygarlıklarının tarihidir. Ama Roma İmparatorluğu'nun orta ve doğu eyaletlerindeki çöküşten sonraki olaylar dizisi de eşit derecede anlamlı ve önemlidir; bu bölgedeki olaylar dizisi Çin kalıbına uyar: İ.S. 717'de başlayan ve 1922'ye kadar nihaî bir sona ermeyen bir dizi evrensel devlet dirilişi görülmüştür.

Görünüşte standart kalıp olan bileşik Helen-Çin modeli, bütün aşamalarında insanî terimlerle açıklanabilir. Örneğin, bir uygarlığın büyüme çağını incelediğimizde, bir toplumun, her biri aynı ortak kültürü paylaşana, politik bakımdan birbirinden ayrı birtakım mahallî topluluklar halinde eklemlendiği (artiküle olduğu) bir dönemin, bir yaratıcılık ve ilerleme dönemi olduğunu gördüğümüzde buna şaşmıyoruz. Dolaysız kişisel ilişkilerden gelen teşvik, küçük bir toplulukta, büyük bir toplulukta olduğundan daha etkilidir; kendi çapında ve kendi türünde komşularla etkin ve rekabetçi bir karşılıklı ilişkiyi sürdüren bir küçük toplulukta hayat daha da fazla teşvik edici itkilerle doludur, çünkü bu, yakınlıktan gelen itkiyi daha geniş bir ufkun verdiği itkiyle kaynaştıran bir toplumsal yapıdır. Hume, **Sanatlar ve Bilimlerin Doğuşu ve Gelişmesi Üzerine** denemesinde, iktisadî ve kültürel bir birlik alanının üzerinde politik birliksizlik rejimin kültürel yararlarının klasik açıklamasını yapar. Ama bu yararların bedeli, devletlerarası savaşın sıklığıdır; ve bazan öyle bir an gelir ki bunun aldığı vergi, çeşitlilik ve rekabetin kazandırdığı itkilerin yararını silip götürür. Bilanço çok ters bir biçimde sonuçlanırsa, toplum yıkılır. Bir toplumun çökeceğini niçin önceden göremediği, sonunda nasıl olsa başvurmak zorunda kalacağı politik birleşme çaresine niçin en başından el atmadığı gibi sorular akla gelebilir. İnsanlar niçin evrensel bir devlete boyun eğerek savaştan kendilerini kurtaracakları yerde upuzun bir «sıkıntı devresi»ne katlanıyorlar? Çünkü insanlar alışkanlıkları olan yaratıklardır ve mahallî egemenlik rejimi başlangıçta, avantajlı bir bilanço çıkardığı çağda insanların gönlünü öylesine fethetmiştir ki, eskiden yararını gördükleri rejimin kurbanı olduklarında bu bağlılıklarından vazgeçebilmeleri için uzun süreli bir felaketler yaşantısından geçmeleri gerekir.

Gelgelelim, evrensel devlet de bir kere kurulduktan sonra, bu rejimin de artık insanların gönüllerini fethetmesi şaşırtıcı olmaz. Politik birliğin başarılmasıyla ortaya çıkan barış ve düzen, daha aşılmazdan önce çekilmez hale gelen önceki «sıkıntılar evresi» ile kıyaslanır ve ona oranla benimsenir; Felaketin pençesinden kurtulmak ve evrensel devlet yaşadıkça bu korkunç tehditten uzak yaşamak öyle değerli bir nimettir ki, eski teşviklerin kaybı bunun karşısında oldukça ucuz bir fiyat olarak görünür (5). Zaman geçtikçe, evrensel devletin, uyruklarının gönüllerindeki egemenliği artar — İmparatorluğu kuranlar, çekilmez davranışlarında inat eden yabancılar olmadığı sürece (6). Evrensel bir devletin bir kere kurulduktan sonra, sık sık çökse bile niçin yeniden kurulabildiğini anlamak bu yüzden kolaydır. Ama bir soru daha sormamız gerekiyor şimdi: Evrensel devletin devamı normal olarak halkın çoğunluğunca istendiği halde, bu devlet bir kez kurulduktan sonra, neden bazı «ara dönemler» ortaya çıkıyor?

Evrensel devletlerin yıkılış ve çöküşleri, toplumun daha önceki «sıkıntılar evresi» içinde, kendi kendinde açtığı ölümcül yaraların, sonradan kendilerini gösteren sonuçları olarak yorumlanabilir. Bu tükenme değilse de bu gevşeme, evrensel devletin sürekliliğindeki kopuşları açıklar; ama, evrensel devletini sürdürecek canlılığı gösteremeyen bir toplumun, nasıl olup da sonradan o devleti yeniden kuracak canlılığı toparladığını açıklayamaz. Bir uygarlığın tarihinde, evrensel devletinin ilk kuruluş anından itibaren egemen olduğu görülen çöküş ve yeniden kuruluşlar ritmini açıklamaya çalışırken Çinliler gibi bizim de, bunun, kendisi açıklanmaz ve varsayımsal olan Yin ile Yang'ın temel kozmik ritminin, kendini insanî olaylarda göstermesi olduğu yolunda bir açıklama ile yetinmemiz gerekmez. Evrensel devletlerin tarihlerinde böyle bir ritm vardır, ama bunun insanî bir açıklaması da vardır. Bu, iktisadi terimler içinde bir açıklamadır.

Evrensel devlet, bir uygarlığın ekonomisi üzerinde ağır bir yüktür. Korunması için iyi para alan profesyonel bir yönetim mekanizması ve profesyonel bir savunma gücü gereklidir; mahallî özerk hükümetin kurumları çürür ve sınır ötesindeki barbarların baskısı artarken, zamanla, idarî ve askerî personelin de sayıca artması evrensel devletin yasalarından biriyse, bu hizmetlerin bedelleri de yükselecektir. Eğer evrensel devlet —ve onunla birlikte, onun içinde bulunan toplum— bu yükselen bedeller karşısında ezilmeden o bedelleri karşılamak istiyorsa, gene aynı derecede artan bir üretkenliğe yaslanmalıdır; ama göregeldiğimiz Uygarlıklar Çağı'nda, ekonominin büyük bir kısmında genel bir durallık vardır.

Batı'da bilimin teknolojiye bilinçli bir biçimde uygulanması yeni ve daha önce benzeri görülmedik bir şeydir. Sanayi Devrimi başlayalı iki yüzyıl oluyor ve Sanayi Devrimi, doğum yeri olan İngilte-

Levent Şahverdi Arşivi

re'den çıkarak dünyanın dört bucağına yayıldı; böyle olduğu halde, bugün bile, insan soyunun büyük kısmı hâlâ endüstri-öncesi aşamada. Bundan önceki son iktisadî devrim, suların denetlenmesi yoluyla tarımda üretkenliğin sağlanmasıydı ki, İ.Ö. dördüncü binyıl kapanmadan az önce başarılan bu yenilik sayesinde düşman bataklıkları ve cangılları Sümer-Akad ve Mısır Uygarlıkları'nın beşiği haline getirmek mümkün oldu (7). Ama yeryüzünün ekilebilir kısmının ancak bir parçası bununla kıyaslanabilecek kadar verimlidir. Üstelik, en elverişli ortamlarda bile, bilimin şimdi olduğu gibi ürün ve hayvanların geliştirilmesi için uygulanmaya başlamasına kadar, tarım tekniği hemen hemen bütünüyle statik kalmıştı. Oysa bu yenilik de, Sanayi Devrimi gibi, ancak on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde başlamıştı. Dolayısıyla uygarlığın normal iktisadi temeli, çoğu yerde, Uygarlık-öncesi Çağ'ın Neolitik toplumlarının pek ötesine geçmeyen bir üretkenlik düzeyinde statik bir tarımdı. Ama bir uygarlık bir Neolitik toplumdan çok daha pahalıya mal olan bir toplumsal yapıdır ve uygarlık, politik olarak bir evrensel devlet biçiminde örgütlenip bu evrensel devlet belli bir süre yaşadıktan sonra, uygarlığın maliyeti de en yüksek noktaya erişir. Bilim-öncesi bir tarımsal ekonominin bu ekonomik yükü taşıyamaz olması belli ki bunca evrensel devletin bunca sık kereler istenmedik şekilde çökmesinin nedenlerinden biridir.

Bir evrensel devletin çökmesini ya da varkalmasını belirlemekte iktisadi etmenin (faktör) oynadığı rolün önemi, Roma İmparatorluğu'nun değişik bölgelerindeki değişik kaderlerini karşılaştırarak ortaya çıkartılabilir. Hıristiyanlık döneminin beşinci yüzyılında İmparatorluğun çöktüğü batı bölgeleri iktisadi bakımdan görece geriydiler; aynı yüzyılda İmparatorluğun varkalabildiği orta ve doğu bölgelerin, Helen Dünyası'nın endüstri ve ticaretinin başlıca merkezleriydi; ve görece üstün iktisadi kudretleri, stratejik durumlarının yarattığı görece elverişsizliği fazlasıyla karşılayabildiler. Merkez ve Doğu, steplerin Büyük Batı Koyu'ndaki Avrasyalı Göçebelerin ve İran'la Irak'daki Sasani gücünün saldırılarına karşı daha dolaysızca açık olduğu halde, İmparatorluk buralarda kendini koruyabildi; gerçi burada da, yedinci yüzyılda çöktü, ama İmparator Justinyen altıncı yüzyılda yıkılmış batıyı yeniden zaptetmek için güçlerini fazlasıyla zora koşmasaydı, iktisadi bakımdan daha güçlü olan bu bölgelerde İmparatorluk daha uzun süre varkalabilirdi. Karolinyen İmparatorluğu çabucak çöktü; Doğu Roma İmparatorluğu, yeni çöküşler olmaksızın, üç buçuk yüzyıl daha yaşadı (İ.S. 717-1071). İki kader arasındaki bu değişikliğin nedeni, bu sefer de, Anadolu'nun bu çağda evrensel devlet yükünü iktisadi bakımdan taşıyabilecek gücü kendinde bulması, oysa çağdaşı Alpler ötesi Batı Avrupa'nın aynı gücü gösterememesidir. Doğu Roma İmparatorluğu'nda, İ.S. 1071'deki felaketten hemen önceki yüzyılda, İmparatorluğun kalbi olan Anadolu'da toplumsal ve iktisadi hastalığın belirtilerinin artmış olması anlamlıdır.

Bunlar iktisadi üretkenliğin bir evrensel devleti yaşatabilme değerinin dramatik örnekleridir. Gene de, şimdiye kadar, evrensel devletlerin yöneticileri bunun pek az farkına varmışlardır. Çoğu zaman teknolojik ilerlemenin imkanlarına karşı ya kayıtsız kalmışlar ya da bunlara düpedüz düşman olmuşlardır, çünkü her türlü teknolojik değişme iktisadi denge için bir tehlikedir ve evrensel devletin kurucularının onca güçlükle sağlayabildikleri toplumsal ve politik dengeyi de tehdit eder. Şüphesiz Roma İmparatorluğu hükümeti, tarihinin hiç bir aşamasında, İskenderiyeli Hero'nun türbin makinasını icadında görülen biçimde teknolojinin, Helen evrensel devletinin birbiri içine geçmiş maliye ve savunma sorunlarını çözebileceğini aklından geçirmemiştir. Hıristiyan Çağı'nın dördüncü yüzyılında, Batı bölgelerinde, İmparatorluk orada ayakta durabilmek için uğraşırken, insan gücü eksikliğini ve savunma lojistiğini makinalaşma yoluyla giderme imkanlarına hiç aldırış edilmemişti; oysa yazarı belli olmayan **De Rebus Bellicis**'de bununla ilgili bir dizi proje yayımlanmıştı (8). Eski Dünya'nın iki ucundaki evrensel devletlerde yetkililer, tarımsal üretimin düştüğü ya da kamu harcamalarının yükseldiği zamanlarda sadece toprak vergisini artırmak ve vergilendirilebilir üreticilerin ya da onların mal sahiplerinin boyunduruğunu sıkmakla yetinmiş görünüyorlar.

Çin'de de, rakiplerinin sonuncularını İ.Ö. 221'de yenerek ilk kez bir evrensel devlet kuran Ch'in (Ts'in) mahalli devleti, İ.Ö. dördüncü yüzyılda, halkın üretkenliğini artırmak ve artırılan ürünü hükümetin eline vermek amacıyla toplumsal ve iktisadi yapısında devrim yapmakla rakipleri arasından sivrilmiş bir devletti. Ama bu evrensel devletin kurucusu Ch'in Shih Hwang-ti bu rejimi Çin'in bütününe yayınca şiddetli muhalefetle karşılaştı. Shih Hwang-ti'nin ölümünden sonra rejimi çarçabuk yıkıldı; gerek o, gerekse Ch'in hükümetinin pratiğini teorileriyle esinlendiren «Hukukçu» filozoflar okulu, daha sonra yerleşen Çin geleneklerince karalandılar. Han İmparatoru Wu-ti'nin (saltanatı İ.Ö. 140-87) resmen kurduğu ve o zamandan İ.S. 1911'e kadar tekelini sürdüren felsefe okulu «Hukukçu» (Legist) değil, Konfüçyüsçü Okul'du. Konfüçyüsçülük ise, su denetiminin tarım ve ulaştırma için değerini anlamış olmakla birlikte, tarım-dışı iktisadi girişimlere karşı olumlu tavır takınmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇİN TARİHİNDE BİRLİK VE DAĞINIKLIK. 41. Bu taş basmasının üst kısmında anarşi, Çin evrensel devletinin Ch'in kurucusuna suikast yapmaya çalışıyor; aşağı kısım düzeni simgeliyor: iki efsanevî kral geometri araçları kullanıyor ve aşağıdaki simetrik kalıplar da «İyi Hükümet»i temsil ediyor. (İ.S. ikinci yüzyıl).

Yalnız Çin'de değil, evrensel devletlerin aynı iktisadî ve toplumsal temel üzerinde kurulduğu başka bölgelerde de, iktisadi altyapıların yetersizliği evrensel devletlerin sürekli yıkılışlarını oldukça iyi açıklar. Örneğin, Mısır'ın Eski Krallığının yıkılışını, Roma İmparatorluğunun beşinci yüzyılda Batı bölgelerinde yıkılışını, Roma İmparatorluğu'nun aynı bölgede bir devamı olan Karolinyen İmparatorluğu'nun dokuzuncu yüzyılda yıkılışını ve Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki devamı olan Bizans'ın on birinci yüzyıldaki yıkılışını açıklar. Eski Dünya'nın Çin'e karşıt ucundaki bu dört örnekte de evrensel devletin iktisadi temeli hemen hemen tamamen tarımsaldı ve evrensel bir devleti sürdürmenin köylü üzerindeki yükü —en iyi rejimde bile yeterince ağır bir yüktür bu— resmî yetkiyle donanmış toprak beyleri hükümet denetimini sarsıp hükümetin taleplerine kendi özel vergilerini de ekleyince dayanılmaz hale geldi.

Şimdiye kadar gelip geçmiş bu evrensel devletlerin sık sık çökmesinin nedeni gerçekten iktisadi bir nedense, İnsanlığın iktisadi durumunda modern Batı Sanayi Devrimi sayesinde ortaya çıkan yeni değişiklik, gelecekteki evrensel devlet için kelimenin gerçek anlamıyla dünya ölçüsünde bir ilerleme vadediyor. Doğum ve ölüm oranında bilinçli bir indirimin yanısıra modern teknoloji, gelecekteki dünya-devletinin maliyesine şimdiye kadar görülmedik bir canlılık verebilir. Geleceğin dünya-devleti, yoksul ve dural bir köylü ekonomisinden dayanılmaz vergiler almaya zorlanacağı yerde, bilim ve teknolojinin, köylü tarımına dünya çapında uygulanmasıyla köylünün Neolitik hayat tarzında bir devrim yaratabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KÖYLÜ ÜRETİMİ

42 Arazi sahibi Menna köylülerinin çalışmalarına nezaret ediyor. Bir fellah cezalandırılıyor ve görevliler raporlarını sunuyor. Aşağıda ise, sığırlar biçilmiş buğdayların üzerinden geçiriliyor. (Mısır, On Sekizinci Sülale).

Gelecekteki dünya-devleti için böyle bir umut varsa, bu, insan soyu için gerçekten büyük bir şanstır. Çünkü bu daha yüksek üretim imkanlarını açan aynı görülmemiş bilimsel ve teknolojik ilerleme, kullanıldığında savaşı genoside çevirebilecek güçte silahlar da yaratmıştır. Bugünkü dünya, şimdi olduğu gibi, politik düzeyde birtakım egemen bağımsız devletler arasında bölünmüş olarak kalacaksa, bu silahların kullanılma ihtimali de açık kalacak demektir. Şimdiki durumumuzda, «sıkıntı evresi»ndeki atalarımız gibi biz de, bu tehlikeli politik birliksizliğin devamına razı olamayız. Ama aynı zamanda, bu atom silahları çağında, bütün İnsanlığın politik birliğinin, geleneksel biçimde savaş yoluyla, yani rakip Güçlerin bir tanesi dışında hepsinin yıkılmasıyla sağlanmasına da razı olamayız. İnsanlık anlaşma yoluyla politik birliğe erişmek zorundadır; gene, bu birlik sağlanırsa ve sağlandığında, eski çöküş ve yeniden kuruluş ritminin devamına da razı olamayız. Çünkü Atom Çağı'nda birliksizliğe ve düzensizliğe düşmek insan soyunun varoluşuna karşı bir tehdittir. Bu, devlet adamları için şimdiye kadar benzeri görülmemiş güçlükte bir sorundur. Ama dünya-devletini mimarlarına bu sorunu sunan teknolojik devrimin, daha önceki devlet adamlarını durmadan açmaza sokan iktisadi sorunu kolaylaştıracağı doğruysa, cesaretimizi kaybetmemiz gerekmez.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Yahudi modeli

Bir seferlikten daha uzun sürmese bile evrensel devletin kuruluşu, normal olarak kendi içinde bütünleşen mahallî devlet ve halkların kimliklerinin, artık tamamen silinmesi sonucunu verir. Bunun klasik bir örneği «Kayıp On Kabile»dir. Asur İmparatorluğu tarafından İ.Ö. 722'de haritadan silinen bir devlet olan İsrail Krallığı'nın nüfusu, mahallinde, bugün sadece Nablus çevresinde oturan birkaç yüz Samaryalı tarafından temsil edilmektedir. Yurtlarından sürülen İsrailliler yerleştikleri ülkelerin nüfusu arasında tamamen eridiler. Kimliklerini yitirmeleri bir istisna değildi; kuraldı. Ama İsrailliler'in hısımları, Yahudiye halkı, kendi krallıkları da İ.Ö. 586'da Yeni Babil İmparatorluğu tarafından silindikten sonra istisnaî bir şekilde kuralı bozunca nam kazandı. Yahudileri kendi yurtlarından iki kere Nabukadnezzar, iki kere de Romalılar sürüp çıkardı. Romalılar İ.S. 135'de ikinci kere onları yurtlarından sürünceye kadar beş İmparatorluğun uyruğu olmuşlardı: Yeni Babil, Pers, Ptolemaius, Selevkos ve Roma İmparatorlukları. İ.S. 135'den İ.S. 1948'e kadar bir Yahudi devleti olmadığı gibi (1) Yahudi yönetiminde olmasa bile Yahudi nüfusun yoğun olduğu bir bölge anlamında bir Yahudi «ulusal yurdu» bile yoktu. Ama bir devletin politik çerçevesi ya da bir yurdun toprak temeli de olmadan, Yahudiler, İ.Ö. 586'dan —Yahudiye Krallığının silindiği yıl— günümüze kadar bir ulus olarak kendi ayrı kimliklerini korumayı başardılar. Artık varolmayan Yahudiye Krallığı'nın sınırları dışında ve tarihî başkent Kudüs'den yüzlerce ya da binlerce mil uzaktaki ülkelerde, Yahudi olmayan çoğunluklar arasında yaşayan dağınık bir azınlık (diaspora) olarak bu kimliği korudular.

Bu, önemli ve istisnaî bir başarıdır. ama tek değildir. Yurdundan atılmış uluslar arasında yalnız Yahudiler bunu başarmış değildir. Örneğin, Sasani İran İmparatorluğu, İlkel Müslüman Araplar tarafından yıkıldıktan sonra Farisîler (Parsîler) de aynı işi başardı; Müslüman Arapların Suriye, Mısır ve Ermenistan'ı fethetmesinden sonra Monofizit Hıristiyanlar; Roma İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyan düşmanlarının eziyetlerinden kaçıp Sasani İmparatorluğu'na sığındıktan sonra beşinci yüzyıldan beri Nasturî Hıristiyanları da gene aynı şeyi başardılar. Osmanlıların Doğu Roma İmparatorluğu'nun eski topraklarını fethetmesinden 1821' de Mora'daki «Osmanlı» Yunan uyruklarının ayaklanmasına kadar Ortodoks Hıristiyan Rumlar da kısmen yerlerinden kopmuş ve dağılmışlardı, ama bu dağınıklık içinde de Yahudiler gibi bir topluluk olarak kimliklerini korumayı başardılar. Rus Ortodoks Hıristiyan dünyasında, bazı başkaldıran Hıristiyan mezhepleri kendilerine eziyet eden Ortodokslardan kaçarak Rus İmparatorluğu'nun uzak köşelerine ya da Rus sınırlarının ötesindeki bölgelere göç ettiler. Molokanlar Transkafkasya ile Doğu Sibirya'ya, Skoptsiler Romanya'ya, Dukhoborlar ise Kanada'ya sığındılar. Batı Hıristiyan dünyasında Arkadaşlar Derneği üyeleri (Quakerler) ilk olarak İngiltere'nin kuzeyindeki kırsal alanlarda toplu durumda bulunurken, hiç değilse İngiltere' de doğdukları kırsal bölgelerden şehirlere akmışlardır, çünkü şehir ortamında, Yerleşik Episkopal Kilise'ye vermekten titizlikle kaçındıkları vergi yüzünden yetkililerle çatışmaya girmekten kurtulmaları daha kolaylaşmaktadır. Quakerlerin şehirlere göçü aynı zamanda Fransa'dan Hollanda'ya, Britanya'ya ve Almanya'ya sığınan Hügnolar için de geçerlidir.

Gene de, diaspora tipi bir model kurmak için en iyi malzemeyi Yahudi diasporası veriyor. Listemizdeki bütün diasporalar içinde en ünlüsü, en etkilisi ve hiç değilse şimdiye kadar, aralarında yaşadığı **gentile** çoğunluklarla ilişkisi açısından en mutsuzu odur. Ayrıca varoluş tarihi ötekilerden daha eskidir ve asıl yurdundaki toprak ekiciliğinden en fazla kopmuş olanı da odur.

Bu gibi düşüncelerden ötürü Yahudi diasporasını bu topluluk türünün modeli olarak aldığımızda, modelde şu ögeleri buluruz: İlkin, birçok toplulukların kendi kimliklerinden olmaya rıza gösterebildikleri elverişsiz ortamlarda bile diasporanın tarihî kimliğini muhafaza etme kararlılığı vardır. Yurdundan ve devletinden uzaklaştırılmış, bir azınlık olarak —hem de dağınık bir azınlık— yabancı bir ülkede yaşamaya zorlanmış bu yersiz yurtsuz topluluk uyarlılığını ve sürekliliğini bu ters koşullar altında da devam ettirmenin yeni yollarını bulmuştur. Bunları şimdi, kesin ve katı bir dinî âyin ve yasaya gönüllü boyun eğerek devam ettirmektedir. İkinci öge, diasporanın gelip aralarında yaşadığı çoğunlukla kaynaşma konusundaki isteksizliğidir. Eşsiz bir önemi ve değeri olan dinî bir vahiyin tek alıcısı olarak kendini gördüğü için ayrı bir kimliğe sahip olmaktan memnundur. Yahudi diasporasının biçimlenişinde bir üçüncü öge de, kendisine yeterli bir iktisadî temel kuramazsa hayatta kalamayacağı gerçeğini kavramasıdır. Kendi devleti, kendi ulusal yurdu olmadığına göre, erişebileceği tek güç, iktisadî güçtür; ve bir topluluk hayatta ayakta kalabilmek için bir çeşit güce sahip

Levent Şahverdi Arşivi

«UYGARLIK KÖKSÜZLEŞMEKTİR»: DİASPORA HALİNDE YAHUDİLER

Geleneksel dinî âyine inatçı bir bağlılık Yahudi topluluğunun hayatını yabancı toplumlar içinde muhafaza etti.

43 Yukarıda, bir Yahudi ailesi on sekizinci yüzyılda, Amsterdam'da, hamursuzu kutlamak üzere toplanmış.

44 Basel'de (1831) Ulmann ailesi, geleneksel çardak altında, Yahudiler'in hasat bayramı olan Sucot'u kutluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

olmalıdır. Bir diasporanın iktisadi güce bile sahip olması zordur. Neolitik Çağ'dan beri İnsan'ın birincil ve değişmez geçim kaynağı olan tarımdan uzak düşmüştür, dağıldığı yabancı ülkelerde, mahalli çoğunluğun dinini kabul etmediği için, çok zaman kamu hayatına, hattâ normal meslek hayatına sokulmamıştır. Bir diaspora, çoğunluğun kendisine açık bıraktığı iş ne olursa olsun ona sarılmak zorundadır. En az engeli olan yol genellikle perakende ticarettir. Ama, iktisadi fırsat ne olursa olsun, diaspora her zaman bundan kendi varkalması için gerekli iktisadi kaynakları çıkarmıştır. Mânevî düzeyde olduğu kadar iktisadi düzeyde de cezalandırma olağanüstü güçlü bir teşvik olmuştur. (2)

Yahudi diasporasından alınan bu model listemizdeki bütün öbür örneklere az çok uyuyor. Bütün bu örneklerde din, dağınık topluluğun kimliğini koruma güdüsünü sağlamış ve tarım-dışı bir işte ekonomik başarı bu varkalma isteğini gerçekleştirmenin yolu olmuştur. Modeli şimdi biraz daha basitleştirirsek, diasporanın dinî türünün daha geniş kapsamlı bir gen'in temsilcilerinden biri olduğunu görürüz. Bugünkü dünyada en fazla göze çarpan diasporaların ikisi İskoçlar ve Lübnanlılar'dır. Yahudiler, Parsîler, Hügnolar ve Quakerler gibi, yurt dışında çalışan İskoçlar ve Lübnanlılar iş hayatında göze çarpacak kadar başarılıdırlar; ama onları talihlerini yurt dışında aramaya sevkeden baskı dinî ya da politik değil, iktisadîdir. Ne Lübnanlılar, ne de İskoçlar yurtlarını kaybetmişlerdir; her ikisi de evinin efendisidir (3), ve ikisi de, ne yurtlarında ne de dışarıda, eski dinlerine bağlı kaldıkları için (4) kovuşturmaya uğramışlardır. Başka insanların değil, Tabiatın kurbanıdırlar. Yurtları yoksul ülkelerdir ve yurtta geçim kazanmanın güçlüğü onları gurbete itmiştir (5).

Yahudilerin temsil ettiği dinî türden diasporalarla yurt dışındaki İskoçların temsil ettiği dünyevi türden diasporalar arasında ortak olan şey, toplumsal bir yapının dönüşümüdür. Her iki durumda da, kendi ayırıcı kimliğini sürdüren uyarlılığın temelini değiştiren bir topluluk görüyoruz. Kendi ulusal yurdunda ve kendi ulusal hükümetine sahipken, bu şekilde birliğini sağladığı bir toprak temeli vardı, oysa şimdi ortak anılar, inançlar, davranışlar, alışkanlıklar ve hünerlerle birlik olduğu kültürel ve mesleki bir temele geçiyor. Hem Yahudiler, hem de İskoçlar bu yolda; yalnız İskoçlar başlangıç noktasından pek uzağa gidemediler, Yahudiler son durağa geleli ise çok oldu. Diasporanın aralarına dağıldığı yabancı çoğunluğu da içine alan daha geniş bir çevre içinde baktımızda, Yahudilerle İskoçların geçirdiği bu değişiklik, dikey bir toplum örgütlenmesinden yatay bir toplumsal örgütlenmeye geçiştir. Toplumun eklemleri olan topluluklar bir zamanlar birtakım mahalli hücrelerken, şimdi değişiyorlar ve belki de dünyanın bütün yaşanabilir yüzeyi olarak kabul etmemiz gereken bir alanda birbirleriyle aynî anda varolan ve bütün yüzeyde ortaya çıkabilen tabakalar olmaya başlıyorlar...

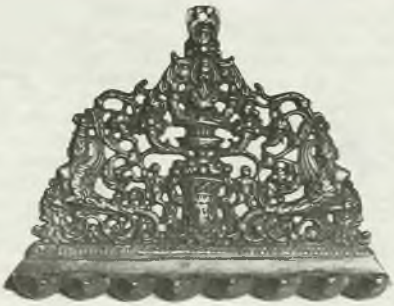
Bu değişimin tarihini izleyebiliriz. «Uygarlık kökünden kopmaktır.» (6) Yahudi diasporası birbirine bağlı iki toplumsal gelişmenin bir ürünüydü: Toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması ve şehirleşmenin hızlanması. Artan toplumsal ilişkiler, bir yandan barışçı ticarî ve kültürel değiş tokuş, bir yandan da şiddetli savaş ve sürgün biçimlerini aldı; büyüyen şehirler karşılıklı ilişkilerin erimeye yol açacağı kazanlardı. Bildiğimiz kadarıyla bu süreç her yerden önce Mezopotamya'da başladı. Gerçekten, Buzul-sonrası Çağ'da bu yöredeki yerleşik hayat merkezleri arasında fiziksel ulaştırma kolaylıkları Mezopotamya'nın uygarlığın beşiği olmasına yol açan etmenlerden biridir. İ.Ö. beşinci ve dördüncü binyıllarda, uygarlık orada kuluçka aşamasındayken, Mezopotamya her zaman yaşından ileri olmuştu. Çok kereler, yüksek kültürün bu ana okulunda doğmuş şeyler sonradan dünyaya yayılmıştır. Diaspora tipi toplumsal örgütlenme tarihi de Mezopotamya'nın dünyanın geri kalan kısmına öncülük yapma huyunun bir örneğidir.

Teknolojik ilerleme sonucu «mesafenin yok edilmesi» fiziksel ulaşım araçlarına da uygulandığında, dünyanın bütün yaşanabilir ve geçilebilir yüzünü ve bunun hava zarfını kucaklayacak ve bütün insan soyunu kavrayıcı tek bir toplumda birleştirecek bir gelecek toplum vadediyor. Böyle genel bir toplumda, bölgesel bakımdan kendi içine kapalı mahalli birimler değil de diasporalar global toplumun ögeleri olan topluluklar içinde en önemlisi olabilirler; gelecekteki bu diasporaların çoğunun, bir zamanlar mahalliyken dağıtılmış topluluklar olmayacağını ve etnik ya da hattâ dinî bağlarla bağlı bulunmayacağını tahmin edebiliriz. Mânevi bağları, ortak bir ilgi ya da ortak bir meslekten ibaret kalacaktır. Dünya fizikçileri zaten tek bir global diaspora topluluğu meydana getirtyorlar; dünya müzisyenleri de bir başka diaspora. Dünya doktorlarıyla cerrahları da bir yeni diaspora olma yolundalar. Basını izleyin ve uluslararası kongrelerin toplantı ilanlarına bakın; göreceksiniz ki, şehirler ya da uluslararası telefon konuşmaları, yolcu uçaklarının bütün dünyayı kapsayan uçuş programları sayesinde, mahalli yurtları neresi olursa olsun, ortak bir ilgiyi paylaşmak dolayısıyla birbiriyle manevi bir yakınlığı olan insanların kolayca haberleşebildiği ve işbirliği kurabildiği bir toplumda global diaspora tipi toplulukların şebekesi hızla büyümektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

45 Fransa, 14. yüzyıl

46 İtalya, 16. yüzyıl

47 Hollanda, 17. yüzyıl

48 Polonya, 18. yüzyıl

49 Irak, 18. yüzyıl

50 Hollanda, 18. yüzyıl

YAHUDİ DİASPORASININ KÜLTÜRÜ

Geleneksel bir âyin eşyası, **hanukkah** adı verilen şamdanlık, her biri mahalli kültürü yansıtan değişik artistik üsluplarda.

51 Avusturya, 18. yüzyıl

52 Kudüs, 19. yüzyıl

Levent Şahverdi Arşivi

53 Taşlek arınma ayini. Ayine katılanlar ceplerinden bir şeyler çıkarıp akar suya atıyorlar; ortalığa serpilmiş insanlar Yahudiler'in dağılmasını sanki mecazi bir şekilde dile getirir gibi. (Polonya, 19. yüzyıl).

Yahudi diasporası uyarılığını yirmi dört yüzyıl korudu. Olayın başladığı altıncı yüzyılda İnsanoğlunun fiziksel haberleşme imkanları, yelkenli gemileri yürüten rüzgar gücüyle eşeklerin, atların, develerin adale gücünden ibaretti. Bu akıllara durgunluk verecek başarı, cansız Tabiatın fiziksel gücünün insan teknolojisi tarafından ve insanî amaçlar için her an sayısı artan biçimlerde dizginlenerek kullanıma sokulduğu bir çağda neler umulabileceğinin ölçüsünü verir.

Her çeşitten ulaştırma ve haberleşme araçlarının gitgide hızlanan gelişmesi, diasporaların yaratılmasını kolaylaştırarak teşvik etmek açısından, Asurlu savaşçıların kaba kuvvetinden daha etkili olabilir. «Mesafeyi yok eden» bir toplumda, mahallî ulusal devletlerden çok dünya-çapında diasporalar «geleceğin dalgası» olacağa benziyor. Dünyanın bir kozmopolise dönüşmesi, mahallî temele dayanmayan tipte bir toplumsal örgütlenmeyi geliştirir. Şehir hayatının çok iyi bilinen bir özelliği, insanların kapı komşularıyla değil, bütün metropol alanında yayılmış olan, kendilerine ruhen yakın insanlarla dostluk kurmalarıdır. Bir köyde insan ister istemez kapı komşusuyla ahbap olur. Oldukça gelişkin bir ulaşım sistemine sahip bir büyük şehirde ise insan dostlarını, arkadaşlarını çok daha geniş bir çevre içinden seçebilir. Şimdilerde dünya tek bir şehir haline geldiğine göre, komşuluk temeline dayanan beraberliklerin yerini manevî yakınlık ilişkilerinin almasını bekleyebiliriz; yani, mekandan bağımsız olarak, dinî ya da başka her çeşitten bağlarla bağlı ve her yere dağılmış azınlıkları da içine alacak şekilde, en geniş anlamıyla, çeşitli diasporalar kurulabilir.

Bu, haklı bir tahminse, mahallî devletlerden ulusal devletlere geçiş için Helen modeline, bir ulu-

Levent Şahverdi Arşivi

sal devletin sonraki düzenli ve düzensiz dönemlerinin değişken ritmi için Çin modeline nasıl ihtiyacımız varsa, bir diaspora içinde Yahudi modeline ihtiyacımız var demektir. Bu modellerin her biri, uygarlıkların karşılaştırmalı incelemesi için onsuz edilmez, birer zihni araçtır, çünkü her biri, bize, şimdiye kadarki Uygarlıklar Çağı'nda insan toplumu ve kültürünün başlıca biçimlenişlerinden birini verir. Her biçimleniş, bir güçler çatışmasının ve dengelenmesinin ürünüdür. Her durumda, İnsanoğlunun kendisi için çok önemli bir amacı başarıya ulaştırma girişimi, bu belirli amacı kovalamasının kendi yanısıra getirdiği sorunlar ve cezalarla çatışır. Helen modelinde İnsanoğlu, uygarlık süreci içinde, aşırı mahalli çeşitlilik ve bağımsızlık rejiminin getirdiği yaratıcılık imkanlarını denemişti, sonunda bu rejimin bedeli olan iç kavga dayanılmaz bir yoğunluğa erişmiş ve toplum, hayal gücünü coşturmaktan uzak bir düzenlilik ve monotonluk bedelini ödeyerek birlik yoluyla huzuru satın almak zorunda kalmıştı. Yahudi modelinde, tarihinin aynı bölümündeki İnsanoğlunun, son dereçe üstün bir anlamı, önemi ve değeri olduğuna inandığı bir vahiye, bir keşfe, bir başarıya ya da bir hayat tarzına sımsıkı sarıldığını, dolayısıyla bu pahalı incinin bekçisi olarak «Seçilmiş ulus» kimliğini, kendi başına muhafaza edebilmek için kendini sıkıya sokup çaba harcadığını görüyoruz. «Seçilmiş Ulus» un kendi ulusal misyonuna inancı, ulusal devletini ve hattâ ulusal yurdunu da kaybettikten sonra bile bir diaspora halinde yaşama gücünü ona verir. Oysa başka birçok ulus aynı durumda huzurun bedeli olan genel bütün içinde kaynaşmaya razı olarak ulusal bireyselliğini elden çıkarmıştır. Çin modelinde ise, uygarlaşmış denilen İnsanoğlu bir kez kurulmuş olan bu genel birliği sürdürmek için çabalar ve düzenin her yıkılışından sonra onu bir kere daha kurar. Kurar, çünkü birliksizliğin beraberinde getirdiği kavgaya ve düzensizliğe dayanamaz. Bu çabaların her biri, İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarından birini doyurma yolunda bir girişimdir. Ama şimdiye kadarki uygarlıkların tarihleri, bu temel ihtiyaçların hepsinin bir arada ve aynı zamanda giderilebileceğine dair herhangi bir garanti vermiyor. Uygarlaşma süreci içindeki İnsanoğlunun bu ihtiyaçları ne dereceye kadar birbirleriyle uzlaştırmayı başardığı, varkalmak için olması gerektiği toplumsal hayvan olarak yaşama yeteneğinin ölçüsünü bize gösterir.

9 Uygarlıkların gözden geçirilmesi

Yedinci bölümde «uygarlıklar» türünden toplumların normal biçimi için bir Helen-Çin modeli yapmaya çalışırken iki postula getirmek zorunda kaldım. Helen ve Çin'in iki temsilcisi olduğu türün başka toplumları da içerdiğini kabul etmem yetmedi, bu uygarlıkların bazılarına geçici olarak ad vermem, zaman ve mekan içinde sınırlar koymam da gerekti. Bu bölüm, yedinci bölümde öne sürdüğüm Helen-Çin modeli yardımıyla uygarlıkların nihai bir listesini çıkarma girişimidir.

«Meşruluk» gözeten bir uygarlıklar listesi çıkarırken model uygulayarak seçilecekleri sınamak tam anlamıyla nesnel olamaz ve dolayısıyla tartışmaya açıktır. Öznellik ve keyfiliğe hiç bulaşmadan işin içinden çıkmak mümkün değildir.

Örneğin Batı, Helen ve Çin Uygarlıklarının her birinin aynı türden çağdaşları vardı. Tabii bunların her biri, Uygarlıkla yaşıt olduğunu öne sürüyordu; ama açıkça görünen olgular —örneğin Yahudilerin kendilerini «Seçilmiş Halk» ve geri kalan insanların «Putperest» (Gentiles) olduğunu iddia etmeleri gibi— bu iddiaların doğru olmadığını kanıtlar. Hepsi aynı türün sahici birer temsilcisi olan çağdaş uygarlıkların bir arada varolmaları kolayca gösterilebilir, ama bu itiraz kabul etmez olgu ortaya bir başka soru çıkarıyor; bir çağdaş uygarlıklar dizisinde bu diziyi oluşturan tamamlayıcı ögeler birbirinden tamamen bağımsız mıdır? Bunların bazılarının aralarında bir akrabalık olduğu sonucuna varırsak, o zaman bu akrabalığın niteliğini ve aynı zamanda derecesini de incelemeliyiz.

Hâlen «yaşamakta olan» uygarlıklar dizisinde Batı ve Çin Uygarlıklarının birbirinden bağımsız oldukları söylenebilir. Batı Uygarlığı Helen Uygarlığına «bağlıdır» ve Hıristiyanlığın kökü Helen-Suriye «kültür-karışımı» diyebileceğimiz bir şey olduğuna göre, din dolayısıyla aynı zamanda Suriye'ye de bağlıdır. Bunun karşıtı olarak, Çin Uygarlığı kendi türünden daha önce varolmuş hiç bir topluma bağlı değildir ve tarihi akışı içinde her ne kadar yabancı kökenli Budizm dinini benimsediyse de Budizm'in kaynağı Hıristiyanlığın kaynağından çok farklıydı.

Demek ki Batı ile Çin Uygarlıkları arasındaki ilişki tamamen birbirlerinden bağımsız olmaların dadır. Bunun karşıtı olarak Batı Uygarlığı, Doğu

Levent Şahverdi Arşivi

Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı ve İslâm Uygarlığına bağlıdır, çünkü aynı Helen-Suriye «kültür-karışımı» Doğu Hıristiyanlığı kadar İslâmın da köklerinde vardır. Öte yandan daha yakın bir bağ, Çin ile Kore, Japon, Vietnam Uygarlıkları arasında vardır. Bu üç Uygarlık Çin Uygarlığından esinlenmişlerdir, ama Çin Uygarlığından aldıklarını tamamen kendilerine özgü bir çizgide geliştirerek «uydu» adını verebileceğimiz bir alt-sınıfta ayrı uygarlıklar olarak yerlerini bulmuşlardır. Bunlar Batı Uygarlığının ikisine birden akraba olduğu Helen-Suriye, Batı ve Çin gibi «Bağımsız» uygarlıkların karşıtıdır.

Ne var ki, türün ayrı ayrı temsilcileri olan, bununla birlikte «bağımsız» uygarlıklardan biriyle (ya da sırayla birkaçıyla birden) sıkı bağları olan «uydu» uygarlıklarla «olgunluğa ulaşmış» bir uygarlığa tabi olan eyaletler arasında bir ayrım yapmalıyız. Bu eyaletlerin bir kısmı öylesine ayrı eyalet özellikleri gösterebilirler ki, bunları neredeyse «uydu» sınıfından ayrı uygarlıklar olarak sınıflandırmak uygun görülebilir. Örneğin, İtalya'nın kültürünü, İ.Ö. son bin yıl ve Hıristiyanlık Çağının ilk beş yüzyılı içinde nasıl sınıflandıracağız? Bu İtalya kültürü Helen Uygarlığının vurgulu bir biçimde eyaletlere yansımış biçimi midir, yoksa Helen Uygarlığının «uydu»larından biri olmakla birlikte ayrı bir uygarlık mıdır? Böyle durumlarda sınıflandırma ister istemez öznel ve keyfi olacak ve fikir ayrılıkları doğacaktır. Ancak bu çatışan fikirlerden birini doğrulayıp ötekini yalanlayabilecek nesnel bir ölçüt yoktur.

Mekan boyutları içindeki ilişkilerden zaman boyutları içindeki ilişkilere geçtiğimizde de benzer bir belirsizlik tortusuyla karşılaşırız. Batı Uygarlığı tarihine yalnızca Helen Uygarlığının bir epilogu olarak bakılamaz. Batıdaki, «Germen Halkının Roma İmparatorluğu» (Kutsal Roma İmparatorluğu) Roma İmparatorluğunun çok güçsüz bir sureti olmuş ve Batı tarihinde çok küçük bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Roma İmparatorluğunun hayaleti, Batı tarihini yalnızca Helen Uygarlığının uzamış şekli olarak görmemize izin vermez. Dahası Hıristiyanlık aracılığıyla Batı Uygarlığının Helen Uygarlığı kadar Suriye Uygarlığıyla da ilintisi vardır. Böylelikle Batı kültürünü «akraba» uygarlıklar alt-sınıfından bağımsız bir kültür olarak sınıflandırmakla yetinemeyiz ve Batı Uygarlığına bir kere bu statüyü verince, aynı statüyü Doğu Ortodoks Hıristiyan Uygarlığıyla İslâm Uygarlığına da vermek zorundayız, çünkü bu iki kültürün kökü de tıpkı Batı Uygarlığı gibi Helen-Suriye «kültür-karışımı»ndadır.

Doğu Ortodoks Hıristiyan tarihine Helen tarihinin bir epilogu gibi bakmak yerine ona kendine ait bir kimlik vermek de bazı kuşkulara yol açar. Batı'daki Roma İmparatorluğunun gölgemsi hayaletlerine karşıt olarak, Doğu Ortodoks Hıristiyan Dünyasının hayaletleri, daha önce de belirttiğimiz gibi Çin'deki Ch'in-Han İmparatorluğunun hayaletleri kadar somut olmuştur. Çin'deki bu fenomenin ağırlığına dayanarak Shang Çağından 1911 de Ch'ing Hanedanının düşüşüne kadar Çin tarihinin tümünü tek ve aynı uygarlığın sürekli tarihi olarak yorumladım ve buna «Çin Uygarlığı» adını verdim. Bunu kabul edince, Doğu Akdeniz'de 1922 yılında Osmanlı Roma İmparatorluğunun tasfiyesine kadar Helen Uygarlığının varkaldığını kabul etmekte haklı olmuyor muyum? Öte yandan, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın benimsenmesinin, İslâm kültürlerini ve Batı'daki Doğu Ortodoks Hıristiyan kültürlerini ayrı uygarlıklar olarak sınıflandırmamızı gerektiren bir kültürel kopukluk getirdiğini de kabul etmiştim. Öyleyse, Çin'de Budizm'in benimsenmesinden sonraki kültür evresini yalnızca Çin'le «akraba» olan ayrı bir uygarlık olarak sınıflandırmamakta haklı mıyım?

Sınıflandırmanın kendisi hakkında bir anlaşmaya varılsa bile, belirli bir kültürün şu ya da bu sınıfa sokulması bazı sınır durumlarda gene tartışma konusu olabilir. Batı tarihi ile Helen tarihi arasındaki süreklilikte bir kopuş olduğu kabul edilebilir. Bunun gibi, İ.Ö. üç bin yılının hemen başlarında iki tacın birleşmesinden sonra Firavunlar Mısırı tarihinin de Hıristiyanlık Çağının ikinci yüzyılına kadar sürdüğü kabul edilebilir; ama bu iki durum bir gam içinde karşıt uçlar gibidir ve aradaki perde değişikliklerini aynı kesinlikle etiketlemek mümkün değildir. Gene, hâlen «yürürlükte» olan uygarlıklar arasında Batı ve Çin Uygarlıklarının tamamen birbirlerinden bağımsız oldukları kabul edilebilir; ama Rus Uygarlığının Doğu Ortodoks ve Batı'yla ilişkisi tartışmaya açıktır.

Afrika Uygarlıklarının katılışını da açıklamalıyız (1). Terim burada, Batı Sudan ile Orta ve Doğu Afrika'nın politik bakımdan örgütlenmiş İslâm-öncesi ve Hıristiyan-öncesi toplumlarını içeriyor; ekonomik ve politik kurumları gelişmemiş, bölük pörçük Afrikalı topluluklar bunun içinde değildir. Modern Batılıların gelip Afrika'yı çağdaş Batılıların gözü önüne bir «Harita»yla sermesinden çok önceleri, Sahra'nın güneyindeki Afrika'nın «kıpırdamaya başladığı» inkar edilemez. Alt-Sahra Afrikasında yerli uygarlıkların yükselişinde (2), İ.Ö. son bin yıl içinde Mısır'dan metalürjinin yayılmasının ve Nil vadisindeki kültürleri kısmen Mısır'dan gelen, kısmen kendi özgün yaratıları olan —Kush ve Meroe gibi (3) — ülkelerin pek aydınlığa çıkmamış etkileri vardır.

Nil vâdisinde birinci Çavlanın güneyinde ve

Levent Şahverdi Arşivi

Beyaz Nil Bataklıklarının kuzeyi arasındaki krallıklar, Hıristiyanlık Çağının on dördüncü yüzyılında Müslüman Araplar tarafından fethedilip dinleri değiştirilinceye kadar Monofizit Hıristiyandılar. Dahası, Sahra'nın güneyindeki yerli Afrika Uygarlıkları, Doğu ve Batı Sudan için başlıca yabancı etki İslâm Toplumundan gelmiştir. Bu toplum Mısır'ın ve Kuzey-Batı Afrika'nın yedinci yüzyılda Müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden beri Alt-Sahra Afrikasıyla sıkı temas halinde bulunmuştur (4). Elbette, Afrika'da yerli uygarlıkların en büyük ilerlemeler gösterdikleri alanlar İslâm etkilerinin en fazla duyulduğu yerlerdir. Sahra'nın güneyindeki düzlükler kuşağı ve Nilotik bataklıklar (5). Ama yerli Afrika kültürleri İslâm'ın gelmesinden çok önceleri kurulmuştu ve Kongo havzasıyla Rift vadisinde on dokuzuncu yüzyıldan önce ne İslâm ne de Batı kültürüyle etkilenmiş Afrika kültürleri vardı (6).

Her ne kadar İslâm-olmayan topluluklar çoğunlukla okuma yazma bilmeseler ve dolayısıyla ekonomik ve politik gelişmeleri önemli bir şekilde kısıtlanmış olsa da (7), Bagby ve Childe'ın uygarlığın ölçütü olarak kabul ettikleri kentler (8), Afrika'nın İslam olan kesiminde de, olmayan kesiminde de görülür. Ticaretin gerekleri ve sağladığı ödüller şehirleşmiş bir toplumun gerektirdiği şehirleri örgütlü ve merkezî yönetimi doğurdu (9). Entansif tarımın ve ticari kârların gelişmesi, artık değerden geçinen Kral, yönetici, bilgin, rahip gibi üretici olmayan bir elitin doğmasına yol açtı (10). Benim ahlâkî terimlerle (11) yaptığım uygarlık tanımı, Afrika'nın dinî ve felsefî mirası Batılıların gözleri önüne serildiğinden beri, Afrika'ya da uygulanabilir (12).

Gene de bir Batılı, yerli Afrikalı toplulukların yarattıkları dünyayı açıklayıcı kosmolojilerin ciddî bir eksiklik içinde ve birbirleriyle çelişir durumda olmasına şaşmadan edemez. İnsanın, insan ve insan dışı dünyayla ilişkisini kurmaya çalışan bu oldukça bütünsel sistemler, elbette, bilim-öncesi bir toplumun bakışına göre, onun maddî ve manevî yaşantılarının, karmaşık verili bilgilerini pratik bir tutumla sınıflandırmaya yarar. Ne var ki, özellikle bu kendine-yeterlilik, ancak düşman ama aşağı yukarı önceden bilinebilen bir çevreyle uzlaşma sorununa bir çözüm sağladığı ölçüde avantaj sayılabilir (13); ama bunun başarıyla yarattığı durağan denge bir kez geleneksel yaşantılarda cevabı bulunmayan ögelerce bozulursa bir bela haline gelir.

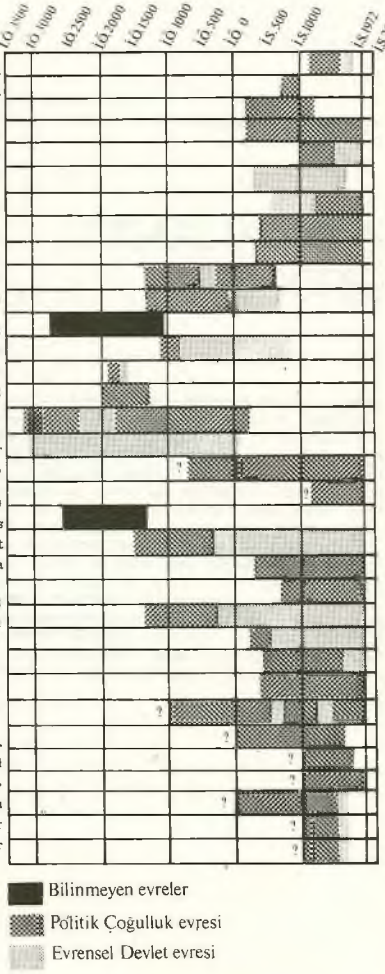
Bu durumda denge tutuculuğa dönüşerek kemikleşiyorsa, öylesine çöküp değerini yitirir ki, toplum belirsizliğe düşer. Birinci şıkta önceden eşi görülmemiş sorunlar ya da uyarıcılar bir yolunu bulup zaten varolan toplumsal ve zihnî düzenlerce emilerek saf dışı edilir; başka bir deyişle sistem olumlu ve verimli meydan okuma ve tepkilere hiç elverişli değildir (14). Büyümenin eşiğinde «Tutuklanma» (15) ya da «Doğmadan ölüme mahkûm olma», yenilik ve insiyatif gibi içsel kapasitelerden yoksun her toplumun yoluna kurulu tuzaklardır. Bunu hem Afrika'nın tarihinden, hem de bugün Afrika'nın gelişiminde belirleyici anlarda Afrika felsefelerinin zihnî katılığının yol açtığı sakatlayıcı sınırlamalardan çıkarabiliriz (16).

Gene de «kolonyal» dönemde, Batılıların, geçici olarak Afrika'yı egemenlikleri altında tutmaları, Afrika'yı olduğundan daha fazla küçümsemelerine yol açtı. On dokuzuncu yüzyılın hırçın Batı Toplumunun değerleri büyük ölçüde teknolojik yenilik idealiyle belirlendi ve keyfî biçimde empoze edilen bu teknolojik standarda ulaşamayan yabancı toplumların durumu Batılıların kafasında barbarlık, ilkellik, vahşilik olarak sınıflandırıldı. Ne var ki bugün, bu görüşler artık yalnızca inatçı bir önyargıyla buna sarılanları inandırabiliyor. Tarafsız bir gözlemci Afrika'yı başka toplumlardaki ilerlemelerle karşılaştırarak değerlendirir; oysa bu normal toplumlarda teknoloji kâbusunun başka her şeyi gölgede bırakmasına izin verilmemiştir. İnsanoğlunun toplumsal ilişkiler ve insan-dışı tabiatla ilişkiler alanında kaydettiği kültürel ilerlemelere Afrika'nın da özel bir katkısı olduğu —bugün henüz tam kesinleşmemiş olsa da— o zaman anlaşılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Uygarlıkların kesin ve nihaî bir listesi yapılamaz; bu nedenle yukarda tartıştığımız bazı noktalar tam olarak kesinleşmemiştir. Aşağıdaki çizelge bütün uygarlıkların zaman süresini gösteriyor; ancak ayrı görünmek iddiaları şüpheli bulunan bazı uydu uygarlıklar bunun dışındadır (17).

54 İ.Ö. 3500 ile İ.S. 2000 arasının dünya uygarlıkları ve bu uygarlıkların büyümelerinin evreleri.

I TAM GELİŞMİŞ UYGARLIKLAR

A BAĞIMSIZ UYGARLIKLAR

Başkalarıyla ilişkisi olmayanlar

Orta Amerika Uygarlığı
And Dağları Uygarlığı (18)

Başkalarıyla Akraba olmayanlar

Sümer-Akad Uygarlığı (19)
Mısır Uygarlığı
Ege Uygarlığı (20)
İndüs Uygarlığı
Çin Uygarlığı

Başkalarıyla Akraba olanlar

Sümer-Akad, Mısır, Ege ve Hitit'le akraba Suriye Uygarlığı
Ege ile akraba Helen Uygarlığı
İndüs ile akraba Hint Uygarlığı
Önce Mısır, sonra İslâm, sonra da Batı ile akraba Afrika Uygarlığı (21)

Hem Suriye, hem Helen ile akraba } Ortodoks Hıristiyan, Batı, İslâm Uygarlıkları

B UYDU UYGARLIKLAR

Orta Amerika'nın uydusu } Misisipi, Güney-Batı (22) Uygarlıkları

And Dağları uydusu } Kuzey And (23), Güney And (24) Uygarlıkları

Sümer-Akad'ın uydusu (?) Elam Uygarlığı (25)
Sümer-Akad'ın uydusu Hitit Uygarlığı (26)
Sümer-Akad'ın uydusu (?) Urartu Uygarlığı (27)
Önce Sümer-Akad, sonra Suriye'nin uydusu İran Uygarlığı
Mısır'ın uydusu (?) Meroit Uygarlığı (28)

Çin'in uydusu } Kore, Japon, Vietnam Uygarlıkları

(?) İtalya Uygarlığı (29)

Önce Hin, sonra, yalnızca Endonezya ve Malaya'da İslâm uydusu
Tibet Uygarlığı (30)
Önce Ortodoks Hıristiyan, sonra Batı uydusu Rus Uygarlığı
Avrasya ve Afrasya steplerine komşu uygarlıkların uydusu Göçebe Uygarlıklar

II ÖLÜ DOĞAN UYGARLIKLAR (31)

Mısır'ın gölgede bıraktığı ilk Suriye Uygarlığı
İslâm'ın gölgede bıraktığı Nasturî Hıristiyan Uygarlığı
İslâm'ın gölgede bıraktığı Monofizit Hıristiyan Uygarlığı
Batı'nın gölgede bıraktığı Uzak Batı Hıristiyan Uygarlığı
Batı'nın gölgede bıraktığı İskandinav Uygarlığı
Modern Batı'nın gölgede bıraktığı Ortaçağ Batı Şehir-Devleti Evreni

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM II

UYGARLIKLARIN DOĞUŞU

Atları arabaya koştum, şimdi sürmeye başlıyorum onları. Bir uygarlığı doğuran şey nedir? Önce ırkı, sonra çevreyi araştırıyorum, her iki açıklamayı da yetersiz buluyorum. Çünkü bu iki görüş de yaşayan varlıkların cansız madde gibi değişmez Doğa Yasalarına tabi olduğu inancına dayanıyorlar. Onun için açıklamamı hayatın içinde arıyorum; bu da insanlarla ilgili olaylarda özgür irade demektir. Bunu, yaradılışı bir çatışmanın sonucu olarak gösteren -bu sürece meydan okuma- ve -tepki adını vereceğim- mitoloji ve dinin derin görüşlerinden çıkarıyorum. Sonra, meydan okuma ve tepkinin pratikte gerçekten yaratıcı olduğu sınırları bulmaya çalışıyorum. Bunu, tezi bazı testlerden geçirerek araştırıyorum ve sonunda, bir uygarlığın doğması için güçlü bir teşvik gerektiği halde, meydan okumanın yaratıcılığı boğacak kadar sert olmamasının da zorunlu olduğu sonucuna varıyorum.

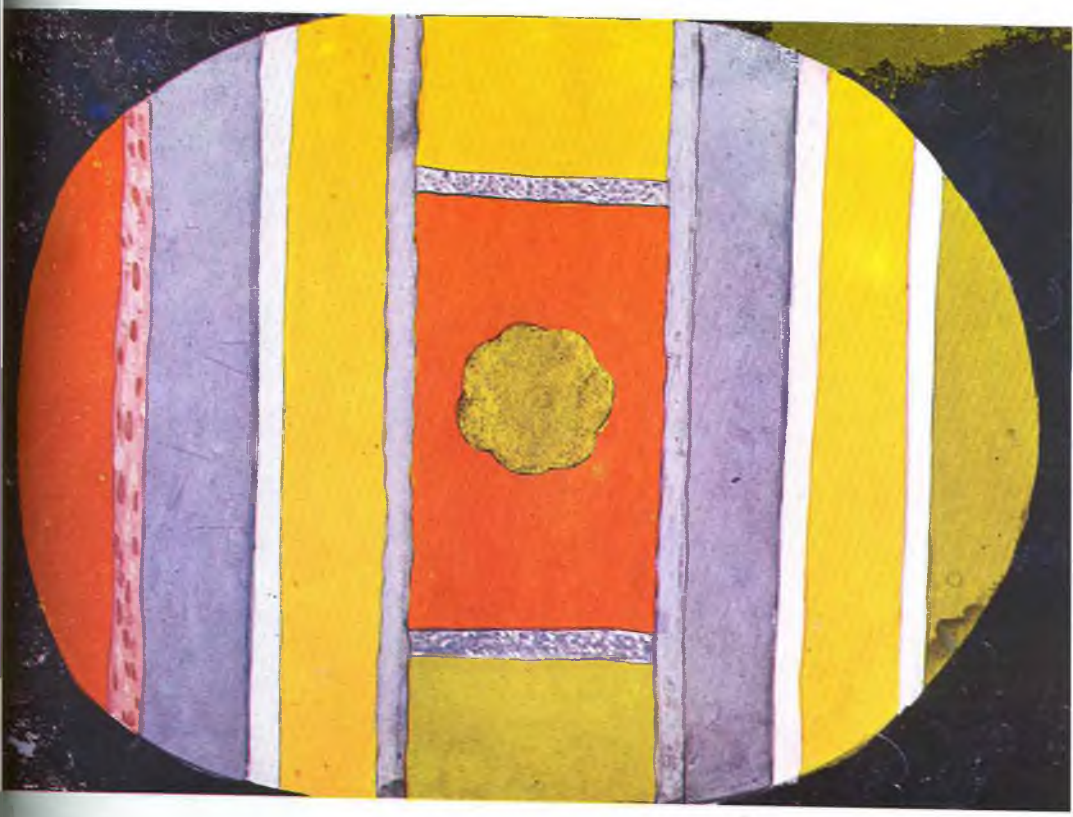
Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 13

UYGARLIĞIN DOĞUŞU

Durgun bir evrene dinamik hareketi zerk eden kudret nedir? Hindistan'da yapılan bu döllenmiş «dünya - yumurtası» resmi, Budist Tantralardaki dünyanın kuruluşu kavramını göstermektedir: Bilinçli hayatın mümkün olabilmesi için ilkin katıksız Varlığın farklılaşmamış birliği çözülüp değişik kategorilere ayrılmalı ve bu da edilgin dişi hayat—ilkesi ile harekete geçirici enerjinin erkek ögesi arasındaki ayrımla başlamalıdır. Karşıtların diyalektik etkileşmelerinin ilerleyen bir hareketle sonuçlandığı fikri, birçok başka çağ ve toplumda da yaradılışının tabiatını ve büyüme sürecini anlamak için bir anahtar olarak kullanılagelmiştir: Yunanistan'da bu güçler sevgi ve nefret, Çin'de Yin ve Yang, modern Batı'da ise tez ve antitez olarak bilinmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

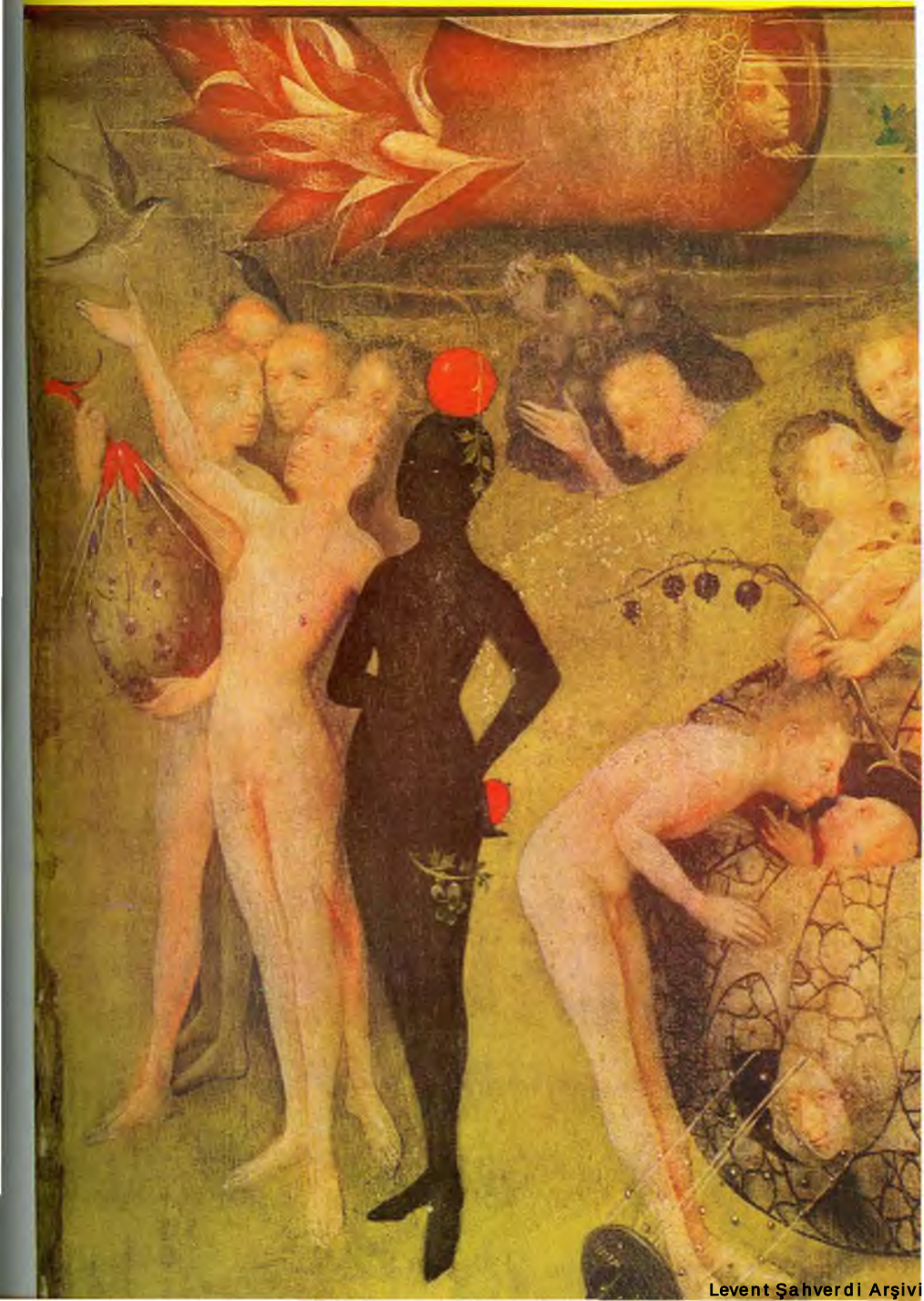

Renkli Resimler: 14. 15

IRK VE
YARATICILIK

İnsanlığın bir kısmı yaratıcılık kıvılcımına öbür kısmından daha fazla sahip midir? Modern Batılı ırkçılar beyaz ırkları doğuştan üstün sayarlar, ama ortaçağın Batı dünyası İnsanlığı ırka değil, dine göre sınıflandırmıştı. Mağribi Müslüman İspanya, ortaçağ Hıristiyanlarının gözünde «kara» bir uygarlıktı, ama yukarıda görülen vaftiz o uygarlığın üyelerine «beyaz» Batı toplumuna geçiş için pasaport veriyordu. Karşıda ise, ortaçağ ressamının cennetine girmek için ırkın bir engel olmadığı görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 16. 17

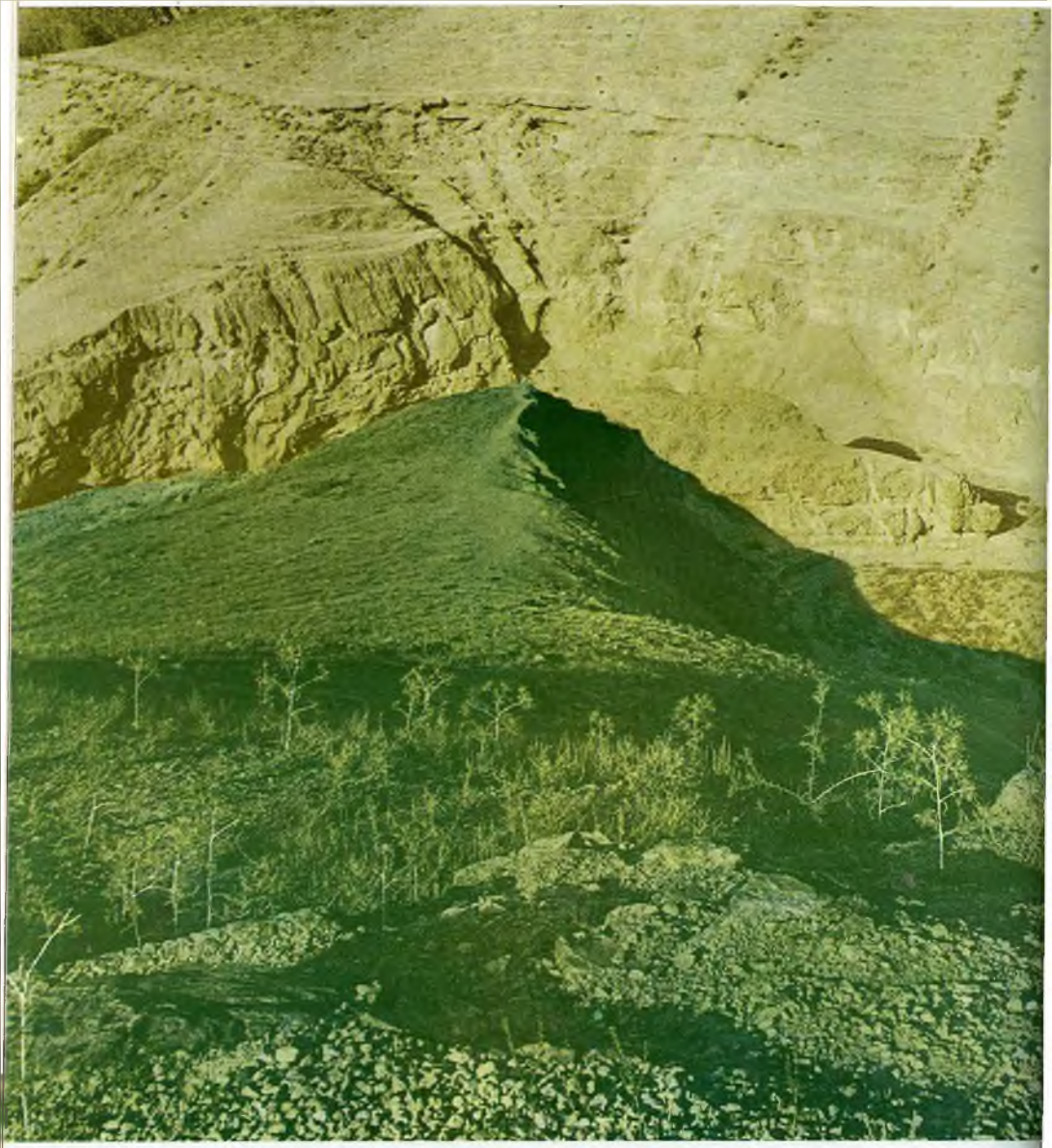
HIRISTİYAN SİMGECİLİĞİNDE MEYDAN OKUMA-VE-TEPKİ

«Meydan okuma-ve-tepki bireysel ya da toplumsal hayatta yeni kopmaları zorlayan güçlerin serbest hareketini anlatan bir formüldür. Etkili bir meydan okuma, insanları yaratıcı eyleme teşvik eder, ama önceden varolan uyumu da ister istemez bozar ve dolayısıyla ilk başta kötülük gibi görünebilir. Hıristiyan teolojisi açısından İsa'nın kurban olması, Tanrı ile daha yüksek düzeyde bir uyuma yol açtı, ama İnsanlığın Düşüşü olmaksızın buraya erişilemezdi. Böylece, ortaçağda yapılan bu **Ölüm ve Hayat Ağacı** meyva olarak hem kafatası hem de çarmıhı taşıyor: Bu aynı zamanda hem Tevrat'ın bilgi ve günah ağacı, hem de İncil'in çarmıh ve kurtuluş ağacıdır. Blake'in karşı sayfadaki sulu boya resmi de aynı fikirden esinleniyor: Adem'le Havva'yı İsa kendisi cennetten çıkarıyor, çünkü onların günahı Tanrı'nın kurtarıcı sevgisinin açıklanmasını mümkün kılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 18

ÇORAK ÜLKELERİN TEŞVİKİ

Kolay ortamlar İnsan'ı zorlamaz; yarâtıcı eyleme iten, çorak ülkedir. İsrailoğulları, Filistin çölünün kısır yabaniliğinden Tanrı'nın birliği ve her şeye kadirliğinin sezgisine vardılar — Bu anlayış başarısı, o kadar zorlayıcı olmayan iklimlerde yaşayan çağdaşlarının başarılarının çok ötelerine ulaşır.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 19

CEZALARIN TEŞVİKİ

Dinî ayrımlar da katı fiziksel ortamlar gibi teşvik edici bir etki yaptı. Japonya'daki Batılı tüccarlar ve yerlilerden Hıristiyanlığı benimseyenler, dinî cezalandırmalar tarihinin bütünü içinde eşi görülmedik bir şiddetle kovuşturmaya uğradılar, ama on dokuzuncu yüzyılda hoşgörü sağlanıncaya kadar iki yüzyılı aşan bir süre boyunca bu eziyete katlandılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 20

DOĞMADAN ÖLEN UYGARLIKLAR:
KARŞI KONAMAYAN GÜÇLÜK

Onemli bir güçlük çok zaman yüksek düzeyde yaratıcı bir tepkiye yol açar, ama bazan da güçlüğün şiddeti teşvik edici olmaktan çıkıp karşı konulmaz bir hale gelir. Dokuzuncu yüzyılda Qarakhoco'da bir «Hıristiyan tapınağı»nda yapılan bu duvar resmi Orta Asya'daki çoktan ölmüş Nasturî Hıristiyan cemaatı için bir anıttır. Bu uygarlık yeşermeye başlarken ezici bir Arap istilâsı karşısında dayanamayıp yıkılmıştı. Bazı bireyler yeni durumla da başa çıkabildiler, ama bir bütün olarak toplum dalgayı göğüsleyemedi ve kimliği yabancı bir kültür ve yabancı bir din içinde eriyip gitti.

Levent Şahverdi Arşivi

STATİK GEÇMİŞ
Uygarlık-öncesi toplumlarda mimesis, ya da ataların toplumca taklidi, durdurucu bir etki yapar; titizlikle uyulan geleneksel alışkanlıkların ölü ağırlığı yeniliği ve toplumsal ilerlemeyi önler.

55 Benin'de Oba'nın (kral) atalara özgü mihrabı. Nedimleri Oba'yı tutuyor.

DİNAMİK GELECEK
Buna karşıt olarak, aynı mimesis yaşayan insanlara yöneltilince toplumsal hareketlilik mümkün olur. Yaratıcı önderler patrik değil, öncüdürler; arkalarından gelenleri gelenek sayesinde değil, kendi meziyetleri sayesinde çekerler.

56 Rus İmparatoru Büyük Petro askerî başarılarından yapılma bir piramidin üstünde duruyor. Yanlarda eski çarların portreleri var.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Uygarlıkların doğuşunun tabiatı

Listemi yaparken uygarlıkları takımlara ayırdım. Bu takımlara koyduğum etiketler bir uygarlığın ortaya çıkışının birden fazla yolu olabileceğini gösteriyor. Bir uygarlık, uygarlık-öncesi bir toplumun kendiliğinden (spontane) değişimi (mutasyonu) sonucunda doğabilir. «Başkalarıyla ilişkisi olmayan» ve «Akraba olmayan» diye adlandırdığım uygarlıkların doğuş biçimi budur. Bunun gibi, uygarlık - öncesi bir toplumu uygar olmaya, çoktan varolan bir uygarlığın etkisi de teşvik edebilir. «Uydu» adını verdiğim uygarlıklar sınıfı buradan gelir. Bu etiket yalnızca bu belirli kökenin işaretidir; ve «uydu» uygarlıkların kültürel niteliğinin ya da tarihî öneminin, önceden varolan ve ona başlatıcı uyarı görevini yapmış olan uygarlıktan daha aşağı olduğunu ima etmesi gerekmez. Örneğin Rus uygarlığı köken olarak, Doğu Roma İmparatorluğu ve Bulgaristan'daki Doğu Ortodoks Hıristiyan Uygarlığının bir «uydusu» dur; sonraları Batı Uygarlığının «uydu» su olmuştur; ama kendine özgü, ayırıcı ilerlemeler kaydederek Rus Toplumunun kendi kültürünün eski uygarlık - öncesi düzeyinden daha yüksek bir düzeye çıkmasını sağlayan Doğu Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı'nı bazı bakımlardan geçmiştir. Bir uygarlığın çıkışı değişime bağlı olmayıp, daha eski bir nesilden bir ya da daha fazla uygarlığın çözülmesi ve bunlara ait bazı ögelerin yeni bir biçime dönüşmesiyle de olabilir. «Akrabalık» adını verdiğim sosyal ve kültürel süreç budur. Kelimenin bu anlamında, Doğu Ortodoks, Batı Hıristiyan ve İslâm Uygarlıkları, Helen ve Suriye Uygarlıklarına «akraba» dırlar.

Bu üçüncü biçim doğuşta, aynı tür toplumun daha genç temsilcileri eski uygarlıkları izler ve onların yerini alır. Doğuşun öteki iki biçiminde türün değiştiği görülür. Eskiden uygarlık - öncesini yaşayan bir toplumun değişimi (mutasyon) dolayısıyla bir Uygarlık ortaya çıkmıştır. Bir tür toplumun başka bir türe değiştiğini görürsek bu iki türün özellikleri arasındaki ayrımın nereden geldiğini bulmalıyız.

Uygarlıklarla uygarlık - öncesi toplumlar arasındaki ayrım, kurumların varlığı ya da yokluğuyla açıklanamaz; çünkü kurumlar, tüm toplumların içinde varoldukları kişiliksiz ilişkilerin bir aracı olarak, genin tümüne ait bir özelliktir ve böylelikle iki türün de ortak özelliğidir. Uygarlık - öncesi toplumların kendi karakteristik kurumları —dramatik bir döngü içinde mevsim dönüşümlerine göre değişen yaşantılarla yılın ruhu; totemizm ve dış - evlenme; tabular, inisyasyonlar ve yaş - sınıfları; hayatın belli aşamalarında ayrı komünal meskenlerde bulundurarak cinsiyet ayrımı gözetmek— vardır. Bu kurumların bazıları hiç şüphesiz uygarlıkların kurumları kadar karmaşıktırlar ve muhtemelen bazıları da uygarlığın bir özelliği sayılan incelik bakımından onlardan hiç aşağı kalmazlar.

Uygarlıklar, uygarlık - öncesi toplumlardan iş bölümü nedeniyle de ayrılmazlar; çünkü her ne kadar işbölümü genellikle uygarlıkların hayatında daha önemli bir rol oynasa ve uygarlık büyüdükçe bu rol büyüse de, uygarlık - öncesi toplumların hayatında da en azından işbölümünün temelini görüyoruz. Örneğin, uygarlık süreci içindeki toplumlarda birer uzman olan siyasî toplulukların yürütme işlerinin başında bulunan kimselerin tersine farklılaşmamış, «Elinden her iş gelir» tipte ilkel kralların da kendi toplumsal çevrelerinde ve kabilenin geri kalan üyeleriyle karşılaştırıldığında birer uzman olduklarını görüyoruz. İlkel büyücüler, demirciler ve ozanlar da bu ölçüde uzmandırlar.

Gerçekten, herhangi bir biçimde belirli bir insanın bedeninde cisimleştirmeden ve bu insanların özel toplumsal işlevler yüklendiğini düşünmeden kurumların varolabileceğini hayal etmek çok güç olduğundan, kurumların varolması için işbölümü zorunlu bir koşul ve böylelikle de toplumların hayatında genel bir özellik olabilir.

İşbölümünün tamamlayıcısı ve panzehiri toplumsal taklit ya da mimesis'tir (1). Mimesis, taklit yoluyla toplumsal «servet» in —eğilimlerin, duyguların ya da düşüncelerin— elde edilmesidir. Elde edenler bunu kendileri icat etmedikleri için, bu servete önceden sahip olanlarla hiç karşılaşmamış ve onları taklit etmemiş olsalardı, hiç bir zaman da elde edemeyeceklerdi. Mimesis de toplumsal hayatın genel bir özelliğidir (2). Bunun, hem uygarlıklarda hem uygarlık-öncesi toplumlarda işlediği görülür. Ne var ki işleyişi, bu iki ayrı türde değişik yönlere doğrudur. Bildiğimiz kadarıyla, uygarlık-öncesi toplumlarda mimesis, yaşayan üyeler arasında daha yaşlı kuşağa ve yaşayan yaşlıların arkasında görülmedikleri halde hissedilen ve güçlerini pekiştirip prestijlerini artıran ölmüş atalara yöneliktir. Mimesis'in böyle geçmişe doğru geriye yönelditği bir toplumda görenek kuralları ve toplum statik kalır. Öte yandan uygarlık süreci içindeki toplumlarda mimesis, insanî ilerlemeler ortak amacının yolunda öncü olan ve izleyicilerine yol gösterebilen yaratıcı kişiliklere yöneliktir. Mi-

Levent Şahverdi Arşivi

mesis'in böyle ileriye, geleceğe yöneldiği toplumlarda «görenek» (3) parçalanır, toplum değişim ve büyüme yolunda dinamik bir hareketlilik içinde olur.

Bu dinamik hareket ve statik durum karşıtlığında, en sonunda uygarlıklarla uygarlık-öncesi toplumlar arasında bir ayırım noktasına gelmiş bulunuyoruz; ama kendi kendimize, ampirik olarak böyle gözlemlenen ayrımın değişmez ve temelde bir ayrım olup olmadığını sorduğumuzda cevap olumsuz olacaktır.

Uygarlık-öncesi toplumları statik bir durumda biliyorsak, bu yalnızca bizim bilgilerimizin bölük pörçük olmasının raslansal bir sonucudur. Bu çeşit toplumları inceleyebilmemizi sağlayan tüm «verili bilgi»ler, bu türün, tarihlerinin son evresini yaşayan örneklerinden gelmiş bulunmaktadır, ama doğrudan doğruya gözlemin yetersiz kaldığı yerde mantık zinciri gösterir ki, uygarlık-öncesi toplumlar, tarihlerinin daha eski evrelerinde, şimdiye kadar uygarlıklarda görülen en dinamik hareketten çok daha dinamik hareket ediyorlardı. Uygarlık-öncesi toplumlar, insanlık-öncesi olmalıdırlar, çünkü toplumsal çevre olmadan İnsanoğlu insan olamazdı; elimizde hiç bir kaydı olmayan koşullarda ve uygarlık-öncesi toplumların kalkanı altında gerçekleşen bu insanlık-öncesi ataların insana sıçrayışı, İnsanlığın, uygarlığın kalkanı altında elde ettiği her ilerlemeden çok daha derin bir değişim ve büyümeye doğru çok daha büyük bir adımdı.

Doğrudan doğruya gözlem yoluyla bildiklerimizle, uygarlık-öncesi toplumları, sarp bir dağ yamacındaki düz bir setin üzerinde kımıldamadan yatan insanlara; uygarlıkları, bu «Yedi Uyurlar»ın biraz önce ayağa kalkıp yamacı tırmanmaya başlayan arkadaşlarına; kendimizi ise, görüş alanı yalnızca bu set ve yukarıki yamacın başlangıç noktasıyla sınırlı ve bu manzaraya, sözü geçen kimseler anlattığımız pozisyonu aldıkları anda tanık olan gözlemcilere benzetebiliriz. İlk bakışta, tırmananları atlet, yatanları felçli sayarak iki grup arasında kesin bir çizgi çizebiliriz, ama biraz düşündüğümüzde bu yargıyı biraz geciktirmeyi daha akla uygun buluruz.

Oysa yatanlar gerçekte felçli olamaz; çünkü bu set üzerinde doğmuş olamazlar ve kendilerininkinden başka hiç bir insan adalesi onları alıp, hemen altlarındaki yardan buraya kaldırmış olamaz. Böylece felçli olmak bir yana, onlar da altlarındaki yarları başarıyla tırmanıp, bu yorucu çabadan sonra hakettikleri dinlenme anını yaşayan gün görmüş atletlerdir (4). Öte yandan o anda tırmanan arkadaşları ise seti henüz terketmişler ve yamacı tırmanmaya başlamışlardır. Bundan sonraki set görünürde olmadığına göre, bu sonraki tırmanmanın ne derece yüksek ve ne kadar çetin olacağını kestiremeyiz. Ancak, nerede olursa olsun bir sonraki sete ulaşılıncaya kadar durup dinlenmenin imkansız olduğunu biliyoruz. Böylece, oradaki her tırmananın gücünü, hünerini, sinir durumunu ve cesaretini tek tek hesaplayabilsek bile, bunlardan herhangi birinin, şimdiki çabalarının hedefi olan bir sonraki sete ulaşıp ulaşamayacağını bilemezdik. Ne var ki bazılarının oraya hiç bir zaman varamayacağını kesinlikle bilmemiz mümkündür.

Tırmananların birçoğunun şimdiden aşağıya —kimisi ölmek kimisi ise yarı ölü bir halde yaşamak üzere— setin üzerine yuvarlandığını görüyoruz. Bu sonrakiler, tamamen yok olmakla başarısızlığın acılarından kurtulan ölü arkadaşlarının —Felices opportunitate mortis— (5) kokuşan cesetleri ve bu zavallıları yenilgiye uğratan, tırmanma eylemine henüz kalkışmamış, görünüşte felçli olanlarla yanyana yatarlar.

Hem yamaca yeniden tırmanma ihtimalinden, hem de yok olarak kurtulmak fırsatından yoksun kalanlar, «eli kolu bağlı ve çaresizlik içinde» (6), bu dağ başında ciğerini akbabaların yediği Prometheus'a yapılan işkencelere katlanmak zorunda kalacaklardı. Ama tanrılar onlara acıdılar ve Sipylos Dağındaki Niobe gibi onları taşlaştırarak duyarsızlık bağışladılar. Bizler sahneye tanık olmaya geldiğimizde setin üzerindeki yamacı tırmananların çoğu yenilginin cezalarından birine —ölü ya da taşkesilme— çarptırılmıştır, hâlâ yukarı çıkmaya çalışanların sayısı pek azdır. Eğer bizim setten bir aşağıki seti görebilseydik ve bu daha aşağıdaki setin hareket sahnesi olduğu zamana dönebilseydik, bizim sete varabilen ve burada bir sonraki sete tırmanmaya başlamadan önce dinlenen dağcıların sayılarının, o sete tırmanırken düşüp ölenler yanında küçücük bir azınlık teşkil ettiğini görecektik.

Şimdi, bilgilerimiz ölçüsünde, uygarlık-öncesi toplumların statik durumu ile uygarlık süreci içindeki toplumların dinamik hareketi arasındaki karşıtlığın, sürekli ve temelde bir ayrım noktası olmayıp gözlemin zaman ve mekanına bağlı bir raslantı olduğunu bu benzetmeyle kesince ortaya koymuş olduk. Şu anda dinlenme halinde seyrettiğimiz tüm uygarlık-öncesi toplumların vaktiyle hareket halinde olmaları gerekir; ve uygarlık süreci içine girmiş tüm toplumlar, eninde sonunda bir dinlenme noktasına gelebilirler. Bunlardan bazıları çoktan, daha hedefe ulaşılmadan yuvarlanarak başlangıçtaki ilkel insanlık düzeyinde kalmışlardı. Tırmanmada başarı gösteremeyen bu önceki uygarlıkların durumu, tırmanmada başarı gösterdikleri için bugün hâlâ varolan uygarlık-öncesi

Levent Şahverdi Arşivi

toplumların durumu gibi statiktir. Bundan başka her yönde birbirlerinden farklıdırlar ve bu fark —başarıyla başarısızlık arasındaki fark— tamamen uygarlık-öncesi toplumların lehinedir. Biz bugün bu toplumlara baktıkça, onları statik bir durumda görüyoruz, çünkü onlar bu duruma gelmek için gösterdikleri başarılı bir çabadan sonra dinleniyorlar, o durumlarını değiştirmiyorlar. Onlarınki ölüm durgunluğu değil, uyku durgunluğudur ve kaderleri hiç uyanmamak da olsa en azından hâlâ hayattadırlar. Önceki uygarlıkların statik olması, şimdi içinde bulundukları durumu aşmak için çaba gösterirken başarısızlığa uğrayıp hayatlarını kaybetmelerinden ileri geliyor. Onlarınki çürüyen ölülerin durgunluğudur; ve onların ölümü, ister kokuşan bir ceset kadar hızlı bir dağılma içinde, ister çürüyen bir ağaç gövdesi ya da durduğu yerde aşınan bir kaya kadar yavaş olsun, kesindir, dönüşü yoktur.

Araştırmamızın ilk amacı olan, uygarlıklarla uygarlık-öncesi toplumlar arasında sürekli ve temelde bir ayrım noktası bulmayı başaramadık; ama tesadüfen şimdiki araştırmamızın nihai amacı için bir ışık bulmuş olduk; uygarlıkların doğuşunun tabiatı. Uygarlık-öncesi toplumların uygarlığa değişimiyle (mutasyon) başlayarak, bunun statik bir durumdan dinamik bir eyleme geçişiyle gerçekleştiğini keşfettik; aynı formülün, eskiden varolan yaratıcı güçlerini yitirmiş uygarlıkların egemen azınlıklarından proleterlerin kopmasıyla yeni uygarlıkların ortaya çıkmasında da geçerli olacağını göreceğiz. Bu gibi egemen azınlıklar tanımları gereği statiktirler; çünkü, büyüyen bir uygarlığın yaratıcı azınlığının yozlaşıp ya da tembelleşip, çürüme yolunda bir uygarlığın egemen azınlığı haline geldiğini söylemek, sözkonusu toplumun, dinamik etkinlikten statik duruma geri döndüğünü söylemenin sadece bir başka şeklidir. Bu statik durumda proletaryanın egemen azınlıktan kopması dinamik bir tepkidir; olaya bu gözle baktığımızda, proletaryanın egemen azınlıktan kopması sonucu, toplumun statik durumdan çıkıp dinamik etkinliğe geçtiği ve böylece yeni bir uygarlığın doğduğu görülür. Bu, ilkel toplumdan bir uygarlık çıkaran değişimle aynı şeydir. Bütün uygarlıkların doğuşları —birbirleriyle ilişkisi olan veya olmayanları— Çağımızın Batılı bir filozof-devlet adamının Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bir ay sonra söylediği bir tek cümle ile anlatılabilir:

> İnsanlığın yeni bir yola çıkmış olduğundan şüphe edilemez. Temeller kağşadı ve gevşedi, her şey akıyor şimdi. Çadırlar toplandı, büyük insanlık kervanı yeniden yola revan olmak üzere (7).

Her uygarlığın doğuş sürecini meydana getiren, statik durumdan dinamik etkinliğe geçiş üzerine başka söylenecek bir şey kaldı mı? Şu kadarı-

57 insan çabalarının hedefi. Ruh, Tanrı'ya giden merdiveni coşkuyla tırmanıyor. Merdivenin basamakları aşkın anlayışın yolunu gösteren erdemlerle işaretli. **Il Monte Sancto di Dio**'dan alınma bir gravür. 1477.

Levent Şahverdi Arşivi

AYDINLIK VE KARANLIK

58 Çin sanat teorisine göre, bir manzara resmindeki en yüksek doruk, daha alçak tepelerle çevrili olmalıdır. —«Bunlar, Yin ve Yang tarafları (karanlık ve aydınlık tarafları) açıkça seçilebilir bir şekilde doruğun çevresinde kümelenmelidir»— Saray ressamı T'ang-Tai'nin bir incelemesinden.

nı da şimdiden biliyoruz: Geçişin bu çeşidi tek ve benzersiz değildir. Dağ yamacı benzetimizle olayı incelerken, uygarlık-öncesi toplumların uzanıp dinlendikleri, önceki uygarlıkların ölüp serildikleri ve uygarlaşma sürecindeki toplumların üzerinde durup yamacı inceledikleri düzlüğün, benzeri bir dizi düzlükten sadece bir tanesi olduğunu, ama bu öteki düzlüklerin görüş alanımız dışında kaldığını anlamıştık. Bugün varolan uygarlık-öncesi toplumlar, bizim gördüğümüz düzlüğe, aşağıdaki, bizim göremediğimiz bir düzlükten tırmanarak gelmiş olmalıdırlar ve uygarlaşma sürecindeki bütün toplumlar da yukarıda, gene bizim göremediğimiz bir düzlüğe tırmanmaya çalışıyorlar; üstelik, bunun üstündeki ve berikinin altındaki düzlüklerin sayısı sonsuza kadar gidebilir.

Karşımızda dikilen sarp yamacın yüksekliğini hesaplamak bizim elimizden gelmez, ama bazı insan toplumlarının şimdi girişmiş olduğu tehlikeli tırmanma eyleminde aradığımız hedefin ne olduğunu biliyoruz. İlk uygarlıkların ortaya çıkışından sonra, 2500 yılı bulmayan bir süre içinde en yüksek dinler ve en yüksek felsefeler de ortaya çıktı ve bu uygarlık-sonrası toplumların her biri İnsanlığın hedefinin ne olması gerektiğini söyleyerek bu hedefe erişmenin yolunu da tarif ettiler. Böylece, İnsanlığın sürekli ve yoğunlaşan çabalarının hedefi henüz görüş alanımızın dışında, ama gene de ne olduğunu biliyoruz. Gelecek üzerine kehanette bulunmaya gerek kalmadan, kendi içimize bakarak bulabiliriz bunu; çünkü İnsanlığın hedefi insan tabiatının yapısında büyük harflerle yazılıdır. İnsan-öncesi atalarımızı bizim gibi insanlar haline getiren şey bilincin ve iradenin kazanılmasıydı. Bu iki manevî yeti, insan tabiatının ayırıcı özellikleridir; ama çiftdeğerli bir yapıları vardır. Hem bize umut veren bir hazine, hem de bizi tehlikeye atan bir yüktürler. Bu yetilerin İnsan'da belirmesi Evren'in birliğini bozmuş, her bilinçli, irade sahibi insan ruhunda, uyumu parçalamıştır. İnsanın bilgi ve özgürlüğünün bedeli aklî ve ahlâkî görecelilikti. Her birimiz Evren'i kendimizle geri kalan arasında bölünmüş olarak görüyoruz; ve her birimiz, kendisini, her şeyin çevresinde döndüğü merkez haline getirmeye uğraşıyor. İnsan tabiatının hedefini tesbit eden de insan tabiatının bu yapısıdır. Hedef, insan tabiatının göreliliğinin bize empoze ettiği aklî ve ahlâkî sınırlamaları aşmaktır. Musevî teizmin terimlerine göre, Evren'i, Tanrı'nın kendini merkez yapmaya çalışan yaratıklarının çarpık görüşüyle değil de, Tanrı'nın Kendi görüşünde olduğu gibi görebilmektir. İnsanlığın ahlâkî hedefi, birtakım bencil çıkarlar ardında koşacak yerde, benliğin iradesini Tanrı'nın iradesine eş kılmaktır. Hindistan'ın dinleri ve felsefeleri ni-

Levent Şahverdi Arşivi

hal gerçekliğin kişiüstü görümü (vision) açısından bu aynı hedefi gösterirler.

Pek az —belki de hiç bir— insan bu hedeflerden habersiz yaşamış ya da bu hedeflere karşı tamamen kayıtsız kalabilmiştir. Azizler kendilerini bu işi kovalamaya adamışlar ve bazı azizler hedefi yakalamaya kıl payı kalana kadar yaklaşabilmişlerdi. En azından, bu manevî atletler olayı hiç böyle görmeseler bile, manevî atletleri seyreden normal insanlara böyle gelmişti. Bir insan ruhunun —bir ermişin ruhu da bunun dışında sayılamaz— kendi bencilliğine karşı verdiği kavga hiç bir zaman bitmez. Ermişler bunun böyle olduğunu kendi manevi deneyleriyle öğrenmişlerdir. Bu demektir ki, bundan sonraki düzlük de, şimdi tırmanmaya çalışanlardan bazıları erişmeyi başarsalar bile, insanların ruhları için kalıcı bir mekan olamayacaktır. Altındaki, bizim görüş alanımız içinde kalan düzlük gibi o da sadece geçici bir konaklama uğrağı olacaktır. İnsanlığın gelecekteki kuşaklarından biri, elbirliğiyle, insan toplumunu bir ermişler topluluğuna dönüştürecek manevi çabayı yapsa bile, bu manevi başarının ödüllerinden biri dinlenme olmayacaktır. Bir ermişler toplumunda bile, kollektif ya da bireysel bencilliğe karşı zafer hiç bir zaman tam olmayacak, dolayısıyla çabanın tekrarlanması gerekecektir. Şu halde bundan sonraki düzlük de, dağ yamacına adım adım tırmanırken uğranılan öbür düzlükler gibi yoğun bir manevî mücadelenin oynandığı sahne haline gelecektir.

Üstelik, bundan sonraki bu düzlük, sonuncu düzlük de olmayacaktır. Kim bilir, belki de tepemizdeki, ölçülmeyi bekleyen yükseklikler, şimdiye değin ölçebildiklerimizden çok daha yüksektir; oysa şimdi aşağımızda kalan derinlikleri de ölçmek neredeyse mümkün değil. Bugün varolan uygarlıköncesi toplumlar İlkel İnsan düzeyinin çok üstündedir. Çoğu, Neolitik İnsan'ın temsilcileridir; yani, tarımı icat eden ve bildiğimiz evcil hayvanların çoğunu terbiye eden insanın. Sadece birkaç tanesi Yukarı Paleolitik İnsan'ın temsilcisidir ki, bu becerikli ve girişken avcı ve yiyecek-toplayıcısı da zaten belli bir gelişme süreci içindeydi. Aşağı Paleolitik atasının daha ilkel teknolojisini ve ekonomisini arkada bırakmıştı. Aşağı Paleolitik İnsan düzlüğünde belki de yarım milyon yıl yatıp dinlenmişti; ama bu da İnsanlığın şimdiye kadarki insanî varoluşunun zaman süresi içinde pek küçük bir kesirden ibarettir. Aşağı Paleolitik İnsan, kendi insanöncesi atalarının insan olabilmek için giriştikleri zorlu çabanın yorgunluğunu atmak durumundaydı; çünkü bu olay sadece İnsanlığın en eski başarısı değildir; aynı zamanda, İnsanlığın o günden beri eriştiği en büyük ve en çetin başarıdır. İnsanlığın ve insansıların ortak atasının düzeyini bulmak için alt-insanın İnsan'a tırmandığı düzlüğün de aşağısına inmeliyiz. Hele ilk omurgalılardan memelilerin doğuşunu ya da hayatın kuyudan ilk çıktığı ilkel biçimler içinden ilk omurgalıların çıktığı düzlükleri de görmek istersek, düşünün nasıl yüzlerce veya binlerce düzlüğü daha inmek zorundayız.

O karanlık inişi göze almadan, hattâ yar-set, yar-set dizisinin bitimli mi bitimsiz mi olduğu gibi düşüncelere bile kendimizi bırakmadan, dağın yamacındaki yatay ve dikeylerin, kendilerini belirli bir düzen içinde yinelediklerini ve bunun karşılığı olarak yamacı tırmanmaya çalışan canlı yaratıkların enerjilerindeki dinamik hareketin de, kendini belirli bir ritm içinde yinelediğini görebiliriz. Hepsi, bu ritme, Evrenin tabiatında temel bir nokta olarak bakmakta anlaşan, değişik toplumların değişik çağlarında yaşamış birçok gözlemci işaret etmiştir.

Herbert Spencer, Evreni, bir dizi «bütünleşme» ve «farklılaşma» arasından «Belirsiz, dağınık bir homojenlikten belirli bir heterojenliğe» doğru bir hareket içinde görür (8). Hegel, İnsanlık tarihini, bir birlik formundan birliksizlik evresine geçen ve daha yüksek düzeyde yeniden bütünleşen dairesel bir gelişim (9) olarak ele alır. Saint-Simon, uygarlıklar tarihini birbirini izleyen «organik» ve «kritik» dönemler dizisi (10) olarak görür. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Batı filozoflarının ortaya çıkışından yirmi üç yüzyıl önce bir Helen bilim adamı olan Empedokles, Evrenin yüzünde ampirik olarak gördüğümüz değişikliklerin sebebini, birbirini tamamlayan ve aynı zamanda birbirinin antitezi olan iki gücün med ve cezirine bağladı; adına «sevgi» dediği bir birleştirici güç ve «nefret» dediği bir dağıtıcı güç. «Zıtlar olmadan ilerleme olamaz.» (11)

Empedokles'in «Sevgi» ve «nefret» adını verdiği, Evrenin ritminde birbirini izleyen güçler ya da evreler, —Helen dünyasından tamamen bağımsız olarak— Çin dünyasının gözlemcileri tarafından da farkedildi ve bunlara «Yin» ile «Yang» denildi (12). Yin'in yerini tutan Çin işaretinin çekirdeği Güneşi gölgeleyen kara bulutları temsil ederken, Yang'ın yerini tutan işaret bulutsuz bir Güneş-diskinden çıkan ışınları temsil eder gibidir. Orijinal, gündelik kullanılışında Yin'in, bir dağın ya da vâdinin gölgede kalan yanını, Yang'ın ise güneş alan yanını temsil ettiği anlaşılıyor. Çin filozofları Yin ile Yang'ı iki değişik madde olarak düşünürlerdi. Madde olarak Yin suyu, Yang ateşi temsil ederdi. Evrenin evreleri olarak da mevsimleri temsil ederlerdi; mevsimlerin yıllık düzen içinde değişimleri Çin'de, Yin ve Yang'ın birbiriyle na-

Levent Şahverdi Arşivi

59 Yin-Yang sembolü

sıl bağıntılı olduğu kavramını doğurdu. Her biri sırayla ötekinin hayatı pahasına üstün gelir; ama gene de, gelişmesinin en yüksek noktasında bile ötekini tam olarak boğmaz. Böylece her zaman olduğu gibi sular en yüksek noktaya ulaştıktan sonra geri çekildiğinde, öteki ögenin çekirdeğinin hâlâ yaşadığı, daimî ortağı ve rakibi çekilerek tüm hareketin yeniden başladığı tam zıt yöndeki dönüş noktasına ulaşınca serbestçe gelişeceği görülür.

Değişik toplumlardan değişik gözlemcilerin öne sürdüğü Evrenin ritminde statik durumla dinamik hareketin birbirini izlemesini ifade eden çeşitli semboller içinde en uygun olanı Yin ile Yang'dır. Çünkü onlar ritmin ölçüsünü psikoloji, matematik ya da mekanik biliminden gelen bir benzetme aracılığıyla değil doğrudan doğruya aktarırlar. Bunun için, incelememizde bundan böyle bu Çin sembollerini kullanacağız; ve göreceğiz ki bu notalama öteki uygarlıkların müziğine de uyacaktır. **Magnificat**'da Yin'in Yang'a geçiş için söylediği sevinç şarkısını dinleyeceğiz:

> Ruhum Efendimizi yüceltiyor ve ruhum, kurtarıcım Tanrı ile kıvanç duyuyor;
> Çünkü O, düşük hizmetkârına bir göz atmaya tenezzül etti.

Faust'un ikinci kısmının sonu olan Chorus Mysticus'da Yang'ın, yarışı bittikten sonra, yeniden Yin'e dönüşü karşısında sevinç şarkısını dinleyeceğiz:

> Alles vergantliche
> Ist nur ein Gleichnis;
> Das Unzulangliche,
> Hier wird's Ereignis;
> Das Unbeschreibliche,
> Hier ist's getan;
> Das ewing-Weibliche
> Zieht uns hinan (13).

Dünya Ruhu'nun zihnî mücadelesinin şiddeti sayesinde onu çağırmayı başarabilen bilimadamı karşısında kendini açıklamasında, değişen ritmin temposunu olduğu gibi işitebileceğiz:

> In Lebensfluten, im Tatensturm
> Wall' ich auf und ab,
> Webe hin und her!
> Geburt und Grab
> Ein ewiges Meer,
> Ein wechselnd Weben,
> Ein glühend Leben,
> So schaff' ich am sausenden Webstuhl der Zeit
> Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid. (14)

Levent Şahverdi Arşivi

IRK VE İNSAN IRKI
60, 61 Ortaçağ İsa'sı bütün insanlığa kurtuluş vaad ediyor, ama modern İnsan, insan soyunu bölme ve derecelendirme cüretini kendinde bulabiliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

11 Doğuş nedeni: ırk mı?

Vis inertiae (tembellik günahı) kültürünün uygarlık-öncesi düzeyinde İnsanoğlu'nun belki yarım milyon yıl kadar duraklamasını açıklayabilir; ama nasıl olmuş da, son beş bin yıllık dönem içinde insan soyunun bazı üyeleri, Yin - durumundan çıkıp Yang - etkinliğinin yeni bir nöbetine girecek derecede durağanlıklarını yenebilmişlerdir? Olumsuz, geciktirici bir etmen olarak **vis inertiae**'ye ne kadar ağırlık tanırsak, insan hayatını yeniden hareket içine sokan olumlu etmene de (bu etmen her neyse) o kadar fazla ağırlık tanımalıyız.

Bu olumlu etmeni ararken bakabileceğimiz birkaç yön var. Bilgimiz dahilindeki durumlarda Yin'den Yang'a bu belirli geçişi yapan insanların özel bir niteliği olabilir bu; ya da geçişin yer aldığı çevrelerdeki özel bazı nitelikleri araştırabiliriz; ya da, mikrokozmosla makrokozmos arasında geçen bir ilişkide, çevrenin meydan okuması ile karşılaşan ırkın bir yiğitliğinde bulunabilir. Bu ihtimalleri birer birer araştıralım. İlkin ırk etmenini, sonra da çevre etmenini, birer birer ve kendi başlarına ele alalım. İki etmen de yalnız başlarına, açıklamasını yapmamız gereken atılımı yaratmaya yeterli görünmüyorsa, şu halde bilinmeyen niteliğimizi bu iki etmenin ortak bir ürününde aramamız gerekecektir. Olur ki, belli koşullar altında karşılıklı etki ve tepkileri, başka koşullar altında ayrı ayrı ya da birlikte etki ve tepkilerinden daha değişik sonuçlar verir. Örneğin, hava ve benzin buharı, bir karbüratörde karışıp yanma haznesine girdiklerinde, bir otomobilin motorunu çalıştıracak kadar güçlü patlamalar yaratabilirler, oysa atmosferdeki havayla benzin deposundaki benzin oldukları gibi kalırlar.

«Irk», yaşayan yaratıkların herhangi bir gen ya da türünün ya da başka herhangi bir sınıf ya da grubunun doğuştan gelme, ayırıcı bir niteliğini belirtmek için kullanılan bir terimdir. Burada bizi ilgilendiren ırksal ögeler, belirli insan toplumlarında belki de doğuştan gelme olan, ayırıcı psişik ya da manevi niteliklerdir; bunlar, bu toplumları uygarlığa doğru iten olumlu etmenin ta kendisi olabilirler. Şimdiye kadar ırk üzerine yapılagelen, ve ırkı bizim bu görüş açımızdan ele alan bütün tartışmalar, insanın fiziksel yapısında görülen ırksal karakteristiklerle insanda psişik türden varsayımsal ırksal özellikler arasında kalıcı ve kesin bir bağlantı olduğu postülasına dayanmıştır. Fiziksel ırkın ayırıcı işaretleri hemen göze çarpar, göz alışık olmasa ve özellikler küçük ve belli belirsiz olsa bile.

Günümüzün Batı Dünyası'nda, Toplumsal olayların «ırksal» açıklamaları pek modadır. Kendi başlarına değişmez sayılan ve insan bilincinde gene aynı şekilde değişmez ırksal farklılıkların göstergesi olarak kabul edilen, insan fiziğinin ırksal ayrımları, değişik insan toplumlarının talihlerini ve başarılarını açıklayacak bir şey olarak ele alınmaktadır. Ne var ki, Batı'daki bu yeni ırkçılık modasının gene yürürlükte bulunan bilimsel varsayımlarla pek az ilgisi vardır. Böylesine katı bir önyargı, böylesine akılcı bir nedenle açıklanamaz. Modern Batı'nın ırksal önyargısı, Batı bilimsel düşüncesinin çarpıtılmasından çok, Batılı ırk duygusunun sözde-entelektüel bir yansıması olarak düşünülmelidir ve çağımızda gördüğümüz şekliyle bu duygu, on beşinci yüzyılın son çeyreğinden bu yana Batı Uygarlığı'nın yeryüzü üzerinde yayılmasının bir sonucudur. İnsanlık içinde görülen fiziksel ırk çeşitliliğinin en aşırı uçlarında duran toplumların temsilcileri arasında, en uygunsuz koşullarda ortaya çıkan temaslar sonucunda oluşmuş bir duygudur (1).

Modern Batılı ırk-duygumuz, daha önceki çağlarda Batı Toplumunda bilinmezdi ve bu Batı Toplumunun bazı kesimlerinde bugün bile bilinmiyor; «Karanlık Çağ» ve «Orta Çağ» diye adlandırılagelen dönemde —yani, on beşinci yüzyılın son çeyreğiyle tamamlanan on yüzyıllık süre içinde— Batı Toplumunun üyeleri, İnsanlığı bir bütün olarak düşündüklerinde, insan ailesini bizim de bugün yaptığımız gibi iki kategoriye bölmeye alışmışlardı. Gelgelelim, bölme ilkesi apayrıydı. Atalarımız, bizim yaptığımız gibi İnsanlığı beyaz insanlar ve renkli insanlar diye ikiye böleceklerine, ayırımı Hıristiyanlar ve putperestler arasında yaparlardı; itiraf etmemiz gerekir ki onların ayrımı gerek ahlaki, gerekse entelektüel açıdan, bizimkinden çok daha iyiydi. Entelektüel bakımdan daha iyiydi, çünkü bir insanın dini o insanın hayatında derisinin renginden çok daha önemli ve anlamlı bir etmendir ve dolayısıyla bir sınıflandırma işleminde çok daha kullanışlı bir ölçüttür. Ayrıca, Hıristiyan ve putperest olarak ayırmak, beyaz ve renkli olarak ayırmaktan ahlaken de daha iyidir, çünkü ırklar arasındaki uçurum geçilmez. Bu, ağıldaki koyunlarla dağlarda başı boş gezen koyunlar arasındaki ayrımdır, koyunlarla keçiler arasındaki ayrım değil.

Ortaçağ Batılı Hıristiyanının gözünde, kırda bayırda gezip dolaşan putperest ne tedavi olmaz derecede kirli, ne de bir daha kazanılmaz şekilde kayıptı. Potansiyel olarak, o da kendisi gibi bir Hıristiyandı; kaybolan bütün koyunların ağılda toplanacağı zamanı özlemle bekliyordu. Gerçekten,

Levent Şahverdi Arşivi

bunu dünya tarihinin önceden kesinleşmiş sonucu, Tanrının dünyadaki amacının hedefini bulması olarak, güvenle bekliyordu. Böyle bir ruhla Batılı ressamlar, üç Magi'den birini siyahi olarak resmederlerdi. Oysa modern çağın beyaz derili Batılı protestanı, Hıristiyan yaptığı kara deriliye ne kadar değişik bir gözle bakıyor. Yeni Hıristiyan belki de beyaz adamın dininde manevi selamet bulmuştur; belki beyaz adamın kültürünü benimsemiş, onun dilini bir melek diliyle konuşmaşını öğrenmiştir; beyaz adamın ekonomik tekniğinin bir uzmanı olmuştur, ama derisini değiştirmedikçe bütün bunların ona bir yararı olmaz. Tabii o da diyebilir ki, hayırseverlik olmadıkça, beyaz adamın bütün bilgileri, bütün esrarları anlaması ve dağları yerinden oynatacak kadar usta olmasının da bir yararı yoktur.

Ortaçağın Batılı insanının ırk-duygusundan arınmışlığı, Batı Uygarlığımızın aşağı yukarı ortaçağ aşamasında takılmış olan Batı uluslarında bugün de vardır. Örneğin, İspanyollar ve Portekizliler ve İspanyollarla Portekizlilerin Amerika'da yeni Batılı topluluklar kuran torunları (2).

Araplar, sarışın veya esmer bütün öteki Müslümanlar, beyaz olmayan ırklara karşı renk önyargısıyla hareket etmezler ve günümüzde Müslümanlar, hâlâ Ortaçağ'da Batılı Hıristiyanların insanlık ailesine uyguladığı ayrımı yapıyorlar. İnsanlığı müminler ve potansiyel mümin olan münkirler olarak ikiye ayırıyorlar. Bu ayrım, fiziksel ırkın bütün ayrımlarının üstünde. Bugünün beyaz Müslümanlarının bu liberal tavrı, Ortaçağın beyaz Batılı Hıristiyanlarınınkinden daha dikkate değer; çünkü ortaçağdaki atalarımızın farklı renkte insanlarla teması yoktu ya da yok denecek kadar azdı, oysa beyaz Müslümanlar daha başından beri Afrika'daki zenciler ve Hindistan'daki esmer tenli insanlarla temastaydılar. Bu temas gün geçtikçe artmıştır; öyle ki, bugün beyazlar ve siyahlar, Pakistan ve Afrika boyunca İslam'ın bayrağı altında toplanmış ve kaynaşmışlardır. Bu önemli sınavda, beyaz Müslümanlar ırk-duygusundan özgür olduklarını kanıtların en inandırıcısıyla ispatlamışlardır: Kızlarını kara Müslümanlarla evlendirmişlerdir.

Son beş bin yıl içinde ortaya çıkan uygarlıklara en parlak ve en çok sayıda katkıda bulunan ırkların hepsi hâlâ yaşamaktadır; ayrıca, bunların bir kısmı, henüz barbarlık düzeyinin, hattâ vahşilik düzeyinin ötesine geçmemiş uygarlık-öncesi toplumlarda yaşamaktadır. Kıllılık ölçüsüne göre sınıflandıracak olursak, Hint, Hitit, Helen, Batı ve Rus Uygarlıklarını, ve Güney-Doğu Avrupa'daki Ortodoks Hıristiyan Uygarlığını yaratmakta yardımcı olan **Homo hirsutus**'un Kuzeyli örneklerini,

62 SAYAHİ MAGUS. Hans Baldung'un Adorasyon'u, Ortaçağ geleneğine uygun olarak üç Magi'den birini zenci olarak resmediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

bugüne kadar uygarlık-öncesi düzeyde kalan zavallı akrabaları Kıllı Aynular ve Avusturalya yerlileriyle, Veddahlar ve Todalarla karşılaştırabiliriz. Renge göre sınıflandıracak olursak, bildiğimiz uygarlıkların belki de yarısını kurmuş olan beyaz insanları bugünün beyaz barbarlarıyla karşılaştırabiliriz: Rif, Atlas ve Kabile'nin derinliklerinde oturup, birbiri ardınca gelen birçok uygarlığın hem saldırılarına hem de okşamalarına karşı koyan Kuzey-Batı Afrika'nın sarışın, mavi gözlü dağlıları; derileri kavurucu güneşin altında esmerleşse bile, saçları ve gözleriyle renklerinin açıklığını ele veren Sahra'daki Göçebe akrabaları; Yunanistan'la Roma arasındaki kara yoluna tepeden bakan dağlarında uzun süre uygarlıktan kaçınmayı başaran Arnavutluk'un sarı saçlı, mavi gözlü dağlıları; beyaz ırkın çok güzel örnekleri oldukları için, Batılı etnologlarımızın bütün **Home pallidus** soyuna bilimsel terim olarak adlarını vermeye boşuna uğraştıkları Kafkas dağlıları; Kürdistan dağlıları; Afganistan ile Hindistan arasındaki sınır bölgesinin dağlıları; ve —bir kere daha— gür kıllarının arasından kendini gösteren beyaz tenlerine karşın, Japonya'daki Doğu Asya Uygarlığına karşı barbarlık için umutsuz bir savaş veren ve sonunda «Sarı tehlike» ye yenilen Aynular. Öte yandan, Çin Uygarlığını yaratan sarı insanları, Yangtse'nin güney kıyısını Çin'in güney sahilinden ayıran dağlar arasında orada burada, dağınık bir biçimde hâlâ yaşayan sarı ırktan barbarlarla ya da Hindiçini yarımadasının içlerindeki bazı kuytularda yaşayan sarı ırktan vahşilerle karşılaştırabiliriz. Hint Uygarlığı'nın kahverengi kurucularını kıta Hindistan'ının vahşi kabileleriyle —Bil'ler, Gond'lar ve benzerleri— ve Sumatra ile Borneo'nun kelle avcılarıyla karşılaştırabiliriz. İnkaları Şili'nin Araukan barbarlarıyla ya da Amazon ve Tierra del Fuege'nun vahşileriyle karşılaştırabiliriz. Mayalar ve Toltekler'i, Kuzey Amerikalı, kızılderili olarak ün yapmış «Soylu vahşi» ile karşılaştırabiliriz.

Tarihî kayıtlarımızın gösterdiği gibi, bugün hâlâ yaşayan barbarlar, komşu uygarlıkların içlerine alıp özümlediği barbar toplulukların kalıntılarıdır ve bu özümleme süreci hâlâ devam etmektedir. Beyaz barbarlar incelememizi bugün değil de, iki yüzyıl önce yapsaydık, listemize, 1745'den bu yana gelip geçen yarım düzine kadar kuşak boyunca Batı Toplumu tarafından tamamen özümlenmiş olan İskoçyalı dağlıları da ekleyecektik. İncelemeyi iki yüzyıl sonra yeniden yapacak olursak, İskoçyalı dağlıların, Kral II. George zamanında hâlâ barbar sayılmaları bize nasıl tuhaf görünüyorsa, Arnavutlarla Rifli'lerin bizim zamanımızda barbar sayılmaları da iki yüzyıl sonraki torunları-

63 SİYAHİ AZİZ
Aziz Erasmus'la Aziz Mauritius'un Karşılaşmaları, Mathias Grünewald'ın resmi

Levent Şahverdi Arşivi

AYNI ÇEVRE, DEĞİŞİK KÜLTÜRLER

64, 65 Yukarıdaki Avrasya stepleri tâm gelişmiş bir Göçebe Uygarlığı'nı ayakta tutabilmişti, oysa Kuzey Amerika'nın aynı tipteki preyri çayırlıkları yerli bir Göçebe Uygarlığı'nı hiç bir zaman yaratamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

mıza aynı şekilde tuhaf görünür. Aynı şekilde, İ. Ö. 1000 yılında sarı ırktan barbarların listesini çıkarmaya kalkışsaydık, iki küçük bölgede yaşayanlar dışında bugünkü bütün Çin halkının barbar olduğunu görürdük: O iki bölge de, o erken çağda Çin Uygarlığının sınırlarını çizen, Sarı Irmak'ın aşağı ve orta havzaları olacaktı. Uygarlık dediğimiz toplum biçimi var oldu olalı, uygarlık sınırlarının genişlemesi ve barbar komşuların emilip özümlenmesi yoluyla insan gücünün artması, uygarlıkların hayatlarının ve etkinliklerinin başlıca sürekli özelliklerinden biri olagelmiştir.

Bütün ırklardan bütün insanların uygarlık kurabileceğini kabul edersek, ampirik gözlemlerle kesinleşmiş bir olgu olan bu özümleme süreci, bizim için anlaşılmaz ya da zor anlaşılır bir olgu olmaktan çıkar.

Barbarlıktan uygarlığa ilerleyişteki gecikmelerin nedeni, bütün İnsansoyu için ortak olan insan tabiatı ile, insan ailesinin belli dönemlerdeki mahalli çevrelerinin bazı istisnai derecede elverişsiz koşulları arasındaki etki ve tepkilerdir.

Yukarıdaki düşünceler, İnsan soyunun belli bir parçasında bulunan özel bir ırk niteliğinin, son beş bin yıl içinde, İnsanlığın bir kısmını «Alışkanlıkların kökleşmesi» adını verdiğimiz Yin-durumundan çıkarıp, «Uygarlığın farklılaşması» diye adlandıracağımız Yang-etkinliğine sürüklemekte kendini gösteren olumlu etmen olduğu yolundaki yanlış kanıdan bizi kurtarabilir.

12 Çevre mi?

Bir toplumun genişlemesi bazan o toplumun öncülerini fizik ve kültür açısından kendilerinden farklı halklarla karşı karşıya getirir. Bu farklılıklar bir sorun yaratır; modern Batılılar, ırk kavramını icat ederek, bu sorunu kendi zevklerine uygun bir biçimde çözmüşlerdir. Helen Toplumunun, İ.Ö. sekizinci yüzyıl sonlarına doğru başlayan genişlemesi sonucunda, Helen aklı da aynı sorunla karşılaşmış ve onlar da sorunu, oldukça farklı tipte bir teorik açıklama yaparak —gene kendi zevklerine uygun şekilde— çözmüşlerdi. Helenlerin çözümü her bakımdan Batılıların çözümünden üstündü. Daha fazla hayal gücü gerektiriyordu, daha akılcıydı, daha insaniydi; hepsinden daha önemlisi, önyargısızdı. Batı'nın ırk teorilerinde o kadar genel, o kadar göze batıcı, o kadar çirkin bir özellik olan o kendine düşkünlük ögesi Helen çözümünde yoktur. Çünkü, kendilerine benzemeyen insanlarla temas edince ırk bilincine kapılmak şöyle dursun, ırk konusunda eskisinden de daha şüpheci olan bir tarzda akıl yürüttüler. Kendileriyle yeni edindikleri komşular arasındaki göze çarpan farklılıkları, tek bir insan tabiatı üzerinde çeşitli çevrelerin farklı etkileri olarak açıkladılar: Her nasılsa insan tabiatında içsel bir farklılığın dışa vuran belirtileri olarak görmediler.

Helenlerin «Çevre teorileri» nin incelenebileceği klasik örnek, İ.Ö. beşinci yüzyıldan kalan ve Hipokrates'in Tıp Okulu'nun derlenmiş eserleri arasında muhafaza edilen **Atmosferin, Suyun ve Yerin Etkileri** adlı bir kitapçıktır. Elimizin altında bulunan literatür arasında teorinin en yeterli açıklamasını verdiği için bu kitap alıntı yapmaya değer:

> İkliminde en büyük ve en sık mevsim değişikliği olan ülkeler aynı zamanda en vahşi ve en fazla farklılaşmış manzaraya da sahiptir ve buralarda türlü dağlar, ormanlar, ovalar, çayırlar görülür; oysa fazla mevsim değişikliği olmayan ülkelerde toprak biçimi de had derecede monotondur. Konu incelendiğinde aynı eşitlemelerin insan tabiatı için de geçerli olduğu görülecektir. İnsan fizyonomileri de bol ağaçlı, sulak dağlı tipi, kısır topraklı, kurak yer tipi, çayırlık-bataklık tipi, temizlenmiş, sulaması yapılmış alçak ovalı tipi olarak sınıflandırılabilir. Burada da çevre farklılığının insan fiziği üzerindeki etkileri görülüyor; farklılık fazlaysa, bedenî tipteki farklılaşma da aynı oranda artıyor.... (1)

Uygarlıkların doğuşunda çevre-teorisinin, ırk teorisinde görülen ahlakî iğrençlikten nasibi yoktur, ama entelektüel açıdan bakıldığında o da ötekisi kadar sakattır. Her iki teori de, İnsanoğlunun farklı kesimlerinin fiziksel davranış biçimlerinde ampirik şekilde gözlemlenen çeşitliliği, bu fiziksel çeşitliliğin bir neden - sonuç ilişkisi biçiminde, Tabiatın fiziksel olmayan alanında, gene ampirik gözlem tarafından verilmiş çeşitlilik ögeleriyle, sürekli ve değişmez biçimde bağıntılı bulunduğu şeklinde açıklamaktadırlar. Irk-teorisine göre farklılaştıran doğal neden insan fiziğinin çeşitliliğindedir, çevre-teorisine göreyse değişik insan toplumlarının yaşadığı iklim, topoğrafya ve hidrografya koşullarının çeşitliliğindedir; ama iki teori arasındaki bu uyuşmazlık temel değildir. İkisi de, aynı eşitlemeyi, aynı bilinmez niceliği farklı değerler vererek çözmek yolunda, iki farklı girişimdir. İki teorinin de koyduğu eşitlemenin yapısı özdeştir; ve ikisi de, ortak temel formüllerinin sakatlığının anlaşılması sonucunda çökerler. Formülün özü, iki takım çeşitleme arasında bir karşılaşıktır (correlation); bu karşılaşığın sabit ve kalıcı olduğu gösterilmelidir ki —her türlü koşullar altında her durumda ayakta kalabilmelidir— bunun üzerine kurulu teoriler bilimsel yasa statüsüne girmeyi talep

Levent Şahverdi Arşivi

edebilsinler. Böyle bir sınavda ırk-teorisinin başarılı olamadığını gördük; şimdi çevre-teorisinin de ondan farklı olamadığını göreceğiz.

Örneğin, Avrasya ile Arabistan ve Kuzey Afrika'nın stepleri, belki dört bin yıldan beri ve daha birkaç gün öncesine kadar, fizyografya ve iklim açısından oldukça kendine özgü ve tekdüzeli olan bir çevrede, tamamen kendine özgü ve tekdüzeli bir hayat tarzı olan pastoral Göçebe halkların yurduydu. Şu halde bu pastoral Göçebelerin çevrelerinin fizyografyası ve iklimi, kültürlerinin karakterini açıklamaz mı? İncelememizi Eski Dünya'nın ana karasındaki steplerle sınırlandırırsak, çevre tipi ile toplum tipi arasındaki bağıntıyı gösterir ki, bu da, benzer çevrelerin her zaman ve her yerde, taklit yoluyla değil, Tabiatın tekdüzeliği ilkesi uyarınca, benzer toplumlar yarattığını savunan çevre-teorisinin iddialarına uygun düşer. Ne var ki, daha başka sınamalar uygulandığında, bağıntının çöktüğünü görüyoruz. Çünkü dünyanın, Göçebe toplumlar için çevre olan başka alanlarının —Kuzey Amerika'nın preyrileri, Venezüella'nın yanoları, Arjantin'in pampaları ve Avusturalya'da batı Queensland çayırlarıyla New South Wales çayırları kendi başına bağımsız Göçebe toplumlar yaratarak çevre-teorisinin başlıca gereğini yerine getirmemiştir. Potansiyelleri de sözkonusu değildir. Modern çağda Batı Toplumunun girişimleriyle bu potansiyel sonuna kadar gerçekleşmiştir. İlerleyen pulluk ve fabrikanın önünde bu sahipsiz toprakları kazanan ve birkaç kusak boyunca elinde tutan öncü Batılı hayvancılar —Kuzey Amerika'nın kovboyları, Günev Amerikalı goşolar ve Avusturalyalı sığırcılar— İnsanoğlunun hayalini, tıpkı İskitler, Tatarlar ve Araplar gibi fethettiler. Göcebe alışkanlıkları olmayan, ortaya çıktı çıkalı tarım ve manifaktürle geçinen bir toplumun öncülerini, bir kuşak için olsun, Göçebe insanlara dönüştürebilseydi. Amerika ve Avusturalya steplerinin potansiyeli gerçekten güçlü olurdu. İlk Batılı kaşiflerin burada bulduğu insanlar da, ne tuhaftır ki çevrenin potansiyeli tarafından Göçebeliğe itilmemiş, bu geniş Göçebe cennetlerinde avcılıktan başka yapacak iş bulamamışlardı: Hayvancılık-öncesi avcılık ve yiyecek-toplayıcılığı düzeyinde bir ekonomileri vardı.

Çevre-teorisini bundan sonra bir de Aşağı Nil vadisine benzeyen alanları gözden geçirerek sınarsak, gene aynı sonuçla karşılaşırız. Yunan ulusu tarihinin Helenik Çağ'ında Firavunlar Mısırı ile temas eden bütün Yunanlılar, Mısır Uygarlığının, Yunanlı gözüne görünen özellikleriyle karşılaşmışlardı. Herodotus, Mısır kültürünün bu özelliklerini, bu kültürün biçimlendiği fiziksel çevrenin özelliklerine hamleder. «Mısırlıların yaşadığı iklim yabancıdır (yani Helen Dünyasının iklimine yabancıdır); ayrıca, nehirlerinin de benzeri görülmemiş bir özelliği vardır. Bu, Mısırlıların niçin İnsanlığın geri kalan kısmı için tamamen yabancı ve ters davranış ve alışkanlıkları olduğunu açıklar.» (2) Herodotus'un, Mısır Uygarlığının kendine özgü karakteristiklerini bu Hipokratesçi yaklaşımla açıklaması, bu dünyanın herhangi bir yerinde, iklimi ve fizyografyası Nil nehrinin aşağı vadisine ve deltasına benzeyen bütün başka ülkelerde aynı davranış ve alışkanlıklara raslansaydı doğru ve inandırıcı olabilirdi. Tabii Mısır Uygarlığının fiziksel çevresinin tıpatıp aynı olan herhangi bir ülke aramak saçma olur, ama gerek Aşağı Fırat-Dicle havzası, gerekse İndüs havzası buraya yaklaşık olarak benzer. Bu iki başka yörede fiziksel koşullar, bazı ana özellikleri bakımından, Mısır'dakinin eşidir. İki yöreyi de aynı şekilde stepler çevreler, iklim aynı şekilde kurudur, uzaklardaki yağışlı, tepeleri karlı dağlardan doğan büyük nehirlerin getirdiği bol miktarda su ve alüvyon vardır; ve birbirine benzeyen bu iki ortamda da, Mısır Uygarlığına benzer uygarlıklar doğdu. Ama inceleme alanımızı genişlettiğimizde, bağıntının ortadan kalktığını görüyoruz. Nil ile İndüs ve Dicle-Fırat'ın aşağı vadilerinin yarattığı çevre koşulları, Birleşik Devletler'in güney-batısındaki Rio Grande ile Kolorado nehirlerinin vadilerinde de vardır. Dünyanın öbür ucundan getirdiği uygarlığın kaynaklarıyla donanmış Avrupalı göçmenin elinde, Amerika'nın bu nehirleri, Nil ve Fırat'ın bir zamanlar Mısırlı ve Sümer sulama mühendislerine sunduğu mucizeleri yarattılar; ama Kolorado ya da Rio Grande bu büyüyü, onu zaten başka yerde öğrenip sindirmemiş insanlara öğretemezdi. Bu insanların, gerekli ustalığa sahip olduktan başka, fırsat çıkan yerde ustalıklarını uygulayacak ruha da sahip oldukları unutulmamalıdır.

Belirli tipte bir çevrenin bir insan toplumu tarafından elverişli duruma getirilmesi, ama bir başka insan toplumunun aynı potansiyelleri kullanmayı başaramaması, pek çok örneği görülen bir olaydır. Ama potansiyel olarak sulamaya yatkın iki nehir yatağı ve potansiyel olarak otlak yapılmaya yatkın iki step örneği, ırk gibi çevrenin de uygarlığın doğuş nedeni olmadığını göstermeye yeter.

«Çevre», göreceliği olan bir terimdir. Bir başkasının varlığını, varoluşunu ve etkinliğini ima eder. Bu başkası, yaşayan bir yaratıktır; ve her yaşayan yaratığın çevresi, Evrenin geri kalan kısmının toplamıdır. Örneğin, bir insanın çevresi, canlı ve cansız bütün insan-olmayan Doğa ile öteki insanlardan meydana gelir (yaşayan insanlar kadar ölmüşler de buna dahildir). Her şeyden önce, bir insanın çevresi, o insanın kendi insanî tabiatını da içerir. İnsanın çevresinin, bu son sözünü ettiği-

Levent Şahverdi Arşivi

miz ögesi —içsel mânevî öge— kişinin, çevresinin geri kalan bütün ögeleriyle ilişkilerinin anahtarıdır; çünkü, bir insan kendi içindeki Doğaya egemen olmasını bilmezse, kendi dışında yatan Evrene egemen olmasını da bilemez. «Bütün esrarları ve bütün bilgileri anlamak» elinden gelebilir (3), ama en yüksek derecede kazanılmış teknik ustalık bile, kendini yönetmeyi bilmeyen insana yararlı olamaz.

İnsanın çevresindeki insan-dışı Doğadan meydana gelen öge ise, atalarımızın bilinçlenmeye başlayıp insan oldukları o bilinmeyen tarihten milyonlarca yıl önce de vardı. İnsan-dışı Doğanın, gelecekte, insan soyunun yok olacağı o bilinmeyen tarihten sonra da milyonlarca yıl olacağını tahmin edebiliriz. İnsan-dışı Doğanın tarihinde (bu tarihin insan-öncesi ve insan-sonrası bölümlerini insan-olmayan bir gözlemcinin kaydettiğini hayal edebilirsek) Evreni meydana getiren ögelerden birinin de İnsanlık olduğu dönem, göz açıp kapayacak kadar kısa bir zaman olacaktır. Ama İnsan varolduğu sürece, insan-dışı Doğanın İnsan için önemi, İnsanın çevresinin bir parçası olmasıdır (en önemli parçası olmasa bile). Evrene İnsan açısından bakıldığında,

> coğrafî olgular, kendilerine yaklaşıldığı zaman olgudurlar... İnsan olmadıkça bu dünya bir çevre değildir, bizim dünyamız değildir... İnsan olmadan, çevre de olmaz. (4)
>
> Doğanın bir ürünü, ancak insan onu kullanmak istediği ve kullanabilecek teknikleri bulduğu zaman doğal bir kaynak olur. Dolayısıyla, zengin, bataklık bir toprak, insan onu kurutup ekime elverişli duruma getirinceye kadar doğal bir kaynak değildir; insan kullanmak isteyene ve kullanma yolunu bulana kadar kömür, altın ve uranyum madenleri de herhangi bir önem taşımıyordu. (5)

Böylece, Doğanın, İnsanın çevresi olan insan-dışı ögesindeki çeşitliliğin insan kültüründeki çeşitliliğin nedeni olduğunu, kültür tipleriyle fizyografya ve iklim tipleri arasında değişmez bir bağıntı bulunduğunu ileri süren Yunan düşünürleri yanılıyorlardı. «Coğrafî olgular, kendilerine yaklaşıldığı zaman oldukları gibi olgudurlar» ve bu yaklaşımı ancak insan yapabilir. Bu doğrudur, ama bu doğruysa bunun karşıtı olan önerme de doğru olmalıdır. Coğrafî olgulara yaklaşan insan, bu olgularla başa çıkabilmek için gerekli donanıma ya sahiptir ya da değildir; ve İnsanın donanımının ana noktası İnsanın teknolojisi değildir; ruhudur. İnsan, bazı coğrafî olguların sunduğu potansiyellerden yararlanma girişimi için gerekli görüşten, insiyatiften, sebattan, ve hepsinden önemlisi, kendine egemen olabilme yeteneğinden yoksunsa, en iyi araçlar da kendi başlarına, İnsanın bu işi başarmasını sağlayamazlar. İnsanda belirleyici etmen —terazinin başarı ya da başarısızlık kefesinin ağır basmasını belirleyen etmen— ırk değildir, ama aynı zamanda ustalık da değildir; Evrende İnsanın kendi zuhurunun bir sonucu olarak İnsanın çevresi haline gelmiş Doğanın toplamının İnsana meydan okuması karşısında İnsanın tepkisini gösterdiği ruhtur. Tabiatın bu toplamı, gerek İnsan soyunda (**Home sapiens**), gerekse bu türün bireysel temsilcilerinde —yani, tek tek kişilerde— kendini gösteren İnsan tabiatını da içine alır.

13 Meydan Okuma-ve-Tepki

Son beş bin yıl içinde İnsanlığın bir kısmını «alışkanlıkların bütünselleşmesinden» «uygarlığın farklılaşması»na iten olumlu etmeni arıyorum şimdi. İnsanlık tarihinin ritmi, ilk olarak uygarlığın şafağında bu değişimden geçmiş değildir. Mezopotamya çevresinde yaşayan bazı insan toplumları tarımı icat ettikleri zaman bu değişimden geçilmişti. Bundan daha önce, bazı daha eski toplumlar —o zamanlar belki de yarım milyon yaşında olan— Aşağı Paleolitik araçlar (Aşağı Yontma Taş) yapmaktan vaz geçip çok daha yeterli Yukarı Paleolitik tekniği icat ettiklerinde de aynı şey olmuştu. İnsanlık tarihindeki yeni başlangıçların en radikali, İnsanın insan-öncesi atalarının insan haline geldiği ilk başlangıç noktasıydı. Dolayısıyla, bu gibi yeni başlangıçların açıklamasını aramak, yalnız uygarlığın değil, aynı zamanda insanlığın da kökenini aramaktır.

Şimdiye kadarki arayışımda ruhsuz güçlerin —süredururluk, ırk ve çevre— etkileşmelerini ele aldım ve determinist neden-sonuç ilişkisinin terimleri içinde düşündüm. Şimdi bütün bu manevralar birbirleri ardı sıra boşa çıkınca, ard arda dizilen başarısızlıklarımın yöntemde bir yanlışa işaret edip etmediğini düşünmek zorunda kalıyorum. Belki de, araştırmamın başında (1) kendi kendimi uyardığım halde gene «apatetik yanıltı»ya kurban gittim. Yaşayan yaratıkların incelenmesi demek olan tarih düşüncesine, cansız Doğa üzerine düşünmek için yaratılan bilimsel düşünce yöntemini uygulamam sakın bir yanılgı olmasın? Ayrıca, insanlar arası karşılaşmaların sonuçlarını neden-sonuç işleyişinin örnekleri olarak ele almakla bir yanılgıya daha düşmüş olmayayım? Bir nedenin sonucu kaçınılmazdır, değişmezdir ve önceden tahmin edilebilir. Ama yaşayan kimselerin biri ya da öbürünün bir çatışma karşısında insiyatifi bir neden değildir; bir meydan okumadır. Doğurduğu durum da bir

Levent Şahverdi Arşivi

sonuç değildir; bir tepkidir. Meydan okuma-ve-tepki (2) bir olaylar dizisini temsil etmek bakımından neden-ve-sonuca benzer. Ama dizinin karakteri aynı değildir. Tepki, sonuca benzemez, çünkü önceden belirlenmiş değildir, her durumda aynı olmaz ve dolayısıyla önceden tahmin edilmesi, kendi içsel yapısı gereği mümkün değildir. Şimdi sorunuma yeni bir gözle bakacağım. Şimdiye kadar «güçler» gördüğüm yerde şimdiden sonra «kişiler» göreceğim. İnsanlar arasındaki ilişkileri, sonuç yaratan nedenler olarak değil de, tepki yaratan meydan okumalar olarak resmedeceğim. Platon'un gösterdiği yoldan gideceğim: Mitolojinin diline kulak verebilmek için bilimin formüllerinden uzaklaşacağım.

Şimdiye kadar, bir eleme süreci sonunda, bir şeyi keşfettik: Uygarlıkların doğuşlarının nedeni basit değil, karmaşıktır; bir varlık değil, bir ilişkidir. Bu ilişkiyi ya iki insan-dışı güç arasındaki —örneğin, otomobilin motorunda birbirlerini değiştiren benzinle hava gibi— karşılıklı etkileşme ya da iki kişilik arasındaki bir karşılaşma olarak kavramak arasında bir seçme yapmak durumundayız. Zihnimizi bu iki kavramın ikincisine yatıralım. Belki o bizi aydınlığa çıkarır.

İnsanın hayal gücünün yarattığı en büyük hikâye ve dramlardan bazılarının olay örgüsü insanüstü kişilikler arasında bir çatışmayı ele alır. Tevrat'ın Tekvin Kitabı'ndaki İnsan'ın Düşüşü hikâyesinin olay örgüsü Yahweh ile Yılan arasındaki çatışmaya dayanır; aynı antagonist kişiler (Suriye ruhunun daha ileri düzeyde aydınlanması sayesinde biçim değiştirmiş olarak) arasındaki ikinci bir çatışmaysa İnsanlığın Kurtuluşu'nu hikâye eden İncil'in olay örgüsünü meydana getirir; Eyüb'ün Kitabı'nın olay örgüsü Tanrı ile Şeytan arasındaki çatışmadır; Tanrı ile Mefistofeles arasındaki çatışmadır; Tanrı ile Mefistofeles arasındaki çatışma Goethe'nin **Faust**'unun olay örgüsüdür; Tanrılarla Daymonlar arasındaki çatışma İskandinavya'nın **Voluspa**'sının olay örgüsüdür; Artemis ile Afrodite arasındaki çatışma Evripides'in **Hippolytus**'unun olay örgüsüdür.

Her zaman ve heryerde ortaya çıkan bir mitte —«Zaman-öncesi imge» denebilecek bir şey varsa o da bu mit olmalıdır— yani Bâkire ile onun Çocuğu'nun Babası arasındaki karşılaşmada, aynı olay örgüsünün bir başka biçimini görürüz. Bu mitin kişileri sayısız adlarla, binlerce değişik sahnede, kendi değişmez rollerini oynayagelmişlerdir: Danae ile Altın Yağmuru; Avrupa ile Boğa; vurulmuş Yeryüzü olan Semele ile yıldırımı savuran Gökyüzü olan Zeus; Evripides'in **Ion**'unda Kreusa ile Apollon; Psike ile Küpid; Gretchen ile Faust. İsa'nın doğacağının bildirilmesi sahnesinde de aynı tema biraz değişmiş olarak ortaya çıkar. Gezegenler sisteminin Güneş ile bir başka geçen yıldız arasındaki yakınlaşma sonucu doğduğu teorisini ortaya atan çağdaş Batılı astronomlar bile bu değişken mite karşı ilgi duydular.

> Onların varsayımına göre uzak geçmişte bizim güneşimiz de gezegenleri olmayan normal bir yıldızdı. Sonra, yaklaşık olarak yirmi milyon yıl kadar önce, uzaydan geçmekte olan bir başka yıldız güneşin çok yakınından geçti. İki cisim arasındaki çekim yüzünden birbirlerinin çevresinde savruldular, sonra öbür yıldız yoluna devam etti. Ama bu yakın karşılaşmada güneşten büyük gazlı kitleler koptu; bunların bir kısmı geri döndü, bir kısmı giden yıldızın ardına takılıp uzaklaştı, ama bir kısmı da güneşin çekim alanı içinde kalarak onun çevresinde dönmeye başladı. Bu gazlar zamanla daha küçük parçalar halinde yoğunlaştılar, sonunda gitgide büyüyen cisimler haline gelerek gezegenleri meydana getirdiler. (3)

Bu, modern astronominin uyumsuz diliyle de olsa, Doğanın eğitim görmemiş çocuklarının ağzında tanıdık bir öykü olan, Güneş tanrıçası ile ona sahip olan erkek güç arasındaki mitolojik karşılaşmanın yeni bir formülünden başka bir şey değildir.

Bu kadar değişik bağlamlarda ve bu kadar çeşitli biçimlerde tekrarlanan bu hikâyenin ya da dramın olay örgüsünü analiz etmeye çalışalım. İki genel özellikten başlayabiliriz: Karşılaşma; ender, hattâ benzeri olmayan bir olay olarak düşünülmektedir; ve Doğanın alışılmış gidişinde yarattığı kopuşun yüceliği ile eşorantılı bir yücelikte sonuçları olduğuna inanılmaktadır.

Helen mitolojisinin rahat işleyen bir dünyası vardı: tanrılar insanların güzel kızlarını görür ve o kadar çoğuna istediklerini yaparlardı ki kurbanları şiirsel kataloglara sokulup alay alay sıralanabilirdi (1); gene de böyle olaylar her zaman heyecan yaratırdı ve sonuç olarak kahramanlar doğardı. Olay örgüsünün, karşılaşan iki tarafın da insanüstü olduğu biçimlerinde olayın enderliği ve aniliği daha açık seçik görünür. Eyüb'ün Kitabı'nda «Tanrı'nın oğullarının Tanrı'nın huzuruna vardıkları ve Şeytan'ın da aralarına girdiği gün» belli ki olağanüstü bir olay olarak anlatılmaktadır; Goethe'nin **Faust**'unda eylemi başlatan «Cennette Önsöz» (şüphesiz bu da Eyüb'ün Kitabı'ndan esinlenmiştir) bölümündeki Tanrı ile Mefistofeles arasındaki karşılaşma da böyledir (5). Her iki dramda da, Cennet'deki olağanüstü karşılaşmanın Yeryüzündeki sonuçları muazzamdır. Eyüb'ün ve Faust'un çektikleri, sanatın sezgisel dilinde, İnsanın çektiğinin sonsuz çokluğunu temsil eder. Teoloji dilinde de aynı muazzam sonuç, İncil'deki Tekvin'de resmedilen insanüstü karşılaşmaların sonucu olarak temsil edilir. Yahweh ile Yılan'ın karşılaşmasından sonra Adem ile Havva'nın Aden Bahçesi'nden kovulmaları İnsanın Düşüşü'nden başka bir şey değildir; İncil'de İsa'nın göğe yükselişi İnsanın Kurtuluşu'ndan başka bir şey değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

66 ŞEYTAN'IN MEYDAN OKUMASI, TANRI'NIN TEPKİSİ Tanrı'nın Evreni'ne Şeytan'ın burnunu sokması tanrısal yaratıcılığın yenilenmesini gerektirir. Blake'in sulu boya resmi Şeytan'ı canlı bir hareket, Tanrı'yı haşmetli bir hareketsizlik içinde gösteriyor. Aşağıda, «kusursuz ve dimdik» Eyüp.

Levent Şahverdi Arşivi

67 «Ben Tanrı mıyım? Işığı duyuyorum» (Faust). Faust'un insan bilgisinin ötesine geçmek için huzursuz aranışları Tanrı'ya karşı bir meydan okumadır, ama Tanrı bunu kısır miskinliğin bir alternatifi olarak kabul ediyor.

İncil'de olayın benzersizliği, hikâyenin özüne uygundur; modern Batı astronomisinin keşifleri merkezi dünya olan evren kavramını yıktı yıkalı, Batı aklı bu hikâyeye durmadan takılıp sendelemiştir.

Ama, benzeri olmayan bu tanrısal olayın tarih kadar eski mitini daha dün yalanlar gibi görünen modern astronomik genişlik kavramı, yarın aynı miti doğrulayabilir: Çünkü boş uzayın genişliği ile yıldızların sayısının muazzamlığı tamamen orantısızdır; dolayısıyla iki yıldız arasında bir karşılaşma akıl almayacak kadar ender bir olay olmalıdır. Böylece, dünyada hayatın ortaya çıkmasına yol açtığı varsayılan Güneş ile bir başka yıldız arasındaki yakınlaşmanın enderliği ve aniliği, karşılaşmanın Tanrı ile Şeytan arasında, sonucun da İnsanın Düşüşü ve Kurtuluşu olduğu Tekvin ve İncil'in özünde olduğu gibidir, onları zedelemez. Oyunun geleneksel olay örgüsü en olmadık ortamlarda kendini gösterebiliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

68 DÜŞÜŞ VE BAĞIŞLANMA İnsan düşmüş olmasaydı, Tanrı fedakâr sevgisini belli edemeyecekti: Havva'nın baştan çıkması ile İsa'nın Çarmıha gerilmesi, ortaçağın Hayat ve Ölüm Ağacı sembolü ile birbirlerine bağlanıyor.

Oyun, eksiksiz bir Yin durumuyla başlar. Evren'de Balder, kendini hayatta tutmakla her şeyin güzel ve parlak olmasını sağlar. Gökyüzünde:

Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich, wie am ersten Tag. [6]

Yeryüzünde, Faust bilgide kusursuzdur; Eyüp iyilik ve refahta kusursuzdur [7]; Aden Bahçesi'ndeki Adem ile Havva, masumiyet ve rahatlıkta kusursuzdur; bâkireler —Gretchen, Danae, Hippolytus— temizlik ve güzellikte kusursuzdur. Astronomun evreninde, akkor halinde maddenin kusursuz bir küresi olan Güneş Uzay içinde engeli olmayan bir yolda ilerlemektedir. Biyoloğun evreninde, tür çevresi ile kusursuz bir uyum içindedir.

Yin böylece tamam olunca, Yang'a geçmeye hazır demektir. Ama ne itecektir onu oraya geçmeye? Tanımı gereği, kendi ölçüleri içinde kusursuz bir durumda bir değişiklik olabilmesi için, ancak dışarıdan bir itiş ya da dışarıdaki bir amaç değişmeyi başlatmalıdır. Durumu, fiziksel bir eşdenge durumu olarak kabul ediyorsak, Güneş küresi-

Levent Şahverdi Arşivi

nin yüzeyindeki gazları çekmek için bir başka yıldızın ya da motorun içindeki durgun havayı patlatmak için bir başka gazın bulunması gerektiğini de kabul etmeliyiz. Durumu, psişik bir ermişlik ya da **nirvana** olarak kabul ediyorsak, sahneye bir başka oyuncu sokmalıyız: Bazı şüpheler uyandırarak zihni yeniden düşünmeye zorlayan bir eleştirici; endişe, hoşnutsuzluk, korku ya da antipati yaratarak yüreği yeniden duygulandıran bir düşman; yani, tarlaya delice otu ekecek bir düşman ([8]); **karma** yaratmak için bir istek. Tekvin Kitabı'nda **Yılan**'ın, Eyüb'ün Kitabı'nda Şeytan'ın, Goethe'nin **Faust**'unda Mefistofeles'in, İskandinav mitolojisinde Loki'nin, Evripides'in **Hippolytus**'unda Afrodite'nin ve **Ion**'unda Apollon'un ya da modern Batı astronomisinde geçen yıldızla Darwin'in evrim teorisinde çevrenin rolü budur. Modern bir Batılı filozofun dediği gibi, «Bireyi sarsmak ve ayrıca... içinde tutsak olduğu kollektif çerçeveleri kırmak için, dışarıdan sarsılması ve dürtüklenmesi mutlaka zorunludur. Düşmanımız olmasa ne yapardık?» ([9])

Bu rolü en iyi yorumlayarak oynayan Mefistofeles'dir. İlkin, Tanrı, Cennetteki Önsöz'de sorunu ortaya koyar:

> Des Menschen Tatigkeit kann allzuleicht erschlaffen.
> Er liebt sich bald die unbedingte Ruh;
> Drum geb' ich gern ihm den Gesellen zu,
> Der reizt und wirkt und muss als Teufel schaffen. ([10])

Daha sonra Mefistofeles, Yeryüzünde, kendini Faust'a tanıtırken, rolünü aynı şekilde açıklar:

> Ich bin der Geist, der stets verneint!
> Und das mit Recht; denn alles, was entsteht,
> Ist wert, dass es zugrunde geht;
> Drum besser war's, dass nichts entstünde.
> So ist denn alles, was ihr Sünde,
> Zerstörung, kurz das Böse nennt,
> Mein eigentliches Element. ([11])

Son olarak Faust da, ölürkenki konuşmasında düşmanının rolünü kendi deneyine dayanarak bu şekilde açıklar:

> Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben
> Der taglich sie erobern muss. ([12])

Kusursuz Yin-durumundan yeni bir Yang-etkinliğine geçmek için itki ya da amaç Tanrı'nın evrenine Şeytan'ın müdahalesinden gelir. Olay en iyi şekilde mitolojik imgelerle anlatılabilir, çünkü önerme mantık terimlerine çevrildiği zaman ortaya çıkan çelişkiler bu imgelerde güçlük yaratmaz. Mantıkta, Tanrı'nın evreni kusursuzsa, dışında bir Şeytan da bulunamaz. Şeytan varsa, sırf onun bu varoluşu yüzünden, gelip bozduğu kusursuzluk da başından beri zaten eksik olmalıdır. Mantık çerçevesi içinde çözülemeyen bu mantıkî çelişki, her şeye kadir bir Tanrı'yı öven, ama Onun da iki önemli sınırlamaya tabi olduğunu başından kabul eden şair ve peygamberin imgelerinde sezgisel bir şekilde aşılır.

Birinci sınırlama, yaratmış olduğu şeyin kusursuzluğu yüzünden Tanrı'nın daha fazla yaratıcı etkinliğe fırsat bulamamasıdır. Tanrı kendisi aşkın olarak görülüyorsa, şu halde

> Die unbegreflich hohen Werke
> Sind herrlich, wie am ersten Tag; ([13])

yaratılan eserler her zaman yücedir, ama «yücelikten yüceliğe gitmezler» ([14]). Bu noktada, «Tanrı'nın ruhunun olduğu yerde, Özgürlük vardır,» ([15]) ilkesi işlemez; Tanrı içkin olarak görülüyorsa aynı sınırlama gene geçerlidir:

> Der Gott, der mir im Busen wohnt
> Kann tief mein Innerstes erregen.
> Der über allen meinen Kraften thront
> Er kann nach aussen nichts bewegen. ([16])

Tanrı'nın kudretinin tabi olduğu ikinci sınırlama, yeni yaratmalar fırsatı Kendisine dışarıdan sunulduğunda, Onun bu fırsatı kabul etmek zorunda olmasıdır. Şeytan Ona meydan okuduğunda, bu meydan okumaya karşılık vermemezlik edemez. «Tehlikeli yaşamak»: Nietzsche'nin Zerdüşt'ü için ülküsel olan bu ilke, Tanrı için bir zorunluktur. Delice otu meseli bu sınırlamaya örnektir:

> Ve ev sahibinin hizmetçileri gelip ona dediler: Efendi, sen tarlana iyi tohum ekmedin mi? Öyle ise, delice nereden oldu? Ve hizmetçilere: Bunu bir düşman yapmıştır, dedi. Hizmetçiler de ona: Öyle ise, ister misin, gidip onları toplayalım? dediler. Fakat o dedi: Hayır, belki deliceleri toplarken, onlarla beraber buğdayı da sökersiniz. Hasada kadar bırakın, ikisi beraber büyüsün; hasat vaktinde ben orakçılara diyeceğim: Önce deliceleri toplayın, ve yakmak için onları demet yapın; fakat buğdayı ambarıma toplayın. ([17])

Tanrı, Şeytan'ın bu meydan okumasını kabul etmek zorundadır, çünkü ancak Kendi amaçlarını inkar etmek ve Kendi eserini bozmak pahasına kabul etmekten kaçınabilir, aslında, Kendi öz tabiatını inkar edip Tanrı olmaktan vaz geçmek pahasına yadsıyabilir ki bu da imkansız bir şeydir ya da tamamen ayrı bir hikâyedir.

Böylece Tanrı mantıkî bir çerçeve içinde her şeye kadir değilse, mitolojik bir çerçeve içinde hâlâ yenilmez olabilir mi? Şeytan'ın meydan okumasını kabul etmek zorundaysa, bunu izleyecek savaşı kazanması da eşit derecede zorunlu mudur? Evripides'in Hippolytus'unda Tanrı'nın rolünü Artemis, Şeytan'ın rolünü ise Afrodite oynamaktadır, ama burada Artemis savaştan kaçınamayacak durumda olduktan başka, yenilmeye de baştan mahkumdur. Olimpus tanrıları arasındaki ilişkiler —barbar bir savaşçı reisin savaş çetesinde birbirlerinin üstüdür hepsi— anarşiktir:

> Kıbrıslı tanrıçaydı
> Bütün bu kötülükleri isteyen,
> Doyurmak için gazabını. Ve bunu Zeus
> Kesinkes buyurmuştu gökyüzünden: Hiç bir Tanrı
> Bozamaz bir Tanrı'nın kesin iradesini;
> Üzülse de kenardan seyreder ancak. ([18])

Artemis de bu durumda, bir gün kendisi Şey-

Levent Şahverdi Arşivi

tan rolünü oynayıp Afrodite'ye zarar vermeyi kararlaştırarak kendini avutabilir:

Ellerim ulaşacaktır intikamıma,
Yaşayan erkekler içinde en sevdiğinin
Yüreğini delerek şaşmaz oklarla. ([19])

Böylece, olay örgüsüne Evripides'in verdiği biçimde. Şeytan rolünü oynayan Güç savaşta zaferi kazanıyor ve sonuç bir yaratma değil, bir yok etme oluyor. İskandinav hikâyesinde de yok olmak, aynı şekilde Ragnarok'un («tanrılarla daymonların ölüp öldürüldükleri» zaman) sonucudur ([20]); ama gene de Voluspa'nın yazarı kendine özgü dehasıyla karanlığı deler ve ardında yeni bir şafağın ışığını gösterir. Öte yandan, aynı olay örgüsünün bir başka biçiminde, meydan okumanın kaçınılmaz bir şekilde kabul edilmesini izleyen savaş, Şeytan'ın ilk kurşunu atıp da adamını vurmayı beceremediği bir vuruşma değil de, görünüşe göre Şeytan'ın kaybetmeye mahkum olduğu bir bahis şeklini alır. Bu bahse-girme motifinin işlendiği klasik sanat eserleri, şüphesiz, Eyüb'ün Kitabı ile Goethe'nin Faust' udur ve önemli konuların en açık seçik konduğu eser de gene Faust'dur.

Tanrı, Cennetteki Önsöz'de Mefistofeles'le bahse girmeyi kabul ettikten sonra ([21]), şartlar Yeryüzünde, Mefistofeles'le Faust arasında, aşağıda olduğu şekilde tespit edilir:

Faust. Werd Ich beruhigt je mich auf ein Faulbett legen,
So sei es gleich um mich getan!
Kannst du mich schmeichelnd je belügen
Dass ich mir selbst gefallen mag,
Kannst du mich mit Genuss betrügen,
Das sei für mich der letzte Tag!
Die Wette biet' ich!

Mefistofeles. Topp!

Faust. Und Schlag auf Schlag!
Werd' ich zum Augenblicke sagen:
'Verweile doch! Du bist so schön!»
Dann magst du mich in Fessein schlagen,
Dan will ich gern zugrunde gehn!
Dann mag die Totenglocke schallen,
Dann bist du deines Dienstes frei,
Die uhr mag stehn, der Zeiger fallen,
Es sei die Zeit für mich vorbei ([22])

Bu mitik sözleşmenin bizim yeni başlangıçlar sorunumuzla ilgili önemi, Faust'un bahse girdiği anda, bundan önceki «dağa tırmananlar» benzetimizde, tepedeki düzlükte uzun süre hareketsiz yattıktan sonra kalkıp kayanın yamacına tırmanmaya başlayanlardan biri gibi olmasıdır ([23]). Bizim benzetmemizin dilinde Faust şunları söylemektedir: «Bu düzlüğü terk edip bunun yukarısındaki yeni bir düzlük aramak üzere bu yamacı tırmanmaya karar verdim. Bu işe kalkışırken emniyeti bilerek ve isteyerek geride bıraktığımı, kendimi tehlikeye attığımı biliyorum. Biliyorum ki bir kere duraklayacak olursam düşerim ve bir kere düşecek olursam yok olurum. Gene de, başarı mümkün olduğu için, ben bu kaçınılmaz riski göze almaya hazırım.»

Olay örgüsünün bu biçimi aldığı bir hikâyede, korkusuz dağcı, yığınla ölüm tehlikesini, umutsuz vartayı atlattıktan sonra, tepeyi başarıyla tırmanarak zafere ulaşır. Gerek Eyüp, gerekse Faust'da, bahsi Tanrı kazanır, daha sonra, Yeni Ahit'de, gene aynı sonuç alınır. Yahweh ile Yılan arasındaki savaş, Tekvin Kitabı'nın ilk şeklinde, Hippolytus'da Artemis ile Afrodite arasındaki savaş gibi sonuçlanmıştı ([24]). Ama aynı antagonist çift arasındaki, İncil'de (Yeni Ahit'de) anlatılan ikinci karşılaşma Tanrı'nın zaferiyle sona erer.

Ayrıca, Eyüb'de, Faust'da ve Yeni Ahit'de, bahsi Şeytan'ın kazanamayacağı ima edilmiş, hattâ açıkça ilan edilmiştir; denilmiştir ki Şeytan Tanrı' nın işine burnunu sokarken Tanrı'nın amacını bozamaz, tersine bu amaca sadece hizmet edebilir ve Tanrı başından beri duruma hâkim olarak Şeytan' ın kendi yenilgisini kendisi hazırlamasına fırsat verir. İsa, başkâhinlere, mabedin kumandanlarına ve ihtiyarlara bunu ima eder gibidir: «Bu sizin saatınızdır ve karanlığın kudretidir ([25]); Pilatus'la konuşurken de öyle: «Eğer sana yukarıdan verilmemiş olsaydı, benim üzerimde senin hiç kudretin olmazdı.» ([26]) Modern bir Hıristiyan ilâhiyatçısının kalemi de aynı imayı işliyor:

> Isa zafere acı ve yenilgi ve ölüm yoluyla erişmiyor. —Onun yaratıkları olan bizler için de aynı— çünkü... aslında bu şeyler zaferin kendisidir... bizim hâlâ da karşısında çarpışmamız gereken kötülüğün yolunu nasıl izlediğini ve sonunda nasıl, başlangıçta direnir ve yok eder göründüğü iyiliğin ta kendisi olduğunu Dirilen Isa'dan görüp anlarız: Tanrı bizden daha da emin olabilmek için bizi terk etmelidir. ([27])

Böylece, Goethe'nin Faust'unda, Cennetteki Önsöz'de bahise girildiğinde, Tanrı Mefistofeles'e şunları söyler,

Du darfst auch da nur frei erschelnen, ([28])

ve Mefistofeles'i bir arkadaş olarak İnsan'a sevinçle vereceğini söyler, çünkü,

reizt und wirkt und muss, als Teufel, schaffen ([29])

Daha da garibi, Mefistofeles Faust'a karşı saldırıya geçtiğinde kendini şöyle tanıtır:

Ein Teil von jener Kraft
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft. ([30])

Aslında Mefistofeles, yaratmayı başardığı bütün kötülüklere ve acılara rağmen, oyun boyunca, sonunda aldanacağı belli olan bir soytarı olarak ele alınmaktadır. Cennetteki Önsöz'den az önce gördüğümüz alıntıda Tanrı Kendisi de bu tarzda konuşur:

Ich habe deinesgleichen nie gehasst.
Von allen Geistern die verneinen
Ist mir der Schalk am wenigsten zur Last. ([31])

Aynı çizgi oyunun birinci bölümü boyunca devam ettikten sonra ikinci bölümde daha da yoğun-

Levent Şahverdi Arşivi

laşır ve özellikle komik bir biçimde yazılan son başarısızlık sahnesinde ([32]) Mefistofeles tam bir soytarı haline sokulur. Faust, ölürkenki konuşmasında, Mefistofeles'le girdiği bahsin temeli olan

Verweile doch, du bist so schön

sözünü tekrarlar; ve Mefistofeles, cesedin başında, bahsi kazandığına inanarak sırıtır; ama erken sevinmiştir; çünkü Faust bu önemli formülü şimdiki zaman için olumlu şekilde değil, gelecek zaman için şartlı olarak söylemiştir:

Zum Augenblicke **dürft'** ich sagen
«Verweile doch, du bist so schön!»...
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Geniesse' ich **jetzt** den höchsten Augenblick. ([33])

Sonunda Mefistofeles bahsi kaybeder; ölen Faust'un ölümsüz yanını burnunun dibinden alıp götürürken duyusal büyüleyicilikleriyle Mefistofeles'in aklını çelen koronun attığı güllerle gülünç bir şekilde sahneden kovalanır. Boşa giden bütün bu emeklerden sonra hem kendine acıyan, hem de kendini aşağılayan Mefistofeles, **Venedik Taciri**'nin sonundaki başarısız Shylock'dan daha da zavallı bir tiptir.

İki büyük modern Batılı oyun yazarımızın yarattığı bu gülünç şekilde hezimete uğramış kötü kişilerin prototipi, İskandinav mitolojisinin Loki'sidir: Loki, kristalleşip mit haline gelmeden önce bir dini ayin olarak oynanan geleneksel ve yazarı belirsiz bir dramda rol oynamıştı. Bu âyin oyununda, Loki,

> İşi, iblisi içinden çıkarmak, düşmanlığı son perdesine vardırıp böylece zaferin yolunu hazırlamak olan kutsal oyuncuydu. İkili özelliği bundan ötürüydü... Böyle bir tip, hayatın fethedilmesini sağlamak için gerekli oyunların ve numaraların suçunu yüklenmek zorundadır, dolayısıyla komik bir kişi, kaderi, sonunda tongaya bastırılmak olan bir dolandırıcı durumuna düşer. ([34])

Şeytan gerçekten kandırıldı mı? Tanrı, kaybedemeyeceğini başından beri bildiği bir bahse mi girdi? Bunu iddia etmek güçtür: çünkü, böyle olsaydı, bütün hikâye baştan sona bir uydurmaca olurdu. Tanrı hiç bir riske girmemiş olurdu. «Kendini tehlikeye atmak» olmazdı bu yaptığı; şüphesiz, «Hiç bir şeyi göze almayan, hiç bir şey kazanamaz da.» Karşılaşma olmayan bir karşılaşma, bir karşılaşmanın yaratacağı sonuçları yaratamazdı: Yani, Yin'in Yang'a geçmesi gibi muazzam bir kozmik sonuç ortaya çıkmazdı.

Aslında Şeytan, Tanrı'nın yaratıklarından birini baştan çıkarmaya kalkışınca, Tanrı Kendisi dünyayı yeniden yaratma fırsatını bulur. Düşmanın çatallı mızrağının vuruşuyla, derinlerdeki bütün pınarlar fışkırır. Şeytan'ın müdahalesi Yin'den Yang'a, statikten dinamiğe geçişi sağlamıştır. Ama Tanrı da, kendi Yin-durumu tamamladığından beri, Kendi kusursuzluğu yüzünden içinden çıkama-

Goethe'nin on dokuzuncu yüzyıl edisyonlarından alınan, eserin başını ve sonunu gösteren bu iki gravürde eski popüler Faust efsanesinin dolaysızlığı az çok görülebiliyor.

69 Şeytan Tanrı'ya meydan okuyor.

70 Şeytan ve Cennet Faust'un ruhuna sahip olmak için çarpışıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

71, 72 ACI ÇEKEREK EDİNİLEN BİLGİ Eyüb'ün ve Çarmıh'taki İsa'nın çektiği acılar başka türlü erişilemeyecek bir anlayış kudreti kazandırıyor.

dığı bu durumu dört gözle bekliyordu. Şeytan, Tanrı'ya bir başka hizmette daha bulunmuş oluyor; Yin bir kere Yang'a dönüşünce, Tanrı'nın daha yüksek bir düzeyde yeniden Yang'dan Yin'e geçerek yaptığı yeni yaratma edimini tamamlamasını Şeytan kendisi de önleyemez. Şeytanî dengesizlik tanrısal eşdengeyi bir kere bozunca, Şeytan barutunu tüketmiş olur; eşdengenin, Tanrı'nın amacının yerine gelmesine uygun yeni bir düzeyde bir daha kurulması artık tamamen Tanrı'nın elinde olan bir şeydir.

Dolayısıyla Şeytan bahsi kaybetmeye mahkumdur; Tanrı onu kandırdığı için değil, boyundan büyük bir işe girdiği için buna mahkumdur (35). Tanrı'ya güçlük çıkarmak gibi haince bir zevkten kendini yoksun bırakamadığı için Tanrı'nın işine yaramış olur. Şeytan, Tanrı'nın bahisten kaçmayacağını ya da kaçamayacağını bilir, ama Tanrı'nın bu bahsi sessiz fakat umut dolu bir şekilde beklediğini bilemez. Tanrı'nın en seçkin yaratıklarından birini mahvetme fırsatını bulunca sevinçten kabına sığamayan Şeytan, Tanrı'ya bütün yaratılmış eserleri yenileme fırsatını verdiğini göremez. Böylece Tanrı'nın amacı Şeytan'a rağmen ama Şeytan'ın aracılığıyla gerçekleşmiş olur (36).

Görülüyor ki olay örgüsünün dönüm noktası, Tanrı'nın girişilen bahse konu olan yaratığının oynayacağı rolde düğümlenmektedir; işte burada, gene her yanımızı mantıkî çelişkilerin kapladığını görüyoruz. Bir Eyüp ya da bir Faust seçilmiş bir araç, aynı zamanda yok edilecek bir araçtır ve sınavını verme süreci içinde zaten işlevini yerine getirmiştir, onun için, aracın Yeryüzünde ateşe dayanamayıp erimesi ya da ateşten daha çelikleşmiş olarak çıkması, Gökyüzünde oynanan dram açısından hiç bir şeyi değiştirmez. Tanrı ondan istediğini kazansa bile —tamamen yok etmeyi başarsa bile— gene Tanrı'nın amacı gerçekleşir ve gene Şeytan'ın planları boşa çıkar; çünkü, yaratık kurban edilse bile Yaradan yaşar ve yaratığın kurban edilmesi sayesinde yaratma süreci devam eder:

> Yerin temelini eskiden kurdun,
> Gökler de ellerinin işidir.
> Onlar yok olacak, fakat sen duracaksın,
> Ve hepsi esvap gibi eskiyecek;
> Onları bir kaftan gibi değiştirecsksin ve değişecekler.
> Fakat sen osun,
> Ve yıllarının sonu yoktur. (37)

Gene, Tanrı ile Şeytan arasında iddialaşma konusu olan seçilmiş yok edilme aracı, Onların ortak hareket alanıdır, savaştıkları arena, üzerinde oynadıkları sahnedir. Tanrı'nın yaratıp Şeytan'a terk ettiği bu yaratık, peygamberin gözünde, hem Yaratan, hem de Baştan Çıkaran'ın ete kemiğe bürünmüş şeklidir; psikoloğun analizinde ise gerek Tanrı gerekse Şeytan, ruhunda çatışan psişik güç-

Levent Şahverdi Arşivi

lere indirgenir; mitolojinin sembolik dili dışında bağımsız bir varoluşları yoktur bu güçlerin.

Tanrı ile Şeytan arasında iddialaşmaya konu olan yaratığın Tanrı'nın ete kemiğe bürünmüş şekli olduğu kavramı tanıdık bir kavramdır. Yeni Ahit' in merkezi tema'sı budur. İddialaşma konusunun aynı zamanda Şeytan'ın da ete kemiğe bürünmüş şekli olduğu kavramı bu kadar yaygın değildir, ama belki öteki kadar derin bir düşüncedir. Faust'u, anladığı ruha, henüz belirmemiş Mefistofeles'e benzerliğini ilân ederek yıkan Dünya Ruhu ile Faust arasındaki karşılaşmada bu da dile gelir:

Faust. Der du die weite Welt umschweifst,
Geschaftiger Geist, wie nah fühl' ich mich dir!
Geist. Du gleichst dem Geist den du begreifst,
Nicht mir! **(Vershwindet).**
Faust. (zusammenstürzend). Nicht dir?
Wem denn?
Ich ebenbild der Gottheit!
Und nicht einmal dir! (38)

Şimdi bu «Şeytan-Tanrı»nın, bu parça ve bütünün, bu yaratık ve yaratıkta cisimleşmenin, bu arena ve gladyatörün, bu sahne ve oyuncunun rollerini gözden geçirmemiz gerekiyor; çünkü olay örgüsünün bahse girme motifini içeren şeklinde Cennet ve Cehennem Güçleri arasındaki karşılaşma oyunun sadece önsözü, Yeryüzünde bir insanın acısı ise oyunun özüdür.

Bu dramın her sunuluşunda, acı çekme insan protagonistin rolüdür (ister Nasıralı İsa, ister Eyüp, ister Faust ile Gretchen, ister Adem ile Havva, ister Hippolytus ile Phaedra, ister Hoder ile Balder bu rolü oynasınlar). «Hor görüldü, ve insanlar tarafından bırakıldı; acıları tanımış, elemlerin adamı.» (39) «Kırbaçlanacak, zincire vurulacak, kızgın demirlerle gözlerine mil çekilecek, her türlü işkenceye konacak ve sonunda kazığa oturtulacaktır.» (40) Faust karşımıza çıktığında insanî bilgiler düzeyindeki üstünlüğünü tamamen küçümsemektedir (41); büyüyle uğraşmaya başlar, ama Dünya Ruhu'ndan sert bir darbe yer (42); sonra Mefistofeles'in kendisini soktuğu duyular ve cinsellik hayatında ilerler ve Margaret'in hücresinde, kızın öldüğü günün şafağında, Eyüp (43) gibi, acılar içinde haykırır: «Ah, keşke doğmaz olaydım.» (44) Serbestçe giren Gretchen (45), Ölüm Gölgesi Vadisi'nden geçirilir:

Mein Ruh' ist hin,
Mein Herz ist schwer;
Ich finde sie nimmer
Und nimmermehr. (46)

Bu role göre yaratılmış bir insanın öznel yaşantısı, William James'in anlattığı, yetersiz eterle ameliyat olan bir kadının aşağıdaki rüyasında olağanüstü bir canlılık ve keskinlikle iletilmiştir:

> Büyük bir Varlık ya da Güç gökyüzünden geçiyordu, ayağı bir çeşit yıldırıma dayalıydı, rayda giden bir tekerlek gibi, yani yıldırım onun yoluydu. Yıldırım, tamamen, birbirleri üstüne yığılmış sayısız insanların ruhlarından yapılmaydı ve ben de o insanlardan biriydim. O varlık düz bir çizgide ilerliyordu ve çizginin ya da ışıltının her parçası, sınıf o ilerlesin diye kısa bilinçli varoluşunu yaşıyordu. Doğrudan doğruya Tanrı'nın ayağı altında olduğumu düşündüm, onun kendi hayatını, benim sancılarımı öğüterek çıkardığını sandım. Sonra gördüm ki onun da bütün gücünü kullanarak yapmaya çalıştığı şey yolunu değiştirmek, bağlı olduğu yıldırımı, gitmek istediği yöne doğru eğmekti. Esnekliğimi ve çaresizliğimi yokladım ve onun başarıya ulaşacağını anladım. Beni büktü, benim sancım sayesinde köşesini döndü, hayatımda hiç duymadığım kadar acıttı beni ve acının en keskin anında, geçerken, gördüm. Bir an için, şimdi hatırlamadığım birtakım şeyleri anladım, aklı başında kimsenin hatırlayamayacağı şeylerdi bunlar. Açı geniş bir açıydı ve uyanırken hatırladığıma göre bunu dar ya da dik açı yapsa hem daha çok acı çeker hem de daha çok şey «görürdüm» ve herhalde ölürdüm...
>
> Gözüme ilişen şeylerden bazılarını kısaca anlatacak olursam, şöyle bir şeylerdi:
>
> Ebedî acı çekme zorunluğu ve acının ebediyen bir başkası adına çekilmesi. En kötü acıların örtülü ve anlatılmaz tabiatı; —dehanın edilginliği, nasıl kendi özünde sadece bir aracı ve savunmasız olduğu, kıpırdatmayıp kıpırdatıldığı, nasıl yapması gerekeni yaptığı; —bedeli ödenmemiş buluşların imkansızlığı;— son olarak, acı çeken «görücü» ya da dehanın, kendi kuşağının kazandıklarına karşılık olarak acılarının aşırılığı. (Bir bölge halkını kıtlıktan kurtarmaya yetecek kadar kazanmak için canını dişine takmış bir insan gibi, sonunda, ölüm halinde ama sevinçli, buğday almak için sürüne sürüne bir çuval para getiriyor, ama Tanrı çuvalı elinden alıyor, bir tek mangır bırakıyor, ve diyor ki, «Bunu onlara verebilirsin. Onlar için kazandığın budur. Gerisi BENİM.») Ayrıca, gördüklerimizin gösterebildiklerimizden ne kadar daha fazla olduğunu da hiç unutulmayacak bir şekilde gördüm.

Nesnel olarak bakılırsa, bu çetin çile, çilecinin Tanrı'nın amacına hizmet edebilmek için geçmesi gereken bir dizi aşamadan meydana gelir. (47)

Birinci aşamada oyunun insan protagonisti —Baştan çıkarıcının bir saldırısına tepki olarak— bir eyleme geçer ve bu edilginlikten etkinliğe, durgunluktan harekete, sakin havadan fırtınaya, uyumdan uyumsuzluğa, aslında Yin'den Yang'a geçişi başlatır. Eylem dinamik bakımdan alçakça olabilir: «Ancient Mariner»in (Coleridge'in bu adı taşıyan şiirindeki Yaşlı Denizci) Albatrosu vurması ya da Loki'nin Balder'i kör Tanrı Hoder aracılığıyla ökseotu okuyla vurması gibi; ya da dinamik bakımdan yüce olabilir: İsa'nın, Ürdün nehrinde vaftizini izleyen, ıssızlık içinde baştan çıkarma girişimi olayında olduğu gibi, Seçilmiş Halk'ın bu dünyayı kılıç zoruyla yönetmesi için gelen militan Mesih olmayı yadsıyarak geleneksel Yahudi inancına karşı çıkması (48). Eylemin özü ahlaki özelliği değil, dinamik sonucudur. Yaşlı Denizci'nin eylemi

Levent Şahverdi Arşivi

geminin ve tayfalarının talihini değiştirir; İsa'nın eylemi Mesih kavramına yeni bir anlam verir ve böylece daha önce orada varolmayan bir gücü de bu kavrama katar (49). Eyüb'ün çilesinde buna tekabül eden eylemse doğduğu güne lanet etmesidir (50): Bu protesto Eyüb'ün meziyetleri ve Tanrı'nın adaleti sorununu ortaya getirir. Faust'un çilesinde bu nokta daha çok işlenir ve daha açık seçik hale konur.

Mefistofeles'in müdahalesinden önce de Faust kendi Yin-durumundan çıkmak için kendi başına birtakım çabalar içine girmiştir; insanî bilgisini yetersiz bulmaktadır. Büyü yoluyla manevî hücresinden kaçmaya çalışırken Dünya Ruhu'nun darbesini yer (51); intihar ederek kaçmayı dener, ama melekler korosunun şarkısı buna engel olur (52); eylemden vazgeçerek tefekkür alanına itilir; ama zihni hâlâ eylemle uğraşır ve 'Im Anfang war das Wort'u «Im Anfang war die Tat» (53) diye değiştirir. Mefistofeles daha o anda da yarı hayvan bir biçimde oradadır; ama ancak baştan çıkarıcı karşısına insan kılığında gelip dikilince Faust dinamik eylemini yapar ve bütün maddî ve manevî evreni lanetler (54). Bunun üzerine, enginlerin derinlikleri boşalır ve göze görünmez ruhların korosu, eski yaradılışın yıkılıp yeni yaradılışın başlamasını hem ağıt, hem de sevinç şarkılarıyla karşılarlar.

Weh; Weh!
Du hast sie zerstört,
Die schöne Welt
Mit machtiger Faust;
Sie stürzt, sie zerfallt!
Ein Halbgott hat sie zerschlagen!
Wir tragen
Die Trümmern ins Nichts hinüber,
Und klagen
Über die verlorne Schöne.
Machtiger
Der Erdensöhne,

Praschtiger
Bäue sie wieder,
In deinem Busen baue sie auf!
Neuen Lebenslauf
Beginne
Mit hellem Sinne,
Und neue Lieder
Tönen darauf. (55)

Bu ruhların, Mefistofeles'in kendine ait olduğunu iddia ettiği şarkılarında (56) Yang'ın ilk notaları çınlar. Başmeleklerin ilahisi.—

Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich, wie am ersten Tag—

şimdi aşılmıştır.

İskandinavya evreninde de, Loki'nin kışkırtmasıyla kör Hoder dinamik eylemini bilmeden yerine getirip Balder'i öldürünce aynı şey olur:

Hayat solar ve lanetleme, tanrılardan insanların barındıkları yerlere yayılır. İnsanların düşünceleri kararır, doğadaki altüstlük ve kendi zihinlerindeki kargaşalık yüzünden karmakarışık olur ve şaşkınlığa düşen insanlar hayatın ana ilkelerini yıkarlar. Kan bağları parçalanır, körlemesine öfkeye yerini bırakır; kardeşler birbirleriyle dövüşür, hısımlar birbirlerinin kanını döker, kimse arkadaşına inanmaz; yeni bir çağın şafağı söker: Kılıçların çağı, baltaların çağıdır bu; insanların kulakları çarpışıp kırılan kalkanların şakırtıları ve cesetlerin başında uluyan kurtların sesiyle dolar. (57)

Tekvin Kitabı'ndaki İnsanın Düşüşü hikâyesinde, dinamik eylem, Yılan'ın kışkırtmasıyla Havva'nın bilgi ağacının meyvasını yemesidir; burada mitin tarihte yeni başlangıçlara uygulanması dolaysızdır. Aden Bahçesi'nde Adem ile Havva'nın görünüşü, uygarlık-öncesi İnsan'ın, Yeryüzündeki bütün bitki ve hayvanlar üzerinde egemenliğini kurduktan sonra, ekonominin «yiyecek-toplama» aşamasında eriştiği Yin-durumunu hatırlatır. Bu durum Helen mitolojisinde de «Kronos çağı» olarak hatırlanır (58). İyilik ve Kötülük bilgisi ağacının meyvasını tatma dürtüsüne cevap olarak Düşüş, başarılmış bütünleşmeyi bırakıp yeni bir bütünleşmeyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı belirsiz yeni bir farklılaşma sürecine girme meydan okumasının kabul edilmesini simgelemektedir. Bahçe'den kovulmak ve Kadın'ın çocuğunu acıyla doğurup Erkek'in ekmeğini alnının teriyle kazanacağı düşman bir dış dünyaya atılmak, Yılan'ın meydan okumasını kabul etmenin getirdiği çiledir. Adem'le Havva arasındaki bunu izleyen cinsel ilişki toplumsal yaratma eylemidir. Doğmakta olan iki uygarlığı temsil eden iki oğulun doğumuyla meyvasını verir: Koyun çobanı Habil ile toprak ekicisi Kabil (59).

Uygarlığın tarımla, ilerlemenin de didinmeyle eşitlenmesine Helen edebiyatında, Hesiod'un ünlü dizesinde raslanır:

Başarının bedeli didinmedir; ve tanrılar bedelin önceden ödenmesini şart koştular. (60)

Bu sözler Vergilius'da yankılanır:

Çiftçinin yolunun düzgün olmaması Jüpiter Baba'nın buyruğuydu. Yorucu toprak kazma işini o başlattı. Bizim insanca aklımızı endişeyle bileği. Diyarının çürümesine yol açacak tembelliğe tahammülü yoktu. (61)

Origen de aynı hikâyeyi daha genel bir çerçevede, daha az sayıda şiirsel imgeyle anlatır. Origen, Helen filozofu olmaktan çıkmaksızın Hıristiyan Kilisesi'nin Baba'larından biri olmayı başarmış bir ikinci yüzyıl düşünürüdür.

Tanrı, insanın zekasını her yerde kullanmasını istiyordu, çünkü kullanılmayan zeka işleklikten ve sanatlardan uzak kalır. Onun için Tanrı insana ihtiyaçlar verdi, bu ihtiyaçları yüzünden kendisine yiyecek ve barınak sağlayacak sanatlar icat etmesini istedi. Zekalarını Tanrı'nın felsefi bilgisi için yormak istemeyenlerin bu zekayı büsbütün işletmemelerindense, zor duruma düşüp sanatlar ve hünerler icat etmekte kullanmaları daha iyi olurdu. (62)

Levent Şahverdi Arşivi

Şu halde insan protagonistin çilesindeki ilk aşama dinamik eylem yoluyla Yin'den Yang'a geçmektir (Tanrı'nın yaratığı bunu düşmanın kışkırtmasıyla yapar). Bu Tanrı'ya, Kendi yaratıcı etkinliğinde devam etme fırsatını verir. Ama bu ilerlemenin bir bedeli de vardır; ve bedeli ödeyen Tanrı değil —Tanrı, ekmediği yerde biçen, biçmediği yerde toplayan, sert bir efendidir— (63) Tanrı'nın hizmetkârı, insan ekicidir.

İnsan protagonistin çilesindeki ikinci aşama buhrandır. Yaratıcısı ve Efendisi'nin yaratıcı gücünü yeniden serbest bırakan dinamik eyleminin, kendisini de acılara ve ölüme giden bir yola soktuğunu kavrar. Hayal kırıklığı ve dehşet içinde, Tanrı yararına da olsa kendi başına sardığı bu kadere isyan eder. Tanrı iradesinin aracı, Tanrı'nın elindeki âlet olmaya bilinçli bir şekilde rıza gösterdiğinde buhran çözülür ve bu edilginlik içinde etkinlik, bu yenilgi içinde yengi, bir başka kozmik değişiklik getirir. Birinci aşamada dinamik eylem nasıl Evreni sarsıp Yin'den Yang'a geçirdiyse, ikinci aşamadaki boyun eğme eylemi de Evrenin ritmini tersine çevirir: Şimdi gidiş hareketten durgunluğa, fırtınadan sakin havaya, uyumsuzluktan uyuma, Yang'dan Yin'e doğrudur.

Bir Helen şairinin feryadında, sonraki boyun eğmeye yol vermeyen bir acı kulağımıza çalınıyor:

> Keşke alınyazımı yazılmasaydı
> Beşinci ve sonuncu kuşağın arasında!
> Keşke onlardan önce ölmüş olaydım
> Ya da onlardan sonra başlasaydım yaşamaya! (64)

İskandinavya mitolojisinde Odin, Ragnarok arifesinde, Alınyazısının sırrını bunu ellerinde tutan güçlerden koparmaya çalışırken tragedya daha yüksek bir düzeye çıkar; çünkü Odin bu sırrı kendisi hayatta kalmak için değil, Herkesin Babası olarak ondan himaye bekleyen bütün tanrılar ve insanlar Evreni için koparıp almaya çalışır. İsa'nın carmiha gerilmesi olayın bütün psikolojik yaşantısını bize iletir.

İsa, Galile'den Kudüs'e son yolculuğunda kaderini kavrayınca duruma tamamen hâkim olur; aşıran ve yıkılanlar, biçim değiştirmesinden hemen önce (65) ve hemen sonra (66) sezgisini iletti- havarileridir. Çarmıha gerilmenin arifesinde, etsemani Bahçesi'nde (67) ilk acıyı duyar ve bu dua ile aşar: «Ey Baba, eğer ben onu içmeden çmesi mümkün değilse, senin iraden olsun.» (68) na carmıhta asılıyken acı geri gelir, o zaman son umutsuzluk çığlığını atar: «Allahım, Allahım, beni niçin bıraktın?» (69). Fakat bu da son boyun eğme sözlerine yol göstermiş olur: «Baba, ruhumu ellerine bırakıyorum» (70), ve «Tamam oldu» (71).

Aynı acı ve boyun eğme —burada tamamen psikolojik bir çerçevede— Romalılara Mektup'da da görülür. «Ne zavallı adamım! Bu ölüm bedeninden beni kim kurtaracak?» çığlığını şu sözler izler: «Rabbimiz İsa Mesih aracılığıyla Allaha şükür! İmdi öyle ise, ben kendim gerçekten fikirle Allahın şeriatına, fakat bedenle günah kanununa kulluk ediyorum.» (72)

Yaşlı Denizci de, Düğün Konuğu'na aynı yaşantıyı anlatır. Yaşlı Denizci Albatros'u vurup öldürmek gibi canice, ama dinamik bir eylemle «ölüm-içinde-hayat» çilesini kendi başına sarmıştır:

> Yalnız, yalnız, yapayalnız,
> Yapayalnız bir koca enginde!
> Ve tek bir ermişin acımadığı
> Ruhum acılar içinde.
> Onca adam, öylesine güzel!
> Hepsi de ölmüş, uzanmıştı:
> Ve binlerle yapışkan yaratık
> Yaşıyordu; ben de yaşadım.

Bu çile sürecinde acıyı çeken insan, eyleminin sonuçlarına boyun eğdiği ve daha önce, yüreği katıyken sadece çirkinlik gördüğü yerde güzellikler görmeye başladığı zaman lanetten kurtulur:

> Ah mutlu, yaşayan varlıklar! Dil
> yetmez güzelliklerini dökmeye:
> Bir sevgi pınarı boşandı kalbimden,
> Bilmeden kutsadım hepsini:
>
> Mutlaka bir aziz bana acıdı da,
> Bilmeden kutsadım hepsini.
> O an ilk kez dua edebildim;
> Ve rafahlayan boynumdan
> Albatros düştü, battı
> Kurşun gibi denize.

Bu romantik Oddysseianın dönüm noktası burasıdır. Gemiyi durduran tanrısal güçler şimdi onu limana sürükler ve baladın kötü kişisini —ya da kahramanını— yurduna getirirler.

Eyüp de önce arkadaşlarıyla konuşur ve Elihu ona Tanrı'nın adil olduğunu ve Ondan korkmak gerektiğini çünkü bilgeliğinin araştırılamayacağı büyük sözleri olduğunu anlatır, sonra da Tanrı Kendisi gökgürültüsünün içinden seslenerek acı çeken insanı tartışmayı sürdürmeye çağırır. Eyüp bunun üstüne Tanrı'ya boyun eğer.

> O zaman Eyüb Rabbe cevap verip dedi:
> İşte, ben değersiz bir şeyim; sana ne cevap vereyim?
> Elimi ağzıma koyuyorum.
> Bir kere söyledim, ve cevap vermem;
> Ve iki kere söyledim, ve artık etmem...
> Sen her şeyi yapabilirsin, bilirim,
> Ve hiç bir muradın alıkonmaz...
> Bundan ötürü anlamadığım şeyleri söyledim,
> Benden üstün olan bilmediğim şaşılacak şeyleri...
> Senin için kulaktan işitmiştim;
> Şimdiyse seni gözüm gördü.
> Bundan ötürü kendimi hor görmekteyim,
> Ve tozda ve külde tövbe eylemekteyim. (73)

Bu Suriye şiirinde psikoloji oldukça kaba sabadır. Boyun eğme, ruhun manevî sezgisi yoluyla değil de, Tanrı'nın karşı durulmaz gücünün çıplak

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞKALDIRMADAN BOYUN EGMEYE

73 «Keşke doğmaz olaydım.» Eyüb çektiği acılar arasında Tanrı'nın amacını anlayamadığı için Tanrı'nın iyiliğine inancını inkâr ediyor.

74 «Tanrı'yı kınayan kimse, o versın cevabını.» Tanrı, gökgürültüsünün için den Eyüb'e cevap veriyor. William Blake'in sulu boyaları.

gözle görülüşü sonucunda gerçekleşmektedir. Drama Goethe'nin verdiği biçimde acı çekme ve boyun eğme sırası, olay örgüsünün düğümü ve sonucu olarak yerini almaktadır —Gretchen, I. Bölümün son sahnesinde ([74]) Faust ise II. Bölümün çözüm sahnesinde ([75]) buradan geçerler— ama eserin ahlakî mesajı tamamen değişmiştir.

Gretchen'in hücresindeki sahnede, son gününün külrengi şafağında, Mefistofeles kızın acısından yararlanarak alınyazısından kaçma yolları öğretmeye ve böylece onu kurtuluştan yoksun bırakmaya çalışır. Şimdiye kadar denediği en kolay girişim gibi görünür bu ona. Kurbanı, karşılaşacağı şeylerin hayaliyle dehşete düşmüştür; insan hayatiyetinin en aşağı noktasına indiği bir saattir; ölüm sancıları yaklaşmaktadır; kurtuluş umudu ansızın ve beklenmedik bir biçimde önerilir ve büyüyle açılan hapisane kapısından birlikte kaçmalar için yalvaran da Gretchen'in sevgilisi Faust'un ta kendisidir. Ama acılar içinde sayıklayan Gretchen Faust'un ricalarına aldırmaz görünür. Sonunda Mefistofeles sabırsızlanarak kendisi lafa karışır. Bu, kışkırtıcının yenilgi anıdır; çünkü onun ne olduğunu anlayan Gretchen yarı baygın halinden uyanır ve Tanrı'nın yargısına sığınır. Aeskhilos'un Kassandra'sı gibi bir kâbus içinde bulunduğu noktaya mıhlanıp kalmaz, Platon'un Sokrates'i gibi, çok iyi bildiği bir kaçış yolunu bilinçli olarak yadsır:

Margarete. Was steigt aus dem Boden herauf?
Der! Der! Schick' ihn fort!
Was will er an dem heiligen Ort?
Er will mich!
Faust. Du sollst leben!
Margarete. Gericht Gottes! Dir hab' ich mich übergeben!
Mephistopheles (zu Faust). Komm! Komm! Ich lasse dich
mit ihr im Stich.
Margarete. Dein bin ich, Vater, Rette mich!
Ihr Engel! Ihr heilligen Scharen.
Lagert euch umher, mich zu bewahren!
Heinrich! Mir graut's vor dir.
Mephistopheles. Sie ist gerichtet!
Stimme (von oben). Ist gerettet!
Mephistopheles (zu Faust). Her zu mir!
(Verswindet mit Faust).
Stimme (von innen, verhalend). Heinrich! Heinrich! ([76])

Üçüncü aşamada, ikinci aşamada başlatılan Yang'dan Yin'e kozmik ritmin geri dönüşü tamamlanır. Ragnarok'un doruğunda, Thor Ejderha ile ve Odin de Kurt'la karşılaştığında,

> «Güneş kararmıştır, toprak dalgaların altında kalır, yıldızlar yağar, yalımlar fırlar ve gökyüzünü yalar.» Ama sonra Kurdun «son uluması duyulur dünyanın ateşi yatışırken.» «Gürültü ve sesler kesilince yeryüzü bir kere daha yemyeşil tazeliğiyle denizden çıkar; tepelerden aşağı çaylar koşuşur;... Tanrılar kendiliklerinden ekilmiş tarlalarda buluşur, eski bilgeliğin, eski işlerin öyküsünü hatırlar-

Levent Şahverdi Arşivi

lar, ayaklarının dibindeki çimende altın masalar vardır. Çatısı altından, güneşten de güzel yeni bir saray yükselir. Burada dürüst kalpli insanlar oturacak ve istedikleri gibi eğleneceklerdir. Sonra yukarıdan, her şeye kadir olan iner. Karanlık ejderha uçarak uzaklaşır, yeri süpüren kanatları cesetlerle ağırlaşmıştır; dipsiz kuyuya dalar ve gözden kaybolur.» (77)

Tanrı'nın yaratıklarından birinin çilesi sayesinde Tanrı'nın sağlayabildiği bu yeni yaratmada acı çeken insanın kendisi de, kışkırtıcının meydan okumasına karşılık verirken arkasında bıraktığı durumdan daha yüksek bir düzeyde bir huzur, mutluluk ve uyum dünyasında yaşamaya başlar. Eyüb'ün Kitabı'nda başarı şaşırtıcı derecede kaba sabadır —Tanrı Eyüb'ü, hiç bir insana hesap vermek zorunda olmadığına inandırır— ve bu yüzden restorasyon da oldukça yontulmamış bir biçimde maddidir: «Ve Rab Eyubun sonun başlangıcından ziyade bereketli etti». Ona kaybettiklerinden daha güzel kızlar ve eskisinin iki katı kadar koyun, deve, öküz ve eşek verir (78). Yeni Ahit'de, İsa'nın acısı, boyun eğmesi ve çarmıha gerilmesi İnsanın Bağışlanmasını sağlar ve bunu Kurtarıcı'nın dirilişi ve göğe yükselişi izler. İskandinav mitolojisinde Odin bir ağaçta asılı kaldıktan sonra hayata döner, bilgeliğe sahip olmak için tek gözünü çıkarıp atmazdan öncekinden daha keskin görür şimdi kalan tek gözü (79). Goethe'nin, **Faust**'unda, Bakire Tanrıça'nın peşindeki tövbekârlarla birlikte, sarp dağın tepesine tırmanmayı başaran hacılara bir aydınlık görüş bağışladığı ikinci bölümün son sahnesi, oyunun ilk bölümünün başlangıcı olan Cennetteki Önsöz'ün karşılığıdır. Mitin Hıristiyanlıkdaki biçiminde İnsan'ın Bağışlanma'dan sonraki mutluluğu Düşüş'den önceki masumiyetine nasıl tekabül ediyorsa, bu iki sahne de aynı şekilde birbirlerine tekabül ederler. Kozmik ritm tam bir daire çizerek Yin'den Yang'a ve Yang'dan Yin'e geçmiştir; ama ikinci Yin birinciden, ilkbaharın sonbahardan ayrılması gibi ayrılır. Başmeleklerin ilâhisini söyledikleri (80), Faust'un lanetiyle yıkılan (81) yaradılışın eserleri yeniden ihtişam içinde yükselir ve sonunda Pater Profondus ile ilahileri söylenir (82); ama şimdi hasat zamanı olgunluğu içinde değil, filizlenme halindedirler. Faust'un dinamik eylemi ve Gretchen'in boyun eğmesi sayesinde Tanrı her şeyi yenilemeyi başarmıştır; bu yeni yaratmada, tanrısal dramın insan protagonistlerinin de rolü vardır. Dünyadaki son gününün şafağında Cennet'den gelen bir sesin kurtuluşunu ilan ettiği Gretchen Meryem'in arkasındaki tövbekârlardan biri olarak ortaya çıkar ve Doktor Marianus olarak ortaya çıkan, onunla birleşmeye gelen Faust da onu bu bağışlanmış durumlarında görme hakkını kazanır.

Das Unzulangliche.
Hier wird's Ereignis;
Das Unbeschreibliche.
Hier ist's getan. (83)

Böylece Tanrı'nın sert bir Efendi olmadığı anlaşılır. Tanrı yaratığının çilesi, sonradan bakıldığında, Tanrı'nın duygusuzluğunun ya da zulmünün değil, sevgisinin açıklanması olarak görülür.

So ist es die allmachtige Liebe
Die alles bildet, alles hegt. (84)

«Çünkü Tanrı sevdiğini terbiye eder ve aldığı her evladını cezalandırır.» **«Pathei mathos.»** (85)

Son olarak, zafere ulaşan acı çeken insan bir öncü olarak çalışır. «Çünkü hayata götüren kapı dar ve yol sıkışıktır ve onu bulanlar azdır.» (86) Tanrısal dramın insan protagonisti sadece yaradılışı yenilemek fırsatını vermekle Tanrı'ya hizmet etmiş olmaz, aynı zamanda öbür insanlara da yeni bir yol göstererek hizmet eder (87). Eyüb'ün araya girmesi Tanrı'nın Eyüb'ün arkadaşlarına karşı gazabını yatıştırır. (88) Gretchen'in araya girmesi Faust'un bağışlanmasını sağlar (89). İsa havarilerine çilesini ilk çıtlattığında şunları söyler: «Bir kimse ardımdan gelmek isterse, kendisini inkar etsin, ve haçını yüklenip ardımca yürüsün» (90), ve sonra çarmıha gerilmenin arefesinde şunları ekler:

75 SONUÇLANMA Melekler Faust'un ruhunu Cennete götürüyor. Max Beckmann'ın yirminci yüzyıl yorumu.

Levent Şahverdi Arşivi

«Ve ben yerden yukarı kaldırılsam, bütün insanları kendime çekeceğim.» (91)

Mitolojinin ışığıyla meydan okuma ve tepkilerin tabiatına biraz nüfuz edebildik. Yaratmanın bir karşılaşma sonucu ortaya çıktığını ya da —Mitik imgeleri bilimsel terminolojiye çevirirsek— doğuşun bir karşılıklı etkileşme işlevi olduğunu gördük. Şimdi, ırk ve çevreye yeni bir ışık altında bakıp bu fenomene değişik bir yorum getireceğiz. Bundan böyle, uygarlıkların doğuşunun nedenini anlamak için her zaman ve her yerde tıpatıp aynı sonucu yaratan basit bir sebep aramayacağız. Uygarlıkların çıkışında, aynı ırkın ya da aynı çevrenin bazı durumlarda verimli, bazı durumlarda kısır kaldığını görünce şaşırmayacağız. Bazan tek ve aynı meydan okuma, hattâ bu meydan okuma aynı koşullar altında aynı ırk ve aynı çevrenin karşılıklı etkileşmesi bile olsa, değişik durumlarda değişik tepkiler doğuruyorsa, bu değişkenlik olayına da şaşmayacağız. İki ya da daha fazla durum arasındaki özdeşlik bilimsel bakımdan ne kadar kesin olursa olsun, bu durumların sonuçlarının birbirlerine kesinlik ölçüsünde ya da herhangi bir ölçüde uymasını beklemeyeceğiz. Sorunu, bilimsel bir çerçeve içinde, cansız birtakım güçlerin hareketlerinin bir işlevi gibi ele alırken haklı olarak Doğanın tekdüzeli olduğu postülasına dayanmıştık. Ama şimdi bu bilimsel postülaya da dayanmayacağız. Bilimsel bir şekilde formüllendirilmesi mümkün bütün ırksal, çevresel ya da benzeri verileri kesin olarak bilsek bile, bu verilerin temsil ettiği güçler arasındaki karşılıklı etkileşmenin sonucunu önceden tahmin edemeyeceğimizi **a priori** kabul etmek zorunda olduğumuzu bileceğiz. Tahmin edemeyiz, çünkü eylemin bu düzeyinde, «güçler» insanlardır.

İnsanlar arasındaki karşılaşmaların sonuçlarının önceden kestirilemeyeceği, yaşantının bilinen bir verisidir. Askerî bir uzman, iki düşman genel kurmayın kaynaklarını ve eğilimlerini «içeriden» bilmekle dahi bir savaşın veya bir seferin sonucunu önceden kestiremez. Bir bric uzmanı da, herkesin elindeki kağıtları aynı şekilde bilmekle oyunun sonucunu söyleyemez. Her iki benzetmede de «yakın bilgi» bilgi sahibinin kesin sonuçlara varmasını sağlamaz, çünkü ne kadar yakın olursa olsun tam bilgi değildir. En iyi bilgilerle donanmış bir seyircinin bile erişemeyeceği bir bilinmeyen nicelik olmalıdır, çünkü oyuncular veya savaşçılar da bunu bilemezler ve bu niceliği bilmemeleri hesaplamayı imkansızlaştırır, çünkü denklemde hesabı yapanın çözmesi gereken en önemli terim budur. Bilinmeyen nicelik, oyuncuların, çileye nasıl tepki göstereceklerdir. «Fiziksel nedenler sadece, ruhumuzu ya da kişiliğimizi oluşturan gizli ilkeler yoluyla etken olabilirler.» (92) Bir general kendi insan-gücünü ve cephanesini, ayrıca düşmanının kaynaklarını bilebilir; düşmanının planlarını da kurnazca sezebilir ve bütün bu bilgilerin ışığında kendi planlarını kendisi için en avantajlı bir biçimde tasarlayabilir. Ama hareket başlayıp kavgaya girişilince düşmanının ya da düşmanının kumandasındaki birliği meydana getiren insanlardan herhangi birinin eylem içinde nasıl davranacağını önceden bilemez; kendi adamlarının nasıl davranacağı da önceden bilinmez; kendi kendisinin nasıl davranacağını da önceden bilemez. Ne var ki, ölçülüp tartılması ve bilimsel bir şekilde önceden hesaplanması yapıları gereği imkansız olan bütün bu psikolojik ögeler, karşılaşma başladığı zaman sonucu belirleyen asıl güçlerdir. Askerî dâhi, önceden bilenemezi tekrar tekrar tahmin edebilen ya da sezebilen generaldir ve tarihî askerî dâhilerin çoğu —Cromwell ve Napoleon gibi değişik mizaçta ve görüşte komutanlar— insan-gücü, cephane, zeka ve stratejinin kendilerine zaferi kazandıran tılsımlar olmadığını açıkça görebilmişlerdir. Bütün ölçülebilir ve yönetilebilir etmenleri sonuna kadar hesapladıktan sonra —«Tanrı büyük taburlardan yanadır» ya da «Tanrı kendini korumayı bilene yardımcı olur» ya da «Tanrı'ya iman edip barutunu da kuru bulundurmaya bakmalı» gibi sözler söylerler— gene de zaferin düşünceyle kestirilemeyeceğini ve iradeyle kazanılamayacağını, çünkü zaferin sonunda ne düşünce ne de iradenin nüfuz edebildiği bir kaynaktan geldiğini açıkça itiraf etmişlerdir. Dindarsalar, «Bize zafer kazandıran Tanrı'ya şükürler olsun», diye haykırmışlardır; şüpheciyseler, zaferlerini Talih'e ya da kendi yıldızlarının uğuruna bağlamışlardır; ama nasıl bir dil kullanırlarsa kullansınlar, hep aynı yaşantının gerçekliğini doğrulamışlardır: Bu da, bir karşılaşma sonucunun önceden bilinemeyeceği, önceden belirlenmiş bir yanı olmadığı, yeni bir yaratma gibi, karşılaşmanın kendi içinden doğduğu yaşantısıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

INSAN'IN ZAFERİ

76 Kuzey Sudan'da sulanmış tarladan kuru çöle ani geçiş, yabanlıktan ekime yatkın toprak koparmanın ne kadar büyük bir çaba gerektirdiğini gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

77 Çabanın devamı: Kuyu zinciri çöldeki İnsan için bir yaşama çizgisi meydana getiriyor.

14 Üstünleşmenin Çetinliği

Bundan önceki bölümde, uygarlıkların doğuş nedeninin, «meydan okuma-ve-tepki» adını verdiğimiz karşılıklı etkileşme kalıbı içinde aranması gerektiği sonucuna vardık. Neden-sonuç ilişkisinden farklı olarak, bir meydan okumanın tepkisi değişebilir, dolayısıyla önceden tahmini mümkün değildir. Aynı meydan okuma bazı durumlarda yaratıcı bir tepkiye yol açarken, başka durumlarda aynı sonucu vermeyebilir.

Geçmiş insan deneylerine baktığımızda, ne gibi durumlarda meydan okumaların yaratıcı tepkilere yol açtığını görüyoruz? İnsan topluluklarının karşılaştıkları çeşitli teşvik edici itkileri gözden geçirdiğimizde, uygarlıkların, İnsan'a olağanüstü rahat yaşama koşulları sağlayan elverişli çevrelerde doğduğu yolundaki genel görüşü bir yana atmak zorunda kaldığımızı göreceğiz. Bu görüşün yanlışlığı, bir uygarlığın doğuşundaki, zaman içinde bir değişiklik sürecini gerektiren yaratıcı eylemi görememekten ileri gelmektedir. Doğuş dramı oynanıp bittiğinde karşımıza çıkan son görünüş, aynı yerin İnsan tarafından büyük bir insanî eyleme sahne olmak üzere seçilmesinden ve ele alınmasından önceki ilkel görünüşüyle özdeş sayılmaktadır ki, bu, oldukça düşüncesiz bir tutumdur. Örneğin,

> Mısır'ı, bir cennet, Dünyanın en verimli ülkesi, toprağı şöyle bir kazıyıp tohum serpiştirdiğimiz zaman rahatça oturup bereketli bir hasat bekleyebileceğimiz bir yer olarak görmeye alışmışızdır. Yunanlılar, Mısır'ın ilk insanların ortaya çıkmasına en elverişli yer olduğunu söylerlerdi, çünkü onlara göre burada yiyecek zaten hep hazırdı, elini uzatıp bol bol yiyecek toplamak işten bile değildi. (1)

Ama, yazarın daha sonra söylediği gibi,

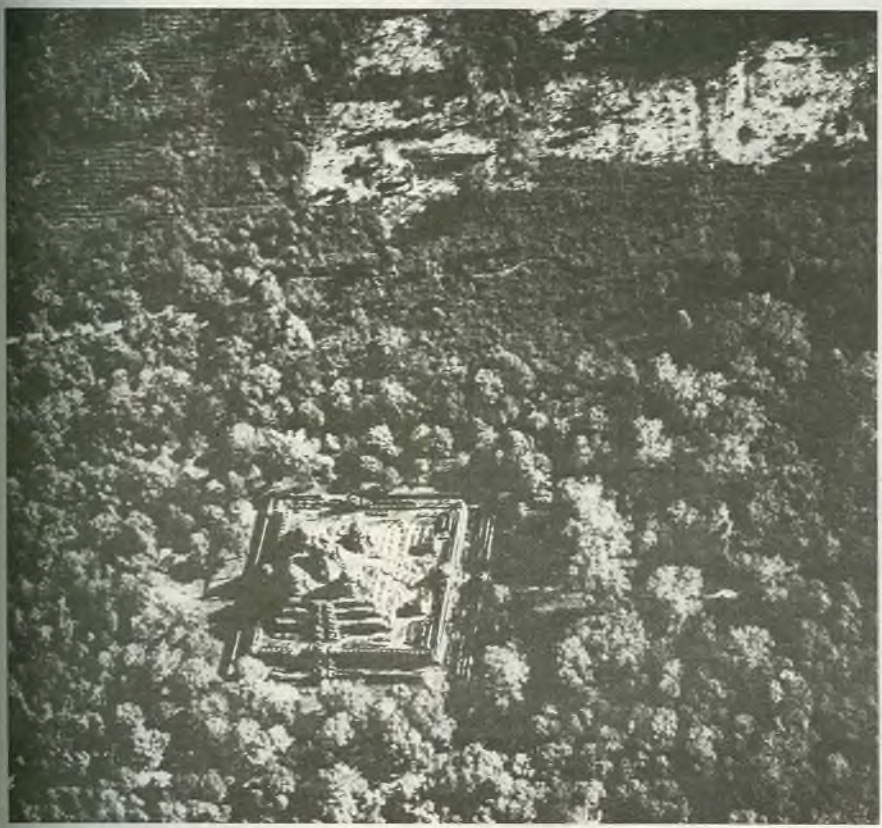
> Bugünkü Mısır'ın tarım - öncesi çağların Mısır'ından çok farklı bir yer olduğu şüphe götürmez. Bütün ülkenin fiziksel yapısında ağır yürüyen ama çok büyük bir değişim olmuştur... Modern çağın tarımsal Mısır'ı yalnız Nil'in değil, bir o kadar da İnsan'ın armağanıdır. (2)

Aslında yanlış genel görüş, sadece Aşağı Nil vadisinin cangıl-bataklık alanını verimli Mısır Toprağı'na dönüştürmekte harcanan bir seferlik korkunç insan çabasını, emeğini gözden kaçırmakla kalmıyor; insan emeğinin bu muhteşem, fakat aynı zamanda sallantılı eserinin eski doğal durumuna dönmesini önlemek ve onu bu verimli haliyle bugüne kadar muhafaza etmek için harcanan sürekli emeği de unutuyor. Yukarı Nil vadisindeki Bahr-el-Cebel'in bakir yabaniliği, beş bin yıl kadar önce, aynı tipten geçilmez cangıl ve bataklıkları yok edip insanların hizmetinde ve insanların denetiminde, düzenli bir tarlalar ve setler örgüsü yaratan öncülerin başardıkları işin büyüklüğüne ta-

Levent Şahverdi Arşivi

nıklık etmektedir. Bir coğrafyacı, söz konusu iki bölgenin çapı arasında büyük fark olduğunu, dolayısıyla karşılaştırmamızın geçersiz olacağını söyleyerek itiraz edebilir (3); ama inatçı Doğanın, bir zamanlar insan kahramanlığı karşısında evcilleşmişken sonradan bağlarını kopardığı ve eski bir uygarlığın beşiğinde ya da insan başarılarının bir başka önemli sahnesinde eski egemenliğini yeniden kurduğu yerleri görürse, herhalde bu itirazından vazgeçer. Kanıtlamamızı kesinleştirmek için böyle geri dönüş örneklerinden birkaçını gözden geçirelim. Doğanın önceki durumunun, İnsanın daha sonraki eserlerinin ve Doğanın ilk durumuna nihai dönüşünün aynı noktada jeolojik tabakalar gibi sergilendiği birkaç yere bakalım.

Dikkate değer bir örnek, Meksika'daki Maya Uygarlığının anayurdunun şimdiki durumudur. Mayaların eserleri, ayakta duran eserler olmaktan çok uzaktır bugün, varkalan tek anıtları olan koskocaman ve muhteşem bir şekilde süslenmiş kamu binaları şimdi tropikal ormanın derinliklerinde, insanların bugün yaşadıkları yerlerin çok uzağındadır. Orman, bir boa yılanı gibi, kelimenin tam anlamıyla yutmuştur onları ve şimdi artık rahat rahat organlarını parçalayıp emmekte, yok etmektedir. Kıvrım kıvrım kökleri, dallarıyla, özenle yontulmuş, birbirine bitiştirilmiş taşları ayırmaktadır. Ama şimdi ormanın boğazladığı, Maya mimarisinin bu başyapıtları, herhalde, çevredeki kilometrelerce arazide daha önceden ormanı verimli tarlalara

78 Angkor'da, gitgide yaklaşan cangılın içinde gömülü bir tapınak.

Levent Şahverdi Arşivi

79 İnsanın ormana karşı eski zaferinin anıtı: Yaxchilan'da dikili taş.

dönüştüren bir insan enerjisinin, o işlerden artakalan fazlasıyla inşa edilmişti. İnsanın Doğaya karşı zaferinin anıtlarıydı bunlar ve dikildikleri anda, yenilen ve kaçmaya zorlanan yeşil düşmanın gerileyen kıyısı belki ufukta belli belirsiz seçilebiliyordu. O zaman bu yükseltilerden dünyaya bakan insanlar için İnsanın Doğaya karşı zaferi tamamen güven altında görünmüş olmalıdır; ama ormanın nihaî dönüşü de, insan başarılarının geçiciliğinin ve insan isteklerinin boşluğunun acı kanıtıdır. Gene de, Kopan veya Tikal veya Palenkue'nin şimdiki durumlarından çıkarılacak en önemli ders bu değildir. Yıkıntılar, Maya Uygarlığının yaratıcılarının kendi çağlarında fiziksel çevreye karşı zaferle yürüttükleri mücadelenin şiddetini daha açık seçik göstermektedir. Tropikal Doğa da, intikamını alırken, bir mevsimlik süreyle bile olsa, kendisini kaçırmayı ve uzakta tutmayı başarabilen insanların cesaretini ve direncini istemeden sergilemiş oluyor.

Angkor'un sarmaşıklarla kaplı harabeleri de bize aynı dersi öğretiyor. Seylan'ın sıcaktan çatlamış ovalarını tarıma kazanmak da Mayalarınkinden daha küçük bir başarı sayılamazdı. Bu başarı, bir Hindî dini olan Hinayana'yı benimseyen Sinhallerin bir zamanlar dağlık ülkenin yağışlı tarafında, muazzam bir ölçüde inşa ettikleri, şimdi otlar ve sarmaşıklarla kaplı setler ve su depolarında hâlâ anılıyor. Hint Uygarlığının Seylandaki bu misyonerleri, musona açık merkezî dağları, Doğanın kurak ve çorak kalmaya mahkum ettiği aşağıdaki geniş ovalara su ve hayat vermeye zorladılar ve bu işi başardılar.

> Seylan tarihinin ilginç bir özelliği, bu adadaki ilk uygarlığın adanın kuzeyindeki kuru düzlük bölgesinde yeşermiş olmasıdır... Sinhaller, nesiller boyu çalışarak, hayran olunmaya değer bir sulama sistemi yarattılar; erken dönem sivil mühendisliğinin şaşırtıcı ve hayranlık uyandırıcı bir başarısıydı bu.
>
> Düzlük arazide sulama sistemi, suyun depolarda biriktirilmesini ve suyu mümkün olabilecek en geniş araziye dağıtacak su kanallarının yapılmasını gerektirir. Eski Sinhaller, olağanüstü bir ustalıkla su depolarını inşa ettiler. Depoların bazıları büyük yapma göller diyebileceğimiz kadar geniş çaptaydı ve bu depolar ustaca birbirlerine bağlanarak koskocaman bir sulama sistemi meydana getiriyorlardı. Eski Sinhallerin, çağdaş meslekdaşları için dahi hiç de kolay olmayan bu sulama sistemlerini kurmaktaki başarıları karşısında modern sulama mühendisleri de büyük hayranlık duymuşlardır... Bu ilk sulama sistemlerinin inşası müthiş pratik bir başarıydı. Sürekli bakım gerektiriyorlardı; yapım ve bakımları, Sinhal ekonomik hayatının ilk dönemlerinin başlıca özelliği olarak ele alınmalıdır...
>
> Minneriye adını taşıyan deponun birkaç mil uzunluğunda ve aşağı yukarı elli ayak yüksekliğinde bir seti olduğu düşünülecek olursa, ne kadar büyük bir emek gü-

Levent Şahverdi Arşivi

80 «Bir deri bir kemik bir ülke»— Attika'da, Sunyon Burnu'nu çıplak manzarası.

cünün kullanıldığı ve bu gücün ne kadar dikkatle örgütlendiği anlaşılır. Bu depo, suyla dolu olduğu zaman, 4.560 akrlık bir alanı kaplamaktadır (1 akr, 4.39 dönümdür)... (İ.S.) Dördüncü yüzyılda kazılan, 25 mil uzunluğunda bir kanal bu depoyu besliyordu. Anuradhapura'ya su getiren bir başka kanalın uzunluğu 54 mildi ve 180 mil karelik bir alanı suluyordu; bu kanalın ilk on yedi milinde eğim, mil başına sadece altı inçtir ki, bu da o zamanın sulama mühendislerinin becerikliliğini çok güzel gösterir. (4)

Ama bu verimli ülke, insan elinden çıkma durumunu, ancak İnsan düşman fiziksel çevreyle mücadelesini devam ettirdiği sürece koruyabildi. Hıristiyanlık Çağı'nın on birinci yüzyılındaki yıkıcı savaşlar barajları yapan hanedanı yok edip Doğaya karşı bu mucizevî dönüşümü yaratmak ve yaşatmak için zorunlu olan sürekli insanî çabayı aksatınca, bu sulanmış, ekilmiş, iskan edilmiş ovalar daha önceki kurak durumlarına döndüler. O zamandan beri de hiç bir insan bu durumu değiştirmeye yeltenmedi, cesaret edemedi. Doğanın bu insanî eserler karşısındaki nihaî zafer böbürlenişine bakıp da, uygarlıkların yaratıldığı koşulların olağanüstü kolay değil, tersine olağanüstü güç olduğundan hâlâ şüphe edebilir miyiz?

15 Elverişsiz Coğrafi Koşulların Teşviki

Elverişsiz bir çevrenin uygarlık için imkansızlık yaratmadığını, tam tersine, uygarlığın doğuş koşullarını yarattığını görmüş olduk. Şimdi bir adım daha ileri giderek, uygarlık yaratma teşvikinin, çevrenin elverişsizliğine ters orantılı olarak arttığı önermesini formüllemek hakkını kendimizde bulabilir miyiz? Önce fiziksel ve insanî çevrelerin teşvikleri arasında bir ayrım yaparak, kanıtlarımızı ampirik bir sınamadan geçirip bu önermemizin ne dereceye kadar doğru olduğunu araştıralım. İşe, farklı güçlük dereceleri yaratan fiziksel çevreleri karşılaştırarak başlıyoruz.

Birbiri ardı sıra gelen iki uygarlığın doğum yeri olan Ege bölgesi, bu bölgeyi çevresindeki başka bölgelerle karşılaştırabilecek bir tutumla coğrafi konumu içinde ele aldığımızda gözümüze çarpan bazı olağanüstü güçlükler göstermektedir. Ben bunu kendi gözümle de gördüm. Ege'ye ilk ziyaretimde deniz yoluyla geldim ve gittim; İngiltere arazi yapısından Yunanistan arazi yapısına anî geçiş, karşıtlığı tam olarak değerlendirmemi önledi. İkinci ziyaretimde gene denizden geldim, ama Atina'da kalırken birkaç keşif gezisine çıkarak Ege bölgesinin hemen dışındaki bazı yöreleri de gördüm.

Levent Şahverdi Arşivi

İlkin İzmir'e ve Anadolu'nun içlerine gittim: sonra İstanbul'a giderek Anadolu içlerine bir de o yoldan girdim; sonra Selanik'e gidip Makedonya içlerine daldım. Sonunda, İngiltere'ye kara yoluyla döndüm, İstanbul-Kale arasını trenle geçtim. Bütün bu seferlerimde, çıplak, kısır, kayalık, dağlık olan, yabancılaştırıcı bir deniz tarafından ayrı parçalara bölünmüş bir araziden çıkıp, sıradağların yerini yumuşak tepelerin, körfez ve boğazların yerini geniş, ekime elverişli nehir vadilerinin aldığı, daha yeşil, daha zengin, daha yumuşak arazilere gitmiş oldum. Birbiri ardı sıra dizilen bu karşıtlıkların biriken etkisi çok güçlü oldu, çünkü böylelikle Ege bölgesini, yalnız İngiltere'yle değil, komşusu olan bütün yörelerle de kıyaslandığında olağanüstü güç koşullar sunan bir bölge olarak, yani kendi gerçek özelliğiyle görebildim. Bu yeni bakış açısından baktığım zaman, Herodotus'un Ispartalı Damaratus'a söylettiği sözlerin derin anlamını daha iyi kavrayabildim: «Hellas'ın yanından hiç ayrılmayan, Yoksulluk adında bir üvey kardeşi vardır; ama bu üvey kız kardeş, Bilgelik ile Yasa'nın çocuğu olan Erdem'i konuk getirmiştir; işte bu Erdem sayesinde Hellas hem Yoksulluk hem de Kölelik'i uzakta tutmayı başarabilmektedir.» (1)

Fiziksel çevrede buna benzer karşıtlıklar, ayrıca, uygarlığın mahallî çeşitliliğinde de buna tekabül eden bazı karşıtlıklar, Ege bölgesinin içlerinde de görülebilir. Örneğin, Atina'dan ister demiryolu ister karayoluyla ayrılıp, Selanik'den geçerek Avrupa'nın ortasına girerken, yolculuğun ilk aşamasında Orta ya da Batı Avrupalı insana kendi tanıdık manzaralarına benzer özellikler gösteren bir araziden geçilir. Parnes Dağı'nın doğu eteklerini ağır ağır tırmanıp güdük çamlar ve çentikli kireç taşı kayalıklarından ibaret tipik Ege manzarasını geçtikten sonra yolcu ansızın şaşırtıcı bir manzara değişikliğiyle karşılaşır: Burası, hafifçe kıvrımlanan, verimli bir tarım bölgesi, derin topraklı bir düzlüktür. Bu beklenmedik manzara «kural dışı» bir olaydır, neredeyse bir kapristir. Helen Uygarlığı zamanında buraya Boiotya denirdi ve Helenlerin zihninde «Boiotya» nın oldukça kendine özgü bir çağrışımı vardı. Köylü, duygusuz, hayal gücünden uzak, kaba saba bir ahlak anlayışını yansıtırdı; Helen kültürünün egemen dehasına hiç uymayan bir ahlaktı bu. Boiotya ahlakıyla Helenizm arasındaki uyumsuzluğu vurgulayan bir şey de, Attika'nın Parnes'in hemen ötesinde olmasıydı, çünkü Attika da «Hellas'ın Hellas'ı» idi: Ahlakı Helenizmin özü olan ülke, ahlakı normal Helen duyarlığını akortsuz bir nota gibi rahatsız eden bir ülkeyle yanak yanağa yatıyordu.

Bizim için ilginç olan nokta bu derin kültürel karşıtlığın fiziksel çevredeki eşit derecede çarpıcı bir karşıtlığa coğrafî bakımdan tekabül etmesidir. Çünkü Attika yalnız ruhuyla değil, fiziğiyle de «Hellas'ın Hellas'ı» dır. Ege ülkelerinin kendi çevrelerindeki yörelerle ilişkisi neyse onun da bu Ege ülkeleriyle ilişkisi odur. Yunanistan'a Batı'dan deniz yoluyla gelirseniz, Korint Kanalı'nın derin boğazına dalıp da manzara ortadan silinmezden önce gözünüzün —aynı anda hem güzel, hem de ürkütücü olan— Yunanistan manzarasına alıştığına inanırsınız. Ama geminiz sonunda kıstağı geride bıraktığında, Saron Körfezi'nin sertliği karşısında gene de şaşalar, kıstağın öbür tarafındaki manzaranın sizi buna yeterince alıştıramadığını anlarsınız; hele Salamis'in köşesini dönüp, Pentelikus ve Himettus tepeleriyle olanca Attika toprağı gözünüzün önüne serildiğinde bu sert manzara alabildiğine haşinleşir.

Anormal derecede hafif ve taşlı bir toprağı olan Attika'da, Boiotya'nın bugüne kadar başına bela olmayan erozyon daha Platon zamanında toprağı alıp götürmüştü. Platon bunu şöyle anlatıyor:

> Çağdaş Attika asıl ülkenin sadece bir kalıntısı sayılabilir... Geçen dokuz bin yıl içinde ard arda gelen sert seller sonucunda... toprak sürekli olarak yükseklerden aşağılara kaymıştır... Geriye kalan şey, hastalıktan bir deri bir kemik kalmış bir bedenin iskeleti gibidir. Bütün zengin, yumuşak topraklar sürüklenip gitmiş, geriye yalnız deriyle kemik kalmıştır. (2)

Boiotyalı gençliğinin tombalaklığını kaybeden yoksul ülkelerinde ne yaptı Atinalılar? Atina'yı «Hellas'ın eğiticisi» kılan şeyleri yaptıklarını biliyoruz. Attika'nın otlakları kuruyup tarlaları çoraklaşınca, halk başka hünerler icat etti: Zeytin ekmeye ve toprağın alt - tabakasını kullanmaya başladı. Zeytinliklerinin ürünüyle geçinebilmek için Atinalının Attika yağını küplere doldurup denizaşırı ülkelere göndermesi ve İskit pazarında buğdayla takas etmesi gerekiyordu. Bu zorunluluklar ve ihtiyaçlar Attika çömlekçiliğinin ve Attika ticarî gemiciliğinin doğmasına, ayrıca, uluslararası ticaret para ekonomisi gerektirdiği için, Attika'nın gümüş madenlerinin işlenmesine yol açtı. Bütün bunlar —ihracat, endüstri, tüccar gemileri ve para— bir donanmanın varlığını gerektiriyor, aynı zamanda o donanmanın masrafını karşılıyordu. Böylece Attika topraklarının erozyonu sonucunda Atinalılar Ege'nin bir ucundan öbür ucuna kadar deniz egemenliğini ellerine geçirdiler, sonra daha ötelere de gittiler; böyle olunca, eski kaybettikleri servetin yüzlerce kat fazlasını kazandılar. Ama deniz yoluyla elde edilmiş bu servet —toprağı bol tarlalarından hiç bir şikayeti olmayan Boiotyalı çiftçi bu kadar serveti düşünde bile göremezdi— Atina'yı «Hellas'ın eğiticisi» yapan politik, artistik ve entelektüel kültürün ve Boiotya yabaniliğinin antitezi

Levent Şahverdi Arşivi

olan «Attika mayası» nın ekonomik temelinden ibaretti. Politik düzeyde, Atina'nın imalatçı ve denizci halkı Atina demokrasisinin seçmen kitlesini meydana getirdi; Attika'nın ticareti ve deniz gücüyse, Ege şehir-devletlerinin Atina himayesindeki Delos Birliği biçiminde ortaya çıkan uluslararası birliğinin çerçevesini sağladı. Sanatsal düzeyde, Attika çömlekçiliğinin refahı, Atinalı vazo boyayıcısına yepyeni bir güzellik biçimi yaratma imkânı verdi; Attika ormanlarının ortadan kalkması da Atinalı mimarları taşla boğuşmaya zorlayarak, sıradan tahta yapılarla yetinecekleri yerde Partenon'u yaratmalarını sağladı. Son olarak, Atinalılar, tüccarlar ve denizcileriyle birlikte sahillerine vuran bütün yabancı düşünce ve kültür akımlarıyla haşır neşir oldular; şehir, çağdaş Helenik kültürün tümünü kendinde toplayıp bunu «Attika mayası» ile yoğurup Attika damgasıyla soylulaştırdıktan sonra geleceğe bıraktı.

Helen Uygarlığı çağında Ege bölgesinde görülen tek karşıtlık örneği Boiotya ile Attika arasındaki değildir. Boiotya'nın bir komşusu da, Evboia adasının ana karaya bakan şehirlerinden Halkis'di. Halkis'in ardındaki hinterlandda, Boiotya kadar zengin bir tarım bölgesi olan Lelant Ovası uzanırdı. Ama Halkisliler'in talihsizliğine —ya da talihliliğine— bakın ki, ova fazlasıyla dardı ve yeni toprak arayışları dimdik yükselen Dirfis dağının sarp eteklerinde pek çabuk son bulan Halkisli çiftçiler bu yüzden toprağı dış ülkelerde aramak zorunda kaldılar. Ege'ye açılarak önce kuzeyde ve doğuda, Trakya kıyılarında, sonra da güneyde ve batıda, Sicilya kıyılarında, birer Halkis daha kurdular. Şüphesiz, Evboia'daki toprak kıtlığının meydan okumasına karşılık Halkislilerin tepkileri, Attika'daki erozyonun Atinalıları teşvik ettiği başarıların yanında pek kayda değer bir şey değildir; çünkü Atinalılar ekonomilerini niteliksel bir biçimde değiştirmişlerdi, oysa Halkisliler sadece tarlaya tarla eklemek gibi niceliksel bir iş yaptılar. Ama ne de olsa, Helen tarihinde Halkis halkı da bir iz bıraktı —Atinalılarınkinden daha soluk bir iz olsa da— çünkü onların denizaşırı gidip yerleşen çiftçi-göçmenleri sayesinde Makedonya ve Latium barbarları Helen kültürünün yörüngesine girdiler. Halkisliler de zorunluğun dikeni karşısında kendi çaplarında bir tepki göstermiş oldular, oysa rahatı yerinde Boiotya'nın bu gibi şeylerle hiç bir ilgisi olmadı.

Helen Dünyası'nın, Halkislilerin de bu önemli rolü oynadıkları İ.Ö. 725-525 dönemindeki genişlemesi, izlediğimiz tema için bir ünlü örnek daha sunar: İ.Ö. 685'de Boğaziçi'nin Asya kıyısına kurulan Yunan kolonisi Kalkedon ile İ.Ö. 668'de Boğaziçi'nin Avrupa kıyısına kurulan Yunan kolonisi

ATİNA BAŞARISININ TEMELLERİ

81 Başlıca ihraç ürünü olan zeytinin toplanması; bir beşinci yüzyıl vazosundan.

82 Atina ticaretinin aracı olan bir tüccar gemisi, İ.Ö. altıncı yüzyıldan kalma bir resim.

Levent Şahverdi Arşivi

83 Girişim: Girne kralı Arkesilas denizaşırı ticaret için yapağının tartılmasına ve denklenmesine nezaret ediyor. Girne İ. Ö. yedinci yüzyılda Küçük Asya'da kurulmuş bir çok Yunan kolonisinden bir tanesiydi.

84 Edilginlik: Beiotya'dan kaba saba bir yas tutan kadın heykelciği.

Bizantium. Herodotus'un anlattığına göre, bu iki şehrin kuruluşundan bir buçuk yüzyıl kadar sonra buradan geçen İranlı devlet adamı Megabazus, Kalkedon'un Bizantium'dan on yedi yıl önce kurulduğunu öğrenince şehre «körler şehri» adını takmıştı; gözü gören insanların iki elverişli yer arasından açıkça daha kötü olanını bilerek seçmelerindeki anlamsızlığı dile getirmek istiyordu (3). Ama bu sözde, doğruluktan çok parlak bir vecize söyleme merakını görürüz; çünkü olay olup bittikten sonra bilgelik taslamak kolaydır ve Megabazus zamanında iki şehrin kaderi artık belli olmuştu. Kalkedon, Yunanlıların sıradan denizaşırı tarımsal yerleşme noktalarından biriydi, Akdeniz kıyılarına serpiştirilmiş düzinelerle başka Yunan kolonisinden hiç bir farkı yoktu. Oysa Bizantium daha o zamanlar bile Helen Dünyası'nın en işlek limanlarından biri olma yoluna girmişti, ileride kendisini Ortodoks Hıristiyan evrensel devletinin başkenti yapacak gelişmenin başlangıcındaydı. Dolayısıyla, Megabazus zamanında Bizantium ile Kalkedon'un avantajları arasında yapılacak herhangi bir karşılaştırma, ister istemez, iki şehrin liman olarak avantajları noktasına dayanacaktı; böyle bir sınamada, Bizantium'un üstünlüğü su götürmez bir kesinlikteydi. Bir kere Bizantium, Kalkedon'un kurulduğu karşı kıyıda herhangi bir benzeri olmayan Haliç gibi bir doğal limana sahipti. Ayrıca, Karadeniz'den gelen suların Boğaziçi'nde yarattıkları akıntılar her iki yönden gelen gemilerin Haliç'e sığınmalarını kolaylaştırdığı halde, Kalkedon'un açık sahiline yönelen gemilere güçlük çıkarır. Kalkedon'un kurucuları, bu olgular karşısında, kendi yerlerini bir liman olarak Bizantium'a yeğ tutmuş olsalardı, gerçekten kör olmaları gerekirdi.

Oysa gerçekte, Kalkedon'un kurucuları tarihî seçmelerini tamamen başka düşüncelere dayanarak yapmışlardı; Boğaziçi kıyılarına yaklaşırken manzaraya bakmış ve hiç de kör olmayan, ama denizcilik değil, çiftçilik açısından bakan gözlerle yerlerini seçmişlerdi. Şehirlerini verimli ve korunaklı bir sahil şeridinde kurmuş, yurtlarında her zaman yetiştirdikleri ürünleri ekip biçmek üzere işe girişmişlerdi. Böyle bir amaç için bundan daha iyi bir yer seçemezlerdi. Hattâ Bizantium kurucularının —kendi sabanlarına yeni toprak bulmak için on yedi yıl sonra Yunanistan'dan buralara göç etmişlerdi— şimdi Kalkedon duvarlarıyla çevrili bu güleryüzlü Bitinya rivierasından uzaklaşıp hiç de davetkâr olmayan Trakya sahiline doğru yönelirken Kalkedonyalıların açıkgözlülüğüne ve kendi gecikmelerine ağız dolusu sövdüklerini gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Üstelik, bu talihsiz yeni göçmenlerin küçük yarımadalarında emek verip yetiştirdikleri ürünler her yıl hinterlanddaki

Levent Şahverdi Arşivi

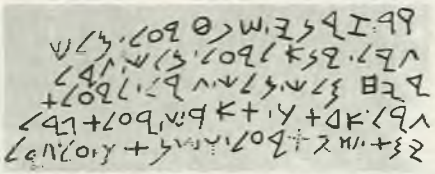
yağmacı Trakya kabileleri tarafından sistematik bir şekilde talan ediliyordu (4). Bizantium kurucuları, silah gücüyle yenilemeyecek kadar kalabalık ve güçlü, haraç ödemeyle defedilemeyecek kadar da açgözlü ve kararlı bir barbar düşmanla bitip tükenmez bir çaresiz savaşa takılıp kaldılar.

Bizanslıların perişan haline bakınca, Kalkedonyalıların ileri görüşlülüğü ve zekasını teslim etmek gerekiyor. Ama hikâyeden asıl çıkarılması gereken ders de bu değildi: Çıkarılması gereken ders, Bizanslıların karadaki bu engelleyici handikaptan kurtulamayacaklarını anlamaları üzerine denize dönmeye karar vermeleri ve çiftçi olarak uğradıkları felaket kayıpları tüccar ve denizci olarak büyük kârlara dönüştürerek kapatmalarıdır. Kalkedonyalı çiftçilerin hiç bir zaman karşılaşmadıkları bu güçlü itkiyle Bizanslılar boğazlarından yararlanmaya baktılar ve zamanla Haliç'in bir servet kaynağı olduğunu gördüler. Ege ve Karadeniz'in ekonomik mihrakları arasında tam orta yeri tutmuş olan Bizantium, bütün ticaretin geçmesi gereken dar geçite egemen olduğu için, Helen Dünyası'nda refahın anahtarını elinde tutuyordu. Bu avantajlı durumun sağlayacağı bütün servet ve nüfuzu elde etmekte çok gecikmedi. İşte bu bakımdan, Megabazus'un vecizesi, Bizantium ile Kalkedon'un kaderleri arasındaki muazzam farkı açıklamaya yetmez. Bizantium'un servetini sağlayan şey Kalkedonyalıların körlüğü değil, barbar akıncıların şiddetiydi, çünkü Bizantiumlular böylece, zorunluk karşısında, güvenli bir yerde oturan Kalkedonyalıların hiç bir zaman öğrenmek zorunda kalmadıkları bir dersi öğrenmişlerdi.

Şimdi bir de Suriye Dünyasına bakacak olursak, ora halkının başardığı görece seçkinlik ile, Miken-sonrası Kavimler Göçü sonunda kendilerini buldukları çevrenin fiziksel güçlükleri arasında benzer bir bağıntı görürüz. Suriye Uygarlığının kendine özgü üç büyük başarısı vardır. Atlas Okyanusu'nu keşfetti; bugün Çin, Japonya ve Kore dışında kullanılan bütün sistemlerin atası olan alfabetik bir yazı sistemi icat etti; Musevîlik, Zerdüştçülük, Hıristiyanlık ve İslâm'da ortak olan, ama Mısır, Sümer-Akad, Hint ve Helen dinî düşünce ve duygu tarzına eşit derecede yabancı, belirli bir Tanrı kavramına vardı. Ama Suriye Uygarlığının bu başarılara doğru ilerleyişinde öncü rolünü oynayanlar ne Şam'da veya verimli Orontes vadisinde oturan Aramiler, ne de Ürdün'ün doğusunda, Gilead'ın zengin çayırlarında yerleşen İsrail kabileleridir (5). Daha da önemlisi, barbar değil de Ege Uygarlığının varisleri olarak gelen ve Ekron'dan Gazze'ye kadar uzanan geniş, denizciliğe yatkın ovayı ganimet olarak ele geçiren Denizci Filistin Halkları da Suriye Dünyasında öncü bir rol oynamadılar. Yeni yurtlarının derin topraklarında tahıllarının tohumuyla birlikte eski denizci geleneklerini de gömen Shephelah Ovası'nın Beyleri değildi Atlas Okyanusu'nu keşfeden. Onlar, genişleme ihtiyacını duyunca, sırtlarını denize dönmüş ve Beersheba'nın alçak ovalarıyla Esdraelon ve Yezreel'in sulak vadilerini zaptetmeye girişmiş, sonunda Filistin egemenliği için İsrail ve Yahudiye'nin dağlı kabilelerine meydan okuduklarında belalarını bulmuşlardı. Atlas Okyanusu'nun keşfi de, sesli harflere dayanan alfabenin icadı da, Suriye'nin yerli Kenan halkının bir kalıntısı olan ve istilalar sırasında sahilin engebeli merkez bölgelerine sığınan Fenikelilere kaldı. Fenike, fiziksel bakımdan, güneye inen Filistinli göçmenlerin seçtiği Shephelah ile tam bir karşıtlık gösterir. Sahilin bu kesiminde ova hiç genişlemez ve tepelerden kıyıya yumuşak iniş yoktur; Lübnan sıra dağları denizden dimdik yükselir ve kıyıdakilere ayakta duracak bir karış yer bırakmadığı gibi, içerideki ovalara da yol bırakmaz. Yurtlarının sevimsizliği sayesinde Fenikeliler, Filistinlilerin Suriye içlerine doğru akınlarından kendilerini kurtardılar ve gene bu yurdun haşin kayalıkları sayesinde, Filistinlilerin artık vaz geçtiği o uzun-mesafe denizciliği geleneğini yeni komşularından devraldılar. Filistinliler Shephelah'da yoncalığa dalmış koyunlar gibi otlar ve yeni çayırlar arayarak içlere doğru ilerlerken Fenikeliler konuksever olmayan sahillerinden uzaklaşıp açık denizlere yöneldiler ve Akdeniz'in Batısıyla daha da ötedeki Okyanus'un kıyılarında Suriye Uygarlığı için ikinci bir yurt kazandılar.

Ama fiziksel bir buluş olan Atlas Okyanusu'nun keşfi, insanî çabaların bir başarısı olmak açısından, manevî bir buluş olan tektanrıcı inanışın yanında gölgede kalmak zorundadır; bu başarı da, Kavimler Göçü sırasında Fenike sahillerinden bile daha az çekici bir fiziksel çevreye tıkılıp kalan bir başka Suriye topluluğunun eseridir. Efraim ve Yahudiye'nin çıplak tepelerine sürülen Göçebe İbrani kabilelerinin İsrailli öncüleri gezgin hayvancılıktan çıkarak yerleşik çiftçi oldular ve ormanları yok olmuş yüksek tepelerin verimsiz, taşlı toprağından cılız bir geçim sağladılar. Bu yoksul çiftçi kabilesi o derece gözden ırakti ki, İ.Ö. beşinci yüzyıl gibi ileri bir tarihte, İsrail'in bütün büyük Peygamberleri söyleyecekleri her şeyi söyleyip bitirmişken, Herodotus İsrail adından habersizdi ve büyük Herodot panoramasında İsrail Ülkesi hâlâ **Palaistine** (6) adı ardında gizliydi. Ama İsrailliler manevî anlayışlarının kudretiyle Filistinlilerin askeri başarılarını ve Fenikelilerin denizcilik başarılarını geride bıraktılar. İsrail'in çıplak ve denizden uzak tepelerinde beliren tanrısal esinlenme bu yabanî ve gözden ırak ülkeyi orada oturanlar için bir inayet yolu haline getirdi ve İnsanlığın en büyük manevî hazinelerinden birinin eritme potası burada kaynadı.

Levent Şahverdi Arşivi

DIŞADÖNÜK TEPKİ:
85, 86 Fenike dehası alfabenin icadı devrimiyle kendini dışa vurdu; ve bu aşağıdaki gemi gibi gemilerle Fenikeliler Batı Akdeniz ile Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarını keşfettiler ve kolonileştirdiler.

İÇEDÖNÜK TEPKİ

87 «Burası Tanrı'nın dağıdır ve orada barınmaktan hoşlanır.» İsrailliler'in yurdu: Kudüs ile Jeriche arasındaki çöl, geride Moab Dağları.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Eziyetlerin Teşviki

Fiziksel çevreden insanî çevreye geçtiğimizde, bu değişikliğe karşın, olayların gene aynı olduğunu görüyoruz. Örneğin bazı etkinlik dallarında kendilerini göstermeleri yasaklanarak eziyet gören bir toplumsal grup, ayrımcılığın karşılarına getirdiği bu meydan okumaya, enerjilerini başka alanlarda toplamak ve bu alanlarda istisnaî bir ustalık kazanmakla tepki gösterir. Bu bakımdan eziyet ve cezanın da fiziksel meydan okuma kadar teşvik edici bir etkisi olabilir; bunu, değişik grupların, dinî ayrım meydan okumasına karşı tepkilerini inceleyerek örneklendirebiliriz.

Batı Dünyasında Nonkonformist (çoğunluğa uymayan) Protestanların katlandıkları kısıtlamalar, kendisini cezalandıranlarla aynı toplumun üyesi olan bir grubun cezalandırılmasının örneğidir. İngiltere'de, İ.S. 1660 Restorasyonu'ndan sonra, ana kiliseden ayrılmış Protestan mezhepleri bütünüyle dayanılmaz olmasa da gene yeterince kahredici bir baskıya tabi olmuşlardı. Bunun sonucu, girmelerine izin verilen mesleklerde üstünlük göstermeleri oldu: Arkadaşlar Derneği'nin üyeleri endüstri ve bankacılıkta, başka Nonkonformistler de perakende ticarette parladılar. Bu Protestanlar kendi toplumlarında varolmayı ve refaha kavuşmayı becerdiler; ama aynı yüzyılın başlarında İngiltere'de İngiliz Püritenleriyle iki yüzyıl sonra Amerikalı Mormonlar çok daha sert bir kovuşturmaya uğramışlardı. Kovuşturmanın sertliği bu mezheplerin de aynı şiddetle tepki göstermesini gerekli kıldı. Kendilerine eziyet edenlerle aynı ülkede barınamayacaklarını anlayınca kendi çağlarında her iki grup da yurtlarını terk edip yabanî diyarlara göç ettiler. Bakir bir toprakta ülküsel vatanlarını kurmak için kendi cesaretleri ve inançlarından başka bir dayanakları yoktu. Böylece, hem imanlarını korudular, hem de uygarlığın öncüsü rolünü oynadılar.

Eziyet gören mezheplerle ayrıcalıklı mezhepler, ikisi de hayatına devam eden iki ayrı uygarlığın üyesi olunca, ortaya daha başka bir durum çıkar. Bunun bir örneğini Osmanlı İmparatorluğu'nun eski rejiminde bulabiliriz. Burada Ortodoks Hıristiyan Topluluğu, kendisine yabancı Müslüman evrensel devleti ile bütünleşmişti. Uyruk durumunda olan Hıristiyanlar, hükümette, orduda ve «serbest» mesleklerde çalışamadıkları gibi, toprağa sahip olmaları, hattâ toprağı ekip biçmeleri de bir ölçüde güçleştirilmişti. Bu oldukça sert ayrım sonucunda cezalandırılan Hıristiyanlar, Hıristiyanlar için hâlâ açık sayılan daha mütevazi meslekler de kendilerini göstermeyi öğrendiler. İstanbul'da oturan Hıristiyan Rumlar arasında bir zümre —Şehir surları içinde, şehrin kuzeybatı köşesinde oturan ve Fenerli (Fanaryot) adıyla tanınan Rumlar— bu meydan okumanın teşvikiyle öyle yüksek bir başarı gösterdiler ki zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî yönetimi ve denetiminde Osmanlıların ortağı oldular ve neredeyse bu işte onların yerini aldılar. Yeniden kurulan Ortodoks Patrikhanesi'nin koruyucu kalkanı altında Fener gettosu Rumca konuşan Ortodoks Hıristiyanların toplanma merkezi haline geldi; ve Fanaryot azınlığı iki özel başarı kazandı. Büyük çapta tüccarlar olarak, Batı Dünyasıyla ticarî ilişkileri sayesinde Batı dillerini ve Batı âdetlerini çok iyi öğrendiler. Evrensel Patrikhane'nin işlerini yürütürken de, Osmanlı yönetiminin ana çizgilerini yakından izleyip iyice kavradılar; çünkü Patrik, Padişah'la, Padişah'ın, Evrensel Patrik'in dinî yargı alanı dışında kalanlar da dahil olmak üzere bütün Ortodoks Hıristiyan uyrukları arasındaki resmî ara merciydi. Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Dünyası arasındaki uzun süreli kavga İ.S. 1682-83'de ikinci başarısız Viyana kuşatmasından sonra kesin olarak Osmanlılar aleyhine döndüğünde, daha önce kazandıkları bu iki başarı Fenerlilerin çok işine yaradı.

Osmanlıların askeri gerilemesi, karşılarına iki önemli sorun çıkarıyordu. Şimdi, artık savaş meydanında yenemedikleri Batılı Güçlerle konferans masasında görüşmeleri gerekiyordu ve ilk olarak, zorla bastırabileceklerine pek de güvenemez oldukları Ortodoks Hıristiyan uyruklarının duygularını dikkate almak zorundaydılar. Başka bir söyleyişle, Osmanlı İmparatorluğu usta diplomatlar ve usta yöneticiler varken, bunların yardımına başvurmazlık edemez hale gelmişti; Osmanlıların bu muhtaç anlarında kendilerinde bulamadıkları gerekli tecrübe, Fenerlilerin elindeydi. Dolayısıyla, Osmanlılar daha önceki yöntemlerinden vaz geçtiler ve kendi rejimlerinin ilkelerini çiğnediler; Osmanlı kamu hizmetinde yer alabilmek için gayri-müslimlerin İslam dinini kabul etmeleri koşulunu Fenerli Rumlar için geçersiz saydılar. Daha 1683 felaketi ellerini mahkum etmeden Osmanlılar bu yolda birkaç adım atmışlardı. 1669 ile 1716 arasında Fenerlilere, yeni politik durumda kilit mevkiler haline gelen dört büyük devlet makamının tekeli bağışlanmıştı. Bundan sonraki yüz yıl içinde bu makamların sağladığı nüfuz ve üstünlük sayesinde Fenerlilerin siyasi kudreti durmadan arttı. Artan Batı baskısı karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun «Garp Meselesi» ile başa çıkabilen tek ögesine

Levent Şahverdi Arşivi

88 Müslüman devletinde Hıristiyanlar Doğu Ortodoks Hıristiyan papazı; on altıncı yüzyılda, İstanbul'daki Fanaryot cemaatinin bir üyesi için yapılmış bir Türk resmi.

duyulan ihtiyaç da Rumların nüfuzunu artırdı. On sekizinci yüzyıla gelinceye kadar, Fanaryotlar, Osmanlı şirketinde büyük çapta bir ortaklığa giden yolda sağlam bir şekilde yerleşmişlerdi.

Ama tam bu durum sözkonusu olduğunda Fanaryotlar «Belirmiş kader» lerini yerine getiremediler (1); ödüllerini ellerinden kaçırdılar, çünkü barışçı bir tavırla Osmanlı devletine sızacak yerde ulusal başkaldırmanın şiddetli yolunu denemeyi tercih ettiler. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmaya başlayan Batı milliyetçiliği virüsüne ilk yakalananlar Rumlar oldu ve Fransız Devrimi'nin patlak vermesiyle Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın patlak vermesi (İ.S. 1821-29) arasında iki uzlaşmaz özlemin büyüsü altında kaldılar. Eski Fanaryotların Osmanlı mirasının tamamına konmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk değil de Yunan yönetimi altında parçalanmadan muhafaza etmek ihtirasından vaz geçmemişlerdi; ama aynı zamanda da kendi egemen bağımsız ulusal devletlerini kurmak gibi yeni bir ihtirasa kapıldılar bu devlet İmparatorluğun parçalanmış cesedinin bir parçasından başka bir şey olamazdı. Bu iki amacın birbirleriyle uzlaştırılamayacağı 1821'de, Fanaryot Prensi İpsilante'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçmek ve Manyot reisi Mavromihalis'in bağımsız bir Yunanistan yaratmak üzere aynı anda harekete geçmeleriyle kesin bir biçimde belli oldu. Silaha sarılmak Fanaryot emellerinin sonu demek oldu, çünkü Osmanlılar bunun üzerine ansızın uyandılar. Bir yüzyıldan fazla bir süredir yaslandıkları değnek ellerini yaralamıştı (2); bu ihanet karşısında gazaba gelerek hain bastonu param parça ettiler ve ne pahasına olursa olsun yeniden kendi ayakları üstünde durma cesaretini toparladılar. Osmanlılar 1821'de İpsilante'nin savaş harekâtı karşısında, Fenerlilerin 1669'dan beri yavaş yavaş ördükleri kudret ağını bir vuruşta parçaladılar; bu da, Türk-olmayan ögelerin Osmanlı mirasının kalıntılarından arınmaları yolundaki yüzyıllık sürecin ilk adımı oldu. Üstelik, Yunan milliyetçiliğinin bu ilk patlaması sadece Türk milliyetçiliğinin ilk kıvılcımını tutuşturmakla kalmadı; Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Yunanlı-olmayan uyruklar üzerinde de aynı etkiyi yarattı; böylece Fanaryotların «Beliren Kaderi» ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği birlikte sıfıra inmiş oldu.

Görüş alanımızı Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışına taşırmadan, Katolik «Levantenler» de temamızın bir başka örneğini bulabiliriz. Batı Avrupa'dan gelen bu göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda oturmalarına lütfen izin verilmişti ve tabi oldukları dinî ayrımdan kurtulmalarının tek yolu «dönek» olmaktı. Din değiştirmeyi kabul

Levent Şahverdi Arşivi

ettiklerinde, parya muamelesi görme sefaletinden kurtulmuş olmuyorlar, Osmanlı devletinin en yüksek mevkileri de önlerinde açılıyordu. Ama Fanaryot topluluğunda olduğu gibi Levanten topluluğunda da dinden dönmek, yığınla teşvik ve çağırıya karşın, kurai değil istisnaydı. Haliç'in kuzeyindeki Galata'da ya da başka yerlerde Katolik reaya (3), Fener'deki Ortodoks Hıristiyan reayanın hayatından ya da Fransız Devrimi'ne kadar Batıdaki Yahudilerin hayatından pek farklı olmayan bir getto hayatı yaşıyordu. Levantenler, getto hayatının gerektirdiği erdemleri ve kusurları geliştirmekte gecikmediler: Gettonun boğucu atmosferinde, dini eziyetin meydan okumasına ya başka insanlar gibi tepki gösterecekler ya da yok olup gideceklerdi.

Son örneklerimizi üçüncü bir durumdan seçiyoruz: Burada, eziyet gören mezhebin üyeleri sadece bir fosil olarak yaşayan ya da başka bir uygarlığın içinde bir diaspora (4) olarak varolan bir uygarlığın halkıdırlar. Şimdi Suriye Toplumunun bazı diasporalarına ve bu toplumların sık sık kesintiye uğrayan uzun süreli tarihleri boyunca zaman zaman oraya buraya dağılan Hıristiyan varislerine bir göz atalım. Hepsinin de kendi kimliklerini muhafaza ettikleri ortam dini bir ortamdır; kimliklerini koruyan ve varoluşlarını sürekli kılan dini karakteristikleri, onları aynı zamanda içinde yaşadıkları yabancı toplumların elinde türlü dini eziyete de maruz bırakmıştır; bu çeşit dini ayrım, sık sık görüldüğü gibi, hayatın belli yollarında yürümeyi yasaklamak biçiminde olmuştur; kurbanlarında da gene aynı bilinen tepkiyi yaratmıştır.

Örneğin Yahudiler, pek çok çeşitli insani çevrelerde tüccar ve maliyeci olarak başarı kazanıp dini özelliklerinden ileri gelen handikapları yenmesini bildiler. Parsiler, Yahudilerin başka yerlerde oynadığı rolü Hindistan'da oynadılar ve özel ustalıklarını, uzmanlıklarını değişik koşullarda başarıyla uygularken onlar da Yahudiler gibi esnek, girişken davrandılar. Roma İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyan baskısına karşı koymakla ortaya çıkan Ermeni Grigoryen Monofizitler de benzeri bir adaptasyon yeteneği gösterdiler; öyle ki bugünün Ermeni tüccarı da, Parsi tüccarı gibi, her zaman ve her yerde ortaya çıkabilir. Suriye'deki Yakubi Monofizitler ile Mısır'daki Kıpti Monofizitler de mahalli çevrelerinde aynı meydan okumaya aynı tepkiyi gösterdiler.

Monofizitlere karşılık Nasturi Hıristiyanlar Roma İmparatorluğu'nda hayatı çekilmez buldular ve Irak ile İran taraflarına göç ettiler. Burada, nisbeten hoşgörülü Sasani, Emevi ve Abbasi rejimlerinde yalnız işadamı olarak değil, aynı zamanda hekim olarak da başarı kazandılar; İ.S. 1258'de Moğolların Bağdad'ı yağmalamasından sonra bu yö-

89, 90 Ermeni ve Yahudi tüccarları; kendi yurtlarından koparılmış, dinleri uğruna baskıya uğramış, gene de ticarette başarılı.

91 Meliapore'da Aziz Toma'nın türbesi. Aziz'in Hindistan'a gitmiş ve orada ölmüş olması muhtemelen hayal ürünüdür, ama mezarı olarak tanınan yer Hintli Hıristiyanlar için bir hac merkeziydi.

Levent Şahverdi Arşivi

92 İ.S. 781'de Pekin yakınlarına konan bu dikili taş Çin'deki Nasturî Hıristiyanlar'ın misyonunu belgeliyor.

relerde Abbasi Halifeliği'nin yıkılmasıyla başlayan büyük toplumsal kargaşalıkta da varlıklarını koruyabildiler. İslam İmparatorluğu'ndaki iş alanları bu felaketle yıkılmazdan önce Nasturiler dünyanın köşe bucağındaki başka insani çevrelere de yerleşmişlerdi. Bir kısmı deniz yoluyla Hindistan'ın batı sahiline uzanmış ve Hindistan yarımadasının ucuna giderek orada bir dünya kurmuşlardı; bunların torunları (Nasturilik'den Monofizitizm'e dönmüş olarak) bugün Kerala'da, «Aziz Toma Hıristiyanları» olarak yaşamaktadırlar. Başka bir kısmı da karadan yola çıkmış, Suriye ve İran Dünyalarının Maveraünnehir'deki ileri karakollarının ötesine de geçerek büyük Asya steplerinin derinliklerine inmiş ve kıtayı boydan boya geçerek Çin'in öbür ucunda ortaya çıkmışlardı. Bir zamanlar Orta ve Doğu Asya'da kendilerine yurt edinen bu Nasturî öncülerden bugüne kimse kalmamıştır. Ama, her ne kadar bu bakımdan deniz yoluyla Hindistan'a giden dindaşları ölçüsünde başarılı olamadılarsa da, yaşadıkları kısa süre içinde İnsanlık tarihinde daha derin bir iz bırakmayı başarmışlardır.

93 Orta Asya'da bulunmuş, mücevherli Nasturi istavrozları (İ. S. sekiz ile onuncu yüzyıl arası).

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu Asya'da Nasturiler T'ang Çağı'nda (İ.S. 618-907) toplumun etkin üyeleri olmuşlardı; Avrasya steplerindeki vahalarda yerleşik Uygur Türklerine de kendi dinlerini benimseterek neredeyse ayrı bir Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığı yaratacak duruma geldiler (5). Ama bu, düşük bir çocuk gibiydi. İ.S. 737'de Maveraünnehir vahaları Arap İmparatorluğu'na katılınca gelişme durdu ve putperest Moğol hakanı Cengiz Han yüksek steplerdeki yarı-Nasturileşmiş Göçebeleri birbiri ardı sıra yenilgiye uğratınca perde kapandı. Bu durumda bile Nasturî öncüler, daha yüksek bir kültürün ögeleri üzerindeki mahalli tekelleri sayesinde, Göçebe koruyucularının yenilgisinden sonra bile başlarının çaresine bakmayı başardılar. Yazıcı, sayman, tarihçi olarak Moğol fatihin hizmetine girdiler. Moğol İmparatorluğu'nun ağırlık merkezinin steplerde kaldığı ve Karakurum'un başkent olduğu bir yüzyıla yakın süre boyunca Büyük Hakan'ın saray arşivlerini Nasturî Hıristiyan katipler düzenledi. Nasturiler bazı Moğol ileri gelenlerine Hıristiyanlığı kabul ettirmeyi bile başardılar. İ.S. 1258'de Bağdad'ı talan eden ve Irak'ı yakıp yıkan Hülagü Han'ın karılarından biri Nasturî'ydi; gene Hülagü'nün, İ.S. 1260'da Şam'ı zapteden öncü müfrezesinin generali de Nasturî'ydi. Görüldüğü gibi bu Nasturî Hıristiyan Uygur Türklerinin tarihi, Ortodoks Hıristiyan Rum Fanaryotlarının tarihini andırmaktadır. Onlar da «Beliren Kader» lerini az farkla kaçırdılar; ama, cezalandırma meydan okumasına tepki olarak geliştirdikleri özel yetenekler, içinde yaşadıkları insanî çevrede toplumsal değerlerini öylesine yükseltmişti ki sonunda büyük bir imparatorluğun hükümdarlarına düpedüz ortak oldular.

17 Doğmadan Ölen Uygarlıklar

Artık sözkonusu tartışmamızı bir sonuca ulaştırabileceğimiz noktaya geldik. Uygarlıkların, olağanüstü kolay değil, olağanüstü güç çevrelerde doğduğunu gördük; böylece, cezalandırılma ve eziyet görmenin sonuçlarını araştırarak, şu şekilde formüllendirebileceğimiz genel bir kural bulduk: »Meydan okuma ne kadar büyük olursa, teşvik edici etki de o kadar fazla olur.» Gelgelelim, gene de bu kuralın geçerliliğinin mutlak mı, yoksa sınırlı mı olduğunu incelememiz gerekiyor. Başka bir söyleyişle, meydan okumanın sertliğini alabildiğine arttırırsak, teşvik de böylece alabildiğine yoğunlaşmış mı olur ve dolayısıyla, meydan okumanın çağırdığı tepkide sınırsız bir enerji artması mı olur? Yoksa, bir noktadan sonra sertliğin artışı karşısında tepki ufalır mı? Hattâ bu noktanın da ötesine geçtiğimizde, meydan okumanın sertliğinin iyice arttığı ve buna başarıyla tepki gösterme imkanının ortadan kalktığı bir noktaya gelinir mi?

Bu sorulara inandırıcı bir cevap yerebilmek için meydan okumanın aşırı olduğu durumların bulanık ve belirsiz olmayan kanıtlarını bulmalıyız. Meydan okumanın aşırılığı, belirli bir durumda belirli bir grubun meydan okumaya gerekli tepkiyi gösterememesiyle, sadece bu olguyla, kesin bir şekilde kanıtlanamaz. Bu kendi başına hiç bir şeyi ispat etmez, çünkü başarılı bir tepkiye yol açmış hemen hemen her meydan okuma, başarılı savaşçı yüzüncü ya da birinci çağrıda düelloya girinceye kadar birbiri ardından sürüyle düellocuyu saf dışı bırakmıştır. Örneğin, Kuzey Avrupa ormanlarının fiziksel meydan okuması Paleolitik İnsanı etkili bir biçimde yenilgiye uğratmıştı. Paleolitik İnsan, ağaçları devirmek için gerekli araçlardan yoksun olduğu gibi, ormanların altında yatan zengin toprağı ekime elverişli hale getirmeyi de zaten bilmiyordu. Onun için ormanlardan kaçındı ve kumluklara, kireçli topraklara yerleşti. Ama onun bu deneyleri, ormanların meydan okumasının her türlü tepkiyi imkansızlaştıracak derecede aşırı olduğunu göstermez; çünkü onun yenilgiye uğradığı yerde Neolitik Çağ'ın, Bronz Çağı'nın ve Demir Çağı'nın İnsanları daha üstün araçlarının ve teknolojilerinin yardımıyla belli bir başarı kazanmayı becerdiler. Sonunda. Batı Hıristiyan Uygarlığı ile Rus Uygarlığının öncüleri Atlas Okyanusu'ndan Uzallara kadar ormanı egemenlikleri altına aldılar.

Büyük İskender'in ardından Helenizmin Suriye ve İran Dünyalarına politik müdahalesi, bu iki toplum için önemli bir meydan okumaydı (1). Zorla müdahale eden bu uygarlığa karşı ayaklanıp onu kapı dışarı etmeleri gerekiyor muydu, yoksa gerekmiyor muydu? Bu meydan okuma karşısında tepki gösterebilmek için çeşitli girişimlerde bulundular ve bütün bu girişimler araç olarak dinî bir harekete yaslandı. Zerdüştçü ve Musevî tepkileri başarısız oldu; Nasturî ve Monofizit tepkileri de başarısız oldu; İslam tepkisi başarı kazandı.

Zerdüştçülük ve Musevilik, sırasıyla, İran ve Suriye Uygarlıklarının dinî terimlerle ifadesiydiler. Helenizmin saldırısıyla savunma durumuna geçen bu uygarlıkların ikisi de helen darbesini yemeden önce başarılı bir şekilde gelişmişlerdi. Nasturî ve Monofizit Hıristiyanlığı ise yeni uygarlıklar yaratmak yolunda, ölü doğmuş girişimlerdi.

Doğmadan ölen bir uygarlık, başka bir uygar-

Levent Şahverdi Arşivi

lığın üyelerinin daha sonraki bir tarihte başarıyla oynadıkları belirli bir rolü başlangıçta oynamaya kalkışan ve beceremeyen bir uygarlık olarak tanımlanabilir. Böyle bir durum ortaya çıktığı zamanda iki rakip uygarlığın birincisi gölgede kalır. Ya tamamen yok olur ya da deliklerde, kovuklarda bir kalıntı olarak yaşar. Az önce Nasturiliğin ve Monofizitizmin Hıristiyan Kilisesi ve Roma İmparatorluğu'nda Helen üstünlüğünü sarsmak için girişilmiş iki çaba olduğunu gördük. Hıristiyanlık Çağının beşinci yüzyılında eski Suriye ve Helen kültürleri Yahudiler ve Samaryalılar dışında bütün eski Suriye ve Helen halklarının ortak kültürü olan bir «karışım» haline gelince, bu helen üstünlüğü de anakronik bir nitelik almıştı. Ne Nasturiler, ne de Monofizitler, Helen «emperyalistler»le (Melkitler) başa çıkabilecek gücü gösteremediler. Nasturiler Roma İmparatorluğu'nun dışına sürüldüler; Monofizitler yeraltına itildi. Gelgelelim, bu Roma düşmanı Hıristiyanların deneyip de başaramadığı girişim daha sonra Müslümanlar tarafından başarıya ulaştırıldı. Bunun sonucunda, Nasturiler ve Monofizitler ya diasporalar halinde ya da gözden ırak köşe bucaklarda yaşayabilirken, Suriye-Helen «kültür-karışımı» İslam Uygarlığı'nı yarattı. Bir uygarlığın yerini bir başka uygarlığın alması bize

ETKİSİZ MEYDAN OKUMA

94 Fiziksel coğrafi koşullar Etyopya Hıristiyanlarını dışardan gelecek teşviklere karşı korudu: Topluluk izole olarak bitkisel bir hayat yaşadı. Lalibela'da kayadan oyulmuş bir on üçüncü yüzyıl kilisesinin damı.

Levent Şahverdi Arşivi

bir ipucu veriyor. Yerini bir başkasına bırakan her uygarlık, doğmadan ölen uygarlıklar listesine girmeye adaydır.

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz durumlarda, bazı rakipleri yenilgiye uğratan bir meydan okumanın bir başka rakipten başarılı karşılığı aldığını gördük, ama tarihi olayların bu çeşitten sonuçları, bir meydan okumanın gerçekten başa çıkılamayacak kadar sert olup olmadığını anlamamız için gerekli kesin kanıtları bize vermez. Üç terimli bir karşılaştırma yöntemi uygularsak bu soruna daha verimli bir yaklaşım yolu bulabiliriz. Önce bir meydan okumanın başarılı bir tepkiye yol açtığı bir durumdan başlayalım, sonra bunu benzer bir grubun hem daha sert hem de daha yumuşak meydan okumalara karşı tepkileri örnekleriyle karşılaştıralım. O zaman başlangıç noktamızın iki aşırı uç arasında bir orta yere isabet ettiğini görürüz. Başka bir söyleyişle, iki aşırı ucun, yaratıcı bir tepkiyi teşvik etmek bakımından biri fazla sert, biri de fazla yumuşak olan iki tip meydan okumayı temsil ettiğini saptarsak, sertliğin optimum noktasının nerede oduğunu bulabiliriz ve o zaman meydan okuma-ve-tepki ilişkisinin, çok iyi bildiğimiz azalan kâr yasasına uyduğunu da anlarız.

Şimdi bu durumu İslamiyet ile Hıristiyanlık

ÜSTESİNDEN GELİNEMEYEN MEYDAN OKUMA

95 Orta Asya'da kurulmaya başlanan Nasturî Hıristiyan uygarlığı daha köklenemeden Müslüman Araplar karşısında ezildi. Karakuş'da bir «Hıristiyan tapınağı»ndan duvar resmi.

Levent Şahverdi Arşivi

arasındaki çatışmalar örneğinde inceleyelim. Birçok kereler bu iki dinî hareketin genişleyen dalgaları çatıştı. Bu çatışmaları karşılaştırmalı bir yöntemle gözden geçirdiğimizde, başarı derecesi değişen tepkilere yol açan, değişik şiddette bir dizi meydan okuma olayı görüyoruz. Müslümanlar İ.S. 732'de Fransa içlerine girdikleri zaman Batı Toplumu kendini kurma mücadelesine daha yeni başlıyordu. Yeni fatihler ise Akdeniz'in güney kıyılarındaki sınırlarını aşıp ilerlerken zaferden zafere koşmuşlardı. Ama gene de bu çarpıcı meydan okumanın sonucu meydan okumanın fazla aşırı olmadığını gösterdi; çünkü, yeni doğma sürecindeki Batı Toplumu saldırı karşısında boğulmak bir yana istilacıları geriletti ve politik, kültürel özerklik ve egemenlik yoluna başarılı bir şekilde girmiş oldu.

Ama Batı dünyası, Müslüman-Hıristiyan çatışmasının patlak verdiği çeşitli noktalardan sadece bir tanesiydi. Güneyde, İslamiyet Habeşistan'daki (bugünkü Etyopya) Monofizit Hıristiyanlığa meydan okuyordu. Bu olayda, meydan okumanın mahallî biçimi fazlasıyla güçsüz olduğu için başarıya ulaşamayan bir tepki örneğini görüyoruz. Monofitizmin Habeşistan'daki fosilinin bugüne kadar garip bir şekilde varkalmasının nedeni, çevresindeki dağların nüfuz edilmez sarplığıdır. Bu ilkel fosilin karaya vurduğu kayalığı ard arda yalayan kültürel istilâ dalgaları bir iz bırakmadan gerilemiş, ne kayalığı içine alabilmiş, ne de daha üstün bir çaba gösterilmesini teşvik edebilmiştir. Habeşistan Monofotiz mi Hıristiyanlığın durgun ve izole bir parçacığı olarak kalmıştır. İslam'ın meydan okuması burada bir sonuç vermedi, çünkü, modern teknolojinin Habeşistan'ın doğal korunaklarını hayvanca bir zorlamayla yıktığı çağa kadar görülegelen bütün meydan okumalar gibi İslamiyet'in Habeşistan üzerinde etkisi de, mahallî fiziksel çevrenin nüfuz edilmezliği yüzünden optimum sertlik noktasının çok altında kalmıştı.

Öte yandan, Doğu'daki Maveraünnehir Nasturiliğinin İslamî meydan okumaya karşı tepkisi bunun tam karşıtı bir nedenden ötürü başarısız oldu. Meydan okuma öylesine sertti ki Uzak Doğu Nasturî Hıristiyan Uygarlığının doğumunu kesinlikle önledi. Nasturî krizaliti içinde bir tohum niteliğinde olan bu Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığı, düşük doğmadan önce Öküz-İnci nehirleri havzasında oluşmaya başlamıştı; dünyaya gelme fırsatını elinden alan darbe bu bölgenin İ.S. 737-41 arasında kesin bir şekilde Arap İmparatorluğu'na bağlanması oldu. Fetihten önce bölgedeki bütün mahallî koşullar orada yeni bir uygarlığın doğmasına elverişli görünüyordu. Uzun ve bütünsel bir kültür karışımı olmuştu: İran, Suriye, Helen ve Hint kültürlerinin eritme potasıydı burası. Irklar da gene aynı şekilde uzun süreden beri karışmış, tam olarak kaynaşmışlardı: Yerli İranlı köylüler İ.Ö. ikinci yüzyılda Frasça konuşan Göçebelerle karışmışlar, Hıristiyanlık Çağının beşinci ve altıncı yüzyıllarında Türkçe konuşan Göçebeler etnik karışıma iki tabaka daha eklemişlerdi. İnsanî ögenin bu verimli çeşitliliği, fiziksel çevrenin karakteriyle de korunmuş ve vurgulanmıştı. Yerleşik ahalinin birkaç muhkem vahada yoğunlaşması toplumsal yapının politik bakımdan bağımsız ama iktisadi ve kültürel bakımlardan birbirleriyle bağıntılı birtakım şehir-devletleri halinde eklemlenmesiyle (artikülasyon) sonuçlanmıştı. Bu şehir devletleri gerek Eftalitler ve gerekse sonradan gelen Türk beyleriyle iyi ilişkiler içindeydiler. Sonradan gelen beyler de efendilerin ve uyrukların refahının Doğu-Batı kervan yolundaki transit ticaretine bağlı olduğunu, dolayısıyla kervanların kendi ülkelerinde engellenmeden, güvenle geçmelerinin gerektiğini anlayacak kadar sağduyu sahibiydiler. Roma İmparatorluğu'nda dinî baskıdan kaçan müminlerin Orta Asya'ya ve hattâ Çin'e kadar getirdikleri canlı bir Nasturî inanışın dinî teşviki de bu elverişli insanî ve fiziksel koşullara ekleniyordu.

Böylece, Hıristiyanlık Çağının yedinci yüzyılında, Maveraünnehir'deki yeni uygarlık tohumunun gelişmesi için gerekli bütün koşullar hazır görünüyordu. Olgunlaşamadan yok oluşunun nedeni, Müslüman Arap saldırısının sunduğu tehlikeli meydan okumaya yeterli tepkiyi göstermeyi başaramamasıdır. Arap istilacılara ve kısa bir süre için ortalığı yakıp yıkarak geçen Türkeş Göçebeler'e (Batı Türkleri) karşı yürütülen uzun direniş hareketi, öylesine yoğun anarşi koşulları yarattı ki kervan yollarını açık tutmak mümkün olmadı; bu yollar bir kere kapanınca Maveraünnehir'in bütün kanı damarlarından durdurulamaksızın akıp gitti. Araplar iki alternatif gösteriyorlardı: Ya çaresiz bir iktisadî buhrana sürüklenecek ya da politik bağımlılığın ılımlı bir biçimine rıza göstereceklerdi. Horasan'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanan bir hinterlandı emri altında bulunduran Arap İmparatorluğu'nda bazı yeni pazarlara nüfuz edebilme umudu bu politik bağımlılık alternatifini daha katlanılır kılıyordu. Kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelemeyecek bir barışı kabul etmekle Maveraünnehirliler iktisadî yok olma tehlikesinden kurtuldular; ama yabancı bir evrensel devletle bütünleşmeyi kabul etmeleri aynı zamanda kendi uygarlıklarının tohumunun kaçınılmaz bir şekilde imha edilmesi anlamına geliyordu. Bu durumda meydan okumaya karşılık gösterilen tepkinin fiyatı, yaratıcılığı imkansızlaştıracak derecede yüksek olmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi İslamiyetle çeşitli Hıristiyan toplulukları arasındaki çatışmaları bir sıraya sokabiliriz. İslam dalgasının Habeşistan Monofizitizmi üzerindeki zorlaması o kadar zayıftı ki gözle görülür hiç bir teşvik yaratmadı. Hıristiyan Batı dünyasına karşı daha güçlü zorlaması, tepkinin canlılığından da anlaşıldığı gibi, daha yüksek düzeyde bir teşvik oldu. Nasturî Hıristiyanlığı üzerindeki zorlamasıysa bu toplumu henüz meydan okumaya karşı olumlu bir tepki gösteremeyecek kadar zayıf bir anında yakaladı ve daha tohum halindeyken imha etti. Belli ki İslamî meydan okumanın Batı Hıristiyanlığı karşısında gösterdiği şiddet derecesi, optimum noktadır; gerek Habeşistan Monofizitizmine, gerekse Orta Asya Nasturî Hıristiyanlığına karşı meydan okumalarının sertliğiyse gerekli dozdan eşit derecede uzaktır. Burada, yeşeren uygarlıklarla ölü doğan uygarlıklar arasındaki ayrımın ölçütünü bulabiliyoruz. Batı Hıristiyanlığı ile İslamiyet'in niçin birer uygarlık yaratabildiklerini ve Nasturî ile Monofizit Hıristiyan mezheplerinin niçin bunu başaramadığını anlıyoruz. İslamiyet, Helen «emperyalistler»in üstünlüğünü yenilgiye uğratacak kadar güçlü olabilmişti; Batı da, İslamiyet'i yenilgiye uğratacak kadar güçlüydü. Öte yandan, Nasturî ve Monofizit Hıristiyan mezhepleri Helen «emperyalistler»in «Ortodoks» Hıristiyanlığına karşı tutunamamışlardı ve Ortodoks Hıristiyanlığın sonunda İslam karşısında yenilgiye uğraması da onların işine yaramadı. Habeşistan'da İslamiyet'in Monofizit Hıristiyanlığı zorlaması, gördüğümüz gibi, bir teşvik ögesi olamayacak kadar zayıftı; ama Maveraünnehir'de İslamiyet'in Nasturî Hıristiyanlığı üzerine zorlaması o kadar güçlüydü ki sonuç bu uygarlık tohumunun ezilmesi oldu. Böylece İslamiyet Hıristiyanlığın bu iki çeşidini gölgede bıraktı ve onların miraslarına kondu. Monofizit Hıristiyan mezhebi Habeşistan ve Ermenistan'ın sarp dağlık bölgeleri dışında ancak diasporalar halinde barınabildi; Nasturî Hıristiyan mezhebi de sadece Kürdistan dağlarında ve Hindistan'ın güney batı ucundaki bataklık ve cangıllarda yaşayabildi.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM III

UYGARLIKLARIN BÜYÜMESİ

Doğmayı başarmış bir uygarlık ilk ve en yüksek engeli aşmış demektir, ama bu otomatik bir şekilde başarıdan başarıya koşacağı anlamına gelir mi? Doğumdan sonra büyüme süreçleri kesilen bazı toplumların varolması, bunun her zaman böyle olmadığını gösteriyor, onun için ben de büyüme olayının kendisini araştırmayı gerekli görüyorum. Görünüşe bakılırsa, bir toplumun büyümeye devam etmesi için, bir meydan okumaya karşı başarılı bir tepkinin yeni bir meydan okumaya yol açması, böylece tek bir hareketin bir hareket dizisine dönüşmesi gerekiyor. O zaman, bu meydan okuma-ve-tepki dizisindeki basamakların belli bir yöne götürüp götürmediğini araştırmam gerekiyor. Önceden bilinebilir bir hedefe doğru kaçınılmaz bir ilerleme bana insanî âlemde olmaz gibi görünüyor, ama genel bir anlamda bir toplumun büyümesinin toplum önderlerinin kazandığı gittikçe artan kararlılık gücüyle ölçülebildiğini görüyorum; dolayısıyla bir uygarlığın gelecekteki kaderinin bu yaratıcı insanlar azınlığının elinde bulunduğuna inanıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim : 21

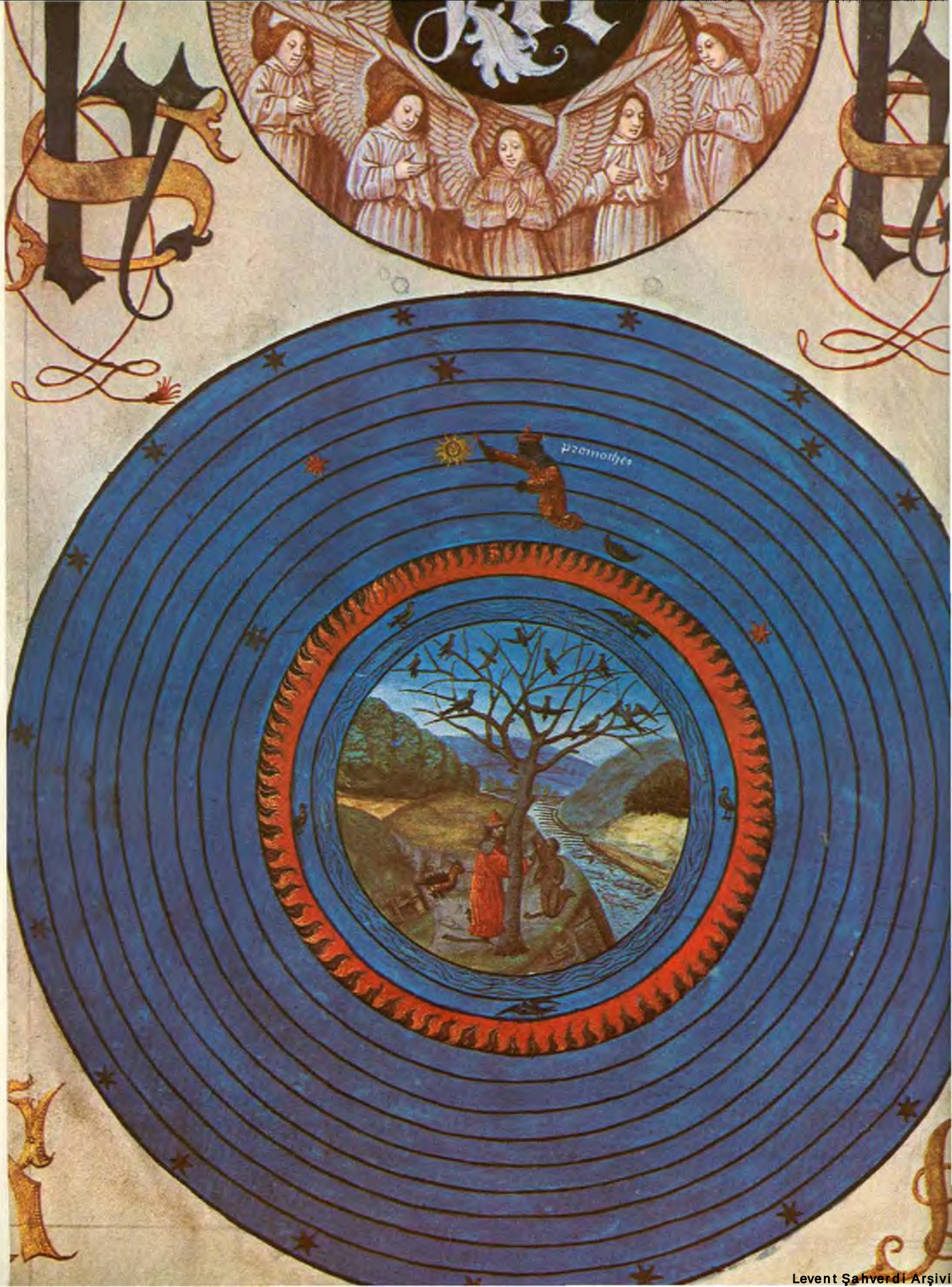
BÜYÜMENİN DURDURULMASI

Din değiştiren göçebe Moğollar. Olağanüstü bir zorlamaya kal
şan bir uygarlık, baştan açıkça yenik düşmese bile, kendisini
nel bir hareketsizlik içinde hapsedilmiş durumda bulabilir, büt
enerjilerini bu tek büyük meydan okuma ile mücadelesinde tü
tebilir. Orta Asya Göçebelerinin alınyazısı böyle oldu: Stepler
ki hayatın katı zorunluluklarına kendilerini uydurmayı başar
lar, ama bunu yaparken çevrelerinin kölesi oldular, yeni yarat
ilerlemeler yapma imkanından yoksun kaldılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim: 22

BÜYÜME ATILIMI

Doğum tek bir eylemdir: Büyüme sürekli bir süreç. Meydan okuma-ve-tepki devinimi, eğer her başarılı tepki yeni yaratıcı uyarlamalar getiren bir eşitsizlik sağlıyorsa, kendi kendini sürdürebilen bir dizi olur. Prometheus miti bu ilerici atılımı içerir, çünkü Prometheus, yasak ateş gücünü İnsan'a vererek despot Zeus'a başkaldırdıktan sonra, onu İnsanlığın sürekli gelişmesine izin vermeye ikna eder. Mitin Ortaçağ'daki anlatımları, putperest orijinale Hıristiyan eğilimler de kattılar ve Prometheus'u Tanrı'ya başkaldıran biri olarak değil, Yaratılış'ta Onun ortağı olarak gördüler. Bu on beşinci yüzyıl minyatüründe Prometheus'un ilkin Evren küreleri arasından elde meşaleyle geçişi, merkezde ise cennetteki kıpırtısız İnsan'ı canlandırışı görülüyor. Burada Prometheus ateşi tam anlamıyla hayat veren bir güç olarak gösterilmiş, ama aynı zamanda bilgi ve entelektüel merakın ateşi olmak gibi simgesel bir anlamı da var. Prometheus'un cezalandırılması bu yüzden araştırmanın tehlikeli meyvalarını temsil eden bir mecaz sayılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Büyümenin Durdurulmasına Örnekler

Uygarlıkların büyümesi önemli sorunlar yaratır mı? Şu noktaya kadar yaptığımız araştırmalar uygarlıkların doğuşunun en ufak bir şüpheye yer vermeyecek kadar önemli bir sorun olduğunu gösterdiği için biz de birtakım çözümler getirmeye çalıştık. Şimdi bundan ötesini araştırmamız gerekli mi? Doğum bir kez gerçekleştikten sonra büyüme bunu kendiliğinden izlemez mi? Görünüşe bakılırsa bu sorunun cevabı büyümenin, kendiliğinden, doğumu izlemediğidir. Gelişmiş ve ölü doğmuş diye tesbit ettiğimiz örneklere ek olarak üçüncü bir toplum ya da toplum içinde topluluk tipi bulabiliriz: Bunlar, doğumu başaran ama gelişmesi devam etmeyen, doğumdan sonra büyümesi duran toplumlardır.

Büyümesi duran toplumların ya da toplulukların ortak özelliği, hepsinin aynı tür bir zorlamaya kalkışması, bunu başarması ve salt bu nedenle hareketsiz kalmasıdır. Bunlar teşvikle aşırılık arasındaki sınırın en tehlikeli yerinden gelen meydan okumalara karşı tepkilerdir. Ölü doğan uygarlıklar son derece güç bir doğumu başarır başarmaz yenilgiye uğramışken, büyümesi duran toplumlar bu ilk ravnd'da kazanmakla bundan sonrakinde yenilgiyi garantilemiş olurlar. Bizim dağcılar hikâyemizde (1) büyümesi duran toplumların temsilcileri, dağ yamacını en tehlikeli çıkıntıların bulunduğu yerden tırmanmaya başlayanlardır. Daha ürkek ya da daha akıllı başka dağcıların tersine bu aşırı cesur dağcılar yenilgiyi kabul etmeden, yılmadan meydan okumaya cevap vererek dik kayalıkla boğuşurlar, ancak hemen sonra kendilerini bir daha kıpırdamaya cesaret edemeyecek bir durumda kaskatı kesilmiş, kayalığa sarılmış bulurlar. Bütün hünerleri, enerjileri ve cesaretleri düşmemek için harcadıkları korkunç çabada toplanmıştır ve rahat bir yere tırmanmaya yetecek yedek enerjileri de yoktur. İnsana şaşkınlık veren bir akrobatik gösteridir bu, ama başarıları dinamizm dünyasında değil statiklik dünyasında yer alıyor. Düsturları ve nihayet kitabeleri «J'y suis, J'y reste» (Olduğum yerde duruyorum) dir.

Pratikte bir toplum doğduktan sonra hayatının herhangi bir aşamasında büyümesi durabilir. Bu durma fenomenini bir çok toplumda çöküşlerinden sonra, hayatlarının son evresinde göreceğiz. (2) Bunun gibi, aynı uygarlık içinde bir topluluk komşuları büyümeye devam ederken durabilir. Bu olay, hayvancı, göçebe bir toplum olmaktan çıkıp İmparatorluk Gücü'ne sıçrarken, geniş tebâ yığınlarını yönetmek gibi önceden eşini görmedikleri bir meydan okumayla karşılaşan Osmanlı Türklerinin başına geldi. Bu yeni siyasi soruna çare olarak yarattıkları kalıplı, katı kurumlar daha ileri bir toplumsal gelişmeyi tamamen imkansız kılıyordu. Ispartalılar da İ.Ö. sekizinci yüzyılda, Helen toplumunun ortak bir sorunu olan nüfus baskısına çare olarak Hellas içinde fetihe kalkışarak topraklarını genişletince tüm yaratıcı enerjilerinin akraba ama düşman bir nüfusu denetim altında tutarken eridiğini gördüler.

Bu örneklere ek olarak başlatıcı doğum zorlamasını gerçekleştirdikten sonra büyümek için kendilerini en ufak bir kımıltı yapamayacak durumda bulan başka toplumlar da vardır. Eskimolar böyledir. Son derece ayrı ve uygun bir Arktik kültür geliştirmekle birlikte Eskimolar, fethetmek istedikleri çevreye esir düşmüşlerdir, çünkü varkalma görevini yerine getirirken bütün güçlerini tüketmişlerdir. Afrika Dünyasındaki ufak toplulukların da çoğu böyledir. Bunlar büyük ve esnek toplulukların gelişmesine izin vermeyen fiziksel ve ideolojik bir çevre içinde yaşarlar. Bu kabilelerden, geleneksel kurum ve uygulamalarla yetinemeyecek kadar büyüyen olursa, ana topluluktan yeni bir kabile toplum kurmak üzere ayrılır. Demek ki toplumsal ve gündelik hayatın böylesine katı bir çerçeve içinde yaratılmasına yol açan ihtiyaç aynı zamanda o toplumu tecrit edilmeye, güçsüzleşmeye mahkum eden bir etkendir.

Büyümesi durdurulmuş toplumların en belirgin örneği Avrasyalı Göçebe Toplumdur. Göçebeler stepin, fiziksel tabiatın Arktik buzlarından ya da tropik cangıllarından hiç de aşağı kalmayan meydan okumasına cevap vermişlerdir. Steplerin en fazla fiziksel benzerlik gösterdiği öge, herhangi bir kara parçasıyla ölçülmeyecek kadar haşin olan okyanustur. Stepin yüzeyiyle okyanusun yüzeyinin ortak yanı, İnsanoğluna ancak konak noktaları halinde açık olmasıdır. Geniş yüzeyinin hiç bir noktasında (adalar ve vahalar dışında) insanlara kalıcı bir varolma, dinlenme, yerleşme imkanı tanımaz. Her ikisi de yolculuk ve ulaşım bakımından, insan topluluklarına sürekli olarak yaşadıkları yerin kara parçalarından çok daha büyük kolaylıklar sağlar; ama her ikisi de (üzerlerinden geçme cezası olarak) sürekli bir «devam»ın gerekliliğini her an hatırlatırlar: Yoksa bütün bütüne ve hemen bu alanın sınırlarından «dışarı» çıkıp sağlam topraklar üzerinde kendilerine yer bulmaları gerekir. Demek ki, stepte otlak arayarak yayılmış göçebe sürüleriyle, balık sürüleri bulmak

Levent Şahverdi Arşivi

için okyanusu tarayan balıkçı filoları arasında gerçek bir benzerlik var; bunun gibi denizin karşıt kıyılarından gelen malların değiş tokuşunu yapan tüccar konvoylarıyla stepin karşıt uçlarını birleştiren deve kervanları arasında; deniz korsanlarıyla çöl eşkiyaları arasında; ve Vikinglerin, Haçlıların gemilerine binip Avrupa ve Doğu Akdeniz kıyılarına dalgalar halinde yayılmalarına yol açan o nüfus patlaması hareketleriyle Araplar, İskitler, Türkler ve Moğolların stepteki yörüngelerinden fırlayıp şiddetle ve apansız Mısır'ın, Irak'ın, Rusya'nın, Hindistan'ın ya da Çin'in yerleşik topraklarına gelmesi arasında aynı benzerlik var.

Görüleceği gibi, Göçebeler'in Tabiat'ın meydan okumasına gösterdikleri tepki bir zorlamadır; ama ortada yeterli arkeolojik kanıt olmayınca, bu başarıya nasıl bir teşvik sonucunda varıldığını bulmak bir tahmin meselesi olmaktadır. Sorun, zamanı tahmin edebilme sorunudur, çünkü Orta Asya pastoral Göçebeliğinin tarihî kökenini belirli bir yere ve kesin bir zamana bağlamamıza yarayacak hiç bir bilgi yoktur. (3)

İnsanoğlunun fiziksel çevresini evcilleştirme ve dizginleme yolunda ilk girişimlerini araştırırken iktisadi üretim tarzlarının birbirini izleyen aşamalar halinde ilerleyip geliştiği varsayımına dayanan bir gelişme modeli uygulamak mümkündür; buna göre avcılık ve toplayıcılık aşamasını izleyen bitki ve hayvanları evcilleştirme aşamasından sonra tarımsal çiftçiliğin ve hayvancılığın bir karışımı olan yerleşik biçime geçilir. Bu kalıba göre Göçebeliğin, bu standart gelişmeden hayvanları evcilleştirme aşamasında kopup ayrılan bir alternatif sistem olduğunu varsayabiliriz, çünkü Göçebelik, aslında hayvancılığın iyice uzmanlaşmış bir biçimidir. Bu sürecin aşamalarını örneğin iklim değişikliklerine bağlamak girişimlerinde bulunulmuştur; buna göre, kuruma derecesi arttıkça önce insanların avladığı yabanî hayvan sürüleri yok olarak eskiden tamamen avcılıkla geçinen toplulukların hayatlarını daha az elverişli koşullarda sürdürmelerine, ilkel bir tarıma ve kendileri için artık bulamadıkları yiyeceklerle yabanî hayvanları besleyip evcilleştirmeye yol açtığı sonucuna varılmıştır. Daha sonra, teoriye göre, kuruma süreci şiddetlendikçe bu kez yerleşik çiftçiler ve hayvancılar durmadan küçülen ekilebilir topraklar alanından çıkarak, çevredeki stepte daha gezgin bir hayvan üretimi tarzı benimsemeye zorlandılar ve mevsimden mevsime sürüleriyle birlikte stepin geçici ekim alanlarına taşındılar. (4) Son zamanlarda nüfus baskısı varsayımı, varolan üretim tekniklerini geliştirme imkanı olmadığı için artan nüfusa cevap olarak eski insanların, geçim araçlarını, örneğin bitki ve hayvanları evcilleştir-

YARIDA KALMIŞ GELİŞME
96 Göçebe kampında hayat, on dördüncü yüzyıldan bir Moğol resmi.

97 Japonya'da donmuş bir nehir üstünde Aynu balıkçılar
Aynular, büyüyen Japon Uygarlığı'nın etki alanı dışında, Kutup Kuşağının hemen altında oturan avcı ve balıkçı bir topluluk olarak uzun süre statik bir hayat yaşadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

me sanatını öğrenip değiştirme zorunda kaldıkları varsayımına dayanılarak açıklanacak kadar geliştirilmiştir. Bu iki teori hayvancı Göçebelik kurumunu inandırıcı bir şekilde açıklayabilir, ancak hiç bir arkeolojik kanıt bulunmadığı için bunlar yalnızca ispatlanmamış düşünceler olarak kalmalıdır; çünkü herhangi bir yerde yapılan bir kazının sağladığı sınırlı kanıtların analoji yoluyla zaman zaman hayvancı Göçebelik için kullanılmış geniş alanlara uygulanabileceğini hiç bir zaman varsayamayız.

Öyleyse, ilkin, tarımsal üretim tarzlarındaki değişikliklerin tarihlerini yaklaşık olarak bile tesbit edemiyoruz: Bu süreç bir esrar perdesi altındayken hayvancı Göçebeliğin kökenleri daha da karanlık bir esrar perdesine bürünür. Çünkü, tanımı gereği, gezgin insan klanları ve onlara ait sürülerin, yerleşme yerlerinde yeterli sayıda kalıcı izler bırakması ve çağdaş arkeologların kürekleri nin bunlara rastlayıp gün ışığına çıkarması ihtimali, herhangi bir tarih-öncesi topluluğunkine göre çok daha azdır. Dahası Göçebeliğin, bunu benimseyen insanları, ana akım olan tarımsal gelişmeden saptırıp sonunda yerinde saymak anlamına gelen bir yöne çeken çevresel meydan okumalara —ister iklim, ister nüfus baskısı isterse başka herhangi bir şey olsun— bir tepki alternatifi olarak başladığını varsaymamız için bile herhangi bir kanıt yoktur. Bundan başka, hayvan yetiştiriciliğinin çiftçilik yapan topluluklardan öğrenilip çorak stepe getirildiğini düşünmektense bunun, stepin eski yerlilerinin yarattığı özgün ve daha önce denenmemiş bir yöntem olduğunu, kendi tarihöncelerinin oldukça uzak denebilecek ama başlıca dayanakları olan evcil hayvanları ele geçirdikten sonraki bir aşamasında, çevrenin cimri şartlarının zorlamasıyla yaratıldığını düşünmek de akla yakındır.

Göçebeliğin kökenleri konusunda kesin kanıtlar henüz gün ışığına çıkmamıştır. Öte yandan, Göçebe hayat biçiminin, tepkisi olduğu meydan okumanın içkin sertliği konusunda hiç bir şüphe yoktur. Gene hiç şüphesiz buna karşı gösterilen tepki canla başla ve inatla yürütülmüştü. Göçebeler çok gelişmiş bir hayvancılık sanatından aldıkları güç sayesinde aşırı düşman bir çevreyle boğuşuyorlardı; ama son derece zorlu koşullar altında bu gücü başarıyla uygulayabilmek için özel bir hüner geliştirmeleri ve aynı zamanda bu hüneri geliştirmek için de özel ahlaki ve entelektüel güçler edinmeleri gerekiyordu. Hayvancı Göçebelik ekonomik etkinliklerin en uzmanlaşmış olanlarından biridir, çünkü yerleşik bir ev ve toprağı ekme imkanından yoksun olan göçebe, elindeki tek kaynak olan sürüsüne dayanmak zorundadır, yiyeceğini, giyeceğini, barınağını, yakıtını, ulaşımını ve aynı zamanda stepteki başka topluluklarla tahıl ve demir gibi en hayati ihtiyaçlarını değiş tokuş edebilmek için bir de fazlasını ondan sağlamak zorundadır. Tarımla uğraşanların görece durağanlığının tersine Göçebeler son derece hareketlidir. Ne var ki oldukça kalabalık sayıda insan ve hayvan gruplarının, çorak ve düşman bir çevrede hareketini organize etmek sayısız lojistik sorunlarla sınırlandırılmıştır. Göçebe, kendisi, ailesi, sürüleri ve davarları stepin geniş alanlarında, hayvanların ardarda yemlenebileceği otlak alanlarının kapasitesini belirleyen iklimin yıl-döngüsüne de uyarak bir otlaktan bir otlağa manevra yapmak zorundadır. Koca ıssızlıkta kaybolmak ya da çok geniş bir alan üzerine serpiştirilmiş birbirinden uzak sulama noktalarını ve meraları kaçırmak istemiyorsa —zaten bu meraları kaçırması kendisinin de sürüsünün de ölümü demektir— gideceği yönü ve uzaklığı çok dikkatli hesaplaması gerekir. Göçebe Başkanının, sürekli iktisadi savaş içinden zaferi sökün almasi, her şeyi önceden düşünmek, kendine güvenmek, maddi ve manevi dayanıklılık gibi erdemlere bağlıdır. Fiziksel doğayla değil, insanlarla savaşırken bir askeri komutanın birliklerinden kendisi gibi erdemli davranmasını beklemesi gibi, Göçebe de otoritesi altındaki insanlar ve hayvanlardan böyle davranmalarını bekler. Göçebeliğin zorlaması davranışta ve fiziksel yapıda katı ve

98 Göçebe sanatı: Bir İskit kılıç kınından ayrıntı. Mezopotamya mitolojisinden alınmış bir görüntü: Birer kutsal ağaca bakan iki tanrı.

Levent Şahverdi Arşivi

yüksek bir standart ve çok gelişmiş bir bağlılık ve klan dayanışması güdüsü gerektirir; bu özellikler olmazsa, step boyunca kıvrıla kıvrıla disiplinle ilerleyen katar, hiç birinin yalnız başına hayatta kalması mümkün olmayan atomlaşmış parçacıklar halinde dağılır. Böylesine üstün bir disiplin derecesine ulaşan bir toplumun bu başarıya karşı ödeyeceği cezanın da aynı derecede büyük olmasına şaşmamak gerekir.

Göçebenin cezası özünde Eskimo'nunkiyle aynıdır. Fethini başardıkları amansız fiziksel çevre onları sahibi olarak kabul etmiş görünmekteyse de aslında sinsice köleleştirmiştir. Göçebeler de Eskimolar gibi, belli bir hareket döngüsünün ebedî mahpusları olmuşlardır; sürüleri bir merayı bitirip öbürüne başladığı sürece hiç durmaksızın hareket halinde olmaları gerekir. Böylece insiyatifi stepte kullanmakla, Göçebeler, geniş anlamıyla, dünyadaki insiyatifin dışında kalmışlardır. Uygarlıklar tarihini hiç bir iz bırakmadan geçmedikleri bir gerçektir, hattâ kendi uygarlıkları içinde bazı göze çarpar başarılar da kaydetmişlerdir. Batı Dünyasının en erken karşılaştığı İskitler'in canlı sanat eserleri çağdaşları olan herhangi bir yerleşik toplumunki kadar güzeldir: Ve bin yıl sonra Türklerin, Moğolların, büyük Göçebe İmparatorlukları Ögedey Han'ın Karakurum'u gibi gittikçe zenginleşen başkentlere dayanan şaşırtıcı derecede gürbüz ve canlı kültürlerin doğmasına yol açmıştır. Ne var ki Göçebe Toplumunun gerçek zayıflığının ipucu da işte burada yatar: Kendi tarihlerinde, tooraklarından çıkıp komşu bölgelerde yaşayan yerleşik toplumlar üzerinde, stepin ötesinde geçici bir otorite kurdukları dönemler dışında, kendi çorak çevrelerinde, küçük klanlar ve gruplar halinde sürekli olarak hareket edip cansızlaşmağa mahkumdur. Düşman bir arazinin müthiş etkili bir iktisadi kullanımına yol açan toplumsal gereç aynı zamanda daha yüksek bir kültürel gelişme için aşılmaz bir engel olmuştur.

19 Büyümenin Ölçütü

Uygarlıkların büyümesinin gerçekten bir sorun yarattığını gördükten sonra, şimdi büyümenin tabiatının ne olduğunu araştırarak bu sorunu çözmeye çalışalım; ya da bir başka söyleyişle, büyümenin ölçütünü tesbit etmeye çalışalım. Araştırmamıza, daha önceki bölümlerde de imdadımıza yetişen bir gücü, mitolojiyi yardıma çağırarak başlayalım. Bakalım Aeskhilos'un Prometheus Üçlüsü şimdiki konumuzu biraz aydınlatabilecek mi?

Eyüb'ün Kitabı ile Goethe'nin **Faust**'unun mitleri, uygarlıkların doğuşlarının özelliği konusunda bize bilgi vermişti, (1) şimdi de Prometheus miti uygarlıkların büyümesi konusunda bir ipucu sağlayabilir. Bu mitin Aeskhilos'un işlediği biçiminde Zeus, kendisine meydan okuyana karşı savaşı kaybeder. Eyüb'ün ya da Faust'un Tanrı'larının tersine, Zeus burada kendisine yeni bir yaratıcı eylem fırsatı verecek bir itkiyi sabırsızlıkla bekleyeceği yerde, olduğu gibi kalmak ve çevresindeki evreni de olduğu gibi muhafaza etmek derdindedir. Prometheus'un, Zeus'un mizacını ve yöneticiliğini sınamaya yönelik meydan okuması, Zeus'un karşısındakine intikamcı bir saldırıya geçmesine yol açar. Sevgili dengesini bozan bu hareketiyle de Zeus kendi yenilgisini kendi hazırlamış olur. Oysa Prometheus, acı çektiği halde, zaferi kazanma yolundadır

Böylece Aeskhilos'un Zeus'u, insanların henüz «serbest düşüncenin eritici ve yok edici sonuçlarından korkmadıkları, büyük kurtarıcılar olarak hâlâ insan aklının, mantığın ve serbest araştırmanın gücüne güvendikleri» (2) cesur bir klasik-öncesi çağda, bütün kusurlarıyla sergilenmiş olur. Zeus'un başarısı kendinden önceki tanrı olan Kronos'u yenmekti; bu gösterişli başarıyı kazanıp Olimpos tahtına kurulduktan sonra, orada, ayağını yere serilip yatan Evren'in sırtına koyarak, yalnız başına, kıpırtısız ve despotça bir saltanat sürmekten başka bir kaygısı kalmamıştır. Ama Zeus, Kronos'u kendi gücüyle değil, Prometheus'un yardımıyla yenmiştir; dolayısıyla Aeskhilos'un düşüncesine göre, kendi istemese de, eski yandaşının meydan okumasıyla kurtulması gerekmektedir. Zeus'un, statik bir edebiyat içinde kendi yerini korumaktan başka bir derdi yoktur ama, Prometheus da doymak bilmeyen bir yaratıcıdır, ateşi bulan odur, aklı hep araştırır ve aşar; büyüme sürecinin, Bergson'un **élan vital**'inin (hayatî atılım) mitik bir temsilidir. Zeus'un, hareketsiz kaldıkça, kendinden önceki Kronos gibi devrilmesinin kaçınılmaz olduğunu bilir; onun için de, Zeus'a rahat vermez.

> Babasının tahtına kurulur kurulmaz
> Hemen tanrıları çağırdı, her birine
> Yer verdi, şeref verdi. Böyle kurdu
> İmparatorluğunu. Ama insanı, zavallı insanı,
> Umursamıyordu hiç: Bütün insan soyunu silip
> Yerine bir garip cins getirmekti planı.
> Kimse de karşı çıkmadı bu kötü düşünceye
> Benden başka. Ben başkaldırdım. İnsanı onun
> Ezip yok etmesine izin veremezdim... (3)

Levent Şahverdi Arşivi

99, 100 YARATICI PROMETHEUS Yunan mitolojisinde Prometheus —Zeus'a baş kaldırıp Olimpos'un uyumunu bozan kişi— aynı zamanda insan soyunun yaratıcısıydı; yukarıda, Prometheus killi çamurdan insan iskeletini tanrılara benzeterek yapıyor. Aşağıda, kendi koruyucusu, miğferli tanrıça Athene, cansız kuklaya hayat üfleyerek onun işini tamamlıyor.

Prometheus, Zeus'a, dural Evren'inin barış içinde bir dünya değil de bir çöl olduğunu mantık yoluyla anlatmayı başaramayınca, tanrı iradesine karşı gelir, himaye ettiği öğrencisi olan İnsanlığı ileriye ve daha yükseğe götürmek için kendi ruhunu verir.

İşe yaramaz
Bir varlıktı, ama ben capcanlı
Bir zihin ve düşünce verdim ona. (4)

İradesine karşı gelinen Zeus olanca insanüstü gücünü seferber ederek Prometheus'dan öç almaya girişir.

İnsana acımıştım; onun için de bana
Hiç acınmadı, asıldım bu kayalara,
Tanrının kibrine, zulmüne kanıt. (5)

Kavganın bu düzeyinde Prometheus fiziksel olarak Zeus'un avucunun içindedir. Ama gene de zafer Prometheus'undur; çünkü Zeus'un yaptığı hiç bir işkence onun irade gücünü zayıflatamaz; bu irade gücü ise, Zeus'un bilmeye can attığı bir sırrı saklamaktadır. Zeus dural ve despotça tavrında devam ederse, düşüncenin yerine bilerek getirip oturttuğu kaba kuvvet tarafından, tıpkı kendinden önceki tanrı gibi alaşağı edilmeye kendini mahkum etmektedir, sır budur. Bu sır Zeus'un kendi alınyazısının anahtarıdır; **Bağlı Prometheus**'da, Zeus'un bu sırrı Prometheus'dan koparıp almaya çalıştığını, ama başarısızlığa uğradığını görüyoruz. Trilojinin öbür iki oyunu bugün elimizde yok, ama gördüğümüz kadarından sonunda Zeus ile Prometheus'un uzlaştıklarını tahmin edebiliyoruz. Zeus, bağışlamayı öğrenecek, düşmanını sahiverecek ve insan soyunun gelişmesine izin verecektir. Demek ki aslında Zeus'da da, bütün bütün söndüremediği «Prometheus ışığı»nın bir kıvılcımı vardı; Prometheus'la çatışması, başından beri ruhunda gizli yatan bu kıvılcımı alevlendirmişti.

Mitolojik düzeyde Zeus ile Prometheus iki ayrı insanî kişilik olarak sunulmuşlardır, ama psikolojik bir analizde, tek bir insan ruhunda karşılıklı olarak birbirine nüfuz eden iki itki olarak yorumlanabilirler. Çatışmaları ne kadar sert olursa olsun, her iki itkiyi de duyan aynı ruhtur. Bu psikolojik yorumu, toplumsal konumlar içindeki insan ruhlarının eylemine uygulayabiliriz. Örneğin, diyelim ki İ.Ö. ikinci binyılın sonlarına doğru, Helen Toplumu'nun bebeklik döneminde, yıkılmış Ege Uygarlığı'nın kıyısında köşesinde yatan Kuzey-Batılı Yunanca-konuşan barbarların miskinliği hiç bir yerde Prometheus tipi bir zihnî enerji akımıyla canlandırılmamış olsun; o zaman bütün Hellas, «Dorik» Girit gibi sürekli bir bitkisel yaşayış içine girecekti. Ama bu barbarların bazılarının ruhunda, mitolojik Zeus'da olduğu gibi, uygarlaştırıcı bir ahlakın sönmeye yüz tutmuş alevi yeniden canlanabilmişti; ve bu Prometheus'vari hayatiyet sayesinde çocukluk dönemini yaşayan Helen Toplumu

Levent Şahverdi Arşivi

ölü bir toplumsal örgüye köle olarak hareketsiz yatmaktan kurtulmuş, doğumdan büyümeye doğru ilerleyebilmişti. Aeskhilos'un Mitik imgelerle betimlediği, insan aklının Prometheus'vari hayatiyeti, Bergson tarafından da felsefi terimlerle açıklanmıştır.

> İnsan, Tabiat'ın elinden çıktığı şekliyle, hem akıllı hem de toplumsal bir varlıktı; küçültücü toplumlarda son sınırına dayanacak bir toplumsallığı ve hem bireysel hayata hem de grup hayatına hizmet edecek bir aklı vardı. Ama kendi çabalarıyla genişleyen aklı beklenmedik bir gelişme gösterdi. Tabiatlarındaki sınırlılıkların insanları mahkum ettiği köleliklerden kurtardı. Bu koşullarda, özellikle zengin (psişik) yetenekleri olan insanların, genel olarak İnsanlık için Tabiat'ın yapması mümkün olmayan şeyleri hiç değilse kendileri için yapmaları ve kapatılmış olanı yeniden açmaları imkansız olmaktan çıktı. Onların verdiği örnek, İnsanlığın geri kalan kısmını da, hiç değilse imgelemde, alıp sürükledi. ([5])

Bu görüşleri kendi meydan okuma-ve-tepki dilimize çevirebilir miyiz? Şimdiye kadarki araştırmalarımızda meydan okumaların özelliği hakkında bazı çok belirgin doğruları kaydetmekle yetindik; aşırı sert ve fazla zayıf olmayan türden bir meydan okumanın yaratıcı tepkilere yol açtığını, aşırılığın sınırında yatan bir meydan okumanın ise —ilk bakışta en fazla teşvik edici bir meydan okuma gibi görünse de— karşısındakilere, büyümenin durdurulması biçimini alan ölümcül bir ceza yüklediğini gördük. ([6]) Araştırdığımız büyüme sırrı da şüphesiz burada yatıyor; çünkü, uzun vadede, optimum meydan okuma, karşısındakileri sadece tek bir başarılı tepkiye teşvik etmekle kalmaz, bir adım daha attıracak hızı da kazandırır. Böylece bir başarıdan yeni mücadelelere, bir sorunun çözümünden yeni sorunların ortaya çıkışına, geçici bir durgunluktan tekrarlanan harekete, Yin'den yeniden Yang'a geçilir. Doğumu büyüme izleyecekse, çalkantıdan dengenin yeniden kurulmasına giden tek, bitimli hareket yeterli olamaz. Hareketin tekrarlanan ve sürekli bir ritm haline gelebilmesi için öyle bir hayatiyet olmalıdır ki, meydan okuma ile karşılaşanlar eşdengeli durumdan, bir denge fazlalığına gidebilsinler, yeni meydan okumalarla karşılaşıp yeni tepkiler gösterebilsinler ve böylece yeni bir denge fazlalığı yaratan yeni bir eşdengelilik durumuna girsinler; yani potansiyel olarak bitimsiz bir ilerleme temposuna dalsınlar. Dünyevi dile çevrildiğinde:

> So taumel'ich von Begierde zu Genuss
> Und im Genuss verschmacht'ich nach Begierde. ([8])

Tanrısal dilde ise:

> Komm! Hebe dich zu höheren Sphären!
> Wenn er dich ahnet folgt er nach. ([9])

Bu sürekli tekrarlanan büyüme ritminde herhangi bir yön ya da amaç olduğu söylenebilir mi? Bu soruyla karşılaştığımızda, «yön» fikrinin an-

101, 102 ATEŞİ GETİREN PROMETHEUS Prometheus'un, İnsanın yaratıcısı ve Tanrıya baş kaldırarak onun ateşini İnsana getiren kişi olarak ikili mitolojik rolü çok zaman tek bir imge halinde birleştirilmiştir ve Prometheus İnsana ateşle can veren kişi olarak görülmüştür.

Aşağıda, Prometheus, İnsana ateşi ulaştırmak için Yeryüzü ile Gökyüzü arasındaki âlemleri aşıyor: on beşinci yüzyıldaki bir Flaman el yazmasından bir resim. Aşağıda, Yahova Kaos'u biçimlendirirken, Prometheus da cennette meşalesiyle İnsanı canlandırıyor: Ovid'in Değişimler'ini süsleyen bu ortaçağ Hıristiyan resmi, Helenizm'in yaratılış mitini Tevrat'ın ikonografik diline çevirerek putperest geleneği kutsamış oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

cak fiziksel dünyada somut bir uygulama imkanı olduğunu, aynı fikri psişik alanda uygulamaya kalkıştığımızda yolumuzu tamamen şaşırabileceğimizi aklımızdan çıkarmamamız yerinde olur.

> Belli ki yön (insanların ilerlemesindeki adımların) bu bu hareketleri bir ilerlemenin adımları olarak görmeyi kabul ettiğimiz anda tek ve aynıdır. O zaman her hareket ileri atılmış bir adım olarak tanımlanmalıdır. Oysa bu sadece bir mecaz olabilir; İnsanlığın üzerinde yürümekle yetineceği, önceden-belirlenmiş bir yön olsaydı, manevî dirilişler de önceden bilinebilirdi. Her bir diriliş için ayrı bir yaratıcı çabaya ihtiyaç olmazdı. Aslında insan her zaman bu adımların sonuncusunu ele alıp, onu bir kavramla tanımladığında, daha önceki adımların da bu kavramın içeriğinin bir kısmına az çok sahip olduğunu, dolayısıyla bütün bu aşamaların bu yol üzerindeki konaklar olduğunu söyleyebilir. Ama olaylar ancak geriye dönük bir bakışla bakıldığında böyle bir biçim alırlar. Gerçekte, değişmeler niceliksel değil, nitelikseldir, dolayısıyla da önceden tahmin edilemezler. Gelgelelim, yalnız kavramsal karşılıklarında değil de, kendilerini sunuş biçimlerinde, hepsi için ortak olan bir etmen (faktör) de vardır. Hepsi de, kapalı olanı açma yolunda girişimlerdir... Analizimizi biraz daha ileriye götürecek olursak, bütün bu ardarda çabaların, bir ülkünün giderek gerçekleşmesi demek olmadığını eklememiz gerekir; çünkü önceden tasarlanmış hiç bir fikir, her biri kendini yaratırken kendi özel fikrini de yaratan kazançlar toplamını temsil edemez. Gene de, bütün bu değişik çabalar toplamı, benzeri olamayan bir şeyi meydana getirebilir; bu da ancak, **élan** (atılım) olabilir. ([10])

Teleolojik bir formül, sürekli akış içerisinde herhangi bir terimi dile getirmeye yeterli olabilir, ama bütün dizinin toplamına uygulanması yanıltıcı olur. Büyümenin sürekliliği uzaysal (mekana ilişkin) değil, toplamsaldır. Yön söz konusu olduğu sürece, meydan okumalara karşı tepkiler dizisiyle meydana çıkan hareket çizgisi son derece zikzaklı bir yol izleyebilir. Ama bunun sembolik önemi ya yoktur ya da yok denecek kadar azdır, çünkü bir meydan okumaya verdiği karşılık yeni bir meydan okumaya yol açan Prometheus (atılımının ulaştığı sürekli ilerleme, bir eğri biçiminde görülemez. Bu ilerleme daha çok, büyüme sürecinde olan birey ya da toplum için, gerek dışa dönük bir çevreye egemen olma yeteneğinin ya da içe dönük bir kendini-belirleme ya da kendini-dile getirme yeteneğinin ilerleyen, birikimsel artışı olarak, yani bir denetleme ya da bir örgütleme çerçevesi içinde kavranılmalıdır.

İster insanî, isterse fiziksel olsun, dışsal çevrenin fethedilmesi, bu basit formül başlangıçta çekici görünse de, kendi başına büyüme ölçütünü meydana getiremez. Bu görüşle çelişen örnekleri kolayca bulabiliriz. Örneğin Çin Uygarlığı kendi politik egemenlik sınırlarının dışına taşıyor ve böylece coğrafî bir yayılma anlamında bir büyüme dönemi yaşıyordu. Üstelik bu, Savaşan Devletler dönemindeki (İ.Ö. 771-221) sert toplumsal çözülme süreci sırasında oluyordu. Teknoloji alanında da yeni tekniklerin geliştirilmesiyle uygarlığın ilerlemesi arasında şaşmaz bir karşılıklı ilişki yoktur; durdurulmuş toplumları gözden geçirirken, teknik ilerlediği halde dural kalan toplumlar olduğunu daha önce görmüştük. ([11]) Ayrıca, İnsanoğlu'nun dışsal çevresini denetlemesini ve fethetmesini sağlayan teknik ustalık, ruhuna içeriden musallat olan meydan okumaları cevaplandırmayı başaramazsa, onu yok olmaya da mahkum edebilir. ([12]) Gerçek büyüme, makrokozmoz alanından mikrokozmoz alanına doğru sürekli bir vurgu değişikliği, enerji aktarımı ve eylem alanı değişikliği gerektirir; bu yeni arenada meydan okumalara karşı zafer kazanan tepkiler dışsal bir engeli yenme biçiminde değil, kendini daha iyi dile getirme biçiminde ortaya çıkarlar. Bir insan bireyinin ya da insan toplumunun bir dizi meydan okumaya karşılık bir dizi tepki gösterdiğini gözlediğimizde ve kendimize bu meydan okumalara karşı tepkiler dizisinin bir büyüme olayı olarak yorumlanıp yorumlanamayacağını sorduğumuzda, cevabımızı bulmanın yolu, eylemin adı geçen iki alanın birincisinden ikincisine doğru kayıp kaymadığını tesbit etmektir. Bu aktarım hareketinin varlığı ya da yokluğu, meydan okumalara karşı tepkiler dizisinde büyümenin varlığı ya da yokluğu ölçütünü kazandırır. Pratikte şüphesiz eylem bu alanların sadece bir tanesine kapanıp kalmaz, ama büyüme süreci, zafer ya da yenilgi sorununu belirlemekte dışsal alandaki eylemin giderek daha az, içsel alandaki eyleminse giderek daha çok önem kazanmasını gerektirir. Büyümenin özelliği üstüne bu oldukça soyut düşünceleri biraz daha aydınlatmak için, tarihten bir örnek alalım ve düşüncelerimizi somut bir kanıta bağlayalım.

Helen tarihinde daha önceki bütün meydan okumalar dışsal çevreden doğmuştu. Ege Uygarlığı'nın yıkılmasından sonra, Yunanistan'ın düzlüklerinde oturan insanlar, komşu dağlarda yaşayan saldırgan haydutlara karşı bir çeşit güvenlik sağlama zorunluğu gibi bir meydan okumayla yüz yüze geldiler. Düzlüklerde oturanlar, komşularına karşı askerî bir üstünlük kurarak kendilerini koruma sorununu başarıyla çözdüler. Ama bu ilk meydan okumaya karşı tepkilerinin başarısı onları ikinci bir meydan okuma ile karşı karşıya getirdi. Düzlüklerde barış içinde tarımla uğraşmalarını sağlayan zafer nüfus artışını hızlandırdı. Sonunda kalabalık, Helen yurdunun artık besleyemeyeceği kadar yoğunlaştı. Bu nüfus artışı sorunu da denizaşırı yayılma çaresine baş vurularak çözüldü, ama bunu kolonileştirilmiş ülkelerdeki rakip Fenikeli ve Etrüsk kolonicilerinden gelen insanî meydan

Levent Şahverdi Arşivi

okuma izledi. Yunan-olmayan komşularının karşı-baskısı ile Yunanlılar'ın yayılmaları iki yüzyıl süreyle (İ.Ö 525-325) durdurulunca bu meydan okuma bütün ciddiyetiyle ortaya çıktı. Bir dönüm noktası olan İ.Ö. 480 yılında Yunanistan aynı anda iki cephede birden bir ölüm-kalım savaşı vermek zorunda kaldı: Sicilya'da Kartacalılar'a ve Yunanistan'ın kendi topraklarında da Keyaksar yönetimindeki Persler'e karşı. Daha sonra, İskender'in İ.Ö. 334'de Anadolu topraklarına geçmesinden başlayarak dört yüzyıl süreyle bu meydan okuma başarılı bir şekilde savuşturuldu. İskender Pers İmparatorluğu'nu yıkınca, Helenizm hem Suriye dünyasının önemli kesimini, hem de Mısır, Sümer-Akat, İran ve Hint dünyalarını egemenliği altına almış oldu. Romalılar Kartacalılar'ı yendiler ve Avrupalı barbarlara üstünlüklerini tattırdılar, böylece Helenizm'in Batı'ya doğru yeni bir açılım yapmasına yol hazırladılar. Bu zaferler sayesinde Helen Toplumu beş ya da altı yüzyıl rahat bir soluk alma imkanını buldu —İ.Ö. dördüncü yüzyılın son kısmından Hıristiyanlık Çağı'nın üçüncü yüzyılının ilk dönemlerine kadar— ve bütün bu süre boyunca dışsal çevreden gelen herhangi bir ciddi meydan okumayla karşılaşmadı. Ama bu, bütün bu süre içinde Helen Toplumu'nun meydan okumalara karşı bağışıklık kazandığı anlamına gelmez Tersine, bir çöküntü dönemiydi bu; yani, bu dönem içinde Helenizm başarılı bir şekilde tepki gösteremediği meydan okumalarla karşılaştı. Şimdi bu meydan okumalara bakarsak, hepsinin de eskiden dışsal alanda başarıyla karşılanan eski meydan okumaların yeni biçimlenişleri olduğunu, ama bu başarıyla birlikte Helen Toplumu'nun çevresinden çıkıp o Toplum'un kendi öz hayatına girdiklerini görebiliriz.

Örneğin, Helen Toplumu İ.Ö. 480'de Persler'le Kartacalılar'ın dışsal askeri meydan okumalarına iki güçlü silahla cevap vermişti: Atina donanmasıyla Siraküza diktatörlüğü; ama dolaysız işlevlerini yerine getirmekte bu kadar başarılı olan bu iki araç Helenizm'in toplumsal organizmasında şiddetli zorlama ve gerginlikler yarattı: Atina ile Isparta arasında hegemonya rekabeti başladı, Atina'nın denizci müttefikleri üzerindeki hegemonyası yozlaşarak bir tiranlık haline geldi, Siraküza egemenliğine karşı Sicilya'da tepki doğdu. Bütün bunlar, Helen Toplumu'nun karşılık veremediği ve sonunda toplumsal bir çöküntüye de yol açan bir meydan okuma yarattılar. Böylece, İ.Ö. 480 yılında dışsal politik güçlerin baskısı olarak ortaya çıkan meydan okuma, İ.Ö. 431'de (Büyük Atina-Peloponez Savaşında) toplumun bir iç çatışması biçimine büründü.

Helen tarihinin bundan sonraki bölümlerinde Helenizm'in doğuda ve batıda, Makedonya ve Roma ordularının açtığı yolda yayılmasını, buna benzer sonuçlar izledi. Helen silahlarının Helenizm'i daha beş altı yüzyıl süreyle dışsal meydan okumalarla karşılaşmaktan kurtaran askerî zaferleri, meydan okuma-ve-tepki alanını dışarıdan, Helen Dünyasının içsel çevresine aktarmakla sonuçlanmış oldu. Dış düşmanlara karşı uzun süreli askeri mücadele rakip Makedonya beyleri ile rakip Roma diktatörleri arasındaki iç savaşlara dönüştü. Helen ve Suriye Toplumları'nın Akdeniz'e egemen olmak için ekonomik rekabetleri, Helen Toplumu'nun bağrında, Doğulu çiftlik köleleriyle Helen kökenli efendileri arasındaki kahredici iç savaşta yansıdı. Helen kültürü öteki kültürlere karşı üstünlüğünü başarılı bir şekilde kurduktan sonra Helenizm'le Doğu uygarlıkları arasındaki kültürel çatışma da aynı şekilde Helen ruhunun bir iç buhranı olarak ortaya çıktı. Bu buhranın sonunda İsis'e tapınma, müneccimlik, Mahayana, Mithraizm, Hıristiyanlık ve daha yığınla uzlaştırıcı din doğdu.

Batı Uygarlığı ile Asya ve Afrika Dünyalarının bugünkü karşılaşmalarında da buna benzer bir eylem alanı aktarımı gözlemleyebiliriz. Saldırgan Batı emperyalizmine karşı tepki bu toplumların yabancı egemenliğine ya da dominyonuna karşı siyasî bağımsızlıklarını kazanmayı başarmalarıyla sonuçlanmıştır; ama Batıcılığın, siyasî ve iktisadî sömürgeciliğin empoze edilmiş yönetim makinesi biçimine giren dışsal baskısı bu toplumların kendi içlerinde yabancı bir uygarlıkla yerli ahlak arasındaki içsel çatışmaya dönüşmüştür. Bunun sonucu olan kültürel gerilimler bu toplumlarda açık açık görülüyor, ama Batı Toplumu da —yakın zamana kadar, dışsal meydan okumalara karşı uzun süreli bir bağışıklık dönemi yaşadıktan sonra— şimdi, başlangıçta kendi yarattığı meydan okumaya tepki gösteren eski uydu ve uyruklarının çabalarının kendisine sıçrayan etkileriyle boğuşmaktadır.

Aktarma olayı, insanî olduğu kadar fiziksel meydan okumalarda da gözlemlenebilir. Çünkü Batı Uygarlığı'nın maddî çevresine karşı zaferini buna benzer bir dışsal meydan okumadan içsel meydan okumaya doğru geçiş izlemiştir. Fiziksel Doğa'ya iktisadî düzeyde egemen olma sorunları —Doğa'nın sağladığı ham maddeleri İnsan'a yararlı ürünlere dönüştürme işi— Batılı **Homo faber** (imalatçı insan) tarafından büyük bir başarıyla yerine getirilmiştir; ama teknik alandaki bu başarılar insanî ilişkiler dünyasında muazzam sorunlar yaratmıştır. İktisadî rekabet uluslararası gerilimleri vurgulamıştır; bazı toplulukların iç hayatlarında sermaye ile emek arasındaki gerilim, tufanı andıran başkaldırmalara yol açmıştır; bu iki yıkıcı hareket, dünya çapında birleşerek, ticaret ve

Levent Şahverdi Arşivi

103 Prometheus'un Zeus'a karşı baş kaldırması yeni çeşitten bir yaratılmaya yol açmıştır: Meşalesini güneşe kaldırıyor ve ateşi vücudundan akıtarak İnsana hayat veriyor.
104 Prometheus mitinin üç episosu. Prometheus gökyüzünde Güneşin arabasından meşalesini yakıyor; solda, donuk İnsan heykelini ateşliyor; yandaysa, cezası ileride verilmek üzere Hermes onu ağaca bağlıyor.

finansın dünyayı kapsayan bağları yüzünden birbirleriyle iktisadî ilişkilere giren İnsanlığın ayrı kesimleri arasındaki değişik hayat standartları sorununu göz çıkaracak bir şekilde ortaya sermiştir.

Askerî düzeyde de temel meydan okuma artık teknolojik değil, psikolojiktir. Yok etme tekniklerimizi belki biraz daha inceltebiliriz, ama daha şiddetlendirmemiz artık güçtür, çünkü bütün fiziksel ve insanî dünyayı olduğu gibi yok edecek kapasiteye çoktan ulaşıldı. Dolayısıyla, atom fiziğinin maddî sırlarının bilim adamlarına sunduğu meydan okuma bütün İnsan soyu için manevî bir meydan okumaya dönüştü.

Bu bakımdan, bir dizi meydan okumaya karşılık olan bir dizi başarılı tepkinin, ancak eylemin dizi ilerledikçe dışsal çevreden —ister insanî, ister fiziksel— büyüyen kişilik ya da büyüyen uygarlığın vicdanına kaydığı oranda gerçek bir büyüme işareti olarak yorumlanabileceği görüşünde ısrar edebiliriz. Büyüdükçe ve büyümeye devam ettikçe, yabancı düşmanların, dışsal bir savaş meydanında cevap gerektiren meydan okumalarıyla hesaplaşma gereği azalacak, içsel bir arenada kendi kendine meydan okumasıyla hesaplaşma gereği artacaktır. Büyüme, büyüyen kişilik ya da uygarlığın kendi kendisinin çevresi, kendi kendisinin meydan okuması ve kendi kendisinin eylem alanı haline gelmesi demektir. Başka bir söyleyişle, büyümenin ölçütü kendi kendini belirlemeye doğru bir ilerlemedir; kendi kendini belirlemeye doğru ilerleme ise, hayatın kendi ülkesine ayağını basması mucizesinin basit terimlerle yapılmış formülüdür.

Büyümenin ölçütü kendi kendini belirlemekse ve kendini belirlemek kendini dile getirmek demekse, uygarlıkların kendilerini giderek nasıl dile getirdiklerini incelediğimizde, uygarlıkların gerçek büyüme süreçlerini de analiz etmiş oluruz. Uygarlaşma süreci içinde bir toplumun, topluma «ait» olan ya da toplumun «ait» olduğu insan bireyleri yoluyla kendini dile getirdiği genel bir doğrudur. Daha önceki bir bölümde söylediğimiz gibi toplum kendisi bir kişiler toplamı değil, bir ilişkiler ağıdır; [13] iki veya daha fazla sayıda gücün karşılıklı etkileşme alanıdır. Kendisi, toplumsal eylemin kaynağı değildir, çünkü bir kaynak, tanımı gereği alandan başka bir şeydir. Toplum, insanların birbirleriyle karşılıklı eyleme giriştikleri iletişim aracıdır ve tarihi **yapan** da insan toplumları değil, insan bireylerdir.

Bergson, bu bölümde daha önce de alıntılar verdiğimiz eserinde bu doğruyu güçlü ve ısrarlı bir biçimde öneriyor:

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihte «bilinçdışı» (etken) diye bir şey tanımıyoruz: Onca sözü edilen «düşüncenin büyük yeraltı akıntıları», sadece, insan yığınları içlerinden biri ya da öbürünün arkasına takılıp sürüklendikleri için öyle akarlar... (toplumsal ilerlemenin) tarihinin belirli bir döneminde toplumun manevî durumunun bir gereği olarak kendi kendine ve azar azar gerçekleştiğini söylemek saçma olur. İlerleme aslında toplum bir deney yapmaya karar verdiği zaman gerçekleşen ileriye doğru bir sıçramadır. Bu demektir ki toplum ikna edilmeye razı olmuş ya da en azından sarsılmayı kabul etmiştir; bu sarsma işini yapan da her zaman için bir **insandır.** (14)

Topluma bu yardımı yapan ve böylece içinde doğdukları toplumların büyümesini sağlayan bireyler kelimenin hem de sözlük anlamında insanüstüdürler. Çünkü kendilerini denetlemede üstün bir yere erişerek ender bulunan bir kendini-belirleme kudreti gösterebilmişlerdir. Bunlar, Bergson'un diliyle, **élan vital'in** (hayatî atılımın) yönünü sezebilmiş insanlardır; «istekleri... **(élan'ın)** damgasını İnsanlığın bütününe vurmak ve —kendilerinin de bilincinde oldukları bir çelişki yoluyla—özünde yaratılmış bir şey olan bir türlü yaratıcı bir çabaya çevirmek; tanımı gereği bir durağa olan şeyi harekete dönüştürmek olan imtiyazlı insanlardır.» (15)

Yaratıcı kişilik, insan kardeşlerini kendi derin görüşüne çekerek onları değiştirmenin içsel zorunluğunu bir itki olarak duyar; bu çeşit bir deha —İsa ya da Buddha gibi bir dinî mistik veya Lenin ya da Gandi gibi bir siyasî önder olabilir— kaçınılmaz bir şekilde bir toplumsal çatışmaya, toplumun, onun yaratıcı enerjisinin bozduğu dengeyi kurmak için mücadelesine yol açar. Bireyin görüşü toplumun pratiği haline gelebilirse denge yeniden kurulacaktır; yani, mikrokozmozdaki yaratıcı değişim, makrokozmozdaki adaptasyon değişimiyle karşılığını bulmalıdır; hareket dinamik bir şekilde sürekli değişimler dizisinden geçerek ilerler, bütünleşmeden farklılaşmaya ve sonra, gene hikâyenin sonu demek olmayan yeni bütünleşme ve farklılaşmalara yol açarsa, büyüme gerçek bir büyüme olacaktır. Ama ya yaratıcı kişilik toplumu ardı sıra sürüklemeyi başaramazsa ya da manevî önderliği yozlaşıp ezici ve kısır bir diktatörlük haline gelirse ne olacaktır? Büyümenin, kendini-belirlemenin yaratıcı enerjisinin tamamlayıcısı olduğunu söylemiştik; şu halde, yıkılmayı da bu kudretin kaybedilmesi olarak açıklayıp açıklayamayacağımızı görelim.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM IV

UYGARLIKLARIN ÇÖKÜŞLERİ

Geçmişteki uygarlıklardan bazıları neden yıkıldılar? Ben, uygarlıkların kaderlerinin yıkılmak olduğuna inanmıyorum, onun için deterministlerin yanlış fikirlerini çürüterek işe başlıyorum. Determinist açıklamaları yadsıdığım için başka bir alternatif arıyorum. Ilkin, büyümenin devam ettirilmesi sürecinin kendisinin yapısı gereği tehlikeli olduğunu görüyorum: Toplumun yaratıcı önderleri yaratıcı olmayan kitleyi sürüklemek için toplumsal «talim»e başvuruyorlar ve bu mekanik araç, yaratıcılığı tükenen efendilerine düşman oluyor. Bu durumda yaratıcılıktaki başarısızlığı açıklamam gerekiyor. Biz insanların, büyük başarılar arefesinde uğradığımız maneviyat bozukluğu ile açıklıyorum bunu. Böyle bir moral bozukluğuna girmemiz zorunlu olmadığı için, bunun sorumluluğu da bizim üstümüzdedir. Başarı bizi tembelleştiriyor, kibirlendiriyor. Bunun nasıl olduğunu ve insanların her seferinde nasıl yanıldığını göstermek için bu durumun bir çok önemli tarihî örneğini sıralıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 23. 24

DETERMİNİZM Mİ, YOKSA ÖZGÜR İRADE Mİ?

İnsanlar, özellikle toplumsal buhran dönemlerinde, özgür iradeyi inkar edip hayat akışının determinist açıklamalarına sığınmışlardır. Yukarıdaki, on yedinci yüzyıldan kalma İngiliz tabağı, tem'asını döngücü felsefelerin çark imajlarından alıyor: Bolluk, Gurur, Kavgacılık ve Yoksulluk kaçınılmaz bir sıralanış içinde birbirlerine bağlanıyor, ama ortadaki Huzur, bir kaçış imkanı sağlayabiliyor. Aşağıdaki Poussin'in **İnsan Hayatının Dansı** ise gene geriye, Ortaçağın çarkıfelek anlayışına dönük, ama olumlu ozgür seçme ögesini de resme katıyor. Değişmez yolunda ilerleyen Güneş'in arabasının altında Süreksizlik ve Zaman, Yoksulluk Emek, Bolluk ve Lüks'ün ritmik dansını seyrediyorlar. Dans edenler tek bir hareket içinde tutsak olmuşlar ve evren yasalarının yönetimi altındalar; ama Emek'in resme katılışı —Ortaçağ'da onun yerinde kendini bırakmış bir Tevazu figürü bulunurdu— insanların bilinçli çabalarının kader döngüsünü kırabileceğini ima ederek determinist imge örgüsüne karşı çıkıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

plentie
peare
plee
pouerie
Speke your cõiecture, how kind this figure.
That peace maketh plentie pryde plee & pouerie.

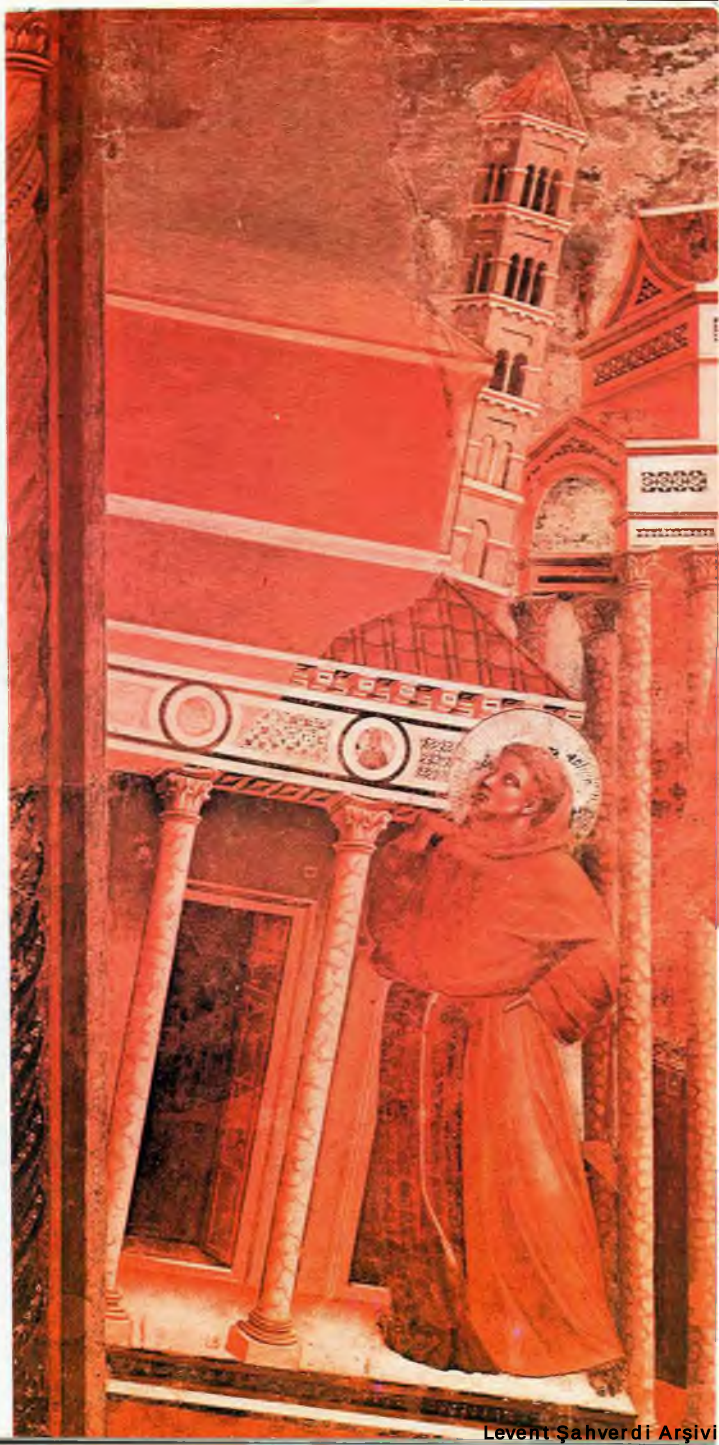
Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler: 25. 26

YARATICI TEPKİ. MEKANİK TEPKİ

Bir uygarlığın büyümesi yaratıcı bir azınlığın elindedir. Bu seçkinler yalnızca toplumlarının karşısına çıkan meydan okumaları başarıyla savuşturmakla değil, aynı zamanda yaratıcı olmayan insanlar çoğunluğunu da kendileriyle birlikte sürüklemekle yükümlüdürler. Assisi'li Aziz Francis başka ruhlara «sıçrayan yalımdan çıkmış ışık» gibi bir esinlenme iletebilen yaratıcı kişiliği temsil eder. Giotto'nun sağdaki freski, Aziz'in, Papa III. Innocent'ı Fransisken Mezhebinin kurulmasına izin vermeye zorlayan görümünü (vision) resmediyor. Bir hikâyeye göre Papa «Lateran Bazilikası'nın yıkılmak üzere olduğunu, tam bu sırada ufak tefek, kılıksız bir adamın kiliseye sırtını dayadığını ve onu yıkılmaktan kurtardığını gördü.» Bu düş, Innocent'ı, Francis'in, Kilise'nin manevi kurtarıcısı olduğuna inandırdı.

Ama böyle bir esin kaynağı olabilme gücü enderdir. Çoğunlukla bir toplumun önderleri, toplumsal talimin, alt kademedekileri önderlerini izlemeye mecbur eden kuru itaat duygusuna bel bağlarlar; ama bu yaygın çare, kendi içinde bir başarısızlık tohumu taşır. Karşı sayfadaki askerler bir makine halinde perçinlenmiş insanlardır: Kendi kendilerine karar verme yeteneği ya da kişisel tepkileri olan bireyler olmaktan çıkmış, mekanik bir alay olmuşlardır, artık başkalarının insafına kalmışlardır, önderleri başarısız kalırsa moralleri bozulur, önderlik yozlaşıp zorbalığa dönüşünce ayaklanırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

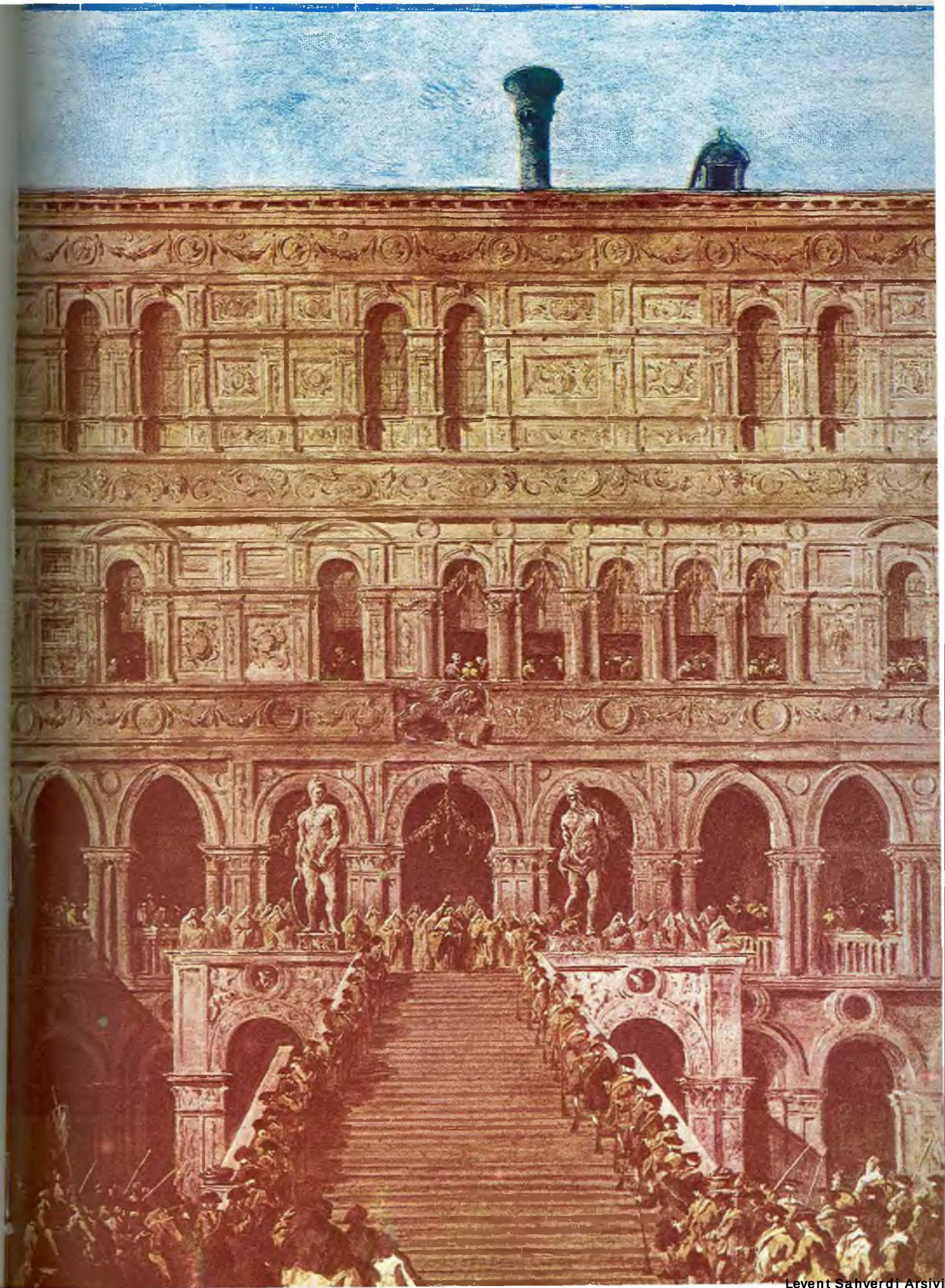

Renkli Resimler 27, 28

GEÇMİŞE TAPMAK: VENEDİK

Venedik, ortaçağda yaşadığı görkemli hayatın büyüsünden bir türlü kurtulamadığı için, modern dünya
nın meydan okumalarına yaratıcı bir şekilde tepki göstermeyi başaramadı. Yukarıda görüldüğü gibi, o
altıncı yüzyılda, Tintoretto, gerçeği tahrif etmeksizin, Venediği «Adriyatiğin Kraliçesi» olarak resme
debiliyordu; ama iki yüzyıl sonra, yandaki resimde gördüğünüz gibi, Düka'nın taç giyme törenini tepe
den seyreden Mars'la, Neptün'ün dev heykelleri, tapınılan bir geçmişin içi boş sembollerinden öte bi
anlam taşımaz olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

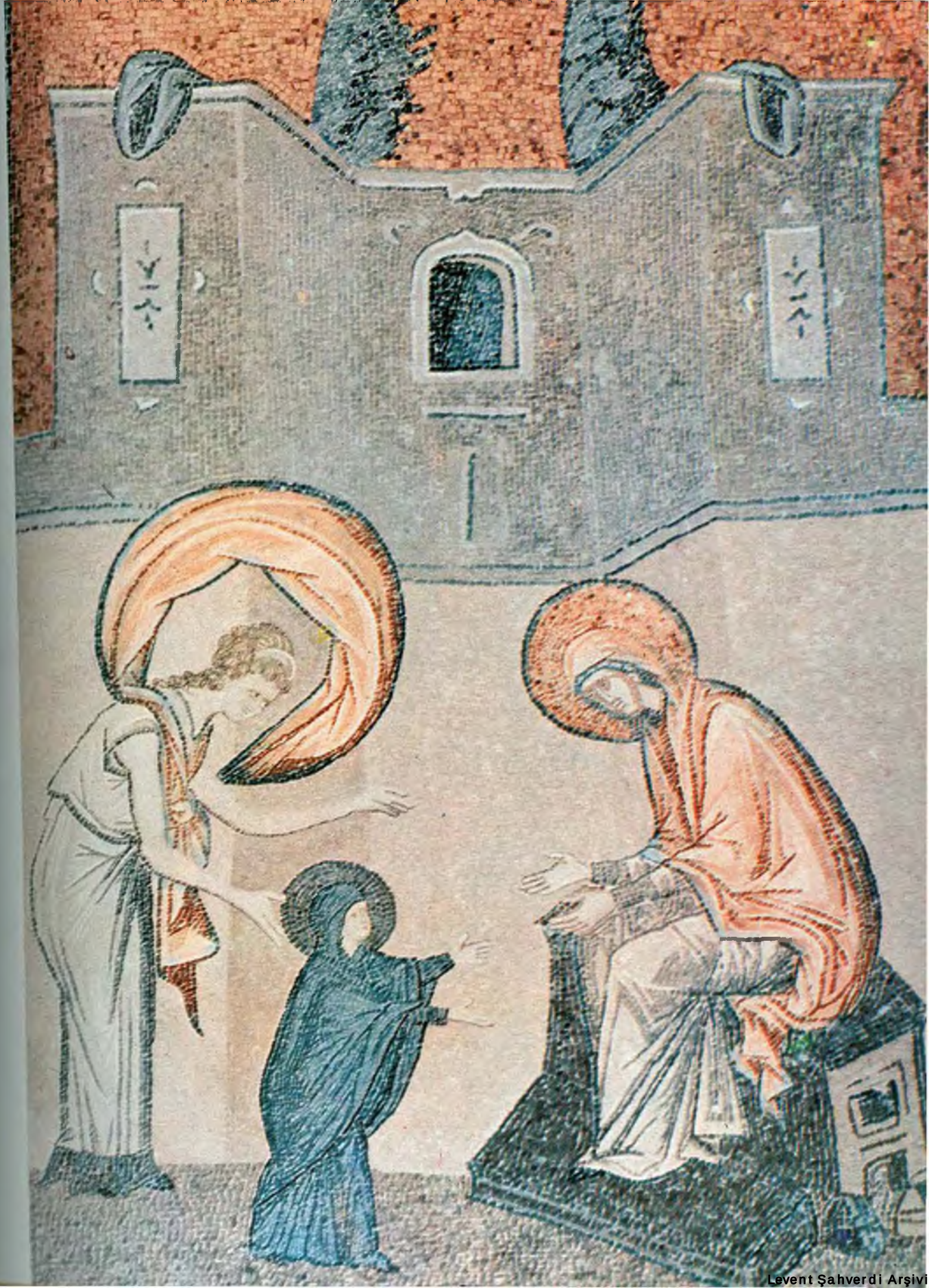

Renkli Resimler 29, 30

BİR KURUMA TAPMAK:
ORTODOKS HIRİSTİYANLIK

Ortodoks Hıristiyan Toplumu, mutlakiyetçi Roma İmparatorluğu'nun hayaletine yeniden can verip tapınarak kendi geleceğini tehlikeye soktu: Kilise egemenliğinde bir devletin otoriter yönetimi toplumsal büyümeyi ezdi ve çarpıttı. Yukarıdaki on birinci yüzyıl İmparator ve İmparatoriçesi, İsa'nın iki yanında yer alarak, dünyevî iktidarın kendine mal ettiği manevi egemenliği sembolleştiriyorlar. Böylece kısırlığa mahkum edilen yaratıcı potansiyelin ışıltıları on dördüncü yüzyılda yaratılan deha ürünlerinde göze çarpar. Bu dönemde imparatorluk iktidarının zayıflaması, yüzyıllardır baskı altında tutulan enerjilerin serbest kalmasını sağlamışsa da artık çok geç kalınmıştı. Yandaki resimde sanatçının, Bakire'nin attığı ilk adımları resmeden mozayiğe kattığı canlılık ve hareket, daha önceki resmî sanatın katı biçimciliğine anlamlı bir karşıtlık yaratıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 31, 32

BİR TEKNİĞE TAPMAK: SAVAŞÇILIK

Askerî tarih, geleceği yaratıcı yeniliklerle karşılamak üzere çaba gösterecek yerde, günü geçmi
bir tekniğin yıkıcı etkilerine bel bağlamanın bir başka örneğini sergiler. Klasik örnek, yukar
daki resimde görülen, Goliat ile Davut arasındaki efsanevî çarpışmadır. Burada, zırhlara bü
rünmüş, yeni bir zafer kazanacağından emin olan dev, ufak tefek, zararsız görünüşlü çoban ç
cuk karşısında beklenmedik bir yenilgiye uğrar. Yanda, Altdorfer'in ünlü İskender'in Zaferi re
miyse birlikte hareket eden Makedon süvarî ve falanksının (mızraklı ve kalkanlı piyade) çağ
daş Asya ve Yunanistan'ın askerî bakımdan tutucu orduları karşısındaki tarihî zaferlerini ö
güyle anıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 33

ZAFER SARHOŞLUĞU: İHTİRAS KENDİ KENDİNİ AŞIYOR

Yaslı bir Ecclesia —Roma'daki Katolik Kilisesi— kocası Papa V. Clement tarafından terkedilişini seyrediyor. Papa'nın elinde, hem tehlike, hem de kutsal aşkın sembolü olan bir şahin var. Bir on beşinci yüzyıl el yazmasının içinde bulunan resim, Papalığın, 1309'da Clement'in papalığı sırasında başlayan, Avignon'daki Fransız krallarının eline düşmekle girdiği «Babil esareti» dönemini anıyor. Bu tutsaklık ve onu izleyen Büyük Ayrılık, dünya işlerinde başarı kazanma hırslarıyla kendi boylarını aşan girişimlerde bulunan birtakım Papaların birbiri ardı sıra gelen yanlış kararlarının sonucuydu. Papalığın manevi gücünün Reformla sonuçlanan zayıflaması, körleştirici ihtirasın felaketli sonuçlarının klasik örneklerindendir.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Determinizme İnanmalı mıyız?

İnsanların değişmez zayıflıklarından biri kendi başarısızlıklarını denetimlerinin tamamen dışında ve insan eylemleriyle ölçülmeyecek kadar geniş alanlarda işleyen güçlere yüklemeleridir. Bıktırıcı bir aşağılanmışlık duygusunu (koca Evren makinesini insanların yaptığı işleri bozmak üzere harekete geçirerek) yeniden kendini-önemseme duygusuna dönüştürme umudunu içinde barındıran bu zihni manevra «Felsefenin Tesellileri» arasında en sahte olanıdır. Bu, özellikle çöküş ve yıkılış dönemlerinde duyarlı düşünürlere çekici gelir; Helen Uygarlığının çöküşünde değişik felsefe okullarının hepsinin birden baş vurdukları beylik açıklamaya göre, bu üzücü ama durdurulamayan toplumsal çürüme, önü alınmaz «kozmik yaşlanma»nın arızî ve kaçınılmaz etkisinden doğuyordu. Helen çağının zorlu günlerinin son kuşağından olan Epikürcü şair Lukretius'un, Helen Toplumu **Pax Augusta**'da (Augustus barışı) geçici bir rahat bulmadan önceki felsefesi bu idi.

Evren kendisi de dışında değil bunun.
Duvarları kuşatılacak; bu korkunç gedik
Onu da döndürecek pis, kokuşuk bir harabeye,
Kötülük başladı bir kez. İşte, çağımızın
Beli büyük şimdiden. Toprak Ana
Gücünü yitirdi. Bugün zor geliyor ona
Cüceler doğurmak - o ki bir zamanlar
Tüm çağlara hayat vermişti; onun başarısıydı
Koca canavarları taşımak sırtında...
Ürünlerimiz, gülümseyen bağlarımız da
Toprağın, onun bir anlık armağanı, insanlara.
Sevimli kuzular da onun, neşeli çayırlar da.
Heyhat! Bugün, bunlar büyümüyor bile yeterince.
İnsan emeği şimdi koşuyor Doğa'nın yardımına,
Ama ölesiye yoruyoruz, çiftimizi de, çiftçimizi de,
Kırıyoruz aletleri, yetişemiyoruz gene toprağın imdadına
Tarlalar daha çok emek istiyor, meyva vermiyor ama.
Yaşlı çiftçi iç çekiyor, sallayıp başını.
Yaptıkları hep boşuna, ona yakınıyor.
Şimdi mi? Geçmişin acıklı zıddı.
Babasının talihini şimdi o kıskanıyor.
Eskiler diyor, acı acı, tanrısal insanlardı,
Geçimlerini hem de kolay kazanırdı onlar.
Aynı topraktan aynı ürünü gel de al şimdi.
Pörsümüş asma yaprağının kederli bakıcısı
Zamanın insafsız akışına kusur buluyor
Evren'in ağır aksak çürümesi umurunda değil.
Oysa çağlar çağı kocamış, ölüme mahkum evren. (1)

Aynı tema üç yüzyıl sonra Batı Kilise Babalarından Cyprian'ın bir polemiğinde yeniden ortaya çıkar. Helen Toplumunun, yediği darbeden sonra ikinci bir kriz dönemine girmesinin etkisi altında kalan Cyprian, bu dönemin başlarında putperest bir bilginken kriz sona ermeden önce bir Hıristiyan martiri olmuştu:

Artık yaşlı ve düşkün bir çağda olduğumuzu kabul etmek gerekiyor. Dünyayı ayakta tutan kuvvet merkezi, güçlü kılan canlılık ve gürbüzlük artık yok. Biz sussak da bu gerçek duyuluyor... Dünya, kendi çöküşünü ispat edercesine, çürüme sürecinin birçok somut kanıtlarını ortaya koyuyor. Topraktaki tohumları besleyen kış yağmurlarında, harmanı olgunlaştıran yaz sıcağında bir azalma var. İlkbaharlar daha az taze, sonbaharlar daha az doğurgan. İçi dışına çıkmış, yıpranmış dağlar daha az mermer verir oldu, tükenen madenlerin değerli stokları küçüldükçe küçüldü. Akarsular günden güne zayıflıyor. Tarlalarda çalışan çiftçilerde, denizdeki **gemicilerde, kışlalardaki** askerlerde, pazardaki namusta, mahkemedeki adalette, dostluğun sağlamlığında, tekniğin hünerinde, ahlakın şaşmazlığında, hep bir azalma var. Bir şey yaşlanırken, taze parlak gençliğin taşkınlığını yıpratmadan sürdürmesi mümkün müdür **sanıyorsunuz?** Sonuna yaklaşan, çöküşün, yıkılışın sınırına gelen her şey yavaş yavaş küçülür. Örneğin güneş batarken ışınları daha donuk daha soğuk bir görkemle parlar. Ay batarken hilalin uçları yok olur, ipince kalır. Bir zamanlar yemyeşil ve bereketli olan ağaçlar, dalları kurudukça kısırlaşır, çırkinleşir; bunun gibi, kaynağı taşan pınardan yaşlılıkta sular damla damla gelir. Dünya hakkında verilen hükümdür bu; Tanrının hükmü: Doğmuş olan her şey ölecektir, büyüyen her şey yaşlanacaktır, güçlü olan gücünü yitirecektir, büyük olan küçülecektir; bu gücün ve endamın kayboluşu en sonunda yokluğa varacaktır. (2)

Cyprian'ın kötümserliğinin yankısı belki bugün bizim kuşağımızda yeryüzünün doğal kaynaklarının tükenmekte olduğu endişesinde dile gelmektedir; Batılı fizik bilginlerinin İkinci Termodinamik (3) Yasasına göre, maddenin en sonunda parçalanıp dağılacağını öne sürmelerinden bu yana, kozmik ölüm mahkumiyeti düşüncesine biz bile yabancı değiliz. Ama bugün artık tartışılabilir bir konu olan bu postulayı kabul etsek bile, maddi kozmoza verilen bu mahkumiyetin Lukretius ve Cyprian için vadettiği (bilinçliliğimizin sönmesi ya da eterleşmesi (4) yoluyla) manevi kurtuluş bizim için bir anlam taşımaz; çünkü Batılı kozmolojistlerimiz insan tarihiyle kozmoz tarihinin işaretlendiği zaman çizelgesinde bu ikisini birbirinden öylesine ayrı ölçeklere oturtmuşlardır ki pratikte aralarında en ufak bir bağ kurmak mümkün değildir.

İnsanoğlu gençtir... Uygarlığımız hâlâ çocukluğunu yaşıyor, yeryüzü henüz işlevinin ancak yarısını yerine getirmiş durumdadır; 4.000 milyon yaşından biraz fazla ama bundan 4.000 milyon yıl sonra herhalde gene yaşıyor olacak. (5)

Buna uygun olarak, son zamanların uygarlıklarının yıkılışını kaderci ya da determinist görüşle açıklama taraftarları yaşlanma ve kısa vadede ölme yasasını geçerli sayıp gezegenimiz üzerindeki tüm hayatı yargılama hakkını saklı tutuyorlar. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

okulun en tanınmış üyelerinden biri olan Oswald Spengler, bir uygarlığın bir organizmayla karşılaştırılabileceğini, tıpkı bir insan ya da başka bir yaşayan organizma gibi çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık süreçlerinden geçeceğini öne sürmüştür ([6]) Ama biz daha önceki bir bölümde, ([7]) toplumların hiç bir anlamda yaşayan organizmalar olmadıklarını zaten işaret etmiştik. Öznel terimlerle söylendiğinde, toplumlar, anlaşılabilir inceleme alanlarıdır; nesnel terimlerle söylendiğinde, toplumlar, çok sayıda insanların birey olarak etkinlik gösterdiği değişik alanların ortak zeminidir; bir toplumun tarihini ve zaman içindeki uzamını oradaki bireylerin canlı güçler olan enerjileri belirler.

Kim ou aktörlerin tümünün karakterinin ve aralarındaki etkileşmenin ne olabileceğine ya da belirli bir sahnede bunlardan kaç tanesinin başından sonuna kadar görüneceğine önceden karar verebilir ya da bilebilir? Spengler'le bir olup dogmatik bir tutumla her toplumun belirli bir ömrü olduğunu ilan etmek, yazılan her oyunun aynı sayıda perdeden meydana gelmek zorunda olduğunu söylemek kadar saçma olur.

Spengler, benzetmesine tek bir organizma yerine bir organizma türünü ya da gen'ini koyduğunda determinist görüş daha sağlam temellere dayanmış olmuyor:

> Bir grup organizmanın doğal yetişme ortamı için gerekli olan birçok şeyin yanısıra, belirli bir ömrü ve belirli bir gelişme temposu vardır; hiç bir tarih morfolojisi bu kavramları bir kenara atamaz.
>
> ...Söz konusu yaratık ne olursa olsun, bir neslin ömrü, neredeyse mistik önem taşıyan, sayısal bir değerdir. Ve bu ilişkiler uygarlıklar için de geçerlidir; hem de daha önce hayal edilmemiş bir biçimde. Her uygarlığın, her eşki çağın, her yükseliş ve düşüşün ve bu hareketlerin her kaçınılmaz evresinin, hiç değişmeyen ve hep sembolik bir vurguyla tekrarlanan belirli bir ömrü vardır. Her uygarlığın hayatında yürürlükte olan siyasî entelektuel ve artistik ritmin elli-yıllık bir dönem içinde önemi nedir?
>
> ...Bir insanın yetmiş yıllık hayatına oranla, bir uygarlık için ideal olan bir milyon yıllık ömrün önemi nedir? ([8])

Bu sorguya verilecek son kesin cevap, bir toplumun bir organizma olmadığı gibi bir tür ya da gen de olmadığıdır. Toplumun kendisi «toplumlar geni»nin bir türünün tek bir örneğidir, aynı şekilde bir toplumun üyeleri olan insanlar da başka bir gen'in bir türünün örnekleridir. Ama biz insanlar ne Batı Toplumu (Ya da Helen Toplumu ya da herhangi bir başka toplum) ne de genel olarak toplumlar gen'inin bireyleriyiz. Bizimki, **İnsan (Homo)** gen'idir ve bu basit gerçek bizi Spengler'in, biyolojik genler ve türleri temsil eden tek tek organizmaların ömürlerinin önceden belirlenmiş olmasına bakarak analoji yoluyla genlerin ve türlerin ömürlerinin de önceden belirleneceği düşüncesinden doğan dogmasını burada inceleme gereğinden kurtarıyor. Bir an için **İnsan** gen'inin bu gezegen üzerinde varoluşunun, süresi sınırlı bir kontrata bağlı olduğunu varsaysak bile, biraz düşününce, biyolojik genlerin ve türlerin tarihî sürelerinin fiilen günümüze kadar gelmesi, bize İnsan gen'inin varsayımsal kontrat süresinin sona ermesiyle herhangi bir uygarlığın yıkılışı ya da maddî Evrenin radyasyonla dağılışı arasında hiç bir ilgi kurulamayacağını hemen gösterir. «Uygarlıklar» denen toplumların ilk çıkışından bu yana 5000 kadar yıl geçmiş olmasına karşılık İnsan gen'inin bugünkü insan şeklini almış olarak 300 000 ilâ 500 000 ([9]) yıldır varolduğu sanılmaktadır. Bu gen'in kontratının en azından bir 500 000 yıl daha uzamayacağını (gerçekten bir kontrata bağlıysa) düşünmemiz için hangi kesin kanıt gösteriliyor? Buradaki ivedi sorunumuz olan uygarlıkların yıkılışına dönersek, bu yıkılışlarla birlikte bir toplumun çözülüş döneminde yaşamış olan tek tek insanların fiziksel ya da psişik yozlaşma belirtileri gösterdikleri neye dayanılarak öne sürülüyor? İ. Ö. 431 felaketine uğramış olan Sokrates, Euripides, Tukidides, Phedias ve Perikles kuşağının Atinalıları, özlerinde ruh ve beden bakımından, geriye bakıldığında ve bir sonrakiyle karşılaştırıldığı için yanıltıcı bir ışık altında olduğundan daha şanlı görünen Maraton kuşağının insanlarından daha kötü yaratıklar mıydı?

Sözde-bilim **Eugenics**'e (gelecekteki kuşakların ıslahıyla uğraşan sözde bilim dalı.) göre uygarlıkların yıkılışının açıklanması belki en iyi Platon'un **Devlet**'indeki şu ünlü bölümde dile gelmiştir:

> ...Zor bozulur sizin kurduğunuz gibi bir devlet, ama her doğan şey çürümek zorundadır sonunda; sonsuz olamaz sizin düzen de, o da bozulur, dağılır bir gün. Nasıl mı dağılır? Yalnız toprağa kök salan bitkiler değil, toprağın üstünde yaşayanların canlarıyla bedenleri de bir kısır olur, bir verimli. Kısırlıktan verimliliğe, verimlilikten kısırlığa geçişler her varlığın gelişme çemberinin kapandığı zaman olur. Kimi varlıkların oluş çemberi uzun, kiminiki kısadır. Hayatlarının uzunluğuna, kısalığına göre. Gelelim sizin soydan varlıklara: Devleti yürütmek üzere yetiştirdiğiniz insanlar ne kadar akıllı ne kadar görgülü olursa olsunlar, kısırlığın nerede bitip verimliliğin nerede başladığını bilemeyecekler. Geçişin hangi anda olduğunu fark edemedikleri için, çocuklarını tam getirilmeyecek zamanda dünyaya getirecekler... ([10])

Platon, insan hayatının süresini ölçmek için müthiş karmaşık bir formül bulmuş ve bir toplumun önderleri **eugenics**'in bu matematiksel yasasını hiçe saydıklarında toplumsal çürümenin başlayacağı postulasını öne sürmüştü. Öyle de olsa, açıkça görüldüğü gibi Platon, toplumsal yıkılışın nedeni olarak sunduğu ırksal yozlaşmayı otomatik

Levent Şahverdi Arşivi

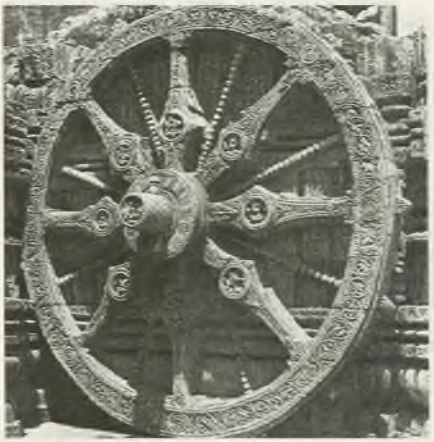

ÇARK döngüsel felsefenin ilk benzetisi ve değişmez simgesi.
105 **Rota fortunae:** Talih çarkının bu şekli sözkonusu çark fikrini bir dizi ahlaki kategori çerçevesinde yorumluyor: Huzurdan servete, servetten kibire, kibirden savaşa, savaştan yoksulluğa, yoksulluktan alçakgönüllülüğe, alçak gönüllülükten huzura.

Levent Şahverdi Arşivi

106 **Rota fatalis:** Batı'nın kader çarkı, aynı önceden belirlenmiş döngüler imgesini kullanıyor.

107 **Rota vitalis:** Hindistan'ın hayat çarkı, ebedi oluşum döngülerini simgeliyor.

ve önceden belirlenmiş bir olay olarak görmekten çok bunun bir entelektüel yanılgı, teknik başarısızlık; insan edimleri alanında bir boşluktan doğduğunu söyler.

Gene de, toplumsal çöküşün yıkılışa yolaçtığı nedensellik zinciri içinde Platon'un ırksal yozlaşma dediği şeyi ikincil bir halka saymamız için bile hiç bir güvenilir neden yoktur. Çünkü her ne kadar toplumsal çöküş anlarında bir toplumun üyeleri, toplumsal büyüme çağında yaşamış olan atalarının görkemi ve saltanatıyla karşılaştırıldığında pigmeler kadar küçülmüş ve sakatlanmış gibi görünseler de bu hastalığı yozlaşmaya bağlamak yanlış teşhis olur. Öncü ataların biyolojik kalıtımı ne ise sonraki kuşaklarınki de odur, öncülerin tüm başarı ve ilerlemelerine kendilerinden sonrakiler de potansiyel olarak ulaşabilirler. Yozlaşma döneminin çocuklarını sefilleştiren (11) hastalık insan olarak doğal yeteneklerinin felce uğraması değil onların yeteneklerini etkili ve yaratıcı toplumsal eylem alanında kullanmalarını önleyen toplumsal kalıtımlarındaki yıkılış ve dağılıştır. Sonraki kuşakların cüceleşmesi toplumsal çöküşün nedeni değil sonucudur.

Şimdi uygarlıkların yıkılışına ilişkin üç kaderci açıklamayı saf dışı etmiş bulunuyoruz: Çöküşün, fiziksel Evrenin düzenli işleyişindeki kötülemenin arızi bir sonucu olduğu tezi; bir uygarlığın da tıpkı canlı bir organizma gibi belirli bir ömrü ve hayat-eğrisi olduğu tezi, herhangi bir toplumun herhangi bir tarihte yıkılışına o toplumu oluşturan insanlardaki ırksal yozlaşmanın yol açtığı tezi. Şimdi ele almamız gereken bir kaderci hipotez daha kalıyor; buna göre uygarlıklar tabiatları gereği kozmoz'un ortak yasasına uyarak sürekli olarak kendini tekrarlayan doğum ve ölüm döngüleri halinde birbirlerini izlerler. (12)

Bu döngüler teorisinin insanlık tarihine uygulanması Grekler'de İ.Ö. IV. yüzyılda yeniden moda olan, ama aslında İ.Ö. III. binyılda (13) Babil Dünyasında ilk olarak ortaya çıktığı sanılan heyecan uyandırıcı bir astronomik bulgunun doğal bir yan sonucuydu. Bu bulguya göre, herkesin bildiği üç ünlü astronomik döngü (gece-gündüz-dünya döngüsü, ayların ay döngüsü, yılın güneş döngüsü) yalnızca göksel cisimlerin hareketinin düzenli aralarla tekrarı değildi; bundan başka dünya, ay ve güneşi de içermek üzere tüm gezegenleri kapsayan yıldız-hareketlerinin daha büyük bir koordinasyonu vardı. Bu semavi koronun uyumundan meydana gelen «Göksel Musiki»nin notası notasına çemberi tamamlaması çok daha büyük kozmik aylar ve yıllar aldığı için güneş yılı bunun içinde ufalıyor, imlemini (signifigance) yitiriyordu. Yapılan çıkarsama (inference) şuydu: Dünyadaki bitkilerin yıllık doğum ve ölümleri açıkça, güneş-yılı döngüsüyle yönetiliyorsa bunun karşılığı kozmik yıl döngüsünün zaman çizelgesinde de olmalı, orada da her şeyin doğum ve ölümü tekrarlanmalıydı; bu düşüncenin büyüsüne kapılan tüm düşünen insanlar bu döngüsel kalıbı bütün düşünce nesnelerine uygulamaya yöneldiler. (14)

Levent Şahverdi Arşivi

Helen edebiyatı bu döngü felsefesine atıflarla doludur. Belli ki bu düşünceyle kendinden geçenlerden biri de Platon'du, çünkü aynı tema eserlerinde sık sık karşımıza çıkar.

Atinalı yabancı: Sence eski efsanelerde gerçek payı var mıdır?

Giritli Kleinias: Hangi efsaneler?

Yabancı: Seller, bulaşıcı hastalıklar ve başka felaketlerin sık sık tekrar etmesi yüzünden insan soyunun sürekli olarak silinip süpürülüp ancak pek azının varkaldığını anlatan efsaneler.

Kleinias: Elbette, o efsanelerin hepsine herkes inanır. [15]

Platon, döngü hipotezinin bu kısa ifadesini başka bir yerde geliştiren Helenlerin [16] tarihine ve bir bütün olarak kozmoz'un kalıplarına uygular ve bu kez sürekli bir felaketle yeniden hayata dönme birbirini kovalar. [17] Aynı öğreti Vergilius'un şiirinde yeniden karşımıza çıkar:

> Sibil'in şarkısının son çağı geldi
> Çağların akışı başlıyor yeniden
> Geri geliyor geçmiş —Bâkire, Saturn Çağı—
> Yüce Gökyüzünden yeni bir soy iniyor...
> Bir başka Tiphys, bir yeni Argo'nun dümeninde
> Kahramanlarla dolu tekne; evet, başka savaşlar
> Büyük Ahilleus'u getiriyor yeniden Troya'ya. [18]

Ama Vergilius, kahramanlık çağının zaferle tekrarını görürken, 200 yıl sonra melankolik bir çağın etkisi altında yazan Marcus Aurelius bu sonsuz tekrardan ancak hayal kırıklığı duyar:

> Kozmoz'un döngüsel hareketlerinde, in çık, sonsuz bir dünya... ölümcül bir tekdüzelik var. Çok geçmeden toprak olacağız, sonra toprağın kendisi bir dönüşümden geçecek ve bu dönüşümden hayat bulup yükselen her şey gene sonsuza kadar aynı süreci yaşayacak. [19]

Helen dehasını hiç bir zaman tam olarak avucunun içine alamayıp yalnızca şaşırtmakla kalan bu tekrar felsefesi çağdaş Hintlilerin zihinlerinde egemen düşünce oldu.

> Hintli filozoflar döngüsel bir zaman teorisi geliştirmişlerdi. 4.320 milyon dünya yılına eşit olan bu döngüye **kalpa** denirdi. **Kalpa** 14 döneme bolunmüştü. Bu döngülerin her birinin sonunda evren yeniden yaratılır, **Manu** (zaman-öncesi insan) İnsan soyunu **doğururdu**. Şu anda biz içinde bulunduğumuz **Kalpa**'nın 14 döneminden yedincisindeyiz. Bunların her biri önce 71 büyük Araya sonra **yuga**, yani zaman parçası denen 4 parçaya bölünmüştür. Her **yuga**'da 4.800, 3.600, 2.400, 1.200 Tanrı-yılı (bir Tanrı-yılı 360 insan yılı olmak üzere) vardır ve uygarlığın niteliğinde giderek artan bir çöküş görülür. Biz şimdi bu **yuga**'lardan dördüncüsündeyiz, yani dünyanın günah ve kötülükle dolup taştığı **kaliyuga**'dayız. Dolayısıyla, her .ne kadar önümüzde daha birkaç bin yıl varsa da, dünyanın sonu gündemde olan bir meseledir. [20]

Putperestlerin bu «boş tekrar»ları [21] gerçekten bir Evren yasası mıdır? Dolayısıyla, bunun rastlantısal bir sonucu olarak uygarlık tarihlerinin de bir yasası sayılır mı? Cevabın olumlu olduğunu görürsek, sonsuz kozmik bir şakanın kurbanları olduğumuz sonucuna varmaktan artık kaçınamayız. Üstelik, bizi acılarımıza katlanmaya, güçlükleri yenmeye, günahlarımızdan arınmaya mahkum eden bu şakanın, anlamsız bir zaman birimi, otomatik ve önü alınmaz bir şekilde geçip, tıpkı biz o zahmetlere hiç katlanmamışız gibi sonsuza kadar **(ad infinitum)** tekrar tekrar aynı durumları üreterek bütün insanca çabalarımızı boşa çıkaracağını önceden bile bile.

Bu sonuca ancak olağanüstü gürbüz bir zihin, olağanüstü canlı bir anında dayanabilir. Modern Batılı bir filozof «sonsuz tekrar yasası»nı sevinç kaynağı yapmayı bile başarmıştır.

> Şarkı söyle ve köpür, **ey Zerdüşt, yeni şarkılarla sağalt** ruhunu, sağalt ki, daha tek bir insana vergi olmamış büyük yazgını taşıyabilesin! Çünkü senin hayvanların çok iyi bilir, ey Zerdüşt, senin kim olduğunu ve **kim olacağını**: Dinle, **ebedi tekrarın öğreticisisin sen**, işte bu **senin** yazgın şimdi!.. Dinle, senin öğrettiğini biz biliyoruz: Her şeyin, her şeyle birlikte bizim de ebediyen tekrarlandığımızı, bundan önce bizim ve bizimle birlikte her şeyin sayısız kereler var olduğumuzu... [22]

Aristo da meteoroloji üzerine bir incelemenin tam ortasında yaptığı şu rahat gözlemle kendi felsefesinin foyasını meydana çıkarır:

> İnsanlık tarihinde tıpatıp aynı bilimsel görüşlerin tekrarlanması bir ya da bir kaç kerede durmaz; **(ad infinitum)** sonsuza kadar tekrarlanır. [23]

Başka bir bölümde Aristo, insani meselelerin düzenli aralarla tekrarı sorununu ele alırken, tekrarlanan Troya savaşının işaret ettiği olgular gibi somut bir örneği, sanki bu olgular entelektüel bir kelime oyunundan başka bir anlam taşımazmış gibi kullanır. [24] İlgisiz bir rahatlıkla, tekrarlanan doğum ve ölümlerden meydana gelen «insan hayatı kısır bir **döngü**» dür önerisini hiç acı duymadan düşünmektedir. Vergilius da daha önce aktardığımız bölümde, Troya Savaşını, Yaşlı Adem'in anlık dirilişi, altın çağın güvenle ve rahatça yeniden şafakta belirmesi için basit bir vesile gibi görür. Ama gene de şair, yeniden-kazanılan dünyevi cennet hayalinden ayrılıp kendi çilekeş kuşağının manevi acısını yaşamaya başlayınca, Akalıların Helen-öncesi fetret dönemindeki kahramanca savaşlarının sürekli bir **karma** zinciri izleyerek Romalı savaş-lordlarının birbirlerini kırıp geçirmesine yol açtığını itiraf eder.

> Yıllar önce, Roma kanıyla ödedik
> Troya'nın ahde vefasızlığının kefaretini..
> Bir dünya ki doğru yanlış, yanlış doğru yerinde!
> Bunca savaş! Suçun bunca ayrı biçimi!
> Saban horlanmış, çiftçi sürüklenmiş uzağa!
> Dul kalmış tarlalar bakımsız! Orağın eğrisi
> Düzlenip bir keskin kılıç ağzı olmuş...
> Komşular bırakıp dostluğu, silaha davranıyor,
> Zalim savaş tanrısı egemen her yerde.
> Yarış arabaları gibi hızlanıyoruz gitgide.
> Boşuna, arabacı, asılma dizginlerine.
> Arabanın efendisi atlarındır, sen değil. [25]

Her seferinde yüzyıllık bir acı ve kötülük birikimini birlikte getirmesi kaçınılmaz olan Troya savaşı, sayısız kereler tekrarlanacak mı? Vergi-

Levent Şahverdi Arşivi

lius'un yüzleşmeye cesaret edemediği bu soru Shelley'nin bir şiirinin koro bölümünde cevaplandırılır. Vergilius'u andıran bir başlangıçtan sonra şiir, tamamen Shelley'e özgü bir tonla son bulur:

Dünyanın yüce çağı geliyor geri
Yeniden başlıyor altın yıllar
Toprak derisini tazeliyor bir yılan gibi
Bir yana atılıyor yıpranmış kışlıklar:
Gülüyor gök, inançlar, krallıklar
Eriyen bir düş gibi ışıldıyorlar.

Daha yüce bir Argo yarıyor suları
Yeni bir armağan güvertesinde;
Bir başka Orfeus yineliyor şarkısını
Seviyor, ağlıyor, ölüyor yine;
Bir yeni Ülis yarmak için yurduna
Kalipso'yu ardında bırakıyor bir daha.

Ah! Yazmayın yeter, öyküsünü Troya'nın
Dünya Ölüm'ün defteri olacaksa!
Laius gazabına sevinci karıştırmayın
O sevinç ki gülüyor özgür olanlara
Daha kurnaz bir sfenks sunsa bile
Çözülmez ölüm bilmecesini Tebai'ye...

Ah, yeter! Ille dönsün mü Ölüm ve Kin?
Yeter! İnsanlar ölmeli ve öldürmeli mi?
Yeter! Dibine kadar içilmesin
Acı kehanetin kadehi.
Dünya yorgun düşmüş kendi Geçmişinden:
Ah bir ölse, ya da dinlenebilse derinden!

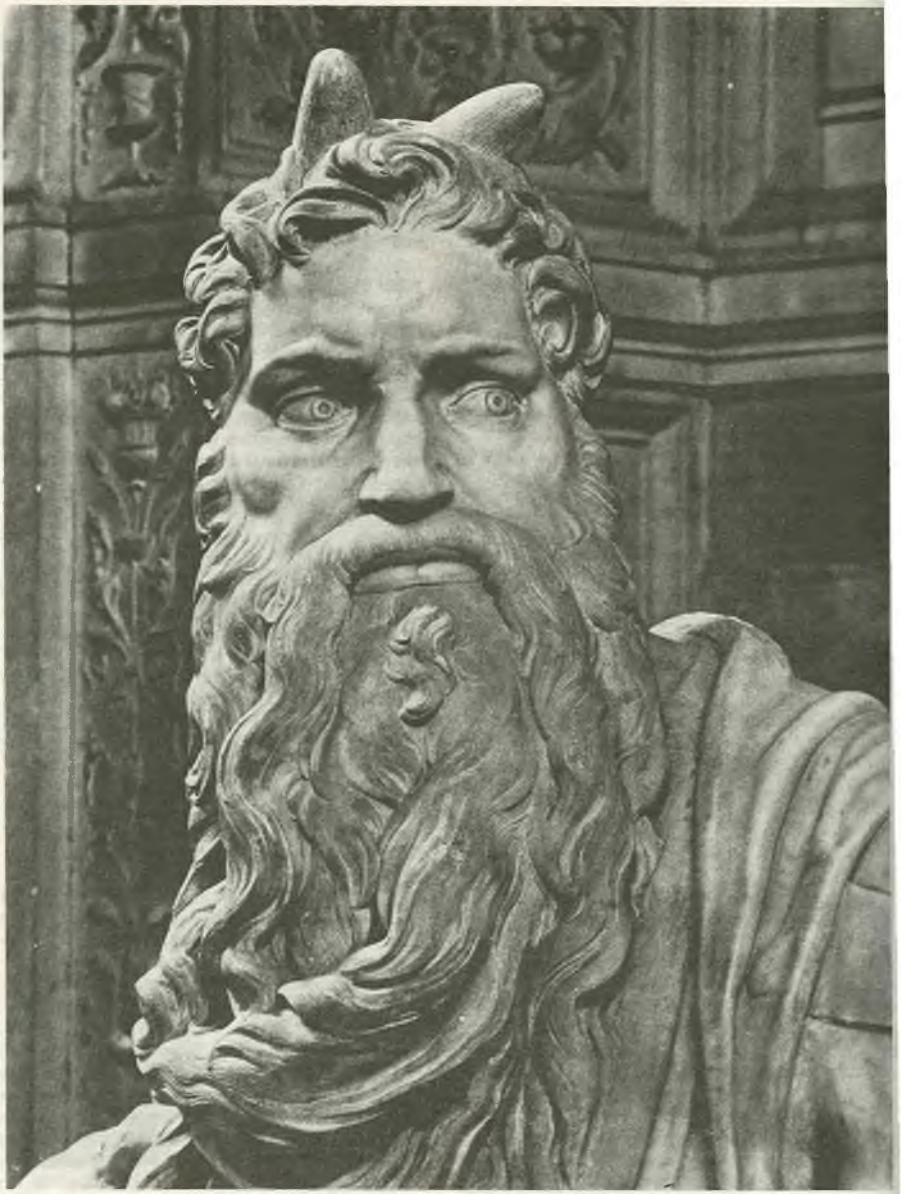
Plus ça change clestla même chose ([26]) **(Her** şey ne kadar değişse o kadar aynı kalır) gibi alaycı bir yasa gerçekten bir Evren Yasasıysa, şairin bu varoluş çemberinden kurtuluş için Budistçe yakarmasına şaşmamalıyız. Çünkü bu çember ancak yıldızlara kılavuz olduğunda güzel bir şey sayılabilir, aynı yol insanlar için bostan beygirliği anlamına gelen dayanılmaz bir cezadır.

Akıl mı bizi köşeye kıstırıp yıldızların döngüsel hareketinin aynı zamanda insanlık tarihinin de hareket biçimi olduğuna inanmaya zorluyor? Seçip, aydınlığa çıkarırken hafif bir zihinsel zevk duyduğumuz Yin-ve-Yang, meydan okumaya-tepki, «son çözümleme»de nedir? Elbette, insanlık tarihinin ağını ören güçlerin devinimlinde salt bir tekrar ögesi bulunabilir; bu olgu karşımıza dikiliyor. Ama zaman tezgahının sürekli, bir ileri bir geri gidip gelen mekiğinin işlediği nakış, aynı zamanda bir sona doğru her an kaydedilen bir ilerlemedir, mekiğin kendi hareketi gibi sonsuz bir tekrar değildir bu ilerleme. Herhangi verili bir durumda Yin'den Yang'a geçiş, tekrarlı bir hareketin tekrarlanmasıdır; ama yepyeni, kendiliğinden (spontane) ve tek ([27]) bir yaratılış eyleminin zorunlu koşulu olduğundan, bu, boşuna, kof bir tekrar değildir. Bunun gibi, daha sonra gene bir meydan-okumayı teşvik eden bir meydan-okumanın-tepkisi ve bunun teşviki hiç şüphesiz döngüsel bir devinim hazırlar. Ama toplumsal büyümede Prometheus'unki gibi bir atılımı salıveren tepkinin işte tam bu çeşitten (Kendinden sonraki için döngüsel bir hareket başlatan) bir tepki olduğunu zaten görmüştük. ([28])

Karşımıza çıkan basit gerçek şu: Herhangi bir ritm çözümlemesinde dikkat edeceğimiz nokta, parçaların hareketleriyle bütünün hareketlerini birbirine karıştırmamak, araçlarla amaçların tabiatını iyice ayırdetmektir. Amacım araçla aynı tabiatta olmasını emreden ya da bütünün parçası gibi hareket etmesini gerektiren, önceden koyulmuş bir uyum yasası yoktur; bu, döngüsel felsefenin vaz geçilmez ve orjinal tekerlek benzetmesi, tekerlek olayında apaçık görülür. Tekerleğin kendi dingiline bağlı hareketi açıkça, tekrarlıdır; ama tekerlek yalnızca bir taşıtın bir parçası olsun diye yapılmış ve bu dingile yerleştirilmiştir; ama taşıtın ancak tekerleğin dingil çevresinde dönmesi atlı karınca gibi döngüsel bir hareket biçimine zorlamaz. Bir hareket aracı olarak tekerlek taşıtın zorunlu bir parçasıdır, ama taşıtın hangi yönde hareket edeceğini o belirleyemez. Yol, dizginlere ya da direksiyona bağlıdır. Tekerlekle taşıtın (ya da parçayla bütünün ya da araçla amacın) arasındaki ilişkiyi yöneten bir yasa varsa, elbette bu bir özdeşlik yasası değil karşıtlık yasasıdır. İşte bu yasaya göre tekerleğin tekrarlı hareketi (ya da parçanın ya da aracın) taşıtın tekrarlı olmayan hareketini doğurur (bütünün ya da amacın); tersini düşünürsek, sıralamayı tersinden yaparsak; benzer araçların işleyişinin tekrarı, standart parçaların yanyana dizilmesinin tekrarı, tekerleğin dingili çevresinde dönmesinin tekrarı sayesinde bütün, benzersiz tikelliğine, taşıt, benzersiz hedefine ve amaç benzersiz gerçekleşmesine ulaşmış olur.

Belki de ritm kelimesinin özü, bu iki hareketin (küçük, tekrarlı bir harekete yaslanan değişmez ana hareket) uyumundadır ve bu güçler oyununu yalnızca insan-eliyle yapılan makinede değil hayatın organik ritminde de bulabiliriz. Bitkilerin yıllık doğum ve ölümünü de birlikte getiren mevsimlerin yıl içindeki hareketi, bitki dünyasının yüzyıllar süren evriminin gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Kalbin, akciğerlerin pompalama işini görmesi insanın yaşamasını mümkün kılar, müzikte bir ölçü çizgisi, şiirde ölçü, dize ve kıta bestecinin ya da şairin temasının açılmasını sağlar; dua-çemberinin döngüsel rotasyonu Budist'i hedefi **Nirvana**'ya götürür; Budist disipline uymakla kurtulacağımız vadedilen varoluş çemberi bile, bir enkarnasyon döngüsünden ötekine iletildikçe büyüyen ya da küçülen, değişmez **karma** yükünü yaratarak basit bir döngüyü trajik bir tarihe dönüştürür. Uzay-zaman çerçevesinin göreceliği, geniş yıldız dizilerinin birbirini izleyen her durumunda, aktörleri insan olan bir oyundaki gibi, kaçınılmaz

Levent Şahverdi Arşivi

108 Yaratıcı önderlik: Bir toplumu, bölgesel ve tanrısal bir mirasa doğru harekete geçirmek için Tanrı tarafından esinlendirilen Musa.

Levent Şahverdi Arşivi

dramatik «durumun» tarihi benzersizliğini verirken, tekrarlanan «Göksel Musiki», inanılmaz bir hızla kopup uzaklaştıkları açıkça belli olan nebula ve yıldız kümeleriyle genişleyen Evrende kaybolur gider.

Demek ki, düzenli aralarla tekrarlanan hareketi bizim uygarlıklar sürecinin analizinde bulmak, hiçbir şekilde, sürecin kendisinin onu destekleyen yardımcı hareketlerle aynı döngüsel düzende işlediğini göstermez. Tersine, bu düzenli aralarla meydana gelen yardımcı hareketlerden mantıki bir çıkarsama yapılacaksa bu daha çok, kendilerinin işleyişi tekdüze olsa da sırtlarında taşıdıkları ana hareketin değişken olduğu şeklinde ortaya çıkacaktır; başka türlü söylersek, ana hareket tekrarlanan değil, ilerleyen bir harekettir. Hayat hareketinin iki ritm biçimine göre yorumlanması Afrika Uygarlıklarının felsefelerinde en açık biçimde ifade edilmiştir. Bunun en incelmiş örneğini Batı Sudan'ın Dogon halkının kozmogonisinde bulabiliriz.

> Bu Evren kavramının temelinde bir yandan maddenin titreşimler ilkesi, bir yandan da bir bütün olarak evrenin genel hareketi vardır. Özgün hayat hücresi en küçük ekili tohumda simgelenir... İçsel bir titreşimle hayat bulan bu tohum, kendisini saran kılıfı patlatıp evrenin en geniş uzamına ulaşmak üzere dışarı çıkar. Bu açılan madde aynı zamanda helezonî bir yol izler... Böylece iki temel anlayış ifade edilmiş olur: bir yanda sürekli helezonî harcket maddenin kalıcılığını ifade eder;.. ayrıca, karşıtların sürekli yer değiştirmesi (sağla sol, alçakla yüksek, tekle çift, dişiyle erkek) hayatın en mükemmel çoğalmasını yöneten bir ikizliği de gösterir. Bu çift karşıtlıklar, tikel varlıkların da içlerinde taşıdığı, sürekli bir denge için birbirlerini desteklerler. Öte yandan maddenin kendi helezonî yolunda ilerleyişi Evrenin sınırsız uzamını ifade eder. [28]

Tam kesinleşmemiş olan bu sonuç bizim şu andaki amaçlarımız bakımından yeterlidir. İnsanlığın en üst yasası olarak döngüsel kaderciliğe inanmaya mahkum değiliz; bu da, ele almamız gereken gereklilik öğretilerinin en son biçimiydi. Savaşmamız gereken, öldürücü zırhlı Tanrıça **Saeva Necessitas** [29] (gereklilik tanrıçası) değil, geçmişteki uygarlıkların kaderlerinin de kanıtladığı gibi, fanî cesaret ve fanî silahlarla saf dışı edilebilecek olan «ihtimal»lerdir. Ölen uygarlıklar «kaderleri öyle» olduğu için ölmediler; onun için de Batı Uygarlığı gibi, yaşayan bir uygarlık, bu dünyadan göçmeye daha baştan mahkum değildir; kazaya uğrayanlar alayına katılmak zorunda değildir. Yaratıcı gücün ilâhî kıvılcımı içimizde bir güdüdür, bizde bu kıvılcımı tutuşturacak inayet varsa, «kendi yollarında giden yıldızlar» [31] bizim insani çabalarımızın hedeflerine ulaşmasına engel olamazlar.

21 Mimesis'in (Taklidin) Mekanikliği

Uygarlıkların, insanlığın denetimi dışındaki birtakım güçlerin, ister tekrarlanan, ister ilerleyen işleyişi sonucunda yıkılmadığını inandırıcı bir biçimde ispatladıktan sonra da, bu felaketlerin gerçek nedenlerini arayıp bulmamız gerekir; daha önceki bölümde büyümenin özelliği [1] üzerine vardığımız sonuçlar, şimdiki araştırmamızda bize daha güvenilir tutamaklar verecektir. O bölümde görmüş olduğumuz gibi büyüme, kendini-belirlemenin tamamlayıcısıdır. Şimdi bunu tersine çevirip, bu kendini-belirleme gücünün yitirilmesi sonucunda uygarlıkların çöktüğünü ileri sürebilir miyiz? Bir başka söyleyişle, uygarlıkların, dışsal ve denetlenemez bir düşmanın saldırısı karşısında değil de, kendi eksikliklerinden ötürü öldüğünü söyleyebilir miyiz?

Modern bir Batılı şair, kesin bir sezgiyle bu sonucu çıkarmıştı.

> Tanrı bilir ya, kötülerin
> Hayatı trajik olmaz! Fesatlar tutkulardan örülür:
> İçimizdeki düzmeceliktir bize ihanet eden. [2]

Meredith'in bu görüş pırıltısı on dokuzuncu yüzyıl Batı bilgeliğinin yeni bir buluşu da değildir; Türlerin Kökeni ya da Enerjinin Muhafazası Kanununa benzemez. Daha bir yüzyıl önce Volney'in dehası on sekizinci yüzyılın, insan yaradılışının doğal iyiliği ve otomatik düzelmesi öğretisini yıkmıştı. Şöyle demişti Volney: «Felaketlerinin kaynağı... İnsan'ın kendi içindedir; bunu da yüreğinde taşır». [3] Bu aynı doğru, Meredith'in sözlerini de hazırlarcasına, Menander'in şu satırlarında da dile gelir:

> Her şey, kendinde yatan kötülük yüzünden çürür
> Ve zarar veren ne varsa, içeriden çıkar büyür. [4]

Hıristiyanlık Çağı'nın dördüncü yüzyılında Batılı bir Hıristiyan piskoposu da aynı sonuca varmıştı: «Düşman içinizdedir, diyorum, yanılgınızın nedeni orada, içeride, yalnız sizin içinizde gizli.» [5]

Dinî bir sorun olarak kendini-belirleme kavramı Afrika Uygarlıkları'nın felsefelerinde de görülüyor. Onlara göre insanın ya da topluluğunun başına gelen talihsizlikler kaderin değil, günahın ürünüdürler; başka bir söyleyişle, sorumsuz davranışların sonucudurlar. **«Onipa ne asem,»** diyor Akanlar, (bir Batı Afrika topluluğu): Önemli olan insanlıktır. Yani, bu bağlamda, her insanın her zaman kendinden sorumlu olacağını anlatmak istiyor. [6]

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanların hayatlarıyla ilgili bu doğru, toplumların hayatı için de eşit derecede geçerlidir. Helen filozoflarımdan Dikaearkhus'un —**İnsanlar Nasıl Mahvolur** adlı kaybolmuş bir eserinde— İnsan için en büyük tehlikenin İnsan olduğunu söylediği anlatılır. Volney, «felaketlerinin kaynağı... İnsan'ın kendi içindedir» sözünü, bireyler gibi toplulukların da sınırlı bir yaşama süresi ve formüllenmiş bir hayat-eğrisi olduğu yolundaki doğrulanamaz varsayım karşısında, politik organizmaların yıkılışına uygulamıştır; ([7]) Afrikalı Aziz Cyprian da aynı doğruyu toplumsal hayatın bütün alanına uygulamıştır. ([8])

> Yabancı düşmanların saldırganlığından yakınıyorsunuz; ama, yabancı düşman saldırmaktan vaz geçse, Romalıyla geçinebilecek mi? Dışarıdan silahlı barbarların istilasına uğrama tehlikesi yok edilse, kendi yurdumuz cephesinde, güçlüklerin daha zayıf yurttaş kardeşlerine yönelttikleri saldırılarla, daha ağır ve daha şiddetli bir iç patırtıya uğramayacak mıyız? Kötü üründen, kıtlıktan yakınıyorsunuz: Ama en büyük kıtlıkları kuraklık değil açgözlülük yaratır, en büyük sıkıntılar tahıl ticaretinde fiyat yükseltmekten, kâr gözetmekten doğar. Bulutlar gökyüzünde yağmurlarını boşaltmıyor diye sızıldanıyorsunuz, ama buğdaylarını şu katı toprağa boşaltmayan tahıl ambarlarını görmezlikten geliyorsunuz. Üretim düştü diye sızıldanıyorsunuz, ama aslında üretilmiş olanın ihtiyacı olana bir türlü dağıtılamayışına ses çıkarmıyorsunuz. Vebaya, hastalığa sövüp sayıyorsunuz, oysa bu belaların sonucu insanların suçlarını ışığa çıkarmaktan başka bir şey değil: Hastalara acıma göstermeyen nasır tutmuş yürekleri, ölmüşlerin malı ardından yaygara koparan doymazlığı ve yağmacılığı aydınlığa çıkarmaktan başka bir şey değil. ([9])

MAKİNA HİZMETTE
109 Birkaç kitabı bir arada incelemek için yapılmış dahiyane bir döner makina.

Bu bölümde, geniş görüşlü ve derin duygulu bir adam, yaklaşık olarak 600 ya da 700 yıl önce Helen Uygarlığı'nın büyümesine set çeken çöküşün gerçek açıklamasını yapıyor; bu çöküntü Cyprian'ın son günlerinde kağşamış toplumu yıkılış ve çöküşünün hemen hemen son aşamasına getirip bırakmıştı. Helen Uygarlığı yıkılmıştı, çünkü daha büyüme-aşamasında, büyüyen bir uygarlığın büyümesini sağlayan bireyler arası karşılıklı ilişkilerde, yani iç cephede, bir şey bozuk gitmişti.

Büyüyen bir uygarlığın yolun yarısında böyle tökezlemesine ve Prometheus atılımını kaybetmesine yol açan zayıflık nedir? Önceki bölümde ([10]) yaptığımız büyüme analizini hatırlayacak olursak, böyle bir çöküntü ihtimalinin sürekli ve âcil olduğunu, çünkü büyüyen bir uygarlığın almak zorunda bulunduğu tedbirlerin kendi içinde bu ihtimalin yattığını kavrarız.

Uygarlığın izlediği yol, «az kişinin bulduğu; hayata giden» dar yol değildir. ([11]) Gerçi bu yolu bulanlar bir uygarlığı harekete geçiren ve onu ileri götüren yaratıcı kişilerdir, ama onlar da üzerlerinden bütün safraları atıp alınyazıları olan yarışa tek başlarına girişemezler. ([12]) Çünkü onlar «top-

Levent Şahverdi Arşivi

MAKİNA EGEMEN 110 Ayrı ayrı suratları olmayan, uysallaştırılmış işçiler.

lumsal hayvan»dırlar ve dolayısıyla insan kardeşlerini yanlarına almaksızın tek başlarına yürüyüp gidemezler; ve İnsan soyunun, her toplumda ezici çoğunluğu meydana getiren, yaratıcı-olmayan neferleri, göz açıp kapayıncaya kadar kitle halinde değiştirilemez.

> Birey yalnız kaldıkça kusursuzluk gerçekleştirilemez: Birey, boyun eğmezse kendi gelişmesi güdük ve güçsüz kalacağı için, kusursuzluğa doğru giderken başkalarını da yanı sıra götürmelidir, oraya doğru giden insan selinin hacmini büyütmek ve genişletmek için elinden gelen her şeyi yapmaktan geri durmamalıdır. (13)

Toplumsal hayatın yapısına içkin olan bu koşullardan ötürü, yaratıcı kişiler bir zorlamaya baş yurmak durumunda kalırlar: «Özünde yaratılmış bir şey olan bir türü, yaratıcı çabaya çevirmek... bir duraklama olan şeyi bir harekete dönüştürmek» için. (14)

Bu zorlamanın başarıya ulaşması imkansız bir şey değildir. Hattâ bunun şaşmaz bir yolu olduğu da söylenebilir: Tanrısal ateşi bir ruhtan öbürüne «bir yalımdan kapılmış ışık gibi» ileten, «zorlu akli ortaklık ve yakın kişisel ilişki». (15) Ama bunu, Platon'un yaptığı gibi, başkalarını dışarıda bırakacak şekilde yapmak öğütlenince, öğütün pratikte uygulanma imkanı kalmamaktadır. Çünkü aydınlanmamış bir ruhun bir azizle ortak duyguya eriştikten sonra içinde manevî inayetin ışıldaması, o azizin bu dünyaya gelebilmesi kadar ender rastlanan bir mucizedir. Yaratıcı kişinin kendini içinde bulduğu ve içinde çalışması gereken dünya sıradan insanların meydana getirdiği bir toplumdur. Görevi, bu insan kardeşlerini arkasından sürüklemektir; ama kitle olarak İnsanlık, ancak mimesis ya da taklit (16) yetisinin canlandırılmasıyla ken-

Levent Şahverdi Arşivi

di ötesinde bir hedefe doğru harekete geçirilebilir. Çünkü bu mimesis, bir çeşit toplumsal talimdir; ([17]) Orfeus'un dünya ötesi lirinin musikisine karşı sağır kalan kulaklar, eğitim çavuşunun sert komuta sesine iyi alışıktırlar. Neferler önderlerine ancak kestirmeden giderek yetişebilirler ve ancak yok oluşa giden geniş yola yayıldıkları zaman kendilerine yürüyecek kadar geniş yer bulurlar. ([18]) Hayatı aramak için bazan yok olma yolunda yürümek zorunluysa, arayışın kimi zaman felaketle son bulmasına da belki şaşmamak gerekir.

Üstelik, taklit yetisinin kötüye kullanılma ihtimallerinden tamamen ayrı olarak, mimesisin uygulanmasında da bir zayıflık vardır. Çünkü, mimesisin bir çeşit talim olduğu bir gerçekse, talimin insan hareket ve hayatının bir çeşit mekanikleştirilmesi olduğu da bir gerçektir; «makine» kavramımızın ise belirsiz çağrışımları var. «Hassas bir mekanizma»dan ya da «dahiyane mekanizma»dan ya da «usta bir makinist»ten söz ederken, hayatın maddeye karşı zaferinin genel çağrışımı ve insan iradesiyle düşüncesinin bir insan toplumunun fiziksel çevresine karşı zaferinin özel çağrışımı zihnimizde uyanır. Makinelerin icadı, cansız nesneleri insani amaçlara hizmet edecek şekilde hareket ettirerek —çavuşun komutlarının makineleşmiş insanlar mangası tarafından yerine getirilmesi gibi— İnsan'ın çevresine karşı İnsan'ın kudretini muazzam derecede genişletir ve artırır.

Doğa kendisi de, mekanik araçların kullanımında ona öncülük ederek İnsan'ın mekanik dehasına üstü örtülü bir biçimde iltifat etmiştir. En yakından tanıdığımız başeseri olan insan bedeninde, Doğa, doğal mekanizmayı en cüretli ve en geniş bir biçimde kullanmıştır. Kalp ve ciğerler, kendi türlerinin modeli olan, birer kendi kendini düzenleme makinesidir: Bu organlar kendilerine verilen görevi «otomatik çalışma» derecesinde bir kusursuzlukla yerine getirebildikleri için Doğa bizim adalî, sinirsel ve psişik enerjilerimizin bir kısmını tekdüze bir biçimde tekrarlanan yürek çarpması ve soluk alışları düzenleme görevinden azad etmiş, oradan aldığı bu marjinal enerjilere hareket, duyum ve düşünce çalışmasını yerine getirme görevini vermiştir. Organik hayatın evriminde gittikçe incelen ve kusursuzlaşan organizmalar kurabilme başarısının sırrı budur. Bu ilerleyişin her aşamasında, Orfeus'un talim çavuşunun yöntemlerine baş vurduğu zaman yaptığı gibi davranmıştır. Birbirini izleyerek yükselen organizmaların her birinde, mümkün olan azamî talim toplamını ya da başka bir söyleyişle, otomasyonu koymuştur. Aslında, insan toplumu gibi doğal organizma da, «aza»larının yaratıcı azınlığı ile yaratıcı olmayan çoğunluğundan meydana gelir; büyüyen bir toplumda olduğu gibi büyüyen bir organizmada da, çoğunluk öndeki azınlığı mekanik bir biçimde izlemek için talim görür.

Böyle doğal ve insanî mekanik zaferler karşısında hayranlıktan kendimizi kaybetmiş durumdayken «makine ürünleri», «mekanik hareketler», «mekanik davranış», «parti mekanizması» gibi sözler işitmek irkiltici olur; çünkü bu deyimlerde «makine» kelimesinin çağrışımı öncekilerin tam karşıtıdır. Ama hiç şüphe yok: Bu ikinci grubun ima ettiği fikir hayata karşı kazanılan zafer değil, maddenin hayata karşı egemenliğidir. Kendimize güvenip kıvanç duyacağımız yerde, bir alçalma ve bir güvensizlik duygusuna kapılırız, çünkü hayatın ve aklın maddi Evren'e karşı sınırsız bir egemenlik kurmasını vadeden araçlar, insanların kendilerini Gece Ülkesi'ne mahkum etmelerini sağlayacak araç haline gelebilir.

> İyi bir görünüş altında gizlenen kölelik
> Kendi başlarına yararlı ve müşfik sanatları,
> Fazla körcesine ve fazla ilerliye götürüyoruz. ([19])

Bir an önce Evren'i ateşe vermenin sırrını yakalamış gibi görünen güçler, birdenbire kendi alevlerini söndürüyor ve potansiyel yakıtlarının altındaki kıvılcımı hoyratça boğarak kendi ışıklarını yayıyorlar.

Makinelerin bu Janus'u andıran (Janus: İki suratlı Roma tanrısı) özelliği, bir ihanet gibi göründüğü için ilk bakışta huzursuzluk veriyor; ama daha sonra düşününce insan bunların hepsinin «oyunun bir parçası» olduğunu anlıyor. Bir halat çekme takımı gidip bir başka takımı kuvvet denemesine çağırır, meydan okur ve kendi elleriyle ördükleri halatı kullandıkları yarışmada yenilirlerse, yenilginden ötürü halatı suçlamaları çok saçma olur. Bir makinistin de, elini kapan makineyi lanetlemesi bir bu kadar saçmadır. Kaybeden takımın yanlışı, yarışmada yenilginin olabileceğini akıl etmemektir. Ama takımın halatı da, kendi başına, herhangi bir tarafa zaferi garanti etmez. Önceden belirlenmiş bir sonucu olmayan bir kuvvet denemesinde, tarafsız bir yol ve araçtır halat. Hayatla madde arasındaki kozmik halat çekme yarışında da, makine kategorisine giren her şey bu tarafsız işlevi yerine getirir. Makine, özünde belirsizdir. Bu belirsizliği ihanet saymak da, âletlerinden şikayet eden kötü işçiye benzemek demektir. Homo faber (yapımcı insan) kendine tehlikeli bir meslek seçmiştir. «Hiç bir şeyi göze almazsan, hiç bir şey kazanmazsın» ilkesine uygun davranmak üzere yola çıkan kişi, zafer tacının ardında koşmanın bedeli olarak her türlü kaybı da göze alıyor demektir.

İnsan fiziksel çevresiyle başa çıkmak için makine kullanmakla bu riski göze alıyorsa, kendisiyle ve başka insanlarla ilişkilerinde makineleşme ara-

Levent Şahverdi Arşivi

cına baş vurduğunda risk daha da büyümüş olmalıdır. (20) Hayatla madde arasındaki mücadelede hayat için bir tehlike olabilecek bir araç, hayat onu hayatın kendisine karşı kullanmaya giriştiğinde tam bir zorlama olacak demektir.

Dolayısıyla, insan yaradılışının hareket tarzının mekanikleştirilmesi demek olan mimesis yetisinin kullanımında içkin bir felaket riski vardır. Hiç şüphe yok ki, mimesis yetisinin dinamik bir toplumda kullanılması, durgunluk döneminde kullanılmasından daha fazla tehlike ihtimali taşır. Mimesisin zayıflığı, yabancı kaynaklı bir dürtüye karşı mekanik tepki göstermesidir. Dolayısıyla, mimesis yoluyla oluşan bir eylem, varsayımı gereği, eylemcinin hiç bir zaman kendi insiyatifiyle girişmeyeceği bir eylemdir. Bu yüzden mimesis sonucu ortaya çıkan bütün eylemler şüphelidir, çünkü kendi kendilerini belirlememişlerdir. Mimesis yetisinin kullanılışında bir aksama olmasını önlemenin en pratik çaresi de alışkanlık ya da gelenek halinde billurlaşmasıdır. Mimesisin iki yanı keskin bıçağı «alışkanlık pastası»na, (21) rahatça gömülür. Ama «alışkanlık pastası»nın yarılması, uygarlıköncesi bir toplumun edilgin Yin-durumundan dinamik Yang-durumuna geçtiği değişim ile aynı özü paylaşan bir olaydır. (22) Bu harekette keskin mimesis aracı kullanılıp atılmaz, «alışkanlık pastası» yarılıp bıçağın keskin yanı iyice belirdiği için, bundan sonra daha da etkili bir biçimde kullanılır. Bıçağın böylece kınından çıkması koruyucu tedbirlerin yok olması demektir. Alışılmış bir rejimin koruyuculuğu olmaksızın mimesis aracını kullanma zorunluğu —büyümenin bedelidir bu zorunluk— büyüyen bir uygarlığı tehlikeli yaşamaya mahkum eder. Gerçekten de, tehlike her an oradadır, çünkü Prometheus'un büyüme atılımını ayakta tutmak için gerekli koşul, «alışkanlık pastası»nın bir daha kurumaya imkan bulamadığı bir eşdengesizlik durumudur. (23) İnsanî çabalar hedefini böyle tehlikeli bir biçimde kovalarken, mimesisin getireceği sakıncalara karşı geçici bir garanti gibi bir şey olamaz. Sorun ancak nihaî ve radikal bir biçimde çözülebilir ki, bunun için de, bir azizler topluluğu haline dönüşmüş olan toplumda mimesisin tamamen elenmesi gerekir. Ama, hedefe ulaşmaktan başka hiç bir anlama gelemeyecek olan bu sonuç, şimdiye kadar bilinen hiç bir uygarlık tarafından, yanına bile yaklaşılmış bir şey değildir.

Bu sırada —insan hayatı ölçüsünde oldukça uzun bir zamandır bu— makineleşmiş tabur da

MAKİNA ADAM 111 Yozlaşmış iktidarın, edilginlik talimi yapan kurbanları.

Levent Şahverdi Arşivi

112 Yıkıcı önderlik: Totaliter devlet: İnsanların canını ve malını yiyen, kişiliksiz bir Molok.

Levent Şahverdi Arşivi

sürekli tehlike karşısındadır, çünkü neferler daha önceden bir örneği görülmemiş bir durumla öndersiz olarak yüz yüze gelip kendi başlarına davranmak zorunda kalınca yürüyüş duracak ya da dizi bozulacaktır. Uygarlığa doğru giden geniş yolda yürüyen insanların ayakları altında durmadan ağzını açan dipsiz kuyu, her seferinde olağanüstü kahramanlıklar yarattığı gibi aynı zamanda olağanüstü moral bozukluğu da getiren, deniz kazası ya da yangın gibi anormal kazalarla kendini gösterir. Anormal sınavın doğal bir kaza değil de bir savaş ya da bir devrim gibi toplumsal bir hastalık olduğu durumlarda bu manevi kuyu daha da derinleşir. İnsanın uygarlaşma çabası tarihinde, devrim ya da savaş zamanında üyelerinin kanlı cinayetler işlemeyeceğine garanti verilebilecek derecede ileri bir uygarlığa varmış hiç bir toplum görülmemiştir. Kendi kuşağımız boyunca kendi toplumumuzun sınırları içinde kalarak İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerin, 1950-51 arasında Kore'de Batılı güçlerin, 1960'larda Vietnam'da Amerikalıların, 1954-62 arasında Cezayir'de Fransız kolon ve askerlerinin ve 1968'de Paris'te kendi yurtlarında Fransız polislerinin davranışlarını kaydedersek, belirli anormal koşullarda ve belirli ölçüde bir baskı altında, şimdiye kadar bilinen en uygar toplumların üyelerinin bile vahşi cinayetleri işleyebileceğinin kesin ispatını sunmuş oluruz. Gerilim anlarında, nefes sırasındaki çiğ insanlığın ilkel suratından uygarlık maskesi yırtılır; ama uygarlıkların çöküşünün ahlakî sorumluluğu önderlerin üzerindedir.

Uygarlığın öncüsü olarak mimesis mekanizmasına baş vuran yaratıcı kişiler biri olumsuz, öbürü olumlu iki yönden başarısızlık ihtimaliyle karşı karşıyadırlar.

Olumsuz başarısızlık ihtimali şudur: Önderler, arkalarından gelenleri bilinçli bir şekilde hipnotize ettikleri halde, kendileri de aynı şekilde hipnotize olabilirler. Bu durumda sıra neferlerinin uysallığı subayların insiyatif yoksunluğu gibi ağır bir bedel karşılığında kazanılmış olur. «Köre kör kılavuzluk ediyorsa, ikisi de çukura düşer.» (24) Bir organizmanın yüzde doksanını, geri kalan yüzde on enerjinin yaratıcı evrimde kullanılabilmesi amacıyla tâbi duruma getiren mekanik ritm, o zaman, bütüne yayılmış olur. Bunun sonucunda, «mekanik deha harikası» yozlaşır ve yerine «mekanik otomaton» ucubesi gelir. Yüzde doksan mekanikleşme ile yüzde yüz mekanikleşme arasında, dünyanın en önemli farkı vardır; büyüyen bir toplumla durdurulmuş bir toplum arasındaki fark da işte budur.

Daha önceki bir bölümde (25) gözden geçirdiğimiz durmuş toplumlar çevrelerine o derece iyi uymuşlardır ki, çevreye kendi damgalarını vuracak yerde çevrenin rengini, biçimini ve ritmini almışlardır. Hayatlarındaki güçlerin dengesi öylesine kıl payı bir dengedir ki, bütün enerjilerini eriştikleri bu durumda kalmak için harcarlar, ileride yatan yolu keşfetmeye enerji fazlaları kalmaz. Durmuş toplumlarda, sıra neferlerine yaptırdıkları talimin etkisinden kendileri de hipnotize olmuş önderlerin olumsuz başarısızlığının klasik örneğini görürüz. Bu durumda alay yolun herhangi bir noktasında zınk diye durur, çünkü alayın başında yeni emirler verecek kimse kalmamıştır.

Ama bu olumsuz başarısızlık nadiren hikâyenin sonu demek olur. Orfeus'un musikisini bırakıp eğitim çavuşunun komutlarına kulak veren önderler sıra neferlerindeki mimesis yetisini zorla harekete geçirmişlerdir. Ancak kendine yakın ruhlara çekici gelen gerçek dehanın yerine bunu koymuşlardır. Yönetenle yönetilen arasındaki karşılıklı ilişkide mimesis ve iktidar birbirlerinin karşılığıdır; iktidarın da, kötüye kullanılmadan uygulandığı pek seyrek görülür. Zaten, iktidara sahip olanlar önderlik yetisini kaybetmişlerse, iktidarın elde tutulması başlı başına bir kötüye kullanmadır. Dolayısıyla, askerî bir benzetiyle resmettiğimiz alay yolda durunca, bunu sıra neferlerinin başkaldırması, subayların da ürkütücü tavırlar alması izleyecektir; çünkü bu subaylar, ortak mutluluğa hiç bir katkıda bulunmamakla artık hak etmez oldukları yetkilerini, kaba kuvvete baş vurarak sürdürmek için umutsuz bir çabaya girişmişlerdir. Sonuç olarak askerî düzen tam bir anarşiye dönüşür ve iğrenç bir pandomima patlak verir. Büyüyen bir uygarlıkla mimesise baş vurmanın kaçınılmaz yazgısı olan olumlu başarısızlıktır bu. Bir başka benzetiyle betimlediğimizde, iyi tanıdığımız bir başarısızlık olduğunu görürüz. Yozlaşıp bir egemen azınlık haline gelmiş bir eski önderler çetesine karşı «proletaryanın kendini ayırması» şeklinde tezahür eden bir uygarlık çöküşüdür bu. (26) Peygamberin eğitim çavuşunun, bu sert yöneticinin de terörist haline gelmesi, uygarlıkların çöküş ve yıkılışını önderler çerçevesi içinde açıklar.

Karşılıklı ilişkiler açısından bakıldığında, Prometheus atılımının başarısızlığı bir uyumsuzluk olarak kendini gösterir. Hayatın hareketi içinde, her şeyin yolunda gitmesi için, bütünün herhangi bir parçasındaki bir değişiklik öteki parçalarda aynı doğrultuda değişikliklerle tamamlanmalıdır; ama hayat mekanikleşince bir parça değişip öbür parçalar eskisi gibi kalabilir ve bunun sonucu da uyumun bozulması olur. Herhangi bir bütünde yapıcı parçalardaki uyumsuzluğun bedeli bütünün de kendini belirleme imkanından yoksun kalması olur; çöken bir uygarlığın yazgısı İsa'nın Piyer'e söylediği kehanette dile geliyor:

Levent Şahverdi Arşivi

> Genç iken kendini kuşatıp istediğin yere giderdin: fakat kocayınca... bir başkası seni kuşatıp istemediğin yere götürecek. (27)

Kendini belirleme yeteneğini kaybetmek çöküşün nihaî ölçütüdür. Çünkü, bu bölümün daha başında ima ettiğimiz gibi, büyüme ölçütünün karşıtıdır. Bundan sonraki bölümlerde uyumun bozulması yoluyla ortaya çıkan kendini-belirleme yeteneği kaybının bazı biçimlerini inceleyeceğiz.

22 Rollerin Değişmesi

İncelediğimiz kendini-belirleme başarısızlığının bir başka görünümü de yaratıcılığın sanki bir kara yazgısı olmasıdır. Oyle görünüyor ki, belli bir toplumun tarihinde iki veya daha fazla sayıda meydan okumaya aynı azınlık ya da bireyin yaratıcı tepkilerde bulunabilmesi olağan dışı bir şey. Böyle bir başarı o kadar istisnaî ki, bir meydan okumayı başarıyla savuşturarak seçkinliğini ispatlayan kişi ya da grup, bir sonraki meydan okumayı ele aldığında açık bir hezimete uğruyor. İnsan talihinin İronik, şaşırtıcı, ama görünüşte gene de normal değişkenliği Attika tiyatrosunun başlıca motiflerinden biridir; Aristoteles de bunu **Poetika**'sında, **peripeteia**, yani «rollerin değişmesi» adı altında ele alır. (1) Ayrıca, İncil'in de başlıca temalarından biridir.

Yahudiler uzun zamandan beri yeryüzüne bir Kurtarıcı (Mesih) gelmesini beklemişlerdi. İsa o Kurtarıcı olarak geldi. Ama İncil'de anlatıldığı gibi, bundan daha birkaç kuşak önce Helenleştirme'ye karşı kahramanca bir Yahudi isyanını yönlendiren Kâtipler ve Ferisiler İsa'yı tanımadılar. Bu yeni durumda —Hıristiyanlara göre— sahici Yahudi Mesihinin getirdiği haberi anlayan ve kabul edenler toplumun en düşük üyeleri, vergi mültezimleri ve fahişeler oldu. (2) Mesih kendisi (Yabancı) «Milletlerin Galilesi»nden (3) gelmektedir; en büyük takipçisi olan Pavlus Tarsus'tan, yani Vadedilmiş Ülke'nin geleneksel ufkunun dışındaki bir şehirden gelme, Helenleşmiş bir Yahudi'ydi. Hıristiyan Ahitinin olayları ve meselelerinde **peripeteia** dramının çeşitli sunuluş biçimleri arasında değişen rolleri bazan seçkin Ferisiler ve Yahudi topluluğunun ayaktakımı, (4) bazan da bir bütün olarak Yahudiler'le Milletler (Yahudi-olmayanlar) oynar; (5) ama, meydan okumaya uğrayan, ister Ferisi ile vergi mültezimi meselesindeki gibi Ferisiler, (6) ister iyi Samaryalı meselesinde olduğu gibi Yahudi topluluğunun kendisi olsun, (7) çıkarılacak ahlak dersi değişmiyordu:

> Yapıcıların reddettikleri taş, köşenin başı oldu. (8)

Hıristiyanlığın **peripeteia** temasını verişi, kendi tarihî çerçevesi içinde, eski Yahudi metinlerinin eski sunuşlarının değişik bir biçimidir. Yeni Ahit de, Eski Ahit de, Tanrı'nın insanlara yararlanmaları için bağışladığı doğaüstü bir mirasın aktarılma aracı olarak görülmüşlerdir; iki kere oynanan bir tragedyanın ortak olay örgüsü de, Tanrı'nın paha biçilmez armağanının, oldukça güvenli görünen bir alıcıdan hiç de o kadar parlak bir gelecek vadetmeyen başka bir alıcıya aktarılmasıyla rollerin değişmesidir. Oyunun ilk oynanışında, ilk doğan, Esav, ilk oğulluk hakkını küçük kardeşi Yakub'a satmıştı; ikinci oynanışta ise Yakub'un varisleri, İsa'yı tanımamakla, Esav'dan gelen haklarını kaybediyorlar. Böylece Hıristiyanlığın getirdiği olay örgüsü ikili bir **peripeteia**, değişim üstüne değişim getiriyor; ama Yeni Ahitte gösterilen tarihî sıra, bir esrarın alegorisi olarak daha derin ve anlamlı, çünkü tarihin akışı boyunca bu esrarın hayatın kalbinde yattığı ortaya çıkıyor. Bu nedenle Yeni Ahitte **peripeteia** ilkesinin işleyişi belirli bir zaman ve mekanın tarihî sınırlarını aşacak bir şekilde konmuştur:

> Eğer bir kimse birinci olmak isterse, hepsinin sonuncusu ve hepsinin hizmetçisi olacaktır. (9) Hepinizin en küçüğü olan, o büyüktür. (10)

Bu bağlamda rolleri değişen oyuncular Ferisiler-ile-vergi mültezimleri ya da Yahudiler-ile-Milletler-değil, erginler-ile-çocuklardır:

> Eğer siz dönmez ve küçük çocuklar gibi olmazsanız, göklerin melekûtuna asla girmeyeceksiniz. Bundan dolayı kim bu küçük çocuk gibi kendini alçaltırsa, göklerin melekûtunda en büyük odur. Ve kim böyle bir küçük çocuğu benim ismim için kabul ederse, beni kabul eder. (11)

İncelikle sadelik arasındaki bu paradoksal **peripeteia** İsa'nın Yahudi metinlerinden aldığı bir alıntıyla olumlanır:

> Küçük çocukların ve emzikte olanların ağzından hamdi ikmal ettin. (12)

Burada, çocuklarla erginlerin rol değiştirmesiyle simgelenen esrar, Aziz Pavlus'un coşkulu sözleriyle alegorik kımından sıyrılıveriyor:

> Fakat Allah, hikmetlileri utandırmak için, dünyanın akılsız şeylerini seçti; ve Allah, kudretli şeyleri utandırabilmek için, dünyanın zayıf şeylerini seçti; ve Allah, olan şeyleri iptal etmek için, olmayan şeyleri, dünyanın âdi ve hor görünen şeylerini seçti; şöyle ki, beşerden hiç biri Allahın huzurunda övünmesin. (13)

Ama hem Yeni Ahit, hem de Attika tiyatrosunda bu kadar ön planda bir rol oynayan bu ilkenin açıklaması nedir? Daha sonraki insanlar daha çok acı çekerek daha derin bir bakış kazandılar; ama ilkel insanlar bu soruya sinik bir cevap vermekle

Levent Şahverdi Arşivi

113 AÇ GÖZLÜLÜK-ÇİRKİN DAVRANIŞ-FELAKET Herodotus'a göre Krezüs büyük servetini Solon'un önüne yayıp böbürlenmişti. Ama Solon da ona sonunu bilmeyen hiç bir insanın mutlu olamayacağını söylemişti. Gururu yaralanan Krezüs, gazaba gelerek Solon'u kovdu. Ama bundan sonra başına ard arda felaketler yağdı. Sonunda tutsak olduğu Kurus da onu yanarak ölüme mahkum etti. Krezüs, öldürülmek üzereyken, Solon'un sözlerini hatırladı ve onun adını haykırdı. Bunun üzerine Kurus merhamete geldi, ama alevler ancak Apollo'un araya girmesiyle söndürülebildi.

yetiniyordu. Benzerlerinin üzerine yükselebilmiş insanların çöküşlerini ahlaken insan, ama kudretleri bakımından insanüstü olan dışsal güçlerin işleri olarak yorumluyorlardı. Bu varsayıma göre büyük insanları yıkanlar tanrılar, böyle yapmalarının gerekçesi de kıskançlıktı. «Tanrıların kıskançlığı» ilkel mitolojinin **leitmotif**'lerinden biridir; bu, Helen düşüncesine de özellikle çekici gelen bir konuydu.

> Tanrı, benzerlerinin üzerine yükselen her şeyi kesip budamak ister. İşte bunun için belli koşullarda büyük bir ordu küçük bir orduya yenilir. Çünkü, örneğin, kıskanç Tanrı onlara panik göndermiş ya da gökgürültüsünü fırlatmıştır. O zaman yok olurlar ve son durumları ilk durumlarına yakışmaz. Tanrı Kendinden başka kimsenin gururlu olmasını istemez. (14)

Herodotus'dan alınan bu sözler, Keyaksar Hellas'ı zaptetme projelerini anlattıktan sonra, Keyaksar'ın amcası Artanabus'un ağzından çıktığı varsayılan sözlerdir. Herodotus'a göre Keyaksar konuşurken üç tanrının birden kıskançlığını üzerine çekmiştir: Poseidon, Hellespont'u (Çanakkale boğazını) bir köprüyle birleştirme niyetini; Zeus, Evren egemenliğini onunla paylaşacağını söyleyerek övünmesini; Helios ise, ülkesini gün batmayacak boyutlara eriştirme iddiasını kıskanmışlardır. (15) Keyaksar'ın bu büyüklük ve çöküş tragedyasında kahraman, Hellespont'u geçtiği ve yenilgiye uğradığı günün arifesinde, muhteşem ordu ve donanmasına bakıp tanrılar gibi mutlu olduğunu söyleyerek kendi kara yazgısını kendi eliyle yazmış olur. Bu küfür ağzından çıkar çıkmaz Keyaksar kendini toplar; ama bundan sonra pişman olmanın bir yararı yoktur.

Herodotus, Kroesus ve Polikrates meselelerinde de aynı tezi biraz daha ciddi bir tonla tekrarlar. (16) Herodot'un tanrısı Kroesus masalında biraz insanca iyilik gösterir; Keyaksar gibi kibirli ve küstah olan Kroesus, son anda pişmanlık getirerek canını kurtarmayı başarır. Ama Polikrates'in meselinde, tanrısal kötülük ve amansızlık sıfatları çırılçıplak ve hiç utanmadan kendilerini ortaya koyarlar. «Tanrıların kıskançlığı» yüzünden, kendi eliyle kendi mutluluğunu yıkarak mahvolacağını bilir, bunu onlardan önce kendisi yapmak ister, ama bu amaçla törenle denize attığı sevgili mühür yüzüğü, amansız tanrılar tarafından mucizevi, beklenmedik bir şekilde geri gelince şaşırıp kalır. Heredotsus'un bu temasını Yunan şiiriyle Helen dünya görüşünün başarılı Latinleştiricisi Horatius kapar ve insan cüretkârlığının ölümcül sonuçları üzerine bir tefekkürde kullanır:

> Biz ölümlülerin cüret etmeyeceği yoktur;
> Çılgınca neredeyse cenneti ölçmeye kalkarız.
> Suçlarımız çileden çıkarır yüce Jüpiter'i,
> Oysa o da isterdi unutsun öfkesini. (17)

Levent Şahverdi Arşivi

Kanıt olarak bir Romalı filozof-şairin sözlerinden de bir alıntı verebiliriz; bunlar daha da etkileyici olurlar, çünkü bu filozofun başlıca amacı insanların işlerine insanüstü müdahaleler olduğu inancını çürütmekti.

> Titremiyor mu uluslar, mağrur krallar
> Ürpermiyor mu, tanrısal gazabın korkusuyla kıvranıp?
> Sayıp döküyorlar suçlarını, düşüncesiz sözlerini.
> Korkunç hesap günü: geldi mi yoksa? [18]

Lucretius, Helen Toplumunun çöküşü sırasında, Evrenin işleyişini alaycı bir şekilde açıklamıştı. Çin Dünyası da benzeri bir sıkıntılar döneminde aynı sinizme düştü:

> Bir yayı al ger, gerebildiğin kadar,
> Keşke bu kadar germeseydim dersin az sonra;
> Kılıcın ağzını bile, keskin mi keskin olsun,
> Çok geçmeden bakarsın, körleşmeye başlar... [19]

Coğrafi yakınlığına karşın Helen dünya görüşüne daha da uzak bir dünyaya gözümüzü çevirdiğimizde, İ.Ö. sekizinci yüzyılda yaşamış bir İsrail peygamberinin, üç yüz yıl sonra Herodotus'un Artanabus'a söylettiği sözleri söylediğini görürüz:

> Çünkü bütün gururlu ve yüksek olanlara karşı, ve bütün yükseltilmiş olanlara karşı, (ve onlar alçaltılacaktır)...
> Ve adamın yüksekliği iğdirilecek... Ve o günde yalnız Rab yükselecek. [20]

İ.Ö. ikinci yüzyılda, belki yalnız Yahudi geleneğinin değil, aynı zamanda Herodotus-sonrası Helen düşüncesinin de etkisi altında yazılan Valz' de de bu felsefeye rastlanır; [21] bundan iki yüzyıl sonra yazılan Luka'ya göre İncil'de bile Tanrı'nın insan işlerine müdahalesinin önce bir iktidar ve kudret meselesi ve ancak bundan sonra bir adalet ve merhamet meselesi olduğu ima edilir:

> Bazusu ile kudret gösterdi; Mağrurları yüreklerinin kuruntusu ile dağıttı. Hükümdarları tahtlarından indirdi ve haklıleri yükseltti. [22]

İlk olarak bir Yahudi değil de bir Yunanlı, kendi manevi çilelerinin ürünü olan bir doğruya parmak bastı ve peripeteia'nın nedeninin dışsal bir gücün müdahalesi olmadığını, acı çekenin kendi ruhu içindeki bir sapma olduğunu ve bu ölümcül ahlaki kötülüğün adının kıskançlık değil de günah olduğunu söyledi.

> Bir külrengi söz yaşar, şafağından beri
> Eski çağların, ölümlüler arasında,
> Derler ki insanın Serveti çocuksuz tam olmaz,
> Tam olmak için mutlak evlat edinir;
> Ve hep büyük mutluluktan doğar
> Dinmeyen gözyaşı ve kırık bir kalp.
>
> Ben dinlemem onları, başka türlü düşünürüm:
> Kutsal olmayan işin dölü olur, çocuk çocuk üstüne,
> Günah günah üstüne, ana-babası gibi; oldukları
> Gibi kalacaktır nasılsa onlar,
> Ama düz yürüyen adam ve onun dölü, Kader
> Kendisini yüceltse de, güzel kalır çocukları. [23]

Günah işleyeni mahveden, Tanrı'nın yaptığı değil, kendi yaptığıdır. Suçu, Yaradan'a rakip olmaya kalkışmak değil, bile bile Ona benzememeye çalışmaktır; bu insani tragedyada Tanrı'nın rolü de etkin değil edilgindir. Günahkârın felaketine Tanrı'nın kıskanması yol açmaz, ama Tanrı, kendisini Yaradan'ın hayatından yabancılaştırmak için bu kadar didinen bir yaratığı artık bir yaratma aracı olarak kullanamaz hale gelmiştir. [24] Günahkâr ruhun sonu kötüdür çünkü, günah işlemeyi istedikçe, Tanrı'nın inayeti ona erişip doğru yolu gösteremez. Bu görüşe göre peripeteia —rollerin değişmesi— dışsal bir varlığın zoruyla değil, ahlaki bir yasanın ruhun içinde işlemesinden ileri gelir; bu psikolojik tragedyanın olay örgüsünü inceleyecek olursak, içerisinde iki değişik çizginin yer aldığını görürüz. Çizgilerin birinde kişi zamansız bir edilginlik yüzünden yanılgıya düşer, öbüründe ise etkin bir biçimde alınyazısını aramaya koşar.

Yaratıcı bir insanın bir başarıdan sonra içine düşeceği edilgin sapma, cennete vardığını hayal ederek küreklere yaslanıp dinlenmek ve bir zamanlar kendini sıkıya soktuğu için şimdi «ebediyen mutlu yaşamak» hakkını elde ettiğini sanmaktır. Dünkü galip budalalığın bu derecesine varmamışsa, zaman yerinde durmadığına göre, son seferinde çok iyi işine yarayan hareketleri mekanik bir biçimde tekrarlayarak karşısına yeniden çıkacak meydan okumaları da böylelikle savuşturabileceğini sanır. Bu edilginliğe düşen yaratıcı bireyin durdurulmuş toplumla aynı duruma geldiği açıktır. [25] Çünkü bu toplum da çevresiyle o kadar eksiksiz bir eşdenge içindedir ki çevrenin efendisi olacak yerde kölesi olur. Çevre değişmeden böyle durduğu sürece, durdurulmuş toplum da aynı durumu sürdürebilir, ama çevre değişmeye başlar başlamaz felaket çanları çalar. Kendi eserlerinin büyüsünden kurtulamayan yaratıcı bir birey ya da azınlığın yazgısı da tıpkı böyledir. Suriye'nin Yaratma efsanesinde fiziksel Evrenin tamamlanması durağan bir cennetle sonuçlanmış ve Tanrı'nın Kendine karşın yeni bir yaratma edimini yerine getirecek şekilde enerjilerinin serbest kalabilmesi için Yılan'ın istemeden hayırlı olan müdahalesi gerekmişti. [26] Batının modern fiziksel bilimlerinin terminolojisi içinde, bu edilgin biçimi alan yaratıcılık yazgısı, bir türün belli bir alanda fazla uzmanlaşmasıdır; çevrede olacak bir değişikliğe ayak uyduramazsa tür yok olup gider.

Bazı yaratıcı kişilerin kendilerini kurtaramadıkları bu edilgin sapmadan çıkarılacak ders «duruyorum zanneden sakınsın, düşmesin» [27] ise, «Kırgından önce kibir ve düşmeden önce mağrur ruh gelir» [28] de alınyazılarını aramaya koşan ötekilerin mezar yazıtları olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

114 «Birinci sonuncu, sonuncu da birinci olacak»: Kibirli insanın mahvolduğunu, alçakgönüllü insanınsa, cennete çıktığını gösteren bir Hıristiyan alegorisi. (Floransa gravürü, 1470-80.)

Olay örgüsünün ikinci şeklini Yunan edebiyatında üç perdelik bir tragedya olarak zaten tanırız: **Koros** (aşırı oburluk), **hybris** (aşırı kibirli davranışlar) ve **ate** (felaket). Bu etkin psikolojik felaket sürecinde kahraman başarıdan şımararak akli ve ahlaki dengesini şaşırır ve imkansızı yapmaya kalkışarak felaketi davet eder. Beşinci yüzyılın Atina tragedyasının bildiğimiz kadarıyla, en yaygın teması budur: Aeskhilos'un **Agamemnon**'unda bu kahramanın ve **Persae**'de Keyaksar'ın hikâyeleri; Sofokles'in **Aias** adlı oyununda bu kahramanın, **Kral Oidipus**'da Oidipus'un ve **Antigone**'sinde Kreon'un; ve Evripides'in **Bakalar** oyununda Pentheus'un hikâyeleri hep bunu yansıtır. Platon'un söyleyişiyle:

> İnsan orantı yasalarına karşı günah işler ve çok büyük

Levent Şahverdi Arşivi

bir şeyi onu taşıyamayacak kadar küçük bir şeye verirse —örneğin çok küçük bir yelkenli gemiye çok büyük yelken, çok küçük bir bedene çok fazla yemek, çok küçük bir ruha çok büyük bir güç— bunun sonucu her şeyin tamamen altüst olması olur. **Hybris** bir kere patlak verince fazla beslenen beden hemen hastalığa koşar, bunun sorumlusu da **hybris**'in her zaman yarattığı adaletsizliğe düşer. (28)

Aynı olay örgüsünün bu iki değişik şeklinde yaratıcılığın yazgısını görebiliyor ve kavrayabiliyoruz; bir bölümün başarılı yaratıcısının, hem de bu başarısından ötürü, bir sonraki bölümde aynı yaratıcı rolü takınması, «gerçek hayat»ta da güçleşiyorsa, şu halde uygarlıkların çöküşünde önemli rolü olan bir nedeni tesbit ettik demektir. Şimdi, toplumsal hayatın tiyatrosunda da, yaratıcılık yazgısının doğrudan doğruya iki ayrı şekilde toplumsal çöküntü yaratacağını tahmin edebiliriz. İlkin, herhangi bir meydan okuma karşısında yaratıcı rolü oynamaya aday olacakların sayısını ciddî ölçüde azaltırdı, çünkü son meydan okumaya başarılı bir şekilde cevap verebilenleri dışarıda bırakmış olurdu; bunlar da, varsayım gereği, kendi başarıları, yaratıcılıklarını, onu yürürlüğe koydukları anda kısırlaştırma eğilimi gösteren potansiyel yaratıcılardır. İkincisi, eski yaratıcıların böyle sık sık kısırlaşmaları toplumun bir sonraki çetin sınavında handikaplar yaratır, orantıyı bozarak toplumu bir avuç kayıp önderle bir yığın yaratıcı ruh arasında sırf sayısal bir orana indirger; çünkü, gene varsayım gereği, onları artık hiç bir şey başaramayacak kadar ölümcül bir şekilde yeteneksizleştiren eski başarıların kendileri, aynı zamanda eski yaratıcıları ön safa getirip kilit yerlere koymuştur; burada, kısır yaratma iktidarsızlıkları, üstelik, görev başında devam eden çarpıtma ve engelleme iktidarlarını artırır.

Yaratıcılığın yazgısından kaçınılabilir mi? Şüphesiz kaçınılabilir; yoksa doğan her uygarlık zorunlu olarak hayatın eşiğinde donup kalırdı. Ama uygarlıkların büyük çoğunluğunun (30) bu yazgıdan kaçındıklarını ve gitgide güçlendiklerini biliyoruz. Oysa kurtuluşun yolu dar, bulunması güçtür. Sorumuz şu: «Bir adam ihtiyarken, nasıl doğabilir? Anası rahmine ikinci defa girip doğabilir mi?» (31) Cevap da şu: «Siz dönmez ve küçük çocuklar gibi olmazsanız, göklerin melekûtuna asla girmeyeceksiniz.» (32)

Bir meydan okumaya başarılı bir tepki göstermenin yolunu bulan yaratıcı azınlıklar acaba kaç kere, manevî bir dirilişten geçerek, birbiri ardından yeni yeni meydan okumaları ele alma hakkını kazanmışlardır? Ve ne kadar sık başarılarına dalıp «küreklerine yaslanarak» ya da **koros**'dan **hybris**'e ve oradan da **ate**'ye inen dar yokuştan aşağı koşarak bu hakkı kaybederler? Bu soruya cevap bulabilmek için, her zamanki ampirik gözlem yöntemine baş vurmaktan daha iyi bir çaremiz yok.

23 Atina ve Venedik: Geçici Bir Benliğe Tapınma

Sandalcının, «küreklerine yaslanıp dinlenmesi» yaratıcılığın yazgısına edilgin bir biçimde boyun eğmek sayılabilirse, buradaki zihnî durumun olumsuzluğu ahlakî bir kusurun yokluğunu göstermez. Şimdiki zamana karşı bomboş bir edilginlik, geçmişle ilgili bir büyülenmişlikten ileri gelir. İşte bu büyülenme, ilkel İbrani dininde bir «kıskanç tanrı»nın öç alma duygusunu en fazla harekete geçirecek olan putperestlik günahıdır. Puta tapmak, bütün yerine bir parçaya aklen ve ahlaken körcesine tapınmak, Yaratıcı yerine yaratığa, ebediyet yerine zamana tapınmak şeklinde tanımlanabilir. (1) Bu insan ruhunun en yüce yetilerinin kötüye kullanılmasıdır; sonucu da, Tanrı'nın «en değerli eserlerinden» (2) birini, «aşağılık bir çoraklığa» (3) dönüştürmektir. Pratik hayatta bu ahlakî sapma, büyüme dediğimiz kesintisiz hareket içinde geçici bir evrede, putperestin kendi kişiliğine ya da kendi toplumuna tapınması biçimini alabilir; ya da daha sınırlı bir biçimde ortaya çıkarak, putpereste bir vakitler yardımcı olmuş bir kurum ya da tekniğe tapınmak şeklinde kendini gösterebilir. Putperestliğin bu iki çeşidine sırayla bakalım şimdi.

Geçici bir benliğe tapınmanın ünlü örneği Atina'dır; «Hellas'ın eğiticisi» olarak oynadığı geçici rolle büyülenerek yaratıcılığın yazgısına yenik düşmüştür.

Atina, daha önce gördüğümüz gibi, (4) yolun başlangıcında karşısına çıkan fiziksel ve insanî meydan okumalara karşı büyük bir zafer kazanarak böyle yüce bir sıfata layık olma hakkını geçici bir süre için elde etmişti. Bu zaferlerinden sonra yarattığı son derece parlak iç kültür de bu hakkı kazandığının kanıtıdır. Hellas'a armağanları gerçekten muazzamdı; ama «Hellas'ın eğiticisi» ünvanını kazandığı olay bile Atina'nın evlatlarına başarılarının kusursuzluktan henüz çok uzak olduğunu hatırlatmalıydı. Deyimi ilk olarak Perikles, bir cenaze töreninde (5) Atina'nın ölülerini övmek için söylemişti. Ölenler, İ.Ö. 431-430'da, Helen Toplumu'nun hayatındaki içsel manevî çöküntünün

Levent Şahverdi Arşivi

aşa vuran görünür işareti olan Atina-Peloponez Savaşı'nın ilk yılında ölmüşlerdi. Bu ölümcül savaşın nedeni, Atina'nın, parlak iç başarılarının getirip karşısına koyduğu yeni meydan okumaya karşı gerekli zaferi kazanamamış olmasıydı. Atina'dan beklenen, Helenik bir siyasî dünya düzeni yaratmaktı. İ.Ö. 431-430 yıllarının ortamında, hatibin Atina'yı «Hellas'ın eğiticisi» olarak ilan etmesi bu nedenle dinleyenlerin kendi kendilerine hayran olmalarına yol açmamalı, tersine, kendilerinden «tiksinme»ye ve «kül ve tozlar içinde pişman olma»ya götürmeliydi. (6) İ.Ö. 404'de Atina'nın askerî yıkılışı ve İ.Ö. 399'da Sokrates'e karşı adalet yoluyla işlenen cinayetin, yeniden kurulmuş Atina demokrasisine böylece kendi içinden vurduğu darbe çağdaş bir Atinalı dâhinin Atina'yı ve hemen hemen bütün eserlerini yadsımasına yol açmıştı. (7) Ama bu jest de ne Platon'un kendisine yaradı, ne de hemşerilerini etkiledi. Şehirlerini «Hellas'ın eğiticisi» yapmayı başarmış eski Atinalı öncülerin çağdaş kopyaları, artık hak etmez oldukları ünvanlarını ellerinde tutabilmek için, kendilerine bir şey öğretilemeyeceğini ispatlamak gibi ters bir yönteme baş vurdular. Atina'nın ölü benliğini, Perikles çağındaki geçici bir anda olduğu gibi kabul ederek putlaştırdılar; böylece de, Perikles-sonrası Atina'nın daha sonraki Helen yaratıcılığında rol oynamasının önüne geçmiş oldular.

Atina bencilliği politik düzeyde de Atina'nın başına ardarda belalar açtı; çünkü, İ.Ö. 404'de, Helen Uygarlığı'nın bir bütün olarak çöküşü ile, Hellas'da kendi siyasî öncülüğünü kaybetmesiyle sonuçlanan yanlışları yapmaya devam ediyordu. Atina'nın sarsılmaz bencilliği yüzünden Helen Dünyası İ.Ö. dördüncü yüzyılda Makedonya egemenliği tehdidine karşı koyabilme fırsatını kaçırmıştı. Ancak, Helen Dünyası'nın dış-çevresinde devasa boyutlara erişmiş yeni Büyük Güçler karşısında tamamen çaresiz kaldığını anladıktan sonradır ki Atina Büyük Helen Gücü olma iddiasından istemeye istemeye vaz geçti. O zaman bile çıkardığı ders felaket derecede olumsuzdu, çünkü bencil bir yalnızlığa gömülerek rakip devlere Roma'nın ölümcül darbeler indirmesini ve bu felakete karşı federasyon kurma yoluna baş vurarak karşı koymaya —Atina'nın yardımı olmaksızın— çalışan komşularını birer birer yutmasını uzaktan seyretti. Atina, dehşetli bir kayıtsızlıkla, Roma'nın bütün ciddi rakipleri yıkarak sarsılmaz bir temel üzerinde bir dünya iktidarı kurmasını bekledi, sonra da ansızın yalnızlık politikasından vaz geçerek Roma'ya karşı bir hareketin içine atılıverdi. Bu sersemliğinin cezasını İ.Ö. 86'da, Romalı fatih Sulla'nın şehri kuşatarak zaptetmesiyle ödedi; gerçi Atina yok edilmekten bağışlandı —Sulla bunun, yaşayan Atinalılar'ın ölmüş atalarının hatırına böyle olduğunu açıkladı (8)— bir mimarlık başeseri ve bir entelektüel hayat merkezi olarak yaşamaya devam etti, ama uluslararası politika arenasına bu son zırvaca çıkış Atina politik tarihinin pek şerefsiz bir biçimde sona ermesi demek oldu.

Atinalılar, kendi geçmişlerine hayran olmak gibi bir ahlaki kusur işlediklerinden ötürü, başlarına gelen politik felaketlerden de kendileri sorumludurlar. Sarsılmaz kibir ve bencilliklerinin psikolojik nedeni de burada aranmalıdır. Başka Helen topluluklarının, Atinalıların entelektüel üstünlüklerinden gözle görülür şekilde uzak, ama bu sayede Perikles bulutunun basıncından da kurtulmuş bir şekilde eriştikleri çağdaş yaratıcı başarıları karşılaştırmalı bir tutumla incelersek, bu açıklanma pekiştirilmiş olacaktır.

Örneğin, Atinalı Ksenophon'un İ.Ö. 401'de, Pers tahtına kurulmuş olan Kurus'un hizmetindeki ücretli Yunan askerleri arasındaki Akaialı ve Arkadyalı yoldaşlarını nasıl küçümseyerek anlattığını düşünün. (9) Bu minyatür silah-altında-Hellas'ı anlatırken Ksenophon yukarıdan bir hoşgörürlük tavrıyla, ama biraz da sinirlenerek, Akaialı ve Arkadyalılar'ın, Atina, Isparta ya da Boiotya gibi o günün daha incelmiş, daha ileri Helen topluluklarından gelen arkadaşlarına kıyasla daha havaî, içgüdüsel, düşüncesiz, disiplinsiz, sözün kısası, her bakımdan daha kaba saba ve barbar olduklarını anlatır. Ksenophon'un gözlemleri çağını doğru yansıtıyordu; onun roller o kadar çabuk tersine dönüverdi ki, Arkadyalı tarihçi Polibius (İ.Ö. 202 - 120) sadece dördüncü yüzyılın Atinalı politikacısı Demosthenes'i dar kafalılık ve taşralılıkla suçlamakla kalmıyor, onun devlet adamı olarak başarısızlığını aynı kuşaktan kendi Arkadyalı atalarının politik bilgeliğiyle karşılaştırabiliyordu. (10)

Bu doğru karşılaştırmalı yargı, Helen politikasının daha sonraki dönemi için daha da geçerli oldu. İ.Ö. üçüncü yüzyılda Hellas'ı Makedonya zincirlerinden kurtarma hareketinin başını çeken, küçük şehir-devletlerinin mahallî özerkliklerinden fedakârlık yapmaksızın ulusal bağımsızlıklarını koruyabilmelerinin tek yolu olan gönüllü federasyon sistemini icad eden, Akaiya ile Arkadya idi. Kaskatı gelenekçi Isparta bile kendinde bir esneklik, deneycilik gücü bulabildi ve yüzyıllık uyuşukluğundan bir süre için olsun silkindi. Hellas'ın alınyazısına karşı umutsuzca çabaladığı bu dönüm noktasında yalnız Atina soğuk bir şekilde kayıtsız ve olumsuz kaldı.

Dikkatimizi politikadan kültüre çevirdiğimizde, Atina'nın son günlerindeki bu uyuşukluğun daha da fazla göze battığını görürüz. Çünkü Atina politikadan da önce kültür alanında kendi tarihin-

Levent Şahverdi Arşivi

ŞEHİR GURURU
115 Şehir gururunun anıtsal örneği olan tanrıça Athene; geç dönem Helen heykeli.

deki sıçrayışı gerçekleştirmiş, bu etkinlik alanındaki yeşermesi daha geç başlayıp daha uzun zaman sürmüştü. Atina-Peloponez Savaşı'nın patlak vermesiyle ilk işaretleri beliren politik düşmanlıklar Evripides'in, Tukidides'in, Sokrates ve Platon'un kişiliklerinde, Attika ruhunun en yüce ahlaki ve entelektüel coşkularını ortaya çıkaran bir meydan okuma etkisi yaratmıştı; Atina tarihinin politik sonbaharının başlangıcı olan İ.Ö. dördüncü yüzyılda ise şehir kültürel yaz'ının doruğundaydı. Çöküntü uzun zaman aldı, ama Polibius çağında Atina en yüksek Helen kültürünün tekeline sahip olduğunu artık iddia edemezdi; özellikle ve sanki değişmez biçimde kendi malı haline getirdiği felsefe alanında bile «Hellas'ın eğiticisi» olma inancının kibiri içinde intihar edercesine kendi kendine kıydı.

Atinalıların Pavlus'u yadsımaları, Yahudiler'in de Pavlus'un Efendi'sini yadsımalarına benzer. Pavlus Atina geleneğine uygun olarak, karşılıklı diyaloglarla vaız veriyordu, ama kendi Stoacı ve Epikurosçu geçmişinin büyüsünden bir türlü kurtulamayan Atinalılar onun ölümden sonraki Diriliş mesajını hiç bir şekilde kavrayamadılar. (11) Pavlus'un ilk Atina izlenimi, «tamamen putperest bir şehir» olduğuydu. Gerçekten de Resul'ün yaşadığı çağda Atina'nın durumu böyleydi. Uzun felsefi hazırlığının nihai tacı olarak kabul edebileceği manevi görevi yüklenmeye hiç yanaşmadı Atina. Attika değil, Küçük Asya, Helen felsefesiyle Suriye dininin tohumlarının karışıp meyva verdiği toprak oldu.

Pavlus'un gidişinden üç yüzyıl sonra, Kapadokyalı Kilise Babaları yeni bir toplumsal düzenin ruhanî temellerini atarken, Atina İmparator Jülyen'e, Hıristiyanlığın darphanesinde yeniden basılacak ve suni solunumla canlandırılacak bir putperestliğin akademik rüyasını anlatarak yeni trajediler hazırlıyordu. Bundan da yüz yıl sonra, Atina, skolastik bir akılcılıkla ilkel batıl inançların gerici dirilişi arasında garip bir kültürel ittifaka sahne oluyordu; oysa Helen felsefesinin yaşayan dehası, bin yıl önce, ta İyonya'daki çocukluk döneminde, bu batıl inançları kolaylıkla boğuvermişti. Helenizm'in Attika istihkamlarında kıstırıldığı bu çağda Helen geleneğinin başı ve sonu —en aşağı ve en yüksek ögeleri— bir kutsal ittifak kurarak ortak savunmaya geçtiler. İmparatorluk hükümetinin putperestliğe karşı fermanının nicedir geciken takviyesiyle, bunamış Attika bilgiçliğinin son temsilcilerinin etkinlikleri de mum gibi sönüp gitti; İ.S. 529'da Atina Üniversitesi kapatıldı. Kovulan Atinalı profesörler Asya'ya gidip Roma'nın düşmanı Sasaniler'den iş istediler; ama Doğu'ya, Zerdüştçü Hüsrev'in yurduna doğru giderken

Levent Şahverdi Arşivi

uzaklara yayılan ışınlarıyla Helenizm'i kendi yurdunda bozguna uğratmayı az önce başaran saldırgan Suriye kültürünün kaynağına yaklaşıyorlardı. Suriye ruhu, Hıristiyanlık gibi bir Helen-Suriye karışımında bile, bir Helen filozofunun Atina'da yaşamasını imkansızlaştıracak kadar güçlü idiyse, halk dininin Nasturîlik biçimine girmiş bir Hıristiyanlık, hükümet dininin ise, İran dehasının saf ve militanca anti-Helenizm'inin ifadesi olan Zerdüştçülük olduğu İran'da, bu adamlar nasıl yaşayabilirlerdi? Atinalı mültecilerin kısa zaman sonra, kahramanca jestlerle terkettikleri yurtlarını onulmaz bir şekilde özlemeye başlamalarına hiç şaşmamalı. Neyse ki bu traji-komedi mutlu bir biçimde sonuçlandı. Hüsrev İ.S. 533'de Roma ile barış antlaşmasını imzalarken, kendi yanına sığınan bu kişilerin Roma topraklarında, imparatorluk polisinin hışmına uğramadan putperest olarak yaşayabilmeleri için özel bir özgürlük garantisi maddesini metne koydurttu. Attika'nın putperestlik tutkusu, son profesörleriyle birlikte yok olup gitmedi. Ortodoks Hıristiyanlık'da ikon kültürünü ilk olarak başarıyla yeniden kuran kişi, Atina doğumlu İmparatoriçe İrene'ydi (Saltanatı, İ.S. 780-802).

Helen Toplumu'nun uzun bir zaman alan çöküntü süreci boyunca Atina'nın oynadığı politik ve kültürel role artık yeterince baktık; bu yüzeysel bakışımız sonucunda ortaya oldukça paradoksal bir olgu çıkıyor. Helen tarihinin bu dönemine «Attika Çağı» dense yeridir; çünkü bundan hemen önceki dönemde Atina'nın yaratıcı eserleri çağın Helen Toplumu'nda en güçlü izi bırakmıştı; gelgelelim, geçmişteki Attika başarılarının damgasını çarpıcı bir şekilde taşıyan bu çağda Atina kendisi —bu sefer de çarpıcı, ama varlığıyla değil, yokluğuyla çarpıcı— gündemdeki Helen sorunlarının çözümüne en ufak bir katkıda bulunamıyor.

Atina'nın kendi ölü benliğine tapınarak girdiği bu ölümcül sapıklıkla açıkladığımız Attika paradoksunun bir paralelerine de Batı Dünyası'nda rastlarız: Batı tarihinin çeşitli bölümlerinde İtalya'nın oynadığı çeşitli roller.

Batı Toplumu'nun tarihini, on beşinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar geçen «modern» dönemi içinde incelersek, Batı'nın modern ekonomik ve politik etkililiğinin, modern estetik ve entelektüel kültürünün açıkça «İtalyan» kökenini görürüz. On dört ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'nın rakipsiz yaratıcılığı Batı Uygarlığı'nın bundan sonraki dört yüzyıllık hareketinin ardındaki itici güç oldu; bu bakımdan Batı tarihinin bu çağına «İtalyacıl Çağ» desek yanlış olmaz; ([15]) işte burada bir daha Attika paradoksuyla karşı karşıya geliyoruz; çünkü, ortak Batı tarihi-

116 Olimposlular arasında bulutlar üzerinde tahta kurulmuş muhteşem bir Venedik. Zafer ona taç giydiriyor. On altıncı yüzyılda, dükalık sarayında Veronese'nin bir tavan resminden ayrıntı.

Levent Şahverdi Arşivi

117 Venedik Deniz İmparatorluğu, 1380-1797.

mizin geçmişteki İtalyan yaratıcılığının damgasını taşıdığı dönem boyunca, çağın genel hayatına İtalya'nın katkıları, ortaçağ İtalya'sının modern çağdaki Alpler-ötesi hayvanlarının katkıları yanında göze batacak kadar cılız kalır. Yaklaşık olarak İ.S. 1475'de başlayan dört yüz yıllık tarih kesiti içinde İtalya'nın görece kültürel kısırlığı, İtalya'nın bütün eski kültür yuvalarında görülüyordu; ama bir örnekler küme'si içinden Venediği seçerek İtalya'nın tarihî şehir-devletlerinden her birini etkileyen hastalığın özellikle çarpıcı örneği olarak sunabiliriz.

On altıncı yüzyılın şafağında, Venedik, çetin bir siyasî değişim ortamında durumunu koruyabilmesi bakımından komşularına oranla daha başarılı görünüyordu. Milano gibi, Alpler-ötesi bir fatihe yenilerek bağımsızlığını yitirmemiş, Floransa'nın eline düşen Siena ya da Papalığın eline düşen Bolonya gibi İtalya içindeki bir imparatorluk kurucusuna da tutsak olmamıştı. Tersine, kendisi bir imparatorluk kurmayı ve atalardan kalma cumhuriyet anayasası altında yaşama lüksünden vaz geçme zorunluğunu duymaksızın bu imparatorluğu yaşatmayı ve sürdürmeyi başarmıştı. Rastlantısal bir başarı değildi bu, ne yaptığını bilir, uyanık bir devlet adamlığının sonucuydu. Bu devlet adamlığının niteliği, benzer durumlarda Atinalıların davranışlarıyla karşılaştırılarak sınanabilir. Venedik kendi yurdunda despotluğa boyun eğmek zorunda kalmadan bir imparatorluk kurup yaşatabildiyse, bunun nedeni, emperyalizmin emperyalist ülkelere yüklediği baskılardan kaçınmayı bilmiş olmasıdır; bu olumsuz ama hiç bir şekilde küçümsenemeyecek başarıyı sağlamasının yolu da, uyruğu durumuna getirdiği şehirlerin başkaldırmasına yol açmayacak kadar yumuşak bir egemenlik kurmasıydı. Benzeri koşullarda Atina tiranlığını öyle dayanılmaz derecelere vardırmıştı ki uydu-müttefikleri bir

Levent Şahverdi Arşivi

118, 119 Venedik'de Dükalık Sarayı ve Sen Mark Çan Kulesi; İstriya'daki Piran'da kulenin bir kopyası.

VENEDİK İMPARATORLUK KUDRETİNİN İŞARET TAŞLARI

120 Girit'de, Herakleion'da Venedik kalesi.

121, 122 Nauplion'da ve Korfu'da, kapılar üzerinde Venedik aslanları.

Levent Şahverdi Arşivi

KİBİRİN KÖRLÜĞÜ
123 İstanbul'un 1204'de Haçlılar tarafından alçakça yağmalanmasını Venedik kendi uzun ticarî hayatının şanlı bir episodu olarak görmüştü. 124 1668'de Kandiye'de, Venedik'in Türklere karşı deniz zaferi gururunu okşadı, ama somut bir kazanç getirmedi: 1669'da şehir gene kaybedildi.

başka boyunduruğa girme pahasına da olsa bu ilişkiden kurtulmaktan başka bir şey düşünemez hale gelmişlerdi. Venedik devlet adamlığı niteliklerinin Atina devlet adamlığı niteliklerine üstünlüğü belki de en açık seçik şekilde şu durumda görülür: Uluslararası bir sistemin coğrafî merkezindeki küçük bir devletin, sistemin genişleyen dış-çevresinde türeyen yeni devler karşısında cüceleştiğini görünce statüsünü nasıl sürdüreceği sorununu ele alıştaki tutumu. Atinalıların bu sorunla başa çıkmakta gösterdikleri ısrarlı beceriksizlik Venedik diplomasisinin üstün maharetini daha parlak bir biçimde ortaya koyar; Cambrai Ligası'nın (1508) büyük planı Venedik Cumhuriyeti'nin İtalya'daki dominyonlarını Alpler-ötesi Güçler arasında paylaşmak olduğu halde Venedik diplomasisi bu paylaşmayı üç yüz yıl geciktirmeyi başarmıştı.

Venediğin başarısının sırrı, Atina'nın da başarısızlıklarını borçlu olduğu kendine-tapınma günahından kurtulabilmesiydi. Ama modern Venediğin başarısı da sadece olumsuz ve görece bir başarı olabildi; Venedik, bir bütün olarak ve son analizde, içinde varkalmayı başardığı toplumun hayatına herhangi bir yeni yaratıcı katkıda bulunamadı; Venediğin bu başarısızlığı da, Venediğin, kendi çizgisi içinde, yaratıcılığın yazgısından kurtulamaması olgusuyla açıklanabilir.

Venedik de kendi ölmüş benliğiyle büyülendiği için ortaçağdan kalma cumhuriyetçi anayasasını değiştirmekten kaçınmıştı. Ama iç politika alanında aynı nedenle İsviçre ya da Kuzey Hollanda'nın modern anayasal başarılarına öncülük etmesi ya da bu başarıları taklit etmesi, yani, sonradan kazandığı İtalya İmparatorluğunu cumhuriyetçi temele dayanan bir federal devlete dönüştürmesi mümkün olamadı. Gerçi Venedik hiç bir zaman uyruğu olan şehirlere baskı yapacak kadar dar kafalı olmamıştı, ama onları kendine ortak yapacak kadar geniş görüşlü de olamadı; bu nedenle, İ.S. 1797'de Napoleon gelip Venedik Cumhuriyeti'ni yıktığında, Venedik dominyonlarının siyasî rejimi İ.S. 1339'da neyse hâlâ oydu: Yani, çok sayıda uyruk-topluluğun, tek bir ayrıcalıklı egemen devletten emir aldıkları yumuşak bir hegemonya.

Ayrıca, dış politika alanında da, modern Venedik diplomasisinin, Venediğe kendi takatını aşan işler yüklemeden son zamanlarda İtalyan topraklarında kazanılmış dominyonların bütünlüğünü koruma imkanını veren olağanüstü ustalığı, Venediğin aynı dönemdeki Doğu Akdeniz (Levant) politikasında kendini göstermedi. Batılı güçlerle uğraşırken Venedik sınırlı enerjilerini tüketmemeye dikkat etmişti, ama doğuda, eski Doğu Akdeniz imparatorluğunu sürdürmek gibi imkan dışı bir umutla Osmanlıların ezici gücüne meydan okudu.

Levent Şahverdi Arşivi

125 On sekizinci yüzyılda Venedik'in havailiği, belki de dayanılmaz baskılarla geçen yılların psikolojik anlamda nekahat dönemiydi. Canaletto'nun Karnaval Sahnesi resmi.

Kandiye Savaşı'ndaki gereksiz uzlaşmaz tutumu (1645-69) yüzünden Venedik takatını tamamen yitirdi; Osmanlıların, zaferi son derece yüksek bir bedel karşılığında kazandıklarını bilmek dışında herhangi bir işe yarar doyumu da olmadı bu zorlamanın.

Modern Venedikliler, Venediğin Doğu Akdeniz'deki ortaçağ imparatorluğuna tapındıkları için böyle kendi kendilerini kurban etmişlerdi, ama gene aynı nedenle ilk fırsatta eşitsiz mücadeleyi yeniden açtılar. 1682-83'de ikinci başarısız Viyana kuşatmasından sonra koşullar Osmanlıların aleyhine dönünce Venedik de bir koşu Osmanlılara karşı cepheye katıldı ve bu çabalarının ödülü olarak Osmanlıların Avrupa'daki topraklarından büyük kısımlar elde etti. Ama bu zafer de geçiciydi, çünkü 1715'e kadar Venedik hem o kazandıklarını hem de eski topraklarını kaybetmişti. Gereksiz müdahalelerinin tek kalıcı etkisi Habsburglarla Romanofların Osmanlılar hesabına kendi imparatorluklarını genişletmesi oldu. Aslında Venediğin bu politikası politik olduğu kadar ekonomik bakımdan da zararlıydı, çünkü Venediğin kazanmaya ya da geri almaya çalıştığı topraklar, ticaretin ana akıntısının Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kayması nedeniyle, artık ticari bir değer taşımaz olmuşlardı. Böylece, Venediğin Türkiye'ye karşı oynadığı Levant kumarı, geçmişteki politik büyüklüğün artık ağırlığından başka bir anlamı olmayan topraklarını geri alarak «şerefini kurtarmak»tan ibaretti. Böyle bir tutkunun gelip de genellikle serinkanlı ve hesaplı Venedik devlet adamlarını etkisi altına alması, kendine-tapınma hastalığının ne kadar ölümcül olduğunun çarpıcı bir kanıtıdır.

Venediğin ortaçağdaki yaratıcılığının yazgısı modern Venediğin eski Doğu Akdeniz imparatorluğunda bıraktığı masif askeri istihkamlarda haşin bir maddi biçime bürünür; bu sırada anayurtta yaratılan yaslı sanat eserlerinde de aynı yazı belirir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, müziğin ve resimlerin andığı o zarif ve boş karnaval hayatını yaşayan Venediklilerle Doğu Akdeniz savaşlarında

Levent Şahverdi Arşivi

SON KIVILCIM DA SÖNÜYOR

126 1797'de Napoleon Venedik'i fethetti. Sen Mark Meydanında, Özgürlük Ağacı çevresinde kutlama törenleri yapıldı.

dövüşerek ölen Venediklilerin aynı mayadan yapılma olduklarına inanmak ilk bakışta biraz güçtür; ama sonradan düşününce, aradaki karşıtlığın keskinliğinin, iki ruh halinin birbirini tamamladığını gösterdiğini anlarız. Modern Venediğin Doğu Akdeniz'de karşılaştığı dayanılmaz baskı, ancak Venedik'deki epiküryen gevşemeyle psikolojik bakımdan giderilebilirdi. Canaletto'nun titiz Venedik resimlerinde sanki günışığı atmosferden çekilmiş, Titian ve Tintoretto'nun canlı canlı renklerinden zevk aldıkları günlerden bu yana içinde enerjilerini tükettikleri yangının külleri dünyayı kaplamıştır; şair Browning de «Galuppi'nin Tokattası»nda aynı temayı vurgular.

İşte geldin eskimiş müziğinle ve işte onun getirdiği iyilikler,
Bu Venedikte mi böyle yaşanırdı bir vakit, kral olmuşken tacirler,
Burada mıydı San Marko, yüzük takıp denizi nikahlayan Dükler?

Nasıl? Şu ağlayan üçlükler, eriyen altılıklar, iç çekmeleriniz,
Bir şey anlatır mıydı onlara? Bu gerilimler, çözümler —«Ölmeli miyiz?»
Acıları paylaşan bu yedilikler — «Hayat devam etmeli! bir denemeliyiz!»

Evet, sen, bir circir böceği gibi ötüyorsun, bir evin yandığı yerde:
«Küller, tozlar, ölmüş geçmiş, Venediğin kazancını Venedik tüketmedel
Ruh, şüphesiz, ölümsüzdür — bir ruh var burada denebilirse.»

Galuppi'nin ağıtını besteleyip Canaletto'nun da ölüm yazıtını resmettiği Venedik tarihinin bu karanlık bölümü şehrin Batı Dünyası hayatında oynadığı rolün son aşaması da değildir. İtalya'nın geri kalan kısmıyla birlikte Venedik de on sekizinci yüzyıldaki ölüm-içinde-hayat'tan on dokuzuncu yüzyılda bir **Risorgimento** (diriliş) içerisine girdi. İtalya'nın yakın çağdaki bu toplumsal mucizesi Venediğin eski yaratıcılığının yazgısıyla mücadele edip sonunda onu altettiği izlenimini verebilir; ama bu **Risorgimento**'nun gerisinde yatan yaratıcı güçlere baktığımızda, bunların, hemen hemen hepsinin, Ortaçağ'da İtalyan yaratıcılığının tohumlukları olan tarihi şehir-devletlerinin sınırları dışında oluştuğunu görürüz. Modern İtalya sonunda ayağa kalkabildiyse, bu sonuca aktörlerin kendi başarıları yol açmadı, bazı karşı durulmaz dışsal güçler olayı böyle geliştirdi. İlk güçlü politik itki İtalya'nın geçici bir süreyle Napoleon İmparatorluğu bünyesi içine girerek modern Fransa ile temasıydı. İlk güçlü ekonomik itki, Batı Avrupa ile Hindistan arasındaki ticaret yolunun yeniden Akdeniz'e kaymasıydı (İngilizler'in on sekizinci yüz-

Levent Şahverdi Arşivi

127 Avusturya'ya karşı 1848 ayaklanması geçmişin şanlı günlerinden kaynaklanılarak yapıldı, ama ne kadar kahramanlık gösterilirse gösterilsin, o günleri geri getirmenin artık imkanı yoktu.

yılda kurdukları bu fantezi, Napoleon'un Mısır seferinin sonradan ortaya çıkan sonuçlarıyla gerçekliğe dönüştü). Akdeniz sularında İngiliz ve Fransız gemilerinin yarattığı huzursuzluğun dalgaları İtalya kıyılarını yalamaya başladı, Kahire-Süveyş demiryolunun yapımını, 1869'da, Süveyş Kanalı'nın açılması izledi. Şüphesiz ki, Alpler-ötesinden gelen bu itkiler İtalyan yurttaşları tarafından kavranıncaya kadar tam sonuçlarını ortaya koyamadılar; ama İtalya'nın **Risorgimento**'ya meyva verdiren yaratıcı güçleri, ortaçağ İtalya kültürünün hasatını veren topraklarda doğmadı.

İktisadi alanda, modern Batı deniz ticaretinde kendine yer yapan ilk İtalyan limanı ne **Venedik**, ne de Cenova oldu; bu liman, Toskanya Grand Dükü'nün İberya'dan getirdiği gizli Yahudi göçmenlere kurdurttuğu modern bir şehir olan Leghorn'du. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Leghorn'un servetini yaratanlar da, ticaretin eski yerli öncülerinin torunları değil, bu göçmenler oldu. Siyasî alanda, İtalya'nın birleşmesini sağlayanlar, on birinci yüzyıla kadar Alpler'in İtalya tarafından neredeyse toprağı bile bulunmayan ve Alpler-ötesindeki bölgelerini de 1860'a kadar ellerinden çıkarmayan Alpler-ötesi bir birliğin üyeleriydi. Savua hanedanının Alpler-aşağısı dominyonları olan Piemonte, ruhu ve gelenekleri bakımından Alpler-ötesi bir karakter gösteriyor, Alpler-aşağısı İtalya'nın şehir-devleti kültürünü herhangi bir şekilde paylaşmıyordu. Savua devletinin ağırlık merkezi on dördüncü yüzyıldan sonra dağların İtalya tarafındaki yamaçlarına kaydıktan sonra bile İtalya'nın geri kalan kısmına karşı bu yabancılık duygusu değişmedi. Ancak 1848'den sonra, Savua hanedanı taşralı ihtiraslarından vaz geçip ulusal birleşme hareketinin başında yer alarak İtalyan halkıyla kader birliğine girdi.

1848'de Lombardiya ve Veneziya'daki Avusturya rejimi, aynı anda hem Piemonte istila teşebbüsleri hem de Venedik, Milano ve Habsburgların İtalya'da egemenlikleri altına aldıkları başka bölgelerde ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Aynı anda ortaya çıkan ve resmen de aynı ortak davanın parçaları kabul edilen Avusturya'ya karşı bu iki hareketin tarihî önem ve anlamları arasındaki farkları düşünmek ilginç olabilir. Venedik ve Milano'daki ayaklanmalar şüphesiz özgürlük adına vurulmuş darbelerdi ve başarısız kalsalar bile gene de kahramanca girişimlerdi; ama onları esinlendiren özgürlük görüşü ortaçağ geçmişinin hatırlanışından geliyordu. Venedik'deki kahramanca başkaldırmayla karşılaştırıldığında Piemonte'nin 1848

Levent Şahverdi Arşivi

128 Sezaro-Papalık: Doğu Roma İmparatorunun elinde dinî ve dünyevî gücün toplanmasını temsil eden, İsa'nın İmparator VII. Konstantin'e taç giydirmesini gösteren, onuncu yüzyıldan kalma fildişi oyma.

129 Sezar ve Papa; Sen Piyer, Papa III. Leo'ya dinî iktidar ve İmparator Karloman'a dünyevî iktidar veriyor. İ. S. dokuzuncu yüzyılda doğmakta olan Batı Hıristiyan Dünyası'nda gerçek otorite bölünmesini yansıtan bir resim.

-49'daki askerî gösterisi pek öyle parlak olamadı; ama Piemonte Novara'daki utanç verici yenilginin rezaletinden kendini kurtarıp on yıl sonra Magenta'da öç almayı başarabildi. Charles Albert'in 1848'de halkına bağışladığı, İngiliz tipi anayasa onun tahttan çekilmesinden sonraya da kalarak birleşik İtalya'nın anayasasının temeli oldu. Buna karşılık Milano ile Venediğin kahramanlığı tartışılmaz atılımları bir daha tekrarlanmadı; her iki şehir de bundan sonra edilgin bir şekilde Avusturyalı yöneticilerin kolları arasına yığılıp kurtuluş hareketinin Piemonte'den ve onun Alpler-ötesi müttefiki Fransa'dan gelmesini bekledi.

Venedikliler ile Milanolular daha başından beri başarısızlığa mahkumdular, çünkü manevî itici güçleri, hâlâ kendi ölmüş benliklerine, Machiavelli çağından beri İtalyan devlet adamlığının en yüksek çabalarına sürekli set çekecek şekilde, ortaçağ şehir devleti ülkülerine, tapınmaya varacak derecede bağlı kalmaktan geliyordu. 1848'de Manin'in çağrısına cevap veren on dokuzuncu yüzyılın Venedikliler'i, Piemonte ya da Milano ya da hattâ Padua için değil, yalnız Venedik için çarpışıyorlardı. Yeni İtalya ulusal devletini kurmak için değil, günü geçmiş Venedik Cumhuriyeti'ni canlandırmak için uğraşıyorlardı; bu nedenle girişimleri umutsuzdu, oysa Piemonte daha da utanç verici bir yenilginin etkisini atlatabiliyordu, çünkü Piemontelîler unutulamaz bir tarihî geçmişin kölesi değillerdi: Psikolojik bakımdan özgür oldukları için çağlarının egemen politik güçleriyle kendilerini özdeşleyebiliyor ve birleşik bir İtalya devleti yaratmak gibi yepyeni bir girişime atılabiliyorlardı.

Bu açıdan bakıldığında 1848 ayaklanmaları İtalya'nın **Risorgimento**'sunda özünde olumsuz olan bir rol oynadılar; gerçekten de, onların yenilgileri 1859-70 arası yıllarındaki mücadelenin sonucu olan zaferin bir başlangıcıydı. 1848'de ortaçağ Venediği ve ortaçağ Milano'su putları o kadar yaralanıp berelendi ki, bu putlara tapanlar da artık eski bağlılıklarını sürdüremez oldular. İtalyan ortaçağının böyle biraz gecikerek silinmesi sonucunda İtalyan **Risorgimento**'sunun, fazla canlı ortaçağ anılarının uyuşturucu etkisinden uzak bir modern İtayan devletinin öncülüğünde başarılması mümkün oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Doğu Roma İmparatorluğu: Geçici Bir Kurumun Putlaştırılması

Bundan önce geçici bir benliğin putlaştırılması biçiminde ele alıp incelediğimiz yaratıcılık yazgısı, bazan da geçici bir kuruma putperestçe tapınma biçimine bürünebilir. Gerçi bir kurum, yaratıcısı olan insandan daha önemsiz bir puttur, ama aslında her ikisi de yaratıktır, dolayısıyla da Yaradan'dan başka kimsenin hakkı olmayan tapınmanın alıcısı, muhatabı olmamaları gerekir. Böylece özü değişmeden kalan bu ahlâkî ve aklî sapma, daha dar bir insanî çerçeve içerisinde yürütülmekle hafiflemiş olmaz. Bir kurumu putlaştırmanın bütün bir uygarlığı mahvedişinin klasik örneği, Ortodoks Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu hortlağından kendini bir türlü kurtaramamasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

İMPARATOR
130 Jüstinyen'in Ravenna'daki kilisesini, kendisinin bütün Doğu kiliselerini seyrettiği gibi tepeden seyreden mozayik portresi.

Oysa bu eski kurum, Ortodoks Hıristiyan Toplumu onu diriltmek için ölümcül bir çabaya girişmeden çok önce tarihî işlevini tamamlamış ve doğal yaşama süresinin sonuna gelmişti.

Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı'nın çöküş belirtileri, onuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştı; bunların başlıcası da İ.S. 976-1018'deki felaketli Bulgar-Roma Savaşı'nın patlak vermesiydi. Ortodoks Hıristiyanlık üstüne felaket çöktü, Helenizm-sonrası fetret döneminin kaosundan çıktıktan sonra, daha üç yüz yıl geçmeden büyümeyi yeniden durdurdu; bu büyüme süresi, Batı Hıristiyanlığının yaşama süresiyle karşılaştırıldığında, son derece kısa kalır. Oysa bu kardeş uygarlık da Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı ile aynı zamanda doğmuş, ama, ikizi olan uygarlığın sorunlarla karşı karşıya kaldığı tarihten bin yıl sonra, bugün bile, gözle görünür biçimde çöküntüye uğramamıştır.

Hayata aynı anda ve aynı koşullar altında başlayan iki uygarlığın talihleri arasındaki bu çarpıcı ayrılığı nasıl açıklayacağız? Bin yıllık sürenin bugün gözlerimiz önüne serdiği sonuç daha da çarpıcıdır, çünkü, İ.S. onuncu yüzyılın ortalarında yaşamış tarafsız bir gözlemci o zaman Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapacak olsa, bugünkü sonucun tam tersi yönde bir tahminde bulunurdu. O çağda yaşayan bir gözlemci hiç şüphesiz Doğu Hıristiyan Uygarlığı'nın geleceğinin Batı'daki kardeşinin geleceğinden daha parlak olacağını söylerdi. Çünkü daha iki üç yüz yıl önce, Arap istilacılar bütün Kuzey-Batı Afrika'yı çiğnemiş, İberya yarımadasına geçmiş, ve Batı Hıristiyanlığı'nın herhangi bir etkili direnişiyle karşılaşmaksızın Pireneler üzerinden aşmışlardı; oysa Doğu Hıristiyanlığı doğudaki Arap saldırısını Toroslar hattında durdurmuş ve böylece Anadolu topraklarının bütününü Emevî gücünden korumuştu. Bizim varsayımsal gözlemci ayrıca, Ortodoks Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu hayaletine baş vurarak darda kalmış güçlerini topladığını ve yüreklendirdiğini ve zaferi bu sayede kazandığını düşünebilirdi; Batı'da iki kuşak sonra, Karloman aynı çabayı tekrarlamak istediği zaman, nasıl acıklı bir başarısızlıkla karşılaşıldığını da hatırlayınca, İmparator Leo Syrus'un (saltanatı, İ.S. 717-41) bu büyük siyasî başarısı gözlemcimize daha da parlak görünürdü.

Öyleyse neden Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı başlangıçtaki vaadlerini bu kadar kısa zamanda yalanladı da, Batı Uygarlığı fazla umut vermeyen bir başlangıçtan sonra nasıl o başarılara eriştî? Bunun açıklaması da işte burada, Karloman'ın başarısızlığı ile Leo'nun başarısı arasındaki karşıtlıkta bulunur. Karloman'ın Roma İmparatorluğu ha-

Levent Şahverdi Arşivi

yaletini diriltme çabası bir fiyaskoyla son bulmasaydı, bu ezici kâbusu omuzlanan Batı Uygarlığı daha çocukluğunda devrilip gidebilirdi. Eğer Batı böylece Karloman'ın başarısızlığı sayesinde kurtulduysa, Ortodoks Hıristiyan Toplumu da bunun tersine, Leo'nun başarısı yüzünden yıkıldı. Leo'nun, Roma İmparatorluğu kurumunu Ortodoks Hıristiyan toprağında etkili şekilde diriltme başarısı, aşırı bir meydan okumaya fazlasıyla başarılı bir tepkiydi; bu zorlamanın getirdiği gerilim de toplumun çarpık biçimlenmesine yol açtı. Olayın gözle görülür belirtisi Ortodoks Hıristiyan toplumsal yaşayışında devletin vaktinden önce ve aşırı bir biçimde, başka bütün kurumları boğarak büyümesi oldu. İçsel sapma ise, belirli bir tarihi politikanın putlaştırılması oldu; bu politika doğum evresindeki bir toplumu yaklaşan yıkımdan kurtarmak amacıyla mezardan çıkarılmış ve duygusal bir şekilde yüceltilmiş bir geçmişin prestijiyle süslenip bezenmişti. İstanbul İmparatorluğu'na yüzeysel askerî başarısının yapmacık ışıltısı içinde değil de bu görüşün getirdiği aydınlık içinde bakınca, ard arda gelen imparatorların gerçek miraslarını boşa harcayıp günahkâr bir kibirin altarında kurban etmeleri sürecini adamakıllı anlayabilmek için tarihin daha önceki bir sayfasına bakmak gerektiğini görürüz.

Roma İmparatorluğu tarihinin son bölümünün, İ.S. 395'de İmparator Büyük Theodosius'un ölümüyle başladığını kabul edebiliriz. Bu tarihte, evrensel Helen devletinin bir yanda Latin bölgelerinde, öbür yandan da Yunan ve Doğu bölgelerindeki talihinde önemli bir farklılaşma meydana çıkmıştı. Latin bölgeleri hemen mali, politik ve toplumsal bir çöküntü dönemine girdi; İmparatorluk çerçevesi çatlamış, bunun yarattığı politik boşluk bu olayla hemen özgürlüklerine kavuşan büyük arazi sahipleriyle güçlü barbar savaşçı çetelerinin önderleri tarafından doldurulmuş, Kilise de toplumsal çatlağı onarmaya girişmişti. Latin bölgeleri birbiri ardı sıra gelen dalgalarla parçalanırken, Batı'daki İmparatorluğun çöküşüne şahit olan bu çağda, Yunan ve Doğu bölgelerindeki İmparatorluk aynı dalgaları göğüslemeyi başardı. Büyük Leo (saltanatı 457-74), devlet adamı olarak iradesi ve askeri reformcu olarak kararlılığıyla, Doğu'daki İmparatorluğu, imparatorluk sınırlarının ötesindeki sahipsiz topraklarda yaşayan barbar ücretli askerlere tehlikeli bağımlılığından kurtarmıştı; ondan sonra gelen Zenon ile Anastasius mali ve idari reform sorunlarıyla başarılı bir boğuşmadan sonra İmparatorluğun Yunan bölgeleriyle Doğu bölgelerini birbirinden ayırma eğilimi gösteren doktrin kavgasını da savuşturdular. (1) Yani, İstanbul İmparatorluğu rejimi beşinci yüzyıl boyunca İmparatorluğu yaşatma yolundaki başarılı çabalarıyla

İMPARATORİÇE
131 Jüstinyen'in karısı Teodora. Doğu Roma devletindeki durumuyla uygun olarak kocasıyla eşit yere konmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

İMPARATORLUK HÜKÜMETİ
132 Justinyen'in maiyetindeki askerler ve bakanlar. Batı'da bilinmeyen bir idari ve askeri sistemin üyeleri.

kendini gösterdi; bu da, Batı'daki imparatorluk rejiminin aynı çağdaki «teslimiyetçi» tavrının tam karşıtı oldu. Doğu'nun çabaları geçici bir süre için büyük bir zafer kazanmış gibi göründü. Ama, altıncı yüzyılda, aradaki karşıtlığın aslında yüzeysel ve geçici olduğu belli olmaya başladı. Leo ve Zenon ve Anastasius'un sabırlı, sebatlı çalışmaları sonucu biriktirdikleri her şeyi, Justinyen'in saltanatı sırasında rüzgar alıp götürdü, çünkü Justinyen (saltanatı 527-65) Konstantin ile Avgustus'un yok olan İmparatorluğunu putlaştırmış, daha sonraki taklitçisi Karloman ile aynı dehşetli ihtirasları besleyip aynı felaketli sonuçları almıştı. Kendinden önce gelenlerin öylesine özenle sakladıkları ve onca titizlikle kendisine devrettikleri küçük enerji kaynağını Justinyen, Afrika ve Avrupa'daki kaybedilmiş Latin bölgelerini yeniden İmparatorluğunun arazi bütünlüğü içine katma yolundaki boşuna çabaları ile harcayıp tüketti. İ.S. 565'de ölümü, Yunan ve Doğu bölgelerindeki İmparatorluğun çöküşüne işaretti ve bu bakımdan Büyük Theodosius'un Batı'daki çöküşe yol açan ölümünü andırıyordu; yalnız Doğu'daki çöküntü, 170 yıl ertelenmiş olmanın getirdiği hızla ve şiddetle gerçekleşti. Justinyen'in ölümü ile Leo Syrus'un tahta çıkışı arasında geçen 152 yıl boyunca savaş hemen hemen hiç durmadı ve İstanbul İmparatorluğu'nun Doğu eyaletleriyle Justinyen'in Afrika'da fethettiği bölgeler Araplara kaptırıldı, Güney - Doğu Avrupa'daki ve İtalya'daki Avrupa eyaletleri de İslavlar ve Lombardların eline geçti. Böylece Roma İmparatorluğu Theodosius'un ölümünden sonra Batı'da nasıl kesin olarak çöktüyse, Justinyen'in ölümünden sonra da doğu ve merkez bölgelerinde aynı kesinlikle çöküntüye uğradı.

Aslında yedinci yüzyılda, doğum evresindeki Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nun, kardeşi Batı Hıristiyanlığı toplumu için Papa Büyük Gregory'nin (Papalık tarihi İ.S. 590-604) çizdiği yola —geç ama kesinlikle— gireceğine dair bazı belirtiler vardı. Batı'da İmparatorluğun yıkılışından sonra politik otoritenin çok sayıda mahalli birimler arasında dağılmasıyla beliren boşluk, evrensel Kilise'nin Roma Patrikliği ya da Papalık'ta simgeleşen otoritesi tarafından doldurulmuştu. Batı'da Gregory'nin yaptıklarını Doğu'da Ortodoks Patriği Sergius'un (Patriklik tarihi İ.S. 610-38) başarmasına ramak kaldı; İ.S. 618'de Sasaniler'in İstanbul'a yaklaşmaları karşısında İmparator Heraklius devlet başkentini Kartaca'ya taşımayı tasarladığı sırada, Patrik Sergius yok olan imparatorluğun karşısında genel bir Kilise alternatifi yaratma fırsatını bulur gibi olmuştu. Ama bu olayda Heraklius'u tasarısından vaz geçiren ve böylece İstanbul'da merkezlenen İmparatorluğun varkalmasını kesinleşti-

Levent Şahverdi Arşivi

ren, Sergius'un kendisi oldu. Heraklius Kartaca'ya yetişmeyi başaracak olsaydı. İstanbul'daki Ortodoks Hıristiyan Patriği'nin de Batı'daki benzeriyle aynı rolü oynayacağını tahmin edebiliriz; bu durum toplumun bütün yapısını değiştirebilirdi. Ama giriştiği zorlama ile Heraklius'u zoraki bir kahraman yapan Sergius, kendisi için Gregory'nin kahramanca rolünü oynama fırsatını yok etti; dahası, Leo Syrus'un da yüz yıl sonra Ortodoks Hıristiyanlığı'nı Batı'ya hiç benzemeyen bir gelişme çizgisine sokmasına zemin hazırladı. Çünkü Sergius üçlü bir başarı kazanmış, İmparatorluk prestijini kurtarmış, İstanbul'un prestijini kurmuş ve Ortodoks Hıristiyanlığın Asya'daki topraklarını Doğulu istilacıların pençesinden çekip geri almıştı. Böylece Sergius Leo Syrus'a Küçük Asya'daki Ortodoks Hıristiyan topraklarında Roma İmparatorluğu'nu resmen kurmak için gerekli bütün malzemeyi hazırlayıp miras bırakıtı ve bu İmparatorluğu kurma işi de Leo Syrus'a düşmüş oldu. İmparatorluğun yeniden kurulması ise Papalık tarzında bir evrensel Patrikliğin gelişmesini önledi.

Hıristiyanlık çağının sekizinci yüzyılında Ortodoks Hıristiyan topraklarında başarıyla hortlatılan Roma İmparatorluğu beş yüz yıla yakın süre ayakta durabilmeyi beceren güçlü ve etkili bir merkezi devlet şeklinde cisimleşti. Doğu'nun bu diriltilmiş İmparatorluğu amaçladığı şey olmayı genel özellikleriyle başardı. Eski Roma İmparatorluğu'nun bir kopyası olduğu gözle görülebiliyordu, politik gelişmesini de Batı Hıristiyanlığından şöyle bir yedi sekiz yüz yıl önce gerçekleştirmişti. Çünkü on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Alpler-ötesi krallıklarda İtalyan başarılarının yansımasına kadar, sekizinci yüzyılın Doğu Roma İmparatorluğu ile kıyaslanabilecek herhangi bir devlet Batı Dünyası'nda ortaya çıkamadı. Yeni Ortodoks Hıristiyan Gücü, bir kere, sağlam bir toprak temeli üzerinde kurulmuştu: Çünkü Leo ile ondan sonra gelen V. Konstantin, Balkan yarımadasında Edirne'den Küçük Asya'da Kayseri'ye kadar uzanan toprağı yeniden birleştirmişler, Ege'deki dağınık adaları ve İtalya ile Balkan yarımadasındaki kıyıların stratejik noktalarını ele geçirmişlerdi. Bu arazi Ortodoks Hıristiyan Gücüne büyük maddi kaynaklar kazandırıyordu. Asıl gövdenin tıkızlığı ve sağlamlığı bu kaynakları düşmanlara el değdirmeden korumayı kolaylaştırıyordu; İmparatorluk enerjisinin korunması da zaten Leo'nun saltanatını izleyen iki yüzyıl boyunca imparatorluk yönetiminin başlıca ilkesi oldu. Leo'nun ve kendisinden sonra gelenlerin fazla ihtiraslı askerî serüvenlerden ve verimsiz boğuşmalardan kaçınabilmelerinin sırrı iki Doğu Roma kurumunda yatıyordu: Devamlı ordu ve devamlı kamu hizmetleri örgütü. Batı'da, beşinci ile on beşinci yüzyıllar arasında bunların ikisine de hiç rastlanmamıştır. Her iki kurumun da varolabilmesi için profesyonel askerî ve idarî örgütün eğitimini sağlayacak iktisadî ve kültürel kaynaklara sahip olan bir devletin varlığı gerekiyordu. İşte bu eğitilmiş subaylar ve bu eğitilmiş devlet memurları hiyerarşisi sayesinde Ortodoks Hıristiyanlık'ta diriltilen Roma İmparatorluğu hortlağı en dikkate değer ve aynı zamanda en talihsiz başarısını kazandı: Kilise'yi devlete tâbi kıldı. Ortodoks Hıristiyanlık ile Batı Hıristiyanlığı'nın tarihleri en geniş ve en önemli farklılığı Kilise ile Devlet arasındaki ilişkilerinde gösterirler. Batı Toplumu'nu büyüme yoluna sokan Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nu ise yoklukta son bulan yola götüren yol ayrımını da gene burada tesbit edebiliriz.

Leo Syrus ile ondan sonra Doğu Roma İmparatorluk tahtına oturanlar Batı'da Karloman'ın, I. Otto'nun veya III. Henri'nin yanına bile yaklaşamadıkları bir hedefe erişmişlerdi. Doğu Roma İmparatorları kendi bölgelerinde Kilise'yi devlet dairelerinden biri haline getirdiler. Patriği de, İmparatorluk devletinin Ruhanî işlerine bakan bir devlet memuru yaptılar. Patriğin statüsü profesyonelleşti, ama yeri ve geliri hiç de güvenli değildi. Kilise'yi bu duruma getirmekle Doğu Roma İmparatorları sadece, Roma İmparatorluğu'nun restorasyonunu elle tutulur bir gerçeğe dönüştürme programının önemli bir parçasını yürürlüğe koymuş oluyorlardı. Çünkü Büyük Konstantin de Hıristiyan Kilisesi'ni himayesine almaya karar verdiğinde, Kilise ile devlet arasında tıpkı böyle bir ilişki kurmak istiyordu; Konstantin'in bu tasarısı, Konstantin'in kendi saltanatından Justinyen döneminin sonuna kadar Roma İmparatorluğu tarihinde zaten resmen gerçekleşmişti.

Konstantin'in Hıristiyan Kilisesi'ni Roma İmparatorluğu'nun politik yapısı içine alma politikası çok başarılı oldu. Kilise onun kendisine verdiği yeri aldı ve koruyucusunun ölümü felaketi üzerine eyleme geçme zorunda kalıncaya kadar bağımsızlık kazanmayı aklından geçirmedi. Bundan sonra Patrikler gibi Papalar da İmparatorluğun koruyucu kabuğunu kaybettikleri için yanıp yakıldılar ve tekrar o kabuğun içine girme çabalarından bir türlü vaz geçmediler. Batı Hıristiyanlığı'nda, Batı Hıristiyan toplumsal yapısının birlik ilkesi ve otorite kaynağı olan tek evrensel Kilise'ye çeşitli mahallî devletlerin tâbi olmayı kabul etmeleri sonucunda Papalığın **Respublica Christiana**'sında (Hıristiyan Cumhuriyeti) Kilise ve devletin yeniden birleşmeleri sayesinde bu ikilem çözüldü Toplumun bu «hierokratik» (Papaz hükümeti) kuruluşu yepyeni bir yaratıydı. (2) Ortodoks Hıristi-

Levent Şahverdi Arşivi

ORTODOKS KİLİSESİNİN SANATI 133 Bizans sanatının on dördüncü yüzyıldaki yeşermesi: Kariye camisinden mozayik.

yan tarihinin bunun paraleli olan bölümünde ise hiç bir yaratıcı eylem görülmez, çünkü Ortodoks Hıristiyan tarihinin daha önceki bölümlerinde Roma İmparatorluğu'nun restorasyonu başarıyla tamamlanmış, geçmişten miras kalan bir kurumu putlaştırmak gibi kolay bir yol seçilince yeni şeyler yaratma imkanı da kendiliğinden kapanmıştı; işte Ortodoks Hıristiyanlığın bu doğal, ama kötü sonuç veren sapması, vaktinden önce yıkılmasına da yol açmıştı.

Ortodoks Kilisesi'nin Doğu Roma devletine tâbi kılınmasında Leo Syrus'un dirilttiği Roma İmparatorluğu hayaletinin Ortodoks Hıristiyanlık içerisinde putlaştırılması en önemli etkendir; bilinçli ve tamamen istekli bir hareketti bu. Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurucusu olan Leo Syrus'un «Imperator sum et sacerdos» (3) sözünde Konstantin'in «Sezar ve Papa» olma iddiasını Jüstinyen'in hırslı dilinden işitmiş gibi oluruz. Leo imparatorluk hükümetinin üstün otoritesini ülkesinin büyük kısmında Kiliseye kabul ettirmişti; bu, iki buçuk yüzyıl kadar sonra Ortodoks Hıristiyan Uygarlığının çöküşüyle sonuçlanan ölümcül nedensellik zincirinin ilk halkası oldu.

Ortodoks Hıristiyan tarihinin tragedyasını incelediğimizde, Leo Syrus'un Kilise'yi devlet bünyesi içine alma eyleminin yıkıcı sonuçlarının iki ayrı şekilde ortaya çıktığını görürüz: Bunların biri genel, öbürü ise tikeldir.

Genel sonuç, Ortodoks Hıristiyan hayatında çeşitliliğe, esnekliğe, deneyciliğe ve yaratıcılığa varabilecek eğilimlerin durdurulması ve kısırlaştırılmasıydı. Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı'nın gelişmesine bu şekilde verilen zararın derecesini kabaca ölçmek istersek, Batı'daki kardeş uygarlığın, kendi büyümesinin aynı aşamasındaki, ama Ortodoks Hıristiyanlık'ta karşılığı olmayan çarpıcı başarılarına göz atabiliriz. Ortodoks Hıristiyan toplumsal

Levent Şahverdi Arşivi

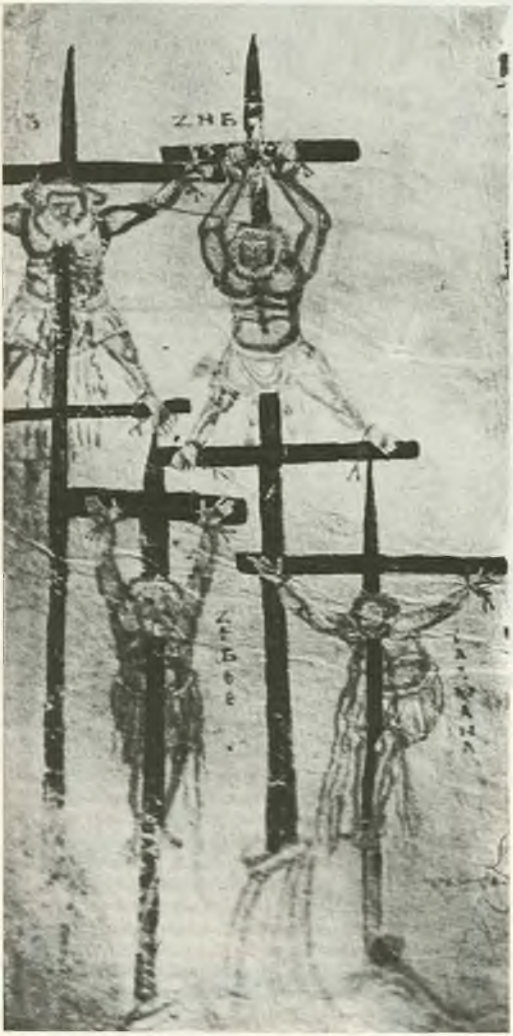
134 **Bahçede Izdırap** (1585), Bizans geleneğinin son varisi, Giritli sanatçı El Greco tarafından.

yapısının büyüme evresinde bir kere Hildebrand Papalığına benzeyen hiç bir şey göremiyoruz; ayrıca, ne yeni kurulan Batı'nın entelektüel faaliyet merkezleri olan Paris ve Bolonya gibi özerk üniversitelerin yükseliş ve yayılışlarına, ne de, yeni Batı'nın hayat merkezleri olan Orta ve Kuzey İtalya'daki ve Flandr'daki özerk şehir devletlerine rastlıyoruz. (1) Üstelik, ortaçağın Batı Kilisesi ile ve ortaçağın şehir-devletleriyle çatışan ve onlardan bağımsız olan Batı'nın feodalizm kurumu da Doğu'da —büsbütün yok denemese bile— etkili bir biçimde bastırılmıştı; ama imparatorluk iktidarı zayıflayınca Kilise gibi bu feodalizm de Ortodoks Hıristiyan dünyada gecikmenin verdiği şiddetle ortaya çıktı.

Ortodoks Hıristiyanlık Dünyasında hem feodalizmin, hem de Kilise'nin sonunda ortaya çıkmaları, hiç değilse bu iki alanda, Ortodoks Hıristiyan hayatının tarihin daha önceki bölümünde rastlanan görece kısırlığı ve monotonluğunun, Ortodoks Hıristiyan toplumsal yapısında canlılık veya yaratıcı kudret bulunmamasından değil, bu yetilerin yapay ve geçici olarak baskı altına alınmasından ileri geldiğini gösterir; çünkü, Ortodoks Hıristiyanlığın toplumsal manzarasına ekilen tohumlardan sadece bir tanesi —Sezar'la Papa'yı birleştiren Doğu Roma İmparatorluk kurumu— öylesine anormal bir hız ve şiddetle boy attı ki kardeşlerini tamamen geride bıraktı ve büyümelerine de engel oldu. Batı'da yeşeren çeşitli ve orantılı kurumlara karşılık Ortodoks Hıristiyanlığın manzarası acı bir uyumsuzluk gösteriyordu; bu da, çarpık büyümenin cezasıydı.

Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nun hemen hemen her yerde hazır ve nazır olan imparatorluk kâbusundan zaman ve mekan içinde kendini kurtarabildiği birkaç anda gösterdiği yaratıcı deha ışıltılarını gördüğümüz zaman, Ortodoks Hıristi-

Levent Şahverdi Arşivi

ORTODOKS HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜ
135 Dini tartışmaların yol açabileceği kanlı şiddet dokuzuncu yüzyıldan kalma bu İncil süslemesinde görülüyor. Sanatçı şüphesiz Paulusçuların yok edilmesi gibi olayların, Ortodoks Kilisesinin ideolojik meydan okumalara karşı hayal gücünden yoksun tepkilerin bilincindeydi.

yan Toplumu'nun sağlıklı biçimde büyümesine engel olan şeyin kısırlık değil de baskı olduğunu daha iyi anlarız.

Örneğin Batı Trakya'da, imparatorluk rejiminin ağırlığını olduğu gibi taşımak zorunda kalmayan bu bölgede, Ortodoks Hıristiyan Kilisesi Makedonya'daki Athos dağında bir üs kurarak imparatorluk gücüne bir karşı-saldırı hazırlama imkanını bulmuştu; daha uzaklardaki Kalabriya'da da Afrikalı Müslüman fatihlerin gelip Sicilya'daki manastırlarından kovdukları bir avuç Basil'ci keşiş, bu yıkık ve uyuşuk eyaleti düzgün ve canlı bir bölge haline getirmeyi başarmıştı. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda putperestleşen İngiltere'yi yeniden ele geçiren İrlandalı keşişlerin başarısına denk bir başarıydı bu. Kalabriya'daki bu manastır daha sonraları canlı bir dinî düşünce ve felsefe yuvası oldu ve ünlü Bizans dar kafalılığından çok daha ayrı bir çizgi izledi.

Doğu Roma imparatorluk rejimini zaman-boyutunda altederek ışıldayan, Ortodoks Hıristiyan yaratıcı dehasının parıltıları belki bunlardan daha da önemlidir. Bu yaratıcılığın belki de en şaşırtıcı örneği, sonradan cami ve şimdi de müze olan Kariye manastır kilisesinin on dördüncü yüzyıldan kalma mozayikleridir. İşte burada, imparatorluk başkentinin sınırları içinde, imparatorluk hükümetinin zayıfladığı bir anda ve Bizanslı sanatçının seçme imkanı bulduğu inatçı malzemeyle, aynı çağdaki İtalyan yağlı boya sanatının da aşamadığı bir hareket ve hayat yaratmayı başaran Ortodoks Hıristiyan sanatının sergisine bugün hâlâ bakabiliyoruz.

İki yüzyıl sonra, Ortodoks Hıristiyan Toplumu Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurşun gibi yükünden kurtulup Osmanlılığın cenaze kefenine büründükten sonra, ölmüş uygarlığın son bir ışıltısı gözümüze çarpıyor. Ortodoks Hıristiyan Girit adasında doğan ve «El Greco» adıyla tanınan Domenico Theotokopulos (İ.S. 1541-1614), Athoslu ikoncuların katı kurallarının antitezi sayılabilecek bir sanat anlayışıyla Batı Dünyası'na geldi. Ama, görünüşe karşın, El Greco yerli bir kaynaktan esinlenmiş olmalıdır, çünkü üslubu çağdaş Batı resim üslubundan o kadar farklıydı ki uzun bir süre anlaşılmaz bir **lusus naturae** (Tabiat ucubesi) olarak kabul edildi.

Bu olay bize Ortodoks Hıristiyanlığın almyazısında bir başka trajik özelliği hatırlatabilir. Bu talihsiz toplumun yarattığı iyi şeyler de, kötü şeyler de, genellikle başka bir toplumun kazanç hanesine geçmiştir.

El Greco'nun Roma'da ve Toledo'da çalışması gibi Kalabriya'daki Basil'ci keşişler de Batı'daki, henüz yerleşememiş Hıristiyanlığın gelecekteki

Levent Şahverdi Arşivi

hayrına çalıştılar. Modern Batı tarihinin ilk sayfalarında, Batı'nın, Hıristiyan kardeşinin çöken evinin yıkıntıları arasında bulduğu Helen Uygarlığı edebiyatının ortaya çıkışında, genç aynı komşu yararına, gene aynı bilinçsiz özgecilik örneğine rastlanır. Eğer Ortodoks Hıristiyan dindarlığı Helenizm-sonrası fetret döneminin fırtınaları ve depremleri sırasında ortak ana-kültürün bu değerli anıtlarını sebatla saklamasa ve Karolinyen rönesansıyla aynı kuşaklar sırasında başlayıp on beşinci yüzyıla kadar devam eden Bizans rönesansının hazine deposuna yerleştirmese, Batı bu verimli keşfi hiç bir zaman yapamazdı. Helen dehasının güçlü eserlerinin Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nun kucağında muhafazası ve dirilişi gene bu toplum için —sonradan çok etkili bir biçimde Batı Hıristiyanlığı için olduğu gibi— bir esinlenme kaynağı olmalı ve bu topluma kendi özgün eserlerini verdirtmeliydi. Batı'da Eskiler'le Yeniler arasında hüküm süren «Kitapların Savaşı» on yedinci yüzyıl boyunca devam ettikten sonra tartışılmaz bir biçimde Yeniler'in zaferiyle sonuçlandı; ama Ortodoks Hıristiyan Kültür tarihinde Helenizm'in dizginlerine karşı hiç bir zaman böyle bir kurtuluş savaşı verilemedi.

Dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlık'ta Helen kültürünün yeniden doğması da, Doğu Roma İmparatorluğu gibi, bir teşvik olacağı yerde yeni bir kâbus oldu. Ancak on beşinci yüzyıl İtalya'sının canlı zihnî ortamına aktarılmasıyladır ki bu güçlü zihnî kuvvet şurubu gerçek teşvik edici etkilerini ortaya koyabildi; böylece, sonuç olarak, Ortodoks Hıristiyanlık dindarca kültürel çabasını da Batı'daki kardeşi yararına harcamış oldu.

Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nun gene Batı'ya yarayan ünlü bir kötülüğü de Paulisyenleri yok etmesiydi (Paulisyenler, Hıristiyanlığın eski «adaptasyoncu» okulundan Ermenistan ve Küçük Asya'da sınırlı çevrelerde varkalabilmiş bir mezhepti). (5) Küçük Asya Hıristiyanlığın tohum yatağıydı ve bu tarihî işlevini yerine getirirken Küçük Asya yarımadası üzerine öylesine başarılı bir şekilde ekilen ürünlerden zengin bir deneysel çeşitlilik üretmesini de bilmişti. Bu Asya mirasının ilk meyvalarından biri bir yüzyıldan fazla süren çatışmalardan sonra baskı altına alınan ikonoklazm hareketiydi (İ.S. 726-843). Ama Asya'nın görenekere uymayan ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun metropoliten bölgelerinde böylece baskı altına alınan dinî ruhu Paulisyenlerde halen devam ediyordu; onun için, dokuzuncu yüzyıl içinde bir tarihte Paulisyenler İmparatorluk'la Abbasi Halifeliği arasındaki sahipsiz topraklarda bir çeşit militan, âhırzaman ermişleri cumhuriyeti kurdukları zaman, Küçük Asya'daki dağınık ögelere ikonoklazmın solan talihinden bağımsız bir derlenme noktası sunmuş oldular. Bu ilginç Paulisyen cemaatinin varkalmasına izin verilseydi, Ortodoks Hıristiyanlığın toplumsal mirasındaki, Kilise'yi resmen devlete tâbi kılan Doğu Roma rejimiyle uzlaşmayan canlı ögeleri koruyarak ve sonunda yeniden kazandırarak Ortodoks Hıristiyanlığın hayatını kurtarması mümkündü. Ortodoks Hıristiyanlığın dinî dehasını meydana getiren ögeler İstanbul'da İmparatorluk başkentinde ve Tefrike'de Paulisyenlerin karargahında kutuplaşmıştı. İkonoklazmın kesin olarak reddedilmesiyle ikonların statüsü üstüne çatışmalar sona erdirilir erdirilmez imparatorluk hükümeti Paulisyen sapmasını yeryüzünden kazımaya girişti; böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun hem teolojik, hem de askerî enerjisi çatışmaya girmiş oldu. Güçlerin bu kadar eşitsiz olduğu bir savaşta sonuç belki geciktirilir, ama değiştirilemez; 843'den 875'e kadar süren bir kavgadan sonra İstanbul'daki imparatorluk kovanının sahibi Tefrike'deki eşekarısı yuvasını dumana boğdu ve yok etti.

Doğu Roma hükümeti açısından bu büyük bir zaferdi; çünkü İmparatorluğun Paulisyenlere saldırırken gösterdiği şiddet, Paulisyen Cumhuriyeti'nin varoluşunun İmparatorluğun güvenliğini tehdit ettiği inancını yansıtır. İki rejim arasındaki ilke uyuşmazlığını düşünecek olursak, bu resmi görüşün haklılığına biz de inanabiliriz. Ama ayrıca, bu kavgada Doğu Roma İmparatorluğunun zaferinin, Ortodoks Hıristiyan Toplumu'nun yenilgisi olduğu yargısını da verebiliriz. Doğu Roma hükümeti Paulisyenleri yok ederken Küçük Asya'ya kötülük etmişti (aynı şekilde, Emevî Halifeliği'nin mirasına konan Hıristiyan devletleri Yahudileri ve Müslümanları kovmakla İspanya'ya kötülük etmiş, XIV. Louis Hügnoları kovmakla Fransa'ya kötülük etmiş, Nasyonal Sosyalist rejim Yahudilerle liberalleri kovmakla Almanya'ya kötülük etmişti). Üstelik, Paulisyenlerin Doğu Roma hükümetince ezilmeleri, Ortodoks Hıristiyanlığa Paulisyenlerin kabul ettikleri ikinci dinî anlayışa karşı bir bağışıklık da kazandıramadı.

İmparatorluk hükümetinin sürgün politikası sayesinde bazı Paulisyen grupları İ.S. 755 ile 757 arasında Trakya'da, İmparatorluğun Bulgaristan sınırında iskan edildiler. İ.S. 872'de Paulisyenlerin Tefrike'deki askeri harekât merkezleri de imha edildikten sonra kalanlar başka yerlere sürüldüler ve misyonerce çalışacak yeni alanlar buldular. Doğu Roma İmparatoru I. Basil'in onca emeğe mal olan biçme harekâtı, bir yüzyıl kadar sonra, Bulgar «ikici» sapma önderi Bogomil'in etkileri karşısında boşa gitmiş oldu. Bu önemli kişi, Bulgaristan'daki Ortodoks Kilisesi'nin İslav kökenli bir pa-

Levent Şahverdi Arşivi

laştığı aşılması güç bir engel Ortodoks Kilisesi için hiç bir zaman mesele olmamıştı. Batı Hıristiyanlığında, Kiliseyi kabul edenlerin yerli dilleri ne olursa olsun, Latince'nin tek ve evrensel dini dil olması daha baştan beri tartışmasız kabul edilmişti. Bu dil konusunda Batılı Kilise otoriteleri, yeni dindaşların bağlılığını kaybetme pahasına da olsa taviz vermiyorlardı. Batı'da Latince'nin bu tiranlığına karşılık Ortodoks Hıristiyan Kilisesi şaşılacak kadar liberal bir politika uyguluyordu. Yunan diline Latince için olduğu gibi bir dini tekel bağışlamak yoluna gidilmedi; hiç şüphe yok ki ayinleri mahallî yerli dile çevirtme politikası misyonerlik girişimi alanında Ortodoks Hıristiyanlığı Batı Hıristiyanlığına oranla çok daha avantajlı yapıyordu. Bu durumda, Batı Hıristiyanlığının misyonerlik alanında da Ortodoks Hıristiyanlığı geride bırakması büsbütün paradoksal görünmektedir. Bu paradoksu açıklamak için, Ortodoks Hıristiyanlığın dil konusundaki liberalizmiyle kazandığı avantajın bir başka aşılmaz handikapla karşılaştığını varsaymamız gerekir; işte aranmaya başlar başlamaz gözümüze çarpıyor bu handikap.

Ortodoks Kilisesinin misyonerlik çalışması Evrensel Patriklik Doğu Roma imparatorluk hükümetinin dünyevi otoritesine tâbi olduğu için sakatlandı. Çünkü Ortodoks Kilisesinin Doğu Roma devletine böyle köle olması, Ortodoks inancını kabul etmek isteyenleri acı bir ikilemle karşı karşıya bırakıyordu. Patriğin elinden Hıristiyanlığı kabul etseler ve onun ruhani adalet mekanizması içine girseler, böylece statülerinde yaptıkları değişiklik sadece dini inanç ve davranışlarında kalan bir değişiklik olmayacaktı. Patriğin ruhani adaletini kabul etmekle, aynı zamanda, Patriğin dünyevi efendisinin politik egemenliğini de kabul etmiş olacaklardı. Başka bir söyleyişle, ya atadan kalma putperestliklerini sürdürecekler ya da Hıristiyan dinini benimseyerek politik bağımsızlıklarından vaz geçeceklerdi. Bu koşullarda, ikinci seçmeyi yap-

ORTODOKS MİSYONU
136 Bizans İmparatoru III. Mihail ile İmparatoriçe, İ.S. 865'de Bulgar Boris Han'ın vaftizinde hazır bulunuyorlar; on dördüncü yüzyıldan kalma bir Islav el yazmasından.

Levent Şahverdi Arşivi

137 Bulgar-Roma Savaşları: 811'de Nikeforos'un seferi. Yukarıda, Ortodoks Hıristiyan İmparator I. Nikeforos süvarilerini savaşa sokuyor; aşağıda, Nikeforos'un yenilgisinden sonra, İmparator idamından önce alaya ve hakarete uğruyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Simon İmparatorluğu Patriğin Bulgaristan'daki yabancı ruhanî nüfuz alanına katarak bu zorunlu ve kaçınılmaz çözümü bulmaya çalışmış, ama başaramamış olduğuna göre, şimdi er geç sürecin tersine yoldan izlenmesi ve Bulgaristan'ın İmparatorluğa katılmasıyla kaçınılmaz politik birleşmenin sağlanması gerekiyordu. Böylece, Ortodoks Hıristiyan Dünyasındaki iki ana devlet, birinden biri ötekini yere serinceye kadar dövüşmek zorunda kaldılar. Yüzeysel bir bakışla bakıldığında Simon'un kişisel hırsı yüzünden Ortodoks Hıristiyanlığın başına bu belayı sardırdığı düşünülebilir. Ne var ki, felaketin temel nedeni Doğu Roma İmparatorluğunda Kilisenin devlete tâbi kılınmasıydı. Simon bu yüzden başlangıçta yanlış yola sapmış, sonra da bu yanılgının sonuçları kaçınılmaz ve geri alınmaz hale gelmişti. Tek bir toplumun kucağında birden fazla «totaliter devlet»e yer bulunamıyordu.

Karşılaşmanın birinci ravndı Bulgarların yenilgisiyle kapandı. Doğu Roma İmparatoru Yani Dzimiskes Bulgaristan'ın asıl çekirdeği olan doğu kesimini ülkesine kattı. Ama dört yıl içinde Bulgar devletinin kalıntılarının başına yeni bir hanedan geçti ve bunu izleyen yarım yüzyıllık savaşta —976'dan 1018'e kadar— Ortodoks Hıristiyan Toplumu yıprandı. İki rakip İmparatorun birinden birini elemenin mümkün olan tek yolu bayıltıcı yumruğun vurulmasıydı. Bu yumruğu, 1018'de, Doğu Roma İmparatoru II. Basil vurdu; böylece yüz yılı aşkın bir savaş pahasına Ortodoks Hıristiyanlığın bütünü tek bir imparatorluk yönetimi altında nihayet birleşebildi. (9) Üstelik, bu uzun süreli Roma-Bulgar didişmesinin asıl kurbanı da artık Doğu Roma İmparatorluğu bünyesine katılan eski Bulgar devleti olmadı; asıl kurban zaferi resmen kazanmış olan Doğu Roma İmparatorluğunun kendisiydi. 1071'de Selçuk Türkleri İmparator Romen Diyojen'i tutsak edip Küçük Asya'yı işgale başladıkları zaman Bizans'ın yazgısı belli oldu.

Bulgaristan, Doğu Roma boyunduruğundan kurtulmak için 1040 ve 1073'de iki vakitsiz çıkıştan sonra 1185-1187 arasında İmparatorluktan ayrılmayı da başardı. Ama Doğu Roma İmparatorluğu, askeri zafer kovalarken kendi başına bela ettiği toplumsal düzensizliklerden bir daha hiç kurtulamadı. Doğu Roma sınırları içinde Ortodoks Hıristiyan toplumsal yaşayışının bu çağda geçirdiği derin sarsıntı, birbirleri üzerinde çok kötü etkiler yaratan iki hastalığın patlak vermesine ve ilerlemesine yol açtı. Birinci hastalık tarımsal buhrandı; ikincisi de militarizmin azması; ikisi de uğursuzluk belirtisi sayılırdı, çünkü Ortodoks Hıristiyanlığın toplumsal yapısı sağlıklı günlerinde bu dertlerden tamamen uzak yaşamıştı.

Hıristiyanlık Çağının yedinci ve sekizinci yüzyılların dönüm noktasındaki Helenizm-sonrası fetret döneminin içinden doğan Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı son derece değerli bir toplumsal servete sahip olarak hayata başlamıştı. Sekizinci yüzyılda Doğu Roma İmparatoru olan Leo Syrus ile V. Konstantin'in çıkardıkları yasalar o günlerde Ortodoks Hıristiyanlığın, toprak mülkiyetinin az elde toplanması ve bunun sonucunda tarımcı toplumun bir avuç toprak beyiyle geniş serf kitleleri arasında kutuplaşması durumundan, aynı çağdaki Batı Toplumuna oranla çok daha uzak olduğunu gösteriyor. Oysa Roma İmparatorluğunun son günlerinde can çekişen Helen Uygarlığının öldürücü hastalıklarından biri de bu kutuplaşmaydı. Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı sonraki iki yüz yıl içinde herhalde biraz da bu sağlıklı tarım temeli sayesinde hızla gelişebilmişti. Ama Simon Han saltanatı sırasında (893-927) Doğu Roma İmparatorluğu ile Bulgaristan arasındaki savaşlardan sonra sinsi bir değişim baş gösterdi. Bu dönemde çıkan Doğu Roma yasalarında küçük tımar sahibini büyük toprak beyinin gasp amacını taşıyan saldırılarına karşı korumak için sürekli tedbir düşünüldüğünü görüyoruz. Bunları kanıt olarak kabul edersek, Justinyen'in altıncı yüzyılda Kapadokya'daki büyük toprak beylerine karşı çıkardığı yasalardan beri Merkezî ve Doğu Küçük Asya'da ilk olarak **latifundia** derdinin baş gösterdiği sonucuna varabiliriz. İki yasalar demetinin de, yorucu dış savaşları izleyen dönemlerde ortaya çıkması herhalde bir rastlantı olamaz. Savaşın savaşan ülke üzerinde en çok bilinen etkilerinden biri, servet dağılımının bozulması ya da zaten varolan bir dağılım bozukluğunun daha da artmasıdır. «Bulgar-öldüren» İmparator II. Basil'in saltanatı sırasında doruğuna ve aynı zamanda başarısız sonucuna erişen Doğu Roma tarım yasalarıyla Bulgar savaşları arasındaki bağlantı şüphesiz budur; savaşların süresi ve yorgunluğu arttıkça, toplumsal hastalığın başka ve daha şiddetli belirtilerinin de ortaya çıkması, bu görüşü doğrular. Bu belirtilerden bir tanesi, Küçük Asya'da Nikeforos Fokas'ın 963'deki başarılı darbesiyle başlayan, toprak beylerinin bir dizi isyan hareketidir. Bu saltanat düşkünlerinin imparatorluk tahtından şikayetleri —ya da ihtirasları— yurtseverlik duygularına baskın geldi. İmparatorluk hükümetine vergi ve asker veren Küçük Asya köylüleri de yabancılaştı. On birinci yüzyılda Selçuk Türkleri Küçük Asya'nın bağrına yerleşince köylüler imparatorluğun insafsız vergi memurlarından ve topraklarına el koyan mahallî beylerden kurtulduklarına çok sevindiler. Kitle halinde Türkleştiler, Müslüman oldular. Bu toptan dinî ve kültürel dönüş, köylülerin

Levent Şahverdi Arşivi

daha yeni Türk efendileri sahneye çıkmadan çok önceleri hem Doğu Roma'nın politik rejiminden, hem de Doğu Roma İmparatorluğunun bir kâbus gibi üzerine çöktüğü Ortodoks Hıristiyan Uygarlığından soğuduklarını, ona manen yabancılaştıklarını gösterir. Doğu Roma köylülerinin edindikleri deneyler o kadar acıydı ki, böyle davranmasalar asıl o zaman şaşmak gerekirdi. Köylü-askerler dişleriyle, tırnaklarıyla kazandıkları zaferlerle Küçük Asya'yı Müslüman istilalarının yıkımından kurtarmışlardı. Ama bu zaferlerin sonucunda ülke köylülerin kendileri için değil, mültezimlerle zorba toprak beyleri için yaşanılası bir yer olmuştu.

Doğu Roma tarım buhranı böyle bir felaketle sonuçlandıysa, bunda militarizm hastalığının katkısının da bir payı vardır. Simon'un megalomanisi zoruyla Doğu Roma hükümetinin istemeden girdiği Bulgar savaşları daha sona ermeden hükümet politikasını köklü bir biçimde değiştirdi; o kadar ki, ta öbür uçtaki sınırlarında Müslüman komşularına karşı saldırıya bile geçti. 926'da, Fırat'da toprak kazanmak üzere bir Doğu Roma birliği sefere gönderildikten sonra hükümet yüz yirmi beş yıl boyunca saldırgan bir politika izlemekte inat etti ve böylece savunma sistemini zayıflattı, dışarıdan gelecek saldırılara karşı açıklar verdi, Bulgar savaşlarının yarattığı iç gerilimleri şiddetlendirdi. Militarizm mikrobu —963'den 1025'e kadar subay-imparatorlar Nikeforos Fokas, Yani Dzimiskes ve Bulgar-öldüren» II. Basil bu tipin örnekleridir— İmparatorluğu gitgide artan bir hızla savaşlara sürükleyerek 1071'deki kaçınılmaz çöküntüyü hazırladı.

Toplumda ne denge, ne de güven bırakan bu tütuhat politikasına gözü dönmüş bir şekilde atılan Doğu Roma hükümeti eskiden İmparatorluğun kurtarıcı yanı olan ılımlılığı ve serinkanlılığı da kaybettiğini gösterdi; bu devlet adamı ruhu da elden gidince, Ortodoks Hıristiyanlığın hayatında her zaman bir kâbus gibi oturan kurum iyice dayanılmaz oldu. Ama Doğu Roma İmparatorluğunun eski anlayışını kendi antitezine çeviren ve böylece bu ölümcül sonucu yaratan şey, akıldışı bir talih oyunu ya da kötü bir şans ya da «tanrıların kıskançlığı» değildi. Dönüşüm dışsal bir rastlantıdan değil, içsel bir itkiden ileri geliyordu. Çünkü büyüyen bir toplumun genişlemesi doğaldır, Ortodoks Hıristiyanlığın toplumsal tarihinin özel koşullarında, genişlemenin, genişleyen toplumun sırtında zaten yük olan kâbusu büyütmesi de kaçınılmazdı. Aynı evde Roma İmparatorluğunun birden fazla hortlağının gezinmesine yer olmadığı için Doğu Roma İmparatorluğu ile kopyası olan Bulgaristan, Bulgaristan'ın Hıristiyanlığı kabul etmesinden hemen sonra kaçınılmaz bir şekilde bir ölümkalım savaşına tutuşmuşlardı. İki putlaştırılmış hortlak arasındaki bu kıyıcı kavgada Ortodoks Hıristiyan Uygarlığı yıkılıp gitti.

Doğu Roma İmparatorluğunun putlaştırılması olayı ile bunun sonuçları üstünde epeyce durduk, çünkü bu trajik hikâye, geçici bir kurumun putlaştırılmasının kötü sonuçlarını aydınlatmakla kalmıyor; bağlılığı bütünden bütünün bir parçasına ve tapınmayı Yaradan'dan yaratığa aktaran putperestliğin sapık ve günahkar yapısını teşhir ediyor. Ortodoks Hıristiyanlık sekizinci yüzyıldan sonra, Ortodoks Hıristiyan Toplumunun bütününe gösterilmesi gereken bağlılığı tek bir kuruma gösterdi: Doğu Roma İmparatorluğuna. Oysa bu kurum toplumsal hayatın sadece bir düzeyinde yer alıyordu ve oraya onu diken de kendisine tapan insanlar olmuştu. Onuncu yüzyıldan sonra, Ortodoks Hıristiyanlığın genişlemesi Yunanlılar gibi Bulgarları da Ortodoks Hıristiyan ağılı içinde kucaklayınca putperest toplumun tapındığı değersiz nesne büsbütün daralarak tekilden çoğullaştı ve kendi yüzeysel düzeyinde bile, bütün toplumu kapsayamaz duruma geldi. 927'den sonra Ortodoks putperestlerin bir politik fetişe karşı gereksiz bağlılıkları biri İstanbul'da, öbürü de Preslav'da merkezini bulan iki mahalli İmparatorluk arasında bölündü. Her iki İmparatorluk da evrensel bir yargılama alanını kutsal hakları olarak talep ettikleri için aralarında bir ölüm-kalım savaşının başlaması kaçınılmaz bir şeydi; putperestlerin evi böylece kendi içinde bölününce, artık ayakta durmasına imkan kalmadı. (1")

Levent Şahverdi Arşivi

25 Davut'la Golyat: Geçici Bir Tekniğe Tapınma

DEV-ÖLDÜRENLER
138 Yukarıda, Davut ile Goliath, on beşinci yüzyıl tahta oyması.
139 Vietnam gerilla savaşı, çağdaş karikatür.

Şimdi durup da tekniklere tapınma olayına bakacak olursak, savaş tarihinin, bu günahın işlenmesi karşılığında ciddî bir ceza alınan klasik forum olduğunu görürüz. Davut ile Golyat arasındaki efsanevî kavgayı (1) başlangıç noktamız olarak ele alınca, eski tarz askerî tekniklerle yeni oluşturulmuş askerî teknikler arasında aynı dramın, bir karşılaşmalar dizisi şeklinde yeniden sahneye konup yeniden oynandığını görürüz.

Golyat, İsrail ordularına meydan okuduğu ölümcül günden önce ağır mızrağı ve delinmez zırhıyla o kadar yüce zaferler kazanmıştır ki başka çeşitten bir silahlanma olabileceğini düşünemez ve kendisini kimsenin yenemeyeceğine inanır. Dolayısıyla o gün de düşmanlarına meydan okurken aralarından bir şampiyon seçip teke tek dövüşe göndermelerini buyurur; çünkü karşısına çıkacak kişinin de tepeden tırnağa zırhlı ve kendisi gibi mızraklı olacağını, ayrıca, Filistî kahramanının karşısına kendi silahlarıyla dövüşmeye çıkacak İsrail kahramanının kendisi için kolay bir lokma olacağını düşünür. Bu iki fikir Golyat'ın kafasında o kadar köklü bir şekilde yer etmiştir ki, Davut'un herhangi bir zırh giymeden üzerine doğru koştuğunu ve elinde de bir sopa olduğunu görünce korkacağı yerde gocunur, düşmanının bu görünüşteki hazırlıksızlığına karşılık seslenir: «Ben köpek miyim ki bana değneklerle geliyorsun?» Bu çocuğun küstahlığının çocukça bir delibozukluk değil de, tam tersine, dikkatle düşünülmüş bir manevra olduğunu Golyat akıl edemez (Golyat kadar Davut da, Golyat'ın kendi alanında Golyat'ın dengi olamayacağını anlamıştır, onun için Saul'un ısrarla verdiği zırhları geri çevirir); Golyat, değneksiz elde sallanan sapanı da görmez, çoban heybesinin içinde ne gibi belaların gizli olabileceğini de aklından geçirmez. Böylece bu talihsiz Filisti trikeratos (üç boynuzlu tarih-öncesi gergedan) tantanalı bir yürüyüşle ilerler ve zırhsız alnını, küçümsediği düşmanı daha kendi, şimdiye kadar hep öldürücü olmuş mızrağının menziline girmeden, bir tek seferde canını alacak olan sapan taşına hedef eder.

Bu klasik öykü bir yandan, silahlanma yarışının tarihinin de ağır ağır sergilediği felsefî bir doğruyu bütün zamanlar için özetlerken, bir yandan da tarihî bir dönüm noktasını belgeliyor; aslında bireysel zırhlı savaşçı tek bir rakibe yenilmedi, falanksa (düzenli askerî birlik) yenildi. Falanksın özü de kendisini meydana getiren askerlerin donanımlarından ibaret değildi, bireysel savaşçılardan meydana gelme barbar sürüyü alıp, bir askerî ku-

Levent Şahverdi Arşivi

ruluş haline getiren disiplindi; böylece, falanks, düzenli hareketleriyle, eşit sayıda ve eşit derecede iyi silahlı kişilerin birleşik olmayan çabalarının on kat fazlasını kolayca başarabiliyordu.

İlyada'da müjdesini veren kıvılcımlarını belli belirsiz seçtiğimiz bu yeni askeri teknik, İkinci Messeno-Isparta Savaşı sırasında (İ.Ö. 650-620) savaş baskısı altında kalıplanan Isparta falanksı biçiminde tarih sahnesine kesin olarak girmişti; ama falanksın zaferi kesin olmadı, çünkü Ispartalılar İ.Ö. 431-404'deki Atina-Peloponez Savaşındaki zaferlerinden sonra «küreklerine yaslanıp dinlenmeyi» tercih etmişler ve dolayısıyla falanks da az sonra yeni tekniklerle karşılaşarak yıkılmıştı. Atina'nın çöküşünden otuz üç yıl sonra bu galip Isparta falanksının kendisi de bozguna uğratılmıştı: 390'da Atinalı peltastlar (hafif silahlı piyade), 371'de ise bir Tebai kolu tarafından. Bu kol, derinlik, ağırlık ve vuruş gücünün eşitsiz dağılımı sayesinde eski disiplin kazancını yeni şaşırtma ögesiyle geliştiren önemli bir taktik yenilikti. Ama Isparta falanksı gibi Atina ve Tebai teknikleri de kendi zaferlerinin kurbanı oldu. Çünkü İ.Ö. 338'de bir Makedonya birliğinin darbesi karşısında her ikisinin de eski zaferleri buhar olup uçtu. Çünkü bu Makedonya birliğinde birbirlerinden iyice ayrılmış olan hafif savaş öncüsü ile falanks üyesi, ağır süvariyle ustaca bütünleştirilerek tek bir savaş gücü haline getirilmişti. II. Filip ve İskender komutasındaki Makedonya ordusunun yenilgiye uğrattığı askeri Güçler listesi gerçekten uzundur. Ama Lucius Aemilius Paullus'un İ.Ö. 168'de, Pydna'daki zaferinden sonra söylediği, «Makedonya falanksı gözünün gördüğü en korkunç ve ürkütücü manzaraydı» (2) sözü, bu birliğin gücünün daha da inandırıcı bir kanıtı oluyor.

Paullus'un yenilgiye uğrattığı Makedonya birliğine övgüsü, aynı zamanda, ölüm darbesini indiren Roma birliğinin efendisinin, düşmanın cesedi başında söylediği cenaze nutkuydu. Daha beş kuşak önceki Atina, Tebai ve Akamenya birlikleri Filip ile İskender'in Makedonya ordularıyla nasıl başa çıkamadılarsa, o zamana kadar yenilmeyen tekniklerine karşı kısır bir hayranlık besleyen Makedonyalılar da Roma'ya karşı duramadılar. Pers İmparatorluğunu oldukça rahat bir şekilde fethettikten sonra Makedonyalılar «küreklerine yaslanıp oturmuşlar» dı; onlar böyle dinlenirken Roma Aníbal'le korkunç mücadelesinden elde ettiği deneyleri İ.Ö. 197'de Cynoscephalae ve sonra Pydna savaş meydanlarında sonuca vardırarak savaşma sanatında devrim yapıyordu. Roma lejyonu Makedon falanksını yendi, çünkü Makedonya'nın hafif piyade ile falanksı bütünleştiren tekniğini ilerletmişti; bu sistem eğitimi ve donatımı tamamen ay-

140 Hoplite savaşçıları, bir kabartmadan ayrıntı, İ.Ö. 400.

141 Yunan falanksı, İ.Ö. yedinci yüzyıl sonlarından bir vazo parçası.

142 Roma ve Sarmatya süvarileri; Trayan sütunundan ayrıntı.

Levent Şahverdi Arşivi

143 İ.S. ikinci ya da üçüncü yüzyıldan katafrakt (Zırhlara bürünmüş kargılı).

rı, hattâ birlik olarak da birbirinden ayrılmış iki güç arasında çok ince ve hassas bir işbirliği sağlanması temeline dayanıyordu. Son derece uzmanlaşmış iki birlik arasındaki bu ince işbirliği dengesi bir kere bozulacak olursa —örneğin, Cynoscephalae'de sis ve Pydna'da yer yarıkları gibi denetlenemez etkenler yüzünden bozulmuştu— birlik de kopuyor, daha hareketli ve etkili bir düşman karşısında tutunamıyordu. Makedonya ordusunun bu önemli zayıflığına karşılık Anibal-sonrası Roma ordusu —İ.Ö. 216'da Cannae'deki felaketten sonra eski tarz falanksa bağlı kalmaktan vaz geçmişti— üstün derecede bir esneklik geliştirmişti; bu üstünlük, herhangi bir asker ya da birliğin ister hafif savaşçı ister zırhlı piyade rolü oynayabilmesini ve bir taktikten öbürüne istediği anda geçebilmesini sağlayan yeni tip bir diziliş ve donanıma bağlıydı. Bireycilikle talimin avantajlarını bileştiren bu esneklik, olgunlaşmış Roma askeri dehasının karakteristik yanıdır. Her lejyonerde hafif piyadenin hareketliliğiyle zırhlı piyadenin karşı konulmazlığını birleştiren ve bu tekniği cumhuriyet re-

144 Süvariye karşı süvari: Ağır zırhlı Memluklerin on dördüncü yüzyılda görünüşü.

Levent Şahverdi Arşivi

jiminin son yüzyılı içinde kullanarak —ve kötüye kullanarak— öğrenip ustalaşan yetenekli generaller elinde incelten Roma ordusu, ateşli silahların icadından önce piyadenin elde edebileceği en yüksek derecede etkililiği kazandı.

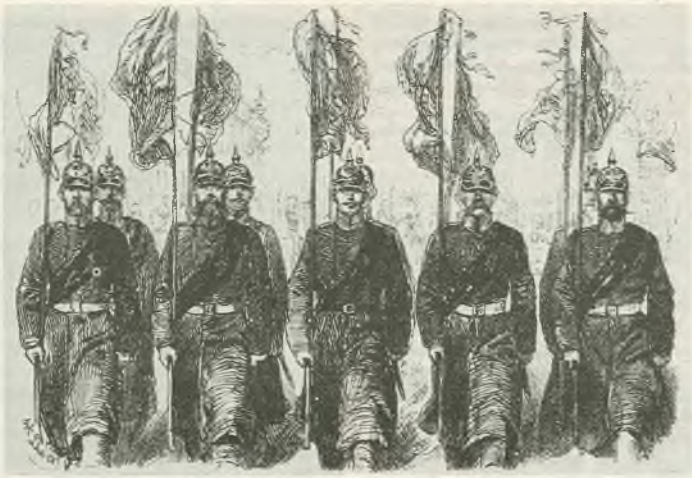
Ama, tam da bu kusursuzluğa eriştiği anda, lejyoner, bir çift silahlı süvari karşısında uğradığı uzun yenilgiler dizisinin ilkiyle karşılaştı. Bu süvariler, sonunda piyadeyi savaş meydanından silecek olan oklu süvariyle kargılı ve baştan aşağı zırhlı süvariydi. Carrhae'de (İ.Ö. 53) savaşı kazanan oklu süvariler Pharsalus'daki klasik piyade çarpışmasını beş yıl önceden haber veriyorlardı, ama aynı zamanda, beş yüzyıl sonra Adrianopolis'de (İ.S. 378) lejyoneri nihaî yenilgiye uğratan zırhlı ve kargılı süvarinin de öncüsüydüler. Bu korkunç savaşta Roma ordusu kendi geleneksel askerî tekniğine fazla güvendiği için yenildi: Gotik düşmanlarının basit bir taktik tuzaklarına kurban giden Valens'in lejyonerleri «bir sıradağda patlayan gökgürültüsü gibi» tepelerine inen (3) ve sıkışık, çaresiz Roma saflarında görülmemiş kayıplar verdiren düşman ağır süvarisine karşı dayanamadılar. Romalılar, bundan altı yüzyıl önceki, piyadelerinin Anibal'in ağır süvarisinin insafına kaldığı Cannae savaşında öğrendikleri dersleri unutmuşlardı; daha önceki Makedonya falanksları gibi onlar da «kürekliere yaslanmışlardı»; sonunda, Anibal'in birliklerinden daha da korkunç Şark tipi bir ağır süvari karşısında yenilip gitmişlerdi. Roma Cannae'den beri lejyonerin Doğulu süvariler karşısında pek tutunamadığını görmüyor değildi —İ.Ö. 53'de Crassus'un, İ.S. 260'da Valerian'ın, İ.S. 363'de Julian'ın büyük yenilgileri— ama piyade tekniğinde yeni bir yaratıcı ilerleme yapmamıştı. Lejyonu düzeltmeden, kaderine bırakmışlardı; Edirne'de felakete uğrayınca da, yenilen lejyoneri büsbütün kapı dışarı ettiler ve yeniden kurdukları ordularına zaferi kazanan zırhlı süvarinin kopyasını koydular. Akıllarına bundan daha orijinal bir şey gelmiyordu artık.

Zırhlı süvari, Asur'un ağır zırhlı piyadesiyle Göçebelerin oklu süvarilerinin yozlaşmış bir bileşimiydi, ama daha üzengi icad edilip, eyerden düşmeksizin kargısıyla hedefi vurması mümkün ol-

145 Ateşli silahlara karşı pala: 1798 Piramidler Savaşı'nda Mısırlı süvari ve Fransız piyade

Levent Şahverdi Arşivi

146 Prusya safları geçitte, 1871.

mazdan önce de, egemen duruma gelmişti. Askeri teknik üzerindeki bu egemenliğini bin yıl sürdürdü ve bütün bu süre boyunca şaşırtıcı bir tekdüzelilik içinde Avrupa ve Asya'nın her yerinde görüldü; ama bu alanın genişliği, daha şimdiden uğursuz bir geleceği işaret etmeye başlamıştı. Bu bölüm sona ermeden, zırhlı süvari kendi kendisinin levha-zırhlı bir kopyası haline gelmişti. Davut ile Golyat arasındaki efsanevi çarpışmanın bir tekrarı olan Nahr Beşir (İ.S. 1258) savaşında Iraklı ağır zırhlı süvariler teke tek dövüşte hafif silahlı ve hareketli Moğol okçu süvarilerine yenildiler. Bu Moğollar Güney-Batı Asya'da uzun zamandan beri tanınan ve korkulan tipik Göçebe istilacılardı. (4) Ama onların zaferleri de kısa ömürlü oldu, çünkü nasıl eski falanks üyesi zırhla talimi bileştirerek başarıya eriştiyse yeni Süvari çağında da bireyci Moğol kahraman Mısır Memluklerinin disiplinli ağır süvarileri karşısında kısa sürede yenildi. Memlukler, İ.S. 1250'deki Mansure savaşında tekniklerinin gelecekte egemen olacağını göstermişlerdi. Burada Ermiş Louis'nin Frank ordusu, disiplinli müfreze düzenini bozarak kişisel şeref kazanmaya çalışan şövalyelerin düşüncesizce bireycilikleri yüzünden ağır bir yenilgiye uğramıştı. (5)

Böylece on üçüncü yüzyılın sonuna doğru Doğu Akdeniz'de kimse Memluklerin karşısına çıkamaz oldu; Pydna sonrası Roma ordusu gibi rakipsizdi Memlukler; ama Pydna ile Edirne arasında geçen beş yüzyıl içinde Romalıların yaptığı gibi Memlukler de «küreklerine yaslanıp dinlendiler», durgunluktan gelen zayıflama işaretlerine kulak asmadılar, İ.S. 1798'de de yeni bir teknikle donanmış eski bir düşmanın baskınına uğradılar. Ermiş Louis'nin düzensiz şövalyelerinin tanınamayacak kadar değişmiş mirasçıları, Napoleon yönetimindeki Fransız kuvvetiydi bu gelen. 1516-17 arasında Osmanlı yeniçerilerinin zaferi piyade tekniklerini yeniden canlandırır gibi olmuş, sonra, on sekizinci yüzyılda Mısırlı Memlukler Osmanlı egemenliğine karşı kısmen toparlanarak bağımsızlık kazanmışlardı, ama bütün bunlar Memluklere «ne bir şey unutturmuş ne de bir şey öğretmişti». (6) Askeri gelenekleri taşlaşır, taktikleri ve donanımları yozlaşırken, Batı Dünyası disiplinli piyade kuvveti tekniğini yeniden keşfederek güçlendiriyor ve artık ateşli silahlarla donatıyordu. Devrim-sonrası Fransa'nın halktan devrişip eğittiği karışık ordu artık çöküntüsünün son aşamasını yaşayan Osmanlı yeniçeri kuvvetinin iyi kötü bir kopyasıydı; 1789'da, Fransızlar Mısır'ı alarak Osmanlıların 1516-17 başarılarını tekrarlamaya hazır bir durumdaydılar. Murat Bey'in kendilerine körcesine güvenen kuvvetlerine karşı Fransızların utandırıcı zaferi dört buçuk yüzyıllık onulmaz durgunluğun felaket sonuçlarını açık seçik ortaya koydu.

Şimdi yıkım zincirimizi zırhlı piyadelerin ilki olan Golyat'ın zırhlı süvarilerin sonuncusu olan Murat Bey'e kadar getirdik. Daha sonraki, daha iyi tanıdığımız halkalar üstünde fazla durmamız gerekmez. Ateşli silahlar çağında Batıda geliştiren yeni piyade tekniği statik kalmadığı gibi, tek bir Batı

Levent Şahverdi Arşivi

ulusunun sürekli tekelinde de kalmadı. Fransız levée en masse'ının (kitle halinde saldırı) Prusya'nın küçük ama son derece profesyonel ordusuna karşı başarısı, yenilen gücün disiplini sayı fazlalığıyla bileştirme şeklini alan yeni zorlamayı başarmakta Fransızlardan daha ileri giden bir askeri ve siyasi dehalar topluluğu yaratmasına yol açtı. Bunda o kadar başarılı oldu ki Prusya'nın 1806-07 savaşındaki yenilgisinin acısı 1813-14 **Befreiungskrieg** ile tamamen çıkarılmış oldu. Fransızlar bundan hiç ders almadıkları için 1871'de daha da ağır bir bozguna uğradılar; ama sonunda Prusyalılar zaferleri için, Fransızların yenilgileri için çektiğinden daha fazla sıkıntı çektiler. Kendi başarısının parlaklığından gözleri kamaşan Prusya Genel Kurmayının strateji kuruculuğu işlemez oldu, sonuç olarak Prusya savaş makinası ülkenin o zamana kadar görülmemiş ölçüde bir kuşatma altına alınmasına yol açarak 1914-18 savaşını kaybetti. O zaman, Batılı Müttefikler siper savaşı ve iktisadi abluka teknüklerindeki başarılarına körce güvenerek, Hitler'in ordularında gelişen yeni mekanize hareketlilik tekniğinin ne büyük bir tehdit olduğunu göremediler. Hitler orduları 1939-40'da ikinci bir **Sitzkrieg** bekleyerek rahat rahat oturan hasımlarının bu hayallerini yıktı ve onları bu yeni temel üzerinde savaşı kabul etmeye zorladı. O zamandan beri, kitlesel mekanikleşmenin kendisinin de meydan okumaya uğradığını görüyoruz. Bir yanda, atom savaşının kişilik-dışı makinaları karşısında büyük çapta insan seferberliği tarihe karışıyor; bir yandan da, teknik bakımdan çok daha yüksek düzeyde bir askeri Gücün bir noktada yoğunlaştırılmış kaynak ve kuvvetleri, donanımı çok daha geri, ama kendi seçtikleri bölgede ve kendi seçtikleri koşullarda savaşmasını çok iyi bilen bir avuç gerilla çetecisiyle karşı karşıya geldiğinde tamamen güçsüz kalıyor. Böylece daha eski çağlarda olduğu gibi bizim zamanımızda da çöküntüyle tapınma arasındaki bağlantının pek çok örneği vardır; özellikle son örneğin de gösterdiği gibi, kötülük kişilerin, nesnelerin veya tekniklerin içinde yatan herhangi bir nitelikten ileri gelmiyor, doğrudan doğruya putlaştırma ediminden doğuyor.

26 Roma Papalığı: Zafer Sarhoşluğu

Koros-hybris-ate tragedyasının göründüğü en genel biçimlerden biri de zafer sarhoşluğudur. Bu ölümcül ödülü kazanmak için girişilen mücadele silahlı bir savaş da olsa, manevi güçler arasında bir çatışma da olsa, sonuç değişmez. Manevi alanda kazanılmış bir zaferin kötü sonuçlarının belki de en dikkate değer örneği, Papalık kurumunun uzun ve hâlâ devam eden tarihinin bir bölümünde görülür.

İ.S. 1046'da başlayıp 1870'de kapanan bu bölümde Hıristiyanlığın ruhanî başkanı iki kere kendi yönetim merkezinde dünyevî bir hükümdara boyun eğmek zorunda kaldı. 1046'da İmparator III. Henri, Sutri Konseyi'nde üç rakip Papayı birden Papalıktan indirdi ve kendi adayını onların yerine oturttu; 1870'de ise Kral Victor Emmanuel'in askeri birlikleri Roma'yı zaptettiler ve Papalığın Vatikan dışındaki son toprak egemenliği kalıntılarını da elinden aldılar. Bu iki felaketi birbirinden ayıran sekiz yüz yıl içinde ise ortaçağ **Respublica Christiana**'sının muhteşem kuruluşuyla bu yüce manevi başarının trajik çöküşü görüldü. Böylece talih çarkı tam üç yüz altmış derece dönmüş, Papalığı olağanüstü bir yenilgiden olağanüstü bir zafere ulaştırmış, sonra gene zaferden yenilgiye götürmüştü. Bu en büyük Batı kurumunu yıkan silah da Papalık Romasının dış düşmanları tarafından yapılmadı: Papalık kendi inatçı elleriyle kendine karşı dövdü o silahı.

On birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Toskanalı Hildebrand Roma'ya yerleştiği zaman, kendini Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkık bir ileri karakolunda bulmuştu. Bizans Toplumunun yozlaşmış bir kolunun yönteminde olan şehir askeri bakımdan savunmasız, ahlaki bakımdan da tamamen müflisti. Hildebrand ve ondan sonra gelenler, bu aşağılık ve yabancı şehirde Batı Hıristiyanlığının baş kurumunu yaratmayı başardılar. Hildebrand'ın Papalığını, dinî yetkiyle dünyevî yetkiyi birbirine karıştıran, örneğin başrahip Hrihor'un kurduğu Tebai rejimi gibi başka kurumlarla karşılaştırmak için çalışılmıştır, ama Papalığın bu **Respublica Christiana**'sında, özelliklerini benzetme ve analojiyle anlatmayı imkansızlaştıran bir benzerlik var. En iyisi olumsuz terimlerle anlatmak, örneğin daha önceki bir bölümde baktığımız [1] Doğu Roma İmparatorluk rejiminin tam karşıtı olarak... Zaten Papalık ona karşı bir toplumsal tepki ve manevi protestoydu; böyle bir anlatım belki Hildebrand'ın başarısını en uygun şekilde verir. Papalığın Roması, insanların kalplerine Antoninlerin İmparatorluğundan daha iyi sahip çıkan ve maddi düzeyde bile, Batı Avrupa'da Augustus ya da Marcus Aurelius

Levent Şahverdi Arşivi

147, 148 Roma Kilisesi'nin alçakgönüllülüğü ve debdebesi. Beşinci yüzyıldan bir Roma mozayiği Kilise'yi kendi halinde bir kadın olarak resmediyor; on üçüncü yüzyılda mücevherler takınmış bir imparatoriçe haline gelmiş.

lejyonlarının hiç bir zaman ayak basmadığı geniş bölgelere yayılan, yüce bir imparatorluk kurdu. Büyük fedakarlıklarla sınırını Ren'den Elbe'ye kadar genişleten ve böylece Augustus'un da gücünü aşan bir şeyi başaran Karloman'ın ülkesinden de genişti Papalık; çünkü Karloman bile Manş ya da Baltık denizlerinin ötesine geçememişti; oysa ortaçağ Papalığı, Karloman'dan iki yüzyıl önce Büyük Gregory'nin Papalığından beri İngiltere'de manevî egemenliği ele geçirmiş, sonra İskandinavya'nın manevî fethini tamamlamaya girişmişti. Karloman'ın ölümünden iki yüzyıl kadar sonra İskandinavya'dan başka Polonya ve Macaristan'ın Papalığa bağlanması da tamamlandı.

Papalığın bu fetihleri bir bakıma Papaların sınırlarını genişlettiği Papalık Cumhuriyeti'nin anayasasına bağlıydı; çünkü bu anayasa düşmanlık ve direnç yaratmıyor, güven ve sevgi duygularını uyandırıyordu. (2) Papalığın **Respublica Christiana**'sı, ruhanî merkeziyetçilik ve tekdüzelikle siyasî çeşitlilik ve yetki farklılığını bileştiren bir sistem üzerine kurulmuştu. Ruhanî iktidarın dünyevî iktidara üstünlüğü anayasa öğretisinin ana noktalarından biri olduğu için, bu bileşim birlik sorununu vurguluyor, ama öte yandan, yeni yetişmekte olan Batı Toplumunu, büyümenin onsuz edilmez koşulları olan özgürlük ve esneklik ögelerinden de yoksun kılmıyordu. Aslında Papalığın ruhanî otoritesini ortaklaşa tanımak demek, Batı Hıristiyanlığının toplumsal birliğini kabul etme anlamını da içinde taşıyordu ve bu durum, Papalığın boyunduruğunu sırtlanan herhangi bir mahallî topluluğun siyasî bağımsızlığını da belli ölçüde garantiliyordu; ayrıca Papalık boyunduğu, on birinci yüzyılda henüz hafif bir yük sayılırdı. Papalık yöntemiyle doğrudan doğruya ilişki kurdukları ve böylelikle Batı Hıristiyan Toplumu içinde hak sahibi birer üye olarak tanındıkları içindir ki Hıristiyanlığı yeni kabul eden barbar Macaristan ve Polonya krallıkları **Regnum Teutonicum** (Töton Birliği) tarafından zaptolunmak ve yutulmak tehlikesini atlatabildiler; oysa eskiden Saksonlar Karloman tarafından zorla «Hıristiyanlaştırılmış», İrlandalılar ve Prusyalılar da daha sonraki yüzyıllarda İngiliz krallığı ve Töton Birliği tarafından gene zorla uydulaştırılmıştı. (3) İngilizler gibi Macarlar ve Polonyalılar da Papalık sayesinde, siyasî bağımsızlığını kaybetme bedelini ödemeksizin, Batı Hıristiyan toplumunda üye olmanın toplumsal ve kültürel yararlarından nasiplendiler. Gene büyük ölçüde Papalık yönetimiyle bir çıkar birliği kurulabildiği için Lombardiya'nın şehir devletleri İmparator I. Frederick'e karşı siyasî bağımsızlıklarını haklı gösterebildiler ve İmparator II. Frederick'e karşı da bunu devam ettirebildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Ortaçağ Papalığının mahallî bağımsız devlet özlemlerine karşı tavrı oldukça liberaldi; Pepen, Karloman ve Matilda'nın ard arda yaptıkları bağışlara dayanarak ruhanî yetki dışında dünyevî yetki de istediği Orta İtalya bölgelerinde bile mahallî devletçiklere karşı yumuşak davranıyordu. Şehirlerin şehir-devletlerine dönüşmesi hareketi ilkin Lombardiya'da baş göstermiş ve Romagna, Marches, Umbria bu yolu izlemişlerdi. Hareket Lombardiya'dan İtalya'nın başka bölgelerine yayılınca Papalık bu eğilimi anlayışla karşıladı. İ.S. 1198'de III. Innocent Toskanya'da yeni kurulan şehir-devletleri ligasını resmen tanıdı, ayrıca Pisa'yı da ligaya katılmaya teşvik etti. Bu hayırhah tavır, Papalığın metropoliten bölgesi olan **Ducatus Romanus** (Roma Dükalığı) için bile geçerliydi. Bu bölgede Papa, yeni doğan Tivoli, Tusculum ve Viterbo'nun yurttaşlık haklarını Roma'nın saldırgan yurttaşlarına karşı koruyordu. Şehirleşme hareketi 1143'de Roma'da, militan ve devrimci bir biçimde patlak verdiğinde, Papalık yönetimi onunla da uzlaşmakta gecikmedi. 1143'deki Roma ayaklanmasını 1145'de yeni cumhuriyetle Papa III. Eugenius'un antlaşmaları izledi; 1188'de III. Clement'in Papalığı sırasında bu antlaşma metni düzeltildi ve yenilendi.

Batı Hıristiyan Dünyasında prenslerle şehir-devletlerin çoğunluğunun hiç mırın kırın etmeden Papalık egemenliğini tanımalarının nedeni, Papanın o sıralarda dünyevî iktidar alanına ayak atma emelleri beslediğinden şüphe edilmemesiydi. Bu çağda Papalık yönetimi toprak üzerinde egemenlik kazanma yarışına girmiyordu, ne çağdaş İstanbul İmparatorları gibi toprak egemenliği tekelinde iddiası vardı, ne de Büyük Otto gibi. Batı'daki Kutsal Roma İmparatorlarının Fransa, İngiltere ya da Leon'un bağımsız krallarıyla ilişkilerinde yaptıkları gibi, kendilerine öncelik tanınmasını istiyorlardı. Tamamen genel bir ölçüde, tamamen ruhanî karakterde bir yetki kullanıyorlardı; bu yetki herhangi bir toprak egemenliği yetkisinden apayrı bir düzeydeydi ve bu düzeyde kaldığı sürece mahallî politik özgürlükler için bir tehlike yaratmıyordu. Papalık hierokrasisi, en parlak döneminde, toprak hırsına karşı usta devlet adamlarına yakışır bir kayıtsızlık gösterirken, bir yandan da Bizans'ın Papalık Romasına getirdiği çeyiz olan yönetim yetisini enerjik ve girişken bir tarzda kullanıyordu. Ortodoks Hıristiyanlıkta bu yeti Roma İmparatorluğunun mezardan çıkarılan hortlağına bir töz koymak için kullanılmış, yani bir zorlamanın hizmetine koşulmuş, böylece yeni doğan Ortodoks Hıristiyan Toplumu dayanılmaz derecede ağır bir kurumun kâbusu altında ezilip gitmişti; ama **Respublica Christiana**'nın Romalı mimarları yönetim yeteneklerini, yeni bir plana göre, daha geniş temeller üzerinde yükselecek daha hafif bir bina yapmaya hasrettiler. Papalığın örümcek ağının incecik telleri on birinci yüzyılda ortaçağ Hıristiyanlığını bütün kadar parçalar için de hayırlı bir birliğin içine zorlamadan çekti; bu incecik ipek gibi tellerin sertleşip Batı Toplumunun büyümesini durduran ve çarpıtan demir zincirler haline gelmesi daha sonraki bir olaydır.

Papalığın bu yaratıcı çalışmasında hayatî yaratıcı güç şüphesiz ki ne yönetim yetisi, ne de toprak egemenliği tuzağından kaçınabilme başarısıydı. Roma yönetiminin bu çağda Papalığın koruyucu kalkanı altında bir Hıristiyan Cumhuriyetini yoktan var edebilmesinin temel nedeni, Papalığın büyüme aşamasında genişleyen bir toplumun manevî önderliğini bilinçli bir şekilde omuzlamasıydı. Hildebrand'ın Papalığı Hıristiyan pleblerin söze dökülemeyen özlemlerini dile getirdi ve örgütledi. Onları tek tek bireylerin ya da dağınık azınlıkların hülya ve kuruntuları olmaktan çıkararak üstün değerde, yerleşmiş bir yetkiye dayanan ortak davalar haline getirdi. Hıristiyan Cumhuriyetinin zaferi, rahipleri yasa dışı evlilik ve malî yozlaşma gibi iki büyük ahlakî çöküntüden arıtma, Kilise'nin hayatını dünyevî İktidarların müdahalelerinden ve Doğulu Hıristiyanlarla Kutsal Ülkeyi Müslüman Türklerin pençesinden kurtarma kampanyaları arasında kazanıldı. Ama Hildebrand Papalığının bütün eserleri veya en iyi eserleri bunlardan ibaret değildi. Hildebrand zamanındaki büyük Papalığın başlıca erdemi, soylu şeylerin tohumlarını keşfetmek ve böyle bir ürünün hasadını toplamayı bilmesiydi; bu deha, haçlı seferine çıkan Kilise militanının «kutsal savaş»larında değil, üniversiteler ve tarikatler gibi umut veren kurumları verimli bir şekilde çekip çevirmekte ya da Batı Hıristiyan Dünyasının en seçkin yeteneklerini Papalık yönetiminin hizmetine toplamakta kendini gösteriyordu.

Hildebrand'ın Papalığının yıkılışı da doğuşu kadar olağanüstü bir manzaradır; çünkü yükselirken sahip olduğu bütün erdemler, çökmeye başladıktan sonra kendi kendilerinin tam antitezi olurlar. Maddî güce karşı manevî özgürlük için savaşan ve kazanan ruhanî kurum, şimdi kendisi, Batı Hıristiyanlığının toplumsal yapısında söküp atmaya çalıştığı hastalığa yakalanmıştı. Bir zamanlar kutsal şeylerden kazanç sağlamaya karşı savaş açan Papalık şimdi bütün dünyasındaki papazlara, herhangi bir dünyevî İktidardan almayı yasakladığı ruhanî tercihler için Roma'ya haraç verip makbuz almasını öğütlemeye başlamıştı. Manevî ve fikrî ilerlemenin beyni ve cephesi olan Roma Kuria'sı (Papalık Divanı) —manastır hayatını yeni yüksekliklere eriştiren azizler ve üniversiteleri yarat-

Levent Şahverdi Arşivi

PAPANIN GÖSTERİŞÇİLİĞİ

149 Ata binmiş Papa, Roma'nın imparatorluk geleneğinden alınma bir egemenlik motifiydi. On üçüncü yüzyıldan, «Konstantin'in Armağanı»nı gösteren bir freskte İmparator, Papa I. Sylvester'e Roma'nın egemenliğini bağışlıyor, sonra da onu şehre götürüyor.

makta olan bilginler için bir kuvvet kaynağıydı bu meclis— şimdi bir manevî muhafazakârlık kalesi haline gelmişti. Mahallî dünyevî türediler, yani Batı Hıristiyanlığı Dünyasının yükselen yöresel devletlerinin prensleri, Papalığın, kendi otoritesini etkili kılmak için ustaca geliştirdiği malî ve idarî araçların ürünlerinden, bunların aslan payından, Hıristiyan Cumhuriyetinin egemen ruhanî iktidarını yoksun kılıyorlardı. Küçük bir bölgede siyasî egemenliğe sahip olmak da bu kaybın acısını giderecek bir avuntu değildi. Başka herhangi bir kurum, Tanrı'nın düşmanlarına, küfür etmek için bu kadar çok fırsat verdi mi tarihte? (5) Hildebrand Papalığının çöküşü yaratıcılığın yazgısı incelememizde şimdiye kadar karşılaştığımız en aşırı **peripeteia** olayıdır. Bu, nasıl ve niçin oldu?

Nasıl olduğu, Hildebrand'ın kariyerinde kayda geçmiş ilk işlemde sezinlenir.

Roma Kilisesi'ndeki yaratıcı kişiler on birinci yüzyılda bir Hıristiyan Cumhuriyeti kurarak Batı Dünyasını anarşiden kurtarmaya çalışırken, politik bir dünya düzeni kurarak uluslararası anarşiyi ortadan kaldırmaya çalışan biz bugünkü vârislerinin karşılaştığı ikilemle karşılaşmışlardı. Amaçlarının özü, fiziksel zor yerine manevî otorite rejimini getirmekti, şiddete karşı mücadelelerinde en üstün zaferlerini kendilerine kazandıran silah, manevî kılıçlarıydı. Hildebrand İ.S. 1076'da İmparator IV. Henri'yi tahttan indirir ve afaroz ederken fiziksel zora hiç baş vurmamıştı; ama Papa'nın kanatlı sözlerinin manevî etkisi, İmparatorun Alpler-ötesi uyruklarını öylesine sarstı ki birkaç ay içinde Henri Canossa'ya geldi. Ama başka durumlarda, yerleşmiş fiziksel zor rejimi manevî kılıcın darbelerine hiç kulak asmayabiliyordu; işte böyle durumlardan birinde Roma Kilisesinin Militanı Sfenks bilmecesine cevap bulmak zorunda bırakıldı. Tanrı'nın askeri, artık ilerleyememek pahasına manevî olmayan silahları kullanmaktan kaçınmalı mıydı? Yoksa Tanrı adına Şeytana karşı savaşırken düşmanın kendi silahlarını mı kullanmalıydı? Çünkü düşmanı siperinden söküp atmanın tek yolu onu kendi barutuyla ateşlemekti. Ama bu iki yoldan hangisi gerçek Hıristiyan imanına uygundu?

Reform yapmak isteyen Papa VI. Gregory İ.S. 1045'de Papalık görevini üstlendiğinde, soru çok âcil ve pratik bir biçimde karşısına çıktı. Bir reform aracı olarak hizmet görecekse, Kutsal makamın etkili bir biçimde örgütlenmesi gerekiyordu; örgütlenmek için para gerekliydi; ama gerekli kaynaklar yoktu; çünkü eski Papalığın **Patrimonia petri** gelirleri **Patrimonia** ile birlikte ortadan kalkmıştı, hacıların bağışladıkları ise Sen Piyer Kilisesinin altarından, **Ducatus Romanus**'un serseri soyluları tarafından çalınıyordu. Böyle dinî yerde yapılan hırsızlığın Papalık ve Hıristiyan Cumhuriyeti çıkarlarına zarar verdikten başka, kendi başına da kötü bir suç olduğu tartışma götürmez bir gerçekti. Bu hırsızların herhangi bir manevî uyarıya kulak asacakları da yoktu. Şu halde, bu apaçık olayda zora zorla karşılık vermek haklı gösterilebilir miydi? VI. Gregory, Hildebrand'ı kendine **capellanus** (şapel papazı) tayin ettiği zaman bu sorunun cevabı verilmiş oldu; çünkü Sen Piyer Kilisesinin altarını da, üzerine yığılan armağanları da korumak, **capellanus**'un işiydi; Hildebrand hemen asker toplayıp serserileri zor-

Levent Şahverdi Arşivi

150 On beşinci yüzyıldan bir resimde aynı motif tekrarlanıyor: İmparator Friedrich Barbarossa, 1177'de İmparatorla Papa'nın uzlaşmasından sonra, papalık otoritesine boyun eğdiğini göstermek için Papa III. Alexander'i Roma'ya götürüyor.

la kapı dışarı ederek bu görevini yerine getirdi.

Hildebrand görev başında bu ilk adımını attığında eyleminin içsel ahlakî özelliği henüz belirsiz ve yorumlanması güçtü. Ama kırk yıl sonra, son saatlarını yaşarken, işin gerçek özü biraz daha gözle görünür hale gelmişti. İ.S. 1085'de, Salerno'da, sürgünde bir Papa olarak ölüm döşeğinde yatıyordu, zamanla Sen Piyer Kilisesi altarının basamaklarından yayılarak bütün Batı Hıristiyanlığını kaplayan askerî mücadelede yardımcı olmaları için kendisinin çağırdığı Normanlar Roma'daki kutsal makamını yakıp yağma etmişlerdi. Hildebrand ile IV. Henri'nin fiziksel çatışmalarının doruğu, iki yüzyıl sonra IV. Innocent'le II. Frederick arasında ölümüne girişilecek çok daha korkunç mücadelenin habercisi gibiydi; IV. Innocent'in Papalığı sırasında ise Hildebrand'ın davranışının anlamı daha açık olacaktı. Zora zorla karşılık verme alternatifini seçmekle Kiliseyi yeni bir yola sokmuştu Hildebrand; bu yeni yolda düşmanları olan Dünya, Beden ve Şeytan, Yeryüzüne indirmeye çalıştığı Tanrı Kentine karşı zaferi kazanacaklardı.

Papalık, ruhlardan kovmaya çalıştığı fiziksel şiddet ifritine yakalandıysa, bu, öteki Papalık erdemlerinin de niçin kendi karşıtları olan kusurlara dönüştüklerini açıklar. Çünkü manevî kılıcın yerine maddî kılıcın konması, başka her şeyin birer yan sonuç olarak izleyeceği ölümcül ve temel değişimdir. Bir zamanlar kutsal şeylerden para kazanmayı yasaklayan Papalık şimdi vergi sistemi kuruyor, bunu geliştiriyordu, çünkü Papalık Maliyesi sürekli para talep ediyordu, çünkü Papalık ile İmparatorluk arasında sürekli tekrarlanan savaşlarda para

151 Papa III. Nicholas ile konuşan Dante, Papalığı tamahı ve müsrifliği dolayısıyla kınıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

152 PAPALIĞIN ALÇAKGÖNÜLLÜLÜĞÜ Papa VII. Greguar'ın Roma'dan kovuluşu. Greguar'ın en yüksek dinî ve dünyevî kudreti eline geçirebilme çabaları onu İmparator IV. Henry ile sürekli çatışmaya sürükledi. 1077'de Kanossa'da barıştılar, ama Henry sonradan Greguar'ı Papalık tahtından indirdi, Greguar, güney İtalya'da sürgünde öldü.

153 Kendi kendini «İsa'nın vekili» olarak tayin eden III. Innocent; Roma'da, eski Sen Piyer'deki bir portre.

gerekliydi; Papalık bir gün Avignon'da rakip dünyevî güçlerden birine teslim olunca, Batı Hıristiyan Dünyasında Papalığın zamanla kendine kazandığı idarî ve malî kudretin tamamını bu mahallî dünyevî prenslerden birinin ergeç ele geçireceği de artık belli olmuştu. Papalık Kutsal Roma İmparatorluğu ile ölümüne çatışması sonucunda takatını kaybedince kendini mahallî dünyevî devletlerin insafına bıraktı, onlar da, ortaçağ tarzı savaşmak için edindiği ağır zırhlarını yağma ettiler. Papalığın bu yağmacılardan bulduğu tek avunma, mahallî dünyevî prenslerin Papalıktan yağmaladıkları şeyler karşılığında lutfen izin verdikleri küçücük bir toprak egemenliğiydi. Bu yeni toprak egemenliği dağıtımına boyun eğen —ya da boyun eğmek zorunda kalan— Papalık artık karşı konulmaz bir gelgit üzerinde sürüklenmeye kendi kendini mahkum etmişti. Reform şokundan sonra Papalığın muhafazakârlık tavrına saplanmasında da, şüphesiz, artık kendi kaderini kendi belirleyemediğinin, dalgaya kapılıp sürüklendiğinin bilincinde oluşunun da psikolojik etkisi vardı. Gönüllü insiyatif gücünü kaybettiğine göre, güvenliğini durgunlukta arıyordu. Böylece yalnız Protestan Reformunun teolojik ve hiyerarşik yeniliklerine karşı gözünü yummakla kalmadı, modern Batı fiziksel bilimlerinin yeni keşiflerini ve modern Batı toplumsal felsefesinin yeni fikirlerini de görmezlikten geldi.

Belki şimdi, Papalığın nasıl bu olağanüstü **peripeteia** akıbetine uğradığını biraz olsun cevaplandırabildik. Ama olaylar dizisini betimlerken aynı zamanda nedeni açıklayamadık. Papalığın her alanda çöküşünün manevî kılıç yerine maddî kılıcı tercih etmesinden ileri geldiği tezimizde haklı olabiliriz, bu ölümcül değişimin Hildebrand'ın kamu hizmeti hayatında attığı ilk adımla başladığını söylemekte de haklı olabiliriz. Ama Hildebrand'ın zora zorla karşılık verme yolundaki ilk kararının bütün Hildebrand girişiminin yıkımına yol açtığı bir olgu olarak ortaya çıksa ve kanıtlansa bile, bu, olanın **a priori** böyle olmak zorunda olduğunu kanıtlamaz. Tek başına bir Hildebrand tragedyası, manevî amaçlar için maddî araçlar kullanmanın tehlikeli bir oyun olduğu yolundaki basmakalıp sözü kanıtlar sadece. Ama tehlikeler karşısında yaşamak, hayatta olmanın kaçınılmaz koşullarından biridir. Ayrıca tehlikeli manevralara baş vurulursa yenilginin kesinleşeceğini gösteren bir ahlakî yasa da yok. Hildebrand olayında bir felaket olduğunu göstermek yetmez, niçin sorusuna da cevap vermemiz gerekiyor.

Ortaçağ Papalığı niçin kendi araçlarına köle oldu, niçin, maddî araçlar kullanmakla, o araçları kullanmasının gerekçesi olan manevî amaçlara erişmekten vaz geçerek kendi kendine ihanet etti?

Levent Şahverdi Arşivi

Papalığın nihaî yenilgisinin nedeni, görülüyor ki, başlangıçtaki zaferin o zaman tahmin edilemeyen sonuçlarından doğuyor. Zora zorla karşılık vermenin tehlikeli oyunu bu durumda ölümcül bir sonuç verdi, çünkü bir kere, oyun fazlasıyla başarılı olmuştu. Kutsal Roma İmparatorluğu ile mücadelelerinin ilk aşamalarında bu tehlikeli manevranın kendilerine kazandırdığı başarıların büyüsüne kapılıp sarhoş olan Papa VII. Gregory ile onu izleyenler zor kullanmakta direttiler, bu işi aşırıya vardırdılar, sonunda araç amaç haline gelerek kendisini kullananların yolunu şaşırttı. VII. Gregory, Kilise reformunda önüne engel çıkardığı için İmparatorlukla savaşıyordu, ama IV. Innocent iki yüzyıl sonra İmparatorluk iktidarını yıkmak için İmparatorlukla dövüştü. Hildebrand Papalığının çöküşü koros-hybris-ate dramının son derece trajik bir temsiliydi.

Bu Leitmotiv'in işleyişini iki yoldan doğrulayabiliriz: Oyundaki ilk ve son sahnelerini karşılaştırarak ya da bir bütün olarak olay örgüsünü analiz ederek.

Örneğin bir Kutsal Roma İmparatorunun toplantıya çağırdığı bir Kilise konseyinde üç rakip Papa adayının çıkıp konuştuğu, dışarıdan bakınca benzer, ama içeriden bakınca farklı sahneleri, adaylardan ikisinin sahte bulunup kovulmasını, üçüncüsünün ise makamından çekilmeye zorlanmasını düşünün. İ.S. 1046'da İmparator III. Henri'nin topladığı Sutri Sinodu tarafından bu şekilde makamından vaz geçmeye zorlanan Papa, VI. Gregory idi; 1415'de de, İmparator Sigismund'un himayesi altında toplanan Konstans Konseyinde Papa XXIII. John aynı akıbete uğradı. Dışarıdan bakılınca iki sahne arasında hiç bir fark yok gibidir, ama iki protagonist arasında bir ahlak ve dünya görüşü farkı vardır ki, arada geçen dört yüzyılın Papalığı nasıl bir ahlakî çöküntüye uğrattığını iyi gösterir. Papa VI. Gregory dünyevîlikle ilgisi olmayan, aziz yaradılışlı bir adamdı, Papalık görevini değersiz vaftiz oğlu Papa IX. Benedict'den kurtarmak için parayla satın almış ve böylece teknik açıdan, kutsal şeylere para katma suçunu işlemişti. VI. Gregory'nin mahkum edilmesi, bütün Batı Hıristiyanlığının öfkesini uyandıran bir adaletsizlikti; nitekim Hildebrand da bu nedenle hayatını Kiliseyi keyfî «Sezar-Papalık» yönetiminden kurtarmaya adamıştı. Ama bu adlî adaletsizlik ediminin kurbanı hiç sızlanmadan yargıyı kabul etti ve onayladı. Konstans Konseyinin Papa XXIII. John olarak karşılarına almak zorunda kaldıkları, «İnsanlığın en soysuzu» (6), condottiere (ücretli asker) Baldassere Cossa ise hiç de böyle bir kişi değildi. «Kaçtı ve tutuklanarak geri getirildi; hakkındaki en kepaze suçlamalar açığa çıkarılmadı; İsa'nın vekili sadece korsanlıkla, cinayetle, ırza geçmeyle, cinsel sapıklıkla ve aile içi cinsel ilişkiyle suçlandı.» (7) Dört yüzyıldan biraz kısa bir süre içinde dünyeviliğin zehiri herhalde iyi işlemişti ki iki sahne arasında bu kadar keskin bir karşıtlık olabilmişti.

Bir Papanın silah zoruyla Güney İtalya'yı istila ettiği, şerefsiz bir yenilgiye uğradığı ve derdinden öldüğü bir çift benzer sahne daha var tarihte. Birinci sahnede, Papa IX. Leo, Normanlar tarafından İ.S. 1053'de bozguna uğratılıyor; ikinci sahnede ise Papa IV. Innocent İ.S. 1254'de Manfred karşısında yenilgiye uğruyor. Dıştan bir bakışa göre, galiplerin elinde Leo, Innocent'e oranla daha kaba bir zulme uğramıştı; ama iki olayı gerekçeler ve zihnî tavırlar açısından değerlendirirsek, daha büyük ahlakî yenilgiye uğrayanın Innocent olduğunu görürüz. Papa Leo, hem Doğu hem de Batı İmparatorlarının dünyevî güçlerinin de yardımıyla, tamamen düşük seviyeli bir haydut ve serseri çetesine karşı bir polis harekatı yürütüyordu. Kalbini kıran da yenilgisi değil, kendi davasını benimsemiş insanla-

154 Aziz Francis'in koruyucusu IX. Greguar, eski Sen Piyer'deki bir mozayikte.

Levent Şahverdi Arşivi

rın boğazlanması oldu. Oysa IV. Innocent, yenilgiye uğramış ve ölmüş bir düşmanın oğluna karşı savaş açmıştı ve bu düşmandan o kadar nefret ediyordu ki bu amansız kan davasını ikinci ve üçüncü kuşaklara kadar sürdürmeye hazırdı. Babasının saldırgan ihtiraslarından vaz geçmiş, sadece huzur içinde oturup rahat etmekten başka bir şey düşünmeyen bir prensi babasından kalma krallığından kovmak üzere savaşa girmiş ve bu savaşı düşmanının ülkesinde yürütememenin acısından ölmüştü. Askeri açıdan Leo'nun da, Innocent'in de seferleri yaklaşık olarak aynı şekilde sonuçlandı, ama iki girişim ahlaken kıyas kabul etmez; bu ahlakî uçurum da arada geçen iki yüzyıl içinde Papalığın geçirdiği manevî yozlaşmanın bir göstergesidir.

Bu karşılaştırmalarda varlığını sezebildiğimiz **koros-hybris-ate**'nin işleyişi, oyunu bir bütün olarak ele alıp olay örgüsünü incelediğimizde daha da açık seçik görülür. Birinci perde İ.S. 1046'da, Hildebrand'ın kamu görevinde attığı ilk adımlarla açılır; Hildebrand, Batı Hıristiyan Dünyasının bitkisel uyuşukluğundan uyanmaya başlarken Papalığın karşısına ne gibi bir meydan okuma getirdiğini anlamış ve kabul etmiş bir kişiydi. Ancak sefaletten duyuları körelmiş bir toplumda —Karloman kuşağının alacakaranlığından Büyük Otto'nun şafağına kadar Batı Hıristiyanlığı bu durumdaydı— ahlakî önderlik, Roma Papalık makamı gibi, tarihinin o sefil döneminde, kendini iyiden iyiye rezil etmiş bir kurumun eline bırakılabilirdi. Batı Dünyası manevî uyuşukluğundan sıyrılıp bir bütün olarak daha iyi bir hayatı aramaya başladığı zaman Papalık makamı iki alternatifle karşı karşıya kaldı: Ya o çağın ahlakî merdiveninin en alt basamağından bir sıçrayışta en üst basamağına tırmanacak ya da o günkü çürümüş durumunda boyunduruğa kıstırılmış olarak kalacak ve krallığının sayılıp parçalanıp Medlerle Perslere sunulduğunu seyredecekti. (8) İşte bu anda Hildebrand, Kilisenin, Batı Dünyasının manevî önderliğindeki iddiasını kesinleştirmek gibi muazzam bir göreve aday olarak ortaya çıktı; otuz yıllık dev çalışmalardan sonra imkansızı başardı. 1075'e kadar, Batı Dünyasında rakiplerin cinsel ve mali yozlaşmalarına karşı yürütülen ikili savaş kazanılmıştı; zaferi kazanan da, daha bir yüzyıl önce, düşüklüğüyle Batı Kilisesinin en büyük skandallarını yaratan Roma Papalık makamının ahlakı azmiydi. Papalığının üçüncü yılındaki bir zafer anında Hildebrand kaçınılmaz olsa da, ardından felaket getireceğinden şüphe edilemeyecek bir adım attı. İ.S. 1075'de Hildebrand savaş cephesini sağlam alan olan metres tutma ve dinden para kazanma işlerinden, hiç de sağlam olmayan resmî tayin alanına genişletti.

Belki mantıken, tayinler konusundaki çatışma, metres tutma ve dinî işlerden para kazanma konusundaki çatışmanın kaçınılmaz sonucu olarak haklı gösterilebilir; yalnız bunun için, bu üç mücadele de Kilisenin kurtarılması yolundaki tek mücadelenin ayrı görünümleri olarak ele alınmalıdır. Görevinin bu çetin dönüm noktasında Hildebrand da Kiliseyi Venüs ile Mammon'a kölelikten kurtarmanın, dünyevî İktidara politik bağımlılıktan kurtuluş sağlanmadıkça, boşuna kaybedilmiş zaman olduğuna inanmış olabilir. Kilise bu üçüncü prangadan kurtulmadıkça, İnsanlığın yeniden doğuşu için girişmesi gereken kutsal işlerden alıkonmuş olmayacak mıydı? Ama bu iddia, Kilise ile dünyevî İktidar arasında sahici ve verimli işbirliği imkanının 1075'de gerçekten tamamen ortadan kalkıp kalkmadığı sorusunu sormayı zorunlu kılıyor. Bu soru sorulduğunda, en az iki nedenden ötürü, kanıtlama zahmetine Hildebrand'ın girişmesi gerekiyor.

Bir kere, ne Hildebrand ne de partizanları —1075'de Hildebrand'ın dünyevî iktidar tarafından dini tayin yapılmasını yasaklayan fermanından ne önce ne de sonra— Kilisenin ruhanî yöneticilerinin seçiminde dünyevî otoritelerin oynayacak meşru bir rolleri olduğunu inkar etmeye kalkışmamışlardı. İkincisi, 1075'de tamamlanan otuz yıllık süre boyunca, eski metres tutma ve dinden para kazanma sorunları çatışmasında Kutsal Roma İmparatorluğu ile Roma Papalık makamı el ele çalışma imkanı bulmuşlardı. Bu koşullarda, rahip tayini konusunda dünyevî otoritenin müdahalesini sınırlamak ya da yasaklamak yolunda kararlı bir politikaya ihtiyaç duyulması en azından tartışılabilir bir şeydi. Zaten Hildebrand 1075'de ipleri koparmaya karar vermiş olmasaydı, yeni ve verimli bir işbirliği dönemini başlatabilecek yeni bir uzlaşmaya varılması mümkündü.

Hildebrand'ın yaptığı işin ciddiyeti, onu izleyen felaketin boyutlarından da kolayca anlaşılıyor. Hildebrand bu tayin sorununda, otuz yıldır Papalığa kazandırdığı manevî prestijin tümünü kumara soktu. İmparator IV. Henri'nin Alpler-ötesi bölgesindeki **Plebs Christiana** (Hıristiyan Plebler) üzerindeki vicdanî etkisi de, Sakson silahlarının da yardımıyla, İmparatoru İ.S. 1077'de Canossa'ya getirecek kadar kuvvetliydi. Canossa olayı imparatorluk onuruna belki de hiç bir zaman kendini tamamıyla kurtaramadığı bir darbe vurmuş olabilir, ama bu manevî zaferi izleyen olay bir sonuç değil, bir yenilemeydi; yani Hildebrand'ın iki yıl önce başlattığı savaşın yenilenmesi. Bundan sonraki elli yıl içinde meselenin yatıştırılmasına çalışıldı, ama çatışma Batının toplumsal yapısında bir yara gibi kaldı ve buhranlar ne zaman sıkıştırsa yeniden açılma eğilimi gösterdi. Hildebrand'ın 1075'de tutuşturduğu ateş yüz yıl sonra hâlâ alev alev yanıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

155 **Aziz Francis, Bayan Yoksulluk ile evleniyor.** Eski manastır mezhepleri için yoksulluk nefsi körletme rejiminin doğal bir parçasıydı; ama Francis yoksulluğu, İsa'nın hayat yönetiminin ideal biçimi olarak seçti.

Levent Şahverdi Arşivi

156 Papalık Jübilesi'ni başlatan VIII. Boniface; Arnolfo di Cambio'nun yaptığı söylenen bir heykel.

157 Tahttan indirilen Papa XXIII. John'un yerine geçen V. Martin; bronz madalyon.

Tragedyanın ikinci perdesi Papa III. Innocent'in zamanına (İ.S. 1198-1216) raslayan bir dinlenme süresi ile açılır. Almanya iç savaş sonucu ikiye ayrılmış, Sicilya'nın çocuk kralı Frederick de Papa'nın velayetine girmiştir; bu durumda genç Papa, Hildebrand'ın hayal ettiği şekilde Hıristiyan Cumhuriyetinin Başkanı rolünü oynayacak fırsatı bulmuştu. III. Innocent gerçekten de Hildebrand Papalığının Süleyman'ı ya da Kanuni Süleyman'ı ya da Harun Reşid'i olmayı becerdi. Parlak bir roldü bu, Papa da doğrusu rolünü iyi oynuyordu; ama Innocent'in papalığı gerçekte, yüzeyden göründüğü kadar kazançlı olmadı. Bir eylem adamı olarak hiç şüphe yok ki soylu bir kişiydi; ama bu soyluluk azıcık bir **hybris**'le lekeleniyor ve biraz da kalın-kafalılıkla kütleşiyordu. Haçlı seferi silahını kullanış tarzı, yargılarında yanılma payının önemli olduğunu gösterdi. Hohenstaufen Hanedanıyla ve İmparatorla ilişkisi, ayrıca, kuşağının en büyük insanı olan Aziz Francis'e karşı tavrı da bu noksanını açığa vurur.

Innocent Papa olur olmaz Suriye'de Eyyubi kuşatması altında kalan Frank beyliklerinin kurtarılması için haçlı seferi açmak yolunda vaız vermeye başladı. Ama bu girişim tamamen ters sonuç verdi, çünkü Batılı Hıristiyan haçlı ordusu ilk hedefinden vaz geçerek seferi Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan kardeşlerine karşı anlamsız ve yakışıksız bir kampanya haline getirdi. Bu acı durum karşısında. Innocent, Batı Hıristiyanlığının şerefine rezilce bir leke sürüldüğünü görerek büyük bir perişanlığa düştü ve gerçekten idealist olduğunu inandırıcı bir şekilde gösterdi. Ama soylu bir ruha sahip olduğuna inandığımız içindir ki, 1204 dersinden topu topu dört yıl sonra, hem de yabancı Ortodoks Hıristiyanlık diyarında değil de Languedoc'da, yani kendi Hıristiyanlık alanının merkezinde, gene Hıristiyanlara karşı Hıristiyanların seferini düzenlerken görünce, büsbütün şaşıyoruz. Fransız Haçlılarının İstanbul'u yağma etmesi karşısında büyük üzüntü duyan Papa, bu Fransız ruhani uyruklarının, hem bu sefer Papa'dan da resmen izinli olarak, Batı **Respublica Christiana**'sının en zengin eyaletlerinden birine salıverildiklerinde daha az hayvanca davranacaklarına mı inanıyordu? Innocent, kendi eliyle serbest bıraktığı korkunç şiddet ve kötülük kuvvetlerini bu sefer bir önceki seferden daha iyi denetleyebileceğine mi inanıyordu?

Innocent haçlı seferlerini çocukça bir beceriksizlikle yüzüne gözüne bulaştırdı, ama aynı beceriksizlik İmparatorluk ve Hohenstaufen sorunlarını ele alışında da görülür. İmparatorluk kavgasında Hohenstaufenlere karşı tarafa körlemesine katıldı, ama sonra kendi desteklediği aday, Brunswickli Welf Otto, imparatorluk tacını elde edince il-

Levent Şahverdi Arşivi

kin Papaya kazık attı. Bu durumla karşılaşan Innocent bula bula, daha önce bir Hohenstaufen'i kovmak için desteklediği Welf'i kovmak için bir Hohenstaufen'i kavgaya sokma çaresini buldu. Bununla da kalmadı. Bu işe aday olarak Sicilya tacını zaten başında taşımakta olan bir oğlanı seçti; Bu çocuk Innocent'in yardımıyla İmparatorluk tahtına da gerçekten oturabilseydi, babası Henri'nin, Roma Papalığını iki ateş arasında bırakma tasarısını gerçekleştirebilecek duruma gelebilecekti. Gerçi Innocent 1216'da ölürken genç Frederick'e yemin ettirmiş, imparatorluk tacını alırsa Sicilya tacını oğluna devredeceğine dair söz almıştı, ama bu söze uyulması için ortada herhangi bir garanti yoktu. Böylece Innocent, on sekiz yıl önce son derece rahat politik koşullarda eline teslim edilen büyük kurumu Roma'nın eski düşmanları olan İmparatorların, IV. Henri ile Frederick Barbarossa'nın vârisine bırakıyordu.

Innocent himayesi altına aldığı iki insanın da kişiliğini sezmeyi becerememişti, ama aynı sezgi yoksunluğunu Aziz Francis'e karşı tavrında daha da açık şekilde görürüz; burada, kalm kafalılıkla **hybris** arasındaki çizgiyi çekmek de zordur. Innocent'in bu ermiş kişiye karşı ilk tepkisi olumsuzdu, sonradan fikrini değiştirdiyse bunun da sorumlusu Innocent değil Assisi Başpiskoposu ile, Innocent'in Kuria'sında Francis'in tek koruyucusu olan geleceğin Papa IX. Gregory'siydi. Innocent'in soğukluğu Francis'in büyüklüğünü anlamamasından mı ileri geliyordu, yoksa buna karşı kayıtsız olmasından mı? Çağının en derin manevî hareketine karşı kayıtsızlığı işlere dalmış bir insanın unutkanlılığını mı, yoksa bir aristokratın kibrini mi yansıtıyordu? Haydi şimdilik Innocent'in durumunu kesinleşmemiş sayalım ve **hybris** suçundan beraat ettirelim, ama ortada bir başka olay daha var ki burada bu suçlama geri alınamaz. Daha öncesi Papalar kendilerine «Piyer'in Vekili» demekle yetindikleri halde Innocent «İsa'nın Vekili» ünvanını aldı. Bu, meslekdaşı Perhizci Yahya İstanbul'da kendini «Evrensel Patrik» ilan ederken **Servus Servorum Dei** (Tanrı'nın hizmetkârlarının hizmetkârı) ünvanını alan Büyük Gregory'nin alçakgönüllülüğünden kesin bir kopmaydı. Hildebrand'ınki gibi III. Innocent'in karar yanlışlığı da, en iyi sonuçlarıyla karşılaştırılarak anlaşılabilir; çünkü Innocent'in Papa olmasıyla ortaya çıkan rahatlama onun ölümünden sonra sürmedi. Bunu Papalıkla İmparator II. Frederick arasında patlak veren ve şiddeti bakımından Papalıkla İmparatorluk arasında olagelmiş bütün savaşları geçen savaş izledi; bu savaş Batı Avrupa'da Batı Toplumunun şafağından beri benzeri görülmemiş bir yıkım ve sefalet yarattı.

Papalık tragedyasının üçüncü perdesi, 13 Ara-

158 Pinturicchio, **Aeneas Silviuss Basel Konseyine Yola Çıkarken;** Papa II. Pius'un hayatını canlandıran on duvar resminden birincisi. Siena, 1505-07.

159 Basel Konseyinin mührü. Papalık otokrasiyi elden bırakmamaya çabalarken, Konsey Hareketi ard arda birçok yenilgiye uğramıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1250'de açılır; bu, II. Frederick'in ani ve vakitsiz ölümünün tarihidir. Şimdi Papa IV. Innocent'in temsil ettiği (İ.S. 1243-54) Papalık Batı Hıristiyan Dünyasında barışın yeniden kurulması için bu fırsatı fırsat bilecek mi, yoksa Frederick'in sülalesine karşı açılan kan davası acı sonuna kadar sürdürülecek mi? Bu yeni çağ Anibal Savaşının korkunç sonuçlarına aldırış etmeyen Innocent üç yıl önce, Frederick ya da oğullarından herhangi bir Kral ya da İmparator kaldıkça barış yapmama kararını açıkladığı zamanki tavrını sürdürmekte ısrar etti. Sadece bir yanlış karardan ibaret kalmayıp aynı zamanda ahlakî bir sapma da gösteren bu deklarasyon, Hildebrand Papalığının intihar kararı oldu.

Innocent'in kendinden sonra Papalık makamına oturacaklara bıraktığı miras bu amansız düşmanlık tutumuydu; bu politika, Frederick'in oğulları ölüp soyu kuruduğu zaman nihayet sona erdi (Manfred 1265'de savaşta, Conradin de 1268'de darağacında can verdiler). III. Innocent'in kendini «İsa'nın Vekili» ilan ederken, IV. Innocent'in de Frederick'e karşı içtiği amansız anta Frederick'in çocuklarını da karıştırırken tınlattıkları **hybris** notasını üçüncü bir kez çalan da Papa VIII. Boniface oldu (İ. S. 1294-1303). Boniface, tam da yüzyılın dönümünde, Papalık Jübilesi kurumunu kurdu. Kutsal 1300 yılında Roma'ya koşan hacıları görünce Boniface bu insanların kendi bölgesel kudretinin tanığı olduklarını sandı. Papalığın Kartaca Savaşları korkunç sonlarına eriştikten bir kuşak sonra hâlâ Papalığa savaş vergisi ödemek zorunda bırakılan uzak taşra papazlarının homurdanmalarını da hiç işitmiyordu. Dünyevî tiranlığa karşı Papalığın tiranlığını desteklemek için ne papazların ne de **Plebs Christiana**'nın hayatını ve servetini tehlikeye atmayacağını anlamıyordu. Hildebrand'ın çağrısına nasıl koştularsa kendi çağrısına da öyle davranacaklarını sandı. Bu yanlış anlayışla Fransa Kralını kızdırıp kılıcını çektirdi, sonra dosdoğru o kılıcın sivri ucuna koştu; kendi ruhanî topçu ateşi karşısında her türlü dünyevî silahın eriyeceğine inanıyordu.

Bu intihar hareketinin sonucu Papa'nın Anagni'de tutuklanması, Avignon'daki «Babil Esareti» ve Batı Hıristiyanlığını ikiye bölen Büyük Ayrılık oldu. Boniface'nin içinde ete kemiğe bürünmüş olan ate görüşünü, yargılamasını ve eylemini berbat etmeseydi bu felaketlerin her biri önceden görülebilir, korkulabilir, kaçınılabilirdi. Tarihteki örneklere baksa, bir Papa'nın savaş açtığı bir dünyevî prensten beklenecek ilk karşı saldırının Papa'nın kendisine karşı yürütülen bir **coup de force** olacağını düşünebilirdi, çünkü 1111'de II. Paschal ve 1075'de Hildebrand kendisi kaçırılmışlardı. Ayrıca Papalığın Fransa yörüngesine çekilmesi de on birinci yüzyıldan beri süregelen tarih içinde tekrarlanan bir olaydı. Fransız gücünün karşısında İmparatorluk gücü olduğu sürece bu çekim o kadar dayanılmaz bir şey olmamıştı. Ama, Boniface zamanında olduğu gibi Almanya tehdidi ortadan kalkınca, Fransa Kralının ihtiraslarına karşı meydan okuyacak kim kalıyordu ortada? Büyük Ayrılığa gelince, son elli yıldır Hildebrand'ın kurduğu Papalık sırası sık sık bozan fetret dönemleri Boniface'nin Papalığı zamanında böyle bir ihtimali göz önüne getirmişti. Bu dönemde, Hilderbrand'ın çabalarıyla 1059'da kurulan seçim mekanizmasının iyice paslandığı ve bir zorlamaya daha uğrayacak olursa bütün bütün durabileceği artık belli olmuştu. Papalık böyle tehlikeli bir durumdayken Boniface'nin Fransa Kralına meydan okuması, aklı başında bir adamın yapacağı iş değildir ve akıllı adam işi olarak açıklanamaz.

Böylece Hildebrand Papalığı tragedyasının dördüncü ve son perdesine geliyoruz; bu, on dördüncü ile on beşinci yüzyıllar arasındaki Uzlaştırma Hareketi ile başlayan perdedir. Bu dönemde Büyük Ayrılık skandalı karşısında uygulanan taşra papazları Batı Hıristiyanlığının en saygıdeğer kurumunun imdadına koşarlar; Uzlaştırma Hareketine de temel olan tavırları, evlat sevgisiyle ahlaken ayıplama duygularının bileşimidir. Reformcular Papalığı intihardan kurtarmak istiyorlardı, ama Papalığın kendini düşündükleri kadar Hıristiyan Cumhuriyetini de düşünüyorlardı. Yıkılan evi yeniden inşa etmeye karar vermişlerdi, ama tepesi tehlikeli bir şekilde ağır çekmeye başlayan Papalık binasına yeni bir denge verecek yeni bir plana göre çalışıyorlardı. Yeniden yapılan piramidin tepesi biraz daha alçak olmalı, tabanı da genişletilmeliydi. Böylece yeniden işler duruma getirilmesinin bedeli —ya da garantisi— olarak Papalıktan istenen koşul, Batının ruhanî organının anayasasına parlamento ögesinin katılmasıydı. Papalık bu konuda Hıristiyan Dünyasının iradesi karşısında boyun eğerek geçmişinin günahını çıkarmaya ve geleceği için garanti vermeye razı olacak mıydı? Bir kere daha, hem Batı Dünyasının, hem de Papalık makamının kaderini belirleyecek bir önemli kararı bir Papa'nın vermesi gerekti: Ve bir kere daha cevap olumsuz oldu. Papalık parlamento ilkesini geri çevirdi, sadık ve bölünmemiş bir genel Hıristiyan cemaatine sınırlı anayasal bir otorite ile egemen olmaktansa, sınırlı bir alanda kısıtlanmamış egemenliğe sahip olma alternatifini tercih etti.

Bir dönüm noktası olan 1417 yılında Konstans Konseyinde alınan ve 1448'de Basel'de pekiştirilen karar buydu. Bu iki olayı birbirinden ayıran otuz yıl içerisinde Papalık Konstans Konseyinin talep ettiği reformların çoğunu yapmaya gerçekten kal-

Levent Şahverdi Arşivi

kıştı. Ama Papalığın bu reform çabaları, Papalığın asıl amaç ve çıkarları arasında olmadığı için daha baştan güçsüzdüler. Bu korkulu yıllarda Papalığın başlıca derdi otokratik bir otorite kullanma iddiasını kesinleştirebilmekti. Papalığın Kilisede yapılacak reformları Papalığın yüceltilmesinden sonra düşünmesi, belki de Papalıkla Uzlaştırma Hareketi arasında çıkan anlaşmazlığın en önemli nedenidir; anlaşmazlık, Basel Konseyiyle Papa IV. Eugenius arasındaki kavga sonucunda açığa çıkmıştı. Bu kuvvet denemesinde Uzlaştırma Hareketine karşı kazandığı zaferin sarhoşluğu içinde Papalık Hildebrand çağından beri ana günahı olan kudret hırsını bir kere daha alevlendirdi. Bir eliyle, Batı Kilisesinin buyruğu altında tutmakta beklenmedik derecede başarılı olduğu bölgelerdeki despotik ruhani nüfuzuna sımsıkı sarıldı; öbür eliyle de Orta İtalya'daki dünyevî iktidar bölgesini kuvvetlendirmeye çalıştı. On beşinci yüzyıl İtalyan despotları rolünü oynamaya başlayan Papalar, on beşinci yüzyılda artık fazla olgunlaşan ortaçağ İtalya kültürünün kibirine iyiden iyiye battılar. 1449'da Basel Konseyinin dağılışından sonra daha yüz yıl geçmeden, Papalık 1414'de Konstans Konseyinin açılışında olduğundan daha da kötü bir durumdaydı. Papa, Uzlaştırma Hareketini yenmiş, ama bu arada kendi felaketini de hazırlamıştı. «Bir kuyu açtı ve onu kazdı. Ve açtığı çukura kendisi düştü.» (9)

Papalığın on beşinci yüzyılda **Hybris**'e dalmasının cezası on altıncı yüzyılda ortaya çıktı. Kendi seçtiği yolun mantıkî bir sonucu olarak Papalık Alpler-ötesi güçler tarafından İtalya'nın dünyevî devletçiliklerinden biri, üstelik de güçsüz biri, bir cüce olarak görülüyor ve öyle bir muameleye uğruyordu. Sonunda dersini öğrendi ve uluslararası savaş oyunundan elini eteğini çekti; ama Papalığın bölgesel egemenliğin sakıncalarını böylece geç anlaması Papa XI. Innecent'i XIV. Louis'nin hışmına uğramaktan, Papa VII. Pius'u da Napoleon'un savaş arabasının arkasında sürüklenmekten kurtaramadı.

Papa dünyevî bir İtalyan prensi olarak acı bir akıbete uğramıştı, ama Batı Kilisesinin evrensel hükümdarı olarak talihi de acı oldu. Protestan olan ülkelerde bütün gücünü, sözde Katolik kalan devletlerde de eski gücünün beşte dördünü kaybetti. Protestanlığın meydan okumasına Katoliklerin on altıncı yüzyılda verdikleri cevapta başı çeken Papalık değildi, bir avuç esinlenmiş azizdi; aslında bu azizlerin coşkulu yürüyüşünü vakitsiz durduran şey de Papalık geleneğinin ölü ağırlığı oldu. Onlar Papalığı kibirden kurtarmışlardı, ama Papalığın kudret hırsına karşı onlar da dayanamadılar; böylece, on altıncı yüzyıldaki derleniş de durumu kurtaramadı. Roma Kilisesi manevî bir uyuşukluğa daldı ve ancak on sekizinci yüzyılda dünyevî fikir canlanması olayına bir karşı-devrimle cevap vermek üzere uyandı. Demokrasinin ve milliyetçiliğin yeni güçlerinin meydan okumasına kulak asmayan Papalık İtalyan **Risorgimento**'su sırasında kendi topraklarında da baskına uğradı. 20 Eylül 1870'de toprak egemenliğinin de yok olup gitmesi, Hildebrand' ın kurduğu kurumun maddî talihinin en fazla alçaldığı anı işaretledi.

Gelelim bu siyasî iflas Papalığın manevî yenilgisinden çok daha az trajiktir. Manevî yenilgi, Aziz Erancis'in koruyucusu Papa IX. Gregory'nin 1227'de İmparator II. Frederick'i afaroz etmesiyle başladı ve Papalığın, Roma Kilisesine karşı on altıncı yüzyıl Protestan başkaldırmasını kışkırtmasıyla sonuçlandı Reform'dan beri, Batı Hıristiyanlığının birliğinin kurumsal ifadesi olan bu Kilise, karşılıklı gürültülü düşmanlıkları batı dünyasını paramparça da eden rakip Batı Hıristiyan mezhepleri içinden sadece bir tanesi oldu. Mezheplerin bu düşmanca kavgasıdır ki Hıristiyanlığı gözden düşürdü, Hıristiyanlığın yerine milliyetçiliğin konmasına yol açtı; oysa Milliyetçilik, Hıristiyanlık-öncesi, kollektif insan gücüne tapınmanın Hıristiyanlık-sonrası dirilişidir.

Roma Kilisesi yirminci yuzyılda da on beşinci yüzyılın Uzlaştırma Hareketini ve Hildebrand, Papa VII. Gregory gibi kişilerde önderini bulan on birinci yüzyıl uyanışını andıran bir reform hareketine girişiyor. Hem bu sefer Katolik rahipler ve din dışı kesim iki kere Papalık tarafından teşvik gördü. Papa XI. Pius adaşı Papa IX. Pius'un politik yarlışını düzelterek 1929'da İtalya devletiyle Lateran Antlaşmalarını imzaladı; buna göre Papalık Vatikan şehri dışında ruhanî hak iddia etmeyecek, İtalya da Papalığın kendi minyatür bölgesinde politik egemenliğini tanıyacak. Bundan daha önemlisi Papa XXIII. John tarafından Kilisenin manevî **aggiornamento**'suydu (çağdaşlaştırılması). Kısa süreli Papalığı sırasında (1958-63) bu ermiş tavırlı ve dâhi Papa düpedüz bir tarih çığırı açtı. On birinci yüzyılın manevî dirilişinden bu yana Batı Katolik din adamları ve sivilleri arasında görülegelmiş hareketlerin en dinamik olanını başlattı. Achille Ratti'nin Pius adını alması nasıl bilinçli bir şekilde anlamlıysa, Angelo Giuseppe'nin «John» adını alması da o kadar anlamalıydı. Bu papaların her ikisi de, en az bir eski Pius'un ve çok sayıda eski John'un saygınlıktan uzaklaştırdıkları birer adı yeniden saygıdeğer kılmaya çalışıyorlardı.

Yirminci yüzyılın buhranı görünüşte on beşinci yüzyılın buhranına benziyor. Sonucunun daha mutlu olup olmayacağı şimdiden bilinemez, ama şimdiki reform hareketinin de başarısız kalması durumunda, buna da gene Papalığın otokratik ikti-

Levent Şahverdi Arşivi

dar isteğinin yol açmış olacağını tahmin edebiliriz. Papa XXIII. John'un Vatikan Konseyinin iki oturumu, 1869 Konseyinin etkilerini silebilecek mi? Bu eski Konseyde Papa IX. Pius Papalığın kaybettiği otoriteye karşılık, Papa'nın her söylediğinin doğru sayılmasını bir dogma haline getirmişti. Papa VI. Paul'un otoritesini kabul ettirme çabaları boyun eğmeyle mi, yoksa başkaldırmayla mı sonuçlanacak?

Katolik Kilisesi tarihinin her aşamasında bir ermişler yatağı olmuştur. Assisili Aziz Francis, Batı Dünyasında şimdiye kadar yaşamış en büyük ruhtu. Ama her seferinde, azizlerin feragatları Papaların kudret hırsı yüzünden semeresiz kalmıştır. Bu tragedyanın gene tekrarlanması iyi olmaz. Ermiş Papa XXIII. John'un geniş yürekli politikası yaşayabilir ve yaşarsa, bu Batı Toplumunun en eski Kilisesine taze bir esinlenme kaynağı olarak bütün Batı Toplumu için hayırlı sonuç verecektir. Öte yandan, Roma Kilisesindeki şimdiki manevi diriliş hareketi yeniden sonuçsuz kalırsa, bundan da Roma Kilisesinin kendi «müessese»si zarar görecektir; çünkü Batı Hıristiyanlığı Papalığın eski evrensel önderliğini hak edemez duruma gelmesinin bedelini bir kere ödedi. Bu bedel, Batı ortaçağının **Respublica Christiana**'sı yerine birtakım putlaştırılmış ulusal devletler kurulması oldu. Gerek Roma Kilisesi, gerekse Batı Uygarlığı için bu kötüye giden bir değişim olmuştur, sorumluluğu da, Papa XXIII. John'un, tarihin önemli dönüm noktalarında yüksek görevlerinin manevi gereklerini yerine getiremeyen seleflerinin sırtındadır. Manen yenildiler, çünkü maddî başarılarla sarhoş olmuşlardı. Onların başarısızlığı da yaratıcılığın yazgısının dikkate değer bir örneğidir.

160 Papa'nın Yanılmazlığını bir dogma haline getiren Papa IX. Pius.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM V

UYGARLIKLARIN ÇÖZÜLMESİ

Çöküş kaçınılmaz olmadığı gibi geri dönülmez de değildir; ama çözülme sürecinin devam etmesine izin verilirse, bunun çok sefer aynı ortak kalıba uyduğu görülüyor. Kitleler önderlerine yabancılaşıyor, önderler de o zaman eski çekiciliklerinin yerine koydukları kaba kuvvetle yerlerini korumaya çalışıyorlar. Bir toplumun egemen azınlık, iç proletarya ve sınırlardaki barbarlardan meydana gelme dış proletarya halinde parçalanması sürecini izliyorum. Bu değişik grupların çözülme çilesi karşısında toplumsal tepkilerinin şemasını çiziyorum. Bu mutsuz çağda doğan insanların ruhlarında da toplumsal duruma tekabül eden bir psikolojik bölünme olduğunu görüyorum. Belki her zaman insan yaradılışında gizli olarak varolan uyumsuz psişik yönsemler böyle çağlarda serbestçe açığa çıkıyor. İnsanlar yönlerini şaşırıyor, kaçalım derken çıkmaz sokaklara sapıyorlar. Daha üstün kişilikli insanlar kendilerini hayattan çekiyorlar; daha büyük insanlar ise hayatı, bizim bu dünyada bildiğimiz hayattan daha yüce bir şey yapmaya çalışıyor ve bu arada yeni manevî ilerlemelerin tohumlarını ekiyorlar.

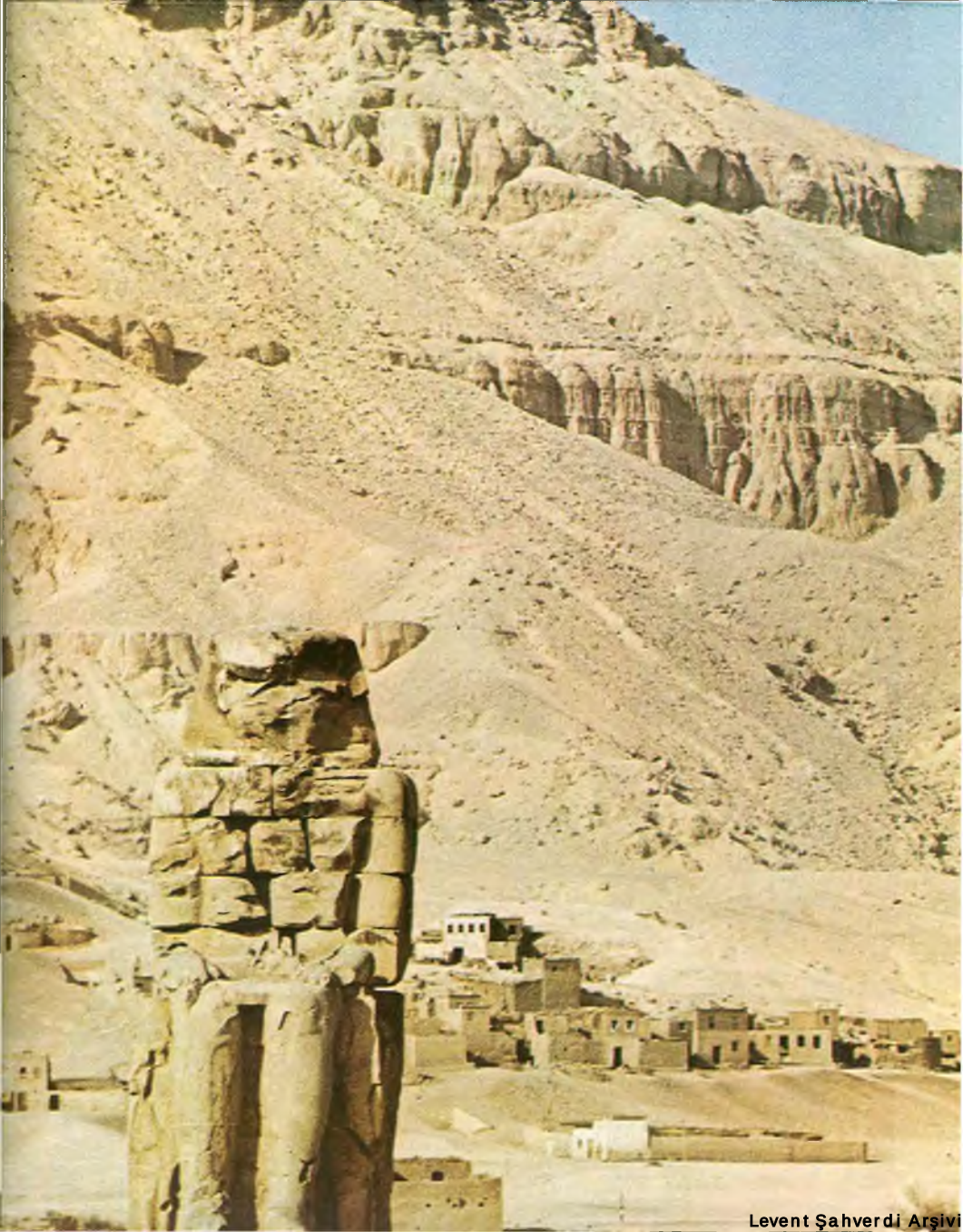
Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 34

TAŞLAŞMIŞ BİR TOPLUM

Kral III. Amenofis'in ufalanan heykeli çorak Tebai manzarasına karşı koskocaman yükselerek arka plandaki modern köyü de cüceleştiriyor. Bu heykelin dikildiği İ.Ö. ikinci binyılda Mısır büyük bir dirilişi başarmış, ama kendini ayakta tutabilmesinin bedeli taşlaşma olmuştu. Hiç bir esnekliği olmayan ve yeni gelişmeleri engelleyen hiyerarşik bir yapı, toplumu hareketsizleştirmişti. 2500 yıl süreyle Mısır durgun ve bomboş bir ölüm - içinde - hayat halinde sürüklendi; daha sonraki çağlara kalan muazzam anıtlar bilinen uygarlıkların bu en uzun ömürlüsünün inatçı direnişini ilan ediyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 35, 36

TOPLUMSAL MİTOLOJİ

HIRİSTİYAN, MARKSİST

Ölen bir toplum, sınırlarının ucuna varmış şiddet hareketleri arasında çözülüp gider ve savaşı kazananlar, bunu, kötülük güçlerinin yok olup yeni bir barış çağının başladığı kargaşalık dönemi olarak görürler: Hıristiyan ikonuyla Marksist afiş, bu olaylar dizisini sembolleştirmek amacıyla aynı ejderha öldürme imgesini kullanıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 37
İÇ PROLETARYA

Dağılma sürecine giren bir toplumda «iç proletarya» (manen horlananlar) yeniden doğuşun öncüsü olur, yerli ve yabancı kaynaklara dayanan daha ileri bir din yaratır. Bu katakomb resminde insanlara Tanrının huzur ve barışını getiren İsa, liriyle yabani hayvanları evcilleştiren Helenik Orfeus olarak resmediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 38

DIŞ PROLETARYA

Sınırların ötesindeki barbarlardan meydana gelen «dış proletarya» uygar komşularının kültürünü «ödünç alır» ve daha kaba bir şekilde kullanır: Burada, bir Anglo-Sakson süsü haline getirilmiş bir Roma parası görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 41

ÖLÜMDEN DOĞUM

Mucizevi dirilişin sembolü olan zümrüdüanka (phoenix), eskiden, Mısır'ın Güneş-Tanrısı Re'den türemişti; bir seferinde yalnız bir kuş yaşıyor, her kuş üç gün önce kendini yakan selefinin küllerinden doğuyordu. Bu güçlü imgenin Hıristiyanlık için ne kadar çekici olduğunu anlamak kolaydır: Bir ortaçağ yazarının sözleriyle, «Zümrüdüanka Meryem'in oğlu İsa'yı temsil eder, çünkü o da kendi isteğiyle ölmüş ve sonra ölümden hayata gelmiştir. Zümrüdüanka, onun, insanlarını kurtarmak için kendi isteğiyle çarmıhta acı çektiğini gösterir.» Bu nedenle, anka kuşu, acıya katlanma yaşantısından kazanılabilen yeni hayatın bir imgesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

TAŞLAŞMIŞ HİYERARŞİLER

161, 162, 163 Kaskatı bir toplumsal tabakalar sistemi Mısır'ı İ.Ö. 2000 sıralarında yok olmanın eşiğine kadar getirmişti; yönetici azınlıklar —yukarıdaki idareci ve rahipler— bu süreci ancak daha fazla sertlikle sürdürebiliyorlardı. Aşağıdaki köylü, bu boğazlanmış toplumun ezici yükünü 2500 yıl daha taşıdı.

27 Toplumsal Çözülmenin Özelliği ve Belirtileri

Uygarlıkların çöküşlerinden çözülmelerine geçerken, bu sıranın otomatik ya da değişmez olduğunu, bir kere çöken bir uygarlığın kaçınılmaz şekilde çözülerek sonunda eridiğini bir önyargı halinde kabul etmemeliyiz. Gerçi Helen Uygarlığının kalıbı buydu ama aynı sürecin bütün uygarlıklar için geçerli olamayacağını görmüştük (1), geçici Helen normumuza uymayan durumları da hesaba katabilmek için değişik bir modele baş vurmak zorunda olduğumuzu da görmüştük. Büyümenin eşiğinde durdurulan topluluklar göz önünde bulundurulacak olursa (2), yıkılan bir uygarlık, çözülme tam olgunlaşmadan önce, belli bir noktada, «durdurulabilir». Mısır Toplumunda böyle bir durdurulmanın parlak bir örneğini görebiliyoruz. Bu toplum İ.Ö. üçüncü binyılın sonuna varmazdan önce yıkılmıştı, ama yok olmaya karşı hırsla savaşarak şöyle böyle iki bin beş yüz yıl daha varkalmayı başarabildi. Bu öyle uzun bir süredir ki, doğum, büyüme ve ölü yıkılış sürelerinin toplamının üç katı olduğu söylenebilir. Ama pahalı bir bedel ödeyerek varkalabildi, çünkü Mısır Toplumu varoluşunun bu ikinci aeon'unda (evren çağı) bir çeşit ölüm-içinde-hayat yaşıyordu; daha doğrusu, taşlaşma pahasına varkalabilmişti.

Mısır Toplumunun bu yazgısı büyüme gibi çözülmenin de tek bir edim değil de zaman içerisinde bir süreç olduğunu ve bu niteliğinden ötürü temposunda değişiklikler olabileceğini bizlere hatırlatmalıdır. Dolayısıyla, çözülme başlasa bile, zorunlukla hemen erimeye varmaz; bu yüzden, sürecin özelliğini daha dikkatli incelememiz gerekir.

Uygarlıkların büyümelerinin özelliklerini (3) analiz ederken vardığımız sonuçlar, çözülmelerin özellikleri konusunda da bazı ipuçları verebilir. Büyümenin özünü, meydan okumayla karşı karşıya kalan tarafı, başlangıçta etkili olmuş bir tepkinin eşdengesinden aşırarak bir denge fazlalığına getiren ve böylece yeni bir meydan okuma ile karşı karşıya bırakan bir élan (atılım) olarak tanımlamıştık. Uygarlıkların doğuşunda da gözümüze çarpan ve tek bir edim olan meydan okuma-ve-tepkiyi, büyüme kavramının içerdiği tekrarlanan ritm haline dönüştüren şey de işte bu denge fazlalığı ögesidir. Bir süreç olması bakımından büyüme kavramına benzeyen çözülme kavramında da bu süreklilik ya da tekrarlılık ima edilir. Meydan okuma-ve-tepki dramının her tikel oynanışında, bu sefer, başarı yerine başarısızlık yazmalı, artı işaretini de eksi işa-

Levent Şahverdi Arşivi

retine çevirmeliyiz; ama, çözülme sürecini meydana getiren ardarda yenilgiler, gene de, büyüme sürecini meydana getiren ardarda zaferlerle benzerler; çünkü her ikisinde de bir olayın bir yenisine yol açtığı sürekli bir dizi vardır. Örneğin, Solon'un iktisadî devriminin Helen Toplumunu politik bir dünya düzeni kurma göreviyle yüz yüze getirdiği dönemden başlayarak, Helen Dünyasının uluslararası politikası tarihinde, Atina'nın sorunu Delos Birliği yoluyla çözme çabasının başarısızlığının Makedonyalı Filip'in sorunu Korint Birliği yoluyla çözme çabasına yol açtığını ve Filip'in başarısızlığının da Avgustus'un aynı sorunu bir **Pax Romana** (Roma tarzı barış, yani zorla kabul ettirilen barış) yoluyla çözmeye çalışmasına yol açtığını görüyoruz. Aynı şekilde Mısır Toplumunun toplumsal kâbuslar sorunuyla mücadelesi tarihinde de tanrılaştırılmış kral kâbusundan kurtulunamayınca, katip, rahip ve profesyonel askerin de sırayla, kralın arkasından yükbeygiri köylülüğün sırtına binmesiyle, çözülememiş sorun biraz daha karışık bir duruma geldi.

Şu halde, tekrarlanma ve ritm açısından bakıldığında büyüme ile çözülmenin özellikleri arasında göze çarpan bir benzerlik vardır; ama öte yandan, örneklerimiz ikisi arasında çarpıcı bir farklılığı da ortaya çıkaracaktır. Belli ki büyüme sürecinde aynı meydan okuma ile iki kere karşılaşılmaz, çünkü varsayım gereği, büyüme devam ettiği sürece her meydan okuma başarıyla karşılanmakta ya da başka bir söyleyişle, yaşayan bir sorun olmaktan çıkarılarak tarih kitaplarına yollanmaktadır. Buna karşılık, ardarda gelen meydan okumalara gösterilen tepki sonucunun zafer değil de yenilgi olduğu bir olaylar dizisinde cevap verilemeyen meydan okumadan hiç bir zaman kurtulunamaz, dolayısıyla aynı sorun tekrar tekrar ortaya çıkıp durur; böylece, ya gecikmiş ve kusurlu bir cevap alır ya da kendisine etkili biçimde tepki göstermekte tamamen ve kesinlikle yetersiz kalan bu toplumun yıkılışına yol açar. Böylece, çözülen uygarlıklarda, büyümenin ayırıcı özellikleri olan sürekli çeşitlilik ve değişkenlik insafsız bir tekdüzeliğe ve icat yoksunluğuna dönüşür. Bu olaylar dizisini şimdi tekdüzelikten kurtaran değişiklik biçimi artık çeşitlilik değil, şiddetlenmedir. İlk çöküntüye yol açan trajik meydan okumadan beri, her olayda ortaya çıkan meydan okuma aynıdır; ama buna tepki göstermekteki her başarısızlıktan sonra eski, cevaplandırılmamış meydan okuma gittikçe diretken ve gittikçe karşı konulmaz bir biçimde tekrarlanır; sonunda, karşısında durmadan yenilgiye uğrayan zavallı insanları tamamen egemenliği altına alır, onları ezer.

Böylece bir uygarlığın büyümesi gibi çözülmesi de hem sürekli, hem de belli bir birikimi olan bir süreçtir; öte yandan, büyüme sürecinden söz ederken (4) kullanmakta tereddüt ettiğimiz «yön»le ilgili mecazı, burada belki daha rahatça kullanabiliriz. Çözülen bir uygarlık yok olmayla sonuçlanan bir yenilgiye doğru sürükleniyor ya da aslında sahici bir geciktirme de sayılmaması gereken, çünkü çözülen toplumu nihaî ve kaçınılmaz erimeye kadar sadece geçici bir ölüm-içinde-hayat durumuna mahkum eden bir taşlaşma içinde donuyor. İşin doğrusu gerçekten böyle olabilir, ama biz her zamanki gibi kanıtları inceleyerek sonuçların sağlanmasını yapmadan bu görüşü de hemen kabul etmeyelim. Solon'un **Respice finem'i** (5), hedefi bulabiliyorsa, öbür bütün olaylar için de geçerli olabilir; bir toplumun ya da bireyin sonunu gözümüzle görünceye kadar mutlak bir yargı vermek, zamansız olabilir. «Tanrı sevdiğini cezalandırır»: Bu söz, Herodotus'a göre Solon'un söylediği «Tanrı, birçok insana mutluluğu bir göz açıp kapayıncaya kadar gösterir ki sonradan onları tamamen yok edebilsin» sözü kadar, nihaî doğruya yakın olabilir. Süreci başından sonuna kadar izlemeksizin, uygarlıkların çözülmelerinin özelliği üzerine son sözü söyleyemeyiz. Üstelik, sürecin yalnız dışa vuran belirtilerini değil, içsel yaşantılarını da bilmeliyiz.

Uygarlıkların çöküşlerinin analizini yaparken, çöküşün nihai ölçüt ve temel nedeninin, toplumun kendi kendini belirleme gücünü kaybetmesine yol açan bir uyum yoksunluğu olarak betimlenebileceğini görmüştük (6); sonra da, bu kendini belirleme gücünün kaybedilmesinin hangi pratik biçimlerde belirdiğini uzun uzadıya araştırmıştık. Şimdi bu analiz çizgisini, kanıtları gözden geçirmek için bıraktığımız yerden tekrar ele alalım ve uyum kaybını toplumsal çözülme sürecinde görüldüğü şekliyle analiz ederek bir aşama daha ileriye getirelim. Daha önce bir bütün olarak toplumda birlikte varolan ögeler arasındaki uyum kaybı kaçınılmaz bir şekilde toplumsal uyumsuzluğun patlak vermesine yol açar. Çöken toplum, bu uyumsuzluğun dışa vurduğu toplumsal ayrılıklarda aynı anda iki ayrı boyutta ikiye bölünür. Coğrafî bakımdan birbirinden ayrı topluluklar arasında «dikey» ayrılıklar görülür.

Dikey ayrılık tipinde, toplumun çeşitli mahallî devletler halinde eklenmesi, aynı toplumsal yapının birbirleriyle geçinemeyen komşu üyeleri arasında gittikçe şiddetlenen bir iç savaşı zorunlu kılar. Böyle bir savaş toplumun enerjisini tüketir, sonunda kendisi de sert bir «Knock out» darbesi ile yere serilir ve böylece varkalan tek devlet rakip dövüşçülerin cesetleri arasında sendeleyerek ayakta durmayı başarır. Ölümcül uyumsuzluğun ne kadar sık olarak devletler arasındaki bu dikey ve yıkıcı savaş biçimini aldığını daha önce görmüştük (7);

Levent Şahverdi Arşivi

ama şimdi, çöken bir uygarlığı çözülmeye götüren uyumsuzluğun en karakteristik beliriş biçiminin bu dikey ayrılık olmayabileceğini de görelim. Bir toplumun mahallî devletler halinde eklenmesi, ne de olsa, bütün «insan toplumları» geni için geçerli olan, sadece tikel «uygarlık» türüne özgü olmayan bir olaydır. «Uygar» dediğimiz devlet, sadece, ilkel kabilenin daha etkileyici, daha kudretli bir biçimidir; bir uygarlığın bağrındaki devletler arasında iç savaş uygarlık-öncesi bir toplumun bağrındaki kabileler arasındaki çatışmalardan hiç şüphesiz çok daha yıkıcı olmakla birlikte, toplumsal intiharın bu yöntemi aslında her toplumun baş vurabileceği potansiyel kendini-yok etme aracının kötüye kullanılmasından başka bir şey değildir. Öte yandan, toplumun sınıf çizgileri boyunca yatay ayrışımı sadece uygarlıklara özgü bir olay olmakla kalmaz, aynı zamanda, ilk olarak çöküş anında ortaya çıkan büyüme evresinde hiç görülmediği halde, çöküş ve çözülme evrelerinin ayırıcı özelliği olan bir olaydır. Bu, şüphesiz, uygarlık-öncesi toplumda ya da büyüme aşamasındaki uygarlıkta toplumsal eklemlenmenin yatay çizgilerine hiç rastlanmaz demek değildir. Gelgelelim, o aşamada, kümeler arasındaki uçurumlar kolaylıkla geçilemese bile, bu hiyeraşik kopukluk yıkıcı bir ahlakî ayrışma yaratmaz, çünkü değişik statüleri olan değişik zümreler manevî bakımdan birleşmişlerdir ve bu birleşme refah, hattâ belki de bir ve bölünmez olan bir toplumun sağ kalabilmesi için kaçınılmaz olan karşılıklı işlevlerin kabulüne değgin bir ortak bilinçten doğar. (8) Oysa çökmüş bir toplumda sınıflar arası ayrılık, tutarlı bir toplumsal ahlakın çözülmesiyle baş gösterir.

Bu yatay ayrılık tipiyle daha önceki bir bölümde, Helen uygarlığı (9) modelini kurup çözümlerken karşılaşmış, sonraki bölümlerde de zaman zaman kısaca üzerinde durmuştuk. Şimdiye kadar, çözülen bir uygarlığın parçalarını oluşturan sınıflara, egemen azınlık ve iç ve dış proletarya demiştik. Ayrıca bu sınıfların kökenleri ve tabiatları konusunda da bazı şeyler öğrenmiştik: Egemen azınlık, liderlik rolünü yaratıcı azınlıktan kalıtım yoluyla aldıktan sonra saptırarak, artık kendi yararlı üstünlüğünün sonucu olmaktan çıkmış bir otoriteyi toplumsal baskı olarak kullanan sınıfa denir; iç proletarya, önceleri yaratıcı liderlerin gönüllü müttefiki olan ama gittikçe yozlaşan efendilerinin zorlu despotluğu yüzünden artık kendi toplumuna her gün daha fazla yabancılaşan çoğunluğa denir; dış proletarya, bir uygarlığın sınırları dışında kalan ve artık kendini aynı biçimde yabancılaşmış bulan barbar topluluklardan oluşur. Ayrıca bu grupların her biri kendi statüsünü dile getiren kurumu bulmuştur: Egemen azınlık, evrensel devlet

Levent Şahverdi Arşivi

mekanizmasını kurarken iç proletarya toplumdan kopuşunu, esin kaynağı yabancı olan ve evrensel bir kilise yaratmada doruğuna ulaşan bir manevî ahlâk benimser; dış proletarya ise şimdiye kadar bağımlı olduğu egemen uygarlığı silkeler ve bir dizi barbar savaşıyla özgür bir topluluk olarak varlığını kanıtlar.

Toplumsal çöküşlerin bu ana çizgileriyle ilgili ilk gözlemlerimize ek olarak, bir lider azınlığın yaratma yeteneğini yitirmesiyle, çoğunluğun ittifakını zora baş vurmadan sağlamasına yarayan niteliğini yitirmesi arasındaki neden-sonuç ilişkisini daha açık seçik görmeye de çalışmıştık. (10) Burada, yaratıcı azınlığın toplumsal talim çaresine —yaratıcı olmayan yığınları hizaya sokmanın kestirme yolu— büyüme aşamasında azınlıkla çoğunluk arasındaki ilişkinin zayıf noktası olarak parmak basıyoruz. Bunun da gösterdiği gibi, sonunda proletaryanın kopup ayrılmasıyla patlak veren azınlıkla çoğunluk arasındaki yabancılaşma, büyüme evresinde bile ancak, iyi-ezberlenmiş bir mimesisten (taklit) yararlanılarak elde edilen ilişkinin kopmasının sonucudur. Liderlerin, sıra neferlerindeki bu niteliği sömürmeyi sürdürmemekteki başarısızlıkları aynı liderlerin tikel bir meydan okumaya yaratıcı tepki gösterememekteki başarısızlıklarının bir sonucudur. Liderlerin yaratıcılığı sönmeye başladığında ilişkinin kaçınılmaz olarak koptuğunu görmek, artık şaşırtıcı gelmemelidir; hele toplumun tarihinde büyüme aşamasında bile, bu taklit ilişkisinin, her mekanik yöntemin tabiatı olduğu üzere, haince bir ikilik yüzünden —isteksiz kölenin intikamı— her zaman tehlikeli olageldiği düşünülürse.

Bunlar, artık avucumuzun içinde olan yıkılmış bir toplumdaki yatay ayrılıkları araştırırken bulduğumuz ipuçlarıdır; hem belki araştırmamızı daha ileri götürürken en umut verici yol bu ipuçlarını bir araya getirip sonra ipi bağlamak olacak. Ayrılmanın düzenine daha yakından baktıktan sonra, çökmüş bir toplumun içinde ve çevresindeki yığınların bölündüğü her kesiri —iç ve dış proletarya— daha ayrıntılı inceleyebiliriz. Bundan sonra atacağımız adım —tıpkı büyüme sürecini incelerken belirli bir noktaya geldiğimizde yaptığımız gibi (11)— makrokozmozdan mikrokozmoza dönmek olacaktır; uyumsuzluğun toplumsal olarak dile gelişini inceledikten sonra bunun tamamlayıcı biçimini, ruhta içselleşmiş dağınıklığı da görmek isteyeceğiz. En sonunda dikkatimizi, çözülen toplumun yıkıntılarından doğan kurumlara yönelteceğiz; ve özellikle evrensel kiliselerin tabiatını yakından inceleyeceğiz, çünkü daha önce de gördüğümüz gibi (12) bunlar içinde doğdukları uygarlıkların eski sınırlarını aşan yeni bir evrimsel sürecin to-

TOPLUMSAL DENGESİZLİK
170 Çözülme döneminde —Saint-Simon'un «kritik» evresi— uzlaşmaz sınıf çıkarlarının insafsızca güdülmesi toplumsal piramidi parçalar ve yeni baskı yapıları yaratır. Fransız Devrimi'nden kalma bu taşbasmasında olduğu gibi «aşağı sınıflar» ayrıcalıklı seçkinlerin ağırlığı altında ezilmelidir. Sonunda sefalet, yoksulların, azınlığın iktidar tekeline meydan okumalarına yol açar.

TOPLUMSAL DENGE
164-169 «Yaşayan her insana bir yer ve bir yol»: On beşinci yüzyıldan, toplum katlarını gösteren bir gravür. Büyüyen bir uygarlıkta —Saint-Simon'un «organik» toplumu— topluluk sınıftan önce gelir: Kral, şövalye, soylu, tüccar, zanaatkâr ve hizmetçi karşılıklı bağımlılık ve ortak bir ahlakla uyum içinde yaşarlar; her şeyin özü uyarlılıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

171 Kıyamet sonrası: Hıristiyan. Toplumsal yıkılma savaştan barışa, yıkıntıdan yeni yaratmaya gider. İncil geleneği, İsa'nın yeryüzündeki ebedî barış kurmasından önce çılgınca bir şiddet olacağı kehanetinde bulunur. Dürer'in, Vahiy dizisinden, «Dört İntikamcı Melek» resmi, 1497-98.

Levent Şahverdi Arşivi

172 Kıyamet sonrası: Komünist. Marksizm, Yahudi-Hıristiyan geleneğine dayanan köklerini de açığa vurarak, toplumsal buhranlar ve yeniden doğuşlarla ilerleyen bir kalıp öngörüyor ve proletarya yıkıcılığının patlak vermesinden ideal ülkenin yaratılacağını söylüyor: Ebedî sınfsız toplum: 1919'dan devrimci Sovyet afişi.

humlarını kendi içlerinde barındırır gibi görünüyorlar.

Büyümeden yıkılışa geçişte işleyen mekanizmalar, Saint-Simon'un, yıkıcı toplumsal kavgaların doruğuna ulaştığı Fransız Devrimiyle ilgili kendi deneylerine dayanan çalışmaları sırasında keskin bir gözle teşhis edilmiştir. Saint-Simon, toplumların tarihinin, biri «organik» öteki «buhranlı» olmak üzere birbirini izleyen iki döneme ayrılabileceğini öne sürüyor. Toplumsal olarak tutarlı, uyumlu olan «organik» dönemlerde bir toplumun üyeleri toplumsal düzen ve toplumsal amaçlar üzerinde ortak bir anlaşmayla birleşmişlerdir; Birey sel ve siyasi ilişkilerde bir anlaşmaya varılmış, den-

Levent Şahverdi Arşivi

ge sağlanmıştır; iktidarın kullanılışı, çeşitli yönlerdeki yeteneklerin toplumun refahına katkıda bulunması şeklinde yansır. Bunun tersine, «buhranlı» dönemlerin özelliği genel görüş birliğinin yıkılışı, toplumun ayrılıkçı ve birbirine düşman fraksiyonlara dağılışıdır; eski statüler tartışma konusu edilir, ilişkiler akışkanlık kazanır, bunu izleyen iktidar kavgasında mücadeleyi yürüten sınıfların ve bireylerin görece yetenekleri unutulur. (13) Marx'ın toplumsal dinamiği sürekli bir sınıf savaşı olarak ele alan güçlü ve özlü analizi sayesinde modern insanlık toplumsal çözülme ile sınıf kavgasını bir arada düşünmeyi öğrenmiştir. Marx'ın çizdiği muazzam proleter devrimi görüntüsü burada bizim için önemlidir, çünkü hem bir uygarlığın çözülmesine eşlik eden toplumsal buhranın klasik açıklamasıdır, hem de bu formül, şiddetli bir yükseliş noktasını izleyen yumuşak bir sonuç manzarasının perdesini hafifçe aralayarak mutlu sonu göstermesi bakımından geleneksel Zerdüştçü, Yahudi ve Hıristiyan kıyamet kavramlarına uyar. Marksizm'in bu dinlerle ortak olan, ama belki de bütün politik dogmalardan ayrılan bir yanı vardır ki, o da «insan varoluşunu, insanların kendilerini dünya içine yerleştirip, eylemlerini, bu dolaysız yerlerinin gerektirdiği amaçları aşan başka amaçlara göre yönlendirmelerini sağlayan bir yorum»a (14) bağlı olarak değerlendirmesidir. Böylece «...bireye, dünya tarihi dramında oynayacağı ya da oynayabileceği bir rol olduğunu göstererek... bireylerin hayatlarını bitimliliğin önemsizliğinden kurtarır». (15) Marksist eskatologyaya göre (Dünyanın sonucunu araştıran sözdebilim), şiddetli ve yıkıcı proletarya devrimi ile bunu izleyen proletarya diktatörlüğü (bu, geçici bir aşamadır) bir Yeni Topluma yol açacak, bu toplumda üretici güçlerin dağılımı öylesine olacaktır ki sınıf çatışması ve bunun gerektirdiği politik ve toplumsal aygıt bir fazlalık haline gelerek yok olacaktır; nihai hedef, insanların yaratıcı yeteneklerini o zamana kadar görülmemiş ve tasavvur edilmemiş bir derecede geliştirebilecekleri, nihai ve sürekli özgürlüğü bulacakları bir toplumsal uyum çağıdır. Böyle bir şema sınıf savaşının ya da yatay ayrılığın izlediği yolu gerçekten gösteriyor; çöken bir toplumda sınıf savaşının bu yolu izlediği doğrulanabilir bir tarihî olgudur. Tarihte görüldüğü şekliyle çözülme olayı savaştan barışa doğru yönelen bir hareket gösterir; geçmişteki başarılar görünüşte keyfî ve vahşi bir şekilde parçalanır ve böylece yeni yaratma eylemlerine yol açılır; yeni yaratılan eserlerin özel niteliği sanki içinde dövüldükleri alevin kavurucu yalımlarından ileri gelmektedir.

Ayrılık kendisi iki olumsuz hareketin ürünüdür. Bir kere, egemen azınlık, artık hak etmez olduğu, kendisine miras kalmış ayrıcalıklarını zorla elinde tutmak ister ve bu amaçla aklı da, hakkı da, vukuku da çiğner. O zaman proletarya adaletsizliğe öfkeyle, korkuya nefretle, şiddete şiddetle cevap vererek ayrılma eylemini yerine getirir. Ama bu patlayıcı çözülme süreci paradoksal bir şekilde olumlu başarılarla son bulur: Evrensel bir devlet, evrensel bir kilise ve barbar savaş çeteleri kurulur. Bu üç başarı, şüphesiz, karşılıklı değerleri bakımından hiç de birbirinin dengi değildirler. Üçü arasında yalnız evrensel kilisenin hem geçmişte bir ayağı hem de geleceğe açık bir yanı olduğunu daha önce görmüştük. (16) Evrensel devletle barbar savaş çeteleriyse tamamen geçmişin malıdır. Ayrıca, geriye dönük bu iki kurum arasında da, barbar savaş çetelerinin evrensel devletle karşılaştırıldığında pek fazla değerli bir şey sayılamayacağı açıktır. Egemen azınlık bir evrensel devlet yaratmakla, kendi geçmiş davranışlarının gerektirdiği ve hızlandırdığı toplumsal çözülme sürecini geçici bir süre için durdurmak gibi değerli bir hizmeti yerine getirir ve böylece toplum nihaî erimeden önce kısa bir pastırma yazının tadını çıkarır. Dış proletarya ise barbar savaş çeteleri yaratmakla, sadece ölen uygarlığa karşı yıkıcı bir saldırıya geçmek üzere kendini hazırlamıştır. Ama burada bile bir yaratıcılık ışıltısı seçilebilir; Ostrogotların önderi Theodoric'in Roma'ya götürdüğü savaş çetelerini İ.Ö. ikinci ve sonuncu yüzyıllarda Alpleri aşan Kimbri ve Töton çeteleriyle karşılaştırdığımızda; ya da, Şam'da Emevî hükümdarı Muaviye'nin yönetimindeki Müslümanları, bundan yedi ya da sekiz yüzyıl önce, Kuzey Afrika çölünden çıkardıkları toprağı Hermon ve Antilibanus'un doğu kanadına yığan putperest İturya sürüleri ile karşılaştırdığımızda, yıkıcılıkları ve ahlakları arasındaki karşıtlıkta, böyle bir yaratıcılık ışıltısı görebiliyoruz.

Böylece, çökmüş bir toplumun çözülme sürecinin dışsal ölçütü olan toplumsal ayrışma, sadece bir ayrışmadan ibaret bir şey değildir. Hareketi başından sonuna kadar bir bütün olarak kavradığımızda ve özelliğini eksiksiz olarak verecek bir ad takmak istiyorsak, bu harekete bir «ayrışma-ve-palingenesia» (Palingenesia: Bütün özellikleriyle tıpatıp yeniden doğma) adını verebiliriz. (17) Üstelik, bu ikili hareketin önemli özelliği ikinci «vuruş»tadır. Palingenesia'nın mutluluğu sadece önceki ayrışmanın acılığının giderilmesi değildir. Aynı zamanda o ayrılığın hedefi, açıkça teleolojik bir terimle söyleyecek olursak, ayrışmanın amacıdır. Aslında, gerçekten de, ayrılık bir kere patlak verdi mi, kavganın gerekli palingenesia sonucuna varmadan kapanması sadece yeni bir sıkıntı yaratır. Bunun bir örneği Mısır Toplumunun egemen azınlığı ile

Levent Şahverdi Arşivi

iç proletaryasının İ.Ö. on sekizinci yüzyıldaki Hiksos istilacılarının temsil ettiği dış proletaryaya karşı kutsal ittifakıdır; çünkü on ikiye beş kala varılan bu uzlaşmayla Mısır Toplumunun hayatı —bir çeşit ölüm-içinde-hayat olmakla birlikte— iki bin yıl daha, taşlaşmış bir durumda devam ettirilebildi; oysa bu ittifak gerçekleşmese çözülme süreci beklenen erime olayıyla sonuçlanacaktı.

Mısır'daki bu kutsal ittifakın sonucu, toplumsal ayrılığın bu istisnai sonucunun gerçekten de kuralı ispatlayan istisnalardan biri olduğunu gösterir; bozulan bu kurala göre, yaranın iyileşmesi değil de bir yeniden doğuşun, ayrılığın sadece normal sonucu olmakla kalmayıp, aynı zamanda mümkün olan tek mutlu son olduğu görülür. Bu doğruysa, şu halde acıklı çözülme süreci boyunca bile yaratıcılık ruhu —ya da meydan okumalara cevap verme yeteneği— tamamen ortadan kalkmamaktadır. Ama, çözülen bir toplumda yaratıcılık çalışmasını yürütmek için değişik bir kanal bulmak gerekir. Tabii egemen azınlık daha başından, bu çalışmada hiç bir rol oynamamaya kendini mahkum etmiştir, çünkü yozlaşıp fikirleri, ülküleri sabit ve değişmez bir kapalı zümre haline gelmekle, büyüme evresinde yaratıcı bir azınlığın eylemini niteleyen tepki gösterebilme esnekliğini zaten kaybetmiştir. Egemen azınlığın personeli, yeni insanları arasına kabul ederek yeniden biçimlendirilebilir, ama bu da bir ferahlama getirmez, çünkü bu yeni insanlar, ancak katıldıkları topluluğun eski geleneklerini kabul etmeleri koşuluyla bu saflar arasına girebilmektedirler. Böyle kaskatı duran egemen azınlık, yukarıda görmüş olduğumuz gibi hep aynı olan, tekrarlı bir meydan okumayla güçsüzce boğuşmaktadır. Her yenilgiden sonraki perişanlığı önceden bilinen bir sonuçtur. Yaratıcılığın yerine getirip koyduğu kendini savunma gücü uyuşuk da olabilir, yırtıcı da. Ama ister çılgınca yıldırıma meydan okusun, ister tembel tembel küreklere yaslanıp otursun, her iki durumda da egemen azınlık kendisinin oynayamadığı artık ispatlanan kahraman rolünü başka adaylara bırakmaktan kaçınmaktadır.

Ama bu büyük olumsuzluğu yapmakla da egemen azınlık kendinden başka kimseyi yoksullaştırmaz. Bir yaratma aracı olarak işe yaramayacağını göstermekle meseleyi kapatmış olmaz; çünkü, şu uygarlık yıkılır, bu uygarlık yükselirken, yaratıcı çalışma devam eder durur. Bir uygarlığın büyümesi bir çöküntüyle kesintiye uğrayınca, yaratıcı olabilecek azınlık donup katılaşarak egemen azınlık olup, kendini tekrarlamaktan hiç vaz geçmeyen bir cevapsız meydan okumanın her saldırışında aynı etkisiz jesti yapmaya başlayınca, yenilgi tragedyasının böyle tekdüze bir şekilde kutlanması çökmüş uygarlığın toplumsal sahnesinde oynanan tek oyun olarak kalmaz. Uygarlığın çözülmesi sırasında değişik olay örgüleriyle iki ayrı oyun aynı anda ve yan yana oynanmaktadır. Bir yandan değişmez bir egemen azınlık durmadan kendi yenilgisinin provasını yaparken, bir yandan da yeni meydan okumalar, yeni kazanılmış azınlıklardan yeni yaratıcı cevaplar almakta ve bu yaratıcı azınlıklar her seferinde durumun gereğini yerine getirerek yaratıcı güçlerini ilan etmektedirler. Meydan okuma-ve-tepki dramı oynanmaya devam eder, ama yeni bir ortamda ve yeni oyuncular tarafından. Bu değişmez toplumsal güçler burcu içinde yaratıcı kişiler, artık önderlikten uzaklaştırılmış bulunan ve bir zamanlar önderlerin ardından giden kitlelerin arasından doğar ve işe başlarlar. Proletaryanın ötekilerden ayrılışında böylece bildiğimiz yaratıcı eylem sürecini izleriz. Ama yaratıcı bir azınlığın yükselişi ve mimesis süreci toplumun bütünü içinde gerçekleşecek yerde şimdi tek bir toplumsal sınıfın sınırları içinde hapsolmuş durumdadır. Olay örgüsünün özü pek fazla değişmemiştir; ama roller yeniden dağıtılmış, oyunun sonu da beklenmedik bir şey olmuştur: Bir palingenesia'dır bu. Bu yeni yaratma ediminin pratikte nasıl gerçekleştiğini izleyelim şimdi.

Levent Şahverdi Arşivi

173, 174 KÖLE, solda, sınıf savaşının arketipsel kurbanı; ve kaçması durumuna karşılık, kimlik işareti: «Kaçarsam beni yakalayın ve efendime teslim edin.»

28 İç Proletaryalar

İç proletaryalar incelememize başlamak için bulabileceğimiz en iyi giriş belki de Tukidides'in bir bölümü olacaktır; Helen Toplumunun çöküşünün tarihçisi bu bölümde İ.Ö. 431'den sonra bu toplumu paramparça eden toplumsal ayrılığın kökenlerini anlatıyor.

Tukidides, Helen Toplumunun manevî dayanışmasını yıkan şeyin savaş ruhunun maneviyat kırıcı gücü oluşuna böylece parmak bastıktan sonra, çok parlak bir analiz yapıyor. Bu analiz, aynı zamanda, insanların ruhlarında serbest kalan şeytanî kötülük dürtülerinin de ezici yargısı oluyor.

Korkira'da gelişen sınıf savaşı **(stasis)** bu derece vahşiydi ve bu türün ilk örneği olduğu için daha da derin bir iz bırakmıştı; ama sonradan Helen Dünyasının bütünü aynı şekilde altüst oldu. Bütün ülkelerde proletaryanın önderleriyle, Atinalıların ve Lakedaimonyalıların müdahalesini sağlamaya çalışan gericilerin arasında mücadeleler oluyordu. Barış zamanında yabancıyı çağırmaya ne istek duyar ne de fırsat bulabilirlerdi; ama şimdi savaş vardı; her iki kamptan ihtilalci kişilerin, düşmanları aleyhine ve tabii kendi taraftarının da yararına işleyecek böyle bir ittifakı sağlamaları kolaydı. Sınıf savaşının açtığı bu gedikten sonra Hellas ülkeleri üzerine yağan felaketler birbirini izledi. İnsan yaradılışı böyle kaldıkça böyle felaketler olacak ve olmakta devam edecektir, yalnız ortamın değişikliğine göre büyüyebilir, küçülebilir, değişebilirler. Barış zamanının daha elverişli koşulları altında gerek insanlar gerekse ülkeler daha sevimli ve aklı başındadırlar, çünkü olayların mantığı ellerini mahkum etmez öyle zamanlarda; ama savaş olağan hayatın kenarlarını kemirir ve çoğu insanın mizacını zorla eğiterek yeni ortama uydurur. Böylece Hellas ülkeleri de sınıf savaşına bulaştılar ve bu olayın her patlak verişindeki heyecan bir sonraki üzerinde birikimsel bir etki yaratır.[1]

Entrikacılığı inceltmekte bir zeka yarışıydı bu. Kelimelerin alışılmış anlamları çarpıtılıyor, kelimeleri kullananların davranışlarını örtüyordu. Kaygısızca sorumsuzluk, kahramanca sadakat sayılıyordu, ihtiyatlı bir çekimserlikse yüce bir adın maskesi arkasına gizlenmiş korkaklık olmuştu, ılımlılık yüreksizlik, akıl politikası ise bir **laissez faire** politikası gibi işlem görüyordu. Cezbeye tutulmuş bir fanatizmdi halkın davranış ülküsü, insafsız entrikaysa meşru bir korunma yöntemiydi. Şiddetli duygular bir dürüstlük göstergesi, şiddete karşı çıkmaksa şüphe çekici bir davranıştı. Zeka ölçüsü entrikada başarılı olmaktı, bir adamın entrika çevirdiğinin görülmesi üstün zekasının bir kanıtı sayılıyordu, böyle yöntemlere yüz vermeden politikasını çizen adamsa kendi grubuna karşı bir nihilist olarak taşlanıyor, düşmanlarına karşı yüreksizin teki olarak görülüyordu. Sözün kısası, darbeyi indirmekte düşmanından önce davranan ya da daha önceden bunu düşünmeyenlere böyle bir şeyi düşündüren, aferini alıyordu. Parti bağları akrabalık bağlarından daha yakın oldu[2], çünkü partizanlar, kendilerini bir an içinde bir serüvene atmakta akrabalardan daha istekliydiler ve sözü geçen bu dernekler yerleşik kurumların yararlarını sağlamak için de-

Levent Şahverdi Arşivi

gıl, kurumların yasaların bozarak gayri meşru kazançlar sağlamak için kuruluyordu. Suç ortaklığı, ciddî bir yeminden daha geçerli bir ahde sadakat bağıydı. Günün egemen partisi, düşmanından dostça bir öneri alacak olursa, cömert bir karşılık vereceği yerde, bunu birtakım pratik tedbirler almak için işaret sayardı. Ceza gerektiren ahlaksızlıklara karşı bağışıklığa kimse değer vermiyordu da, birinin cezalandırılmasına herkes bayılıyordu. Uzlaşmalara ancak geçici bir son çare olarak baş vuruluyor, ancak değişik bir seçenek belirmediği sürece bir uzlaşmaya uyuluyordu. Düşmanının zırhında zayıf bir nokta gören ve bu fırsatı değerlendirmeyi becerebilenler, intikamını hile yoluyla almayı yiğitçe almaya tercih ediyorlardı. Bütün düşünülen, tehlikeye girmemek ve hileyle kazanılmış zaferleri örten zeka parlaklığı aylasını elde etmekti...

Bütün bunların nedeni, yırtıcı, rekabetçi itkilerden doğan kudret hırsıydı. Bunlar, çatışmaya yol açan itkilerdir ki çatışmadan da ihtiras doğar. Hellas'ın bütün ülkelerinde parti önderleri sesi kulağa hoş gelen tantanalı laflar icat ettiler ve yalnız lafla hizmet ettikleri kamu çıkarından kendilerine pay ayırabilmek için, ya kitleler için politik eşitliğin ya da ılımlı tutuculuğun savunucusu kesildiler. Birbirlerini geride bırakmak yolunda giriştikleri vicdansız yarışmada hiç bir şey onları durduramadı, kan davaları içine gömülüp gittiler. Ahlakî doğruluk veya ulusal çıkar sınırları içinde hareket etmek şöyle dursun, her ikisinde de o anın estirdiği kapris dışında hiç bir kısıtlama dinlemiyorlardı. Anlık hırslarını gidermek üzere, yalın kaba kuvvetle olmasa da, düşmanlarına karşı ahlaksızca sağlanmış yargıları kullanarak iktidara gelmekten kaçınmıyorlardı. Aslında, dinin bunlar üstünde hiç bir etkisi kalmamıştı, dolayısıyla, kötü bir iş yapacakları zaman, adlarının ahlaksıza çıkmaması için, olanı yanlış tanıtmaktaki yeteneklerine güveniyorlardı. Bir yandan, iki aşırı uç da, her ülkedeki ılımlı kişilere saldırıyor, biraz taraf tutmadıkları için, biraz da bu kavgadan onların sağ çıkabileceklerini düşünüp kızdıkları için, onların başına dert açıyorlardı.

Böylece sınıf savaşı Helen Toplumunu her çeşitten ahlakî kötülüğün içine batırdı.[3]

İ.Ö. 431'de Atina-Peloponez Savaşını izleyen bu manevî çöküntü, o büyük felaketin sonucu olan savaşlar ve ihtilaller yüzyılı boyunca durdurulamadan devam etti; ilk toplumsal sonucu da kalabalık ve sayısı gitgide çoğalan bir «vatansız» sürgünler alayının doğması oldu. Helen Uygarlığının büyüme evresinde de korkulmuştu böyle bir olaydan, ama o zamanlar örnekleri enderdi. İ.Ö. dördüncü yüzyılın ortalarında Helen Dünyası artık bu yersiz yurtsuz gezginlerle dolup taşmıştı. İskender, her şehir-devletindeki yönetici kliği şehirden kovdukları düşmanlarının gelip serbestçe yerleşmesine izin vermeye kandırmak için uğraştı, ama bundan da bir sonuç alınamadı. Ateş, kendi yakıtını buluyordu, açıkta kalan sürgünler ücretli asker olarak çalışmaya başladılar; bu askerî insan gücü fazlalığı da yeni savaşlara yol açtı ve böylece ortaya yeni sürgünler —dolayısıyla yeni ücretli askerler— çıktı. Bu kötü neden-sonuç kısır döngüsü ilkin Hellas'ın kendi içinde kardeş kavgası kıvılcımını tutuşturdu; sonra da Helen savaş okulunda yetişen insanlar ileri atılıp Perslerle barışı bozdular ve bu da İskender'le Makedonyalı vârislerinin bitip tükenmez savaşlarını başlattı.

Savaşın serbest kıldığı yıkıcı iktisadî güçlerin işleyişi bu ahlakî yıkımı kuvvetlendirdi. Örneğin, İskender'le vârislerinin Güney-Batı Asya'daki savaşları bir sürü evsiz barksız Yunanlı'ya, başka bir grup Yunanlı'yı evinden barkından etmek pahasına askerî iş sağladı. İki yüzyıldır Akamenya (Pers) hazinelerinde biriken altın, dolaşıma sokularak ücretli askerlerin parası ödendi, dolaşımdaki para hacminde bu anî ve büyük artış da, o zamana kadar politik kavganın dışında kalmayı başarabilmiş Yunan şehir-devletlerinde berbat bir enflasyon yarattı. Ücretlerde benzeri bir artış olmaksızın fiyatlar fırladı, bu malî ihtilal o zamana kadar oldukça sağlam bir güvenlik içinde yaşayan köylü ve zanaatçı sınıfını dilenci haline getirdi. Aynı yoksullaşma, bundan yüzyıl sonra, İtalya'daki Anibal savaşının iktisadî sonucu olarak da ortaya çıktı; ilkin Anibal'in ordusunun yakıp yıkmasıyla, sonra da, İtalyan köylülerinin hem ana İtalya savaş bölgesinde hem de Apeninlerin ve denizlerin ötesinde yapmakla yükümlü oldukları uzun süreli askerlik hizmeti yüzünden, orada da köylüler yaşadıkları topraklardan koptular. Anibal İtalya'dan çekildikten ya da Kartaca barış için aman diledikten sonra da sona ermedi Po ovasındaki, İberya yarımadasındaki, Yunanistan'daki, Doğu'daki seferler, tersine, daha da insafsızca yayılarak ve büyüyerek devam ettiler ve gittikçe artan sayıda İtalyan köylü-askerini topraktan kopardılar. Böyle koşullar altında, atalarına bir angarya (corvée) olarak kabul ettirilen bu durumdan kendilerine bir meslek edinmekten başka bir şey yapamazdı bu yoksullaşmış köylü-asker torunları. İ.Ö. 133'de Tiberius Gracchus'un tribünlüğüyle başlayıp da İ.Ö. 31'de Actium savaşıyla son bulan ihtilal ve iç savaş yüzyılı boyunca, «yeni yoksullar», yeni Roma İmparatorluğunda egemenlik için çatışan rakip savaş-beylerinin emri altında ücretli asker hizmetine girerek durumlarının imkan bıraktığı tek yoldan geçimlerini sağlamaya baktılar.

İşte bu zalim «kökünden koparma» sürecinde, hiç şüphe yok ki, Helen iç proletaryasının doğuşunu görmekteyiz: Bu, terimi daha önce (4) de tanımladığımız gibi, toplumun «içinde» olan, ama «toplumdan» sayılmayan bir toplumsal öge anlamında bir proletaryadır. Proletaryanın gerçek ayırıcı özelliği ne yoksulluğu ne düşüklüğüdür, toplumun kurulu yapısı içinde geleneksel yerinden kovulduğu ve kendi yurdu olan bir toplulukta artık istenmediği bilinci ve bu bilincin getirdiği öfkedir. Helen Toplumunun iç proletaryası Helenizmin çözülen politik yapılarının özgür yurttaşlarından, hattâ aristokrasisinden oluştu, bu manevî yoksullaşma da tabiî hep maddî yoksullaşmayla yan yana gitti; çok geç-

Levent Şahverdi Arşivi

içinde, İ.Ö. 198'de Setia'da köleler ve Kartacalı tutsakların doğmadan ölen ayaklanma hareketi ve İ.Ö. 196'da Etruria'da çarçabuk bastırılan ayaklanma ile bu dizi başlamıştı. 185'de Apulia'daki dehşetli isyanla devam etti; olay geçici olarak Sicilya'ya kaydıktan sonra İ.Ö. 73 ile 70 arasında İtalya yarımadasını bir boydan bir boya geçerek dolaşan kaçak Trakyalı gladyatör Spartakus'un umutsuz girişimiyle en ünlü örneğini verdi. Helen egemen azınlığına karşı bu şiddetli nefret yalnız kölelerin efendilerine karşı ayaklanmalarında ortaya çıkmıyordu, Roma'nın yoksullaşmış özgür yurttaşları da aynı duyguyu paylaşıyorlardı. Romalı şehirli proleterin vahşeti iç savaşlarda Roma plutokrasisini paramparça etti; özellikle İ.Ö. 91-82'deki galeyan döneminde Yahuda Makabeus ve Spartakus'un vahşetinden geri kalmıyordu; alevler içinde yanan dünyanın ışığı önünde sinsi bir siluet olarak duran karanlık kişiler içinde en şeytanî olan da, **Ordo Senatorius**'un kendi içinden çıkıp bu hareketlere dalan Romalı ihtilalci liderlerdir: Marius, Sertorius, Katilin ve Sextus Pompeius.

Bu şiddet cümbüşleriyle Helen proletaryası, Helen egemen azınlığının vahşetini, göze göz, dişe diş ödüyordu. Ne gibi baskılar karşısında ayaklanıldığını hatırlarsak, ayaklanma hareketlerinin yırtıcılığına pek fazla şaşırmayız. Ama gene de bu şiddetin, Helen iç proletaryasının karşılaştığı muazzam meydan okumaya karşılık gösterdiği tek tepki biçimi olmaması hem şaşırtıcı, hem de hayranlık vericidir. Bir de, manevî gamın karşı ucunda, antifonal (Hıristiyanlıkta karşılıklı okunan ilahide, cevap olarak gelen karşı ses) cevap vardı. İşte bu uçta, iç proletarya, egemen azınlıkta her nasılsa hâlâ kalabilmiş yaratıcılık ruhu kalıntılarına sadece erişmekle kalmıyor, onun çok daha ilerisinde bir başarı düzeyine ulaşabiliyordu. Gerçekten de, burada kaydettiğimiz şiddet olayları kurbanların çektikleri acıya karşılık gösterdikleri tipik tepki değildir. Kurbanlardan bazıları şiddete şiddetle ve sadece şiddetle cevap vermekle yetiniyordu, ama çoğu zaman kuvvete kuvvetle değil, yumuşaklıkla cevap verenler de vardı. Canavar efendileri Damophilus'a karşı başkaldıran çılgına dönmüş köleler bile, işkencecinin kendisini ve eşit derecede canavar karısını öldürmek üzere sürüyüp götürürlerken Damophilus'un iyi yürekli kızının canını bağışlamışlar, böylece iyiliğe kötülükle cevap vermeyecek kadar insan olduklarını göstermişlerdi.(7) Filistin Yahudilerinin Antiochus Epiphanes'in zorla Helenleştirme politikasına karşı direnişlerinin Yahudiler arasındaki yarı-efsanevî anılarına göre, yaşlı yazıcı Eleazer ile yedi erkek kardeşinin ve annelerinin pasif direnişi, kahraman Yahuda Makabeus'un (*) militanca direnişinden önce gelir. İsa'nın ölümü hikâyesinde de

175 **Judaea armata:** İ.S. 66-70'deki büyük Roma-Yahudi Savaşı'nda basılan sikke.

176 **Judaea capta:** Kudüs'ün, bu Roma sikkesinde kutlanan düşüşü bile Yahudi militanlığını ezemedi.

177 **Judaea resurgens:** Yahudiler'in, İ.S. 132-35'de, Bar Kochba önderliğinde kalkıştıkları son bahtsız başkaldırmanın sikkesi.

Levent Şahverdi Arşivi

178, 179 BARIŞIN ZAFERİ «Avına kükreyen bir arslan yavrusu gibi»: Yukarıdaki Judas Maccabeus Yahudi militanlığının ölümcül döngüsünü başlattı. «Eline kılıcı alanlar kılıçtan geçirilecek»: Aşağıda, İsa, şiddete dayanan direnişi yadsıyarak bu döngüden çıkışın yolunu gösterdi.

İsa'nın arkadaşlarına öğütü —«ve olmıyan esvabını satsın, kılıç satın alsın» (9)— vardır, ama Oniki kişi arasında iki kılıç olduğunu öğrenince hemen «Yeter» der (10); Ama önder tutuklanma durumunda dövüşmeyi bilinçli olarak yadsıyınca o baştan savma silahlanma çağırısı da önemini yitirir. (11) Hikayenin bundan sonraki bölümünde, ünlü doktor Gamaliel, İsa'nın Havarilerinin eziyete karşı güçlü manevi direnişleri ile Yahuda Makabeus'un çağdaş vârislerinin kısır ve göreneksel savaşçılığı arasındaki çarpıcı karşıtlığa hayret ediyor. (12) İşte burada, aynı meydan okuma karşısında, yalnız değişik değil, aynı zamanda çelişik ve uzlaşmaz nitelikte iki cevap örneği görüyoruz. Yumuşak cevap da sert kadar, proletaryanın kopma isteğini dile getiriyor; İ.Ö. ikinci yüzyıldan beri Helen Dünyasının Doğulu proletaryasının tarihinde yumuşaklıkla şiddetin ruhları kazanmak için yarıştığını görüyoruz; sonunda, şiddet kendi kendini yok ediyor ve yumuşaklığı yarış alanında yalnız bırakıyor.

Sorun, daha başından beri vardı. İ.Ö. 167'de ön-martirlerin seçtiği yumuşak yol sabırsız Makabeus tarafından çarçabuk terk edildi. Onun verdiği örnek de sonraki kuşakların öylesine gözünü kamaştırdı ki İsa'nın en yakın arkadaşları bile efendilerinin fiziksel yazgıya bu kadar rahatça boyun eğmesinden utandılar. (13) «Onu bırakıp kaçtılar». (14) Ama çarmıha gerilme olayından birkaç ay sonra Gamaliel, idam edilen önderin mucizevi bir şekilde bir araya toplanan şakirtlerini belki de Tanrı yanında olduklarını ispatlayabilecek insanlar olarak görmeye başlamıştı; birkaç yıl sonra Gamaliel'in kendi şakirdi Pavlus da çarmıha gerilen İsa adına vaiz vermeye başlamıştı. Hıristiyanların ilk kuşağının şiddet yolundan yumuşaklık yoluna geçmeleri son derece acılı, ama son derece verimli bir olaydı ve ancak bütün maddi umutlarının paramparça olması pahasına başarılabilirdi; çarmıha gerilme olayı İsa'nın müritleri için ne idiyse, İ.S. 70'de Kudüs'ün yıkılması da ortodoks Yahudiler için öyle oldu. Bu son felaketten önce Yahudi din bilginlerinden bir tanesi bilmeden ve kendi kendine İsa'nın «harap edici mekruh şeyin mukaddes yerde dikildiğini gördüğünüz zaman... Yahudiyede olanlar o vakit dağlara kaçsınlar» (15) öğütünü yerine getirmişti. İsa'nın kasdettiği mekruh şey, Filistin ufuklarında yeniden görünen silahlı Helen putperestliği idi. Haham Yuhanna ben Zakkai, Yahuda Makabeus'un başlattığı savaşçılık geleneğini bozma kararını kendi başına verdi; Yahudi militanların arasından sıyrılarak kuşatılmış şehirden dışarı çıktı. Roma komutanlığını da uzaklarda bir yerde sessiz sedasız ders vereceğine inandırarak geçip gitti. Askeri direniş yolunu böylece yadsımakla okulunu yeniden kurmayı ve öğretime yeniden başlamayı başar-

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Böylece de, politik iktidar kavgasının gönüllü olarak dışında durmakla kendi yurdundan uzak, her çeşit yabancı ve düşman çevrelerde bugüne kadar varkalmayı başarabilen yeni bir Yahudiliğin kurucusu oldu.

Bu iç değişiklik sayesinde İ.S. 70'de Kudüs'ün yakılıp yıkılmasından sonra ortodoks Musevilik bir diaspora olarak varkalmayı başardıysa, çarmıh olayından sonra buna benzer bir iç değişikliği geçiren İsa'nın arkadaşları da böylece Hıristiyan Kilisesi için daha büyük zaferler kazanma imkanını buldular. Hıristiyan Kilisesi, üçüncü yüzyılın yaygın eziyet ve kovuşturmaları yüzünden ilk büyük meydan okuma ile yüz yüze gelince Yahuda'nın şiddet yoluyla değil, Eleazer ve Yedi Kardeşinin yumuşaklık yoluyla cevap verdi. Bundan sonraki sınavda Hıristiyanlığı kabul eden Roma İmparatorluğu, dördüncü ile beşinci yüzyılların dönüm noktasında, yıkılmaya başlamıştı, Kilise istilacı barbarlara da aynı tarzda tepki gösterdi (ama Hıristiyan olmayan kendi yurttaşlarına karşı böyle değildi), ve bu seferinde kazancı, çöken İmparatorluğun yakılıp yıkılmış Batı bölgelerinde yüz yüze geldiği barbar savaş çetelerine bu dini kabul ettirmek oldu.

Böylece Helen Dünyasının iç proletaryasının manevî tarihi boyunca uyuşmaz yumuşaklık ve şiddet ruhlarının birbirleriyle durmadan mücadele ettiklerini ve yumuşaklığın, zamanla, deneylerin de yardımıyla, azar azar zaferi kazandığını görüyoruz. Bu mücadele toplumun sadece proletarya kesiminde kalmış da değildir şüphesiz, çünkü Helen egemen azınlığının manevî tarihinde de bunun en azından ipuçları var. Yazıcı Eleazer ile Yahuda arasındaki karşıtlığı ya da İsa ile çağdaşı Yahudi militanı Tevdas arasındaki karşıtlığı İ.Ö. üçüncü yüzyılda Isparta'da yumuşak kral Agis'le sert kral Kleomenes arasında ya da İ.Ö. ikinci yüzyılda Roma'da yumuşak tribün Tiberius Gracchus ile sert tribün Gaius Gracchus arasında da görebiliriz. İsa'nın haksız yere idam edilme durumunda gösterdiği insanüstü teslimiyet karşısında Petrus'un isyanının bir benzerini, Sokrates'i hak etmediği bir idam yargısıyla hapisanede yatarken, buradan kaçırmak için ikna etmeye çalışan Krito da gösterir. Ayrıca, Petrus, Pavlus ve Yuhanna ben Zakkai'nin ruhlarında yumuşaklığın şiddete karşı kazandığı zaferin paralelleri Büyük İskender'in rüyasında, Sezar'ın merhametinde ve Augustus'un pişmanlığında da gürülür.

Helen egemen azınlığının bu ünlü temsilcileri arasında, bütün Helen ahlak felsefesi akımlarının babası olan Atinalı Sokrates ile Helen evrensel devletinin kurucusu olan Romalı Augustus var. Helen egemen azınlığının en büyük iki yaratıcı eseri, pişmanlık göstermeyen fatihlerin ve zorbaların yaptıkları işlerin tam karşısında yer alıyor. Filozoflar ve imparatorlar, bu can çekişen toplumun, pastırma yazının solgun güneşi altında kısa bir süre daha ısınmasına izin verdiler. Bu ölen yaratma gücünün son parıltılarına karşılık iç proletaryanın çok daha kalıcı manevî başarısı daha ileri bir din olan Hıristiyanlık ve onun Hıristiyan Kilisesi içinde kurumsal cisimleşmesi oldu. Bu başarıların her biri daha ilerideki bir aşamada gözden geçirilecektir. (16)

29 Dış Proletaryalar

Dış proletarya da iç proletarya gibi, yıkılmış ve çözülmekte olan bir uygarlığın egemen azınlığından kendini ayırarak varolur. Bu durumda, ayrılık elle tutulur bir biçimde ortaya çıkar. Çünkü, iç proletarya, aralarında manevî bir uçurum açılan egemen azınlıkla coğrafî bakımdan kaynaşmış olarak yaşamaya devam ettiği halde, dış proletarya egemen azınlıktan yalnız duygularıyla değil, aynı zamanda, bir haritada görülebilecek bir sınır çizgisiyle de ayrılır.

Böyle bir sınır çizgisinin belirmesi, gerçekten de, dış proletaryanın kopuşunun gerçekleştiğinin kesin bir işaretidir. Bir uygarlığın, büyümekte olduğu sürece katı ve kesin sınırları olmaz, ancak kendi türünün bir başka üyesiyle çatıştığı yerlerde böyle sınırlar belirir. (1) Çünkü bir yaratıcı azınlığın, kendi toplumunu aydınlatmak için yaktığı ışık sınırlarının ötesine de taşar ve çevresindeki uygarlık-öncesi toplumlara yansır. Kendi taşıma gücünün içsel zayıflıkları dışında ışını yolundan alıkoyacak hiç bir şey yoktur. Işık, kararma ve yok olma noktasına varıncaya kadar gider. Dolayısıyla, büyüyen bir uygarlıkta, günün yaratıcı azınlığı içinde doğduğu topluma karşı yaptığı hizmeti çevredeki uygarlık-öncesi komşulara da yapar; hattâ, ışık merkezinden çok uzak köşeleri de etkileyebilir: Suriye alfabesinin Mançurya'da kabul edilmesi ya da Helen estetik üsluplarının Keltik Britanya'da ya da Kuzey Hindistan delta bölgelerinde sikkelerde yansıması gibi.

Gelgelelim, bir uygarlık bir kere yıkıldı mı da, artık komşu topluluklar üzerinde bu çekim gücünü harekete geçiremez, çünkü kendini belirleme gücünü yitirince, kendi dışındakiler üzerinde yaratıcı bir

Levent Şahverdi Arşivi

HELEN UYGARLIĞININ YANSIMALARI

180-183 Arabistan, Orta Asya, Küçük Asya ve Britanya'dan portre büstler, İ.S. birinci yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar. Büyüyen bir uygarlığın katı sınırları yoktur, onun için kültürü de komşu barbar topluluklarına yansır; ama yıkılırken, bu toplumlar üzerindeki etkisi zayıflar ve yerli öge daha fazla güç kazanır.

Levent Şahverdi Arşivi

SAVASA BOĞULAN İMPARATORLUK

184 İ.Ö. son yüzyılda dağılan bir dünyaya düzen getiren Roma, kendi dısındaki barbarlara karşı bu düzeni korumak için bitip tükenmez bir mücadeleye girdi: Barbar kabileleri bir Roma kalesine saldırıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

etki yapma gücünü, başka toplumlar için bir model olabilecek, uyumlu bir bütün görünümü verme imkanını da elinden kaçırmıştır zorunlukla. Üstelik, çözülen bir toplumun egemen azınlığı, yaratıcı azınlığın manevi etkisi yerine ancak bir şiddet ve baskı politikası getirip koyabilir, ama bu da, içeridekı yaratıcı olmayan kitleler kadar dışarıdaki taklitçiler üstünde de itici, yabancılaştırıcı bir etki yaratır. Çözülen bir uygarlığın çevresindeki uygarlıköncesi toplumlar kendileri uygarlıktan uzaklaşarak yabaniliklerini gösterirler: Çözülen toplumun manevi yörüngesinden kendilerini çekerler ve böylece o toplum için bir tehlike potansiyeli haline gelirler; işte o zaman, egemen azınlık, bir vakitler iyi örnek olmakla kazandığı bağımlılığı şimdi askeri yoldan sağlamaya kalkışınca, yabancılaşan dış proletarya da kuvvete kuvvetle karşılık vererek tepki gösterir. Dış proletarya komşusunun bir vakitler çekici gelen kültürünü reddetmek gibi olumsuz edimi yerine getirirken, yıkıcı olsa da olumlu bir başka şeyi de yapar: Kendini egemen azınlığın zorbalığından korumak için kendinden daha üstün düşmanından askeri teknikleri ödünç alarak uygarlıktan ders alma işine devam eder. Sonuç, iki yabancılaşmış topluluk arasında uzun süreli ve amansız bir savaştır, çünkü artık her biri öbürünü tehdit etmektedir. Düşmanlık şiddetlendikçe, bir zamanlar esnek ve akışkan olan sınır katılaşır, geçilmez bir duvar haline gelir. Latince terimler iki temas çeşidi arasındaki karşıtlığı ve akrabalığı da dile getiriyorlar: **Limen**, ya da eşik, bir bölgedir; bunun yerine **limes** ya da askeri sınır geliyor ki, bu, eni olmayıp da yalnız boyu olan bir çizgidir.

Helen tarihinin büyüme evresi, sağlıklı bir uygarlığın topraklarını saran **limen** ya da tampon bölgenin klasik örneğini gösterir. Kıta Avrupa'sına doğru Helenizm'in özü biraz gölgeleniyor, kuzeyde yarı-Helen Tesalya ile batıda yarı-Helen Aetolia yer alıyordu; Aetolia ile Tesalya'yı ise İllirya ve Trakya'nın katışıksız barbarlığından, Epirus ile Makedonya'nın yarım-buçuk-Helenizm'i ayırıyordu. Küçük Asya'ya doğru da Helenizm kararıyor, kıyıdaki şehir-devletlerinin hinterlandında Karya'nın yarı-Helenizm'iyle Lidya'nın yarım-buçuk-Helenizm'inden geçerek, Anadolu yaylasındaki Hitit yıkıntıları arasında oturan Frigya barbarlığına dalıyordu. Kuzey Afrika ve İtalya'daki Yunan kolonilerinin hinterlandlarında oturan yerli topluluklarla aralarında daha geniş kültürel uçurumlar olması beklenebilir, iki dünya arasındaki politik ilişkilerin nisbeten daha düşmanca olacağı düşünülebilir, ama buralarda da, Siraküza'nın imparatorluk kurma hareketi ve İtal'lerle Khon'ların yok edilmesi olaylarının yanı sıra daha barışsever temaslar ve daha yumuşak geçişler de görülüyor. Yunanlı ile barbarın politik uzlaşmalarından daha çarpıcı olan şey, Helenizm'in kültürel düzeydeki barışçı sızmasıydı. Sicilya'da İ.Ö. son yüzyılda, oradaki son Yunan kolonisinin kurulmasından beş yüzyıl kadar sonra, uzun süreden beri ortak Helen kültürü, ortak Yunan dili ve kötü Roma yönetiminin ortak acılarıyla birleşmiş bir halk arasında yerli Sicilyalılarla Yunanistan'dan gelip yerleşenleri birbirlerinden ayırdetmek imkansızlaşmıştı. İtalya'da Tarentum'un hinterlandında Helenizm öyle hızla yayıldı ve öyle iyi «tuttu» ki, İ.Ö. dördüncü yüzyıl gibi eski bir tarihte bile Apulia kırmızı topraktan vazo üretiminde en hızlı çalışan atölye olarak ün yapmış ve Helenizm'e katılışını böylece ilan etmişti. Daha ilerilerde, Latium şehrinin halkı Helenizm'in garip şehir-devleti kurumunu öylesine coşkuyla benimsedi ki, Yunanlı gözlemciler Latinleri sonradan olma Helen saydılar; Yunan edebiyatında Roma'nın adı ilk olarak bir «Helen şehri» olarak geçer. (2)

Ama, modelin kendisi parçalanınca, egemen Helen hayat tarzına karşı bu gönüllü eğilim de kesiliverir. Helen Uygarlığında çöküntünün belirtisi İ.Ö. 431-404'deki iç savaştı; barbarlarla Helenler arasında bin yılık bir savaşın ilk hamlesi de bu yıkıcı çatışmanın üçüncü yılında yapıldı; bir Trakya ordusu Makedonya'yı istila ederek yaktı, yıktı. Gerçi bu baskının arkası gelmedi, ama Trakya'nın gönüllü olarak kendini Helenleştirmesinin de sonu demek oldu ve ilk olarak uygarlıkla barbarlık arasına katı bir engel dikti. Bu Trakya sınırı o zaman dört yüzyıl süreyle bozulmadan kalabildi, ama dış proletaryanın Helen Uygarlığının çöküşüne karşı militanca tepkisi **Magna Graecia**'da (Büyük Yunanistan) daha şiddetli ve daha tantanalı oldu; çünkü, Atina-Peloponez savaşının çıkmasından sonraki yüzyıllık süre içinde Helen kolonicileri, çevrelerini kuşatan Oska kabileleri tarafından denize kadar sürülmüşlerdi. Barbar akını Messina boğazlarını geçmiş, o şehirde de, Sicilya'nın fethi için bir harekat merkezi kurmuştu. Ama o sırada Roma ordularının müdahalesi her şeyi sona erdirdi. Bundan sonra, Helen Dünyasının bütünselliğini yeniden kurma işini üstüne alan Roma, gerek barbarlara, gerekse Helen Uygarlığının pelerinini kapmak için çalışan rakip İtalyan şehirlerine karşı geniş çaplı seferlere girişti. Roma'nın bu ard arda askeri başarıları Helen egemen azınlığının egemenlik alanını kıta Avrupa'sında, İberya yarımadasında ve Kuzey Batı Afrika'da, neredeyse Asya'da Makedonyalı İskender'in fetihleriyle kazandığı kadar geniş bölgelere yaydı. Ama bu haşmetli Roma ve Makedonya fetihleri, çözülen Helen Toplumunu, çöküntüsünün kaçınılmaz cezalarından biri olan bir toplumsal hastalıktan kurtaramazdı ve kurtaramadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Helen Dünyasının bu askeri genişlemesi, barbarlarla sınırları yok edeceği yerde, Helen egemen azınlığının harekat üssünden uzaklara ittiği oranda uzattı bu sınırları. Sınır gibi haberleşme çizgilerinin de aynı şekilde durmadan uzaması egemen azınlığın yükümlülüklerini artırırken vurucu gücünü de azalttı. Roma kavgaya girmiş ve Etrüsklerin Keltlere karşı yükümlülüklerini, Tarantoluların Oskalılara karşı yükümlülüklerini, Makedonyalıların Trakyalılar ve Dardanyalılara karşı yükümlülüklerini başarıyla devralmıştı; ama böylece, Kuzey Denizinden Karadeniz kıyısına kadar bütün Avrupa kıtası boyunca barbarlara karşı sınırları korumanın tek sorumlusu Roma oldu. Üstelik, Helen Uygarlığının kendi geçmişinden kalan miras olarak devraldığı bu barbarlara karşı sınırın muazzam uzunluğu ve genişlemesi, hasta toplumun kapris yaparcasına sırtlandığı fazladan yüklerin sadece bir parçasıydı. Makedonya ve Roma'nın fetih savaşları sonucunda zorla Helen Dünyasıyla bütünleştirilen Suriye Toplumunun Kuzey Afrika, İberya yarımadası ve Güney-Batı Asya'daki barbarlara karşı sınırlarını da aynı anda Helen egemen azınlığı devralıyordu.

İ.Ö. üçüncü yüzyılda ikinci yüzyılın dönüm noktasında Roma çağdaş Helen Dünyasındaki bütün öteki Büyük Güçlere bayıltıcı yumruklar indirmeyi başarmıştı; böylece de, Helen egemen azınlığının yalnız alacaklarını değil, borçlarını da devralmıştı. İ.Ö. son yüzyılda Helen evrensel devletinin sınırlarının ilk olarak çizilişinden Roma İmparatorluğunun çöküşünü izleyen geçiş dönemine (İ.S. 375-675) kadar Helen Toplumu her yanından tehlikeli barbar sınırlarıyla kuşatılmıştı: Kuzey Avrupa'da, Tuna'da, Suriye'de, Kuzey-Batı Afrika'da. Bu uzun süreli çekişme boyunca yoğun askeri faaliyet dönemleriyle her sınırda görece bir barış durgunluğunun korunduğu dönemler birbirini izliyordu: Barbarlar iki kere bu sınırları yarmayı denediler, ama üçüncüde başardılar.

Helen Dünyasının en fazla dertli olduğu İ.Ö. son iki yüzyılda Sarmatyalı barbarlar Don'un doğu kıyısı boyunca Aşağı ve Orta Tuna havzalarına kadar ilerler, ondan sonra da burada, Helen Dünyasının kuzey-doğu kanadında tehlikeli bir şekilde asılıp dururlar. Aynı dönemde, İ.Ö. ikinci yüzyıldan son yüzyıla geçerken, Araplar, Mezopotamya ve Suriye'de can çekişen Selevkos Krallığının perişan topraklarına girerler. Kartaca'nın Anibal savaşlarından sonra yenilmesi ve İ.Ö. 146'da yok olması, Kuzey-Batı Afrika sınırındaki Numidyalıların Afrika kıtasındaki yıkık Kartaca topraklarına yaklaşmalarına yol açmıştı. Son olarak, Kuzey Avrupa sınırında, İ.Ö. ikinci yüzyılda Romalıların Alpler-ötesine ilk çıkışları Kimbri ile Tötonların dehşetli karşı-saldırılarıyla cevabını almış oldu. Bu kavimler, Roma orduları tarafından sakatlandıkları ya da yok edildikleri için bir engel de çıkarmayan yarı barbar tampon güçlerin serbest bıraktıkları savaş yollarından dosdoğru İtalya'ya aktılar. Dört sınırın üçünde Romalılar barbar saldırılarını durdurmak için müdahale etmek zorunda olduklarını düşündüler; Kuzey Avrupa sınırında ise canlarını kurtarmak için dövüşmeleri gerekti; barbar saldırılarının üç tarihî nöbetinin birincisinde bile. Avrupa ile Afrika'da durumu Marius kurtardı; Numidyalı saldırgan Jugurtha'ya karşı (İ.Ö. 112-106) ve Kimbri'ye karşı (İ.Ö. 105-101) savaşlarda yenilgiden zaferi çaldı. Pompey İ.Ö. 63-62'de Roma'nın Suriye eyaletini örgütleyince Selevkos mirasının son kalıntılarını Arap savaş çetelerinden korumak mümkün oldu. Bundan sonra, Kimbri'nin yakın zamandaki kaderinden ürkmeyen bir grup Suev Avrupa'nın gene aynı savaş yoluna ayak basınca, Sezar Roma dominyonlarının Alpler-ötesi sınırını Ren çizgisine götürerek düzeltmek için bunu fırsat bildi (savaş, İ.Ö. 58-51); bundan sonraki dört yüzyıl boyunca bu sınır birkaç kısa süreli dalgalanma dışında hep böyle kaldı.

Barbarların dört sınırdan birden içeri girmek için ikinci başarısız çabaları Hıristiyanlık Çağının üçüncü yüzyılının ortalarına raslar. Bu sefer en ağır baskı Tuna sınırındaydı. Burada Gotlar yalnız karadan Balkan yarımadasının canevine inmekle kalmadılar, ayrıca denizden giderek Ege ve Karadeniz kıyılarını da yağmaladılar. Arap sınırında Müslüman Arapların Palmiryalı ataları hem Suriye hem de Mısır'ı geçici olarak işgal ettiler. Aynı çağda Kuzey-Batı Afrika'da Berberler Jugurtha'nın zamanından beri ilk kez savaş safına girdiler. Kuzey Avrupa sınırında Franklarla Alemanlar Ren'i geçerek Gol'ü yağmaladılar. Bu eş anda, eş-merkezli barbar saldırılarının ikinci nöbetinde Roma'nın gücü durumu ikinci kere de kurtarmaya yetti. İstilacılar girdikleri hemen her bölgeden püskürtüldüler, bozulan bütün sınır çizgileri yeniden düzenlendi. Ama bu seferinde zafer daha ağır kayıpları ve daha utandırıcı yenilgileri izlemişti. Daha yüksek bir bedel karşılığında satın alınmıştı zafer, üstelik önceki statükoyu ancak yüzeysel bir anlamda yeniden kuruyordu. Çünkü, eski sınırlar hemen hemen her yerde olduğu gibi korunmuştu ama, Roma ile barbar güçlerinin görece kuvveti bundan sonra pek değişmeyecek bir biçimde barbarlardan yana ağır basıyordu.

Böylece zayıflayan Roma üç yüzyıl kadar süren yeni bir barbar saldırı nöbetiyle karşı karşıya kaldı (İ.S. 375-675) ve Helen evrensel devletinin nihai olarak ortadan kalkmasıyla son buldu. Dördün-

Levent Şahverdi Arşivi

BARBAR HYDRA'SI
İmparatorluğunun güvenini saldırgan bir biçimde arayan Roma her yandan, insafsız bir barbar tepkisiyle karşılaştı; İ.S. 200 sıralarında savaşta talih Roma'dan yüz çevirmişti.

cü yüzyıldan altıncı yüzyıla kadar kuzey sınırı birbiri ardı sıra gelen, üst üste yığılan ve sonunda Roma İmparatorluğunun batıdaki topraklarının bütününü ezip geçen Hun, Avar, Töton ve Slav dalgalarının sürekli ve yoğunlaşan basıncı altındaydı. Yedinci yüzyılda Müslüman Araplar düzenli ve amaçlı askeri seferlerine giriştikleri zaman eylem alanı Küçük Asya ve Afrika'ya kaydı. Küçük Asya'da İstanbul hükümeti bütün yükümlülüklerini bırakıp başka bütün sınırlardaki yenilgileri kabullenmek pahasına Müslümanları boğazlardan Toroslara kadar geriletmeyi ve orada durdurmayı başardı. Ama böylece Ortodoks Hıristiyanlığın doğmakta olan toplumsal yapısını da adamakıllı zora koşmuş oldu. Ama Afrika'da Araplar Nil'den Atlas Okyanusuna kadar hızla yürümeyi başardılar, yolda rastladıkları Berberler ve Vizigotları yendiler, sonra Cebelitarık boğazından geçip İspanya'ya girdiler ve Pirenelerin ötesine bile geçtiler; akınları ancak 732'de, Franklar tarafından, Loire ve Rhône hizasında önlenebildi. Ama Tours yakınındaki savaşın da tanıklık ettiği çarpıcı tarihî olay Arapların Franklar karşısında yenilgiye uğraması değildi. Arapların ve Frankların ve başka bütün barbar savaş çetelerinin baş düşmanı olan Roma Gücü direnişinin yıkılmasıydı. Roma Dünyasının orta yerinde Frank savaş çetesi, yarımış yıkılmış Roma ülkelerinde güney sınırlarının ötesinden gelen savaş çeteleriyle karşılaşıp onları yeniyorsa, dış proletaryanın Helen evrensel devletini zaptetmek için üçüncü girişimlerinin tamamen başarılı olduğu açıkça belli demekti.

Barbarların Helen Toplumu üstündeki etkilerine kısaca bir göz atınca, çözülen bir uygarlığın yarattığı basınca karşı dış proletaryanın gösterebildiği tek tepkinin şiddet olduğu ve iç proletaryanın olumlu bir yaratma eylemini başarmasına yol açtığını gördüğümüz o yumuşaklık alternatifini geliştirme açısından herhangi bir yeteneğe sahip bulunmadığı akla gelebilir. Gerçekten de Helen dış proletaryasının başlıca özelliği yırtıcı bir şiddetti;

Levent Şahverdi Arşivi

185 Kuzey: Kelt süvari ve piyadeleri.

186, 187, 188 Aşağıda, Tuna sınırı: Steplerden gelen göçebe atlılar.

Mimar Alexandrian Kütüphanesi

Levent Şahverdi Arşivi

Hunların adlarının en aşırı barbarlıkla eş anlamlı bir kelime olarak tarihe geçmesi, en ünlü önderlerinin çağdaşlarına «Allahın Belası» adıyla korku salması gerçekten de bir raslantı değildir. Ama aynı zamanda dış proletarya ile iç proletaryanın davranışları arasında bazı ilkel ve hafif benzerlikler görebiliyoruz; bu benzerlikleri kaydetmeyi ve hak ettikleri değeri vermeyi başaramazsak, tarihî önyargılara sahip olmak suçundan yargılanabiliriz. Bir kere, değişik savaş çetelerinin uyguladıkları şiddette gözle görülür derecede ayrılıklar vardı. İ.S. 410'da Vizigotların Roma'yı yağmalamaları hiç şüphesiz kırk beş yıl sonraki Vandal ve Berber talanı kadar vahşi değildi. Latin edebiyatının en ünlü parçalarından biri, Vizigot kralı Alarik'in Roma Kiliselerinde fethedilen şehir halkını barındırdığı hikayesinin çağdaşları tarafından duyulduğunda yarattığı etkiyi anlatıyor.

> Roma'nın başına gelen felakette görülen yıkıp dökme, kılıçtan geçirme, talan, kundakçılık ve her çeşitten saldırı savaş geleneğine göre yapıldı; ama bu felakette yeni bir başlangıç, daha önce hiç görülmemiş bir manzara da ortaya çıktı. Barbarların korkulan vahşeti umulandan o kadar az oldu ki, sığınacak geniş odaları olan kiliseleri fatih kral halka ayırdı, bu kutsal yerlerde kimseye kılıçla vurulmaması ve kimsenin tutsak edilip götürülmemesi için de emir verildi. Gerçekten de, bazı yuka yürekli düşmanlar tutsaklarının özgürlüğe kavuşmaları için onları alıp bu kiliselere getirdiler ve insafsız düşmanlar tarafından tutsak ve köle yapılmak üzere oradan sürüklenilerek alınıp götürülen kimse olmadı. (3)

Augustine bir başka bölümde de (4) putperest Romalı çağdaşlarını Tanrıya yeterli şükranı göstermedikleri için azarlıyor; Roma'nın katıksız zalim Radagaisus tarafından 406'da zaptedilmeyip de 410'da oldukça aydınlanmış Alarik tarafından zaptedilmesini, Tanrının, Romalıların hak etmediği bir lutfu olarak görüyor. Daha ileride, Alarik'ten sonra gelen Atawulf ve Ostrogot önderi Theodoric, barbar boyunduruğunun bundan bile daha hafif olabileceğini gösterdi. Akitanya halkı da 412'de Vizigot istilacılara karşı direnmiş, ama bir yüzyıl sonra çok daha barbar olan Frank düşmanlara karşı fatihlerle birlikte ortak bir savunmaya girdiklerinde, su katılmadık barbarlıkla yumuşamış barbarlık arasında önemli bir ayrım olduğunu görmüşlerdi. Öte yandan, İspanya'da, Vizigotlar sonradan gelip kendilerini oradan atan (sekizinci yüzyılda) Müslüman Arapların yanında hiç de iyi efendi değillerdi; çünkü Emeviler gerek Doğu'da, gerekse Batı'da, Hıristiyan ve Yahudi uyruklarına hoşgörülü davranmakla ün yapmışlardı.

Bu ayrımlar, dış proletaryanın insancıllık etkisine ne dereceye kadar açık olduğunu gösteriyor. Manevî yaratıcılık alanına döndüğümüzde gene buna benzer bir çeşitlilik görüyoruz. Hıristiyanlık Çağının dördüncü yüzyılının ortasında hareketsiz bir Roma limes'inde kamp kuran Kuzey Avrupalı barbarlar, o zamanlar Roma İmparatorluğundaki Hıristiyanlığın resmî biçimi olan Arianizm'i kabul etmişlerdi. Bu dini kabul etmekle de, sınırında durdukları uygarlığın manevî kültürüne daha fazla yaklaşmışlardı. Ama dördüncü yüzyıldan beşinci yüzyıla geçerken Roma İmparatorluğu içinde Nikea (İzmik) Hıristiyanlığı Arianizm'in yerini almıştı, onun için de, İmparatorluğun gedikler açılmış sınırlarından içeri akan Arianizm'i kabul etmiş barbarlar artık kendilerini özdeşlememeye kararlı bir şekilde dikkat ettikleri yenik halkla aralarındaki toplumsal ayrılığın bir nişanı olarak dinlerini kullandılar. Aryanî savaş çeteleri yörelerindeki yenik halka karşı ne kadar sert davranırsa, Katolik Hıristiyanlığa karşı düşmanlığı da o kadar fanatikçe oluyordu. Örneğin, Kuzey Afrika'daki Vandallar iktisadî sömürü ve siyasî baskılarının tepesine bir de dini eziyet ve kovuşturmayı koydular. Arianizm'i kabul edenler bu dini buldukları gibi benimsemiş, sonradan da bu din belirli savaş çetelerinin, fethettikleri bölgelerde kendilerini yerlilerden ayıran başlıca özellikleri olmuştu, ama başka sınırlarda da, dinî hayatlarında gerçek bir yaratıcılık olmasa bile belli bir özgünlük gösterebilen başka barbar gruplar vardı. Örneğin Britanya adalarında Keltler Katolik Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi, ama bu yabancı dine olduğu gibi bağlanacakları yerde, onu kendi yerli geleneklerine uyacak şekilde yoğurmaktan geri durmadılar. Roma İmparatorluğunun Arap sınırının ötesinde oturanlar bundan daha ileri derecede bir dinî bağımsızlık gösterdiler. Arabistan'a yansıyan Yahudiliği ve Hıristiyanlığı karıştırarak kendilerine özgü ve yeni yüksek bir din yarattılar. Buna ilişkin estetik yaratıcılık alanına dönüp baktığımızda, dış proletarya barbarlarının büsbütün kısır olmadıklarını, iç proletaryanın daha yüksek dinlerine göze çarpacak biçimde eşlik eden yaratıcı eserlere denk olmasa bile bu alanda bazı başarılar kazandıklarını görüyoruz. Dış proletaryanın karakteristik kültürel ifade tarzı epik şiir ve saga olmuştur, ama Araplar fetihlerinin arefesinde dinî alanda gösterdikleri özgünlüğü şiir alanında da gösterdiler. Kur'an'daki uyaklı düzyazının öncüsü olan, kişisel tonlu bir lirik şiir yarattılar.

Dış proletaryanın özelliği üstüne şimdiye kadarki bulgularımızı artık özetleyebiliriz. Bir zamanlar uygarlık-öncesi komşularını kendi yörüngesine çeken ve o zaman sağlıklı olan, ama artık bir model olarak çekiciliğini yitiren ve kendi dışında yatan barbar toplumlarını etkileyemeyen bir uygarlığın çözülmesine tepki olarak doğarlar. Barbarların çözülen Helen Uygarlığına karşı saldırılarının kalıbını da inceledik ve şiddetin, dış proletaryanın ilkel ve içgüdüsel tepkisi olmakla birlikte, iç prole-

Levent Şahverdi Arşivi

taryanınkiyle karşılaştırılabilecek daha insancıl bir tepki biçiminin izlerinin de zaman zaman görülebildiğini tesbit ettik. Dış proletaryanın yüksek dinlerde cisimleşen nihaî bir manevî gerçeklik görümüne potansiyel olarak açık bulunduğunu, iç proletaryanın dinî görüşlerini özümleyebildiği ve onlara uyabildiğini, dolayısıyla da sınırlı ama şaşmaz bir yaratıcılık gücü gösterdiğini gördük.

30 Ruhta Ayrışma

Önceki bölümlerde ele aldığımız toplumsal ayrışma ortaklaşa, dolayısıyla da yüzeysel bir yaşantıdır. Önemi, çözülen bir toplumun üyesi olan bireylerin ruhlarında yara açan manevî bir kopuşun dışsal işareti olmasında yatar. Çözülmenin toplumsal dışavurumunun ötesinde, toplumsal çöküşün gözle görünür belirtilerinin gerçek özü ve kökeni olan davranış, duygu ve hayattaki kişisel buhranlar vardır. Bir toplumun büyümesini devam ettiren yaratıcı eylemleri başlatma fırsatını kaybeden bireysel ruhlar (şüphesiz kişisel yeteneklerini kaybetmiş değillerdir), çözülmenin baskısına karşı bir dizi değişik tepkiye sığınırlar; bu tepkiler bir bakıma, bu İnceleme'de (1) daha önce ele aldığımız ve tanımaya çalıştığımız bazı büyüme süreçlerinin patolojik karşılıklarıdır. Gelgelelim, biz de şimdi hastalığın bu manevî belirtilerinin analizini yapmaya kalkışırsak, uyandırdıkları duygu ve eylemlerin çözülme sürecini yoksamak ya da durdurmak bakımından fazlasıyla olumsuz ve hattâ yıkıcı olduğu halde, çözülen toplumun karşısında yeni bir toplum alternatifi kurmak yolunda daha sahici çabalara yol açabilecek türden başka tepkiler de olduğunu görürüz; işte bu çeşit tepkilerde, «ayrışma-ve-palingenesia» hareketimizin ikinci kısmının biçimlenmeye başladığını görebiliriz. Pratik hayatta iki çeşit tepki arasındaki ayrım çok kesin olmayabilir: Stoacı filozofun kendi üzerinde kurduğu denetleme kendini daha iyi bilmesine, kendini bilmesi de tanrısalı algılamasına yol açabilir; görünüşte olumsuz bir kendini kurban etme edimi, daha disiplinli ruhlar için olumlu bir esinlenme kaynağı olabilir; tamamen kişisel bir kurtuluş yolu bulmak için girişilmiş, özünde bencil olan bir arayış yaratıcı bir toplumsal eyleme dönüşebilir. Olumlu ve olumsuz, aynı mıknatısın iki karşıt kutbudur. Boş vermişlik tavrı, yaratıcı bir karar haline gelebilir. Başka bir söyleyişle, statik bir konumla değil de dinamik bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu bir kere daha görüyoruz. Bazı ruhların umutsuzluk içinde, bu hayatta varacağı bir yer olmayan bir yolculuğa çıktığını görürken, işkence ve sıkıntılar arasından geçerek hayatın nihaî hedefine varan bir yolu da izleyebiliriz.

Yaratıcılık yetisinin kaybedildiğini işaret eder gibi görünen ve aktörleri ya çökmüş toplumlarının yıkıntıları arasında edilgin bir boyun eğmeye ya da gerçek yaratıcı süreç yerine geçici bir strateji koyarak toplumun çözülme dalgasını durdurmak için etkin ama boşuna bir çaba göstermeye zorlayan duygu ve davranış biçimlerini gözden geçirerek işe başlayabiliriz. Her ikisinin de kendini ifade etme çabaları olması anlamında, genel yaratıcılık yetisinin kullanılmasına değişik alternatifleri temsil eder gibi görünen iki tip kişisel davranış vardır. Edilgin çaba, ruhun, yaratıcılığın tamamen disiplinsiz ve doğal bir kendiliğindenliğin ödülü olarak geleceğine inanarak büsbütün kendini bırakan bir teslimiyetçiliktir; bu zihnî durumda ahlak kurallarına karşı çıkmanın yaratıcılık olduğu sanılır. Bu «Doğaya göre yaşamak» çabasının etkin karşıtı ise katı bir kişisel disiplin uygulama çabasıdır; bu inanca göre Doğa yaratıcılığın kaynağı değil katilidir ve yitirilen yetiyi yeniden kazanmanın tek yolu doğal tutkuları sıkı bir denetim altına almaktır. Helen Toplumunun sıkıntılı döneminde haksız yere kendilerini Epikurus'un izlemcileri olarak tanıtan o bayağı hedonistler kendi teslimiyetçiliklerinin Doğanın yasalarına uygun bir hayat olduğunu iddia ederek tavırlarını savunuyorlardı; öte yandan, Siniklerin biraz fazlasıyla harfî harfine yürütükleri nefsi körletme pratiğinde ve benzeri bir felsefeyi çok daha ince bir şekilde sürdüren Stoacılarda «doğallık» daha başka bir türlü yorumlanarak münzevî bir hayatın temeli oluyordu. Bir Stoacı için kendi iradesinin doğruluğu ya da yanlışlığı dışında hiç bir şey kendi başına iyi ya da kötü değildi ve bir hedonistin doğa buyruğu saydığı bütün insanî istekleri körletmek Stoacı bilgenin göreviydi. Bu köreltme öyle bir dereceye varmalıydı ki, bilge, hedonistin «doğal insan»ının dürtülerini değil, bu ölümlü hayatın kendi üstüne yüklediği kaderin değişikliklerini doğal olarak kabul etmeye başlamalıydı. Stoacı bilge kusursuzluk mertebesine erişmek istiyorsa böyle tasavvur edilen Doğanın gidişini neşeyle kabul etmeli, hiç değilse, Zenon'un müritleri arasında sayılmak istiyorsa, durgun ve dingin bir tavırla acıya katlanmalıydı.

Filozof-İmparator Marcus Aurelius'un **Düşünceler**'inde Stoacılığın kendini-denetleme geleneğinin bu melankolik havası yansır. Aurelius, felsefesi yüzünden, çöken bir dünyanın Atlas'vari yükünü

Levent Şahverdi Arşivi

kendi omuzlarına yüklenecek cesareti bir türlü bulamamıştı.

Bizi içimizden yöneten güç, doğa ile uyum içinde olursa —imkân oranında— karşısına çıkan her şeye kendini uydurabilir... (3)

Dalgaların gelip parçalandığı kaya gibi ol; ama çevresindeki dertli dalgalar dinip dinlenirken kaya dimdik ayakta durur... (3)

Bu son derece kısa zaman süresi Doğa ile uyum içinde ve güleryüzle geçirilmesi gereken bir süredir; olgunlaşınca düşen bir zeytin tanesi de kendini dünyaya getiren Doğaya şükranını sunar ve kendisini taşıyan ağaca minnet duyar. (4)

Üzüntülerle yorgun düşen Stoacı İmparatorun hüzünlü bir şekilde özlediği mizacı kazanan, daha önceki kuşakta Zenon'un pelerinini en çok göze çarpacak şekilde giyen topal köle olmuştu.

Tanrıyı övmekten ve Onun adını iyi anmaktan ve Ona teşekkürlerimizi dile getirmeye çalışmaktan başka ne yapabiliriz? İster kazarken, ister tarla sürerken, ister yemek yerken, her an Tanrı için ilahimizi söylememiz gerekmiyor mu? Hem, sizler çoğunuz kör olduğunuza göre, burada bu yerde duran ve Tanrının ilahisini hepimiz adına söyleyen birinin olması uygun değil miydi? Topal bir ihtiyar olan ben, Tanrıya övgüler söylemekten başka ne yapabilirim? Bir bülbül olaydım, bir bülbül gibi öterdim; ya da, bir kuğu olaydım, kuğular gibi öterdim. Ama ben bir akıl bağışlanmış bir varlığım, onun için de Tanrıya övgüler söylemeliyim. Bu benim işim, onun için ben bunu yapıyorum ve bu görev bana verildiği sürece ben bu işten ayrılmayacağım. Ve sizlere, geri kalanlarınıza da seslenıyorum aynı şarkıyı söyleyesiniz diye... (5)

Ve, Ölüm gelip beni aldığında, isterim ki O beni başkalarına öğütlediklerimi kendim yaparken bulsun, ki sorabileyim Tanrıya: Senin buyruklarını hiç çiğnemedim mi? Duyuların yetkilerini ya da Senin bana verdiğin doğuştan gelme fikirleri (**tais prolepsesin**) Seninkiler dışında amaçlar için kullandım mı? Seni hiç suçladım mı? Yönetimine hiç kusur buldum mu? Senin isteğinle hastalandım (öbür insan kardeşlerim de hastalandı, ama ben hastayken, isyan etmedim). Senin isteğinle yoksulluğu da tanıdım, ama yoksulluktan sevinç duydum. Hiç bir zaman yönetmedim, çünkü Senin isteğin böyle değildi; ama ben de hiç bir zaman istemedim. Bu yüzden surat astığımı hiç gördün mü? Senin karşına neşeli bir yüzle çıkmadığım ya da Senin bana vermek isteyeceğin herhangi bir emir ya da işlerde hazır olmadığım herhangi bir an oldu mu? Şimdi de benim bu bayramı bırakıp ayrılmam Senin isteğin, onun için veda ediyorum... Gönlüm Sana şükranla dolu, çünkü Sen bana bu bayramı Seninle kutlamaya ve Senin eserlerini ve Senin yönetimlnin gidişini seyretmeye imkan verdin. Ölüm beni aldığında isterim ki bu düşünceler zihnimde ve bu sözler kalemimin ucunda ya da gözlerimin okuduğu sayfalarda olsun. (6)

189, 190 TALİHİN KANATLARI Kader, talih, alınyazısı, şans... can çekişen bir toplumsal evrende bu gibi denetlenemez güçlere inanmak insanlara çekici gelir. Roma'da talih kültü resmen yerleştirilmişti; hayata ve düşüncelere sızan etkisi yaratıcı iradeyi kemirdi. Yukarıda, Zafer kanatlarıyla Talih, yanında değişmenin çarkı; yanda, Fortuna: Dönen bir küreye binmiş, alınyazısının denetimini simgeleyen dümeni elinde tutan Nemesis.

191 ÖLÜMÜN TEMASI Çark, kelebek, kafatası ve cetvel —kaderin ruhun, değiştirilemez yargının simgeleri— ezici bir kaderciliğin melankolik bir imgesi halinde bileştirilmiş: Yanda, aşağıda, Pompeii'den mozayik.

Helen Toplumunun çözülüşü sırasında Stoacı felsefe okulunun en soylu müritleri Doğaya karşı böyle bir münzevice denetim kurmayı başardılar. Ve Helen tarihinin son bölümünde, son nefesini veren egemen azınlığın münzevi geleneğinin proletaryanın o kadar olumsuz olmayan münzeviliği ile karışıp kaynaştığını görüyoruz; bu dönemde Helen felsefesi Neoplatonizm ile birlikte son ve en yüksek

Levent Şahverdi Arşivi

anına erişmiştir ve eriştiği bu mistik duygu yüksel-tisinde ölüm halinde söylediği Tanrıya övgü şarkı-sı Hıristiyanlığın daha genç ve daha güçlü sesiyle hemen hemen hiç falso yapmadan birleşir.

Buna benzer bir sıkıntı döneminde Suriye Dünyasına baktığımızda, Vaizler Kitabının rahatça şüpheci teorisiyle Essen'lerin manastır topluluğunun münzevi dindarlıkları arasındaki karşıtlıkta aynı teslimiyet ve disiplin uzlaşmazlığını görebiliriz. Bir başka alanda, Çin'in sıkıntılı döneminin felsefesinde ise Yang Chu hem hedonistlerce sömürülerek Epikurus'un yazgısını paylaşıyor hem de Konfüçyüs ve Mencius okulundan ahlakî disiplin taraftarlarının hışmına uğruyor. Japonya'nın daha sonraki, Tokugawa Şogunate'nin barışı zorla kabul ettirmesinden önceki sıkıntılı döneminde, yüksek kademeli Japon politikacılarının teslimiyetçi ahlaksızlığı ile çağdaş samurayların feodal lordlarına neredeyse insanlık dışı derecede bağlılıkları ve kendilerini adamaları arasında da aynı çeşitten bir antitez görülür.

Günümüzün Batı Toplumunda bu çatışan davranış biçimlerinin işaretlerine rastlıyor muyuz? Şüphesiz, «Doğaya dönme» çağrısı iki yüz yıl önce Jean-Jacques Rousseau söyleyeli beri kulaklarda çınlıyor; çağdaş «uyuşturucu madde kültürü»nün sırrına ermiş olanların iddiaları da şimdiye kadar işitilmedik bir patırtı yaratıyor; kendiliğinden gelen, yasaklanmamış bir yaratıcılığın kaybedilmiş yetisini yeniden bulduklarını, kusursuz bir insan toplumunun gerçek modelini keşfettiklerini ileri sürüp duruyorlar. Yeni psikoloji biliminin ilerlemesi de bu modern teslimiyet yönsemini bir dereceye kadar destekledi; çünkü psikoloji gerçek benliğin iç çekirdeğini maskelediği ve onun dışavurumunu yasakladığı söylenen, sonradan edinilme toplumsal ve kişisel yaşantı tabakalarını delip geçmeye çalışır. Kişisel disiplinin köşe taşlarının aşınması görece zararsız bir şekilde, tarih boyunca Batı Toplumunda şu ya da bu şekilde yer eden geleneksel Yahudi-Hıristiyan cinsel ahlak yasasının bireysel olarak yadsınması şeklinde kendini gösterebilir. Daha ciddî olarak, görelilik ilkesini toplumsal ve politik düzeyde tehlikeli bir şekilde sonuna kadar abartabilir; oysa kendinden başka bir şeye indirgenemez asgarî sabit kutupların varlığının gerek bireyler gerekse toplumların psikolojik sağlığı için gerekli bir öge olduğu görüşü, çürütülmesi sakıncalı olabilecek, geçerli bir kavramdır. Öte yandan, münzevîlik karşı-hareketinin de bugünün Batı Dünyasında pek fazla ilerleme kaydedemediği görülüyor. Ama belki de, «ahlakî kirlenme»ye karşı darbe diye nitelendirilen hareketlerde benliği yadsımanın ilk hafif kıpırtıları oldukça düşük ve sığ bir biçimde de olsa, kendini belli ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendini dile getirmenin bu gibi düzmece biçimleri, bireysel yaratıcılığın yerini almaya başladığı zaman, bir büyüme döneminde toplumdaki kitlelerin önderleri izlemesini biçimlendiren mimesis (taklit) mekanizmasının da yeterince iyi işleyemeyeceğini tahmin edebiliriz. Toplumsal talimin birdenbire yıkılıvermesinin birey üzerindeki etkisi, toplumsal kimlik ve karşılıklı yükümlülük duygusunu parçalamak, buhrana karşı tamamen bireyci tepkiler göstermesini teşvik etmektir. Kafası bu şekilde çalışmaya başlayan toplum kaçağı, başka insanlara karşı ödevlerini inkar ederek, her ne pahasına olursa olsun kendi güvenliğini sağlamak gibi bencil bir özlemle düzensizleşmiş çoğunluğu terk ederek toplumsal çöküntünün sonuçlarından kendini kurtarmaya çabalayacaktır. Bundan önce de gözümüze çarpan (7) klasik bir kaçaklık örneği, İ.Ö. 228'de Atina'nın Helen federalizmi davasına yan çizmesidir; oysa çözülen toplumun kıyısal alanlarında belirmeye başlayan dev güçlere karşı gerek Atina'nın, gerekse Helen Dünyasının kalbindeki öbür kardeş-devletlerin bağımsızlığını korumanın tek yolu, bu davaya sahip çıkmaktı. Atina, daha geniş toplumsal bağlamdan bencilce ayrılındığı zaman bireysel kurtuluşun başarıyla kazanılabileceğine gizli gizli inandığı için böyle zayıf bir tepki göstermişti. Oysa, kaçakçılığın bir de özgecil biçimi vardır ki, bireyin saflardan ayrılması burada tam tersine, toplumsal amaca hizmet eden bir araç olur: Bir martirin kendini kurban etmesi, bir anlamda, çözülen bir toplumun safları terketmesiyle eşdeğerdir; ama başkalarına örnek olmak gibi olumlu bir yetki yaratma potansiyelini taşıması bakımından kaçaklıktan ayrılır. (8)

Yaratıcı fırsatların kaçırılması aynı zamanda, büyümenin etkin özü olan Prometheus atılımının kendini eylemde boşaltamaması anlamına gelir; böyle bir durumda ruh, kötü ya da en azından denetlenemez bir Evrende bir şeylere kapılıp sürüklendiği gibi umutsuz bir duyguya teslim olmaktan kendini alamaz. Aslında, bir başka bağlamda da gördüğümüz gibi (9), bir toplumsal çöküntü çağında hayatlarını yaşamak durumunda kalan insanların ortak tepkilerinden biri dertlerini değiştirilemez bir zorunluk yasasının ya da kaderin sonucu olarak bellemeleridir; buna, bunun tamamlayıcı karşıtını, yani kör ve önceden kestirilemez talihin elinde İnsanın hayatının ve işlerinin tamamen boş olduğu inancını ekleyebiliriz. Zorunluk ve şans kavramları, birbirlerinin antitezi oldukları için aynı zamanda birbirlerini tamamlarlar. Çünkü bu, eşyanın tabiatı üstüne iki ayrı ve uzlaşmaz kavrayışın arasındaki bir antitez değildir, sadece, akıntıya kapılıp sürüklendiği duygusuna kapılan insanla, onu sanki cansız bir çöp parçasıymış gibi oradan oraya atan kudretli sular arasında bir antitezdir. Sürüklenen kişi kendine-dönük bir ruh hali içindeyken, kendisini böyle yenilgiye uğratan bu gücü olumsuz bir gözle, kaotik bir düzensizlik olarak görür ve gene bu ruh hali içindeyken dayanılmaz düşmanı ve sevgilisine şans adını takar. Ama düzensizlik kavramı, Bergson'un da işaret ettiği üzere, düzen kavramı gibi görecedir. (10) Düzen de, düzensizlik de, ancak karşıtıyla karşıtlık içinde düşünülebilir. Bir şeyi ya da bir durumu «düzensiz» diye nitelediğimizde öznel bir yargı vermiş oluruz, söylemek istediğimiz şey de, düşünce ve eylemde Evrene vermek istediğimiz bir düzen biçiminin bizi hayal kırıklığına uğrattığıdır. Bizim kötü «düzensizlik» adını takarak dilsel bir intikam aldığımız olgular demeti aynı zamanda, bizim tek keyfi açımızın yanı sıra varolması mümkün olan sayısız değişik açılardan birinden bakıldığında, düzensizlik ilkesinin örneği olabilir, hattâ olmalıdır. Örneğin, Mısırlı şairin (11) gözünde düzensizliğin âlâsını temsil eden çömlekçinin tekerleği ve şairin imgeleminde canlanan, tekerleğin üstünde çaresizce dönen kil, aynı zamanda, matematiksel bir varoluş düzeyinde, düzenli bir döngüsel hareketin örneği, teleolojik düzeyde ise çömlekçinin iradesinin temsil ettiği manevî düzeni kilin üstüne damgalayan uysal mekanizmadır. Aynı şekilde, Platon'a göre Tanrının terk ettiği Evreni temsil eden dümeni kırık geminin düzensiz hareketi, bir bilgi-sayar «programlaması» için gerekli dinamik ve fizik bilgisi olan bir kişi için sudaki ve havadaki dalga ve akıntıların düzenli hareketlerini kusursuz bir şekilde gösteren bir örnektir. Sürüklenen insan ruhu bu doğruyu kavradığında, kendisini denetleyen bilinmez güç öznel şans görünümünü kaybeder, zorunluk olarak nesnelleşir; ama bütün bunlar olurken bu insanlık dışı kudretin kendi özü değişmiş olmaz.

Helenizm'in yıkılma çağında, talih kavramıyla uzlaşma imkansızlığı Helenizm'in entellektüel dünyasında kargaşalık yaratmıştı, çünkü

> böylece ihanete uğrayan anlaşılabilirlik ülküsü kendisine ihanet edenlerden çarpabuk intikam aldı; **tyche** ya da **fortuna** (talih) bir «ilke» niteliğine bürününce gözlemcinin öznel keyfine göre başka türlü hesabı verilemeyen gelişmeler «açıklama» sayılmaya başlandı. Bu haliyle de sanat ve felsefenin **fantastica fornicatio** (hayal edilmiş zina) günahının en sinsi biçiminin örneği oldu.
>
> Roma'da talih kavramı ilk olarak Servius Tullius'un **Fors Fortuna**'sında kendini gösteriyor. Buradaki tanıma göre «takvimde görünmediği, kâhini olmadığı ve dışarıdan gelmiş olması gerektiği» halde bu erken dönemde şehirde var olması (İ.Ö. altıncı yüzyılda) Romalıların bu yanlış talih inancını kabul ettiklerini gösteriyor. Ama bu ilkel kavramların önemi ne olursa olsun, daha sonraki cumhuriyet döneminde belki de Polybius'dan kaynaklanan ve gittikçe daha fazla ağırlık kazanan, imparatorluğun erken döneminde de, düzenli bir Talih kültünün kurulmasına yol

Levent Şahverdi Arşivi

açan başka benzer inançlar onların üstüne eklendi. Sırası gelmişken, klasik **scientia**'nın yıkılmasını şans kavramının tanrılaştırılması kadar açıkça sergileyen hiç bir şey olmadığını da burada söyleyebiliriz. Tarihin akışını böyle bir ilkeye bağlamak hem aklî bütünlük, hem de ahlakî sorumluluk için ölümcül bir durumdu. [13]

Kadere, kısmete inananların ortak tavrı olan kaderci edilginlik, İslam'ın önceden belirlenmiş kader teorisinde de görülür. Bu teorinin klasik biçimini Ebu'l Hasan el-Eşarî formüllemiştir (İ.Ö. 873-935). El-Eşarî, Tanrının takdiri ilahîsi ile İnsanın özgür iradesi arasındaki çelişkiyi çözmek için, insan iradesinin Tanrının kendisi için önceden takdir ettiği alınyazısını kabul ettiği **İktisab** öğretisini ileri sürer. Bu görüşe göre «İnsan gene de bir makinanın parçasıdır, ama bu mekanizmanın bir özelliği de kendi özgürlüğüne olan inancıdır.» [14] Tanrının yarattığı Evrende insan özgürlüğü ile tanrısal zorunluk arasındaki bu gerilim bütün dinî düşünürlerin zihinlerini meşgul etmiştir; Hıristiyanlık ve Hinduizm gibi yüksek dinlerde, İ.Ö. ikinci yüzyılın Çin Dünyasının popülerleştirilmiş Taoizm'inde bu sorunla karşılaşırız. Hıristiyanlığın ilk günah öğretisi bugün Yeryüzünde yaşadıklarını gördüğümüz insanların karakter ve davranışlarının, Âdem'in gözden düşmesine yol açan geçmişteki hareketle nedensel olarak belirlendiğini ileri sürer; ama Hıristiyan öğretisi aynı zamanda Âdem'in günahını kendi özgür iradesiyle işlediğini vurgular, böylece de İnsanın özgür iradesi olduğunu kabul eder. Hintlilerin bununla karşılaştırılabilir **karma** öğretisinde bütün bireylerin manevî karakteristikleri, bir dirilişler dizisi yoluyla duyular dünyasında durmadan görünüp kaybolan bir sürem'in (continuum) parçaları olarak birikir ve bu fenomenal varoluşların birbirlerinden ayrılıkları sadece bir yanılsamadır. Böylece, Sanskrit dilinde sözlük anlamı «eylem» demek olan **karma** felsefe ve din terminolojisinde bilinçli iradî edimlerden ortaya çıkan, eylemi yapanın karakteri üstünde kalıcı bir etki yaratan, bir çeşit her zaman açık duran borç-alacak hesabında bir dirilişten öbürüne üst üste eklenerek büyüyen ahlakî eylem anlamını taşır.

Kişisel sürüklenme duygusunun toplumsal karşılığı kültürel düzeyde, hiç bir düzene inanmama durumudur: Hiç bir belirli biçim ya da üslubu birbirinden ayırdedememek uygarlıkların büyüyerek farklılaşması sürecinin karşıtıdır. Ruh sanki bir erime potasında kaybolup gider, o zaman toplumsal etkinliğin her alanını olumsuz anlamda bir kültürel rasgelelik kaplar. Toplumsal ilişkiler alanında bu, uyumsuz geleneklerin kaynaştırılması ve uzlaşmaz değerlerin bileştirilmesi (**pammixia**) ile sonuçlanır; dil, edebiyat ve görsel sanatlar alanında gene böyle standartlaştırılmış, bileşik bir edebiyat, resim, heykel ve mimarî şeklinde görünür; fel-

192 GEÇMİŞ KÜLTÜ —arkaizm— ölümcül bir şimdiden, ülküsellestirilmiş bir geçmişin mitik anısına kaçışı sağlar. Bu kısır budalalığın milliyetçi biçiminde Kayser I. Wilhelm ülkesinin kahraman atasını, Töton şövalyesini taklit ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

193 Romantik bir afişin altında sosyalist bir el kitabına bakan Amerikalı zenci, bugünkü Siyah İktidar hareketlerindeki devrimci gelecekcilikle nostaljik geçmişçilik arasındaki gerilimin bir örneğini canlandırıyor.

sefe ve din alanında ise âyinleri ve teolojik uzlaştırmacılığı yaratır. Çözülen bir toplumun ayrışması muhtemel üç kesim içinde, bu çeşitten bir rasgele kaynaşmaya en kolay razı olan, egemen azınlıktır. Zihni ve fiziksel anlamda kökünden koparılanlar ve iç proletaryayı meydana getirenler yerli mirasların kalıntılarına sıkı sıkı sarılmakla kalmaz, efendilerini de bu yolda bir ölçüde etkilemeyi başarırlar; geçilmez bir askeri sınırın araya dikilmesinden sonra, ölen uygarlığın ışığını alamayan dış proletarya ise, artık yıkılan uygarlığı ezip geçtiği ana kadar gürbüz bir barbar kültürü beslemeye devam eder. Egemen azınlığın yabancı kültürlere karşı bu vurdumduymazlığına belki hiç şaşmamak gerekir, çünkü onlar imparatorluk-kurucusudur, çözülen bir dünyada hükümet birliği sağlama ihtiyacının gözle görülür belirişleri olan evrensel devletlerin kurucularıdır.

Bütün bu manevî kesinsizliklerin dışavurumlarında ortak olan yan, bir manevî yenilgi duygusudur; bu duygu yüzünden oyuncular toplumsal ve bireysel varoluşlarının gerçekliklerinden kopar ve dayanılmaz şimdiki zamanın yerine koyacak bir utopya ararlar. Aslında ikiz olan arkaizm ve fütürizm (geçmişçilik ve gelecekçilik) akımlarında gördüğümüz çaba, büyüme hareketinin bir karakteristiği olan, eylem alanının bir manevî düzeyden ötekine aktarılması yerine, bu aktarmanın sadece zaman-boyutu içinde yapılmasıdır. [15] Her iki utopik akımda da, makrokozmoz yerine mikrokozmozda yaşama çabasından vazgeçilir, manevî iklimin zorla değişimini gerektiren herhangi bir meydan okumayla karşılaşmaksızın erişilebileceği sanılan ülküsel bir dünyanın ardında koşulur. Gerçek aktarım eyleminin yerine bu utopyanın konması ya söz konusu toplumun geçmişteki «Altın Çağ»ına dönme çabası şeklinde ya da geleceğe doğru uçmak veya sıçramak çabası şeklinde ortaya çıkar. İçsel manevî kozmoz yerine bu dışsal utopyanın aşkın değerlerinin «öte dünyası» olması beklenir; ama bu utopya ancak sığ, doyurucu olmayan ve sonuç olarak da anlamsız bir şekilde bir «öte dünya» olabilir, çünkü makrokozmozun şimdi ve buradaki var oluşunun geçici aşamasında bu makrokozmozun olumsuzlanmasından ibarettir. Hayat yasasının özde değil, biçimde yerine getirilmesidir; gerçi ruhu manevî bir intihardan kurtarabilir, ama zaman ve hareket yasalarının böylece inkar edilmesi hem bunu yapanlara hem de toplumlarına uzun vadede mutlaka felaket getirir.

Arkaik tavır, çağdaş yaratıcı kişileri taklitten kaçınarak, ataları taklit etmek olarak tanımlanabilir, bu anlamıyla da uygarlığın dinamik hareketinden uygarlık-öncesi İnsanlığın statik durumuna doğru bir düşüş demektir. Ya da, toplumu belirli

Levent Şahverdi Arşivi

194 GELECEĞE İHANET ETMEK Bruno Caruso'dan **Gösteri.** Baskıya karşı çabuk kurtuluş özlemini dile getiren devrimci çağrı anlamsız bir slogan haline gelir: Katharsis niteliğinde bir boşalma, uğraşılarak kazanılmış bilgeliğin yerini alamaz.

bir aşamada durdurma veya toplumsal büyümenin dinamik etkenlerini hareketsizleştirerek tehlikeli sayılacak bir değişime önceden engel olma çabası şeklinde de tanımlanabilir. Bu da, daha önce gördüğümüz gibi (16), toplumsal meydan okumalara karşı hiç şaşmaz şekilde felaketler doğuran bir tepki biçimidir. Utopyacılığın arkaik biçimine eğilim gösteren başlıca güdülerden biri milliyetçilik virüsüdür. Bu virüsün hareketlerini çağdaş dünyada da görebiliyoruz. Bu ciddi manevi hastalığa yakalanan bir topluluk kendisinin de topu topu bir parçası olduğu uygarlığa karşı kültürel borcundan ötürü öfke duyar, böyle bir kafa yapısına sahip olunca da, bütün enerjisini yabancı etkilerden arınmış olduğunu iddia ettiği bir yöresel ulusal kültür yaratmaya yöneltir. Kendini ulus-üstü bir uygarlığın daha geniş toplumu içinde bulduğu için, bundan önce gelen bir ulusal bağımsızlık çağının sözde arılığına erişmek için toplumsal ve politik kurumlarıyla, estetik kültürüyle, diniyle, uğraşıp durur.

Batı Toplumumuzda bu geriye dönük milliyetçiliğin yakın zamanlardaki en çarpıcı örneği Almanya'daki Nasyonal Sosyalist hareket olmuştur. Bu hareket Almanlığın, araya giren çağlardaki bü-

Levent Şahverdi Arşivi

YENİ BAŞLANGIÇ

195 Toplumsal yıkılışın acılı buhranı karşısında acı çeken ruh, kolay cevapların büyüsünden kendini kurtarmaya çalışır. Bu on beşinci yüzyıl alegorisinde en bilge olanlar, rüzgarın kaprisli gücüne bağlı olarak çarkın ve direksiz geminin üzerinde duran Talih'e sırt çeviriyorlar. Onların da üstünde, Krates ile Sokrates'in arasında Erdem oturuyor. Filozoflardan biri dünya servetini atarken, öbürü de Erdem'den bilgelik simgesi hurma dalını alıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

tün yabancı fazlalıklardan arınmış arkaik «öz»üne uyan ilkel bir Töton toplumunu yeniden kurmayı amaçlıyordu. Tamamen uydurma bir geçmişi yeniden yakalamak için girişilen bu boş ve korkunç çabanın içler acısı sonucu, birer manevî sapıklık olan arkaizm ve milliyetçilik akımlarının birleşiminin nasıl bir cezaya çarpılmaya mahkum olduğunu gösterir. Ama sanki örnekler ne kadar güçlü olursa olsun, sonraki kuşaklara dersi iletecek kadar inandırıcı olamıyor; çünkü aynı kötü hastalık bugünün dünyasında da topluluklara hâlâ bulaşıyor. Modern Batı Uygarlığındaki bazı küçük grupların militan milliyetçiliği, artık kabul edilmeyen bir bütün yerine sonde değerli bir parçanın konarak ona putperestçe tapınılmasına yol açan manevî buhranın açık bir göstergesidir. Utopik bir geçmişin körcesine yüceltilmesinin yozlaştırıcı etkilerinden birine örnek olarak birkaç Batılı ülke içindeki zenci azınlıkların hareketini gösterebiliriz. Kökünden koparılmış siyah topluluğu beyaz Batılı Topluma bağlayan yakın tarihin tartışılmaz ve koparılmaz halkalarını görmezlikten gelmeye çalışıp, kendileri için bir tarihî olgu olarak artık ölmüş gitmiş sayılması gereken bir Afrika geçmişine doğru geriye dönüp bakan Kara İktidar hareketleri de parçayla bütünü birbirine karıştırma yanlışını yapmaktadırlar. Yüzyıllar süren —politik olduğu kadar kültürel— vahşi beyaz baskılarından sonra, onurlu bir kimlik kazanmak için giriştikleri tamamen haklı mücadele, şimdiki ve gelecekteki mümkün olan tek manevî çevrelerinden kendilerini koparmak üzere giriştikleri sert ve sonuçta boşuna çaba yüzünden yolundan saptırılmak tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir.

İçinde şiddet potansiyelini de taşıyan bu tip arkaizmin yanına, Rousseau'nun «Doğaya dönüş» çağrısını Batı tarihinin daha eski ve sözde şimdiki kadar karışık olmayan bir dönemine karşı duyduklarını özlemle birleştirmeye çalışanların daha ılımlı, ama yozlaştırıcılık bakımından hiç de ötekinden aşağı kalmayan arkaizmlerini koyabiliriz. İnsanlığın maddî ilerlemesiyle bu ilerlemenin yarattığı sorunlarla başa çıkmaktaki manevî yetersizliği arasında bulunan tehdit edici uçurumdan ürkerek bağlı oldukları bütünlükten kopmak isteyenler, ilk bakışta, milliyetçiliğin yalın vahşetine oranla daha sevimli görünebilirler; ama böyle bir arkaik geri dönüş çabasının da eşit derecede tehlikeli olduğunu açıkça kabul etmeliyiz. Her iki poza girenler de, hayatın ne olduğunu kavramadan onu oraya buraya itebileceklerini sanmaktadırlar.

Yeterince şiddetle gerçekliği inkar edersek, belki de gerçekliğin, gerçeklik olmaktan çıkacağı umudu boş bir umuttur; gelecekçi utopyacılığın temelinde yatan yanılgı da budur. Batı Uygarlığının tarihinde dönem dönem gelip geçen yöresel buhranlarda ortaya çıkan binyıllık bolluk rüyaları, gelecekçiliğin en sık büründüğü biçimlerden biridir. Ama aynı sapıklık bu kadar dinî olmayan ideolojilerde de kendini gösterebilir. Gelecekçiliğin bugün en iyi tanıdığımız biçimi politik devrim kılığında karşımıza çıkıyor. Şimdiki sefaletle potansiyel mutluluk arasındaki bütün ara aşamaların geleceğe doğru atılmış tek bir dev adımla bir sıçrayışta aşılıvereceğini ima eden bu kavram, bütün ideolojik damgalarından bağımsız olarak, özünde, deneylerin acısını (**pathei mathos**) çekme zorunluğunu inkar eder. ([17]) Bu gibi devrimci girişimlerin şimdiye kadarki tarihi, zaman-boyutunun İnsanoğlunun karşısına diktiği sınırlamaları görmezlikten gelme çılgınlığını sergilemekle kalmamış, önderliğin toplum kitlelerini kendisiyle birlikte sürükleme görevinin kötüye kullanılmasından doğacak zararları da göstermiştir ([18]); bu iki yanılgının birleşimi çağımızda bazı despotik rejimler kurmuş ve bu rejimde yaşayan insanlar efendilerinin ahlakî ve aklî yanılgılarının kaçınılmaz cezasını çekmek zorunda kalmışlardır.

Ruhun, toplumsal çöküntünün baskısı altında yaratıcılık ödevini bir yana bıraktığı durumlarda meydana gelen manevî sapıklıkları artık yeterince gözden geçirmiş sayılabiliriz. Yaratma yerine taktik uygulamak kısa vadeli bazı kazançlar sağlayabilir —böyle bir şey mümkün olmasa, çözülen toplumların birdenbire anarşiye gömülmesi önlenemezdi— ama uzun vadede borç hanesindeki maddeler kabardıkça kabarır. Ancak, görmüş olduğumuz gibi büyümenin olduğu kadar çözülmenin de bir diyalektiği vardır ve büyük çoğunluk için karşı durulmaz bir meydan okuma olan büyük toplumsal çöküntü buhranı başkalarından da aynı derecede büyük bir tepkiyle karşılaşabilir. Ne toplumlarının çözülmesine boyun eğen ne de yaratıcılık yerine yapmacık şeyler koyarak dalgayı durdurmaya çalışan, buna karşılık meydan okumanın karşısında durabilecek görüşe ve manevî cesarete sahip olan kişiler de vardır; bunlar, toplumsal büyümenin en çetin aşamalarında bile kolay kolay görülemeyecek kadar büyük yatırım eylemlerini böyle bir dönemde başarabilirler.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Çözülme Olayının Yarattığı Meydan Okuma

Yaşama ve duygulanma yetenekleri bayağı bir düzeyi aşamadan tükeniveren kimseler için kapalı olan büyüme yolu, bu bayağı ve gündelik görünüşün ötesinde, gündelik-üstü bir manevi düzenin «öte dünyası»nı görebilen uzak görüşlü ruhlar tarafından yeniden açılabilir. Toplumsal çözülme denen felaket böylece nihaî olarak bireysel ruhun algılayış buhranı şeklinde kendini gösterir. «Geçmişçilik» ve «gelecekçilik» diye adlandırdığımız hayat tarzları, artık büyüme için elverişli bir ortam olmadığı açıkça ortaya çıkan ezici bir şimdiki zamandan kurtulmak için başka bir hedef alternatifine işaret eden sınırlı hareketlerdir. Ancak, her iki hareket de, bir uygarlığın çöküşünün aydınlığa çıkardığı manevî hastalığın, manevi iklim ya da boyutunun değiştirilmesine gerek kalmadan iyileşebileceğine inanmak gibi temel bir yanılgı içindedirler. Oysa bu, İnsanın Yeryüzündeki hayatının sadece zamansal bir mekanizma, maddî dünyanın makrokozmozu içinde kendini gerçekleştiren kronolojik bir diziliş olduğu anlamına gelir. Sağlıklı bir uygarlıkta büyümenin onsuz edilmez koşulunun makrokozmozdan mikrokozmoza geçişinin zorunluğu olduğunu daha önce görmüştük (1); bu gerçeği kabul etmekten inatla kaçınmaları geçmişçi ve gelecekçi deneylerin iflaslarının nedenidir. Ama bu yanlış inanç, kendisini izleyen manevî bozgunun gerçekçiliğiyle karşılaşınca yıkılır ve böylece, kaybedilenler yeniden kazanılamasa bile, hayatta yeni bir başlangıç yapmanın gerekliliği anlaşılır.

Birey, kendi iç dünyasında kendini gerçekleştirme hedefine erişmek için nasıl bir yol izlemelidir? Aslında o da, çözülen bir toplumda ortak olan yaşama azabında, aynı toplum içindeki kardeşleriyle birlikte aynı buhranı yaşamaktadır; ama onlar için aşılmaz bir engel olan şey, onun için büyük bir meydan okumadır. Sağlıklı bir toplumun büyüme atılımı tükenmeye başlayınca, edilgin birey, Evrenin haritasız denizlerinde yönünü kaybeder; ama bu denetim kaybına karşı gösterilmesi gereken tepki dışarıya, kötülüklerle kuşatılmış bir makrokozmoza bakmak değil, içeriye, ruhun kendi benliğine bakmak, manevî yenilginin aslında benliğe egemen olmaktaki başarısızlıktan ileri geldiğini kavramaktır. Böyle bir kişisel günah duygusu, edilgince bir şeylere kapılıp sürüklenmek duygusunun tam karşıtıdır; çünkü sürüklenme duygusu bir afyon gibidir, kurbanın denetiminin ötesindeki dışsal koşullardan ileri geldiği varsayılan bir kötülüğe boyun eğme tavrını ruha sinsice kabul ettirir; oysa günah duygusu kişiyi uyarır, çünkü günahkâra kötülüğün aslında dıştan gelmediğini, içeriden oluştuğunu, dolayısıyla da iradesine bağlı olduğunu gösterir.

Umutsuzca miskinlikle dağları yerinden oynatan iman arasındaki derin ayrım işte buradan kaynaklanır; ama aynı zamanda, pratik hayatta dağlarla miskinlik arasında bir ortak arazi şeridi olduğunu da görebiliriz; bir toplumsal çözülme çağında azap çeken ruh, isterse, aradaki bu duygu ve davranış bölgesinden geçerek, teslimiyetten girişimciliğe giden çetin yolu aşabilir. Hindistan'ın **karma** kavramında da iki ruh halinin birbirlerine karıştığı böyle bir sahipsiz arazinin varlığı örtük olarak kabul edilmiştir; çünkü her ne kadar **karma** bir bakıma nedensellik yasasının amansız işleyişinin ortaya çıkardığı bir yük olarak görülebilirse de, bir başka açıdan, hepsi de hareketi yapan kişinin kendi irade alanı içinde kalan eylemlerle bilinçli ve istekli olarak artırılabilen ya da azaltılabilen, kabul edilebilen ya da geri çevrilebilen bir yük olarak görülebilir. **Karma** böyle görüldüğünde, özenin dışında kalan ve onun denetimine girmeyen bir alınyazısının işi değil, kendi öznesi olan ruhun eseri olarak ortaya çıkar; işte bu görünümüyle **karma** alınyazısı değil, günah olur. Yani, öznenin kendi eliyle yarattığı bir kötülük olur, ama aynı nedenle, özne bu kötülüğü azaltmak, hattâ sonunda yok etmek gücüne de sahiptir. Yenilmez bir alınyazısından yenilebilir bir günaha geçiş, Hıristiyanlık yolundan da mümkündür. İsa'nın çarmıhta can vermesi sayesinde Hıristiyan ruhu Tanrının inayetini arayarak ve bularak Âdem'in mirası olan ilk günahın lekesinden kendini arıtma imkanını kazanmıştır. İnayet denen şey de tamamen dışsal ve aşkın bir güç değildir, insanî bir çabaya verilen tanrısal cevaptır. Günah duygusunun uyanışının klasik bir örneği, Suriye'nin sıkıntılı döneminde İsrail ve Yahudiye Peygamberlerinin manevî yaşantılarıdır. Bu Peygamberler kendi doğrularını keşfeder ve bildirilerini yayarken, içinde doğup yetiştikleri ve üyelerine hitap ettikleri toplumlar insafsız Asurlu saldırganların elinde parçalanmış ve doğranmıştı. Toplumları böylesine korkunç bir felakete düşmüş insanların perişanlıklarının nedenini kolayca, direnilmez dışsal güçlerin eseri olarak açıklamak yolunu tutacak yerde, bütün dış görünüşlere karşın çektiklerinin kendi günahlarından ileri geldiğini, dolayısıyla da kurtuluşu kendi elleriyle kazanabileceklerini söyleyebilmeleri gerçekten kahramanca bir manevî başarıydı.

Edilgin sürüklenme duygusu bireysel bir ru-

Levent Şahverdi Arşivi

hun hayatında böylece etkin ve potansiyel olarak yaratıcı bir günah duygusuna dönüştürülebilirse, toplumdaki çaresiz **pammixia** duygusu da olumlu bir kültürel birlik duygusuna dönebilir. Bu algılama düzeyine erişen bir ruh, çözülen toplumdaki ayırıcı kültürel üslup kaybına herhangi bir biçimden yoksun bir kaostan kaçarak değil, ebedî ve evrensel olanı içinde barındıran bir kozmozu kucaklayarak tepki gösterebilir. Kültürel ayrılıkların silinmesi, böylesine ezici bir ebedilik ve bitimsizlik görüşüne karşı İnsanoğlunun koyduğu mahalli ve geçici savunma siperlerinin ardında mimarisi o zamana kadar gizli kalan bir manevî anıtı görüş alanına getiriverir. Bu görüş, İnsanlığın birliği anlayışından başlayıp kozmozun birliği anlayışından da geçerek genişleyip, hem İnsanlığın, hem de bütün Evrenin içindeki ve ötesindeki manevi varlığın birliğine ulaşınca bu birlik duygusunun uyanışı da genişler ve derinleşir.

Hayatın gündelik politik düzeyinde bir birlik duygusunun doğuşu, bazı evrensel devletlerin yöneticilerine verdikleri unvanlarda da yansır. Örneğin, Suriye Dünyasının evrensel devleti olan Akamenya (Pers) İmparatorluğunun başı, «Ülkeler Kralı» ya da «Krallar Kralı» unvanlarını takınarak yönetiminin evrenselliğini vurguluyordu. Bu unvan Yunancaya, herhangi bir harfi tarif kullanma gereği de duyulmaksızın, tek kelimeyle **Basileus** olarak çevrildi. Çin'de, Han evrensel devletinin resmî unvanı olan **T'ien Hia** (Güneşin altındaki her şey) deyimi de birleşik bir dünya üzerindeki aynı evrensel yetki kullanımı iddiasını tam bir açıklıkla dile getirir. Helen Dünyasının evrensel devleti olan Roma İmparatorluğu Latin dilinde **Orbis Terrarum**, Yunancada ise **Oikoumene** kavramlarıyla eşitlenmişti: Her iki deyim de meskun dünyanın tümü anlamını taşıyordu. İnsan toplumunun evrensel devletlerde küçük ölçüde, sınırlı bir şekilde birleşmesiyle ilk belirtileri meydana çıkan bir kozmoz birliği görüşü, yasalarla yönetilen bir Evren tem'ası halinde çeşitli zamanlarda insanlar tarafından işlenmiştir. Babilli müneccim de, modern Batılı bilgin de, matematik yasasına tutsak olmuşlardır; Budist münzevî psikolojik bir yasanın tutsağıdır; Helen filozofu ise toplumsal bir yasaya tutsak olmuştur. Böyle inançlar hiç değilse gündelik dünyanın çeşitli görünümlerinin ardında ortak bir ilkenin varlığını kabul etme meziyetine sahiptirler, ama birleşme ilkesinin yasayla özdeşlenmesi sevginin rolünü görmezden gelir, oysa yasa kadar sevgi de insanî yaşantılarımız süresince karşı karşıya geldiğimiz gerçekliğin bir görünümüdür. Yasa, bizce, egemen bir yasamacının zorla kabul ettirdiği bir birliktir. Sevgi ise, bölücü kendine-dönüklüğü —ki bu hayatın kendisinin bir

196 Tefekkür kuşağına sarılı Hindu bilge: Güney Hindistan.

197 Saint Simeon Stylites: Suriye'den altın plaket.

Levent Şahverdi Arşivi

İNSANÜSTÜ İLGİSİZLİK Yoz dünyadan tamamen kopmayı amaçlayan münzevî, İnsanlığa karşı tanrısal acıma duygusunu kaybeder. Yogi, sütun üzerindeki münzevî ve bilge, kusursuz bir boşluğun tefekkürüne dalarak, acı çeken dünyaya karşı soğuk bir kayıtsızlık içinde otururlar.

198 Rahip Myo-e tefekkürde: Japonya, İ.S. on üçüncü yüzyıl.

başka adı olabilir— almak yerine vermek için dayanılmaz bir istek karşısında yenik düşmüş canlı bir varlığın birlik arayışıdır. Sevgi ile de, yasa ile de tanışıklığımız, insanî işlerin minicik alanından edinilmedir. Sevgi ve yasanın aynı zamanda nihaî bir manevî gerçekliğin görünümleri olduğu inancı, bir iman sorunudur. Ama doğrulanamaz varsayımlar da hayatın pratik zorunluklarındandır; insan düşüncesinin sınırlılıkları da, varsayımsal bir insan-üstü gerçekliği antropomorfik (insan-biçimli) olmayan terimlerle düşünmeyi güçleştirmektedir. İnsan-üstü manevî gerçekliği kendi insanî görüşümüze göre kavramaya çalışırken fenomenal dünyanın çok-yanlılığı kendini insansı tanrılar panteonunda yansıtır, çok-yanlılığın altında yatan birlik duygusu ise politeizmden monoteizme (çok-tanrıcılıktan tek-tanrıcılığa) geçişte yansır. Yahudi kökeninden doğan üç dinin antropomorfik dinî imgelerinde Tanrının ahlak ve eyleminin kavranılışı da gene aynı doğrultuda bir değişimden geçmiştir. Egemen yasamacı Tanrı, sevgi ile eşanlamlı olan merhametli ve duygudaş Tanrıya dönüşmüştür.

Birlik görüşüne ulaşan ve birleşme ruhunu da sevgi olarak kabul eden ruh, uyduruk bir geçmiş ya da gelecek olarak sunulan gündelik dünyadan ibaret olmayıp, ayrı bir gerçeklik düzeninin dünyası olan bir «öte dünya»nın meydan okumasını hem algılamaya, hem de bu meydan okumaya cevap vermeye, manen hazır durumdadır. Ruh bu açıklayıcı görüşü sayesinde, bir çözülme çağında hayatı örten sefalete gündelik dünyanın hiç bir nihaî çözüm bulamayacağı gerçeğini keşfedebilir. O zaman, gündelik varoluş düzeyinin üstüne yükselerek ruhun hayatında bir başlangıç noktası aramak zorunda kalır.

Gündelik düzeyin üstüne çıkmanın bir yolu, dünyaya ve dünyanın marazlarına karşı kayıtsız bir tavır almaktır. Bu, gönülsüz bir Stoacı teslimiyetten, bilinçli ve istekli bir kendini-yok etme tavrına kadar çeşitli derecelerle uygulanabilecek bir felsefedir. Marie-Antoinette'in Paris'deki mandırasında oynadığı «Doğaya dönüş» oyunu gibi bilgiç bir kayıtsızlık da olabilir, Theokritus'un İstanköy'deki harman yerinde oynadığı oyun gibi de olabilir. Fıçıda yaşayan Diogenes ile çadırda yaşayan Thoreau gibi bir poz haline de getirilebilir bu oyun. Hayatın yarattığı soruna karşı bu sözde çözüme içtenlikle bel bağlayabilir insan; çöldeki münzevî ya da cangıldaki yogi gibi. Ama hedefe ulaşıp ödülü kazanmak isteyen kayıtsızlık yolu yolcusu, hayatını bu arayışa bağlamanın ötesinde de bir şeyler yapmalıdır: Hayattan kendini ayırmayı, olumsuzlanmasından başka hiç bir şeyi sevmemek derecesine vardırmalıdır. Bu da, insan yaradılışını tamamen inkar etmek anlamına gelir şüphesiz.

Levent Şahverdi Arşivi

İNSANÜSTÜ İLGİSİZLİK Yoz dünyadan tamamen kopmayı amaçlayan münzevî, İnsanlığa karşı tanrısal acıma duygusunu kaybeder. Yogi, sütun üzerindeki münzevî ve bilge, kusursuz bir boşluğun tefekkürüne dalarak, acı çeken dünyaya karşı soğuk bir kayıtsızlık içinde otururlar.

198 Rahip Myo-e tefekkürde: Japonya, İ.S. on üçüncü yüzyıl.

başka adı olabilir— almak yerine vermek için dayanılmaz bir istek karşısında yenik düşmüş canlı bir varlığın birlik arayışıdır. Sevgi ile de, yasa ile de tanışıklığımız, insanî işlerin minicik alanından edinilmedir. Sevgi ve yasanın aynı zamanda nihaî bir manevî gerçekliğin görünümleri olduğu inancı, bir iman sorunudur. Ama doğrulanamaz varsayımlar da hayatın pratik zorunluklarındandır; insan düşüncesinin sınırlılıkları da, varsayımsal bir insan-üstü gerçekliği antropomorfik (insan-biçimli) olmayan terimlerle düşünmeyi güçleştirmektedir. İnsan-üstü manevî gerçekliği kendi insanî görüşümüze göre kavramaya çalışırken fenomenal dünyanın çok-yanlılığı kendini insansı tanrılar panteonunda yansıtır, çok-yanlılığın altında yatan birlik duygusu ise politeizmden monoteizme (çok-tanrıcılıktan tek-tanrıcılığa) geçişte yansır. Yahudi kökeninden doğan üç dinin antropomorfik dinî imgelerinde Tanrının ahlak ve eyleminin kavranılışı da gene aynı doğrultuda bir değişimden geçmiştir. Egemen yasamacı Tanrı, sevgi ile eşanlamlı olan merhametli ve duygudaş Tanrıya dönüşmüştür.

Birlik görüşüne ulaşan ve birleşme ruhunu da sevgi olarak kabul eden ruh, uyduruk bir geçmiş ya da gelecek olarak sunulan gündelik dünyadan ibaret olmayıp, ayrı bir gerçeklik düzeninin dünyası olan bir «öte dünya»nın meydan okumasını hem algılamaya, hem de bu meydan okumaya cevap vermeye, manen hazır durumdadır. Ruh bu açıklayıcı görüşü sayesinde, bir çözülme çağında hayatı örten sefalete gündelik dünyanın hiç bir nihaî çözüm bulamayacağı gerçeğini keşfedebilir. O zaman, gündelik varoluş düzeyinin üstüne yükselerek ruhun hayatında bir başlangıç noktası aramak zorunda kalır.

Gündelik düzeyin üstüne çıkmanın bir yolu, dünyaya ve dünyanın marazlarına karşı kayıtsız bir tavır almaktır. Bu, gönülsüz bir Stoacı teslimiyetten, bilinçli ve istekli bir kendini-yok etme tavrına kadar çeşitli derecelerle uygulanabilecek bir felsefedir. Marie-Antoinette'in Paris'deki mandırasında oynadığı «Doğaya dönüş» oyunu gibi bilgiç bir kayıtsızlık da olabilir, Theokritus'un İstanköy'deki harman yerinde oynadığı oyun gibi de olabilir. Fıçıda yaşayan Diogenes ile çadırda yaşayan Thoreau gibi bir poz haline de getirilebilir bu oyun. Hayatın yarattığı soruna karşı bu sözde çözüme içtenlikle bel bağlayabilir insan; çöldeki münzevî ya da cangıldaki yogi gibi. Ama hedefe ulaşıp ödülü kazanmak isteyen kayıtsızlık yolu yolcusu, hayatını bu arayışa bağlamanın ötesinde de bir şeyler yapmalıdır: Hayattan kendini ayırmayı, olumsuzlanmasından başka hiç bir şeyi sevmemek derecesine vardırmalıdır. Bu da, insan yaradılışını tamamen inkar etmek anlamına gelir şüphesiz.

Levent Şahverdi Arşivi

> Ahlâkî üstünlük verimliliği, yenilmezliği, ruh sağlığını yaratabilir ve yaratır... ruh sağlığına erişmenin tek bir yolu vardır: Ahlakî bakımdan nört olan değerlere karşı kayıtsız kalma yolu. Hiç bir şeyde kendini mülk sahibi saymamalısın; her şeyl Tanrıya ve Kısmete bırakmalısın... yalnız tek bir şey üstünde durmalısın: Gerçekten senin olan, başka hiç bir dışsal gücün müdahale edemeyeceği şey üstünde. (2)

Stoacı felsefenin bu elkitabında, kayıtsızlığı uygulamak için çeşitli manevî alıştırmalar öneriliyor; ama kayıtsızlık yolunu sonuna kadar izlemek istersek eninde sonunda Helen kılavuzundan vazgeçip Hint kılavuzuna baş vurmak gereğini duyarız; çünkü Zenon'un müritleri bu yolda ne kadar ilerlemiş olurlarsa olsunlar, kayıtsızlığı mantıkî hedefi olan kendini-yok etme sonucuna vardırma cesaretini gösterenler Hintli filozof Siddharta Gautama'nın müritleridir. Hintli arhat adayı, Helenlerin turistik **nirvana** gezisinin sadece bir tuzak ve bir yanıltı olduğunu bilir. Uyuşturucu ilaç alan kişi **hara-kiri** yapamaz; oysa manevî kendini-yok etmenin büyük zorlamasını başarmak için insan başından sonuna kadar ne yaptığının bilincinde olmalı ve uyanık bir bilinçle hareket etmelidir. **Nirvana** kapısının kilidini açan anahtar estetik bakımdan hoşa gidecek bir hipnoz durumu değildir; Hinayana Budizmi felsefesinin bir eserinden alınmış aşağıdaki parçada öğütlenen çeşitten zorlu ve acılı bir zihnî mücadeledir:

> Nesnelerin el uzatmaya yol açan zevklerini seyrederek oturan insanda özlem **(tanha)** büyür. El uzatma özlemden doğar, el uzatmayla doğum, doğumla da yaşlılık ve ölüm olur... Sanki on, yirmi, otuz, kırk yüklük bir odun yığını alev alev yanıyor, adamın biri de zaman zaman üstüne kuru otlar, kurumuş tezek ve çalı çırpı atıyormuşcasına; öyle de olsa o yakıtla ve o beslemeyle alev alev bir ateş bile uzun süre yanar...
>
> Nesnelerin el uzatmaktan ileri gelen acılarını seyrederek oturan insanda özlem kesilir. Özlem kesilince el uzatma da biter, el uzatmanın bitmesiyle doğum da biter, doğum bitince yaşlılık ve ölüm biter. Üzüntü, keder, acı, umutsuzluk biter. Bütün bu acılar işte böyle kesilir. (3)
>
> Bu arayışın ödülü olan hedef, **nirvana**'dır, **nirvana** ise öyle bir durum ki ne «toprak» var ne «su», ne «ateş» ne «hava», ne bitimsiz uzay âlemi var, ne bitimsiz bilinçlilik âlemi var; boşluk âlemi de yok, ne algılama ne de algılamama âlemi de yok... ben bu duruma, Kardeşlerim, ne gidiş diyorum, ne geliş, ne de olduğu yerde duruş, ne düşüş ne de kalkış; sabitliği yok, hareketliliği yok, temeli yok. Acıların sonu bu. (4)

Dünyadan böylesine mutlak bir kopuş Gautama okulunun dışında belki hiç başarılamamıştır ya da hiç değilse kalıcı bir durum haline getirilememiştir. Aklın bir başarısı olarak gerçekten etkileyici; ahlakî bir başarı olarak muazzam; gene de şaşırtıcı bir ahlakî eksikliği var, çünkü tam bir kayıtsızlık kötü tutkuları silip attığı gibi aynı şekilde acımayı, dolayısıyla sevgiyi de kovuyor.

> Sevgi arkadaşlıktan doğar;
> Sevgi ölürse maraz başlar;
> Madem sevgiden geliyor mutsuzluk,
> Sen de yalnız yaşa gergedan gibi. (5)

Hintli bilgeye göre bu kalpsizlik felsefenin sarsılmaz özüdür. Çünkü, ne kadar erdemli olursa olsun, yüreğin duyumlarından herhangi birine öncelik tanımak, bilinçliliğin kusursuz birliği içine benliğin ikiciliğini sokmak demektir. Budistlerin, bütün duyumların son kertede benliğin zincirlerini güçlendirdiği görüşüne, buna paralel bir hayattan kaçış çizgisini acı mantıkî sonucuna kadar izleyen Helen filozofları da katıldılar (ama, aydınlanmanın günışığına çıkmayı beceren Helen bilgesi, eski tutsak arkadaşlarının hâlâ pinekliediği karanlığa dönmek için daha baskılı bir toplumsal yükümlülük duyar).

> Bilge kişi acımamalıdır, çünkü kendisi acınası bir zihnî durumda olmadan acıyamaz... Acıma, başka insanların perişanlığını görmekten ileri gelen bir zihnî hastalıktır ya da başka insanların dertlerinden, hasta bunların hak edilmemiş dertler olduğuna inandığı zaman bulaşan keyifsizlik illeti olarak tanımlanabilir. Bilge böyle zihnî hastalıklara yakalanmaz. Bilgenin zihni dingindir, herhangi bir dışsal gücün yaptıklarından etkilenmez. (6)

Mantıkî bakımdan kaçınılmaz, ama ahlakî bakımdan da hoşgörülemez bir sonuca erişmekle dünyaya karşı kayıtsızlık felsefesi kendi kendini çürütür sonunda. Bir yandan bu felsefeyi uygulayanların sağlamlığına hayran olurken, bir yandan da insanı yok saymaları karşısında isyan ederiz. Kayıtsızlık felsefesi İnsanoğlunun yüreğine değil de yalnız aklına danışmakla Tanrının birleştirmek istediklerini zorla ayırmaktadır. Bu felsefe, ruhun birlik içinde ikiliğini hesaba katmadığı ve şairin «yürek neredeyse, beyin de orada olsun» (7) yakarısına kulak vermediği için doğruya erişememektedir. Bu nedenle Tecelli (İsa'nın insan kılığına girmesi) gizemi, kayıtsızlık felsefesini gölgede bırakmıştır. Hinayana, Mahayana'ya, Stoacılık Hıristiyanlığa, arhat Bodhisattva'ya, bilge ermişe yol açmalıdır.

Kayıtsızlığı savunanlar, İnsanoğlunun kendi varoluşunun ortaya koyduğu —varlıkla bilinçlilik arasındaki ayrım— ikiliği görmezden gelerek gerçek olmayan bir birlik aramaktadırlar ve varlık dünyasından kaçış yolları bu yüzden bir manevî çıkmaz sokaktır. Ruh, boğucu bir nihilizm felsefesinde kendi kendini olumsuzlamak istemiyorsa, bir yolunu bulup yeniden bu dünyaya dönmelidir. İşte Tecelli (İsa'nın insan kılığında görünmesi) gizemi bu yolu açar. Bu ülkünün özünde, zaman-boyutuna girdiği ölçüde sadece gelecekle ilgili bir düş olmayıp bu dünyada her an var olan bir manevî gerçeklik kavramı, bir Tanrı Diyarı kavramı vardır; ve —bu dünyada varolduğu içindir ki— gündelik-üstü bir manevî gerçeklik dünyasının sonsuzluk ve bi-

Levent Şahverdi Arşivi

timsizliğinde de varolur. Filozofun «öte dünya»sı özünde bizim bu Yeryüzündeki dünyamızın dışındadır, ona karşı sığınılacak bir yerdir, oysa tanrısal «öte dünya» İnsanoğlunun Yeryüzündeki hayatını hem kucaklar, hem de onu aşar.

> Ferisiler tarafından, Allahın melekûtu ne vakit gelir, diye İsa'ya sorulduğu zaman, onlara cevap verip dedi: Allahın melekûtu gözle görülerek gelmez; ne de: İşte burada! yahut: Orada! diyeceklerdir; çünkü işte, Allahın melekûtu içinizdedir. ([8])

Ama Tanrı'nın Melekûtu nasıl hem bu dünyada bizim içimizde olup hem de özünde bu dünyadan olmaz? Mantıki çözümlerin sınırlarını aşan bir soru bu; ama, Tecelli'nin, katıksız aklî düşüncenin erişebileceği yerin ötesinde bir gizem olduğu katı gerçeğini kabul etmeye razı olursak, o zaman belki bu gizeme şairlerin sezgilerini ileten imgeler yoluyla bakarak, aklî gücümüzün sınırlarını ağırbaşlılıkla kabul etmenin armağanını kazanabiliriz.

> Bir dünya görmek bir zerre kumda
> Ve bir yaban çiçeğinde cenneti
> Bitimsizliği tutmak avucunda
> Sığdırmak bir saate ebediyeti. ([9])

Budist Ch'an (Zen) okulundan bir şairin deyişiyle,

> Çok küçük şeyler çok büyük şeylerin olabileceği kadar büyüktür.
> Çünkü burada dışsal koşullar işlemez;
> Çok büyük şeyler çok küçük şeylerin olabileceği kadar küçüktür.
> Çünkü nesnel sınırlar burada hiç bir şeyi etkilemez..
>
> Tüm içinde Bir
> Bir içinde Tüm;
> Bunu kavra bir kere,
> Sonra artık üzülme,
> Kusursuz değilim diye. ([10])

Birlik içinde ikilik çözümü, gizemciliğin diliyle sağlanabilir, ama Tanrı iradesi Cennette olduğu gibi Yeryüzünde nasıl yerine gelir? Teolojinin teknik dilinde —gerek Mahayana, gerekse Hıristiyanlık— Tanrının her yerde hazır ve nazır oluşu Onun bu dünyada ve burada yaşayan bütün ruhlarda içkin olmasını gerektirir; ayrıca, dünya-ötesi varlık düzeyinde de Onun Kendi aşkın varoluşu vardır. Hıristiyanlığın Tanrısallık anlayışına göre Tanrının aşkın yanını Baba Tanrı temsil eder, içkin yanı ise Kutsal Ruh olarak Tanrıdır; ama Hıristiyan öğretisinin kendine özgü ve aynı zamanda en önemli özelliği Tanrısallığı yalnızca ikilik değil, birlik içinde bir üçlük olarak kabul etmesidir: Tanrı'nın Oğul olarak Tanrı görünümü sayesinde, insan anlayışının ötesinde olduğu halde bu gizemle insan kalbinin erişebileceği bir kişilikte öbür iki kişilik de birleşmektedir. İsa'nın kişiliğinde hem tanrısal toplumun, hem de dünyevi toplumun ortak bir üyesi vardır; bu üye, bu dünyanın gündeminde, proletaryanın safları arasında doğar ve bir suçlu olarak idam edilir; «öbür dünya»nın gündeminde ise Tanrı Krallığı'nın Kralıdır. Bu iki yaradılışın —biri insanî, öbürü tanrısal— nasıl olup da herhangi bir gerçek anlamda aynı anda aynı insanda varolabildiği sorusunu kendimize sormak zorundayız. Hıristiyanlığın Babaları da Helen filozoflarının teknik terminolojilerini kullanarak bu sorulara amentüler biçiminde cevaplar hazırlamışlardı; ama işin merkezinde yatan gizemi anlamsız kelimelerden bir formüle dönüştürebilen bu yaklaşım tarzı bizim izleyeceğimiz tek yol olmayabilir. Bundan başka bir başlangıç noktası, tanrısal yapının, bizim ona erişebilmemiz oranında, bizimkiyle ortak bir yanı olması gerektiği postülasıdır; ruhumuzda var olduğunun bilincinde olduğumuz ve tam bir güvenle Tanrıda da olduğunu söyleyebileceğimiz —çünkü böyle bir şey bizde olup Tanrıda olmasaydı Tanrı bizden çok daha aşağı olurdu (**quod est absurdum**ki bu abestir)— bir yetiyi içimizde arayabiliriz; o zaman Tanrı ile İnsan arasında ortak olarak ilk aklımıza gelecek şey filozofların körletmek istedikleri sevgi yetisi olacaktır.

Hinayana Budizminin bilgelerinin yadsıdığı sevginin Hint dinine yeniden sokulması gerekiyordu.

> «Bu ben kendimim, bu bir başkası.»
> Kurtul çevreni saran bu bağdan,
> Benliğin de böylece kurtulur.
>
> Benlik ve başkası konusunda yanılmayasın.
> Her şey Buddha'dır, istisnasız.
> Düşüncenin kendine uygun, katıksız olduğu
> O temiz ve nihaî aşama budur.
>
> İkilik tanımayan düşünce ağacı,
> Bu üçlü dünyaya salar dallarını.
> Çiçeği ve meyvası duygudaşlıktır,
> Başkalarına hizmet'tir adı. ([11])

Duygudaşlık —ancak başkalarına hizmet etmekte doyum bulan sevgi— martirleri esinlendiren ve kendilerini kurban edişlerine yaratıcı bir özellik katan dürtüdür. Sokrates'in kendini kurban etmesi örneğine daha önce değinmiştik. ([12]) Suriye Dünyasının sıkıntılı döneminde günün dini anlayışıyla uyuşamayanların, öncelikle İsrail ve Yahudiye Peygamberlerinin kendilerini kurban ettiklerini görüyoruz. Daha ileriki bir aşamada, Selevkos rejiminde, devletin Yahudi olmayan Filistinli uyrukları standartlaştırılmış biçimde bir Helenizm kültürünü kabul ederken, Yahudiler değerli geleneklerine sarılarak gene martir oldular. Helen Dünyasında, İ.S. 235'de İmparator Alexander Severus'un ölümüyle İ.S. 311'de İmparator Galerius'un ölümü arasındaki iki kuşaklık süre içinde Hıristiyan Kilisesinin klasik martirler dönemi yaşandı. Can çeki-

Levent Şahverdi Arşivi

şirken iyice vahşileşen ve proletaryanın haince bir saldırısına kurban gittiğine inanan Helen egemen azınlığının darbelerinin boy hedefi, Hıristiyan Kilisesi oldu. Bu acılara katlanırken Hıristiyanlık ağılında koyunlarla keçiler birbirlerinden kesinlikle ayrıldılar; çünkü ya inançlarını inkar edecek, ya da hayatlarını feda edeceklerdi. Dönekler tümen tümendi, ama küçük martirler grubunun gücü, sayılarıyla tamamen orantısız bir güçlü.

İncil'in özü gerçekten sevgidir. Nikodimos'a verilen öğütte sevginin hem Tanrıyı ete kemiğe bürünme ve çarmıha gerilme pahasına İnsanoğlunu kurtarmaya iten şey ([13]) hem de İnsanın Tanrıya ulaşmasını sağlayan yol olduğu anlatılır. ([14]) Tanrının yüreğindeki sevgi —Tanrıyı çarmıhta ölüme katlanmaya iten sevgi— İsa'nın havarilerine, alınyazısının, Yahudi gelecekçilere dünyevî bir Mesih olmak değil de, çarmıh olduğunu bildirişini anlatan dört İncil'de açıklanır. İsa, tanrısallığı Petrus tarafından anlaşılıncaya ve Tecelli'de belli oluncaya kadar bu afallatıcı doğruyu açıklamaz; ama Tanrı olarak epifanını yerine getirir getirmez, Çarmıh üzerine de konuşmaya başlar. Buradaki bu açıklamaların anlamı ancak Tanrının yapısının özünün, ölüme razı olacak derecede sevebilen bir sevgi olduğudur. Pavlus'un Korintoslulara Birinci Mektubunun on üçüncü babında da insanın yüreğindeki sevgi İnsanın Tanrıya ulaşmasının en yüce —ve aslında tek— yolu olarak övülür. İnsanın Tanrı sevgisi Yeryüzünde, bütün insan toplumu üyeleri arasında, İnsanoğlunun insan kardeşine olan sevgisinin kanalından akar.

> Ey sevgililer, eğer Allah bizi böylece sevdi ise, bizim de birbirimizi sevmemiz gerektir. Hiç bir vakit kimse Allahı görmemiştir. Eğer birbirimizi seversek Allah bizde durur ve onun sevgisi bizde ikmal edilmis olur. ([15])

Eşit derecede hem insanî, hem de tanrısal olan bu sevgi sayesinde Tanrının Melekûtunun felsefî kayıtsızlığın değil de, insanların Tanrı için ve Tanrı içinde yaşadıkları hayatın huzurundan gelen bir huzuru vardır. Çözülen bir dünyevî toplumun, benliğini Tanrıya teslim etmekle benliğin daha rahat edeceğini öğrenmiş bir üyesi henüz büyümekte olan bir toplumun sadece «bir kere doğmuş» üyesinden daha sağlam bir umuda, dolayısıyla daha derin bir mutluluğa sahiptir; çünkü o, ikinci bir doğumun acısına katlanmakla Tanrının Melekûtuna girme hakkını kazanabileceğini bilir.

> Acılara İsa uğruna katlanmak kadar Tanrıyı sevindirecek, senin için de yararlı olacak bir şey yoktur. Seçmek senin elindeyse, bir yığın avuntuyla avunmak yerine İsa adına güçlüklere katlanmayı seç; çünkü böyle yaparsan İsa ile Onun bütün Ermişlerine daha çok benzersin. Çünkü biz avunarak değil, büyük yükler taşıyarak manevî ilerlememizi yaparız.

199 DUYGUDAŞ MERHAMET T'ang hanedanı çağında Çinli Bodhisattva. Duygudaş aziz, Tanrının yaratıklarını severek Tanrıyı daha da fazla sever. Eski Budistlerin haşin kayıtsızlığına bir tepki olarak Mahanaya okulu duygudaşça sevgiyi imanın en üst mertebesine yerleştirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanlığın kurtuluşu için daha iyi, daha yararlı bir yol olsaydı İsa bunu kelamı ve hayatıyla açıklardı. Ama havarilerine de, ardından gelmek isteyen herkese de çarmıhı öğütlüyor, diyor ki, «Benim yolumdan gelmek isteyen varsa kendini inkar etsin, haçını alıp ardımca gelsin.» Onun için, her şeyi okuyup incelediktan sonra, son kararımız şu olsun: «Allahın melekûtuna çok cefalar çekerek girebiliriz.» [16]

Şu halde, çözülmekte olan bir toplumda doğmuş bir ruh acıdan kaçmaya çalışarak değil, acıyı kucaklayarak ve acıya cevap vererek kurtuluşunu kazanabilir ve toplumunun saptığı büyüme yolunu daha yüksek bir düzeyde yeniden ele geçirebilir. İşte bu dönüş hareketi İnceleme'mizin bu bölümünün başında [17] çözülmenin karakteristik hareketi olarak önerdiğimiz, ruh dünyasındaki «ayrışma-ve-palingenesia» ritminin ikinci «vuruş»udur. Büyüme gücünün ölümsül görünen toplumsal çöküntü felaketinden çekilip kurtarılabileceği süreçleri analiz etme çabamız, sonunda tesbit ettiğimiz «doğumun tekrarı» olayının, toplumun herhangi bir dünyevî düzeyde yeniden doğması değil, dünyevî-üstü bir duruma erişilmesi demek olduğunu artık göstermiştir. Bu yeni durum, olumlu bir hayat durumu olduğu için doğum benzetisinin bu duruma uygulanması aydınlatıcı olur. Çünkü buradaki hayat Tanrı'nın görüntüsüyle doludur. İsa, bedenleşmesinin başlıca amacı olarak bu palingenesia'yı ilan etmişti.

Ben onlarda hayat olsun, çok hayat olsun diye geldim. [18]

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM VI

EVRENSEL DEVLETLER

Toplum çözülmeye başlayınca, bölündüğü üç parçadan her biri ayrı bir kurum yaratır. Egemen azınlık, savaşan ulusları bir evrensel devlette toplayıp birleştirerek tehlikeye girmiş iktidarını sürdürmeye çalışır. Evrensel devlet deyimini kullanıyorum, çünkü bu imparatorluklar gerçekten dünya çapında olmasalar bile tek bir uygarlığın bütün alanını kapsarlar. Ama evrensel devletler bazan da yabancı imparatorluk kurucularının eseridir; tıpkı, daha ileri dinlerle barbar kültürlerinin esinlenme kaynakları bakımından birbirlerine yabancı olmaları gibi. Bu olgular karşısında bir uygarlığın kendine-yeterli ve dolayısıyla anlaşılabilir bir inceleme alanı olduğu yolundaki kendi önermemi yeniden gözden geçirmek durumunda kalıyorum. Evrensel devletlerin kendi başlarına bir amaç mı, yoksa daha ilerideki bir şeye varmak için bir araç mı olduklarını soruyorum. Kurumlarından bazılarına bakınca, istemeksizin gerek daha ileri dinlere, gerekse barbarlara yararlı olduklarını, ama asıl ileri dinlerin daha çok yarar sağladığını ortaya çıkarıyorum. Aynı zamanda, tarihte şimdiye kdar görülmüş evrensel devletler hep mahallî ve geçici oldukları halde, gelecekte bütün insanlığın politik birlik içinde yaşayacağı bir rejimin öncüleri olduklarını görüyor ve dolayısıyla böyle bir geleceğin imkanlarını değerlendirerek bölümü bitiriyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 42

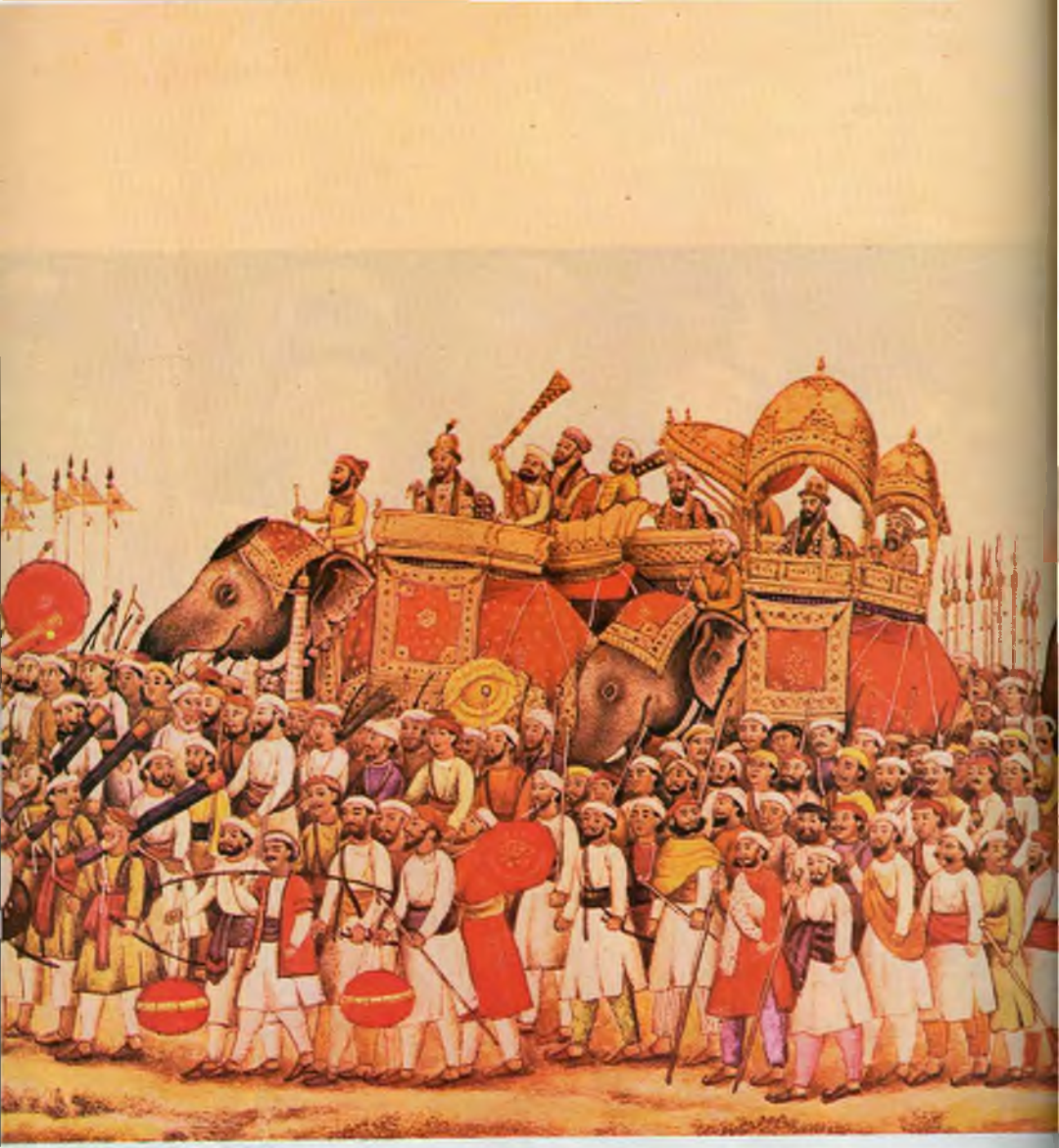
EVRENSEL İMPARATORLUK

Evrensel devletin kurulması, dağılan bir uygarlığın baş aşağı çöküşünü durdurur; bir iç savaşın dayanılmaz acılarını çeken insanlar için böyle devletler Tanrının bir bağışı gibidir ve böyle bir durumda olan insanlar imparatorluklarının, onu ihsan eden tanrılar kadar ölümsüz olduğuna inanmak isterler. Bu kanıyı destekleyen bir başka inanç da evrensel devletin bütün dünyayı kapsadığı, kendisini tehdit edebilecek hiç bir dışsal güç bırakmadığı inancıdır. Nesnel bakımdan bu inanç şüphesiz bir hayaldir, ama öznel bakımdan, bütün bir uygarlığın tek bir politika çevresinde birleştiği bir durumu oldukça iyi yansıtır. Bu yanlış ama sarsılmaz ölümsüzlük ve evrensellik inancı, bir Roma kabartmasının yanda görülen ayrıntısında göze çarpmaktadır: Roma'nın yanında oturan İmparator Tiberius, insan kılığına sokulmuş **Oikoumene**'den, yani bütün yaşanılır dünyadan zafer çelengini alıyor. Bir Roma efsanesine göre, Capitol inşa edildiğinde, sınırlar tanrısı olan Terminus Jupiter'e yerini vermemekte diretmişti. Gibbon olayı şöyle anlatıyor: «Onun bu inadı iyiye yorulmuştu, çünkü kâhinler bundan Roma iktidarının sınırlarının hiç bir zaman gerilemeyeceği sonucunu çıkarmışlardı.»

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 43

İMPARATORLUK PRESTİJİ

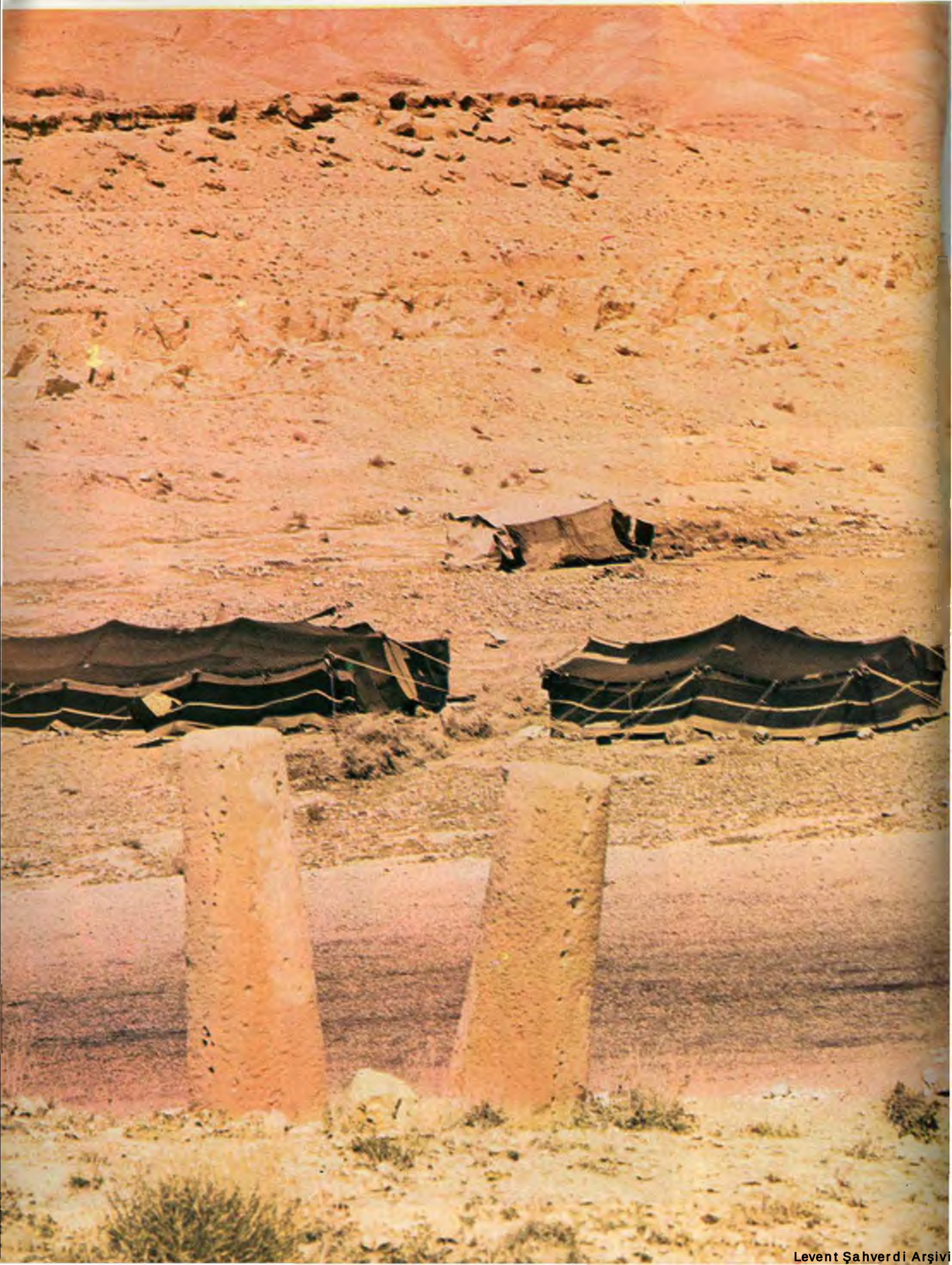
Evrensel devletlerin prestiji, bu devletlerden daha uzun ömürlü olur ve güçleri buharlaşıp gittikten sonra bile saygı ve huşu yaratmaya devam eder. Hintli tımar sahipleri arasında görülen Avrupalılar, Büyük Moğol II. Ekber'e saygılarını sunan Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nin tem-

Levent Şahverdi Arşivi

silcileridir. Oysa 1803'den sonra İmparator, İngiliz efendilerinin elinde bir kukla olmuştu. İngilizlerin bu kof merasimi sürdürmekteki tek amaçları da İmparator'un politik prestijinden yararlanarak kendi egemenliklerini meşrulaştırmaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 56

İMPARATORLUĞUN KAN DAMARLARI

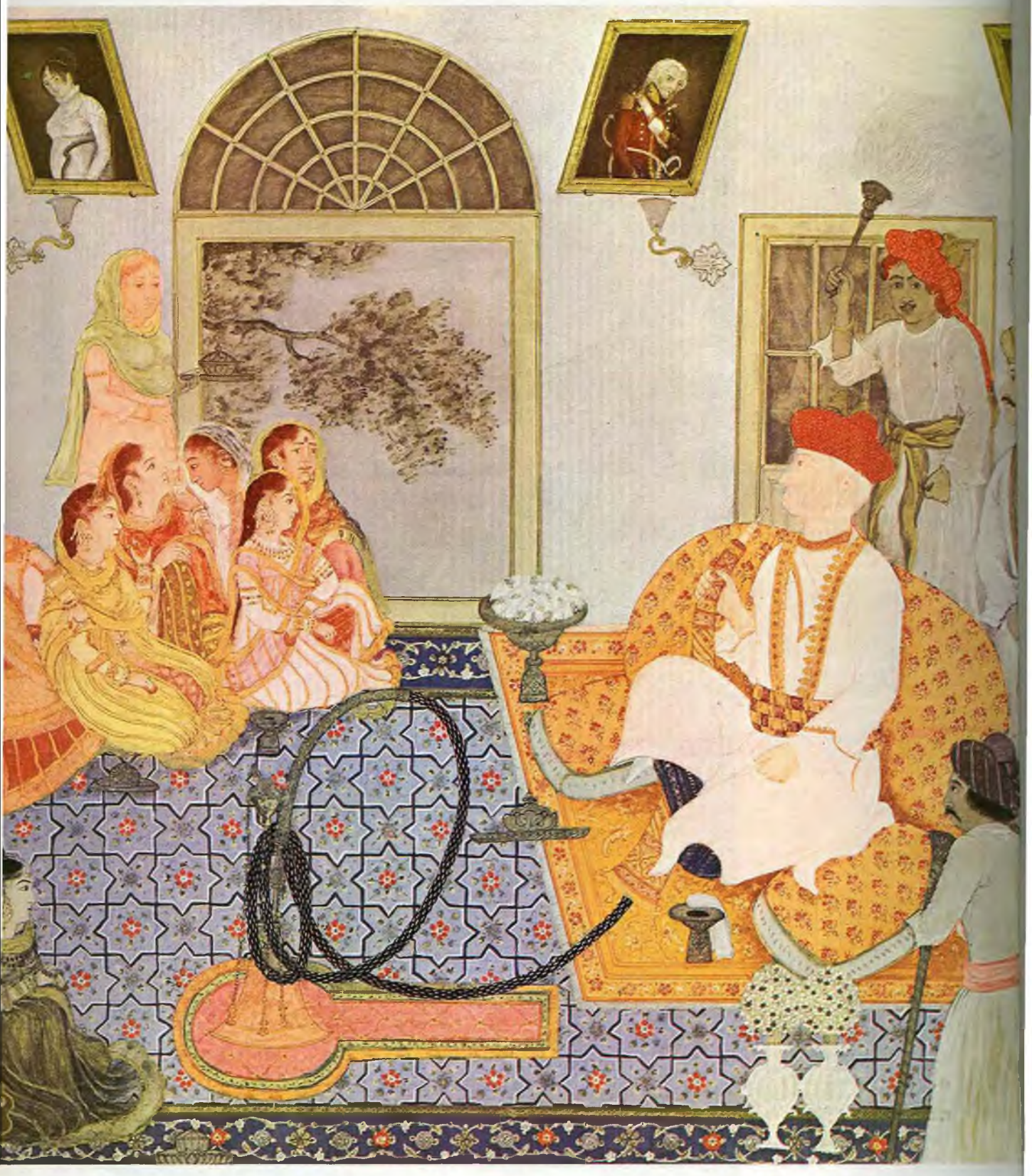
Evrensel devletlerin yöneticileri için yeterli bir ulaşım şebekesi, askerî ve siyasî denetim için onsuz edilmez bir araçtır. En ünlü yol şebekesi, herhalde, Helen Dünyasının evrensel devleti olan Roma İmparatorluğununkidir. Romalılar, bu yolların yapımına İ.Ö. 312'de başlandığını söylerler, ama en eski Roma yolları en azından bir yüzyıl önce yapılmıştır. İmparatorluk genişledikçe bu sistem de büyüdü. Yandaki yol ve nişan taşları, himaye altında bir devletken İ.S. 106'da bir Roma eyaleti haline gelen Maveaülürdün'dendir.

Renkli Resim 57

BAŞKENTLER: KUDRETİN YANSITICILARI

Bir evrensel devlette başkent, hükümet merkezi olarak muazzam prestij kazanır. Sağdaki, on beşinci yüzyıldan kalma Bağdat manzarası —şehrin bugüne kalan en eski resimlerinden biridir bu— 1258'de Abbasi İmparatorluğu'nun kalıntıları Moğol fatihlerin eline geçmeden önce, parlak imparatorluk çağındaki durumun, tamamen hayalde canlandırılmış şeklidir. Moğol felaketinden iki yüz yıl sonra bile İmparatorluk çağı Bağdad'ının anısı İslâm Dünyası'nın belleğinden bir türlü silinmiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 58

KAMU HİZMETLERİ

İmparatorluk yönetimlerinin etkililik derecesi evrensel devletler arasında önemli ölçüde değişir, kamu hizmetlerinin ortaya çıkış süreçleri için de aynı durum geçerlidir. Roma'da ve Britanya egemenliğindeki Hindistan'da ticaretle geçinen orta sınıflar giderek yönetim mekanizmasına alınmış, profesyonellikten uzak ve yoz bir kitleyi oldukça etkili ve verimli bir hizmet mekanizması haline getirmişti. Hindistan'daki Britanya yönetimi on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Doğu Hindistan Şirketi'nin, bütün mesleki hayatlarını yurt dışında, Şirket hizmetinde geçiren ticari memurlarının elindeydi. Daha buharlı gemilerle ulaşım gerçekleşmezden önce İngiltere'den böyle tamamen kopmaları onların Hindistan hayatına ve kültürüne daha derinlemesine dalmalarına yol açtı. Oysa, bir sömürge yönetiminin profesyonel üyeleri olarak, «yerli» hayat karşısında bir devlet memurunun soğuk uzaklığını daha iyi koruyan on dokuzuncu yüzyıldaki halefleri için durum hiç de böyle değildi. Bazan alaylı bir şekilde «yerlileşmek» diye anılan bu mahallî kültürle haşır neşir olma durumu 1800'den kalma bir Hint resminde gözlemlenebiliyor: Hindistan giyimlerine bürünmüş, nargile içen bir Britanyalı, evinde Hintli rakkaseleri seyrederek eğleniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD TOYNBEE

BİLİNÇ

(A STUDY OF HISTORY)

II.CİLT

Yazar ve Jane Caplan tarafından gözden geçirilmiş ve kısaltılmış yeni baskı, 90'ı renkli 507 resim 23 harita ve şema

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ
K.No: 29157

Istanbul 1978

Bateş Yayınları

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ
K.No:

Levent Şahverdi Arşivi

GURUR VE SAYGINLIK

200, 201 Yukarıda: Kartal. Roma imparatorluk kudretinin, sonradan başka imparatorlukların da taklit ettiği simgesi. Aşağıda: İmparatorluk kültü: İmparator, bir zafer sahnesi ile tanrı oluyor.

32 Evrensel devletler: Araç mı, Amaç mı?

Bu kitabın başlangıç noktası, kendi zaman ve mekân sınırları içinde, kendi dışlarındaki tarihi olaylarla bağlantı kurmaksızın, kendi başlarına anlaşılabilir olacak tarihi inceleme alanları aramaktı; ilk araştırmalarımızın sonucunda, uygarlıklar diye anılan toplum türünün bu özellikte, kendi başına bir birim örneği olduğu vargısına ulaştık. Şu âna kadar, bu ayrı ayrı birimlerin karşılaştırmalı incelemesiyle, insan tarihinin süreçlerini anlamak, haritasını çizmek için ihtiyaç duyduğumuz perspektifi kazanabileceğimiz varsayımıyla hareket ederek araştırmalarımızı sürdürdük. Ne var ki, bunu yaparken kendi seçtiğimiz metodolojinin kendi içinde yatan birtakım sınırlılıkların belirtileriyle de karşılaştık, örneğin, iki uygarlık arasında "akrabalık" deyimiyle betimlediğimiz yakın bağıntıyı gördüğümüzde, [2] ya da, çözülen bir uygarlıkta toplumu meydana getiren sınıfların başka çağdaş topluluklarda yaşayan yabancı ögelerle toplumsal ve politik birlikler içine girdiğini gördüğümüzde. [3] Onların bu dışa açıklığı ürünleri olan kurumlarında da görülür. Bazı evrensel devletler yabancı imparatorluk kurucularının elinden çıkmıştır, bazı yüksek dinler yabancı esinlendiriciler tarafından canlandırılmıştır; bazı barbar savaş-çeteleri de yabancı bir kültürün temel ilkelerini özümlemişlerdir.

Evrensel devletler, evrensel dinler ve kahramanlık çağları böylece çağdaş olan veya olmayan bütün uygarlıkları birbirlerine bağlar; bunun böyle olması da, bu tarihi olayları şimdiye kadar yaptığımız gibi sadece çözülen uygarlıkların yan-sonucu olarak ele alıp yalnız uygarlıkların kendilerini tarihi incelemenin açıklanması gereken konuları olduğunu kabul etmenin ne dereceye kadar haklı gösterilebilir bir tutum olduğu sorusunu içerisinde gerçekten anlaşılır bir şekilde incelenemiyorsa, o zaman kurumların kendilerini olduğu gibi uygarlıkları da kucaklayan daha geniş bir bütünün parçaları olmalarıdır.

Araştırmamıza, evrensel devletlerin bağımsız olarak anlaşılır inceleme alanları olma iddialarının haklılık derecesini inceleyerek başlayabiliriz. Bu devletlere taktığımız isim onların bu iddialarının geçerli olabileceğini gösteriyor, çünkü evrensellik kendi "dışında" herhangi bir şey kavramını ortadan kaldırır. Nesnel bir açıdan baktığımızda hiçbir evrensel devlet kürenin bütün yüzeyine yayılmak anlamında gerçekten evrensel olmamıştır, ama, önemi olan bir öznel anlamda bu devletler gerçekten evrensel olabilmişlerdir, çünkü kendi rejimleri altında yaşayan insanlara dünya çapında gibi görünmüş, bu duyguyu verebilmişlerdir. Romalılar ve Çinliler, daha önce görmüş olduğumuz gibi, [4] imparatorluklarının, yeryüzünde önemi olan bütün halkları kapsadığına inanmışlardır; Doğu Roma İmparator-

Levent Şahverdi Arşivi

luğu'nun da, bunlarla ve başka imparatorluklarla ortak yanı bütün dünya üzerinde kavramsal bir egemenlik iddiasında olmasıydı.[5] Bu öznel evrensellik inancı her zaman için bir yanılsama olagelmiştir; ama, sırf bu nedenden dolayı, ne bu inanca sahip insanların gözündeki öznel gerçekliklerini, ne de böyle bir yanılsamanın bile uyandırabileceği önemli etkilerin potansiyelini inkâr edebiliriz. İleride göreceğimiz gibi bazı imparatorluklar bunun bir yanılsama olduğunu anlamış ve gerçekleşmemiş, gerçek-dışı bir evrensel egemenliğe hak talep etmekten bilinçli olarak kaçınmışlardır; yalnız, bu gibi imparatorlukların azınlıkta kaldığı görülüyor. Ayrıca, bu evrensellik yanılsamasının, evrensel devletlerin halklarının hayallerini tutsak eden çeşitli gerçek-dışı varlıklardan sadece bir tanesi olduğunu da göreceğiz. Bu gibi öznel inançları sınamak için evrensel devletlerin, coğrafi genişlikleri sorunundan ayrı olarak, kendi kendilerinin amacı mı olduklarını, yoksa kendi ötelerinde, kendilerinden daha derin bir şeye varmak için birer araç mı olduklarını sorabiliriz.

Gene de hatırlayalım ki evrensel devletler olumsuz kuruluşlardır. Bir kere, uygarlıkların çöküşünden önce değil, sonra doğarlar ve çöken uygarlığa politik birlik getirirler. Yaz değil, pastırma yazı gibidirler, sonbaharı gizler, kışın haberini verirler. İkincisi, egemen azınlıkların ürünüdürler: yani, bir zamanlar yaratıcı olan, ama yaratıcı güçlerini kaybeden egemen azınlıkların. Gelgelelim, bir belirsizlik vardır evrensel devletlerde, çünkü bir yandan toplumsal çözülmenin belirtileri oldukları halde, bir yandan da bu çözülmeyi durdurmaya çalışır ve ona kafa tutarlar. Evrensel devletlerin tarihi bize bu kuruluşların her türlü elverişsizliğe karşın neredeyse şeytanca bir yaşama tutkusuna sahip olduklarını, ayrıca yurttaşlarının da, kurumun ölümsüzlüğünü yalnız istemekle kalmayıp buna ayna zamanda hırsla inandıklarını gösteriyor. Ama dışarıdan bakan gözlemciler evrensel devletlerin bir politik birlik sınıfı olarak toplumsal yıkılış sürecinin yan-sonuçları olduklarını ve böylece doğuşlarının özelliği gereği zorunlukla yaratıcılıktan uzak ve geçici olduklarını kolayca görür. Böyle bir açıdan bakıldığında, evrensel devletin ölümsüzlüğüne inanç, bir dünya kurumunu Adanmış Topraklar, *Civitas Dei* (Tanrı'nın yurdu) sayan hayret edilecek bir sanrıdır; öte yandan, bu yanılsamanın hem çok yaygın, hem de uzun-ömürlü olduğu da şüphe götürmez.

Roma İmparatorluğunun uyrukları tarafından tanrısallaştırılması —Helen evrensel devletiydi bu— ünlü bir örnektir ve İmparatorluğun kuruluş anından çözülüşünün arefesine kadar bu kesin inancın ayakta kaldığını görebiliyoruz. Tibullus (tahminen İ.Ö. 54-18) "ebedi Kent'in surları" (6) üstüne şiir yazıyor, Vergilius'un (İ.Ö. 70-19) Iupiter'i ise Aeneas'ın soyundan çıkacak gelecekteki Roma büyükleri için şöyle diyor: "Bunlara ne zaman, ne de mekânda sınır koymuyorum; onlara sonu olmayan bir imparatorluk verdim." [7] Asker-tarihçi Velleius da, Augustus'un Tiberius'u ivlât edinmesini anlatırken aynı bekleyişi, tanrısal bir ferman değil de, insani bir umut biçiminde dile getiriyor: "Roma İmparatorluğu'nun sürekli güvenliği ve ebediyeti umudu..." [8] Bir tarihçi-propagandacının bu kadar mütevazi konuşması belki beklenemezdi, onun için Livius (İ.Ö. 59 — İ.S. 17) Tibullus'un güveniyle yazıyor: "ebediyen kalmak üzere kurulan şehir"; [9] "tanrılar katında ebediyen kalmak üzere kurulan... şehir". [10]

İ.S. 14'te Augustus'un ölümüyle İ.S. 138'de Pius'un tahta çıkışı arasında geçen yüz yılı aşkın süre içinde, vaktinden önce kişisel bir ölümle yaptıklarının cezasını ödeyen iki kötü imparator da Roma'nın ve Roma İmparatorluğu'nun ebediyeti kavramına bel bağlamışlardı. Neron, İmparatorluğun ebediyetine adanmış ve İmparatorun özel buyruğuyla 'en büyük' adı verilmiş" [11] oyunları başlattı. *Acta Fratrum Arvalium*'da da şu kayıtları okuruz: "İmparatorluğun ebediyeti için sunulan adaklar: bir inek" [12] İ.S. 86, 87, 90 yıllarında "İmparator Domitianus'un bu adakları adamış olması sayesinde genişlettiği İmparatorluğun ebediyetinin korunması için sunulan şükran adakları..."[13]

Antoninus'lar çağında Yunanlı bir edebiyatçının Augustus'un inancını daha ince bir dua biçiminde dile getirdiğini görüyoruz; bir pastırma yazı yaşadığının ve geçici bir ekim ayının sürekli bir hazirana dönüşmesi için yakardığının hiç farkında değildi.

Bütün tanrılara ve tanrıların çocuklarına seslenelim ve onlardan bu İmparatorluğa ve bu kente sonu olmayan hayat ve refah bağışlamalarını dileyelim. Külçeler su üstünde yüzmeyi öğreninceye kadar ve ağaçlar ilkbaharda çiçek açmayı unutuncaya kadar yaşasın bu İmparatorluk ve bu kent. Ve yüce yargıç ve onun evlâtları da uzun ömürlü olsun. Daha nice yıllar bizimle kalsınlar ve bütün uyruklarına mutluluk dağıtma işini sürdürsünler. [14]

Bundan sonra, kış kendini hissettirmeye başlayınca, kurbanlar daha önce tahmin edemedikleri ve kabul etme cesaretini de gösteremedikleri bu mevsim değişikliğine başkaldırırlar, sonu gelmez bir yaz ortası gününde yaşama ayrıcalığına sahip olduklarını iddia eder dururlar. Severus Çağında ve bunu izleyen daha karanlık dönemde imparatorların resmi sonsuzluklarıyla aslında alınyazıları olan geçicilik arasındaki karşıtlık güçlü ve acılı bir iz bırakır. Alarik Roma'yı zaptedip yağmalattırdıktan sonra İmparatorluğun ölümlü olduğu gerçeği artık iyice ortaya çıkmıştır, ama eldeğmezliği uçup gitmiş imparatorluk başkentinden kendi savaşlarla yanıp yıkılmış yerli yurduna dönen Galyalı şairin tiz sesi gene de bu yıkıcı darbenin yankıları arasından kendini işittirir.

Levent Şahverdi Arşivi

Roma, saçlarını çevreleyen defne çelengini kaldır ve kutsal başının kıvrılığını yeniden gençlik dolu buklelere dönüştür... Alev alev yıldızlar batarak doğuşlarını tazelerler. Ayın kararması, yeniden aydınlanmak içindir. Brennus'un Allia'daki zaferi cezasını ortadan kaldırmadı. Samnite, barış için getirdiği zalim koşullara uyarak kefaretini ödedi. Pyrrhus'un elinde nice felâkete katlandıktan sonra bu fatihini de kovdun sen. Anibal, başarılarının yasını tutarak geçirdi son yıllarını. Toprağın altına sokulamayan bedenler dirençsiz bir atılımla yeniden doğarlar, derinliklerden sıçradıkları için daha da yükseklere erişirler. Bir meşaleyi eğerseniz alevi güçlenir; batarsanız, çok daha yücelere de çıkarsınız. Roma aeon'larının (evren çağları) yaşaması için yasalar çıkarın, yalnız sen, Roma, Kader'lerin korkunç asalarından korkmadan yaşayabilirsin... Seni sevgilin gibi bekleyen yılları yaşayacaksın, dünya durdukça ve gökyüzü yıldızları taşıdıkça sürecektir bu çağlar. Başka imparatorlukları yıkan darbeler seni yeniden hayata kavuşturacak. Dirilişin reçetesi güçlüklere göğüs gererek yaşayabilmektir. Onun için, savaşa! Sonunda dinsiz kabile senin âyininde kurban edeceğin adak olsun. Gotlar titremeli ve dinsiz boyunlarını eğmelidirler. Senin egemenliğin barışına kavuşunca zengin gelirler akmalıdır. Barbarların ganimetleri senin yüce pelerininin kıvrımlarını doldurmalıdır. Sonsuza dek, Ren senin için çift sürmeli, Nil senin için taşmalıdır. Verimli küre seni beslemeli, sana süt vermelidir. (15)

KUDRETİN GÖLGELERİ

202 Moğollar, Abbasi Halifeliği'nin başkenti olan Bağdad'ı kuşatıyorlar. Şehir 1258'de düşene kadar Bağdat Halifeleri gerçek güçlerinin büyük kısmını kaybetmişlerdi, ama İslâm Dünyasındaki simgesel saygınlıkları hâlâ çok büyüktü.

Roma'nın büyüleyici gücünün belki de en garip kanıtı, Aziz Jerome'un Kudüs'deki uzak sığınağında şehrin düşüşü haberini aldığı zaman geçirdiği şoku hikâye edişidir.

Bu "teolojik savaş" Kudüs'te sürdürülürken Batı'dan korkunç haberler geldi. Roma'nın nasıl kuşatıldığını, kentlilerin nasıl fidye ödeyerek canlarını kurtardıklarını, sonra da, böyle maldan mülkten çıkmış durumdayken, nasıl yeniden saldırıya uğradıklarını ve mallarından olduktan sonra bir de canlarından olduklarını öğrendik. Haberi alınca dilim tutuldu, hıçkırıklar, söylemeye çalıştığım kelimeleri boğdu. Zaptedilmişti: bir zamanlar bütün dünyayı tutsak eden o Kent. (16)

Aziz, umudunu herhangi bir dünyevi politik birliğe değil, Tanrı'nın ortak ülkesine bağlamış (ya da bağladığını söyleyen) bir Kilisenin hizmetindeydi; ama bu dünyevi haber Jerome'u öylesine etkiledi ki teolojik tartışmasını ve İncil yorumunu ertelemek zorunda kaldı.

İ.S. 1258'de Abbasi Halifeliğinin başkenti düşünce Arap Dünyası da buna benzer bir sarsıntı geçirmişti. Bu ola-

Levent Şahverdi Arşivi

yın yarattığı şiddetli psikolojik sonuç belki Roma'da olandan da daha şaşırtıcıdır, çünkü Moğol Hanı Hülagü Bağdad'ı yağmalayıp Abbasi Halifeliği'nin can çekişme acılarının dindirdiğinde bu devlet eski dominyonlarının büyük kısmında artık sadece lafta kalan bir egemenliğe sahipti.

Bir egemen azınlığın can çekişen evrensel devleti kendi son başarıları ve son umutları olarak görmeleri, dolayısıyla bir gölgeyi, biraz da bilerek, asıl cisim yerine koymaları anlaşılabilir bir şeydir; ama evrensel devletin kuruluşuna pek az emeği geçen iç ve dış proletaryaların da saygıyla bağlanmaları kurumun çekim gücünün olağanüstü bir kanıtıdır. Evrensel bir devletin egemen yetkisinin gerek meşru temsilcileri, gerekse dışarıdan gelip buna el koyan yabancı zorbalar, bu yetkinin kendilerine ait olduğuna dair ister sahici, isterse düzmece bir hak iddia ederek, adı kalmış imparatorluklarında gerçek iktidarı kaybettikten çok sonraları bile meşruiyetin temsilcisi olarak önemli bir statüye sahip olurlar. Bu anlaşılmaz politik metanın değeri çoğu zaman o kadar yüksektir ki bir imparatorluk bölgesini zaptetmiş bir barbar fatihin bu ödülü zorla kazanmak ve sırf kol kuvvetiyle elinde bulundurmakla övündüğünü hemen hemen hiç görmeyiz. Şüphesiz böyle bir tutuma giren barbar fatih örnekleri de olmuştur: Roma Afrikasına sahip çıkan Ari Vandallar, Abbasi Afrika'sının ve Mısır'ın Şi'i Kutama Berber fatihleri gibi; ama bunların ikisi de cezalarını yok edilerek ödediler. Buna karşılık Ari Ostrogotların Amalung liderleri ve Şi'i Deylamilerin Büveyhi liderleri zaptettikleri yerleri, teoride, Konstantinopolis İmparatorluğu'nun ya da Bağdad'daki Halifeliğin vekili olarak yönettiklerini söyleyecek kadar akıllı davranmışlardı. Bu Ayanilerle Büveyhiler de dinlerinin sapkınlığı yüzünden devrildiler ve yerlerini, politik meşruiyetlerinin yanı sıra dini bakımdan ortodoks olmaya da özel dikkat gösteren başka barbarlar aldı. Ta onüçüncü yüzyılın sonunda bile Delhi'deki "köle krallar" her saltanat değişiminde yetkilerini Abbasi Halifeliğinden geldiğini tekrarlayarak meşrulaştırıyorlardı.

Osmanlı, Mançu ve Moğul İmparatorluklarında da gerçek iktidara dayanmayan aynı etki kullanımı görülür. Mançular Çin'in evrensel devletini diriltirken, vaktiyle Çin'le çevresindeki bağımlı devletlerde olduğu gibi, Göksel İmparatorluğun diplomatik ilişki kurduğu bütün devletlerin de aynı meşruiyet kaynağından böyle bir ünvanı kazandıklarına inanır gibi bir tavır içindeydiler. İ.S. 1768-74 arasındaki Türk-Rus Savaşının acı sonuçlarından ve 1839-40 arasında Mehmet Ali ile girişilen kuvvet denemesinin onur kırıcı bitiminden sonra çökmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğunda, Mısır, Suriye ve Balkanlar'da kendilerine küçük devletler ayırmaya çalışan savaş beyleri titizlikle Padişah adına davrandıklarını söylüyor, oysa gerçekte Padişah'ın iktidarını gasbediyorlardı.

Bu iki İmparatorluğun, yıkılışları sırasında bile, karşısına çıkanları bile ancak kendisine hizmet ettiği zaman

203 Bir Hintli maharananın Durbar'ı bir İngiliz ressamı tarafından Hint hükümetinde, uyrukların imparator, ya da prense biçimsel bir hizmet davranışı gösterdiği "durbar" ya da halkın huzura kabulü, çok ciddi bir törendi. Hindistan'ın egemenliği İngilizler'e geçtikten sonra bile hem durbarın, hem de etek öpmenin ayin havası devam etti.

Levent Şahverdi Arşivi

meşru kılma yetkisi tekelini ellerinde tutabilmeleri, Moğal İmparatorluğunun aynı diplomatik-psikolojik zorlamayı yerine getiriş biçimi kadar parlak değildi. Eski Moğal İmparatorluğu ne Osmanlı, ne de Mançu İmparatorluklarının düşmediği bir iktidarsızlık düzeyine düşmüştü, ama bu durumda bile, insafına kaldığı yabancı Güçlere eski İmparatorluğun gölgesinin bu yetkisini kabul ettiriyordu. İ.S. 1707'de büyük İmparator Evrengzib'in ölümünden yarım yüzyıl sonra, Hindistan yarımadasının büyük kısmına egemen olan imparatorluk birkaç bin kilometre karelik bir toprak parçasına inmiş, bu tarihten yüzyıl sonra da egemenlik alanı Delhi'deki Kızıl Kale'nin duvarları içerisinde hapsolmuştu. Ne var ki, 1857'de —yani İmparatorluğun kesin bir şekilde çözülmesinden 150 yıl sonra— Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki sepoyların ayaklanmasıyla, bir zamanlar Ekber ve Evrengzib'in oturduğu tahtı işgal eden kukla İmparator atalarının imparatorluğunun meşru ünvanını tamamen fantastik bir şekilde hayal ederken, böylece bu hayalleri gerçekleştirme imkânını da gördü. İsyancılar, Britanyalı işverenlerinin haksız yönetimine karşı silah zoruyla bir karşıracalık kurmak istiyorlardı, onun için İmparator'un adına ihtilâlci bir hükümet kurdular; artık iktidarsızlaşmış Büyük Moğol'un prestijini kendi amaçları için kullanırken, Hindistan kamuoyunun, Britanya'nın da vaktiyle hesaba katmak gereğini duyduğu değişmez özelliğini değerlendirmiş oluyorlardı.

Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi de, 1764 ve 1765'de, İmparatorluğun Bihar ve Bengal bölgelerinde yötimi yürütmek ve gelirleri toplamak için İmparator'un resmi onayını alırken bu zorunluktan yola çıkmıştı. Britanyalıların daha sonraki deneyleri de, bu önemsiz Moğol İmparatorluğu iktidarı kalıntısının kolay kolay görmezlikten gelinemeyecek ciddi bir ağırlığa sahip olduğunu doğrulamıştı. Daha 1773'de İngilizler Moğol İmparatorluğunun Bihar ve Bengal üzerinde egemenliğini tanımama kararı almışlardı, ama 1811'de İmparator'un kendisinden nicedir ayrılmış bu bölgeler üzerinde egemenlik hakkı iddia etmesiyle karşılaştılar ve bu talepleri ezmek onlar için pek o kadar kolay olmadı. Britanya ordusunun 1803'de Delhi'yi işgal etmesiyle 1858'de Hindistan ayaklanmasının bastırılması arasında geçen elli beş yıl boyunca da, İmparator'un Delhi'de, Kızıl Kale duvarları içindeki son müstahkem yerinde, İmparator'un Doğu Hindistan Şirketi'nin efendisi mi, yoksa kiracısı mı olduğu sorunu tartışıldı durdu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi 1811'de kamuya yayınladığı bir bildiriyle "Hintli uyruklarımızın uyruğumuz olmalarını kanıtlamak için Delhi Kralından ek bir ünvan almanın gereksiz" olduğunu açıklamıştı, ama Britanyalı yönetici İmparator'un durbar'ına gittiğinde bir uyruğun bağlılık sunma töreninin gereklerini yerine getirdikçe bildirideki sözler Hintli halk için pek fazla anlam taşıyamazdı. 1857 Ayaklanması Hintlilerin bu simgesel davranışa ne kadar önem verdiklerini gözle görülür şekilde ispatladı.

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının ne kadar inatçı olduğunu kanıtlayan olaylardan biri de bunların ölüp ölümlü olduklarını böylece ispatlamalarından sonra, paradoksal bir şekilde, ruhlarının çağırılmasıdır. Bağdad'daki Abbasi Halifeliği Kahire'deki Abbasi Halifeliğinde, Roma İmparatorluğu hem Batı'daki Kutsal Roma İmparatorluğunda, hem de Doğu Roma Ortodoks Hıristiyan İmparatorluğunda bu şekilde diriltilmişti, Çin toplumunda da Çin ve Han hanedanları Sui ve T'ang İmparatorluklarında yeniden canlandırıldı. Bu hayaletlerin her biri, bir meşruiyet kaynağı olarak, asıllarının bir zaman sahip olduğu statüyü bir kere daha yaşadılar.

Memlukler İ.S. 1261'de Kahire'de çarçabuk bir sığıntı Abbasi halifesi buldular, çünkü kendileri de Eyyubi mirasını zorla gaspetmişlerdi ve bundan böyle saltanatı köleden köleye devretmek sorunuyla karşı karşıya oldukları için Delhi'deki çağdaşları ve benzerleri "Köle Krallar" gibi onların da acele olarak kendi meşruiyetlerini sağlamaları gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa Memluk Sultanları da, uyrukları da, kukla Abbasi halifelerini başından sonuna kadar küçümsediler, ama Hindistan'ın uzak köşelerinde hüküm süren Müslüman yöneticiler Kahire'deki Abbasi Halifelerine atalarının son Bağdadi Abbasi Halifesi Mustasım gösterdiği saygıyı göstermekte devam ettiler. Babasını öldürüp yerine geçen zorba Muhammed bin Taglak (saltanatı: İ.S. 1324-51) kadar, onun gibi rejimine dışarıdan fetva almak zorunda olmayan vârisi değerli yönetici Firuz Şah da (saltanatı: 1351-88) Kahire'deki günün Halifesinden bir tasdikname edinmek gereğini duydu. Timurleng'in veraseti üzerine girişilen kavgalar sırasında Timur'un torunu Pir Muhammed'in de aynı manevrayı düşünmüş olduğu anlaşılıyor; Osmanlı Padişahı I. Beyazid (saltanatı: 1389—1402) 1394'de Kahire'de Halifelik makamında bulunan Abbasi'den Sultan ünvanını alabilmek için resmen başvurmuştu. Ama, Bayezid'in torunlarından I. Selim (saltanatı: 1512-20) böyle bir meşruiyete ihtiyaç duymadı ve yenip idam ettirdiği son Memluk Sultanının son kuklasının taşıdığı ünvanı kendi üstüne aldı, ama buna hiç önem vermedi ve kullanmadı. Yeni doğan İslâm Dünyasının kendi gücüne dayanarak yönetici olan yeni kuşağı Mekke'deki Kutsal Aile'den çok Göçebe savaş beyi Cengiz Han'la akraba olmaya önem veriyordu; bu koşullarda Kahire'deki Abbasi Halifeliğinin çekiciliği kalmadı; "Halife" ünvanı özel olarak evrensel egemenlik anlamını kaybetti, herhangi bir yöneticiye verilen kibar bir saygı ifadesi haline geldi. Son Kahire'li Abbasi'nin 1543'te yalnızlık içinde ölüp gitmesinden sonra Halifelik tarihinin de artık son bulması beklenebilirdi. Ama, hikâyenin sonu hiç de böyle olmadı. Osmanlılar yaklaşık olarak dört yüzyıla yakın süreyle Halifelik konusunu hiç düşünmedikleri halde, yıkılış günlerinde, uzun süredir küçümsedikleri bu kurumun aslında sandık-

Levent Şahverdi Arşivi

meşru kılma yetkisi tekelini ellerinde tutabilmeleri, Moğal İmparatorluğunun aynı diplomatik-psikolojik zorlamayı yerine getiriş biçimi kadar parlak değildi. Eski Moğal İmparatorluğu ne Osmanlı, ne de Mançu İmparatorluklarının düşmediği bir iktidarsızlık düzeyine düşmüştü, ama bu durumda bile, insafına kaldığı yabancı Güçlere eski İmparatorluğun gölgesinin bu yetkisini kabul ettiriyordu. İ.S. 1707'de büyük İmparator Evrengzib'in ölümünden yarım yüzyıl sonra, Hindistan yarımadasının büyük kısmına egemen olan imparatorluk birkaç bin kilometre karelik bir toprak parçasına inmiş, bu tarihten yüzyıl sonra da egemenlik alanı Delhi'deki Kızıl Kale'nin duvarları içerisinde hapsolmuştu. Ne var ki, 1857'de —yani İmparatorluğun kesin bir şekilde çözülmesinden 150 yıl sonra— Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki sepoyların ayaklanmasıyla, bir zamanlar Ekber ve Evrengzib'in oturduğu tahtı işgal eden kukla İmparator atalarının imparatorluğunun meşru ünvanını tamamen fantastik bir şekilde hayal ederken, böylece bu hayalleri gerçekleştirme imkânını da gördü. İsyancılar, Britanyalı işverenlerinin haksız yönetimine karşı silah zoruyla bir karşıracalık kurmak istiyorlardı, onun için İmparator'un adına ihtilâlci bir hükümet kurdular; artık iktidarsızlaşmış Büyük Moğol'un prestijini kendi amaçları için kullanırken, Hindistan kamuoyunun, Britanya'nın da vaktiyle hesaba katmak gereğini duyduğu değişmez özelliğini değerlendirmiş oluyorlardı.

Britanya'nın Doğu Hindistan Şirketi de, 1764 ve 1765'de, İmparatorluğun Bihar ve Bengal bölgelerinde yötimi yürütmek ve gelirleri toplamak için İmparator'un resmi onayını alırken bu zorunluktan yola çıkmıştı. Britanyalıların daha sonraki deneyleri de, bu önemsiz Moğol İmparatorluğu iktidarı kalıntısının kolay kolay görmezlikten gelinemeyecek ciddi bir ağırlığa sahip olduğunu doğrulamıştı. Daha 1773'de İngilizler Moğol İmparatorluğunun Bihar ve Bengal üzerinde egemenliğini tanımama kararı almışlardı, ama 1811'de İmparator'un kendisinden nicedir ayrılmış bu bölgeler üzerinde egemenlik hakkı iddia etmesiyle karşılaştılar ve bu talepleri ezmek onlar için pek o kadar kolay olmadı. Britanya ordusunun 1803'de Delhi'yi işgal etmesiyle 1858'de Hindistan ayaklanmasının bastırılması arasında geçen elli beş yıl boyunca da, İmparator'un Delhi'de, Kızıl Kale duvarları içindeki son müstahkem yerinde, İmparator'un Doğu Hindistan Şirketi'nin efendisi mi, yoksa kiracısı mı olduğu sorunu tartışıldı durdu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi 1811'de kamuya yayınladığı bir bildiriyle "Hintli uyruklarımızın uyruğumuz olmalarını kanıtlamak için Delhi Kralından ek bir ünvan almanın gereksiz" olduğunu açıklamıştı, ama Britanyalı yönetici İmparator'un durbar'ına gittiğinde bir uyruğun bağlılık sunma töreninin gereklerini yerine getirdikçe bildirideki sözler Hintli halk için pek fazla anlam taşıyamazdı. 1857 Ayaklanması Hintlilerin bu simgesel davranışa ne kadar önem verdiklerini gözle görülür şekilde ispatladı.

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının ne kadar inatçı olduğunu kanıtlayan olaylardan biri de bunların ölüp ölümlü olduklarını böylece ispatlamalarından sonra, paradoksal bir şekilde, ruhlarının çağırılmasıdır. Bağdad'daki Abbasi Halifeliği Kahire'deki Abbasi Halifeliğinde, Roma İmparatorluğu hem Batı'daki Kutsal Roma İmparatorluğunda, hem de Doğu Roma Ortodoks Hıristiyan İmparatorluğunda bu şekilde diriltilmişti, Çin toplumunda da Çin ve Han hanedanları Sui ve T'ang İmparatorluklarında yeniden canlandırıldı. Bu hayaletlerin her biri, bir meşruiyet kaynağı olarak, asıllarının bir zaman sahip olduğu statüyü bir kere daha yaşadılar.

Memlukler İ.S. 1261'de Kahire'de çarçabuk bir sığıntı Abbasi halifesi buldular, çünkü kendileri de Eyyubi mirasını zorla gaspetmişlerdi ve bundan böyle saltanatı köleden köleye devretmek sorunuyla karşı karşıya oldukları için Delhi'deki çağdaşları ve benzerleri "Köle Krallar" gibi onların da acele olarak kendi meşruiyetlerini sağlamaları gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa Memluk Sultanları da, uyrukları da, kukla Abbasi halifelerini başından sonuna kadar küçümsediler, ama Hindistan'ın uzak köşelerinde hüküm süren Müslüman yöneticiler Kahire'deki Abbasi Halifelerine atalarının son Bağdadi Abbasi Halifesi Mustasım gösterdiği saygıyı göstermekte devam ettiler. Babasını öldürüp yerine geçen zorba Muhammed bin Taglak (saltanatı: İ.S. 1324-51) kadar, onun gibi rejimine dışarıdan fetva almak zorunda olmayan vârisi değerli yönetici Firuz Şah da (saltanatı: 1351-88) Kahire'deki günün Halifesinden bir tasdikname edinmek gereğini duydu. Timurleng'in veraseti üzerine girişilen kavgalar sırasında Timur'un torunu Pir Muhammed'in de aynı manevrayı düşünmüş olduğu anlaşılıyor; Osmanlı Padişahı I. Beyazid (saltanatı: 1389—1402) 1394'de Kahire'de Halifelik makamında bulunan Abbasi'den Sultan ünvanını alabilmek için resmen başvurmuştu. Ama, Bayezid'in torunlarından I. Selim (saltanatı: 1512-20) böyle bir meşruiyete ihtiyaç duymadı ve yenip idam ettirdiği son Memluk Sultanının son kuklasının taşıdığı ünvanı kendi üstüne aldı, ama buna hiç önem vermedi ve kullanmadı. Yeni doğan İslâm Dünyasının kendi gücüne dayanarak yönetici olan yeni kuşağı Mekke'deki Kutsal Aile'den çok Göçebe savaş beyi Cengiz Han'la akraba olmaya önem veriyordu; bu koşullarda Kahire'deki Abbasi Halifeliğinin çekiciliği kalmadı; "Halife" ünvanı özel olarak evrensel egemenlik anlamını kaybetti, herhangi bir yöneticiye verilen kibar bir saygı ifadesi haline geldi. Son Kahire'li Abbasi'nin 1543'te yalnızlık içinde ölüp gitmesinden sonra Halifelik tarihinin de artık son bulması beklenebilirdi. Ama, hikâyenin sonu hiç de böyle olmadı. Osmanlılar yaklaşık olarak dört yüzyıla yakın süreyle Halifelik konusunu hiç düşünmedikleri halde, yıkılış günlerinde, uzun süredir küçümsedikleri bu kurumun aslında sandık-

Levent Şahverdi Arşivi

ları kadar değersiz olmadığını biraz gecikmiş olarak kavradılar.

Ruslarla Türklerin 1774 yılında Küçük Kaynarca'da imzaladıkları barış antlaşmasından sonra geçen yüz yıl içinde tarihte ilk olarak Osmanlı Halifeliği Batı'nın uluslararası politikasına etkin bir biçimde katıldı. Batılı Güçler, yüzyıllardır adından başka hiçbir şeyi kalmamış bir makamın ne olduğunu bir türlü doğru değerlendiremedikleri için Osmanlılar bu yanlış anlamadan da çok yararlandılar. Batı'da Hilâfetin, aşağı-yukarı Papalığınkiyle eşdeğer bir otoriteye sahip olan manevi bir rütbe, Sultanlığın ise dünyevi iktidar organı olduğu düşünülüyordu. Böylece Osmanlı Padişahı, başka durumlarda iki kişi arasında paylaşılacak iki ayrı türden otoriteyi kendinde bileştirmiş gibi görünüyordu. Oysa Halifelikle Papalık arasında imzalanan barış antlaşmalarından en az üçünde, Osmanlı iktidarı —tamamen bilinçli olarak— Padişah adıyla teslim etmek zorunda kaldığı bölgelerdeki dünyevi iktidarını Hâlife adıyla devam ettirmeyi başardı.

Sonunda yabancı Güçler yanlışlarını görüp düzelttiler, böylece bu aldatmaca İmparatorluğun kaybedilmiş bölgelerinde Osmanlı politik denetiminin kaybolmasının sürekli geçiştirilmesini sağlayamadı. Ama, öte yandan, "ruhani" Hilâfet makamının yeniden ihya edilmesi uluslararası politikada azımsanmayacak psikolojik etkiler yarattı. Osmanlı İmparatorluğu'nun politik zaafının ölçüsünü bilen, ama İslâmiyet'in patlayıcı dini gücünden hâlâ çekinen saldırgan Batılı ya da Batılılaştırıcı Güçleri duraklattı. Öte yandan, toprakları daralan Osmanlı İmparatorluğu yalnız eski Osmanlı bölgelerindeki halkın değil, hiçbir zaman hiçbir Halife'nin yönetimine girmemiş Hindistan ve Çin gibi uzak diyarlardaki Müslümanların bile çevresinde toplandığı manevi bir mihrak oldu. Sultan II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği, Osmanlı Hilafetinin bu psikolojik yararları Osmanlı Devleti için değeri apaçık olan kazançlardı, onun için Sultan'a muhalefet eden liberal "Yeni Osmanlılar" Halifeliği ortadan kaldıracak yerde kendi ulusal Türk politikalarının bir aracı olarak kullanabilmek için muhafaza edilmesini istiyorlardı. Bu nedenle Halifelik 1922'de Sultanlığın kaldırılmasından sonra da yaşayabildi, ama ancak 1924'e kadar. Bu tarihte, dini ve dünyevi yetki arasında gerçek bir ayrım yapılamayacağı artık anlaşılmıştı. Böylece, yarım yüzyıllık bir süredir bu makam ortadan silindi.

Osmanlı padişahları Abbasi Halifeliği mirasını başlangıçta çok şövalyece davranarak umursamamış, sonradan ise buna dört elle sarılmışlardı; ama, Roma İmparatorluğu mirasını başından beri ciddiyetle ele aldı. Çin imparatorları gibi Doğu Roma imparatorları da dünya egemenliği ünvanının yalnız kendi hakları olduğunu iddia ediyorlardı. Doğu Roma ve Çin'in bu iddialarına göre gerçekte dünya-hükümdarının denetimi dışında yaşayan uzak devletler, hukuken onun süzerenliğini tanımak zorundaydılar. Doğu

204 FATİH, Sultan II. Mehmet. 1453'te İstanbul düşmeden önce ataları Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmişlerdi. Fatih İmparatorluğun egemenlik merkezini ele geçirerek başkente dünya egemenliği ünvanını da kazandırdı.

Barış Akademileri KÜTÜPHANESİ
Levent Şahverdi Arşivi

Roma İmparatorları bu aşırı iddialarını hükümet merkezi olan Konstantinopolis'in "Yeni Roma" olması olgusuna dayandırmışlardı; bu öğreti yüzünden Doğu Roma İmparatorluğu'nun komşuları da şehri ele geçirmekle dünya egemenliğine hak kazanılacağına inanmaya başladılar. 913'de Bulgar kralı Şişman'ın Roma ve Bulgar İmparatoru olarak İstanbul'u ele geçirmesine ramak kaldı, [17] ondördüncü yüzyılda, Doğu Roma İmparatorluğu'nun iyice yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda, Bulgar Hanı Şişman'ın elinden kayan ödülü neredeyse Sırbistanlı imparatorluk-kurucusu İstepan Duşan ele geçirecekti. Onun vakitsiz ölümüyle bu girişim de yarıda kaldı.

Bundan yüz yıl sonra, 1453'te, Konstantinopolis Osmanlı padişahı "Fatih" II. Mehmet'in eline geçti. Bu zamana kadar Doğu Romalı Konstantinopolis, II. Mehmet'in atalarının fethettiği, Tuna'dan Toroslar'a kadar uzanan muazzam imparatorluğun içinde minicik, kuşatılmış bir parçadan ibaret kalmıştı; gene de "Fatih" ünvanı II. Mehmet'e verildi, çünkü o ve öteki Osmanlılar Konstantinopolis'ten hükmeden bir imparatorun bütün dünyaya egemen olacağı yolundaki Doğu Roma öğretisini kabul etmişlerdi, onun için de, onların gözünde İstanbul'un fethi şehrin Asya ve Avrupa'daki geniş hinterlandının fethinden daha fazla önem taşıyordu. [18] Bundan böyle, Osmanlı-olmayan Müslümanlar Osmanlı Padişahına —öbür ünvanların yanı sıra— *Kayser-i Rum* diye hitap ettiler ve Osmanlılara da "Rumi" dediler. Daha önceki bir bölümde [19] Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma aşamasında —Ortodoks Hıristiyan Grek Roma İmparatorluğu olarak— yaşamaya devam ettiğini görmüş, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Fenerli Rum uyruklarının da Grek Roma İmparatorluğu "megalo idea"sı yüzünden, Türk Roma İmparatorluğunu yönetmekte Osmanlı Türkleriyle ortak olabilme fırsatını ellerinden kaçırdıklarını da izlemiştik. [20] Fenerli Rum Prensi Aleksander İpsilanti'nin 1821'deki Moldavya istilası fiyaskosundan sonra bir yıl daha varkalabildi bu Türk Roma İmparatorluğu. Batı'da, Karloman'ın diriltiği Roma İmparatorluğu'nun tacının terkinden 116 yıl sonra, 1922'de, Türkler kendileri son Osmanlı Türk Roma İmparatoru'nu tahtından indirdiler.

Doğu Roma İmparatorlarının dünya egemenliği iddiaları Ortodoks Hıristiyan dinine sadakatlarına da bağıntılıydı. Doğu Roma'nın bu iki iddiasını sürdürme işi daha sonra Rusya'ya kaldı. Rusya'nın mahalli Kilisesi 1589'a kadar Konstantinopolis'teki Ortodoks Hıristiyan Evrensel Partrikliği'nin ruhani denetimi altındaydı. 1589'da, dört büyük ve yaşlı Ortodoks Patriğin kutsamalarıyla bağımsız Moskova Patrikliği kuruldu. Moskova'nın Yunan Metropolit'i İzidor 1439'da Floransa'da imzaladığı Birlik Andı ile Papa'nın bütün Kilise'ye (yalnız önderliğini değil) egemenliğini tanımıştı; Doğu Roma İmparatoru VIII. Paleologus ile Moskova Metropoliti'nin ruhani üstü olan Evrensel Patrik de aynı belgeyi imzalamışlardı. [21] Moskova Büyük Dükü ile uyrukları bu anlaşmayı reddettiler. 1460'da, artık bir Yunanlı değil, bir Rus olan Moskova Metropoliti Konstantinopolis'in 1453'te fethedilişinin, Yunanlıların Floransa'da Ortodoksluğa ihanetlerine karşılık Tanrı'nın verdiği ceza olduğunu ilân etti. [22]

İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikleri, hattâ, sonradan I. Gennadius adıyla Osmanlı rejimi sırasında Konstantinopolis'in ilk Evrensel Patriği olan Yorgi Scholarius gibi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bazı öndegelen din adamları da Floransa'daki Birlik Andı'na karşı çıkmışlardı. Ama, Rusların Floransa Andı'nı reddetmeleri daha önemli bir olaydı, çünkü 1439'dan 1484'e kadar, Floransa Andı'nı reddeden ve dört Doğulu Patriğin de temsil ettiği Konstantinopolis evrensel konseyinde [23] politik bakımdan bağımsız tek Ortodoks Hıristiyan devlet Moskova Büyük Dükalığıydı; Roma'yla uzlaşmayanlar arasında yalnız onun bir devlet olarak belli bir önemi vardı. [24] Ondokuzuncu yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarında kurulan Güneydoğu Avrupa Ortodoks Hıristiyan Devletleri bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar da gene Moskova tek bağımsız Ortodoks Hıristiyan devleti olmakta devam etti.

Papalığın ruhani egemenliğini reddetmek ve Rus Kilisesi'nin Ortodoksluğa sarsılmaz bağlılığını ilân etmekte Moskova hükümeti, Rus dini otoriteleri, Rus halkı oybirliğiyle ittifak halindeydiler. Ama, hükümet 1551'de toplanan Rus ruhani sinodunun vardığı Rusların Yunanlılardan daha Ortodoks olduğu sonucunu desteklemeye yanaşmadı; [25] bazı Ortodoks din adamlarının, Moskova'nın artık yok olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu, dolayısıyla İmparatorluğun evrensel egemenlik ünvanının Moskova'ya geçtiği yolundaki tezini de onaylamadı. [26]

1492'de Moskova Metropoliti Zosimus Büyük Dük III. İvan'ı (saltanatı: 1462–1505) "Yeni Konstantin", Moskova'yı da "Yeni Konstantinopolis" olarak adlandırdı. Pskof manastırının yaşlı keşişlerinden Philotheus Büyük Dük III. Vasil'e (saltanatı: 1505–33) yazdığı bir mektupta bu inancın klasik formülünü biçimlendirmişti:

> *Eski Roma Kilisesi'nin çöküşünün nedeni dinden sapmasıdır; Türklerin baltaları ikinci Roma olan Konstantinopolis'in kapılarını doğradı; ama, Moskova Kilisesi, yeni Roma'nın Kilisesi, bütün evrendeki güneşten daha parlak bir şekilde parlamaktadır. Sen, bütün Hıristiyan halkının tek evrensel hükümdarısın, dizginleri elinde Tanrı korkusuyla tutmalısın; sana onları verenden kork. İki Roma yıkıldı; üçüncüsü sapasağlam ayakta duruyor; bir dördüncüsü olamaz. Senin Hıristiyan krallığın bir başkasına verilmeyecektir.* [27]

Levent Şahverdi Arşivi

İki kuşak sonra, bu ünlü bölümün özeti, ilk Moskova Patrikliğinin kuruluş yasasının yaratıcısı Evrensel Patrik Yeremya'nın imzası üstüne yazıldı:

> *Apollinarus'un dinden sapması yüzünden eski Roma yıkıldığı için ve Konstantinopolis olan ikinci Roma şimdi Türklerin elinde olduğu için, senin büyük krallığın, ey dindar Çar, üçüncü Roma olmuştur. Dine bağlılıkta bütün ötekileri geçmektedir ve bütün Hıristiyan krallıkları şimdi senin diyarında birleşmiştir. Dünyadaki tek Hıristiyan hükümdar, bütün Hıristiyanların tek efendisi sensin.* (28)

Bu bildirileri kaleme alan Ortodoks Hıristiyan rahipler 1453'te son Doğu Roma İmparatoru'nun omuzlarından kayan pelerini Moskova devletinin siyasi hükümdarının sırtına giydirmek için işgüzârca didiniyorlardı; ama, Moskova hükümdarı da bu giysiyi sanki Nessus'un gömleği imişçesine silkeliyordu sırtından; aslında, pelerinin sırtına giydirilmesine izin verecek olsa, kendi siyasi hedefine erişmesi engellenecekti. Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmeleri olmuş-bitmiş bir olguydu, bunun kavgasını yapmak Moskova hükümetinin siyasi ihtirasının bir parçası değildi; Moskova'nın ihtirası, Moskova yönetimindeki Rus evrensel devletinin bayrağı altında Rusya'nın siyasi birliğini gerçekleştirmekti.

Onbirinci yüzyılda eski Rus Kiev devleti yıkılmış, birçok parçalara ayrılmıştı. Onüçüncü yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun batı ucundaki Altın Ordu devleti bütün bu parçalanmış Rus devletçiklerini kendi egemenliği altına sokmuştu. Ondördüncü, onbeşinci yüzyıllarda, Kiev de aralarında olmak üzere, Batı Rusya'nın geniş bölgeleri Polonya ve Litvanya egemenliği altına girmişti. Moskova'nın hedefi, kalan Rus devletlerini kendi egemenliği altında birleştirmek, Altın Ordu'ya vasal olmaktan kurtulmak, Rusya'nın Batılı komşularının eline geçen Rus topraklarını geri almaktı.

Moskova'nın Rusya'yı yeniden birleştirme sürecinde attığı en önemli adım 1471 ile 1479 arasında Novgorod Cumhuriyeti'ni ilhak etmek oldu. Novgorod, gerek Altın Ordu, gerekse Litvanya'ya karşı bağımsızlığını korumuş, topraklarını da Beyaz Deniz kıyılarından Ural Dağları'nın öte yamaçlarına kadar genişletmiş bir Rus devletiydi. Novgorod'u ilhak etmeyi başaran Moskova Büyük Dükü III. İvan 1480'de Altın Ordu egemenliğini reddetti ve otokrat ünvanıyla kendi bağımsızlığını ilân etti. III. İvan'ın ikinci varisi olan ve Korkunç İvan adıyla tanınan IV. İvan (saltanatı: İ.S. 1533-84) 1547'de İmparatorluk tacını giydi. Polonya ve Litvanya'nın ilhak ettiği Rus topraklarının geri alınması 1667'ye kadar başlamadı, 1945'e kadar da bitmedi; ancak, Rus Çarlığı'nın yıkılmasından yirmi sekiz yıl son-

205 Tanrılaştırılmış imparatorluk-kurucusu: Roma'nın ilk imparatoru Augustus. Savaşlardan yıpranmış bir topluma barışı getirme başarısı evrensel devletin kurucusuna efsanevi bir ün kazandırır; ileriki yıllarda dönüp geçmişe bakıldığında başarı tanrısal, imparator da kutsal görünür.

Levent Şahverdi Arşivi

206 Tanrı Ahuramazda tarafından "gündoğumundan günbatımına kadar bütün insanların efendisi" tayin edilen Pers hükümdarı Darius vezirini huzura kabul ediyor, önündeki günlük buhurdanları tanrısal himaye altında olduğu inancını yansıtıyor. Persepolis'ten kabartma.

ra tamamlanabildi. 1945'te, Sovyetler Birliği, iki savaş arasında Polonya'nın elinde tuttuğu Beyaz Rusya ve Ukrayna bölgelerini, ayrıca da halkı Ukraynalı olan, Karpatlar'ın güneybatısındaki eski Macar bölgesi, Karpat-Rutanya'yı yeniden ilhak etti.

Moskova'nın "Bütün Rusyaları" —Beyaz Rusya, Büyük Rusya, Ukrayna— yeniden birleştirme çabası onbeşinci yüzyıldan sonra kesintisiz devam etti. Obolenskiy'in deyimiyle, Moskova hükümetinin dış politikasının temel taşı "Üçüncü Roma olan Moskova" değil, "İkinci Kiev olan Moskova" idi.

Moskova hükümeti "Bütün Rusyaları" Moskova yönetiminde yeniden birleştirecek bir evrensel Rus devleti kurmayı amaçlıyordu; ama, Moskova hükümeti Ortodoks Kilisesi'nin yok olup gitmiş Doğu Roma İmparatorluğu'nun dünya egemenliği iddialarını bu çabaya ayak bağı yapmasına izin vermedi. Hattâ, Batılı komşularını böyle emeller beslemediğine inandırmak için hayli çaba harcadı. 1576'da Çar IV. İvan, Habsburg'ların Batı "Roma İmparatorluğu" sarayına gönderdiği elçilere, "Çar" ünvanını kullanışının Kazan ve Astrahan "çarlık"larını fethetmesine dayandığını [29] açıklamaları için talimat verdi; bu çarlıklar Altın Ordu'nun Volga havzasındaki mirasçıları olan devletlerdi. 1582'de de IV. İvan Papalık Temsilcisine şunu söyledi: "Bütün Evrenin egemenliğini ele geçirmek istemiyoruz." [30] Bu, Ortodoks Kilisesi'nin Moskova hükümetine yüklemeye çalıştığı rolün açıkça reddiydi. IV. İvan, Roma İmparatorluğu'nun tek meşru vârisi olma sıfatıyla, yıkılan Doğu Roma İmparatorluğu hükümetinin dünya egemenliği iddiasını kendi İmparatorluğu için diriltmeyeceğini ilân ediyordu. Oysa bu iddia Ortaçağ'da Konstantinopolis'teki İmparatorlarla Habsburg soyundan kayserler arasında bitip tükenmeyen kavgalara yol açmıştı.

Yeniçağ Rusya'sı Büyük Petro'nun saltanatına kadar yüzünü İstanbul'a çevirmedi. Petro da, Azak'ı alır, sonra başarısız Moldavya istilâsı sonucunda geri verirken Osmanlılar'ın yerine Rus Roma İmparatorluğu'nu kurmaya çalışmıyordu. Petro'nun hedefi ideolojik değildi; pratikti. Karalar içinde kilitlenmiş ülkesine denize açılan pencereler sağlamaya çalışıyordu. Petro tahta çıktığında Karadeniz bir Osmanlı gölü, Baltık Denizi ise bir İsveç gölüydü. Çünkü IV. İvan, Novgorod Cumhuriyeti'nden Moskova'ya miras kalan, Finlandiya körfezinin başındaki dar kıyı şeridini 1558-83'teki savaş sonucunda kaybetmişti. Petro da IV. İvan gibi —ayrıca, 1858'de Vladivostok'un kurulduğu araziyi ilhak eden II. Aleksander gibi— buzsuz bir liman arıyordu.

Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı'nın Rus hayatında tükenmiş bir güç olduğu yargısı üstüne tartışabiliriz; ama, bir Roma dünya-imparatorluğu serabının Rusları aldatamadığı olgusu kesindir. Roma serabı Bizanslı ve Fenerli Rumları, Bulgar ve Sırp Slavları ve Osmanlı Türklerini kandırdı;

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıca Roma İmparatorluğu'nun ölümünden sonra bu büyüleyici etkiyi yaratan tek evrensel devlet olmadığını da gördük. Topladığımız kanıtlar, evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının, katı gerçeklerle kesin bir biçimde yalanlandıktan sonra bile yüzyıllarca, binyıllarca devam ettiği yolundaki ilk iddiamızı genellikle destekler gibi görünüyor. Şu halde, bu garip olayın nedenleri neler olabilir?

İlk bakışta göze çarpan nedenlerden biri evrensel devletlerin kurucularının, onlardan hemen sonra gelenlerin bıraktığı kişisel izlenimin güçlülüğüdür. Zaman geçtikçe bu izlenim abartılarak efsanevi boyutlara ulaşır. *Pax Augusta* (Augustus Barışı) kurucusuna resmen tapınılması, onu izleyenlerin de ölümlerinden sonra tanrılaştırılmaları bu gerçeği en açık bir biçimde dile getirir. Augustus'a doğrudan doğruya dini bir dille yazılmış övgüler düzülüyordu:

(Tanrısal Sezar) her yerde çözülme içinde bulunan, perişan bir duruma düşen Evreni yeniden kurdu. Kosmosun tümüne yeni bir çehre verdi; bir dönüm noktasında Sezar, bu Evren'in kurtarıcısı olarak doğmuş olmasaydı, Kosmos kendisi sevinçle yok olmaya hazırdı... İnsan hayatının bütün ayrıntılarını düzenleyen tanrısal irade Augustus'u yaratırken kusursuzluğu dünyaya getirmekle kendini de aşmıştır; Augustus'u İnsanlığın iyilik kaynağı olmak üzere erdemlerle donatarak, savaşa son vermek ve Evren'i düzene sokmak için bize ve geleceğe göndermiştir.(31)

Bir yüzyıl içinde tanrılaştırma mantığı kabul edilmişti.

(Gaius Caligula) gerçekten tanrı olduğuna dair her yerde yaygın olan inanca dayanarak hareket etmek küstahlığını göstermişti. Bukadar erken bir tarihte Romalılar bukadarını kaldıramazlardı. Ama çok geçmeden bu fikre alıştılar. Topu topu kırk yıl sonra gelen Domitianus zamanında İmparatoru dominus et deus *(efendim ve tanrım) diye selâmlamak bir kibarlık meselesi haline gelmişti. Bundan sonraki yüzyılda Traianus gibi meşrutiyetçi bir zihniyete sahip prensler bile bu hitap biçimlerini benimsemekte tereddüt göstermediler.(32)*

Evrensel devletlerin ölümsüzlüğü inancının devamlılığına bir başka neden de, kurumun, yaşayan cisimleşmiş biçimleri olan yöneticilerin prestijlerinden ayrı olarak, kendi etkileyici özelliğidir. Evrensel devlet upuzun bir felâket döneminden kurtuluşu simgelediği için yürekleri ve zihinleri kendine kul eder. Roma İmparatorluğu'nun, başlangıçta düşman olan Yunan yazarlarının saygısını sonunda kazanmasını sağlayan şey de onun bu görünümü oldu.

İktidardan kopuk bir egemenliğin kullanımı kimseye yarar getirmez. İnsanın kendini üstlerinin egemenliği altında bulması "kötünün iyisi" denebilecek bir seçenekti; ama Roma İmparatorluğunun deneyleri ışığında, bu "kötünün iyisi"nin olabilecek en iyi şey olduğunu görüyoruz. Bu mutlu deney bütün dünyanın canla başla Roma İmparatorluğuna sarılmasına yol açtı. Bir gemi tayfası nasıl kılavuzdan ayrılmak istemezse, bütün dünya halkı da aynı şekilde Roma'dan ayrılmak istemiyor. Bir mağarada kayalara ve birbirlerine sıkı sıkı tutunan yarasalar görmüşsünüzdür şüphesiz; işte bütün dünya Roma'ya böyle sarılıyor. Bugün bütün yüreklerde endişenin odağı salkımdan kopma korkusudur. Roma'nın terketmesi düşüncesi öylesine korkunç ki bir kaprise uyup da Roma'yı terk etme düşüncesini bütün akıllardan siliyor.

Geçmişte bütün savaşların patlak verme nedeni olan egemenlik ve saygınlık kavgalarının sonu geldi. Ülkelerin bazıları, gürültüsüzce akan sular gibi durgun —uğraşıp didinmekten kurtuldukları için bayram ediyor, eski mücadelelerinin ne kadar boşuna olduğunu nihayet anlıyorlar— bazıları ise bir zamanlar iktidar koltuğunda oturup oturmadıklarını bile bilmiyor ya da hatırlamıyorlar. Aslında Pamphylian'ın mitinin (yoksa Platon'unki mi?) yeni bir biçimini seyreder gibiyiz. Dünya devletlerinin kendi kardeş kavgalarının kurbanı olarak cenaze odunları üzerinde yakılmayı bekledikleri bir anda birdenbire Roma egemenliği altına girdiler ve yeniden canlanıverdiler. Bu duruma nasıl geldiklerini kendileri de anlatamazlar. Bu konuda bir şey bilmiyor, yalnız şimdiki mutluluklarına bakıp bakıp şaşıyorlar. Sanki uykudan uyanınca kendilerine gelmişler ve daha az önce pençesinde kıvranır gibi oldukları düşleri kafalarından silip atmışlar. Dünyada savaş diye bir şey olduğuna artık inanacakları gelmiyor; bugün "savaş" kelimesi söylendiğinde çoğu insan bunu masal sanıyor...

Dünyanın her yerinde artık sürekli tatil var. Eski günlerde giydikleri çeliği bir yana bıraktı insanlar, dertsiz tasasız, çeşit çeşit eğlence ve bayrama verdiler kendilerini. Başka her türlü rekabet öldü, şimdi tek bir rekabet var şehirlerde. en güzel ve en tatlı görünme rekabeti. Şimdi bütün dünya gimnazyumlarla, çeşmelerle, taklar, tapınaklar, tezgâhlar, akademilerle dolu. Bir zamanlar can çekişen dünyanın şimdi iyileşip dipdiri ortaya çıktığını bilimsel bir kesinlikle söylemek mümkün artık... Bütün Yeryüzü bir eğlence parkı haline geldi. Yanan köylerin ve (dost ya da düşmanın ateşlediği) haberleşme ateşlerinin dumanları ufuktan çekildi, sanki bir kudretli rüzgâr onları alıp götürdü ve yerlerine sayısız ve çeşit çeşit büyüleyici gösteriler, oyunlar getirdi... Onun için, kaçırdıkları güzel şeylerden dolayı acınması gereken insanlar —böyle insan yeryüzünde kaldıysa— bu İmparatorluğun sınırları dışında kalanlardır...(33)

Böyle insan kaldıysa bile, içeridekilerin üzerlerine konuşmasına lâyık olacak değerde olamaz bunlar ve bu da, evrensel devletlerin ölümsüzlüğüne inancın böylesine körü körüne inatçı olmasının bir başka nedenidir. Evrensel devletler, çözülme sürecinin psikolojik ürünlerinden biri olan

Levent Şahverdi Arşivi

207 Britanya

208 Argentorate

209 Pannonia

210 Dalmaçya

211 İskitya

212 Tebai

İMPARATORLUK DUVARLARI Roma'nın başlıca sınır bölgelerinden bazılarının haritaları imparatorluğun muazzam genişliğini bileşik bir resim halinde gösteriyor. Bu onbeşinci yüzyıl resimlerinin asılları dördüncü, ya da beşinci yüzyılda Galya'da bulunan Romalı bir memurun sahibi olduğu, şimdi kaybedilmiş bir dizi evraktır.

birlik duygusunun politik düzeydeki en üstün ifadesidir.(34) Çözülen uygarlıkların sıkıntılı dönemleri süresince birliğin gerçekliği uzaklaştıkça özlemi kuvvetlenir; sonunda, umudun tamamen sönmeye yüz tuttuğu bir anda, nicedir kovalanan amaç beklenmedik bir biçimde gerçekleşiverince, bunun psikolojik etkisi çok büyük olur.

Yeryüzünün ve Gökyüzünün yaratıcısı Hürmüz (Ahuramazda) İran Kralını "bu koca Dünyanın dört-bir yanının hükümdarı yaptı" —onu "çoku yöneten tek" (efendi) yaptı; "nice diyarlar ve dillerin kralı" yaptı, "denizin bu yanındaki ve öte yanındaki dağların ve ovaların" kralı yaptı (Babil, H. Yazıtı?) O kendine "gündoğumundan günbatımına bütün insanların efendisi" diyebilir (Aishines. III. 132). Tahtına resimleri kazılan bütün insanlar ona boyun eğer, vergi sunar ve ordusunda hizmet ederler.(35)

Burada Akamenya İmparatorluğu için sözkonusu edilen birlik ve evrensellik duygusu Yunanlı Aelius Aristeides'in Roma'ya övgüsünde de tekrarlanıyor. Yazar bu evrenselliğin yanı sıra yaralı Helen Toplumuna kazandırdığı yeni hayatı da anlatıyor.

Bu Roma şehrinin Lakedaimonya kabadayılığına uygun şekilde savunmasız olduğu da söylenemezdi, Babil gibi görkemli surlarla çevrili olduğu da... Ama siz Romalılar sur yapmayı savsaklamış değilsiniz; yalnız, şehrinizi değil, İmparatorluğunuzu surlarla çevirmişsiniz. Dünyanın en uzak köşelerine duvar çekmişsiniz; ama bunlar şanınıza layık görkemli duvarlar ve içeride yaşayan herkesin görünce gögsünü kabartıyor. Ama bir yolcu Roma'dan başlayarak bunları görmek için geziye çıksa oralara varması aylar,

Levent Şahverdi Arşivi

hattâ yıllar sürerdi, çünkü insan yaşayan dünyanın en uç köşelerine kadar gitmiş, kimsenin oturmadığı yerlere sınırınızı çizmiş, sonra daha kolay savunulacak bir duvar daha yapmışsınız. Bütün dünyayı bir şehir gibi surlarla kuşatmışsınız... Bu sur hiçbir yerinden yarılamaz, aşılamaz, bütün benzerlerinden üstündür; şimdiye kadar yapılmış hiçbir istihkâm bununla boy ölçüşemez.(36)

Bu bölümde, endişeli saltanatı sırasında Roma nın haşmetli dünyasurunun çatlamaya başladığı Marcus Aurelius'un çağdaşı olan bir edebiyatçı bir önceki kuşaktan bir yazarın başlattığı temayı yeniden işliyordu. Daha önceki o yazarın yaşadığı dönemde dünyanın koruyucu duvarları gerçekten aşılmaz denecek kadar sağlam görünüyordu. İskenderiyeli tarihçi Appianos (İ.S. 90-160), *Roma Tarihi İncelemeleri*'nin önsözünde, iki yüzyıl içinde şöyle yazar:

(Roma) devleti en yüksek örgütlenme düzeyine eriştiği, kamu gelirleri en yüksek noktaya ulaştı, ayrıca da uzun süreli ve dengeli bir barış dönemi bütün dünyayı rahat bir refah düzeyine yükseltti. Daha önceden Roma egemenliğine girmiş ülkelere imparatorlar birkaç yenisini de kattılar, ayaklanmalar bastırıldı; ama Romalılar zaten yeryüzündeki toprak ve suların en güzellerine sahip oldukları için, uygarlaşmamış ulusların yoksul ve verimsiz topraklarını alarak İmparatorluklarını sonsuza kadar genişletecek yerde zaten ellerinde bulunanı ellerinde tutmaya önem verecek kadar akıllı davranıyorlar. Böyle uygarlaşmamış ulusların elçilerinin Roma'ya geldiğini ve uyruk olmayı dilediklerini gördüm, ama İmparator hükümetine bir yararı dokunmayacak insanların bağımlanma önerilerini geri çeviriyordu. Daha bir yığın ulus var ki krallarını Romalılar seçer, çünkü onları İmparatorluğun içine almak gereğini duymazlar. Bir de başka uydu uluslar vardır ki, malî yük oldukları halde, geri çevirmeye gururları elvermediği için hazineden onlara bağış yaparlar. İmparatorluklarının sınırlarına güçlü ordulardan meydana gelme bir çember koymuşlardır, bu koca ülkeyi sanki küçük çapta bir çiftlikmiş gibi kolaylıkla kollar, gözetirler.(37)

Appianos'la Aelius Aristeides'e göre Roma İmparatorluğu ebediydi, tıpkı herşeyin bütününün ebedî olması gibi; çünkü onun dışında başka yer yoktur, dolayısıyla yapıcı öğeleri uçup uzaklara gidemezler, üstelik güçlü bir darbeyle gelip çarpacak ve parçalayacak bir dışsal cisim de yoktur.(38)

Romalı şair Lucretius'un şu dizelerinde, öğretmeni Democritus'un kanıtlaması da Roma *Limes*'inin kendisi kadar nüfuz edilmez görünüyor:

Üstelik şeylerin tümünü değiştirebilecek bir güç de yoktur. Dışarıda, herhangi bir maddenin kaçabileceği bir boşluk yoktur. Üstelik dışarıda bir boşluk da yoktur ki yeni bir güç orada doğabilsin, eşyanın tabiatını parçalayabilsin, dönüştürebilsin, hareketini saptırabilsin.(39)

BARIŞIN MEYVALARI

213 Dinlenen Roma: Ondördüncü yüzyılda Tunus'ta Romalı bir toprak sahibinin mâlikânesinde gündelik hayat sahneleri. En üstte, çiftçilik işleri, ortada, gezi, aşağıda, ürünler ve hesaplar mâlikânenin hanımına veriliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Evren nasıl, varsayım gereği zaten varolmayan gezgin yıldız kümelerinden korunmuş durumdaysa, evrensel devletin de dışarıdaki barbarlardan korkması için sebep yoktur, gene de bir yanıltı bu kanıtlama, çünkü daha önceki bir bağlamda gördüğümüz gibi, "şeyler kendi içlerinde yatan kötülükten ötürü çürürler".[40] Fiziksel Doğada elementler vardır ve bunların atomları dışarıdaki parçacıkların bombardımanına gerek kalmadan kendiliğinden radyoaktiviteyle çözülürler, insanların toplumsal hayatında evrensel devletler "içeride düzmece olanın ihanetine uğrarlar"[41] ve böylece, görünüşteki nüfuz edilmezliklerinin gerisinde yatanı görmesini bilenlere, ölümsüz olmak şöyle dursun, bütün bunların kendiliğinden çatlayıp yarılabilir politik birlikler olduğunu gösterir.

Her zaman eski düzenin yol açtığı bir yenilik imkânı vardır ve her zaman bir şeyin başka şeyler zararına onarılması gerekir. Ama bunlar da kendi hayat sürelerini tamamlayınca gene ardınız sıra sürüklenirler. Geçmişte de çağlar yok olup gitmiştir, gelecekte de yok olup gidecektir. Evrenin yasasıdır bu. Her zaman bir şeyin içinden bir başka şey doğacaktır. Hayat hiçbirimize mutlak mülkiyet olarak verilmiyor; hayatın sadece intifa hakkına sahibiz.[42]

Bir serabın ardı-sıra koşturmaya kendini adamış bir kurum nasıl olur da, insani çabaların nihai hedefi haline gelebilir yurttaşları, Gilead yanılsamasını Adanmış Toprak gerçekliği sansalar bile? Buna göre, evrensel devletlerin kendi başlarına amaç oldukları kavramından vazgeçmeliyiz. Öte yandan, kendi amaçlamadıkları birtakım hizmetleri yerine getirecek birer araç olarak herhangi bir önemleri olup olmadığını gene de araştırmamız gerekiyor. Şüphesiz ki evrensel devletleri kuran egemen azınlıklar bu çabaya başkalarının iyiliği için girmezler; tersine, bilinçli gerekçeleri kaderlerini bağladıkları bir toplumun boşa harcanan enerjilerini muhafaza ederek kendilerini korumak gibi bencil bir istek, evrensel devleti kurmaktaki bilinçli niyetleri de onu bu bencil amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktır. Ama, bu niyet hiçbir zaman gerçekleşemese bile, bu amaca harcanan emek bir üçüncü tarafın yararına olabilir, böylece de bir evrensel devlet taze yaratıcılık eylemini dolaylı olarak paylaşma fırsatını bulabilir. Yararlananlar, bir evrensel devletin kuruluşunun temasa geldiği üç gruptan birinden biri, yani, ya can çekişen toplumun iç proletaryası ya da dış proletaryası, ya da çağdaşı olan bir yabancı uygarlığın üyeleridir. Şimdi evrensel devletlerin istemeden sundukları hizmetler konusuna dönelim ve yararlanma imkânı olanlardan her birinin bu kolaylıklardan nasıl yararlanabileceklerini görelim.

33 İletkenliğin ve barışın nimetleri

İlk sorunumuz, edilgin, tutucu, arkaik, yani her bakımdan olumsuz bir kurumun nasıl olup da herkese hizmet iletebildiğini anlamaktır.

Roma'nın dünya imparatorluğu olumsuz bir olaydı. sadece bir tarafta bir kudret fazlalığının değil (çünkü Romalılar Zama'daki zaferlerinden sonra bundan yoksun kalmışlardı), aynı zamanda öbür tarafta bir direniş eksikliğinin sonucuydu. Romalıların bütün dünyayı fethettiklerini söylemek doğru olmaz. Kim olsa elini uzatıp alabileceği bir şeyi toplamış oldular. Roma İmparatorluğu Roma'nın bütün askeri ve mali gücünün azami ölçüde kullanılmasıyla —yani, Kartaca'ya karşı olduğu gibi— değil, çağdaş Doğu Dünyasının kendini belirlemek istememesiyle varolabildi... Mısır, Çin ve Roma imparatorlukları gibi imparatorluklarda ve Hint dünyası ya da İslâm dünyası gibi toplumlarda emperyalizmin taşlaşmış kalıntılarına raslanır; bu toplumlar yüzlerce ya da binlerce yıl yaşar ve bir fatihin elinden öbür fatihin eline geçebilirler. cesetlerdir bunlar, ruhun uçup gittiği şekilsiz insanlık yığınıdırlar, büyük bir tarihi geçmişin kullanılıp harcanmış malzemesidirler. Ardında böyle bir tortu bırakan emperyalizm toplumsal erimenin tipik belirtisidir.[1]

Böylesine umut kırıcı bir durum, yeni bir yaratıcı etkinlik atılımına hiç imkân veremezmiş gibi görünür. Şüphesiz evrensel bir devlette ekilecek yaratıcı enerji tohumu, orada, kendinden önceki çalkantılı dönemlerin boğucu ortamında verebileceğinden daha dolgun meyvalar verebilir, çünkü evrensel devlet çökmüş bir toplumun erimeye doğru yuvarlanışı süreci içerisinde geçici bir ferahlık dönemi sağlar. Ne var ki bu, bütünüyle olumsuz bir hizmettir. Bir evrensel devletin, kendi yararlanamasa bile yararlanacaklara sunabileceği en üstün iyilik olan dirilmiş yaratıcılık yeteneğinin olumlu kaynağını hiçbir şekilde hesaba katmaz. Evrensel devletlerdeki egemen azınlıkların kendi aşırı tutuculuklarını yenmek zorunda kalarak yapıcı ve yenilikçi işlere girişmeleri belki buna bir ipucu verebilir. Elbette ki her devlette, kendini bağımsız bir politik birlik olarak ayakta tutmak ve bu amaç için gerekli her şeyi yapmak yolunda

Levent Şahverdi Arşivi

214 Devedikeni

215 Kasık otu

216 Gelincik

217 Rezene

218 Taşkıran

219 Baldırıkara

220 Karanfil

221 Helvacıkabağı

COĞRAFİ HAREKETLİLİK

"Bütün dünyadan, insan soyunun iyiliği için çeşit çeşit otlar getirilip götürülür": Roma İmparatorluğu zamanında bilinen bitkiler.(Altıncı yüzyılda bir Doğu Roma el yazmasından)

Levent Şahverdi Arşivi

222 TOPLUMSAL HAREKETLİLİK Onaltıncı yüzyıl Japon baskısından, Japon tüccarı. Bu sıralarda hükümet Japon Toplumu'nu değişimlere karşı yalıtlamaya çalışıyordu. Japonya'nın genişleyen ekonomisindeki yerini vurgulayan tüccar sınıfı doğal olmayan bir biçimde durdurulan bu toplumu yüz yıl içinde devrimden geçirmeyi başardı.

bir itki vardır; bir evrensel devleti yapıcı çalışmalara iten d öncelikle bu itkidir. Ama, itki güçlü olsa da, öncelikle ege men kuvvet olamaz; çünkü evrensel devletler, birbirleriyl yarışan mahalli devletlerin varoluş mücadelesinde öylesin güçlü bir itki olan rekabet baskısından uzaktırlar. Evrense devletin kuruluşu, derhal, iç kavgadan barışa geçişi sağla çünkü bu kuruluş tek bir mahalli devletin bütün rakiplerin haritadan silmesi ve kavganın tek galibi olarak ortaya çık masıyla gerçekleşir. Bir evrensel devlet varsayım gereğ kendi dünyasında tektir ve bu tek oluş, tükenmiş bir top lumun uyuşukluğu ile birlikte, kurulan evrensel devletin işleyiş biçimini belirler. Böylece, hiç değilse başlangıçta evrensel devletin kendi güvenliğiyle ilgilenmesi için sebep yoktur, çünkü zaten ortada kendisini tehdit edecek bir şey kalmamıştır.

Öte yandan, hayatta kalan rakibi olmadığı için evren selleşen devleti değil de, evrensel devlet içinde politik bir leşmesini tamamlayan toplumun kendisini hayatta tutacak eylemi gerektiren önemli nedenler vardır. İşte bu kendin içten içe ayakta tutma ihtiyacı, birtakım yapıcı eylemler zorunlu kılmıştır; çünkü evrensel devlete miras kalan top lumsal kurumlar daha önceki çalkantı döneminin anarşis sırasında iyice zedelenmiştir. Bu büyük ve gitgide genişleyen toplumsal boşluğun yarattığı tehlike yüzünden evrense devletin hükümeti kendi eğilimlerine aykırı hareket etmek zorunda kalır ve boşluğu dolduracak tıkaç-kurumlar kur maya başlar; çünkü böyle bir devletin varoluş nedeni olan temel görev toplumun kendisini hayatta tutmak, bunun tek çaresi de kurumları sağlamlaştırmaktır.

Böylece, gittikçe genişleyen bir çatlağa doğru gittikçe daha fazla sokulma zorunluğunun klasik bir örneğini görmek istiyorsak, Roma İmparatorluğunun, İ.Ö. 31 yılındaki Actium savaşından sonra kuruluşunu izleyen iki yüzyıllık süre içerisindeki idari tarihine bakabiliriz. Roma hükümetinin sırrı, dolaylı yönetim ilkesiydi. Romalı kurucular Helen evrensel devletini, Helen kültürünün henüz politik köklerini salmadığı yörelerde özerk devletlerden oluşan bir şeritle çevrelenmiş, kendi kendini yöneten şehir-devletlerinin birliği olarak düşünmüşlerdi. Yönetim yükü —Helenlerin çalkantı dönemlerinin sonunda bile bu saygıdeğer ve kıskanılır bir yük gibi görünüyordu— bu sorumlu, kendi kendini yöneten mahalli otoritelerin sırtına yüklenecekti; imparatorluk hükümetinin başlıca iki işi vardı: mahalli toplulukların birbirleriyle uyum içinde geçinmelerini sağlamak ve onları dışarıdaki barbarlardan gelecek saldırılara karşı korumak. İmparatorluğun bu sınırlı etkinliği için basit bir askeri çerçeve ile hafif bir politik üstyapı yetip artabilirdi. Bu temel politika hiçbir zaman bilinçli bir tutumla düzeltilmedi, ama Roma İmparatorluğuna, bir de iki yüzyıllık Roma Barışı süresinin sonunda bakacak olursak, gönülsüz ve parça parça olduğu halde hepsi aynı doğrultuda oldukları için birikimsel bir sonuç yaratan ve böylece uzun

Levent Şahverdi Arşivi

vadeli etkiler doğuran yenilikler sonucunda idari yapının aslında başka bir şeye dönüşmüş olduğunu görürüz.

Marcus Aurelius yönetiminin (İ.S. 161-80) sonuna doğru kıyıdaki bağımsız devletlerin hepsi de eyaletlere katılmış, üstelik daha önemlisi, eyaletler kendileri özerk şehir-devletlerindeki mahalli grupların çerçevesini sağlayacak yerde, dolaysız yönetim organı haline gelmişlerdi. Dünya hükümetinin merkezileşmesi doğrultusunda hareket eden bu uzun vadeli eğilimlerin nedeni imparatorluk otoritelerinin ayrıntı sayılacak konularda da sorumluluğu kendi üstlerine alma istekleri değildi. Mahalli otoriteler etkilerini gittikçe yitirmiş, imparatorluk hükümeti de bu yüzden boşluğu doldurma gereğini duymuştu. Augustus kuşağında, Büyük Herod çapında komşu prenslerin hükümet ediş tarzı genellikle insafsız ama etkili olmuştu. Tek bir olayı ele alacak olursak, bunların, dışarıdan gelen korsan akınlarına karşı bölgelerini savunmakta, komşu eyaletlerdeki Roma valilerinden daha etkin oldukları görülmüştü. Öte yandan şehir-devletlerinde de, şehir işlerini kâr gözetmeden yürütecek ve mahalli görevin hâlâ taşıdığı şeref ve prestiji çalışmalarının karşılığı sayacak ahlâklı, yetenekli, zengin ve kamu çıkarına saygılı yurttaşlar bulunabiliyordu. Ne var ki bunu izleyen iki yüzyıl içinde mahalli hükümetin yürütülmesi için gerekli insani kaynaklar kurudu ve merkezi hükümet, nicedir güvendiği mahalli yönetim yeteneğinde böyle gittikçe artan bir kıtlıkla karşı karşıya kalınca, hem komşu prenslerin yerine imparatorluk valileri koymak, hem şehir-devletlerinin yönetimini "şehir iş adamları"nın eline vermek gereğini duydu. Eski şehir yöneticileri (şehir-devleti yargıçları gibi) şehrin ileri gelenleri tarafından seçilir, İmparatorun kendisine karşı dolaylı bir sorumluluk yüklenirlerdi. Ama yeni yöneticiler seçimle değil, imparatorluk yetkililerinin tayinleriyle geldiler.

İmparatorluğun varoluşunun ikinci yüzyılında, aldatıcı bir pastırma yazının başlangıcında, İmparator Traianus'la (saltanatı: İ.S. 98-117) arkadaşı ve memuru olan ve o sıralarda Btinya eyaletinde valilik görevini yerine getiren Genç Pliny arasındaki mektuplaşmada, yönetim mekanizmasındaki tedirgin edici gelişmenin nasıl ilerlediğini izleyebiliriz. Daha hikâyenin sonuna varmadan, Roma İmparatorluğunun bütün yönetimi, tabandan tavana kadar, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir bürokrasinin eline geçti. Bir zamanlar kendi kendilerini yöneten şehirlerin kayıtsız mahalli yargıçları ve belediye meclisi üyeleri ise merkezi maliyenin ileri gelenlerden felâket derecede ağır vergiler koparmak için kullandığı gönülsüz âletler haline geldiler.

Ne merkezi yetkililer bu değişiklikleri empoze etmeye, ne de mahalli yetkililer bunlara katlanmaya istekliydiler. Her ikisi de, daha büyük bir gücün kurbanı olmuşlardı; ama böyle bir zorunluğa boyun eğen bir evrensel devlet kendi amaçlarına aykırı hareket etmiş olur, çünkü tutucu bir niyetle istemeye istemeye kurduğu yeni kurumlar her şeyi yenileştiren bir etki yaratmaya başlarlar. Bu kurumlar son derece "iletken" olduğu için sonuçları da devrimsel nitelikte olur. İmparatorluğun kurucuları niyetlerinin doğal tutuculuğuna karşın yeni fikirlere çok açık oldukları için yönetimin merkezileşmesinin özgül etkileri daha da güçlü olur. Kurucuların böylece istemeden ve değer vermeden yeniliğe açık olmaları belki de çalkantılar döneminde, evrensel devletin efendileri olarak varkalmak için rakipleriyle giriştikleri ölüm-kalım savaşında zaferi onların kazanmasını sağlayan nedenlerden biridir. Çağın bu ayırıcı özelliği evrensel devletin yarattığı tıkaç-kurumlara, fiziksel Doğa'nın okyanusa ve steplere bağışladığı çeşitten bir iletkenlik verir.

Yeryüzü nasıl bütün İnsanlığı taşıyorsa, Roma Yeryüzünün bütün insanlarını kucaklar, denizin nehirleri kucakladığı gibi.(2)

Evrensel devletin iletkenliği içerisinde kendilerine yol bulan toplumsal akımlar hem yatay, hem de dikeydir. Yatay hareketin örnekleri Roma İmparatorluğu'nda ilâç olarak kullanılan otların dolaşımı ve Arap Halifeliğinin doğu ucundan batı ucuna kadar kâğıt kullanımının yaygınlaşmasıdır. Büyük Plinius şunları anlatıyor:

İnsan soyunun iyiliği için dünyanın dört bucağından otlar oraya buraya getirilip götürülür. Roma Barışının muazzam haşmeti yalnız türlü iklim ve ulustan insanları birbirleriyle tanıştırmakla kalmıyor, göklere yükselen dağlarla sıradağları, otları ve hayvanlarıyla da tanıştırıyor. Tanrı bu kutsal hayrını bizlere ebedi kılsın. Romalıların İnsanlığa bağışladığı armağan ancak yeni bir aydınlık biçimi olarak anlatılabilir.(3)

Bir Çin icadı olan kâğıdın Arap Halifeliğinin iletken yüzeyinden geçişine gelince, oldukça hızlı oldu bu iş. İ.S. 751'de Çin'den Semerkant'a ulaşan kâğıt 793'de Bağdad'a, 900'de Kahire'ye, 1100'de neredeyse Atlas okyanusunun kıyısındaki Fas'a ve 1150'de İberya yarımadasındaki Jativa'ya varmıştı.

Dikey hareketleri görmek bazan daha güçtür, ama bunların toplumsal sonuçları daha etkili olur. Japon Toplumunun evrensel devleti olan Tokugawa Şegunate tarihi de bunu göstermektedir. Tokugawa rejimi Japonya'yı dünyanın geri kalan kısmından izole etmek istiyordu; iki buçuk yüzyıl boyunca bu politik zorlamayı başarıyla yürütebildi. Ama, eski çalkantı döneminden kalma feodal sistemi taşlaştırıp ebedi bir kurum haline getirme çabalarına karşın, izole edilen Japonya'nın kendi içindeki toplumsal değişim akışını durduramadı.

Tokugawa hükümetinin Japonya'yı kapatmasının nedeni yabancıların istilâsına uğrama korkusu değildi, devlet içinde-

Levent Şahverdi Arşivi

ki hoşnutsuz kesimlere, özellikle tozama daimyo *(uçbeyleri) ve* ronin*'e (bağımsız savaşçılar) karşı kendi durumuna güvenememesiydi... Tokugawa Şogunate herhangi bir iç ayaklanma imkânını yok etmek için karışık ama oldukça etkili bir denetim mekanizması kurdu... Tokugawa statik ve hiyerarşik bir toplum yaratmaya kararlıydı ama bu toplumun içinde de şogunatenin hiç istemediği bazı çok önemli değişiklikler oluyordu (sözkonusu edilen, onsekizinci yüzyıl). Bunların kaynağı, temeldeki pirinç ekonomisinin üstüne tepeden aşağı örgütlenen yeni bir ekonomide paranın yayılmasıydı. Onsekizinci yüzyılın ilk yıllarında Japon savaşçıları,* daimyo *ve adamları, hepsi de tüccar sınıfına borçlanmışlardı... Zamanla daha güçlü tefeciler büyük feodallerin bankerleri oldular... Bu kapitalist sınıfın yükselişi ve gelişmesi aslında feodal bir toplumun varoluşunun devam etmesiyle bağdaşacak bir şey değildi.*[4]

İMPARATORLUK MİSYONUNUN ALANLARI

Evrensel devletler misyonerlerin çalışmaları için çok geniş alanlar açarlar; yöneticilerin barışa bağlılığı başlangıçta dini etkinliğe göz yumulacağına güvence verir.

223 Kubilay Han, 1257'den 1294'e kadar Moğol İmparatoru. Kubilay'ın İmparatorluğu Çin'den Karadeniz'e kadar uzanıyordu, bütün bu koca alan onun egemenliği altında o zamana kadar görülmemiş bir barış ve huzur dönemi yaşıyordu. Geleneksel Moğol dini şamanizm olduğu halde Kubilay Budizm'i, Taoizm'i, Nasturi Hıristiyanlığı, İslâm'ı, Konfüçyüsçülüğü, Maniheizm'i ve Yahudiliği resmen hoşgörüyle karşılıyordu.

Hideyoşi'nin son direnişi de savuşturarak diktatörlüğe tırmandığı 1590 yılını Japon evrensel devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edersek, bir yüzyıllık süre içinde, Hideyoşi'den sonra gelen Tokugawa Ieyasu ile onun varislerinin dondurarak bir çeşit Platoncu utopik hareketsizlik vermeye çalıştıkları toplumun baştan aşağıya değiştiğini görürüz. Bu toplumsal alt-üst oluş, kapalı bir sistem içerisindeki içsel güçlerin, Japon evrensel devletinin sınırları dışından gelen hiçbir zorlamadan etkilenmeyen işleyişinin sonucuydu. Üstelik, Tokugawa Şogunate bir evrensel devlet olarak olağanüstü derecede homojen bir kültüre de sahipti, çünkü toplumun tamamen dışında tutulan Deşima'daki Hollanda tüccar topluluğundan başka tek türdeş öge kuzeyde yaşayan, herhangi bir toplumsal gücü olmayan barbar Aynu'lardı. İçeride hiçbir kültürel gerilim de olmayınca, rejimin bütün çabalarına karşın gerçekleştirilen bu toplumsal devrim büsbütün önem kazanır.

Başka hiçbir evrensel devlette aynı ölçüde bir kültürel türdeşlik göremeyiz. Standart düzen kültürel bakımdan üçe ayrılmış bir yapıdır. Bu durumda, evrensel devletin içinde doğduğu kültür dünyasının iki yanında, barbarlardan ve komşu uygarlıklardan ilhak edilen bölgelerin yabancı kültürleri yer alır. Örneğin, Hindistan'ın ilk evrensel devleti olan barbar etkilerine açık olan Pencap bölgesinin yabancı kültürü vardı; başka bölgelerde İmparatorluğun Hindi özü Güney Hindistan ve belki de daha uzaktaki Seylan ve Hotan'ın bir zamanlar barbar egemenliğinde olan yörelerinin kültürüyle çevrelenmişti. Maurya İmparatorluğu'nun sonunda bütünleştiği Gupta İmparatorluğu'nun da çevresinde bir eski-barbar kuşağı vardı: Gücerat ve Kuzeybatı Dekkan'da Helenizm'e bulaşmış, Pencap'daki bölgelerde ise hem Helenlenmiş, hem de Kuşhan barbar kültürüyle karışmış bir kuşaktı bu. Han ve Roma İmparatorlukları da bu düzene uymuşlardı.

Bazı başka durumlarda da bu standart kültürel biçimleniş yeni ek ögelerle zenginleşir. Moskova Çarlığında, özü meydana getiren Rus Ortodoks Hıristiyanlığı Arktik Denizine doğru kuzeye ve Büyük Okyanusa doğru doğuya uzanırken eskiden barbarların elinde olan geniş toprakları ilhak etmiş, Volga havzasında, Ural'larda ve Batı Sibirya'da ise Müslüman bölgeleriyle çevrelenmişti. Ama daha sonraları Büyük Petro Batılılaşmayı Rus evrensel devletinin kültürel çerçevesi olarak geleneksel Ortodoks Hıristiyanlık yerine koymaya başlayınca bu durum büsbütün karıştı. Sonradan, güneydeki İslâm Dünyasından ve batıdaki Batı Hıristiyan Dünyasından da yeni topraklar bu karışıma eklendi.

Akamenya (Pers) İmparatorluğu daha önceden varo-

Levent Şahverdi Arşivi

lan bir kültür ayrılığının üstüne oturmuştu; Suriyeli özün kendi içinde Suriye Uygarlığının yaratıcılarıyla onların İran'dan devşirdikleri arasında bir ayrım vardı. İran'la Suriye arasındaki coğrafi boşlukta da Sümer-Akad kültürünün yavaş yavaş yok olmaya yüz tutan kalıntıları yer alıyordu. Akamenya İmparatorluğu ayrıca Doğu Anadolu'nun Hitit kültürünü, Mısır Uygarlık âleminin büyük bir kısmını, Helen ve Hint dünyalarından koparılmış şeritleri, görece evcilleştirilmiş barbar dağlılarla Avrasyalı Göçebeleri içine alıyordu. Büyük İskender bu İmparatorluğun hayatına son verdikten sonra da onun politik varisleri, özellikle de, Kiros ve Darius'un Helen halefleri diye tanımlanması daha doğru olan Selevkoslular Akamenya'nın görevini devam ettirdi. Akamenya İmparatorluğunun da sonunda içinde bütünleştiği Abbasi Halifeliği —Suriyeli yaratıcılarla İranlı devşirmeler arasındaki daha eski ayrılık, yaklaşık olarak aynı coğrafi çizgi üstünde— Roma İmparatorluğu'nun eski uyruklarıyla Sasani İmparatorluğunun eski uyrukları arasında daha derin bir uçurum haline gelmişti— barbar Arap İmparatorluk-kurucuları tarafından komşu steplerdeki barbar ve başka uygarlık parçalarıyla politik bakımdan birleştirilmişti; bu uygarlık parçaları da Hint Dünyasının Sind ve Multan'dan bir dilimi, Maveraünnehir havzasındaki doğmadan ölen Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığının potansiyel bölgesi; Ermenistan'daki monofizist Hıristiyan çoğunluk; Suriye ve Mısır'da Monofizist Hıristiyan çoğunluk arasındaki Ortodoks Hıristiyan diaspora, ve başka yerlerde yok olan Sümer-Akad Uygarlığının Harran'da kalmış bir fosiliydi.

Moğol, Mançu ve Osmanlı İmparatorluklarında da aynı derecede karmaşık yapılar vardı, Sümer-Akad İmparatorluğunda ise ancak önemsiz derecede azalırdı bu karmaşıklık. Şu halde evrensel devletlerin kültürel bileşimlerinde yüksek derecede kültürel farklılık olması beklenmelidir; böyle olunca, evrensel devletlerin iletkenliklerinin sonuçlarından birinin de, daha önceki çalkantı döneminin saldırgan anarşisi arasında başlayan kültürel *pammixia* sürecini, o zamankinden daha az şiddetli ve kaba olan bazı yollardan, sürdürülmesi olması doğaldır. Evrensel devlette, daha önceki zulüm çağının köleleri, sürgünleri, kaçakları, nakledilmiş köleleri ve başka köksüz insan tipleri yerine tüccarlar, profesyonel askerler, felsefi ve dini misyonerlerle hacılar geçer.

Gözlemcilerin baktıkları toplumsal, politik ve tarihi açılara göre bu kültürel bütünleşmenin sonuçlarıyla ilgili yargılar çok değişir, karşıt kutuplara ayrılır. Kahramanca direnişleriyle, tam da kendi uygarlıklarının en yüksek noktasındayken Akamenya'nın dünya-imparatorluğu boyunduruğu altına girmekten kurtulan Avrupalı Yunanlılardan birinin torunu, "Pers boyunduruğu altında birbirlerine karışmaya zorlanan halkların dehşet verici durumları"[5] üstüne yazabiliyordu. Oysa bundan beş yüz yıl sonra, bir Helen evrensel devletinin pastırma yazında doğan ve daha

224 Bütün dünya dinlerini tek bir evrensel inanç halinde birleştirr tasarısıyla tanınan Türk-Hint İmparatoru Ekber, Müslüman din adamıyla Cizvit misyonerler arasındaki bir tartışmaya katılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

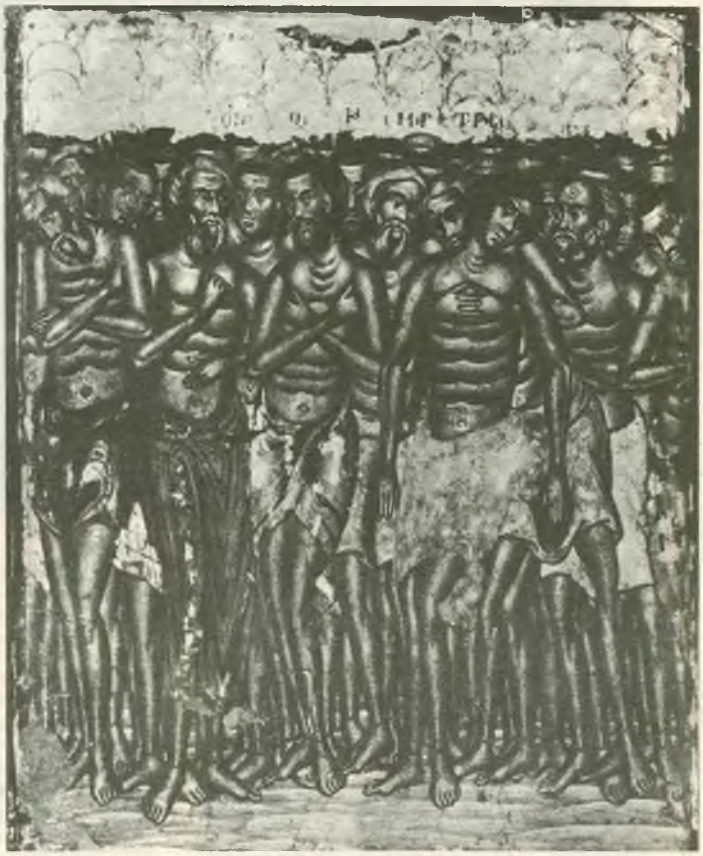

önceki kargaşalık döneminden ötürü bunun tadını çıkarabilen başka bir Yunanlı Roma'ya sunabileceği en büyük övgü olarak şunları söylüyordu: "Bütün dünyayı tek bir evin halkı gibi yaptın".[6] Bundan iki yüzyıl sonra, Roma İmparatorluğu'nun Batı'da ölümcül darbeyi yediği bir anda yazan Galyalı bir şair ise aynı duyguyu ünlü vecizesiyle yankılıyordu: *Urbem fecisti quod prius Orbis erat.*[7] Sonuçların değeri, görüşlerin tamamen farklı olduğu bir tartışma konusudur; ama olguları sunan yazarların kendi tavırları ne kadar değişik olursa olsun, olguların tartışma götürür bir yanı yoktur. Roma İtalyasında ve onun çevresinde kurulan dünya-imparatorluğunda hüküm süren Roma Barışının birinci yüzyılında yazan Pliny, bir dereceye kadar bütün evrensel devletler için geçerli olabilecek bir durumu anlatır.

Bütün ülkelere dadılık eden bir ülkeyi bu kadar kısa ve baştan savma bir şekilde anlattığım için duygusuzluk ve tembellikle suçlanmam hiç de haksız olmaz. Bu ülke herkesin dadısı, annesi ve babasıdır, gökyüzünü duruluştırmak, dağılmış dünyaları tek bir sürü içinde toplamak, kaba saba geleneksel âdetleri yumuşatmak, ortak bir dilsel mübadele aracıyla bir yığın halkın uyumsuz ve barbar dilleri arasında karşılıklı anlaşma imkânı yaratmak, İnsanı insan yapmak, tek kelimeyle, dünyadaki bütün ulusların tek anayurdu olmak gibi kutsal bir görevi yerine getirmek üzere Tanrı tarafından seçilmiştir.[8]

Bu ulus-üstü kültür sentezini gerçekleştirmenin en önemli koşulu, şüphesiz, uzun süreli barıştır. Kargaşalık dönemlerinin özelliği olan sert ayrılıklar ve yıkıcı düşmanlık-

Levent Şahverdi Arşivi

İMPARATORLUĞUN HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜ

225, 226 Bir din devlet otoritesini tehdit etmeye başlayınca, resmi ilgisizliğin yerini sert kovuşturma alır. Yanda, Japonlar ın Hıristiyanları ezme politikasının ilk kurbanları. Sağda: "Kırk Martir"; 320'de, Hıristiyanlara karşı bir imparatorluk fermanına uymadıkları için öldürülen bir Roma lejyonunun askerleri.

lar, gördüğümüz gibi, hiçbir verimli temasa imkân bırakmıyorlar; ve tabii bir evrensel devlet de kurucuları tarafından işte bu sıkıntılı döneme karşı bir çare olarak empoze edilir ve halk tarafından bu şekilde benimsenir. İmparatorluk—kurucularının, kardeşler arası bir savaş çağından sonra varkalan tek güçten bir evrensel devlet çıkarmaktaki dolaysız ve başlıca amaçları kendileri arasında ve eski mahalli devletlerin egemen azınlıkları arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Ama şiddete karşı olmak öyle bir zihniyet ve öyle bir davranış ilkesidir ki, toplumsal hayatın bir bölümüne hapsetmek kolay değildir; böyle bir ilke bir toplumsal ilişkiye uygulanıyorsa bir dereceye kadar bütün başka ilişkilere de uygulanır; bu nedenle bir egemen azınlığın bir sınıf olarak kendine empoze etmeye çalıştığı uzlaşıcılık böylece egemen azınlığın iç ve dış proletaryalarla ilişkilerine ve ayrıca çözülen uygarlığın temasta olduğu yabancı uygarlıklara da yayılır kusursuz bir barış sağlanamasa bile, en azından bir ateş kes ve bir *modus vivendi* (hayat tarzı, geçici bir uzlaşma) olmalıdır.

Çatışmanın durdurulması evrensel devletin başlıca psikolojik iklimidir ve halkının değişik kesimlerine farklı derecelerde yararı dokunur. Egemen azınlık kendini biraz toparlar —gerçekten de, kendini toparlayabilmesinin onsuz edilmez koşulu budur— proletaryaya ise görece daha fazla bir güç sağlanmış olur. Uzlaşma, ne de olsa, temelinde olumsuz bir nimettir. Egemen azınlığın bir kere kaybetmiş olduğu canlılık, aşınmadan böyle geçici bir şekilde kurtulmakla geri gelecek değildir, oysa bu aynı rahatlama —sıkıntılı dönemlerin dertleriyle ezilmeyip tersine zindeleşen— proletaryaya "filiz verip gelişme"[9] imkânını açar. Böyle-

Levent Şahverdi Arşivi

HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜN BULAŞICILIĞI

227 Ondördüncü yüzyılda, İtalya'da, Papa ve Kuria dinden saptanları yargılıyor, bir mahkum yakılıyor, ötekiler hapse götürülüyor. Dini aynlıkları baskı altına almak için eziyet dinlerin kendi başlarından geçtiği için öğrendikleri trajik bir derstir. Hıristiyan Kilisesi ilk kez 385'de dinden saptığı için bir adamı idam etti.

ce, evrensel devletin kuruluşuyla açılan toplumsal ateşkes döneminde egemen azınlık kururken proletarya çiçek açar. Ortak uzlaşma rejimi altında egemen azınlığın biriktirdiği enerji bir arkaizm haline gelerek donar; öte yandan, bu egemen azınlığın kendi safları arasında hüküm süren kardeş kavgasından kurtulmak için uygulamak zorunda olduğu hoşgörü anlayışı iç proletaryaya da evrensel bir kilise kurarak kendi yaratıcı enerjisini gösterme fırsatını verir. Evrensel devlette askerlik mesleğinin tekeli tamamen imparatorluk iktidarının eline geçmiş ve bunun yarattığı politik edilginlik içinde devletin uyruklarının savaşçı ruhu uykuya dalmıştır; bu nedenle dış proletarya da sınırları yarıp içeri dalmak ve askeri bakımdan uyuşmuş devletin yönetimini ele geçirmek imkânını bulur.

Egemen azınlığın kendi kurduğu evrensel devletin yarattığı koşullardan yararlanmaktaki görece beceriksizliğinin önemli bir kanıtı, yukarıdan aşağıya kendi felsefesini ya da "fantazi dinini" yaymakta hemen hemen her zaman başarısızlığa uğramasıdır (bu kuralın görünürdeki tek istisnası Çin evrensel devletinin resmi Konfüçyüs dinidir). Egemen azınlığın, uydusu olan halkların hayatlarının dünyevi yanını denetlemek için başarıyla kullanabildiği siyasi iktidar cihazı, sanki resmi bir felsefi, ya da dini öğretiyi kabul ettirmekte kesin bir engel haline gelir. Buna karşılık, siyasi bakımdan tamamen güçsüz olan iç proletarya evrensel devletin barışçı atmosferinin sunduğu fırsattan sonuna kadar yararlanarak daha ileri bir dini aşağıdan yukarıya yayar ve sonunda evrensel bir kilise kurmayı da başarır.

İkinci Babil İmparatorluğu ve sonradan onun yerini alan Akamenya İmparatorluğu ile Selevkes Krallığı Yahudilik ve onun kardeşi olan Zerdüştçülük tarafından bu şekilde kullanılmışlardı. Birbirleriyle yarışan birçok proletarya dinleri Roma Barışı'nın sağladığı fırsatlardan yararlandılar; Kübele ve İsis kültleri, Mithraizm ve Hıristiyanlık ve ayrıca Babil'in yıldız dini bunların arasındadır. Çin Dünyasında Han Barışının sağladığı benzer fırsatlardan yararlanan da, Hindistan egemen azınlığının felsefesinde kökenini bulan Hint proletaryasının dini Mahayana ve gene bir felsefeden doğan, yerli Çin proletaryasının dini olan Taoizm tarafından kullanıldı. Arap Halifeliği İslâm'a, Hint Dünyasında Gupta Rac da Hinduizm'e benzer imkânlar verdi. Çok kısa bir süre için boydan boya bütün Avrasya'da etkili bir Göçebe barışı yaratan ve yayan Moğol İmparatorluğu, bu neredeyse kelimenin sözlük anlamında da evrensel devletin sunduğu fırsatın olağanüstü genişliğiyle, yığınla rakip dinin misyonerini büyüledi; egemenlik süresinin ne kadar kısa olduğu hatırlanırsa, Nasturi ve Batı Katolik Hıristiyan Kiliselerinin ve İslâmiyet'in, ayrıca da Mahayana Budizmi'nin

Levent Şahverdi Arşivi

Lamacı Tantrik mezhebinin bu imkândan ne kadar çok yararlandıkları, dikkate değer bir olaydır. Moğol evrensel devletinin Çin Dünyasındaki devamı olan Ming ve Mançu devletleri için ikinci bir fırsat tanıdılar. Tokugawa Şogunate Japonya'da bir evrensel devlet kurunca aynı kilise bu fırsattan da yararlanmak için yeni bir hamle yaptı. Osmanlı İmparatorluğu Bedreddin'ciliğe, İmam Şii'ye ve Bektaşiliğe, Hint Dünyasında Mughal Rac ise Kabirizm ve Sihizm'e aynı türden fırsatlar verdiler.

Evrensel bir devletin elverişli ikliminden yararlanarak eskisinden daha ileri bir dini yayanlar, bazı durumlarda, içinde yaşadıkları ortamın sağladığı özel avantajların bilincine varıyorlar ve bunu hizmetinde oldukları Tanrı'nın bir lütfu olarak yorumluyorlardı. "Deutere-İşaya", Ezra ve Nehemya kitaplarının yazarlarının gözünde Akemenya İmparatorluğu Yahova'nın Yahudiliğin yayılması için seçtiği araçtı, evrensel devletin ereksel nedeninin böyle olduğu yorumunu, Hıristiyan Kilisesinin Babalarından biri de Roma İmparatorluğuna karşı tavrı ile paylaşır:

Tanrı Kelâmı'nın cisimleşmesi tanrısal yaradılışı insani yaradılışla öylesine tam olarak birleştirdi ki Tanrı'nın yaradılışı derinliklere kadar inebildi ve bizim yaradılışımız yükseklere kadar çıkabildi. Bu büyük inayetin sonuçlarının dünyaya yayılabilmesi için Tanrı Roma İmparatorluğuna hayat verdi. Onun toprak fetihlerinin yayılmasıyla her yerdeki bütün uluslar bir evrensel devlet içinde kurulan yakın bağlantılarla komşu oldular. Bu tanrısal tasarı sayesinde birçok krallık tek bir imparatorluk içinde konfedere duruma geldi ve İnsanlığın İncil'i tanıması böylece tek bir politik birlik yönetimi altında birleşen halkların bütün tabakaları arasında engellenmeden ve hızla ilerledi. (10)

İmparatorluk barışının kurulması, daha ileri dinlerin yayılması için Tanrı inayeti olarak görülebilecek kadar olağanüstü imkânlar yaratır; gene de, misyonerlerin çalışmalarına bu derece elverişli bir başlangıç sağlayan hoşgörü ikliminin sonuna kadar sürmesi beklenemez, ileri dinin bu hoşgörüden yararlanmaktaki başarısıyla orantılı olarak doğacak tepki bu tutumu karşıtına dönüştürür. Böyle durumlarda, dinin barış içinde ilerlemesi birtakım resmi kovuşturmalarla kesintiye uğrar, din, ya tomurcuk halindeyken koparılır, ya da politik veya askeri bir tavır olmaya zorlanır. Örneğin, onyedinci yüzyılda, Japonya'nın Tokugawa rejimi Batı Katolik Hıristiyanlığını ülkeden neredeyse tamamen sildi, Mançu iktidarı da onsekizinci yüzyılda Çin'de aynı şeyi yaptı. Osmanlı İmparatorluğunda, 1514'de bir Şii ayaklanmasının Yavuz Sultan Selim tarafından bastırılmasıyla Şiilik ezilmiş oldu. Putperest Moğol hakanları İslâmiyet'i kovuşturdular; gerçi bu kovuşturma, uzun vadede, Çin ve Dar-ül İslâm'ın Moğol yönetimi altında geçici politik birliği sırasında İslâmiyet'in Çin'e kalıcı bir biçimde girmesiyle karşılığını görmüş oldu ama, gene de İslâmiyet Çin Dünyası'nın anabölümünün evrensel dini olma fırsatını elinden kaçırdı. Kansu ve Şensi gibi iki uzak kuzeybatı eyaletiyle güneybatıdaki Grek eyaleti dışında, Çin'de kayda değer bir dayanak noktası bulamadı, bu bölgelerde bile İslâm yabancı bir azınlık olmanın ötesine geçemediği için, durumunun tehlikeliliği nedeniyle sık sık fanatik patlamalar yarattı. Hindistan'da Sihizm'i de buna benzer bir akıbet bekliyordu. Hindu evrensel dininin bu potansiyel halindeki tohumu, Mughal Rac'dan kendisine yöneltilen sürekli ve şiddetli kovuşturmalar yüzünden kısır bir politik savaşkanlığa itildi.

Böyle örnekler karşısında, Hıristiyanların Roma İmparatorluğu'nda gördükleri eziyetlerin sonradan belli olan etkileri daha önemsiz kalır. İ.S. 312'de, Konstantin'in yeni dini biraz kararsızca kabul etmesine kadar geçen üç yüzyıl boyunca, Hıristiyanlık Roma Barışı'nın böyle bir niyeti olmaksızın sağladığı kolaylıklardan yararlanırken, bir yandan da Kilise sürekli olarak Roma politikasına ters düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu.

İmparatorluk çağında Roma devletini fazlasıyla ürküten bütün özel birleşme biçimlerinden ileri gelen kuşkular bir yana, Roma geleneğinde, yabancı dinlerin benimsenmesi

Levent Şahverdi Arşivi

ve yayılması için kurulan özel birliklere karşı, daha eski ve daha derin bir özel düşmanlık vardı. Gerçi bu politika iki kere gevşetilmişti —Kübele ve Yahudilik karşısında— ama, İ.Ö. ikinci yüzyılda Bakanaller'in baskı altına alınması, Hıristiyanların kendi çağlarının üçüncü yüzyılında karşılaşacakları güçlüklerin bir habercisi gibiydi. Gelgelelim, Roma rejimi altında yaşayan Hıristiyan Kilisesi Mughal Rac'daki Sih cemaati gibi davranmadı ve dini kovuşturmalara karşı dini bir yana bırakıp politik-askeri bir birlik olma yoluna gitmedi, kendi ruhuna sadık kalmasının ödülü de, geleceğin evrensel kilisesi ve mirasçısı olmasıydı. Gene de Hıristiyan Kilisesi bu badireyi hiç yara bere almadan atlatamadı. Roma'nın kaba kuvvetine karşı Hıristiyan yumuşaklığının zaferinden gerekli dersi çıkaracağı yerde, Roma'nın başarısızlığına yol açan günahı kendisi işleyerek ölmüş düşmanından manevi bir öç almaya kalkıştı. Daha dördüncü yüzyılın sonuna gelmeden, Hıristiyan Kilisesi de, egemen inanç ve âdetlere karşı en kestirme yol olarak kovuşturmaya başvurma alışkanlığını edindi, onüç yüzyıl boyunca da bu şekilde ayakta durdu. Kilise hâlâ bu manevi çöküşün acısını çekmektedir.

Evrensel devletlerden ileri dinlere geçen bu gibi sinsi miraslar gene de, evrensel devletlerin dinlere sağladığı kolaylıkların yanında hafif kalır. Hıristiyanlık, İslâmiyet, Hinduizm ve Mahayana bu politik ve toplumsal çerçevenin içinde ve onun yardımıyla evrensel kiliseler haline gelmeyi başardılar.

Böylece iç proletarya, ileri dinlerin yaratıcısı olarak, eğemen azınlığın evrensel bir devlet kurmaktaki geçici ama, önemli başarısından manevi düzeyde en çok yararlanan zümre olur. Yalnız, politik düzeydeki kazançlar başkalarının eline geçer. Bu yarar dağılımı da, durumun kendi özelliğinden doğar. Evrensel devletin zorla kabul ettirilmiş huzuru iç proletaryayı politik iktidarı kullanma ayrıcalığından uzaklaştırdığı ve askeri görevleri yerine getirme yükümlülüğünden kurtardığı oranda, manevi yaratıcılığına fırsat hazırlar; imparatorluğu kuranlar kendileri bile, ezici bir askeri zafer kazanarak huzuru zorla kabul ettirmenin gerektirdiği büyük çabadan sonra yorgun düştükleri için, daha önceki sıkıntılı dönemlerde atalarını zafere götüren enerjiden yoksundurlar. Bir zamanlar bir şeref ve ihtirasın kendini gerçekleştireceği bir yol olarak görülen askeri hizmet artık istenmeyen ve kaçınılan bir yük haline gelir ve imparatorluk yetkilileri askerlerini evcilleşmemiş dış proletaryanın safları arasından aramaya başlarlar. Böylece, evrensel devletin himayesi altında yaşanan huzurun getirdiği psikoloji yöneticilerin kendilerini de politik miraslarına sahip çıkma yeteneğinden uzaklaştırır, işte bu psikolojik silâhsızlanma sürecinden doğrudan doğruya yararlananlar ne yöneticiler, ne de yönetilenler değil, imparatorluk sınırlarının dışından gelen, ya toplumun dış proletaryasının, ya da yabancı bir uygarlığın temsilcileri olan yabancılardır.

Bir uygarlığın çökmesiyle bir uygarlığın yok olmasını birbirinden ayıran şey, yok olma durumunda, ölen evrensel devletin egemenlik alanına sınırlar ötesinden gelme barbar savaş-beylerinin, ya da kültürü farklı bir başka toplumdan gelen fatihlerin dolması, ya da bazan bu iki çeşit istilâcının birbirlerini izlemesidir. Sümer ve Akad İmparatorluklarını, Gupta İmparatorluğu'nu, Ç'in (Ts'in) ve Han İmparatorlukların.. Roma İmparatorluğu'nu, Arap Halifeliği'ni, Mısır'ın hem Orta, hem de Yeni Krallıklarını barbarlar yıktı. Sümer-Akad Uygarlığı'nın son evresi olan İkinci Babil İmparatorluğu'nu yıkanlar, Suriye kültürünü özümleme sürecinde ve ilk Suriye evrensel devletini kurmak üzere olan İranlı barbarlardı; bu Pers İmparatorluğu da, Büyük İskender'in fütuhat seferinden önce Helenizm'in etkisi altına giren, grekçe konuşan Makedonyalı barbarlar tarafından yıkıldı. Maurya İmparatorluğu, bundan 150 yıl sonra, Baktriya daki Pers İmparatorluğu'nun Helen vârisi tarafından aynı sonuca mahkum edildi. And Dağları'nın evrensel devleti olan İnka İmparatorluğu da, Makedonyalı İskender'in şeytani enerjisine sahip olan, ama onun büyüklüğünü gösteremeyen militan Batı Hıristiyanlığı havarilerinin önderi tarafından yerle-bir edildi. Ortodoks Hıristiyanlığın gövdesinin büyük bir kısmına yabancı bir evrensel devlet kazandıran Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde, Batılılaşmanın daha güçlü ilerleyişi, başlangıç halindeki barbar istilâlarını bastırdı, ya da başka bir şeye dönüştürdü: ya Batılı, ya da Batılaştırıcı güçlerin fetihleri biçiminde, ya da İmparatorlukta yaşayan uydu halkların ve barbar istilâcıların kültürlerini değiştirmeleriyle, Mughal İmparatorluğu çöktükten sonra, evrensel devletin Britanya Racalığı olarak restorasyonuyla başlangıç halindeki barbar istilâları önlendi.

Gözden geçirdiğimiz bu örnekler evrensel devletin psikolojik ikliminden yararlanan barbar, ya da yabancı saldırganların kısa vadede somut ve önemli görünen zaferler kazandıklarını gösteriyor. Ama, daha önce de gördüğümüz gibi,[11] ufalanan evrensel devletin harap ülkesini ele geçiren barbar istilâcılar geleceği olmayan kahramanlardır, bu kişilere daha yakından baktığımız zaman pekiştireceğimiz bir olgudur bu.[12] Edebiyatları yaptıkları işleri sonradan romans ve tragedyanın haşmetiyle süslemiş olmasaydı, gelecek onları mutlaka değersiz serüvenciler olarak mahkum ederdi. Yabancı uygarlıkların askeri temsilcilerinin başarılarına gelince, bunlar da, barbarların zaferleri kadar kısa ömürlü olmamakla birlikte, aslında onlar kadar aldatıcıdır ve iç proletaryanın tarihi başarısıyla kıyaslandığında düpedüz hayal kırıcıdır.

Bunlara ek olarak, hiç değilse bir durumda evrensel devleti yabancı fatihlerce vaktinden önce yıkılan bir uygarlığın yeraltına girip yüzyıllarca kış uykusuna yattığını, sonra yabancıları başından atarak tarihinin evrensel devlet evresine geçtiğini görüyoruz. Hint Uygarlığı aşağı-yukarı altı yüzyıllık bir süreden sonra bu duruma gelebildi. Başarı-

Levent Şahverdi Arşivi

sının anıtı, bir zamanlar Maurya İmparatorluğu'nda cisimleşen evrensel devletini devam ettirdiği Gupta İmparatorluğu'ydu. Öte yandan, Sümer-Akad ve Mısır Toplumları, herbiri bağımsız kültürel kimliğini bir dereceye kadar korumayı başarmakla birlikte, Suriye-Helen "kültür-karışımı" içinde eridiler. Bu örnekler, bir uygarlığın bir başka uygarlığı zorla yiyip sindirme çabalarının iki farklı sonucunu göstermektedir. Görünüşe bakılırsa, her iki durumda da sonuç uzayabilir, ya da nihai olmayabilir. O zaman, şimdiki Batı Uygarlığı'nın da çağdaşlarını yutma çabalarının —bunların nekadar yeni başladığını da göz önünde bulundurarak— nihai sonucu konusunda tahminler yürütürken dikkatli olmamız gerekir. Batı emperyalizminin Afrika, Hindistan, Orta ve Güney Amerika ve Asya dünyalarına nüfuz etmesiyle —ama, bu tek bir evrensel devletin değil, tek bir uygarlığın birbirleriyle rekabet eden mahalli temsilcilerinin eseriydi— bir süre için, bu bölgelerin zorla Batılılaştırılacağı tahmin edilebilirdi. Ama, Batı dünyasının deniz-aşırı imparatorluklarının yakın zamanlarda hiç beklenmedik bir şekilde koloni olmaktan çıkması, özgürlüğüne yeni kavuşan devletlerin ve dünya çapında uzantıların gittikçe artan kültürel bilinçleriyle birlikte ele alındığında, bu süreçte önemli bir kesinti olduğunu gösterir. Tek, ama çarpıcı bir örneğe bakacak olursak, nispeten yakın bir zamanda egemen bağımsız devletler olarak Batılı uluslar topluluğuna katılan Arap ülkeleri, yüzyıllardır üzerlerine çöken Osmanlı politik egemenliğini ve İranlı Müslüman kültür cilâsını yırtarak bu tutkularını gerçekleştirmeyi başardılar. Ama, bir zamanlar Arapların kardeş bir toplumun akraba kültürüne karşı erimeden direnmelerini sağlayan Arap kültürünün gizil varkalma gücünün, çok daha yabancı olan Batı kültürünün yabancı etkisine karşı er-geç ortaya çıkmayacağını kim iddia edebilir? Bu böyle olabilirse, şimdiki durumunda Batı etkilerine açık olan öbür toplumların geleceği de böyle olamaz mı?

"Kültür değiştirme"nin nihai sonuçlarını böylece gözden geçirdikten sonra, bir evrensel devletin sunduğu hizmetlerden uzun vadede yararlanan tek zümrenin iç proletarya olduğu sonucuna varabiliriz. Dış proletaryanın kazançları her zaman yanıltıcı, yabancı bir uygarlığın kazançları ise geçicidir.

34 Ulaştırma

Evrensel bir devletin varlığını sağlayan koşulların gerek kendi halkına, gerekse komşularına birtakım yararlar sağlamaya yeter olduğunu gördük. Bunun ötesinde, evrensel devletlerin, egemenliklerini güçlendirmek, korumak için yarattıkları kendilerine özgü kuruluşlardan bazılarının, istemeyerek de olsa, bunlardan yararlanmasını bilenlere hizmet edebileceği de birçok örneklerle gösterilebilir. Şimdi ince-

IMPARATORLUĞUN KAN DAMARLARI

228, 229, 230 İnka İmparatorluğu'nun, genellikle devlet memurla için yapılmış, ülkeyi boydan boya saran dehşetli yol sistemleri vard Yukarıda: Bir memurla karısı tahtırevanda taşınıyor. Aşağıda: Yolda b imparatorluk habercisi ve yol planlaması.(Onaltıncı yüzyılda bir İspa yol gözlemcinin çizgileri.)

Levent Şahverdi Arşivi

leyecek olduğumuz bu tür kuruluşların başlıcaları evrensel devletlerin kurdukları, ya da benimsedikleri ulaştırma düzenleri, büyük kentler, uygarlık hizmetleridir. Bunların başında ulaştırma gelir; çünkü ulaştırma evrensel bir devletin varlığının dayandığı başlıca kuruluşlardan biridir. Yalnızca o devletin dominyonları üzerinde askeri egemenlik kurmasına yarayan bir araç olmakla kalmaz, aynı zamanda iç düzeni kollamasına, gizli polis örgütünün çalışmasına da yardım eder. Etkili bir ulaştırma düzenini kurup yürütebilmek başlıca anayolların düzenlenmesine bağlıdır. Birçok evrensel devletlerde ulaştırma düzeni imparatorluğun posta yolları olarak kurulmuştur; posta işleri devletin gizli haber alma örgütü ile birlikte yürütülmüş, geliştirilmiştir.

Sümer-Akad hükümet mekanizmasında devlet posta örgütü önemli bir yer alıyordu. Bu arada, sulama kanallarının setleri kara trafiğinin anayolları olarak kullanılıyordu. Hiksoslar döneminden sonra kurulan, Sümer-Akat İmparatorluğu'nun Suriye, Mezapotamya topraklarını egemenliği altına alan "Yeni Mısır" İmparatorluğu buralarda eski sahiplerinden kendisine miras kalan yolları, diplomatik kuryeler, gezici denetleyiciler aracılığıyla, yerli hükümdarları kontrolü altında tutmakta kullandı. Akamanış (Ahamenian) İmparatorluğu'nda aynı kuruluşları daha yüksek bir örgütleme, daha büyük bir etkinlikle kullanmıştır.

İmparatorluğun sınırları genişledikçe, eyalet hükümetlerinin durumları güçlenmiş, bu da imparatorluğu, bütünlüğünü sürdürebilmek, devletin buyruklarını daha kısa zamanda, daha etkin biçimde yerine getirebilmek için, birtakım yeni kuruluşlar yaratmak zorunda bırakmıştır. İmparatorluk topraklarını her yönde aşan, Sus'a kadar uzanan büyük yollar eski ticaret yolları üzerine kurulmuştur. Bu yollar daima iyi halde tutulur, ulaştırmanın hiçbir şekilde aksamamasına özen gösterilirdi. Yollar fersahla ölçülürdü, aşağı-yukarı dört fersahta-bir posta durakları, hanlar, kervansaraylar vardı. Eyalet sınırları, köprübaşları kulelerle korunur, bu kalelerde hayli güçlü askeri birlikler bulunurdu. Bu arada, Babilonya'nın çöl sınırları da aynı şekilde korunurdu. Bu duraklarda bütün trafik sıkı bir aramadan geçirilirdi. Yine bu duraklarda atlı postacılar vardı ki bunların görevi imparatorun buyruklarını, devletin haberlerini, gece, gündüz demeden, durmaksızın iletmekti. Grek yazarları bu postacıların "turnadan daha hızlı" gittiklerini belirtmişlerdir. Gece fenerlerle, gündüz birtakım işaretlerle, uzaktan uzağa bir haberleşme yöntemi kullandıkları da söylenir. İmparator, satraplarını denetim altında tutmak için, eyaletlere yüksek görevliler gönderir, bunların arkasında da güçlü birlikler bulunurdu. Denetimciler önceden haber vermeksizin ansızın gelirler, yönetimi denetlerler, yolsuzluklar için rapor hazırlarlardı. Satrapların yolsuzluklarını önlemek için daha başka görevliler de vardı. Bunlardan biri eyalet valileri

231 Kara ulaşımı: feodal bey ve maiyeti Japonya'nın Büyük Kuzey-doğu Yolu'nda ilerliyor. Bu yol, dış bölgelerin merkezden denetimi için çok gerekliydi.

Levent Şahverdi Arşivi

yanına verilmiş olan kâtiplerdi. Ayrıca kale komutanları, subaylar da satrapları denetlemekle görevliydiler. Bütün bunların üstünde de hayli gelişmiş bir gizli istihbarat örgütü vardı. İmparator her türlü ihbara kulak verir, üzerinde önemle dururdu.(1)

Akamanışlar'ın devlet ulaştırma yollarını eyaletler üzerinde hükümet kontrolünü kurmakta kullanma yöntemini daha sonra bu imparatorluğun Fırat'ın batı yakasındaki dominyonlarına sahip olan Roma İmparatorluğu'nda da, ayrıca Arap Halifeliği'nde de görüyoruz. Romalıların *Cursus Publicus* dedikleri devlet yollarını Augustus kurmuştur. Bu yolların bakımı, hizmet işleri önceleri yerel yönetimlerin üzerindeyken, Hadrianus, Septimus Severus devirlerinde devletçe yüklenilmiştir. Romalılar Akamanışlann denetim yöntemlerini daha da kötüye kullanmışlar, postacılara gizli istihbarat görevleri vermişlerdir. *Frumentarii* (zahire sağlayıcı) adını verdikleri görevliler, yolsuzlukları denetlemenin yanı-sıra, gizli istihbarat işleriyle de uğraşırlardı. Böylece, sıkı bir hafiye örgütü kurulmuş oluyordu.

Buna benzer bir yöntem Abbasi Halifeliği'nde de kullanılmıştır.

Merkezi hükümette bir daire vardı, buna berid *denilirdi. Eyalet yöneticilerinin faaliyetleri üzerine haber edinmekle görevli olan bu daire Muaviye zamanında kurulmuştu. Daha sonra, Abdülmelik devrinde,* berid *yalnız posta hizmeti anlamında kullanıldı. Halife ile genel valileri, komutanları arasındaki ulaştırma, haberleşme bu dairece yürütülürdü. Halife Mansur devrinde bu örgüt daha genişletildi, hükümetin başlıca dairelerinden (divanlarından) biri haline geldi. Dairenin müdürü* (sahib el-berid) *Bağdad'ın en önemli, en sözü-geçer makam sahiplerinden biri oldu. Emrindeki adamlar bütün ülkede şehirlerde, Akamanışlardan, Sasanilerden, Romalılardan, Bizans'tan kalma yollar üzerine kurulu posta duraklarında görevliydiler. Bütün konak yerlerinde habercilerle atları her ân hazır beklerlerdi. Berid memurlarının görevi yalnızca resmi yazışmaları ulaştırmak değildi; bunlar aynı zamanda ülkenin her yanından çeşitli bilgiler toplarlar, bunları Bağdad'a iletirlerdi. Tarım, sulama işlerinin durumu, halkın ne halde bulunduğu, eyalet idaresinin tutumu, faaliyeti üzerine en yeni bilgileri edinirler, bunları raporlarla bildirirlerdi. Raporlar Bağdad'da Berid merkezinde toplanır, bunlardan çıkartılan özetler, sonuçlar günü gününe halifeye iletilirdi. Kısacası, Berid bir denetim, haber alma, haftyelik örgütüydü; emrinde, kadın, erkek, sayısız görevliler çalışır, gerek Halifelik toprakları içinde, gerekse yabancı ülkelerde geniş bir haber alma örgütü olarak iş görürdü.(2)*

Bu yöntemleri geliştiren Güneybatı Asya evrensel devletleriyle hiçbir ilişkileri bulunmayan daha başka devletlerde de bunlara benzer örgütler kurulmuştur. Çin evrensel

232, 233 Su ulaşımı: Çin'de yolların yerini kanallar tutmuştur. Özellikle, tarımsal güneyden politik çekim merkezi olan kuzeye su yollarından buğday taşınmıştır. Yukarıda: Büyük Kanal'ın haritasından bir kısım. Aşağıda: Kanal kullanılırken: Britanya tekneleri, büyük elçiyi Çin İmparatoru'nun sarayına götürmek üzere havuzdan geçiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

devletinin devrimci kurucusu Şih Huang-ti, merkezi başkenti olmak üzere, geniş bir yol ağı kurmuştu ki bunu gerek siyasi, gerek mali denetimlerde kullanırdı. Bu arada, çok geniş bir denetleme örgütü de kurmuştu. Genel denetimci başkentteki dairesinde bulunurdu. İki de yardımcısı vardı. Taşradaki geniş denetim ağı bu daireye bağlıydı. Bu arada, imparatorluğun egemenliği altında bulunan köle devletler için de özel denetimciler bulunurdu.

İnkalar da çok iyi yollar, kaleler kurmuşlardır. İtalya fatihleri Romalılar gibi onlar da bu araçları ele geçirdikleri her toprak parçasını güçlendirmekte kullandılar, böylece kuzeye doğru giriştikleri istilâ hamlelerine hazırlık yaptılar. Bu arada, biri And Yaylası, biri de Büyük Okyanus kıyıları boyunca uzanan birbirine koşut iki anayol yapılmış, bunlar yan yollarla birbirine bağlanmıştı. Yollar akarsuları, çukur yerleri tahta, taş, ya da ipten asma köprülerle geçiyordu. İnkaların yolları öyle görkemli yapılardı ki yalnız Apurimak Köprüsü'nün bile o dolaylardaki düşman Kızılderili kabileleri dehşete düşürmeye yettiği söylenir.[3]

Bu yollar boyunca, çeşitli aralıklarla "tambo" denilen zahire depoları bulunuyordu; ayrıca, iki-üç kilometrede-bir posta durakları kurulmuştu. Bu mesafe "bir ulağın yorulmadan, soluğu kesilmeden koşabileceği uzaklık" olarak ayarlanmıştı.[4] Cuzco ile Quito arasını —bin beşyüz kilometre kadar bir uzaklığı— bir ulak on gün gibi kısa bir süre içinde alırdı. Bu ulaştırma düzenini sekizinci İnka Paçakuti'nin kurduğu sanılıyor (saltanatı: 1400—1448). Ulaşımın sağladığı kolaylıklardan gerek İnka İmparatoru'nun kendisi, gerekse deneticileri, görevlileri, yargıçları yararlanırlardı.

Merkezi hükümetin taşra eyaletleri üzerindeki denetimini yürüten görevliler orejone'*lerden*[5] *seçilirdi. Bunlar yer yer dolaşırlar, bütün ülkeyi dolaşmayı üç yılda bitirirler, sonra yeniden başlarlardı. Ayrıca, imparatorun özel gizli istihbarat adamları da vardı ki bunlar denetimlerini yaparken çeşitli kılıklara girerler, böylece, tanınmadan, gerekli bilgileri gizlice elde ederlerdi. Gördükleri olayları, edindikleri bilgileri, dinledikleri şikâyetleri rapor halinde bildi-*

İKİ YÖNLÜ TRAFİK

234, 235, 236 Roma'nın yollar sistemi o çağların insanlarınca imparatorluğun birliğinin, genişlemesinin gözle görülür işareti olarak övülmüş, göklere çıkarılmıştı. Suriye'de taştan yapılma bir yol, bin mil ötede, Tunus'ta bir nişantaşı.

Levent Şahverdi Arşivi

rirlerdi; yolsuzlukları gidermek üzere önlem almak yetkileri yoktu. İmparator Tupak Yupankui birçok kardeşini sıra ile bu görevlerde kullanmıştı. Beşdenetici görevini imparator kendisi yapardı. O da, altın tahtırevanına biner, bütün ülkesini dolaşır, halkın şikâyetlerini dinler, adaleti yerine getirirdi. Bu geziler dolayısıyla üç, dört yıl başkentten uzak kaldığı olurdu.[6]

İnkalarda ulaştırma araçlarını, böylece, İmparator başta olmak üzere, bütün devlet görevlileri kullanırlarken, özel yolcular bunlardan yararlanamazlardı. Çünkü yolların bütün masrafları İmparator hazinesinden çıkardı. Buna karşılık, Orta Amerika'da Aztek İmparatorluğunda, yolları tüccar birlikleri yapar, böylece de bütün tüccarların yararına açık bulunurdu. Öte yandan, tüccarlar daima kazançlarını düşündükleri için, yeni yollar açmada imparatorluğa öncü olurlar, ülke bu yollardan yararlanarak genişlerdi. Aztek devlet makamları sonradan bu tüccar yolcuları kendi hesaplarına askeri, siyasi casus olarak kullanmaya başladılar; onların açtıkları yolların, kurdukları köprülerin, konak yerlerinin bakımını da kendi üzerlerine aldılar.

Japonya'da, Ana Ada'nın güneydoğu kıyısından başlayıp Kyoto'daki sivil başkentten Kamakura ile Yedo'daki askeri başkentlere ulaşan büyük Kuzeydoğu Yolu, başlangıçta, Japonların Aynu topraklarını ele geçirmelerine olanak sağlamıştı. Japon evrensel devleti olan Tokugaua rejiminde bu anayolla kolları yalnız Kyoto'daki güçsüz imparatorluk sarayını göz altında bulundurmaya yaramakla kalmamış, aynı zamanda bütün ülkede başkaldıran derebeyleri baskı altında tutmayı da sağlamıştır. "Daymiyo" denilen bu derebeyleri hükümet her yıl bir süre Yedo'da kalmakla yükümlü kılmıştı, yerlerine döndükleri zaman da karılarını, çocuklarını orada rehin tutardı. Derebeylerin yılda iki kez yaptıkları bu göçler Tokugaua çağının Japon yaşayışında en göze çarpan renkli olaylardan biriydi. Hükümet, güvenlik düşüncesiyle, bu yollara önem verirken, öte yandan, düşman derebeylerin yollardan yararlanarak başkent üzerine yürümelerinden de kaygı duyardı. Bundan do-

Levent Şahverdi Arşivi

layı köprü yapımından mahsus kaçınır, yolları da ancak zorda kalınca onarırdı.

Çin'de çok miktarda yiyecek maddelerinin uzak yollara gönderilmesi devleti en çok uğraştıran sorunlardan biriydi. Bu da, başkent kuzeyde bulunurken, ülkenin ekonomik bakımdan ağırlık merkezinin Yangtze (Gök Irmak) vadisine kaymış olmasından ileri geliyordu.

Çin'de ticaret tarımsal ekonominin yerelliğini, dar tekelciliğini kırabilecek bir düzeye hiçbir zaman erişememiştir. Bölgesel ticaret toplulukları ancak kendi gereksinmelerini karşılıyorlardı, birbirlerinden de bağımsız bulunuyorlardı. Ayrıca, makine sanayii, ulaştırma kolaylıkları, ileri ekonomik örgütlenme de olmadığı için, bugünkü anlamda bir devlet merkezleştirmesi kurulamamıştı. Bu koşullar altında, Çin'de devlet otoritesinin bütünlüğü, ya da merkezleşmesi anlamına gelirdi. Bunlar tarım ürünlerinin, ulaştırma kolaylıklarının oldukça iyi bulunduğu bölgelerdi.(7)

Doğu Tsin'ler hanedanı (317-420) ile öbür güney hanedanları (420-589) dönemlerinde Yangtze vadisi önemli bir ürün merkezi olarak gelişti, Tang hanedanı döneminde de (618-907) ana ekonomik bölge haline geldi. Yalnız, siyasal bakımdan ağırlık merkezi yine Kuzey'deydi. Bu durumdan dolayı, ürün merkezi güneyle siyasal merkez kuzey arasında bir ulaştırma düzeni kurmak, geliştirmek zorunlu oldu. Bu iki bölge arasındaki bağlantıyı Büyük Kanal sağlıyordu. Büyük Kanal, bu ekonomik öneminden dolayı on yüzyılı aşkın bir sürece Çinlilerin ilgisini çekmiş, zihinlerini uğraştırmıştır. Kanalın korunması, geliştirilmesi uğrunda milyonlarca can gitmiş, ülke servetinin büyük bir bölümü harcanmıştır.(8)

Kanal Sui hanedanından Yang Ti'nin (saltanatı: 605-618) eseri olarak kabul edilirse de, gerçekte bir tek imparatorun, bir tek dönemin eseri değildir. Çin Setti gibi, Büyük Kanal da çeşitli dönemlerde bölüm bölüm yapılmıştır. Yang Ti bu bölümleri, ayrı ayrı yönlerde açılmış olan kanalları birbirine bağlatmış, yeni açtırdığı kanallarla bunlar arasında bağlantı kurdurmuştur.(9)

Uzun mesafe tahıl taşımacılığı sorunu onuncu-onikinci yüzyıllarda, Çin Savaşı'nın kavgaları arasında kesintiye uğradı. Birlik yeniden kurulunca, onüçüncü yüzyılda, imparatorluk kurucusu Moğollar döneminde bu sorun yeniden ortaya çıktı, bu sefer daha geniş ölçülerde ele alındı. Moğollar başkentlerini Pekin'de kurmuşlardı. Çünkü burası Çin'in en kuzey sınırları içinde, göçebe Moğolların doğmabüyüme topraklarına yakın bulunuyordu. Oraya yerleştikten sonra, güneye doğru, Kanton'a kadar bütün Çin'i ele geçirme işine koyuldular. O zaman şöyle bir sorunla karşılaştılar: Böylesine geniş bir ülkeyi ta kuzeydeki başkentten nasıl yöneteceklerdi? Başkentlerini güneyin erzak ambarından nasıl besleyeceklerdi?

Moğollardan sonra onların yerine geçen Ming hanedanı da aynı sorunla karşı karşıya geldi. Yeni hanedanın kurucusu başkenti Nanking'e aktarmak gibi bir deneyimde bulunduysa da, çok geçmeden, bundan vazgeçildi. Çünkü başkentin Pekin'de bulunmasının askeri, siyasi bakımlardan birçok yararı vardı; bunlar kültür, ekonomi düşüncelerinden daha ağır basıyordu. Yalnız, yeniden birleşmiş bir Çin Pekin'den ancak güçlü bir ulaştırma düzeniyle yönetilebilirdi. Hayli uzaktaki Yangtze vadisini, çok daha uzaktaki deniz kıyısı bölgeleri denetim altında tutabilmek, hem besin, hem vergi kaynağı olan pirinci kuzeye taşıyabilmek için güçlü bir ulaşım düzeni gerekiyordu. Bu sorun Büyük Kanal'a yeni bir yatak açmakla çözümlendi. Şimdi kanalın kuzeyde son bulduğu nokta, Kaifeng yerine, Tientsin oluyordu. Tientsin'den güneye doğru gene Yüan'ların (Moğolların) açtıkları Büyük Kanal kullanılıyordu. Sui hanedanı döneminde açılan Büyük Kanal'ı da Tang, Sung hanedanları gene eskisi gibi kullanmışlardı. Gerçekten, Kanal Çin siyasi, ekonomik hayatının belkemiğiydi. Bu önemini ondokuzuncu yüzyılda geleneksel Çin hükümetinin dağılışına kadar da korudu.

Şunu belirtmek isteriz ki evrensel devlet kurucuları, görkemli ulaştırma düzenlerini geliştirirlerken, bu geniş, masraflı işin yurttaşlarının omuzlarına bindirdiği ağır yükün amaçlarını iyice biliyorlardı. Yalnız, bu muazzam eserlerin ekonomik önemi kadar siyasal önemi de çok büyüktü. Bunun en güzel örneklerinden birini Roma İmparatorluğu'nda görüyoruz. Romalıların ulaştırma alanında geliştirdikleri büyük eserleri Grek filozofu Epiktetos Roma Barışı'nın ikinci yılında şöyle yazar:

Caesar bize büyük bir barış hazırlıyor diyebiliriz. Çünkü artık ne savaş var, ne ağır bir suç, ne haydutluk, ne de korsanlık. Onun için, yılın her mevsiminde Doğu'dan Batı'ya istediğimiz gibi gidip gelebiliriz.(10)

Gene o yüzyılın sonlarına doğru aynı övgüyü Aeleos Aristeides'ten dinliyoruz. Aristeides Roma İmparatorluğu'nu evrensel bir devlet olarak benimsemiş Grek yazarlarındandı.

Dünya'nın herşeyin anası, evrensel yurdu olduğunu söylerler; Romalılar bunun doğru olduğunu göstermişlerdir. Gerçekten, bugün bir Grek, ya da bir yabancı, ister ağır, ister hafif yükle, istediği gibi bir yerden bir yere gidebilir. Nereye giderse gitsin, yurdunu arkada bırakmış sayılmaz. Kilikya Gezitleri de, Arap ülkelerinden Mısır'a ulaşan dar kumluk geçitler de artık eski korkunçluklarını yitirdiler. Dağlar geçitvermez değil artık; ırmaklar aşılmaz değil; kabile halkı yırtıcı olmaktan çıktı. Roma yurttaşı, hatta Roma'ya bağlı ülkelerden birinin yurttaşı olmak her yerde geçer bir pasaport. Omeros'un "Dünya bütün insanların

Levent Sahverdi Arşivi

malıdır" sözünü siz gerçekleştirdiniz. Yeryüzünün insan bulunan bütün topraklarını gözden geçirdiniz, akarsular üzerine köprüler kurdunuz, dağlardan yollar açtınız, Dünya'yı aşılabilir hale getirdiniz yaban ellerine kondurduğunuz konaklama yerleriyle, ta uzaklara dek ulaştırdığınız uygarlık düzeniyle.[11]

Roma İmparatorluğu'nun ikinci yüzyılının sonlarında, gene Aristeides'in aşağı-yukarı çağdaşı olan bir başka ünlü kişi, Lyon'lu Aziz İrenaeos, Helen dünyasını baştan başa kaplayan Katolik Kilise'nin bütünlüğünü göklere çıkarırken dolayısıyla Roma İmparatorluğunu da övmüş oluyordu.

Kilise, bütün dünyaya yayılmış olduğu halde, bu hazineleri sanki bir tek çatı altında yaşıyormuş gibi özenle, titizlikle korumuştur. Bu gerçeklere sanki bir tek kalp, bir tek ruhmuş gibi bir bütün içinde inanır, bir tek ağızdan konuşur. Yeryüzünde konuşulan diller çok çeşitli olmasına karşın, geleneğin gücü yer yerde bir tektir, aynıdır. Tanrı'nın yarattığı Güneş nasıl bir tekse, bütün yeryüzünde aynıysa, Gerçek de ışıklarını her yere serper.[12]

İki yüzyıl sonra, Roma'nın hıristiyanlıkla resmen dostluk kurduğu günlerde, bu dine girmemiş olanlardan Antakya'lı Ammianus Marcellinus şöyle yazıyordu:

(İmparator) Constantinius (II) hıristiyan dinini pek temiz, açık buldu, onu kocakarıların boşinançlarıyla karıştırmaya girişti. Din konusunda kılı kırk yarmaktan aldığı zevk uyumu elde tutmak konusundaki sorumluluk duygusundan daha derin olduğu için de, sayısız anlaşmazlıklara yol açtı, yangına körükle giderek korkunç kavgalar yarattı. Bunun bir sonucu şu oldu: Sürü sürü yüksek rütbeli din adamları posta beygirlerine atladıkları gibi, kendilerinin "kilise meclisi" dedikleri toplantılara koştular. Bunların amacı dini kendi heveslerine uydurmak; Constantius'un başarısı ise, posta hizmetlerini aksatmak.[13]

Akamanış imparatorluk kurucularının eserlerinden uzun süre yararlananlar başlıca iki büyük dinin mensupları olmuşlardır: Yahudiler, Zerdüştler. Makedonyalı fatihler ise yolu, yeniden kurulan bir imparatorluk için değil, Helen kültürünün yeniden canlanması için açtılar.

Eskiden Akamanışların egemenliği altında bulunan topraklar, bin yıla yakın bir Helen istilâsından sonra, Arap Halifeliği altında yeniden birleştiği zaman Kuzeydoğu yolu dönemi başladı. Bu yol şimdi Euroasis (Avro-Asya) istiplerinin Ceyhun sınırlarına kadar uzanıyordu. Bu durumu bakımından, yıldırım çeken bir tel işi gördü, göçebe Türkler, Moğollar buradan güneye doğru indiler. Halifeliğin Kuzey Afrika'daki öbür anayolu da daha başka istilâcılara —Berberi kabilelerine, Hıristiyan Haçlılarına— aynı kolaylığı sağladı. Buna karşılık, aynı yol "Arap Coğrafyacıları Külliyatı"nda anlatılan o harikulâde düzeni sayesinde, İslâm'ın yayılmasını da kolaylaştırmıştır.[14]

Daha başka ulaştırma düzenlerinin tarihinde de aynı hikâyeyi okuyabiliriz. Azteklerin, İnkaların mükemmel bir şekilde hazırladıkları yollar Cortes'in, Pizarro'nun iki yeni dünyayı Büyük İskender hızıyla devirmesini mümkün kılmıştır. Çin Savaşı'nda da Şih Huang-ti'nin açtığı yollar aynı sonucu vermiştir.

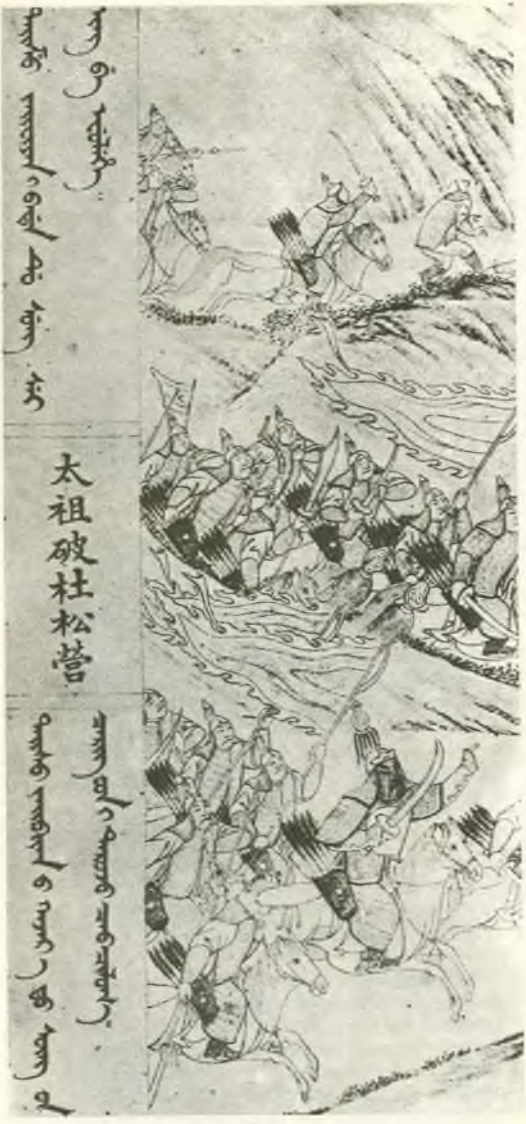
Yol yapımı imparatorluğun yararına idi ama, Çin hanedanının zararına idi. Büyük ayaklanma başlayınca, isyancıların orduları yeni yolların, imparatorun orduları kadar, belki daha bile çok, kendilerine yaradığını gördüler. Çünkü bütün yollar başkente ulaşıyordu. Böylece, âsi orduları eskiden ulaşılması güç olan dağlık batı bölgesine kolayca çabucak eriştiler.[15]

Bildiğimiz bütün öbür uygarlıklarda da ulaştırmanın içeriye karşı bütünleyici, dışarıya karşı ise parçalayacağı bir rol oynadığını görürüz. Yalnız, bugünkü halde Batı Dünyası'nın siyasal amaçları açıkça belli değil daha. "Ya tek bir dünya, ya da hiç"[16] tek seçenek gibi görünüyorsa da bunlardan birincisine doğru şimdilik ilk adım bile atılmış değil. Yalnız şu muhakkak ki eski uygarlıklarda görülen, darkafalı bir devletin bir başkası üzerine uyguladığı "yere serici yumruk" yöntemi bir daha kullanılmayacaktır; çünkü böyle bir davranış artık yalnız bir dereceye kadar harap olmakla değil, insan hayatının mahvolmasıyla sonuçlanacaktır.

35 Diller ve yazılar

Bir evrensel devletin, zihni haberleşme için de kendisine resmi bir aracı bulacağı, bunun için de sadece konuşulan bir kaç dilin değil, aynı zamanda yazılı işaretlere dayanan görsel bir kayıt sisteminin bulunacağı hemen hemen kesin bir kuraldır. Evrensel devletin bu amaçlar için seçtiği dil ve yazının gerek İmparatorluk İktidarı, gerekse uydu halklar için anlaşılır bir şey olması şüphesiz ki gereklidir; ama pratikte bu genel koşul bazı değişkenlikler gösterebiliyor. Birkaç durumda —örneğin Japonya'da Tokugawa Şogunate ya da Rus İmparatorluğu— resmi dil doğrudan doğruya imparatorluğu kuranların anadiliydi, çünkü zaten evrensel devletin tek bir dilsel alanı vardı. Ama her zaman

Levent Şahverdi Arşivi

İMPARATORLUK YÖNETİMİNİN DİLLERİ

237 İmparatorluk kurucuları geniş topraklarında etkili haberleşmeyi sağlayabilmek için genellikle birkaç dile birden resmi yer verirler. Bu bir Çin garnizonuna karşı saldırı resmi Çin'in Mançular tarafından fethi sırasında üç dilde yazılmış çağdaş bir belgeden geliyor.

böyle açık-seçik bir durumla karşılaşmayız; çünkü çoğu uygarlıklar yabancı kullanımlar da olabilir. Dolayısıyla çoğunluğu meydana getiren durumlarda, bir imparatorluğun kurucuları, onaylanması gereken bitmiş bir olguyla değil, birbirleriyle yarışan birkaç aday arasında yapılması gereken bir seçmeyle karşı karşıya kalırlar. Bu koşullarda genel olarak uygulanan yol, imparatorluk kurucularının kendi ana dillerini resmi dil yapmaları, ancak bunu bir tekel haline getirmemeleridir. Öyle ki, çoğu zaman evrensel devletlerin yönetiminde birden fazla resmi dil kullanılır: hukuken öncelikte olan dil pratikte en yaygın biçimde kullanılan dil olmayabilir. İmparatorluğun belirli bölgelerinde ya da belirli imparatorluk hizmetlerinde egemen olan ikincil diller bulunabilir, bunlar, hukuken böyle bir statü verilmeksizin bir olup bitti şeklinde bu yere ulaşmış özgürleşmiş diller de olabilir. İmparatorluk kurucularının tek bir dil, ya da bir diller ortaklığı dışında seçebilecekleri başka bir alternatif de, kendi dillerinden başka bir dilin kendiliğinden kazandığı önceliği tanımak ve kendi ana dillerini zorlamaktan vazgeçmeleridir. Mümkün olan bütün bu konumların örnekleri geçmiş evrensel dillerin tarihlerinde bulunabilir.

Çin Dünyasında Şih Hwang-ti (saltanatı İ.Ö. 221-210) dilsel sorunu kendine özgü sert ve kesin bir biçimde çözdü. Çin evrensel devletinin bu kurucusu, kendi atalarının Ç'in (Ts'in) devletinde resmen kullanılan Çin harflerini tek resmi araç haline getirdi ve böylece Rakip Devletlerin, yabancıların ancak kısmen anlayabildikleri mahalli yazı çeşitleri geliştirme eğilimlerini durdurdu. Çin harfleri sesleri temsil eden fonemler olmayıp, anlamlar ileten ideogramlar oldukları için, Şih Hwang-ti'nin yaptığı, Çin Toplumuna tek bir görsel yazı biçimi kazandırmış oldu: konuşma dili zamanla birbirlerini anlayamayan çeşitli diyeleklere ayrıştı, ama yazı dili okur yazar seçkinler için evrensel bir iletişim aracı olarak kullanılmakta devam etti. Ama Çin Dünyasında yazı gibi konuşma birliği için de elverişli koşullar yaratan birtakım güçlerin etkisi olmasaydı, Çin harflerinin böylece standartlaştırılması da Çin Toplumunu bir diller Babil'i belâsından kurtarmaya yetmezdi.

Bu güçlerden bir tanesi şudur: İ.Ö. 221'de Ç'in (Ts'in) birleşmesi sırasında, Çin Dünyası hâlâ olağanüstü bir dil homojenliği ortamında yaşıyordu. Oysa bu zamana kadar başlangıçtaki çekirdeğinin çok ötelerine kadar yayılmıştı. Bu son derece geniş alanda yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu, Asya'nın tek heceli dillerinin Çin-Siyam grubunun Çin dalının bir çeşidini konuşuyor, değişik diller kullanan azınlık ise akraba Tibet-Birmanya grubunun birtakım dillerinde konuşuyordu. Ama, başlangıçtaki bu dil türdeşliğine karşılık, bir yandan coğrafi yayılma, bir yandan da Çin Toplumunun politik kargaşalığı vardı. İşte bu durumda önce Şih Hwang-ti politik birliği sağlayarak Çin tarihinde yeni bir bölümü başlattı, sonra da onu izleyen Han hanedanı etkili bir kamu hizmeti sektörü yaratarak bu evrensel

Levent Şahverdi Arşivi

hükümet yapısını sağlamlaştırdı. İmparatorluğun eyalete tayin edilen bu profesyonel kamu hizmetlileri, işlerini yalnız yazı yoluyla yürütemezlerdi. Yeni imparatorluğun yönetici sınıfı ortak bir konuşma diline ihtiyaç duyuyordu: standartlaştırılmış yazının standartlaştırılmış resmi seslendirilişi Çin Toplumunu bölücü bir dil çokluğu derdinden kurtaran etken oldu.

Emevi Halifesi Abdülmalik (saltanatı: 685-705) ile Orta Amerika Dünyasının İspanyol *conquistadore*'leri (fatihleri) aynı şekilde bir dil tekelini zorla kabul ettirdiler. Gelgelelim, imparatorluk kuranların daha sık izledikleri yol, evrensel devletlerinde kendilerininkiyle birlikte birkaç resmi dile birden izin vermektir. Örneğin Hindistan'daki Britanya Racalığında, Mughal Racalığını yeniden kuranların anadili olan İngilizce, belirli amaçlar için, Mughal'ların kendilerini izleyen Britanyalılara ve başkalarına miras bıraktıkları resmi dil olan Farsça'nın yerini aldı. 1829'da Britanya Hindistan hükümeti İngilizce'yi diplomatik haberleşme dili haline getirdi, 1835'de ise İngilizce yüksek öğrenim dili oldu. Ama 1837'de Britanya Hindistan'ında Farsça'yı resmi dil statüsünden indirmek yolunda nihai adım atılırken, Britanya Hindistan hükümeti Farsça'nın daha önce kullanıldığı bütün alanlarda İngilizce'yi yerleştirmedi. Her türlü milliyet, kast ve sınıftan Hintlileri kişisel olarak ilgilendiren kamu yönetimi alanları olan adli ve mali işlemlerin yürütülmesinde Britanya Hindistan hükümeti Farsça'nın yerine İngilizce'yi değil, mahalli yerli dilleri getirdi. "Hindustani" adıyla bilinen Sanskritleştirilmiş Hint dili, aslında Britanyalı Protestan misyonerler tarafından imal edildi. Bunun amacı, kuzeydeki Hindu halka, Müslüman Hintlilerin daha önceden kendileri için imâl ettikleri "Urdu" diye bilinen dile karşılık bir dil kazandırmaktı. İmparatorluğu kuranların kendi yabancı dillerini tek resmi dil kılmakla politik iktidarın kötüye kullanılmasından böyle insani ve akla uygun nedenlerle kaçınılmış olması, koloni yönetiminin zincirlerinden kurtulmuş bağımsız Hindistan ve Pakistan'da İngilizce'nin hâlâ resmi dil olarak kullanımda bulunmasını belki kısmen açıklayacak bir etkendir.

Osmanlı İmparatorluğunda kurucuların yerli dili olan Türkçe imparatorluk yönetiminin resmi diliydi; ama, Osmanlı İmparatorluğu'nun onaltıncı, onyedinci yüzyıllardaki yükseliş döneminde Padişah'ın köle saray-hizmetkârlarının geçerli dili Sırpça, Hırvatça idi; Osmanlı donanmasının komutanlık dilinde de terimler İtalyanca idi. Ayrıca, Hindistan'daki Britanya hükümeti gibi Osmanlı hükümeti de, bireyi kişisel bakımdan ilgilendiren kamu işlerinde uyruklarının mümkün olduğu ölçüde kendi istedikleri dili kullanmalarına izin verme politikasını izliyordu. Merkezi hükümet adalet mekanizmasının işletilmesini birtakım mahalli cemaatlerin yetkililerine bırakmıştı; bunlar da, bu gibi işlerde geleneksel olarak yürürlükte olan dilleri kullanmakta devam ediyorlardı.(1) Aynı zamanda dini yetkililer de oldukları için, dini ve dünyevi işler için kullandıkları diller aynı zamanda kendi dinlerinin kutsal dilleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman halkının mahkemelerinde uygulanan yasa Arapça'ydı, bütün İmparatorluk'taki Ortodoks Hıristiyan cemaatinin yasa dili Yunanca'ydı, Gregoryen Monofizist cemaatinin yasası Ermenice'ydi. Ortodoks Hıristiyan ve Arap Dünyalarında yaşayan Osmanlıların, Hindistan'daki Britanyalılar gibi, kendi anadillerine verdikleri resmi yaygınlığın sınırlarını daraltmakta sağduyulu davrandıkları görülür.

Romalılar da, İmparatorluklarının Grekçe (Yunanca) konuşan bölgelerinde Latince'yi resmi dil yaparken aynı şekilde ölçülü davranmışlardı. İmparatorluk ordusunun birimleri için, nereden devşirilmiş ya da nerede konaklamış olursa olsun resmi komuta dili Latince idi; Yunanistan'da ya da Doğu'da İtalya kökenli kolonilerin belediye yönetimlerinin başlıca dili de gene Latince'ydi. Başka alanlarda, Attika'nın *koine* dilini nerede resmen yürürlükte buldularsa dokunmadan bıraktılar; üstelik, merkezi yönetimde de bu dile Latince'nin yanında yer vererek İmparatorluk içerisindeki resmi statüsünü vurguladılar. Roma'da imparatorluk yargıtayı hem Yunanca hem de Latince olarak iş görüyordu. Roma'nın Grek diline karşı bu hoşgörüsü, sadece Yunanca'nın bir kültürel alış veriş aracı olarak Latince'den üstünlüğüne karşı gösterilen bir saygı sonucu değildi; aynı zamanda Romalı ruhunda devlet adamlığının kibire baskın geldiğini gösteriyordu. Çünkü İmparatorluk'da Yunanca'nın Latince ile rekabet etmediği muazzam alanlarında Latince'nin zaferi o kadar eziciydi ki, ancak en aklı başında imparatorluk kurucularının başları böyle bir zafer karşısında dönmezdi. Yunan dilinin konuşulduğu alanların dışında kalan bölgelerde Romalılar Latince'yi uyruklarına ve müttefiklerine empoze etmek şöyle dursun, herkesin paylaşmaya can attığı bir ayrıcalık olarak Latince konuşuyorlardı.(2) Kültürel ve edebi açılardan Yunanca ile eşit düzeyde olan diller ve diyelekler karşısında bile Latince hiç şaşmadan zafer kazanıyordu. Romalıların Yunan diline gösterdikleri saygının değerini tam verebilmek için, onları Roma İmparatorluğunun başka bölgelerinde Latince'nin kazandığı büyük başarı ortamında görmemiz gerekir.

Sümer devletinin kurucuları da, türedi Akad dilini, yalnız imparatorluğu kuranların ana dili olmakla kalmayıp, aynı zamanda Sümer kültürünün tarihi aracı olan Sümerce'nin yanına koyarken, belki bundan da büyük bir ölçülülük göstermişlerdi. Bu cömert politikaya yol açan nedenlerden biri, şüphesiz, Ur-Nammu zamanında (saltanatı: İ.Ö. 2113-2096), Sümerce kararmaya başlarken Akadca'nın güçlenmesiydi. Sümerce-konuşan imparatorluk kurucularının evrensel devleti, Hamurabi'nin ölümünden sonra (saltanatı: İ.Ö. 1792-1750) kesintili yolunun sonuna erdiğinde, Sümerce artık ölü bir dil haline gelmişti. Sümerlerin siyasi binasını restore eden Amoriler, mirası devraldıkları

Levent Şahverdi Arşivi

238, 239 Pers imparatorları anadillerine hiçbir şekilde özel bir önem vermemişlerdi. Yukarıda, İran'da Behistan'daki ünlü kaya yazıtında Darius'un başarıları Akad, Elam ve Med-Pers dillerinde anlatılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Ur-Nammu'nun ölü dilini diriltmeye çabalayarak olmazı oldurmaya kalkışmadılar. Ama Sümer dilinin artık boşalan yerine kendi atalarından kalma Kenan dilini koymaya çalışmamaları da ilginçtir. Bunun yerine, Akadca'nın o zamana kadar kendi kendine kazandığı —o sıralarda tam doruğundaydı bu dil— tekelin sürüp gitmesine ses çıkarmadılar.

Persler de İmparatorluk hükümetlerinde anadilleri olan Farsça'ya, ancak İmparatorluğun ana Fars ülkesi oranında yer verdiler. Büyük Dara'nın Behistan'da, Büyük Kuzeydoğu Yolu üstündeki kayada, başarılarını anlatan yazıtı, üç imparatorluk başkentinin dillerini yansıtacak şekilde çivi yazısıyla yazılmıştı: Susa şehri için Elamca, Ekbatan için Medce-Persce ve Babil için Akadca. İmparatorluğun bütün bölgelerindeki imparatorluk binalarında görülen resmi yazıtlarda da aynı üç dil kullanmıştı. İki başka dili kendi anadilleriyle aynı düzeye koymaları Akamanışlar hesabına olumlu bir nottur, ama bu vicdanlı eşitçilik tutumu yürürlükteki imparatorluk yönetiminin pratik ihtiyaçlarına cevap veremeyecek kadar beceriksiz ve sakar bir şekilde uygulanıyordu. Örneğin Elam dili, gerçi Susa şehrinin diliydi, ama kendi mahalli yöresinde çoktan ölmeye yüz tutmuştu. Med-Pers dilinin yazılması için özel olarak bulunan çivi yazısı türü de —teknik bakımdan çok üstün olduğu halde— genel kullanıma erişmeyi başaramadı ve dolayısıyla devamlı olamadı. II. Artakserkses (saltanatı: İ.Ö. 404-358) ile III. Artakserkses'in (saltanatı: İ.Ö. 358-338) yazıtlarında bu yazı biçiminin kullanımındaki yanlışların sürekli artması, daha icadından iki yüz yıl sonra dilin unutulmaya başlandığını gösterir.

Akamanışların resmi dil ve yazılar seçmekteki bu başarısızlığı, kısmen, bölgesel yaygınlığı olan gayrıresmi dil ve yazıları kullanmaktaki liberal tavırlarıyla gideriliyordu: örneğin, Ege çevresinde Grek dilini, alfabesini, Mısır'da da ya hiyeroglif ya da Mısır harfleriyle yazılan Mısır dilini kabul etmişlerdi. Uyruklarına gönderdikleri resmi belgelere mahalli dilde çeviriyi de eklemeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Ama kendi ukalalıkları yüzünden yarattıkları bu durumdan kendilerini kurtaran devlet adamlığı başarısını Arami dilini ve alfabesini resmileştirmekle gösterdiler. Bu dil, İmparatorluğun, Babil'in batısında kalan bütün eyaletlerinde öbür üç aşırı-resmi dille birlikte kullanılmaya başlandı.

Bunu izleyen olaylar, ticaret ve kültürün, bir dilin kaderini belirlemekte politikadan daha güçlü bir araç olduğunu gösterdi. Akamenya İmparatorluğunda Arami dilini konuşanların hiçbir politik önemi yoktu, ama Medce-Persçe konuşanlar politik egemenliğe sahiptiler; bu politik avantajın yanısıra, Medce-Persçe'nin üstün olduğu başka yanlar da vardı. Bir ana dil olarak konuşulduğu bölge belki Aramice'nin konuşulduğu bölgeden daha küçük değil, ama nüfus yoğunluğu bakımından daha tenhaydı. Ayrıca, Medce-Persçe dilinin yazıya aktarılması için çivi alfabesinin harflerini uyarlayan deha sahibi kişi bu dile neredeyse Arami dili kadar elverişli bir alfabe kazandırmıştı. Herhalde alfabenin kendisinden esinlenmişti, ama alfabeyi bulan Sümerlerin, daha sonra da Akatların, Elamlıların, Hititlerin çivi yazısıyla hiçbir zaman ulaşamadıkları bir başarıyı elde elde etmişti. Med-Pers dilindeki bütün sesleri otuz altı harflik hemen hemen alfabetik hecelerle görsel olarak vermeyi başarmıştı. Gene de, Med-Pers ve Arami dilleri arasındaki yarışmayı Arami dili kazandı.

Sarsak bir Akat dilinden boşalan alanı kapmak için girişilmiş bir yarışta Arami dilinin Med-Pers dilini yenmiş olmasına şaşmamak gerekir, çünkü Aramice daha önceden beri bu alandaydı, üstelik de, kardeş bir Sami dili olduğu için Akatça-konuşan insanların onu öğrenmeleri, tamamen yabancı bir Hint-Avrupa diyeleğini öğrenmelerinden çok daha kolaydı. Asıl olağanüstü zafer Arami yazısınınkiydi; Akamanış-sonrası evrede, Med-Pers dilini aktarmakta kullanılan çivi yazısının yerine geçti. Yazı sanatında dehşetli bir gerileme olduğu için bu zafer daha da fazla önem kazanır. Med-pers dilini aktarmak için Akamenya yazısını bulan adı unutulmuş mucit, başlangıçta ideogramlar olarak ortaya çıkan çivi yazısını tamamen fonetik bir biçimde kullanarak büyük bir yenilik yapmıştı, oysa daha sonraki evrede, aynı dili aktarmak için Pehlevi yazısını icat edenler hazır buldukları fonetik alfabeyi kötü kullanarak bundan yeniden ideogramlar çıkardılar. Farsça kelimeleri, fonetik bir şekilde Arami harfleriyle yazacakları yerde, anlam olarak bağımlı, ama ses bakımından tabii hiçbir ilgisi bulunmayan Arami kelimeleriyle yazarak aktarmaya çalıştılar. Arami alfabesi Fars dilini, alfabenin kendi özel teknik üstünlüğünü yok eden bir kullanımla yerinden ittiğine göre, Persler bu sıralarda Arami diline fazlasıyla önem veriyor olmalıydılar; bu prestijin bir kaynağı da şüphesiz, ana dilleri Sami değil Hint-Avrupa kökenli olan Akamenya İmparatorlarının Arami diline ve alfabesine verdikleri resmi statü olmalıdır.

Maurya İmparatorluğu'nda filozof-imparator Açoka (saltanatı: İ.Ö. 273-232) iki ayrı yazı çeşidi olan Brahmi ve Kharoşthi ile aktarılan çeşitli ayrı yaşayan yerli diller kullanarak, tarafsız adaletin gerekleriyle pratik kolaylığı bağdaştırmayı başarmıştı. Açoka'nın uyruklarıyla iletişim aracı seçmekte böyle herkesi kucaklayan bir tavır takınmasının nedeni, Açoka'nın efendisi Gautama'nın İnsanlığa gösterdiği kurtuluş yolunu onlara tanıtmakta kararlı oluşudur; İnka devletini yıkan İspanyollar da Katolik Hıristiyanlığın propagandasını yapmaya çok istekli oldukları için burada geçerli olan Quichuan dilinde İncil'in anlatılmasına göz yummuşlardı. İspanyol fethi sırasında bu Quichuan geniş bir yaygınlık kazandı, çünkü İspanyollar gelmezden önce İnkalar Quichuan dilinin öğrenilmesini zorunlu kılmışlar, bu entellektüel angaryayı uyruklarından başka kendi sırtlarına da yüklemişlerdi —İnkaların, bayağı-

Levent Şahverdi Arşivi

240 Asurlu yazıcılar kayıtlarını iki dilde yazıyorlar: Biri Akatça yazmak için uç kullanıyor, öteki kalemle Aramice yazıyor. (Sennakerip sarayından kabartma)

36 Başkentler

Evrensel devletlerin merkezi hükümetlerinin yerleri, zaman içerisinde belirli bir değişme eğilimi gösterir ve hareket kalıpları, sonraki yer seçiminde imparatorluğu ilk kuranların kişisel-çıkar düşünceleri dışında birtakım etkenlerin önemli bir rol oynadığını düşündürür. Evrensel devleti kuranlar çoğu zaman başlangıçta yalnız kendileri için elverişli bir yerden hükümet etmeye başlarlar. Burası ya kendi anayurtlarının bilinen başkenti iken mahalli bir şehir olmaktan çıkar ve bir evrensel devletin başkenti olur, ya da fethedilen yeni bölgelerin kıyısındaki bir şehirdir ve imparatorluğu kuranların kendi ülkelerinden gelişlerinde kolay nüfuz edilir bir noktadadır. Gelgelelim, zaman geçtikçe imparatorluk yönetiminin deneyleri ya da olayların baskısı imparatorluğu kuranları ya da onların varislerini başkenti yalnız imparatorluğu kuran Gücün değil, bir bütün olarak imparatorluğun tümünün daha çok işine gelen bir yere aktar-

Levent Sahverdi Arşivi

maya zorlar. Yönetimde elverişlilik seçmede ölçüt oluyorsa burası merkezi bir yer olur, ama en acil sorun savunmayla ilgiliyse, stratejik bir noktada karar kılınır.

Bir evrensel devletin başkentinin başlangıçtaki yeri ve bu yerde sonradan yapılan değişiklikler şüphesiz ki büyük ölçüde imparatorluğu kuran Gücün kimliğine ve kökenine bağlıdır. Yabancı bir uygarlığın temsilcilerinin, ya da barbarların kurduğu evrensel devletlerde imparatorluk başkenti genellikle imparatorluğun kıyısında kurulur, sonradan içerilere taşınır. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Osmanlıların izlediği yol buydu. ondördüncü yüzyılda, Ortodoks Hıristiyan Dünyasının sınırlarının hemen yanı başındaki bir noktada imparatorluk kurma faaliyetlerine giriştiler; hükümet merkezleri de, ondördüncü, onbeşinci yüzyıllarda fethettikleri bölgelerin genişlemesiyle orantılı olarak yürüdü. Anadolu yaylasının kuzeybatı çemberindeki Eskişehir'den, Marmara Denizi'ne yakın düzlüklerdeki Yenişehir'e aktarıldı. 1326'da Bursa'ya geldi, kırk yıl sonra da Çanakkale Boğazı'nı aşarak Balkan yarımadısına girdi, Edirne'de kuruldu. Ortodoks Hıristiyan Dünyasının Rusya dışında kalan bölgelerini Osmanlı bayrağı altında yeniden birleştiren Fatih Sultan Mehmet (saltanatı: 1451-81), Osmanlı hükümet merkezini, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e (İstanbul'a) getirdi. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun çözülüp 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar Fatih Mehmet'in verdiği statüyü kaybetmedi. 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayası'nın İkinci maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi hükümet merkezi İstanbul yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara'ya bıraktı.

Osmanlı başkentinin Ortodoks Hıristiyan Dünyasının kalbine doğru ilerleyişinin bir benzeri Moğol hakanlarının başkentinin Moğol fetihleri boyunca aşama aşama Çin'in içlerine doğru ilerleyişidir. Cengiz Han'ın kaydettiği ilk başarılar Orhun havzasında oturan, çevredeki isteplere de egemen bulunan iki Göçebe Türk topluluğuna, Karayitlerle Naymanlara karşı kazandığı zaferlerdir. Moğollar bu havzayı, çevredeki yöreleri ellerine geçirince, imparatorluk kurucusu olarak eriştikleri yeni durumu belirtmek üzere Orhun havzasındaki Karakurum'u kendilerine başkent yaptılar. Hakan'ın isteplerde yükselen başkentini güzelleştirmek için, Çin'deki, Rusya'daki uzak yurtlarından yakalanıp tutsak edilen usta işçiler getirildi; ama, daha şehrin yapılması bitmeden, Moğolların Çin sınırındaki başarıları bütün bu girişimleri gereksiz kıldı.

Kubilay Han (saltanatı: 1260-1295) zamanında Moğollar Yangtze havzası ile güney Kıyı şeridi de içinde olmak üzere bütün Çin toplumunu egemenlikleri altına aldılar. Uzak Doğu yarı-kıtasının çekimi, Moğol başkentinde de hemen kendini duyurdu. 1264'te Kubilay Pekin'i yeniden kurmaya girişti —daha önce Kuzey Çin'i fetheden Kin hanedanının başkent olarak seçtiği, Çin'in kuzeybatı köşesinde bir şehirdi burası— 1267'de başkentini Karakurum'dan Pekin'e taşıdı. Moğolların başkentlerini burada kurmaları, Çin İmparatorluğunun askeri fethinden daha kalıcı bir etki yarattı. Onyedinci yüzyılda Mançular Moğolların ayak izlerinden yürüyerek Çin'in tamamını fethettiklerinde, Çin evrensel devletini kurduklarında, imparatorluk başkentinin yerinin seçilmesinde tarih kendini tekrarladı. Mançular, Çin Setti-ötesi Çin'i fethetmeye girişmeden önce başkentleri Mukden'di; burada, Moğolların ilk başkentleri Karakurum'da yerleşmiş olduğundan daha köklü bir şekilde yerleşmişlerdi. Ama, Mançu önderleri Büyük Çin Setti'ni aşmadan önce de yarı Çinlileşmişlerdi; Mukden yalnızca Mançu hükümetinin değil, aynı zamanda Çin kültürünün de merkeziydi. Yalnız, Çin'in Mançu fatihleri de Moğol Kubilay'ın verdiği kararı verdiler. Mançuların çocuk kralı Şun Çih'in (saltanatı: 1644-1661) velileri onu İmparator yaparken Mançu hükümet merkezini de Pekin'e aktardılar. Böylece Mançuların "eğitim merkezi" olan Mukden geri plana düştü.

Çevreden merkeze doğru ilerleyişin bu örneklerine karşılık, bir metropol gücü tarafından kurulan evrensel devletlerin başkentleri de merkezi bir konumdan hareketle, politik bakımdan birleştirilmiş bir dünyanın sınırlarına doğru yürür. Bu eğilimin klasik örneği Hint evrensel devletinin tarihinde görülür; atalardan kalma yurtları merkezdeki Magadha olan hanedanlar tarafından kurulmuş ve yeniden kurulmuştu bu devletin başkentleri. Maurya ve Gupta hanedanları, eskiden Magadha'nın mahalli başkenti olan Pataliputra'da (sonradan adı Patna oldu) hükümet merkezlerini kurmuşlardı. Pataliputra Ganj ile Cumna'nın kavuştukları yerde olduğu için Ganj havzasının doğal yönetim merkeziydi; ama, bu yerin, pratik avantajlarına ve gelenekle prestijin, Pataliputra'nın önceliğini koruma yönünde işleyen büyük gücüne karşın, Hint tarihinin birbirine paralel giden bu iki bölümünde de hükümet merkezi kuzeye doğru kaydı, her iki durumda da kayma nedeni sınırların ötesinden gelen askeri-politik baskılardı.

Maurya İmparatorluğu zayıflayıp viranlaşan ülke İ. Ö. 200-183 aralarında Baktriyalı Yunan Prensi Demetrius tarafından zaptedilince, Demetrius eski Maurya başkentini kendisinin Hindukuş'un Orta Asya tarafındaki eski başkenti Baktriya'ya (Belh) bağlayan Büyük Kuzeybatı Yolu'nun daha ilerisindeki yeni bir yerde başkentini kurdu. Demetrius'un Yeni Taksila'sı, aynı adı taşıyan eski şehrin yakınlarındaydı; burası, Maurya İmparatorluğu kurulmazdan önce mahalli bir Hint devletinin başkenti olan eski Rawalpindi yakınlarında bir yerdi. Geçilmesi güç bir yollar kavşağının Hindistan tarafına hakim bir bölgesindeydi; buradan geçen yolcunun İndüs nehri, Haybey Geçici ve Hindukuş sıradağlarından oluşan engelleri ardarda geçmesi gerekiyordu. Ganj-Cumna havzasını İnci-Öküz havzasıyla birleştirerek "Hindukuş'u yok etmek" isteyen biri başken-

Levent Sahverdi Arşivi

tini doğal olarak bu yörede kurmalıydı. Ama, Grek savaşbeyi Demetrios'un fiziksel coğrafyaya meydan okumak yolundaki öncü ve cüretli girişimi kalıcı olamadı. Baktriya'daki Yunan Gücü Maurya İmparatorluğunu fetheder etmez, kardeş kavgaları yüzünden zayıf düştü ve Göçebeler hem Hindistan, hem de Hindukuş'un Orta Asya tarafındaki bölgelerini istilâ ettiler; ama iki yüzyıllık politik çalkantılar ve değişimlerden sonra Hıristiyanlık Çağının ilk ya da ikinci yüzyılında imparatorluk kuran Kuşhanlardan I. Kadphises, Grek imparatorluk kurucusu Demetrios'un ömürsüz başarısını tekrarladı, onu izleyenler de aynı işe devam ettiler; bu yeni kurulmuş politik birliğin hükümet merkezi, başlangıçta Demetrios'un seçtiği yerin pek uzağında değildi. Kuşhan İmparatorluğunun başkenti, İndüs'le Hayber Geçiti arasındaki Büyük Kuzey-Batı Yolu üstündeki Peşavar'da kuruldu.

Guptalar Maurya İmparatorluğunu yeniden kurunca, tarih bir kez daha kendini tekrarladı? Kendilerinden öncekiler gibi Guptalar da Hindistan'ı Pataliputra'dan yönettiler; ama Gupta İmparatorluğu yıkılıp İmparator Harşa tarafından geçici olarak restore edildiğinde (saltanatı, İ.S. 606-47), Hint evrensel devletinin bu son Hindu hükümdarı başkentini Pataliputra'da değil, Delhi'nin üzerinde, Yukarı Jumna'nın kıyısındaki Stranesvara'da kurdu; böylece, Hint tarihinin daha önceki bölümünde Avrasya steplerinden Gupta İmparatorluğuna akan Hun ve Gurjara Göçebe istilâcıların geçtiği Ganj havzasının kuzey-batı girişini korumuş oldu.

Samer-Akat evrensel devletinin başkenti, imparatorluk kurucusu Ur-Nammu (saltanatı: İ.Ö. 2113-2096) tarafından kurulan Ur şehri, merkezden dışa doğru kayışın bir başka örneğidir. Hükümet merkezi bir yüzyıldan fazla süre Ur'da kaldı, ama —Ur-Nammu'nun imparatorluğunun yıkılışından, Hamurabi (saltanatı: İ.Ö. 1792-1750) tarafından kısmi restorasyonundan sonra— Sümer-Akat Dünyasının o yönde genişlemesinin bir sonucu olarak kuzeybatıdaki Babil'e kaydı. Pekin gibi Babil de zayıflayan bir uygarlığın topraklarının kıyısına yaklaşan bir barbar mahalli devletinin başkenti olarak kurulmuştu. Farklı bir bağlamda[1], yeniden birleşmiş bir Çin'in imparatorluk hükümetinde Moğolların yerli mirasçıları olan Ming hanedanının askeri deneyler yüzünden Çin'in merkezindeki Nanking'den, Kin ve Moğolların kullandığı, barbar yönetimindeki Çin'in coğrafi bakımdan garip bir yerde bulunan Pekin şehrine başkenti taşıdıklarına işaret etmiştik.

Evrensel devletlerde başkentlerin izlediği ortak hareket kalıplarını gözden geçirdikten sonra, bu şehirlerin, imparatorluğu kuranların hükümet merkezi olmaları dışında oynadıkları öbür rolleri inceleyebiliriz. Bir başkentin en önemli karakteristikleri hükümet merkezi olarak oynadığı rolden doğar. Çünkü bu genel işlevi yerine getiren şehir kendi dünyasının bir mikrokoşmozu ve devlet hayatının bütün görünümlerinin merkezi odağı olur. Surları, bütün ulus ve sınıfları temsil eden, bütün dilleri konuşan, bütün dini ve felsefi inançlara bağlı kişileri içlerinde barındırır, kapıları ise, dünyanın bütün yönlerine doğru uzanan karayollarına açılır.

İnkalar imparatorluk başkenti Kuzko'nun mahallelerini imparatorluklarının Tahuantinsuyu denilen dört bölgesine göre ayırmışlardı. Bu ayrımı ilk İnka olan Manko Kapak yapmış, egemenliği altına aldığı vahşilerin şehirde, doğdukları yere göre iskân edilmelerini, doğudu doğanların doğuda, batıda doğanların batıda oturmalarını emretmişti. Böylece, şehrin ilk sakinleri şehir sınırları içindeki bir çemberde, yeni fethedilmiş bölgelerden gelenler de doğdukları eyaletlerin konumlarına uygun yerlerde oturuyorlardı. Kuraka'lar, (vasalların beyleri), başkente geldiklerinde oturmak için birbirlerine yakın evler yaptırtıyorlardı, ama kendi eyaletlerine yakın tarafa yerleşiyorlardı. Bir şefin eyaleti komşusununkinin sağındaysa, evini de sağ tarafta kurması gerekiyordu; soldaysa sol tarafta, arkadaysa arka tarafta ev yapıyordu. Bu düzenlemenin sonucu, çok sayıda ve çeşitli kabilelerin şehirdeki evlerine ve mahallelerine bakan bir kimsenin, bir aynaya ya da kozmografik bir plana bakar gibi, aynı anda bütün imparatorluğun yapısını görebilmesiydi. [2]

Kuzko, bu bilinçli plana göre kurulmuş olması bakımından belki de benzersiz bir şehirdi, ama bütün başkentler de, gerek kendi sakinleri, gerek surların dışarısında oturan insanlar, gerekse ülke sınırlarının dışında oturan ulusların gözünde, yönettiği dünyanın gözle görülür özüdür. Bu nedenle, istilâcı güçlerin birincil hedefi, barbar sürülerinin talan kaynağı, yabancı zorbaların meşruluk aracı olurlar. Yıkılmış imparatorlukları yeniden kuranlar, dağılmış imparatorlukları canlandıranlar, imparatorluk hükümetinin eski merkezinin kaybolmamış prestijinden yararlanırlar. Bir tahtı gaspeden biri, kurbanının eski başkentini elegeçirince, eyere tırmanıp orada sıkı oturma işini kolaylamış olur. Örneğin Pekin yerli Çin hanedanları tarafından değil, dışarıdan gelen barbar Khitan tarafından imparatorluk hükümeti merkezi seçilmişti, ama hem Khitan'ın yerine gelen Kin, hem de Kin'in yerine gelen Moğollar Çin halkının barbar bir efendinin komutlarını dinlemeye alışkın oldukları bir başkenti ellerinde bulundurmakla, Çin'de egemenlik sürdürmeyi kolaylaştırdılar. Çin tarihinin daha sonraki bir bölümünde de, barbar Mançuların imparatorluk şehrini barbarlardan değil de, Çin'in yerli hanedanlarından olan Ming hanedanından almaları, bu gasp olayını kolaylaştırmış olmalıdır.

Bir imparatorluk başkentinin prestiji, başında durduğu imparatorluğun çöküp yıkılmasından sonra da devam edebilir. Ortaçağın Batı Dünyasında Alman ulusunun "Roma İmparatorları", Roma yıkıntılarını ziyaret edip orada

Levent Şahverdi Arşivi

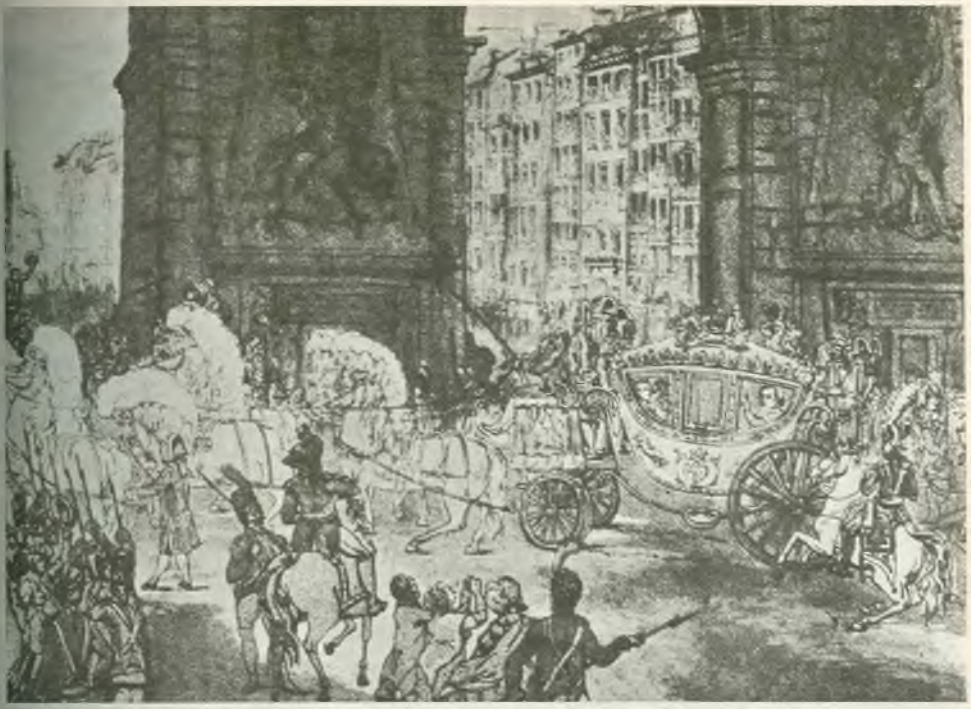
HIRİSTİYANLIĞIN ROMA İMPARATORLARI

241, 242, 243, Solda, aşağıda, Karloman'ın Roma'da taç giymesi şehrin saygınlığının tanınması demek oluyor, imparatorun varislerine taklit edilecek bir örnek bırakıyordu. Yukarıda: 1191'de VI. Henri yolda. Sağda, aşağıda: 1452'de III. Frederick'in Roma'da tacı alması bu törenin son gösterisi oldu.

Levent Sahverdi Arşivi

244 Fransız İmparatoru: Napoleon merkezi Fransa'da olan yeni bir imparatorlukla Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yerine geçmek istedi. Bin yıllık kurumu soyduktan başka, taç giyme geleneğini de tersine çevirerek Papa VII. Pius'u Paris'e sürdü, orada, 1804'de kendisine taç giydirtti.

Papa'nın elinden taç giymedikçe, erguvan renkli giyimlerini meşrulaştıracak kusursuz ünvana kavuşamıyorlardı. Güçleri Alplerin kuzeyindeki babadan kalma bölgelerden gelen Alman prensleri için bu İtalya seferi her zaman pahalı ve tehlikeli, üstelik bazan verimsiz ve onur kırıcı oluyordu. Ama gene de ölü Roma'nın gölgesinin prestiji o kadar büyüktü ki bu pervane-krallar bu uğurda Almanya'nın kanını ve canını bile feda edebiliyorlardı; gerçi Almanya'nın ortaçağ krallığı sonunda bu Romalılık kaprisi yüzünden battı, ama Napoleon'un daha sonraki deneyleri de, ortaçağın bu Batılı İmparatorlarının, eski imparatorluk şehrinin akıldışı kudretine kişisel saygı sunmamakla ne gibi güçlüklerle karşılaşabileceklerini gösterir. Napoleon'un yanılgısı, Kutsal Roma İmparatorluğu yerine geçecek bir İmparatorluğun tacını giymesine yardımcı olmak üzere Papa'yı Roma'dan Paris'e çağırtması oldu. Böylece, Roma'ya zorbalık ederek, patriğine saygısızlık yaparak, kendi politik gücünü saydıramadı, tersine, saygıdeğer kurbanının çaresizliğine herkeste duygudaşlık yarattı.

Bir evrensel devletin başkenti, her şeyden önce, yabancı kültürlerin ve dinlerin erime potasıdır; bu kültürlere ve dinlere bağlı insanlar şehrin gerek kozmopolit nüfusu, gerekse ulaştırma sisteminin düğüm noktası olarak rolü sayesinde bu kültürleri ve dinleri zenginleştirme ve yayma bakımından sunduğu eşsiz imkânlar yüzünden buralara gelirler. Evrensel devletlerin başkentleri bu işlevleri dolayısıyla gelecekle kalıcı bir bağ kurarlar, başlıca tarihi önemleri de burada yatar. Bu gerçeğin iki klasik örneği Roma ile Istanbul'dur. Her ikisi de kudretli birer imparatorluğun yönetim merkeziydi, ama ikisi de ölümsüzlüklerini bundan değil, ileri Hıristiyan dininin yayıldığı bir merkez olmakla kazandılar. Roma'nın politik gücü on altı yüzyıldır yok, ama şehir hâlâ, iki Resul, Petrus ile Pavlus'un neredeyse iki bin yıl önce Roma'da çalışmış ve ölmüş olmaları nedeniyle, dünya çapında bir etkiye sahip. Istanbul'a gelince, onun dini misyonu da daha doğduğu günden belliydi; çünkü Pet-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

rograd'ı nasıl Büyük Petro kurduysa, bu şehri de Konstantin, jeopolitik olduğu kadar mânevi bir amaçla kurmuştu. Putperest öncüsü Septimius Severus'un Bizantion'a öfkesi yüzünden yerle bir ettiği bir alanda yeni başkentini kuran ilk Hristiyan İmparator bu şehrin temelini atıyordu. Bugün hâlâ görülüyor ki, onu yeni başkentini bu yere kurmaya iten üstün nitelikli coğrafi konum kalıcı bir öneme sahip olmuştur. Şehrin kuruluşunu izleyen on altı yüzyıl boyunca İstanbul, sırasıyla Roma İmparatorluğunda, Doğu Roma İmparatorluğunda ve Osmanlı İmparatorluğunda imparatorluk başkenti olma politik önceliğini kazandı, kaybetti, iki kere de yeniden kazandı.

***

37 Kamu hizmetleri

Evrensel devletlerin kurumlarını gözden geçirirken şimdiye kadar bütün bu çeşit devletlerin özellikleri arasında olan imparatorluk kuruluşlarının örneklerini gördük, çünkü bir dil ya da ulaştırma sistemi ya da bir başkenti olmaksızın kurulup yaşayabilecek bir evrensel devleti düşünmek imkânsızdır. Buna karşılık, imparatorluğun kamu hizmetleri, değişik evrensel devletlerde, en ilkelinden en gelişkinine kadar çeşitli gelişme derecelerine göre farklılıklar gösteren bir kurumdur. Örneğin, Akamanış devletinde kamu hizmetleri her zaman ilkel bir düzeyde kaldı. En önemli temsilcileri, imparatorluk valilerinin karargâhlarında oturan, ama satraplardan bağımsız olup merkezi hükü-

BAŞKENTLER

245, 246 Başkentlerin önemi imparatorluk unutulup gittikten çok sonralara kadar süregiden bir durumdur. Roma'nın Yedi Tepesi unutulduktan sonra şehir Yedi Kilise'siyle hatırlanmıştı. Sağda: Onbeşinci yüzyıldan İstanbul resminde de Ayasofya'nın büyük kubbesi başka bütün binaları gölgede bırakıyor.

Levent Sahverdi Arşivi

mete doğrudan doğruya rapor veren imparatorluk kâtipleriydi. İkinci bir denetleme kademesi olarak, satraplar, "İmparatorun Gözü" denilen gezici müfettişler tarafından da gözlenirdi.[1] Bu yönetimsel denetimin birbirinden ayrı iplerini bir arada tutacak ve yönlendirecek bir merkezi otorite ihtiyacının yetkisi genişletildi, "hazaraptis", ya da "Chiliarch" denilen, imparatorluk kâtibi, ya da devlet nâzırı makamı yaratıldı, kalabalık bir yönetici ve yazıcı grubu da emrine verildi. Akamanışların kamu hizmetleri hiçbir zaman bu görece basit aşamanın ilerisine geçmedi, oysa Osmanlı İmparatorluğu kendi yönetim ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sadece etkili bir profesyonel korporasyon (lonca) olmakla kalmayıp aynı zamanda dini bir mezhebin dünyevi eşdeğeri olan bir kamu hizmeti kesimi yarattı.

Varolan bir evrensel devleti birdenbire bir darbeyle fetheden barbar bir imparatorluk kurucusu, genellikle devletin kamu hizmetlerini olduğu gibi kabul etmek durumunda kalır; örneğin, Yakın Doğu'daki eski Roma ve eski Sasani bölgelerini ele geçiren Emeviler bu toprakların yönetimini zaten orada bulunan Hıristiyan ve Zerdüştçü devlet memurlarına bıraktılar. Devlet kayıtlarında kullanılacak resmi dil olarak Arapça, Grekçe, Kıpti ve Pehlevi dillerinin yerine kondu, ama Araplar yönetimin kendisini devralmaya kalkışmadılar. Daha sonra, Abbasi rejiminde İslâmlaştırma süreci ile Halifeliğin her sınıf ve meslekten halkının büyük çoğunluğu Müslüman oldu, ama gene de, İslâmiyet'i kabul etmemiş Hıristiyan azınlık kalıntısı, sayısıyla orantısı olamayacak önemde bir işi kamu hizmetlerinde görmeye devam etti. Gerçi, bu durumda olduğu gibi, bazan koşullar genel hareket çizgilerini belirler, ama bazan da devleti ele geçiren barbar bir kurumu değiştirebilir ve kendi yerli geleneğinden gelen bazı değerli ögeleri ona katabilir. Çin'de Mançu İmparatorluğu'nun kurulması çok ani olmamıştı, onun için Mançularla yerli Çin yönetici kurumunun karşılıklı ilişkileri Araplarla uyrukları arasında olduğundan daha yumuşak bir şekilde uzlaştırılabildi.

Mançuların 1644'de duvarı aşarak Çin'i zaptetmelerinden yarım yüzyıl önce, eski klana dayalı feodal yöntemlerinin yerine, Büyük Seddin dışında durmadan kazandıkları eyalet ya da "sancak"ların Çin'den esinlenmiş bir yönetim sistemi geçmişti. Mançular bu yeni elde edilmiş bölgelerin yönetimi için Çinli bilgin-serfler kullanmaya başladılar. Ama, Osmanlı Padişahının enderun kullarını bir rüşeym halinde andıran bu kölelerden oluşma kamu hizmetleri hiçbir zaman tam olgunluğa erişemedi. İmparatorluğu kuranlar, çok geçmeden, Çinli kamu hizmetlilerini özgür insanlar olarak Mançu hizmetine almanın ve onlara yerli Çin rejiminde geleneksel olarak tanınan statüyü geri vermenin yararını ve hattâ zorunluğunu kavradılar. Bu belirleyici politika değişikliğine yol açan olay, güçlü Ming komutanı Li Yung-fang'ın Mançu tarafına geçmesiydi; Li, Mançular için öylesine güçlü bir müttefikti ki, ancak eşitlik tanıyarak onu kendilerinden olmaya ikna edebilirlerdi. Bu pazarlık, gelecekte de örnek olacak bir uygulama başlangıcı oldu ve 1631'e kadar, Çin'in geleneksel bürokratik yönetim sistemi Mançu İmparatorluğunda resmen benimsendi. Mançuların Büyük Sed içi Çin'i istilâ ve fethetmelerinin bitimine kadar, iki kuşaktır ağır ağır süregelen Çinlileşme süreci onları yeni uyruklarına hem alışılmış, hem de saygıdeğer görünen bir yönetim biçimine kavuşturdu. Zaten Çin'in yerli Bilginsoylu seçkinleri de Mançuları bu nedenle Çin'e davet etmişlerdi, çünkü bu kültürlü sınıflar bu sıralarda Ming hükümetini yıkmakta olan ve bir çeşit haydut rejimi kurma eğilimi gösteren isyancı soydaşlarının emrine girmektense, alacaklarına inanıyorlardı. Böylece Mançuların bilinçli Çinlileşme politikası, daha başlangıçtan bu imparatorluğu elde etmelerini de sağladı.

İmparatorluk kurucuları arasında Mançular, Emevi Arapları yanları-sıra getirdikleri yerli kültür ve kurumsal miras kıtlığı bakımından belki de birer istisnaydılar. Evrensel devletleri kuranların çoğu bu eyere daha iyi donanmış bir şekilde çıkıp oturmuş, bir imparatorluğu yönetmek gibi alışılmadık ve zorlu bir işle yüz yüze gelince, doğal olarak kendi imparatorluk-öncesi miraslarını mümkün olan ölçüde kulanmaya yönelmişlerdi. Örneğin, Rus ve Roma İmparatorluklarında, daha önceki çağlardan kalma bir aristokrasi imparatorluğu kuranlar tarafından genel bir yönetim yapısının malzemesi olarak kullanılmıştı. Gelgelelim, bu özdeş politikalara yol açan gerekçeler bir hayli farklıydı. Büyük Petro, eski tarzda yetişmiş Moskova soylularının, çok sayıda ihtiyaç duyduğu, çağdaş Batı üslubunda yetişmiş, kültürlü, etkili ve çalışkan yöneticiler haline gelmeye zorlamıştı; oysa Augustus, politik tecrübesi olan Roma senato düzenini, kendi yeni diktatörlük rejimi ile ihtiyatla düzenlenen bir ortaklığa soktu. Bunun nedeni onların uzmanlığına duyduğu ihtiyaçtan çok, eski yönetici sınıfın türedi Sezarlara karşı düşmanlığının yatıştırılması ve işbirliklerinin sağlanması gereğiydi.

Augustus ile Büyük Petro'nun karşısına çıkan bu çelişkili sorunlar bir imparatorluk halkının imparatorluk-öncesi aristokrasisiyle başa çıkmak zorunda kalan her evrensel devlet mimarının ister istemez karşılaştığı bir ikilemin birer ucudur. Aristokrasi yetenekli, tecrübeliyse, kendisine bir diktatör emrinde sevimsiz bir hizmetkârlık dışında açık kapı bırakmayan böyle bir talih değişikliğinden hoşnut kalmayacaktır. Çünkü bu durumda, kendi politik egemenliği zamanında geliştirdiği yöneticilik yeteneğini, bu sefer bir başkasının hizmetinde kullanmak zorunda kalacaktır. Öte yandan, aristokrasi yumuşak başlıysa, bu sefer de onun hizmetinden yararlanmak isteyen diktatör kullanmaya niyet ettiği âletin körlüğüne sinirlenecektir. Büyük Petro'nun Moskova soylularını Batı tarzında yöneticilere dönüştürme çabası iki kuşak boyunca sürdürüldükten sonra, Petro'nun imparatorluk hükümeti bundan hayır gelmez

Levent Şahverdi Arşivi

diye bu işi bıraktı. İ.S. 1762'de aileden soylu olanlara kamu hizmetlerinden şartlı bağışıklık verildi. Öte yandan, Petro' nun boyarlarını işe koşma isteğinin tersine, senatörlerini başından savmaya çalışan Augustus, onları Mısır yönetimine karıştırmamakla yetinmek zorundaydı. (Mısır'ı kendisi, şahsen fethetmişti ve bu eyaletin gelirleri o kadar büyük, öylesine etkili bir şekilde hükümetin denetimindeydi ki, hiçbir Roma imparatoru bunun başında bir Roma senatörü görmeye dayanamazdı). Ancak üç yüzyıl sonra, Augustus'un varisi Gallienus (saltanatı: 260-68) senatör sınıfını sistematik bir şekilde kamusal sorumluluk ve iktidar yerlerinden uzaklaştırmaya kalkışabildi; o zaman bile bu süreç ancak yarım yüzyılda tamamlanabildi.

İmparatorluk-öncesi aristokrasi, imparatorluğu kuranların kendi genel işlerini başarmak için getirdikleri başlıca yönetici sınıftır, ama tek değildir Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu, idare edilmez *conquistadore*'ları çekip çevirebilmek için orta sınıftan avukatların mesleki ustalıklarına başvurmak zorunda kalmıştı; Hindistan'daki Britanyalı imparatorluk kurucuları ise ancak İngiltere'den ithal edilen *novi homines* (yeni insanlar) ile yıkık dökük Mughal Racalığını profesyonel bir kamu hizmetiyle yeniden kurabildiler. Ancak, bu bakımdan, bütün imparatorluk kurucuları arasında en korkunç —sonradan, en ölümcül olduğu da meydana çıktı— şekilde donanmış olanı Şih Hwang-ti idi.

Ç'in (Ts'in) bu son kralı ve Çin evrensel devletinin ilk yöneticisine yenik düşen altı Rakip Devlet geleneksel feodal Çu rejimi altında yaşamaya devam ederken, Ç'in (Ts'in) devletinde feodalizm Şang Lordunun devrimci tahtına çıkmasından aşağı yukarı bir yüzyıl önce tamamlandı. Şang Lordu, yok ettiği aristokrasinin yerine profesyonel bir bürokrasiyi geçirdi. Bu radikal idari yeniden-örgütlenmenin sonucunda iktidarın krallık hükümeti elinde toplanması Ç'in (Ts'in) devletinin bundan sonra gitgide güçlenmesine yol açtı. Sonunda, Şih Hwang-ti Ç'in'in komşu devletlerini yıktı, İ.Ö. 230-221 arasında Çin evrensel devletini kurdu. Ne var ki, bu dramatik zaferin nedeni, aynı zamanda, ilk İmparator'un ölümünden sonra Ç'in (Ts'in) hanedanının talihinin gene dramatik bir şekilde ters dönmesinin de nedeni oldu. Devrimci düşünceli imparator, imparatorluğu kazanan kuvvetle imparatorluğu sürdürmeye kalkışmak gibi ölümcül bir yanlış yaptı, oysa bu aracın bu koşullara uygun olmadığı çok açıktı. Altı rakip devleti yenmek ve ilhak etmekle yetinmeyen Şih Hwang-Ti kral aileleriyle birlikte feodal aristokrasiyi de sürdü, onların yönetimini kendi Ç'in (Ts'in) Krallığı'ndan yabancı bürokratların eline verdi. Bu hareket, kurbanlarının kaldıramayacağı bir şeydi. Yüz yıl önce Ç'in (Ts'in)'de bile toplum, aristokrasinin Çin'in başka bölgelerine göre çok daha güçsüz olduğu görece, ilkel bir toplum olmasaydı, Şang Lordu'nun devrimci bürokratlaştırma politikası başarısızlığa uğrayabilirdi ama, bu çok daha ileri derecede uygar Çin devletlerinin halklarına bir fatihin ansızın bürokratik bir yönetimi zorla kabul ettirmesi bağımsızlıklarının elden gittiği en kesin biçimde vurguluyordu. Uyandırdığı geniş muhalefete karşın Şih Hwang-Ti radikal politikasında herhangi bir değişiklik yapmaya yanaşmadı. Bütün emniyet süpaplarını böyle sorumsuzca kapatınca da, ölümünden bir yıl sonra ortaya çıkan, isyancı halk önderi Han Liu P'ang tarafından kendi hanedanının yok edilmesiyle sonuçlanan patlamayı davet etmiş oldu.

Şih Hwang-ti uyruklarına yabancı bir bürokrasiyi tepeden inme bir biçimde kabul ettirme girişiminde hak ettiği bir yenilgiye uğradı, ama Augustus ile Han Liu P'ang, yaratılmasından kendi sorumlu oldukları yıkılmış, dağılmış bir dünyada sorunları çözmeyi başaracak yeni bir kamu hizmeti oluşturmakta dikkatli, devlet adamına yakışır bir politika izleyerek başarıyı hak ettiler. Helen burjuvası ile Çin köylüsünün kurduğu yönetim sistemleri belki de dünyanın görmüş olduğu en başarılı dünyevi kurumlardı; gene de, eleştirel bir gözlemci, bunların meziyetlerini de ömürleri kadar eşitsiç olduğunu görecektir. Augustus tarafından kurulduktan sonra yedinci yüzyılda paramparça olan Roma' nın imparatorluk yönetim sistemi kendisinden 150 yıl önce kurulan, hiç değilse bir süreklilik çizgisi göstererek 1911'e kadar devam eden Han sisteminin dengi değildi.

Roma İmparatorluğu'nun kamu hizmetlerinin kusuru eski cumhuriyetin senato aristokrasisi ile yeni imparatorluğun diktatörlüğünün, Augustus uzlaştırmasının maskelediği ama iyileştiremediği uyumsuzluğunu yansıtmasıydı. Roma imparatorluk kamu hizmetinde birbirinden kesinlikle ayrı iki hiyerarşi ve birbirini dışarıda bırakın iki kariyer vardı; bunlara göre senatörlüğün kamu hizmetlisi ile şövalye sınıfından kamu hizmetlileri apayrı yollardan ilerliyorlardı. Sorunu özündeki ayrılık, şimdi görmüş olduğumuz gibi, üçüncü yüzyılda, her zaman kamu yararına olacak bir uyum sağlanarak değil, senato düzeninin bütün yönetimsel sorumluluk gerektiren yerlerden uzaklaştırılması sonucunda giderildi. Ama senatörlerin böylece elenmesi şövalye rakiplerine imparatorluk kamu hizmetlerinin tekelini vermiş olmadı. Çünkü bu zamana kadar mahalli özerk hükümetler tamamen çürüdüğü için, imparatorluk kamu hizmetlerinin elindeki işler adamakıllı kabarmıştı; Diocletian, orduda olduğu gibi kamu hizmetlerinde de kadroları kalabalıklaştırmak zorunda kaldı. Diocletian-sonrası dönemde, sınıflar arasında ayrım gözetilmeksizin, gerekli eğitim düzeyine ulaşmış her Roma yurttaşının hizmete girmesi mümkün oldu. Bu noktada, Han imparatorluk kamu hizmetleriyle yapılacak bir karşılaştırma öğretici olur. Augustus Barışı döneminde kurulduktan tam üç yüzyıl sonra Roma İmparatorluğunda yeteneğe göre iş verilmeye başlanmıştı; oysa Han İmparatorluğunda, Han Liu P'ang kendisi, İ.Ö. 202'de düzeni yeniden kurduktan altı yıl sonra, İ.Ö. 196'da, bu geleneği kurmuştu. O yıl yayınlandığı bir fermanla bölgesel kamu

Levent Şahverdi Arşivi

PROFESYONEL YÖNETİM

247, 248, 249 Kadrolarını genel sınavlarla besleyen Çin kamu hizmetleri imparatorluk yönetim sistemleri içinde en uzun ömürlü, en etkili örnektir. Han, Ming, Mançu memurları 1700 yıl süreyle kamu hizmeti gördüler, sistem 2000 yıl sürdü.

yeni politik rejime uygulanabileceğini anlatmalarıydı.

Şih Hwang-ti geçmişin anısını çiğnemeye kalkışmıştı; ondan daha incelikle davranabilen Han hükümdarları bu geçmişi çarpıtmayı başardılar. Han hanedanı sırasında yaygınlık kazanan Konfuçyus öğretisi yorumu devrimin en kalıcı sonuçlarından biri oldu. Merkezi devlet ülküsü bilgin sınıfının, Konfuçyus okuluna bağlı olanların ülküsü haline yetkililerine kamu hizmeti adaylarını yeteneklerine göre seçmelerini ve merkezi hükümet memurları tarafından sınanmak üzere başkente göndermelerini bildirdi.

Han Liu P'ang'ın varislerinden Han Wuti (saltanatı: İ.Ö. 140-86) adaylardan beklenen yeteneğin Konfüçyüs yasasının klasik edebiyat üslubunu taklit etmek ve Konfüçyüs felsefesini günün Konfüçyüsçü okumuşlarını doyuracak biçimde yorumlamak olduğuna karar verince, Çin'in bu yeni kamu hizmetleri kesin biçimini almış oldu. Han İmparatorlarının usta yönetimleri altında, Chou Çağının eski feodal düzeninden Han Çağı'nın yeni bürokratik düzenine geçiş —Ç'in (Ts'in döneminin doğmadan ölen devrimci şiddeti dışında) öylesine yumuşak bir şekilde gerçekleştirildi ki, yavaş yavaş, eski adlar yeni anlam, eski öğretiler yeni yorumlar kazandı.

Han imparatorlarının çok önemli, o zamana kadar uzlaşmamış bir sınıfa, cün tzu'ya karşı güttükleri politika ile feodalizmin kaldırılması mümkün oldu. Aristokrasi, Şih Hwang-ti'nin devrimci tedbirleriyle helen hemen yok edilmiş, ama onların ülküleri ve politik görüşleri yeni bir sınıfa, merkezileşmiş imparatorluğun bilgin ve memurlarına geçmişti. Bu zamandan sonra cün tzu sınırlı sayıda klanların üyeliğiyle seçkinleşen babadan kalma bir aristokrasi olmaktan çıkarıldı. Devrim, eski aristokrasinin toprak ve klan temelini geri dönülmemecesine yıkmıştı. Eski aristokratik ailelerin çoğunu da içine alan cün tzu eğitimle, ve yalnız eğitimle halk kitlesinden ayrılan bir sınıf haline geldi... Eski terimlerin anlamı bile belirsizleşti. Cün tzu *eskiden bir lordun oğlu, soylu bir klanın üyesi demekti. Yeni rejimde, giderek, modern İngilizce'de "Gentleman" (centilmen) kelimesine yakın bir anlam kazandı; yani, kibar eğitim görmüş biri.*

Sonraki Han İmparatorları eğitim görmüş yeni sınıfı açıkça tuttular. Kendileri köylü kökenliydiler, tahta iddialarını destekleyecek tanrısal ya da kanlarının soyluluğuyla ilgili bir iz yoktu. Onun için de yeni imparatorların kendi iktidarlarının meşruluğunu kanıtlayacak yeni bir ilke bulmaları gerekiyordu. Kanlarının soylu olduğunu ya da tanrısallıklarını iddia edemezlerdi; Ç'in'in dayandığı kaba kuvvetin iki yanı keskin bir kılıç olduğu anlaşılmıştı. Han İmparatorlarının büyük başarısı, feodalizmi sonuna kadar savunan okulu, merkezileştirilmiş devletin hizmetine koşmak oldu... Üstün başarıları, feodal çağı kişisel olarak tanıyan bu yeni bilgin sınıfına, Konfuçyus öğretilerinin

Levent Şahverdi Arşivi

geldi. Bundan sonra, eski feodalizmi savunan sınıf, bilginler sınıfı, ayrılıkçı hareketlere her zaman karşı çıktı.(3)

İ.Ö. ikinci yüzyılda böylece ustalıkla Konfuçyus okulunun Han imparatorluk rejimine ortaklığa alınması, kurucunun kendi bakış açısından gerek entellektüel, gerekse politik farklılığının muazzamlığı bakımından, Konfuçyus'un kendisini de herhalde derin bir hayrete düşürürdü. Yarı barbar halkların ve kültürlerinin Çin evrensel devletinde bütünleşmesi, bunun ardından Ç'in döneminde bilginler geleneğinde meydana gelen şiddetli kopuş, Konfuçyus'un felsefesini birtakım garip batıl inançların erime potası haline getirmişti. Han rejiminin daha sonraki yüzyıllarında Konfuçyus okulu bu halk inançlarının çoğunu attı; o zaman da çağın başlıca aykırı felsefesi, Taoizm, halkın yaygın dini haline geldi. Ama sonradan edindiği kupkuru ve ukalaca biçiminde bile Konfuçyusçuluk Han imparatorluk bürokrasisi arasında ortak bir meslek ahlâkı yaratmayı başarabiliyordu. Han kamu hizmetlilerinin Romalı karşılıklarında bu ortak geleneksel ahlâk bağı eksikti; evrensel devletlerinin çöküşünü izleyen fetret dönemleri sırasında bu iki resmi kuruluşun üyelerinin talihleri arasındaki farklılıkta şüphesiz bu da bir rol oynamıştı.

Han ve Roma imparatorlukları muhteşem kamu hizmetlerini kendi toplumsal ve kültürel miraslarından çıkarırken, Rusya'da Büyük Petro ve onun varisleri, Moskova soylularının bir işe yaramayacağı anlaşıldıktan sonra İmparatorluklarını Batılılaştırmak üzere bir yönetim aygıtı kurmaya giriştiklerinde, önce Batı kurumlarını kopya ettiler ve hattâ Batı'dan gelme personel bile kullandılar. Petro'nun çağdaş bir Batı modeline göre kurduğu kabine sekreterliği makamı, Batılılaşan Moskova otokratına, Akamenya imparatorunun Hazarapatis'den ve Roma imparatorunun *praetoria prefekt*'inden sağladığı hizmeti sağladı. Petro'nun 1711'de kurduğu ve geniş yetkilerle donattığı senato ile 1717-18'de kurulan yönetim kolejleri de Batı hükümetlerinin çağdaş örgütlenme biçimlerinden esinleniyordu. Bu kolejlerin çoğu Rus başkanlar ve yabancı başkan yardımcılarıyla işe başlayarak Ruslara Batı'nın yeni yönetim yöntemlerini öğrettiler. İsveçli savaş tutsakları burada öğretmenliğe zorlandı, Rusyalı çıraklar da Prusya eğitimi görmek üzere Konigsberg'e gönderildi. 1722'de, hem kolejler, hem de senato üzerinde "kralın gözü" olmak üzere yeni bir makam kuruldu.

İmparatorluk kamu hizmetlerinin bilinçli olarak yabancı bir modele göre kurulduğu durumlarda personel yetiştirmek için özel düzenlemelerin gereği tabii son derece açıktır. Öte yandan, imparatorluk kamu hizmetlerinin sağlanması gereken bütün çeşit çeşit konumlarda bu ihtiyaç belli derecelerde kendini duyurur. Çünkü hem bir evrensel devletin yapısı böyle bir ihtiyacı doğurur, hem de evrensel devletin içinde doğduğu olağan koşular böyle bir kurumu gerektirir. Bu tipte genel bir politik birlik, sıkıntılar döne-

Levent Şahverdi Arşivi

GÖREVLİLER
250-255 Osmanlı İmparatorluğu'nun altı memuru: Hepsi de çocukken köleleştirilmiş, özel okullarda devlet yönetimi için yetiştirilmiş eski Hıristiyanlar'dır. (Onyedinci yüzyıldan bir İngiliz kitabından gravürler.)

mini en yüksek noktaya vardıran mahalli devletler kavgasının içinden, biraz ani bir şekilde doğar. Bu anakronik devletlerin sorunları, deneyleri, kurumları, sonunda yerlerini alan devletin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verebilecek nitelikte değildir. Yeni yaratılmış bir evrensel devlet hemen hemen her zaman ihtiyaçlarının çoğunu kendisi karşılamak zorunda kalır, hem de karşılamakta acele etmelidir çünkü ana görevi, çözülmenin eşiğine gelmiş çökkün bir toplumun sorunlarına bir an önce çözüm getirmektir. Deneylerle öğrenme lüksüne kendini bırakmaz çünkü vakti yoktur, yeni hükümet tipinde iş görecek yeni yönetici tipini bir yolunu bulup eğiterek buhranı sona erdirmelidir.

İnka, Pers, Osmanlı ve Roma İmparatorluklarında hükümdarın kişisel sarayının hizmetkârları hem imparatorluk hükümeti çarkının tornavidası, hem de makinayı 7şletmesi beklenen yöneticilerin yetiştirildiği okuldu. İlk üç örnekte, eğitim sistemi imparatorluk sarayının içinde kurulmuştu, soylu ve ileri gelenlerin ailelerinden alınan gençler de yönetim sanatında eğitim görüyorlardı. Osmanlı örneğinde II. Fatih Sultan Mehmet (saltanatı: 1451 - 1481) ilk sistemi genişleterek Hıristiyan köleleri de yönetim kadrosuna aldı. Bunların arasında, Padişah'ın Ortodoks Hıristiyan uyruklarından devşirilen "pençik oğlanları"nın yanı sıra savaş tutsakları, dönmeler de vardı. Bunlar bir köle sınıfı olarak Osmanlı imparatorluğu yönetim hizmetinin kadrolarını doldurucaklardı. Bu seçkin kapıkulları bir yüzyıl boyunca hiç bozulmadılar; onaltıncı yüzyılın sonunda, İmparatorluğun özgür Müslüman uyrukları da hizmetin askeri dalına girmeyi başardıktan sonra bile, devşirmeleri "şartlandırmak" için yaratılan eğitim kurumları ondokuzuncu yüzyıla kadar devletin sivil görevlerine personel yetiştirme tekelini sürdürdüler. Ondokuzuncu yüzyılda, yönetimi Batılılaştırma yolunda ilk resmi girişim başlatıldı.

Osmanlı padişahları kişisel kapıkullarını bilinçli olarak genişletip büyüyen imparatorluğun hükümetinin aracı haline getirirken, Osmanlı imparatorluk halkı olan özgür Osmanlıları da yönetimden uzaklaştırdılar. Romalılar Roma cumhuriyet rejiminin iflâsının yarattığı yönetim buhranında Caesar'ın saray hizmetkârlarını benzeri bir yolda kullanmak durumunda kalınca, dünya hükümeti görevinde imparatorluğun özgür yurttaşlarının rolünü önce sınırlamaya, sonra da azaltmaya gittiler.

Augustus, *Princeps* hizmetindeki en şerefli, en ağır sorumluluk isteyen görevleri senato düzeninin üyelerine ayırmıştı; bundan başka, "diyarki" adını koyduğu sisteminde, bazı eyaletlerin yönetiminin tekelini de senatoya bırakmıştı. İmparatorluğun hiçbir özgür yurttaşı önemli imparatorluk eyaletlerinin yöneticiliğine ya da lejyonların komutanlığına atanamıyordu; daha sonraları, senato üyelerinin bu yüksek görevlere atanması önlenince, onların yerini şövalye sınıfı doldurdu. *Princeps*'in ilk günlerinde özgür yurttaşları Roma İmparatorluğundaki müstahkem mevki-

Levent Şahverdi Arşivi

leri merkezi hükümetti ve burada, Sezar'ın sarayındaki beş idari makam —*ab epistulis, a rationibus, a libellis a cognitionibus* ve *a studiis*— sonradan imparatorluğun bakanlıkları haline gelmişti. Claudius'un, Neron'un azatlı bakanlarının olağanüstü iktidara sahip olmasının yol açtığı skandal, Flavius ve onu izleyen imparatorlar zamanında bu kilit görevlerin birbiri ardısıra azatlıların ellerinden şövalye sınıfı üyelerine geçmesiyle sonuçlandı. Şövalyeler de iş yeteneği bakımından İmparator kölelerinin dengiydiler ve bunlar, öteki özgür-doğmuş Roma yurttaşlarını gücendirmeksizin merkezi yönetimde kullanılabilirlerdi.

Böylece *Princeps* zamanında Roma kamu hizmetleri tarihinde şövalyeler her aşağı düzeyde kölelere, hem de senato aristokrasisine karşı önem kazandılar. Şövalyeler resmi görevlerini etkili ve dürüst bir biçimde yerine getirmekle rakiplerine karşı bu zaferi kazandılar; cumhuriyet rejiminin son iki yüzyılı da ordu anlaşmalarını, ortakçı çiftçiliği ve tefeciliği kullanarak vahşi yöntemlerle servet ve iktidar kazanmış bir sınıfın böylece kendini bağışlatma Kumpanyası, sonra da Britanya Kraliyet hizmetinde dört beş kuşak boyunca sicilleri Roma'nın şövalye kamu görevlilerininkiyle karşılaştırılabilecek şekilde hizmet gören Britanyalı Hindistan kamu hizmetlileri de, Roma'daki benzerleri kadar umut vermekten uzak bir insan malzemesinden türemişlerdi.

Britanya Hindistan kamu hizmetlilerinin ataları da ticaretle ilgiliydiler. Amacı ticari kazanç sağlamak olan özel bir ticaret örgütünün memurları olarak ortaya çıkmışlardı, yurtlarından uzak, elverişsiz bir iklimde böyle bir işe girmeyi kabul etmelerinin başlıca nedenlerinden biri de bir kenarda kendileri adına para yapma imkânıydı. Maghal Racalığının yıkılması Doğu Hindistan Kumpanyasını birdenbire ticari bir şirketten Mughalların en büyük ve verimli varis devletinin hükümdarı haline getiriverdi. O zaman, Kumpanya'nın memurları böyle bir şekilde ellerine geçiveren siyasi iktidarı kullanarak yasa dışı büyük kârlar yapmaktan kendilerini alamadılar. Roma'nın şövalyelerinde olduğu gibi bu durumda da başlangıç herhangi bir umut veremeyecek kadar kötü görünüyordu; ama, her iki durumda da, saldırgan bir çete, şaşılacak kadar kısa bir süre içinde, amaçları kişisel kazanç olmayan ve muazzam bir siyasi iktidarı kötüye kullanmaksızın çekip çevirmeyi bir şeref meselesi sayan kamu hizmetlileri haline geldi. Hindistan'daki Britanyalı yöneticilerin bu şekilde anılmasının bir nedeni, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın memurlarını giriştikleri yeni siyasi görevlerde eğitme kararıydı. Böylece yaratılan eğitim sistemi, o sırada Britanya'nın kendi kamu hizmetlilerini yetiştiren sistemden daha da üstün oldu.

İmparatorlukların kamu görevlilerini devşirme kaynak ve yöntemleri üstüne incelememiz ne uygarlık-öncesi soyluların, ne de imparatorluk sarayı hizmetkârlarının bu iş için en iyi insani malzemeyi vermediğini gösteriyor. En fazla

PROFESYONEL BÜROKRASİ

256 Doğu Hindistan Şirketi'nin memuru, 1775. Britanya'nın Hindistan'daki egemenliği Şirket'in kâr amacıyla başlattığı ticari bir girişim olarak doğdu; sonradan Hindistan'ın yönetimi örnek bir orta-sınıf mesleği oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

umut vaad eden devşirme kaynağı, resmi olmayan bir işte sorumlu yönetici olarak çıraklık yapmış bir orta sınıf gibi görünüyor; özellikle günümüzde hükümet yönetimi inceldikçe bu gerçek daha belirgin bir biçim alıyor. Ulus-üstü olması bakımından tarihi evrensel devletlerin yönetim sistemlerine bir dereceye kadar benzetilebilecek bir çağdaş bürokratik sistem Avrupa Ekonomik Topluluğu'nunkidir. Burada, topluluğun yönetici personelini meslek sahibi orta sınıflardan kurma politikası azar azar uygulanıyor; nedeni, işi, ya da akademik uzmanlığı kendi ulusal hükümetlerine karşı bağımsızlıkla bağdaştırabilen insanların uluslararası bir birliğe sağladığı üstünlükler oluyor.[4] Bu kaynaktan gelen yöneticilerin, Topluluk üyesi ulusların kamu hizmetlerinden alıp getirilen memurlara gitgide tercih edilmesi resmi yönetim arenasının dışından devşirilenlerin üstünlüğünü göstermektedir; Roma İmparatorluğu'nun tarihinde de yeni şövalye sınıfı böylece aristokrasiyi, azatlıları gerileterek öne çıkmıştı.

Şimdi, evrensel devletlerin kurdukları imparatorluk kamu hizmetlerinden en fazla kimin yararlandığını araştırırsak, en büyük nimetleri bu imparatorlukların barbar-olmayan mirasçı-devletleri tarafından kazanıldığını görürüz. Amerika'daki İspanya İmparatorluğu'nun yerine geçen cumhuriyetler; Petro'nun Rus İmparatorluğu'nun yerine geçen Sovyetler Birliği; Britanya Hindistan Racalığının yerine geçen Hindistan ve Pakistan devletleri; Han İmparatorluğu'nun yerine geçen Yangtze havzasındaki ve Çin Dünyasının güney kıyı şeridindeki yerli varis-devletler. Kurulmaya çalışan bir varis-devlet, politik ya da kültürel düşmanlığı yüzünden, hükümet dengesini korumak için eski imparatorluk yönetiminin canlı yönetim tekniğini ve hattâ profesyonel personeli devralmamazlık etmez. Bunu yapmakla, vâris-devletler imparatorluğu kuranların yaptığı gibi varolan kurumları işe yarar hale getirme yolunu izlemiş olurlar.

Profesyonel kamu hizmetleri, bir yandan imparatorluğu yaratanların ve onların yerine geçenlerin ihtiyaçlarına cevap verirken, bir yandan da bir kültürü yaymak gibi daha önemli bir görevi yerine getiriyor olabilirler. İmparatorluk kuran bir güç tarafından imparatorluğun en uzak köşelerine gönderilen yöneticiler temsil ettikleri uygarlığın misyonerleridir; bazı evrensel devletlerin memurları bu işlevi kavramış ve bilinçli bir şekilde uygulamışlardır. İnka evrensel devletini kuranlar egemenliklerini And Uygarlığının ötesindeki ilkel halklara yayarken özgül bir uygarlaştırıcı görevle yükümlü olduklarını sanıyorlardı; "ileri" ya da "geri" uyruklar üzerinde bütün fetih ve yönetim mekanizmaları aslında asimilasyon amacını güdüyordu. Hindistan'daki Britanyalılar da aynı şekilde politik ve kültürel ögelerinin birbirinden ayrılamayacağı bir rolo oynadıklarının bilincindeydiler; daha önceki bir bölümde gördüğümüz gibi [5] politik egemenliğin aracı olan dil Hindistan'ın kamu hayatına öylesine yerleşmişti ki Hindistan'da da, Pakistan'da da hâlâ politik ve kültürel ilişki aracı olarak yaşamaktadır.Batı Toplumunun —evrensel bir devlet olarak değil, birbirine rakip bir mahalli ulusal devletler grubu olarak— Afrika'da ve başka yerlerde bir dizi koloni imparatorlukları kurmak üzere işe giriştiği oldukça değişik koşullarda da, "uygarlık" misyoneri olmanın bilinci politikacıların ve koloni yöneticilerinin zihninde herhangi bir dünyevi politik amaçla aynı düzeyde yer alıyordu; Batı Toplumunun denizaşırı imparatorluklarında yaşayan yerliler üzerindeki etkisinin bu yanı, bildiğimiz gibi, tamamen politik olan etkilerinden daha uzun zaman yaşamıştır.

Ama, imparatorluk kamu hizmetlerinden en fazla yararlananlar vâris-devletler, ya da dünyevi uygarlıklar değil, kiliseler olmuştur. Mısır'ın "Yeni İmparatorluğu" III. Thothmes'in Teb'deki Amon-Re başrahibinin yönetimi altında Bütün-Mısır Kilisesi'ni kurmasını sağlamıştı; Sasani İmparatorluğu Zerdüştçü din örgütünü, Roma İmparatorluğu Hıristiyan Kilisesini örgütlemişti. Ruhani piramit, tepeden tabana kadar, dünyevi modelin özelliklerini kopya ediyordu. Dorukta, Teb'in Amon-Re Başrahibi Tebli Firavun'un bir eşiydi; Zerdüştçü Mobad, Sasani Şehinşahının benzeriydi; Papa ise, Diocletian-sonrası Roma İmparatorlarının kopyasıydı. Ama dünyevi yönetim, kiliseler için, sırf örgütsel bir çerçeve sağlamaktan daha öteye varan hizmetlerde bulundu. Aynı zamanda dünya görüşlerini ve ahlâk anlayışlarını etkilediler, bazı durumlarda bu entelektüel ve ahlâki etkiler yalnız örnek ve taklit yoluyla değil, bir kişiliğin dünyevi âlemden ruhani âleme toplumsal tercümesi şeklinde iletiliyordu.

Batı'da Katolik Kilisesinin gelişmesinde hayati rol oynayan üç tarihi kişi Roma'nın dünyevi imparatorluk kamu hizmetlerinden devşirilmişti. Ambrosius (340-97), Gol'de pretoria prefekti olarak mesleğinin doruğuna varmış bir devlet memurunun oğluydu; geleceğin Ermiş Ambrosius'u da, iki Kuzey İtalya eyaleti olan Liguria ve Aemilia'nın genç, umut vaad eden valisi olarak babasının izinden giderken, 374'de, hayret ve öfke içinde, rahat resmi işinden alınıp halkın da baskısıyla Milano Piskoposluğuna atandı. Senatör Flavius Magnus Aurelius Cossiodorus (490-585) iş hayatını bir barbar savaş beyinin emrinde Roma İtalyasını yönetmek gibi nankör bir çalışmaya harcadı; dünyevi kamu hizmetinden emekliye ayrılınca resmi işinde edindiği geçmişe dönük edebi bilgicliği yaratıcı bir şekilde kullanmayı başarabildi. Güney İtalya'daki kır malikânesinde —Squillace yöresindeki Vivarium— üyeleri, Ermiş Benedict'in Monte Cassino'daki topluluğunu tarlalarda çalışmaya teşvik eden aynı Tanra aşkıyla klasikleri ve Kilise babalarını kopya etmek gibi eşit derecede yorucu zihni çalışmaya adayan bir manastır kurdu. Büyük Gregory'ye gelince (540-604), o da *Praefectus Urbi* (Şehir prefekti) olarak çalıştığı dünyevi kamu hizmetini terkettikten sonra Roma'daki babadan kalma sarayında Cassiodorus gibi bir manastır kurmak iste-

Levent Şahverdi Arşivi

257 Kamu hizmetlileri ile Tanrı hizmetkârları. Kendilerine örgütsel bir çerçeve arayan kiliseler imparatorluk kurumlarını bilinçli olarak taklit ederler. Burada, Ortaçağ Batı dünyasının dini ve dünyevi sınıfları karşılıklı hiyerarşiler halinde sıralanıyor: İmparator ve Papa, kral ve kardinal, kont ve başpiskopos, memur ve rahip.

miş, böylece, kendisi hiç ummaksızın ve istemeksizin, Papalığın üç büyük yapıcısından biri olmuştu. Bu üç büyük aydınlığın yanında daha ufak çapta ışıklar da görüyoruz. İki taşra soylusu olan Auvergne'li Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius (İ.S. 430-83) ve Kirene'li Synesius (370-415), kendi kırlık bölgeleri çağın genel felâketleri içinde kalınca, yaratıcılıkla ilgisi olmayan bir edebiyatçı özentisi hayatından vazgeçtiler. Her ikisi de, mahalli önderliğin yükünü, üzüntülerini ve tehlikelerini sırtlanarak bu kişisel meydan okumaya karşılık verdiler; her ikisi de, mahalli topluluğun başpapazı olarak zorlu görevlerini en iyi şekilde yerine getirebileceklerini gördüler.

Bu beş kişinin kökenleri de, tarihleri de çok değişik, ama aralarında ortak olan dört şey vardı. Belki Cassiodorus dışında hepsi için ruhani kariyer istenmeyen bir şeydi. Ambrosius başpapaz atanınca neye uğradığını şaşırmıştı, Synesius ile Sidonius ise, kendilerine herhalde tamamen uyumsuz gelen rollerini çok utangaç bir şekilde kabullendiler. Gregory nasıl sıradan bir keşiş olmakta çekingen davrandıysa, dekan, apokriser, Papa, ve hattâ kendi manastırının başrahibi olmakta da o kadar gönülsüzdü. Bu beş ruhani kariyerin ikinci ortak özelliği, bu eski ileri gelenlerin, istekleri olsun olmasın, yönetici olarak edindikleri ustalığı ve deneyleri Kilise hizmetinde kullanmak zorunda kalmalarıydı. Üçüncü olarak, bu yetilerini uygulamak için dünyevi hayatta bulamadıkları fırsatları Kilisede buldular. Son olarak da, manevi düzeydeki dehalarıyla kendi yönetimsel başarılarını da gölgede bıraktılar. Böylece, hizmet etmek üzere eğitim gördükleri evrensel devletin çöküşü bu Romalı kibarları dünyevi işler yapmaktan alıkoydu, ama onlar bu büyük meydan okumaya tepki olarak Hıristiyan Kilisesinin hizmetine girdiler ve bütün güçlerini yeni bir toplumsal düzenin yaratılmasına yardımcı olmaya adadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

38 Evrensel devletlerin geleceği olabilir mi?

Bu bölümün daha önceki kısımlarında geçmişteki evrensel devletlerin bazı kurumsal ve başka türlü özelliklerini ele aldık, bu çeşit politik birliklerden birçok örneklere eğildik. Başlıca örneği Rusya olan [1] bu imparatorluklardan birkaçı, bir uygarlığın, yani tek bir kültürel "dünya"nın bütün mahalli politik birliklerini tek bir rejim altında birleştirmek gibi sınırlı bir ihtirası gerçekleştirmek anlamında evrensel olmuşlardır; ama görmüş olduğumuz gibi imparatorlukların çoğu —örneğin Çin, Roma ve Doğu Roma İmparatorlukları— yalnız bu sınırlı anlamda evrensel olmakla birlikte, aynı zamanda egemenliklerinin gerçekten dünya çapında olduğunu iddia etmişler ve uyrukları da onların bu iddialarını haklı görmüştür.

Ne var ki, tarihi evrensel devletlerin hiçbiri kelimenin gerçek anlamında evrensel olmamıştır, halkın öznel duyguları ne olursa olsun. Her iki türden saydığımız evrensel devlet örnekleri arasında yalnız ikisi —Çin ve Rusya— bugün hâlâ yaşıyorlar. Bu ikisi arasında yalnız Çin kelimenin gerçek anlamıyla evrensel olduğunu iddia etmişti. Ama, Çin bile dünyanın şimdiki politik yapısı yüzünden geleneksel evrensellik iddiasından vazgeçmek zorunda kaldı. Çin, teknolojik düzeyde gerçekten dünya çapında, ama politik düzeyde sayıları gitgide artan resmen bağımsız toprak parçalarına bölünmüş bir toplumda yaşamaya da kendini alıştırmaya çalıştı. (İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bu gezegen üstündeki resmen bağımsız devletlerin sayısı iki kat arttı.) Daha politik terimlerle konuşmak gerekirse, şimdi Çin —Sovyetler Birliği'nin de yaptığı gibi— evrensellik iddiasını dolaylı bir biçime, Çin ve Rusya bölgesel İmparatorluklarının şimdiki yöneticilerinin öğretisine göre bütün dünya için tek doğru iman olan bir ideolojinin politik taşıyıcısı olma iddiasına dönüştürüyor.

Bu yeni Çin deneyi insana ilk bakışta, son beşbin yıllık tarihte nekadar büyük görünürse görünsün, evrensel devletin bir geleceği olmadığını düşündürebilir. Bu türden politik birliklerin talihlerindeki en büyük ters dönüşlerden biri, Roma İmparatorluğu'nun, beşinci yüzyılda, egemenlik alanının batı kesiminde, hiçbir zaman durdurulamayan çözülüşüydü. O zamandan beri Batı Hıristiyanlığı hiçbir zaman politik olarak yeniden birleşemedi. Son beşyüz yıl içinde dünyanın Batılılaştırılması birçok ayrı, rakip mahalli Batı devletinin eseri oldu. Bunların birbirleriyle rekabetleri Batı'nın yayılmasının ardında yatan başlıca itici güçlerden biridir; politik olarak bölünmüşlük de, Batılılaşma sürecinin kürenin politik manzarası üstüne kondurduğu çarpıcı özelliklerden biridir.

Batı Hıristiyanlığının Roma-sonrası politik parçalanışı şimdi bütün dünyanın politik eğilimi haline geldi, mahalli bağımsız devlet günümüzde en mutlu çağını yaşıyor. Sümer-Akat Dünyasında İ.Ö. üçüncü binyılın ilk yüzyıllarında, Helen Dünyasında İ. Ö. son binyılda bölgesel bir ölçekte genel karakteristik haline gelen uluslararası anarşi bugün bütün dünyaya egemen. Geçmiş çağların evrensel devletleri, İnsanlığın geleceği için geçerli midirler? Bu politik birlik türünün varkalan iki örneği sadece birer "müze eşyası" mı? Evrensel devletleri tarihin günü dolmuş antikaları arasında mı sayılmalı? İlk düşüncemiz, biraz daha düşünüldüğünde, bize olgunluktan uzak görünecek.

Türün varkalan iki örneğinden birinin Çin olduğunu hatırlayalım: İ. Ö.221'den beri durmadan genişleyen bir alanı ve nüfusu bir arada tutan ve daha 1839-1842'deki Afyon Savaşına kadar dünyanın yarısının politik olduğu kadar kültürel odağı da olan bir politik birlik. Çin'in geleneksel dünya görüşü, üç binyıldan fazla süredir Çin'in deneyleriyle sınandı, bu görüşün kilit kavramlarından biri de dinamik etkinlik olan Yang'la, edilgin bir durum olan Yin arasındaki diyalektik değişimdir. Yang ya da Yin aşırıya vardırıldığında, hemen karşıtına dönüşerek otomatik olarak Doğa'nın dengesini yeniden kurar; sonra, bu durum da Doğa'nın dayanamayacağı bir aşırı uca vardığında, gene eski duruma dönülür.

Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri, imparatorluğun bu alanındaki yıkıntılardan doğan uygarlık evrensel devletlerin karakteristiği olan Yin durumuyla keskin bir karşıtlık gösteren bir Yang-evresi içinde bulundu; Batı'nın Roma-sonrası Yang-etkinliği zamanla daha da belirginleşti. İlk ve en inatçı şekilde politik düzeyde kendini gösterdi; ilkin Roma İmparatorluğu'nun barbar varislerinin devletlerinde, sonra Batı'nın ortaçağ şehir-devletlerinde, yakın zamanda da, Batı Uygarlığının ilk kuruluş alanındaki eski şehir-devletlerini yutan ve Batı Toplumunun global yayılması sonucunda politik birliğin dünya çapında standart tipi olan modern Batılı ulusal devletler. Batı Hıristiyanlığının kilise birliği bile on altıncı yüzyılda bozuldu; on yedinci yüzyıldan bu yana, Hıristiyanlığın Batı ruhundaki etkisini kaybetmesiyle, Batı Hıristiyan Kiliselerinin kopuk parçaları hepsi ufaldılar. Batı Uygarlığının, Hıristiyanlık-sonrası dünya çapında yayılışı, Batı'nın birliksizlik ve kargaşalık mirasını dünyanın her köşesine taşıdı.

Çin geleneğinden yetişen bir kimse bütün bunları gözlemlediğinde, Yang'ın bu şimdiki kuvvetinin, yakın gelecekte Yang'ın aynı ölçüde vurgulu bir Yin'e dönüşeceği-

Levent Şahverdi Arşivi

nin belirtisi olduğunu söylerdi. Geleneksel biçimde düşünen Çinli bu tahmini *a priori* (olgulardan önce) yapardı, ama tahminini olgularla desteklemeyi de başarabilirdi. İlk politik yapıları çoğulcu olan uygarlıkların sonunda politik birlikler haline geldiklerini söylerdi. Şüphesiz yalnız Çin değil, Sümer-Akad, Helen ve And Dağları tarihlerinde de böyle olmuştu. Çinli gözlemcimiz ayrıca, dengelileşmeyi zorunlu kılan üç çağdaş olguya işaret ederdi. Bu üç olgu nükleer silâhların icadı, nüfus patlaması ve İnsanoğlu'nun yaşamak için bağımlı olduğu yerine yenisi konamaz doğal kaynakların tüketilmesi ve kirletilmesidir.

Dışımızdaki uzayın araştırılmasındaki ilk adımlar —bu adımlar fiziksel kozmozun görünür ölçüleriyle kıyaslandığında çok ufak kalsa da— geleceği şimdiden görebildiğimiz kadarıyla, kendi gezegenimizin kaynakları dışında bulacağımız bir başka kaynak yoktur. Cansız Doğa'nın güçlerinin dizginlenmesi, sınırlı maddi gelirini çarçur etme imkânını vermiştir. Tıbbın ilerlemesi sayesinde ölüm oranının düşmesi İnsanlığın sayıca artmasını önleyen eski insafsız engelleri ortadan kaldırmıştır. Mekanikleşmiş teknolojiyle mesafenin yok edilmesi İnsanlara global genosid uygulamak üzere nükleer silahları kullanma imkânını vermiştir. Bu üç olgu bir araya geldiklerinde, barışı koruyacak, kaynakları koruyacak ve halkı çocuk sayısını azaltmaya ikna edecek etkili bir dünya hükümetinin kurulmasını gerektiriyor.

Geleceğin gerçekten dünya çapındaki evrensel devleti son beş bin yıl içinde gelip geçen evrensellik iddiasındaki devletlerin birçok özelliklerine sahip olur. Onlar gibi bu da, kendini sürdürme dışında amaçların aracı olur. Ama, öncelikle aksine, bunun geçici olmaya mahkum olması gerekmez. Dışarıdan gelip onu yıkacak barbarlar ya da yabancı uygarlıklar olmayacaktır. Daha önceki evrensel devletlerin çökmelerinin başlıca nedeni olan iç çürüme de, genosidi önleme, nüfusu sınırlama ve kaynakları koruma ihtiyacının sürekliliği, ve sürekli tehlikesi yüzünden, önlenebilir. Böylece, insani işler alanında, Evrenin ritmi pekâlâ durdurulabilir. Şimdiki Yang-evresini izlemesi muhtemel olan Yin-durumu, Yang yeniden doğmasına izin vermeyebilir. Roma İmparatorluğu'nun çözülmesi ölçüsünde politik ve insani bir felâket bir daha olamaz gibi görünüyor; Gibbon'u ikna eden nedenlerden farklı nedenlerle olsa da.

Bu düşüncelerde bir doğru payı varsa, geçmiş evrensel devletlerin karakteristiklerini yakın bir dikkatle izlemeliyiz; çünkü, bu türden politik birlikler tarihinde, dengeli bir durumun ne olduğu görülebilir. İnsanoğlu, bu gezegen yaşanır durumda kaldığı sürece bu gezegende oturmak zorunda olduğuna göre, o dengenin nasıl doğduğunu da iyi bilmek gerekiyor. İnsanoğlu'nun muhtemel alınyazısını göstermeleri bakımından en önemli imparatorluklar, modern Batılı ulusların yakın geçmişte kurdukları koloni imparatorlukları ya da Büyük İskender gibi, tek bir uygarlığın toplumsal gövdesinden mahalli devletlerin kurdukları imparatorluklar

258 Modern Çin'de bir atletizm gösterisi.

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Helen Dünyasında Roma İmparatorluğu, Hindistan'da Maurya İmparatorluğu, ya da Çin'de Ç'in-Han İmparatorluğu gibi, bütün bir uygarlığa, bu uygarlığın bir dizi savaşlar ve ayaklanmalarla gittikçe ilerleyen bir maddi ve manevi yıkım aşamasına geldiği bir anda, politik birlik kazandıran imparatorluklardır. İnsanlığın yok olmasına alternatif olarak sürekli bir baskı rejimi altında yaşamak istemiyorsak, tarihteki evrensel devletlerin olumlu ve olumsuz yanlarını incelememiz yerinde olur.

Geleceğin evrensel devleti kelimenin gerçek anlamında dünya çapında olmak ama böyle olunca, bunun, geçmişteki gibi, tek bir uygarlığın yarattığı bir bilim olması gerekmez. Batılıların, kendi uygarlıklarının değer ve amaçlarının her zaman egemen olacağı yolunda bir yanlış inançları vardır. Tam tersine, gelecek dünya devleti herhalde çok sayıda yaşayan uygarlıkların bütün kültürel ögeleri sürekli olarak öne çıkacağı gönüllü bir politik birlik olarak başlayacaktır. Ne olursa olsun, birkaç uygarlık ya da kültürel gelenek tek bir politik eğilimle bir arada yaşamayı öğrenecektir. Böylece, tarihteki evrensel devletlerden öğrenebileceğimiz en yararlı derslerden biri, birbiriyle yarışan kültürlerin nasıl bir arada varolabileceği ve birbirlerini nasıl verimlileştireceğidir.

Bir uygarlığı politik bakımdan birleştiren evrensel devletlerin çoğu, aynı zamanda başka bir ya da birden fazla uygarlığın parçalarını, ayrıca, kendi toplumunun barbar hinterlandını içermiştir. Zaman geçtikçe, başlangıçta birbirinden ayrı olan uyruklar ortak bir insan ailesinin çocukları gibi dayanışma içinde yaşamayı öğrenmişler ve içinde yaşadıkları dünya devleti de politik olarak bu ailenin birliğini simgelemiştir. Kovuşturmaya uğrayan azınlıklar ve kültürel baskı gören uyruk halklar bu dayanışma duygusunu duyamazlar; evrensel devlet kurucularının bölgelerinde kültürel farklılığı tanımalarına ve hoşgörmelerine yol açan pratik sorun da budur. Evrensel devletleri gözden geçirirken dikkatimizi çeken bir hoşgörü örneği, dilsel farklılığa karşı gösterilen hoşgörü olmuştu.(2) Aynı şekilde, insanın dini artık özgür kişisel seçimle ilgili bir sorun olduğuna göre, politik birliğin geçmişte sık sık yapıldığı gibi tek bir dini ya da ideolojik ortodoksluğu empoze etmeye kalkışması çok gerici bir davranış olur. Akamenya İmparatorluğu'nun dini hoşgörü politikası burada umut vaad eden bir ilham kaynağı olabilir.

Evrensel devletlerin tekrar tekrar dikkatimizi çeken bir özelliği ilân ettikleri amaçlarıyla gerçekteki uygulamaları arasındaki uyumsuzluktur. İmparatorluk kuranlar genel olarak yalnız dünyevi denilebilecek amaçlar uğrunda çabalamış olabilirler, ama onların çabalarından asıl yararı sağlayan, özünde geçici ve değişken olan dünyevi hayat değil, İnsanoğlu'nun ebedi manevi hedefler arayışıdır. Dünya çapında bir ulaştırma sisteminin yaratılmasının dine ne kadar yararı olacağını daha önce görmüştük,(3) bir dünya devleti de, başlangıçta, yukarıda tespit ettiğimiz dünyevi meydan okumalara karşılık vermek üzere kurulacaktır, ama daha sonraki hayatının manevi amaçlara hizmet etmesine hiç şaşmamalıyız. Bu, normal bir şeydir, çünkü, insanlar kitle halindeyken daha çok pratik gerekçelerle hareket ederler, ama evrensel ölçüde bir politik birlik yaratma eyleminin kendisi bile, hayatın ancak bir bütün olarak kavrandığı zaman yaşanır olacağı yolundaki ahlaki doğruyu pekiştirmektedir. Geleceğin dünya devleti herhalde bu bakımdan tarihi öncülerinden radikal bir şekilde ayrılacaktır. Çözülmenin eşiğine gelmiş bir uygarlığın kara yazgılı dünyevi anıtı olacağı yerde, şimdiye kadar ileri dinlerde gördüğümüz manevi hareketin tohumlarını daha baştan içinde barındırabilir ve bunların serpilip büyümesini bilinçli ve istekli olarak teşvik edebilir.

Öyleyse, İnsanoğlu'nun yeryüzündeki hayatının geleceği için yapılabilecek yorumlardan bir tanesi budur. Geçmişteki evrensel devletlerin tarihleri kendi geleceğimiz için bazı genel postulalar koymamızı mümkün kıldığı gibi, bize bazı olumlu dersler de verebilir. Ama, bunlardan öğrenebileceğimiz en büyük ders belki de olumsuz bir derstir. İnsanlık bugün barış, özgürlük içinde birleşmiş bir dünya istiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM VII

EVRENSEL DİNLER

Yüksek dinlerin ortaya çıkışı bence insanlık tarihinde öyle önemli bir olaydır ki uygarlıkların çöküşü, ya da yükselişi ile doğmuşlardır denilemez. Bu bölümde bu dinlerin ölen uygarlıklar üzerine konan asalaklar olmadıkları gibi yeni uygarlıklara beşik olmadıklarını da göstermeye çalıştım. Bence yüksek dinler yepyeni, apayrı türden toplumlardır. Bunların birçoğu kendilerine beşik olan uygarlıkların sınırlayıcı kalıplarından kurtulma başarısını göstermişlerdir. Yalnız birkaçı yapıca katı, görüşçe dar davranarak bu amaçtan ayrılmışlardır. Dinler muhakkak ki tarihte büyük rol oynamışlardır. Yalnız, ben gene de "Din nedir?" diye soracağım. İnsanların öteden beri "din" dedikleri bir şey vardı. Ancak, inandıkları şey gerçek miydi, yoksa hayal mi? Gerçek olduğu kanısındayım. Bu kanımın kısmen ispat olunamaz bir inanç olduğunu bilmekle birlikte, ispat olunmuş beşeri duyguların ancak insanüstü bir gerçek olduğu kabul edilirse bizim için anlaşılabilir hale gelebileceğini de göstermeye çalıştım.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 59, 60

İNSANİ DUYGUDAŞLIK

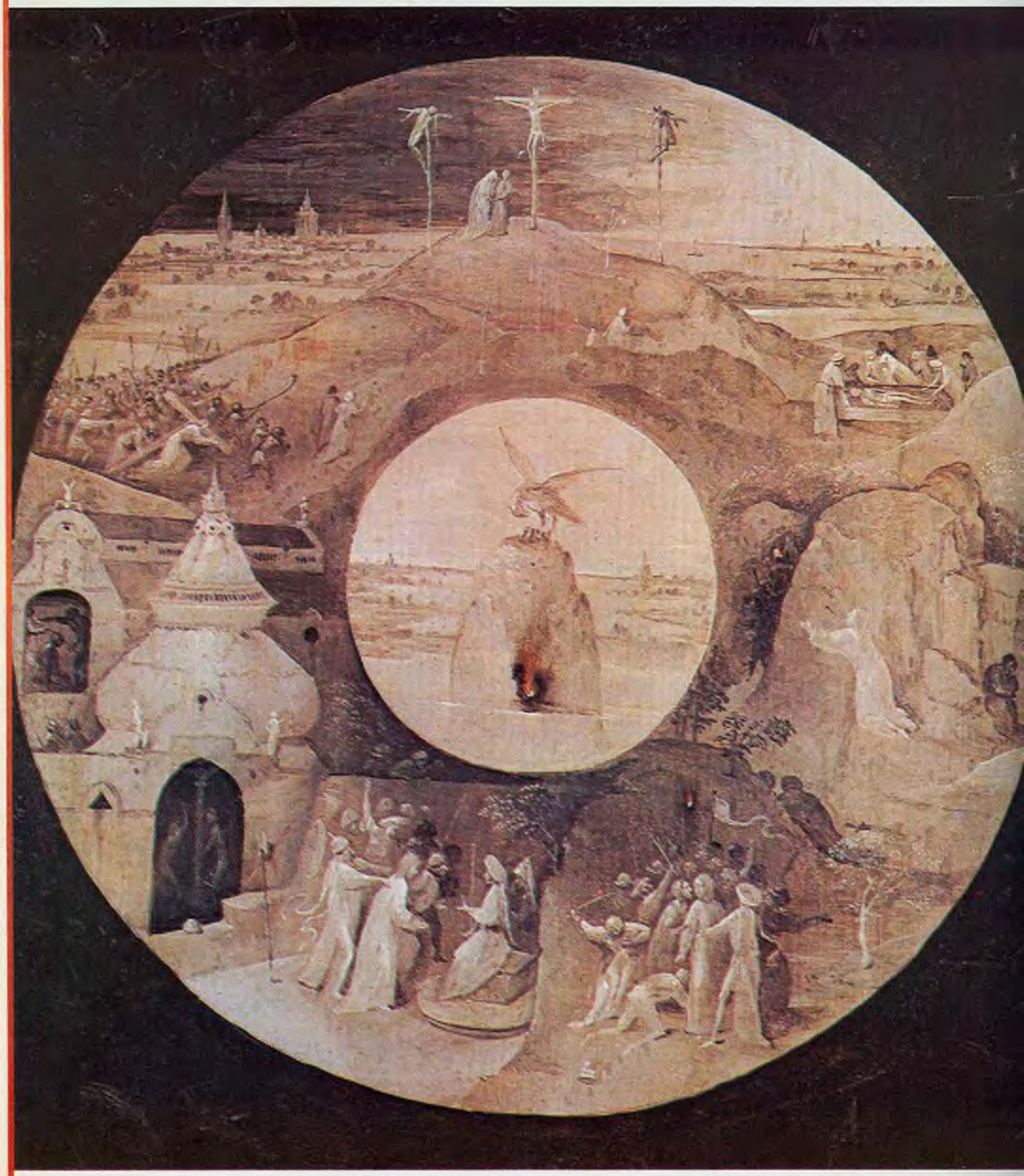
Tapınma ediminde dile gelen Tanrı sevgisi İnsan'a karşı duygudaşlığa ayrılmaz bir şekilde bağlıdır, çünkü "gözüyle gördüğü kardeşini sevmeyen, görmediği Tanrı'yı nasıl sevsin?" Hıristiyanlığın bu hayırseverlik çağırısının paraleli Yahudacılıkta da vardır —"Kardeşine, yoksula, muhtaç olana elini açacaksın"; İslâm'da —"Hayır yapanın kurtuluş yolunu kolaşlaştıracağız"; Budizm'de —"boşluğa sarılan ve duygudaşlığı ihmal eden en yüksek mertebeye erişemez." Bütün dinlerdeki bu fikir birliği insana heyecan veriyor. Hıristiyan inancı İnsan'ın komşusunu sevme görevini özellikle vurgulamıştır. Aziz Matta'ya göre İncil'de İsa, dünyayı merhametli olanların kazanacağını söylemiş, kurtuluşu kazandıracak merhamet edimlerini saymıştır. Onbeşinci yüzyıldan bir friz, açları doyurmak ve hastaları ziyaret etmek yolundaki teşvikleri örneklendiriyor. İsa'nın başka duygudaşlık ilkeleri de susuzlara su, evsizlere ev, çıplaklara giyecek vermek ve hapisanedekileri ziyaret etmekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Harp Akademileri
KÜTÜPHANESİ
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 63

KENDİNİ KURBAN ETMENİN TANRISAL BİÇİMİ

Kendini kurban etme ileri dinlerin gündelik dünyanın içinde, ardında ve ötesindeki nihai manevi gerçeklik olarak gösterdikleri duygudaş sevginin en yüksek ifadesidir. Aziz ya da bilge için kendini kurban etmek, benlik sevgisini yenerek aydınlığa erişme yolunda verilen son derece çetin mücadelenin bir parçası olabilir; Hıristiyan inancında İsa'nın kendini çarmıhta kurban etmesi verimli bir acı çekme yaşantısını benzeri olmayan bir kurtarıcılık edimine çevirir. Acı çekme ile kurtuluşun birleşimi Hıristiyan ikonografisinde, bu önbeşinci yüzyıl resminde de görülen pelikan kuşuyla simgeleştirilmiştir. Ortaçağın hayvan kitaplarına göre pelikan yavrularını seven bir kuştur; ama, yavrular anne ve babalarına başkaldırır, babaları da onları öldürür. Üç gün sonra, ölmüş çocuklarına karşı sınırsız bir sevgi duyan anne kuş onları kendi can damarının kanıyla besleyerek diriltir.

O zaman dedi ki Pelikan,
Kuşlarım ölünce, ben,
Kendi kanımla diriltirim onları.
İncil'de de yazıyor,
Aynısını yapmış Tanrı'mız,
Ölümden kalkmış, dirilmiş. (John Skelton)

Böylece Hıristiyanlığın Yaradılış, başkaldırma ve kurtuluş hikâyesinin özü bu dokunaklı efsaneye de konmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

39 Ur mu, krizalit mi?

Evrensel dinleri, kiliseleri incelemeye içinde doğdukları toplumsal ortamla ilişkilerini ele alarak başlayabiliriz. Bir evrensel dinin uygarlığın çöküşünü izleyen sıkıntılı dönemlerinde doğma eğilimi gösterdiğini, bir evrensel devletin siyasi çerçevesi içinde biçimlendiğini daha önce görmüştük. (1) Evrensel devletler üstüne incelememiz, bunlarla ilgili iki olguyu aydınlığa çıkardı: Birincisi, bir evrensel devlet uygarlığın çöküş ve yıkılışında geçici bir toparlanmanın dışında bir anlam taşıyamayacağına göre, bu kurumun uzunvadeli yararlarının başkalarının hesabına işlemesi doğaldır; ikincisi, bu kurumlar, yabancıların yararlanmasına yol açarak, bu dolaylı yoldan yaratıcı oldukları ölçüde, kendileri de bilmeden ve hattâ hiç istemedikleri halde, yaratıcı durumuna girerler. Onların öncelikli amacı yaratıcı olmak değil, sadece varkalmaktır. Ama, kaybettikleri hayatlarını, kendilerinden yararlananların hayatlarında yeniden bulmak, onları yazgılarıyla barıştırmaz; tersine, sinirlenir, öfkelenirler. Bu incelemenin daha önceki bölümünde gözden geçirdiklerimiz arasında evrensel devletlerden en çok yararlananların evrensel dinler olduğunu gördük; dolayısıyla, tarihin çöküntü aşamasına girmiş bir evrensel devletin yöneticilerinin kendi kucaklarında oturan ve kendilerine hiçbir yarar sağlamadan evrensel devletin bütün nimetlerinden faydalanan bir evrensel dini seyretmekten çok hoşlanmayacakları açıktır. Dolayısıyla kilise başlangıçta bir toplumsal ur gibi görünür. Çünkü kendilerini evrensel devlete adamış olanlar bu konumda ve böyle bir zihni durumda, devlet yıkılırken kilisenin güçlenmesi karşısında sinirlenmekle kalmaz, aynı zamanda bu kilisenin bir asalak olduğuna, ev sahibinden sağladığı yararın ev sahibinin hastalığına yol açtığına da inanırlar. Böyle bir teşhis sinir bozucu olduğu kadar çekicidir de, çünkü hem entelektüel, hem de ahlâki açıdan, sorumluluğu kendi üstüne almak yerine, huzursuzluğun nedenini dışarıdaki bir kimseye yüklemek her zaman için daha kolaydır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde, Celsus'un attığı okla (yazılış tarihi: 178) başlayan Hıristiyan Kilisesine karşı saldırılar, Batı'da, imparatorluğun can çekişme döneminde iyice alevlendi. İ.S. 416'da, sonuna kadar putperest Galyalı Roma hayranı Rutilius Namatianus, birtakım ıssız adaların Hıristiyan keşişler tarafından kolonize edilmesi manzarası karşısında bu düşmanca duygularını şöyle dile getirdi:

Deniz enginleşirken Capraia başını kaldırır. Bu ada kirlenmiştir: ışıktan kaçan adamlarla dolup taşmaktadır. Bunlar kendilerine "keşiş" derler. Yani insan kardeşlerinden uzak, yalnız başlarına yaşama kararlarını açıklayan bir ad... Sapık bir zihnin sersemce çılgınlığı! Hayatın kötülüklerinden o kadar korkuyorsunuz ki iyi tarafına da dayanamıyorsunuz. (2)

Capraia'daki keşişlere karşı Rutilius'un bu kişisel olmayan öfkesi, kısa bir süre sonra, şairin bir başka yurttaşı ve tanıdığının da gönlünü çelmiş başka bir adanın başına gelenlerle daha da keskin bir acı duygusuna dönüştü.

Pisa ile Korsika kıyıları arasında Gorgon yükseliyor şimdi, denizin ortasında bir adacık. Kaçıyorum kayalıklarından. yakın zamandaki bir kaybı hatırlatıyorlar. Bir yurttaş burada yaşayan bir ölüme gömülerek kayboldu. Yakınlarda, bir zamanlar bizden olan bir genç —hali vakti yerinde bir ailenin göz bebeği, servette, evlilikte atalarının dengi— cadıların ağına düşerek İnsanlığı ve dünyayı terketti. Aldandı, kendi kendini sürgüne yollayıp bu sefil yere sığındı. Zavallı budala, pisliği cennette verilen şölen sanıyor. Kendine işkence ediyor; oysa haksızlık ettiği tanrılar o kadar vahşi değil. Sorarım size, bu tarikat Circe'nin zehirlerinden daha beter değil mi? Circe, yalnız bedenleri hayvana çeviriyordu, oysa şimdi akıllar aynı akıbete uğruyor. (3)

Bu satırlarda, Roma İmparatorluğunun eriyen Batı bölgelerindeki hâlâ putperest bir aristokrasinin ruhu seziliyor; bu aristokrasi, Hıristiyan İmparator Theodosius zamanında putperestliğin yasaklanması ve putperestlerin Helen panteonunu bırakıp Hıristiyan olmasını, Roma'nın yıkılışının nedeni olarak görüyordu.

Batan Roma İmparatorluğu'yla yükselen Hıristiyan Kilisesi arasındaki bu kavga öylesine genel, derin bir sorun oldu ki yalnız doğrudan doğruya ilgili olan çağdaş insanların değil, çok sonraki zamanlarda yaşamış yazarların bile duygularını alt-üst etti. Gibbon "Barbarlığın, dinin zaferini anlattım" derken,(4) kitabının yetmişbir bölümünü beş kelimeyle özetlemiş olmaz, aynı zamanda Celsus'tan, Rutilius'tan yana olduğunu da ilân eder. Gibbon'a göre Helen tarihinin kültürel doruğu Antoninler Çağıdır, o zamanla kendi dönemi arasında onaltı yüzyıllık bir kültürel çukur vardır. Gibbon'un sesi, Hıristiyanlık Çağının onbeşinci yüzyılında Avrupa hümanist "dirilişi"nden beri güçlenen, o zamandan bu yana daha da açıkça ifade olunan, ancak günümüzde, daha sıkı ve daha algılayıcı bilimsel araştırmalar karşısında yok olmaya yüz tutan birtakım duyguların yankısıydı.(5) Roma İmparatorluğu üzerinde Hıristiyanlığın etkisi konusunda bütün bu çeşitten yorumların zayıflığı, Helen

Levent Şahverdi Arşivi

Uygarlığının kendi doruğuna vardığı ve aştığı tarihi yanlış bilmeleridir. İşin doğrusu, daha Hıristiyanlık ya da Hıristiyanlığın can çekişen Helen Dünyasında egemen olmak için sonradan rekabete girdiği ileri dinlerden herhangi biri ufukta belirmeden çok önce, Helen Uygarlığı kendi kendinde ölümcül yaralar açmıştı. Helenlerin mahalli yönetimdeki başarılarının ve Helenlerin mahalli sadakat erdemlerinin, bu zamana kadar, kendi yetkili ve yöneticileri tarafından kötü yönetildiği ve kötü kullanıldığı için değersizleştiği ve yıkılıp gittiği tartışması yapılmayacak bir olgudur. İ. Ö. beşinci yüzyılda, Helen Dünyasının en başta gelen toplumsal ihtiyacı politik birlik olunca, Helen kamu hayatının kendi özgü özellikleri Helen Uygarlığının şanı olacak yerde başına belâ oldu; Atina-Peloponez Savaşının patlak vermesiyle bu mahalli yurtseverlikler Helen Toplumunu çökertiktten sonra bile, Helen halkları daha dört korkunç yüzyıl boyunca tanrılaştırılmış mahalli devletlerinin mihraplarında kendi kendilerini kurban etme yolunda yürümeye devam ettiler. Putperestliklerini kendi istekleriyle görüp anladıkları için değil, hayatları dayanılmaz hale geldiği için bundan vazgeçtiler.

Augustus'un evrensel devletini kurduğu sıralarda, Roma senatosundaki aristokrasiden başka kimse mahalli yönetimi sürdürmeyi toplumsal huzursuzluktan kurtulmaya tercih edemezdi, Helen Dünyasında, savaşlardan kurtulmaktansa mahalli egemenliği sürdürmeyi tercih edecek tek bir kişi bulunamazdı. Helen toplumunun kendinde açtığı yaralar bu dünyayı saran toplumsal buhrana yol açmıştı, bunun sonucunda çekilen acılar da Augustus Barışının empoze edilmesine imkân veren devrimci görüş açısı değişikliğini yarattı. Helenizm'in ölümünden sonra ölüm nedenleriyle ilgili soruşturma açtığımızda, Helen tarihinin bu şekilde okunuşu doğruysa, Hıristiyanlık ve hikâyenin daha sonraki bölümünde Helen ruhlarının manevi fethi için onunla yarışan öteki ileri dinler için beraat kararı verilmelidir. Bu inançlar manevi bir boşluğu dolduruyor, kendileri onu yaratmıyorlardı; Çin uygarlığının tarihinde Mahayana'nın rolünü inceleyince de aynı yargıya varıyoruz.

Şu halde, ileri dinlerin geçmişte uygarlıkların ölüm nedeni oldukları söylenemezse de, bunun gene de teorik olarak mümkün olduğunu kabul edelim. Gerçi böyle bir iddiayı destekleyecek tarihi kanıtları bulamıyoruz, ama bu, böyle bir tragedyanın bundan sonra oynanmayacağını göstermez. Bu sorunun temeline inebilmek için, araştırmamızı, tarihi olguların makrokozmozundan bireysel insan yaşantısının mikrokozmozuna aktarmalıyız. Başlıca konumuz ileri dinlerin özünde onulmaz biçimde anti-sosyal olup olmadıkları. İnsan ilgisi ve enerjisi, dünyevi bir uygarlığın amaçladığı ideallerden, öbür dünyaya yönelik bir dinin amaçladığı ideallere doğru kayarak odaklaşırsa, uygarlığın temsil ettiği söylenen toplumsal değerlerin bundan zarar görmesi zorunlu mudur? Başka bir söyleyişle, manevi değerler ve toplumsal değerler birbirlerinin antitezi ve düşmanı mıdırlar? Bir uygarlığın, toplumsal bir başarı demek olan dokusu, bireysel ruhun kurtuluşu hayatın en yüce amacı kabul edildiğinde, bozulur mu? Yakın zamanlarda Roma tarihini yazan biri bu görüşü olumlamıştır:

Saf bir hoşnutluk yalnız inançlı Hıristiyanlara, en çok da keşişlere özgü bir şeydi. Keşişler, bir zamanlar putperest Stoacılığın öğrettiği, Seneca'nın yazılarının asıl ağırlığını meydana getiren ilkeleri uygulamaya koyuyorlardı. Bu insanlar dünyaya sırtlarını çevirmişlerdi, kendi ruhlarının kurtuluşu onlara yetiyordu. Oysa, bütün bu coşkularıyla dünya işlerine karışmış olsalar, belki de onu kurtaracak bir şeyler yapabilirlerdi.[6]

Ama, bu akıl yürütme, bireysel ruhla o ruhun kendini içinde bulduğu toplum arasındaki ilişkinin yanlış bir analizinden yola çıkıyor. İkisi arasındaki sözde antitez, hayali bir şeydir; çünkü birey kendi kişiliğini ancak başka kişiliklerle ilişkileri içinde dile getirip geliştirebilir; öte yandan, toplum da, bir bireyin bir başkasıyla ilişkiler ağının ortak zemininden başka bir şey değildir. Toplum olmasa varolamayacak bireylerin faaliyetlerinin dışında bir varoluşu yoktur. Ayrıca, bireyin başka insanlarla ilişkileriyle Tanrı ile ilişkileri arasında da önceden tespit olunmuş bir antitez yoktur.

(Augustine'e göre) Caesar'ın talepleriyle İsa'nın talepleri arasında son analizde bir uzlaşma olamayacağı açıktır. Dolayısıyla Sezar bağımsızlık iddiasından vazgeçip Hıristiyan ilkelerine boyun eğmeli, ya da adalet ve doğruyla dünyevi çatışmaya giren günah ve yanılgıyı bekleyen yazgıya hazır olmalıdır. Çünkü, ona göre, İsa, "Benim hükümdarlığım dünyada değil," dememiş, "Benim hükümdarlığım bu dünyada değil" demişti. Ne demek istediği, "Senin hükümdarlığın gelsin" duasında en iyi şekilde anlaşılır. Böylece, "ahlâklı insan"la, "ahlâksız toplum" arasındaki ikiciliği nihai olarak kabul etmek, sapmaların en kötüsüdür. İsa'nın vaadini inkâr etmek ve Hıristiyan umudunun temelini yıkmak demektir.

Öte yandan, bu vaadi geçerli olarak kabul etmek de, insan hayatının, çeşitli dünyevi sapmaların sonunda yenilebileceği şekilde yeniden bütünleştirilebileceği imkânını tanımaktır. Bu bütünleşme mümkündür, çünkü temeli, dünyeviliğin mallarının tersine, ortak, anlaşılabilir, bitip tükenmez, hiçbir şekilde kişinin elinden alınamaz ve tekelleştirilemez bir maldır; yani, Tanrı'nın kendisidir. Bu nedenle, bireye uygulandığında, onu polis'in (bölgesel, ırksal, ya da kültürel bir "birliğin") dar sınırları içerisinde hapsetmez, eşit derecede keyfi ve yapay olan alternatifler, örneğin "faal" ya da "akılcı" hayat, "toplum" ya da "düşünce" hayatı gibi, sapmalar içinde sapmalar arasında bir seçme

Levent Şahverdi Arşivi

259 Bir Müslüman münzevi bir Hint prensini kabul ediyor.

yapma zorunluğuyla karşı karşıya bırakmaz; tam tersine, ona bütün bunları içeren bir "hayat", bir "iyi niyet" hayatı sunar. Böylece bireysel hayatın sapmalarını ve ayrılıklarını önlerken, aynı zamanda toplum hayatını zora koşan sapmaları da önlemiş olur. Çünkü, bireysel yaşantıda bireysel iradeyle açıklanmayacak bir öge tanımadığı gibi, toplumun "hayatında" da birleşmeyle, bireylerin iyi saydıkları amaçlara erişmek için bilinçli olarak birleşmeleriyle açıklanamayan herhangi bir bilinemez niceliğin varlığını da kabul etmez.(7)

İnsan, Tanrı'yı ararken, toplumsal bir iş yapıyordur.

*(Hıristiyanlığın) öğütlediği şey "*adhaerere Deo*"dur, yani, doğruluk, güzellik, iyilik kaynağı olarak Tanrı'ya bağlanmak. Bu, bireyin yenileşmesi ve toplumun reformu için tek temel ilke, insan ilişkilerinde yeni deneylerin başlangıç noktasıdır ve dünyevi hayatın vaadlerini yerine getirmenin tek gerçek umudu da bunun kabulüne bağlıdır.*(8)

Tanrı Sevgisi bu dünyada İsa'nın İnsanoğlu'nu kurtarışı olarak eyleme geçtiyse, İnsanoğlu'nun, onu kendi görünüşünde yaratan Tanrı'ya daha fazla benzeme çabaları da, İsa'dan örnek almalı, İnsan insan kardeşleri uğruna kendini feda etmeyi öğrenmelidir. Tanrı'yı böyle, Hıristiyan inancıyla aramak ve izlemek, Tanrı'nın kendi yoludur, bir Hıristiyanın gözünde, Dünyada bir insan ruhunun kurtuluşu arayabileceği tek yoldur. Dolayısıyla, Tanrı'yı arayarak, izleyerek kendi ruhunu kurtarma çabasıyla komşusuna karşı ödevini yerine getirme çabası arasındaki antitez yanlıştır.
Tanrı Efendimizi bütün kalbinle ve ruhunla ve bütün aklınla seveceksin. İlk ve en büyük emir budur. İkincisi de buna benzer. Komşunu kendin gibi seveceksin. Bütün Yasa ve bütün Peygamberler bu iki emre bağlıdır.(9)

Bu iki faaliyet birbirinden ayrılamaz, çünkü "Gördüğü kardeşini sevmeyen, görmediği Tanrı'yı nasıl sevsin?" Tanrı'yı Tanrı'nın istediği şekilde severek kendini kurtarmaya çalışan Hıristiyan ruhu, Termopolai'de toplumu uğruna ölerek kişisel şerefini kurtaran Spartalı kadar toplumsal bir varlıktır; yalnız, Dünyadaki Hıristiyan ruhu, Sparta mikro-devletinden, ya da Roma Leviathan'ından daha farklı bir toplumda yaşamaktadır. Dünyevi bir birliğin değil, Tanrı ülkesinin bir yurttaşıdır, dolayısıyla da başta gelen ve en kapsamlı amacı kendisini herhangi bir dünyevi şehrin dehasıyla özdeşlemek değil, Tanrı'nın kendisiyle en yüksek komünyon ve en yüksek benzerlik derecesine erişmektir; İnsan kardeşleriyle ilişkileri, Tanrı ile ilişkilerinin sonuçları, onun gerekleridir; kardeşlerine karşı tavrındaki ölçüsü, Tanrı'nın İnsanoğlu'na karşı tavrının sezgisi olmalıdır; Tanrı'

Levent Şahverdi Arşivi

nın İnsanı sevmesi gibi onun da komşusunu sevmesinin yolu, Hıristiyan'ın kendisi için kazanmak istediği şeyi onun da kazanmasına yardımcı olmaktır; yani, Tanrı ile daha yakın bir komünyon içinde bulunmak ve Tanrı'ya daha çok benzemek.

Bu, bir ruhun kendisi ve dünyadaki Hıristiyan Kilisesi'nin üyesi başka ruhlar için kendini yükümlü saydığı amaçsa, şu halde Hıristiyanlığa göre Tanrı'nın iradesi herhangi bir dünyevi toplumda olduğundan çok daha ileri bir derecede Cennette ve Yeryüzünde yerine getirilmelidir. Gene açıktır ki, Dünyadaki Militan Kilise, dünyevi toplumlarda başarılmış ya da başarılabilecek toplumsal amaçları, yalnız bunları amaçlayan ve bunların ötesinde bir şey için çaba harcamayan dünyevi toplumlarda olduğundan çok daha başarılı bir şekilde yerine getirecektir. Başka bir söyleyişle, bu hayatta bireysel ruhların manevi ilerleyişi, kendi yanı-sıra, başka yollardan sağlanabilecek olanın çok ötesinde bir toplumsal ilerleme de getirecektir. Hayatın çelişik, ama son derece doğru ve önemli bir ilkesi, bir hedefe erişmenin en iyi yolunun, o hedefin kendisini değil, ondan daha ileri bir hedefi amaçlamak olmasıdır. Tevrat'da Süleyman'ın Seçmesi masalının ve İncil'de insanın hayatını kaybedip bulması sözünün anlamı budur.(10)

Ah, insanın uzandığı, kavradığını aşmalı,
Yoksa cennet neye yarar?(11)

İnsan'ın Tanrı'ya karşı ödevi kavramıyla komşusuna karşı ödevi kavramının arasındaki uyumun bu açıklamasını, Hıristiyanlığın terimleri içerisinde yaptık; ama aynı şey, Helen Dünyasını ele geçirmek için Hıristiyanlıkla yarışan Mithraizm, ya da Kybele ve İzis kültleri içerisinde, Hıristiyanlığın Helen Dünyasını ele geçirmesi gibi Çin Dünyasını ele geçiren Mahayana içerisinde de yapılabilirdi. İnsana benzemeyen ve kişisel olmayan bir nihai manevi gerçeklik inancı ve tapınması içerisinde de yapılabilirdi. Hıristiyanlık çerçevesi içinde bunun örneği Hıristiyanlık Çağının dördüncü yüzyılındaki geçişte görülür: bu dönemde, müminlerin kendilerini toplumsal devrelerinden büsbütün izole ettikleri münzevi Hıristiyan tapınma biçiminden, yalnızca kişisel bir kurtuluş amacıyla Hıristiyanca sevginin toplumsal gerekleri arasındaki aldatıcı ayrılığı kırmaya çalışan "coenobitic" (Kardeşçe yaşama) bir manastır hayatı biçimine geçildi.

Keşişlerin coşkularının yarattığı temel sorun hareketin ayrılıkçı ve bireyci özelliğinden doğuyordu. Keşiş yalnız kendi kurtuluşunu mu arıyordu? Yoksa hareketin toplumsal bir amacı da var mıydı? (dördüncü yüzyılda) Küçük Asya'da Kayserili Nasil'in örgütünün temel özelliği, toplumsal amaca asetik hareket içinde kesin öncelik vermekti ve bu denle başarısı yeni bir çığır açtı... Özel ve

260 Epik romansların kahramanı Lancelot günah çıkarmak için bir münzeviye gidiyor.

261 Wilhelm Tell 1465'te politikadan tefekkür hayatına çekilen bir İsviçre yurtseveri olan münzevi Flue'li Nicholas'ı ziyaret ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ETKİN SEVGİ

262 İnsanlığa karşı hayırseverlik çoğu dinlerde insanların Tanrı'ya, Tanrı'nın dünyaya sevgisini dile getirmenin dolambaçsız bir yolu olarak merkezi bir yer alır. Matta'nın İncil'inde, İsa'nın insani merhamet üstüne verdiği dersleri anlatan *Yedi Hayırseverlik Eseri*'nin bir parçası.

kişisel bir arayış olarak münzevilik-idealini yadsıdı, çünkü bu İncil'in söylediği insanın komşusuna sevgi ve hizmet yükümlülüğünü ortadan kaldırıyordu.(12)

Hıristiyanlığın toplumsal amacının böyle açıkça kabulü, münzevi hareketin daha egzantrik ve garip özelliklerini vurgulama eğilimi gösterdiği, temeldeki çarpıtılmamış ve gönülden tefekkür idealinden uzaklaştığı bir dönemde, çok önemliydi, ama, münzevinin kişisel kutsallık çabası bile Hıristiyan sevgisinin geçerli bir ifadesi olarak genellikle kabul ediliyor, çağdaş insanlar bundan kuvvet ve ilham alıyordu: "Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Mısır'daki çöl münzevilerine yığınla insan ziyarete gider, alışılmış bir formülle, "Bana bir şey söyle de yaşayayım, baba, derlerdi."(13) Ayrıca, bir münzevinin dünyevi bir buhrana müdahale etmek üzere dünyaya dönüşü, yalnızlık rejimi sırasında kazandığı prestijle orantılı ölçüde etkili oluyordu. 475/76'da Ermiş Daniel, Konstantinopolis'teki Ortodoks Patriği'nin elçilerinin isteği üzerine Boğaziçi'nde, Anaplus'taki sütunundan inmeye razı olmuş, Ortodoksluğu İmparator Basiliscus'un etkisinden kurtarmaya çalışmıştı. Bu kutsal adamın imparatorluk şehrindeki Havariler Kilisesi'ne indiği haberinden ödü kopan imparator kendi başkentini boşaltarak yedi kilometre ötedeki sarayına sığınmıştı. Ermiş, yirmidört yıldan beri o sütunun üzerinde yaşıyordu, hayatının sonuna kadar da orada kalmaya niyetliydi; böyle bir insanın halkın derdini duyarak inzivasından ayrılmayı kabul etmesi İmparator'un yönetim tarzının kötülüğüne ezici bir yargıydı. Ermiş Daniel yolda hastaları mucizelerle iyi ederek Konstantinopolis papazlarını, halkını topladı, dönek İmparator'u yazlık evinde basmaya gitti. Koruyucular kalabalığı içeriye bırakmayınca, Ermiş halkı, İncil'deki simge-

Levent Şahverdi Arşivi

sel hareketle, bekçilerin elbiselerinin tozunu silkmeye davet etti. Bu iş muazzam bir gümbürtüyle yerine getirilince nöbetçilerin çoğu İmparator'u bırakıp Ermiş'in ardına takıldılar. İmparator, çekip giden Ermiş'in arkasından ricacılar koşturup onu Hebdomon'a çağırdı; Konstantinopolis'e döndükten sonra gene boşuna onu sarayına davet etti. Sonunda İmparator kiliseye gidip Ermiş'in ayaklarına kapandı; herkesin önünde Ortodoks kalacağına yemin ederek tahtını kurtarabildi. Daniel ise, işini böylece bitirip, sütununda oturmaya döndü.

Bu hikâyenin, Hıristiyanlık Dünyasında münzevi bireyciliğe karşı manastırların toplumsal hayır anlayışının genel gelişmesinin yansıttığı temel doğru kişisel Tanrı sevgisinden toplumsal bir ödevi de çıkarabilen mütefekkir, ya da mistiğin, toplumsal amaçlarını "dünyada" gerçekleştirmeye çalışan, hayatını askeri, ya da siyasi düzeyde dünyevi bir işte geçiren insandan çok daha geniş bir çevreyle etkin bir ilişki içine girmesidir. Ama, bu doğru yalnız Hıristiyan dinine mi özgü; yoksa, mahalli dogmaların ilineksel biçimlerine bakmadan kendileriyle nihai manevi gerçeklik arasında bir uyum sağlamak isteyen bütün ileri dinlerin ortak bir özelliği mi? Örneğin, Budist *sangha*'sı, ya da manastır mezhebi, Batı Hıristiyanlığının geleneksel "hayır işleri" okulunda eğitim görmüş kimselerce, toplumsal ahlâka karşı kayıtsızlığı, ya da "bu dünya'nın işlerine etkin olarak katılmayışı nedeniyle uzun süredir eleştirilmiştir.

İnsanların dünya hayatından çekildiği, bir şey kazanmadığı, yiyeceklerini basit insanlardan dilendikleri, çocuk yapmadıkları böyle bir örgütün, toplumun sağlığına aykırı olduğu bazan ileri sürülür. Buna verilen çeşitli cevaplar vardır. Hayatın amacı nedir? Amaç bir Aydınlanma sağla-

Levent Şahverdi Arşivi

maksa, "topluluğun en ileri zekâlı üyelerinden bazılarının kapalı denebilecek bir hayat yaşayarak toplumsal faaliyetlere karışmamaları ve toplumsal bağlarla bağlı olmamaları topluluk için de olumlu toplumsal ve ahlâki bir kazançtır." Bu gibi insanlar tarihin şafağından bu yana dünyevi isteklerden arınmış bir inziva hayatının örneklerini vermiş, kendileri üzerindeki üstün denetimleri ve gelişmeleriyle, kralların danışmanları, halkın öğretmenleri, herkes için örnek olmuşlardır. (14)

Şüphesiz bütün bunlar Hıristiyanlık için olduğu kadar Budizm için de geçerli olabilir. Bu doğru, Budizm'in Mahayana okulunun Bodhisattva öğretisinde açıkça görülmüş, bütün sonuçlarıyla ele alınmıştı.

Bodhisattva, ayrıca, mantıki bir kavramdır. Onun müritleri, hayat tektir ve biz herkes için yaşıyoruz, diyorlar. Onun için kendine çalışmaktansa herkese çalışmak daha soyludur. İyi, kötü bütün davranışlar, başka insanlara zarar veya yarar getirir, bilerek yapılmış iyilikler de bütün yaşayan varlıkları aydınlanmaya götürür. Ama gerçekten büyük insan o kadar kendini unutur ki kendi hak ettiği ödülleri umursamaz, onu da herkese verir. Bodhisattva: "Bu Parivarta, ya da Parinamana öğretisi Budizm'in daha önceden anlattıklarına aykırıysa, o zaman suç o eski anlatılanlardadır. Çünkü Karma öğretisi soğuk, katı, güçtür; meziyetin aktarılması ise sevgi ile, sıcaklıkla, zevkle doludur." dedi. (15)

Bu öğreti, gerçek aydınlanmanın yalnızca bireysel çaba ve meziyetin ödülü olduğunu, başkalarının edindiği meziyet yoluyla sağlanan sallantılı kurtuluş fikrinin zayıf düşünceli ve tembel olanlara tehlikeli imkânlar vereceğini ileri sürmekte devam eden arılıktan yana eski kafalı Budistler için sürekli bir engeldi. Arılıkçıların, "hayır işleri"nin değerini ya da toplum içinde eylemi yadsımalarının Budist öğretiye uygun olduğunu itiraf etmemiz gerekir, çünkü buna göre "iş, kurtuluş yolunda olan insan için iyidir, ama kurtulduktan sonra bunların bir önemi kalmaz".(16) Ama, sevgi ve duygudaşlığın Budizm'e yeniden alınması, Budizm'in temel öğretisi olan kendini yok etme anlayışını bilinçli bir şekilde inkâr ettiği halde, Tanrı sevgisi ile İnsan sevgisinin karşıt değil, birbirini tamamlayan şeyler olduğunun anlaşılmasında tarihi bir dönüm noktası olan bir adımdı.

Kendini öbür dünyaya veren ermişin göreneksel eleştirisi, meşru hedefi olarak, toptan kayıtsızlığı salık veren filozofları seçer. Bunlara göre bu dünyadan çekilme işi, uzak kalınan süre içerisinde kazanılan derin görüşleri pratikte uygulamak üzere yeniden dünyaya dönüşle sonuçlanmamalıdır. Hinayanacı, Stoacı ve Epikurosçu bilge ideali, insanüstü ve tanrısal bir kendine-yeterlilik rolünü oynamak üzere İnsan'dan vazgeçmeyi gerektirir, böylece bu imkânsız durumdan çıkmak isteyen çömez insan-altı bir rolle kendini sınırlamak zorunda kalır. Bu felsefe İnsan'ı, Tanrı inayetinden esinlenen bir ermiş değil, bir tanrı yapmak ister; bu da, insan ruhunun taşıyamayacağı kadar ağır bir yük olduğu için, filozof bunu bir rol oynama düzeyinde bile başaramaz. Ancak Tanrı'nın kendisine verdiği, Tanrı'nın öbür yaratıklarına karşı sevgi ve acımayı atarak bu yükü hafifletir. Felsefenin en sinsi kötülüğü, İnsan'ın Tanrı idealini, insan bilge görünüşünde yeniden şekillendirmektir; ilkel korku Tanrısı yerine akılleştirilmiş bir kusursuzluk putundan başka vereceği bir şey yoktur, inanç güvenliği arayan ruhlara.

Şüphesiz ermiş olabilecek birçok insan filozofların toplum-dışı pratiklerinin tuzağına düşerek kendi dini idealllerine karşı günah işlemişlerdir. Kendini dünyadan mânen ayırmak, Tanrı'nın dünyaya karşı sevgisini paylaşmaktan ve bu dünyayı değiştirme çabasına katılmaktan daha kolay bir iştir; Helen Dünyasında ileri dinler geldikleri vakit felsefeyi, yerleşik geleneğiyle, saygınlığıyla hazır bulmuşlardı. Bu felsefe, tanrısal sevgi alevinin sönük yandığı ruhları fethetmek için bekliyordu. Ermiş olmaya kalkışanların çoğu, belki de çoğunluğu yarı yolda kaldı; ama bir ölçüye kadar Hıristiyan idealine uygun şekilde davranabilen azınlık, Roma, Helen Uygarlığını geçmişteki intihar niteliğinde hareketlerinin nihai sonuçlarından kurtarmayı başaramayınca, Hıristiyan toplumunun ayakta kalmasını sağlayabildi. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki ileri dinler, toplumsal birer ur olmak şöyle dursun, manevi olduğu kadar toplumsal hayatın da besini olmuşlardır.

Evrensel dinlerin sinsice uygarlıkları yok ettiği görüşünün karşıtı, bunların aslında kurtarıcı oldukları, daha doğrusu bireysel temsilcilerin değil de genel olarak türün kurtarıcıları olduğu görüşüdür. Bu açıdan bakıldığında, evrensel dinlerin varlık nedeni, bir uygarlığın çözülmesiyle öbürünün doğuşu arasında geçen tehlikeli ara dönemde değerli hayat tohumunu koruyarak türü canlı tutmalarıdır. Uygarlıkların, kendi başına bir amaç olarak mutlak bir değeri olduğu varsayılan bu yeniden üretilmelerinin tekrarlanan sürecinde, dinler yararlı ve belki zorunlu, ama ikincil ve geçici olaylardır. Tarihi verileri yüzeysel bir şekilde okuduğumuzda, bazı durumlarda biz de bu sonuca varabiliriz. Örneğin, açıktır ki, Hıristiyan Kilisesi, ölü Helen Toplumuyla aynı topraklarda doğan Batı Toplumu arasında bir bağlantı halkası olmuştur; Çin Dünyasında da, Hıristiyanlık Çağının ikinci ve üçüncü yüzyıllarının dönemecinde Han hanedanının çöküşünü izleyen fetret döneminde Mahayana dini buna benzer bir rol oynamıştı. Ama bütün bunların gözlemlenmesinden çıkacak zorunlu sonuç, bir kilisenin başlıca amacının yeni bir uygarlığın doğuşunda "krizalit" rolü oynaması gerektiği değildir. Tam tersine, dinin ya da dini inancın özünün ne olduğunu kendi kendimize sorduğumuz anda, bu gibi olayların ya da süreçlerin kronolojik raslansal birleşimlerinden varsayımsal çıkarsamalar yapmaktan

Levent Şahverdi Arşivi

vazgeçmek gerektiğini anlarız. Önemli olan, dini inancın inayete bağlı oluşudur. Din, bir köpek gibi, insana hizmet etmeye çağırılamaz.

Belli yer ve zamanlarda yaşayan dinler dini olmayan amaçlara hizmet etmeye çağırılmış, ya da itilmişlerdir. Ama, tarihlerindeki bu evreleri onların varlık nedeni saymak, gerçek misyonlarını yanlış anlamak, yanlış yorumlamak demektir. Böyle dünyevi amaçlara hizmet onların misyonu değil, misyondan sapmalarıdır. İleri dinler ne zaman böyle yan sokaklara saptılarsa, taraftarları arasında, dinin gerçek amacına sadık kalan ruhani düşünceli bir azınlık oldu.

Roma İmparatorluğunda Hıristiyan Kilisesi bir zaman gelince yalnız hoşgörüyle karşılanmakla kalmadı, devletin bir dairesi haline getirildi. O zaman, münzeviler çöllere çekildiler ve Donatistler, Nasturiler, Monofizitler, Monofizitlerin "Emperyalist" (Meliki) diye adlandırdıkları Kilise den sırayla ayrıldılar. Batı'da, diriltilen imparatorluk hükümeti Roma Papalığını ve onun yönetiminde olan Kilise örgütünü, "Meliki" Ortodoks Kilisesinin Doğu Roma İmparatorluğunda indirgendiği duruma getirmeye kalkışınca, Kilisenin özgürlüğüne yöneltilen bu dünyevi meydan okuma on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Papalık önderliğinde zafere ulaştırılan kudretli direniş hareketine yol açtı. Papalık ile İmparatorluk arasındaki çatışma ilkin böyle başladı. Papalık, Batı Roma İmparatorluğuna, Ortaçağ Batı Hıristiyan Toplumunun asıl yönetici kurumu olduğu iddiasını kabul ettirince, onun bu yarı politik iktidar kılığına bürünmesi önce Konsey Hareketine, sonra da Protestan Reformuna yol açtı. Luther'ci ve Anglikan Protestanlar yağmurdan kaçarken doluya tutuldular. Dosdoğru otokratik mahalli prenslerin pençesine düştüler; Kalvinistler ise, varkalabildikleri yerlerde, ancak Muhammed'in siyasi denetimi ele geçirme yoluna başvurarak mahalli hükümetlerin kölesi olmaktan kendilerini kurtarabildiler. İngiltere'de Kraliyet Anglikan Protestan Kilisesini kendine bağımlı duruma getirince, Yerleşik Kurumdan kopan Serbest Kiliseler İngiltere'de gerçek Kilise rolünü oynadılar. Kilisenin, Hıristiyan Dünyasının başka herhangi bir yerinde olduğundan çok daha uzun bir süreyle bağımsızlığından yoksun kılındığı Doğu Ortodoks Hıristiyanlığında bile, Bulgaristan'a Ortodoks Ruhani Kurumu'nun getirilmesi Bogomilizm olarak biçimlenen bir tepki yarattı. Modern çağda ise en azından bir büyük Doğu Ortodoks ülke vardı: Rusya. Burada da yerleşik Kilise kurumuna uymama eğilimi en azından İngilizce-konuşulan ülkelerdeki kadar yaygın olmuştur.

Bu çeşitten bağımsızlık iddiaları, Kilise'nin dini olmayan amaçlarda kullanılmasına boyun eğememe tavrı Hıristiyan Kilisesi tarihinde istisnai olaylar değildir. Kuralın istisnai olarak bozuluşuna karşı, kuralın haklı gösterilmesini temsil ederler. Onbirinci yüzyıldaki Hildebrand hareketi yeni bir din kurmuş olmadı. Eski Hıristiyan Kilisesinden kopuş değil, onun dirilişiydi bu. Protestanlık içindeki "Nonconformist" (yerleşik kuruma uymayan) hareket de geçici bir ışıltıdan ibaret değildi. Bugün İngiltere ile İskoçya'dan başka, yerleşik kilise kurumlarına sahip İngilizce-konuşan ülke yoktur. Birleşik Devletler de dahil olmak üzere bütün ötekilerde, bütün Protestan Kiliseleri, ayrıca Katolik Kilise devlet denetiminin dışındadır; Rusya'da da, 1917 Devriminden sonra, Kilise Kurumuna uymayan Rus dindarlarının nice mücadelelerle kazandığı özgürlük nimeti Doğu Ortodoks Kilisesine başına kakılırcasına bağışlandı. Dine düşman bu politik rejimin Kilise'yi yerleşik düzenin dışına çıkarması şüphesiz bir iyi niyet eseri değildi.

İleri dinlerin devletlere, ya da başka dünyevi kurumlara bağımlı kılınması ilkel çağlara dönüş demektir. O çağda, din, manevi, coğrafi alanı sınırlı bir uygarlık-öncesi toplumun, ya da erken uygarlığın toplam kültürünün asli bir parçasıydı. Ama, ileri dinler her zaman kendilerini dünyevi toplumsal, kültürel engellerden uzak tutmaya çalışacaklardır; çünkü bu, gerçek misyonlarını yerine getirebilmelerinin vazgeçilmez koşuludur. Bu misyon, insanların birbirleriyle toplumsal, ya da kültürel ilişkileriyle doğrudan doğruya ilintili değildir; ilgi alanı, her insan bireyiyle, ileri dinlerin yeni bir görümünü (vision) verdikleri insan-ötesi manevi varlık arasındaki ilişkidir.

40 Ayrı türden toplumlar mı?

Bu incelemede, ilkin uygarlıkların çözülmesiyle ilgili olarak evrensel kiliselerden söz etmiştik.[1] Hıristiyan Kilisesi, incelediğimiz bu türden kurumların ilk örneği olduğu için hıristiyanlığın "kilise" kelimesini tür için genel bir deyim olarak kullandık. Bu söz kullanışlıdır ama, yeterince uygun değildir. "Kilise" kelimesi birleşik bir ruhani hükümet demektir; oysa ileri dinlerin yalnız ikisinde kilise dediğimiz kurumlar toplumsal araçtırlar. Tantrik Mahayana ile hıristiyanlığın Roma Katolik kolu etkili bir şekilde birleştirici olan "kilise"lerde toplanmışlardır. Doğu Ortodoks, Batı Protestan Hıristiyan Kiliseleri ise, ortak bir ruhani hükümetin organları olmaksızın birbirleriyle komünyon içindedir, öteki ileri dinlerin ruhani örgütlenmesi ise —örneğin Hıristiyanlığın quaker çeşidi— bundan daha da gevşektir.

Bu incelemenin daha önceki altı bölümünde kiliseleri

Levent Şahverdi Arşivi

TOPLUMSAL AYİN

263 İmparator Marcus Aurelius kurban töreninde. En eski dinlerin toplumsal bir amacı vardı, toplumlarının yapısını, kimliğini pekiştirmek için insanların Tanrı ile ilişkilerini toplumsallaştırarak bireysel ruhaniliği en aza indirgiyorlardı.

uygarlıklar üstüne incelememiz içinde ele aldık, uygarlık türünden toplumların tarihleri içinde görülegelen olaylar olarak gözden geçirdik. Uygarlıkların, yakın zamanlarda tarih incelemesinin alışılmış alanları haline gelen politik birliklerin (yani, çeşitli türlerden devletler) yanında, görece daha "anlaşılabilir inceleme alanları" [2] olduğunu gördük. Bütün kurumlar kişilerarası ilişkiler takımlarıdır; bir ilişkiler takımı da, kendisi daha kapsamlı bir ilişki içinde olmaz da bütün öbür ilişkileri de içine alırsa, ancak o zaman anlaşılabilir. Anlaşılabilirlik böyle tanımlanınca, bir kavram olur, çünkü ancak Evren'in tamamı bütünüyle anlaşılabilir bir şeydir; ama, bizim insani düşüncemiz Evren konusunda bilgimizin kısmi olduğunu anlayacak kadar çok şey biliyor.

Bu incelemeni ł şimdiki bölümünde "kiliseler"i kendi başlarına ele almak istiyoruz; başlangıç kısmında da kiliselerle uygarlıkların ilişkileri konusunda iki olumsuz sonuca vardık. Bir kilisenin yükselişinin, bir uygarlığın geçici, ya da kesin çöküşüyle çok kez çağdaş olmasının bir tarihi olgu olmakla birlikte, uygarlıkların çözülüş nedeninin kiliseler olmadığını gördük. İkinci olarak da, bazı durumlarda, kilisenin, çökmüş ve yıkılmış bir uygarlığa akraba yeni bir uygarlığın doğumunda bir krizalit görevi görmekle birlikte, toplumların uygarlık dediğimiz türüne yapılmış bu tarihi hizmetin kiliselerin varlık nedeni olmadığı sonucuna vardık. Tam tersine, bu yabancı amaca hizmete saptırılan kiliseler asli özelliklerini kaybetmiş ve kendilerine özgü işlevi yerine getirmeleri önlenmiştir.

Kiliselerin asli işlevleri bundan önceki kısmın son paragrafında belirtilmişti. Kiliseler üleri dinlerin kurumsal çatılarıdır ve ileri dinlerin, onları daha eski din türlerinden ayıran gerçek misyonları, insanların Evrenin içinde ve ardında ve ötesinde bulunan insan-aşırı varlıkla dolaysız kişisel ilişki içine sokmaktır; ileri dinlerden önce insanlar bu nihai manevi gerçeklikle ancak dolaylı yoldan, bireyin toplumsal ortamı olan uygarlığın ya da uygarlık-öncesi toplumun aracılığıyla ilişkiye geçebiliyorlardı.

Kilisenin misyonunu bu şekilde açıklamak bu incelemede henüz ele alınmamış birçok soru doğurur. "İleri dinler"le daha eski din türleri arasındaki ayırıcı özellik nedir? İleri dinler, tarihi olarak, daha eski dinlerden mi türemiştir? Öyle ise, ne dereceye kadar kendilerini tarihi öncülerinden ayırmayı başarabilmişlerdir? İleri dinler birey olarak insanlara hitap ettiklerine göre, niçin kiliseler halince cisimleşmişlerdir, niçin kiliselerin kurumsal yapısı bazan katılaşmış, her zaman manevi bakımdan yetersiz, hattâ birkaç durumda rezalet olmuştur?

Bu sorular, dinin yapısı üstüne daha temel sorulara yol açar. Din, insan yaradılışının içsel, yabancılaşmaz bir yetisi midir? Yoksa, din, insanın toplumsallığının dile geliş yollarından sadece bir tanesi midir? Böyleyse, bir uygarlığın dünyevi ilerleyişi ve güçlenmesiyle, aşılabilen, aşılması gereken ve bazı durumlarda şimdiden aşılmış olan, olgun-

Levent Şahverdi Arşivi

laşmamış bir dile geliş biçimi midir? Bu dizideki soruların sonuncusu en can alıcı olanı. Dinin nesnesi bir gerçeklik midir? Yoksa, açıklanabilen, çürütülebilen, çürütülmesi gerekli ve bazı durumlarda şimdiden çürütülmüş olan bir yanılsama mı? Bu sorular, bu ve bundan sonraki kısımda, burada sunuldukları sırayla ele alınacaktır.

İleri dinlerin ayırıcı özelliği, onları eski dinlere göre yeni bir başlangıç yapan şey, ileri dinlerin insanlara, bu insanların başka etkinlikleriyle katıldıkları toplumlarının aracılığıyla değil, bireysel kişiler olarak doğrudan doğruya hitap etmeleridir.

İnsanın özelliği toplumsal bir hayvan olmanın yanısıra bir kişi olmaktır. Toplumsallık, insanın birçok başka yaşayan yaratık türüyle paylaştığı bir özelliktir; örneğin kurtlarla, ya da termitlerle. İnsanın kişiliği ise, onu bu gezegendeki yığınla hayat çeşidi arasında benzersiz kılar. Atalarımızın kişilik kazanmaları, onların insan statüsüne varmayı başarmalarını anlatmanın bir yoludur. Ama şimdiye kadarki İnsanlığın yaşı ölçek olarak alınırsa, insan tarihinin çok geç bir tarihine kadar toplumsallık insan hayatının önde gelen özelliği olmakta devam etmiştir. İnsanlar içinde doğdukları ve büyüdükleri toplumun çerçevesinde yaşamış, duygulanmış, düşünmüş ve hareket etmişlerdir ve dinleri de bu kurala bir istisna yaratmamıştır.

Yalnız uygarlık-öncesi toplumlar değil, ilk uygarlıklar da —örneğin, Sümer-Akat ve Mısır uygarlıkları— üyelerinin, dinleri de dahil, hayatlarının bütün yanlarının bu uygarlık kapsamı içinde bulunması anlamında, "anlaşılabilir inceleme alanları" olmuşlardır. Bu toplumların toplumsal yapısı monolitikti. Tarım, hayvancılık, hükümet ve savaş dini etkinliklerdi; dolayısıyla da, Hıristiyan dilinde dini eylem ve düşünceden ayrı, "dünyevi" diye adlandırılacak herhangi bir bağımsız dini pratik ya da inanç yoktu. İnsanın İnsanla ilişkisinin ve İnsanın doğal dünyayla ilişkisinin dolayımı dinden geçiyordu. Böylece, en eski uygarlıklar çağı da içinde olmak üzere eski insanlık tarihi kuşbakışı bir görüşle ele alınabilir, burada önce uygarlık-öncesi toplumlar, sonra da uygarlıklar, kendine-yeterli "anlaşılabilir alanlar" sayılabilir. Ancak ikinci tipten uygarlıklara, ve bu sonraki uygarlıkların çözülme aşamalarına vardığımız zamandır ki, ileri dinleri cisimleştiren kiliselerle karşılaşırız; bunlar artık içinde doğdukları çözülen toplumların kültürünün birer görünümünden ibaretmiş gibi ele alınırlarsa, anlaşılır olmazlar. Onların doğuşu insan yaradılışının ikiciliğinin öne çıkması demektir. İnsan sadece bir toplumsal hayvan değildir; aynı zamanda nihai bir manevi gerçeklikle dolaysız ilişki arayan bir kişiliktir.

Bu noktadan sonra —bu nokta, insanlık tarihinde yeni bir çığırın başlangıcını işaretlemektedir— tarih incelememizi yalnız uygarlıklar çerçevesi içerisinde sürdüremeyiz; aynı zamanda insanları atadan kalma uygarlıklara kölelikten kurtaran, dolayısıyla birçok uygarlığın üyelerinden de taraf-

KİŞİSEL ARAYIŞ

264 "Tanrı Adamı" diye adlandırılan Alexis beşinci yüzyılda Doğu Roma toplumuna sırt çevirerek, gezgin dilenci kılığında Hıristiyanca hayatı yaşamaya koyuldu.

Levent Şahverdi Arşivi

tar kazanabilen ileri dinleri de hesaba katmalıyız. Atalarımız insan olalı beri, toplumsal hayvan olarak insanla kişi olarak İnsan arasında gizli duran gerilim artık açığa çıkar; bu noktadan sonra, insan tarihinin, uygarlıklar tarihi ve ileri dinler tarihi olarak ikiye ayrılmasında toplumsal olarak yansır. Yakın tarihin bu iki ayrı akışı, tek ve her şeyi kapsayan bir toplum türü çerçevesi içinde incelenemez artık.

Bugün de yaşayan başlıca ileri dinler İslâmlık, Hıristiyanlık, Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük, Budizm'dir. Burada onları, dünyada belirişlerinin tarihi sırasıyla yazıyoruz ama en eski olan ikisinin, yani Hinduizm'le Yahudiliğin başlangıç tarihleri kesin olarak bilinemez; çünkü bu ikisi, sonraki dördünün tersine, dini düzeyde geçmişle devrimci bir kopuş yaratan, ya da böyle yaptıkları taraftarlarınca iddia edilen, tarihi kanıtlarla varlıkları desteklenmiş kişiler tarafından kurulmamıştır. İleri dinlerin altısı da tarihleri boyunca birçok değişiklik geçirmiştir, ama Hinduizm ile Yahudiliğin geçirdiği değişiklikler daha uzun bir süre içinde gerçekleşti, kökenlerini de kesinlikle tek bir kurucuya bağlamak mümkün değildir. Yahudilik'de, Musa tarihi bir kişi olabilir. Adı —baş kısmı kopmuş bir Mısır adını andırıyor ("Moses" olarak)— gerçek bir kişinin sahici adı olabilir; Musa'nın sonradan Yahudilik haline gelen tektanrıcı bir dini kurduğu düşünülebilir. Gelgelelim, Yahudilik tarihinde bulunan ilk kesin kanıtlar İsrail ve Yahudiye Peygamberlerinin İ. Ö. sekizinci, yedinci, altıncı yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş yazılardır. Hinduizm tarihinde Upanişad'ların yazarları yaklaşık olarak İsrail ve Yahudiye peygamberlerinin çağdaşıydılar. Bu hesaba göre, ileri dinlerin çıkışı Amos ile Hosea kuşağından Muhammed'e kadarki aşağı-yukarı onüç yüzyıllık süreye yayılır.

Bütün ileri dinlerin ortak özellikleri bunların herbirinin tek bir uygarlığın çerçevesi içinde doğması, kendini bir ölçüye kadar bu toplumsal kalıptan kurtarması, ama hiçbirinin de tam olarak kopamamasıdır. Yalnız, kendilerini koparmada ulaştıkları dereceye göre birbirlerinden önemli ölçüde ayrılırlar.

Hinduizm'le Budizm Hind Uygarlığının, Yahudilik Suriye Uygarlığının, Zerdüştçülük İran Uygarlığının, Hıristiyanlık, İslâmlık ise çözülen Suriye ve Helen Uygarlıklarının ögelerinin içinde karıştığı "kültür-bileşimi" içinde doğdular.(3)

Daha genç olan öteki üç ileri din gibi Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük de tanrıyı Hint, İsrail, İran toplumlarının toplumsal tanrısallığının çok üzerinde, ötesinde bir şey olarak görürler. Brahma, Yahva bütün Evren'in herşeye kadir, her yerde var olan efendileridir; Hürmüz'ün alınyazısı da aynıdır; ancak, şimdiki kozmik çağda, onun bu evrensel egemenliği düşmanı Ehrimen'in tehdidi altındadır. Tanrıyı evrensel olarak kavrayışlarının tutarlı bir sonucu olarak, bu dinlerin müminleri inançlarını bu inançların doğduğu toplumların sınırlarının ötesine yaymaya çalışmışlardır. Ayrıca, Yahudilik, Zerdüştçülük geçmişle en azından Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık kadar kökten bir kopuş yaratmışlardır. Yahudilik Yahova dışındaki bütün tanrıların ilkin meşru tapınma nesneleri olmadıklarını, sonra da var olmadıklarını söylemiştir. Zerdüştçülük kendisinden önceki Ari panteonunun bütün tanrılarını zebaniler olarak kabul etmiştir. Ama, bu üç eski dinin hiçbiri yeni yolu kararlı bir şekilde benimsememişlerdir. Üçü de, yeni başlangıcı işaretleyen çizginin üstünde, bir ayağı bir yanda, öteki öbür yanda, kararsızca oyalanmışlardır.

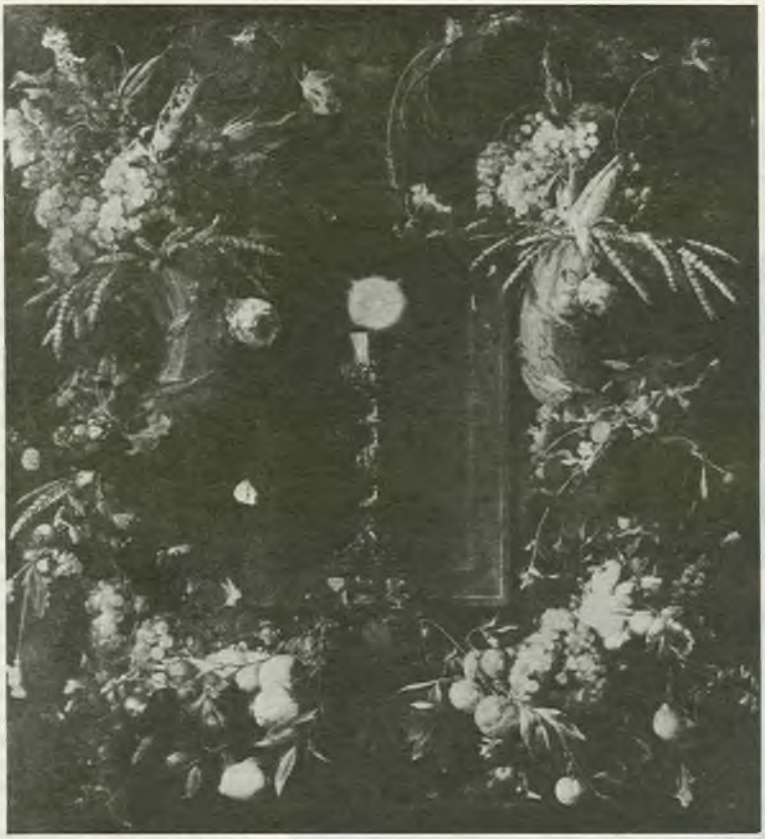
Kadir-i mutlak Tanrı'nın rolü konusunda, gerek Hıristiyan, gerek Müslüman düşünüşüne çok çelişik görünecek bir şekilde ikici bir düşünce aşamasında donup kalmışlardır. Tanrı'yı Evren'in her yerde hâzır, nâzır efendisi olarak görmeye başladıktan sonra, gene de O'nu, bir zamanlar tapınıldığı şekilde, bir toplum, ya da topluluğun kendine özgü mahalli tanrısı olarak görmekte devam etmişlerdir. Böylece, bu ileri dinlerin herbiri, ileri din haline gelirken, belirli bir topluluk, ya da toplumun bütünsel kültürünün bir parçası olmayı da sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Hindu, Yahudi, ya da İran toplumlarının bir üyesi olmaksızın Hindu, Yahudi, ya da Zerdüşt dinlerini kabul etmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Yahudiliği, ya da Zerdüştçülüğü benimsemek bir Hıristiyan için dünyevi kurumlar sayılacak şeylerle çözülmez biçimde iç içe geçmiş dini âyinleri kapsayan bir yasalar sistemini kabul etmeyi gerektirmiştir. Hinduizmi kabul etmek bir kast içine girmeyi, Hindu kast düzeninin getirdiği kısıtlamalara boyun eğmeyi zorunlu kılmıştır. Bu durum, niçin bu üç dine daha az insanın katıldığını, asıl taraflarının da, kıskançça korudukları cemaatlerine yeni insanların girmesini gönülsüz karşıladıklarını açıklar.

İlk üç ileri dinin kendilerini geleneksel toplumsal kalıptan kurtarmaktaki başarısızlığı aynı zamanda daha ileri yeni dinlerin onlardan niçin doğduğunu da açıklar. Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük evrensel olarak geçerli doğruları, evrensel olarak uygulanabilir ilkeleri bulmuş, ama bunları İnsanlığın ayrıcalıklı kesimlerine, yani Hint, İran uygarlıklarının, iki Suriye topluluğu olan İsrail ile Yahudiye'nin mirasçılarına ayırmışlardı. Yeni ileri dinler bunları bütün İnsanlığa yaymayı üstlendiler.

Hinduizm'den kopan Budistler Hindistan'ın temel toplumsal kurumu olan kast düzenini umursamadılar; böylece de, insan soyunun yarısını, bu arada Kore, Japonya, Vietnam'daki uydu toplumlarıyla Çin Dünyasının bütününü kazandılar. Ama, Budizm'in bu evrenselliğinin bedeli içinde doğduğu Hint toplumu tarafından daha sonra yadsınması oldu.

Yahudiliğin belirli bir toplumun kültürüne ayrılmaz şekilde bağlı mı, yoksa, geleneksel kültürü, mahalli ulusal kimliği ne olursa olsun, herhangi bir kişinin benimseyebileceği bir din mi olduğu konusu, hıristiyanlığın ilk kuşağında, başlangıçtaki Yahudi-Hıristiyan mezhebiyle Ermiş Pav-

Levent Şahverdi Arşivi

PUTPERESTLİK MİRASI

265, 266 İleri dinler daha eski din geleneklerinin kalıplarından kendilerini büsbütün kurtaramamışlardı. Müslümanlar'ın Kâbe'deki Karataş'a saygı göstermeleri de İslâm-öncesi Orta Doğu dinlerinden kalma bir kültür.

Levent Şahverdi Arşivi

İSLAMA KALAN MİRAS

267, 268, 269 Yukarıda, İbrahim ile İshak'ı konu alan Müslüman minyatürleri. Ortada: Samson'un Filistinliler'in tapınağını yıkması. Aşağıda: Muhammed'in Mekke'den kaçışını İsa onaylayarak seyrediyor.

lus'un çalışması sonucunda ortaya çıkan genel Hıristiyan Kilisesi arasındaki tartışmanın nedeniydi. Pavlus ile Petrus'un ayrılığa engel olmak için ortak çabalarına karşın genel Hıristiyan Kilisesi'nin Yahudilikten ayrılması bu çeşitten tek olay değildir. Altı yüzyıl sonra, gene Yahudilikten esinlenen bir başka misyon sahibi din, yani İslâmiyet, Hıristiyanlığın yaptığı gibi, Yahudiliğin keşfettiği ama gereğince yaymadığı doğruları ve ilkeleri Yahudi olmayanlara da yaymak üzere Yahudilikten ayrıldı.

Zerdüştçülüğün tarihinde de aynı hikâyeyi izliyoruz. Zerdüştçülüğün Sasani İmparatorluğunun kurumlaşmış dini olduğu çağda, Hıristiyanlık Çağının üçüncü yüzyılında Maniheizm ve beşinci yüzyılında da Mazdakizm ondan ayrıldılar. Bundan sonraki çağda, hem Sasani İmparatorluğu, hem de Roma İmparatorluğunun yarısı Araplar tarafından fethedilince, yeni rejimin İran'daki Zerdüştçü uyrukları Irak, Suriye ve Mısır'daki Hıristiyan uyruklardan çok daha kolay ve çabuk, İslâmiyeti kabul ettiler.

Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık üçü de evrenselliğe yürekten bağlıdır, ya da zamanla öyle olmuştur. Bu dinlerin üçü de İnsanlığın bütününü kendine çekmeye çalışmıştır. Her üçünün de hâlâ birlikte var olması bu ortak hedeflerine varamadıklarını gösteriyor; ama, herbiri de çok sayıda değişik uygarlıkların bölgesel alanları olan koca kıtaları kendi saflarına katmayı başarmıştır. Üstelik, hepsi de bu başarıyı, bugünkü teknolojik ilerlemeyle "mesafenin yok edilmesi"nden önce ellerinin altında bulunan ilkel ulaştırma araçlarıyla kazanmışlardır.(4)

Bu misyonerlik başarısı sayesinde Budizm, Hıristiyanlık, İslâmlık tarihi kökenlerinin gereksiz kalıtımından kendilerini kurtarabilmişlerdir; oysa, Hinduizm, Yahudilik, Zerdüştçülük hâlâ atadan kalma uygarlığın davranışlarını, göreneklerini yaşatmaya devam etmektedir. Ama, üç öncü diin kendilerini gelenekten kurtarmaları bile ancak kısmi bir ölçüde gerçekleşebilmiştir.

Hıristiyanlığın en büyük âyini olan Eucharist, Akdenizin bitkisel tanrısına tapınmanın bir biçimidir, şarap ve ekmek "öge"leri ise bölgesel ürünlerdir. Japonya'ya giden bir ziyaretçi bunun mahalliliğini hemen görür; çünkü orada buğday-ruhu değil, pirinç-ruhu tanrısaldır ve Akdeniz'in hayati maddelerine okadar yabancıdır ki ziyaretçi ekmek isterse bunun için Portekizce *pan* kelimesini kullanmalıdır. Hıristiyanlığın protestan olmayan büyük kesiminde Tanrı'nın Büyük Anası da Theotokos olarak tapınılan bir varlıktır. Öte yandan Protestanlar da, bir insanı tanrılaştırmakta öbür Hıristiyanlarla aynı görüştedirler; oysa bu, Mısır ve Helen "putperestliği"ne uygun bir davranış olarak Yahudileri dehşete düşürür. Üniteryenler de, Hıristiyanlık dışına düşmek pahasına bunu yadsımışlardır.

Üniteryenler gibi Müslümanlar da Hıristiyanlığın Yahudi tektanrıcılığından sapmasına karşı bir tepkiyi temsil ederler. İslâm da tektanrıcılık konusunda Yahudilik

Levent Şahverdi Arşivi

kadar totoliterdir. Yalnız, Yahudilik gibi İslâmlık da putperest geçmişinden izler taşır. Mekke'ye hacca gitmek, Kâbe duvarları içindeki Karataş'a (Hacer-i Esved'e) tapınmak İslâm-öncesi Arabistan'dan kalma bir mirastır. Mekke'deki Karataş bir *baetylus'tur* (Samice "Tanrı'nın barınağı" anlamına gelen bir bileşik kelimenin Latinceleştirilmiş biçimi). Dolayısıyla, İ.Ö. 204'de Pessinus, ya da Bergama'dan, İ.S. 218'de Emesa'dan Roma'ya getirilen karataşlarla ilintisi vardır. Ayrıca, Müslüman yasası da, Yahudi yasası, bütün ilkel yasalar gibi, bir bütündür. Yahudilik gibi İslâm da da dini yasayla dünyevi yasa arasında bir çizgi çekmek imkânsızdır.

Hıristiyanlıkla İslâmiyeti bütün İnsanlık için dinler haline getirenler, kurucuların arkasından gelenlerdi. Kurucuların kendileri bu amaçta değillerdi.

İsa'nın İncil'de anlatılışına bakılırsa, onun ortodoks bir Yahudi olmadığını gösteren bir şey yoktur; böyle olunca ufku da kendi ulusunun sınırlarıyla çevrilmişti. Aziz Matta'ya göre İncil'de,[5] habercilerine yabancıların ya da Samaryalıların ziyaretine gitmemelerini, "İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına" gitmelerini söylediği anlatılır. Aziz Markus'a göre İncil'de de, Kenanlı kadının kendisine çağrısına verdiği ilk olumsuz cevapta —bu sefer katı ve yaralayıcı bir dille— aynı tutumu sürdürdüğü görülür.

Muhammed'in ufku da kendi ulusunun sınırlarıyla çevriliydi. Arapların, Yahudiler, Hıristiyanlar gibi "Kitabı olan Halk" olma istekleri ulusçuluklarını yansıtıyordu. Bu istek, bir uygarlığın kıyısında yerleşmiş barbarlara özgü bir şeydi:[6] Araplar Roma İmparatorluğu kültürünün etkisi altında kaldıkları için İmparatorluk uyruklarınınkine benzer bir din özlüyorlardı; ama aynı zamanda yeterince bağımsız düşünceli insanlar oldukları için haşmetli komşularının dinini olduğu gibi, ona Araplara özgü bir renk katmadan benimsemek de istemiyorlardı. Muhammed kuşağından Araplara göre Hıristiyanlık Romalıların, Yahudilik de Yahudilerin ulusal diniydi. Muhammed'in yurttaşlarına sunduğu Tanrı görüntüsü[7] Yahudilerin Tanrı görüntüsü gibi, iki yanlıydı. Evrenin Tanrısı olmasının yanısıra, aynı zamanda Arapların ulusal Tanrısıydı. İslâm, İbrahim'in katışıksız dininin dirilmesi olacaktı ve bu seferinde de İbrahim soyundan gelen "Seçilmiş Halk" oğlu İshak'ın Yahudi soyu değil, oğlu İsmail'in Arap soyu olacaktı.

İslâm'daki bu milliyetçilik ögesi, İslâm dini Arapların ulusal dini olarak Arabistan'dan Roma ve Sasani İmparatorluklarının eski bölgelerine taşınınca daha da arttı. Fatihler, Arap olmayanların Müslüman olmasını pek istemiyorlardı. Egemenlik altına aldıkları halklar, az vergi veren dindaşlar olarak değil, fazladan vergi ödeyen gayr-i müslimler olarak daha değerliydi onlar için. Arap krallığını baskına uğratanlar, Arap olmayan Zerdüştçü ve Hıristiyan uyrukları oldu. Bunlar İslâm dünyasına girdiler, Arapları İslâm devletinin tek yöneticisi statüsünden indirdiler, ayrıca da İslâmiyet'e,

BUDİZM'E KALAN MİRAS

270, 271 Doktrin tutarsızlığı yüzünden Buda atalarından kalan Hindu dininden kopmuştu ama, ölümden sonra diriliş Hint geleneğinde öylesine köklü bir inançtı ki Budizm de bunu tartışmasız kabul etti. Aşağıda: Budist hayat çarkı ruhların sürekli dirilişini gösteriyor. Altta: Nirvana'ya ermiş Buda.

Levent Şahverdi Arşivi

o zamana kadar milliyetçilikle evrenselliğin iki uzlaşmaz ideali arasında bocalamasına yol açan belirsizlikten kurtaracak bir örgüt ve bir teoloji kazandırdılar.[8] Böylece, Muhammed'in dinine geçen Arap olmayan kişiler kurucunun kendisinin aydınlatmadan bıraktığı bir güçlüğü çözmüş oldular.

İslâmiyet'in gizil güçlerinin böylece bir evrensel din olarak hasadı, dini olduğu kadar, kültürel bakımdan da büyük bir başarı oldu. Aynı şey daha önce Hıristiyanlık için de sözkonusu olmuştu ve gerek yapanlar, gerekse bu işte kullanılan araçlar hep aynı oldu. Hıristiyanlık gibi İslâmiyetin de manevi, kültürel büyümesine katkısı olan insanlar bileşik Suriye-Helen kültürlerinin mirasçısı olan Güneybatı Asyalılardı. Eskiden bu iki uygarlığa katılmış olanlar eski ayrı kültürlerini unutmuş, daha evrensel bir şekilde düşünmeye başlamışlardı. Ama, kültürel verimliliklerini unutmamışlardı. Tam tersine, ayrı kimliklerini kaybeden eski Suriye ve Helen kültürleri rakipsiz bir besleyici gücü olan bir "kültür-bileşimi" oluşturmuşlardı... İkisi de evrensellik iddiasında olan iki ileri dini bir arada olgunlaştırmak tekrarlanması güç bir başarıdır. Sonradan gelip dini kabul edenler olmasa Hıristiyanlık küçük bir Yahudi mezhebi olarak kalabilir, İslâmiyet ise Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılığının ulusal Arap taklidi olabilirdi.

Budizm hiçbir zaman sadece bir Hindu mezhebi olarak kalmak tehlikesiyle karşılaşmadı. Dini kuran, Hindistan'ın kast kurumunu tanımayarak, Hint dünyasının, insan yaradılışının psikosomatik karmaşasında psişik ögenin özelliği konusunda yaygın şekilde benimsediği kanıya karşı çıkarak, dinini eski Hint dininin arka-planından çıkarmıştı. Buddha zamanında egemen olan kanıya göre, insan psikesi ebedi bir varlıktır; içedönük bir tefekkürle, Evren'in içinde, ardında, ötesindeki nihai manevi gerçeklikle özdeş olduğu görülür. *Tat tvam asi*: "Sen işte busun". Burada "sen"

Levent Şahverdi Arşivi

İSLAM'DA HOŞGÖRÜ
HIRİSTİYANLIK'TA EZİYET

272, 273 Müslüman olmayıp da "Kitaba İnanan" insanlara karşı İslâm genellikle cömert davranmıştır. Yahudilik, Hıristiyanlık Kur'an'da kardeş dinler olarak nitelenir. Soldaki İslâm minyatürü Muhammed'in Hıristiyan keşişlerle sohbetini gösteriyor. Hıristiyanlık cansıkıcı tarihi bağlantıları olan dinlerin üyelerine eziyet ederek tek doğruyu savunduğu iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır. Goya'nın Enkizisyon üstüne bu duygulu yorumunun adı çok sade: "Yahudi ataları olmaktan dolayı".

insan ruhu, "bu" da nihai manevi gerçeklik oluyor. Buddha bu görüşün tam karşıtını savunarak insan "ruhu" diye bir şey olmadığını, insan yaradılışının psişik yanı denen şeyin aslında süreksiz psişik durumların akışı olduğunu söyledi.

Buddha ile Hindu çağdaşları arasındaki ayrılık onarılamazdı. Ama Buddha'nın İnsanlık durumu kavramı da, bunu ele almak için önerdikleri de, Buddha'nın muhalifleriyle paylaştığı ve hepsinin birden tartışılmaz saydıkları bir Hint inancına dayanıyordu. İki taraf da, insanın bu dünyaya bir kere geldiğine inanmıyorlardı. Dirilişin ölümü izlediğine, tekrarlanan doğum ve ölümlerin belki de sonsuz olabileceğine, bunun aslında ölümden çok daha acı bir yazgı olduğuna inanıyorlardı. Çünkü, sonradan diriliş olmayacağı kesinlikle bilinse, ölüm gerçekten bir kurtuluş olabilirdi. Buddha'nın dirilişten kurtulmak için önerdiği şey istekten arınmaktı; çünkü ona göre psişik durumların akışını sürdüren ve ölümden sonra da bu akışı canlandırıp dirilişe sebep olan şey bu istekti. İstek bir kere yok edilirse insan kesin olarak bu dünyadan ayrılıp kutsal bir yokluk durumuna *(Nirvana'ya)* erişebilirdi.(9) Budizm'in özü budur (en azından, ilk "güneyli" biçiminin özü) Ama, sonraki "kuzeyli" biçimi (Mahayana) değişir. Böylece Budizm de Hindu muhalifleriyle paylaştığı ortak Hint geleneksel kültür mirasının parçası olan bir inanca dayanır.

İleri dinler, geleneksel kültürlerinin kalıplarından kendilerini kurtarmayı başardıkları derecelere göre birbirlerinden ayrılırlar, ama aslında hepsi de, dini toplumsal hayat alanından çıkarıp insanı nihai manevi gerçeklikle dolaysız komünyona sokma çabalarında birleşirler. Bir başka söyleyişle, ileri dinler dini "kurum olmaktan çıkarma" girişimleridir. Gene de, bütün ileri dinlerin "kiliseler" adını verdiğimiz kurumlarda cisimleştiğini görüyoruz. Burada açıklanması gereken bir uyumsuzluk var ki bir açıklamayı daha şimdiden ima etmiş durumdayız.

Levent Şahverdi Arşivi

İnsan bir kişidir ama, aynı zamanda halen de bir toplumsal hayvandır; onun için de, en özel kişisel içsel manevi hayatında bile içine işlemiş toplumsallıktan bütünüyle kurtulamaz. Münzeviler, kendilerini ayırma çabalarında ne kadar kararlı olurlarsa olsunlar, gene de hayranlar ve müritler çeker, dünya işleri alanında toplumsal sonuçlar yaratırlar. (10) Ayrıca, münzevi nihai manevi gerçekliği kendi başına arar ama, ararken kendi kendine yaptığı manevi keşifleri insan kardeşleriyle paylaşmak gibi toplumsal bir amaçla inzivasına ara verir.

Örneğin Buddha da, kendini aydınlatır aydınlatmaz *nirvana*'sına gidip yok olabilirdi, ama başka duygulu varlıklara yolu göstermek için kendi yok oluşunu ertelemek zorunda kaldı. Bu nedenle de *sangha*'yı, manastırını kurdu; çünkü piri çömezlere bağlayacak toplumsal bir çatı olmadan kurtuluş yolu başkalarına öğretilemez. Kişisel dinin kurumlaşmasının kaçınılmazlığına Hıristiyanlıktan da örnek verilebilir. Bu evrensel din, bir evrensel devlete, Roma tanrıçası ve tanrı Sezar'la simgelenen Roma İmparatorluğuna tapınmaya karşı tepki içinde doğmuştu. Roma İmparatorluk hükümetininbüyük gücüne karşı kendilerini koruyabilmek için Hıristiyanlar gene Roma modeline uygun, otoriter Roma ruhundan esinlenmiş bir ruhani hükümet kurdular.

İleri bir dinin taraftarları yalnız ortak bir savunma aracı olduğu için değil, bazan da kendilerini değeri ölçüsüz doğruların ve öğütlerin sahibi gibi gördüleri için otoriterliğe kapılırlar. Manevi hazinelerini henüz bunu bilmeyen insan kardeşlerine bildirmeyi bir yükümlülük sayarlar.

Hıristiyanlık da, İslâmiyet de putperestleri, genellikle, zorla doğru dine sokulacak kişiler olarak görmüşlerdir. Müslümanlara Kuran'da Yahudi ve Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olmaları söylenir, çünkü onlar "Kitabı" olan insanlardır; ayrıca da üç Yahudiye dinin ortak temel ilkeleri vardır. Ama, aynı düşünce Hıristiyanların her zaman Müslüman ve Yahudileri hoşgörmelerini sağlamamıştır. Okadar ki, Hıristiyan inancının Yahudi kökenleri ve hâlâ Yahudiliğe sarılan bir diasporanın varlığı çok zaman Hıristiyanlar için ciddi bir teolojik utanç kaynağı olmuştur. Hıristiyanlar, kendi Hıristiyan topluluklarında Yahudilerin yaşamasına, kendi dinlerine göre tapınmalarına sırf kendi kişisel çıkarlarını düşündükleri için izin vermişlerdir. Hıristiyanlar da, Müslümanlar gibi, kendi dinlerinin başlıca tarihi kaynağı olan bir dinin taraftarlarına eziyet etmenin biçimsizliğinden utanç duymuşlardır; ama, bu utanç Hıristiyanlık Dünyasında İslâmiyet'deki kadar güçlü olmamış, dolayısıyla da Hıristiyan ülkelerinde yaşayan Yahudilerin durumu hep tehlikeli olagelmiştir. Hıristiyan ve Müslümanlar ayrıca günün ortodoksluğunu heterodoks gruplara empoze etmişler, sapan, ayrılık çıkaranları zorbalığa başvurarak süröye uydurmaya çalışmışlardır. "Münkirler" bile hoşgörüyle karşılanırken, mezhepler hem Hıristiyan, hem de Müslüman topluluklarında cezalandırılmışlardır; ayrıca Müslümanlarla Hıristiyanlar birbirlerine, putperestlere, yoldan sapanlara karşı "kutsal savaşlar" (cihad) açmışlardır. "Ve efendi hizmetçiye dedi: Yollara ve çitlerin boyuna çık, bulduklarını içeri girmeye zorla da evim dolsun."(12)

Böylece her iki ileri din de başlıca görevlerinin "münkirler"i imana getirmek ve ortodoksluğu korumak olduğuna, bunların inançlarındaki belirli ahlâki ilkelerin uygulanmasından bile önce geldiğine inanmışlardır; bu durum, ruhani otoritelerin niçin bazan en kötü dünyevi hükümetler kadar baskıcı ve kıyıcı olabildiklerini açıklar. Budizm ise, başka imanlarla barış içinde bir arada yaşaması bakımından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'den ayrılır. Misyonu olan üç din arasında Budizm'in en başarılı olması şüphesiz ki sadece bir raslantı değildir.

İleri dinlerin kurumlaşması belki önlenemez bir trajedidir. Cezası, kurumlaşmanın vardırıldığı aşamayla orantılı bir manevi gerilimdir. Fazlaca kurumlaşmış bir kilisede bireyin vicdanıyla ruhani "Kurum" arasında bir çatışma olması doğaldır. Vicdan, kendini tehlikeye atarak Kuruma karşı çıkar; ama toplum da vicdanın yıldırılmasına ve ezilmesine göz yummamalıdır. Bir insan, insan kardeşleriyle toplumsal ilişkilerini iyi yürütebilmek için önce kendini manen iyi denetleyebilmelidir. Vicdan ortaklaşa değil, kişisel bir yetidir. Bu ortaklaşa düzey de ancak bireylerin inisiyatifiyle yükseltilebilir; birey toplumsal çevresinin düzeyi üzerine çıktığında, bu, ilkin kendi manevi hayatında, kendine karşı kazandığı zaferin bir ürünü olur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAOS'TAN KOZMOZ'A: MISIR

274 Mısır dininin sistematik bir yaratılış ve yeniden doğuş mitolojisi vardı. Burada başlıca konu yaratılış: Zaman-öncesi Kaos'un imgesi Nu içinde kutsal böceğin de bulunduğu Güneş'in kayığını tutuyor; Gökyüzü tanrıçası Nut ile ölüler tanrısı olan oğlu Osiris de güneş yuvarlağına doğru uzanıyorlar. Sağda, papirüsü bulan rahip Anhai'nin mumyası.

Levent Şahverdi Arşivi

41 Bir hayale, yoksa gerçekliğe karşı toplumsal tepkiler mi?

Şimdiki bölümün daha önceki iki kısmında kiliselerin uygarlıklarla ilişkilerini inceledik, bu kiliselerin yeni türden kurumlar olarak değil de, içinde doğdukları uygarlıkların kültürlerinin dini görünümleri olarak ele alındıklarında anlaşılamayacak olan ayrı türden toplumlar olduğu sonucuna vardık. Bir kilisede cisimleşen bir ileri din yaratmadan yükselip çöken uygarlıkların, ayrıca uygarlık-öncesi toplumların tarihlerinin dini yanını bu şekilde ele alabileceğimizi, ama incelememizin bu noktasına vardıktan sonras uygarlıkları artık her şeyi içeren, kendi başına bir bütün oluşturan ilişkiler örgüsü olmak anlamında yeterince anlaşılabilir alanlar saymanın mümkün olmadığını gördük. Gene gördük ki kiliseler uygarlıkların çerçevesini parçalar, kiliselerin ayrı, kendine özgü toplumlar olarak ele alınmasının gerekliliği bundan ileri gelir. Kiliselerin kendine özgü oluşları, onlarda cisimleşen dinin kendine özgü karakterinin bir sonucudur. İleri dinler, insanları nihai manevi gerçeklikle dolaysız bir ilişkiye sokma yolunda çabalardır; kurumlaşmalarına karşın, özlerini oluşturan kalıcı amaçları budur. Bu belki de, İnsanın, toplumunun yansısı olmayan ve toplumu tarafından koşullanmayan içsel manevi hayata sahip bir kişi olmanın yanısıra aynı zamanda bir toplumsal hayvan olmasının kaçınılmaz sonucudur.

Bizim bu tartışmamız, dinin, insan yaradılışının toplumsal ve kişisel yanı ile ilişkisi sorusunu ortaya çıkardı. Şimdi bu soruyu ele almalıyız; ama bunu ele alabilmek için önce bir başka, daha önce gelen ve daha derinde yatan bir soruyu incelemeliyiz. Din kendisi nedir?

Dinin belirgin bir özelliği, bilinçliliğin bir sonucu olmasıdır. İnsan kendini ancak kısmen anladığı ve denetleyebildiği bir dünyada bulur. Bu onun için zor bir durumdur; ama bu dünyada ve bu dünya ile, elinden geldiğinde yaşaması gerekmektedir; bu garip ve huzursuz koşullarda yapabileceği en iyi şey aklının ötesinde kalan şeyler üstüne tahminler yürütmek ve gücünün ötesinde olanla uzlaşmaya çalışmaktır.

.... Dünyanın temelini kuran şey dini yaşantıdır. Ayinlerin gösterdiği kutsal mekân yapısı "Kaos"u "Kozmos"a çevirir ve böylece insan varoluşunu mümkün kılar; yani, zoolojik varoluş düzeyinin gerisine kaymayı önler. Bütün dinler, en ilkelleri bile, birer ontolojidir (varlık-bilimi): kutsal şeylerin varlığını ve tanrısal varlıkları, neyin gerçek olduğunu gösterir ve bunu yapmakla da, artık uçucu ve anlaşılmaz olmayan bir Dünya kurar. Bundan öncesi bir kâbus gibidir ve varoluş ne zaman tam göreceliğin "Kaos'una çevrilme tehlikesi gösterse, hayata yönelmeyi garantileyecek "Merkez" ne zaman yok olsa, gene bir kâbusa dönüşür.[1]

Uyuma kavuşmak için bilmecemsi nihai gerçekliğin böyle geçici bir haritasını çıkarmak, dindir; bu tanım doğruysa, dinde, karşılıklı olarak birbirine bağımlı olmakla birlikte, aynı zamanda birbirinden ayrı iki öğe bulunması mantıken zorunludur. Din, hem bilinmeyen olgular üstüne yürütülen tahminleri, hem de bu tahminlere uygun eylemleri içerir. Bu, bütün din çeşitleri için geçerlidir; ama bu ortak çerçeve içinde geniş bir çeşitlilik görülür; dinler, gerek tahmin yürütme alanları, gerekse eylem biçimleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar.

İlk İnsan, dünyayı anlamakta yetersizliği dolayısıyla, insan-dışı bir Doğa'nın insafında olduğunun bilincindeydi. Onun için insan-dışı Doğa üstüne tahminler yürüttü, Doğa'da işlediğine inandığı güçleri tanımaya ve kendine kazanmaya çalıştı. Bunları, kendi insani ilişkiler yaşantısının ışığında yaptı. Kayda geçmiş en eski din türü insan-dışı Doğa hakkında mitler ve insan-dışı doğal güçlerle uyum kurmaya yönelik âyinlerden oluşur. İlkel Roma dinin özü, Evrenin biçiminin bu gibi simgelerle pekiştirilmesiydi; bugünkü Japonya'nın Şinto dininde aynı ilke yaşamaktadır. Bu zamana kadar, insanın insan-dışı Doğaya egemen

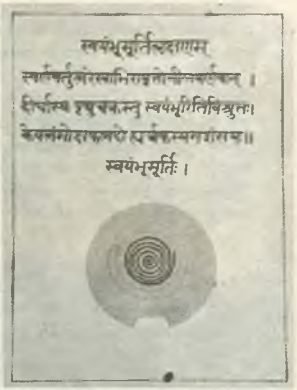
KAOS'TAN KOZMOZ'A: HIRİSTİYANLIK'TA VE HİNDİSTAN'DA

275, 284 Yukarıda: Kategorilerin zaman-öncesi ayrılışının bildiğimiz Hıristiyan anlayışında Tanrı aydınlıkla karanlığı ayırıyor. Yanda: Bir dizi Budist resmi: "Kozmik Biçimin Evrimi ve Yozlaşması"; buna benzeyen, ama daha soyut bir yaratılış yorumu.

Levent Şahverdi Arşivi

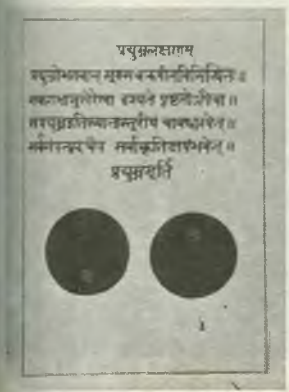

Levent Şahverdi Arşivi

olmayı başaramadıkça gene Doğa'nın insafında kalacaktır, ama insan yaradılışı da, insan-dışı Doğa gibi, ortak insan eylemiyle egemenlik altına alınamaz.

İnsan duyguları, bilinçliliği ve iradesi ortaklaşa değildirler; bireysel insanın yetileridir bunlar; bir insanın içsel manevi hayatı da —toplumsal ilişkilere katılan her insanın— kendi kendine egemen olmanın manevi savaşının geçtiği alandır. İnsanın en acil ve en güç görevi budur. Güçtür çünkü İnsan yaşayan bir varlıktır ve her yaşayan varlık tabiatı gereği kendine dönüktür. Kendine dönük olmak,

KENDİNE HAKİM OLMAK

İnsan doğuştan kendine dönüktür, yaşantıları bilinçli kişiliğinin bitimsiz Ben'ine ilişkindir. Yaratılıştan gelme bu insani ben-merkezliliğin yenilmesi toplumsal uyum için zorunludur, ama ileri dinlerin kurucularının da gösterdiği gibi, insanlar bu duruma ancak zorlu iç mücadelelerden geçerek varabilirler.

285 Oruç tutan Buddha, aşırı fiziksel münzevilik.

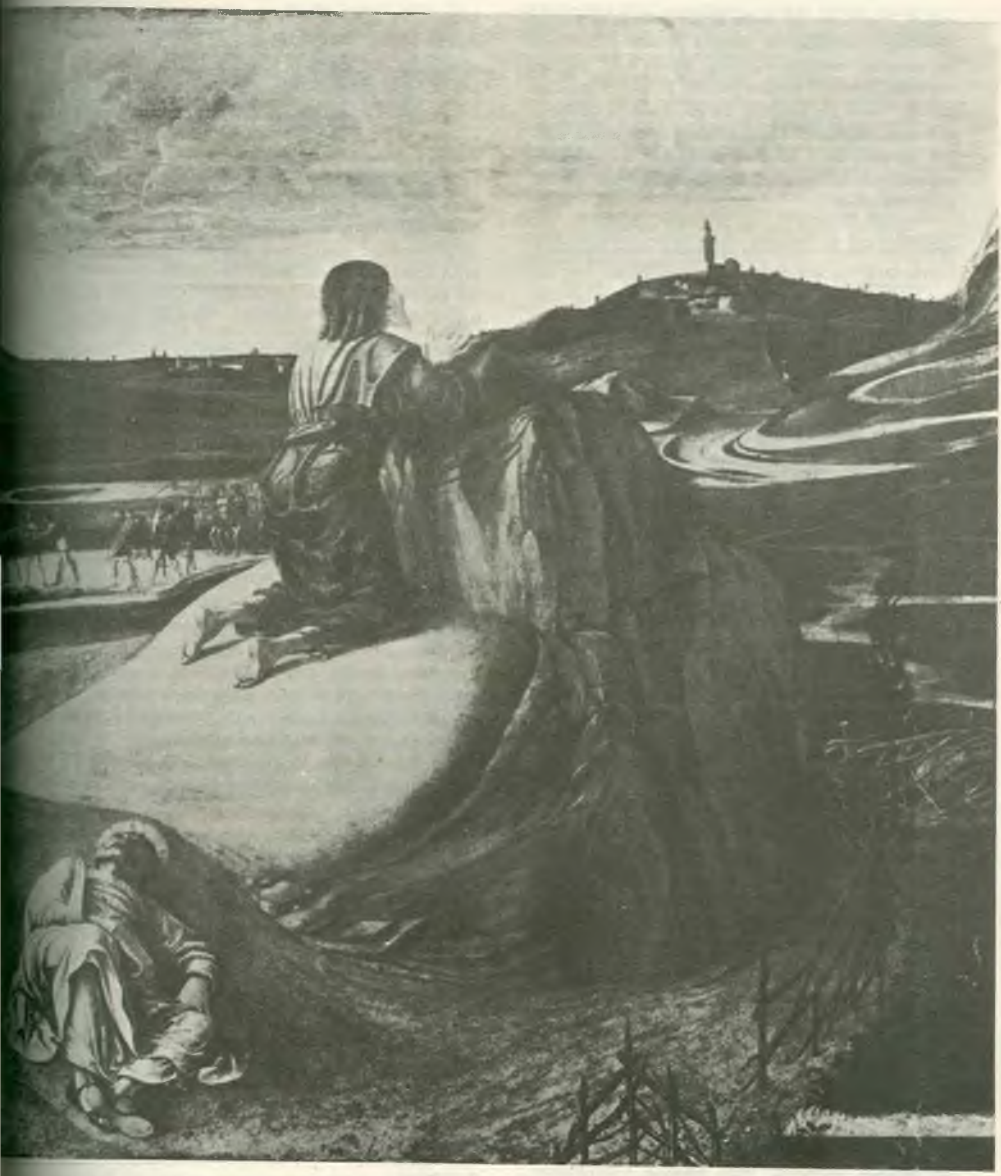
olma çabası —insan-öncesi atalarımızın insanlaşmasından beri süregelen bir çaba— öyle bir başarıya ulaştı ki İnsan artık dengeyi değiştirdi. İnsan artık insan-dışı Doğa'nın insafında değil, onu yenmiş durumda, dolayısıyla insan-dışı Doğa ile ilişkisi artık din alanının dışındadır. İnsan, simgesel dini âyinlerle insandışı Doğa'nın düzenini sürdürmeye çalışacak yerde, teknoloji yoluyla onu sömürebiliyor ve hattâ doğal düzene müdahale de edebiliyor. İnsan-dışı Doğa üstüne mistik tahminler yürüteceğine, bilimsel bir şekilde onu keşfediyor.

Son iki yüzyıldır İnsanın insan-dışı Doğa'yı yenmesi büyük bir hızla gerçekleşti; cansız Doğa'nın, insanların ve evcil hayvanların kas gücünden çok daha kudretli güçleri birbiri ardından İnsanın hizmetine koşuldu. Ama, İnsan, insan-dışı Doğa'ya karşı belirleyici zaferini daha İ.Ö. dördüncü binyılda, Aşağı Fırat-Dicle havzasının ve Aşağı Nil havzasının sularını düzenlemeyi ve böylece eskiden insana düşman olan cangıl parçalarını üretken sulanmış topraklara çevirmeyi başardığı zaman kazanmıştı.[2] Örgütlenmiş ortak insan eyleminin ilk dramatik zaferi buydu ve bu coşturucu yaşantı yüzünden İnsan, insan-ışı Doğa'nın gücü yerine kendi ortak gücünü, en üstün tapınma nesnesi olarak koydu. Sümerlerin, daha sonra da Helenlerin şehir-devletlerinde, bir zamanlar insan-dışı Doğa güçlerini temsil eden tanrılar bundan sonra Ur ya da Eridu veya Isparta ya da Atina yurttaşlarının ortak gücünü de temsil etmeye başladı. Firavunlar Mısırının Birleşik Krallık döneminde Mısır Uygarlığı üyelerinin ortak gücü biraz daha kaba ve basit bir biçimde tanrılaşmıştı. Firavunun çifte tacını giyen kişi resmen tanrı oluyordu.

Tapındığı nesneyi böylece değiştiren İnsan gurura ve Felâkete düştü, çünkü gurur alçak gönüllülüğü ezer ve insani işlerin yürütülmesinde onsuz edilmez bir kılavuz ve emniyet supabı olan görüşü karartır. Dolayısıyla, ilk uygarlıkların doğuşundan beri insanın kendi ortak gücüne tapınması onu bir felâketten öbürüne sürüklemiştir. Bu ortak kendine-tapınma biçimi hâlâ da İnsanlığın büyük çoğunluğunun başlıca dinidir; aslında, İnsanın ortak gücü şimdi daha büyük olduğu için, buna tapınması da eskisinden daha aşın bir dozdadır. Bizim kuşakta eskiden düşünülemeyecek çapta ve dehşette felâketleri başımıza sarmamız şaşılacak bir şey değildir.

Aslında insan yaradılışı Doğa'nın bir parçasıdır, ayrıca anlayış ve denetimimizin asgariye indiği bir alandır; oysa bu, doğru bir anlayış ve etkili bir denetimin en fazla gerekli olduğu bir alandır, çünkü insan yaradılışı bizim insani dünyamızda dizginlediğimiz cansız doğa güçlerinin hepsinden daha kudretli bir güçtür. İnsan iradeleri olarak akıllıştırılmış insan tutkularında kendini dile getiren insan yaradılışı, bu evcilleştirilmiş cansız güçlerin nasıl kullanılacağına karar verir. İnsan, insan-dışı Doğa'yı zaptetmekte ne kadar ileri giderse gitsin, kendi insan yaradılışının egemen

Levent Şahverdi Arşivi

286 *Bahçede Istırap*: İsa, ruhunu fiziksel acıya boyun eğmeye hazırlıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

aslında, yaşamanın bir başka adıdır, dolayısıyla kendine dönüklüğü yenebilmek bir zorlama gerektirir. Ama insan bu zorlamayı başarıya ulaştırdığı ölçüde öbür insanlarla doyurucu toplumsal ilişkilere girebilir. Ve insan toplum dışı olamaz. Ancak bir toplumsal hayvan olarak varolabilir ve aşılmamış, kemikleşmiş kendine dönüklük de, toplumsallıkları, toplumsal böcek türlerinde olduğu gibi, içten gelmeyen yaşayan varlıkların toplumsal türüne gerekli olan toplumsallığa düşmandır.

İnsan hayatında kendine dönüklük toplumun her üyesinin içsel manevi hayatında egemenlik altına alınabildiği oranda toplumsal felâketelere yol açması önlenir. "Acı çekmek öğrenmenin anahtarıdır",[3] ardarda uygarlıkları yıkan, kendine dönüklükten ileri gelme yaraları seyretmek, ileri dinlerin kurucularının gözünü açtı. Kurtuluşun toplumsal ilişkiler alanında değil, kişinin içsel manevi hayatı alanında aranması gerektiğini ve bu alanda selâmetin ancak kendine egemen olmakla kazanılabileceğini anladılar. Onun için bu peygamberler insanlara toplumun üyeleri olarak değil, kişiler olarak hitap ettiler. Bir insanla nihai manevi gerçeklik arasında doğru ilişkinin kurulmasının onsuz edilmez koşulu olarak kendine egemen olmayı öğütlemelerinin nedeni de budur.

İleri dinlerin en gencinin kurucusu olan Muhammed dinine "teslim" adını verdi; Muhammed'in inancına göre nihai manevi gerçeklik olan insan-üstü bir kişi olarak tasarlanmış tek Tanrı'ya kendini teslim etmek anlamını taşıyordu bu. Arapça İslâm kelimesinin anlamı teslimiyettir; Zerdüşt, Buddha, İsa da kendi dinlerini kendi dillerinde aynı anlama gelen kelimeyle adlandırabilirlerdi. Bu dört peygamberin insanlara birey olarak hitap etmek, onları kendilerine egemen olmaya, kendilerini teslim etmeye çağırışlarındaki ortaklık çok çarpıcıdır, çünkü nihai gerçeklik kavramları bir hayli değişikti. Zerdüşt, İsa, Muhammed tanrıcı idiler; Buddha öyle değildi; ya da, toplumunun atadan kalma tanrılarına inansa bile, önemlerine inanmıyordu.

Bu peygamberlerin getirdiği yeni görüş din nalanının, insanın toplumsal hayatının değil, içsel manevi hayatının alanı olmasıdır. Dinin insan yaradılışının içsel, yabancılaşmaz bir yetisi olduğunu kabul ettiler, ama bu bir yenilik değildi. Atalarımız insan olalı beri, çoğu insanlar bunu tartışılmaz bir gerçek saymışlardır. Yalnız, karşı çıkan da olduğu için, bu varsayımı incelemek gerekir. Örneğin, İ.Ö. son yüzyılda Romalı şair Lucretius *De Rerum Natura* adlı şiirinde, İ.Ö. üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaşayan piri Grek filozofu Epikuros'un düşüncelerini açıklarken bu konuyu da ele alır. İ.S. onyedinci yüzyılının son onyıllarında dinin insan yaradılışının içsel, yabancılaştırılamaz bir yetisi olduğu inancı yeniden tartışılmıştı. Buna ilkin az sayıda Batılı katıldı; sonradan, Batı fikirleri Batı sınırlarının ötelerine yayıldıkça, Batılı olmayan uygarlıklardan hâlâ yaşayanlarının üyeleri de bu tartışmaya katıldılar. Lucretius'un meydan okumasının modern Batı'da canlanmasının nedeni, Batılı Hıristiyanların rakip mezhepleri arasında çıkan "Din Savaşları"nın yarattığı düşmanlık ve vahşete duyulan tepkiydi. Daha onyedinci yüzyıl sona ermeden, Lucretius'un din üzerine yargısı çağdaş Batılıların kulaklarına doğru gelmeye başlamıştı. *Tantum religio potuit suadere malorum.*[4]

Ne Lucretius, ne de modern çağda onu izleyenler, çoğu insanların şimdiye kadar bir dine sahip olduklarını sanmalarını inkâr etmemişlerdir. Hattâ, çoğu insanın sahip olduğunu sandığı dine gerçekten sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Şüphecilerin inkâr ettikleri, dinin kökünden koparılamayacak bir şey olmasıdır. Onlar, kendi hayatlarında dini attıklarını söylüyorlar. Şu halde onların yaptığını başkaları da yapabilir; din bırakılmalıdır. Modern çağda dine karşı çıkanlar ileri dinlerin kurucularının tezlerine meydan okumuşlardır. Dinin, psikenin içsel bir yetisi olduğunu kabul etmemişlerdir. Onlara göre din insanın kendini dile getirme yollarından biri, hem de olgunlaşmamış bir tanesidir. Haklı olarak, dinin insanın kendi bilgisizliğinin ve zayıflığının bilincinde oluşunu dile getirdiği teşhisini koyuyor, böylece de, haksız olarak, uygarlık ilerledikçe dinin ortadan kalkmasını istiyorlar. Onlara göre dinin gerilemesi, bu ilerlemenin indeksidir. İnsanlık çocukluğunda bir dayanak olarak dine ihtiyaç duymuş olabilir. Ama, artık erginleştiğine göre bu dayanağı bir kenara bırakmalıdır. Bu tezler görünüşte doğru, ama onların da çürütülmesi mümkün.

Birinci tez dini inanç ve pratiklerin ve aynı şekilde ahlâki yasaların aslında belirli bir zaman ve mekânın âdet ve alışkanlıkları olduğu, dolayısıyla, din bir ahlâki yasayı takviye ediyorsa, böylelikle dinin yalnızca faydacı bir işlevi bulunduğudur. Buna göre din aklen kabul edilemez, ama yaygın toplumsal davranış biçimleri açısından pratik olarak etkili bir şeydir.

Din, öncelikle toplumsal bir olaydır. Kiliseleri kuranlar sağlam bireysel inançları olan öğreticiler olabilir, ama bu öğreticiler kurdukları Kiliseleri pek fazla etkileyemezler, oysa Kiliselerin içinde yeşerdikleri topluluklara büyük etkileri olur.[5]

Ne var ki bu görüş, dini dinin değişebilir toplumsal ortamıyla özdeşleştiği ve dinin her insanın hayatındaki kalıcı ve onsuz edilmez rolünü görmezden geldiği oranda doğrudur. Bir inanç yapısının, bir kilisenin, ruhani bir hiyerarşinin, ya da toplumsal ahlâkın dünyevi toplumla dolaysız bir ilişkisi olacağı su götürmez bir gerçektir. Tarih de, dinin kurumsal yanının her zaman günün toplumsal ve politik yapısını dile getirdiği ve takviye ettiği yolundaki maddeci tezi doğruluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Hıristiyanlığın başına gelen en büyük felâket belki de Konstantin'in Hıristiyan olması ve ondan sonra gelen Sezarların Tanrı işine, Tanrı'nın evinin de Sezarın işine karışmasıydı. Bu değişimin yanısıra bir başka değişim de Kilisenin İsa adına eziyete uğrayan bir kurum olmaktan çıkıp İsa adına eziyet eden bir kurum haline gelmesiydi.(6)

İnsan kendi bireyselliğiyle toplumsallığı arasındaki gerilimi çözemediği sürece bu kurumlaşma ve onu izleyen dünyevileşme felâketinin kaçınılmaz olduğuna değinmiştik.(7) Dinin toplumsal eleştirisi kendi temelleri açısından haklıdır. Ama aynı akıl yürütmeyi kişisel manevi yaşantı ve çaba alanına da uygulamaya kalkıştığında hedefi ıskalar. Dinin özü aşkın manevi gerçekliğin kişisel olarak yaşanması ve bu yaşanmış gerçeklikle kişisel uyum arayışıdır. Yer ve zaman raslansallığı dinin bu özünü her çeşitten dışsal özelliklerle giydirebilir, o kadar ki bazan dinin özünü dışındaki öte beriden ayırmak neredeyse imkânsız hale gelir; ama kişisel aşkınlık inancı —nihai manevi bir gerçekliğe inanmak— toplumsal eleştirinin silâh deposundan çıkarılmış silâhlarla yapılamaz.

Dine karşı çıkanların ikinci tezi İnsanlığın bilgisizliği ve zayıflığının geçici bir olgunlaşmamışlık belirtisi oldukları, uygarlık incelik güçlendikçe bu belirtilerin yok olduğudur. Ama bu ilerleme sadece İnsanlığın insan-dışı Doğa ile ilişkilerinde gerçekleşmiştir; insan-dışı Doğa'yı Doğa'nın bütünüyle özdeşlemek ise kaba bir düşüncedir; hattâ budalaca bir düşünce olduğu söylenebilir. Doğa insan yaradılışını da içerir ve İnsanın Doğa'da fethetmesi gereken en zorlu ve en inatçı taraf zaten budur. İleri dinlerin kurucuları bu doğruyu çok eskiden görmüşlerdi. İnsanın insan-dışı Doğa'yı teknolojisiyle fethetmesi, ona daha öldürücü silâhlar ve daha fazla kir saçan aletler kazandırması nedeniyle, İnsanı kendisi için daha da ölümcül bir tehlike haline getirmiştir. Atomik silâhların icadı ve kullanımından ve "barış için atom" kullanılmaya başlanmasından beri artık bunu görmek için kâhin olmaya gerek yok. Herkes görebiliyor.

Böylece tarih —çağdaş tarih de dahil olmak üzere— İnsanlığın bilgisizlik ve zayıflığının geçici belirtiler olmadığını gösteriyor; insan hayatının kalıcı gereği. İnsan hem bir hayvan, hem de bunun ötesinde bir şeydir; hem bir toplumsal hayvan, hem de vicdanı olan bir kişidir; bilgisi ve biraz gücü vardır ama, bilgisi de, gücü de sınırlıdır ve kendisi de bunun bilincindedir. Ayrıca, onun için korkunç bir düşüncedir; oysa yeniden doğacağına inansa, hayat onun için sürekli ve zorlu bir gerçeklik haline gelir. İnsanın derdi, başlangıçta ne idiyse gene odur. Atom Çağında da bunun, İsrail ve Yahudiye peygamberleri, Zerdüşt ve Buddha'nın gördüğü şeyden bir farkı yoktur. Olgunluk, olgunlaşmamışlık, ya da "çocukluk" ve "erginlik" kavramlarını, İnsanlık gibi bir yaşayan yaratıklar türüne ya da bir uygarlığın olduğu gibi, bir topluma uygulanması yanıltıcı olur. Çünkü yanlış bir analojidir bu; çünkü yaşlanmak ve olgunlaşmak organizmalara özgü yaşantılardır, oysa ne bir tür, ne de bir toplum, bir organizma olamaz. Bir tür, bir organizmalar takımıdır; bir toplum ise bir ilişkiler örgüsü.(8)

Bu iddialardan hiçbirinin, dinin insan yaradılışının gerçekten içsel ve yabancılaşmaz bir yetisi olduğu tezini çürütemediği sonucuna varabiliriz; hattâ kendilerinin dine inanmadıklarını, hem de inanarak ileri sürenlerin, aslında bilmeden bir dine inandıklarını da söyleyebiliriz. Örneğin, Lucretius, görünür şekilde dindar bir insandı. İnsanları *dinden* kurtarmak için gösterdiği misyonerce çaba, ileri dinleri kuranları esinlendiren, insanları *dinle* kurtarma çabasıyla karşılaştırılabilir.

Ancak, dinin insan yaradılışından kazınamayacak kalıcı bir gerçeklik olduğu ya da dinin hedefinin erişilebilir bir hedef olduğu sonucu çıkmaz. Belki de bizim aklımızın dışında anlaşılabilir ya da anlamlı bir şey yoktur, belki bizim gücümüzün ötesinde, aramızda bir uyum sağlayabileceğimiz nihai manevi bir gerçeklik de yoktur. Aklımızın ötesinde bir şeyin gerçekliğine inanmak, doğrulanamaz bir iman eyleminden başka bir şey olmayabilir. Aklımızın sınırları içerisinde bazı "aşkınlık işaretleri"(9) görebiliyor muyuz, fenomenlerin ötesinde nihai manevi bir gerçekliğin varlığını ileri süren doğrulanamaz hipotezi destekleyen belirtiler var mı?

Bu belirtilerden biri en iyi olumsuz bir şekilde anlatılabilir. İnsanın Evrendeki en yüksek manevi varlık olduğu söylense bu iddiayı çok saçma bulurduk. Kendimiz manen kusurlu olduğumuz halde, kendi en yüksek gösteri düzeyimizin çok üstünde manevi standartlarımız var. Kendisine tekabül edecek bir gerçeklik olmayan bir ideal herhalde tasavvur olunamaz. Bu insan-üstü yüceliğe sahip bir manevi gerçekliğin varolduğunun işareti sayılamaz mı? Bir işaret olsa da, tabii kesin bir işaret değildir. Bir ispat değildir, olamaz da.

İnsan-üstü manevi gerçekliğin varlığının olumlu işareti insan zihninin doğru ile yanlış arasında seçme yapabilmesi ve insan vicdanının taraf tutma zorunluğunu duymasıdır: doğru olduğuna inandığı şeyi yapmaya çalışması; her durumda yanlışa karşı doğruyu savunmasıdır. Gerek seçme yapma, gerekse taraf tutma zorunluğunun evrensel olduğu görülüyor. Yanlış olduğuna inandığımız şeyi de yapabiliyoruz, ama yanlış olduğuna inandığımız şeyin doğru olduğuna inanamıyoruz. "İyiliğim kötülük olsun"(10) sözlerini söyleyebiliyoruz da, pratikte ahlâki değerlerimizi ters çevirmiyoruz. Bize göre iyi olan şey iyi, bize göre kötü olan da kötüdür, tersine çevrilemez. Tabii aslında neyin iyi ya da kötü olduğu konusunda, dünyada ne kadar değişik insan veya toplum varsa bir o kadar da değişik yargı vardır. Bu belirli yargılar bazan birbirlerine taban tabana karşıt da olabilirler; ama belirli durumlarda yargıları böylece birbirlerinin karşıtı olan insanlar iki temel ilke konusunda aynı fikirdedirler: doğruyla yanlış arasında seçme yapmak ve taraf tutmak zorunluğu.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramları ancak mantıken birbirlerine görecedirler; aslında eşit değildirler; çünkü vicdanımız tarafsız kalmamızı yasaklar. İyiyle kötü, doğruyla yanlış arasında seçme yapmak, taraf tutmak zorunluluğu insanın yapısında vardır, dolayısıyla Evren'in yapısında da vardır. Bu belirti doğrulanabilse (şüphesiz ki doğrulanamaz), bu da doğru olanın mutlaka kazanacağı demek değildir. Ama, her bilinçli varlığın —insan, insan-üstü ya da insan-altı) ahlâki bir seçme yapabildiği oranda doğrudan yana hareket etmek zorunda olduğunu ve sonuç ne olursa olsun, varlığını bu sonuca bağladığını gösterir.

Bundan, bir insanın vicdanında olduğu gibi, Evrenin içinde, ötesinde ve ardında da iyiliği yapan manevi bir güç olduğunu ima eder. Bu güç her şeye kadir olmayabilir, hattâ iyilik yapıyorsa gerçekten her şeye kadir olmamalıdır, çünkü biz insanların kendimizi içinde bulunduğumuz dünya iyiyle kötünün bir karışımıdır ve hem iyi, hem de her şeye kadir bir Yaradan dünyayı böyle yapmazdı. Lucretius bu noktayı kuvvetle belirtmiştir.[11]

Nihai manevi gerçekliği insan-biçimli (antropomorfik) olarak canlandırır, iyi olduğunu da tahmin edersek, onu Yahweh'e benzetemeyiz, çünkü o iyi ya da kötü bütün nesnelerin her şeye kadir, dolayısıyla da her şeyden sorumlu yaratıcısıdır; bizim Tanrımız Marcion'un "yabancı tanrı"sı olmalı; yani, yaratanın ya bilerek ya da daha iyisi elinden gelmediği için kötü yaptığı bir dünyaya, sırf sevgisi yüzünden yardıma gelen bir tanrı. Ayrıca, bu duygudaş tanrısal ziyaretçinin, kendi eseri olmayan ve iyiden yana olmayı söyleyen evrensel ahlaki emir yüzünden ve sevgiden ötürü müdahale ettiği bu dünyayı kurtarmayı başaracağı da hiç kesin değildir. Duygudaş "yabancı tanrı" belki de müdahalesinin bedelini çarmıha gerilerek ödeyecektir; onun için çarmıha gerilmenin dirilişle sonuçlanması da muhtemel değildir. Kendini feda eden sevgi, kendi dışında bir ödül beklemez. Sevgi, kendini feda ederken kendini ödüllendirmiş olur.

İnsanlarda ve bu dünyada yaşayan bazı insan-dışı yaratıklarda, kendini feda eden sevgiyi dolaysız bir yaşantı olarak biliyoruz. Aklımızın sınırları içinde olan bu sevgi, aklımızın sınırları ötesindeki bir sevginin göstergesi de olabilir. Ama bizim bildiğimiz sevgi de tartışılmaz bir şey değildir; doğru ve yanlış gibi sevgi de görece bir terimdir ve sevginin mantıkı karşılığı nefret, doğru ve iyinin karşılıkları yanlış ve kötü gibi bir soyutlama değildir. İnsan-üstü bir manevi gerçeklik varsa, ve bu nihai gerçeklik sevgiden esinleniyorsa, şu halde bizim insani dünyamızda olduğu gibi Evrende de sevgi durmadan nefreti yenmeye çalışmaktadır, ama bu daha büyük manevi muharebe meydanında da, sevginin zaferi garantili değildir.

Sevgi bir istek, istekler de yaşayan varlıkları canlandıran duygulardır. Tanrı sevgi ise, bu tanrının her şeye kadir olması zorunlu değildir, ama zorunlu olarak canlı olmalı ve sevebildiğine göre, insana-benzer olmalıdır. Ama gene de nihai manevi gerçekliğin insan-biçimli olarak tasavvur edilmesi gerekmez. Budistler onu bir "yokolmuşluk" durumu gibi görüyorlar ve burada yok olan şey, sevgi de dahil her çeşitten istek oluyor. Ama Budistler de sevgiyi yadsımak pahasına manevi huzur kazanmaktan kaçınmışlardır. Buddha, başka duygulu varlıkların duyduğu sevgi yüzünden kendi Nirvana'sına gitmeyi ertelemiş, Mahayana'ya göre, Bodhisattva'lar da aynı duygu yüzünden Buddha'nın yaptığını yapmışlardır.

Son sorumuza verdiğimiz cevap kesin olamadı. Dinin nesnesinin bir gerçeklik ve dinin hedefinin erişilebilir bir hedef olduğunu kesinlikle bilemiyoruz. Öyleyse niçin İnsan bir bilince sahip oldu olalı bir dine de sahip olmuştur? Ve din niçin insanın özünde varolan bir özelliktir? Hem de, insan soyu varkaldıkça İnsanlığın başlıca ilgi alanı olacak bir özellik? İnsanın değişmez gündeminde birinci sırayı belki de bir hiç olan bir hedefin kovalanmasına vermesi akla uygun geliyor mu? Bunun cevabı, belki de, bilgisizlik ve zayıflığın, insanlığın ebedi dertleri olduğudur. "Kıvılcımlar nasıl yukarı uçarsa, insan da sıkıntılara doğar."[12] Bu durumda İnsan din olmadan hayatta yolunu bulamaz; nihai manevi bir gerçekliğin varlığına inancı ve kendisiyle onun arasında bir uyum sağlama çabası, doğrulanamaz bir imanın sonuçları olsa bile.

Üstelik, ileri dinlerin doğuşundan beri, İnsanın bitip tükenmez manevi arayışı verimsiz de kalmamıştır. Aeskhilos'un "Acı çekmek, öğrenmenin anahtarıdır" sözünü pekiştirmiştir. İleri dinlerin doğuşuyla açılan insanlık tarihi çağında, tekrarlanan dünyevi felâketler onları izleyen manevi ilerlemelere yol açmıştır.

Yahudilik tarihi İnsanın dünyevi ve manevi talihleri arasındaki bu karşıt değişkenliği yansıtır. İsrail ve Yahudiye Krallıklarının yıkıldığı çağ, Peygamberler çağı oldu. Yahudi topluluğunun önderlerinin Babil'e sürgüne gönderilmesi sürgünde yeni bir kurumla, havrayla bağıntılı yeni bir Yahudiliğin yaratılmasını sağladı; bu, yalnız Kudüs'deki tapınakta yerine getirilebilen bir âyine bağlı olan eski Yahudi dininin yerini aldı. Tapınağın İ.S. 70'de yıkılması Yuhanna ben Zakkai'ye Yahudiliği bugün de muhafaza olunan biçime sokma imkânını verdi.[13]

İnsan hayatının dini ve dünyevi yanları arasındaki ilişkilerin bu biçimi, misyon sahibi üç ileri dinin tarihlerinde görülür. Hıristiyanlık ve İslamiyet çözülen Suriye ve Helen uygarlıklarının kalıntılarının karışımından doğan bir "kültür-bileşimi"nin ürünleriydiler. Buddha kendisinin ve atalarının üyesi oldukları Hint Uygarlığının bir sıkıntılar dönemine girmek üzere olduğu bir sırada kendi aydınlığını buldu ve bu manevi keşfini çömezlerine iletti.

Uygarlıkların felâketlerinin tekrarlanan "kederli döngü"sü ileri dinleri döngüsel değil, ilerleyen bir manevi hareket içine sokup götürmüştür. Uygarlık çarkı aşağı doğru dönerken din arabası niçin ileri ve yukarı gitti diye soracak olursak, cevabı, dinin manevi bir etkinlik olması doğrusunda buluruz. Çünkü manevi ilerleme Aeskhilos'un yukarıda andığımız sözleriyle ilân ettiği yasaya göre yönetilir. İbranilere Mektup yazarı bunu şöyle anlatıyor: "Çünkü Rab sevdiğini azarlar ve kabul ettiği her oğulu döver."[14]

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM VIII

KAHRAMANLIK ÇAĞLARI

Bence uygarlıklar, dıştan bir etkenle değil, kendi hataları, ihmalleri yüzünden felâkete uğramıştır. Yalnız şu var ki bir uygarlık kendisine öldürücü yumruğu indirdikten sonra, çökmek üzereyken, sınırlarının dışından gelen yabancıların eliyle yıkılmıştır. Evrensel bir devletin sınırlarının kesinleşmesi bu işte en önemli etken gibi görünüyor; çünkü bu durumda yabancılar o uygarlıkla barış içinde temaslarda bulunamıyorlar, sonunda da yıkıcı saldırılarına geçiyorlar. Bu bölümde yabancı baskının nasıl oluştuğu anlatılmıştır. Yaralı uygarlık üzerinde yabancılar daha kolay üstünlük sağlarlar, sonunda da onu büsbütün yıkarlar. Eski uygarlık topraklarında bir süre 'kahramanlık çağı'nın zevkini sürerler. Yalnız, bu çağlar yüksek dinler gibi değildir, uygarlık tarihinde yeni bir bölüm açamazlar. Dıştan gelenler ölmüş uzgarlığın süprüntülerini süpüren süpürge gibidirler; tarihi görevleri yıkmaktır. Bu görev onların mitlerinde, şiirlerinde göklere çıkarılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 64

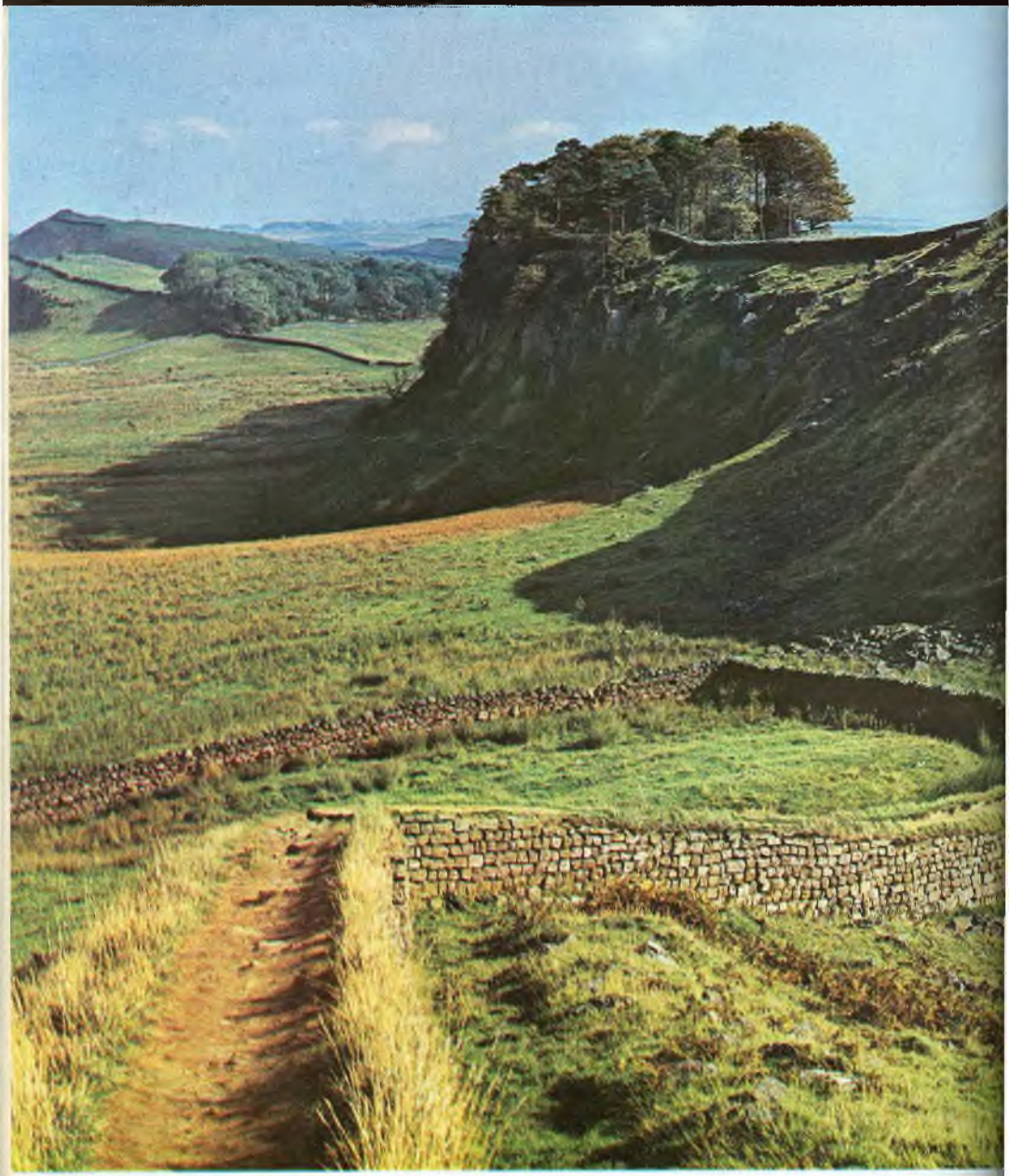
YANSIMA

Büyüyen bir uygarlıkla eşiğindeki barbar topluluklar arasındaki denge oldukça nahif bir şeydir. Uygarlık çökerse birdenbire parçalanabilir, çekiciliğini kaybeder, saldırganlaşır. Bu noktaya kadar, uygarlıkla barbarlık arasındaki sınır akışkandır, ötesine nüfuz edilebilir. Barbarlar da yabancı toplumun çekimine kapılarak onun kültürünü, sanatlarını taklit ederler. Ama, yıkılmış bir uygarlık bir evrensel devlet olarak yeniden kurulduğunda kendisini birtakım katı politik sınırlarla çevreler ki bu sınırlar aynı zamanda uygarlığın ışığını barbarlığa yansıtmasını engeller. Bir Galyalı savaşçının büstü bu gizil çekimi örneklendiriyor: Heykelci, bir hücreyi süsleyen Roma mezar büstünün üslubunu yakalamak üzere çekingen bir adım atmış; artık çökmeye başlamış bir uygarlığın standartlarını kopya etmek yolunda kaba-saba ama, sahici bir çaba bu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

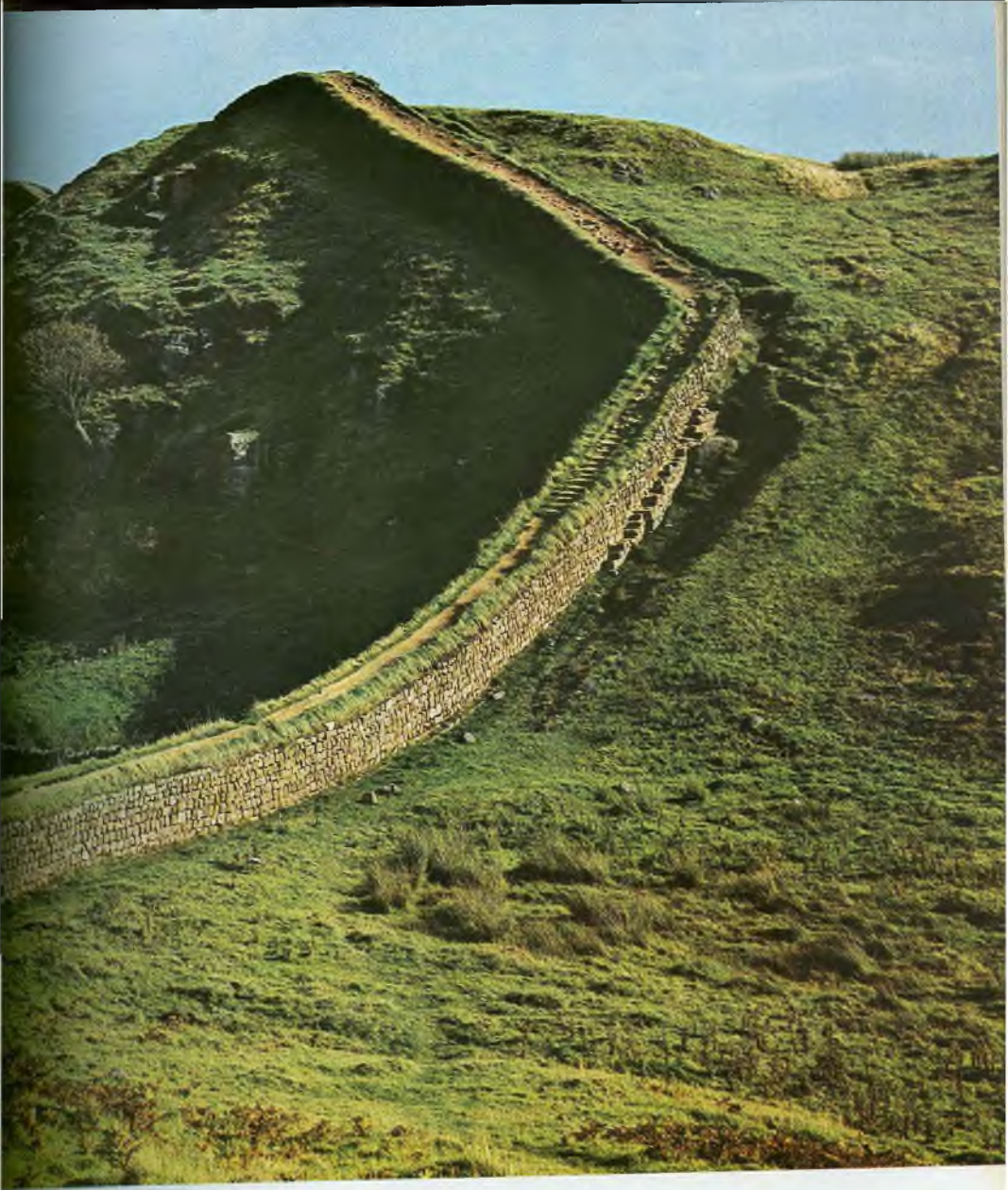

Renkli Resim 65

SINIR BARAJI

Uygarlık geriledikçe, uygarlıkla komşu barbar topluluklar arasındaki akışkan temas alanı donar, aşılmaz bir askeri sınır haline gelir. Komşular düşman olur, kültür alışverişi kesilir. Hadrianus Du-

Levent Şahverdi Arşivi

varı. Roma İmparatorluğu'nun kuzey Britanya'daki barbar kabileleri ile teması kesmek, kendini istilâdan korumak için giriştiği çabanın gözle görülür kanıtıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

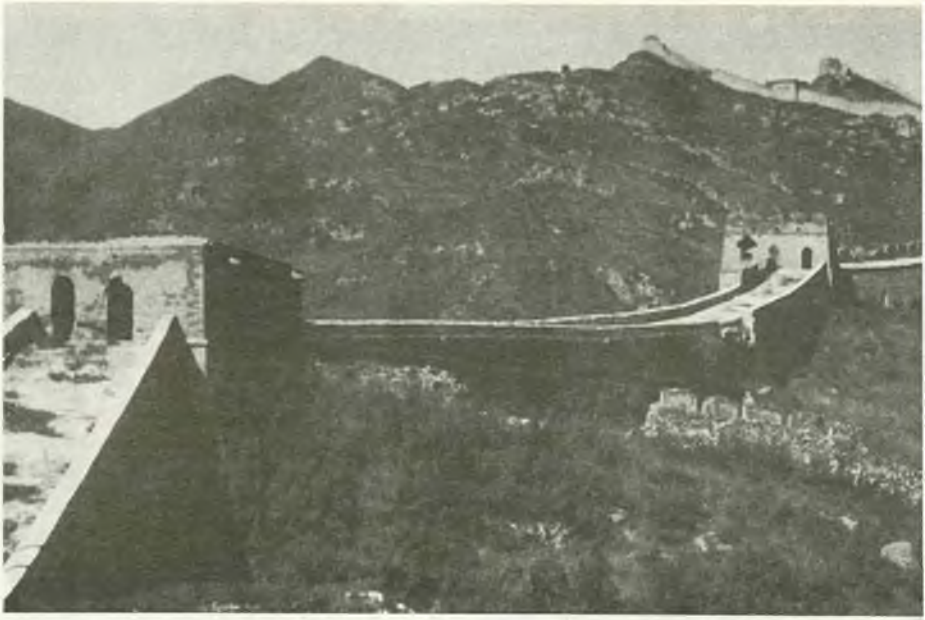
Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 66

ÇARPITMA

Ölü bir uygarlığın toprakları üzerinde kendi kısa "kahramanlık çağ"larının tadını çıkarmaya bakan barbar toplumlar yok ettikleri kültüre karşı irade dışı bir merak duyarlar. Yıkılan kültürün yabancı inceliği hem küçümseme, hem de hayranlık duyguları uyandırır. Yontulmamış yerli gelenekle yarı-özümlenmiş egzotik esinlenme arasındaki bu tedirgin birleşme barbarların mücevherlerinde özellikle göze çarpar. Barbarların plastik sanatların bu dalında çok usta olmaları belki de böyle gösterişlere düşkünlüklerinden ötürüdür. I.S. altıncı, ya da yedinci yüzyıldan kalma bir Merovinyen broş bu bileşimi en güzel şekilde gösteriyor: Ortada, esinlendiği Roma örneklerinden çok daha acemice yapılmış kaba-saba bir kabartma var; ama, çerçeve alımlı, parlak, klasik bakışıma, ya da biçim inceliklerine taviz vermeye hiç de niyetli olmayan bir zanaatkâr elinden çıkmış.

Levent Şahverdi Arşivi

42 Barbar geçmişi

Bu İnceleme'nin önceki iki bölümünde egemen azınlığın üyelerinin kurduğu evrensel devletlerle ve iç proleteryanın yarattığı evrensel kiliselerle ilgilendik. Şimdiki Bölümde konumuz barbar savaş çetelerinin kısa hayatlarında episodlar olan, "kahramanlık çağı" denen zamanla ilgili. Kahramanlık çağı, daha önce, çözülmekte olan bir uygarlığın karakteristik belirtisi olduğunu tespit ettiğimiz *limen*'in (eşiğin) billurlaşmasının yarattığı toplumsal, psikolojik ortamda doğar.(1) Büyüyen bir uygarlığın *limen*'i gerçekten her zaman açık bir kapının konuksever eşiğiyse, çözülen bir uygarlığın askeri *limen*'i de artık kapanmış bir vadinin ağzına kurulmuş dehşetli bir barajla karşılaştırılabilir. Bir eşik çok alçakgönüllü bir nesnedir; ama, o eşik nekadar sağlamsa, muhteşem baraj da okadar tehlikededir; çünkü, Doğa'ya karşı bir meydan okumadır ve bunu destekleyecek insan oğlu cezadan bağışık olamaz. Tarihte bilinen her evrensel devletin her *limen*'inin başından geçmiş hikâye, bu barajın barbar istilâcıların dayanılmaz seli karşısında çatlayıp yıkılmasıdır. Ama bu toplumsal âfet, kaçınılmaz bir tragedya mı, yoksa kaçınılabilir bir şey midir? Buna cevap verebilmek için, askeri barajı kuranın, bir uygarlıkla uygarlığın dış proleteryası arasındaki ilişkilerin doğal akışına müdahalesinin toplumsal ve psikolojik sonuçlarını analiz etmemiz gerekiyor.

Bir baraj kurmanın ilk sonucu, şüphesiz, suların normal akışını durdurup bu yapma engelin arkasında biriktirmektir; önceden düşünülmemiş, tahmin edilmemiş olsa bile, bu, kaçınılmaz bir sonuçtur. Fizyografik bir dille anlatıldığında, su deposu barajın hemen üstündeki yapma göl alanını örter; ama bunun ötesinde su altında kalmamış geniş bir hinterland olacaktır. Bu benzetmeyi şimdi toplumsal gerçekliğin diline çevirirsek, *limen*-barajın hemen üstünde durdurulan insanlarla halen yüksek ve kuru bölgelerde yaşayan insanlar arasında buna benzer bir farklılaşma olduğunu görürüz. Örneğin Avrupa kıtasında Kuzey Slavları iki binyıl boyunca Pripet bataklıklarıyla korun-

Levent Şahverdi Arşivi

ASKERİ BARAJ

287 İ.Ö. üçüncü yüzyılda Ç'in Hanedanı tarafından onarılan Büyük Çin Seddi sıkıştırılmış bir uygarlığın yabancılara karşı sağlam savunma hatlarıyla kendini koruma çabasının elle tutulur kanıtıdır.

288 T'ang döneminden bir küçük heykel. T'ang fetihleri İ.S. yedinci yüzyılda büyük bir imparatorluk yaratmıştı, ama bu da sonraki istilâcı akınlarının kurbanı oldu.

muş olarak ilkel hayatlarını rahat rahat yaşadılar; bu süre içerisinde Akalı barbarlar Ege Uygarlığının Avrupa kara sınırına yakınlıkları dolayısıyla ihtilâçlar geçirdiler ve bundan bin sekiz yüz yıl kadar sonra da Töton barbarlar Roma İmparatorluğunun kara sınırlarına yakınlıkları dolayısıyla aynı deneyleri yaşadılar. Akalar ve Tötonlar, bir *limen* kurularak yaratılan "su deposu" içine düştükleri için böyle kıvrandılar; Slavlar hiç tedirgin olmadı, çünkü her iki durumda da onların fiziksel olarak su içinde bulunan yurtları kültürel olarak yüksekte ve kuruydu.

"Su deposu" alanı içindeki barbarlar niçin, aynı zamanda bir kültürel engel olan askeri bir sınıra yakınlıkları yüzünden böylesine derinden tedirgin olurlar? Bir yarma hareketi teoride mümkün olsun, olmasın, tarihi bir olgu olarak her seferinde er geç *limen*'i yarıp geçtiklerine göre, onlara sonradan bu enerjiyi kazandıran kaynak nedir? Hidrografik benzetişimize biraz daha devam edersek, bu soruların cevabını da bulabiliriz. Deponun yukarı yükselen kaynaklarının artan su hacmini açıklamaya yetmediğini bildiğimiz durumlarda, barajda suyun nasıl yükselip duvara basınç yaptığını hesaplamamız gerekir. Böyle bir durumda, kaynağın aşağıda, gölün boşaldığı denizde olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ama, biliyoruz ki, su yukarı doğru akamayacağına göre, aşağı düzeyden yukarı düzeye yükselmesi bunun tek doğal yöntemiyle, yani, buharlaşma, sıkışma ve sonunda yağmur olarak düşmeyle gerçekleşmiştir. Böylece yerçekiminden kurtulunmuş olur, ama suyun da bu şekilde bir yol bulma karşılığında ödemesi gereken bir bedel vardır. Buysa suyun ilk bileşimini kaybetmesidir. Eski deniz tuzunun izleri buharlaşma süreci içinde geride bırakılır ve dökülen yağmurun beslediği dereler biriken göle inişleri sırasında yarlar açarken kaya tuzuyla kaynaşırlar.

Bu fiziksel olay, askeri limenle engellenmiş barbar enerji deposunun yeni dinamik itişlerle dolmasını doğru ve aydınlatıcı bir şekilde anlatan bir benzetidir. Depoda biri-

Levent Şahverdi Arşivi

ASKERİ DEĞİŞİM
Yıkılan bir uygarlık sınırları dışındaki barbarlara karşı umutsuz bir savaş verir; uygarlık zayıfladıkça barbarların gücü ve sayıları artar; uygarlıklar, zaman ve insan gücü kazanmak için çabalarken bazan düşmanlarını da aylıklı asker olarak kiralayıp onları müttefik yapmışlardır.

289 Romalı, barbarla dövüşüyor.
290 Barbar savaş tutsakları
291 Barbar yedekler Romalı lejyonerlerin yanı-sıra savaşta.

ken ve sonunda barajı çatlatan etkin enerji, sadece sınır ötesi barlarların kendi ilkel toplumsal miraslarından edinilme bir şey değildir. Büyük kısmı, barajın korumak için yapıldığı uygarlığın geniş kaynaklarından gelir. Bu büyük kaynaktan eklenen sular depodaki su yüzeyini artık barajın direnme gücünü aşan bir düzeye yükseltir; o zaman yarıktan fışkıran suların, aslında, şimdi sel altında yok olan bölgeden gelmiş olması tarihin bir cilvesidir. Normal koşullarda denetlenmiş ve bereket getiren bir akışla yukarıdan aşağıya bir yol izleyen su, niçin ansızın yıkıcı bir sel haline gelir? bunun cevabı kısmen, Doğa'nın olağan akışına insani bir müdahale demek olan *limen*-barajın dikilmesidir; kısmen de, insan enerjisinin, *limen* içindeki kültürlü dünyadan, dışarıdaki barbar deposuna geçişteki dönüşümü; bu dönüşüm, Doğa'nın, İnsanoğlu'nun kendi yoluna diktiği engeli aşmak için icad ettiği bir araçtır.

Böyle bir dönüşüm şüphesiz bir toplumdan başka topluma yapılan her kültür aktarımında ödenmesi gereken bir bedeldir.(2) Ama dönüşümün özelliği ve derecesi koşullara göre değişir. Kültürü yayma durumunda olan toplum büyüyen bir uygarlık, alma durumunda olan toplum ise statik bir uygarlık-öncesi toplum ise, değişim asgari düzeyde kalır; her iki taraf da uygarlıksa, ve her iki taraf da çözülme durumundaysa, azami noktaya ulaşır. Burada bizi ilgilendiren durum ise belli ki bu iki aşırı uç arasında bir yerde olmalıdır: kültürü yayan taraf, çözülen bir uygarlık, baraj gölündeki barbarlar ise uygarlık-öncesi İnsan'ın temsilcileridir; bunların komşu uygarlığın kültürel yayılmasına ya da radyasyonuna karşı dirençlerinin nedeni kendilerine özgü bir başka uygarlık alternatifini koruma isteği gibi olumlu bir gerekçe değil, çözüldükçe eski çekiciliğini kaybeden yabancı bir kültüre karşı duydukları düşmanlık gibi olumsuz bir gerekçedir.

Enerjinin dönüşümü, bileşimin bozulması süreci içinde ortaya çıkar: istilâcı kültür aynşarak kendi yapıcı ögelerine indirgenir, sonra, eklenen ya da çıkarılan ögeler olmasa da, bu sürekli ögelerin birbirleriyle yeni ilişkilere girmeleriyle, yeni biçimlenmeler içinde yeniden kurulurlar. Büyüyen bir uygarlığın kültürünün yapıcı ögeleri biribirleriyle uyum içindedir ve bütünsel bir tümü oluştururlar; gene aynı ilkeye göre, çözülen bir uygarlıkta aynı ögeler birbirleriyle uyumsuzluğa düşmüşlerdir. Bir kültürün kırınımı böylece kendi başına bir toplumsal hastalık belirtisi olmayabilir ve bir uygarlığın yabancı bir kültüre etkisinin sonucu değil, uygarlığın kendisinin daha önceki yıkılış ve çözülmesinin sonucudur. Bütünsel bir kültür ayrıştığında ortaya çıkan ögeler, ekonomik öge, politik öge, bir de kültürel denmesi gereken bir ögedir. İstilâ eden ve kabul eden iki kültür

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

arasındaki karşılaşmada, kültürel ögelerin her birinin nüfuz etme gücü, tek başına özümlendiğinde, toplumsal değerinin tamkarşıtı olur. Böylece, en kolay ekonomik öge, sonra politik öge, en sonra da kültürel öge özümlenir; kültürel kırınımın toplumsal bir felâket olmasının nedenlerinden biri de budur. Çözülen bir uygarlıkla yabancılaşmış dış proletaryası arasındaki başlıca ilişkiler savaş ve ticarettir; bu ikisi arasında egemen olanı da savaştır.

Barbar halkların *limen*'den geçerek uygarlık alanına, ilkin savaş tutsakları, sonra rehineler, sonra ücretli askerler, en sonunda da fatihler olarak girmeleri, ekonomik düzeyde de paranın dışa akışında yansır; para, ganimet, askeri ücret veya yardım olarak *limen* içindeki dünyadan dışarıdaki barbar "deposu"na akar. Bu para da sonunda, uygarlığın tüccar temsilcilerinden barbar alıcıların satın aldığı malların karşılığı olarak yeniden kaynağına döner. Bu çeşitten temaslar barbarların üzerinde avlandıkları toplumun iç ekonomisinde önemli bir rol oynamalarına yol açar. Klasik örneklerden biri, Konstantinopolis'deki İmparatorluk hükümetinin, Macaristan'daki Alföld'de konaklayan Göçebe Hun savaş çeteleri konfederasyonunun başkanı Attila'ya (saltanatı: 434-53) ödedikleri paraların ekonomik sonucudur. İmparatorluk hazinesinden çıkan paranın Attila'nın limen ötesindeki kampına akıtılmasıyla satın alma gücü İmparatorluk içindeki tarımsal çıkar çevrelerinden alındı, çünkü ödenen para onların vergilerinden çıkıyordu; bu satın alma gücü ticaret ve imalât çevrelerine aktarılmış oldu, çünkü Hunlar aldıkları paralarla bunların yaptığı ve pazarladığı malları satın alıyorlardı.[3] Ama İmparatorluk yetkilileri çok zaman askeri *limen* üzerinden yürütülen bu çeşit ticari alış verişleri önlemek isterler. Sınır ötesi ticaret iki taraftaki tüccarlar için de çok kârlıdır, onun için, *limen*'in kurulmasıyla ortaya çıkan toplumsal durumda, barajın hemen içerisinde, sınır bölgesinde oturanlar, *limen*'le korunmak istenen dünya içinde oturan kendi yurttaşlarını sömürmekte, sınır dışında oturan barbarlarla bir çıkar birliği kurabilirler. Böyle bir çıkar birliği, sınır bölgesi halkıyla barbarlar arasında, kuşatılmış uygarlık için ölümcül bir tehlike doğurabilecek bir ortak eylem de yaratabilir.

İmparatorluk sınırının... aslında iki işlevi vardır: yalnız dışarıdakilerin içeri girmesini değil, içeridekilerin de dışarı çıkmasını önler... Çin girişimini Büyük Çin Seddinin ötesinde kısıtlamak gerekiyordu... çünkü duvarın çok ötelerinde iş yapan Çinliler devlet için bir yük oluyordu; girişimleri iş, ister tarımsal, ister ticari olsun, Çin toplumundan çok barbar topluluğuna yarıyordu. Çin yörüngesinden çıkıyorlardı... (ve) Çin yörüngesinden çıkıp Çinli olmayan bir iktisadi ve toplumsal düzene uymaya başlayan Çinliler zamanla ya barbar yöneticilere bağlanıyor ya da kendileri barbar yönetim biçimlerini uygulamaya başlıyorlar, bütün bunlar da Çin'in aleyhine oluyordu.[4]

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gibi düşünceler imparatorluk hükümetlerini sınırdaki ticari akışı kısıtlamaya götürür; olan ticaret de barbarların iki türden imparatorluk ürünü almalarıyla sınırlanır: savaş beyleri ve yardımcıları için lüks maddeleri, onların alt kademeden adamları için de silâh alırır. Ticaret cılız ve geçici. sınır savaşı ise süreklidir, çünkü çözülen uygarlıkla yabancılaşmış dış proletarya arasındaki karşılaşmanın temel özelliği karşılıklı düşmanlıktır.

Bu elverişsiz durumda egemen azınlığın dış proletarya tarafından ne şekilde taklit edileceği, barbarların inisiyatifine bağlı bir şeydir, çünkü onlar politik bakımdan özgürdürler.

Sınır-içi toplum ve devlet, ihtiyaç ve isteklerinde, sınır-ötesi halklara taviz vermelidir. Bir sınır çekme hareketi kendisi de, dışarıda kalan insanların denetim altında olmadığının, dolayısıyla emirle yönetilemeyeceğinin bir itirafı sayılır.[5]

Barbarlar, sınır-içi uygarlıktan kabul ettikleri kültürel ögeleri kendilerine göre değiştirerek inisiyatiflerini kullanırlar. Ögeleri veren uygarlıkla aralarında düşmanlık fazlaysa, barbarlar sevimsiz yabancı kökenlerden gelme şeyleri ödünç aldıklarını kabul etmek istemez, bu ögeleri daha çok değiştirirler; öte yandan, alınan şeyi de mahalli barbar hayatının değişik ihtiyaçlarına uydurarak pratikte yararlı hale getirmek gibi olumlu bir istek de, bu olumsuz düşmanlığı destekler.

Böylece, uyarlamada yabancı düşmanlığı ve faydacılık belirleyici etkenler olur, bunlar değişik faaliyet alanlarında değişik derecelerde etkili olurlar; sonuç da, neredeyse farkedilmez bir ödünç alma ile neredeyse yeni bir yaratma eylemi arasında değişebilir. Ama barbar toplumların görünüşte yaratıcı başarıları bile kusurludur; çünkü bunların kaynakları gizlense bile, büsbütün yok edilemez. Dolayısıyla sınır-ötesi barbarların bütün kültürel ürünlerinde, toplumsal çözülmenin tamamlayıcısı ve sonucu olan, ruhta bölünme hastalığının izleri görülür. İlkel bir hayat tarzından bir kahramanlık çağı çıkaran psikolojik devrimde huzur içinde yaşayan statik toplumun geleneksel uyumu bozulur, daha incelmiş bir bireycilikle gene daha incelmiş bir birlik duygusunun kutupları arasında bir gerilim doğar.

Enerji aktarımı diye adlandırdığımız olay, şimdi, *limen*-barajının bir afetle çatlamasının kaçınılmaz bir sonuç olup olmadığı yolundaki sorumuzu cevaplandırmada bize bir ipucu verebilir. Fiziksel mühendislik alanında, böyle bir sele karşı emniyet süpapları hazırlamanın yolu, rezervuardaki suyun barajın direnç kapasitesini aşma eğilimi gösterdiği durumlarda açılabilen savaklar yapmaktır. Bu yararlı emniyet süpabı aracı, göreceğimiz gibi, askeri *Limen*'in politik mühendislerinin de gözden uzak tutmadıkları bir şeydir. Ancak, bu ikinci durumda, başvurulan çare, durdur-

KÜLTÜREL SIÇRAMA
292, 293, 294 Barbar sanatı, barbarların nefret ettiklerini söyledikleri uygarlığa karşı irade dışı hayranlıklarını ele verir. Yabancı kültürler talan edilerek yerli kullanıma uydurulabilecek nesneler ve fikirler aranır. Yanda: uyumsuz bir şekilde bir Frank haçına konmuş Roma broşları; altıncı, ya da yedinci yüzyıldan bir Germen fibulası. Yukarıda: Dokuzuncu yüzyıldan bir Vizigot kabartması bir Roma tabletini tamamen yerlileştiriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ması istenilen felâketi hızlandırır, çünkü böyle bir *limen*'in inşa edildiği toplumsal ve psikolojik malzeme o kadar çürük çarıktır ki, bir yerinde bir yarık açıldı mı, barbar enerjisinin taşan suları bütün yapıyı yıkıp geçer. Toplumsal bir barajı ayakta tutma çabasında düzenli bir su boşalımı imkânsızdır; barajın altındaki uygarlıktan, üstündeki barbar toplumlarına giden enerji aktarımı baraja yüklenen basıncı büsbütün fazlalaştırdığı için er geç çatlama noktasına varılır; o zaman da âfet kaçınılmaz olur.

Emniyet süpapları inşa etmek, çaresiz bir araç olduğuna göre, kendini korumak isteyen uygarlığın başvuracağı ikinci alternatif barajı sağlamlaştırarak âkıbet gününü geciktirmektir. Ama bu daha kaba tedbir de, o kötü günü engelleyemez, sadece geri bırakır. Zaman, çözülen uygarlığa saldıran barbarlardan yanadır, çünkü, gene göreceğimiz gibi, *limen* üzerinde aktarılmış enerji basıncının derecesindeki her aritmetik artış, barajın aynı oranda takviyesi masrafını geometrik şekilde artırır.

Böylece, bir *limen*'in kuruluşu, sonunda kurucuların felâketiyle bitecek bir toplumsal güçler oyununu harekete geçirir. Kurucuların nihai felâketi önlemelerinin tek yolu, *limen*'in yapay bir şekilde topraklarını birbirinden ayırdığı iki uzlaşmaz toplumu kesinlikle izole etmektir. İlişki kurmama politikası, gerçekten, imparatorluk hükümetinin izleyebileceği en iyi yol olabilir, ama pratikte, bu keyfi biçimde çizilmiş sınır hiçbir zaman kesin ve eksiksiz bir izolasyon aracı olamaz, çünkü imparatorluk hükümeti ne sınır ötesindeki barbarları, ne de sınır bölgesinde oturan kendi yurttaşlarını etkili bir şekilde denetleyebilir.

Dışarıda bırakılmış bölgede yaşayan "barbarlar"ın saldırgan yağmacılar ve istilâcı olarak nitelenmesi de bir topluma "doğal" görünen coğrafi sınırların başka toplumlara ille de doğal ya da zorunlu değil, sadece politik engeller olarak göründüğünü kanıtlar.[6]

Ya da, tersine,

(Evrensel) devletin genel politikası çıkarlarının merkezcil kalacağı sınırları tesbite, yöneliktir, gereğinden fazla yayılarak merkezkaç bir dağılmaya girmekten çekinir; ama bu politika tüccarların, koloni kurmak isteyenlerin, hırslı politik ve askeri ikbal düşkünlerinin çıkarlarına aykırıdır, çünkü onlar sınırların ötesinde kendilerine uygun fırsatlar görürler. Böylece merkezi çıkarlarla çelişen sınır çıkarları oluşur.[7]

Evrensel devletin sınır bölgelerinde oturanların sınır dışındaki barbarlarla ortaklık kurma eğilimlerinin çarpıcı bir örneği, Hıristiyanlık Çağının dördüncü yüzyılının üçüncü çeyreğinde Avrasya steplerinden kopup Macaristan'daki Alföld'e yerleşen Avrasyalı Göçebe Hunlarla Roma İmparatorluğunun ilişkileri tarihinde görülür. Hunlar çok uzaklardan gelen, olağanüstü yurtıcı insanlardı ve Roma İmparatorluğunun Avrupa *limen*'i boyunda kurdukları egemenlik de geçici oldu, ama bu kısa sürede de üç ayrı ortaklık kurma olayına rastlanır. Attila'nın başyardımcısı Orestes adında bir Roma İmparatorluğu uyruğuydu; onun oğlu Romulus Augustus da Batı'daki son Roma İmparatoru olmak gibi kolay bir başarıya ulaşacaktı. Grek tarihçisi, Romalı diplomat Priscus, 448'de Attila'nın kampında önce Hunlara tutsak düşmüşken sonradan gözlerine giren Viminacium'da bir dönek Yunanlı iş adamı görmüştü.[8] Triyonun üçüncü üyesi "Apamea'dan bir tüccar olan Eustace" dır. O da, 484'de, yani Attila'nın ölümünden uzun bir süre sonra, İran'a doğru bir talan seferine çıkan bir Hun yağmacı grubunun başdanışmanı rolünü oynamaktadır.[9]

Avrupa'da Hun iktidarı çok çabuk gelip geçtiği için saldırgan barbarlarla kurbanları olan uygarlığın dönek çocukları arasındaki ortaklıklar kalıcı sonuçlar yaratmadı; ama, ilk karşılaşmalarda iki tarafın yaşama tarzı bakımından aralarında dağlar kadar fark olmasına karşın gene de bu kadar ortaklık kurulmuş olması anlamlıdır. Barbar iktidarının daha kalıcı temellere oturabildiği durumlarda, bu kutsal olmayan ittifak bazan dikkate değer politik sonuçlar yaratabiliyordu: örneğin, Batı Roma İmparatorluğunun kıta Avrupasındaki kalıntı varis-devleti, Frank *laeti* (yerleşik yabancılar) ile Roma senato düzeninin mahalli temsilcileri olan Galyalı piskoposlar ve toprak beyleri tarafından kuruldu. Mançu İmparatorluğu da sınır ötesi Mançu barbarlarıyla sınır bölgesindeki Çinlilerin birlikte kurdukları bir devlet oldu.

Dolayısıyla, pratikte bir *limen*'in varlığı engelin birbirlerinden ayırmaya çalıştığı taraflar arasında toplumsal karşılıklı ilişki yaratır. Gene de, en yaygın temas biçimi ticaret değil, savaştır. Bu ilişkiyi de "temas" başlığı altına koymamız yanlış olmaz, çünkü savaş psikolojik bakımdan yabancılaştırıcı olsa da, teknolojik bakımdan eğiticidir. Evrensel devlet, savaşmadan, barbarları *limen*'in öbür tarafında tutamaz. Ama, onlarla savaşınca da, istemeden, onları daha üstün savaş tekniklerinde yetiştirmiş olur. Savaş tekniği, tekniğin başka bütün dallarından daha hızlı ve daha derin nüfuz eder; ihraç edilen ürünler arasında silâhlar genellikle öldürücü olmayan araçlardan daha erken gelir ve daha çabuk tutunur; komşu uygarlıktan ithal edilen silâhlar da, mahalli barbar pazarında talep çokluğuyla orantılı bir ustalıkla, barbar zenaatkârları tarafından taklit edilir. Avrasyalı Göçebe barbarlar "ithal edilmiş silâhlar olmadan büyük çapta saldırı harekâtlarına uygun şekilde silâhlanamıyorlardı... Onikinci yüzyılın Moğolları bile—bunlardan daha askeri bir ulus düşünmek de güçtür—silâhlarını daha çok Çin'den ve Horasan'dan ithal etmek zorundaydılar."[10]

Barbarlar bu ödünç alınma araçları ve teknikleri kendi mahalli arazi yapılarına uygun hale getirebildikleri için,

Levent Şahverdi Arşivi

295. 296 Sınırda oturan Çinliler'le işbirliği Mançular'ın 1644'te Çin'in fethini tamamlamalarına yardım etti. İki yüzyıl sonra Mançu imparatorları Orta Asya sınırlarını genişletmek için göçebe kabilelerine karşı gene barbar müttefikler kullandılar. İmparator Ç'ien Lung'un ısmarladığı iki diziden alınan bu gravürler 1755'ten 1795'e kadarki seferlerden savaşları kutluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

daha da etkili yapıyorlardı. Aslında, askeri harekâtta onlar kendi yurtlarında, düşmanları ise yabancı sayılmalıdır, çünkü *limen*, uygarlığın daha önceki tarihinin saldırgan bir bölümünde silâh zoruyla ele geçirdiği bir yerde kurulmuştur. Barbarlar arazi üstüne soydan gelen bilgilerini ödünç aldıkları silahların mahalli savaş koşullarına yaratıcı bir uyarlamasıyla birleştirebildikleri anda, gerçekten karşı durulmaz bir güç oluyorlardı.

Örneğin, nehir korsanlığıyla işe başlayıp Altın Ordu'nun istep imparatorluğunu yağmalayan Kazaklar, Tatarlardan ata binmeyi öğrendikleri zaman birkaç kat daha güçlenmiş oldular. Yeni Batı Hıristiyan toplumunun kurulmasından önce can çekişen Roma İmparatorluğu dünyasının kıyısında yaşayan İskandinavyalı barbarlar ilkin Prizyalı sınır ahalisinden gemi yapımını, denizciliği, sonra da Franklardan süvari savaşı sanatını öğrendiler. Daha önceleri, "onager"in, ya da yaban eşeğinin savaşta süvarinin bineği olarak değil de savaş arabacısının hayvanı olarak kullanılmasını Ari göçebe barbarlar Sümer-Akat toplumundan öğrenmişlerdi, bu barlarlar sonradan, yeni edinme bilgilerini eski ustalarına karşı ölümcül sonuçlar alarak kullandılar. Daha yakın zamanlarda, Batı Uygarlığının dünyanın bütün kıtalarına müdahalesi, teknolojik bakımdan ilkel toplumların sözde kendilerini uygarlaştırmaya gelenlerden aldıkları ilk dersin sadece onlara karşı ateşli silahlar kullanmak değil, aynı zamanda keskin nişancılıkla, gerilla taktikleriyle, vb. bu silahları mahalli arazide en uygun biçimde kullanmak olduğunu gösterir.

Saldırgan barbar topluluklarla karşılaşmalarda çözülen uygarlığın aleyhine işleyen bir başka etken, iktisadi bakımdan karmaşık bir toplumun üzerinde uzun süreli savaşın yarattığı yıkıcı etkidir. İlkel barbar toplulukları meslek olarak, toplumsal örgütleniş olarak, savaşa çok daha yakındırlar; oysa uygar hasımları enerjilerini birbiriyle yarışan çeşitli faaliyet dallarına ayırmak zorundadır. Uzun süreli bir savaşı destekleme zorunluğu daha ileri toplum yapısına büyük zorlamalar yükler. Düzenli ordunun sayısal gücünde yapılacak herhangi bir artış, ulusal gelir üzerindeki vergilendirme basıncında da buna karşılık bir artış olmasını gerektirir ve iktisadi hayatı giderek bozabilir. Hıristiyanlık Çağının beşinci yüzyılında Batıda ve yedinci yüzyılında Doğuda Roma İmparatorluğunun ölümüne yol açan toplumsal hastalıklar içinde en fazla göze batanı, azalan ulusal gelirin çok fazla olan ve hâlâ da doymak bilmeden artan bir kısmının kamu hizmetlerinin artan harcamalarını karşılamak üzere kullanılmasıydı. Mahalli özerk yönetimlerin gitgide çökmesiyle ortaya çıkan idari boşluğu doldurmak için imparatorluk kamu hizmetleri personeli kalabalıklaşıyor ve bu da Roma İmparatorluk hükümetinin uyruklarına yüklenen para yükünü durmadan ağırlaştırıyordu.(11) ama bundan daha önemli bir etken, sınır-ötesi barbarların askeri etkinliğinin artışını karşılamak için imparatorluk ordusunda gerekli görülen insan gücü artışıydı. Septimius Severus (saltanatı: 193-211), ilk olarak Augustus'un kurduğu statik sınırların korunması için İ.S. 83'den beri kullanılagelen otuz lejyona üç yeni lejyon daha ekledi; Diocletianus (saltanatı: 284-305) imparatorluk ordusunun gücünü bundan daha yüksek oranlarda artırdı.

Bir *limen*'e saldıranlarla koruyanlar arasındaki müzmin savaşta sorun kimin daha fazla dayanacağı ise, savunan taraf er geç çökmek zorundadır, çünkü bu savunmayı sürdürdüğü sürece, gittikçe etkinleşen barbar düşmanlarının koyduğu çabanın birkaç katı fazla bir çaba harcaması gerekir. Böyle bir durumda savunan tarafın kendi gerilemesini önlemek için başvurabileceği iki yol vardır. Kendi örgütlenme ve teknik yeteneğini limen'in savunmasına kaydırabilir ki burada uygarlık barbar komşularından daha üstündür; ya da, *limen*'in geçtiği mahalli arazi içinde barbar düşmanlarının yeteneklerinden yararlanır. Bu iki politika, yani kendi örgütlenmesini ve silâhlanmasını geliştirmekle barbarlardan insan gücü devşirmek politikaları, bir arada da yürütülebilir; genellikle, *limen*'in gerisinde bunalıp duran güç, barbar düşmanlarının zafere doğru hızlanan ilerlemelerini durdurmak için umutsuzca çare ararken, bunların ikisine birden başvurur. Hiçbir zaman tekniğe çok fazla önem vermeyen ve daha önce bu yönde gösterdiği yeteneği bile zamanla kaybeden Helen Uygarlığının son boğuşmasında, Diocletian, Roma İmparatorluğu savunmasının ölüm kalım sorunu karşısında, tekniğe değil örgütlenmeye el attı.

Diocletianus'un çözümü Roma imparatorluğunun savunma sistemini bütünüyle yeniden düzenlemekti; bu sistem, Augustus tarafından ilk kuruluşundan beri, temelde herhangi bir değişiklik olmaksızın kalmıştı. Augustus'un baş derdi, Helen Dünyasını yüz yıl süren toplumsal devrim ve iç savaşın getirdiği yorgunluktan kurtarmaktı; bunun için aldığı tedbirlerden biri de bu kardeş kavgasını sürdürmek için seferber edilmiş kuvvetlerin sayısını azaltmak oldu. Augustus döneminde İmparatorluğun güvenliği sayı üstünlüğüne değil, profesyonel ordusunun sınır-ötesi barbarlara karşı askeri nitelik üstünlüğüne ve Roma kudretinin muhteşem görünüşünün uyandırdığı ürkütücü saygıya dayanıyordu. Diocletian zamanında ise temelde ekonomiye dayanan bu güvenlik sistemi çoktan iflâs etmişti. Barbarların *limen* okulunda edindikleri askeri etkinlik sonunda onlara çevrelerindeki kordonu yaracak cesareti ve ustalığı kazandırmıştı. Böyle âcil durumlarda imparatorluk hükümetinin açılan gediği kapamak için tek yapabildiği, geçici olarak durgun bir bölgede bulunan birlikleri oraya aktarmaktı. Diocletian'ın bu duruma bulduğu başlıca çare bir yedek ordu kurmak oldu; bu ordu da, zaten genişlemiş askeri kuruluşun toplam sayısının beşte ikisinden pek az değildi. Görevi, baskıncı barbar çetelerine yetişmek, onları savaşa sokmak ve yok etmek olduğu için, en az onlar kadar hare-

Levent Şahverdi Arşivi

297 Güney Çin barbarlarının onikinci yüzyılda bir Sung ordusu tarafından hizaya getirilmesi. Sung İmparatorluğu yatıştırıcı bir politikayla güneydeki kabileleri eritmeyi başarmıştı ama, kuzeydeki daha sert baskı durdurulamadı.

fazla bir maddi servetleri yoktur; komşu uygarlıkla savaşta kaybedecek çok bir şeyleri olmayınca da, düşmanlığın sürmesinden, hattâ yoğunlaşmasından da korkmaları için sebep kalmamaktadır. Sınır savaşının savaşan iki taraf için verdiği maddi sonuçların çarpıcı eşitsizliği aralarında beliren büyük ve gittikçe büyüyen ahlâki eşitsizlikte de kendini yansıtır. Kendini korumaya çalışan çözülen uygarlığın çocukları için sınır savaşı gitgide artan mali bir yük ve hiçbir zaman çözülemeyen askeri ve politik bir sorun demektir. Öte yandan, barbar savaşçıda aynı savaş bunların tam karşıtı çağrışımlar uyandırır. Onun için bu bir yük değil, bir fırsat, bir endişe değil, bir coşkudur. Uygar taraf için her zaman yıkıcı olan bir çatışma —elinin altındaki bütün kaynakların hiçbir işe yaramadığını görmek onun için büsbütün yıkıcıdır— askerleşmiş barbar için hayat veren hava gibi bir şeydir. Psikolojik donatımdaki bu büyük ve her zaman artan eşitsizlik uygar savaşçının er geç yenik düşmesini kaçınılmazlaştırır.

Bu durumda, *limen*'in hem kurucusu, hem de kurbanı olan tarafın kara yazgısından kurtulmak için son bir umutsuz çare denemesi hiç de şaşırtıcı olmaz. Kendi kaynakları etkisiz kaldığına göre, barbar düşmanın ispat edilmiş yeteneğini kullanma isteği dayanılmaz hale gelir. İ.Ö. ikinci yüzyılda yaşamış bir Çin filozofu, "Orta Krallığın politikası barbarın kafasına vurmak için barbarları kiralamıştı." diyor;[15] bu hırsızı hırsıza yakalatma politikasını haklı gösterecek şeyler olabilir. Barbar savaşçı sınır savaşında yurttaş-askerden üstündür, çünkü barbar burada kendi

Levent Şahverdi Arşivi

ketli olmalıydı.

Profesyonel bir askerin bilimsel görüş açısından bakıldığında Diocletianus'un çizgisel savunma yerine sınır çizgisini savunacak hareketli bir yedek ordu kurma sistemi, savaş sanatında önemli bir ilerlemeyi temsil eder. Diocletianus'un tahta çıkışından yarım yüzyıl kadar önce can çekişmeye başlayan İmparatorluk Batıda yüz yıl, Doğuda ve Merkezde ise üç yüz yıl daha dayanabildiyse, şüphesiz bu askeri reformun da bunda payı olmalıdır. Ama bu başarı çok pahalıya mal oldu, çünkü ödeyen, sivil nüfustu. Diocletian'ın askeri bakımdan üstün düzenlemesi önceden tahmin edilemeyen ve dolayısıyla ürkütücü toplumsal bozukluklar yaratan bir fiyat tespiti sistemine dayanan bir vergilendirme sistemiyle işliyordu; çağdaş bir gözlemci "vergiyle geçinen insanların sayısı vergiyi ödeyenlerden daha fazla" demişti.[12] Öte yandan, seçkin askerlerin hareketli yedek ordu da toplanması sınıra dizilen kordon-birliklerinin moralini büsbütün çökertiyordu. Ordunun barbarları *limen* gerisinde tuttukları yolundaki son iddiasından da vazgeçmesi gerekti. Savaş alanı artık *limen*'in barbarlar tarafı, hattâ İmparatorluğun sınır bölgeleri bile değildi. İmparatorluğun iktisadi ve kültürel canlılığını meydana getiren iç bölgeler savaş alanı haline gelmişti. "Derinlemesine savunma" parolası bilimsel bakımdan kusursuzdu ama, aslında, vergi ödeyen sivilin, imparatorluğun askeri örgütündeki muazzam artışı ödemek için bir kere derisi yüzüldükten sonra, şimdi de, İmparatorluğun iç bölgelerine kadar inip ortalığı talan etmeleri önlenemeyen barbarlar tarafından ikinci bir kere derilerinin yüzüldüğü olgusunu gizleyen bir laftan ibaret kalmıştı.

Sürekli savaş zorunluğu ve gerekleri bir uygarlığın ve bir barbar topluluğunun toplumu ve ekonomisi üzerinde farklı etkiler yarattıktan başka, bu iki toplumun örgütlenme derece ve biçimi de savaşın kendisinin sonuçlarında buna paralel bir farklılık meydana getirir. En yalın şekliyle anlatılacak olursa, bir barbar savaş çetesinin yerleşik bir toplumun üstüne çökerken yarattığı yıkıntı imparatorluk ordusunun barbar topluluğuna yaptığı cezalandırıcı karşı saldırılardan çok daha fazla zarar yapar. İmparatorluk ordusunun barbar düşmanlarına nihai darbeyi vurması güçtür, çünkü bunun için yeterli hedefi bulamaz. Özellikle Göçebe toplulukları sözkonusu olduğunda bu böyledir, çünkü onlar, ilerleyen bir düşman ordusu karşısında toparlanıp hareket geçerler; ama yerleşik barbar topluluklarında bile durum çok farklı değildir, çünkü burada da hayat kaynakları bir baskında kolayca yok edilse de, onarılması ve yeniden kurulması güç değildir. Uygarlık düzeyleri eşit olmayan antagonistler arasındaki savaşlarda daha uygar olan savaşçılar Pyrrhus zaferleri kazanırlar, çünkü bu durumlarda kazanan taraf yorgun düşer, oysa daha az uygar olan düşman, örgütlenmede gerilik handikapının doğal karşılığı olan diriliş gücü yüzünden, yenilse de kendini çabuk toparlar. Bazı modern savaş arenalarında gerilla taktiklerinin başarıları da bu teorik geriliğin pratik avantajlarının yeni kanıtlarını vermektedir; çünkü, bugünün gerillaları hiçbir şekilde barbar olmadıkları halde,teknolojik bakımdan üstün düşmanlara karşı bu denenmiş savaş yöntemlerini kullanmayı bilinçli olarak ve ustaca seçmişlerdir.

Ayrıca, bir uygarlıkla barbar komşuları arasında ilişkilerin bozulması sonucunda barbarlar eski barışçı işlerini bırakıp sınır savaşı sanatında uzmanlaşmaya başlarlar. Barbar, başlangıçta, vahşileşmiş bir uygarlığın elinde tutsak veya yok olmak tehlikesini savuşturmak için kendini savunma sanatını öğrenmek zorunda kalmıştır belki, ama sonradan —kendi arazisinde askeri etkinliğinin askeri avantaj dengesini kendi lehine çevirince— geçimini kazanmanın bir başka alternatifi olarak savaşmaya başlar. Artık kendini korumak zorunda kalan bir uygarlık yağma ya da haraç yoluyla soyulabilir duruma gelince, kılıç ve kargıyla ekip biçmek barbara daha hoş görünür; ayrıca, ilkin savaşçı olmayı öğrendiği, ancak sonradan üretici olduğu için, böyle yaşamayı daha çok sever. Böylece, bir *limen* yakınında oturan barbar iktisaden kendine-yeterli olmaktan vazgeçer ve askeri sınırın öteki tarafındaki uygarlık için bir iktisadi asalak olur.

Tacitus, Roma İmparatorluğunun kıta Avrupası *limen*'ine komşu oturan barbar Germenler üstüne söyledikleri, çözülen bir uygarlığın yabancılaşmış barbar düşmanlarının bu karakteristik iktisadi gerilemelerinin klasik bir örneğidir. Bu *limen* Tacitus yaşamadan önce yüz elli yıldır vardı ve dolayısıyla tipik toplumsal sonuçlarını vermeye zaman bulmuştu. Tacitus, Germenlerin tek servet biçimlerinin sığır olduğunu söylüyor,[13] ama, o günün Germen ekonomisinde tarımın, Roma tarihçisinin bu ve başka bölümlerinde ima edilen görece önemsizliği bilgisizlik, hattâ tecrübesizlikten ileri geliyor olamazdı; çünkü modern arkeolojik araştırmaların ortaya koyduğu kanıtlar Germen kabileleri arasında tarımın bir hayli ilerlemiş olduğunu gösteriyor, dolayısıyla bu sonraki önemsizlik çocuksu bir ekonomik geriliği değil, daha ileri bir durumdayken sonradan bir ekonomik düşüş olduğunu işaret eder. Gelgelelim, bu tarımsal gerilik yalnız sınırın dibinde yaşayan topluluklarda görülüyordu. Bu bölgenin ötesindeki Est'ler (Aestil), Tacitus'un dediğine göre, "tipik Germen tembelliğine hiç benzemeyen bir çalışkanlıkla tahıl ve başka meyvalar ekiyorlardı."[14] Üstelik, askeri *limen*'e yakın oturmanın ahlâkı bozan etkileri barbar topluluklarının tarımsal pratiklerinde olduğu kadar politik kurumlarında da kendini hissettiriyordu. Güney-doğudaki yakın komşu Germenler ilkel ve dengesiz bir savaş-beyliği önderliği geliştirirken kuzeydeki ve doğudaki topluluklar geleneksel ataerkil krallık sistemine sadık kalmışlardır.

Limen'e komşu barbarların askerleşmesi, ellerindeki kozdur. Ekonomideki gerileyişleri yüzünden, kaybedecek

Levent Şahverdi Arşivi

tanıdığı arazide dövüşür; üstelik, düşmanın kaybettiği silâh tutkusunu o yeni kazandığı için kişisel başarı alanında da üstündür. Vergi ödeyen yurttaş bu üstün askeri malzemeyi çok daha ucuz bir fiyata satın alabilir; düşman savaşçının böylelikle dost ücretli asker haline gelmesi *limen* üstündeki basıncı iki türlü hafifletecekter: barbarın saldırma gücünü elinden alarak ve savaş gerekçesini elinden alarak. Kuvvetleri bölüneceği için kudreti azalacaktır; ayrıca, uygar komşularını yağmalama hırsı da önemli ölçüde azalacaktır, çünkü hem ücretli askerin ödeneği başka gelir kaynaklarına duyulan ihtiyacı azaltacak, hem de sınır savaşını hâlâ devam ettirmek isteyen barbarlar şimdi kendilerinin dengi olan düşmanlarla karşılaşacaklardır.

Evrensel devletlerin yöneticileri bu gibi düşüncelerle sınır-ötesi barbarları kendi ordularına asker yazmış ya da onları göçmen olarak *limen*'in imparatorluk tarafına yerleştirmişlerdir. En ünlü örnek Roma politikasıdır, ama Han İmparatorluğu ile Osmanlılar da aynı pratiği uyguladılar; ama *limen*'in çöküşünü geciktirmek için başvurulan bu çare aslında durdurulması gereken felâketi hızlandırır. Görünüşte bir paradoksu andıran bu olgunun nedeni kısmen, *limen*'in arkasındaki Gücün barbarları hizmetine almakla aynı zamanda onlara sır vermesi, böylece de askeri ve siyasi bilgilerle donatarak yoğun bir eğitim yapmasıdır. Ama onlar sonradan, isterlerse, bu bilgileri öğretmenlerine karşı kullanabilirler. Roma, daha İ.S. 6'da, Panenyalı yedeklerin ayaklanmasında bu sorunla karşılaşmıştı; bundan sonraki tarihi bu çeşitten ayaklanmalarla noktalandı; bir zamanlar Roma ordusunun üyeleri olarak tecrübe edinmiş, Arminius ve Takfarinas gibi komutanların yönetimindeki düşman ordularına karşı sefere çıkmak gerekti. Bu politika, barbarlara Roma savaş sanatını öğrettikten başka —İmparator I. Theodosius'un yönetiminin muhalif bir eleştirmeninin sözüne inanmak gerekirse— barbar ücretli askerlere İmparatorluğun zayıflığını da göstererek kendi kendini mahkum etti.

Roma kuvvetlerinde disiplin kalmamış, Romalıyla barbar arasındaki bütün ayrımlar ortadan kalkmıştı. Her iki kategoriden birliklerin de alt kademeleri tamamen birbirine karışmıştı; çünkü askeri birliklerdeki savaşçıların kayıtları bile tutulmaz olmuştu. Böylece, (barbar) kaçaklar (yani sınır-ötesi savaş çetelerinden Roma İmparatorluk ordusuna kaçanlar) bir kere Roma birliklerine kaydolduktan sonra serbest kalıyor, yurtlarına dönüp yerlerine başkasını gönderebiliyor, canları istediği zaman gelip Roma ordusunda hizmetlerini yerine getiriyorlardı. Böylece Roma askeri birliklerinde başgösteren bu aşırı örgütsüzlük barbarlar için de bir sır değildi, çünkü —sınırda kapılar ardına kadar açık olduğuna göre— kaçaklar onlara bütün haberleri ulaştırabiliyordu. Barbarlar da Roma toplumunun saldırıyı davet edecek kadar kötü bir şekilde yönetildiği sonucuna vardılar.(16)

Böyle iyi eğitim görmüş ücretli askerler toplu olarak saf değiştirince, çok zaman, son bir çare olarak kendilerini bu işe sokan *limen*'in ardındaki sarsak güce nihai darbeyi indirmiş olurlar. Ama işverenlerine niçin böyle sık sık ihanet ettiklerini de araştırmamız gerekir. Bir kere imparatorluk hizmetine girince, kişisel çıkarlarıyla profesyonel görevleri artık uyuşmaz mı? Daha önce baskınlar ve yağmalarda kaptıklarından dara rahat ve hoş olması gereken bir biçimde, imparatorluk hazinesinden düzenli olarak ücretlerini alırlar; ayrıca, *limen*'in berisindeki topraklarda iskan edildilerse, bu da çıkarlarının imparatorluğun çıkarlarına bağlandığını göstermez mi? Hizmet koşulları bu kadar elverişli olan barbarlar niçin ihanet etsinler, *limen*'i korudukları sürece kendi tekellerinde kalacak nimetleri niçin resmen davet ettikleri sınır-ötesi barbarlarıyla paylaşsınlar?

Bu sorulara verilecek cevap şu: savunmak üzere kiralandığı imparatorluğa ihanet etmekle, barbar ücretli asker gerçekten kendi dolaysız maddi çıkarlarına karşı hareket ediyordur, ama bunu yapmakla da, basit bir ekonomik düşünceden çok daha güçlü bir itkiye karşı tepkisini göstermektedir. Bu durumun belirleyici etkeni, sınır ötesindeki barbarın çoktan beridir çökük komşu uygarlığa yabancılaşmış olmasıdır. İki taraf arasındaki bu manevi kopukluk, nekadar karlı olursa olsun, bir iş akdiyle onarılamaz; İmparatorluk İktidarı bu çareye başvurmakla saatleri geriye almakta, büyüyen uygarlıkla çevresindeki uygarlık-öncesi toplulukların karşılıklı çıkar birliği temeli üzerinde bir arada varolabildikleri bir çağa dönmek istemektedir; sözkonusu uygarlığın çöküşüne ve barbar komşularının yabancılaşmasına yol açan uzun olaylar zincirini görmezlikten gelmeye çalışmaktadır. Uygarlığın çöküşü, *limen*'in kuruluşundan sonra devşirilmiş barbarlar kolayca ihanet ederler, çünkü maddi kazanç karşılığında korumayı üstlendikleri imparatorluğu paylaşmaya hiç niyetleri yoktur. Mimesis akışının yönü, görmüş olduğumuz gibi[17] çoktan beri tersine dönmüştür; barbarın gözünde uygarlığın prestiji kalmamıştır, ama barbarlar kendileri perişan egemen azınlığın kinli hayranlığını kazanmışlardır. Mimesis akışının yön değişikliği barbarlığı uygarlığın hizmetine koşma politikasının felâketi olur. Bu psikolojik ortamda barbar birlikleri hiçbir zaman imparatorluğun düzenli ordusunun bir birliği haline gelmeyecektir; kendi silahlarını ve taktiklerini kullanan, emirlerini kendi savaş-beyinden alan, kendi birlik ruhuna sahip, kendi ihtirasları olan, özümlenmemiş bir barbar savaş-çetesi olarak kalacaktır. Aynı koşullarda bir barbar yerleşme bölgesi de hiçbir zaman imparatorluğun yurttaşlarının bir topluluğu haline gelmeyecektir. O da özümlenmemiş bir devlet içinde devlet olarak kalacak ve yerle bir edilmedikçe, er geç, ayrılıkçı bir varis-devlet çekirdeği oluşturarak politik görevini yerine getirecektir. Kısacası, akrabalarını dışarıda tutmak için barbarları kiralama politikası başarısızlığa mahkumdur. Bu çare de,

Levent Şahverdi Arşivi

limen'in gerisindeki sarsak Gücün son umudu olduğuna göre onun başarısızlığını hemen *limen*'in yıkılışı özler.

Bir baraj yıkılınca, ardındaki gölde birikip duran bütün sular hızla denize doğru akar, nicedir engellenen ve nicedir biriken bu gücün ansızın serbest kalıvermesi üç katlı bir âfet meydana getirir. Bir kere, seller İnsanoğlunun yıkılan barajın dibindeki ekili topraklara koyduğu eserleri yok eder. İkincisi, potansiyel olarak hayat veren su böyle yakıp yıkarak geçtiği zaman ne sulamada, ne gemicilikte ne de enerji üretiminde İnsana bir yararı olmaksızın boşu boşuna akıp gider. Üçüncüsü, göl boşalınca eski kıyıları yüksekte ve kupkuru kalır, bir zamanlar bu yapma gölün kıyısında yeşeren bitkiler susuz kalır ve tepeler eski çıplak hallerine dönerler.

Bu doğadan alınma benzeti askeri baraj, ya da *limen*'in yıkılışından sonra yaşanan insani âfeti de çok iyi anlatıyor. Ortaya çıkan toplumsal tufan herkes için bir felâkettir, ama yıkımın da alımı eşitsiz, ve daha önce tahmin edilenin tersi olabilir. Bir kere, paradoksal bir biçimde, roller değişir.[18] Çözülen bir uygarlık için, çürük *limen*'ini korumanın bedeli, bunun barbar baskısına karşı verdiği geçici ferahlıkla orantısızdır. Öte yandan, yıkılmaya mahkum olan uygarlık barbar istilâsı tarafından yutulunca, bunun acısını en çok çekenler artık evrensel devletin eski yurttaşları değil, görünüşte zafer kazanmış olan barbarlar kendileridir. Nicedir bekledikleri zafer saati sonunda ne kendilerinin, ne de yenik düşmüş düşmanlarının önceden tahmin edemedikleri bir bozguna yol açar.

Olayların bu paradoksal sonucu şöyle açıklanabilir: zafer, barbarlardaki, *limen*'in ve ardındaki uygarlığın baskısıyla denetim altında tutulan kendi kendini yıkıcı güçlerini serbest bırakmıştır. Gördüğümüz gibi *limen*'e yakın olmak sınır-ötesi barbar topluluklarında bir çeşit hastalık yaratıyordu, çünkü çöken uygarlıktan yayılan politik ve kültürel etkilere uyarlayabiliyor, hattâ bu yüzden yaratıcı buluşlar bile yapabiliyorlardı. Bu uyarlama ve ve hattâ yaratma yeteneği barbarların içinde bulundukları psikolojik huzursuzluğun belli sınırlar içinde tutulabildiğinin, mimesis mekanizmasının yıkılışına karşın, bütünüyle moral bozucu olmayan, sırasında kısmen yapıcı bile olabilen sonuçlar yaratığının belirtisidir. Bütün bu olumlu özellikler *limen*'in varlığından ileri gelir; çünkü uygarlık-öncesi topluluk çözülen uygarlığın kavurucu radyasyonuyla yarşı karşıya geldiği zaman geleneksel alışkanlıklarını kaybeder ve *limen* işte bu onsuz edilmez disiplinin yerini tutar. Barbar topluluğunu bu disipline zorlayan şey sürekli sınır savaşıdır. Barbar böylece hem sert ama eğitici bir askeri okulda yetişmiş olur, hem de yapılacak işleri, erişecek hedefleri olduğu oranda içselleşmiş bir disiplin edinir. Bu nedenle *limen* komşu uygarlığın çöküşünden sonra da barbar topluluğunun içinde varolmaya devam edeceği bir çerçevedir.

Ne var ki *limen*'in ansızın yıkılmasıyla, çerçeve de,

Levent Şahverdi Arşivi

emniyet supabı da yok olup gider, sınır-ötesi barbar, kendi olgunlaşmamış yaratıcı gücüyle başarması çok zor olan, yepyeni sorunlarla, yapılacak yepyeni işlerle karşı karşıya kalıverir; bu şaşkınlık anında barbarda yeni doğmakta olan yaratıcılık, yerli kültürel mirasının derinliklerinde yatan yırtıcılık ve başı boşluk eğilimleri tarafından boğulur. Barbar bir kere *limen* bölgesini arkasında bırakıp kendisi için bir dünya cenneti demek olan uygarlık yıkıntısına ayak basar basmaz, hastalığı tam bir ahlâk yozlaşmasına dönüşür. Barbarın ruhundaki bu ifritçe devrim, Karolinyen İmparatorluğunu çiğneyen İskandinavyalıların uğradıkları manevi yıkıntıda görülür. Vikingler Çağında bunlar hayatlarını geleneksel köklerinden koparıp bilinmeyen serüvenlere atıldıklarında bu aşırı özgürlüklerinin bedelini felâket bir dengesizleşmeyle ödediler.

Kralın konağı yabancı bir ülkeye taşınıp talihi de mâlikânesini çevreleyen tarlalar ve otlaklardan koparıldığında, hayatı zorunlu olarak savaşların ve içki şölenlerinin birbirini izlemesine dönüştü.(19)

Böyle garip koşullarda yaşan barbar asalaklık ve tembellik günahlarına boyun eğer, çünkü daha önce de gördüğümüz gibi bunlar *limen* boylarında yaşarken de içinde gizlice varolan eğilimlerdir. Daha önceki o çağda barbar ruhundaki yozlaştırıcı etkiler, ücretli askerlik yapmak ya da ara sıra yağma seferlerine çıkmak gibi, tembelliği giderici gerekliliklerle az çok hafifletiliyordu, onun için aşırı zevk ve sefa hayatı yoğun askeri faaliyet dönemleriyle noktalanıyordu. Ama uygarlığa varis devletin barbar efendisi bu döngüden kendini kurtarmıştır, tamamen bitkisel bir hayata girebilir. Sonunda, ya Vizigotlara Frankların yaptığı gibi daha güçlü bir barbar gelip onu yerinden eder, ya da Kassitlerle Merovinyenlerin yaptığı gibi, beslendiği eski uygarlığın neyi var neyi yoksa hepsini yiyip bitirir.

Bu ahlâken itici davranışın kökeni, *limen*'in getirdiği kısıtlamadan ansızın kurtuluşudur, çünkü *limen*in hem kurbanı, hem de sömürücüsü olan barbar böyle bir kurtuluşa hiç hazır değildir. Ayrıca, barbar askeri monarşileri zaman zaman bir evrensel devletin himayesi altında tampon devlet olarak yönetimde başarı gösterse bile, yok olmuş bir uygarlığın eski toprakları üstünde kurulmuş bir barbar varis-devletin kaderi, onların bu yeni yükü taşıyamadığını ve yeni sorunları çözemediğini göstermiştir. Zaten, bütün bir uygarlığın politik deney birikimini miras alan evrensel devlet iktidarı bile bu sorunlarla başa çıkamadığı için barbar kendisini o yerde bulmuştur. Çöken uygarlığın üstesinden gelemediği bir meydan okuma karşısında barbar müdahaleciler nasıl çözüm bulsunlar? Barbarların varis-devleti iflâs eden bir evrensel devletin protesto edilmiş senetleriyle işe atılır. Devletin başına geçen bu kaba saba kişiler, ahlâki bir sınavın gerilimi altında, kendi içlerinde yatan çarpık eğilim-

KAHRAMAN VE CANAVAR: HIRS VE İRADE

Barbar mitolojilerinde ortak bir tema, belki de evcilleşmemiş barbar ruhunda psikolojik bir mücadelenin simgesi olan paha biçilmez bir hazine uğruna kahramanla canavarın dövüşüdür.

298, 299 Solda: Gılgamış'ın savaşı; Perseus'un Medusa'yı öldürüşü.

300, 301 Gılgamış motifi, iki yanında iki hayvan olan insan, aşağıdaki İsveç ve Burgonya bronzlarında olduğu gibi, barbar sanatında kendine kalıcı bir yer bulmuştu.

Bilim Akademileri
KÜTÜPHANESİ

Levent Şahverdi Arşivi

FATİHLERİN FETHEDİLMESİ

302, 303 Barbarlar fetihlerinin tadını uzun süre çıkaramadılar, yeni bir toplum kurmayı başaramadılar, bunun için de ya kolayca yenildiler, ya da ahlâk çöküntüsüne uğradılar. Solda: Bir Vandal toprak beyi, altıncı yüzyılda, Kuzey Afrika'da, kendinden önceki Romalı beyden pek de farklı sayılamayacak bir hayat yaşadı ama, hiçbir zaman güvenli bir toplum yaratamadı. Sağda: Avrupa'nın barbar fatihlerinin ikinci dalgası: Yedinci yüzyılda bir Merovinyen şövalyesi.

leri de dışa vurarak kendi kaderlerini hızlandırırlar.[20] Bir çetenin bir askeri öndere sadakatına dayanan bir politik birlik, bir baskın yapmakta yeterli olabilir, bir sınır devletinin yönetimini ve savunmasını da başarabilir, eski bir uygar topluluğun yönetimini hiçbir şekilde başaramaz.

Barbar zorbalar kendi serüvenciliklerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak büyük bir ahlâki çöküntüye uğrarlar. Ama, kendi elleriyle yoğurdukları bu kadere manevi bir mücadele vermeden boyun eğmezler. Bu mücadele, onların mitlerinin, âyin, davranış standartlarının edebi kayıtlarında izlerini bırakmıştır.

Barbarların her yerde ortaya çıkan başlıca mitleri kahramanın bir canavarla dövüşerek onun yemek için, ya da kendi hayvani zevki uğruna saklamak için İnsanoğlundan esirgediği bir hazineyi kazanmasıdır. Beowulf'un Grendel'le ve Grendel'in anasıyla dövüşünün; Siegfried'in ejderhayla savaşının; Perseus'un gorgonu öldürüp kafasını kesmesinin, sonradan da deniz canavarını yenerek Andromeda'yı kurtarıp kendi karısı yapmasının ortak motifi budur. Aynı motif Yason'un Altın Postu bekleyen canavar yılanı aldatmasında, Herakles'in Kerberos'u kaçırmasında da görülür. Bu mitin, barbarın kendi ruhunda, İnsan'ın akılcı iradesini, ya da kendini-belirleme gücünü bilinç-dışı, irade-dışı güçlerin gayya kuyusundan kurtarmak için verdiği psikolojik mücadelenin dış dünyaya yansıması olduğu söylenebilir: Barbar, *limen* ötesindeki hayatın görece güvenliğinden çıkıp yıkılmış barajın ardındaki bilinmeyen yaşantılar dünyasına girince bu yepyeni yaşantı sözkonusu iç mücadeleyi açığa çıkarır.

Bir kahramanlık çağının kendine özgü koşullarında uygulanabilecek özel davranış ölçülerinin ortaya çıkması bir bakıma yeni bir ahlâk anlayışı yaratma çabasıdır. Bunun göze çarpan örnekleri Homeros'un savaşçılarının *aides* ve *nemesis* (utanç ve öfke) kavramlarıyla Emevi devlet adamlarının *hilm* (bir çeşit sarayılı öz-denetimi) anlayışıdır. "aides, kendi davranışımız hakkında duygunuz: Nemesis başkasının davranışına duyduğunuzdur."[21] Homeros epiklerinde anlatılan Ege-sonrası kahramanlık çağında *aides* ve *nemesis* duygularını uyandıran davranışlar korkaklık, yalancılık, sahte yemin, dine saygısızlık, düşkünlere karşı

Levent Şahverdi Arşivi

zulüm, ya da hainliktir.[22] Toplumsal hayatın bütün görünümlerinde kendini gösteren bu davranışlara karşılık *hilm* yalnız politik düzeyde geçerlidir. arap hayatında bunun erdemi çok övüldü ama, örneğine az rastlandı.

Hilm *ne sabır, ne ölçü, ne acıma, ne acıya katlanma, ne de kişilik olgunluğudur. Bütün bu niteliklerden yalnızca bazı dış özellikleri ödünç alır, pek uyanık olmayan bir gözlemciyi kandırmaya yetecek ölçüde kullanır. Bu yüzeysel ödünç almaların ürünü yalnız Araplara özgü bir erdemdir.*[23]

Böylece hilm, aides ve *nemesis*'ten daha incelmiş bir şeydir; ama, onlar kadar çekici de değildir. Kesinlikle, bir alçakgönüllülük ifadesi değildir; "amacı, daha çok, bir düşmanı utandırmaktır; kendi üstünlüğünü göstererek karşısındakini ezmektir; kendi tutumunun yüceliğini ve dinginliğini sergileyerek karşısındakini şaşırtmaktır."[24] İçinizde gazap, ya da intikam duyguları yaşatırken de bu davranışı gösterebilirsiniz, servet ve kudrete sahip olduktan başka, bunları, yaptığınızın sonuçlarından korkmaksızın başkasının hesabına kötüye kullanabilirsiniz.[25]

Böylece bu davranış standartları, kahramanlık çağının kendine özgü politik, toplumsal ve psikolojik koşullarına tamamen uygundu; toplumsal davranıştan silinmeleri çağdaşları tarafından bir toplumsal gerileme işareti olarak üzüntüyle karşılandı. Ama bir kahramanlık çağı, daha önce ima ettiğimiz gibi, sadece geçici bir evre ise, bu erdemler de kendine-yeterli bir ahlâk yasası oluşturmazlar, bütün yaptıkları, sönen uygarlığın değerleri yerine geçici bir vekâlet görevidir. Zafer kazanan barbarların ahlâki düzenlemelerinin yok olması da aslında bir tragedya değil, yeniden doğan uygarlığın ilerleyişi karşısında bir gerilemedir; uygarlık, toplumsal bakımdan daha yapıcı değerleri geri getirerek barbarların değerlerini fazlalık durumuna sokar.

Barbar davranış yasasının temel zayıflığı, toplumsal ya da kurumsal bir yasa olmayıp, kişisel bir yasa olmasıdır. Bireysel ahlâki emperatifler dizisi içinde kendine bir temel bulabilecek olan öndere sadakat erdemi, uygar bir toplum sistemi için yeterli değildir; zaten barbarlar dengeli ve

Levent Şahverdi Arşivi

kalıcı politik kurumlar yaratamadıkları için mahkumdurlar, kahramanlık çağlarının karakteristikleri olan olağanüstü kanlı olayların nedeni de bu eksikliktir. Barbar iktidarının olağan yazgısı, bir kudret görünümünden birdenbire kesin bir güçsüzlüğe yuvarlanmaktır. Attila'nın ölümünden sonra Batı Hunları, Genseric'in ölümünden sonra Vandallar, Theodoric'in ölümünden sonra Ostrogotlar, İstepan Duşan'ın ölümünden sonra Sırplar bu motifin doğrulanışını gösterdiler. Barbarların politik gücü —yıkık bir uygarlığın topraklarında anlık bir efendilik olarak görünür— tek bir dahi savaş-beyinin kişisel hayatının ipliğine bağlıdır, bu iplik kopar kopmaz çetesi anarşi içine gömülür. Ölen evrensel devletin yerine geçen barbar devleti son nefesini veren kurbanının son bir karşı darbesiyle de yıkılabilir; ya da kendi barbar kardeşlerinin eliyle aynı âkıbete uğrayabilir; ya da eriyip tükenerek yaşar, sonra da eski bir uygarlığın yeniden doğuşu ya da yeni bir uygarlığın doğuşu karşısında silinip gider.

Mısır tarihinde, Mısır evrensel devletine yeniden hayat veren Tebaili imparatorluk kurucuları Hiksos barlarını Nil deltasından kovdular. Justinyen Vandallarla Ostrogotları imha ederek Roma İmparatorluğunun Akdeniz temelli restorasyonunu yaptı; Ming hanedanı da Çin'i istilâ eden Moğolları kovdu. Bu sonucun bir başka alternatifi olan, barbarların kardeş kavgaları içinde birbirlerini yo yok etmelerinin örneği, Akamenya İmparatorluğu'ndan sonra birbirleriyle kavga eden çeşitli Makedonyalı barbar devletleridir; ayrıca, Batı'da, yıkılan Roma İmparatorluğu'nun topraklarına yükselip çöken savaş-çeteleri de bunun bir örneği olabilir. Üçüncü alternatif, yani yeniden yükselen bir uygarlığın habercileri önünde sönüp gidene kadar bir mum ateşi gibi yaşama durumu Roma'nın Galya ve İtalya bölgelerindeki Merovinyenlerle Lombardların başına geldi; bunlar Karolinyenler tarafından yok edildi.

43 Görüntü ve gerçeklik

Bu acı kötülükler ve şiddet tarihinden ne sonuç çıkaracağız? En ılımlı bir yargı bunu boşuna bir kaçış ve israf olarak mahkum edecek, daha sert bir yargı ise, canice bir rezalet olarak lânetleyecektir. Bütün bunların boşluğunu, yenik düşen bir barbar savaş beyi kendisi söylemişti. Daha önceki durumu ve sonraki deneyleri onu bu konuda kesin söz sahibi yapmaya yeter. 534'te Kuzeydoğu Afrika'da Roma İmparatorluğunun yerine geçen geçici Vandal devletinin eski kralı Gelimir, yenilişini kutlamak için yapılan Roma zafer alayıyla Konstantinopolis sokaklarından geçi-

Levent Şahverdi Arşivi

rilirken kendinden önceki Vandal hükümdarı Genseric'in yüz yıldan daha az bir süre önce Kartaca'yı fethettiğini, 455'te de Roma'yı yakıp yıktığını unutamıyordu.

Zafer alayında götürülen tutsaklar Gelimir kendisi, bütün ailesi, Vandal savaşçılarının en uzun boylu ve en yakışıklı olanlarıydı. Gelimir Hipodroma gelip yüce bir tribünde oturan İmparatoru, iki yanına dizilmiş insanları görünce ve bu manzarayı seyrederken kendi acı durumunu daha iyi kavrayınca, duygularını ağlayarak ya da inleyerek dile getirmedi, İbrani kutsal yazılarından bir cümleyi tekrar tekrar söyledi. "Özentiler özentisi; her şey bir özenti." İmparatorun tribünü önüne gelince sırtındaki erguvan pelerini çıkardılar ve onu yüzü koyun yere kapanıp Justinyen'in ihtişamına hayran olmaya zorladılar.(1)

Buna karşılık, Hesiod'un kendi çağında doğmakta olan Helen Uygarlığını hâlâ bir kâbus gibi tedirgin eden Mikene-sonrası kahramanlık çağı üstüne yargısı özenti ve boşunalık değil, suçluluk ve cinayettir; kendi fikri sorulmuş olsa, *Odysseia*'da Zeus'un anlattığı Aegisthus'un hikâyesi üstüne Athena'nın söylediklerini tekrarlardı: "O canavarı yere seren yazgı kendisine çok uygun; böyle işler yapan reziller böyle mahvolurlar."(2) Hesiod'un barbarlar hakkında kendi yargısı gerçekten insafsızdır:

Zeus Baba ayrıca bir de üçüncü bir ölümlü insanlar soyu yarattı. Bunlar Bronz'dan yapılmaydılar; Gümüş insanlara benzemiyorlardı; güçlü, korkunçtular. Ares'in feci işlerine ve Kibir'in zorbalıklarına bayılıyorlardı. Ağızlarına ekmek koymazlardı, ama göğüslerinde yürekleri taş gibi katıydı, kimse yanlarına yaklaşamazdı. Çok kudretliydiler, omuzlarından çıkan kolu bükecek kimse bulunmazdı. Silâhları tunçtan, evleri tunçtan, tarlalarını sürdükleri sabanlar tunçtandı (kara demir daha bulunmamıştı). Bunlar kendi kendilerini yok ettiler ve soğuk Hades'in adı olmayan küflü bir evine yollandılar. O kadar güçlüydüler, gene de ölüm onları karanlık pençesine aldı ve Güneşin parlak ışığını arkada bıraktılar.(3)

BELİRSİZ İMGE

304, 305 Barbar sürülerinin uygar kurbanları düşmanlarına küçümseyerek mi bakacaklarını, yoksa hayran mı olacaklarını bilemezler. Soldaki Roma kabartması Dakyalı bir barbarı soylu bir kahraman gibi gösteriyor; yukarıdaki Çin imparatoru yerlerde sürünen bir barbar elçisinden armağan kabul ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

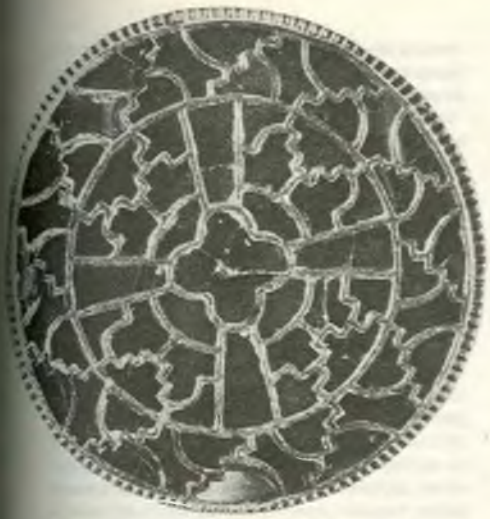
306 Barbar kahraman: Sade ama, güçlü savaşçılar. (İ.Ö. onüçüncü yüzyıldan bir Mikene vazosundan)

Barbarların çılgınca cinayetleriyle kendi başlarına getirdikleri ölçüsüz acılar üzerine sonraki kuşaklar Hesiod'un şiirinin bu bölümünü sonsöz olarak kabul edebilirlerdi, ama şair kendisi şöyle devam etmişti:

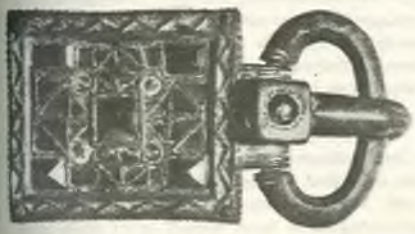
Bu soy da toprağa gömülüp gidince, herşeyin anası toprak üzerinde Kronos oğlu Zeus bir dördüncü soy daha yarattı. Daha iyi, daha adil bir soydu bu, kahraman insanların tanrısal soyu, yarı tanrılar denilen, daha önceleri bu dünyada yaşayan bir soy. Bunlar da kötü savaşlarda yok oldular. Kimisi Kadmus diyarında yedikapılı Tebai'nin altında, Oidipus'un sürüleri için dövüşerek, kimisi, güzel saçlı Helen uğruna gemilerle uçsuz bucaksız denizlerden geçip Troya'yı yok etmeye giderek. Orada kendi sonlarını buldular ve ölümün kucağında eriyip gittiler; ama Kronos oğlu Zeus bunlardan bazılarına hayat bağışladı ve İnsanoğlundan uzak, Dünyanın ücra köşelerinde onlara barınak verdi. Böylece onlar orada yaşar, Okeanus Irmağının derin anaforlarının yanında, Mutluluk Adalarında, yürekleri dertten azade, ömür sürerler. Mutlu kahramanlardır bunlar, yılda üç kez hasat veren bal gibi tatlı yemişi olan bereketli tarlaları vardır.(4)

Bu bölümün, kendinden hemen önce gelen öteki bölümle ilişkisi nedir ve aslında bütün bu soylar kataloğuyla ilişkisi nedir? Bu episod, kataloğun dizisini iki bakımdan bozuyor. Bir kere, burada anlatılan soy, daha önceki Altın, Gümüş ve Tunç soylarla, kendinden sonra gelen Demir soyun aksine, herhangi bir madenle özdeşlenmiyor; ikincisi, madenler nasıl Altından başlayıp Gümüş ve Tunç yoluyla Demire kadar düşüyorsa, bu dört soy da, alçalan bir meziyet sırası içinde birbirini izliyor. Üstelik, önceki üç soyun ölümden sonraki kaderleri Dünyadaki hayat tarzlarına uygun. Altın soy Zeus'un iradesiyle iyi ruhlar, "ölümlü insanların koruyucuları, servet kazandıran, yeryüzü ruhları oldular."(5) Daha aşağı olan Gümüş soy da gene "ölümlüler arasında, yeraltının kutsanmışları adını aldı; ünde ikinci gelirler ama, onlara da saygı gösterilir."(6) Ne var ki, Tunç soya gelince, bunların ölümden sonraki kaderlerinin sessizlik içinde geçiştirildiğini görüyoruz. Böyle bir katalogda bundan sonraki soyun da, ölümden sonra, en azından Hades'in evindeki lânetlilere yapılan işkenceleri çekmeleri beklenirdi; oysa, tam tersine, bunlardan bazıları öldükten sonra Cehenneme değil, Elysium'a gönderiliyorlar ve orada, yerin üstünde, Altın soyun ölümünden önce yaşadığı hayatı

Levent Şahverdi Arşivi

BARBAR YARATICILIĞI

Barbarların mücevherleri epik şiirlerin görsel eşdeğeridir: Özensiz ve zengin, uygarlıkların başarılarına kıyasla kaba, ama son derece yaratıcı, güçlü ve çekici.

307 Frank broşu, 570.
308 Burgonya fibulası, altıncı yüzyıl.
309 Vizigot tokası, yedinci yüzyıl.
310 Anglo-Sakson tokası, yedinci yüzyıl.
311 Vizigot broşu, yedinci yüzyıl.
312 İsveç madeni levhası.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşıyorlar.

Belli ki Tunç soyuyla Demir soyu arasına bir Kahramanlar soyu konması sonradan düşünülmüş bir şeydir. Bu daha aşağı iki madenden yapılma ruhları anlatan bölümler gerek öz, gerekse biçim bakımından birbirlerini izlemeliydiler. Kahramanlar bölümünü çıkarıp onları yan yana getirdik mi şiirin akışı düzgünleşiyor, gereksiz paragrafı çıkardığımız yerde de herhangi bir şeyin eksikliği duyulmuyor. O paratezdeki kahramanlar ise şiirin sırasını, simetrisini ve anlamını bozuyor; bu uyumsuzluğu biz nasıl görebiliyorsak, şair de onun bilincinde olmalıydı. Kendi sanatını bozmak pahasına bu bölümü oraya eklemesinin nedeni nedir? Herhalde bir Kahramanlar soyu görüntüsü şairin ve okurlarının zihinlerine öylesine yerleşmişti ki, geçmiş tarihe bakışta çeşitli çağlar sıralanırken buna da katalogda bir yer bulmak gerekiyordu; şair için ironik olan da, tarihi bir anıya saygı göstermek uğruna sanat eserine kıymasının aslında gereksiz oluşu. Gereksiz çünkü Kahramanlar soyu ilk katalogda, dört madenin üçüncüsü olarak zaten vardı. Başka bir söyleyişle, Kahramanlar soyu zaten Tunç soyuyla özdeştir; bu nedenle kahramanları anlatan bölüm gerekli bir ek değil, fazladan bir tekrardır.

Bunu böyle görmek şaşırtıcı çünkü bölümleri ilk okuduğumuzda edindiğimiz izlenim iki soyun özdeşliği değil, karşıtlığı. Aslında, benzerlik gibi bu farklılık da gerçektir. Ama benzerlik, kabul edilmiş olgular üstüne söylenmiş önermelerin benzerliği, farklılık ise estetik ve duygusal atmosferde bir farklılıktır. Tunç soyu ile Kahramanlar soyu, değişik zihni gözlüklerle görülmüş aynı insanlardır; gözlüğün birinin camı silik, ama sahici tarihi anıları gösteriyor, öteki canlı ama gerçeklere aykırı bir şiirsel imgelemin ürünü.

Demek ki Hesiod kahredici doğru ile ideal görüntüyü yan yana veriyor; işte bu ikili görüş barbarların kendi epik şiirlerinde varolan bir belirsizliğin sahici yansımasıdır. Barbar şairin sorunu kahramanlarının ahlaki ünü değil, kendi şiirinin estetik değeridir; bu amaçla, yarattığı görüntüyü, kendi de farkında olmadan sanatın gerektirdiği ışıklar ve ve golgelerle doldurur. Bunun farkında olmaması, epik şairin göz kamaştırıcı sanatsal başarısının sırlarından biridir. Barbar sanatının bu zaferi, barbar savaş-çetesinin çöken *limen*'i geçmekle kendi başına getirdiği yığınla felâket başarısızlık arasında tek yaratıcı başarıdır. *Limen*-barajın arkasında dizginlendiklerinde barbarların politikada, dinde ve başka bütün faaliyet alanlarında gösterdikleri ilkel yaratıcılık belirtileri, Vaad Edilen Ülke'ye taştıkları zaman kendilerine egemen olan ahlâkî yozlaşma içinde kırağı vurmuş tomurcuklar gibi yok olup gider. Uygarlık toprakları üzerinde kurulan barbar devletinin gecekondusunda, barbarın henüz tohumluk aşamasında olan şiir yeteneği, çiçek açabilen tek potansiyeli olur. Bu tomurcuk da öyle olağanüstü çiçek açar ki varolan çorak ülkeyi yanıltıcı bir cennet görünümü kazandırır. Barbar şairin büyüleyici sanatının başarısı, barbar savaş-beyinin "gerçek hayattaki" bayağı başarılarına, gelecek kuşakları kandıran ve fetheden bir şan katar.

Tarihi bir olayla, olayın epik barbar şiirinde anlatılışı arasında yapılacak bir karşılaştırma, epik hikâyede anlatılan tarihi olgu sahici olsa bile, bu olaya "kahramanlık" geleneğinde verilen önemle bizim tarihi belgeler üstüne bilgimize dayanarak vereceğimiz önem arasında herhangi bir uygunluk olmayacağını gösterir. Örneğin, *Hibelungenlied'* de okadar önemli rol oynayan Burgonyalı savaş-beyi Guthhere ya da Gunther, aslında, Hıristiyanlık Çağının beşinci yüzyılında daha da ünlü Siegfried'e gelince, çeşitli tarihi kişilerle özdeşlenmiştir ama bu konuda hiçbir zaman bir kesinliğe varılamamıştır. Barbar savaş-beyinin edebi talihini yapan şey askeri ya da politik etkisi değil, edebi "yatkınlığı"dır. Ve epik şiir teması haline gelmesiyle birlikte, gerçek tarihten ayrılmaya başlar. Aslında, şiirsel dehanın nihai ürünü olan sanat eseri ne kadar güzelse, epiğin kişileri ve olay örgüsü de başlangıçta kaynaklandıkları tarihi kişiler ve olaylardan o kadar uzaklaşırlar. Tarihi doğrunun yaratıcı biçimde çarpıtılmasının başyapıtı belki de Ortodoks Hıristiyanlığın dış proletaryası olan Sırpların "kahramanlık" şiirlerinde başarılmıştır; burada, tarihi bir kahraman, Vuk Brankoviç, "öyküsel" bir hain, tarihi bir hain olan Marko Kralyeviç ise "öyküsel" bir kahramana dönüşür. "Kahramanlık" şiiri, sözünü etmek istediği tarihi kişileri ve olayları böyle istediği gibi değiştirmesinin yanısıra, şiirlerin ele aldığı çağların tarihi bakımdan en önemli kişileri ve olayları konusunda da tek söz söylemez.

Clovis'in ve büyük başarılarının şiirde hiç sözü edilmemesi tuhaf bir olgu. Hikâyelerimizde, başlıca Töton uluslarının çoğu temsil edildiği halde, kendilerine verilen görece önem umduğumuzun çok altında. En garibi de Kıta'da olup bitenlerle ilgili hikâyelerinde bütün başlıca kişiler (Eormenric, Theodoric, Guthhere, Attilâ, V.b.) altıncı yüzyılın sonuna gelinmeden göçüp gitmiş uluslarla ilgili.(7)

Sonunda egemen olan "Frank ulusunun Töton şiirinde temsil edilmemesi"(8) tarihçi için gerçekten bir paradoks; ama Töton epiğinin onun karşısına çıkaracağı paradokslar bununla bitmiyor. En önemlisi de şu: Roma İmparatorluğunu ve bunun evrensel devleti olduğu Helen Uygarlığını hiç sözkonusu etmez Töton epiği. Oysa bu Töton "kahramanlık" şiirlerinin ele aldığı çağ, Kuzey Avrupa'nın ve Roma İmparatorluğunun başka sınır-ötesi bölgelerinin *Völkerwanderung* (Kavimler Göçü) ve başka barbar istilâlarıyla sarsıldığı Helen-sonrası fetret dönemidir. Aslında barbar şaire romantik imgelemiyle bu başarıları kazandıran olay bu *Völkerwanderung* ve yıkık bir imparatorluğun fethedilmesi yaşantısının coşkusudur. Şu halde Töton şairleri kendi barbar sanatlarının ve barbar dünya-

Levent Şahverdi Arşivi

tarının nedeni olan Roma'nın hikâyesini niçin anlatmadılar?

Tarihçi barbar şairlerin açıklanmaz bir önyargı ya da sırf kapris yüzünden bu konuda koşmamakta kararlı ve hesaplı hareket ettiklerini bile aklından geçirebilir. Ama böyle bir çözülmez sorunu yoktan vareden, tarihçi kendisidir: çünkü tarihçi olmayıp şair olan, toplumsal ortamları da bir uygarlık değil, bir barbar savaş-çetesi olan yazarlara tarihçinin kendi meraklarını ve kendi görüş açısını vermesi büyük ve tarih dışı bir yanılgıdır. "Kahramanlık" şiirini yazanların tarihi gerçekliğe meraklı olduklarını ya da gelecek kuşaklara kendi çağlarının gerçek bir açıklamasını bırakmak istediklerini gösterecek bir şey yok. Töton epiğinin Clovis veya Roma konusundaki sessizliği ne kaprisli, ne de bilinçli bir tavır, çünkü "kahramanlık" şiiri yazan kişi, sanatına elverişli bir tema arıyor sadece ve onun açısından, Clovis de, Roma da, "kötü" konular olurdu. Olgu ile öykü arasında ayrım yapmak onun aklına gelmez, çünkü doğruluk ölçütü onun sanatı için geçersizdir. Bütün istediği geliştirilebilecek bir konu ve temasını etkili biçimde anlatmasını sağlayan yetenek. Safiyetle bu hedeflere varmaya çalışırken, Aristo'nun bilinçli olarak bulduğunu sandığı bir yöntemi raslansal olarak kullanıyor: "kahramanlık" şairinin bunu yaptığını söylerken haklı Aristo, ama bilinçli olarak yaptığını sanmakla çok aldanıyor.

Homeros yanlış şeyleri doğru anlatma sanatının büyük ustasıdır... Ondan, mümkün değil ama, muhtemel olanı mümkün ama, inanılamaz olana tercih etmeyi öğreniyoruz.(9)

Barbar sanatçı ve dinleyicileri için, Beowulf'un Grendel'in inindeki serüvenleri, Theodoric'in, kazandığı zaferin sonucunda Gotik kampını bırakarak, Konstantinopolis İmparatoru'nun naibi olarak İtalya'nın Romalı halkını yönetmek üzere Roma sarayına yerleşmesinden daha inanılır bir şeydir. Şair, yitirdiği önderi saray perdelerinin katları arasında aramaz artık; bir sanatçı olarak haklıdır da. Ama, bu şairin benzemeye hiç özenmediği tarihçi için böyle bir ilgisizlik çok şaşırtıcı olabilir.

Barbar şairin konusuna bu çerçeve içerisinde yaklaşmasının büyüsü sayesinde, barbar savaşçının izbesinin çirkin gerçeklikleri bir kahramanlık fantazisine dönüşür ve bu fantazi gerçek tarih içindeki uçucu kaynağından daha uzun ömürlü olur. Barbarlığın başkaca davetkâr yanı olmayan mirasında kullanılabilecek fazla bir şey bulamayan sonraki kuşaklar barbarlığın bu incisini değerlendirir ve ona sahip çıkarlar. Eserlerinin kutsallaşmasıyla ölümünden sonra kazandığı edebi hayatta barbar ozan, saygı göstermeye değmez yoldaşları olan barbar savaş-beyiyle savaşçıyı, sanatsal büyücülüğüyle hak etmedikleri bir saygınlığa kavuşturarak, onları alaycı bir şekilde cezalandırır. Kahramanlık şiirini sonradan okuyup ona hayran olanlar, aslında şairin imgeleminde değiştirilmiş bir çocuk olan kahramanlık çağını, şairin yaratıcı eyleminin ele aldığı çok farklı tarihi gerçeklikle özdeş sanırlar. Şairin büyüleyici dokunuşu "denizde ve karada hiçbir zaman olmamış bir ışık"(10) yaratarak, yanmış yıkılmış bir dünyanın barbar kundakçılarının tutuşturduğu korkunç yangının acı alevlerini değiştirmiştir; bu tiyatro ışıkları, bir mezbeleyi Valhalla gibi gösterir. Bir maskeli balodur bu, ama parlak bir bale.

Levent Sahverdi Arşivi

BÖLÜM IX

UYGARLIKLAR ARASINDA MEKÂN İÇİNDE TEMASLAR

Uygarlıkların teker teker incelenmesinin pek bir şey ifade etmeyeceği kabul edilecek olursa, uygarlıklar arasındaki temasları daha yakından gözden geçirmek gerekeceği bir gerçektir. Bu konuda, çağdaş iki uygarlık sıkı bir kültür temasına geçince ne olur, onu incelemek istiyorum. Bu sıkı temas, genellikle, ikisinden birinin çözülmek üzere olduğu sırada başlar. Bu tür temaslar özellikle ilginç görünüyor; çünkü yüksek dinlerin çoğu birçok uygarlıkların birbiriyle karıştığı yerlerde doğmuştur. Bu bölümde önce temasların etkenleri, sonra da sonuçları incelenmiştir. Bu arada görüyoruz ki "saldırıcı" uygarlıklar kurbanlarını kültür, din, ya da ırk bakımından aşağı görmek eğilimindedirler. Saldırıya uğramış uygarlık ise ya kendini yabancı kültürle aynı hizaya gelmeye zorlar, ya da aşırı bir savunma durumuna geçer. Her iki tepki de bana olumsuz görünüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 67

YENİ DÜNYALAR

Beşbin yıl önce ilk uygarlığın doğmasından beri ayrı toplumlar arasında temaslar tarihin önemli özelliklerinden biri olagelmiştir; ama, onbeşinci yüzyılın sonlarında Batı Toplumu'nun okyanus denizciliği tekniğini alabildiğine geliştirmesi bu çok uzun kültür karşılaşması süreci içerisinde benzeri olmayan bir kilometre taşıdır. Bu önemli Batı keşfinin dolaysız sonucu Eski Dünya'yı Yeni'siyle temasa getirmek oldu; daha uzun süre içinde de, Batılı denizciler yeryüzünün tamamını gezebilir duruma geldiler. Okyanus aşan gemilerin ilk yapıldığı tarihle buhar gücünün, daha başka mekanik ulaşım araçlarının icadı sonucunda kullanılmaz oldukları tarih arasında geçen zaman süresince, yeryüzünün genişleyen Batı Toplumu'nun huzur bozucu temasından kendini kurtarabilen bir köşesi pek kalmadı. Onaltıncı yüzyılın ortalarına kadar Portekizli öncüler Çin'e, Japonya'ya varmışlar, bu toplumları bugün hâlâ kendilerini kıvrandıran "Garp Meselesi"ne açmışlardı. Resimde tipik bir Portekiz *nao de trato*'su (tüccar gemisi) Nagasaki'ye girerken, rıhtımda Batılı ve Japon tüccarlar bekliyor. Onyedinci yüzyıl başlarından bir Japon Nanban'ının ("güneyli Barbar", yani Avrupalı) perdesinden ayrıntı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 68

RUSYA'NIN
BATI'YLA KARŞILAŞMASI

Rusya'nın inatçı dinî tutuculuğu yüzünden ilk Batılılaşma çabaları engellerle karşılaşmıştı. Yukarıdaki resimde, Büyük Petro'nun Rus hayatını, âdetlerini Batılılaştırma kampanyası arasında bir "Eski Kafalı"nın sakalının zorla kesilişi görülüyor. Geleneksel imgelerin bilincaltında inatla yaşaması oldukça şaşırtıcı.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 69

BATI, BATILILAŞMIŞ BİR JAPONYA'YI SEYREDİYOR

İki yüzyıl süren gönüllü bir izolasyondan sonra Japonya ondokuzuncu yüzyılda Batı'nın arkası kesilmeyen meydan okumasına karşılık hızlı bir modernleşme programı uygulamaya başladı. 1894-95 savaşında Çin'e karşı kazandığı beklenmedik zafer yeni politikanın başarısını ispatladı. Savaş cephesinde haber kovalayan Batılı gazete muhabirleri sadece bir savaşın haberini vermiyorlardı; şimdiye kadar Batılılar'ın egemen olduğu dünya sahnesine, Batı tarzı bir askeri kudret gösteren yeni bir büyük Asyalı Güç'ün geldiğini de görüyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 70, 71

KÜLTÜR KARŞILAŞMALAR
DİNİ ÇÖZÜM

Çağdaş toplumlar arasında
karşılaşmalar çatışmalarla de
de bileşimlerle sonuçlanabil
Kendi atalardan kalma dinleri
inancını yitiren Helen Uygarlı
manevi ihtiyaçlarını doyurac
herhangi bir imana açtı. I.
dördüncü yüzyılda Mısırlı
Ptolemaios, Soter, Helen, Mı
öğelerini bileştirerek, imparato
luğundaki ayrı inançta insanla
toparlamak için yapma bir d
kurdu. Bu dinin tanrıları arası
da, Mısırlı İsis'in yandaki Hele
leştirilmiş şekli ile onun oğ
Harpokrates (Horus) vardı.

Bu sıralarda Helen Dünya
sı'nda insanların bağlılığını k
zanmak için birbirleriyle yarışa
yığınla din arasından Hıristiya
lık, ötekilerin özelliklerini d
nüştürme, özümleme yetene
sayesinde, başarılı çıktı. Sold
İsa'nın Güneş Tanrısı Helios ol
rak resmedilmesi Helen mitol
jisine verilmiş açık bir tavizdi
İ.S. üçüncü yüzyılda Helios, R
ma Panteon'unun başlıca tanr
sı olmuştu, Hıristiyan sanatçıl
ra en yüksek tanrıyı resmetme
için elverişli bir biçim sağl
yordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 72, 73

YADSIMA VE ÖZÜMLEME

İlk yayılma döneminde Batı Toplumu henüz militanca Hıristiyan bir toplumdu, kendi dinini dünyanın geri kalan kısmına zorla kabul ettirmek için diretiyordu. Batı bu tavrı yüzünden karşılaştığı toplumların şüphesini, düşmanlığını uyandırdı; kendilerini koruyabilecek durumda olanlar kapılarını kapatarak tepki gösterdiler. Japonya'da Batı Hıristiyan kültürüne karşı direniş yabancı misyonerlerle dinden dönen yerlilerin amansızca kovuşturulmasına yol açtı. 1622'deki büyük kıyımda yerli, yabancı ellibir Hıristiyan ülkenin huzur bozucu varlıklarından kurtarılması amacıyla Nagasaki'de idam edildi.

Yalnız, Batı'nın ekonomik, ya da teknolojik üstünlüğü de aynı şekilde inkâr edilemez, ya da kapı-dışarı atılamazdı. Onyedinci yüzyılın sonlarından bu yana dünya için tek seçenek gönüllü, zorunlu Batılılaşma'ydı. Çağdaş Nigerya'dan, sağdaki dükkân ilânı Batı'nın başarılı kültür saldırganlığının bir işaretidir. Kabile düzenine dayanan bir toplumun ataerkil reisi böylece Batı ticaretinin her yerde görülen idareci patronu haline gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 74.

YENİ BİR DÜNYANIN
BİTKİLERİ VE HAYVANLARI

Daha zayıf bir topluma egemen olmayı başaran bir uygarlık, kurbanlarını doğuştan aşağılık sayma eğilimindedir. Böylece bu toplumun üyelerini bitki ve hayvan düzeyine indirerek kendi çıkarlarının doğrultusunda onları sömürebilir, ya da yok edebilir. Soldaki Flaman resminde Amerika'nın fethi bir çıplak vahşiler sürüsü ile, daha sonraki kolonileştirme için ülkeyi açıp temizleyen uygarlık öncüleri arasında bir karşılaşma olarak gösteriliyor. Aşağıdaki Kızılderili kadın ve çocuk resmi de onaltıncı yüzyılda İngiliz Yeni Dünya "kâşif"lerinin yaptığı, dikkatli gözlemler sonucu kaydedilmiş bitki ve hayvan resimleri arasında yer alıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

44 Çağdaş uygarlıklar arasında karşılaşmalar

Bu kitabın daha önceki üç bölümünde, çözülen bir uygarlığın toplumsal yapısının ayrıştığı üç parçanın her biri üstünde özel incelemeler yaparak uygarlıkların çözülmelerinin özelliği ve süreci üstüne araştırmamızı sürdürdük. Bunu yaparken, araştırmamızın başında sorduğumuz sorunun cevabını üstü örtük bir biçimde bulduk: sorumuz, uygarlıkların anlaşılabilir inceleme alanları olup olmadıklarıydı. Araştırmalarımızın sonunda şu sonuca vardık ki, bir uygarlığın doğuşunu, büyümesini veya çöküşünü ele aldığımız sürece, uygarlıklar tek başlarına da anlaşılabilir inceleme konuları oluyorlar.(1) Çöküşler üzerine incelememizde gözden geçirdiğimiz tarihi kanıtlar bizi bir uygarlığın çöküşünün genellikle içsel bir kendini-belirleme eksikliğinden ileri geldiği, dışsal güçlerin indirdiği darbelerin pek seyrek rol oynadığı sonucuna vardırdı.(2) Ancak, çözülmeleri incelemeye başlayınca, zihni görüş alanımızı çözülen uygarlığın kendisinin ötesine genişletip dışsal güçlerin de etkisi hesaba katmadıkça çöken uygarlığın bu son evresini anlayamadığımızı gördük. Varsayım gereği çözülen uygarlığın üyeleri olmayan, ama ona öldürücü darbeyi vuran, *limen* ötesi barbar dış proletaryanın da hesaba katılması gerektiğini anladık. Ayrıca, yabancı uygarlıklara karşı yapılmış fetihlerden edinilmiş ögelerin iç proletarya içinde oluşturduğu yabancı kökeni de görmezlikten gelemeyiz, iç proletaryanın doğurduğu ileri dinlerin çıkışında bu yabancı kaynaktan gelen yaratıcı esinlenmenin oynadığı rolün önemini de gene görmezlikten gelemeyiz. Ayrıca evrensel devletlerin de kendilerine değil, niyet etmedikleri halde ve bilinçsiz olarak yabancılara hizmet ettiklerini gördük. Son olarak, ileri dinlerin, evrensel devletlerin doğmasına yardım eden uygarlıklardan daha başka bir türden yeni toplumlar olabildiklerini gözlemledik. Evrensel devletler evrensel kiliselere hizmet ederek tarihte iz bırakmıyorlarsa, barbarlara ve yabancı uygarlıklara hizmetleriyle bu izi bırakıyorlardı.

Limen dışındaki barbarlar gibi bu yabancı uygarlıkların da yabancılığı, kaynaklandıkları yerlerin, bölgelerine bazan tecavüz ettikleri evrensel devletlerin sınırlarının dışında olması gibi basit ve bariz bir coğrafi olgudan ötürüdür. Bu sınırlar içinde doğan ileri dinlerden bazıları da aynı ölçüde yabancı kalmışlardır, çünkü bu dinleri benimseyenler de, putperest komşuları da, onları dinin içinde belirdiği çözülen toplumun "içinde ama ona ait değil" gibi görmüşlerdir. Dinin yaratıcı esinlenme kaynağının, kendini ilk olarak İnsanlığa sunduğu toplumun geleneğine yabancı oluşu bir tarihi olgudur; bu olgunun psikolojik ifadesi de o dini benimseyenlerin topluma karşı uzaklıklarıdır. Roma İmparatorluğu, en çok Suriye'den etkilenen Hıristiyanlığa bir Helen yapısı beşik sağlamıştı. Baktriya İmparatorluğu'nun yerini alan Kuşan devleti de aynı şekilde, en çok Hindistan'dan esinlenen Mahayana'ya Helen yapısı bir beşik sundu. Gerçi İslâmiyet ve Hinduizm, başlıca esinlenmelerini kendilerine aynı zamanda politik bir beşik veren birer uygarlıktan aldılar, ama her iki ileri dinin doğuşunda da birden fazla uygarlığın sözkonusu olduğu daha önceki bir evre vardı. İslâmiyet ve politik beşiği olan Halifelik, Suriye Dünyasına nicedir müdahalede bulunan Helenizm'e karşı dini ve politik düzeyde tepkiyi dile getiriyorlardı. Helenizm'in Hind Dünyasına daha sonraki ve daha kısa süreli müdahalesi aynı şekilde Hindistan'dan esinlenen Hinduizm'i ve Hindistan yapısı Gupta İmparatorluğu beşiğini harekete geçirdi. Böylece görüldüğü gibi bugünkü dünyada hâlâ hayatta olan ileri dinlerin dört tanesinin doğuşu ancak inceleme alanımızı tek bir uygarlığın yörüngesinden çıkarıp iki ya da daha fazla uygarlığın arasındaki karşılaşmaları kucaklayacak genişliğe getirdiğimiz zaman anlaşılabilir oluyor.

İleri dinlerin doğuşunda değişik uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların oynadığı rolün önemi, bilinen ama, gene de dikkate değer olan bir tarihi coğrafya olgusuyla açıklanabilir. İleri dinlerin doğum yerlerini bir haritada işaretlediğimizde bunların bütün Eski Dünya yüzeyinde oldukça küçük denebilecek iki yörenin içinde ve çevresinde kümelendiklerini görüyoruz. Yani, Öküz-İnci havzasında ve Suriye'de (Suriye adını en geniş anlamında, Kuzey Arabistan stepi, Akdeniz, Anadolu yaylalarının güney etekleri ile kuşatılmış bütün alanı kapsayacak şekilde kullanıyorum). Öküz-İnci havzası Mahayana'nın doğduğu yerdi; bu din, burada doğduğu biçimde Doğu Asya'ya yayıldı. Bundan önce de bir din olarak Helen Dünyasına yayıldığı biçimi aldı; bundan önce, Galile'de, Ferizeik Yahudiliğin bir çeşidi olarak ilk çıkışını yapmıştı. Yahudiliğin Maronitlerin Monothelete Hıristiyanlığı, gerekse Şiilik orta Suriye'de oluştu.

Ufkumuzu genişletir de bu iki çekirdek-alana komşu yöreleri de alanımızın içine alırsak ileri dinlerin doğum yerlerinin böyle belli noktalarda yoğunlaşması büsbütün göze batan bir nitelik alır. Hıristiyanlığın gerek Nasturi, gerekse Monofizit çeşitleri Urfa çevresinde, Mezopotamya'da doğdu, Suriye'nin güneyinde Hicaz'da ise, Mekke ve Medine İslâmiyet'in doğduğu yerler oldu. İslâm'da Şii itizal hareketi Kuzey Arabistan steplerinin doğu kıyılarında doğdu. Gözlemimizin çapını Öküz-İnci havzasına kaydırdığımızda,

Levent Şahverdi Arşivi

ilkel Budizm'in felsefesinin bir çeşitlemesi olarak ilk çıkışını yapan Mahayana'nın komşu İndüs havzasında doğduğunu görüyoruz; bu ilkel Budizm'in doğum yeri Orta Ganj havzası. Budizmsonrası Hinduizm'in doğum yeri de gene Hindistan yarı-kıtasının aynı yöresidir.

Bütün bu dikkate değer olguların aslında coğrafi bir açıklaması vardır. Gerek Suriye, gerekse Öküz-İnci havzası fiziksel olarak birer geçit noktasıdır. Buralarda, pusulanın herhangi bir yönünden gelen trafik, çeşitli alternatif bileşim ve değişimlerle başka bir yöne kanalize edilebilir. Fiziksel özellikler bu alanlardaki kavşaklarda trafiğin birbirine geçmesini teşvik eder. Bu iki potansiyel trafik merkezinin tarihi geçmişi de Doğa'nın onlara uygun gördüğü rolü gerçekte de oynadıklarını gösteriyor.

Öküz-İnci havzası, en azından İ. Ö. sekizinci yüzyıldan beri İran, Avrasya, Suriye, Hint, Helen, Çin ve Rus uygarlıkları arasında bir dizi karşılaşmaya sahne oldu. İ.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllarda Avrasyalıların Kavimler Göçü Hindistan ya da Güneybatı Asya yolunda Öküz-İnci havzasının üzerinden geçti. Bu bölge o zaman Akamenya İmparatorluğu'nun, daha sonra da onun yerine geçen Selevkes Asya İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Selevkes İmparatorluğu'nun yerine geçen Belh ve Kuşan devletleri İnci-Öküz havzasını politik olarak Kuzeybatı Hindistan'a bağladılar. Arap İmparatorluğu ise burayı yeniden Güneybatı Asya ile Mısır'a bağladı. Moğol İmparatorluğu, geçici bir süreyle, Hint, Arap ve Batı Avrupa yarımadaları dışında hemen hemen bütün Avrasya kıtasını birleştiren bir evrensel devlet içine soktu bu bölgeyi. Bir zamanlar Moğal İmparatorluğu'nun uyruğu olan göçebe-olmayan vâris-devletlerden biri içinde Avrasya stepinin bütün kıyılarını göçebe-olmayan vâris-devletlerden biri içinde Avrasya stepinin bütün kıyılarını birleştirmeyi, Timurlenk ondördüncü yüzyılda başaramadı ama, ondokuzuncu yüzyılda Ruslar başardı. Timur'un imparatorluk kurma çabaları kalıcı olabilseydi Sovyetler Birliği'nin şimdiki alanına tekabül eden bir imparatorluğun çekirdeği Volga Havzasında değil, İnci-Öküz havzasında kurulmuş olabilirdi. Aslında Rusya bu havzayı Afganistan'la paylaştı. Afganistan, Hindukuş'a yayılmakla kendisine önceden yol göstermiş olan Belh ve Kuşan devletlerinin Öküz ile İnci arasında kalan bir kopyasıdır. Bütün bu politik olaylar Öküz-İnci havzasına birçok uygarlık arasında bir toplantı yeri olmak gibi kültürel bir rol yüklemişti.

Suriye'nin tarihi daha da olağanüstü oldu. Daha başlangıçta, Mezopotamya içinde ve hemen dolaylarında uygarlıklar çok yakın mesafede birbirleriyle güreştiler. Suriye, daha eski iki uygarlığın, Irak'daki Sümer-Akad ve Aşağı Nil vadisindeki Mısır uygarlıklarının beşikleri arasında sıkışmış bir yerdir. Sümer-Akat Uygarlığının Hitit uydusunun yurdu olan Anadolu kuzeyden Suriye üstüne sarkar. Suriye ayrıca Arabistan'dan gelen göçebelere, Akdeniz'den gelen denizcilere de açıktır. Suriyelilerin kendilerine özgü ayrı bir uygarlık yaratabilmeleri İnsanoğlunun daha sonraki tarihinde derin izler bırakmış olan olağanüstü bir başarıdır. Suriye'nin kültürel başarısının ölçüsü olan politik zorunluluklar İnci-Öküz havzasını bile geride bırakır. İ.Ö. üçüncü binyılda, Sümer-Akat ve Mısır dünyalarında yükselen imparatorluklar birbirleriyle çatışmadan, kuzey ve güney Suriye'yi ardarda işgal ettiler. İ.Ö. ikinci binyılın ikinci yarısında Mısırlılar Fırat'ın batı dirseğine varıncaya kadar kuzeydoğuya tırmanarak Suriye'nin bütününü işgal ettiler ve o zaman Suriye'yi Hititlerle paylaşmak zorunda kaldılar. Ama, her ne kadar Mısırlılar Suriye'de daha derin politik izler bıraktılarsa da, Akat İmparatorluğunun İ.Ö. ikinci binyılda yarattığı kültürel izler daha büyüktü.

Bu binyıl içerisinde ayrı bir Suriye uygarlığı doğmak için çabalıyordu. Sonunda, Arabistan, Avrupa, Kuzeybatı Afrika'dan aynı ânda patlak verip Doğu Akdeniz'e akan bir Kavimler Göçü ona bu fırsatı verdi. Mısır, Asur ve Babil geçici bir süre için etkisiz kaldılar; bu zaman-mekân boşluğunda bir Suriye Uygarlığı doğabildi. Akat, Mısır, Ege ve Hitit kaynaklarından gelen zengin bir kültür mirası vardı; Helen çağdaşları gibi o da kültürel bakımdan yaratıcı, politik bakımdan birliksizdi. Suriye Uygarlığının üyeleri alfabeyi icat ettiler; Sümer ve Mısırlıların yaptığı bütün deniz yolculuklarından çok uzaklara varan yolculuklara çıktılar; din alanında da, hem manevi hem de fikri bir başarı olan tektanrıcılığı buldular.

Suriye Uygarlığının politik bağımsızlığı kısa sürdü. Helenlerin Akamenya İmparatorluğunu yıkmasından sonra Samaryalılarla Yahudiler dışında kalan bütün Uygarlıklarının kalıntılarının karışmasıyla oluşan "kültür-bileşimi" çok verimli oldu. Ortodoks Hıristiyan, Batı ve İslâm uygarlıkları bu topraklarda yeşerdi, bir yandan da Suriye Eski Dünya haritasının en hareketli kavşak noktası olmasının politik bedelini ödedi. İ.Ö. sekizinci yüzyıldan sonra Suriye birçok İmparatorluk arasında paylaşıldı ya da ilhak edildi: Asur İmparatorluğu'yla onun yerine geçen Yeni-Babil devleti; Akamenya İmparatorluğu ile onun yerine geçen Selevkes ve Ptolemaios devletleri; Roma ve İslâm imparatorlukları; Fatımi Halifeliği ile Doğu Roma İmparatorluğu; Haçlıların kurdukları devletler ve Müslüman komşuları; Osmanlı İmparatorluğu ile onun yerini alan Arap ve İsrail devletleri. Bütün bu imparatorlukların yalnız ikisi —Selevkes ve Emevi— Suriye'deki bir başkentten yönetildi. Yalnız üç kere Suriye politik düzeyde birtakım bağımsız devleteciklere ayrıldı. Bunlar da, Selevkes'un yıkılışıyla Romalıların gelişi, Fatımilerin yıkılışı ile Eyyubilerin yükselişi arasında ve Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun eriv esinden sonraydı. Ama, bütün bu belâlar arasında Suriye İ.Ö. üçüncü binyıldan beri, belki de Buzul Çağının son döneminden bu yana, İnsanlığın başından

Levent Şahverdi Arşivi

TEMASLAR VE ÇATIŞMALAR

313 314 Uygarlıklar yalıtılmış kalmazlar; barışta, savaşta, aralarında sürekli bir alışveriş vardır. Bu gibi çatışmaların önde gelenlerinden biri de Batı Uygarlığı ile Yeni Dünya'nın onaltıncı yüzyıldaki karşılaşmasıdır. Soldaki İspanyol baltacı Meksika'da bir "conquistador" sarayını süslüyor. Yukarıda: Daha barışçıl karşılaşmalar. Yedinci yüzyıldan bir aynalıkta Çin'den Hotan'a ipekli getiren "İpek Prenses" Batılı gezginler işe burunlarını sokmadan çok daha önceleri Çin ticaretinin birbirinden tamamen ayrı toplumlar arasında bağlantılar yarattığını bizlere hatırlatıyor. Alttaki resimde Çinli bilginler, Orta Asyalı göçebe atalarının geçmişini anlatan bir tarih kitabı ismarlayan İran'ın onüçüncü yüzyıldaki hükümdarı Gazan Han'a tarih kitapları getiriyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

geçen olaylarda baş rolü oynamıştır.

Suriye ile İnci-Öküz havzasının tarihlerinden çıkardığımız bu kanıtlara dayanarak, ileri dinlerin incelenmesi için asgari anlaşılabilir alanın herhangi bir uygarlığın alanından daha geniş olması gerektiği, çünkü bunun üzerinde iki ya da daha fazla uygarlığın birbirleriyle karşılaştığı bir alan olduğu sonucuna varabiliriz. Burada sözkonusu olan karşılaşmalar, varsayım gereği çağdaş olmaları gereken uygarlıklar arasında mekân boyutu içinde karşılaşmalardır. Tabii bir de başka çeşitten bir karşılaşma var; zaman boyutunda yer alan, bileşik bir karşılaşma tipinin de mümkün olduğu hatırlanmalıdır; bunun bir örneği Batı Dünyasında Helen Uygarlığının rönesansıdır. Batı dünyasının alanı, Helen uygarlığı alanının kıyısında ve kısmen de onun dışındaydı. Ama rönesansları bu incelemin bir başka bölümüne bırakalım(4) ve şimdilik mekân boyutunda yer alan karşılaşmaları gözden geçirelim.

Çağdaş uygarlıklar arasında karşılaşmaların belirli örneklerinin ayrıntılı incelemelerine girişmeden önce alana bir bütün olarak bakalım. Şüphesiz ki bu alan son derece karışık bir tarih labirenti serer karşımıza. Kültür haritamızda en fazla otuç yedi uygarlık sayabileceğimizi önceden tespit etmiştik.(5) Bunları coğrafi olarak, Eski ve Yeni Dünyalarda doğmuş olmalarına göre, iki gruba ayırabiliriz; yakın zamanlara kadar bu iki dünya birbirlerinden ayrıydı. Eski Dünya uygarlıklarımızı da kronolojik olarak kuşaklara ayırdığımızda, en fazla üç ayrı kuşak sayabileceğimizi görürüz. Uygarlıkların bu coğrafi ve kronolojik ayrırımı çağdaşlar arasında mümkün olan karşılaşmaların sayısını sınırlar, ama gene de toplum, uygarlıkların toplam sayısından yüksektir. Çağdaş uygarlıklar tarihleri boyunca birbirleriyle birden fazla kerelerde karşılaşmış olabilirler, ya da ayrı kuşaklardan olan uygarlıkların hayat-süreleri arasında kronolojik atlamalar olabilir, ya da ölmüş bir uygarlığın fosili ya da diasporası karakteristiklerini başka bir uygarlık içinde yaşatmış olabilir. Uygarlıklar arasında temas ve çarpışmalar dizisini çoğaltan son etken de, on beşinci yüzyılda modern Batı Uygarlığının Atlas Okyanusunu fethetmesiyle Yeni ve Eski Dünya gruplarının birleşmesidir. Batı Uygarlığının bu başarısı tarihi bir dönüm noktasıdır, onun için araştırmaya giriştiğimiz bu karmaşık tarih labirentine girecek bir açıklık bulmamızda bize yardımcı olabilir.

Dünyanın Batı Avrupa'daki bir başlangıç noktasından genişlemesi, şüphesiz, modern Batılı gözlemcinin çarpıtıcı görüş açısından ileri gelen görsel bir yanılsamadır. Ortaçağ Batı toplumunun görüş alanının dışında kalan bölgelerde, Batılı olmayan toplumların çok sayıda üyelerini birbirleriyle temasa getiren keşif ve göçlerini hesaba katmaz. Örneğin Güneydoğu Asya'da, Çinli, Hintli ve Arapların keşifleri, Batılılar gelip müdahale etmeden çok önceleri büyük bir ilişkiler ve alt topluluklar ağı yaratmıştı. Ama, bütün bunları akılda tutmakla birlikte, son beş yüzyıl boyunca Batı uygarlığının çağdaş toplumlara saldırganca nüfuz etmekte kültürel ve politik bir öncülük kazandığını kabul etmek gerekir. Onbeşinci yüzyılda Batı Avrupalı denizciler okyanus gemiciliği tekniğini öğrenince, yeryüzünün yaşanan ve yaşanılabilir bütün yörelerine fiziksel olarak girme imkânını kazandılar. O tarihten şimdiye kadar okyanusun fethedilmesi Batı ile uygar ya da uygarlık-öncesi bütün başka toplumların arasında Batı koşulları altında temas kurulmasına yol açtı. Bu öteki yaşayan toplumların hepsinin hayatında Batı etkisi başta gelen toplumsal güç ve "Garp Meselesi" de en ölümcül sorun olmuştur. Üzerlerindeki Batı baskısı arttıkça bu toplumların hayatı da tepe-taklak olmuştur, böylesine bir ufalanma, yalnızca varkalan uygarlık-öncesi toplumların cılız toplumsal dokularına özgü değildir; yaşayan Batı-dışı uygarlıklar da dünya çapındaki bu Batı kökenli devrimin etkisi altında çırpınmış, aşınmışlardır.

1683'de Osmanlıların İkinci Viyana kuşatmalarının başarısızlıkla sonuçlanması Batılı olmayan bir toplumun Batı uygarlığına son saldırısıdır; o tarihten İkinci Dünya Savaşı nın sonuna kadar Batı'nın kazandığı güç okadar büyüktür ki tek başına, ya da grup olarak hiçbir rakip onu tehdit edecek kuvveti bulamamıştır. Bu çağda, Batılı olmayan güçler —örneğin Rusya ve Japonya— ancak kendileri batılılaştıkları oranda Batı'nın büyük güç politikasında bir rol oynayabildiler. İki buçuk yüzyıllık bir süre içinde, Batılı güçlerin kendi çemberleri dışında başaçıkmaları gereken hiçbir güç yoktu ve maddi düzeyde, bu çemberin dışında kalan bütün İnsanlığın kaderi dolayısıyla Batılı güçler arasındaki karşılıklı ilişkilerin aldığı biçime göre belirleniyordu. Ne var ki, 1945'ten beri Batı'nın dünyadaki iktidar tekeli sona erdi. Japonya, Rusya ve Çin, sırayla, Büyük Güçler olarak dünya arenasına girdiler, ideolojik veya politik bakımdan ön safa geçtiler. Bu güçler artık kendilerini kısmen batılılaştırdıkları için değil, kendi özgün başarılarıyla ve kendi bağımsızlıklarının zoruyla bu yere gelmişlerdir. 1945'ten 1972'ye kadarki iktidar mücadelesinin *leitmotif*'i, artık Batılı ya da kısmen batılılaşmış mahalli devletler arasında Avrupa veya dünya hegemonyası için bir rekabet değil, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Japonya'nın temsil ettikleri ayrı toplumlar arasında bir rekabettir. Yüzeysel bir bakışla bu, uluslararası politikanın kaygan hareketinde son bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ama, büyük güçler politikasının bu biçimsel dinamiğinin ötesine baktığımızda, 1945'ten beri politik güçlerin sıralanmasının, 1683'te Osmanlı İmparatorluğunun yarışı terk etmesinden sonra ortaya çıkan sıralanmadan çok farklı olduğunu görürüz. 1945'ten sonra, 1683'ten beri ilk kez olarak, Batılı olmayan güçler dünya politika arenasında, üstelik Batı çerçevesinde değil, kendi koşullarına göre oluşan önemli bir rol oynamaya başladılar. Normale dönüş denilebilecek bu olay, son 250 yıldır, tek bir modern Batılı *Kulturkreis*'in yerli, ya da yerlileşmiş üyesi olan güçler arasındaki iç poli-

Levent Şahverdi Arşivi

315 Çin, Hindistan'a geliyor: Onaltıncı yüzyılda Hindistan imparatorluk sarayında karakteristik elbiselerini giymiş Çinli hanımları gösteren bir resim.

tik kavgalarla sınırlanmış olan bir kültür çatışmasını yeniden politika arenasına sokmuştur.

Ayrıca, kendi farklı kültürlerini bayrak yapan bu Batılı olmayan başlıca güçlerin yeniden ortaya çıkışından bu yana, dünyanın başka bölgelerinde de buna benzer önemli değişiklikler oldu; yerli uygarlıkları Batı toplumunun genişleme çağının parlak günlerinde karanlığa gömülmüş başka toplumları da aynı gidişe ayak uydurdular. Güneydoğu Asya, Hindistan ve Afrika'daki Batılı olmayan toplumların mahalli temsilcileri bağımsız politik ve kültürel statü taleplerini dile getirmeye başladılar. Bu ulusal-devletlere İslâmiyet'in kalbi olan bölgeleri de eklersek, uluslararası ilişkilerin 1945 sonrası dizilişinin, 250 yıldır resmen yok olan uygarlıklararası temas sorununu yeniden ortaya çıkardığını daha da açık-seçik görürüz.

Bu düşünceler, konumuza yaklaşmanın en iyi yolunun modern Batı ile yaşayan öbür uygarlıklar arasındaki karşılaşmaları incelemek olduğunu gösteriyor. Böylece, çağdaş tarihin başlıca temalarından birini de tartışmaya açmış oluyoruz. Bundan sonra, yaşadığı dönemde komşuları üstünde Batı'nın çağdaşlar üstünde yarattığı etkiyle karşılaştırılabilecek bir etki yaratan şimdi yok olmuş bir uygarlığı da gözden geçirebiliriz. Kültürel karşılaşmaların psikolojisini ele aldığımızda bu örnek özellikle yararlı olacaktır. Sorunun özü zamandır, çünkü çağdaş uygarlıklar arasındaki çarpışmaların yankılanmaları, bireysel ruhtaki ağır yolculuklarını tamamlayıncaya kadar nihai toplumsal sonuçlarını ortaya koymuyorlar, onun için, çoktan ölmüş bir toplumla çağdaşları arasındaki karşılaşmaları başlangıçtan bitimine kadar gözlemlersek, bu süreci daha doğru ve daha dolgun bir biçimde izleyebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

45 Modern batı ve Rusya

Modern Batı tarihinin açılış bölümünü onbeşinci ve onaltıncı yüzyılların dönüm noktası olarak tespit ettik.[1] Moskova şehri de, onbeşinci yüzyılların sonlarında Rus evrensel devletini kurdu.[2] Böylece Rus tarihindeki bu çok büyük olay, Batı uygarlığının modern biçimiyle Rusya'ya etkilerini duyurmaya başlamasından çok kısa bir süre önce gerçekleşmiş oldu. Ama, Ruslar bundan önce de "Garp Meselesi"ni biliyorlardı. Ondördüncü, onbeşinci yüzyıllar içerisinde Rus Ortodoks Hıristiyan toplumunun atadan kalma topraklarının geniş bir kısmında Batı Hıristiyan Polonya ve Litvanya yönetimi kurulmuştu. Böylece Rus İmparatorluğunun Moskova'da yeni kurulan başkenti yaklaşan Batı Hıristiyanlığına karşı bir sınır kalesi durumuna düşmüştü, Batı'nın Rusya'nın batı bölgelerine yakılaşmasını tamamlayan bir olay da 1594-96'da Roma Kilisesi ile birleşilerek daha önce Ortodoks Hıristiyan olan halka yabancı bir dinin zorlanması şeklinde ortaya çıkan bir Kilise müdahalesiydi. Politika ve dinin bu kurumsal bağları Rusya'nın bu Batı parçasını Batı dünyasına perçinledi, Batı'nın başka kültürel etkilerinin sızması için zemin hazırladı.

Batı uygarlığının kendi kültürüne adam kazandığı bu eski Rus bölgelerinin politik egemenliği sorunu böylece Rus evrensel devletiyle birbirini izleyen Batı Avrupa güçleri arasında bir askeri yarışma sorunu oldu. Yüzyıllar geçtikçe, Rusya, değişen sürelerde Batı egemenliğinde kalmış olan bu bölgeleri birbiri, ardı-sıra geri almayı başardı. Ama, Rusya'nın müdahaleci Batılı komşularına karşı kazandığı askeri ve politik zafere karşılık, bu yarı-batılılaşmış bölgelerden, kendini böylece sızmalara açan Moskova bölgesine, kültür düzeyinde, modern Batı etkileri yayıldı.

Rusya ile modern Batı uygarlığının bir başka, belki daha da önemli bir karşılaşma alanı Baltık sahilleriydi. Buradaki başlıca Batılılar, Batı uygarlığının Rusya'nın Doğu Avrupa kıtasındaki yakın komşuları olan görece geri temsilcileri değildi. Onbeşinci, onaltıncı yüzyılların dönümünde Batı uygarlığının genişleme girişiminin önderliğini İtalyanlar'dan çekip alan, Atlas Okyanusunun Avrupa kıyılarında yaşayan denizci uluslardı.

Rusya'nın Courland'dan Finlandiya'ya kadar Baltık kıyısı boyunca komşuları, bu denizci uluslar arasındaydı. Bu bölge on sekizinci yüzyılda Rus egemenliği altına girmiş, Batı kültürünün Rusya içlerinde yansıdığı merkezlerden biri olmuştu. Gerçi kolonyalist Batılı Alman baronları ve Baltık yörelerinin burjuvaları, Rus hayatını, sayılarıyla orantısız bir ölçüde etkiliyorlardı, ama batı-Avrupalı Batılı ulusların etkileri çok daha önemliydi ve Rus imparatorluk hükümetinin almak için bilerek açtığı giriş limanları yoluyla dosdoğru Rusya içine yayılıyordu.

Modern Batı uygarlığını kendi anayurdundan almak için Rusların açtığı ilk kanallardan biri, Beyaz Deniz kıyısında, bir İngiliz gemisinin 1553'te bulduğu, Kuzey Dvina'nın ağzıydı. Moskova devleti de 1584'te orada Arhangel liman şehrini kurdu ve daha sonra Rusya'ya bu yoldan giren Batılılar Moskova'nın eşiğinde "Svoboda"da, bir iç merkez kurdular. Böylece, Batı Avrupalı denizciler onaltıncı yüzyılda okyanus denizciliği sanatında kendilerini geliştirirken Beyaz Deniz yoluyla Batı Avrupa ile Rusya arasında dolaysız bir temas kurmuş oldular. Ama on sekizinci yüzyılın başlarında Petrograd şehrinin kurulmasıyla Batı Avrupa ve Rusya'nın Arhangel'den geçen temas yollarının daha kestirmesi bulundu ve Batı etkisinin yoğunluğu arttı. Aynı anda, bu yabancı etkinin sızmasına izin verilen alan da genişleyerek Svoboda'nın dar sınırlarını aştı, Büyük Petro zamanında Baltık'dan Büyük Okyanusa kadar uzanan bütün Rus İmparatorluğunu kapsadı.

Rusya üzerinde Batı etkisi 250 yılı aşkın bir süredir bu yoğunlukta sürdü. Bundan önceki iki yüzyıl içinde de, aynı yoğunlukta olmaksızın, gene vardı bu etki. Oynanan bu oyunun ana çizgilerini belirleyen etkenler, modern Batı Dünyasının yoğun teknik ilerlemesi ile, Rusya'nın her gelene karşı kendi bağımsızlığını korumak ve İmparatorluğunu Orta ve Doğu Asya'ya yaymaktaki kesin kararlılığıydı. Batı'nın meydan okuması iki karşıt tepki doğurdu.

Küçük ve politik bakımdan önemsiz bir "Mümin" azınlığı[3] Kutsal Rusya devletinde Batı etkisine karşıydı, çünkü bunlar Rusya'nın "Üçüncü Roma" ve gerçek Hıristiyan ortodoksluğunun varkalan son bekçisi olduğuna inanıyorlardı.[4] Bu aynı fanatik "Eşkikafalılar" onyedinci yüzyılda, Ortodoks Hıristiyanlığının geleneksel âyin ve törelerinin onyedinci yüzyıl Yunan törelerine uydurulup uydurulmaması sorunu tartışılırken resmi Moskova Kilisesi'nden ve devletinden ayrılmışlardı. Mahalli Moskova alışkanlıklarının en küçük bir parçasını değiştirmeye inatla karşı çıkmışlardı. Böylece Ortodoks Hıristiyan Kilisesinin kendi içinde çıkan bu aile kavgası, daha sonra, bölücü Batı Dünyasından herhangi bir şey alma politikası konusunda da takınılacak tavrı önceden tespit etmiş oldu. Müminler, lekeli çağrışımları olan Batı teknolojisini de olduğu gibi yadsıdılar ve bu tavırlarını, Kutsal Rusya'nın kendinden üstün düşmanlarına karşı kendi bağımsızlığını korumak için Batı silâhları kullanmasına karşı çıkma derecesine vardırdılar.

Levent Şahverdi Arşivi

AŞIRI DİNDARLIK

316 Rusya'da Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'nin başlıca özelliği geleneksel alışkanlıklara inatçı bir sadakattı. Onaltıncı yüzyıldan kalma bu ikon dini tutuculuğun bir kalesi olan ve hükümetin 1668-1670 kuşatmasıyla zayıflatabildiği, Beyaz Deniz'deki Solovetskiy Manastırı'nın kuruluşunu kutluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Modern Batı nın baskısına karşı Müminler'in toptan tepkisi hem mantıklı, hem de içtenlikliydi. Müminler Tanrı'ya tamamen inanıyorlardı, Ortodoks Hıristiyan Rusya nın varoluşunu Tanrı'nın yasasına uyan insanlarını koruyacağı inancına dayandırmayı benimsiyorlardı. Eskikafalılar sayıca kalabalık olmadıkları için bu inancın gerçekleşme derecesi hiçbir zaman sınanamadı; ama, tepkileri her ne kadar bastırıldıysa da, yeraltı etkileri oldu. Örneğin, "Herodcu"(5) Petro rejiminin ondokuzuncu yüzyıldaki kültürel fenomenlerinden biri olan Slavofil hareketinin ikili bir görünümü vardı. Herodcu bir çerçeve içinde, Batı'daki çağdaş Romantik akımın Rusya'da aldığı biçim olarak görülebilirdi, ama bir başka açıdan bakınca, yerli Rus yobazların Batı kültürüneduyduğu düşmanlığın boğuklaşmış sesi olduğu anlaşılıyordu. Batılılaşmanın Rusya'da egemen eğilim olduğu bu çağda, Batı düşmanlığı da, Batı endüstrileşmesinin yerli bir eleştirisi olan çağdışı kalmış bir Batı akımının kılığına girerek ortaya çıktı.

Eskikafalıların toptancı yobazlığının tam karşıtı olan radikal Herodculuğu başlatan ve bir özlemden bir eyleme çeviren kişi yobazların başdüşmanı Büyük Petro idi (saltanatı: 1689-1725). Petro'nun politikası, Rus İmparatorluğu'nu Rus Ortodoks Hıristiyan evrensel devleti olmaktan çıkarıp modern Batı dünyasının mahalli devletlerinden biri haline getirmekti; o zaman Rus halkı da Batılı, ya da batılılaşmış uluslar arasında yerini alacaktı. Modern Batılı hayat tarzının kural olduğu bir dünyada, uluslararası görgünün belirli kurallarına uyarak Rusya'yı Batılılar kulübüne üye yazdırmak ve böylece Rusya'nın politik bağımsızlığı ile kültürel özerkliğini kurtarmaktı bu politikayla güdülen amaç. Batılı olmayan bir Gücün giriştiği ilk gönüllü Batılılaşma örneğiydi.

Rusların adımlarını uyduracağı dans havasını Batılılar çalıyordu; Büyük Petro ile ondan sonra gelenlerin Herodcu politikası, Batı'nın en çok askeri saldırı biçiminde kendini gösteren baskısına karşı düşünülmüş bir tepkiydi. Bu karşılaşmaların ilk sonucu Rusya'nın görece geriliğini göstermek ve böylece Batı'nın tekniklerini başarıyla benimsemeye başlamasına yol açmak oldu; ama nihai sonuç, bu Batılılaşma politikasının ne kadar yüzeysel kaldığını gösterdi.

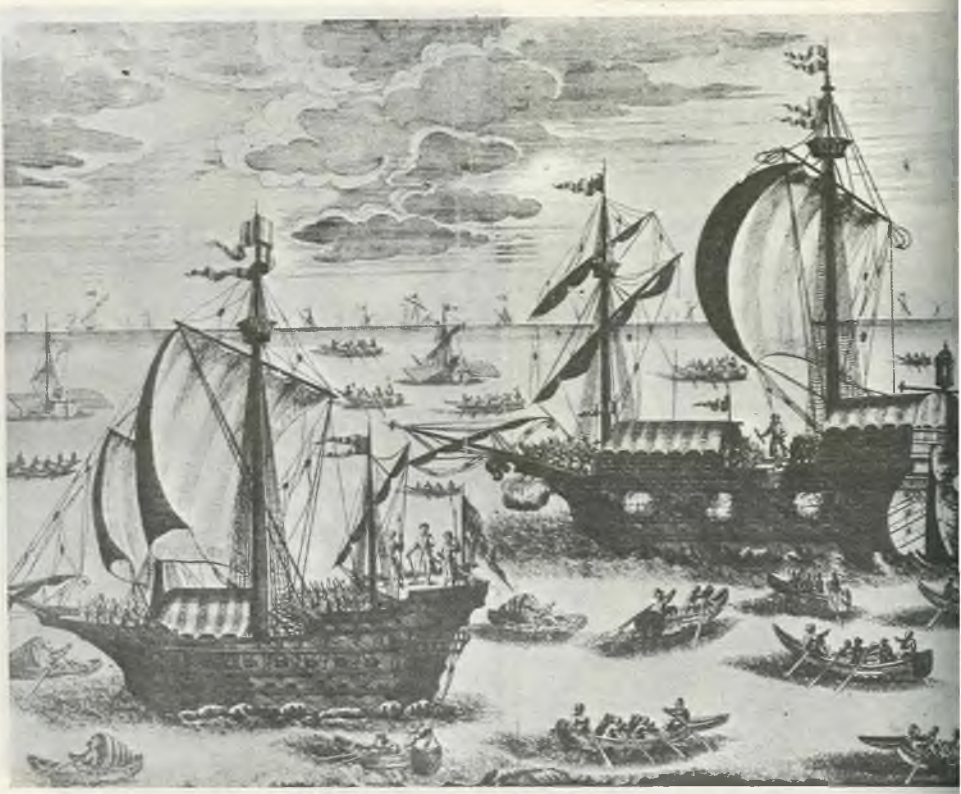
Karşılaşmaların ilki on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda görüldü. Bu sıralarda yeni kurulan Moskova Batı'daki topraklarını genişletmek ve takviye etmek isterken İsveç'le ve Polonya-Litvanya ile çatışmıştı. Yeni doğan Rus devleti bu savaşlarda birtakım toprak kazançları elde etti, ama Rusya ile Batılı komşularının görece güçlerinin gerçek ölçüsü sınırlardaki dalgalanmalar değildi, Batılı orduların bu çağda çağdaş Rus ordularını savaş meydanında sürekli yenebilme yeteneğiydi; Batı'nın düşmanına karşı teknolojik üstünlüğü de bu durumun herkesçe kabul edilen nedeniydi. Yerli Rus askeri tekniğinin modern Batılı komşular-

317 318 HEROD'CULUK Büyük Petro Rusya'yı Ortaçağ'dan çıkararak Batı modernizmine soktu. Yeni dönemin simgelerinden biri de, "Batı'ya açılan pencere" sayılan, Baltık Denizi'ndeki limanı, Petrograd'ı kurmasıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

la savaşta bu ürkütücü yetersizliği, Petro'nun Herodcu devriminde tepkisini bulan bir meydan okumaydı. Petro, Rusya'nın sivil ve askeri örgütlenmesini çağdaş Batı standardına yükseltme gibi bir görevle karşı karşıyaydı;[6] 1709'da tedbirsizce Ukrayna'ya giren İsveçli düşmana karşı kazandığı zafer onun bu politikasının başarısını müjdeledi, bir yüzyıl kadar süre sonra Napoleon'un ordularının kovulması da bu başarının tacı oldu.

Napoleon-sonrası çağda, yüzeysel şekilde batılılaşmış olan Rusya görünüşteki yükselişinin doruğundaydı; ama bu görünüş daha o zaman bile bir yanılsamaydı, çünkü 1792-1815 arasının Devrim ve Napoleon savaşları endüstri-öncesi Batı tekniğiyle savaşılmış son büyük çapta çarpışmalardı. Kırım Savaşı'nda (1853-56) Rusya hâlâ modern Batılı düşmanlarıyla aşağı yukarı eşit düzeyde dövüşebiliyordu; ama, bu da çağdaş Fransız ve Britanyalı asker kafasının tutuculuğu sayesinde böyle oluyordu. Amerika İç Savaşında ve Prusya'nın üç saldırı savaşında (1861-71) Batılı güçler yeni endüstri tekniğini giderek savaşa uyguladılar; Rusya'nın, endüstriyel ve askeri teknolojide son Batılı ilerlemelere yetişmek için giriştiği yarım yamalak çabaların yetersizliği 1904-05'de Batılılaşmış Japonya karşısındaki utanç verici yenilgisi ve Birinci Dünya Savaşında Alman askeri makinasına meydan okuduğu zamanki toptan çöküşü ile açığa çıktı. Bunlar, Rusya'nın hızla endüstrileşen bir dünyada kendi başının çaresine bakabilmesi için Petro'nun aldığı tedbirlerin yetersizliğini acı bir şekilde ispatlayan kanıtlar oldular. Ölü doğan 1905 devrimi Petro'nun Rus İmparatorluğu'nun yenilgisine bir tepkiydi. 1914-18'in kesin yenilgisi, bunu kaçınılmaz kılan aşırı endüstriyel ve toplumsal geriliğin insafsızca ortaya serilmesi Bolşevikleri iktidara getirdi ve uzun vadede programlarını da belirledi.

Rusya'nın Herodculuğu böylece sığ sonuçlar verdi, ama Büyük Petro'nun Rusyasının çöküşüne kadar iki yüzyıl boyunca izlenen politika bu olmuştu. Sonuçların kısırlığının açıklamalarından biri, Batılılaşmanın hayatın ancak birkaç

Levent Şahverdi Arşivi

PETRO ZAMANINDA RUSYA'DA İLERLEME VE GELENEK

319 Denizcilik teknolojisi Petro'yu en çok ilgilendiren konulardan biriydi. Batı tersanelerini gizli gizli gezerek modern teknikleri öğrenmeye çalıştıysa da donanması (solda) çağdaş Batı tekneleri kadar ileri değildi.

320 Petro'nun Batılılaşma programına karşın, Rusya'nın üstünlüğüne kökü derinde bir inanç sürüyordu. Geleneksel yurtseverlik duygusuna hitap eden bu ondokuzuncu yüzyıl resmi Rus köylüsünün kendinden daha iyi donanmış Fransız düşmanına karşı zaferini yüceltiyor.

alanında sınırlı kalması, Rusya'nın hayatı ve kültürü üzerinde hiçbir zaman derin bir iz bırakmamasıdır.

Geri bir ülke ileri ülkelerin maddi ve akli başarılarını kendinde özümler. Ama bu, onları bir köle gibi izlediğini ve onların geçmişlerinin bütün aşamalarını yeniden ürettiğini demek değildir... Ara adımların atlanarak aşılması imkânı şüphesiz mutlak değildir. Derecesi, uzun vadede, ülkenin iktisadi ve kültürel yeteneklerine göre belirlenir. Ayrıca, geri ülke, dışarıdan ödünç alman başarıları kendi daha ilkel kültürüne uyarlama süreci içinde bayağılaştırır. Bu bakımdan özümleme süreci kendisiyle çelişen bir özellik kazanır. Böylece I.Petro zamanında Batı teknik ve eğitiminin, öncelikle askeri ve endüstriyel bazı ögelerinin alınması, emek örgütlenmesinin temel biçimi olarak serfliğin güçlendirilmesine yol açtı. Avrupa silâhları ve Avrupa borçları —her ikisi de daha yüksek bir kültürün kesin ürünleriydi— çarlığın güçlenmesine yol açtı, bu da ülkenin gelişmesini geciktirdi.(7)

Böylece, Rus hayatının bazı görünümlerinin batılılaştırılması aslında bütünün ilerlemesini durdurdu. Kuvvetli geleneksel kültürel güçler, Çarlık otokrasisinin bütünüyle etkili bir şekilde Batılılaştırılmasına karşı direndiler; Petro'nun Herodculuk politikası pratikte topal kaldı, çünkü Çarlık rejimi Rusya'nın politik ve toplumsal hayatının liberalleşmesine göz yumamıyordu. Oysa Batı'nın kapitalist tekniği Rusya'nın bağımsız ve Batı ile askeri bakımdan denk olabilmesinin bedeli olarak böylesini gerektiriyordu.

Geri Rusya'nın çok yetersiz bir şekilde taklit etmeye çabaladığı toplumla yüz yüze gelişinin doruğunda, Rus devrimci hareketine gene Batı kökenli bir politik model egemen oldu. Marksizm, Batı Romantik hareketinin çağdışı bir açıdan saldırdığı modern Batı hayatının gelişkin endüstriyel biçimine karşı, geleceği hedef alan Batılı bir eleştiriydi. 1917 Ekim'indeki Rus devrimi Çar otokrasisine karşı öznel bir ayaklanmayla —Marksist terminolojiye göre— proletaryanın nesnel olarak zorunlu anti-kapitalist devrimi-

Levent Şahverdi Arşivi

ni birleştirdi. Başka bir deyişle, Batı'nın, Batı uygarlığının yerleşik biçimine karşı radikal muhalefet tarzı Rus hayatına okadar derinden sızmıştı ki Rusya'nın politik özgürlük hareketi de Batılı bir kılıkla yürütüldü. Aslında Devrim, Batı'nın kapitalizmi temsil etmesi oranında Batı'ya karşıydı; ama, başka bir anlamda, Batı'ya ya da herhangi bir uygarlığa karşı düşmanlık geçerli değildi. Marksist öğreti ulus ile ulus ya da bir toplumla bir başkası arasındaki dikey ayrım çizgilerini kabul etmiyor, bilinen uluslararası ve kültürel sınırları yatay olarak kesen sınıf çizgilerini kabul ediyordu. Tarihi ileri dinler gibi o da evrensel olacak bir kurtuluşu vaad ediyordu.(8)

Komünist Rusya, Batı'nın üretim tekniğini, pratikte Batı kültür kalıbından koparmanın mümkün olduğunu anlayan ilk Batılı olmayan ülkedir belki de. Ancak, bu kültür kalıbının yerine geçecek toplumsal bir ideoloji gerekiyordu. Petro zamanında Rusya Batı endüstriciliğinden bir dilimi buna hiç de hazır olmayan geleneksel Rus Ortodoks Hıristiyan toplumuna sokmaya çalışmış, ama modern reformlar programını ancak yarıya kadar getirebildiği için başarısız kalmıştı. Endüstrileşmiş, ama kapitalist ve Batılı olmayan bir toplumsal sistemin nasıl kurulabileceğini araştırmak Marksist eğilimli Rusya'ya kaldı. Şimdi, kapitalizmin bugüne kadar çözemediği endüstrileşme sorunlarına Komünizm'in pratik ve insancıl bir çözüm bulup bulamayacağını izlememiz gerekiyor.

Ama bu çözümü Komünist Rusya'nın bulup bulamayacağı ayrı bir konu; çünkü, proleter devriminin ertesinde tuhaf bir şekilde diriltilmiş bir yobazlığa büründü. Devrimci savaştan sonra Rusya'da benimsenen, daha doğrusu Rusya'ya empoze edilen izolasyon için akla yakın pratik nedenler vardı; ama, marksizmin uluslararası ideolojisi de gecikmiş Rus softa hareketinin aracı olmaya elverişli bir şey değildi. Marksistler için komünizm bütün kapitalist toplumların gelişmelerinin belirli bir aşamasında varacakları "geleceğin dalgası"ydı; oysa Stalin yönetiminde Rusya proletaryanın iktidar yolu tarihinde kendine eşi olmayan bir yer tanıdı, aslında marksist ideolojiyi tek başına sahiplenmek istedi. Eskikafalıları dünyevi bir biçimde taklit eden Rus komünist rejimi kendini marksist ortodoksluğun tek kaynağı sayıyor, marksizmin bir öğreti olarak ve pratikte, yalnız Rus deneyine göre geçerli olabileceğini ima ediyordu. Devrim alanındaki öncülükleri Ruslara Rusya'nın kültürel geleneğinde de gizil olan eşsiz bir alınyazısına sahip olduklarını ileri sürme fırsatı verdi. Böyle bir inanışı eskiden Slavofiller de Rus Ortodoks Kilisesi'nden almışlar, ama iddia resmileşmemişti. (Komünist "kurum" ise, tabii, laik olmakla kalmıyordu; aynı zamanda dinin ateist bir biçimi olan bir ideolojinin cisimleştiği yerdi.) Rus komünist iddiasının ardında yatan şey, Rusya'nın Doğu Avrupa blokundaki, bu ülkeleri genellikle batılı yerlerinden alıp kendi göreingesine çekerek aldığı öncülüktür. Rusya'nın bu rolü nekadar ciddiyetle benimsediği komünist kamptan ayrılmaya çalışan birey, ya da uluslara karşı gösterdiği acı tepkiden anlaşılabilir.

Böylece Rusya devrimden beri, paradoksal bir biçimde, aldığı yabancı ideolojiyi kendi kültürel kendine-yeterlilik politikasının aracı olarak kullanan bir toplum görünümündedir.

46 Modern batı ve doğu Asya

Rus uygarlığı, modern evresinde Batı kültürünün etkisini duymaya başlamadan önce Batı toplumu hakkında bilgi sahibiydi. Buna karşılık, Batı'nın öncü denizcileri gelip kendilerini gösterinceye kadar Batı'nın varoluşu Çin ve Japon uygarlıklarında hemen hemen hiç bilinmiyordu. Belki de Batı'yı tanımadıkları için ilk karşılaşmada, Batı'yı daha iyi tanıyan yakın komşularının göstermediği bir iyi niyetle kollarını modern Batı'ya açtılar. Batı'nın daha yakın komşuları —Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanlar, Müslümanlar— Batı toplumunun laikleşmesinden önceki Batı yayılması döneminde Batı'nın dini fanatizmini olanca gücüyle görüp tanımışlardı. Modern Batı kültürünün bu toplumlarca alınması da, yabancı Batı hayat tarzının kendini laikleşmiş bir biçimde sunmasından sonra başladı. Bu dönemde, Batı'nın değerler piramidinde teknoloji, dinin en tepedeki yerini artık almıştı. Çin ve Japon toplumları ile Yeni Dünya'nın yerli toplumları kapılarına gelip dayanan Batılı yabancıya karşı daha düşüncesiz bir tavır gösterdiler. Geçmiş deneyleri olmadığı için bilmedikleri Batı din fanatizminin yatışmasını beklemeden, Batı'nın erken modern evresinde, yani geleneksel dini saldırganlığının henüz yükselmekte olduğu bir dönemde, kapılarını Batı'nın tam etkisine açtılar.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında, okyanusları aşan Batılıların ufuklarında yeni belirdiği sıralarda, Çin ve Japon

Levent Şahverdi Arşivi

toplumları zor durumdaydılar; ama, gene de yeni yeni modernleşen Batı'ya karşı kendilerini savunabildiler. Batı uygarlığını terazide tarttılar, yetersiz buldular, kapı-dışarı etmeye karar verdiler, kesinlikle ilişki kurmamaya dayalı bilinçli bir politikayı yürürlüğe koymak için gerekli gücü topladılar. Bu, karşılaşmanın birinci bölümünün kapanış biçimi oldu; ama bu bölümü izleyen bölümde hikâyenin akışı değişti.

Batı'nın, erken modern evresinde karşılarına çıktığı biçimde, onunla ilişkilerini keserken Çinliler, Japonlar "Garp Meselesi"ni kesin bir çözüme bağlayamamışlardı; çünkü Batı, Doğu Asya'nın onu def ettiği zamanki biçiminde durağan kalmadı. Onyedinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla geçilirken Batı kültürünün laikleşmesi Batı tarihinde yeni bir bölümü başlattı; teknolojinin en yüksek Batılı kültürel değer olarak dinin yerine konması Çin ve Japonya için "Garp Meselesi"ni yeniden su yüzüne çıkardı. Batı, eskiden, Batı toplumuna kabul edilmenin temel koşulu olarak, yabancıların Batılı dini biçimlerden biri kabul etmelerini zorunlu görüyordu; bu geleneksel ısrarından vazgeçince kendini Çinliler ve Japonlar için sevimsiz yapan bağnazlığı bırakmış oldu. Ayrıca, Batı, bütün enerjisini teknolojiye adamakla, kendisinin, ya da başka toplumların daha önceki bütün başarılarını gölgede bırakan bir maddi ilerleme içerisine girmişti. Batı'nın bu teknolojik üstünlüğü daha ilk karşılaşmada Çin'e ve Japonya'ya dehşetli çekici görünmüştü. Şimdi daha da yüksek bir kudret derecesine yükselince Doğu Asya halkları, Hint, İslâm ve Ortodoks Hıristiyan dünyalarında yaşayan insan gibi, ya da üstün ustalığa egemen olmak, ya da onun karşısında yenik düşmek yollarından birini seçmek zorunda kaldılar.

Çinlilerle Japonların Batı ile karşılaşmalarında gösterdikleri tepkiler bazı bakımlardan birbirine benzer, bazı bakımlardan da benzemez. Benzer noktalardan biri ikinci karşılaşmada, Mançu ve Tokugawa rejimlerinin gerekli öncülüğü yapmayı başaramamaları üstüne, laikleşmiş modern Batı kültürünün aşağıdan yukarıya doğru yayılmasıydı. Öte yandan, ondokuzuncu yüzyılda Japonya'nın batılılaşma hareketi hükümet desteği kazanarak, resmi ve zorlayıcı bir politika haline getirilerek çağdaş Çin'deki hareketten farklılaştı. Onaltıncı yüzyıldaki ilk batılılaşma hareketlerinde de iki toplum başlangıçtan beri ayrı yollar izlemişlerdi. Çin toplumunda hareket yukarıdan aşağıya başlatılmış, Japon toplumunda ise aşağıdan yukarıya gelişmişti.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısından şimdiki zamana kadar iki toplumun Batı'ya karşı tepkilerinin çizdiği yolu izleyecek olursak, Çin eğrisinin oldukça düzgün, Japon eğrisinin ise inişli-çıkışlı olduğunu görürüz. Çin'in tepkilerine kıyasla Japonya'daki iki batılılaşma dönemi ve aradaki Batı'ya karşı tepki dönemleri ile sonra da bu politikaların değişmesi —onyedinci yüzyılda kabullenmeden yadsımaya, ondokuzuncu yüzyılda yadsımadan kabullenmeye— hepsi

BATI'NIN YAKLAŞIMLARI

321 Son derece egzotik bir karşılaşmayla Doğu Batı'yı buluyor. 1910'da Çin'de ilk uçağın uçuşunu yapan bu çinli ressam belli ki uçakta makinanın payını hiç bilmiyordu. Uçağı kâğıttan bir Çin uçurtması gibi yapmış, aracı kendi ufkuna uçuran makinaları resmetmek için hiç zahmet etmemiş.

Levent Şahverdi Arşivi

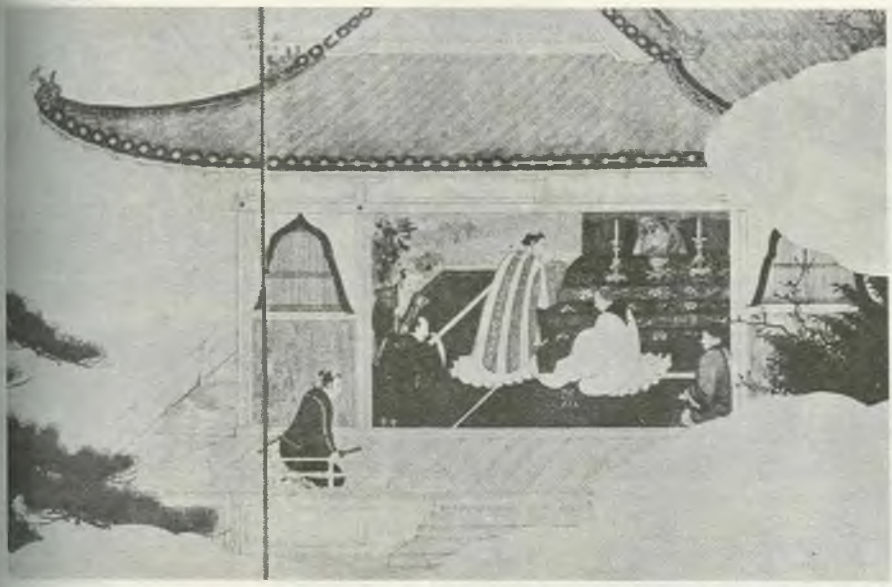
de aşırı ölçülerde ve birdenbire oldu. Çinliler her iki dönemde de modern Batı kültürüne karşı ne kendilerini teslim etmekte ne de ilişkilerini koparmakta Japonlar kadar ileri gitmediler. Japonya'da bir diktatörün buyruğuyla ya da bir devrimin yargısıyla ferman olunan politika değişiklikleri Çin'de daha kendiliğinden ve daha ağır akışlı bir süreç içinde gerçekleşti.

İki toplumda da, ilk modern Batılı Hıristiyan misyonerlerin kazandıkları kimseler, yeni dinlerinden vazgeçme yolundaki hükümet emrini dinlemektense ölmeye razı olarak içtenliklerini ispatladılar. Ama, her iki toplumda da ilk modern Batılı Hıristiyan kültürünün benimsenmesine yol açan nedenler dini değil, dünyeviydi; misyonerlerin inandırıcı olmayan, bağnaz dini propagandalarına bunlardan dolaylı, ya da dolaysız biçimde elde edilebilecek maddi kazançlar için göz yumuluyordu. Hikâyenin bu bölümünde, Çin imparatorluk sarayının Cizvitlere karşı tavrı, aynı çağda Japonya'da olana oranla daha az faydacı, ya da —öyle bakmak tercih edilirse— daha az ciddi idi. Çinliler öncelikle merak ediyorlardı; gerçi, onaltıncı yüzyılda Batı'nın ateşli silâhları konusunda Japonlar kadar Çinlilerin de pratik düşünceleri vardı ama, Ming rejimi için kendi dağılan rejimini bu yeni silâhlarla takviye etme isteği pek de şiddetli sayılmazdı. Oysa Japon savaş beyleri için yeni askeri teknik, yeniden birleşmiş Japonya İmparatorluğunu yönetmek için birbirlerine karşı giriştikleri mücadelede belirleyici rol oynayabilirdi.(1)

Ming, ya da Mançu rejimleri Batılı aracılar yoluyla ticaretin gelişmesinde Japon açgözlülüğünü uyaran göz kamaştırıcı ticari kâr imkânlarını da göremiyorlardı. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru, çağdaş Batı savaş sanatını benimsemeleri ve batılı satıcılarla ticari işlere girişmeleri, Japonları, Çin toplumunun yörüngesinden çıkarıp okyanusları fethederek her yere yayılan Batı toplumunun yörüngesine sokacak gibi göründü. Daha Batılı denizciler Doğu Asya'ya gelmeden önce Japonlar 1274 ve 1281'de Moğolların Japonya'ya karşı giriştikleri başarısız istilâ hareketine karşılık vermek üzere denize açılmışlardı, 1369'dan beri de Çin sahillerine korsanlığa gidiyorlardı. Onaltıncı yüzyılın sonunda Hideyoşi Japon korsanlığını yasaklayınca Japon denizcileri de yeni gelen Batılıları taklit ederek ticarete giriştiler, Büyük Okyanus üstündeki gemicilik faaliyetlerini hızla geliştirerek bir yanda Malaka boğazına,(2) öbür yanda da Meksika'daki İspanyol sömürgesine kadar gittiler.(3)

Öte yandan, onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıla geçilirken, yerli bir askeri güçle tam ve güvenilir bir politik birliğe kavuşturulamamış olan Japonya bu politik birliğin son dakikada kendisine dışarıdan empoze edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. 1565-'71'de İspanya Filipinleri zaptetti, 1581'de İspanya ve Portekiz krallıkları birleşti, 1624'de Hollandalılar Formoza'yı aldılar. Bütün bunlar, Portekiz'in on altıncı yüzyıl ortalarından beri temasta

Levent Şahverdi Arşivi

DOĞU'NUN TEPKİLERİ

322 323 324 Hıristiyan diniyle birlikte Batı teknolojisini de getiren Cizvit misyonerler 1549'da Japonya'ya 1552'de de Çin'e varmışlardı. Japonya yeni teknolojiyi hemen kaptı ama, yabancı dinle misyonerlerini 1614'te etkili bir biçimde kapı dışarı etti. Soldaki İsa resmi, yasaklama öncesi dönemde Japon-Çin sanatının ender örneklerindendir. Yukarıda: Batılılar'ın girebildiği tek liman olan Nagasaki'deki Cizvit konağında bir papaz mes âyinini kutluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

325 Parya olarak Batılılar: 1690 sıralarında Nagasaki'deki Hollanda fabrikasının görünüşü. 1639'dan sonra Japonya Batılı tüccarların varlığına, getirdikleri kârı düşünerek göz yumdu ama, yabancıları bir gettoya kapatarak, ayrıca her yıl utanç verici bir etek öpme töreniyle birlikte çarmıha hakaret edilmesini içeren bir âyin de yaptırarak düşmanlığını belirtmekten de geri kalmadı.

olduğu başka Batı Pasifik adalarının da başına gelebilecekleri gösteriyordu. Buna karşılık, bir kıta kadar büyük olan Çin, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda nasıl Japon korsanlarından korkmadıysa, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Batılı korsanlardan korkmak için de bir neden göremiyordu. Çin için, henüz yeterince makineleşmemiş ilk modern Batılı korsanlar ülkeyi fethedecek güçte değillerdi; can sıkıcı olabilirlerdi, ama okadar. Çin imparatorluk hükümeti için bu çağda ciddi tehlike iç ayaklanma ya da Çin Seddi'nin ötesindeki Avrasya steplerinden veya Mançurya ormanlarından gelebilecek işgal ordularıydı. On yedinci yüzyılda iyice zayıflayan yerli Ming hanedanının yerine zinde yarı-barbar Mançu hanedanı geçti,[4] bundan sonra da, Mançuları iktidara getiren istilâ ve ayaklanma konjonktürü iki yüzyıl boyunca Çin'in politik ufkunda görünmedi.

Batılıların okyanuslarda yayılmalarının modern çağının başlangıcında Çin ve Japonya'nın jeopolitik durumlarındaki bu farklılık Çin'de Roma Katolik Hıristiyanlığının bastırılmasının niçin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllara kadar ertelendiğini ve kuvvetler çatışması alanında bazı tehlikeli gelişmelere yol açacağı endişesiyle değil de, akademik bir teoloji tartışmasının sonucunda yasaklandığını açıklar. Oysa Japonya'da Hıristiyanlık vakit geçirmeden ve insafsızca bastırılmış, Japonya ile Batı Dünyası arasında Hollanda dışındaki bütün bağlantılar koparılmıştı. Yeni kurulan Japon merkezi hükümetinin indirdiği darbeler 1587'de Batılı Hıristiyan misyonerlerin Japonya'ya ayak basmasını yasaklayan fermanla başladı, 1636 ve 1639'da, Japon uyruklarının yurtdışına çıkmasını ve Portekiz uyruklarının Japonya'da oturmasını yasaklayan fermanlarla tamamlandı.

Çin'de olduğu gibi Japonya'da da, Batı ile ilişkilerin kesilmesi politikasının terkedilmesi aşağıdan gelen bir baskı sonucunda oldu; buna yol açan etken Batı'nın modern bilimsel bilgisine karşı duyulan tamamen entelektüel ilgiydi. Bu bilgileri Batılılar gibi uygulamaya koyup aynı iktisadi ve askeri başarıları elde etme düşüncesi henüz oluşmamıştı. On yedinci yüzyılda Katolik Hıristiyanlığı kabul eden

Levent Şahverdi Arşivi

Japonlar gibi, on dokuzuncu yüzyılın başlarında modern Batı'nın dünyevi bilimlerine kendilerini adayan Japonlar da aynı çeşitten bir martirliğe razı olarak içtenliklerini gösterdiler.

Tokugawa rejimi varoluşunun son yıllarında tıp dışında bütün Hollanda araştırmalarını yasakladı: hükümet açısından, bu baskıcı politikanın tek yanlış tarafı uygulanabilir bir şey olmamasıydı. Ama modern Batı biliminin başarıları konusunda uyanan bu tarafsız entelektüel merak da hükumetin kendi kültür politikasının bir ürünüydü. Bir zamanlar son derece ateşli olan politik ve askeri düzeylerde Japon hayatını dondurarak zorlukla kazandıkları başarıyı sürekli kılmak isteyen Tokugawa rejimi Japonların yatışmamış enerjilerini tüketebilecekleri başka alanlar arıyordu; bilim ve öğrenim de zararsız bir boşalım alanı olarak görülüp teşvik edilmişti. Tercih ettikleri zihni disiplin, Çin'deki Sung ve Ming çağlarının mirası olan Yeni Konfüçyüsçülüktü. Ama on sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla geçerken Japonya'nın gerici rejimi, hem modern Batı tıp biliminin tamamen faydacı bir biçimde incelenmesini, hem de ve böylece uyruklarının kendi yerli düşüncelerinin tutucu niteliğini bu yeni bilgilerle geliştirmesine izin vermekle, bütün modern Batı biliminin bir sel gibi içeri doluşmasının yolunu hazırlamış oldu.

Ondokuzuncu yüzyılın Japon Batılılaşma hareketi böylece modern Batı'nın dünyevi biliminden esinlenerek aşağıdan yukarıya doğru gelişti. Buna karşılık Çin'de aynı çağda buna tekabül eden hareketi başlatan modern Batı Protestan Hıristiyanlığı oldu. Batı'nın modern ticari girişimlerinin ilk öncüleri olan Portekizlilerle birlikte gelen on altıncı yüzyılın Katolik misyonerleri gibi Protestan misyonerler de Batı'nın ihraç mallarını getiren İngiliz ve Amerikalı satıcılarla birlikte gelmişlerdi. 1850 ve 1860'larda Mançu rejimini devirmesine ramak kalan siyasi-dini T'aip'ing ayaklanma hareketleri sadece Mançu ileri gelenlerinde başgösteren batılı etkilere karşı "yobaz"ların yerli ayaklanması değildi, aynı zamanda, Protestan Hıristiyanlığın yerli Çin koşullarına bir çeşit çevirisiydi. Ondokuzuncu yüzyılın son onyıllarında Çin'de laik politik bir reform isteyenler Batılı Protestan Hıristiyan misyonerlerden etkilenmişlerdi. Kuomintang'ın kurucusu olan Sun Yat-sen'in babası Protestan Hıristiyandı. Kuomintang'ın bundan sonraki tarihinde önemli rol oynayan bir başka Çinli Protestan Hıristiyan aile vardı: Sun Yat-sen'in karısı, Çang Kai-şek'in karısı olan kız kardeşi ve erkek kardeşleri T.V. Soong.

Böylece, ondokuzuncu yüzyılın Çinli batılılaşma hareketi, Batı'nın dünyevi biliminden değil de Protestan Hıristiyanlıktan esinlenmiş olması bakımından daha başından beri Japonya'daki hareketten farklıdır. İki hareket politik düzeyde de önemli ayrılıklar gösteriyordu. Her iki ülkede de eskiden beri yerleşik yerli ve evrensel sayılan rejimler vardı ve bunlar modern Batı uygarlığının güçlü etkisiyle

326 Japonya'nın Batı yöringesine yeniden girişi de çıkışı kadar dramatik oldu. Modern Batı'nın Komodor Perry ile birlikte ülkeye girmesinden yirmi yıl sonra (1872) Tokyo'yu Yokohama'ya bağlayan ilk demiryolu işletmeye açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

JAPONYA'NIN YOLU

328 335 1867'den 1894'e kadar Japonya ordusunun modernleşmesinin aşamaları: Kapalı kalmaktan yana Şogunate'nin çöküşü. 1867-'68'de Meiji Hanedanı'nın geri gelmesiyle Japonya hızlı bir Batılılaşma dönemine girdi. Samurayların geleneksel askeri hizmet tekeli kırılarak genel askeri hizmet zorunluğu getirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

BATILILAŞMA POLİTİKASI

Meiji Restorasyonu'ndan sonra yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde Japonya Batılılaşma politikasını şanlı bir sonuca ulaştırdı. Büyük Güç olmayı başardığının ilk belirtileri, 1895'te Çin topraklarında bir nüfuz alanı yaratma girişiminde ortaya çıktı, 1905'te Rusya'ya karşı kazandığı beklenmedik zaferle de iyice pekiştirilmiş oldu.

336 Çin-Japon Savaşı'nda Japon birlikleri Kore'de.

337 Rus-Japon Savaşı'nda Japon savaş gemisi. Japonya'nın Tsuşima'daki şaşırtıcı deniz zaferi büyük güçler arasına katıldığının işaretiydi.

meden sonra benzeri görülmemiş bir askeri ve siyasi felâketle sonuçlanan hareket seyri içinde en ucuz savaş ganimetleri Çin'e karşı kazanılmış kolay ama sonuçsuz zaferlerdi. 1894 ile 1945 arasında Japonya, Petro Rusya'sının 1701-'21 Büyük Kuzey Savaşı zaferi ile 1904-'05 Rus-Japon Savaşı yenilgisi arasındaki başarılarını gölgede bırakan bir ustalıkla yürüttüğü teknolojik batılılaşma sürecinden önemli askeri kazançlar sağlamıştı. Batılılaşan iki uluş arasındaki kuvvet denemesinde zaferi kazanan Japonya, iki yüz yıl önce Rusya'nın İsveç'i yenerek kazandığı prestiji elde etmiş ve Batılı devletler arasında bir Büyük Güç olarak kabul edilmişti. Bundan sonra Japonya bir zorlamayı daha gerçekleştirerek, yirminci yüzyıl dünyasının başta gelen üç deniz gücünden biri haline geldi; oysa bu dünyada deniz gücü, Batı'nın endüstri tekniği çerçevesinde bir endüstri gücünün işleviydi. Bir intihar sıçramasıyla felâketin çeneleri arasına atılan Japonya'nın bu yoldaki son hamlesi de Pearl Harbour'da Amerikan donanmasını batırmak ve Batılı güçlerin Güneydoğu Asya'daki bütün kolonilerine saldırmak oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin ve Japonya'nın yere serilmeleri bu iki toplumda, değişik biçimlerde de olsa, batılılaşmalarının ikinci döneminin birinci bölümünün sonu demek oldu. Japonya, batılı hayat tarzını, batılı kuvvet yarışmasında rol oynayacak bir derecede benimsemişti; Çin'in kendini batılılaştırmaktaki gecikmiş ve tamamlanamayan girişimi ise geleneksel Batı politik modelinin Çin'in kendi içsel örgütlenmesi için ne kadar uygunsuz olduğunu gösterdi. 1945'ten beri her iki toplum da Batı'nın etkisine değişik yollardan yaklaştı.

Japonya'nın batı savaşına karışma deneyi felâketle son bulmuş, bunun başlıca kanıtı da Batı'nın askeri teknoloji alanındaki en son başarısının deneme tahtası olarak kullanılması olmuştu. Bundan sonra Japonya, hiç değilse resmen, kendi askeri mirasını yadsımak ve Doğu Asya'da askeri değil, iktisadi üstünlük kurmaya çalışmak zorunda bırakıldı. Bu hedefe doğru zorlama yürüyüşün Japon toplumunun iç hayatında yarattığı aşırı gerilimler 1960'da başlayan politik kargaşalık nöbetlerinde kendini göstermeye başladı, endüstriyel üretimin sınırsız ilerlemesinin gerek fiziksel çevre, gerekse insan tabiatı üzerindeki baskıları aynı şekilde kendilerini duyurdu. Batı, Japon "bilmecesi" karşısında şaşkınlığa uğrarken, belki sadece, kendi kültürel saldırganlığını kurbanının kendisine yöneltmesine şaşıyor; çünkü Japonya Batı'ya tutsak düşme görünümünün ötesinde, aslında düşmanının silahlarını elinden aldı. Japonya'nın şimdiki kültürel karışımının zamanla Batılı ve yerli geleneklerin kendine özgü bir bileşimi olup olmayacağı şimdilik cevaplandırılamayacak bir soru, çünkü Japonya'nın dünyanın geri kalan kısmı üstündeki etkisi şüphesiz ki daha henüz başladı ve yakın gelecekte kesinlikle önde gelen bir sorun olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

338 Çin'in Büyük Atılımı: kaybedilen zamanı kapatmak için çabalar. Çinli süvari, John Bull'u geride bırakarak, Çin'in Batı toplumunu endüstri oyununda geçmeye kararlılığını simgeliyor.

Öte yandan, Çin'in karşılaştığı meydan okuma Japonya'nınkinden daha karmaşıktı, çünkü onun "Garp Meselesi" 1949'dan beri ikili bir biçimde ortaya çıkıyor. Komünist Çin'in hem Batılı bir "Garp Meselesi", hem de, Rus Marksist bir "Garp Meselesi" var. Çin'in benimseyebileceği yolu daha ileride tartışacağız,[5] şimdilik şunu söyleyebiliriz: Çin ve Japonya şimdi Batı dünyasının iki başlıca kültürel ihraç malını —kapitalizm ve komünizm— temsil ediyorlar, ama bu iki Batı hareketini birleştiren teknolojik ilerlemenin alttan geçen akımı bu iki toplumda farklı hızlarla ilerliyor. Şimdiye kadarki deneylere dayanarak denilebilir ki Batı'nın bu teknolojik ihraç maddesi yabancı bir kültür ögesi olarak olağanüstü önemini yitirecek, bütün, ya da çoğu toplumların başından kabul edilmiş bir bir ögesi olacaktır. Bu tahmin doğruysa, Batılı ve Batılı-olmayan toplumlar arasındaki kültürel karşılaşmanın bundan sonraki bölümü, Batı'nın açtığı ve bütün dünyanın başına belâ ettiği Pandora kutusunun içinden çıkanlarla bu toplumların nasıl başa çıkacakları sorusuyla ilgili olacaktır. Endüstriyel sistemin kaçınılmaz yan sonuçları olan kirlenme, kaynak tüketimi ve toplumsal gerilim sorunlarına karşı çözüm bulmakta başarının yanı-sıra, bir toplumun endüstriyelleşme veya mekanikleşme dercesi okadar önemli olamayacaktır. Başlangıçta Batı'nın bütün dünyaya sorduğu soru, gelecekte, Batılı-olmayan bir cevap bulabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

47 İskender sonrası Helen toplumu ile karşılaşmalar

Helen tarihine İskender-sonrası bir Helen gözüyle bakıldığında, Büyük İskender kuşağı (saltanatı: İ.Ö. 336-323) geçmişle yeni bir çağın başlangıcı arasında keskin bir kopuntu yaratmış olarak görünür; bu, modern bir Batılı gözüyle Batı tarihine bakıldığında, Hıristiyanlık Çağı'nın on beşinci yüzyılından on altıncı yüzyılına geçişteki keşifler ve icatlar konjonktürünün ortaçağdan modern çağa geçişi noktalamasına benzer.

Tarihin her iki yeni bölümünde de, gerek askeri zaferlerle başka insanlara karşı kazanılan iktidarda, gerekse coğrafi keşifler ve bilimsel icatlar yoluyla fiziksel Doğa'ya karşı kazanılan kudretteki ani ve büyük artış, varolan deneyler ve umutlara kıyasla geçmişte elde edilmiş başarıların kibirli bir tavırla küçümsenmesine yol açmıştı. Makedonyalı *conquistadore*'lerin Pers İmparatorluğunu yıkması, İspanyol *conquistadore*'lerin İnka İmparatorluğu'nu yıkması gibi coşkunluk veren bir başarıydı. Bir avuç askeri serüvenci, uyruklarına Doğa'nın kalıcı düzeninin bir parçası gibi görünebilmiş evrensel devletleri böyle bir vuruşta param parça edebiliyorsa, bu serüvencileri ortaya salan toplumun da gelecekte bütün insanlığın efendisi olacak güçte olduğu düşünülebilirdi. Ama yeni bir çağın açılmış olduğu duygusu içinde dile gelen yeni yaşantının bütünü ve hatta özü bu askeri ve siyasi zafer duygusundan ibaret değildi. İ.Ö. üçüncü yüzyılda yaşayan bir Helen'e ya da Hıristiyanlık Çağının on altıncı yüzyılında yaşayan bir Batılı'ya ne gibi duyumlarla bu yeni başlayan çağın bilincine vardığı sorulsa, toplumunun maddi gücündeki artışa herhalde daha az ağırlık verir, buna karşılık zihni ufkundaki genişlemeyi vurgulardı. Örneğin, Makedonyalılar bütün bir kıtayı açarak, Portekizliler ise okyanusları yenerek, o zamanlara kadar bir masal diyarı gibi bilinen Hindistan'ı "gerçek hayatta" keşfetmişlerdi; ama her iki durumda da, muazzam bir keşif yapmanın verdiği duygunun yanısıra, görünüşte eşsiz bir ustalık ve bilgeliğe sahip olağanüstü bir yabancı dünya karşısında duyulan şaşkınlık Batı Dünyasında ise Kopernik'le Galile'nin bilimsel buluşları, bilgi haznesine yapılan bu önemli katkılardan ileri gelen bir güçlülük duygusu vermişti, ama İnsanın Evren anlayışına her her yeni katkının hatırlattığı İnsanın görece bilgisizliğinden ileri gelen bir güçsüzlük duygusu da ister istemez buna eşlik ediyor ve onu yumuşatıyordu.

İskender-sonrası Helen Dünyası ile modern Batı arasında yapılacak bir karşılaştırma, bu genel çerçeve içerisinde kaldığı sürece mümkündür; yalnız, arada iki önemli farklılık olduğunu da belirtmeliyiz. Modern Batı Uygarlığı ile çağdaşları arasındaki karşılaşma Batı'nın henüz Hıristiyan dünya görüşüne bağlı olduğu bir tarihte başlamıştı, dolayısıyla Batı'nın yansıttığı kültür, kendi ilk özü olan dini ögeyi de içeriyordu. Ama on yedinci yüzyılın sonlarına geldiğimizde Batı Toplumu artık laikleşme sürecine girmiştir ve dolayısıyla Batı'nın bundan sonra yaydığı kültür, sadece, eski bütünsel kültürden çıkarılmış dünyevileşmiş bir parçadır. Helenizm'in yansımasının İskender-sonrası tarihinde buna tekabül eden bir bölünme yoktur, çünkü Helen uygarlığı daha erken bir tarihte dini ögesinden kendini kurtarmıştı. Helen dünyasında aydınlanma İ.Ö. beşinci yüzyılın sonlarına doğrudur; onun için İskender zamanında bu aydınlanma zaten yüz yaşına varmıştı ve İskender-sonrası Helen tarihinde Helenizm'in başlangıçtaki bütünselliği ile dünyaya yayıldığı bir dönem olmadı. Helen uygarlığının daha çocuk denecek bir yaşta geleneksel dinin entelektüel cendereşinden kurtulmasının muhtemel nedenlerinden biri, Helen Toplumunun daha önceki Ege toplumundan devraldığı dini mirasın görünüşteki yoksulluğu olabilir. Bunun yanında, ölüm döşeğindeki Helenizm'in kabul ederek Batı Toplumuna miras bıraktığı Hıristiyanlık çok daha zengindir. Batı tarihinde hem güçlü bir itki, hem de ağır bir karabasan işlevi gören dini mirasın Helen tarihindeki önemsizliği ikili bir etki yaratmıştır. Bir yandan, akılcılık, Helen Uygarlığında, Batı uygarlığında olduğundan daha kolay ve dolayısıyla daha erken başını kaldırabilmiştir; ama öte yandan da entelektüel bakımdan aydınlanan Helen Dünyası hiçbir zaman laikleşmiş Batı Dünyası gibi bir entelektüel kibire kapılma eğilimi göstermedi.

Batı dünyasında akılcılar, dehşetli ölçüde mevzilenmiş ve kurumlaşmış olan Kilise ile mücadelelerinin uzunluğundan ve güçlüğünden ilkin yılar gibi olup acılaştılar, sonra da görünüşte tam bir zafer kazanarak bunun sarhoşluğuna kapıldılar; ardarda gelen bu farklı yaşantılar onları küstahlaştırdı; işin tuhafı, modern Batı aydınlanmasının bu küstühlığı da, egemenliğine karşı Hıristiyan Kilisesinin başka dinlere karşı tutumunu da belirliyordu. Batı Dünyası genişlemesinin ikinci evresinde, Batılı akılcıların Hıristiyanlığa karşı tavrını Hıristiyan olmayan dünya dinlerinin öğretilerine karşı takınarak onları umursamadılar. Akılcıların gözünde bütün dinler ya en kötü ihtimalle kasıtlı olarak uydurulmuş yalanlar, ya da en iyi ihtimalle gereksiz ve hayaliy-

Levent Şahverdi Arşivi

KÜLTÜREL AYRILIKÇILIK

339 340 Batı toplumu başka uygarlıklarla karşılaştıkça tanıdığı yabancı dinleri boşinanç sayıp önemsememişti. Yanda: Marco Polo'nun gezilerinin onbeşinci yüzyıldan kalma el yazmasında şeytani "Tatar Tanrısı". Aşağıda: Amerika'ya yerleşmeye gelen Avrupalılar daha önceki bir kâşifin diktiği, Kızılderililer'in de tanrı sanıp taptıkları bir sütunun karşısında.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜLTÜREL BİRLEŞME

341 346 Helen ve Suriye toplumları yüzyıllar boyunca birbirlerini etkilediler, sonunda tamamen eriyerek tek bir "kültür karışımı" haline geldiler. Yukarıdaki, Dura Europos'tan fresk, İ.S. ilk yüzyılda kültleri Roma'ya erişen Palmyrene tanrılarına tapınanları gösteriyor. Karşıdaki Fenikeli Baal bu tanrıların öncüsü ve prototipiydi. Birbirine aykırı Mısır ve Babil üsluplarını birleştiren Fenike heykelciliği İ.Ö. yedinci yüzyıldaki "doğucu" Grek sanatı üzerinde güçlü bir etki yaratmıştı.

diler. Modern Batılı Hıristiyanlar ise kendi dinlerinden başka bütün dinleri tıpkı bu gözle görüyorlardı. Böylece, manevi konularda, Batılı akılcılarla Batılı Hıristiyanlar aynı küçümseyici bakışı paylaşıyorlardı. Akılcılar Batı dışı dinleri meraktan incelediler; Hıristiyanlar ise polemik yapabilmek için. Ama ne akılcı, ne de Hıristiyan, hiçbir Batılı bu dinleri Batılı ruhu için de bir değeri olabilecek manevi buluşlar olarak ciddiye almadı.

Helen yaşantısı bundan farklıydı. Geleneksel Helen dinlerinin olmamışlığı karşısında duyulan tiksinti daha beşinci yüzyıl aydınlanması öncelerinde Helen ruhuna sıkıntı vermeye başladığı için aydınlanma onlardaki olgun din özlemini büsbütün yok etti. İskender-sonrası Helenlerin akli ve askeri zaferleri onları Helenizm dışındaki olgunlaşmış dinlerle karşı karşıya getirdiğinde, Helenlerin tepkisi bunlara inananları hilekâr rahiplerin kurbanları olarak küçümsemek değil, değeri büyük mânevi hazine sahipleri olarak kıskanmak oldu. Bazı İskender-sonrası Helen devlet adamlarının masa başında oturup tasarladıkları karma dinler bile —örneğin Ptolemaios Soter melez tanrı Sarapis'i icat ederek Mısırlı uyruklarıyla Helen uyruklarını ortak bir dini temelde birleştirmeye çalışmış ya da Romalılar Helen evrensel devletinin dini simgesi olarak Sezarlara tapınma kültünü kurmuşlardı— Helen olmayan uyrukların dindarlığından yararlanma tasarıları olmak dışında, Helen uyrukların dini boşluk karşısında duydukları korkuyu gidermeyi de amaçlıyorlardı. İskender-sonrası Helen fatihlerin, Helenizm'in hem akli hem de askeri düzeylerde tutsak ettiği toplumlardaki dinlere karşı bu istekli tavrı saldırgan Helen Uygarlığının çağdaşları üzerindeki etkisinin önemli dini sonuçlarından biri oldu.

Helenizm'in gelişmesiyle Batı Toplumunun genişlemesi arasındaki ikinci fark aynı zamanda daha da önemli olanıdır. Bütün Helen tarihinin en belirleyici tek olayı, İ.Ö. ikinci yüzyılda, Suriye'de, Helenizm'le bir Suriye dini olan Yahudilik arasındaki dini ve ideolojik sürtüşme oldu. Yahudilik, bu zamana kadar bir İran dini olan Zerdüştçülüğün bazı ögelerini de özümsemişti (örneğin, Tanrı Kutsal Ruhu ve gelecekteki Son Yargı inançları gibi ögeleri). Zamanla Helen Dünyası, Yahudi kökenli olan bu dini benimsedi. Bu din, esinlendiği kaynak ve ilkeleri bakımından temelde Yahudiye'ye bağlıydı, sonuna kadar da öyle kaldı; yalnız, teoloji ve görsel sanatlar alanında Helenizm'e uzlaştı, ayrıca da, tanrıları arasına, Tanrı'nın Yüce Annesi'ni kabul etti. Bu tanrıça aslında Yahudilikten dışarı atılmıştı ama, Anadolu'da Kubele, Mısır'da da İsis olarak yaşamaya devam etmişti. Helen Dünyasının böylece Hıristiyanlığı kabul etmesi Helen Uygarlığının sonu oldu. Yeni dini kabul etmekle Helenizm kimliğini kaybetti.

Böylece, Helen Uygarlığı çağdaşlarıyla karşılaşmalarının en önemlisinin sonucu olarak eriyip gitti. Bu, şimdiye kadar bildiğimiz Batı tarihinden farklı olan bir yanıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Suriye Uygarlığı fatihini yavaş yavaş parçalayıp özümledi. Suriye ve Helen Uygarlıklarının karşılıklı etkileşmeleri uzun bir süre devam etti, süre uzadıkça etkileşme de yoğunlaştı. nihai sonuç, her ikisinin birbiri içinde erimesi ve dokularının yeni bir yapı içinde bileşmesi oldu. Bu yapı bileşik olmakla birlikte, öylesine sıkı dokunmuştu ki çözmek ve başlangıçtaki parçaları ayırmak çok güçtü. En azından İ.Ö. sekizinci yüzyıldan beri, yani İskender'in seferlerinden dört yüz yıl önce, Suriye Uygarlığı Fenike alfabesini vermekle Helen Uygarlığında kalıcı bir etki yaratmıştı. Yedinci yüzyılda da bu uygarlığa bir Fenike sanat üslubu verdi ki zaten bu üslup kendisi de Mısır ve Akad üsluplarının karışımıydı. Dördüncü yüzyılda ise Fenike ahlâk töresi ve kozmoloji sistemi gelir. Bu, kurucusu, Kıbrıs'ın Citium'daki Fenike kolonisinden gelme Zenon olan Stoacılıktır. Suriye ve Helen Dünyaları arasındaki kültürel ilişki karşılıklı bir ilişkiydi ve Büyük İskender'den çok daha öncelerden beri Helenizm ışınlarını Suriye'ye yansıtıyordu.(1) İ.Ö. beşinci yüzyıldan beri Suriye Helen çanak-çömlek, başka Helen malları ve sanat eserleri ithal ediyor, ayrıca da Attika'nın madeni para basma tarzını kabul ediyordu. "Dördüncü yüzyılın ortalarında Kilikya, Suriye ve Filistin'deki İranlı satraplar ve mahalli yöneticiler Grek madeni paralarını taklit etmeye başlamışlardı."(2) (Yahudiye'deki özerk Yahudi devletinin rahip-yöneticileri de aynı şeyi yapıyorlardı.) Suriye Dünyasının, Helen Dünyasına doğru bakan Fenike cephesinin karşıt ucunda bile, "Güney Arabistanlılar Attika madeni paralarının kaba-saba taklitlerini yapıyorlardı".(3) Helen kültürünün Suriye dünyasına yansımasının bu daha önceki gücü, İskender'in Güneybatı Asya ve Mısır'daki Akamenya topraklarını üzerinde askeri zaferinden sonra Suriye'nin nasıl bukadar hızla Helenizm'e teslim olduğunu açıklar. Ama, nihai sonuç Helenizm'in de eriyip parçalanması oldu.

Suriye Uygarlığı bu ölüm-sonrası intikamı Helenizm'e karşı cephe taarruzuna geçerek almadı. Aslında karşı saldırıya geçecek durumda değildi, çünkü bu zamana kadar zaten hayatta değildi. Ayrıca, yabancı bir kültürün Helenizm'e karşı başlatacağı bir cephe taarruzu İ.Ö. beşinci yüzyıldan sonra herhangi bir zamanda kolaylıkla püskürtülürdü. İskender-sonrası çağda, giderek Helenizm'i yere seren kültürel aracılar avlarına gizlice sokulmadıkça hiçbir başarı şanslarının olmadığını anlamışlardı, onun için Helenizm'in güven verici sanat ve düşüncesinin kılığına girerek yaklaştılar. Örneğin, Helen felsefesi terimleri içinde sunulan Stoacılık İsrail ve Yahudiye peygamberlerininkine yakın bir dünya görüşü sunuyordu. Ama, bu dönüşüm sinsi ve yüzeysel bir maskelemeden ibaret de değildi; sahici bir değişimdi; Helenizm'i eriten araç o zamana kadar zaten yarı-Helen olmuştu. Suriye uygarlığını yıkan Helen uygarlığı kendi barutuyla atıldığında, barutun karışımında Suriye ögesi kadar Helen ögesi de vardı. Helenizm'in erimesini sonuna ulaştıran Hıristiyanlık oldu; Helen evrensel devleti

Levent Şahverdi Arşivi

347 348 HIRİSTİYAN SENTEZİ Daha ileri bir din olan Hıristiyanlık, Helen-Suriye karışımının yarattığı verimli toprakta büyüdü, onun için her ikisinin de etkisi Hıristiyan düşüncesinde ve sanatında açık seçik görülür. Helen katkısı iki lâhidin ayrıntıları karşılaştırılarak anlaşılabilir: Yukarıda: Üçüncü yüzyıldan bir filozofun lâhdi. Onun altındaki beşinci yüzyıldan kalma Hıristiyan lâhdi Grek sanat üslubunu, ardındaki felsefeyi açıkça yansıtıyor: İsa, filozofun ve öğrencilerinin duruşunu taklit ederek havarilerine ders veriyor.

çağında Helen ruhunu kazanmak için yarışan çeşitli Helenizm-dışı dinler arasında, kendisini en fazla Helenleştiren dinin Hıristiyanlık olması da anlamlıdır. Hıristiyanlık, Helen sanatının yerleşik biçimleriyle kendini gözlere sunduktan başka, öncüsü olan Stoacılık gibi, entelektüel bakımdan da Helen felsefesinin kalıplarıyla kendini dile getiriyordu. Dahası, kendine hayat veren dinden, Yahudilikten uzaklaşma nedeni —yani, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ve üçlü bir tanrısallığın üç kişisinden biri olduğuna inanç— Yahudi tektanrıcılığı açısından bakıldığında Helenizm'in iki dini sapmasına karşı verilmiş korkunç tavizlerdi; bu sapmalar da, insana tapma ve çoktanrıcılıktı.

Hıristiyanlığın helenleşerek Yahudi tektanrıcılığından uzaklaşmasına karşı bilinçli bir tepkiyi dile getiren İslamiyet'in de Yahudiliğin helenizme sıkı sıkı karşıt tavrına dönmemesi gene anlamlıdır. İslâmiyet sistematik bir teolojiyle donanma ihtiyacını duyduğu zaman İslâm teologları da kendilerinden önceki Hıristiyanlar gibi teolojik amaçları için Helen felsefesinden yararlanmak zorunda olduklarını anladılar ve bunu yapabilmek için Helenizm'in kaynağına gitmekten başka çare olmadığını gördüler. Dokuzuncu yüzyılından itibaren Helen filozoflarıyla bilim adamlarının eserleri İslâm kültürünün benimsenmiş, hattâ uyulması zorunlu parçaları haline geldi; tıpkı, daha önce de Hıristiyan kültürünün parçası oldukları gibi. Hattâ, bu eserler çoğu zaman Müslümanların çevirileri yoluyla ortaçağ Batı toplumunun eline geçti. Dolayısıyla hem İslâmiyetin, hem de Hıristiyanlığın bileşik Helen-Yahudiye toprağında kök saldıkları söylenebilir.

İslâmiyetle Hıristiyanlığın yeşerdiği toprağın bileşik niteliği Yahudiye dininin üç ayrı ve rakip mezhebe bölünmesini açıklayacak anahtardır. Yahudi din tarihinin talihsiz akışı, biraz da, dördüncü yüzyılda son bulan beş yüzyıl içinde tamamlanan Suriye-Helen "kültür karışımı"ndaki Suriye ve Helen ögelerinin uzlaşmazlığından ileri gelir. İki öge arasında neredeyse tam bir karışım olmuş, ama büsbütün tamamlanamamıştı. Ortaya çıkan kültürel karışım Hindistan'la Atlas Okyanusu arasında oturan insanların neredeyse hepsine uygun gelmiş, ama tamamı tarafından benimsenmişti. Dolayısıyla bu neredeyse mükemmel kültürel kaynaşmadan doğan psikolojik uyum bazı baskılara uğramış, bu baskılar daha sonraki dini ayrılıklarda rol oynamıştı.

Yahudilerle İranlılar (Maveraünnehir havzasındaki İranlılar dışında) karışım içindeki Helen ögesini içlerine sindiremediler; uzlaşmaya hiç yanaşmaksızın atadan kalma, Helenizm-öncesi geleneklerine döndüler. Güneybatı Asya'daki Mezopotamya'da ve Mısır'da oturanlar ilkin Greklerin politik egemenliği altına girmiş, sonra da Irak'ın batısındaki yörelerde, Greklerin vârisi olan Romalılara uyruk olmuşlardı. Bunlar Yahudilerle Zerdüştçüler gibi helenizme karşı tepkilerini dini terimlerle dile getirdiler. İlkin Nasturi Hıristiyanlar, sonra da Monofizit Hıristiyanlar Greko-Roma

Levent Şahverdi Arşivi

İSLAM SENTEZİ 349 İslâmiyet de Hıristiyanlık gibi Suriye-Helen kültür karışımından doğdu. Batı'da kaybolan nice Grekçe metin Müslümanlar'ın elinde kalmıştı. Bu sayfa, ikinci yüzyılın filozof ve hekimi Galen'in kitabının Arapça çevirisindendir.

Levent Şahverdi Arşivi

"kurum"unun "Meliki" Hıristiyan Kilisesi'nden koptular. Sonra Müslümanlarla onların Nasturi ve Monofizit Hıristiyanlardan kazandıkları hıristiyanlıktan büsbütün ayrıldılar. Ama, yukarıda söylendiği gibi, Müslümanlar —ve dolayısıyla iki eski anti-Meliki hıristiyan mezhebi— de teolojilerini oluşturmakta Helen felsefe formülleri olmadan yapamayacaklarını anladılar. Nasturilik, Monofizitizm ve İslâmiyet helenizmi büsbütün boş veremeyince, helenizme karşı tepkilerini Yahudiliği kabul edecek dereceye de vardıramadılar, çünkü bu din Suriye dininin uzlaşmaz şekilde helenizme karşı bir biçimiydi. Bütün bunların garip bir sonucu olarak, Yahudiler, Eski Dünya'nın yarısını ve Amerika'nın tümünü kaplayan nüfusun çoğunluğunun Yahudiye dinleri içinde Yahudi olmayan ikisini, hıristiyanlığı, ya da İslâmiyeti kabul ettiği muazzam bir alanda ayrı dinden dağınık bir azınlık olarak kaldılar.

İskender-sonrası Helen toplumunun başka uygarlıklar üzerinde etkisi bugünün Batılıları için sınırlı bir önem taşıyor. Çünkü bu çağdaş uygarlıklar arası temas örneğinin bütün hikâyesini biliyoruz, oysa modern Batı tarihi sözkonusu olduğunda karşılaşmanın etkisi henüz sonucuna varmadı. Helenlerin durumunda karşılaşma askeri fütuhatla başladı ve fatihlerin din değiştirmesiyle sonuçlanarak fatihlerin atadan kalma uygarlıklarını yok etti. Bu durumda önemli nokta ilk saldırı ile sonradan başarı kazanan karşı saldırının değişik düzeylerde başlatılmış olmasıydı. Saldırı askeriydi; nihai karşı-saldırı dini oldu.

350 HELEN—HİNT SENTEZİ Orta Asya'daki Gandhara kısa bir süre için Helen-Hint toplumlarının buluşma yeri oldu; heykel sanatına sinen Grek etkisi üçüncü, ya da dördüncü yüzyıldan kalan bu Brahman başında görülebiliyor.

Askeri fütuhatı yapan Helenlere karşı dini düzeyde bir karşı saldırı düzenlemenin, fethedilen toplumların başvurduğu ilk çare olmadığına da dikkat etmeliyiz. İlk tepkileri, askeri zora askeri zorla cevap vermeye çalışmak oldu. İskender'in Pers İmparatorluğunu yok etmesinden sonra iki yüzyıldan daha kısa bir süre içinde İran ve Irak'da Yunan Yönetimi sona ermişti; ama bu askeri karşı saldırı iki bakımdan noksandı. Fırat'ın batısında Doğu Akdeniz bölgesindeki ve Maveraünnehir'deki Helen yönetimini def edemedi. Gerek Maveraünnehir, gerekse Suriye geçitleri ve yolları Grek yönetimi altında kaldı. Ayrıca, Grekleri Akamenya İmparatorluğundan kovup yerine geçenler onları politik olarak kovmanın bedelini Helen kültürüne yenik düşerek ödediler. Yedinci yüzyıla kadar Fırat'ın batısında Helen rejimini yaşatan Romalılar bu bakımdan ünlüdürler. İran ve Irak'ta Selevkos krallığını kovarak "Part" İmparatorluğunu kuran Avrasyalı göçebe Parniler de bir derecede helenleştiler.

Maveraünnehir'e gelince, Part devletinin kuruluşu Belh Greklerini Helen dünyasından kopardıktan sonra da burada Grek yönetimi devam etti; hattâ, İ.Ö. ikinci yüzyılın başlarında Belh'liler Hindukuş'u geçip İskender'in İndüs vadisinde becerebildiğinden daha geniş bir alanı ele geçirip daha uzun bir süre ellerinde tuttular. Belh'lilerin ve onların yerini alan eski Avrasya göçebeleri Kuşanlar'ın zamanında Budizm'in kuzey dalı olan Mahayana Hint-Grek "kültür-karışımı"ndan doğdu. O zaman Helen sanatı Mahayana'nın hizmetine girerek Doğu Asya'ya ilerlerken bir yandan da güneydoğuda Gupta Çağı Hint sanatının esinlendiği kaynaklardan biri oldu. Böylece, Kuşan, Parni ve Roma yönetimlerinde helenizm ikinci yüzyılda, Hindistan'dan Afrika ve Avrupa'nın Atlas kıyılarına kadar bütün alanı kapladı.

Modern Batı Uygarlığı da bugün gözle görülür şekilde buna benzer politik ve kültürel bir konum içindedir. İnsanlığın Batılı-olmayan çoğunluğu Batı'nın kısa ama devrimci sömürge yönetiminden çıkmıştır. Ama, Batı Uygarlığı Batı toplumunun kendi sınırları ötesinde toprak kazanmaya devam ediyor. Dünyanın Batı ile karşılaşmasının hikâyesi, gelecekte, dünyanın İskender-sonrası helenizm'le karşılaşmasına benzer bir yol mu izleyecek? Yeni bir kültür-karışımı yeni dinler doğuracak, bundan yeni uygarlıklar mı oluşacak? Bugün bu soruları sorabiliyoruz sadece. Cevaplar görebildiğimiz ufkun ötesinde gizli, ama daha şimdiden, teknolojik düzeyde, iki konumun farklı olduğunu görüyoruz, bu farklılık İnsanlığın yapacağı seçmenin "ya tek bir dünya ya da hiçlik"[4] ile sınırlı olduğunu Batı toplumu kültürel saldırganlığının enerjisini kısmalıdır. Bu gereğin bir nedeni bazı Batılı tutum ve hedeflerin yıkıcı eğilimleri, ikincisi de başka kültürel değer sistemlerinin söz hakkıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

48 Çağdaş uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların toplumsal sonuçları

Önceki bölümde açıkça gördüğümüz gibi başarıya ulaşmış bir saldırgan uygarlığın ödemesi gereken toplumsal bedel yabancı kurbanlarının kendine özgü kültürünün fatihin kendi içsel proletaryasının damarlarına sızmasıdır. Böyle durumlarda, yabancılaşmış proletarya ile egemen azınlık arasında zaten varolan ahlâka uçurum büsbütün derinleşir.

Saldırıya uğrayan tarafın toplumsal yapısı üstünde başarılı bir saldırının etkileri, saldıran toplumdaki buna tekabül eden izlerden daha hafif, ya da daha az karmaşık değildir. Bu etkilerden başlıca ikisi şu iki deyimle açıklanabilir. "Birinin yemeği ötekine zehir" ve "Bir şey bir başka şeye yol açıyor." Başka bir söyleşiyle, kendi yerli çevreleri içinde zararsız, hattâ yararlı kültür ögeleri yabancı bir toplumsal bağlam içinde sonradan zorla gelmiş birtakım istilâcıların kültürü olarak özümlendiğinde tehlikeli ve yıkıcı olabilir. Öte yandan, bir kültürün bu öncü ögeleri, yeni çevrelerinde yerleşmeyi bir kere başarabilirlerse, eski anayurt kültürlerinin başka ögelerini de ardarda alıp getirmek eğilimini gösterirler.

Bu süreçlerden ilkinin işleyişini fiziksel ve doğal bilimler alanından analoji yoluyla biliyoruz. Bir atomun güneşe benzer çekirdeği, gezegenlere benzer uyduları olan elektronlarından koparılırsa, o zamana kadar kimseye zararı dokunmamış bir maddenin muazzam bir patlayıcı haline geldiğini Hiroşima ve Nagasaki'nin kaderleri bize gösterdi. Bunun niçin böyle olduğunun açıklaması da gayet basit. Atomun parçalanmasıyla serbest bırakılan bu korkunç güçlü gizil fiziksel enerji bütünsel bir atomun el değmemiş yapısında yatıyordu ve orada, dinamik terimleriyle atomun yapısal kuruluşunu ifade eden güçlerin eşdengede bulunmasıyla nötralize edilmişti. Görüldüğü gibi atomda da ana ögelerin yıkıcı potansiyelleri, toplumsal hayatın olduğu kadar fiziksel hayatın da işleyen anayasası gereği, toplumsallığın cansız eşdeğeri tarafından frenlenmektedir. Canlı bir yapıyı meydana getiren hücrelerle bu ögelerin meydana getirdiği organizma arasındaki bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi ve dolayısıyla karşılıklı yükümlülük aslında hayat iksiri dediğimiz şeydir. Hücrelerden herhangi biri, bedenin de, hücrelerin de varkalmasının zorunlu koşulu olan toplumsal birbirini tamamlama ilkesini hiçe sayıp sırf kendi için yaşamaya kalkışınca canlı organizmayı saran kanserin ölümcüllüğü de bunun bir kanıtıdır.

Doğal bağlamında çekilip alınmış bir zerre ya da hücrenin faaliyetine kesintisiz olarak devam etmesinden ileri gelen parçalayıcı etkilerin, bütün organizmanın kendini yeni bir dinamik güce uyduramamasından ötürü ortaya çıktığı açıktır. Uygarlıkların yaşayışındaki uyum ve uyumsuzluğun özellikleri üstüne daha önceki incelemelerimiz hatırlandığında bu fiziksel analojilerin toplumsal hayat alanı için ne kadar geçerli olduğu görülecektir.[1] Bir toplumun alışılmış hayatına yeni bir gücün sokulmasının yarattığı meydan okuma görmezlikten gelinemez. Yeni olayın yarattığı yeni durumda toplumsal sağlığı korumanın tek yolu eski düzeni yeniyi barındırabilecek şekilde ayarlamaktır; bu ayarlama eski düzenin yerine yenisinin konması, ya da başka bir deyişle, bu belirli toplumsal evrenin baştan başa yeniden kurulması ile eş anlamlıdır. Bu yeni ayarlamayı yapma zorunluğunu görmezlikten gelmenin ya da bundan kaçınmaya çalışmanın cezası bir devrim olabilir; o zaman yeni doğmuş dinamik güç kendisini özümleyemeyecek kadar katı olduğunu gösteren geleneksel kültürel düzeni parçalar. Ya da dokusu yeni gücün o zamana kadar eşi görülmedik güçte itkisine karşı koyacak kadar sağlam çıkan eski inatçı kültür düzeniyle yeni gücün kudretli itkisinin çatışmasından bir ucube doğar. Yeni kültür ögesiyle eski kültür düzeni arasındaki karşılaşma, yeni öge ister içeriden doğsun, isterse dışarıdan gelsin, her zaman aynı koşullar altında gerçekleşir. Her iki çeşitleme de aslında aynıdır ve yeni ögenin ortaya çıkması eski düzenin ya yapısında ya da işleyişinde bir değişiklik gerektirir. Bu amansız yeni hayat çağrısı eski kültürel yapının evrimsel bir uyarlamasıyla karşılaşmazsa, başka bir bağlamda zararsız ve hatta yapıcı olabilecek bir ziyaretçi bu durumda ölümcül bir araç olur.

Bizim şimdi ele aldığımız durumda yeni dinamik güç, yerli toprağından sökülmüş, eski arkadaşlarından ayrılmış, yabancı ve düşman bir diyarda sürgüne gönderilmiş yabancı bir müdahalecidir. Bu izole ve başı boş kültür ögesi gelip yerleştiği yabancı yapıyı darma-duman eder, çünkü onu yerinden yurdundan eden kırınım aynı zamanda eski varoluş nedenini de elinden almış, eski karşı denge ve panzehirlerinin disiplininden kurtarmıştır onu.

Bunun bir örneğini görmek için, kendi yerli kültürel bağlamında şerefli bir tarihi olan Batılı bir kültürel kurumun, demokratik hükümetin Afrika dünyasına sokulmasının sonuçlarına bakalım. Afrika'da hükümetin kilit kurumu geleneksel olarak monarşiydi, bu sistem yönetenle yönetilen arasına keskin bir ayrım koyuyordu. Böyle bir hiyerarşik politik sistemin bulunmadığı Afrika topluluklarında otorite, kimliği belirli uzmanlaşmış kişiler elinde toplan-

Levent Şahverdi Arşivi

maksızın toplumun bütününe dağılmıştı. Buna karşılık modern Batı Uygarlığında demokrasi hükümetin standart ve dengeli kurumu olagelmiştir; bu kurum teorik olarak belirlenmiş durumda bu iddia doğrulanır; ama aynı zamanda da pratik otoritenin kullanımı bazı uzman gruplarının elindedir: örneğin yasamacılar, yargıçlar, polisler, v.b. Böylece Batı demokrasisi ile Afrika krallığı aralarında pek az ortak nokta bulunan iki politik sistemdir. Buna bir de şu olguları ekleyelim: modern Afrika devletleri, sınırları geleneksel kabile ya da ulus birimlerine kulak asılmadan çizildiği için organik birlik ve kendilerine özgü kimlik duygusundan yoksundurlar. Oysa bu, demokrasinin akla yakın bir biçimde işleyebilmesinin pratik önkoşuludur. Böyle bir durumda yapılan bu garip organ naklinde, yeni organın yeni yabancı ortamında sağlam kökler salma ihtimalinin ne kadar az olduğu kolaylıkla görülebilir.

Batılı demokratların gözünde bugünün kurtulmuş Afrika'sının politik eklemlenişinde açıkça bir buhran vardır. Bugün varolan eğilimlerden biri de bu başarısızlığın sorumluluğunu, Afrika'ya "uygar" hükümet götürdüğü varsayılan sömürgeci güçlere yüklemektir. İki savaş arasında sık sık işittiğimiz bir şey, sömürge yönetiminden önce varolan politik sistemlerin "doğal gelişmeler" olduklarıydı; bunlar, çağdaş dünya için daha uygun sayılan bir şey uğruna korunmalı, yok edilmemeliydi. Şimdi ise geleneksel otoriteyi kabul etmenin başlangıçtan beri bir yanlışlık olduğu, bunların zorunlu değişimlere en fazla karşı koyan etkileri desteklediği, yeni Afrika devletlerinin bazılarında parçalayıcı bir rolü olan "kabile" ayrılıkçılığı eğilimlerini güçlendirdiği söyleniyor.[2] Sömürgeci güçler zaten bu ülkeleri bağımsızlığa hazırlamayı düşünmedikleri için, onların başlangıçtaki eğilimleri açısından sorunu tartışmak pek yerinde olmayabilir; ama öyle de olsa,

İşin doğrusu, Afrika'nın bütün sömürge yönetimi tarihi boyunca izlenecek tek bir doğru yol yoktu. Yapılabilecek en iyi şey, bir esneklik kazandırmak olurdu, ama büyük çaplı örgütlemelerde bu neredeyse imkânsızdır. Açıklama kendisi aslında oldukça basit, ama o da basit bir hareket kılavuzu değil. Afrika bağımsızlığına kavuştuğunda geleneksel yöneticiler bütün yerli halkın saygısını üzerlerinde toplamışlardı; o zaman onları kenara itmek, bugün onları kabul etme siyasetine kızanların dedelerini öfkelendirirdi. Ama sömürge yönetiminin beraberinde getirdiği yeni etkiler yüzünden bazı Afrikalılar, kendi geleneksel hayat tarzlarına karşı, Avrupalıların yönelttiği çeşitten eleştiriler yöneltmeye başladılar, yöneticilerine karşı saygılarını eleştirileriyle dengelediler. Sömürge yönetimlerinin insanüstü bir bilgeliği olsaydı, otoriteleri altındaki halkların bu ilerici üyelerine o tam gerekli anda destek olabilirlerdi. Ama normal bir insan o anın en doğru an olduğunu nereden bilebilirdi?[3]

Başka bir deyişle, belli bir noktada, yabancı yeniliğin yıkıcı etkileri koşulların dikkatli denetimiyle asgariye indirgenebilirdi. Ama bu olmadı. İktidarın sömürge yönetimlerinden bağımsız rejimlere aktarılması alelacele yürütüldü ve tamamen Batı deneylerinden çıkarılmış bir hükümet biçimi iyi ya da kötü, kendi başına işlemeye bırakıldı.

Böylece, çağdaş Afrika'nın siyasi biçimlenişinde üç temel öge seçebiliyoruz: çürümüş bir yerli gelenek; yapay olarak kurulmuş politik birimler için kendi kimliğini bulma sorunları yaratan sömürgecilik ara dönemi; Batı kültürünün egzotik bir biçimde ithali. Bu yabancı ithal malını yerli kültür içine oturtmanın güçlüğüne bir örnek kamu hayatındaki yozlaşmadır. İktidarda olanların hısım akrabalarına mansıp ve mevki dağıtması Batılı demokrat için bir aforoz gerekçesi olduğu halde (hiç değilse teoride) bu yoldan Afrika bağlamı içerisinde normal, hattâ övülesi bir şeydir.[4] Aynı şekilde, "düzene bağlı muhalefet" gibi yabancı bir fikri de içeren politik bir yapının yıkılmasına yol açtı.[5] Böyle koşullarda politik iktidar aktarımını meşrulaştırmak için işleyecek bir sistem kurma işi gerçekten ciddi bir sorundur.

Bu örnekler, tek başına bir kültür ögesinin yabancı bir çevreye yerleşmesi sonucunda çıkabilecek güçlükleri göstermeyecektir. Böyle bir durumun almaşıkları olan devrim ya da ucubeleşme sonuçları Afrika Dünyasında her an beklenebilir. Yüzeysel demokratik hükümet idealiyle çoğu zaman demokratik olmaktan hayli uzak olan gerçeklik arasında anlamsız ve zararlı bir uçurum var. Anlamsız, çünkü bu Batılı kültür ögesi kendi yerli kültürel bağlamından koparıldığı zaman anlamsız oluyor, bu bağlam dışına çıktığında kendine özgü değer-yargıları da geçersizleşiyor; aynı zamanda zararlı, çünkü bu yargılar verilmekte devam ediyor ve içeride kesinsizlik, denetlenemez çatışmalar, dışarıda ise küçümseme ve alay konusu oluyor.

İki çağdaş uygarlık arasındaki karşılaşma süreci içinde ikinci aşama, saldırgan toplumun içinde yerleşmiş bütünsel kültür kalıbının, saldırıya uğramış toplum içinde, geçiş süreci sırasında birbirinden kopmuş asli kültür ögelerini yeniden bir araya toplayarak ve yeniden bütünleştirerek, kendini yeniden ortaya koymaya çalışmasıdır. Bu yeniden bütünleşme çabası saldırıya uğrayan toplumsal yapının yabancı bir kültürün zorla müdahalesine karşı direniş göstermesi çok olağandır; ama nihai yenilgisi de hemen hemen kesin bir şey göstermesi çok olağandır; ama nihai yenilgisi de hemen hemen kesin bir şey gibidir. Kırınıma uğramış ögelerin yeniden bileşime gitmeleri karşı koyulmaz bir şeydir, çünkü bir takım kültür ögesi için normal ve doğal durum dağılma değil, bütünleşmedir. Bu normalliğe dönüş dürtüsünden ötürü öteki bütün kültür ögeleri de ilk öncünün ardı sıra giderler ve alıcı toplum içerisinde yeniden birleşirler. Saldırıya uğrayan toplum zora dayanamayarak yenilmiştir; bu yabancı kültürün giriş ve yeniden bütünleşme

Levent Şahverdi Arşivi

sürecini yavaşlatmaktan başka bir şey elinden gelmez; aslında bu oyalama taktiği bile, duruma son veremediği için sadece karşılaşmanın acısını daha uzatmış olur.

Böylece, düşmanın ilk adımında gelecekteki olayların niteliği belli olur; Saldırıya uğrayan toplumlar, yabancı kültür ögelerinin, girmesine izin verilen en basit ve en zararsız görüneninin bile ne gibi sonuçlar yaratacağını bazan daha başlangıçtan bilirler. Rus bağlamı içinde dışsal bir kültürel istilâya karşı sofuca bir tepki örneğini görmüştük.[6] Bu, dışa karşı izole olmak isteyen bilinçli ve uzlaşma kabul etmez bir politikadır. Gerçi bir softanın düşünce tarzı duygusal ve sezgisel temellere dayanır,[7] ama izole kalma istekleri kültürel ilişkilerde "bir şeyin öbürüne yol açtığı" doğrusunun gözlemlenmesine dayanan Softalar da vardır. Bu tutumun böyle akılcı bir biçiminin klasik örneği, 1683'te son bulan ellibir yıllık dönem içinde Hideyoşi ve ondan sonra gelen Tokugawa kralları tarafından Japonya ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin bilinçli ve planlı bir şekilde kesilmesidir. Bu çeşit bir politikanın gene böyle bilinçli bir uygulaması da modern Çin'de 1966'da başlayan Büyük Kültür Devrimi sırasında görüldü.

Marksizm ve leninizm adına (Kızıl) muhafızlar Balzac'ı, Hugo'yu, Shakespeare'le Beethoven'i çürüyen burjuva kültürünün ürünleri olarak lanetlediler; Şangay'da Puşkin'in anıtını kırdılar, ondokuzuncu yüzyılda Rus devrimci hareketinin öncüleri olan Çernişevskiy'le Herzen'in eserlerini aşağıdadılar... Bir yığın sokak ve caddenin adı değişti. "Ebedi Barış" "Doğu Kızıldır" oldu; "Prens Sarayı'nın Havuzu" "Revizyonizmi Önleyin" oldu, "Şanlı Meydan"a "Vietnam'ı Destekleyin" adı kondu; "Doğu Barış Pazarı" na "Doğu Rüzgârı Pazarı" denildi. Bazı lokantaların artık "Bütün Erdemlerin Derlemesi" değil de, "Pekin Kızarmış Ördek Lokantası" olarak anılması karşısında sevinç duymamız bekleniyor. Terzilerle berberler artık "ördek kuyruğu" ya da "helezonlu" saç kesmemeye, blucin, dar gömlek ve bluz ya da Hongkong tarzı etek yapmamaya yemin ettiler. "Bu konuları hafifsememeliyiz," diyor Çin sözcüleri ciddiyetle, "çünkü kapitalizmin geri gelmesinin yolu buradan geçer."

Stalin döneminin son yıllarında Rusya'da olduğu gibi Çin de şimdi kendine dönük bir izolasyon ve ulusçuluk içine balıklama atladı, dış dünyaya, bütün politik ve kültürel etkilerine karşı kendini kapayıp mühürledi.[8]

Böylece, Çin-dışı üslup ve tavırların ulusçu bir tutumla yadsınması aynı zamanda burjuva kültürüne karşı komünist kültürüne politik bağlanmayla birbirine karışıyor. Ama, komünizm kendisi de Batı'dan ithal edilmiş bir şey ve Büyük Kültür Devrimi'nin Çinli yapıcıları için bu henüz anılamamış bir uyumsuzluk; gene de, "bir şey ötekine yol açar" ilkesinin kabulü bu politikanın da rehberi oluyor.

351 PLANLI BATILILAŞMA Mustafa Kemal Atatürk Türkçe'nin geleneksel Arap alfabesi yerine Latin alfabesiyle yazılmasını öğretirken. Böylece Türkiye Batı ile eşit olma çabasında umut verici bir başlangıç yapmış oldu. Atatürk, Osmanlı halifeleri gibi Garp Meselesi'ni bütün İslâm Dünyası için çözmeye çalışacağı yerde, bilinçli bir şekilde kendini sınırlı, ama gerçekleşebilecek bir amaca adadı: Batılılaşan bir dünyada kendi başına ayakta kalabilecek modern bir Türk devleti yaratmak.

Harp Akademileri Kütüphanesi
5. Baş

Levent Şahverdi Arşivi

352 Mehmet Ali Paşa 1839'da çölde yapılacak bir yolu İngiliz Fransız mühendisleriyle tartışıyor.

Aslında dışarıdan gelme yabancı bir kültür ögesi başlangıçtaki kültür kalıbı içinde bir arada bulunduğu öteki ögeleri kendine çekmek gibi tehlikeli bir eğilimden kolay kolay arıtılamaz. Bu ögelerden birinin bir topluma ayak basmasına izin verilince, eğer alıcı toplum onu metabolizmasında sindirip özümleyebiliyor ve hüküm süren uyumu bozan değil de zenginleştiren bir öge olarak yerli kültür içinde eritebiliyorsa, o zaman bu öğenin çekim gücü ortadan kalkar. Saldırıya uğrayan taraf istenmedik ziyaretçiyi bu şekilde nötralize etmeyi beceremezse o zaman toplumsal varkalmasının tek çıkar yolu psikolojik bir yüz-geri (politika değişikliği) yapmaktır. Bu durumda, karşı konulamayan istilâcının amansız ilerleyişine karşı bir Softanın körce direnişinden vazgeçip Herod'un taktiğini kullanarak üstün düşmana karşı onun kendi silâhlarıyla savaşmalı ve ona kucak açarak önce dostluğunu kazanmaya bakmalıdır.(9) Osmanlılarla modern Batı arasındaki karşılaşmanın birbirini izleyen iki aşaması bu politikanın pratik değerini gösterir. İstilâcı Batı kültürü bir kere Babıâli yolunu kendine açıp Osmanlı imparatorluk ordusunun Harbiye Nezareti'ne yerleştikten sonra, Abdülhamid'in gönülsüz asgari batılılaşma politikası hiçbir zaman pratik bir politika olamazdı; oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün gönüllü azami Batılılaşma politikası, onikiye beş kala da olsa, Osmanlılara son bir kurtuluş umudu verdi.

Abdülhamid'in askeri mekanizmayı modernleştirme politikası, kara ve deniz subaylarının Batılı eğitimini mesleki bakımdan vazgeçilmez bir asgari teknik öğrenim düzeyinde tutabileceği ve başka Batı fikirlerini benimsemelerini önleyebileceği hayaline dayanıyordu. Osmanlı devleti gerçekten içinden çıkılmaz bir ikilem yaşıyordu. Askeri bakımdan ilerleyen komşularına yenilmek tehlikesinden kendini korumak için modern Batı tarzına uygun bir savaş gücü kurarak askeri etkisini artırmalıydı; ama, bunu yaptığı zaman da öbür yıkım tehdidiyle karşılaşıyordu. Bu tehlike dış savaştan değil, içerideki devrimden geliyordu. Otokrasinin savaş gücünün askeri niteliğinin bağımlı olduğu, profesyonel şekilde batılı tarzda yetişmiş subayların Batı'dan aldıkları yıkıcı politik fikirleri yüzünden yapacakları bir devrim. 1908'de Sultan'ın hayalleri yıkıldı. Bu kafası aydınlan-

Levent Şahverdi Arşivi

mamış Osmanlı despotunun kısırlaştırılmış askeri akademisinde "tehlikeli fikirler" edinen küçük rütbeli subayların başını çektiği politik devrim tahtına mal oldu. Abdülhamid'in ikilemi karakteristik bir insan tipi yarattı: liberal devrimci subay. Batı gözünde "liberal" ve "subay" kavramlarının bileşimi bir paradoks gibi görünür, ama çatışan iki kültür arasındaki toplumsal sahipsiz bölgede bu insan tipi doğal bir fenomendi. Aynı kişi devrim-öncesi Rusya'da da vardı. torunları bugün Afrika, ya da Orta Doğu'daki askeri darbelerin önderleri olarak görülüyor; buralarda da mahalli kültürün gerçekleriyle Batı'dan ithal edilen idealler arasındaki çatışmanın derinden geçen akımı Batı eğitimi görmüş subaylar tarafından bir yöne kanalize ediliyor. Mustafa Kemal'in batılılaşma seferberliği Abdülhamid politikasının tam tersine, Türkiye'de toplumsal hayatın bütün alanlarına yayıldı: geleneksel İslâm toplumunun laikleşmesi yaşantısı birçok acılara yol açtı ama, Mustafa Kemal'in politikası kendi sınırlı ve pratik amacına ulaşarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız Türk ulusal devletini yaratmak ve ayakta tutmak mümkün oldu.

Toplumsal hayatın bir bölümüne yabancı bir virüsün girmesine izin vermenin bulaşıcı etkileri Batı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önceki bir evresinde de görülür. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Mehmet Ali, Mısır'da, Batılılaşan bir dünyada ayakta kalabilmek için asreri birliklerini batılılaştırmaya karar vermişti. Ama, bu olayın sonuçları, toplumsal hayatın başka bölümlerinde bir dizi yenilikle desteklenmedikçe askeri alandaki yeniliğin başarıya varamayacağını gösterdi.

Mehmet Ali, askerlik hayatının başlarında, Avrupa taktiklerinin Doğu taktiklerinden üstün olduğunu yeterince görüp anlamıştı. Kendisi Mısır'da Fransız ordusu ile karşılaştığı için askerlik biliminin değerini kavramıştı. Ama, Doğu Akdeniz ordularına batılı düzenin getirilmesi başka önemli sonuçlar doğurdu; çünkü mekanik sanatların, eğitimin, tıbbi bilginin uygulanması, genel bir bağımlılık ve kademelenme sistemi bu yeni durumun zorunlu yandaşlarıydı. Askeri gücün dağınık, disiplinsiz sürülerden alınıp çeşitli itaat ve disiplin dereceleri ile düzenli talim gören birliklere aktarılması, kendi başına, Mısır'ın bütün yüzeyine yayılan yeni bir düzen ilkesi oldu (10)

Böylece Büyük Petro'nun Rusya'sı gibi Mehmet Ali'nin Mısır'ında da başlangıçta sınırlı tutulmuş bir hedef daha uzun vadeli bir iddialı bir eğitim programının oluşmasına yol açtı. Kara ve deniz subayı olacak askeri öğrencilerin Batı savaş sanatının teknik öğrenimini görmeden önce, buna bir arka-plan sağlamak üzere, Batı tarzında genel kültür edinmeleri gerekiyordu. Bu gerçekliği kavrayan Mehmet Ali hazırlık niteliğinde teknikleşme öncesi bir Batı eğitimi görecek erkek çocuklardan bir stok kurmayı düşündü. Ama,

353 Mehmet Ali Paşa devrinde Kahire'de bir sokak: Çağdaşlaştırma siyasetinin arkasında Ortaçağdan kalma bir arka plan

Levent Şahverdi Arşivi

354 XIX. yüzyıl ortasında Kahire'de geleneksel bir okul. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ın gelişmesine en büyük katkısı bu tür eğitimin yerine batı modeli bir eğitim düzeni kurması olmuştur.

askeri okullarda ve onlara hazırlık yapan sivil okullarda ne kadar etkili bir eğitim sağlarsa sağlasın, bu kurumların Batı standartlarına uygun bir savaş gücü yaratmaya ve sürdürmeye kendi başlarına yeterli olamayacaklarını da görüyordu. Çünkü böyle bir savaş gücü yardımcı hizmetleri, bunlar da özel olarak teknik eğitim görmüş bir personeli gerektiriyordu. Kamu gelirleri genişletilmeden böylesine pahalı ve ayrıntılı bir kuruluş yaşatılamazdı; ama, topluluğun vergilendirilebilir kazancı yükselmedikçe gelir de artırılamazdı; tarım ve endüstride teknik ilerleme sağlanmadan üretim artmazdı; Batı eğitimi görmüş devlet memurları ve iktisadi uzmanlardan oluşan yeni bir personel bulunmadıkça bunların hiçbiri gerçekleşemezdi; sivil okullarda yetişecekler için de askeri okullarda yararlanılan modele uygun bir genel hazırlık eğitimi gerekliydi.

Böylece, başlangıçta sınırlı olan askeri reform politikasından eğitimin batılılaştırılmasına gelindi. Batılı komutanların yönettiği piyade, süvari ve topçu okulların yanı-sıra mühendislik ve denizcilik okulları açıldı. Bunlar matematik ve çizim okullarıyla, bir tophane ile desteklendi. Savaş birlikleri eğitim sistemi de Mısır'a getirildi. Daha üstün öğrencilerin Batı eğitimini Avrupa'da devam ettirebilmeleri için tedbirler alındı.

Kahire'deki ilk okul daha 1812'de açılmıştı; bundan dört yıl sonra Mehmet Ali kendi sarayında seksek Mısırlı öğrencisi, Batılı öğretmenleri ve teknik araçları olan bir mühendis okulu açtı. 1833'te askeri okullara hazırlık olmak üzere, iki Fransız, iki Ermeni, iki de Müslüman öğretmeni olan politeknik açıldı. Politekniği beslemek üzere Kahire'de İskenderiye'de ilkokullar açıldı, her taşra eyaletinde de ayrıca okullar kuruldu. 1836'de Fransa'dan esinlenen Eğitim Meclisi kurularak elli ilk ve ortaokulun yönetimi buraya verildi. Bu okulların öğrencileri devşirme usulüyle alınıyor, ortaokullar askeri ilkelere göre kuruluyor, öğrenciler harçlık ve tayınlarını hükümetten alıyorlardı. 1829'da yapılan bir hesaba göre askeri olmayan okullarda dil, tıp, tarım ve muhasebe gibi dersler okuyan 1215 öğrenci vardı. Batı tarzına uygun özel ve genel eğitimin bu sistemli örgüsü

Levent Şahverdi Arşivi

1867'de tamamlandı; Mısır içindeki eğitim sisteminin geliştirilmesine paralel olarak Mehmet Ali ile yerine geçenler 1826'dan 1870'e kadar Paris'te bir Mısır Bilim Heyeti bulundurdular; buraya her yıl belli sayıda öğrenci çalışmalarını tamamlamaya gönderiliyordu. Başlangıçta sadece sınırlı bir amaç için kurulan, modern bir ordu yetiştirmek gibi teknik bir hedefe yönelik bir Batılı eğitim sisteminin gittikçe genişlemesinin yaygınlığı ve sınırları, daha sonra Mısır'daki aydınlar arasında ulusçuluk hareketinin doğuşunu da, bu hareketin daha ilk adımda uğradığı başarısızlığı da açıklar. Çünkü Batı kavramlarını ve kültürünü alırken bu aydınlar tabakası okur yazar olmayan köylü kitlelerine karşı kültürel bakımdan yabancılaşmıştı, dolayısıyla onların desteğini de alamıyordu.(11)

Aynı konuda bir başka örnek dışa karşı korunakları aşınan geleneksel bir toplum düzeninin nekadar zorlu ve hızlı bir şekilde parçalandığını gösterir. 1825'te Fransız sıhhiye subayı Dr. A.B. Clot, Mısır Ordusu için bir sıhhiye hizmeti kurmak üzere, Mısır'a gelmiş, Fransız Ordusu'nun sağlık talimatnamesini, askeri tıp sistemindeki daha başka ilerlemeleri burada da kabul ettirmeyi başarmıştı. Ama, en büyük başarısı tıbbi ilgisini kışlanın ötesine, Mısır sivil hayatının geniş alanına yaymak oldu. Şiddetli muhalefete karşı —muhalefet genel olarak tutucu İslâm ruhundan ve özellikle Müslümanların teşrihle anatomi öğretimine duydukları tepkiden ileri geliyordu —Clot 1827'de Mehmet Ali'yi bir tıp okulu, bir ebe yetiştirme okulu, bir doğum hastanesi, bir eczacılık okulu ve bir Fransızca okulu (tıp öğrenimi dili olduğu için) kurmaya ikna etti. Daha sonraları, Clot, eskiden yalnız askeri olan hastaneyi de sivil bir hastaneye dönüştürmeyi başardı, gerek asker, gerekse sivil hastalar için yatak sayısını artırdı. Doğumevini de içine alan bu hastane sisteminin kurulması geleneksel İslâm tabularından en güçlüsünün elli yıldan kısa bir süre içinde yıkılmasına yol açtı. Müslüman kadınların tıbbi muayene ve tedavisi birkaç sınırlı durum dışında yasaklanmıştı, dolayısıyla kadınlara ciddi bir tıbbi bakım göstermek imkânsızdı. Clot'nun bu tabuyu yıkmaktaki başarısı doğrudan doğruya bir devrimdir.

"Üçüncü Dünya" ülkeleri arasında şimdiki batılılaşma, ilk bakışta, kültürel karşılaşmalarda "bir şey öbürüne yol açar" önermemizin son doğrulanması gibi görünüyor. Başlangıçta az gelişmiş ülkelerde batılılaşma endüstrileşme anlamına geliyordu. (iktisadi gelişme için Batı teknolojisinin uyarlanması). Şimdi ise az gelişmiş bir ülkenin "endüstri devrimini dışarıdan ithal edip, bir makine gibi ambalajından çıkarıp harekete geçiremeyeceği" söyleniyor.(12) Tam tersine, "endüstrileşme sürecinin bütün bir süreç olduğu vurgulanmalıdır... Endüstrileşme sürecine geçebilmek için... bütünsel konum içinde özel bir dönüşüm yapmak gerekir."(13) Batı'nın endüstri sistemini alan Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkeleri toplumsal ve hattâ bireysel hayatlarının her köşe-bucağında bir dereceye kadar batılılaşmak zorunluğunu duydular. Örneğin, sistemi sağlıklı, eğitilmiş ve el altında bulundurulan bir iş gücüyle donatmak için kamu sağlığı, eğitim ve kentleşmenin Batılı standartları ithal edilip bu çok çeşitli toplumlara yerleştiriliyor. Politik yönetimin ve kamu hayatının iktisadi ve politik ilişkilerin dünya çapındaki örgüsü içinde kendine bir yer bulmak ve bunu tutmak zorunda.

Şu halde Batılı-olmayan dünyadaki az gelişmiş ülkeler büyük ölçüde bir batılılaşma dalgası üstünde ilerliyorlar ve bu, iktisadi üretim alanında Batı standartlarını kabul etmelerinin zorunlu sonucu oluyor. Gene de Batı Dünyası ile ilişkileri, hiç değilse, bazı durumlarda, burada anlatıldığı kadar açık-seçik olmayabiliyor.

Sömürgecilik döneminde Batı Uygarlığı nispeten somut ve birleşik bir bütündü, kültürel üstünlüğünü belgelediği saldırganlık da Batı'nın teknolojik ileriliği sayesinde başarıyla yürütülebiliyordu. Batı kültürü, istilâya uğramış toplumların Batı eğitimi görmüş mutlu azınlıklarınca bir aydınlanma sayılabiliyordu; yerli kültürün diriltilmesini isteyen Softalar ise bu kültürü lânetliyordu. Ama her iki durumda da Batı Uygarlığının dengeli ve tanımlanabilir bir bütünlük olduğu görülüyordu. Oysa bugünün dünyasında Batı Uygarlığı artık bu bütünsellik görüntüsünü veremiyor. Batı'nın teknolojik kültürünün değerleri ve hedefleri artık güvenlir gibi değil; Marksizm'in başlangıçta Batılı olan kurtarıcılık öğretisi de şimdi Batılı-olmayan toplumlardan süzülerek yayılıyor; böylece, Batı'nın kendi yarattığı ama cevap veremediği toplumsal ve ahlâki sorunlara Batılı-olmayan yaklaşımlar bulma alternatifleri belirir gibi oluyor.

Batı Uygarlığı ile Üçüncü Dünya'da temsil edilen Batılı-olmayan toplumlar arasındaki şimdiki karşılaşma ise Batı'nın Rusya ya da Japonya ya da Çin'le daha önceki karşılaşmalarının olup bitmesinden çok sonra, büsbütün farklı bir bağlam içinde yer alıyor. Emperyalizmi yaşamış olmak eski sömürgeleri politik denetiminden kurtuldukları, ama kültürel değerleri hâlâ dünyayı yönetir gibi görünen toplumu karşı çiftdeğerli tavırlar almaya zorluyor. Ama, bir zamanlar bu Batı egemenliğinin temeli olan teknoloji şimdi rolünü değiştirmiş, eskiden ödül verdiği yere artık cezalar yağdırıyor. Batı Dünyasında bir yüzyıllık dizginsiz endüstriyel genişlemenin beklenmedik hasatı sosyal adaletsizlik, manevi acı ve İnsanoğlunun doğal servetinin harcanması oldu; bir zamanlar Batı'nın endüstriyel dinine iman edenlerden bazıları, Batı'nın maddi servetinden gecikmiş ve belki de önemsiz bir pay edinmek için aynı ağır bedeli ödemenin ne kadar akla yakın olduğunu düşünmeye başladılar. Örneğin Tnazanya'da sermaye birikimi ve endüstrileşme mücadelesi geri plana itildi; köylü kooperatiflerine dayalı tarımsal düzenleme politikaları üstünde duruluyor. Bu hareketin ima ettiği sonuçlar çok önemli, çünkü başlangıçta Batı modeli üstüne kurulu bir iktisadi gelişme hedefinin Batı'da

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılanlardan farklı yollardan da amaçlanabileceğini gösteriyor.

Şüphesiz bu toplumların hayatlarının herhangi bir yanındaki modernleşmenin yapının bütününde buna tekabül edecek başka değişmeler gerektireceği görüşü hâlâ geçerli. Tarımsal üretimin modernleştirilmesi de, ne olsa, bir miktar makina ve suni gübre kullanılmadan düşünülemez; bunlar ya dışarıdan ithal edilmeli ya da imal edilmelidir, dolayısıyla endüstrileşme sorunlarından büsbütün kaçınılmaz. Aynı şekilde, endüstrileşen bir ulusun eğitim ve sağlık programlarına girişmesine yol açan koşullar da gene geçerli olacaktır. Ama şimdiki vurgu farkı çağın ruhunda önemli bir değişikliğe işaret ediyor: çünkü teknoloji hem gerçekten, hem de sembolik olarak ikinci plana, kültürel değerler karşısında alması gerekli yere itiliyor. Bu yorum doğruysa, Batılı-olmayan toplumlar Batı kültürünün bazı ögelerini seçerek alıp ötekileri yadsıyabilirler. Batı Uygarlığının olumlu değerleriyle yıkıcı ya da yabancı değerleri arasında bu çeşitten bilinçli bir ayrım yapma imkânı, İnsanoğlunun kendi ortak alınyazısını denetleme çabalarının tarihinde bir dönüm noktası olabilir.

49 Çağdaş uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların psikolojik sonuçları

355 SINIFLANDIRMA: Saldırgan uygarlıklar karşılaştıkları yabancı toplumlara "aşağı bir toplum" damgasını vururlar. Yalnız, din alanında, din değiştirmekle bu damgadan kurtulmak kabildir. Yukarıda: Peru'lular hıristiyan olduktan sonra Meryem'i Peru'lu bir kadın şeklinde tasvir eden bir Peru resmi.

İki, ya da daha çok sayıda uygarlık birbirleriyle karşılaştığında, başlangıçta güçlerinin birbirinden farklı olması muhtemeldir. İnsan yaradılışı kurduğu üstünlükten yararlanmadan edemez, onun için de komşularından daha güçlü olan uygarlık üstünlüğünü koruyabildiği sürece bu üstünlüğü saldırgan bir şekilde kullanmaktan geri kalmaz.

Yabancı bir toplumsal yapıya sızmayı başaran saldırgan bir uygarlığın temsilcileri, başka insanlara benzemediği için Tanrı'ya şükreden Ferize gibi kibirlenme *(hybris)* eğilimi gisterir.(1) Ama, *Hybris*'in bu çeşidini cezalandıran alınyazısı ironiktir. Kendini üstün gören kişi insan kardeşlerini kendinden aşağı yaratıklar olarak görmekle, farkında olmadan, bütün insanların eşit derecede insan olmaları bakımından eşit oldukları gerçeğini doğrular. Çünkü başkalarının insanlığını inkâr etme günahını işleyen bir kimse mutlaka kendisini de insanlıktan uzaklaştırarak cezasını görür. Ancak, bu insanlık-dışı davranışın çeşitli dereceleri vardır.

İnsanlık-dışı olmanın en az insanlık-dışı biçimini gösterenler, saldırgan bir uygarlığın, kültürleri içinde dini yönetici ve yönlendirici öge olarak gören ve kabul eden temsilcileridir. Hayatını dünyevileştirmeyen bir toplumda aşağı tabakanın insanlığını tanımamak onu dini bakımdan da hiç sayma derecesine varmaz. Egemen hıristiyanlık böyle insanları vaftiz olmamış putperestler olarak görür; egemen İslâmiyet onları sünnet olmamış kâfirler gibi görür. Şüphesiz kibrin bir çeşididir bu; gene de, aşağılık kişinin de, yanlış ve sapık olsa bile, kendine göre bir dini olduğunu kabul etmek eninde-sonunda onun da bir insan ruhuna sahip olduğunu kabul etmek demektir. Şu halde, koyunlarla keçiler arasındaki ayrım dini inanış ve ibadet açısından konduğun-

Levent Şahverdi Arşivi

da, aradaki uçurum büsbütün aşılmaz bir şey olmuyor. Söz konusu egemen dine göre "yanlış" içinde yaşayan herkesin giderek doğru dini kabul etmesiyle insanlık ailesini üstün ve aşağılık kesimlere ayıran çirkin çizgi nihayet silinebilir. Ayrıca, ileri dinlerin çoğunun temel ilkelerine göre bu sadece varsayımsal bir ihtimal değil, gerçek müminin tapınağı adına erişmeye çalıştığı pratik bir hedeftir.

Hıristiyan Kilisesi'nin bu potansiyel evrenselliğinin Ortaçağ Batı Hıristiyanlığı'nın görsel sanatlarında Mecusilerden birinin Zenci olarak resmedilmesiyle simgelendiğine daha önce değinmiştik[2]. Batı toplumu tarihinin bir sonraki bölümünde okyanusları fethederek varlığını öteki yaşayan toplumların büyük çoğunluğuna zorla kabul ettirdiğinde Katolik Kilisesi'nin bu düşüncesinde nekadar içtenlikli olduğu olaylarla ispatlandı. İspanyol ve Portekizli *conquistadore*'ler katolikliği sonradan kabul eden yerlilerle, evlilik dahil, her türlü toplumsal alışverişe girdiler; artık aşılmış olan din ayrımına da, hâlâ varolan dil, ya da ırk ayrımına da hiç kulak asmadılar. Müslümanlar da başlangıçtan beri ırk ayrılıklarına aldırış etmeden dinlerini kabul ettirdikleri insanlarla evlenmişlerdi; İslâmiyetin zaten Peygamber Muhammed'in bizzat *Kur'an* metnine koyarak kutsallaştırdığı bir ilkesi vardı: İslâm'la kıyaslandığında yetersiz kalsa bile, tanrısal doğruluk ve iyiliğin kısmi vahiyleri sayılabilecek İslâmiyet-dışı bazı dinlerin kabulü. Yahudilik ve hıristiyanlık İslâmiyet şafağından önce gelen, onu müjdeleyen iki sabah yıldızıdır. İslâm dini terminolojisi içinde bu dinlere bağlı olanlara "Kitabı Olanlar" (Ehl-i Kitab) denilerek Tanrı'ya yakınlıkları teslim edilir. Bu mânevi kabulün yanı-sıra pratik politik sorun da vardı. İslâm şeriatına göre Ehl-i kitab olan, ama Müslüman olmayanlar Müslüman yönetimine boyun eğer ve boyun eğmesinin nişanı olarak bir güvenlik garantisi olan vergi vermeyi kabul ederse İslâmdışı dininden vazgeçmeksizin Müslüman yönetiminin himayesini görebilirdi. Bu ayrıcalık başlangıçta belki yalnız Yahudilerle Hıristiyanlara tanınmıştı, ama zamanla Zerdüştçülere[3] ve hattâ çoktanrıcı, putperest Hindulara da tanındı. Böylece Müslümanlar bütün ileri dinlere hoşgörü hakkı tanıdılar ve hepsinin tek Gerçek Tanrı'nın gönderdiği vahiyi değişik derecelerde de olsa aldıklarını zımnen kabul ettiler.

İslâm'ın Ehl-i Kitab kavramında dile gelen, kendisininkine mânen yakın başka dinlere karşı takınılmış bu olumlu tavır hıristiyanlığın "ayrılıkçılar" ve "sapıklar" kavramlarından dile gelen olumsuz tavrın antitezidir. Bu ikinci olumsuz açıdan bakıldığında, ortodoks olmayan manevi inancın ortodoks inanca mânevi yakınlığı hoşgörüyü hak eden bir erdem değildir. Ayrı mezhepçilik güdenler bu yakınlığa karşın ayrılmakta inat ettiklerine göre, mânevi ikna yolu işlemiyorsa fiziksel zor kullanılarak imha edilmelidir. Hıristiyanlık kadar İslâmiyet de, kendi içinden sapan mezheplere karşı bu tavrı benimsedi. İslâm topluluklarında

356 Hıristiyanlar bütün öbür dinleri uydurma, putataparlık olarak reddederlerken Müslümanlar Yahudiliğe, Hıristiyanlığa hoşgörü göstermişlerdir. XVI. yüzyıl Türk-Hint hükümdarı Cihangir-Şah için hazırlanan albümde (Yukarıda) Cizvit misyonerlerinin hediye ettikleri resimlerden alınmış, Hıristiyanlıkla ilgili resimler bulunur.

Levent Şahverdi Arşivi

KUVVET VE İNANDIRMA

357– 360 Hıristiyanlar, genellikle, Hıristiyan olmayanları Tanrı'nın düşmanları olarak görmüşler zorla yola getirilmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Yalnız bunlar boyun eğerlerse toplumun bütün üyeleriyle eşit sayılmışlardır. Yukarıda: Kilise askerleri imansızları dize getiriyorlar. Karşı sayfada, solda: Vaftiz edilerek markî payesi verilen İnka hükümdarı Saire Tupak; sağda XVII. yüzyılda Hıristiyan olan Çinli Şen fu-tsung; Maori başkanı Te Puni 1853'de vaftiz oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

361 SÖMÜRÜ: Saldırgan bir uygarlık egemenliği altına aldığı bir ülkenin yerli halkını aşağı sınıf saymakla onu bir ticaret eşyası olarak kullanmakta kendinde hak bulur. Afrika esir ticareti bu iddianın enson örneğidir. Yukarıda: Kongo da Loango bölgesinde bulunan bir fildişi üzerine işlenmiş köleler.

bu çeşit sapmalara verilen kaçınılmaz ceza ölümdü. Öte yandan, Batı hıristiyanlığının da, insanlar arasında dini ayrımdan başka bir ayrım gözetmemesinin bir de öbür yüzü vardı. Hıristiyan inancını kabul etmek hıristiyan toplumuna girmek için pasaport sayılıyordu, ama aynı nedenle, hıristiyanlığı kabul etmemek de bu inatçılığı gösterenleri yok saymanın ya da yok olma almaşıklarıyla karşılaşıyorsa Yeni Dünya'daki putperest için de durum aynıydı. Üstelik, yok edilmesi bir ceza da değil, hıristiyanlık açısından ruhunu kurtarmanın tek yoluydu. Ortaçağ Batı Hıristiyanlığında bir Yahudi isterse vaftiz olarak Yahudiliğe karşı saldırgan cinayet dalgalarında canını kurtarabilirdi, ama binlercesi inançlarını inkâr etmektense ölmeyi tercih etmişti. Gerçekten insanlıkdışı bir seçmeydi bu, çünkü ya en ağır mânevi acıyı, ya da en ağır fiziksel acıyı seçmek zorunda kalıyordu. Ama kendini üstün görenlerin başka çeşitten insanlık-dışı uygulamalarına baktığımızda, dini amaçlı gaddarlığın gene de görece insani kaldığını görürüz.

Üstünlük iddiasında bulunanların aşağı gördüklerine yaptıkları insanlık dışı işlerin biraz daha kötüsü, kültürünü dünyevileştirmiş bir toplumda ezilenlerin kültürlerinin aşağılanmasıdır. Dünyevileşmiş toplumların kültürel saldırganlıkları tarihinde Helen toplumu üyelerinin "Helen" ile "Barbar" arasında, Çin toplumu üyelerinse kendileriyle "geri kalanlar" arasında yaptıkları ayrım bu çeşittendir. Modern dünyada Batı toplumunun kültürel saldırganlığını temsil eden çeşitli uluslar büyük harfle yazılan Uygarlık'la yeryüzünde yayılırken karşılaştıkları "barbarlar" ya da "vahşiler" arasında buna benzer bir ayrım yaptılar. Bu tutum Batı'nın deniz aşırı sömürge imparatorluklarında politik ve kültürel bir kibirlilik yarattı, uyruk halklara yurttaşlık hakkı tanımadı. Böylece, putperestin mümin oluvermesi gibi basit bir formülle geçilemeyen bir kültürel sınır çizilmiş oldu. Gene de, "vahşiyi uygarlaştırma" imkânı büsbütün yok sayılmıyordu; Batı'nın sömürge imparatorluklarında karşılaşmanın koşulları, "uygarlık" sınavını, sınava giren vahşinin Batılı efendilerinin tanımına uygun bir okur yazarlık ve nezaket standardına erişebilmesi olarak belirliyordu. Bu koşullarda sınavı veren uygarlık adayı, kendi yerli ülkesiyle emperyalist iktidar arasındaki politik ilişkiye bakılmaksızın uygar insanlar arasında yerini alabiliyordu.

Ama, saldırgan modern Batılı Toplumunun Batılı olmayan İnsanlığa karşı üstünlüğünü belgelediği ölçüt çoğu zaman bu doğrudan doğruya kültürel ayrımdan farklıdır. Batılılaşan bir dünyada *salonfahig* olmak isteyen vahşi kendi atadan kalma kültürünün karalanması demek olan tamamen keyfi ve dışsal bir standarda mutlaka uymak zorundadır; yabancı bir topluma fahri üye olmanın ne idüğü belirsiz faydasını tatmak için bu derece insanlık-dışı bir işlemden geçmeyi kabul etse bile, üstünlük iddiasında olanların başka insanlık-dışı küstahlıklarından dolayı bu ödülün bile elinden alındığını görecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

362, 363 İMHA: "Yerliler" Kâşifler yararına evcilleştirilmeyi bekleyen bitkiler, hayvanlar gibi görülüyor. Yukarıda: Bir onaltıncı yüzyıl taşbasmasında Florida yerlileri ünlü ağaçlarla eşdeğer olarak gösteriliyor. Solda: Yararsız, tehlikeli yerliler haşarat gibi imha edilmelidir. Ondokuzuncu yüzyıldan bir Fransız sömürgecisi uygarlığa karşı görevini yerine getiriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Yabancı ülkeler fetheden emperyalistlerin bir başka huyu da bu ülkelerin halklarını "yerli" olarak sınıflandırmaktır. Bu kelimenin eskiden hiçbir mânevi içeriği yoktu, şimdi ancak bir küçümsemeyi dile getirmektedir. Yabancı toplumların üyelerini kendi yurtlarının "yerli"si olarak küçümseyen üstün insanlar onları politik ve ekonomik bakımlardan hiçe sayarak insanlıklarını inkâr etmektedirler. Kendisi sahnede belirdiğinde bu insanların o ülkelere sahip olmaları olgusu tartışılmaz bir olgu olduğu için, bunu kabul ederler; ama, orada daha önce bulunmanın "yerli"ye hukuki, ya da mânevi herhangi bir hak kazandırdığını kabule yanaşmazlar (oysa herhangi bir rakip bu malı elinden almaya kalkışacak olursa bu önce gelmişlik en büyük savunma gerekçesi olur). Halka "yerli" demekle onları da bakir Yeni Dünya'nın insanlık-dışı hayvanları ve bitkileriyle bir tutmaktadır. Serbest teşebbüsün bir çeşit savaş tanrıçası tarafından verilmiş bir armağan gibi görülen "Adanmış Topraklar'a gelircesine, birtakım saldırgan, açgözlü insanların gelip kendisini keşfetmesini beklemektedir sanki bu Yeni Dünya. Böyle öncüllerle gelen öncüller vahşi hayvan ve bitkileri iki şekilden birinde görebilirler: Bunları ya kârlı bir tarımsal faaliyete toprağı açmak için yok edilmesi gereken haşarat ve ayrıkotu gibi görür, ya da dikkatle korunacak, etkili bir biçimde sömürülecek değerli doğal kaynaklar arasında sayar. Öncünün hangi iktisadi politikayı seçeceğini belirleyen şey, bir yandan doğal çevrenin değerinin hesabı, bir yandan da kendi mizacıdır. Ama hangi politikayı uygulamaya karar verirse versin, amaçlarını yönlendiren duygu ve düşünceleri ne olursa olsun, çıkarını istediği gibi kollamakta kendisini manen serbest sayacak, "yerliler"e imha edilecek kurt ya da kırkılacak koyun muamelesi dışında başka herhangi bir muamele yapılabileceğini aklından geçirmeyecektir. Avrasyalı Göçebe orduların egemenlik altına aldığı yerleşik topluluklardan modern Batı Toplumunun Asya ve Afrika'daki çeşitli sömürge imparatorluklarının yerli halklarına kadar birçok uyruk halkın yazgısı olmuştur iktisadi mal muamelesi görmek. Yerli halkı fiziksel olarak imha etme politikasına pek sık başvurulmamıştır, ama Kuzey Amerika'ya giden Avrupalı kolonistlerin Yeni Dünya'nın yerli halkı olan Kızılderililere karşı uyguladığı politika kesinlikle buydu; gerçi daha sonra bu politikadan vazgeçildi, ama Kuzey Amerika Kızılderililerinin kendi anayurtlarında onur ve statülerini geri almak için bugün giriştikleri mücadeleler "yerli" damgası yemenin getirdiği aşağılanmayı silmenin güçlüğünü gösteriyor.

Yabancı insanları "yerli" yapan tutum, bir adım daha attı mı, "yerli"yi aşağı ırkların dölü olarak tartışılmaz ve değişmez biçimde aşağılık gören anlayışa kolayca varılır. Üstünlük iddia edenlerin, aşağı saydıkları insana vurduğu son ve en kötü damga budur. Bir kere, aşağı görülen varlığa hiçbir insanlık hakkı tanınmaz. İkincisi, İnsanlığı ırklara göre ayırmak, hiçbir zaman geçilmeyecek bir uçurum açması bakımından dini, kültürel ve politik-ekonomik ayrımların hepsinden farklıdır. Üçüncü özellik de, ırkçılığın, iki varsayımsal insan türü arasında bir ayrım yapmanın ölçütü olarak insan yaradılışının en yüzeysel, en basit, en önemsiz görünümünü seçmesidir.

Modern dünyada, kültürel, politik-ekonomik ve ırkçı varsayım, Batı Toplumunun —ve özellikle İngilizce konuşan temsilcilerinin— Batılı olmayan uygarlıklarla karşılaşmalarında kendi hakkında beslediği kültürel üstünlük hayallerinden doğmuştu. Irkçı ve kültürel kanıtlamalar sinsice birbirlerini destekler, çünkü ister ırkı aşağılık bir kültürün ilkelliğiyle açıklansın, isterse ilkellik ırkı farklılığın "basit olgularından" ileri gelen aşağılığın yarattığı bir ilkellik olsun, her iki durum da ırkçının önyargısını pekiştirir. Ne yazık ki bugün, bu en iğrenç ahlâki suçun feci sonuçlarından söz etmemiz gerekiyor: Batı toplumunda milyonlarca ırkı *Untermenschen*'in (aşağılık insan) fizikman imha edildiğini görenler bugün hâlâ hayatta; gene bugün bütün dünyada ırkçılık beyaz ırkların siyah ırklara uyguladığı fiziksel ve mânevi işkenceden sorumlu.

Çağdaşlar arasındaki bir karşılaşmada saldırgan toplumun kendi insafına kalmış yabancı insanların çektiği mânevi eziyete karşı gösterdiği tepki böylece tek-yönlü bir cehenneme iniş olur. Özünde tek olan bu tavırda zaman zaman bazı değişiklikler görülür gibi olursa, bu, sadece merdivenden birkaç basamak daha inildiği anlamına gelir. Ama insanlık dışı bir düşmanın pençesine düşmüş kimselerin tepkisini incelediğimizde bu durumun karşıtını görürüz. Başarılı bir saldırının kurbanları, ilk bakışta yalnızca farklı değil, hattâ karşıt gibi görünen iki çeşit tepki arasında bir seçme yapma durumundadırlar.

Bu tepkileri daha önceki bölümlerde görmüş, "Softalık" ve "Herodculuk" diye adlandırmıştık. Hıristiyan geleneğini bilen herkes bu terimleri anlar. Suriye Dünyasındaki asıl tarihi bağlamları içinde Helenizm saldırısına karşı iki Yahudi tepkisi böyle adlandırılıyordu. İyi bir örnek bu, çünkü Helenizm baskısına karşı ortaya çıkan iki karşıt Yahudi tepkisi öylesine keskin bir şekilde belirginleşmişti ki, çağdaşlar arası karşılaşmalar tarihlerinin başka bölümlerinde, aynı psikolojik olayın başka örneklerini bulmak ve sınıflamakta bunlara başvurabiliriz.

O çağda Helenizme toplumsal etkinliğin her alanında Yahudilik üstünde baskı yapıyordu; yalnız iktisat ve siyasette değil, sanat, ahlâk ve felsefede de. Hiçbir Yahudi Helenizm etkisi sorunundan kaçamaz, bunu görmezlikten gelemezdi. Dolayısıyla nasıl tepki gösterileceği sorusu her Yahudinin içini kemiriyordu. Bu inatçı meydan okumaya karşı koymanın görünürde iki yolu vardı; işte Softalarla Herodcular burada ayrıldılar ve birbirinin karşıtı gibi görünen yollarda dertlerine çare aradılar.

Softa grubunu meydana getiren insanlar daha güçlü

Levent Şahverdi Arşivi

ve daha enerjik yabancı uygarlığın saldırılarına karşı açıkça olumsuz bir tavır takındılar ve güçlü düşmanı kendilerinden uzak tutmaya çalıştılar. Helenizm saldırdıkça onlar da Helenizm'e ve Helenizm'in eserlerine bulaşmamak için daha çok çabaladılar. Helenizm'in bulaşmasından kaçınmak için kendi Yahudi geleneklerinin mânevi istihkâmlarına çekildiler, kendilerini bu zihni kuleye kilitlediler, saflarını sıkılaştırdılar, sarsılmayan, gedik vermeyen bir cephe meydana getirdiler, esin kaynaklarını ve ülkülerini geleneksel Yahudi yasasının ayrıntılarına uymaktaki sadakat ve içtenliklerinde buldular. Atalarının geleneğine titizlikle uyar, onu değişmemiş ve eldeğmemiş biçimde sürdürürlerse, saldırganların maddi üstünlüğü ne kadar ezici olursa olsun, yabancı istilâsına karşı koyacak tanrısal inayeti ve kudreti kazanacaklarına inanıyorlardı. Kabuğuna çekilen bir kaplumbağa ya da dikenli bir top haline gelen bir kirpiyi andırıyordu Softaların tutumu. Ama bir Herodcu rakibinin durumunu belki de kafasını kuma gömmüş bir devekuşuna benzetebilirdi.

Softalığa karşı Herodcu grubu meydana getirenler İdumeya Kralı Büyük Herod'un hizmetçileri, taraftarları ve hayranlarıydı. Herod, Yahudiliğin Helenizm'le başa çıkma sorununa şöyle bir çözüm öneriyordu: yabancı toplumun karşı konulmaz üstün gücü ayık kafayla nesnel olarak ölçülmeli, sonra da, gittikçe Helenleşen dünyada Yahudilerin yaşayabilmesi için yararlı olan her türlü Helen hüneri öğrenilmeli ve ödünç alınmalıydı.

Softaların gözünde Herodculuk tehlikeli, dine aykırı, korkakça bir uzlaşmacılıktı; ama Herodcular da mantıki bir şekilde, kendi politikalarının her bakımdan Softa dürtülerinden daha iyi olduğunu söyleyebilirlerdi. Olumsuz değil olumlu olduğuna göre kendi kendini ediligenliğe mahkum edecek yerde serbestçe etkin olabilirdi. Oysa Softa çizgisi zaman zaman şiddetli patlamalar gösterse bile özünde son derece edilgindi. Herodcular ayrıca Softalardan daha fazla manevi cesaret gösterdiklerini de iddia edebilirlerdi. Çünkü Softaların oportunizm dediği şey aslında kesin olgulara göz kırpmadan bakabilecek ve buna göre doğru dürüst bir politika kuracak kadar cesur olan insanların gerçekçiliğiydi.

Herodculara göre Helenizm her nasılsa Yahudiliğin toplumsal evrenine girmeyi başarmış katı bir olguydu ve bundan kurtulmanın yolu yoktu. Softaların zafer kazanmış bu yabancı gücün varlığını ve kudretini kabul etmemekteki uzlaşmaz tavırları mânevi yüreksizlikten ileri gelen bir şeydi ve yenilgiyi kaçınılmazlaştıran bir tedbirsizliği içeriyordu. Yahudiliğin Helenizm'le başa çıkmasının mümkün olan tek yolu kendi güçlerinin apaçık sınırlarını kabul etmekti; Suriye Dünyasının ufkunda Helenizm belireli beri toplumsal evrenlerinin artık bir daha eskisi gibi olamayacağını anlamalıydılar; son olarak, Helenizm'e karşı verilecek savaşın ancak Helenizm'in silâhlarını benimseyip kullanmakla başarılı olabileceğini görmeliydiler. Durumun Herodcu açıklamasına göre seçilecek iki yol vardı: ya Yahudi hayatı pratikte gerekli görülecek bir dereceye kadar gönüllü olarak Helenleştirilmeli ya da sorumsuz Softa dürtüsüyle felâkete atılmalıydı. Bu ikinci durumda Yahudilik Helenizm karşısında tamamen yıkılır, üstelik böylesine amaçsız bir fedakârlık karşısında hiçbir şey de kazanılmış olmazdı.

Herodcu ve Softa grupların iddialarını dinlerken ister istemez iki soru kafamıza takılıyor. Bu melodramatik biçimde çelişik iki tavır gerçekte birbirleriyle ne türlü bir ilişki içinde? Aralarında, yabancı uygarlığın başarılı saldırısına karşı etkili bir cevap olmayı başaran var mı? Daha önceki bölümlerde gördüğümüz örneklerden öğrendiklerimizi de katarak uygarlıklar arasında tarihi karşılaşmaları incelersek bu soruları cevaplandırabiliriz.

Yahudilerin Helenizm'le karşılaşmaları tarihinde, Herodculuk olayı Herod İ.Ö. 40'da iktidarı ele geçirmeden daha iki yüz yıl önce görülebilir. Geleneksel olarak bilindiğine göre Ptolemaios Philadelphus'un (saltanatı: İ.Ö. 283-245) emriyle Yahudi kutsal metinleri İbranice ve Aramice'den Grekçeye çevrilmişti. Bu geleneksel bilgi biraz efsaneyle karışık da olsa, İskenderiye'deki göçmen Yahudi topluluğunun gönüllü Helenleşmesi, çeşitli ulusların birbirleriyle kaynaştığı yer olan bu şehrin ilk günlerinden beri başlamıştır. Yahudiye'deki dağlık ülkede Başrahip Joshua-Jason daha İ.Ö. ikinci yüzyılın üçüncü onyılından beri Yahudi dini hiyerarşisindeki genç meslektaşlarının kılıklarını ve yaşayış biçimlerini Helenleştirmekle meşguldü. Maccabees'in İkinci Kitabındaki bu episod Herodcuların politikalarının Softalarda nasıl bir nefret uyandırdığını çok iyi gösterir. Septuagint'in Yunanca çevirisi de softaların gözünde altın ineğe tapınmakla eşdeğer bir günahtı.

Yahudi diasporasının daha sonraki bir bölümünde Softalıkla Herodculuk arasındaki karşıtlığın bir benzeri daha görülür. Bu, modern Batı Topiumunun Yahudi olanla olmayan arasındaki bütün yurttaşlık farklılıklarını ortadan kaldıracak olan özgürleştirme politikasının sonucuydu. Modern çağın Herodcu Yahudileri Batı liberalizminin sağladığı bu fırsatı yakaladılar. Bundan önce Yahudiler ancak dinlerinden dönerek ve Hıristiyan Topluluğunun üyeleri olduğunu gösteren vaftiz âyinini yapmakla modern çağın ulusal topluluklarında üye olabiliyorlardı (ama sonradan da vaftiz, saygıdeğerliğin son nişanı olarak çekiciliğini korudu ve Yahudiler ya da Yahudi dönmeleri gene Yahudi olmayan yurttaşların gayri resmi anti-semitizmiyle mücadele etmekten kurtulamadılar). Batı Avrupa'da onsekizinci, ondokuzuncu yüzyıllarda kovuşturmadan kurtulduktan sonra Yahudiler, Yahudi olarak, Gentillerle eşit şekilde ulusal toplulukların kamusal ve toplumsal hayatına karışmaya başladılar. Yüzyıllar boyunca toplum dışı sayılmanın acı yaşantıları bazı Yahudilerin bunun karşıtı olan özümlenme alternatifine —bu imkân bir kere açılınca— dört elle sarılmalarına yol açtı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru

Levent Şahverdi Arşivi

birçok Yahudi kendilerini Gentil komşularıyla özdeş görecek ölçüde özümlenmişlerdi; o kadar ki, Doğu Avrupa'daki özgürleşmemiş Yahudi topluluklarından gelenekçi göçmen Yahudilerin özgür Batı Avrupa'ya gelmesini kendi yeni kavuştukları rahatlığa karşı tehlikeli bir mücadele bile saydılar.

Buna karşılık Siyonist hareketin kesinlikle ayrılıkçı bir Yahudi politi bilincini yeniden yeşertmek için giriştikleri bilinçli ve heyecanlı çaba onları eski Softalığın çizgisine koyuyordu. Ama Avrupa gettolarında hâlâ yaşayan Softa geleneğine göre bu Siyonist yeni-Softalar da günah işliyordu. Siyonistlerin yaptığı apaçık dinsizlikti, çünkü Yahudi halkının Filistin'e dönmesini sağlamak için kendi inisyatiflerini kullanıyorlardı, oysa bunu kabul eden Yahudiler de Siyonizm'de korkunç derecede gerici buldukları bir Softalık karakteri gözlemliyorlardı. Siyonistlerin modern Batı tarzında bir Yahudi ulusal devleti kurmak istemeleri bile özümlenmiş Yahudilerin gözünde bu kusurlarını bağışlatmaya yetmiyordu. Siyonistlerin de ataları gibi Yahudilerin "kendine özgü bir uluş" olduğuna inanmaları sinirlerine dokunuyordu. Böylece bu çağda dünyadaki Yahudi topluluğu İsrail dışında kalan (ama hepsi öylesini seçtiği için değil) bir çoğunlukla İsrail'deki azınlığın iki grubu arasında bölünmüş durumda. İsrail devletinde bir türlü yok olmayan katı gelenekçilerle gittikçe laikleşen yeni Siyonistler arasında her zaman varolan gerilim Siyonizmin Yahudiliğin konumu karşısındaki tavrının belirsizliğini göstermektedir. Laikleşen Siyonizm, İsrail'deki Yahudi topluluğunu başka uluslara benzeterek Herodcu özümlenme hedefine varabilir;(6) ama bunun temelinde de İsrail Ülkesinin sahipliğini tanınsal bir lütuf olarak kazanan seçilmiş bir halkın özel iddiası bulunacaktır. Ulusal ve dini bakımdan herkesten ayrı olma politikası kısa sürede bir yana bırakılmazsa, bu "kendine özgü" olma durumuna karşı bütün Yahudi-İsrailli tepkileri boşa gidecektir.

Softa ve Herodcu tepkilerin başlangıçta ortaya çıktığı kültürel bağlama dönüp bir daha baktığımızda, Suriye Dünyasının askeri fetih yaşantısını paylaşan başka Doğu Toplumlarının Helenizm'e karşı tepkisinde aynı ikili tutumun başka örneklerini görebiliriz. İ.Ö. ikinci yüzyılın ilk yarısında patlak veren Yahudi Softalığından önce, bir önceki yüzyılın sonlarında Mısırlı Softalar bir kargaşalık çıkarmışlardı,(7) öte yandan Joshua-Jason'un Kudüs'deki Yahudi hahamlarını Helenleştirmek üzere giriştiği cüretli Herodcu girişimin hızla başarısızlığa uğramasına karşılık, Mısır Dünyasında Mısır eyaletlerinin metropollerini Yunan beldelerine dönüştürme hareketi giderek başarı kazandı. İskender-sonrası Babil'de sayıları gittikçe azalan bir avuç astronom-rahip istilâcı Suriye kültürünün daralan kuşatmasına karşın gün geçtikçe esrarengizleşen Sümer-Akad kültür mirasını korumaya çalışıyorlardı; bunlar saldırgan Suriye kültüründen kurtulmaya kendilerini verdikleri için Herodcu Helen-severliğe yaslandılar ve Helen fatihleri kucak açarak karşıladılar. İ.Ö. 200-183 arasında Maurya imparatorluğunu istilâ eden Baktriyalı Yunan savaşçısı Demetrius'un bu saldırısı sonucunda Helenizm'le yakın temas kurmak zorunda kalan Hint Dünyasında gene iki tip tepkinin belirtilerini görürüz: Mahayana Budist dini sanatı Herodu Helen-severliği, bazı Hinduizm biçimleri de Softa tepkisini yansıtır.

İskender-sonrası Helenizm'le karşılaşmalarda ortaya çıkan bu psikolojik tepkilerin incelemesini tamamlamak için Herodculuğu da, Softalığı da kişiliğini birleştiren bir kimseden söz etmemiz gerekir. Hitit topraklarında, Pers İmparatorluğunun varis devleti olarak kurulan Pontik Kapadokya'nın İran asıllı kralı VI. Mitridates Eupator Avrupa ve Asya'daki Yunanlılara bir Herodcu gibi görünüyordu. Onun için de İ. Ö. 88'de Mitridates'i kendilerini barbar Roma boyunduruğundan kurtaracak adam olarak görmüşlerdi; ama aynı insan, İ.Ö. 74'de şehirlerinin kapılarını ona karşı kapatan ve Romalı general Lucullus'u kendilerini bir Şark despotunun boyunduruğuna girme âkıbetinden kurtaran kişi olarak selâmlayan Cyzicen'lere Helen düşmanı bir Softa gibi göründü. Aynı Helen tarihinin İskender-öncesi bölümünde Ducetius da böyle bir kültürel kişilik göstermişti. Ducetius Helenizm'e karşı umutsuz bir savaş veren barbar Sicel halkının kahraman önderi olarak ün kazandı, ama sonra da yurdunda yerlilerle Yunan kolonistlerini bir araya getiren, yerlilere yabancı kültürünü gönüllü olarak benimseten yeni bir devlet kurdu.

Osmanlı Ortodoks Hıristiyanlığı ile Hint Dünyasının İslâm Uygarlığı ile karşılaşmaları tarihlerinde de aynı karşıt psikolojik tepkiler çiftine raslayabiliriz. Osmanlı düzeni altında yaşayan Ortodoks Hıristiyanlığın Millet-i Rum'dan olan çoğunluğu atadan kalma dinine sıkı sıkı bağlıydı. Zaten bu dinin ruhani bağımsızlığını kurtarmak pahasına yabancı bir politik rejimin buyruğuna girmeye razı olmuşlardı. Gelgelelim bu softalık dini düzeyde bile azınlıkta kalan bir Herodculukla dengelendi. Osmanlı efendilerin dinini kabul etmenin ödülü olan toplumsal üstünlükler, göz kamaştırıcı politik armağanlar bazı Hıristiyanların dinden dönmelerine yol açtı. Onyedinci yüzyılda, Batılı Hıristiyan güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üstünde artan baskısı Babıâli'yi yeni bir memuriyet yaratmaya, Ortodoks Hıristiyan reayayı dinlerinden, ya da kişisel özgürlüklerinden vazgeçmeleri gerekmeksizin bu yerlere atamaya zorlayınca, bu çeşitten siyasi ihtiraslar Herodculuk eğilimine daha fazla hız verdi.(8) Öte yandan, millet-i Rum'un özgür Müslüman ya da Osmanlı kapıkulu olmadıkları için din değiştirmeyip özgür insanlar olarak da Osmanlı kamu hizmetlerine girmeyen üyeleri çoktan beridir Herodcu tarzda davranmaya başlamışlardı. Yaptıkları daha basitti ama, gene de önemliydi: Osmanlı efendilerinin diliyle konuşuyor, onların giyimlerini taklit ediyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

964 ÖZÜMLEME: Ondokuzuncu yüzyılın Batı Avrupa'sında Yahudi-
ler'in kurtuluşu Yahudiler'e ilk olarak Yerel kültüre karışma fırsatını
verdi. Benjamin Disraeli'nin tavırları bu yeni başlangıcın göze çarpan
örneklerindendir. Ona göre, Hıristiyanlık "tamamlanmış Yahudilik"ti.

Hint dünyasında egemen Müslüman efendiler karşısında Hinduların psikolojik tepkilerinin hikâyesi de buna benzer. Timuroğullarının Hindistan'daki Müslüman Mughal imparatorluğunda Hindu reayanın büyük çoğunluğu ve bunların Afgan ve Müslüman Türk öncüleri Osmanlıların Ortodoks Hıristiyan reayası gibi onları din değiştirmeye çağıran önemli toplumsal ve politik çağrılara softaca direnmişlerdi, ama kitle halinde İslâmiyet'i kabul edenler de vardı —özellikle Doğu Bengal'de, önceleri putperestken Hinduizm'e geçen yoksul tabakalar arasında— ve bunlar Osmanlı devletinde İslâmiyet'i kabul eden Hıristiyan uyruklardan daha kalabalık görünüyordu. Üstelik, Brahmanlar da Fenerli Rumlar gibi din değiştirmeden Müslüman iktidarın kamu hizmetinde çalışmanın yolunu bulmuş, gene aynı şekilde Müslüman efendilerinin dilini ve giyinişini taklit etmeye başlamıştı.

Modern Batı uygarlığının bütün çağdaşları bu yayılmaya son derece yatkın toplumla yüz yüze gelmiştir. Bu çeşit karşılaşmaları gözden geçirdiğimizde Çin toplumunun Japonya'daki dalının Batı etkisine her iki biçimde de canlı bir tepki gösterdiğini görüyoruz. Japonya'daki Herodcu akımın gücü, zor durumda bile devam etmesinden bellidir. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru Portekiz'li tüccarlarla misyonerlerin getirdiği Batı silâhlarının, giyimlerinin ve dinlerinin kabulü basit bir merakın pek fazla ötesine varmıyordu. Ama Tokugawa rejimi Batı ile ilişkilerini sürdürenleri ve Batı dininden vazgeçmeyenleri ölümle cezalandıracağını bildirdikten sonra iş ciddileşti. Çünkü bazı kripto-Hıristiyan Japonlar iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca kabul ettikleri yabancı dine gizlice bağlı kaldılar. Böyle olduğu, 1868'deki Meiji rejiminin açığa çıkmalarına imkân verdiği zaman anlaşıldı.

Japonya'da ondokuzuncu yüzyılın ortasındaki onyıllara raslayan ikinci Herodculuk akımının patlak vermesi, önce gördüğümüz gibi, biraz da başka türden kahramanların eseriydi; bunlar, dini olmayan bir Herodcu amaçla modern Batı bilimini Hollanda'dan geldiği şekilde alıp gizlice inceleyen ve bu uğurda hayatlarını tehlikeye koyup bazan da kaybeden, hoşgörüsüz Softa kafalı Tokugawa Şogunate'nin düşmesini beklemeye sabredemeyen kişilerdi. Bu açıdan bakıldığında, Batı'nın meydan okumasına karşı Japonya'nın ilk tepkisi olan Herodculuk Meiji Restorasyonu döneminde gecikmiş, ama kesin bir zafer kazanmıştır. Ama, birincisinde olduğu gibi ikincisinde de, Herodcu ilk görünümün ardında yatan gerçeklik yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde Softa suratını takındı. Bu da, Softalığın egemen olduğu Tokugawa döneminin, temelde Herodcu bir dram içinde gereksiz bir aradan ibaret olmadığını göstermektedir.

Japonlar başlangıçta Herodcu görünen bir tavırla, Batı'nın yeni ateşli silâhlarını yapmasını ve kullanmasını öğrenerek güçlü Batılı yabancılara karşı kendilerini koru-

Levent Şahverdi Arşivi

muşlardı. Ama, bu da aslında Japonya'nın softa tepkisinin gücünü gösterir. Ayrıca Tokugawa hükümeti Japonya ile Batı arasındaki ilişkileri koparmaya başladığında, Batı malları ve Batı dinine uyguladığı yasağı Batı silâhlarına uygulamaktan kurnazca kaçınmıştı. Sonuçlar bu politik mantıksızlığı haklı çıkardı. Tokugawa, 1853'de Komodor Perry'nin filosunun Yedo Koyu'na girmesini önleyemeyince, askeri zor üstüne kurulu politik egemenliğini askeri güçsüzlüğü yüzünden kaybetti. Aradan geçen 215 yıl içinde Japonya'nın on yedinci yüzyıldan kalma Batı silâhları Batı askeri tekniğinin ilerlemesi karşısında o kadar geri kalmıştı ki artık Batı'yı uzak tutma görevini yerine getiremiyordu. 1853'le 1868 arasında Tokugawa'nın ihmal ettiği Softalık misyonunu yerine getirme isteği halk arasında büyük heyecan yarattı. Artık prestiji kalmayan bu rejime karşı başkaldırma yaygınlaşırken sonunda Japonya'ya girmeyi başaran Batılılara karşı yabancı düşmanlığı da giderek yükseldi.

Tokugawa rejimini sona erdiren Japon devrimi bir bakıma Herodculuğun bir zaferi gibi görülebilir, çünkü iktisadi ve siyasi programı Batı örneğinden esinlenmiş ve Batılılaşmaya doğru yönelmişti. Ama aynı devrim pekâlâ Softalık adına bir zafer de sayılabilir çünkü Japonya'nın Batılılaşmaktaki nihai amacı kesinlikle Batılılaşan bir dünyada kendi başını kurtarmaktı. 1945'te sona eren yetmiş yedi yıllık daha 1882'de devletin Şinto dinini resmen örgütlemesiyle kendini belli etmişti. Bu yapay hareket Buddhaöncesi putperestliğini dirilterek bunu yaşayan Japon halkının toplumunun ve devletinin tanrılaştırılmasında bir araç yerine kullandı. Bu arkaik dinin sembolizmine göre imparatorluk sülâlesi Güneş tanrıçanın soyuydu ve tanrı her zaman tahtta oturan imparatorda cisimleşecek, imparatorun şahsında babadan oğula geçme kolektif bir tanrı olarak ibadet görecekti.

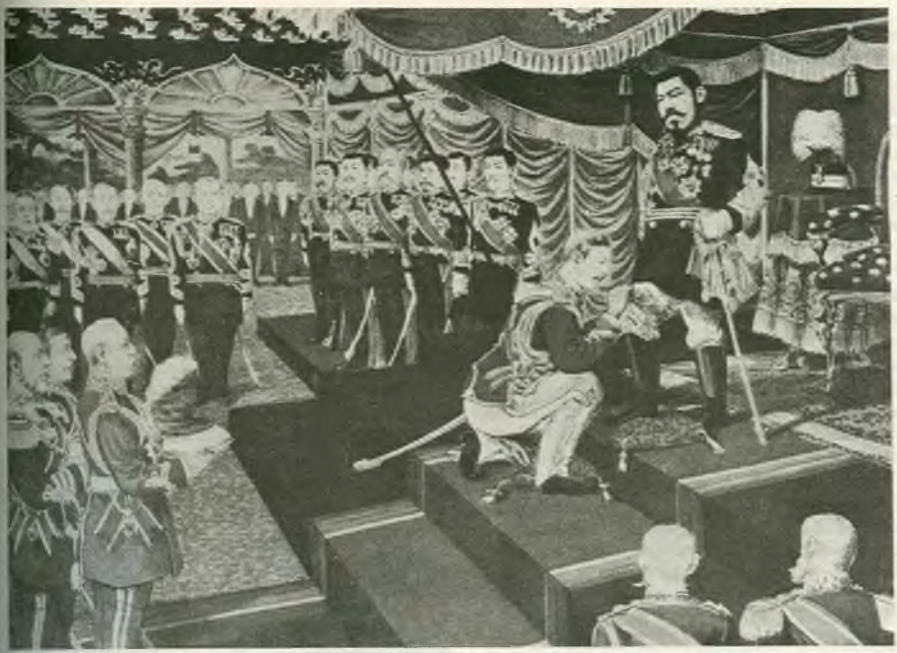
Görüldüğü gibi son dört yüzyıl boyunca Japonya'nın Batı'yla karşılaşma çilesi karşısında psikolojik tepkisi her zaman iki-yanlı olmuştur. Şimdiye kadar birçok başka örneğini de gördüğümüz için Japonya'nın Herodculukla Softalık arasında gidip gelen bu ikili tavrının benzersiz olmadığını biliyoruz. Aslında incelediğimiz kanıtlardan edindiğimiz izlenim genel olarak bulanık ve şaşırtıcı. Çoğu zaman da bu görünürde karşıt tavırların orta yerde birleştiğine tanık oluyoruz. Gelgelelim, bu iki-yanlılık sayesinde belki bu başlangıçta şaşırtıcı görünen sonucu yorumlayabilir ve açıklayabiliriz. Şimdiye kadar yaptığımız gibi iki akımı ayrı ayrı inceleyecek yerde bu ortak özellikten ise başlarsak Softalık ve Herodculuk olayını belki daha doğru anlayabiliriz.

Gerek softaları, gerekse Herodcuları eyleme geçiren âcil durumun özelliğini hatırlayalım, bu iki-yanlılığın şaşırtıcı olmak şöyle dursun, aslında son derece anlaşılır bir şey olduğunu kavrarız. Her iki grup da aralarındaki yabancı düşmana saldırmak girişimi içindedir. Ortak yurtlarını

365 Dışarıda Bırakılma: Ondokuzuncu yüzyılda, Semerkant'ta Y hudiler. Doğu Avrupa ile Batı Asya Yahudiler'e pek özümlenme fırsa tanımıyordu; ırk ayrımcılığı, eziyet karşısında ezilen Yahudiler kend lerini dinlerinin, ırklarının ayrılığını vurgulayan bağnaz bir dini kültü savundular.

Levent Şahverdi Arşivi

366 1906'da İngiliz-Japon İttifakı tamamlandıktan sonra Japon İmparatoru Miji'ye dizbağı nişanı veriliyor. Japonya'nın dünya kulübüne katılması çift anlamlı bir olaydı. Bir bakıma, yabancılara karşı yeni gevşeme politikasının tepe noktasıydı, ama aslında gene Japonya'nın eski bağnaz geçmişine bağlıydı, çünkü modernleşme kaçınılmaz şekilde Batılılaşan dünyada Japonya'nın bağımsız alınyazısını korumak için başvurulan bir araçtı.

savunan Softalarla Herodcuların ortak hedefi bu tehlikeli duruma bir çare bulmaktır. Değişik çizgiler izliyor olsalar bile, bunlar en sonunda aynı stratejik hedefin farklı taktik yaklaşımlarıdır. Üstelik, her iki savaşçının da kendi taktik teorisini en uç mantıki sonuçlarına kadar zorlamakta inat ederse pratik amacına varamayacağı bellidir. Kendini düşmanına tamamen benzetmeyi başaran Herodcu sonunda aptallık numarasını intihar noktasına kadar vardırmış olur. Saldırgan uygarlığın yabancı kültürünü teknolojik, iktisadi, toplumsal ve entelektüel düzeylerde uyruklarına empoze etmekte en ileri giden Herodcu önderler bile bu istenmedik işleri yaparken hiç değilse yönetiminden sorumlu oldukları topluluğun sürekliliğini ve bağımsızlığını ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Uyguladıkları yöntem siyasi sorumluluklarından ileri gelmeyen ılımlı Herodcular ise genellikle kendi saldırıya uğramış kültürel miraslarının bir başka ögesini kurtarmaya çalışıyorlardı; örneğin geleneksel dinlerini koruyor ya da galip saldırgan toplumun kayıtlarına bir madde ekleyerek yenik toplumun eski varoluşunun anısını yaşatmaya çalışıyorlardı. Aynı şekilde, pratik düşünebilen bir Softa da, fedakârlığını intihara vardırmak istemiyorsa Herodculuk anlayışına taviz vermelidir. Bu açıdan bakıldığında Softaların ve Herodcuların tutumları aralarında aşılmaz uçurumlar bulunan dağ dorukları değil de, sıradağların, aralarında bir yığın değişik orta yükselti bulunan alt ve üst dizileri gibi görülür. Softalıkla Herodculuk arasındaki gözle görülür karşıtlığın aslında bir akraba benzerliğini gizlediği ve yabancı kültürün müdahalesine karşı bu iki psikolojik tepkinin aynı sonuçlardaki benzerlikte de yansımasını beklememiz gerekir. Aslında, Herodculukla Softalığın bu gizlenmemiş benzerliğinin, her ikisinin ortak başarısızlığında belli olduğunu görüyoruz.

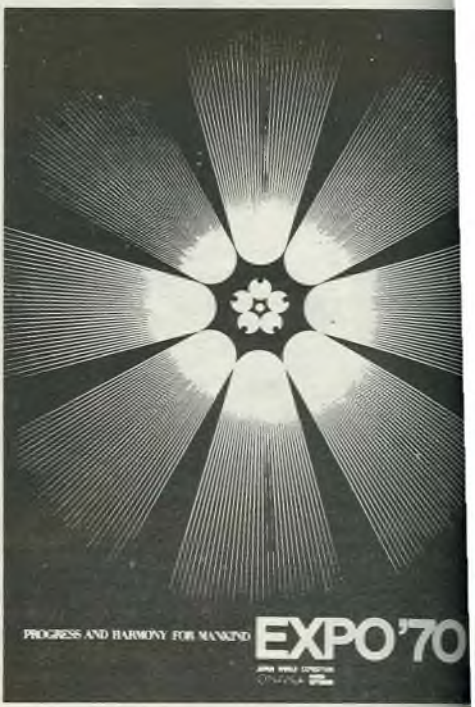
Kültürel bir saldırının yarattığı meydan okumaya karşı bu Softa-Herodcu tepkinin etkisizliği prototipimiz olarak ele aldığımız tarihi örnekte açıkça bellidir. Yahudiliğin İskender-sonrası Helenizm'le karşılaşmasında, saldırıya uğ-

Levent Şahverdi Arşivi

ramış toplumun savunma tepkisinin her iki kolu da, Yahudiliğin Helen sorununa hem uygulanabilir, hem de katlanılabilir bir çözüm bulmak bakımından başarısız kaldı. Büyük Herod'la yanındaki Herodcular Softa yurttaşlarını Roma hegemonyası altında politik özerkliğe sahip olmayı kabule ikna edebilse ya da zorlayabilselerdi, Filistin'deki Yahudi topluluğu kendi geleneksel yurdunda toplumsal kimliğini kaybetmeden Helenizm'le başa çıkma fırsatını bulabilirdi, ama Softalar bu Herodu politikaya sabotaj yapmayı başardılar. Softalar dizginleri ele geçirirse bunun Filistin'deki Yahudi topluluğu için kaçınılmaz şekilde bir bir yıkım olacağını Herodcular önceden görmüş ve söylemişlerdi. İ.S. 70 ve 135'teki felâketler Yahudilik'le Helenizm arasında kültürel bir uzlaşmaya varma imkânına kapıları kapayarak Herodculuğu iflas ettirdi ve aynı zamanda kutsal Kudüs şehrini de putperest bir başkente dönüştürerek Softaların budalalığını kanıtladı. Bu felâketten sonra Yahudilik için iki seçenek kalıyordu: ya Yahudiliği bırakıp Hıristiyan olacaklar, ya içe dönük ve izole edilmiş bir diaspora Ferizeliğini benimseyeceklerdi.

İki tutumun ve içinde eyleme geçtikleri bağlamın özelliklerine daha yakından bakarsak, Herodculukla Softalığın başarısızlığının nasıl iç bir eğilim olduğunu açıklayabiliriz. Her ikisi de toplum hayatını yeni ve dinamik bir ögenin girmesiyle ortaya çıkan yeni bir durumu ya görmezlikten gelmek, ya da durdurmak için girişilmiş korunma niteliğinde umutsuz çabalardı. Böyle bir durumda topluma dışarıdan gelen yeni güçlerin etkisi içeriden fışkıran yeni yaratılmış güçlerin etkisine benzetilebilir; daha önce de gördüğümüz gibi,[9] bu şekilde ortaya çıkan gerilimlerin denetlenememesi ya bir ucube, ya da bir devrim yaratır. Softalık ve Herodculuk daha baştan sonuçsuz kalmaya mahkumdurlar, çünkü istilânın yüzeysel özellikleriyle bunun altında yatan kültürel çarpışma özünü birbirinden ayırt edemezler. Softa, geçmişe dönmek isteyen herkes gibi donar, Herodcu ise istilâcının kültürel hedefini bozar ya da gizler; oysa bu kamufle edilmiş pozlar istilâcının ilerlemesini kolaylaştırır. Her iki tepki de sonuçta kendi amacıyla çelişir.

Tarafların karşılıklı rolleri hiç değişmeyecek olsaydı, bir karşılaşma olayında saldırıya uğrayan tarafın geleceği karanlık görünürdü. Ne var ki egemen tarafın egemenliği de bu tarafın gücünü içten içe kemirir, bu yüzden egemenliğin kendisini geçiciliğe mahkum eden yapısal bir zayıflığı vardır. Buna karşılık, saldırıya uğrayan ve görünüşte geri çekilen taraf bir yandan da hiç belli etmeden saldırıların düzenli saflarının gerisindeki araziye sızmaktadır. Hegel terminolojisiyle anlatılacak olursa tezle antitez arasındaki çatışma, her iki karşıttan edinilme ögeleri içinde barındıran bir sentez yaratır. Ama bu sentez, kökenlerinin bu verimli çeşitliliğinden dolayı, kaynaklarının ikisinde de bulunmayıp sırf kendine özgü olan karakteriyle yeni bir başlangıç noktası oluşturur.

JAPONYA'NIN JANUS'U

367 1970'de Osaka Dünya Fuarı'nı ilân eden afişte Japonya'nın dinî mirası güneş simgesi Batı sanatından alınan bir grafik biçimiyle sunulmuş.

Levent Şahverdi Arşivi

Helen ve Suriye uygarlıkları arasındaki karşılaşmanın tarihinde Helenizm'le Yahudilik arasındaki çatışmadan çıkan bileşim genellikle dini öğretilerde, tapınma biçimleri ve kurumlarda dile geldi. Suriye-Helen "kültür-karışımı" Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in tohumluğu oldu. Batı ile Batılı olmayan bütün toplumlar arasında şimdi hüküm süren çatışma, Batı'nın hiç şüphesiz geçici olan egemenliği geriledikten sonra daha çeşitli, belki de daha verimli bir "kültür-karışımı" yaratacaktır. Bu şimdiki durumda bileşim iktisadi ve kültürel bir biçimde ortaya çıkacağa benziyor. Ama, herhangi bir insanlık dramında tarafların eylemlerini derinlemesine incelediğimizde temel biçimin manevi olduğu görülüyor.

Bugün yeryüzünün her köşesi —askeri ve sivil— Batı teknolojisinin ağıyla örülmüş durumda. İnsanlığın Batı etkisi altındaki bu yüzeysel birleşmesi son derece değişik hayat tarzları olan birçok farklı toplumlar yaratıyor. Batılı, batılılaşan, ya da kısmen batılılaşmış toplumların tümü birden İnsanlığın dörtte-birinden fazlasını tutmuyor. İnsanlığın dörtte-üçü hâlâ Cilâlı Taş Çağını yaşayan köylülerden oluşuyor. Son beş bin yıldan beri bu köylüler sırtlarında birbirini izleyip duran birtakım asalak "kurumlar" taşıyorlar. İki karşıt kutbu görmek için bir yanda ültra-endüstriyel Batı toplumlarına, bir yanda da Çin'e bakabilirsiniz.

Ültra-Batı'nın hayat tarzı da, Çin'in hayat tarzı da kendi kendini yıkan cinsten. Batı tarzı, patlamalı; Çin tarzı —geleneksel Çin tarzı— taşlaştırıcı. Aynı zamanda, her iki hayat tarzı da insan sağlığı için onsuz edilmez bir şey sağlıyor: Patlamalı Batı tarzı dinamik; taşlaştırıcı Çin tarzı ise dengeli. Batı'nın şimdiki egemenliğini, geçmiş olay dizilerinin ışığında gördüğümüz gibi, bir kültürler bileşimi ve karışımı dönemi izlerse, Batı dinamizminin Çin dengesiyle birleşmesi ve İnsanoğlu için yepyeni bir hayat tarzı yaratması beklenebilir. Hem de, İnsanlığın yalnızca varkalmasını değil, sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını sağlayacak bir hayat tarzı.

Son beş yüz yıldır Batı bütün dünyayı geleneksel uyuşukluğundan sarsıp uyandırabileceğini ispatladı. Batı etkisini duyuncaya kadar, Batılı olmayan uygarlıklar arasında en durgunu olan Çin bile sonunda uyandı. Çin toplumu uzun ömürlülük açısından eski Mısır toplumunu da geçti; üstelik, 1839'da Afyon Savaşı'nın patlak vermesiyle sona eren 2060 yıllık süre içinde Çin toplumu İ.Ö. ikinci ve üçüncü binyıllardaki Mısır toplumu kadar dengeliydi de. Mısır toplumu da yaşasaydı da Batı'nın etkisine uğrasaydı herhalde Çin toplumu gibi o da bu sarsıntıyla canlanacaktı.

Batı elektriklendirebiliyor, parçalayabiliyor da; ama, dengeleyemiyor, birleştiremiyor. Çin ve Mısır tarihleri nekadar durağan idiyse Batı tarihi de okadar dengesiz oldu. Batı tarihi ile ondan önceki Helen toplumu tarihi arasındaki kopukluk paralelleri olan Ortodoks Hıristiyan toplumunun tarihiyle kıyaslandığında çok daha aşırıdır. Suriye toplumunun Ege, Hitit, Mısır ve Akad toplumlarıyla ilişkisi düşünülürse, Helen tarihiyle daha önceki Ege toplumu arasında da kesin bir kopukluk görülür. Buna karşılık, Mısır toplumu Ege toplumundan önce biçimlenmiş ve Helen Toplumu kadar da yaşamıştır. Helen toplumundan önce biçimlenen Çin Toplumu da, son dört yüzyıldır Batı'nın Çin üstündeki artan baskısına karşın hâlâ yaşıyor.

Batı toplumunun iç tarihine baktığımızda —daha önce söylediğimiz gibi[11]— Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri, yani bugünden saymaya başlarsak onbeş yüzyıldan beri, bu toplumun politik olarak parçalanmış durumda olduğunu görüyoruz. Bildiğimiz kadarıyla, bu kadar uzun süre politik olarak parçalanmış kalan başka bir uygarlık yoktur. Batı'nın politik birliği olmadığı gibi dini birliği de yok ve Endüstri Devriminden bu yana endüstri-öncesi toplumların köylüleriyle soyluları arasındaki çatışmadan çok daha şiddetli bir sınıf çatışmasını da yaşıyor.

İnsanlığın siyasi ve manevi dünya birliğini Batı'nın kuramayacağı sonucuna varabiliriz. Öte yandan dünyanın uzun vadede, hattâ belki de kısa vadede politik birliğe kavuşturulması gerekiyor, çünkü Batı'nın teknolojik ustalığı nükleer silâhları, doğal kaynakların tüketilmesini, doğal çevrenin kirlenmesini ve nüfus patlamasını yarattı ve İnsanlığın kendi kendini yok etmesine karşı tek çare siyasi bir birlik kurulması.

İnsanlığın geleceği bir bilmece ama iki nokta açık seçik görülebiliyor. Batı'nın dinanizmi, Batılı olmayan çoğunluğun endüstri-öncesi geleneksel hayat tarzının değişmeden devamını imkânsızlaştırıyor; öte yandan, Batı'nın patlayıcılığı modern Batı hayatının da ciddi frenleme ve denetleme olmadan sürmesine imkân tanımıyor.

Onbeşinci yüzyılda İspanya ve Portekiz'in okyanusları fethetmesinden, özellikle de onsekizinci yüzyılda İngiltere'nin endüstri devriminden sonra modern Batı hayat tarzının özü sürekli ekonomik büyüme ve denizaşırı genişleme olmuştur. Batılı olmayan ülkelerden bazıları bu Batı tarzını kendilerine uyarlamayı başardılar. Örneğin Rusya hem metropol alanlarını endüstriyelleştirdi, hem de nüfusun az olduğu dış bölgelerini kalabalıklaştırdı. Japonya endüstrileşmede Rusya'dan daha başarılı oldu ama topraklarını genişletemedi. Ama, bütün insanlığın batılılaşma yolunda Rusya ile Japonya'yı izlemesine imkân yok. İnsanlığın etinin altında bulunan doğal kaynaklar da yetmez buna.

Endüstrileşme Rusya ve Japonya ile birlikte Batı ülkelerin tekelinde kalsa, genişleyen ölçüde ve artan hızda ekonomik büyüme ve toprakta yayılma —"ileri" diye adlandırılan ülkelerin hâlâ geçerli sayabildiği bir program— ancak İnsanlığın çoğunluğunun "geri" kalması ve doğal kaynakların harcanması pahasına sağlanabilir. Ama, Batılı ve batılılaşan ülkeler bu felâketli yola öylesine kararlı bir şekilde dalmışlar ki, İnsanlığı bu yolun kaçınılmaz acı sonucundan kurtaracak sağduyuyu gösterecekleri çok şüpheli. Batı'nın

Levent Şahverdi Arşivi

kendi başına açtığı içsel, toplumsal ve iktisadi dertlerden bundan sonra da bunalması doğaldır. Fabrikaların kayışları, belki yanlarında duracak adam bulunamayacağı için duracak ileride. İnsanlığın Batı tarafından dengesi bozulmuş hayatı yeniden kurulacaksa, Batı dinanizmi insanlar için yıkıcı değil, hayat verici bir güç olarak dengelenecekse, böyle bir hareketi başlatacakları Batı Dünyasının dışında aramamız gerekiyor. Bu kimselerin Çin'de ortaya çıkmaları pekâlâ akla yakın.

Bu gezegende yaşayan insanların aşağı yukarı dörtte biri zaten Çin'de yaşıyor ve bu oran daha da yükselecek gibi. Bu muazzam nüfusu besleyen geniş topraklar İ.Ö. 221' den beri politik olarak tek bir hükümetin yönetimindeydi. Yalnız, Firavunlar Mısır'ının eşit derecede uzun tarihini noktalayanlar kadar geçici dağınıklık ve düzensizlik "ara dönemleri" de oldu. Firavunlar, Sümer, Akad, Pers, Roma, Doğu Roma İmparatorları gibi Çin İmparatorları da kendilerini "Orta Krallık"ın, yani "Gökyüzü altında ne varsa" onun meşru hükümdarı saydılar ve uyrukları da onları böyle kabul etti. İ.Ö. 221'den İ.S. 1839'a kadar süren 2060 yıl boyunca Çin kendi yazgısını böyle gördü, Çin İmparatorluğu'nun politik birliğinin sürdürülmesi de bu kavramı pratikte doğrulamış oldu. Dolayısıyla bu anlayış Çin halkının bilincinde derin bir iz bıraktı. Son yüzyılda Çinliler yirminci yüzyılın sonlarında, Çin halkı hâlâ tam bir imparatorluk halkı gibi. Tarihi başarılarının bir yansıması olan dünya görüşleri, İnsanlığın yirmi birinci yüzyıla sağ salim girebilmesi için İnsanlığın bir kısmının oynaması gereken birleştirici ve dengeleyici rolü oynamaya aday yapıyor onları.

1949'da Taiwan dışında bütün Çin'de komünist rejimin yerleşmesinden beri Pekin hükümetiyle Washington'daki yönetim, başka her konuda tam karşıt görüşte oldukları halde, Çinli çeyreğin ne yaptığını Çinli olmayan üç çeyrekten gizlemeye çalıştılar. Çinli olmayanlar için Başkan Mao'nun Büyük Kültür Devriminin amacı ve sonucu hâlâ karanlıktır; Çin toplumunun şaşkın Batılı yorumcularına —daha doğrusu falcılarına— bakılırsa, komünist rejimin iki olumsuz hedefi var: Bir yandan, rejim Çin'in geleneksel politik ve toplumsal yapısına geri dönmesini engellemeye kararlı görünüyor. Çin köylüsünün, tarihin başlangıcından beri olduğu gibi ağır bir devlet mekanizmasının yükünü taşımasını istemiyor. Yeni bir mandarinler rejimini haklı gösteren felsefe olarak Konfüçyüsçülük yerine Marksizm-Leninizm'in konmasıyla köylülüğün yükünün hafiflemeyeceğini anlamış olmalı komünist rejim. Mao ile arkadaşları bu mandarinlik kurumunun kesinlikle, bir daha geri gelmemek üzere yıkılması gereğinin bilincindeler. Ayrıca, Çin'deki komünist rejimin önderleri Çin'in endüstri-öncesi uygar köylü toplumunun geleneksel toplumsal yapısından kesin olarak kopması konusunda kararlı oldukları kadar, endüstrileşme ve şehirleşmeyi de aşırı Batı ölçülerine vardırmakta Rusya ile Japonya'yı izlememe konusunda da kararlı görünüyorlar.

Çinliler, endüstri-öncesi geleneksel hayat tarzıyla, Batı'da ve batılılaşan ülkelerde bunun yerine geçen endüstrileşmenin erdemlerini birleştirip kusurlarından kaçınan bir orta yol arıyorlar gibi. Geleneksel hayat tarzı toplumun üretkenliği üzerine biraz basık bir tavan kuruyor ve fazla üretken olmayan kültürel ve politik bir seçkinler azınlığı ile köylünün sırtına bir ağırlık yüklüyor. Endüstriyel hayat tarzı toplumun ayrıcalıklı ve sömürülen sınıflara bölünmesi geleneğini değiştirmiyor, ama hem insan tabiatını, hem de İnsanlığın insani olmayan tabii çevresini neredeyse kopma noktasına varan bir gerilime götürüyor. Çin'in toplumsal deney serüveninin sonuçları halen de Batılı olmayan tanrıların elinde. İnsanlığın kendini mahvetmekten kurtulması için gerekli, geleneksel tezle modern Batı antitezi arasındaki sentezi bulmayı İnsanlığın hangi kesiminin başaracağı henüz tahmin edilemiyor.

Bu kurtarıcı senteze ulaşılacağını varsayalım. Oldukça iyimser bir varsayım bu, onun için yanına bir de uyarı koymalı. Geçmişte de başarılı sentezler oldu. Helenizmle Yahudilik arasındaki sentez başlıca örneğimizdir. Ama, bu örnek de, bazan en başarılı sentezlerin bile herkesin ihtiyaçlarına cevap veremediğini gösteriyor. Yahudiler bu sentezi kabul etmediler. Bu sentez, onları ayrı toplumsal kimliklerinden vazgeçmeye ikna edemedi. Yohanna Ben Zakkai'nin korktuğu militan-olmayan Ferizelik sayesinde diaspora halinde ayrı bir topluluk olarak yaşadılar, her zaman eziyet gördüler, cinayetlere kurban oldular. Yahudiler de işte bu hayattan bir türlü vazgeçmediler. Suriye-Helen kültür dizisinin öteki ucunda yer alan katı Helenistler de aynı uzlaşmaz tavrı tercih edeceklerdi;[13] ama, Yahudi diasporasının İ.S. 70'ten beri kimliğini korumasını sağlayan dayanma gücü ve kararlılık onlarda olmadığı için başaramadılar.

Batılı olmayan bir halk modern dinanizmle geleneksel denge arasında bir sentez yaratmayı başarsa bile yahudi örneği —Parsi örneği de sayılabilir— her iki kanatta da bu senteze uymamak için direteceklerin bulunabileceğini gösteriyor. Ama, gene tarihi örneklerden gördüğümüz gibi bu ayrılıkçı azınlıklar sentezin kesin çoğunluk tarafından kabulünü önleyecek kadar kalabalık ve güçlü olamazlar. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de ayrılıkçı azınlıkları kovuşturmanın çok iğrenç bir suç olduğunu gene Tarih bize gösteriyor. İnsanlığın birliğe ihtiyacı var, ama egemen olan birlik içinde belli bir çeşitlilik bulunması dengeyi bozmaz, hattâ kültür bu yüzden daha da zenginleşir.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM X

UYGARLIKLAR ARASINDA ZAMAN İÇİNDE TEMASLAR

Uygarlıklar arasında temaslar yalnız çağdaşlar arasında olmaz. Yaşayan bir uygarlık ölü bir uygarlıkla da temasa gelebilir, bunu canlandırıp yeniden doğuşa (rönesansa) ulaştırır. "Rönessans" derken bunu yalnızca İtalya'daki Helenizmin rönesansı anlamına almıyorum. Daha başka toplumlarda da öteden beri yeniden doğuşlar görülmüş, Ortaçağ sonu ile Yeniçağ başında İtalya'da oluşandan daha başka görünüşlerde de olmuştur. Çok kişi İtalyan rönesansını harikulâde bir kültürün yeniden doğuşu olarak görür. Bence bir hortlağın değeri canlı bir varlıktan çok daha azdır. Bu bölümde, kurumların, düşüncelerin, sanatların bu yapay yeniden canlandırılmasına örnekler vererek, bu nokta aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bence, toplum eski bir uygarlığın yeniden canlanmasını yeni bir yaratmanın çıkış noktaları olarak kabul etmezse uygarlığın öz varlığı boğulmak tehlikesine girer.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 75

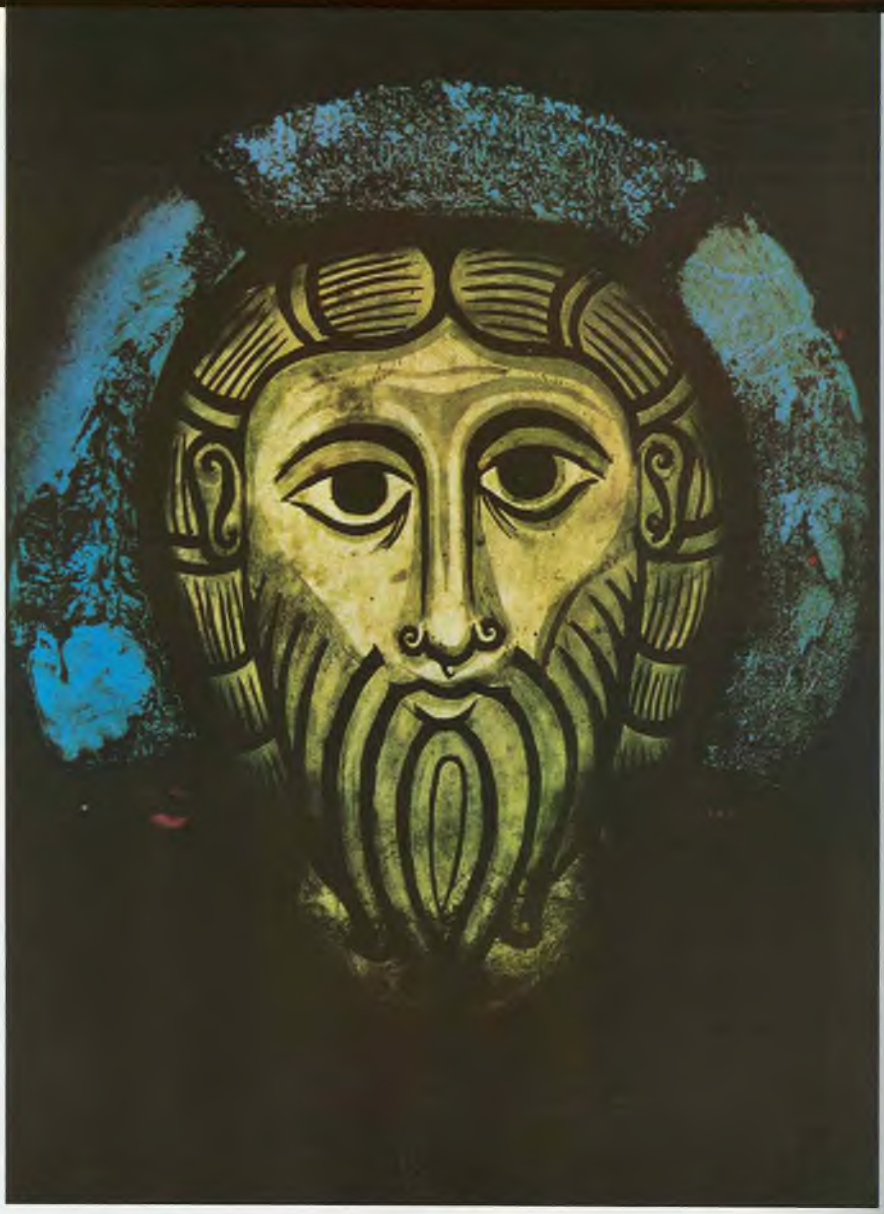
İDEAL "COMMONWEALTH"

Ortaçağ İtalya'sında Helenizm'in canlanması sadece sanatsal düzeyde kalmamıştı, sanattaki rönesanstan üçyüz yıl öncesine giden politik bir başlangıcı vardı. İtalyan şehirleri onbirinci yüzyıldan beri imparatorluğun, kilisenin otoritesine karşı kendi kendilerini yönetme hakkını kazanıyor, bu "komün"ler de cumhuriyetçi anayasalarını Helen şehir-devletinin yeniden canlandırılmış idealini örnek alarak oluşturuyorlardı. Şehirlerinden aşırı kıvanç duyan, mahalli yurtseverlik duygularıyla dolu bu küçük çaplı devletlerin kurulması, şüphesiz, daha sonraki yüzyıllarda sanat ve edebiyattaki yeşermeyi teşvik eden etken oldu. Politika ile kültürün bu verimli bileşimi sayesinde Helen modellerinin ayırıcı özelliğini oldukça sahici bir biçimde yeniden yaratmayı başarabildiler. Siena'daki Palazzo Pubblico şehir hayatının her yanını örneklendiren, yücelten fresklerle süslenmiştir. *İyi Hükümet Alegorisi*'nden bir ayrıntı (1338-39), üç büyük erdem olan Huzur, Sebat ve Bolluk altında toplanmış şehir halkını gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 76

ANTİ–HELENİZM

Ortaçağ'da, Batı sanatı için, manevi ifade görünüşe bağlılıktan önce gelir, böylece de Helen sanatının idealleştirilmiş naturalizminden kopar: Wissembourg Kilisesi'nden bir onbirinci yüzyıl vitrayı.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Reşim 77

HELENİZM GERİ GELİYOR

Ortaçağ'ın sonlarında İtalya'da Helenizm rönesansı gerçekliği göze göründüğü gibi yansıtmaya doğru yeni bir eğilim yarattı, teknik inceliklere yatkın olan yağlı boya da bu nedenle icat edildi. Antonello da Messina (1430-79), *Salvator Mundi* (Dünyanın Kurtarıcısı).

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 78

HELENİZMİN ÖTESİNDE

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına dek Batılı ressamlar fotoğraf kadar kusursuz yansıtma tekniğinde büyük ustalık kazandılar. Ingres (1780-1867), *Madame Moitessier*. O sıralarda fotoğrafın kendisinin icat edilmesi bu ustalığı beklenmedik bir şekilde gereksiz kılıverdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 79

HELENİZM YADSINIYOR

Fotoğraf makinesinin görsel dünyayı fethetmesi yirminci yüzyıl sanatçılarına bilincin gizli dünyalarını, zihnin algılama tarzlarını araştırma özgürlüğünü kazandırdı; sanat nihayet Helenik hayaleti kovmayı başardı. Picasso, *Yelpazeli Kadın*, 1908.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 80,81

HİRİSTİYANLIĞIN YAHUDİ VİCDANI

Yukarıdaki Katolik kilisesi Tanrı'nın Oğlu imgeleriyle bezenmiş, onun egemenliği altındaki bir altarın çevresinde kuruludur. Bu da erken dönemde Kilise'nin, Helen bağımsızlığı sayesinde, putlara tapınmaktan, Üçlem'den nefret eden Yahudi geleneğine nekadar uzak olduğunu gösterir. Reform döneminde Hıristiyanlığın baskı altına alınmış Yahudi kökenleri yeniden yüzeye çıktı. Sağdaki Protestan kilisesinde resim yoktur; ilgi merkezi altar değil, vaiz kürsüsüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 82

HIRİSTİYANLIĞIN YAHUDİ KÖKLERİ

"Ve Jesse'nin sapından bir asa bitecek ve köklerinden bir dal büyüyecek" —İşaya'nın Mesih'in geleceği yolundaki kehâneti Hıristiyan sanatında çok işlendi. Jesse ile Hıristiyan Mesih'i arasındaki kuşakların Jesse'nin uzanmış vücudundan büyüdüğü gösterildi. Jesse Ağacı'nın bukadar canlı bir şekilde gösterdiği, Eski Ahit'le Yeni Ahit arasındaki bağlantı sadece bir simge değildir. Kilise, Yahudiliğe karşı borcunu görmezlikten gelmeye, ya da küçültmeye çalışmıştır ama, Hıristiyan inancının kökü Yahudi geçmişindedir; bu daha eski geleneğin öğeleri de Hıristiyan âyin ve doktrinlerinde zaman zaman yeniden canlanmıştır. Özellikle de Yahudiliğin, Helen fikirlerinin nüfuz etmesi sonucunda, Hıristiyanlıkta zayıflayan tektanrıcılık ve ikon düşmanlığı gibi inançlara aşırı bağlılığı, Üçlem dogmasını tanımlama çabalarındaki uzun, şiddetli tartışmalarda, dönem dönem ikonoklazmın patlak vermesinde, Protestanlığın Bakire ile Azizler kültüne karşı çıkmasında kendini göstermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

50 Kurumların, yasaların, felsefelerin rönesansları

Yok olmuş bir kültürün, ya da yaşayan bir kültürün tarihe gömülmüş bir evresinin "yeniden doğuşu"nu anlatmak için Fransızca *rönesans* kelimesinin mecazi şekilde kullanılması tamamen modern Batı'ya özgü bir kullanımdır. Terim bu teknik anlamında çoğul değil, tekil olarak kullanılıyor; bir türün adı olarak değil, bir özel ad olarak biliniyor. Alışılmış modern Batı anlayışına göre "Rönesans" bir uygarlığın bir çağında, belli bir yöresinde iki başlıca faaliyet alanında geçmiş bir olayı anlatır. Söz konusu uygarlık Batı hıristiyanlığı, söz konusu yöre Kuzey ve Orta İtalya, söz konusu çağ Batı tarihinin ortaçağının son dönemleriydi. (1275-1475), iki faaliyet alanıda edebi ve görsel sanatlardı. Bu genel ad altında anlatılmak istenen olay "ölmüş" bir uygarlığın "ruh"unun çağırılmasıydı; bu ölü diriltme âyiniyle geri çağırılan ruh da, Batı kültürünün akraba olduğu Helen kültürünün gölgesiydi.

Bu İnceleme boyunca zaman zaman böyle kendimize dönük yanılsamaların düşüncemizde yarattığı çarpıtmalara karşı kendimizi uyardık; gene aynı düşünceyle, Batı'nın alışılmış "Rönesans" kavramını eleştirel bir tutumla yeniden ele alalım. O zaman, İtalya'nın bu ortaçağ sonu edebi ve sanatsal hareketinin en az üç bakımdan tarihi olgulara uymadığını göreceğiz. Birincisi terimin sıradan kullanılışında ortaçağ sonu İtalyan rönesansında politik ögelerin geriye itilip kültürel ögelerin anlatılmak istenmesidir. İkincisi, *rönesans* kelimesinin Ortaçağ sonu İtalya'da Helenizm'in dirilişini anlatan bir özel ad olarak kullanımı, Batı hıristiyanlığının başka yörelerinde ve Batı tarihinin başka dönemlerinde (Ortaçağ sonundan önce de, sonra da) başka Helenizm rönesansları olduğunu ve Helenizm'in bu öteki Batılı rönesanslarının Helen kültürünün edebi, sanatsal ve politik görünümleri dışında kalan başka görünümlerini de kapsamına aldığını görmezlikten gelmesidir. Üçüncüsü, bu alışılagelmiş kullanım daha da önemli bir noktayı da görmezlikten geliyor ve Batı Hıristiyanlığı dışında en azından bir Helenistik Uygarlıkta Helenizm rönesansları olduğunu, ayrıca Batılı olmayan başka uygarlıklarda hem Helenizm'in, hem Helenizm dışında başka "ölü" uygarlıkların, hem de yaşayan uygarlıkların tarihe gömülmüş evrelerinin rönesansları olduğunu unutuyor.

Bütün bu olgular sıraya sokulunca, *rönesans* kelimesinin bir özel ad olarak kullanılmasının ne kadar yanlış olduğu anlaşılıyor; çünkü böyle bir tutum, aslında sürekli ortaya çıkan tarihi bir olayın belirli bir örneğinde başka bir şey olmayan bir hadiseyi, benzeri olmayan bir olay gibi görmek demektir. Hâlâ ayakta duran bir uygarlığın yaşayan temsilcilerinin ölü bir kültürü ya da var olan bir kültürün tarihe gömülmüş bir evresini diriltmeler "Rönesans" değil, "Rönesanslar" adıyla anlatılması gereken bir tarihi olay sayılmalıdır. Rönesanslar, göstermiş olduğumuz gibi,*(1)* bir çeşit yüzleşmedir. Yalnız burada yüzleşen tarafların karşılaştıkları yer coğrafyacının mekân-boyutuna göre ölçülen uzaklık değil, kronolojistin zaman boyutuna göre ölçülen bir uzaklıktır. Karşılaşma, yaşayan uygarlıkla ölü bir uygarlığın hortlağı ya da yaşayan uygarlığın kendi geçmişinin kapanmış bir evresi arasında olur.

Böyle bir ruh çağırma işleminin kendine göre riskleri vardır. En azından yabancı bir toplumsal bağlama tedirginlik veren, uyartıcı bir öge sokabilir. Ama kendisini çağıran toplumun yerli dehasını boğma sonucunu da verebilir. Alanımızı ortaçağ sonu İtalya'sının Helenizm rönesansı dışına da genişleterek ve bu İtalyan rönesansının dirilttiği kültürel hayat görünümlerinden başka görünümleri dirilten rönesansları da inceleyerek rönesans olayını daha iyi kavrayabiliriz. Kolaylık olsun diye bunları politika, hukuk ve felsefe rönesansları, diller ve görsel sanatların rönesansları ve dinlerin rönesansları diye sınıflandırabiliriz.

Ortaçağ sonu İtalyan rönesansının politik belirtileri görece az ilgi çekti, ama bizim bu rönesansı bellememize yol açan kültürel belirtilere onlar öncülük etmişti. Estetik düzeyde Helenizm'in İtalya'da rönesansı Dante (1265-1321), Giotto (1266-1337) ve Petrark (1307-'74) kuşakları başlamıştı, ama politik rönesansın daha on birinci yüzyıldan beri sonuçlarını verdiğini görüyoruz. Bunun başlangıcı, Lombardiya'daki şehirlerde yönetimin piskoposlardan, yurttaşlardan, yurttaşlar tarafından seçilen ve onlara karşı sorumlu olan sivil yargıçlar eline geçmesiydi. On birinci yüzyılda Kuzey İtalya'daki Batı Hıristiyan şehir topluluklarında böyle bir etki yaratan Helenist politik ülküsü, ortaçağ sonu İtalyan alt-kültürünün Batı Hıristiyanlığındaki başka eyaletlere de yayılmasından sonra Alpler-ötesi Avrupa'nın feodal monarşilerini de aynı şekilde etkiledi. Gerek daha önceki ve daha dar, gerekse daha sonraki ve daha geniş alanlarında, dirilen Helenizm'in Batı politikası üzerindeki bu etkisi aynıydı. Yüzeydeki etki, İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimlerinde oynadığı itici rolle gücünü kanıtladıktan sonra Attika'nın şeref "demokrasi" adını alan anayasal kendi-kendini yönetim kültünü yaymasıydı. On dokuzuncu yüzyılın son-

Levent Şahverdi Arşivi

368 Demokrasi tacı: İ.Ö. 336'dan kalma, diktatörlüğe karşı bir ferman yazılı dikilitaşta Demokrasi Atina halkına taç giydiriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

369, 370 SEZAR'IN HAYALETİ Roma İmparatorluğu ülküsü, son İmparator'un 476'da tahttan çekilmesinden beri Batı toplumunun hayalini işgal etmiştir. Karloman 800'de bu devleti diriltmeye çalıştı. Roma'nın imparatorluk şanının, mirasını devralmayı hak eden bir toplum yaratmak istiyordu. Yukarıdaki madeni para Karloman'ı Romalı *"İmperator Augustus"* olarak gösteriyor.

larında Batı Avrupa'da demokrasinin mutlak monarşiye karşı kesin bir zafer kazandığı görülür; ama bu politik etiğin içermesi gereken Uluslararası kardeşlik ülküsü modern Hıristiyanlık-sonrası Batı Dünyasında "ulusallaşmış" ve insanlıkten uzaklaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Hıristiyanlık-öncesi Helen Dünyasında ortaya çıkan, mahalli devlette cisimleşen ortaklaşa insanlığa putperestçe tapınılmasından hiçbir farkı yoktur. İ.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyıllarda mahalli devletlerine tapınan Attikalılar tarafından başarısının en yüksek düzeyine çıkarılan Helen edebiyatı ve sanatı İtalya'da rönesansını yapmazdan üç, dört yüz yıl önce Helenizm'in bu mahalli devletinin politik rönesansı olmuştu.

Ne var ki, Heleniçm'in mahalli devletinin İtalya'daki politik rönesansı Batı tarihinde tek ya da en eski politik rönesans örneği değildir. Helen tarihi boyunca da devlete-tapınmaya dayanan dinler ödünç alınarak *Dea Roma* ve *Divus Augustus* kültleri halinde evrenselleştirildi. Ayrıca, Lombardiya'da şehir devletine tapınma âdetinin diriltilmesinden 250 yıl önce, İ.S. 800'de Noel günü Papa III. Leo Roma İmparatorluğu tacını Karloman'a giydirdiği zaman, bu çeşit bir genel iktidara tapınmanın laikleştirilmiş şekli gene diriltilmişti.

Bir "Kutsal Roma İmparatorluğu" kurma yolundaki bu ilk düşük çıkan çaba daha sonra birçok benzeri girişimle izlendi; Batı Hıristiyanlığının parçalanan birliği genel bir politik iktidar altında toparlanmaya çalışıldı. Sakson, Hohenstaufen ve Habsburg prensleri sırayla giriştiler bu imparatorluk deneyine. Düşünce, yaşadığımız yüzyıla kadar çekiciliğini korudu: Avusturya'nın *Anschluss*'undan (ilhak) sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'nun alâmetlerinin Hitler'e verilmesi de bunu gösterir. Ama, bir imparatorluk rejimi biçimine bürünen ve Batı topraklarında şimdiye kadar her girişimi başarısızlıkla sonuçlanan bu evrensel birlik ülküsü, Leo ile Karloman'ın hortlattıkları kısır Helen evrensel devleti hayaletinin sadece bir görünümüydü. Diocletian zamanında Roma İmparatorluğunun uyruklarından taleplerinin mutlakiyetçiliği de, tıpkı bu son dönem Helen politik kurumunun dünya çapında egemenlik iddiası gibi, tamamen kendine özgü bir yanıydı. Batı Hıristiyanlığının yakasını bir türlü bırakmayan bu hayaletin dışsal baskısı kadar içsel baskısı da sonradan yeniden yaratıldı.

Karolinyen İmparatorluğu... teokratik monarşi yönetimi altında bütün Hıristiyan halkın toplumu olarak düşünülmüştü, dolayısıyla da, kilisede ilahi söyleme yöntemlerini ve manastır hayatını yasalar ve hükümet denetimiyle düzenlemeye kadar, hayatın ve düşüncenin her ayrıntısına karışıyordu... Dini ve dünyevi iktidarların birleşimi Karolinyen İmparatorluğunda barbar Hıristiyan krallıklarında, hattâ Bizans İmparatorluğunda olduğundan çok daha tamdı.(2)

Karloman ve ondan sonra gelenler yalnız her etkinlik

Levent Şahverdi Arşivi

alanını değil, aynı zamanda Batı Hıristiyanlığı içinde yer alan her coğrafi yöreyi de bu "Kilise Devleti birliği" içine almak istedikleri için diriltikleri bu mutlakiyetçiliği yeniden batmaya mahkum ettiler.[3] II Frederick Hohenstaufen Karolinyen zorlamayı değişik koşullar altında denediği için, politik evrenselliği başarısız kaldı ama mutlakiyetçiliği bundan zarar görmedi.

Karloman geniş ve daha da genişleyen ülkesinde Roma tarzı bir mutlakiyetçiliği başlatmaya kalkıştığında önüne çıkan zorluk, Roma İmparatorluğunun kendi sınırları içinde kalan eski topraklarında çoktan beridir yok olup giden girift bir toplumsal yapıyı ta temellerinden başlayarak yeniden kurma gerekliliğiydi. Buna karşılık İmparator II. Frederick Sicilya'da kendinden önceki Bizanslı ve Müslüman yöneticilerin etkili bir şekilde diriltiği mutlakiyetçilik sayesinde burayı bir harekât üssü haline getirebildi. Frederick'in Orta ve Kuzey İtalya'yı Güney İtalya ile birleştirmek ve genel merkezi bir otokratik yönetim altına almak için girdiği çabanın başarısızlığı Batı tarihi üstünde Roma İmparatoru olarak yapamadığı izi Sicilya kralı olarak yapmaktan onu alıkoyamadı. sicilya topraklarında Roma mutlakiyetçiliğinin bu sınırlı ama başarılı dirilişi Batı'nın başka mahalli devletlerinde birçok otokrat özentisi için bir örnek ve bir teşvik oldu.

Sicilya'daki Bizans Krallığının benzerlerini Batı Hıristiyanlığının başka yörelerinde kurma yolunda girişilen başarılı deneylerin ilkinde birtakım despotlar Frederick'in 1250'deki ölümünden 250 yıl sonra Orta ve Kuzey İtalya'daki yetmiş seksek özerk şehir devletini, her biri İtalya'nın yurttaşlık hakların mahalli mezarları olmak bakımından Sicilya prototipine çok iyi uyan on minyatür imparatorluk içinde topladılar. Roma mutlakiyetçiliğinin İtalyan rönesansı Alpler-ötesi Avrupa'ya bu yöreden yayıldı; Batı hıristiyanlığının İtalya dışında kalan ortaçağ parlamenter özgürlükleri de az kalsın aynı akıbete uğruyordu. Yalnız eski feodal İngiltere Krallığında İtalyan otokrasisinin meydan okuması başarılı bir şekilde, parlamenter özgürlüklerle etkili bir otokrasinin birleşmesi sonucunu verdi; bunun ürünü de modern parlamenter anayasal bir hükümetin doğması oldu. Gelgelelim bu, modern çağın başlangıcında Batı Hıristiyanlığındaki politik gelişmenin genel çizgisi içinde mahalli bir istisnadan ibaretti. Batı tarihinin bu döneminde Roma mutlakiyetçiliğinin hayaleti ezici bir başarı kazandı; Karal II. Filip'in (saltanatı: 1555-'98) tiranlığının İmparator II. Jozef'in (saltanatı: 1765-'90) aydınlık mutlakiyetçiliğine varacak kadar yumuşaması için iki yüzyıl geçti, sınırlı ve atadan kalma feodal haklarını sınırsız bir iktidar kullanımına çeviren kralların "kutsal hakları"nın sulandırılıp Napoleon-sonrası yeniden kurulan monarşilerin iddia ettikleri "meşruiyet" haline gelmesi üç yüzyıl sürdü. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Batı rejimlerinin giderek demokratikleşmesinden sonra bile Avusturya-Macaristan'da

Levent Şahverdi Arşivi

Habsburg yönetimi ve Prusya-Almanya'da Hohenzollern yönetimi otokrasinin Batı Dünyasındaki kalıntıları olarak yaşamaya devam ettiler. Her ne kadar bu iki çağdışı otokrasi Birinci Dünya Savaşındaki yenilgiden sonra yıkıldılarsa da, sorumlu parlamenter yönetimin buralarda köklenmesi mümkün olmadı. Avrupa'da 1919 ile 1939 arasındaki anti-parlamenter hareketin yükselmesi parlamenter demokrasi hayranlarını şoke etmiş olabilir; ama bu da, şöyle böyle on bir yüzyıl önce ölüm döşeğine yatan Helenizm'in dirilmesinden beri Batı Toplumunun başına dert olan mutlakiyet hortlağının canlanmalarından sadece biriydi. Bugün bu hortlak artık mezarına dönmüş gibi görünüyor; birlik görümü ışıltısını bugün de kaybetmiş değil, ama birliği AET biçimini alan gönüllü işbirliği yoluyla kurma kararı geçmişin *karma*'sından artık kopulduğunu gösteriyor.

Batılı olmayan dünyada da politik düzeyde buna benzer rönesanslar gözlemlenebiliyor. Helen Toplumunun evrensel devleti olan Roma İmparatorluğunun hortlağı Batı Hıristiyan olduğu gibi Ortodoks Hıristiyan Helen Toplumu tarafından da imdada çağırıldı. Ortodoks Hıristiyanlıkta bu ölü diriltme ayininin toplumun belini kıracak kadar büyük bir ustalıkla yerine getirildiğini görmüştük.[4] Başka uygarlıkların tarihlerinde başka imparatorluk hayaletlerinin aynı uğursuz işlevi yerine getirdiğini de gördük. Ch'in-Han İmparatorluğunda cisimleşen Çin evrensel devletinin hortlağı Sui ve T'ang İmparatorlukları biçiminde geri gelerek toplumu huzursuz etmişti. Daha sonraları Çin Toplumu Japonya'da da bir filiz verdiğinde Çin'in bu politik kâbusu İ.S. 645'de Yamato'ya, Çin'in kültür paketinin bütünsel bir parçası olarak ihraç edilmişti.

Politikadan hukuka döndüğümüzde, bu alandaki rönesanslara da gene Batı tarihinden başlayarak bakabiliriz. Daha önce gördüğümüz gibi Roma İmparatorluğunun birliği parçalanıp ortaya onun varisi olan devletlerin mozayiği çıktığında iki yeni Helenistik Hıristiyan uygarlığın doğuşu ifadesini bu Roma İmparatorluğunu diriltme çabalarında bulmuştu. Roma Hukuku, Justinyen kuşağıyla son bulan on yüzyıl boyunca dal budak salan evrensel Helen Toplumunun karışık ihtiyaçlarına cevap verebilmek için uzun uğraşlarla yetkinleştirilmişti. Ama bağlı olduğu bütün bir hayat tarzının hızla yok olmasıyla bu hukuk ortada kalıverdi.

Daha sonraları ölüm ve çürüme belirtilerini politik ve hukuki düzeylerde taze hayat belirtileri izledi; ama Ortodoks ve Batı Hıristiyan Dünyalarının her ikisinde de yaşayan bir topluma canlı bir hukuk sağlama itkisi ilk başta Roma Hukukunun seyrelmiş sistemini canlandırmaya yönelmedi. Her iki yeni dünyada da hukuki düzeyde görülen ilk eğilim ruh çağırmak değil, yeni bir şey yaratmaktı. İki hıristiyan toplumu da başlangıçta Hıristiyan halklarına Hıristiyanca bir yasa yaratmak istiyorlardı. Bu da dini inançlarının içtenliğini gösteriyordu. Ama sonradan, her iki Hıristiyan toplumu da ilkin Hıristiyanlığın kitabında Yahudi mirasından gelen İsrail yasasının rönesansını, sonra da, yeni uygarlıklar olgunlaşmaya başladıkça artık eskisi kadar uygunsuz görünmez olan Justinyen yasasının rönesansını yaptılar.

Ortodoks Hıristiyanlıkta yeni Hıristiyan yönelişin başlangıcı Doğu Roma İmparatorluğunun Suriyeli kurucuları III. Leo Syrus ile oğlu V. Konstantin'in 740'da "Hıristiyan ilkelerinin uygulanmasıyla İmparatorluğun hukuk sistemini bilinçli bir şekilde değiştirmek"[5] için "Hıristiyan bir hukuk kitabı" yaratmalarıdır. Bu devrimci eserin tutucu bir adı vardı: *Büyük Justinyen'in Kurum, Yasa ve İçtihatlarının Kısaltılmış Seçmesi (Ecloga)*[6] ama, iki imparatorbu ada eklediklerî "Daha Büyük bir İnsanlık Yolunda Takviye" tamlamasıyla kendi katkı ve özlemlerini de göstermiş oldular. Önsözün ilk paragrafında hukuğun kaynağının Roma halkı tarafından yürürlüğe konan yasama değil Tanrı'nın verdiği vahiy olduğu, gücünün insanlar tarafından denetiminden değil, tanrısal ceza ve ödüllendirmeden geldiği söyleniyordu.

Herşeyin yapıcısı ve efendisi olan Tanrı'mız, İnsana serbest irade ayrıcalığını bağışlayan İnsanın yaratıcısı, İnsana, ona yardımcı olsun diye İnsanın yapması ve yapmaması gereken her şeyi İnsana bildirecek bir yasayı (peygamberler dili ile) verdi. Yasanın söylediği yapılmalıdır çünkü kurtuluşun yolu buradan geçer. Yasanın yapma dediğinden kaçınmalıdır yoksa kuralı bozan ceza görür. Bu buyruklara uyan da uymayan da yaptığı işin gerekli karşılığını mutlaka görecektir. Çünkü olumlu buyruğu da, olumsuz buyruğu da başta Tanrı verdi (İnsan yasamacıdan önce); Tanrı kelâmının kudreti —değişiklik bilmeyen ve her insanın yaptığını meziyetine göre değerlendiren bir kudret— (İncil dilinde) boşa gitmeyecektir.

Modern bir incelemeci, burada Justinyen yasasına uygulanan başlıca reformun babalara çocuklarına karşı sınırsız iktidar veren Roma'nın katı aile hukuğunun yumuşatılması olduğunu görür. Evlenme yasasının yeniden tanımlanmasında da hıristiyan etkisi görülebiliyor; buna göre evlilik özel ve fesh olunabilir bir kontrat olmaktan çıkarak kutsallığı olan toplumsal bir ahit haline gelir. Ama sekizinci yüzyıldan bugüne kadar yaşamış herhangi bir Ortodoks Hıristiyan bu *Ecloga*'nın içinde en hıristiyan ve en insani kısım olarak herhalde suçların cezaları üstüne olan bölümü seçerdi. Birçok yerde idam cezası yerine sakatlama getirilmişti; böylece, suçu işleyenin pişman olmasına imkân tanınması gereken bir günahkâr olduğu kabul ediliyordu.

Bu radikal yeni başlangıçlar hıristiyan teolojisinden esinlenmişti; ama, Hıristiyanlık Tevrat'taki kitapları da İncil'dekiler gibi Tanrı kelâmı saydığı için, yeni hıristiyan yasasının doğumunun, hıristiyan kilisesinin akraba olduğu

Levent Şahverdi Arşivi

İsrail'in gizil hukukunun rönesansına da er geç yol açması kaçınılmaz bir şeydi. *Ecloga*'nın önsözünde Kutsal Kitapla ilgili atıfları saydığımızda, İncil'e Tevrat'ın iki katı atıf yapıldığını görüyoruz. Ayrıca atıfların altısı da "yasa"dan değil "Peygamberler"den olduğu da bir gerçektir. Ama uzun vadede "Peygamberler"in değil "yasa"nın egemen olması kaçınılmazdı. Bundan da tahmin edilebileceği gibi *Ecloga*'nın idam yerine sakatlamayı tercih etmekteki devrimci tutumu İncil'deki bir bölümün şiirsel simgelerinin yanlış yorumlanmasına değil, Musa'nın Tevrat'ının olduğu gibi uygulanmasına dayanır.(7) *Ecloga*'nın sonraki baskılarında Musa yasası tabii ortaya çıktı.

Musa yasası giderek ve kendiliğinden bir şekilde rönesansını yaptı, çünkü Ortodoks Hıristiyan Yasası kitabı dolayısıyla İsrail Yasasının mirasçısıydı; ama Ortodoks Hıristiyanlığın kendi Helen öncüsünden Roma Hukukunun rönesansı hem bilinçli, hem de çok ani oldu. Doğu Roma İmparatorluğunun Makedonya hanedanının kurucusu I. Basil oğulları ve yardımcıları Konstantin ve (VI) Leo ile 870-879 arasında yayımladığı "Elkitabı"nın önsözünde *Ecloga*'nın tamamen değil ama, "gerekli görülen ölçüde" ortadan kaldırıldığını bildirdiler; sonradan, "Elkitabı"nın 879 ile 886 arasında yayımlanan ikinci baskısına konan yeni önsözde, "İmparator Hazretleri... İsaurian'ların... tanrısal Dogma'yı çiğneyerek ve yasaları bozarak koyduğu ahmaklıkları tamamen silmiştir" denildi.

Burada varolan yasaları yok etmenin gerekçesi teolojik bir sorunmuş gibi gösteriliyor, ama herhalde bu büyüyen uygarlığın gereklerine uygun yasayı kabul etmek gibi pratik bir ihtiyacın yanında çok da önemli bir sorun değildi. Sekizinci yüzyılda yeni doğmakta olan Ortodoks hıristiyan toplumunun hukuki ihtiyaçları oldukça basit bir sistemle karşılanabiliyordu, ama arada bir buçuk yüzyıllık toplumsal ilerlemeden sonra bu artık yetersiz kalıyordu. Dokuzuncu yüzyılın Ortodoks Hıristiyan Toplumunun acil ihtiyaçlarından biri daha ayrıntılı bir hukuki cihazdı. Justinyen Yasasının diriltilmesine yol açan neden de, Suriye ve Makedonya hanedanlarının ikonoklazm üstüne teolojik tartışmalarından çok buydu. "Elkitabı"nı ve "İkinci Baskı"yı, 888-'90'da "İmparatorluk Kararları" *(Vasilika)* izledi. Bunlar tam altmış cilt tutuyordu. Daha sonra, 1045'de de, Konstantinopolis'de bir hukuk okulu açıldı.

Altıncı yüzyılın *Corpus Iustinianeum*'unun dokuzuncu yüzyıldaki hortlağı yakından bakıldığında ortadan kaybolan haşmetli bir görünüme sahip olması bakımından aslına benzer. Çoğu asıl kaynak olmaktan çok şerh ya da düzeltme olan yığınla daha eski kaynaklardan derlenmiş bileşik bir malzemedir. Belki tek özgün yanı aynı konularla ilgili dört eserde aynı sınıflandırma sisteminin kullanılmasıdır.

Bir rönesansa özgün olmadığı için kızmak belki fazla kılı kırk yaran bir eleştiri tarzı sayılabilir; ama, Makedonya sülâlesinin Roma Hukukunu yeniden yerleştirmek çabasında bir başka karakteristiği olan beceriksizlik daha da ciddi bir kusurdur; çünkü bir hayaleti bir hiçten ayıracak şey, olsa olsa, yanında dolaştığı canlı varlıklar üzerinde yarattığı etki olmalıdır. Ortodoks Hıristiyanlıkta dokuzuncu yüzyılın Roma Hukuku rönesansı, ikonoklast imparatorların sözde ortadan kaldırdığı yeni Hıristiyan Yasasını gerçekten silmekte belirgin bir beceriksizlik gösterdi; üstelik, hıristiyan Yasasının Tevradi temellerinden yeniden ortaya çıkmaya başlayan Musa yasasının rakip hayaletini kovmayı bile beceremedi.

"Elkitabı"nın ve "İkinci Baskı"nın önsözlerinde *Ecloga* yazarlarına saldırıldığı halde *Ecloga*'dan bazı kısımları kabul etmesi anlamlıdır. Dirilen Roma Hukukuyla bu karşılaşmasında *Ecloga*'nın gücü Ortodoks Hıristiyan etiğinin aslına sadık bir yansıması olmasından geliyordu, oysa son dönem Roma Hukukunda dile gelen Helen ruhu Ortodoks Hıristiyan çevrede yabancı bir varlıktı. Aile ve evlilik yasalarında Justinyen'e dönme tasarıları yarım kaldı, çünkü artık sımsıkı yerleşmiş Hıristiyan sisteminden büsbütün ayrılmak mümkün değildi. Ceza hukukunda da *Ecloga*'nın ceza sistemi korundu, hattâ geliştirildi. Roma geleneğini canlandırma girişimlerine karşı Hıristiyan geleneğin nasıl direnç gösterdiği "İkinci Baskı"nın önsözünde görülür. Makedonyalı yasamacıların Suriyeli öncülerini ve onların bütün yasama çalışmalarını lânetledikleri bölüm de bunun sonundadır.

Dünyayı kurtaracak yasayı en büyük coşku ve en büyük özenle bulmak ve ilân etmek için Majestemizi hareket eden yaşantıyı sadece kalbin en gizli odalarında Birlik içinde Üçlüğün tanrısal yardımıyla geçirdiğimiz inisiyasyon diye betimleyebiliriz.

Makedonyalı İmparatorlar kendilerinden önceki Suriyeli imparatorların yaptıkları yeniliklerle haksız yere bir kenara attıklarına inandıkları Roma Hukukunu yeniden kurarken, yasanın kutsallığını insanın gönüllü hareketlerinde aramak biç akıllarına gelmedi. Makedonyalı imparatorların savunduğu Roma Hukuku, Roma halkının insan elinden çıkma ürünüdür ve bu da tarihi bir olgudur. Ama Makedonyalılar Roma hukuk tarihine hiç kulak asmadılar ve Tanrı'nın onayından geçmiş herhangi bir yasa olabileceğini akıllarına bile getirmemekle gerçek Ortodoks Hıristiyanlar olduklarını gösterdiler. Başka bir söyleyişle, Suriyeli ikonoklastlar gibi Makedonyalılar da hukukun temelinin "tanrısal dogma" olduğuna inanıyorlardı; bu açıdan bakıldığında görünüşteki çatışmanın, aynı Ortodoks Hıristiyan inancının birbirinden pek az ayrılan iki şeklini savunan taraflar arasında bir aile kavgasından başka bir şey olmadığı anlaşılıyor.

Buna benzer bir batış ve rönesans tarihi olan bir başka büyük hukuk okulu da İslâm hukukudur. Arap Halife-

Levent Şahverdi Arşivi

KONFÜÇYÜS'ÜN HAYALETİ

371 Onyedinci yüzyılda, Çin'in kamu hizmeti sınavı İmparator'un gözetimi altında yapılıyor. İ.Ö. son yüzyılda Çin kamu hizmetlerine giriş sınavında Konfüçyüs klasiklerini bilme derecesi başarıyı belirliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

liği zamanının *şeriat*'ı Moğol ve Osmanlı yönetimi altında kalan bölgelerde yerini kısmen yasalara bırakmıştı; yalnız Mısır'da, Memluk İmparatorluğunda olduğu gibi yürürlükteydi. Ama, Osmanlı İmparatorluğu Arap dilinin ve şeriatın hiçbir zaman etkisini kaybetmediği kalabalık bölgelere doğru genişledikçe şeriat diriltildi, genişleyen Osmanlı topraklarında baştan başa yürürlüğe kondu. Onaltıncı yüzyılda I. Sultan Süleyman'ın emirleri üzerine girişilen kapsamlı yasama çalışması ondokuzuncu yüzyılın modern reformlarına kadar Osmanlı Hukukunun temeli olarak kaldı.

Bu bölümde son görevimiz felsefelerin rönesanslarını araştırmak. Konfüçyüsçü aydınlar sınıfının, Han zamanındaki Çin evrensel devletinin çözülmesinden sonra da yok olmadan kaldıklarını, Han İmparatorluğu Sui hanedanı tarafından canlandırılıp T'ang hanedanı tarafından güçlendirildikten sonra İmparatorluk kamu hizmetleri tekelini yeniden ele geçirdiklerini bir başka bağlamda gördük. Kamu yönetimi düzeyinde kaybettiklerini bu olağanüstü biçimde geri alan Konfüçyüsçüler ayrıca Taoist ve Mahayana Budist rakiplerine karşı da bir zafer kazanıyorlardı. 622'de imparatorluk kamu hizmetlerine adam devşirmek için yapılan resmi sınavın Konfüçyüs klasikleri üstüne olması, Taoist ve Budistlerin Konfüçyüsçülerin yerini almak için ellerine gelen fırsatı kaçırdıklarını gösterir. Çeşitli Çin evrensel devletlerinin kuruluş ve yıkılışları arasındaki dönemlerde Mahayana'nın bu politik başarısızlığı ile Helenizm-sonrası çağda Hıristiyan Kilisesinin Batı Avrupa'da fırsatlarını değerlendirmekte gösterdiği başarı arasındaki karşıtlık —hiç değilse Hıristiyanlığa kıyasla— Mahayana'nın politik bakımdan güçsüz bir din olduğunu kanıtlar. İ.S. 316'da Ç'in (Ts'in) İmparatorluğu'nun yıkılması ve 589'da İmparatorluğun yeniden kurulması arasında geçen dönemde Kuzey Çin'deki mahalli prenslerin himayesi bile Mahayana taraftarlarını politika eyerine sağlam bir şekilde oturtmaya yetmedi. Ama, Mahayana ile Konfüçyüsçülük arasındaki karşılaşma bu yabancı politik düzeyden manevi düzeye aktarılır aktarılmaz iki felsefenin talihleri dramatik bir biçimde değişti.

Konfüçyüsçüler kamu hizmetlerindeki politik zaferlerini bilgilerinde gizil olarak varolan düşünceyi canlandırarak perçinlemeye kalktıkları zaman bir kısır döngüye girme tehlikesiyle karşılaştılar. Sınav konusundan felsefe çıkarma sürecini yeni-Konfüçyüsçü düşünürlerden Han Yü (768-824) ile Li Ao (ölümü yaklaşık olarak 844) başlattılar. Onbirinci yüzyılda bu yeni-Konfüçyüsçülük iki kardeş olan Ç'eng Yi (1033-1108) ile Ç'eng Hao'nun (1032-1108) önderlik ettiği iki okula ayrıldı; birincisinin kurduğu "İlkeler Okulu" Chu Hsi (1130-1200) zamanında doruğuna vardı, ağabeyinin "Zihin Okulu" ise doruğuna Wang Shou-jen (1473-1529) düşüncesinde erişti. Yeni-Konfüçyüsçülük Taoizm ile Mahayana'nın muhalefetleriyle başlayıp bitti, ama dini düşüncenin iki rakip okulunun da bazı en temel ilkelerini benimsemişti. Taoistlerin Yin-Yang kozmolojisi Yeni-Konfüçyüsçülük içinde özümlendi, Mahayana'nın Ç'an (Zen) okulu da Buddha-sonrası Konfüçyüsçülük üzerinde güçlü bir etki yarattı. Böylece Yeni-Konfüçyüsçülük Mahayana'dan Konfüçyüsçülükte her zaman eksik kalan fizikötesi ögeyi aldı. Diriltme amacıyla ise giriştiği Konfüçyüsçülüğün sahici ruhunu zaman zaman yakaladığı oldu ama böyle çabaları zayıf ve seyrekti; oysa Mahayana Budiçm Buddha-öncesi bir ideolojiyi diriltmek için oluşturulan bu felsefeye sebatla çalışarak nüfuz etmişti. Mahayana ruhunun yeni-Konfüçyüsçü felsefe rönesansını tutsak etmesi, Konfüçyüsçü imparatorluk kamu görevlilerinin artık politik bakımdan birleşen ve toplumsal bakımdan ilerleyen Çin dünyasında Mahayana dininin etkisini silme çabalarını gülünçleştiriyordu.

Konfüçyüsçülerin Budizm'e karşı kampanyası Han İmparatorluğunun eski topraklarının yeniden birleşmesinden ve Konfüçyüsçü klasiklere dayalı sınav sisteminin yeniden kurulmasından önce başlamıştı; ama Konfüçyüsçüler dirilen evrensel imparatorluğun hükümetinde kendilerine bir yer yapar yapmaz, nefret ettikleri Budist rakiplerini bastırmak için bu güçlerini sistematik bir şekilde kötüye kullanmaya başladılar. 626'dan sonra T'ang imparatorluk topraklarındaki Budist manastırları Konfüçyüsçülerin gittikçe sertleşen resmi denetimi altına girdi. 624'den 819'a kadar T'ang imparatorlarına verilen anti-Budist raporlar 842-45 arasında birikimsel sonuçlarını verince sistematik bir resmi kovuşturma başladı; Hıristiyan Kilisesinin kurbanı ya da sorumlusu olduğu dini eziyetlere oranla daha ılımlı olduğu halde bu da Çin Dünyasında kilise ile devletin pek o kadar kötü olmayan ilişkiler tarihinde olağanüstü sert ve kanlı bir dönem açtı.

Aslında Konfüçyüsçülerin Çin'de Mahayana'yı ezmek ve mümkünse yok etmek için giriştikleri çaba sonuç vermedi. Mahayana Çin Dünyasında yaşayan bir güç olarak kalmıştır. Ama Mahayana on bir yüz yıl önce Çin'den sökülüp atılsa Konfüçyüsçülüğün bu kınanası politik zaferi yeni-Konfüçyüsçü felsefe okulunun fizikötesi düzeyinde Mahayana'ya teslim olması yüzünden boşa çıkardı. Görmüş olduğumuz gibi, 842'deki büyük kovuşturmadan önce yeni-Konfüçyüsçülüğün öncüleri Mahayana çizgisinde ilerlemeye başlamışlardı bile. Bu tarihten sonra pek iyi gizlenmemiş bir Ch'an Budizm ögesi de yeni-Konfüçyüsçü düşüncenin resmen kabul edilmiş ögeleri arasında yerini aldı.

Yeni-Konfüçyüsçü filozofların Hindistan'dan gelme Mahayana'ya karşı duydukları felsefi nefret, Makedonyalı yasamacıların Doğu Roma İmparatorluğu tahtındaki selefleri olan Suriyeli ikonoklastların Hıristiyanca yasamalarına karşı duydukları teolojik nefret gibi kendi kendini yiyen bir şeydi. Yaşayan fikirler ya da kurumlar yerine ölmüşlerin hayaletini koymayı amaçlayan bu iki benzer hareketin ortak başarısızlığından çıkarılacak ortak bir ders vardır. Büyücü isterse ruh çağırsın, ama geri getirmeyi başar-

Levent Şahverdi Arşivi

dığı hayaletle kendini özdeşlemeye kalkışıyorsa başarısızlığa uğrayacak demektir. Çünkü bir hayalet ancak saydam olabilir ve böyle bir varlığın arkasında gizlenmeye çalışan etli kanlı bir yaratık saklanmaya çalıştığı yerde çok belirgin olarak görülecektir. Yeni-Konfüçyüsçülüğün arkasında Mahayana nasıl kendini belli ediyorsa, Suriyeli İmparatorların Hıristiyan yasalarının katı cismi de Suriyelilerin Makedonyalı haleflerinin kısmen sürdükleri Justinyen cilâsının ardında öylece görünüyor.

Öte yandan, Helenizm'in Aristoteles felsefesinin Batı Hıristiyanlığı tarihindeki rönesansına baktığımızda bambaşka bir durumla karşılaşıyoruz. Yeni-Konfüçyüsçülük, Konfüçyüsçü imparatorluk rejiminin resmi görüşüne göre yabancı ve meşru olmayan bir müdahaleci sayılan bir dinin kucağına düşmüştü. Yeni-Aristoculuk da —Aquinolu Toma ondan her zaman "Filozof" diye söz etse bile— Aristoteles'i şüphe ile ele alınacak bir putperest gibi gören bir teolojiye yamanmıştı. Aslında, bu Helen filozofunun tutsak ettiği Hıristiyan Kilisesi, bu putperesti, Helen Uygarlığının eski toprakları üstünde kurulan Batı kesimine, Kilise tapulara sahip olduktan sonra lütfen kabul etmişti; Konfüçyüsçüler her zaman sahibi olduklarını iddia ettikleri Çin Uygarlığından kovmak istemişlerdi Mahayana'yı, oysa Mahayana kendini kovmaya çalışan Çinli filozofların hayaletini tutsak etti. Böylece bu iki farklı hortlak hikâyesinin bir ortak özelliği oluyor: yasaya dayanan taraf, yasaya dayanmayan, dolayısıyla yalnız kendi meziyetine dayanan düşman karşısında yenik düşüyor.

51 Dillerin, edebiyatların, plastik sanatların rönesansları

Edebi ve plastik sanatlarda rönesanslar hukuk ve politika alanlarında gördüklerimizden çok farklıdırlar. Çünkü güzel sanatlar, İnsanın toplumsal etkinliğinin, hattâ bilimsel ve teknolojik çalışmalarının aksine, doğrudan doğruya işlevsel değildirler. Bir sanat üslubu bir yönetim ya da hukuk sistemi gibi belirli bir yer ve zamanın pratik zorunluklarını, aynı ölçüde yansıtmak durumunda değildir. Toplumsal ortamın sanat eserlerinin hem biçim, hem de içeriğini belirlediğinden şüphe edilemez, sanatçı da bu ölçüde çağının ve sınıfının tutsağıdır. Ama, öznel deneylerimizle biliyoruz ki güzel sanatların keyfi ve bilinmez bir ögesi her zaman kesin tanım ve sınıflandırmalardan kaçar. En titiz analizlerden bile kendini kurtarır, çünkü sanat, gerçeklikle, öbür insan etkinliği alanlarında kurulan ilişkiden

Levent Şahverdi Arşivi

oldukça farklı bir ilişki kurar. Sanat İnsanın algılarını ve düşüncelerini öyle bir şekilde yansıtır ki içerdiği görüşlerin geçerliği, içinde yaratıldığı tarihi yer ve zamanın çağdaş mahalli koşullarıyla bunlar yaratılmasında ne kadar etkili olursa olsun— sınırlanamaz. Üslubunu ve konusunu inceleyerek bir sanat eserini doğru tarihi bağlamına oturtabiliriz —hattâ eserden giderek toplumsal çevreyi de açıklayabiliriz— ama gene de sanat dediğimiz şeyin asıl özü, doğduğu çağın ötesinde anlaşılır, açıklayıcı, ya da garip bir şekilde "doğru" olan yanıdır.

Güzel sanatlar böylece, mantıken uzlaşmayan gözgürlük ve zorunluk içinde yaratıldığı toplumun hayatı üzerinde yapabildiği etkinin çift-yanlılığı bundan ileri gelir. Artık yok olmuş bir sanatın hortlağının geri getirildiği bir toplumun hayatında bu büyülü güç daha da kuvvetle duyulur. Kendi özgün toplumsal çevresinde bile bir anlamda keyfi olan bir estetik üslup, kendine göre yerli bir üslup yaratmış olan yabancı bir çevrede canlandırıldığında iki kat keyfi olur. Ama yerli estetik üslubu savunanlar, kendilerini yabancı müdahaleciye karşı savunacak bir şey bulamazlar. Hiçbir sanat üslubu, bir yönetim veya hukuk sistemi gibi, yalnız kendisinin çağdaş mahalli sorunlara tek çözüm olacağını iddia edemez. Ayrıca, doğa bilimleri veya teknoloji gibi, o alanda o güne kadar birikmiş bilgi toplamının tek akılcı bütünlüğü olduğunu da iddia edemez. Bilimin ya da hukukun kullanabildiği bu doğal savunmaları kullanamayınca, yerli ile yabancının savaşında sonucu belirleyecek olan şey, içinde yaşadıkları çağdaş mahalli toplumsal çevreden bağımsız olarak insanların gerçekliğin özünü kendi biçimi içinde daha iyi verdiği sorusudur. Savaşçıların meziyetleri, zamanın ve yerin çarpıtıcı çekiştirmelerine pek fazla bağlı olmaksızın, sonucu ebedi ve evrensel değerlere göre ifade eden terazilerde tartılır. Bu koşullar altında şanslar eşittir. Geçmişten gelen istilâcı, açık şehrin yaşayan bekçisi kadar başarı şansına sahiptir. Bu gibi nedenlerden ötürü geçmişten gelen edebiyatlar ve görsel sanatlar, birazdan konuyu incelerken göreceğimiz gibi çift-değerli görünümler alır ve şiddetli, inatçı tartışmalara yol açarlar.

Yaşayan bir dilin kendi hayatı vardır ve bu hayat onu araç olarak kullanacak edebiyattan bağımsızdır. O edebiyattan önce varolur, sonra da, yazılı edebiyatından bağımsız olarak, sözlü bir iletişim aracı gibi gelişebilir. Aynı edebiyat ve aynı dil mezardan kaldırıldığında, bir dille bir edebiyat arasındaki bu ilk ilişki biçimi tersine çevrilmiş olur. Çünkü bir dilin hortlağı, yaşayan dünyada sadece bir edebiyatın hortlağının paraziti olarak bulunabilir. Diller ve edebiyatların rönesanslarını incelerken ikisini birbirinden ayıramayıp "ölü" bir dili canlandırmak gibi güç bir iş ancak bu dilin içinde gömülü olduğu edebiyat anıtlarına nüfuz edebilmek için üstlenilebilir. Edebi rönesansta ölü dil aslında konuşulduğu gibi konuşmak değil, aslında yazıldığı gibi yazmayı öğrenmek önemlidir.

cum religioſo tripudio plaudendo & iubilando, Quale erano le Nymphe Amadryade, & agli redolenti fiori le Hymenide, nutrente, ſaliendo iocunde dinanti & da qualũq; lato del floreo Vertunno ſtricto nella fron te de purpurante & mellinerofe, cum el gremio pieno de odoriferi & ſpectantiſſimi fiori, amanti la ſtagione del lanoſo Ariete, Sedendo ouante ſopra una ueterrima Veha, da quatro corniger Fauni tirata, Inuinculati de ſtrophie de nouelle fronde, Cum la ſua amata & belliſſima moglie Pomona coronata de fructu cum ornato defluo degli biódiſſimi capigli, para ello ſedẽte, & a gli pedi della quale una coꝯtilia Clepſydria iaceua, nel le mane tenente una ſtipara copia de fiori & maturati fructi cum imixta fogliatura. Precedẽte la Veha agli trahenti Fauni propinq; due formoſe Nymphe atiſignane, Vnacũ uno haſtile Trophzo gerula, de Ligoni. Bidenti. falculi. & falcionetti, cũ una ꝑpendẽte tabella abaca cũ tale titulo.

INTEGER RIMAM CORPOR. VALITVDINEM, ET STABILE ROBVR, CAST A SQVE MEMSAR. DELITIAS, ET BEATAM ANIMI SECVRITA TEM CVLTORIB. M. OFFERO.

372, 373, 374 ASLI VE KOPYALARI Batı'nın harf düzeninde Helenizm'in yeniden canlandırılması. Solda, yukarıda, Vergilius'un "Georgica"sının İ.S. beşinci yüzyıl latince el yazmasının bir sayfası. Onun altında: Bir Karolinyen kutsal kitabında, artık kaybolan helen üslubunu yeniden yaratma yolunda, kısmen başarılı bir çaba örneği. Yukarıda Aldus Manutius'un 1499'da yayımladığı "Hypnerotomachia Poliphilii"nin matbaa baskısından bir sayfa.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylesine zorlu ve umutsuz görünen bir girişimde atılacak ilk adım ölü edebiyatın kalıntılarını toplamaktır; ikinci adım anlamını yeniden öğrenmektir; üç ncüsü de kopyalarını çıkarmaktır; bunlar ilkin parodi gibi de görünebilir, ama aslında eskiye karşı duyulan derin saygının ifadesi oldukları hemen anlaşılır. İncelememizde bu aşamaların kronolojik dizisini izleyeceğiz, ama zaman zaman aşamaların birbirine karıştığını ve aşamaları birbirinden ayıran şeyin yalnızca kronolojik farklılık olmadığım göreceğiz.

Bir edebiyat rönesansının şafağında, başlangıçtaki hazırlık araştırmaları ve çalışmaları bireysel değil, ortak bir girişimin ürünü olmuştur. Edebi rönesansın birinci ya da ikinci aşamasının tipik anıtı, bir prensin emri ve isteğiyle bir grup bilim adamının oluşturduğu bir antoloji, derleme, sözlük ya da ansiklopedidir. Bu çeşitten bir bilimsel işbirliğini emreden prens kendisi de, politik düzeyde bir rönesansın ürünü olan diriltilmiş bir evrensel devletin hükümdarıdır genellikle. Bu tipin tarihte bilinen başlıca beş temsilcisi, Asurbanipal, Konstantin Porfirogenitus, Yung Lo, K'ang Hsi ve Ch'ien Lung hepsi de yeniden canlandırılmış devletlerin imparatorlarıydı.

Çin evrensel devletinin imparatorları "ölü" bir klasik edebiyatın varkalabilmiş eserlerini toplamak, düzenlemek, incelemek ve yayımlamakta belki de rakipsizdirler. Yung Lo (saltanatı: 1403-'25), K'ang Hsi (saltanatı: 1662-1722) ve Ç'ien Lung (saltanatı: 1736-'96) zamanında Çin klasiklerinin muazzam derlemeleri yapıldı, bunlardan bazıları binlerce cilt tuttuğu için basmaya imparatorluğun gücü bile yetmedi. Bu muazzam girişimlerin yanında Doğu Roma İmparatoru Konstantin Porfirogenitus'un eserleri çok cılız görünür. Oysa başka standartlara göre ölçülse onun da Helen klasik edebiyatından yaptığı derleme ve sınıflandırmalar göz doldurucu bir bilginlik başarısıdır.

Antolojileşmiş bir edebiyatın anlamını yorumlama işinde de Çin bilginleri bütün rakiplerini geride bırakırlar. T'ang zamanında en az üç, Sung zamanında en az dört büyük ansiklopedi hazırlanmıştı. Ming ve Mançu çağlarında bunlar daha da geniş kapsamlı sözlük çalışmalarında temel olarak kullanıldı. Bizanslı bilginlerin de buna benzer başarıları vardır, ama ne genişlik, ne de araştırma bakımından hiçbiri Çin'in başarılarıyla ölçülemez.

Edebiyat rönesansının gelişmesinin bir sonraki aşaması klasik edebiyatın kopya edilmesidir; işte burada birincilik ödülü, artık yok olan Attika Grekçesi *koine*'nin rönesansında edebi dile getiriş aracını bulan Bizanslı bilginlere verilmelidir. Ortodoks hıristiyan tarihçeleri Nikolas ("Laonikos") Halkokondhülis ve Kritopulos ("Kritovulos") bu tarzın onbeşinci yüzyıldaki son temsilcileri olarak bu dilsel ve edebi aldatmacayı. Eski Helenler arasında en şanlı ve en ele avuca sığmaz olan Tukidides ile Herodotus'u taklit etmeye kalkışmışlardı. Yazılarını dolduran sentaks, kelime ve morfoloji yanlışları başarısızlıklarının ölçüsüdür. Bunlar, yazarları tarih görüşünün sahiciliği ile çelişen üslup bozukluklarıydı.

Klasik dil ve edebiyatların Çin, Ortodoks Hıristiyan ve Batılı rönesanslarına kuşbakışı bakış bu hareketleri baştan sona gördüğümüzde Çin ve Ortodoks Hıristiyan rönesanslarının iki bakımdan birbirlerine benzediğini ve Batı'dan ayrıldığını görürüz. Bir kere, Batılı olmayan hareketlerin ikisi de başladıktan sonra ciddi bir engelle karşılaşmadan devem etti; oysa on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da başlayan Batı edebi rönesansının, sekizinci yüzyılda Northumbria'da başlayıp yarım kalan bir öncüsü vardı. İkincisi, Batılı olmayan iki edebi rönesansı sonunda durduran şey yerli kültürün dirilişi değildi. Gerek Çin, gerekse Ortodoks Hıristiyan Dünyasında kimse toplumu eskinin hortlağından kurtarmak istemedi; her iki durumda da yabancı ruhu, Batı uygarlığı kılığında gelen bir başka yabancı kovdu. Batı Uygarlığı Ortodoks hıristiyanlığı on yedinci yüzyıl içinde, Çin'i ise on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla girerken tutsak etti. Bunlara karşılık, Helen edebiyatının modern Batılı rönesansını sona erdiren şey, on yedinci yüzyıldan önce ortaya çıkan ve Helenizm'e başarılı bir "karşı-devrim"le yok eden yerli Batı kültürüydü.

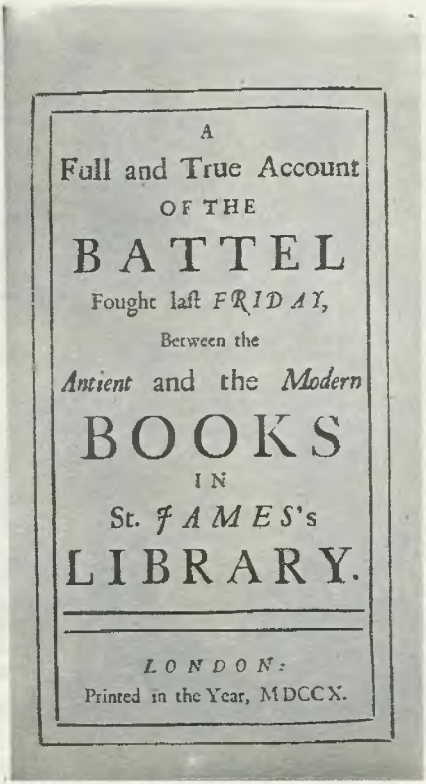
Batı Hıristiyanlığında Helenizm'in edebi rönesansı için ilk girişim Batı Hıristiyan Uygarlığının doğumuyla aynı anda ortaya çıktı. Northumbria'daki bu hareketin peygamberi Jarrow'lu saygıdeğer Bede idi (675-735); kıta Avrupasında, Carolignia'daki havarisi ise Yorklu Alcuin'di (735-804); İskandinavya'dan gelen barbar akımı karşısında vakitsiz sönüp gitmezden önce Helenizm, Latince olduğu gibi asıl Yunanca kılığıyla da canlanmaya başlamıştı. Alcuin, Karloman'ın yardımıyla, Frank topraklarında Atina'nın hayaletini yaratacağı düşünü kurma cesaretini göstermişti. Ama düş geldiği gibi çarçabuk gitti; yedi yüzyıl sonra İtalyan hümanistleri tarafından görüldüğünde de, herhangi bir hayal gibi uçucu ve geçici olduğu meydana çıktı.

Bu hayalet epeyce geciken ikinci görünüşünde gerçeğe o kadar benziyordu ki hümanizmin öncüleri Alcuin'in düşünün gerçek olduğuna inandıkları için bağışlanabilirler. Ama, onların bu inancının haklı çıkması için hümanistlerin Batı Uygarlığı ile Helenizm'in aynı cevherden gelme olduğu görüşlerinin doğru olması gerekirdi. Modern Batılı hümanistler bunun böyle olduğuna gerçekten iman etmişlerdi.

Böyle bir varsayımdan hareket eden hümanistler böylece ruh çağıran büyücünün temel bir ilkesini kabul etmiş oluyorlardı. Ruh çağırmakta amaç, ruhun yanlarına geleceği yaşayan insanların görüş ve davranışlarında bir değişiklik yaratmaktır. Hortlakla karşılaşanlar bundan hiçbir şekilde etkilenmiyorlarsa, her şey boşa gitmiş olur. Büyücünün başarı ölçüsü yaşayanların yolunu değiştirme derecesidir, ama bunu yapan büyücü çağırdığı ruhun bir kılavuz değil de

Levent Şahverdi Arşivi

375 Swift'in eski ve yeni bilgi arasındaki tartışma üzerine, hicvinin 1710 baskısının resmiyle ilk sayfası. Tartışma yeniciler lehine kapanmıştı ama, Swift kitabında eskileri tuttu.

yanlış yollara sürükleyen kötü bir ruh olduğu suçlamasına da uğramamalıdır. Bu nedenle her başarılı büyücü, ölüyü diriltti̇ği anda, yararına çalıştığı birey ya da toplumun yoldan çıkmış olduğunu, böylece yoldan sapanı tekrar doğru yola çekerek hayırlı bir hizmet gördüğünü iddia eder. Helenizm'in modern Batılı edebi rönesansını yapanlar çağdaşlarına amaçlarının bu olduğunu kabul ettirmeye çalıştılar; şimdiye kadar da savunulan bir görüştür bu. Batı Dünyası, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru, iki üç yüz yıl önce diriltilen hayaleti kovdu; ama hayalet kovuluncaya kadar topluma öylesine egemen olmuştu ki, gerçekten mezarına döndüğüne herkesin kesinlikle inanması iki üç yüz yıl daha sürdü.

Bu kültürel iç savaşta Helenizm'e karşı-saldırıyı on altıncı yüzyılda Bodin başlattı; Bacon ve Descartes daha büyük bir cesaretle savaşa katıldılar. Kesin zaferi ise Fransa'da Fontenelle ve İngiltere'de William Wotton kazandılar. "Eskiler"i yere yıkan iki isabetli atış Fontenelle'in "Eskiler ve Modernler üzerine Düşünceler" ile Kotton'un "Eski ve Modern Öğrenim Üstüne Düşünceler" adlı eserleridir. Bunlar ikisi de on yedinci yüzyılın sonlarına doğru yayımlanmışlardı. Batı Uygarlığının kendi tarihinin modern bölü-

Levent Şahverdi Arşivi

376 MODERNLERİN ZAFERİ Diderot, d'Alembert ve "Encyclopedie" nin öteki yazarları. Diderot'nun tasarısı olan Ansiklopedi 1751-1776 arasında otuzbeş cilt olarak yayınlandı. Akılcı felsefenin propagandasını yaptığı için ortodoks ve ruhani düşünürlerin şiddetli suçlamalarıyla karşılaştı, yayınlanması iki kez durduruldu.

müne geçtiğini gösteren işaretlerden biri Pierre Bayle'in "Tarihi ve Eleştirel Sözlük" adındaki eseri 1695-'97'de Rotterdam'da yayımlanmasıydı. Bayle, dini savaşlara karşı tepkiden doğan akılcılığın peygamberlerinden, ortaçağın artık kaybolan *Respublica Christiana*'sının yerine geçen laik "Edebiyat Cumhuriyeti"nin kurucularından biriydi. Yaptığı sözlük Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopedie*'sinin atası, dolayısıyla daha sonraki bütün ortaklaşa entelektüel mühendislik çalışmalarının atasıdır. Daha sonra gelenler onun eserinin adını bir edebi etkinliğin türsel adı haline getirerek modern Avrupa ansiklopedilerinin atasına karşı borçluluklarını dile getirdiler.

Sözlükler ve ansiklopediler şüphesiz yalnız bu çağın ürünleri değildi. Diocletian çağı sonrası Helen Dünyasında ve Han çağı sonunda Çin Dünyasında, unutularak kaybolma tehdidi altında bulunan bir kültür zenginliğini korumak için yapılmış kasalardı bunlar; gördüğümüz gibi, Ortodoks Hıristiyanlıkta ve daha sonraki Çin Dünyasında eski bir kültürün gömülü hazinelerini yeniden dolaşıma sokmak amacıyla toplamanın ilk adımı olarak kullanılmışlardı. Sırf hacim açısından bakıldığında Çin ansiklopediciliğinin anıtları modern Batı'nın teknolojik kaynaklarının çok yakın zamalara kadar yaratabildiği benzer eserleri gölgede bırakırlar. Ama yakın çağın modern Batı ansiklopedilerinin yeniliği yapıları ve hacimlerinde değil, amaç ve tutumlarındadır. Diocletian sonrası Helenizm'in silâhlığından bu silâhı çalan Modernlik yanlısı Batılılar on yedinci yüzyılın kültür kavgasında bunu ölü bir kültürün korunması ya da canlandırılması için değil, yaşayan bir kültürün ölü bir kültürden daha değerli olduğunu göstermek için kullanıyorlardı. 1695'ten sonra Batı'da gitgide artan sayıda ve gitgide kısalan aralıklarla yayımlanan ve yeniden yayımlanan ansiklopediler Batılıların Helen bilgeliğini aştıklarını bildiren manifestolarıydı. Batı'nın entelektüel öncülerinin bâkir alanlarda başardıkları ilerlemenin hesabıydılar ayrıca. Batı'nın matematik, doğa bilimleri ve yoknoloji alanlarında katkılarının özgün olduğuna inancı, bugünden geriye bakıldığında haklı görülebilir. Estetik, mânevi ve dini alanlarda ise ilerleme kavramı uygulanamaz ve bilgelik arayışı her zaman aynı derecede taze olduğu için Batılı bir Faust'un mu, yoksa Helen Prometheus'un mu Tanrı'nın inayetine daha fazla hak kazandığını söylemek imkânsızdır. Ama kesin olan bir şey var, o da şu: on yedinci yüzyılın sonunda yaşayan ve canlı Batı Dünyası ölü Helenizm'in hortlağını yanlış anlamaya meydan bırakmayacak bir biçimde kovdu.

Ortodoks hıristiyanlar ve Çinliler bunu hiçbir zaman kendi güçleriyle yapamadıklarına göre, Batı rönesansının kendisinde bulunan herhangi bir özellik Batı'nın dış yardıma gerek görmeden geçmişin kâbusunu kovmalarını kolaylaştırmış olabilir mi? Batı'da Helenizm'in dilsel ve edebi rönesansının kesintili ilerleyişiyle Ortodoks Hıristiyanlık ve Çin'deki rönesansların kesintisiz ilerleyişleri arasındaki

Levent Şahverdi Arşivi

karşıtlık bize bu konuda bir ipucu verebilir. Helen hayaletinin Batı'daki etkinliğinin kesintileri, Batı halklarının yerli dilerinde özgün bir edebiyatın oluşması için fırsat hazırlıyordu; öyle ki, hayalet bir süre yok olup sonra geri geldiğinde bunlar iyice köklenmiş oluyor ve hayelet bunları söküp atamıyordu. Batı'nın yerli dile dayalı yeni şiiri hecelerin niceliksel değerine dayanan Helen koşuk tarzı yerine Batılı Hıristiyan halkların yaşayan Tötonik ve Romans dilleri için doğal olan kelime vurgusuna dayanan bir koşuk geliştirmişlerdi. Batılı Hıristiyanların bu yerli, vurguya dayalı şiiri çağdaş Arap şiirinden, hem Helen hem de Batı Hıristiyan edebiyat geleneklerine yabancı olan uyağı (kafiyeyi) alarak zenginleşti. Trubadurların uyaklı vurgulu Provans şiirleri Batı'daki bu devrimci yeni yönelişin zaferini müjdelemiş, Dante *Diyina Commedia*'sı için aynı aracı Latince altılı ölçülere tercih edince zafer kesinleşmişti. Dante bu tarihi kararını verirken yerli şiiri canlandırmış Helen kültür geçmişiyle bileştirmiş ve böylece dünyasının, çağının ruhunu dile getirmişti. Hem rönesansın, hem de yeni bir hayatın savunucusu olmayı —zorlanmadan— başarabildi. Bu büyülü yaratıcı uyumu sağlamasına yol açan nedenlerden biri on üç ve on dördüncü yüzyıllar arasında İtalya'da canlandırılan Helen kültürünün ezici ölçüde güçlü olmamasıdır belki.

Bu hayaletin kendi gölgesi altında yeşeren yeni ve özgün bir kültürün büyümesini boğacak güçte olmadığını gösteren bir olay yaşayan yaratığım ölü dünyadan gelen hortlağın elinden kozlarını almasıdır. Böylece hayalet, kurban etmeyi tasarladığı kültürün eline tutsak düştü. On birinci yüzyıldan sonra Batı Hıristiyan Dünyasında yazılmış Latince şiirleri incelediğimizde Yakub'un sesini işitir ve Esav'ın elini duyar gibi oluruz. Onikinci ile onbeşinci yüzyıllar arasında yazılan ortaçağ Latince şiiri Latin kılığıyla maskeli baloya gitmiş yerli şiire benzetilebilir. Kelimeler Latince olduğu halde, bu görünüşte Latin şiirinin ritmi, uyağı, duygusu ve ruhu çağdaş yerli Batı edebiyatının yaratıcı ruhundan gelir. Onbeşinci yüzyılın İtalyan hümanistleri Helen kültürü karşısındaki yanlış ve ukalaca hayranlıklarıyla Lukan'ı ve bazan hattâ Ovidius'u andıracak klasik Latin şiirleri yazmayı becerdikleri zaman, aslında sadece Latin kılığındaki yerli şiiri öldürmeyi başarmış oluyorlardı. Ama, kendi ana dillerinde ne zamandan beri yerleşmiş olan yerli şiirin yerine canlandırılmış Helen edebiyatını koyma hedeflerine yaklaşamıyorlardı bile. Hümanistlerin klasik şiir yazma sanatını canlandırmaları yerli Batı edebiyatını söndürmedi, tersine yerli edebiyatta meydana gelen taze alevlenme hümanistlerin donuk akademik alıştırmalarının bütün ışıltısını alıp götürdü.

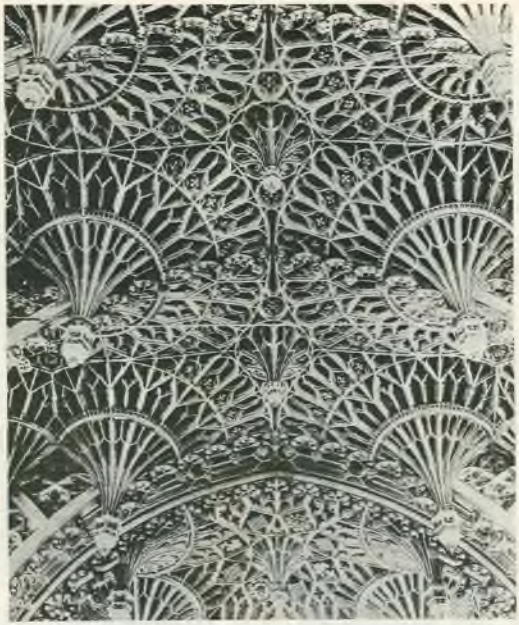
Yerli edebiyatın Batı Dünyasında böyle ürünler veren kendiliğinden oluşumunun benzerlerine Ortodoks Hıristiyanlık ve Çin Dünyalarında da raslanır. Ama oralarda tohum canlandırılmış geçmiş dil ve edebiyatın dikenleri arasına düştü, orada boğulup kaldı. Modern Yunan dili de niceliksel değil vurgulu olması bakımından Batı'nın yeri dillerine benziyordu ve o da Metropoliten ölçüsü denilen, eski Yunanca'nın niceliksel koşuğundan tamamen farklı bir vurgulu koşuk biçimi bulmuştu kendine. Modern Yunanca'nın vurgulu koşuğu, on birinci yüzyılda, *Chanson de Roland*'ın Bizans'daki karşılığı olan Basil Dhiyenes Akritas'ın epik şiirinde kullandığı araç oldu. On birinci yüzyılın *Chanson*'u bütün yaşayan Batı dillerinde yerli bir edebiyatın atası olarak Bizans Yunan epiği Ortodoks hıristiyanlığın Grek dil ve edebiyat rönesansının zaferi yüzünden kısır kaldı. Fransız ve Venedik yerli edebiyatlarının Yunanlılara gösterdiği teşvik edici örnek bile kendine özgü bir karakteri olan canlı bir Yunan yerli edebiyatının gelişmesine yardımcı olamadı.

Ondokuzuncu yüzyılda Ortodoks hıristiyanlarının Batı'ya karşı duyguları küçümseme ve düşmanlıktan hayranlık ve özenmeye dönüşmüştü. Böyle bir kültürel değişikliğin ilk meyvalarının Yunan Ortodoks Hıristiyanlığının Batı'daki kardeş toplumla uzun süreli karşılaşmasının başlangıcından önce Ortodoks Hıristiyanlıkta canlandırılan Helenizm'in ölü elinden modern Yunan dilinin kurtarılması olması beklenebilirdi. Ama ne yazık ki Yunanlılar milliyetçilik toksinini de aynı Batılı kaynaktan almışlardı; bu da on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Yunanlıların dillerinin doğrudan doğruya eski Yunanca'dan geldiğine ve atadan kalma Ortodoks Hıristiyan Uygarlıklarının Helen Uygarlığına akraba olduğuna inanmalarına yol açtı. Bu geçersiz tarihi olgular yüzünden dilsel bir arkaizme sığındılar yaşayan bir dile ne kadarı sığdırılabilirse okadar kelime, takı ve sentaksı Attika Grekçesinden alıp anadillerine zorla sokarak bu dilin doğal yapısını bozdular. Böylece, başlıca özelliği yaşayan yerli dilleri edebiyatın aracı gibi kullanmak olan modern Batı Kültürü karşısında Yunanlıların dil ve edebiyat düzeyinde öykünmeleri, yaşayan Grek dilini kurtaracak yerde büsbütün prangaya vurmak gibi ters bir sonuç verdi.

Çin dünyasında da Moğol istilâsının kültürel bakımdan yıkıcı sonuçları yüzünden can çekişen klasik dil ve edebiyatın gölgesi altından yaşayan yerli dilde yazılan bir halk edebiyatı doğmuştu. Ama Çin'de klasik dil ve edebiyat eğitim ve yönetimin nasır tutmuş resmi araçları olduğu için otoriteleri kolay kolay silinemezdi. Dolayısıyla yeni yerli edebiyat yazarları tarafından bile küçümsendi, bayağı bulundu. Çin'in yerli edebiyatının özgürlüğüne kavuşması 1905'te Çin klasik edebiyatına dayanan kamu hizmetleri sınavının lağvedilmesine kadar gerçekleşemedi. O zaman yaşayan "mandarin"lerin melez dili, Konfüçyüs klasiklerini mumyalayan ölü dile karşı meşruluğunu ilân edebildi.

Görsel sanatlara baktığımızda, bu alandaki rönesansların oldukça sık raslanır olaylar olduğunu görüyoruz. İ.Ö. yedinci ve altıncı yüzyıllardaki Saite Çağında, Mısır Dün-

Levent Şahverdi Arşivi

yasında, iki bin yıllık bir aradan sonra "Eski Krallık" tarzında resim ve heykelin rönesansını bilinen bir örnek olarak ele alabiliriz. İ.Ö. dokuz, sekiz ve yedinci yüzyıllarda Sümer-Akat dünyasında Akad kabartmacılığının rönesansı, canlandırılan bu Akad sanatının Asur'da büyük bir ustalıkla kullanılması. Ayrıca, Hıristiyanlık çağının on birinci ve on ikinci yüzyıllarında Bizans'da Helen kabartmacılığının —bunun en güzel örnekleri İ.Ö. beşinci ve dördüncü yüzyılların Attika eserleridir— taşta değil de fildişinde minyatür rönesansı da bu arada sayılabilir. Ama Batı Hıristiyanlığında Helen görsel sanatlarının rönesansı, gerek genişliği, gerekse daha önce yapılanların insafsızca gözden çıkarılması bakımından bu üç rönesansı da çok geride bırakır. Helen görsel sanatlarının ruhu mimarlık, heykel ve resim alanlarında hortlatıldı; hayalet her üç alana da öyle sağlam yerleşti ki, Batı onun tutsaklığından kurtulduktan sonra bile Batılı sanatçılar yeni kavuştukları özgürlüğü nasıl kullanacaklarını bilemediler.

Yerli dehanın felce uğraması görsel sanatların üç alanını da etkiledi. Ama en olağanüstü episod heykelcilik alanında Helen rönesansının zaferiydi. Bu alanda, özgün Batı üslubunun on üçüncü yüzyıl Fransız temsilcileri Helen, Mısır ve Mahayana Budist heykelciliğinin en olgun dönemleriyle yarışabilecek güzellikte eserler yaratmışlardı. Buna karşılık resim alanında Batılı sanatçılar Ortodoks Hıristiyan Toplumunun vaktinden önce olgunlaşmış sanatının boyunduruğundan henüz çıkamamışlardı. Mimarlık alanında ise Romanesk üslubu —Bu, adından da anlaşılacağı gibi Helen Uygarlığının son evresinin mirasıdır— dışarıdan gelen "Gotik" üslup karşısında dayanamayıp yıkılmıştı. Gotik üslup, yanıltıcı adına karşın, aslında Suriye'de ortaya çıkmıştır.

İki kere bozguna uğramış Batı görsel sanatıyla Suriyeli ve Helen saldırganlar arasındaki mücadele 1503 ile 1519 arasında Kral VII. Henry himayesinde Westminster Katedrali içinde yapılan şapelin mimarisi ve heykelciliğinde görülebilir. Çatıdaki tonozlarda "Gotik" üslubu Helen istilâsına karşı son bir zorlamayı başarmıştır. Tepedeki taş figürler, yerli Batılı Hıristiyan heykelciliğinin Alpler-ötesi okulunun kuğu şarkısını temsil eder. Sahnenin merkezine İtalyan heykelci Torrigiani'nin (1472-1522) Helenleşmiş başyapıtları, gelecekten emin bir tavırla yerleşmiştir.

Kuzey Avrupa'da on altıncı yüzyılın birinci çeyreğine kadar ayakta durmayı başaran "Gotik" mimari Kuzey ve Orta İtalya'dan çoktan beri kovulmuştu; çünkü burada, hiçbir zaman Alpler-ötesi Avrupa'da olduğu kadar kesin bir zafer kazanmamıştı Romanesk'e karşı. Ölü Helen Dünyasından hortlatılan yabancı bir varlığın Batı topraklarında ilk ayak bastığı yer İtalya'ydı. Batı Dünyasında zamanla hem Romanesk, hem de "Gotik" mimarinin yerini alacak olan Helenleşmiş mimari üslubunun bundan sonraki ilerleyişinin aşamaları Floransa'da 1296-1461 arasında inşa

Levent Şahverdi Arşivi

edilen Santa Maria del Fiore'nin yapılış tarihinde izlenebilir. Floransalılar 1294'de Aziz Reparata adına yapılmış olan ortaçağ katedrallerini yıkıp bunun yerine modern bir bina koymaya karar vermişlerdi; bu karar da dirilen Helenizm'in egemen ortaçağ üslubuna karşı saldırgan savaş ilân etmesinin simgesi sayılabilir. Çok uzun süren bu mimarlık dramının sonunda zafer katedralin kubbesi için 1418'de açılan yarışmayı kazanan Filippo Brunelleschi'de (1377-1446) kaldı.

Brunelleschi'nin kubbesi şaşkın Batı dünyasında öyle derin bir izlenim bıraktı ki, İtalyanca'da sadece "ev" (Tanrı'nın evi) anlamına gelen *duomo* kelimesi ikinci bir anlam kazanarak özel bir mimari yapıyı anlatan terim haline geldi. Çünkü Brunelleschi'nin son dönem Helen mimarisini inceleyerek yeniden keşfettiği bu yapıyı ondan önce kuran olmamıştı. Oysa Brunelleschi'nin epey ihtiyatla kurduğu kubbe, Sultan I. Mehmet (saltanatı: 1413-21) için Bursa'da Yeşil Cami'yi yapan çağdaş Osmanlı mimarına epey acemi işi gibi gelirdi. Brunelleschi'den dörtyüz yıl sonra onu izleyenler canlandırılmış Helen tekniğinin bütün kaynaklarını kullanıp kamu mimarisinin yanısıra ev yapımını da değiştirdiklerinde, teknik inceliklerinin nihai sonucu estetik bir çöl oldu. Bütün bu mimarlar ithal malı Helen hazinesini tüketmeden önce yerli Romanesk ve egzotik "Gotik" gelenekleri sönmüştü.

Mimarlık alanında Helenizm rönesansının Batı dehasında yarattığı kısırlık Batı'nın Endüstri Devrimi'nin basadını biçmekte uğradığı güçlüklerle de kendini belli etti. Endüstrinin sağladığı demir çubuk Batı dünyasına son derece esnek bir yapı malzemesi kazandırmıştı, ama on dokuzuncu yüzyılın Batılı mimarları demiri sadece o zamanın yaygın tarzları olan klasik ya da yeni "Gotik" üsluplarına katmakla yetindiler. Sadece bir iki binada —Cyrus Hamlin'in 1869-71 arasında Boğaziçi kıyısında yaptığı Hamlin Hall ya da 1889'da Paris'de yapılan Halle des Machines gibi— yeni teknik çekinmeden sonuna kadar kullanıldı. Demir-çelik çatılı yapıların, ne klasik, ne de "Gotik" modellerle hiçbir ilgisi olmayan üslup potansiyelleri ancak çok daha sonraki mimarlar tarafından denendi.

Mimarlık alanında Helenleşme rönesansının getirdiği kısırlık resim ve heykel alanlarında da Batı'nın sanat dehasını dondurdu. Giotto kuşağından bu yana geçen (Giotto, 1266-1337) yarım binyılı aşkın bir süre içinde Batı'nın modern resim okulu arkaizm sonrası Helen görsel sanatlarının naturalistik ölçülerine bağlı kaldı. Işık ve gölgenin görsel izlenimini vermek için birbiri ardı sıra yığınla teknik geliştirdi. Fotoğraf etkisi yaratmak için girişilen bu uzun çabalar sonucunda edinilen sanatsal teknik harikaları, fotoğrafın icadıyla birdenbire boşa gitmiş oldu. Modern Batı biliminin makası böylece ayaklarının altındaki toprağı kesip götürünce bazı Batılı ressamlar nicedir yadsınan Bizans kökenli geleneklerine dönmek için Rafael-öncesi akımını başlattılar. Ama başkaları gerçekten yeni bir tutarak bilimin ilerlemesiyle açılan yeni psikoloji dünyasını araştırmaya başladılar; Argus'un görsel izlenimleri yerine Psyche'nin ruhi yaşantısını resmetmeye yöneldiler. Aynı psikolojik araştırma akımı zamanla heykel alanını da fethetti. Şimdi her iki alanda da, bilimin örtülerinden soyduğu fiziksel dünyanın yapısını daha da yoğun bir şekilde inceliyor.

Böylece, bu satırların yazıldığı dönemde, egzotik Helenleşme rönesansının yerli Batı dehasında, üç görsel sanat alanında yarattığı kısırlaşma artık sona erecek gibi görünüyor; ama tedavinin yavaşlığı ve güçlüğü zararın ne kadar ciddi olduğunu gösteriyor.

377, 378, 379 SANAT YOL KAVŞAKLARI Kral VII. Henry'nin 1503-1519 arasında Westminster Katedrali'nde yaptırdığı küçük kilise yerel gelenekle canlandırılmış Helenizm arasında o çağda süren mücadelenin kalıcı bir anıtıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

PUTA—TAPMA: HELEN KÖKENLERİ

380, 381, 382 Bu üç lâhit Yahudiliğin ve erken dönem Hıristiyanlığın dini sanatlarında Helen ikonculuğu ile Yahudiliğin ikon düşmanlığını örnekliyor. Birinci lâhit üçüncü, ya da dördüncü yüzyıldan bir Yahudi eseri: çiçek motiflerinde, hattâ insan biçimlerinde bir helen etkisi açıkça görülebiliyor. Aynı dönemden çok sade bir Hıristiyan lâhdi: Yahudi ikon düşmanlığının çarpıcı bir örneği, ama en alttaki beşinci yüzyıldan kalma Hıristiyan lâhdi bundan uzaklaşarak Helen tarzı zengin süslemelere yer veriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

52 Dinlerin rönesansları

Din alanında rönesansın klasik örneği Yahudiliğin, Hıristiyanlığın kucağında suçlayıcı, ama silinmez varlığını birçok kereler yeniden göstermesidir. Hıristiyanlıkla Yahudiliğin ilişkisi Yahudilere göre kahredici bir biçimde belirgin, Hıristiyanların vicdanında ise tedirgin edici bir biçimde belirsizdi. Yahudilere göre Hıristiyan Kilisesi ülkücü olsa da yanlış yola sapmış bir Galile Ferizesinin saptırıcı öğretisini bellemiş dönek bir Yahudi mezhebiydi. Hıristiyanlığın Helen Dünyasını ele geçirmesi tanrısal bir mucize değil, bir putperestlik başarısıydı. Çünkü bu kolay başarıyı kazanmak için Yahudiliğin iki ana ilkesi, Yahweh'in en üstün iki açıklaması olan tektanrıcılık ve anikonizme (ikonlara karşı oluş) ihanet etmişlerdi.[1] Yahudiler de Helen çoktanrıcılığıyla ve Helen putçuluğuyla uzlaşarak Tanrı'nın güvenine ihanet etmeyi göze alsalar onlar da Helenleri yumuşatıp Yahudiliğin ismen tanınmasını sağlayabilirlerdi. Ama bu, Yahudiliğin en önemli iki konuda Helenizm'e boyun eğmesi pahasına sağlanabilirdi.

Hıristiyanlık Helenizm'le bu saydam uzlaşmaya vardıktan sonra Yahudiliğe düşen, Tanrı'nın ebedi emirlerini ve vahiylerini her zamankinden daha sıkı bir biçimde korumaktı. Gamaliel'in dönek bir çömezinin söyleyişiyle.

Tanrı'nın zırhına bürün ki kötü günde dayanabilesin ve her şeyi yaptıktan sonra, durabilesin. Onun için, kasıklarına doğruyu sarınarak dur.[2]

Hıristiyan Kilisesinin görkemli zaferi karşısında Yahudiliğin küçümseyen tavrı, başarısız bir rakibin kıskançlığı olarak yorumlanıp geçiştirilebilirdi. Ama Hıristiyanlık kendisi de Yahudiliğin mirası olan tektanrıcılığa ve anikonizme karşı teorik bir bağlılık duyuyor, yalnız bunları, Yahudilerin eleştirilerini çekecek biçimde, Hemen çoktanrıcılığına ve ikon putperestliğine verdiği pratik tavizlerle bileştiriyordu. Hıristiyan Kilisesi Yahudi kutsal metinlerini Hıristiyan imanının Eski Ahit'i olarak yeniden kutsallaştırmakla Kilisenin zırhında bir zayıf nokta bırakmıştı ve Yahudi eleştirisinin okları buraya isabet ediyordu. "Karşımda başka ilâhların olmayacaktır" ve "Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın hiç suretini yapmıyacaksın; onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmiyeceksin".[3] Hıristiyanlar da, en az Yahudiler kadar, bunların Tanrı'nın sözleri olduğuna ve İnsanın bunlara kayıtsız şartsız uyması gerektiğine inanıyorlardı.

On Emir, Eski Ahit'in özüydü; Yeni Ahit ise, Eski Ahit'in, İsa'nın yerine getirmek üzere dünyaya geldiği kut-

383, 384 "TANRI BİRDİR": Yahudiliğin uzlaşmaz tektanrıcılığı, altıncı yüzyılda Filistin'de yapılmış bir havrada Grek harfleriyle yazılı. İncil'deki Tanrı Üçlemi Yahudilerin, Müslümanların gözünde, Helenizm'in çoktanrıcılığına bir ödün gibi görüldüğü için, bir küfür sayılıyordu. "Meryem'e Taç Giydirilmesi" adını taşıyan bu Ortaçağ minyatüründe Tanrı Üçlemi'nin kişileri insan biçiminde gösterilmiş; Hıristiyanlığın gerçekten de söz konusu suçlamayı hak eder duruma yaklaştığını gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

PUTA—TAPMAYA KARŞI ORTODOKS TEPKİSİ

385 Hıristiyanlığın ilk döneminde resimlere tapınma âdeti putperestliği hatırlattığı için Yahudi eleştiriciler Hıristiyanlığı putperestlikle suçlamışlardı. Bu noktada zayıflığının bilincine varan Kilise daha dördüncü yüzyıldan başlayarak, kendisine miras kalan Yahudi ikon düşmanlığını teşvik etti.

sal metin ve otorite olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla Eski Ahit Hıristiyanlık binasının kültü, azizlerin ve Üçlem deki üç kişinin gerek iki, gerekse üç boyutlu sanat eserlerinde görsel şekilde resmedilmesi, bütün bunlar da aynı binanın temel taşlarıydı. Bu taşlardan herhangi birinin yerinden çekilmesi bütün binayı yıkabilirdi. Ama Hıristiyanlığın savunucuları, Kilisenin Helen kökenli pratiğinin Yahudi teorisiyle uzlaşmayacağını söyleyen Yahudilere karşı ne cevap verebilirlerdi? Hıristiyanları bu Yahudi suçlamasının temelsiz olduğuna inandıracak bir cevap bulmak gerekiyordu. Çünkü Yahudiliğin Hıristiyan Kilisesine yönelttiği ikiyüzlülük suçlaması, Hıristiyanlığa gene Yahudilikten gelen köklü bir günah duygusuna vurduğu için bu kadar ses çıkarıyordu. Böylece Yahudilik Kiliseyi aynı anda iki cephede savaşmak zorunda bırakarak Hıristiyanlıktan öcünü alıyordu; Hıristiyan ruhani otoriteleri açısından, inatla direnen Yahudiliğe karşı verilen dış savaş, iç savaşa oranla daha önemsizdi; çünkü iç savaş her Hıristiyanın ruhunun derinliklerinde, Helenizm'e yakın rahat bir Hıristiyan putperestliğiyle, Yahudiliğe yakın sızlayan bir Hıristiyan vicdanı arasında hüküm sürüyordu.

Bu çatışmanın yarattığı ikilik Hıristiyan polemik yazılarında da yansır. Hıristiyanlığın Yahudi saldırılarına karşı yaptığı savunma türü ile Kilisenin kendi içindeki, Hıristiyan ikoncularla Hıristiyan ikonoklastlar arasında geçen tartışmalar türü arasında fark vardır. Her iki türde kuşaklar boyunca kullanılan kanıtlamalar büyük ölçüde özdeş olsa bile, farklılık da önemlidir. Helen Dünyasının dördüncü yüzyılda kitle halinde Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra artık pan-Helenik olan Kilisenin kendi iç kavgaları, Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki polemiklere oranla ağır basar gibi oldu. Ama, bu daha eski cephedeki teolojik savaş altıncı ve yedinci yüzyıllarda yeniden alevlendi. Çünkü beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Filistin'deki Yahudi topluluğunda püritence bir ev temizliği başgöstermiştir. Havraların duvar süslemelerinde hayvan, hattâ insan resimleri yapılması Yahudiliğin kucağında Hıristiyanlığı andırır bir gevşeme eğiliminin doğması olarak yorumlanmış, bu iç savaş Yahudi-Hıristiyan savaş cephesini de etkilemiştir: Yahudilerin hıristiyan putperestliğini lânetlemelerine karşılık Hıristiyanlar da saldırı ve savunmalarına yeniden başladılar. Hıristiyan ikon-severlerle ikon düşmanları arasındaki paralel tartışma ise her yerde aralıksız sürmüştür. Hıristiyan Kilisesinin Diocletian'ın putperest imparatorluk rejimine karşı kazandığı zaferin sabahında, hattâ belki de arifesinde başlayan bu kavganın Hıristiyanlığın her yöresinde ve Hıristiyanlık Çağının her yüzyılında süregeldiğini görüyoruz.

Henüz parçalanmamış olan Katolik Kilisesinde dördüncü yüzyılda başlayan bir ikon düşmanlığının yayıldığı görülür. Elvira Konseyi (300-'11) otuz altıncı yasasıyla kiliselere resim koymayı yasakladı. Kayserili Eusebius(264-340)

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Konstantin'in kızkardeşi Konstantia'nın kendisine bir kutsal resim gönderme isteğini geri çevirdi. Konstantia (öbür adıyla, Salamis) Piskoposu ve Kıbrıs Metropoliti Epiphanius (315-402) kilisede asılı bulduğu nakışlı bir perdeyi yırttı. Suriye'de, 488'de, Mabbug Piskoposu ve bir Monofizit olan Xenaias, putlara tapmaya karşı bir saldırı başlattı. Altıncı yüzyılda ise Edessa ve Antakya'da ikonoklast ayaklanmalar oldu. Aynı yüzyılda Yunanistan'ın bağrında Edremit Piskoposu Julian'ın yöresindeki kiliselere resim, taş ya da ahşap iki boyutlu suret koymayı yasaklaması ve yalnız kapılarda heykellere izin vermesi ikonoklazm duygusunun güçlülüğünü gösterir. Aynı yüzyılda Latin etkisindeki Batı'da Narbonne başpapazı Çarmıhtaki İsa resmine bir bez sarmak gerektiğini söylüyor, Marsilya Piskoposu Serenus yöresindeki kiliselerde bütün resimleri kırıyor ya da kaldırtıyordu. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda Konstantinopolis, Kıbrıs, Ermenistan ve Kafkasya'da ikon düşmanlığının yayıldığı görülüyor.

Bu kanıtlar hıristiyanlığın gerek merkezinde, gerekse sınır bölgelerinde ikonoklast görüşün canlılığını gösteriyor. Doğu Roma İmparatoru Leo Syrus bu davayı benimseyinceye kadar geçen dört yüzyıl boyunca kavga bu şekilde sürdü; bu durum da, Ortodoks Hıristiyanlıkta Yahudi ikon düşmanlığının nasıl böyle sert bir şekilde ortaya çıktığını açıklar. 726'da putları kırma kampanyası başladığında aslında geçmişin hayaleti yardıma çağırılmıyordu, çünkü hayalet zaten yüzyıllardır pusuda kurbanının üstüne atılmayı bekliyordu.

Ortodoks hıristiyanlıkta Yahudi ikon düşmanlığının rönesansı Batı'daki edebi Helenizm rönesansına benzer. 726-'87 ve 815-'43 yıllarında iki ayrı patlamayla ortaya çıktı, iki dönem arasında sakin bir evre vardı. Bu aranın bir bakıma önceden haber verdiği başarısızlık, 843'de tarafların geçici olacağı inancıyla vardıkları uzlaşmanın kalıcı bir barış haline gelmesiyle doğrulanmış oldu ve beş yüzyıllık çatışma bitti.

Ama Ortodoks Hıristiyanlıkta put tartışmasının görünüşte kalıcı bir şekilde çözümlenmesi, genel olarak Hıristiyanlık içinde aynı can sıkıcı sorunun bir daha ortaya çıkmayacağı anlamına gelmiyordu. 787'deki Nikea (İznik) Konseyinin verdiği kararlarla Ortodoks Hıristiyanlıkta tasvir kültünün geçici olarak yeniden kurulması Karloman'ın ülkesinde huzursuzluk ve tartışma yarattı. Papa I. Hadrian (Papalığı:722-'95) Karloman'ın İkinci Nikea Konseyi kararlarını birlikte suçlama önerisini geri çevirerek bu karşı koyma hareketini ezdi, ama bu depreşmelerin haber verdiği patlama nihayet Alpler-ötesi Avrupa'da ortaya çıktı. On altıncı yüzyılda Yahudi ikon düşmanlığının Almanya'daki patlamalı rönesansı, Anadolu'da, sekizinci yüzyıldaki patlamadan daha az şiddetli değildi; etkileri şimdiye kadar da uzanır.

Batı hıristiyanlığının Protestan Reformu'nda görülen

PUTA—TAPMAYA KARŞI PROTESTAN TEPKİSİ

386 Protestan Hollandalı askerler kiliselerde Tanrı'yı, ya da İnsan'ı gösteren her türlü temsili kırıyorlar; resim, heykel, pencere, mezar, altar, herşey, Tanrı'nın evini pis putlardan arındırma hırsıyla kırılıp parçalanıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Yahudiliğin iki temel ilkesinden biri olan anikonizm ortaya çıkmayı başaran tek Yahudi hortlağı değildi. Yahudi Sabataryanizmi on altıncı yüzyılda Katolik Kilisesindeki ayrılıkçılara da egemen oldu. Protestan Batı Hıristiyanlığında Yahudiliğin bu öteki ögesinin rönesansını açıklamak daha da güçtür. Yahudi diasporası son derece elverişsiz koşullar altında kendi kimliğini ve cemaat bütünlüğünü koruyabilmek için Sabat gününe ve öteki âyinlere titizlikle bağlı kalmıştı. Ama Yahudi Sabataryanizminin Batı Hıristiyan Dünyasındaki zaferi, dağılan Yahudilerin içinde yaşadıkları olağanüstü koşullarla açıklanamaz.

Protestanların başlıca hedefi en eski Kilisenin katışıksız pratiğine dönmekti. Ama ilkel Hıristiyanlıkla Yahudilik arasındaki, ilkel Kilisenin bir ayrılık olması için özellikle koyduğu pratik farklılığını unuttular. İlkel Kilise hafta tatili gününü Sabat'dan haftanın ilk gününe aktararak Yahudilikten ayrılığını göstermeye çalışmıştı. Oysa şimdi Protestanlar ilkel hıristiyanlığın ayrılığının amaçlanmış sonucunu ortadan kaldırmak için "Tanrı'nın günü"ne hem Yahudiliğin Sabat adını, hem de bununla ilgili Yahudi tabusunu uyguladılar. "Kutsal Kitap Hıristiyanları" "İnsan Sabat için değil, Sabat insan için yapılmıştır"[4] sözünü hiç mi okumamışlardı? İncillerdeki,[5] İsa'nın Sabat tabusunu kasten bozduğunu anlatan birçok bölümü anlamadan okumuş olabilirler mi? Bütün havariler arasında en fazla önem verdikleri Pavlus'un Musa Yasasını baştan aşağı yadsımakla ün yaptığını bu Protestanlar görmemiş olabilirler mi? Bu soruların cevabı, Protestanların, Papalık yerine Kutsal kitabın otaritesine başvurma kuralını getirirken yalnız Yeni Ahit'i değil, aynı zamanda Eski Ahit'i de yeniden canlandırmış olmaları ve dirilen iki ruh arasında Yahudilik ruhunun Protestanların kalbini kazanmasıdır. Yahudi Sabatının rönesansı Hıristiyanlığı doğumundan beri tedirgin eden hortlağın kalıcı gücünün ciddi bir kanıtıdır.

Hıristiyanlıktaki Yahudi ögelerinin rönesansı etkileyicidir, ama din alanında böyle bir olayın tek örneği bu değildir. En yaygın rönesans biçimi atalardan kalan bir dinin bazı seçilmiş özelliklerinin canlandırılmasıdır, buna bazan dini inanç ve coşkuyu güçlendirmek için başvurulur. Batı Hıristiyan Dünyasında bu çeşitten çok olay geçti. Bazan ortodoksluğun sadece bir yanı vurgulandı, ama çok zaman bir reform ve arınma dalgası halinde yükselerek, gördüğümüz gibi, sonunda, on altıncı yüzyılın Protestan Reformuyla sonuçlandı. Japonya'da, İkinci Dünya Savaşındaki acı yenilgiden sonra, birçok yeni dini mezhep doğdu. Bunların çoğunluğu geleneksel Şinto ya da Budist inancının şu ya da bu ögesi üstüne kuruluydu. Tanrısal sanılan İmparatorun bu yüksek yerden yuvarlanması ve dolayısıyla devletin resmi Şinto dininin zayıflamasıyla morali bozulan bir halkı yapay bi şekilde diriltilmiş bir dini inançla yeniden yüreklendirmekti bunun amacı.

Geleneksel dini ortodokslukla gerçek maddi yaşantı arasında bir uçurum açıldığında, bu uçurum genellikle bir çeşit dini canlanmaya kapatılır. Dini öğretinin geçmişte gömülü gibi görünmesi, bir süre için, dinin kendisinin gereksiz ve yanlış olduğu görüşünü pekiştiriyor izlenimi verebilir.[6] Ama İnsanlığın mânevi özlemleri yeniden ortaya çıkabilmek için güçlü bir eğilim gösterirler. Çoğu zaman, vazgeçilen dinden daha da uzak bir çağın manevi inançlarının canlandırılması bu eğilimin çıkış yolu olur. İnsanlığın doğal çevresini kirletmesine karşı gösterilen çağdaş tepkide, eski çağın Doğa'nın kutsallığı inancına dönülmesi şaşırtıcı değildir. Atalarımız, Doğa'ya kötülük eden İnsan'ın cezasız kalamayacağını sezgiyle anlamışlardı; modern çağın deneyleri de doğal dünyanın İnsana sınırsızca sömürmesi için verilmiş bir kamu hizmeti olmadığını, İnsanın sıkı sıkı bağlı olduğu ve bundan dolayı kendine zarar vermeden kötüye kullanamadığı bir ekolojik sistem olduğu doğrusunu yeniden olumlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜM XI

TARİHİ NİÇİN İNCELEMELİ?

Tarihin gidişini gözden geçirdikten sonra, kendi kendime "Tarih nedir, nasıl yazılır?" diye sormazsam, benim bu tarih incelemem eksik kalır. Sanmıyorum ki tarih, kelimenin nesnel anlamında, olayların art arda sıralanışı olsun. Bunun gibi, tarih yazmak da olayları anlatmak değildir. Bütün gözlemciler gibi tarihçiler de gerçeği anlaşılabilir hale getirmek zorundadırlar. Bu da, onları neyin doğru, neyin anlamlı olduğu konusunda boyuna yargıya varmaya götürür. Bunun için, sınıflandırma yapmak, olayları mukayeseli olarak incelemek gerekir; çünkü olaylar aynı anda birçok yollardan gelişmiştir. Görevlerinin anlamını tam olarak kavramış tarihçiler kesin sonuca varmayı gözeten açıklamalar yapmak tehlikesindedirler ama, bence kendilerini buna zorlamamalıdırlar. İnsanlar yeteneklerinin sınırlarına göre seçim yapmakta özgürdürler. Ayrıca şuna inanırım ki tarihin bize öğrettiklerinden biri de insanların, elle tutulamazsa da kendini belli eden bir insan-üstü gerçek olduğunu bilerek seçmeler yapmasını öğrenmeleri gerektiğidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 83

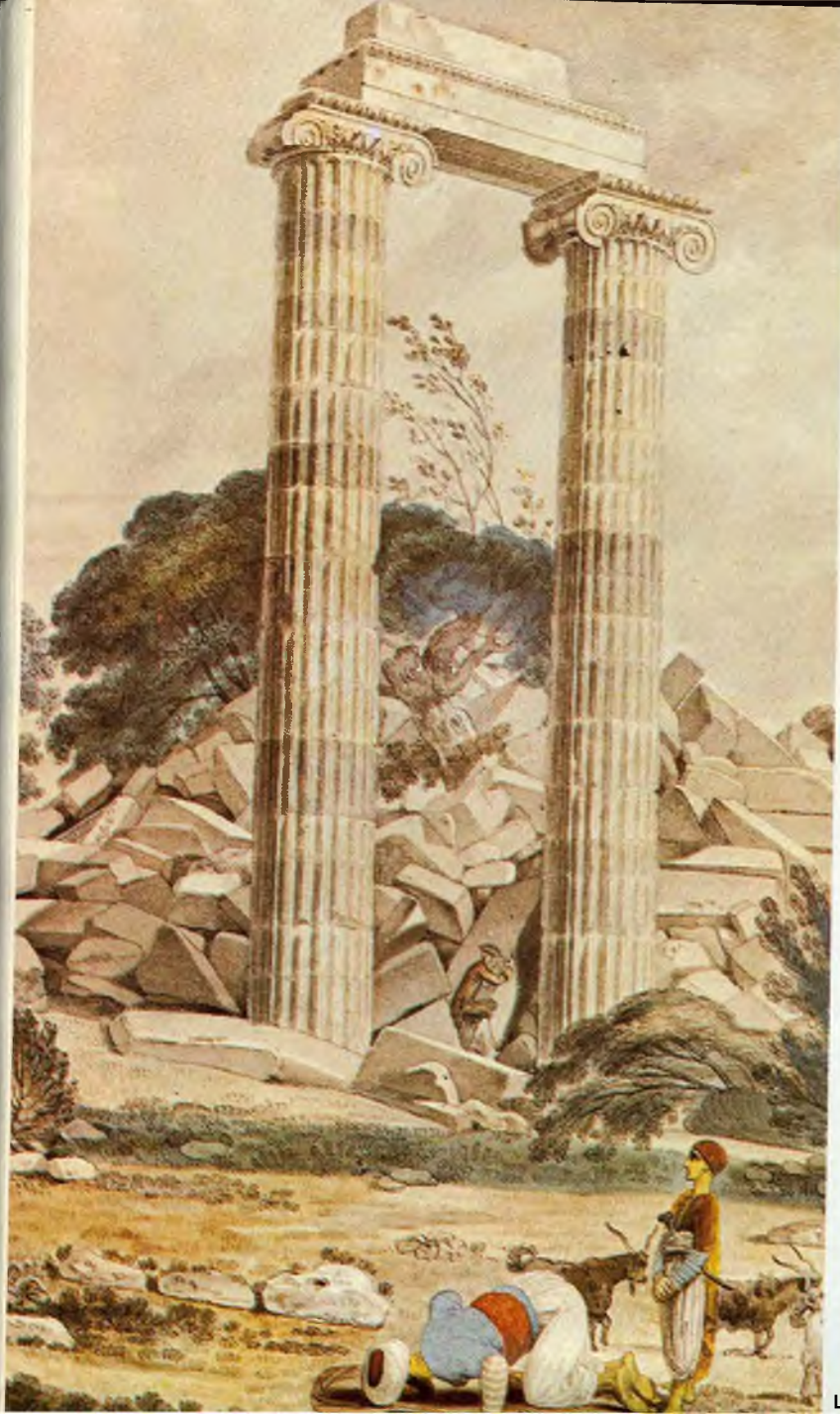
TARİHİN BİÇİMİ

İnsan gerçekliği anlayabilmek için onu birbirinden ayrı sayısız parçacıklara ayırmak zorundadır. Bu eklemlendirme, sınıflandırma süreci şüphesiz gerçekliği yanlış yansıtır; ama, bilinçli düşüncenin kaçınılmaz bir sonucudur da. Buna karşı getirilecek seçenek, mistiğin tamamen edilgin bir tavırla tanrısal birliği sezmesidir. Bu "Tarih Ağacı" da, tarihi, verilerini sınıflandırarak anlaşılır kılmak, sonra da onları yeniden bir araya getirilmiş bir bütün olarak sunmak yolunda bir çabanın ürünüdür. Şemasının temelinde teolojik bir yapısı olan onikinci yüzyılın Hıristiyan düşünürlerinden Fiore'li Joachim'in felsefesini göstermektedir. Ağaç üç çağa bölünmüş, bunları da Baba (yasa ve korku çağı), Oğul (inayet ve iman) ve Kutsal Ruh (sevgi ve özgürlük) gözetmektedir. Dalların temsil ettiği önemli kişiler, olaylar arasında İsrail'in oniki kabilesi, Vaftizci Yahya'nın misyonu, İsa'nın ilk gelişi, Kiliseler'in kuruluşu, son çağın şafağını müjdelediği sanılan Papalar dizisi, İsa'nın ikinci gelişi yer almaktadır. Ağaç üçüncü, son çağın gelmesiyle son buluyor. Joachim'in kehânetine göre ilk belirtiler onüçüncü yüzyılın ortasında görülecek, son çağ kurulduktan sonra da Son Yargı'ya kadar (Mahşer) bir Azizler Krallığı olarak devam edecekti. Joachim'in tarih yorumu düpedüz bir Ortaçağ Batılı Hıristiyanı'nın görüşüdür; ama, buna benzer yeryüzü cenneti özlemleri daha sonraki yüzyıllarda da pek yaygın oldu; hattâ Marx'ta bile bazı izleri görülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resimler 84, 85

MERAK
VE FELAKET

Soldaki Batılı arkeolog silinmiş bir uygarlığın kalıntıları karşısında kendinden geçmiş. Ama, bunlar sürüsünü kollayan çoban, namaz kılan Müslüman için hiçbir anlam taşımıyor: Gibbon ile İbni Haldun'un eserlerini esinlendiren de "dinginlikte hatırlanan duygu"dan doğan böyle bir meraktı. Daha seyrek olarak da, kendi felâket yaşantısı bir tarihçinin merak duygusunu uyandırabilir. Yandaki *Savaş* resmini yapan sanatçının yansıttığı gibi dengeli bir dünyanın birdenbire paramparça olu vermesi 1914 ağustosunda bu İnceleme'nin yazarını eyleme itti; tıpkı, benzeri bir şokun İ. Ö. 431'de Tukidides'i sarsması gibi.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Renkli Resim 86

HAYATIN TAMAMLANMASI

Fra Angelico'nun *Cennette İsa'ya Övgü*'sünden alınan bu ayrıntı sanatçının Azizler komünyonu görünümünü yansıtıyor. Bir Hıristiyan'ın Tanrı'yı sevenler için her şeyin hep birlikte iyiye çalıştığı inancının görsel bir ilânı bu. Sanatçı, kendi zaman ve mekânının uslubuyla Hıristiyan kardeşlerine hitap ediyor, aynı zamanda evrensel bir mesaj iletiyor. Eserinin güzelliği, kutsallığı, tarihi, dini, kültürel gelenekler arasındaki farklılaşmaları aşıp, ötesine geçiyor. Resmine bakıp anlamını düşünen herkes ressamın sevincini, umudunu anlayabilir. Bağışlanmış ruhlar topluluğu esinlerinin kaynağı, aynı zamanda amaçları olan İsa'nın çevresini sarıyorlar. Kurtarıcılarına tapıyor, onun zaferi olduğu için aynı zamanda onların hac yolunun da tamamlanması demek olan bir zaferi kutluyorlar. Resmin imgeleri nihai manevi gerçekliği belirli bir tektanrıcı dinin ışığı altında yorumluyor. Gene de Fra Angelico'nun Hacıların yollarının üzerinde birleştiği İsa, Teilhard de Chardin'in sezgisidir; sahnenin dinginliği Budist'in *Nirvana*'ya geçişinden bir önceki anı göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

387 Bir Roma lâhdinde, Tarih tanrıçası Clio. Adı Grekçede "şanlı başarılarla ün kazanmak" anlamını taşıyan "kleos" kelimesinden gelir. Helen mitolojisinde Clio kahramanların başarılarını yadederdi.

Levent Şahverdi Arşivi

53 Tarihi düşüncenin özelliği

Bu incelemenin birinci bölümünde yapacağımızı söylediğimiz işlemler planını tamamladık artık. Uygarlıkların hayatlarını, aralarındaki ilişkileri ve ayn türden toplumlar olarak ileri dinlerin ortaya çıkışını gözden geçirdik. Bu entelektüel çabaların amacı, yirminci yüzyılın insanları olarak bulabildiğimiz kanıtlarla, bir bütün olarak insanlık tarihimizi anlaşılır kılmaktı. Şimdiye kadar böyle bir amacın gerçekleşebileceğini varsaydık, ama böyle bir varsayımın meşru olup olmadığını henüz kendi kendimize sormadık. Ayrıca, kendimize yüklediğimiz bu açıklama görevinde kullandığımız zihni araçların eleştirel bir değerlendirmesine de girmedik. İster insani eylemlerin, isterse insanlık dışı Doğa'nın incelenmesi, insan düşüncesinin sınırlılıklarına tâbidir. Bu sınırlılıkların başında da, düşüncenin, gerçekliği kavramaya çalışırken onu çarpıtması gelir.

Gerçeklik belki de mistik yaşantının farklılaşmamış birliğidir. Bunun böyle olup olmadığını bilemiyoruz, çünkü bilincimizin işlemesi için, gerçekliğin zihnimizdeki imgesinin —ya da gerçekliğin, insan zihninde yansıyan kendi imgesinin[1]— özne ve nesne olarak kırılıma uğraması ya da eklemlenmesi gerekiyor. Düşünce sürecimiz boyunca yarattığımız eklemlenme zincirinin ilk halkası budur.

İnsani bilincimiz, kendi doğurduğu —ya da gerçekliğin doğurduğu— eklemleme eyleminden sonra, gerçekliği bilinç ve bilinçdışı, ruh ve beden, zihin ve madde, hayat ve çevre, özgürlük ve zorunluk, yaradan ve yaratık, tanrı ve şeytan, iyi ve kötü, doğru ve eğri, sevgi ve kudret, eski ve yeni, neden ve sonuç gibi ayrımlara bölmeye başlar. Bu ikili yapılar düşüncenin vazgeçilmez kategorileridir. Gerçekliği, kavrayabildiğimiz kadarıyla, bunlarla kavrarız. Bunlar aynı zamanda, insan anlayışının sınırlarını gösteren işaret taşlarıdır, çünkü gerçekliği kavramamızı sağlarken gerçekliğin birliğini de bozarlar. Aydınlatıcı oldukları kadar şaşırtıcıdırlar. Onlar olmadan edemeyiz, ama onlarla da olmaz. Ne büsbütün boşlayabiliriz onları, ne de büsbütün kabullenebiliriz.

Evreni düşünebilmek için Evrenin eklemlenmiş olduğunu varsaymamız zorunludur. Ama aynı zamanda, orada bulduğumuz ya da kendi yaptığımız bu eklemlenmelerin yapay ve keyfi olduğu iddiasına karşı kendimizi savunamayız. Bunların her zaman için bölünmez bir şeyi parçaladığı ya da öze ilişkin bir şeyi elden kaçırdığı gösterilebilir. Ne var ki, Evreni zihnimizde eklemlendirmeden, kendimizi de dile getiremeyiz —yani, ne düşünebilir, ne de irademizi kullanabiliriz. Mistik yaşantının birliğini yeniden kazandıktan sonra düşünmeye ya da irademizi kullanmaya devam edemeyiz. Dolayısıyla, görebildiğimiz kadar doğrunun ışığında yaşamak ve hareket edebilmek için gerçekliği bütünüyle kavrayamamızda şaşılacak bir şey yok. Bütünün bir parçasının kendini geri kalandan ayırması, sonra da, kendi dahil bütün hakkında kısmi de olsa bir anlayışa ulaşabilmesi bir paradokstur. Bu başarı, kusurlu olsa bile, aslında mucizevidir. Gerçekliğin, aslına uygun bir zihni imgesine ne kadar yaklaşıldığını kestirmek insan aklı için imkânsız.

Düşünce, gerçekliği zihninde parçalayarak işe başlar başlamaz, gerçekliğini yeniden bütünleştirme çabasına da girişir. Önce analiz eder, sonra da sınıflandırarak çalışır düşünce; yani, çok sayıda değişik nesneyi aynı türün örnekleri olarak özdeşleştirmeye başlar.[2] Zihnin aralarında bulduğu benzerliklere dayanarak tek bir maddede toplamaya çalıştığı bu nesneler aslında olayların belirli görünümlerinden ibarettir. Herhangi bir olayın görünümleri sayılamayacak kadar çoktur; aynı görünümü, her biri gösterilen değişik görünümlere tekabül eden sayısız değişik biçimlerde sınıflandırabilmemiz de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Onun için, her sınıflandırma, bir araya getirdiği olayların her birinin sadece bir parçasını kavrayabilir. Aynı olayı, başka olaylarda benzerini gördüğümüz görünümlerinin sayısı kadar çok sayıda değişik maddeler altında sınıflandırdıktan sonra, her türlü sınıflandırmanın elinden kayarak kaçan bir kalıntıyla karşı karşıya kalırız. Her olayın benzersiz bir yanı olduğunu söylerken anlatmak istediğimiz şey budur. "Benzersiz" kelimesi, zihinle anlaşılamaz anlamını taşıyan olumsuz bir terimdir. Mutlak olarak benzersiz bir şey, tanımı gereği, betimlenemez.

Bu benzersizlik ögesi, doğa bilimlerinde çok önemli olmadığı halde, insan yaradılışı alanında çok önemlidir. İnsan eylemlerini inceleyen çeşitli okulların temsilcileri arasında —filozoflar, dinbilimciler, mantıkçılar, psikologlar, antropologlar, sosyologlar, tarihçiler— asıl tarihçilerin bu benzersizlik ögesini göstermeyi iş edinmekle yetinmeyip, bunun başlıca savunucusu olmaları da belki böyle açıklanabilir. Tarihin en yalın tanımı, bunun, zaman ve mekân içinde hareket eden insani olayların incelenmesi olduğudur; ama A.L. Kroeber farklı bir tanım öneriyor. Ona göre tarihçinin yaklaşımının özü insani eylemleri zaman içinde yer alan olaylar gibi görmek değildir; "olayların bütünlüğünü korurken olayların kavramsal bütünlüğüne erişme çabasıdır."[3] Bu, analitik ve sınıflayıcı yöntemin antitezidir, ama tarihin bu iki karşıt tanımı birbirleriyle çatışmaz. Tarih, bireysel olayların karmaşıklığını korumaya çalışmalı, "aynı zamanda da belirli bir anlam uyarlığı olan bir tasarım halinde onları inşa edebilmelidir".[4] İşin doğrusu, "hiçbir bireysel olay ya da nesne, yüklemler ya da soyut tekrarla-

Levent Şahverdi Arşivi

388 Augustune'in "De Civitade Dei" kitabının on dördüncü yüzyıldan kalma bir yazmasını süsleyen minyatür.

nabilir özellikler olmadan anlatılamaz",[5] onun için de "geçmiş üstüne her önerme, belli bir genelleme ögesi içerir".

Evrende gerçek yenilik varsa, daha önceden hiç olmamış olaylar olabiliyorsa, tarih, şimdiki zamanın eksik bir açıklaması olur. Geçmişten ders çıkartılabilmesi için hem geçmişte, hem de geçmişle şimdi arasında tekrarlar ve benzerlikler bulunmalıdır. Tarihin bize bir dereceye kadar geçmişin hesabını vermesine ve şimdinin açıklamasına yetecek kadar tekrar ve benzerlik vardır. Böylece yaptığımız seçimler hiç değilse kısmen aydınlanmış olur.[6]

İnsan davranışlarında değişme, yenilik ve yaratma, bu davranışlardaki benzersizlik ögesinin kendini ortaya koyuşudur. Tarihçilerin en sevdikleri işlerden biri de değişme, yenilik ve yaratmayı zihnen kavramaktır; ama benzer noktaları analiz edip sınıflandırabilen, fakat başkalarıyla herhangi bir ilişki göstermeyen olaylardaki ögeleri açıklayamayan bir düşünce aracı kullanmak zorundadırlar. Tarihçiler, benzersiz olanı kavramaya çalışırken, tam bir özgürlüğe sahiptir. Sevgi yasası İnsanı günahkâr ya da aziz olmakta serbest bırakır. Kişisel ve toplumsal hayatının Tanrı diyarına mı, yoksa karanlık diyarına mı varacağı, İnsanın özgür seçimine bağlı bir şeydir.

Bu formülasyonların ikisinde de dıştan gelen bir zorlama yoktur. İnsan, Hıristiyanlık görüşünde Tanrı yasasına, ya da Marksist görüşte Doğa yasasına gönüllü olarak uyduğunda, giderek daha çok kendi bilincine varır ve böylece kendini daha çok belirleyebilir. Böylece, İnsan, hem özgür, hem de etkili seçmeler yapma özgürlüğüne kavuşur.

Levent Şahverdi Arşivi

54 Tarihçiler eylemde

Önceki bölümde tarihi düşüncenin özelliğini inceledik, tarih olaylarını yorumlamanın başlıca okullarını gözden geçirdik. Bu araştırma tarihçilerin çalışmalarıyla mümkün olabilmiştir: düşünceleri, duyguları, bu düşünce ve duygularını insan kardeşlerine iletmeleriyle.

Son beşbin yıl içinde, okur-yazar bir kamuoyuna sahip toplumlarda, tarihçilerin başlıca iletişim araçları yazı olmuştur. Ama, gerek okur yazar, gerek okuma yazma öncesi toplumlarda, kayda değer kişi veya olayları anmak için mimari anıtlar da yapılmıştır; bu anıtların dikiliş amaçları da her zaman üzerlerine yazılmamıştır. Bazı yazı-öncesi toplumlarda, kimi zaman kuşaklarca gerilere uzanan şeceler ezberlenmiştir; ayrıca, atalarımız insan olduktan bu yana bütün çağlarda yaşamış bütün toplumlarda, bilmeden tarihçi olmuş kişiler de vardır. Örneğin, dindarca bir tutumla, ölüleriyle birlikte değerli eşyaları da gömen, ya da körlenen âletlerini, kırılan çanak çömleklerini parçalamadan atan insanlar gibi. Onların bu dindarlığı ya da dağınıklığı, yazılı sözden çok daha az şey açıklasa da, açıkladıkları şeyler konusundaki bilgilerimizi oldukça geniş bir zaman ve mekâna yayarak, arkeologlarımıza bazı dilsiz kayıtlar sağlamıştır.

Ama, şecereleri belleyenler, anıtları inşa edenler ve hikâyeleri yazanlar, arkeologlara bu dilsiz bilgileri verenlerin tersine, olayları kaydetmek için bilinçli bir eyleme girmişlerdir. Bu eyleme yol açan itki de merak olmuştur. Bu itkiyi şöyle tanımlayabiliriz: bu ilgiyi duyan kişi ya da ailesi veya topluluğunun başka üyeleri için herhangi bir dolaysız pratik yararı olmayan şeylere karşı akli ve duygusal bir merak. (Ama, merak sayesinde yapılan keşifler, daha sonra, beklenmedik bir biçimde yararlı olagelmişlerdir hep.)

Merak, kesinlikle insanlara özgü bir itkidir. Bilinçliliğin bir sonucudur; çünkü bilinçlilik insan zihninin karşısına, gerçekliğin sadece bir parçası, kesinlikle yüzeysel ve belki aldatıcı birtakım olaylar çıkarır. Merak, olaylar yoluyla, olayların maskelediği gerçekliği deşme ve araştırma itkisidir. Merak, hedefine varıncaya kadar yorulmak bilmez. Onun için, bir oyalanma olarak başlasa bile, sebatla sürdürüldüğünde, dini bir yaşantı olarak son bulur. Olayların ardındaki gerçeklikle karşılaşma, sadece zihni bir başarı değildir; insan benliğinin nihai gerçeklikle uyum içinde olabilmesi için insan iradesinin bu gerçekliğe uydurulması yolunda girişilmiş, mutlak bir bağıtlanmadır.

Bilincin sunduğu merak uyandırabilecek olaylar bir ya da birkaç değişik alanda ortaya çıkabilir. Bu alanlardan biri insan dışı Doğa ise bir başkası toplumsal insani olaylar, bir üçüncüsü de insan tekinin içsel manevi hayatıdır. Gerçeklik araştırmasını sonuna kadar sürdüren insan nihai gerçeklikle bu üçüncü alanda yüz yüze gelir. İnsanların bu arayışı ne kadar sürdürecekleri, bireylere göre değişir; sebat derecesindeki farklılık, yalnız kişisel karakteri içsel ayrımlarına göre değil, insanların kültürel ortamlarının farklılıklarına göre de değişir. Örneğin, Hindistan'ın kültürel ortamı içsel manevi hayat alanında merakı teşvik ediyor; oysa modern Batı'nın kültürel ortamı, merakı insan dışı Doğa'ya yöneltmek eğiliminde.

Toplumsal insan davranışları konusunda merak, değişik kültürlerde değişen derecelerde uyarılır. Durmuş toplum ve topluluklarda merak asgari düzeydedir; Aşağı Paleolitik Çağda asgari olduğunu tahmin edebiliriz. Batılı gezgin C.F. Volney, 1783-85 yıllarında İslâm dünyasında bu merakı asgari düzeyde bulmuştu. Çağdaş Müslümanların, aralarında çömelip oturdukları, geçmişten kalma akıllara durgunluk veren anıtlar karşısında hiç merak duymadıklarını görmüştü.[1] Ama, daha sonra Mısır'ı 1798'de vuran Batı etkisiyle birlikte İslâm halklarının merakı yeniden uyandı, o zamandan beri de gittikçe canlanarak sürüyor. Bugünün Orta Doğu ülkelerinde yapılan arkeoloji kazılarına yabancılarla birlikte yerli bilim adamları da katılıyor.

Onüçüncü yüzyılda Müslümanlar insan-dışı Doğa'ya çağdaş Batılılardan daha çok merak göstermişlerdi. İslâmiyet'in bu karanlık çağında bile İslâm Toplumunun insanın toplumsal davranışları alanındaki ilgisi sürmüş, Volney ve Napoleon'un saygıdeğer Mısırlı çağdaşı Abdürrahman el-Cabarti ve onun Tunuslu öncüsü İbni Haldun (1332-1406) gibi önemli tarihçiler çıkmıştı; İbni Haldun, tarih morfolojisinin şimdiye kadar dünyada görülmüş en parlak yorumcusuydu.[2] Müslümanların tarihe merakı şaşırtıcı bir şey değildir; çünkü İslâm dini, Hinduizm'in tersine, ama iki kardeş Yahudiye dini olan Hıristiyanlık ve Yahudilikle aynı şekilde, insan davranışları tarihinin ta içinden doğmuştur.

Merak itkisi olmadıkça, hayatın hiçbir alanında entelektüel eylem olamaz. Öte yandan, eylem yaratmayan bir merak da olabilir. Koleksiyoncunun elde etmeye yönelik merakı ile sınava girenin kendine dönük merakı bunun iki örneğidir. Bu durumlarda, merak sonucu biriktirilen bilgi etkin değil, edilgin bir biçimde kullanılır. Şimdiki bölümümüzün konusu, araştırıcının inisiyatifi ele aldığı bir eyleme yol açan türden meraktır. Bu bölümde gözden geçirilen özgün eylem alanı, dünyevi insani olayların incelenmesi ; ama bu alanda çalışmalarına başlayan tarihçilerin bazıları alanı aşarak, İnsanın olayların ardında yatan gerçeklikle ilişkileri-

Levent Şahverdi Arşivi

389 İslâm toplumu onüçüncü yüzyılda gerilemeye başlayıncaya kadar Ortaçağ Batı dünyasında benzeri görülmemiş yüksek bir bilimsel, tarihi inceleme, araştırma düzeyindeydi. Sindirim sisteminin bu resmi, onbirinci yüzyılın Türk hekim ve filozofu İbni Sina'nın "Tıb Yasası" kitabının onyedinci yüzyıldaki bir yazmasındandır. Eser, onyedinci yüzyıla kadar Batı Dünyasında tıp ders kitabı olarak kullanıldı.

390, 391 Tarih yazımı meraka bağlıdır. Sağ üst köşedeki, akıllara durgunluk veren Mısır anıtları altı-yedi bin yıl süreyle orada yaşayan insanların gözü önünde durdu ama, herhangi bir araştırma isteği uyandırmadı. Anlamlarını incelemek dışarıdan gelen yabancı konuklara kaldı. Aşağıda: Napoleon'un 1798'deki seferine katılan bilginler Mısır'ın geçmişinin incelenmesine başlıyorlar.

ni de araştırmaya girişmişti. İki Tunuslu tarihçi, İbni Haldun ile Augustine, araştırmalarını, tarihin dinbilime dönüştüğü noktaya kadar sürdürdüler. Modern Batılılar için bir budalalıktır bu, ama ortaçağın Batı düşüncesi için hiç de sakıncalı değildi.

Dönüm noktası, eylemdir. Eyleme geçememek, ya da eyleme geçmenin gerekli anını kaçırmak, pratik çalışmada olduğu kadar entelektüel çalışmada da felâkettir; ayrıca, entelektüel çalışmada eyleme geçememe yüzünden çocuğu düşürmek, ötekinden daha sinsice işleyen bir süreçtir, çünkü bunun cezası o kadar çabuk belli olmaz. Entelektüel eylemi doğuran şey merak olduğuna göre, entelektüel işçinin birinci ihtiyacı zorlayıcı ve inatçı bir meraktır. Merak güçlüyse, dağları yerinden oynatabilir.

Troya'nın yerini ilk bulan ve kazan Heinrich Schliemann (1822-'90), daha sekiz yaşındayken babasının armağan ettiği bir kitapta, Eneas'ın babası Anchises'in yanan Troya şehrinden kaçırışını gösteren bir gravürü görerek meraklanmıştı. Çocuğun babası, gravürde resmedilen kent surlarının hayali olduğunu anlatmıştı ona. Çocuk, Troya surlarının gerçek olduğuna inandığını söyledi ve onları topraktan çıkarmaya karar verdi. Babası sarhoşun biriydi; çocuk hayata meteliksiz başlıyordu. Onbeş yaşından kırk iki yaşına kadar (1836-'63) Heinrich hem bir servet kazandı, hem de kendini eğitti. Kırk yedi yaşıyla altmış dokuz yaş arasını ise (1868-'90), ilkin Troya'nın yedi ya da sekiz tabakasını, sonra da İthaka, Mikene, Orkhomenos ve Tiryns'deki Miken kalıntılarını ortaya çıkararak geçirdi.

Yunanistan Tarihi'nin (üstün bir eser) yazarı George Grote (1794-1871) yoksul düşmüş bir ayyaş rahibin değil, hali-vakti yerinde bencil bir bankerin oğluydu; onaltı yaşındayken babası onu işe koydu, ne zaman ne de para verdi. Bütün bunları kendi rahatı için yaptı. George Grote'un eseri iki yönden tehlikeye girmişti: çalışma zamanından arta kalanı, ticari olmayan çeşitli uğraşlarda boşu boşuna harcama durumundaydı. Grote'u kurtaran babasının ölümü ve kendi evliliği oldu. Daha 1822'den beri tasarladığı anlaşılan büyük eseri üstüne dikkatini toplamasını 1843'ten sonra karısı sağladı. 1855'te, 23 aralık tarihinde, *Yunanistan Tarihi*'nin onikinci (son) cildinin düzeltilmiş provalarını matbaaya verdi.[3] Grote mizaç bakımından entelektüel enerjisini bir noktada yoğunlaştırmaya yatkın değildi, ama ticari işlerinin katı disiplini Schliemann gibi (Schliemann aslında doğuştan kahramanca bir denetim ve sebat yeteneğine sahipti) onu da eğitmişti. Zamanını gerçek yeteneğine uygun olan eserine ayırdığı zaman bunun semeresini gördü.

Schliemann ve Grote'un meraklan, hayattaki kişisel talihlerinin karşılarına diktiği engelleri aşmalarını sağladı. Tarih morfolojisinin incelenmesi alanında parlak bir deha olan İbni Haldun ile Batı Dünyasında bu tarihi inceleme çizgisinin öncüsü olan Giambattista Vico (1668-1744) başka çeşitten bir güçlüğü, gene merak itkisiyle aştılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Onların güçlüğü, girişimlerini sürdürmek için gerekli bilgilerin kıtlığıydı.

Morfoloji incelemesinin yöntemi ister istemez karşılaştırmalı olmalıdır. Morfolojist, konusunda bir araya getirebildiği mümkün olduğu kadar çok sayıda örneğe kuşbakışı bir açıdan bakabilmelidir. Tarih morfolojisini incelemek için uygarlıkları ve ileri dinleri yan yana getirmek gerekir. 1798'de Napoleon, askeri birliklerinin yanında bir de Bilginler ekibi olarak Mısır'a ayak bastığından beri, Batılı arkeolog ve müsteşrikler bu iki türden bilinen toplumların sayısına büyük eklemeler yaparak Batı Dünyasının tarihi ufkunu genişlettiler. Modern Batılılara, Batılı olmayan canlı uygarlıkları ileri dinlerin Batılı-olmayan Hıristiyan biçimlerini tanıttılar; ayrıca, unutulan, ya da, Mısır Uygarlığı gibi, anıtları yeryüzünde kaldığı için varlığı sonradan bilinse ve hatırlansa bile entelektüel bakımdan nüfuz edilmez hale gelen batmış uygarlıkların maddi kalıntılarını ortaya çıkardılar.

Bu çalışmamın ilk şekli için notlarımı almaya başladığım 1927 yılında, arkeologlarla müsteşriklerin önceki 130 yıl boyunca yaptıkları keşifler sayesinde, yirmi bir uygarlığı gözden geçirebilmiştim. 1961'de otuz bir uygarlığı inceledim; şimdi buna Afrika uygarlıklarını da katmam mümkün oldu. Oysa on sekizinci yüzyılın başlarında Napoli'de çalışan Vico kendi tarih ufkunda topu topu iki uygarlık yani kendi Batı Uygarlığı ile onun öncüsü olan Helen Uygarlığını görebiliyordu. Ondördüncü yüzyılda Kuzeybatı Afrika ve Mısır'da çalışan İbni Haldun ise kendi İslâm uygarlığından başka bir uygarlığı inceleyecek durumda değildi; çünkü çağdaş, ya da eski, İslâm-dışı uygarlıklar konusunda bilgisi karanlıktı. Gene de, Vico, iki örneğini karşılaştırarak, her ikisinin tarihinin de, evre evre birbirine paralel aktığını tespit edebilmişti. Kronolojik olarak yaşama süreleri hemen hiç çakışmasa bile, Helen ve Batı Uygarlıklarının morfolojik olarak birbiriyle karşılaştırılabilir olduğunu gösterdi. İbni Haldun'a gelince, o da, Kuzey-Batı Afrika'da iki Arap istilâsının değişik etkilerine bakarak, politika ile din arasındaki ilişki üstüne genel sonuçlar çıkarmayı başarmıştı.

Yedinci yüzyılda Kuzeybatı Afrika'nın Araplar tarafından istilâsı bölgenin ekonomik hayatını hiç bozmadı; hattâ, istilâ sonucunda ekonomik refah arttı. Oysa aynı bölgenin İ.S. 1051'de iki Arap kabilesi tarafından istilâsı ekonomik bakımdan yıkıcı ve politik bakımdan parçalayıcı oldu. İbni Haldun, Halifelik'ten başlamak üzere, İslâm tarihi boyunca, yerleşik halkların oturdukları yerlerde çoban Göçebelerin istilâ sonucu kurdukları birçok devletin tarihini biliyordu. Göçebelerin *"asabiyet"* dediği bir ortak topluluk psikolojisiyle, yerleşik topluluklarda bulunmayan bir dayanışma sağladıklarını bu devletleri böylece kurduklarını anlamıştı. Kuzey-Batı Afrika'nın Arap istilâcılarının iki takımı da, çoban Göçbeler olduklarına göre, aynı topluluk ruhuna sahip olmalıydılar. Öyleyse niçin, yedinci yüz-

Levent Şahverdi Arşivi

yıldaki istilâ zararsız ve hattâ yararlıyken, on birinci yüzyıldaki istilâ yıkıcı oluyordu?

İbni Haldun'un buna verdiği cevap, ortaklık ruhunun, imparatorluk kurmak için zorunlu olsa da,[4] kendi başına yeterli olamadığıydı. "Araplar peygamberlik, ermişlik gibi bir büyük dini olayı kullanarak hükümdarlık otoritesi kazanabilirler."[5] "Büyük iktidar ve geniş hükümdarlık yetkilerine sahip hanedanlar temelde peygamberlik ya da doğru propaganda gibi dini bir kaynaktan gelirler."[6] "Dini propaganda kuruluş halindeki bir hanedana, taraftarlarının sayısının sonucu olarak sahip olduğu ortaklık duygusuna ek, bir başka kudret kazandırır."[7] İbni Haldun İslâmiyet Çağında Kuzey-Batı Afrika tarihinin dünyevi-sosyolojik açıklamasının yetersizliğini gördüğü için, Tanrı'yı da tarihin aktörleri arasına soktu ve böylece tarihe yeni bir boyut kazandırdı.

İbni Haldun ile Vico'nun görüşlerinin parlaklığı, bilgi kıtlığı engeline karşı merakın zaferini kanıtlar. Modern arkeologların, anahtarı çoktan kaybolmuş yazıları çözmeleri ve bu "ölü" dilleri yorumlamaları, entelektüel bilmeceler çözmekte merakın zaferlerini gösterir.

Mısır yazısının çözülmesinde başlangıç noktası, 1799'da "Rosetta Taşı"nın bulunmasıdır; bu taşta, İ.Ö. 196'da Kral V. Ptolemaios'un çıkardığı bir fermanın metni kazılmıştı. Yazı, hem Yunan dili ve alfabesiyle, hem de Firavunlar Mısır'ının dili ve hiyeroglif ve çivi yazısı ile yazılmıştı. Yunanca metinde Ptolemaios adının geçtiği yerlerde, hiyeroglifli metinde de, aynı harfler grubunun kümelendiğine dikkat edilince, şifre çözülmüş oldu. Firavunlar Çağı Mısır dili, aynı soydan gelen Kıpti dilinin dualardaki kalan kullanımı yardımıyla çevrildi; ama, hiyerogliflerin çözülmesinde Kıpti dilinin bir yararı olmadı, çünkü Kıpti dili hiyeroglifle değil, Grek alfabesinin bir çeşidiyle yazılır.

Çivi yazısıyla yazılan Sümerce'nin çevrilmesi daha da şaşırtıcı bir entelektüel çaba sonucunda mümkün oldu; çünkü Sümer dilinin bilinen hiçbir dille yakınlığı yoktur. Akamenya İmparatoru I.Darius'un Behistan'daki kaya yazıtlarında Med-Pers dilindeki metinlerde geçen özel adlar (daha önceleri bunların Grekçe ve İbraniceye uydurulmuş biçimleri biliniyordu) tespit edilerek bu dil çözüldü. Çünkü, burada, sayısı çok kabarık olan çivi yazısı harflerinin otuzaltı tanesi bir Hint-Avrupa dilini alfabetik biçimde aktarmak üzere seçilmişti. Bundan sonra, çivi yazısının geri kalan kısmını, ideogramları arasındaki ayrımları, fonemlerini, belirleyicilerini, I. Darius'un üç dilde yazılmış yazıtlarının bir başka bölümünde aramak gerekti. Ayrıca, Akad dilini aktarmakta kullanılan daha eski Asurca belgeler araştırıldı. Mısırca gibi Akadca'nın anlaşılmasında da, bu dille akraba olan bir değil birkaç dil yardımcı oldu. Akatça, tıpkı İbranice (yani Kenaan'ca), Aramca (ve ondan gelen Suriye dili), Arapça, Himyarit ve Habeşçe gibi, bir Sami dilidir. Akatça'nın çevrilmesinden, bu dilin bir akrabalığı olmayan Sümerce'nin çevrilmesine doğru atılan son adım, İ.Ö. yedinci yüzyılda, Sümer-Akat uygarlığının uzun tarihinin son evresinde, Asur'da derlenmiş Akatça ve Sümerce sözlük ve metinlerin bulunması oldu.

Bu, değişik türden dehşetli engellere karşı merakın kazandığı zaferler, bu psişik itkinin gücünü belgelemektedir. Merakın hedefi toplumsal insanı davranışların araştırılması olduğunda, araştırıcı kendi benliğine dönük kişiliğinden sıyrılıp başka insanların duygularına, düşüncelerine ve hayatlarına girebilmelidir. Üstelik bu insanlar kendi uygarlığının ya da dininin başka üyeleri değil, uygarlığı ve dini kendininkinden farklı olan çağdaşları da değil, İnsanlığın geniş yurdunun çok uzak köşelerinde çağlar önce yaşayıp ölmüş kimselerdir.

Duyduğum hiçbir şeyde yalnız değilim.
En mutlu ya da yaslı anımda,
Hiç tanımadığım sayısız dost,
Sevinç veya kederle yanıbaşımda,
Adı, yüzü belirsiz dostlarım benim,
Ben doğmadan bin yıl önce ölen.[8]

Bu coşkun duygudaşlık —insanın kendi kişiliği içinde hapsolmaktan kaçışını anlatan bir kelime— duygusal ya da entelektüel bir yaşantıdan biraz daha fazla bir şeydir; manevi bir başarıdır. Bunu başarmak isteyen manevi atlet çevresini saran büyük tanıklar bulutunun bilincinde olmalı,[9] Dante'nin *Divina Commedia*'sının üç aşamasında birlikte olduğu günahkârlar, tövbekârlar ve ermişlerle komünyon içinde kendini kaybetmelidir.

Bazı duygun ruhlar dış olayların etkisi olmaksızın, içsel manevi aydınlanmayla duygudaşlık kurmayı başarmışlardır. Ama çoğu kez, hattâ genellikle, merak dışsal bir nesne ya da olayla karşılaşma sonucunda ortaya çıkar. Schliemann'ın, daha sekiz yaşına girmeden merakını uyandıran ve böylece kırk dokuz yıl sonra Troya'da kazı yapmasına yol açan hayali resmin gravüründen söz etmiştik. Hikâye veya manzaralar da aynı uyarıcı etkiyi yapabilir. Kendi hesabıma, Geoffroi de Villehardouin'in "İstanbul'un Fethi", 1204'te Venedikli ve Fransız "Haçlılar" tarafından yağma edilmesinin arefesinde İstanbul'u canlandırmış, Bernal Diaz'ın "Meksika'nın Keşfi ve Fethi" 1519'da, İspanyollar tarafından yok edilmesinin arefesinde Tlaltelolco'yu olduğu gibi gözümün önünde resmetmişti. Her iki durumda da, "kanatlı sözler" beni alıp bu iki tarihe ve bu iki kente taşıdı; oralarda, Troya'nın tekrarı olan felâketlere ben de katıldım. Manzara seyretmek de üzerimde buna benzer etkiler yaratmıştır. Gettysburg, Chattanoogs ve Port Arthur savaş meydanlarında, ayrıca, Pharsalus ve Cynoscephalae savaş meydanlarına bakan Pharsalus kalesinin ikiz doruğundan aşağıyı seyrederken, gene ruhen zaman arasını aşarak savaşın içine girdiğimi duymuştum.

Levent Şahverdi Arşivi

alanından uzaklaştırılmaları, aslında bir büyük nimet oldu. Gerçek yeteneklerini bulup geliştirmelerini engelliyordu pratik hayatları; İnsanlığın "kalıcı mülkü"[16] olabilecek tarihler yazmaktı hayattaki misyonları.

Polybius, zamanında, büyük bir imparatorluğun kurulmasıyla merakı uyanan tarihçilerden biriydi.

Nekadar sıradan, ya da ilgisiz olursa olsun, hiç kimse, elliüç yıllık kısa bir süre içinde neredeyse bütün bir dünyanın Roma'nın tartışılmaz egemenliği altına girmesi süreci karşısında merak duymaktan kendini alamaz.[17]

Akamenya Pers İmparatorluğu'nun bundan da kısa süreli yükselişi Herodotus'u, Moğol İmparatorluğunun bir göktaşı gibi ilerleyişi de İranlı iki tarihçiyi, Alaeddin Cuveyni (1226-'83) ile Raşiddüddin el-Hemedani'yi (1247-1318) uyardı. Akamenya, Roma ve Moğol İmparatorluklarında insanlık muazzam bir ölçüde birleştirilmişti. Bu büyüleyici görünüş, tarihçilerin gözlem alanını genişletti, İnsanlığı daha geniş bir mekân içinde incelediler.

Tarihçi merakını teşvik eden özellikle güçlü bir itki de, tarihçinin kişisel ya da kamusal çağdaş bir yaşantısının, çağdaş durumun tam karşıtı bir geçmiş durumun bilgisiyle karşılaşmasıdır. Bu türden bir karşılaşma şu soruyu yaratır: "Ondan nasıl bu çıktı?" Böyle bir soru, tarihin köküne yöneliktir, çünkü tarih, zaman-boyutunda hareket halinde olan insan davranışlarıyla ilgilidir.

İbni Haldun ile Volney, kendi yaşadıkları çağda İslâm Dünyasının yıkık dökük durumuyla bu bölgelerin eski refah ve haşmeti arasındaki karşıtlığı görerek ilgi duymuşlardı. *Roma İmparatorluğunun Çöküş ve Yıkılışı*'nı yazan Gibbon da buna benzer bir noktadan hareket ediyordu.

Onbeş ekim günü, akşamın karanlığında, Kapitol'de oturmuş, düşünüyordum; çıplak ayaklı keşişler Jüpiter tapınağında ilâhiler söylüyorlardı. İşte o anda yazacağım tarihi ilk olarak düşündüm.[18]

Gibbon'un esinlendiği 15 ekim 1764 tarihinden, Kapitol'deki yaşantısının onu yazmaya ittiği büyük eserin son bölümünün son sözlerini yazdığı 27 haziran 1787 tarihine kadar aşağı yukarı yirmi üç yıl geçti.[19] Aziz Augustine ve İbni Haldun gibi Gibbon da merakına kapılıp, başlangıçta düşünmediği yerlere uzanmıştı. *Çöküş ve Yıkılış*'ın son bölümü, eserin başlangıçta planlanan şekline uygun olarak gelir, ama kitabın son durumunda bu bölüm yetmiş birinci bölüm olmuştur.[20] Roma İmparatorluğundaki kamu binalarının nasıl çürüdüğünü anlatma amacıyla başlanan eser, giderek, Roma İmparatorluğunun çöküş ve yıkılışının tarihi haline geldi.[21]

Buna benzer bir şekilde, ben de, kendime özgü bir yaşantıyla, geçmişte bunun için geçerli bir şeyin bilgisi arasındaki karşılaştırmadan yola çıktım. Örneğin, 23 mayıs 1912'de, Mistra kalesinin tepesinde oturmuş, doğuya, Sparta vadisinden, Eurotas ırmağının doğu kıyısında yükselen bayırda görülebilen Menelaion'a bakıyordum. Bu manzara, ortaçağın Fransız Mistra beyleriyle Menelaion'daki Mikeneli Yunan beylerinin birbirinin eşi olduğunu bana gösterdi; oysa, kronolojik açıdan, İ.Ö. onikinci yüzyılda Mikene saraylarının yıkılmasıyla 1249'da Mistra'nın kuruluşu arasında yirmidört yüzyıl geçmişti. Sonra, 1914 ağustosunda, Tukidides'in İ.Ö. 431 mayısındaki yaşantısından etkilendiğimi anladım. Yaşantı olarak, bu iki tarih, Helen ve Batı tarihlerinde birbirine benzer dönüm noktalarını gösteriyorlardı; ama kronolojik bakımdan, aralarında 2345 yıl vardı. Grek tarihindeki olaylarla Batı tarihindeki olayların bu karşılaşması, beni, Vico'nun her iki uygarlığın tarihinin birbirine koşut ve kıyaslanabilir olduğu görüşünün doğruluğuna inandırdı.[22] Bu inançla, Vico'nun iki terimli karşılaştırmasından, Vico'nun zamanından beri, 1744 ile 1914 arasında geçen 170 yıl içinde şarkiyatçılarla arkeologların çalışmaları sayesinde Batılı araştırmacıların zihni ufkunda beliren bütün uygarlıkları kucaklayacak bir karşılaştırmalı incelemeye yöneldim.

Tarih merakı sadece entelektüel bir alıştırma değildir; aynı zamanda duygusal bir yaşantıdır; bunda payı olan duygulardan biri de huşu duygusudur. Gibbon böyle bir şeye kapılmak istemezdi. Gerek kişisel mizacı, gerekse on sekizinci yüzyıl "Aydınlanma"sının *Zeitguist*'ı buna aykırıydı. Ama *Çöküş ve Yıkılışın Tarihi*'nin son satırlarını yazarken Gibbon duygulandı ve konusunu "insanlık tarihinin en büyük, belki de en dehşet verici sahnesi" diye betimledi. Villehardouin ile Díaz da, yağma edecekleri büyük ve haşmetli şehirleri ilk gördüklerinde dehşete kapıldıklarını itiraf ediyorlar. 410'da Roma'yı gören Alarik, 1258'de Bağdad'ı gören Hülagü, göçebenin yerleşik kurbanlarına karşı tavrı nekadar küçümseyici olursa olsun, herhalde buna benzer şeyler duymuşlardı. Polybius, dostu Scipio Aemilianus'un Kartaca'yı yok ederken ağladığını ve İlyada'dan bir bölüm[23] okuduğunu görmüştü. Sonra Scipio, Polybius'a, İnsanlığın kaderini görünce Roma'nın sonuyla ilgili endişelere düştüğünü de itiraf etti.[24]

19 mart 1912'de de, Girit adasının doğu ucunda Kandra'dan Palaikastro'ya giderken buna benzer bir başka yaşantım olmuştu. Bir tepenin çevresini dönerken Barok bir villa harabesiyle karşılaştım; burası herhalde 1645-'69 Osmanlı-Venedik savaşının başlarında Venedikli sahipleri tarafından terk edilmiş bir evdi. Böyle bir yıkık ev, James zamanının İngiltere'sinde yapılmış olsa, 1645 öncesinde olduğu gibi 1912'de de hayat dolu olurdu, hiçbir zaman terk edilmezdi. Oysa, 1912'de, Girit adasındaki bu modern Batı binası, tıpkı birkaç gün önce ziyaret ettiğim, İ.Ö. ikinci binyılda yapılmış Minos saraylarının yıkıntıları gibi "Antik Tarih"in cansız bir kalıntısı sayılıyordu. 1912'de Venedik

Levent Şahverdi Arşivi

SONSUZ ÖLÜM MÜ, YOKSA EBEDİ HAYAT MI? 394, 395 Brueghel'in "Ölümün Zaferi" ile Fra Angelico'nun "Cennet Sarayında İ tablolarından ayrıntılar İnsanoğlu'nun kendi evrenini yorumlayışının iki karşıt kutb simgeliyor. Hayat mezarın anlamsız boşluğu içinde son bulmaya mahkum mudur, y sa ölüm yeryüzünde kutsal bir hayat yaşamaya çalışmış ruhlar için yüce bir sonu başlangıcı mıdır? Bu sorunun karşılığı daha bilinmiyor ama, akıl olayların ardındaki çeği kavrayamadığı halde, tarifi mümkün olmayan bir Doğru'yu sezebilmektedir.

İmparatorluğu, Kral Minos'un efsanevi deniz imparatorluğu gibi tarihe karışmıştı. Browning'in 'Bir Galippi Tokattası"ndan dizeler hatırladım ve bir an içinde, Britanya İmparatorluğunun da belki Venedik İmparatorluğunun kaderine doğru ilerlemekte olabileceğini düşündüm.

O günlerde bu düşünce zihnimden kayıp gitti; çünkü 1912'de Britanya İmparatorluğu kudretinin doruğundaydı. 1897'de Kraliçe Victoria'nın Pırlanta Jübilesini kutlama için yapılan parlak töreni hatırlıyordum. O zamanlar sekiz yaşımdaydım, kolay etkilenebiliyordum ve Kipling'in "Recessional"ındaki kâhince uyarıların ciddiyetini henüz anlamamıştım. Ama yaşadıkça, bir yüzyılın dörtte üçü kadar süre içinde, 1897 ile 1972 arasında, Britanya İmparatorluğunun tasfiyeye uğradığını gördüm; sonra, 15 haziran 1960'da, Veziristan'daki Razmak'da gene yok olmuş bir uygarlığın bir kalıntısını gördüm. Bu seferinde yok olan imparatorluk, Britanya İmparatorluğunun kendisiydi. Razmak'daki askeri lojmanlar, iki tümeni barındıracak şekilde büyük ölçekte yapılmıştı; Aldershot ile Catterick'in bir kopyasıydı; ama 1960'da, Britanya'nın Hint-Pakistan yarı-kıtasından çıkışından on üç yıl sonra, Razmak'daki terkedilmiş binaların kapıları menteşelerinden uğramış, boş sokaklarda çalılar bitmişti. Hadrian Seddinin Howstead ve Chester kaleleri de, Romalıların Britanya'yı terkedişinin on dördüncü yılında böyle görünüyor olmalıydılar. Yakında, Razmak da, Howstead ile Chester'in bugünkü haline benzeyecektir.

Scipio Aemilianus'un dışsal bakımdan bir zafer ânındayken içsel olarak duyduğu acı, tam Helenizm'e özgüdür. Yahudiliğe özgü de olabilirdi. Çünkü birçok noktada

Levent Şahverdi Arşivi

farklı olan Helen ve Yahudi dünya görüşleri, zaferin sonucunun felâket ve kibirin sonunun çöküş olduğuna inanmaları bakımından birbirlerine benzerler.

Talih çizgisinin şaşırtıcı dönüşleri karşısında duyulan ürküntü, Herodotus'un eserinin ana temasıdır. Dokuz kitabının ilk altısında Herodotus okurlarını büyük Akamenya İmparatorluğuna hazırlar, son üç kitapta ise bu imparatorluğu yıkar. O zamana kadar yenilemezmiş gibi görünen bu büyük kuvveti şaşırtıcı ve utanç verici bir yenilgiye uğratan şey, Helen Dünyasının üçte birini oluşturan küçük devletler azınlığının geçici koalisyonudur. Kudretli bir imparatorluğun tanrıların gazabına uğrayarak böyle gülünç durumlara düşmesi yakın zamanlarda başka tiyatrolarda da yeniden sahnelenen bir oyundur. Dünyayı fetheden Moğollar İ.S. 1260'da Mısırlı Memlukler karşısında çarpıcı bir yenilgiye uğradılar. Kıtalar fetheden Britanya 1842'de Afganlara karşı koyamadı. Bu satırlar yazılırken, Amerikalılar Vietnamlılara yeniliyorlar.

Moğolların Ayn-ı Calud'daki hezimetleri, Perslerin Salamis, Plataea ve Mykale'deki yenilgileri gibi, insanlığın tarihinde çığır açan bir olaydı. 1260'daki belirleyici savaş İslâmı, 480-479 arasındaki savaş da Helenizm'i, mahvolmanın pençesinden kurtardı. Talihin dönüşünün bu iki dramatik örneği, Herodotus'un "Tanrı benzerlerinin üzerine yükselmeye çalışan her şeyi kısa keser" sözünü doğrulamaktadır.[25] Kıskanç tanrıların istediği yıkım eşitliğini, her şeyi aynı dereceye indirgeyen Ölüm sağlar.

Tac da, taht da,
Bir gün gelir devrilir,
Tozun, toprağın içinde eşitlenir
Yoksul kürekle, kıvrık orakla.[26]

Levent Şahverdi Arşivi

Her canlı varlığın yaptığı küstah bağımsızlık deklarasyonuna karşı, Ölüm, evrensel, kaçınılmaz ve kesin cevaptır. Yaratık, kendini bir karşıevrenin merkezinde görmek ister. Ölüm bu iddiayı yıkar. Dolayısıyla tarih merakının uyandırdığı ürküntü, meraklı araştırıcının olaylar gerisinde bir gerçeklik ışığı yakaladığının belirtisidir. Ürküntüsü, gördüğü şeye karşı tepkisidir. Arjuna'nın basiretsiz isteği üzerine Krişna'nın çıplak benliğini gösterişinin korkunçluğu karşısında Arjuna tepkisidir.[27] Ama araştırıcı araştırmaları sırasında, yalnızca bu ürküntü duygusuyla karşılaşmaz. Anlaşılmaz olaylar iki başka duyguyu daha uyandırır: duygudaşlık ve coşku. Bunlar da, ürküntü gibi, olayların perdelediği gerçekliğin görüntüleri karşısında uyanan duygulardır.

Buddha'nın ve Bodhisattva'ların duygudaşlığı, olaylar dünyasından bir çeşit yok olma (Nirvana) durumuna açılan yolu gösterir. İsteklerin köreltilmesi, acıların kesilmesine yol açar. Hıristiyanlığın dini terimlerine çevrildiğinde, duygudaşlıkta yansıyan gerçeklik, "dünyayı öylesine sevdiği için tek oğlunu ona veren" Yuhanna'nın Tanrısı,[28] ya da Marcion'un, kötülüklerinden sorumlu olmadığı bir Evreni kurtarmak için kendini azaba sokan "yabancı tanrı"sıdır. Aynı olayların görünüşü karşısında bir başka tepki olan coşku, bir Yahudi ozanı ile bir Hıristiyan azizi tarafından dile getirilmiştir: "Gökler Tanrı'nın şanını söyler, yeryüzü elinin ustalığını anlatır."[29] "Laudatu si, Mi Signore, cum tucte le Tue creature."[30] Bu sevinçli seslerin bildirdiği gerçeklik görümü, şimdi Londra'daki Ulusal Galeri'de bulunan, Fra Angelico'nun Fiesole'deki Saint Domenico Kilisesi için yaptığı altar resminde de görülebilir.

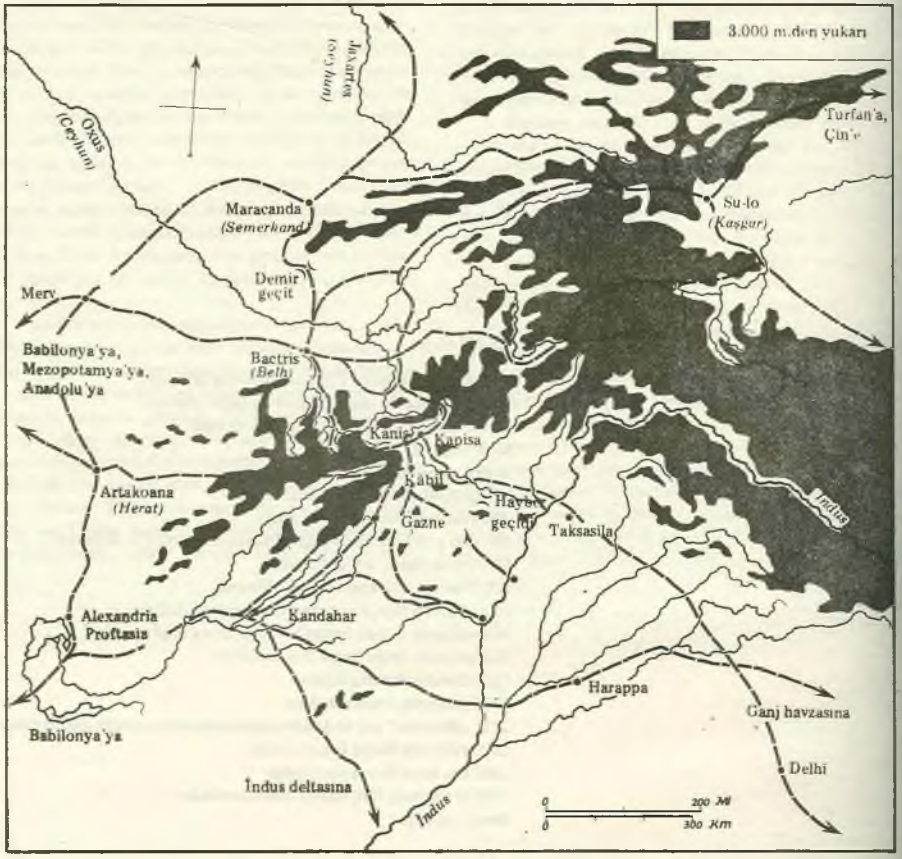
Olayların ardındaki nihai gerçeklik, nasıl oluyor da böyle değişik kılıklarda görülebiliyor? Ölüp yok olmak, benliği körelterek Nirvana'ya varmak ve bir azizler komünyonu içerisine girmek arasında, ortak olan şey nedir? İlk bakışta, nihai gerçekliğin bu üç görünümü sanki birbirleriyle uzlaşmaz gibi, ama biraz daha düşününce her birinin aynı hedefin bir başka görüntüsünü verdiğini anlayabiliyoruz. Hepsi de, günah, acı ve kederin nedeninin, bu olaylar dünyası içinde kısa yolculuklarını yapan duyarlı varlıkların olaylar ardındaki zaman dışı gerçeklikten kopmaları olduğunu, hasta dünyamızın kötülüklerine karşı tek gerçek tedavinin bu gerçekliğe yeniden erişmek olduğunu gösteriyor. Komünyon, körelme ya da yok olma, yeniden bütünselleşmenin değişik imgeleri. İnsanoğlunun Dünyadaki geçici hayatı içindeki yaşantılarının antitezi olduğu için tanımlayamadığımız bir yücelmenin simgeleri. Aynı tema üzerinde çeşitlemeler bunlar: uyumsuzluktan uyuma dönüş, ya da, Çin anlayışına göre, Yang'dan Yin'e dönüş. "Ona dönün sizler, biriniz ve hepiniz."[31] *"Das Unbeschreibliche, Hier ist's getan."*[32]

Levent Şahverdi Arşivi

HARİTALAR

Orta Asya'da Doğu ile Batı arasında kültür odakları
Suriye'de dinlerin, uygarlıkların karşılaşma alanları
İ.Ö. XVIII. yüzyılda Güneybatı Asya ve Mısır
Mısır Uygarlığı
Suriye uygarlığının beşiği
İ.Ö. 250 yıllarında Hint İmparatorluğu
450 yıllarında Gupta İmparatorluğu
İ.Ö. 480 yıllarında Akamanişlar İmparatorluğu ve Çin devletleri
İ.Ö. 171'de Helen ve Çin dünyaları
İ.Ö. 200–İ.S. 235 arasında Helen dünyası
100 yıllarında Han, Kuşan ve Roma imparatorlukları
815 yıllarında Abbasi Halifeliği, Doğu Roma İmparatorluğu
815 yıllarında Doğu Roma İmparatorluğu
732 yıllarında dinlerin dağılışı
1200 yıllarında dinlerin dağılışı
1175 yıllarında T'ang ve Abbasi imparatorluklarının yerini alan devletler
1310 yıllarında Moğol İmparatorluğu
1300'den sonra Rusya'nın yayılışı
1795'te Osmanlı, Rus, Mançu İmparatorlukları
Japon uygarlığı

Levent Şahverdi Arşivi

Orta Asya birçok uygarlıkların, bu arada Türk uygarlığının beşiği olmuş, aynı zamanda Batı uygarlıklarının da Doğu'ya yayılmasında köprü işi görmüştür. Bu karşılaşmalar sonunda her iki kültür birbirlerini etkilemişler, böylece uygarlıkların gelişmesine yol açmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Suriye topraklarında çeşitli uygarlıklarla dinlerin karşılaşma alanları

Levent Şahverdi Arşivi

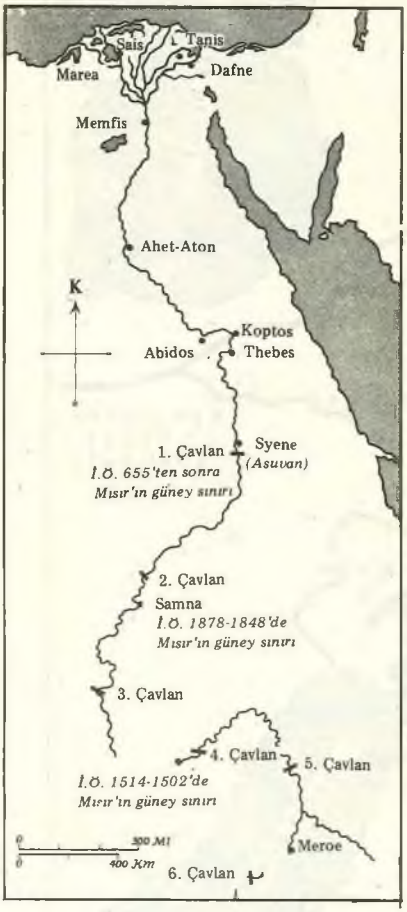
İ.Ö. XVIII. YÜZYILDA
GÜNEYDOĞU ASYA VE MISIR

Bu yüzyıl içinde Hiksoslar Orta Mısır Krallığı'nı ortadan kaldırdılar; Hammurabi'nin Babil İmparatorluğu kuruldu; Avrasyalı göçebelerin Güneybatı Asya'ya göçü başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

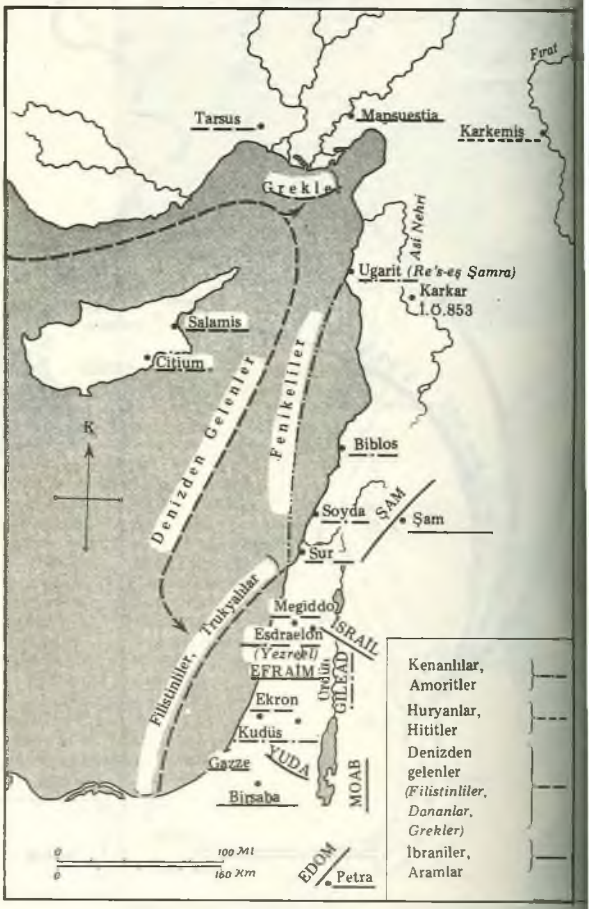

MISIR UYGARLIĞI

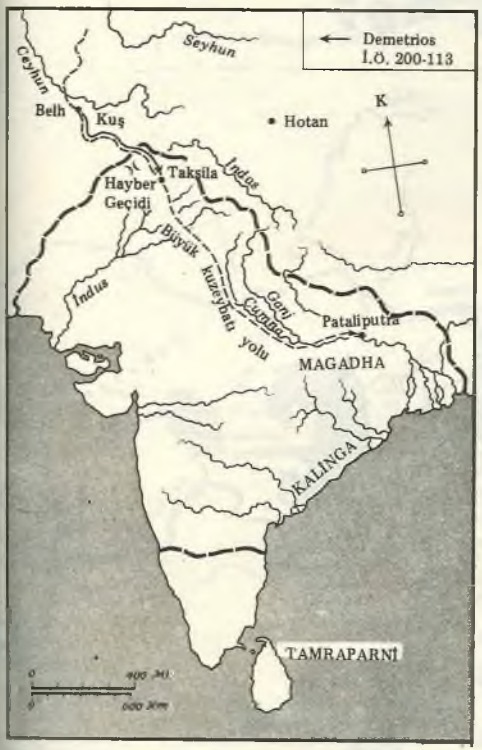
Bu uygarlığın gelişmesi İ.Ö. X. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar sürmüş, bu süre içinde çeşitli yükseliş, alçalış evreleri göstermiştir. Buradaki haritada Mısır uygarlığının zaman içinde Nil havzasına yayılışı görülüyor.

SURİYE UYGARLIĞININ BEŞİĞİ

İ.Ö. XII. yüzyılda Nil Savaşı'nda Mısırlılar Denizden Gelen İnsanlar'ı topraklarından sürüp attılar. İ.Ö. 853 yılında da Suriye kavimleri birleşerek Asurlular'ı bir süre için topraklarından uzaklaştırdılar.

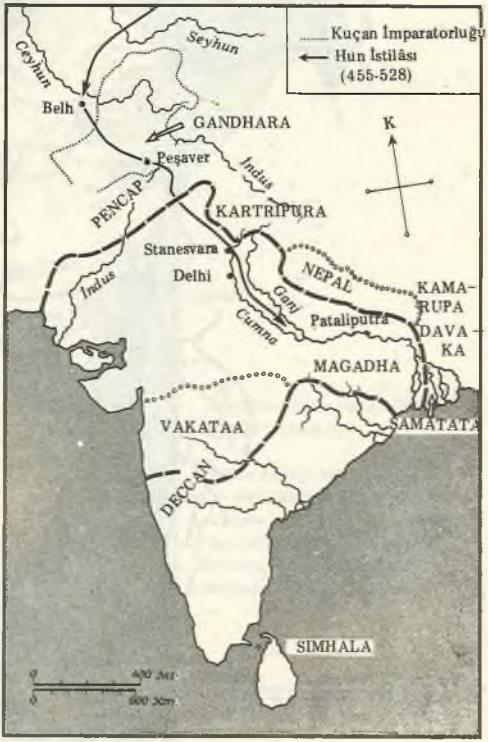

Levent Şahverdi Arşivi

İ.Ö. III. YÜZYILDA
HİNT İMPARATORLUĞU

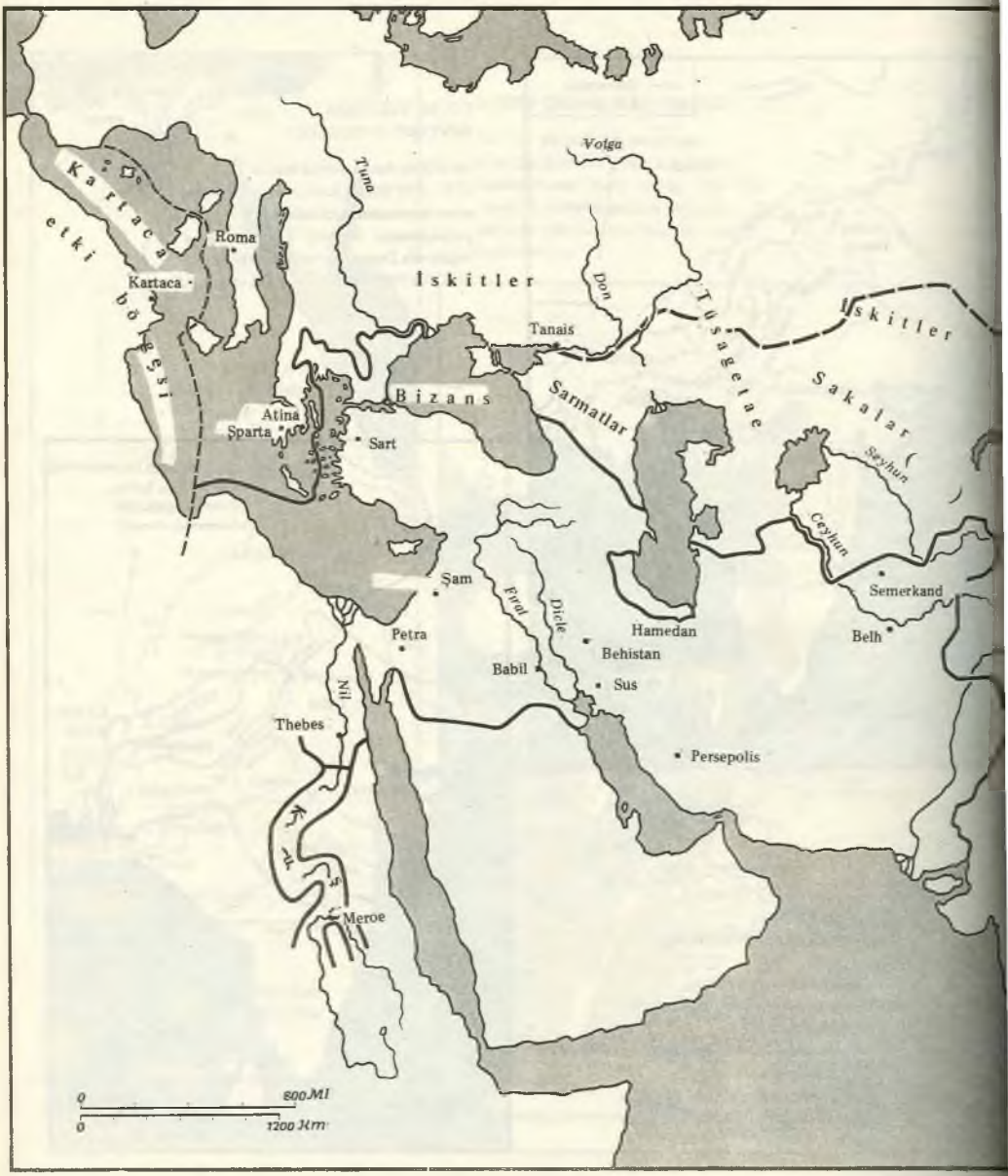
Bu dönem Asoka devrini kapsar (İ.Ö. 273-232). Asoka'nın ölümünden sonra imparatorluk çökmeye, parçalanmaya başladı. İ.Ö. II. yüzyıl başlarında Demotrios'un önderliğinde Belh'liler Hint topraklarını istilâ ettiler.

V. YÜZYILDA
GUPTA İMPARATORLUĞU

Çandra Gupta'nın kurduğu Gupta hanedanı devletin bütünlüğünü yeniden sağladı.
Başkent gene, Magada devletinin başkenti olan, Pataliputra idi.
Gupta İmparatorluğu 455-528 yılları arasında Hunlar'ın istilâsıyla ortadan kalktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AKAMANIŞLAR İMPARATORLUĞU VE ÇİN DEVLETLERİ

İran'da Akamanışlar (Kenaniyan), İ.Ö. 480 yıllarında Suriye topraklarını da alarak büyük bir devlet kurdular. Gene bu dönemde "İskit Yolu" ile Batı-Doğu arasında büyük çapta bir ticaret bağlantısı kuruldu.

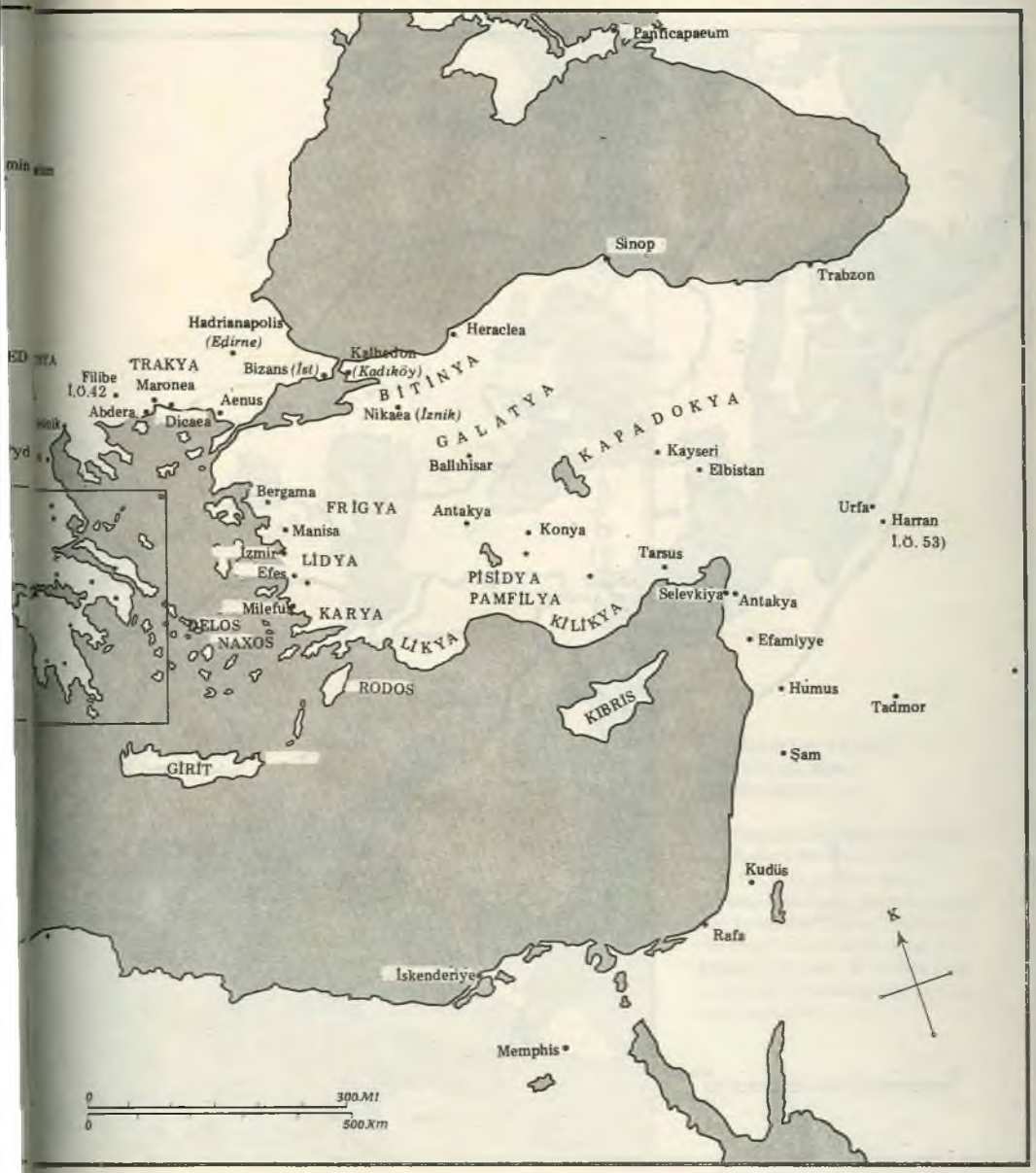
Levent Şahverdi Arşivi

İ.Ö. 200—İ.S. 235
YILLARINDA HELEN DÜNYASI

Bundan öncekinin daha ayrıntılısı olan bu haritada bu incelemede adı geçen bölgeler, şehirler görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇAĞIMIZIN 100. YILINDA
HAN, KUŞAN, ROMA
İMPARATORLUKLARI

Eski Dünya'nın iki büyük evrensel devleti olan Roma ve Han İmparatorlukları, arada Pers ve Kuşan devletlerinin bulunması dolayısıyla birbiriyle temastan uzak kalmışlardı. Böylece Roma-Kuşan, Han-Pers devletleri arasında komşuluk ilişkileri kurulmuştu. Bu sıralarda bütün bu devletlere kuzeyden göçebe kavimler baskı yapıyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

815 YILLARINDA
T'AN, ABBASİ—DOĞU ROMA,
KAROLENJ İMPARATORLUKLARI

T'ang ve Abbasi imparatorlukları parçalanmış olan Han ve Akamanış evrensel devletlerinin başlıca rakipleriydiler. Roma İmparatorluğu ise, Doğu, Batı olmak üzere, ikiye ayrılmış bulunuyordu.

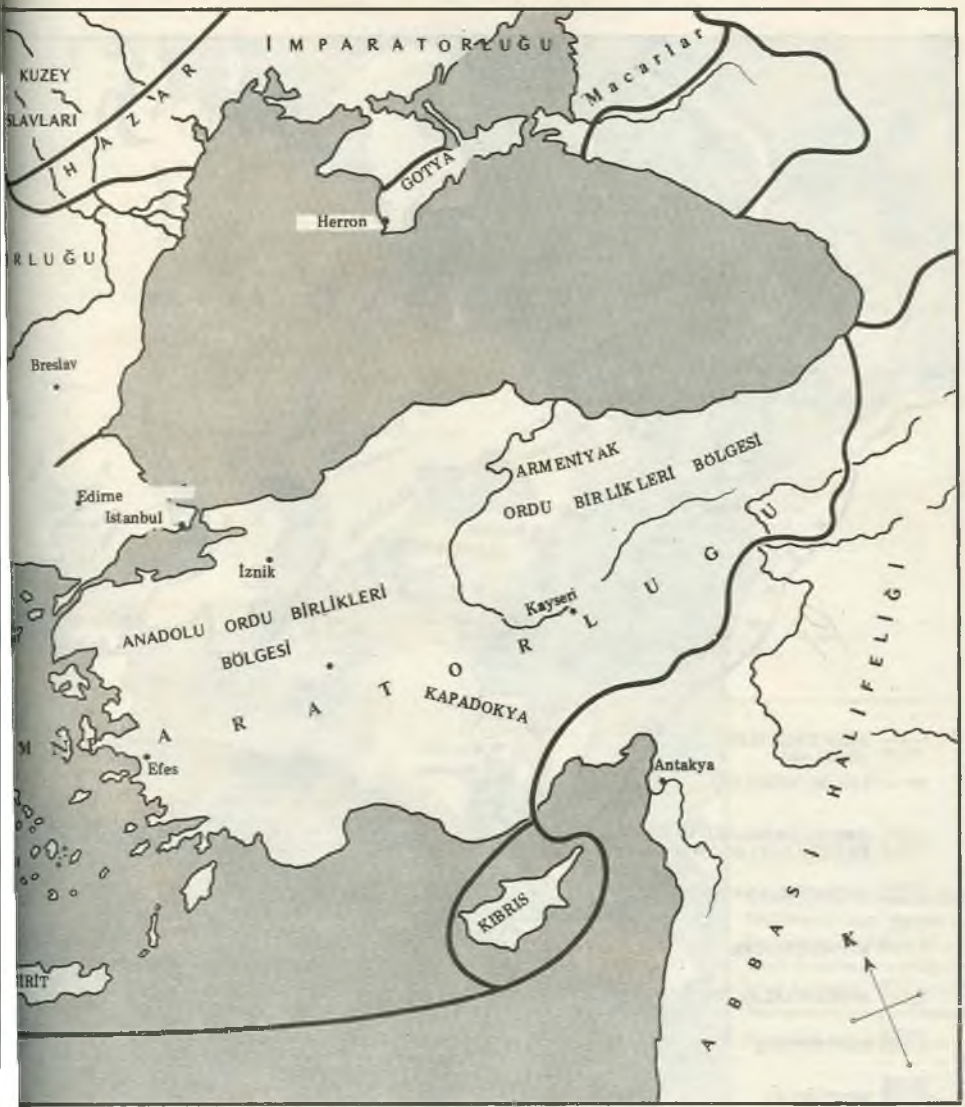
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

815 YILLARINDA DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

Bundan öncekinin daha ayrıntılısı olan bu haritada imparatorluğun yayılmış olduğu topraklar görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

732 YILINDA
DİNLERİN DAĞILIŞI

Ulusların kitle halinde Hıristiyanlığı, Müslümanlığı kabul etmeleri daha başlamamıştı. Hıristiyanlık hemen hemen yalnız Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalıyordu. İslâm ise Arap Yarımadası içinde yayılmışsa da bu sınırları daha aşamamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

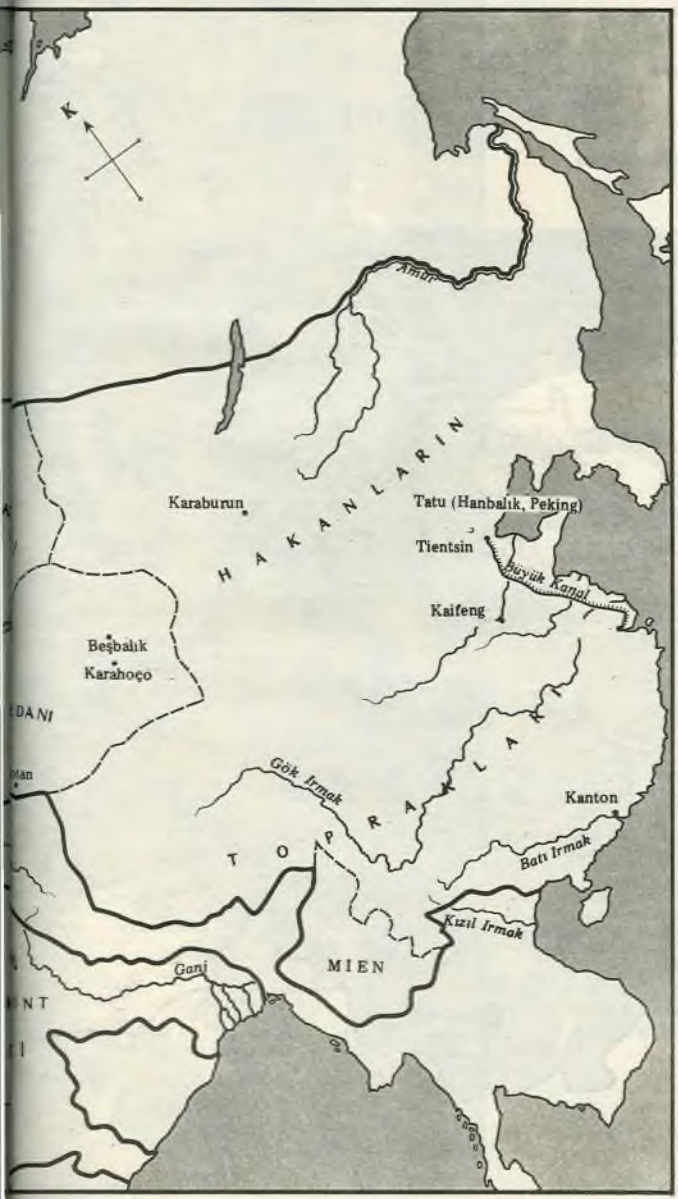
ABBASİ VE T'ANG
İMPARATORLUKLARININ
YERİNİ ALAN DEVLETLER

Harita 1175 yıllarındaki durumu gösteriyor. Arap ve Çin evrensel devletlerinin parçalanışı üzerine eski topraklarında ufak ufak devletler kuruldu. Batıda, Karolenj İmparatorluğu çoktan dağılmış, kurulan yeni devletler arasında Kutsal Roma İmparatorluğu başlıca yeri almıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

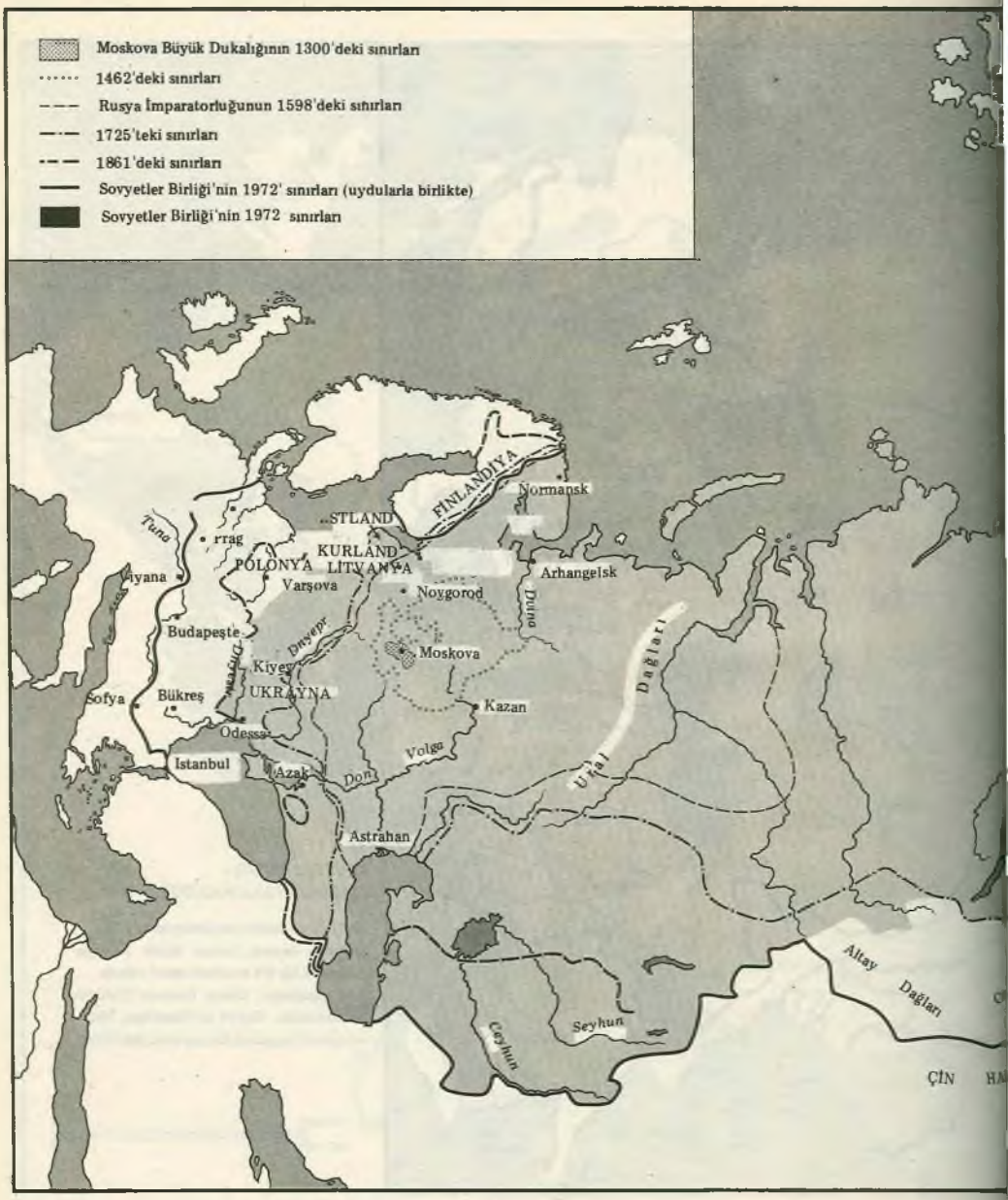
Levent Şahverdi Arşivi

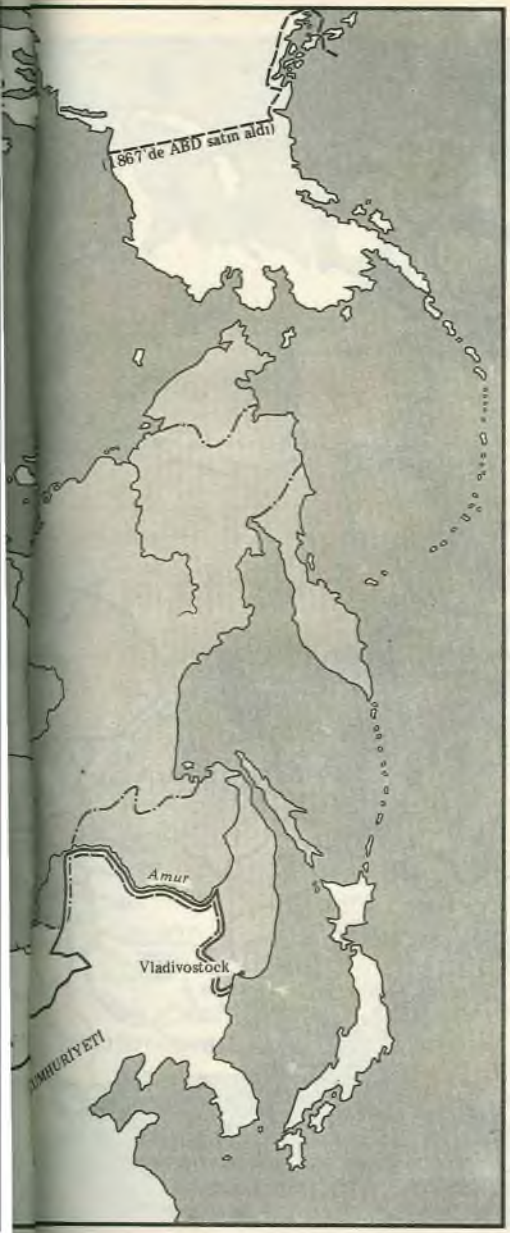
1310 YILLARINDA
MOĞOL İMPARATORLUĞU

Moğolların durmadan ilerleyen istilâları sonunda hemen hemen bütün Avrasya kavimleri bir tek evrensel devlet içinde toplanmışlardı. Yalnız Osmanlı Türkleri ile Hindistan, Suriye ve Mısır'daki İslâm devletleri bağımsızlıklarını koruyabildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

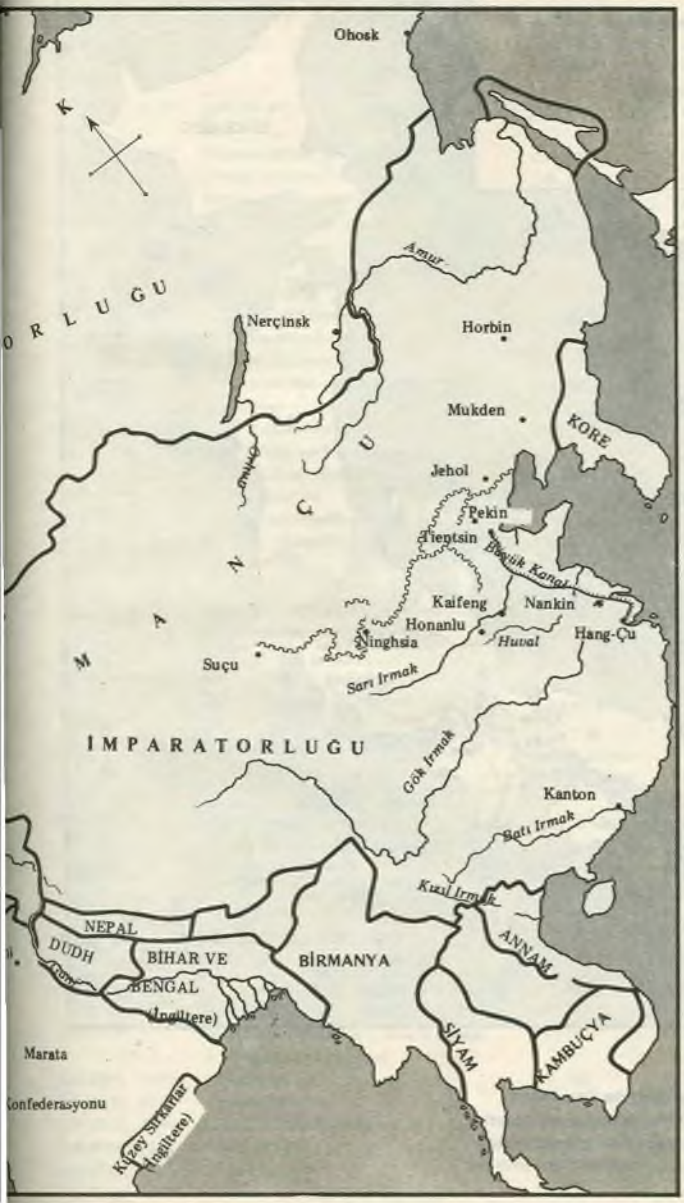
OSMANLI, RUS,
MANÇU İMPARATORLUKLARI

1795 yılındaki durumu gösteren bu haritada görüldüğü gibi Osmanlı, Rus, Mançu imparatorlukları çok geniş bir alanı kaplıyordu. Buna rağmen, dünyanın siyasal kaderi Avrupa'nın Batı kesiminde, toprak bakımından önemsiz bir yer kaplayan Büyük Devletler'in elindeydi.

Hava Akademileri
KÜTÜPHANESİ
Levent Şahverdi Arşivi

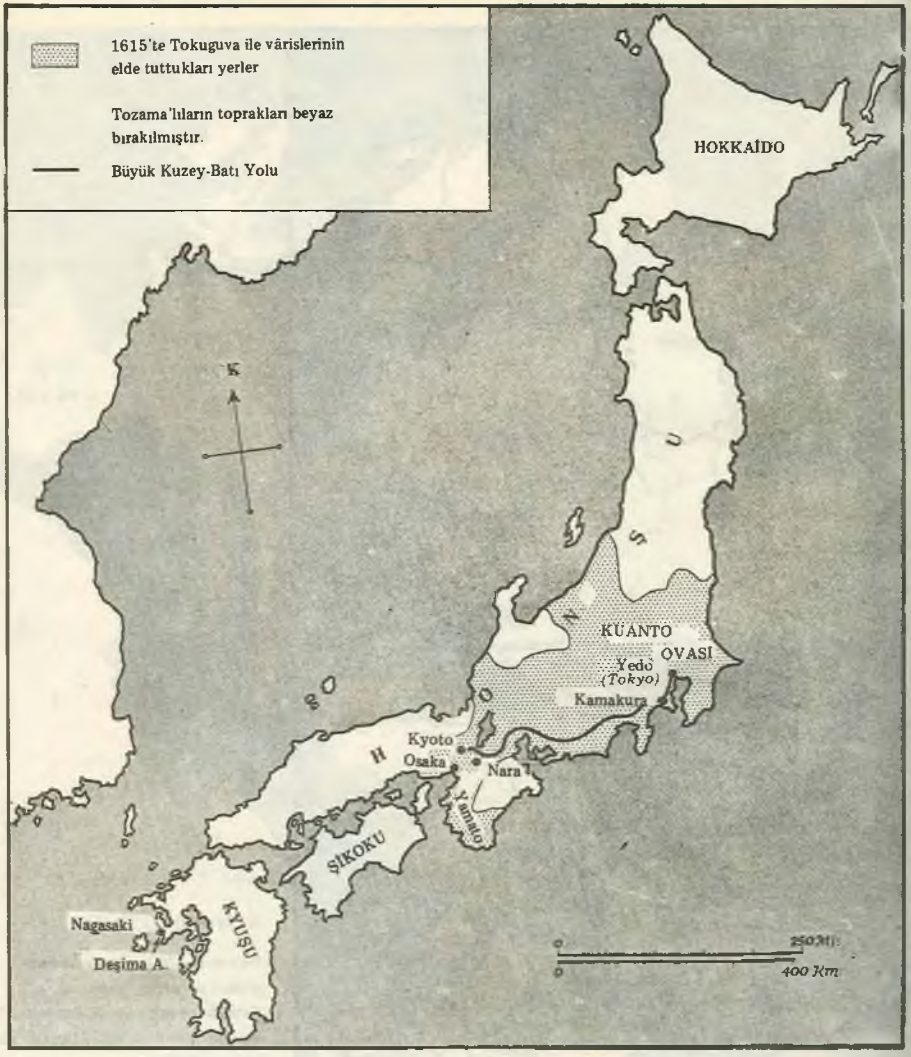
Levent Şahverdi Arşivi

RUSYA'NIN YAYILIŞI

Bu yayılış 1300 yıllarında başladı, gittikçe sınırlarını genişletti. Haritada birçok kavimlerden kurulu Rus evrensel devletinin çeşitli devirlerdeki yayılışı görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

JAPON UYGARLIĞI

Japonya'nın dünyadan uzak kaldığı dönemlerde dış ticaret ancak Nagasaki limanında toplanmıştı; bir de, Deşima adasında yerleşmelerine izin verilen Hollandalılar ticaretle uğraşıyorlardı. Bu yıllarda başkent resmen Kyoto ise de Totugava hanedanının oturduğu Yedo 1603'ten 1868'e kadar gerçek başkent oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

KRONOLOJİ

SÜMER—AKAT

İ.Ö. 4300 - 3100	Belirgin bir Sümer uygarlığının başlaması
İ.Ö. 3100 - 2400	Bağımsız Sümer şehir-devletleri
İ.Ö. 2371 - 2316	Akatlar'ın Sümer'i alması
İ.Ö. 2371 - 2330	Sümer-Akat İmparatorluğu
İ.Ö. 2230 - 2120	İlk çözülme ara-dönemi; Babil'in kuruluşu
İ.Ö. 2113 -2096	Sümer-Akat İmparatorluğunun yeniden kuruluşu
İ.Ö. 2113 - 2006	Üçüncü Ur Sülâlesi
İ.Ö. 2006 - 1755	İkinci ara-dönem
İ.Ö. 1894 - 1595	İlk Babil Sülâlesi
İ.Ö. 1792 - 1750	Hammurabi'nin İmparatorluğu yeniden kuruşu
İ.Ö. 1732 - 744	Üçüncü ara-dönem
İ.Ö. 17.—18. yüzyıl	Asur'da Mitanni'lerin egemenliği
İ.Ö. 1732 - 1136	Babil'de Kassit Sülâlesi
İ.Ö. 1595	Hititler Babil'de
İ.Ö. 14. yüzyıl	Asur'un bağımsızlığını kazanması
İ.Ö. 13.—12. yüzyıl	Aramlar, Kaldeliler, İbraniler, Frigyalılar
İ.Ö. 1244 - 1208	Asur'un Babil'i alması
İ.Ö. 932 - 859	Asur Fırat'ın doğusundaki Aram devletlerini egemenliği altına alıyor.
İ.Ö. 853	Karkar Savaşı
İ.Ö. 744 - 727	Asur hükümdarı III.Tiglat-Pileser
İ.Ö. 744 - 609	Asur İmparatorluğu; Aram dilinin yayılması
İ.Ö. 625 - 539	Yeni-Babil İmparatorluğu
İ.Ö. 612	Medler, Kaldeliler Mineva'da
İ.Ö. 539— İ.S. 1258	Babil sırasıyla Akamanışlar, Selevkoslar, Sasaniler, Arap İmparatorlukları topraklarına katılıyor.

ESKİ MISIR

İ.Ö. 4. binyıl	Belirgin bir Mısır uygarlığının başlaması
İ.Ö. 3100	Aşağı Mısır'ın Yukarı Mısır'ı alması üzerine ülkenin birleşmesi
İ.Ö. 3100 - 2160	Eski Krallık
İ.Ö. 2686 - 2613	Üçüncü Sülâle
İ.Ö. 2613 - 2494	Dördüncü Sülâle (ehramları yapanlar)
İ.Ö. 2494 - 2345	Beşinci Sülâle
İ.Ö. 2345 - 2181	Altıncı Sülâle
İ.Ö. 2160 - 2052	İlk ara-dönem; Asyalılar'ın istilâsı
İ.Ö. 2052 - 1786	Orta Krallık
İ.Ö. 2502 - 1991	Onbirinci Sülâle
İ.Ö. 2052 - 2010	II. Mentuhopte'nin Mısır'ı yeniden birleştirmesi
İ.Ö. 1991 - 1786	Onikinci Sülâle; Kuzey Nubyası ile Güney Suriye üzerinde egemenlik
İ.Ö. 1786 - 1567	İkinci ara-dönem
İ.Ö. 1730	Kuzey Mısır'da Hiksos egemenliği
İ.Ö. 1567	Hiksoslar'ın Mısır'dan sürülmesi
İ.Ö. 1567 - 1320	Onsekizinci Sülâle
İ.Ö. 1567 - 1085	Yeni Krallık; Mısır'ın Nil boyunca Napata'ya doğru uzanması
İ.Ö. 1468	Megiddo Savaşı
İ.Ö. 1457	Mitanni'lerin Mısır'ı istilâsı
İ.Ö. 1320 - 1200	Ondokuzuncu Sülâle
İ.Ö. 1286 - 1270	Mısır-Hitit Savaşı
İ.Ö. 1200 - 1085	Yirminci Sülâle
İ.Ö. 1191	Nil Savaşı
İ.Ö. 1805 - 656	Üçüncü ara-dönem; Libyalıların ülkeye sızması
İ.Ö. 935 - 730	Libyalılar Sülâlesi
İ.Ö. 730 - 664	Etyopyalılarla Asurlular arasında Mısır'ı ele geçirme savaşması
İ.Ö. 664 - 525	Yirmialtıncı Sülâle
İ.Ö. 525— İ.S. 639	Mısır'ın sırasıyla Akamanuşlar, Ptolemaios'lar, Roman İmparatorlukları egemenliğe girişi

SURİYE

İ.Ö. 3. binyıl— İ.Ö. 18. yüzyıl	Kuzeyde Sümer-Akat, güneyde Mısır etki bölgeleri
İ.Ö. 18.—17.yüzyıl	Huryanlar, Mitânniler, Hiksoslar
İ.Ö. 15—13. yüzyıl	Suriye'de Mısır egemenliği
İ.Ö. 11.—10.yüzyıl	Fenike alfabesiyle ilk yazıtlar
İ.Ö. 800	Karkar Savaşı: Suriye devletleri birliği Surluları ülkeden sürüyor
İ.Ö. 800	Feniceliler Batı Akdeniz kıyılarında koloni kurmaya başlıyorlar
İ.Ö. 732	Asurlular Şam Krallığını sona erdiriyorlar
İ.Ö. 722	Asurlular İsrail Krallığı'na son veriyorlar
İ.Ö. 586	Yeni-Babil İmparatorluğu Yuda Krallığı'na son veriyorlar.
İ.Ö. 333 - 332	İskender'in Suriye'yi alması
İ.Ö. 301	Suriye'nin I. Selevkos'la I. Ptolemaios arasında paylaşılması
İ.Ö. 301	Antakya'nın kuruluşu

Levent Şahverdi Arşivi

İ.Ö. 201 - 198	III. Antiohos Güney Suriye'yi alıyor.
İ.Ö. 2.—1. yüzyıl	Arapların Suriye'ye sızmaları
İ.Ö. 64	Suriye'de Roma eyaletleri kuruluşu
İ.S. 66 - 70	Birinci Roma-Yahudi Savaşı
132—'35	İkinci Roma-Yahudi Savaşı
272 - 602	Suriye'nin Roma İmparatorluğuna katılması
633—'41	Suriye'de Müslüman fetihleri
641	Suriye'nin Arap İmparatorluğuna katılması
969	Suriye'nin Doğu Roma İmparatorluğu ile Fatimiler arasında bölünmesi
1098 - 1291	Haçlılar Suriye'de
1169 - 1516	Suriye Abbasiler'le Memluklar egemenliğinde
1516	Osmanlılar'ın Suriyeyi fethi
1831—'50	Mehmet Ali Paşa egemenliği
1840 - 1018	Suriye yeniden Osmanlı egemenliğinde
1918—'20	Fransız, İngiliz himayesi altında bölünmesi
1948	Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Mısır devletleri arasında bölünmesi

ORTA ASYA

İ.Ö. 17.yüzyıl	Aryaların Mezopotamya'ya, Hindistan'a doğru inişlerinde Ceyhun-Seyhun havzasından geçişleri
İ.Ö. 14.yüzyıl	İranlılar'ın Ceyhun-Seyhun havzasına yayılışı
İ.Ö. 8.—7. yüzyıllar	İskitler'in Güneydoğu Asya'ya, İndus havzasına inişlerinde Ceyhun-Seyhun havzasından geçişleri
İ.Ö. 6.yüzyıl—331	Ceyhun-Seyhun havzasının Akamanış İmparatorluğu'na katılışı
İ.Ö. 329 - 328	İskender Ceyhun-Seyhun havzasını ele geçiriyor.
İ.Ö. 331	Ceyhun-Seyhun havzasının Selvkos İmparatorluğu'na katılışı
İ.Ö. 240 - 130	Belh devletinin birbirine karşıt beyliklere ayrılması
İ.Ö. 48— İ.S. 224	Kuşanlar Hinkuş'u aşıyor
1.yüzyıl	Budizm Ceyhun-Seyhun havzasından geçerek Doğu Asya'ya yayılıyor
359'dan sonra	Hunlar Ceyhun-Seyhun havzasını alıyorlar
445 dolayları	Hunlar'ın Hindistan'a yayılışı
563—'68	Batı Türkleri ile Sasaniler Ceyhun Irmağı boyundaki Hun topraklarını paylaşıyorlar
739—'41	Maveraünnehir (Ceyhun-Seyhun) havzası Arap İmparatorluğu'na katılıyor.
874 - 999	Maveraünnehir Samanilere geçiyor.
962 - 1161	Gazneliler Hindukuş'u aşıyorlar.
1141	Kuzey Çin'den gelen Karahıtaylar Maveraünnehir'i alıyorlar.
1161 - 1215	Gurlular Hindukuş'u aşıyorlar
1215—'20	Harzemşahlar Hindukuş'u aşıyorlar
1120	Moğollar Karahıtaylılar'ın, Harzemşahlar'ın topraklarını ele geçiriyorlar
1227	Moğollar'ın Orta Asya topraklarının Altınordu ile Çağataylar arasında bölünmesi
1369 - 1494	Ceyhun-Seyhun havzasında Timur İmparatorluğu
1500	Ceyhun-Seyhun havzası Özbekler'in eline geçiyor
1747	Afgan İmparatorluğu kuzeyde Ceyhun'a kadar yayılıyor
1865—'95	Rusya bugün Orta Asya denilen bölgeyi istilâ ediyor.

HİNDİSTAN

İ.Ö. 2500 - 1500	İndus uygarlığının doğuşu
İ.Ö. 1500	Aryalıların Hindistan'a girişi
İ.Ö. 1. binyıl	Hint uygarlığı bütün yarımadaya yayılıyor
İ.Ö. 567 - 487	Buda
İ.Ö. 539	Akamanış (Pers) İmparatoru Kuraş (Küros) Kabil Irmağı havzasını ülkesine katıyor
İ.Ö. 522	Dara (Darius) İndus havzasını alıyor
İ.Ö. 327 - 325	İskender İndus havzasında
İ.Ö. 273 - 232	İmparator Asoka; (261'de budizmi kabul eder)
İ.Ö. 200 - 183	Belh Kralı Demetrios Hindistan'ı istilâ ediyor.
İ.Ö. 1. yüzyıl	Sakalar'ın İndus havzasına yayılışı
İ.S. 48 - 224	Kuşan İmparatorluğu Ceyhun-Cumna arasında Hindukuş sıradağlarını aşıyor.
1. yüzyıl	Hint uygarlığı barış yoluyla Güneydoğu Asya'ya, İndonezya'ya yayılıyor
224	Kuşan İmparatorluğu Sasani İmparatorluğu'nu kendi ülkesine katıyor.
320 - 590	Kuzey Hindistan'da Gupta İmparatorluğu
445 - 528	Hunlar'ın Hindistan'ı istilâsı
711	Araplar Sind'i alıyorlar; İslâmiyet'in Hindistan'a girişi
962 - 1161	Gazneliler Hinduş'u aşıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

1175 - 1202	Muhammed Guri Kuzey Hindistan'ı alıyor
1206 - 1398	Türk Memlukler devleti
1302—'11	Kuzey Hint Müslümanları Dehan'ı alıyorlar.
1398	Timurlenk Delhi'de
1556 - 1605	İmparator Ekber
1659 - 1707	İmparator Evrengzib
1757—'65	İngiliz Doğu Hint Şirketi Bengal'ı, Bihar'ı ele geçiriyor
1818	İngiliz egemenliği bütün Hindistan'a yayılıyor
1857—'58	İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hintli birlikleri ayaklanıyor
1858	Şirketin askerleri yerine İngiliz hükümeti ülkeyi egemenliği altına alıyor.
1948	İngiliz Hindistan İmparatorluğu'nun yerini üç devlet alıyor: Hindistan, Pakistan, Birmanya
1972	Bangladeş Pakistan'dan ayrılıyor.

ÇİN

İ.Ö. 1500 - 1027	Çin Uygarlığının başlangıcı: Kuzey Çin ovasında Şang Krallığı
İ.Ö. 1027 - 256	Aşağı Sarı Irmak havzasında Çau Krallığı
İ.Ö. 771 - 221	İlk ara-dönem (karşıt devletler dönemi)
İ.Ö. 551 - 479	Kong Fu-tse (Kofuçyus)
İ.Ö. 5. yüzyıl	Akarsuların kontrol altına alınması
İ.Ö. 4.yüzyıl	Taoistler; öküz koşulu saban, demir tarım araçları kullanılması
İ.Ö. 247 - 210	Ç'in (Ts'in) Sülâlesinden Kral Çeng
İ.Ö. 221	Çeng ilk İmparator oluyor
İ.Ö. 221 - 107	Ç'in Sülâlesi
İ.Ö. 207 - 202	İkinci ara-dönem
İ.Ö. 202 - 195	İmparator Liu P'ang (Han Sülâlesinin kurucusu)
İ.Ö. 140 - 87	İmparator Vuti; Konfuçyus dini resmen devletin felsefesi olarak benimseniyor
İ.S. 25 - 220	İkinci Han Sülâlesi; Budizm Çin'e giriyor
184 - 589	Üçüncü ara-dönem
311	Hun istilâsı
589-618	Sui Sülâlesi; Büyük Kanal Hangçu'dan Loyang'a kadar tamamlanıyor
618 - 909	T'ang Sülâlesi
8.—9. yüzyıl	Kitap basımı başlıyor
842—'45	Budizme, daha başka yabancı dinlere karşı savaş
875-979	Dördüncü ara-dönem
960 - 1279	Sung Sülâlesi
1114 - 1234	Kuzey Çin'de Kin Sülâlesi
1126	Kin'in Sung Sülâlesine son vermesi
1131 - 1200	Yeni Konfuçyus filozofu Çu Hsi
1234	Moğollar Kin İmparatorluğu'nu istilâyı tamamlıyorlar
1260 - 1368	Yüan (Moğol) Sülâlesi
1260—'94	Kubilay egemenliği
1267	Kubilay başkentini Karakurum'dan Pekin'e aktarıyor
1368 - 1644	Ming Sülâlesi
16. yüzyıl	Nüfus patlaması üzerine yeni yiyecek çiftlikleri kuruluyor
1514	İlk Portekizler geliyor
1644 - 1912	Ç'ing (Mançu) Sülâlesi
1689	Nerçinsk Rus-Çin antlaşması
1726—'96	İmparator Ç'ien Lung
1839 - 1849	Beşinci ara-dönem
1839—'42	Afyon Savaşı: İngilizler Hong Kong'u ellerine geçiriyorlar, Çin'i birçok limanlarını yabancı ticarete açmaya zorluyorlar
1850—'64	Tayping ayaklanması
1854—'60	Rusya Amur'un sol yakası ile daha güneyde bir kıyı şeridini işgal ediyor
1894—'95	Birinci Çon-Japon Savaşı
1911—'12	Ç'ing Sülâlesi tahttan indiriliyor, imparatorluğa son veriliyor
1931—'45	İkinci Çin-Japon Savaşı
1949	Kara Çin'inde Kuomintang rejiminin yerini komünist rejim alıyor.
1965/'66—'68	Kültür Devrimi

JAPONYA

M.S. 550 —'75	Budizmin Kore'ye girişi
646	Çin'den T'ang devlet sistemi alınıyor; belirgin Japon uygarlığının başlangıcı
710—'94	Başkent Nara
794 - 1868	Başkent Kyoto
12. - 13.yüzyıl	Zen Budizminin yerleşmesi
1185 - 1590	Ara-dönem: Siyasal çözülme, iç savaş
1222—'82	Niçiren: Budizmin Hokke kolunun kurucusu
1274, 1281	Başarısız kalan Moğol istilâları
1542	Portekizliler geliyor
1587 - 1640	Hıristiyanlık yasak ediliyor, Japonya kabuğuna çekilme siyasetini benimsiyor

Levent Şahverdi Arşivi

1590—'98	*Hideyoşi Osaka'da diktatörlük kuruyor*
1592—'98	*Japonya'nın başarısız kalan Kore istilâsı*
1598 - 1616	*Tokugava İeyasu iktidarda*
1853—'54	*Perry komutasında Amerikan donanması Yedo Körfezi'ne giriyor*
1868	*Meici restorasyonu*
1894—'95	*Birinci Çin-Japon Savaşı*
1904 - 1905	*Rus-Japon Savaşı*
1931—'45	*İkinci Çin-Japon Savaşı*
1941—'45	*Japonya İkinci Dünya Savaşı'nda*
1945	*Hiroşima'ya, Nagasaki'ye atom bombası atılıyor*
1950	*Japon ekonomik hamlesi başlıyor*

ESKİ YUNAN, ROMA

İ.Ö. 12.—9.yüzyıllar	*Ege havzasında karanlık çağ*
İ.Ö. 12.—10.y.yıllar	*Greklerin Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeleri*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Şehir-devletlerin kurulması*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Grekler Fenike alfabesini benimsiyorlar; Omiros destanları kesin biçimini alıyor*
İ.Ö. 8. yüzyıl	*Güney İtalya'da, Sicilya'da Grek kolonileri*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Ege, Marmara, Karadeniz, Kuzey Afrika, Güney Fransa kıyılarında Grek yerleşmeleri*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Etrüskler, İtalya'da yaşayan bazı kavimler Helen kültürünü, Grek alfabesini benimsiyorlar; Mısır Grek tüccarlarına kapılarını açıyor*
İ.Ö. 7. yüzyıl	*Helen şehir-devletleri arasında savaşlar*
İ.Ö. 7.—6. yüzyıl	*Ekonomi bakımından ileri şehir-devletlerinde monarşilerin, aristokrasilerin yerine diktatörlüklerin kurulması*
İ.Ö. 6. yüzyıl	*Yunan'da diktatörlüklerin yerini mülk sahiplerinin oligarşileri geçiyor; Sicilya'da diktatörlükler başlıyor*
İ.Ö. 6. yüzyıl	*Helen bilim ve felsefesinin başlangıcı*
İ.Ö. 620 - 550	*Miletus'lu Thales*
İ.Ö. 570 - 490	*Sisam'lı Püthagoras*
İ.Ö. 480 - 479	*Akamanış (Pers) İmparatoru Hşayarşa (Xerxes) Yunan Yarımadası'na istila hareketi*
İ.Ö. 478	*Pers-Atina Savaşı*
İ.Ö. 469 - 399	*Atina'lı Sokrates*
İ.Ö. 461	*Atina'da demokrasi*
İ.Ö. 459 - 449	*Atina bir yandan Perslerle, bir yandan Sparta ile savaşta*
İ.Ö. 454	*Yabancılardan kurtarılan devletlerle Atina İmparatorluğu kuruluyor*
İ.Ö. 445	*Atina-Sparta barış antlaşması*
İ.Ö. 431 - 338	*İtalya Yarımadası'nda Helen kültürünün yayılması*
İ.Ö. 429 - 347	*Atina'lı Plato (Eflatun)*
İ.Ö. 405 - 404	*Sparta'nın egemenliği*
İ.Ö. 384 - 322	*Stagira (Muğla) lı Aristoteles*
İ.Ö. 371	*Sparta üzerinde Thebes egemenliği*
İ.Ö. 359 - 336	*Makedonyalı Filip*
İ.Ö. 341 - 270	*Sisam'lı Epikuros*
İ.Ö. 340 - 266	*Roma İtalya'yı siyasal bakımdan birliğe kavuşturuyor.*
İ.Ö. 336 - 323	*Büyük İskender Makedonya Kralı*
İ.Ö. 218 - 146	*Kartaca, Makedonya, Akdeniz üzerinde Roma egemenliği*
İ.Ö. 31—	
İ.S. 235	*Oktavius (Augustus) İmparator*
284 - 305	*Diocletianus İmparator; askeri, idari reform*
306 —'37	*İmparator I Constantinus (saltanatı: 324—'37)*
311	*Roma'da hıristiyanlığa karşı hoşgörü ilân eden İmparator fermanı*
378 - 476	*Barbar istilâsı*
533—'68	*Roma İmparatorluk idaresi bir süre için yeniden kuruluyor.*
602	*Roma İmparatorluğunun çöküşü*

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU

527—'65	*İmparator I. Iustinianus (Justinian, Jüstinyen)*
7. yüzyıl	*Yönetim, ekonomi, toplum alanlarında devrim; taşra yönetiminin askerileştirilmesi*
610—'41	*İmparator Heraclius*
626	*Avarlar'ın İstanbul'u kuşatmaları*
674—'78	*Araplar'ın İstanbul'u kuşatmaları*
717—'41	*İmparator III. Leo*
717—'18	*Araplar'ın İstanbul'u ikinci kuşatmaları*
741—'74	*İmparator V. Constantinus*
809 - 904	*Bulgar Hanlığı Balkan Yarımadası'nın içerilerine doğru yayılıyor*
863	*Bir yıl süren savaşta Doğu Roma Araplar üzerinde üstünlük kazanmaya başlıyor*
10. yüzyıl	*Bizans görsel sanatlarında Helen üslubunun yeniden doğuşu*
926 - 1046	*Doğu Roma İmparatorluğu İslâm topraklarına doğru ilerliyor*

Levent Şahverdi Arşivi

967 - 1018	Büyük Bulgar-Roma Savaşı
1018	Bulgaristan'ın Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içine alınışı
1042—'51	Doğu Roma altın parasının değeri düşüyor; mali bunalım
1071	Selçuklu Türkleri İmparator Romanos Diogenes'in ordularını yeniyorlar, Anadolu'nun içerilerine doğru ilerliyorlar
1204	Venedik, Fransız Haçlılar'ı İstanbul'u alıyor; Doğu Roma İmparatorluğu biri Latin, biri Grek olmak üzere iki ayrı devlete bölünüyor.
1353	Osmanlı Türkleri Gelibolu'yu alarak Avrupa topraklarına ilk adımlarını atıyorlar
1361	Türkler Edirne'yi alıyorlar
1371—'93	Türkler Sırbistan'ı, Bulgaristan'ı alıyorlar
1453	Türkler İstanbul'u alıyorlar.

İSLAM UYGARLIĞI

570 - 632	Muhammed, İslâmiyet'in kurucusu
622	Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç edişi (Hicret); Medine'de İslâm devletinin kuruluşu
630	Mekke'nin Muhammed'e teslim oluşu
632—'61	İlk dört Halife
633—'37	Irak'ın alınışı
633—'41	Suriye, FilistinBih alınışı
639—'41	Mezopotamya ile Mısır'ın alınışı
642—'51	İran'ın alınışı
647—'98	Kuzeybatı Afrika'nın alınışı
653	Ermeniler'in, Gürcüler'in teslim oluşu
661 - 750	Emevi Halifeliği (Başkent Şam)
661—'71	Doğu Horasan'ın alınışı
674—'78,	
717—'18	İstanbul'u alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanıyor.
710—'12	İber Yarımadası alınıyor
711	Araplar Hindistan'a kadar yayılıyorlar, Sind'i alıyorlar
732	Galya'yı alma girişimi başarısızlığa uğruyor
739—'41	Ceyhun-Seyhun havzasının kesin olarak Araplar'a geçişi
750 - 1258	Abbasi Halifeliği
750	Abbasiler İber Yarımadası'nda egemenlik kuramıyorlar
756 - 1031	İber Yarımadası'nda göçmen Emevi devleti
788 - 1258	Afrika'da, Asya'da Abbasi egemenliğinin yavaş yavaş çöküşü
1016—'90	İspanya'daki Emevi topraklarında siyasal birliğin çözülmesi
1090 - 1235	Önce Murabiler, sonra Mivahhidler Afrika'dan gelerek İspanya'daki İslâm egemenliğini yeniden kuruyorlar
1169 - 1250	Mısır'da Eyyubi Devleti; Haçlılar'ın püskürtülmesi
16.—17.y.yıllar	İslâm dünyasının büyük kısmı üç imparatorlukta toplanıyor: Osmanlı, Safevi, Hint-Türk
1502 - 1895	Rusya Volga havzası, Siberya, Kırım, Batı Türkistan Müslümanlarını egemenliği altına alıyor.
1529,	
1682—'83	Türkler'in başarısızlıkla sonuçlanan Birinci, İkinci Viyana kuşatmaları
1707	Hint-Türk İmparatorluğu çökmeye başlıyor
1722	Safevi İmparatorluğunun çöküşü
1774	Müslüman devletler laik Batı uygarlığını benimsemeye başlıyorlar.
1911—'18	Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü
1919—'23	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu
1924	Halifeliğin kaldırılışı

Levent Şahverdi Arşivi

METİNLE İLGİLİ NOTLAR

BÖLÜM I

1 TARİHLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİN GÖRECELİĞİ:

1— Grekçe metin, E. Diehl, "Anthologia Lyrica" Leipzig, Teubner, 1922, I, 58—9.

2— Bir bütün olarak Batı Dünyası için bu önceki çağın kapanışı ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonuyla yaklaşık olarak denk düşmüş sayılabilir. Kara Avrupa'sında ve Amerika'da yaşayanlar (gerek Birleşik Devletler, gerekse Kanada'da) ondokuzuncu yüzyılın altmışları ve yetmişlerini ortak uygarlığımız içinde bir çağdan ötekine geçiş dönemi olarak görmeye alışmışlardır.

3— Bu konuda, Bkz. W. Dilthey, "Gesammelte Schriften" Leipzig ve Berlin, Teubner, 1927, VII.

4— Dikkat edilecek bir nokta, birçok tarihçi hâlâ bu rejime boyuğ eğerken, çağdaş fizik bilimi alanında önde gelen düşünürlerden çoğunu, endüstriyel sistemin verimli ve yeterli bir araştırma yöntemi gibi göründüğü inceleme aşamasını çoktan geride bırakmış olmalarıdır.

5— "Yerleşme"yi Fransızca "constater" fiilinin öznel anlamında kullanıyoruz.

6— Bkz. Eduard Meyer, "Der Gang der alten Geschihte", "Kleine Schriften", H. Niemeyer, 1910!

7— Bugünün fiziksel bilimler alanındaki öncüleri böyle bir şeyi belki kendilerinden önceki "klasik" bilginlerin "laboratorium"ları için geçerli sayacak, ama belki de haklı olarak, kendi çalışmalarının "klasik" ilkelere göre, ya da "klasik" geleneklerin gölgesinde yapıldığına öfkeyle karşı çıkacaklardır.

8— Bkz. Bergson, "Fonction Primordiale de l'Intelligence", "Evolution Creatrice" 24.baskı, Paris, Alcan, 1921, s.164-79. Buradan anlaşıldığına göre Turgut, Bergson'a yol açmıştır.

9— Bergson (bkz. not 8), özellikle 3. bölüm.

10— Camille Jullian, "De la Gaule a la France" Paris, Hachette, 1922.

11— Jullian (Bkz. not 10) 2. bölüm, s. 62, "L'Epoque des Agricolteurs"

2 TARİHİ İNCELEMENİN ALANI

1— Bkz. aşağıda, Bölüm XI, parça 53, s. 486-7.

2— Vergilius, "Ecloga" I, 66: "Ve Britonlar dünyanın her yerinden tamamen kopuk."

3— Yani, "ikinci bir dünya"; bkz. E.A. Freeman, "Historical Essays", dördüncü dizi, Londra, Macmillan, 1891, ix, "Alter Orbis".

4— Marc Bloch, "Feudal Society" Londra, Routledge and Kegan Paul, 1961, S. 181-9.

5— IV. Henri ve Richelieu üstüne bir konferansta, "Lectures on Modern History" Londra, Macmillan, 1906.

6— Eric Hobsbawm, "Industry and empire", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1968, s. 21.

7— Sparta'nın tek denizaşırı kolonisi Tarentum'du. Tarentum'un kuruluşunun da istisnai bir tedbir olduğu anlaşılıyor.

8— Bkz. M.P. Nilsson, "Die Grundlagen des spartanischen Lebens, "Klio" xii, 1912.

9— Thucydides II, 41.

10— Bkz. aşağıda, IV Bölüm, 23. parça, s. 173.

3 BAZI TERİMLERİN TANIMLARI

1— F.A. Hayek, "The Counter-Revolution of Science" Londra, Allen and Unwin, 1952, s. 34.

2— Belki de İncil'deki, Hıristiyan Kilisesi üyelerinin İsa'nın bedeninin organlarına benzetildiği sözlerden türemiştir. (örneğin, Kor. vi. 15; Efes. v. 30).

3— P. Bagby, "Culture and History" Londra, Longmans, 1958, s. 84 ve 95.

4— Bagby (Bkz. not 3), s. 124.

5— A.L. Koeber, "The Nature of Culture", Chicago, University Press, 1952, s. 104.

6— Bagby (Bkz. not 3), s. 162-3.

7— H. Frankfort'un Childe eleştirisi; "The Birth of Civilization in the Near East", Londra, Williams and Norgate, 1951, S. 57-8 ve s. 57, d.n. 2.

8— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations." Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1953, uygarlıkla şehirlerin doğuşunu özdeşliyor; nedeni, "yönetici seçkinler", "okumuş rahip" ve "uzmanlaşmış zenaatçı"nın ilk olarak şehirlerde ortaya çıkmaları (s. 30).

9— Frankfort (Bkz. not 7), s. 7-8.

10— A.N. Whitehead, "Adventure of Ideas" Cambridge, University Press, 1933, S. 13-14.

11— Christopher Dawson, "The Dynamics of World History", Londra, Sheed and Ward, 1957, s. 41.

12— Batı heykelinin kendine özgü olabilmesi için Rönesans-öncesi olması gerekir. Rönesans sırasında Batı tarafından Helenizm'in görsel sanat üslubunun kabul edilmesinden önce gelmelidir.

13— A.L. Kroeber, "Style and Civilizations" Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1957, S. 2-3 ve 155-6.

14— Kroeber (Bkz. not 5), s. 402.

15— Kroeber (Bkz. not 5), s. 403.

16— Kroeber (Bkz. not 5), s. 150.

17— Bagby (Bkz. not 3), s. 108.

18— Bagby (Bkz. not 3), 108-9.

19— Frankfort (Bkz. not 7), s. 16.

20— Bagby (Bkz. not 3), s. 109.

4 İNSANLIĞIN BAŞINDAN GEÇEN OLAYLARIN GENİŞLEMESİNE İNCELENMESİ GEREĞİ

1— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La

Levent Şahverdi Arşivi

Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 210.
2— J. Needham, "Science and Civilization in China, Cambridge, University Press, 1954., II, 336; ve Levi-Strauss. "The Savage Mind, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1966.
3— Başka birçok çağdaş gözlemci arasında Jan Romein, günümüzde sorunun, "ya tek bir dünya, ya da yokluk" olduğunu belirtiyor (M.F. A. Montagu, (editör), "Toynbee and History", Boston, Porter Sargent, 1956, S. 350).
4— Polybius da "Ecumenicak History, I, 4.de bunu söylüyor: "Dünyadaki bütün olayların tek bir yönde ilerlemesi ve tek bir hedefe doğru sürüklenmesi raslantısı bugünkü çağın olağanüstü bir özelliğidir. Bu eserin amacı da bunu gösterecektir."
5— Coulborn, "Phylon, 1940, ayrı basım, s. 62.
6— "Die Erkenntnis der Geschihte der Menschheit sein": Ranke'nin 1860'larda yazdığı bir parça, Ranke'nin "Weltgeschihte"sinin dokuzuncu kısmı, ikinci bölümüne A. Dove'ın yazdığı önsözde, .. xiii—xvi, Leipzig, Duncker and Humbolt, 1881-8. Burada anılan parça, s. xv—xvi.
7— Eserimi eleştiren J. Romein, dünya birliğinin şimdi kurulmakta olduğu düşüncemde beni haklı buluyor. Romein'e göre dünya birliği teknisyenler tarafından yaratılmıştır; şimdi bu teknolojik birliği yaratıcılık düzeyine yükseltmemiz gerekiyor. "Toynbee and History" (Bkz. not 3), s. 350).

5 GEÇİŞ TOPLUMLARI

1— Bkz. aşağıda, IV. Bölüm, 20. parça, s. 155.
2— Jacquetta Hawkes ve Sir Leonard Woolley, "History of Mankind", Londra, Allen and Unwin, 1963, I, s. 363-4.
3— Hawkes ve Woolley (Bkz. not 2), s. 414.
4— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 466.
5— V.G. Childe, "What Happened in History" Harmondsworth, Penguin, 1942, s. 70.
6— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 597.
7— Hawkes and Woolley (Bkz. not 2), s. 419.
8— R.J.Braidwood, "The Near East and the Foundations of Civilization", Eugene, Oregon State System of Higher Education, 1952, s. 16.
9— Braidwood (Bkz. not 8), s. 5.
10— F. Borkenau, "Merkur"da, Temmuz 1949, s. 629.
11— Braidwood (Bkz. not 8), s. 42.
12— Braidwood (Bkz. not 8), s. 5-6 ve 42.
13— Borkenau (Bkz. not 8), s. 631. Peru'da da teknolojik ilerlemenin oluşum çağına özgü bir karakteristik olması dikkate değer (W.C. Bennett, "A Reappraisal of Peruvian Archaeology", "Memoirs of the Society for American Archaeology"de s. 6, Menasha Wisc., 1948, s. 121-2).
14— Borkenau (Bkz. not 10), s. 630.
15— V.G. Childe, "Man Makes Himself" Londra, Watts, 1936, s. 122.
16— And Dünyasında da, Oluşum çağından, Peru sahillerindeki vadi tabanları sulamayla egemenlik altına alındığı Klasik Çağa geçiş, ilginin, teknolojik insangücünü kullanmak için toplumsal ve politik girişime kaymasıyla birlikte yürüdü. (W.C. Bennett ve J.B. Bird, "Andean Culture History, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi Elkitabı Dizisi, no. 15, New York, 1949, s. 181-2; WC. Bennett, "A Reappraisal of Peruvian Archaeology" (Bkz. not. 13),
17— Childe (Bkz. not 15), s. 120-2.
18— Mısır'da bütün toprak insanda cisimleşmiş tek bir tanrının, Firavunun mülkiyetindeydi.
19— Braidwood (Bkz. not 8), s. 37. Krş. s. 39 ile s. 35; 25. resim.
20— Childe (Bkz. not. 5), s. 79-80.
21— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations, " Ithaca N.Y. Cornell University Press, 1953, S.6.
22— Childe (Bkz. not 5), S. 80.

6 UYGARLIKLARIN KARŞILIKLI İNCELENMESİ

1— Bu belirgin, temel sözü söyleyen H.E. Barnes, "An Introduction to the History of Sociology, Chicago, University Press, 1948, s. 732.
2— G. Buchdahl, "The Australasian Journal of Philosophy", Aralık 1956.
3— Ben de Bagby ile aynı fikirdeyim: "Şemamızı tarihin edimli olgularına uygulayıp verdiği sonuçları gördükten sonra doğru olup olmadığını yargılayabiliriz." "Culture and History," Londra, Longmans, 1958, s. 202.

7 HELEN VE ÇİN MODELLERİ

1— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 114.
2— Geçmişteki Mısır uzmanları bu görüşteydiler.
3— T.A. Sumberg, "dinlerin her yerde akraba uygarlıkların ölüm ve doğumlarının halkaları olup olmadığını" soruyor. "Social Research" Eylül 1947, s. 267—84.
4— Çin tarihi, kendi başına, düzeltilmiş modeli kurmak için gerekli bütün verileri sağlıyor.
5— H. Frankfort'un gösterdiği gibi, Mısır tarihini Batı ve Helen gözüyle görürsek, gerçekte, olduğu gibi göremeyiz. "The Birth of Civilization in the Near East", Londra, Williams and Norgate, 1951, s. 27-31.
6— K.W. Erdmann bu istisnai durumun altını çiziyor. "Archiv für Kulturgeschihte", 1951, s. 174—250, 224-5.ci sayfalar.
7— Bu iktisadi devrime yol açan ilerleme teknoloji değil, politika düzeyinde olmuştu (Bkz. yukarıda, 5. bölüm, s. 48-52).
8— E.A. Thompson "A Roman Reformer and Inventer: De Rebus Bellicis", Oxford, Clarendon Press, 1952.

8 YAHUDİ MODELİ

1— Bu dönemde kral aileleri ile ileri gelenlerin sonradan Ya-

Levent Şahverdi Arşivi

hudi olmuş kimseler olduğu devletler vardı. Adiabene Krallığı ile Hazar İmparatorluğu gibi.

2— Cezalandırılma itkisi aşağıda, II. Bölüm 16. parçada tartışılıyor.

3— Lübnanlılara gelince, 1861'de, sonradan 1920'de Lübnan Cumhuriyeti olacak özerk Lübnan vilâyetinin kurulmasından beri bu yalnız fiilen değil, hukuken de böyle olmuştur.

4— Bugünkü dünya çapında Lübnan diasporası 1861 öncesinden yani, Lübnan halkının kendi devletine sahip olduğu dönemden başlar.

5— İrlandalıları yurtlarından dışarı uğratan şeylerden biri de buydu. Yalnız, İskoçlarla Lübnanlıların tersine, İrlandalılar politik baskı yüzünden de kaçmışlardı.

6— R. Redfield, "The Primitive World and its Transformations", Ithaca N.Y., Cornell University Press, 1953, s. 49.

9 UYGARLIKLARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

1— Afrika tarihinde rakip birlik ve çeşitlilik iddiaları çatışır.

2— Bkz. P.L. Shinnie, "The African Iron Age", Oxford, Clarendon Press, 1971.

3— Bkz. P.L. Shinnie, "Meroe" Londra, Thames and Hudson, 1967, s. 165—9.

4— Bkz. J.S. Trimingham, "The Influence of Islam upon Africa", Londra, Longmans, 1968.

5— Bkz. J.S. Trimingham, "Islam in West Africa", Oxford, Clarendon Press, 1959; "A History of Islam in West Africa" Oxford, University of Glasgow Press, 1962; "Islam in East Africa", Oxford, Clarendon Press, 1964.

6— Bkz. J. Desmond Clark, "The Prehistory of Africa" Londra, Thames and Hudson, 1970, s. 219-22.

7— Bkz. Lucy Mair, "Primitive Government", Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 9.

8— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 3. parça, s. 43-44.

9— Bkz. Brian Fagan, "Southern Africa during the Iron Age" Londra, Thames and Hudson, 1965.

10— Bkz. Davidson (not 1), s. 35-6.

11— Bkz. yukarıda, 3. parça, s. 44.

12— Bkz. C. Daryll Forde "African Worlds: Studies in the Cosmological Ideas and Social Values of African Peoples", Londra, Oxford University Press, 1954.

13— Bkz. Davidson (not 1), s. 54-67 ve s. 137-42.

14— "Meydan okuma ve tepki" konusu için, Bkz. II. Bölüm, 13. parça, s. 97.

15— Bkz. aşağıda, III. Bölüm, 18. parça.

16— Bkz. Davidson (not 1), s. 235-43.

17— Uygarlığın evrensel-öncesi-devlet evresi (böyle bir evre var denebilirse —ama çok zaman olduğunu görüyoruz) evrensel-devlet evresinden ayırdedilmiştir. Bu nedenle, evrensel-devlet evresinin, orijinal evrensel devletin bütün aşamalarını içine aldığı varsayılmıştır.

18— Orta Amerika ve And Uygarlıkları üzerine bilgimizin büyük kısmı arkeolojiktir. Arkeolojik kanıtlar bu iki uygarlık içindeki mahalli kültürleri ve her birinin tarihinde farklı aşamaları ayırdetmemizi sağlıyor.

19— Aşağı Dicle-Fırat havzasının kendine özgü uygarlığının Babil egemenliğindeki son evresi bile esinlendiği kaynaklar bakımından Sümerlere bağlıydı. Asurbanipal'in kitaplığı, Sümer dilinde metin ve sözlüklerle doluydu.

20— Bu yalnız "Minos" toplumunu değil, Ege Uygarlığının kara Avrupasında, Yunanistan'daki "Helladik" kolunu ve aynı zamanda hem "Minos", hem de "Helladik" uygarlıkların son "Miken" evresini de kapsamına alır.

21— Onyedinci yüzyılın son onyıllarından beri Batı Uygarlığı ile yakın ilişkilere giren uygarlıklar yalnızca Afrika Uygarlıkları değildir. Bunları Batı'nın "akrabası" olmaktan çok "uydu"su olarak görmek doğru olur.

22— Bugün Birleşik Devletler'in güneybatısı olan topraklarda Kolomb-öncesi bir uygarlık.

23— Şimdi Ekvator ve Kolombiya olan yerler.

24— Şimdi kuzey Şili ile kuzeybatı Arjantin olan topraklarda.

25— Elam bugünkü Irak'ta Dicle ile Fırat nehirlerinin aşağı havzasında birleşen bugünkü İran'ın Markeh ve Karun nehirlerinin oluşturduğu havzadır.

26— Bu kitapta "Hitit" adıyla anılan uygarlık, Ege, And, Orta Amerika Uygarlıkları gibi coğrafi bir adla anılsa daha iyi betimlenebilirdi. Bu uygarlığın alanı Küçük Asya'dır (bugünkü Türkiye.)

27— Urartu. Bu ülkenin adı Ağrı (Ararat) dağının adında hâlâ yaşıyor.

28— Merovit Uygarlığının alanı Nil'in Birinci Çavlanı'ndan belki Altıncı Çavlanı'na kadar olan araziyi kapsıyordu.

29— Bu, İ.Ö. son binyılda İtalya'ya gelen göçmen Etrüsklerle daha önce İtalya'ya yerleşmiş olan halkların ortak uygarlığı olacaktır.

30— Mahayana Budizm'in Tibet'teki biçimini kabul eden Moğol ve Kalmuklar da dahil.

31— Bkz. aşağıda, II. Bölüm, 17. parça.

BÖLÜM II

10 UYGARLIKLARIN DOĞUŞUNUN TABİATI

1— Bu incelemede, "mimesis" kelimesi, İngilizce "taklit" kelimesinin çağrışımları arasında olan "bilinçsiz kopyacılık" anlamından kaçınmak için kullanılmıştır. Buradaki kullanımıyla mimesis, "önyargısız" toplumsal taklit anlamına gelmektedir.

2— Mimesisin tarihi önemini David Huma anlamış ve "Of National Characters" adlı eserinin bir bölümünde belirtmişti: "İnsan zihninin çok taklitçi bir yapısı vardır; bir grup insan uzun süre bir arada bulununca, davranışlarının birbirine benzememesi ve erdemlerinin yanısıra kusurlarının da

Levent Şahverdi Arşivi

birbirlerine bulaşmaması mümkün değildir."
2— Walter Bagehot, "Physics and Politics, Londra, Kegan Paul, 1894, s, 27 ve 35.
4— Bu konu için, Bkz. Bagehot (not 3), s. 42.
5— Tacitus, "Agricola" 45.
6— Mezamir, cvii, 10.
7— J.C. Smuts, "The League of Nations: A Practical Suggestion" Londra, Hodder and Stoughton, 1918, s.71.
8— Herbert Spencer, "First Principles."
9— G.W. F. Hegel, "Phanomenologie des Geistes."
10— "Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin" Paris, Leroux, 1977, XLI, 86-7, 170-2, 177, 179, 205.
11— William Blake, "The Marriage of Heaven and Hell".
12— Sıraları her zaman böyle söylenir: İlkin dural durum, Yin; sonra dinamik etkinlik, Yang.
13— Johann Wolfgang von Goethe, "Faust", d. 12104-11: "Geçici olan her şey bir imgedir yalnızca; kusurlu olan başarıdır burada; dile gelemeyen yerine getirilir; kadınlığın ebedi ruhu bizi ileri iter."
14— Goethe, "Faust" d. 501-9: "Hayatın selinde, eylemin kasırgasında, inip çıkıyorum, salınıyorum; bir oraya, bir buraya! Doğum ve mezar bir sonsuz deniz, bir git-gel örgü, ışıl ışıl bir hayat. Böyle çalışıyorum zamanın kükreyen dokuma tezgâhında, Tanrı için canlı bir giyim örüyorum."

11 DOĞUŞ NEDENİ: IRK MI?

1— Bkz. aşağıda, IX. bölüm, 49. parça, s. 434-6.
2— İspanyol ve Portekiz yönetimindeki Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde beyaz olmayan halkların durumları, daha önce Britanya veya Amerika yönetiminde olan beyaz olmayan halkların durumundan daha iyi değildi.

12 ÇEVRE Mİ?

1— "Atmosferin, Suyun ve Çevrenin etkileri. 13. bölüm.
2— "Herodotus, II, 33.
3— I Kor. xiii. 2.
4— O.H.K. Spate, "The Gographical Journal", Aralık 1952, s. 419.
5— "The Social Sciences in Historical Study." New York, Social Science Research Council, 1954, s. 119.

13 MEYDAN OKUMA VE TEPKİ

1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 1. parça, s. 34.
2— Bu bölümün ilk şeklini yazdığım 1931'de "meydan okuma ve tepki" deyimini kendi buluşum sanıyordum; Oniki yıl sonra Robert Browning'in "Master Hugues of Saxe—Gotha" şiirinin dördüncü kıtasında bu sözle karşılaştım: "Gidin meydan okuyun, tek tepki almazsınız. Kilise azizleri döner dururlar!"
3— A. Lovell, "The Individiual and the Universe: B.B.C. Reith Lectures 1958." Londra, Oxford University Press, 1959, s. 23-4.
4— Örneğin, "Odysseia" XI'deki katalog. Bu bölüm Hesiod'un kayıp "Ehoiai"sinin oldukça yetkin bir örneği olabilir.
5— "Mephistopheles": "Von Zeit zu Zeit seh" ich den Alten gern" (Faust, d. 350).
6— "Faust, d. 249-50: "Anlayışın ötesinde yüce olan Tanrı'nın eserleri başlangıçta oldukları kadar görkemlidir."
7— Eyüb i. 1-5.
8— Matta xiii. 24-30.
9— Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man", Londra, Collins, 1959, s. 164.
10— "Faust", d. 340-3: "İnsan etkinliği kolayca uykuya dalabilir, sınırsız dinlenmeye yatkındır çünkü; onun için bir arkadaş veriyorum ona, karıştırsın, iş çıkarsın ve şeytanca da olsa, yaratsın diye."
11— "Faust" d. 1338-44: "Benim her zaman yadsıyan ruh! Benim haklı olan; çünkü üste çıkan her şey alta düşmeye lâyıktır."
12— "Faust", d. 11575-6: "Özgürlük ve hayatı kazanan onları her gün kazanmak zorunda olandır."
13— "Faust" d. 249-50. Yukarıda, not 6'da verilmişti.
14— 2 Kor. iii. 18.
15— 2. Kor. iii. 17.
16— "Faust", 6. 1566-9: "Göğsümde oturan Tanrı iç varlığımı en derininden uyarabilir; içimdeki bütün güçlere o egemendir; ama, dışarıda hiçbir şeyi kıpırdatamıyor."
17— "Matta xiii. 27-30
18— Evripides, "Hippolytos", çeviren Gilbert Murray, Londra, Allen and Unwin, 1902.
19— Murray (Bkz. not. 18),
20— V. Grönbech, "The Culture of the Teutons", Londra, Oxford University Press, 1931, II. Bölüm, s. 302.
21— "Faust" d. 312-17.
22— "Faust"
23— "Bkz. yukarıda, 10. parça, s. 86.
24— "Talihin gelecekte ters döneceği "o senin başını bereleyecek ve sen onun topuğunu bereleyeceksin" sözüyle karanlık bir biçimde ima ediliyor.
25— "Luka xxii. 53.
26— Yuhanna xix. 11.
27— R. Steuart, "The Inward Vision" Londra, Longmans, 1930, s. 62-3. Aynı doğrunun, çok benzer bir dille, çağdaş psikoloji açısından dile getirilişi C.G. Jung'da görülür: "Modern Man in Search of a Soul". Londra, Kegan Paul, 1933, s. 274-5.
28— "Faust" "Sana, burada da, özgürlüğün yalnız gösterisini bağışlıyorum."
29— "Faust" Yukarıda, not 10'da verilmişti.
30— "Faust" "Her zaman kötüyü isteyen, her zaman iyiye çalışan o gücün bir parçası."
31— "Faust" "Senin gibilerden hiç nefret etmedim. Yadsıyan tüm ruhlar içinde, en az tiksindiğim alçak olandır."
32— "Faust".
33— "Faust", "Kaçan âna "Dur gitme! Çok güzelsin!" demek istiyorum. Bu yüce mutluluğun bekleyişi içinde, en yüksek ânı şimdi yaşıyorum."

Levent Şahverdi Arşivi

34— "Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 331-2.
35— Şafaktan önce Yakub'a musallat olan ve bunu yapmakla kendi sonunu kötü etmek için özellikle uğraşan, Suriye mitindeki esrarengiz varlık —insan, melek, zebani ya da Tanrı— motifi budur.
36— Bundan şu sonuç çıkar ki, Şeytan işini bilseydi bunun tersi olan oyunu oynardı.
37- Neş. cii. 25-7.
38— "Faust" 510-17 dizeleri. 1744-7 ile karşılaştırın.
39— İşaya liii. 3.
40— Platon, "Respublica", II, 361 E—362 A.
41— "Faust", dize. 353-417.
42— "Faust", dize 418-517.
43— Eyüb iii.
44— "Faust", dize 4594.
45— "Faust", dize 2607-8.
46— "Faust", dize 3376-413: "Huzurum kaçtı, Kalbim kırık; Bir daha yok bana huzur, Asla!"
47— "Yetersiz eterle ameliyat edilmiş bir kadının düşü, anlatan William James, "The Varieties of Religious Experience", Londra, Longmans, 1922, s. 392-3.
48— Matta iii. 13-14 ve iv. 11; Markus i. 9-13; Luka iii. 2-22 ve iv. 1-13.
49— İsa ile havarilerinin şiddete karşı oluşu, bunun da Theudas ya da Galileli Yahuda gibilerinin doğmadan ölen kurtarıcı hareketlerinin militan tavrından kesin farkı, Gamaliel'in dikkatinden kaçmadı.
50— Eyüb iii.
51— "Faust" dize 418-521.
52— "Faust", dize 602-807.
53— "Faust", dize 1224-37.
54— "Faust", dize 1583-1606.
55— "Faust", dize 1607-26.
56— "Faust", dize 1628-8.
57— "Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 302.
58— "Ho epi krokou bios" (Bkz. Platon, Leges, 713C-D) Burada mit, filozofun toplumsal teorisini aydınlatmak için kullanılıyor.
59— Kabil ile Habil'in hikâyesine (Tek. iv. 1-15) bir ek olarak verilen (Tek. iv. 16-24) Kabil ile soyunun hikâyesi Kabil'i genel olarak, uygarlığın ve bütün uygarlık eserlerinin atası olarak temsil eder.
60— Hesiod, "Works and Days", 289.
61— Vergilius, "Goergica" I, 121-4.
62— Origen, "Contra Celsum" iv. 76, xix.
63— Matta xxv. 24.
64— Hesiod, "Works and Days", 174-5.
65— Matta xvi. 13-23; Markus viii. 27-33; Luka ix. 18-22.
66— Matta xvii. 10-12; Markus xi. 11-14.
67— Matta xxvi. 36-46; Markus xiv. 32-42; Luka xxii. 39-46. Krşl. Yuhanna xii. 23-8.
68— Matta xxvii 2.
69— Matta xxvii. 46; Markus xv. 34.
70— Luka xxviii. 46.
71— Yuhanna xix. 30.
72— Rom. vii. 24-5. vii ve viii. bölümlerin tamamı bu tema üstüne lirik bir meditasyon gibidir.
73— Eyüb xl. 3-5 ve xlii. 2-6.
74— "Faust", dize 4405-612.
75— "Faust" dize 11384—510.
76— "Faust", dize 4601-12.
77— Grönbech (Bkz. not 20), II. Bölüm, s. 302-3. Bkz. Vergilius, "Ecloga" IV.
78— Eyüb xlii, krşl. i. 2-3.
79— Süleyman'ın seçmesi masalıyla karşılaştırılabilir (1 Kr. iii. 5-15)
80— "Faust" dize 243-70.
81— "Faust" dize 1583-1606.
82— "Faust" dize 11866-89.
83— "Faust" dize 12106-9; I. Bölüm, 10. parça, s. 89'da verilmişti.
84— "Peter Profundis, "Faust"da, dize 11872-3: "Böylece var olan her şeyi biçimlendiren ve yaşatan bu herşeye kadir sevgidir."
85— Aeskhilos, "Agamemnon", 186-7.
86— Matta vii. 14.
87— Prometheus'un Helenistik hikâyesinde iki hizmet uzlaştırılamaz, kahraman, Tanrı'ya karşın İnsan'a hizmet ettiği için cezalandırılır.
88— Eyüb xlii. 7-10.
89— "Faust" dize 12069-111.
90— Matta xvi. 24-8; Markus viii. 34-8; Luka ix, 23-7.
91— Yuhanna xii. 32.
92— Robert Turgot, "Plan de Deux Discours sur l'Histoire Universelle", "Oevres de Turgot" Paris, Guillaumin, 1844, II, 647.
93— I Kor. xv. 57.

14 ÜSTÜNLEŞMENİN ÇETİNLİĞİ

1— P.E. Newberry, "Egypt as a Field for Anthropological Research", "Report of the ninety-first meeting of the British Association. Londra, Murray, s. 176.
2— Newberry (not 1), s. 176.
3— Bu itirazı seçkin bir coğrafyacı olan O.H.K. Spate yapmıştır.
4— S.A. Pakeman, "Ceylon" Londra, Benn, 1964, s. 33-5.

15 ELVERİŞSİZ COĞRAFİ KOŞULLARIN TEŞVİKİ

1— Herodotus VII, 102.
2— Platon, "Critias" 111A—C.
3— Herodotuz IV, 144.
4— Bkz. Polybius IV, 45.
5— Num. xxxii.
6— "Filistinler diyarı". Modern "Filistin" adının Grekçesi "Palaistine", Arapçası "Filastin"dir.

16 EZİYETLERİN TEŞVİKİ

1— Deyimi bulan J. O'Sullivan, "U.S. Magazine and Democratic Review", 1845, s. 5.
2— Kr. xviii. 21.
3— "Reaya"nın kelime anlamı "sürü"dür. Padişah da bu sürünün çobanı oluyordu. Bu deyim yalnız Müslüman olma-

Levent Şahverdi Arşivi

yan uyruklar için kullanılmıyordu. Anadolu'daki Müslüman köylüler de, İstanbul'daki Hıristiyan tüccar ve din adamları da "Reaya" (raiyye) diye adlandırılıyordu.
4— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 8. parça.
5— Doğmadan ölen bu Uzak Doğu Hıristiyan Uygarlığı aşağıda, 17. parçada daha ayrıntılı anlatılıyor.

17 DOĞMADAN ÖLEN UYGARLIKLAR
1— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, parça 47.
2— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 47. parça, s. 418 ve sonrası.

BÖLÜM III

18 BÜYÜMENİN DURDURULMASINA ÖRNEKLER
1— Bkz. yukarıda, I. bölüm, 10. parça, s. 86.
2— Bkz. aşağıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 222-3.
3— Göçebeliğin kökenleri için, Bkz. E.D. Philips, "The Royal Hordes", Londra, Thames and Hudson, 1965.
4— Bu görüş için, Bkz. R. Pumpelly, "Explorations in Turkestan: Expedition of 1904: Prehistoric Civilizations of Anau", Washington D.C., Carneğie Institution, 1908.
5— Bkz. P.J. Ucko ve G. W. Dimbleby "The Domestication of Plants and Animals, Londra, Duckworth, 1967, özellikle s. 73-100.

19 BÜYÜMENİN ÖLÇÜTÜ
1— "Bu mitin analizi için, Bkz. II. Bölüm, 13. parça.
2— Gilbert Murray, "Prometheus Bound" Londra, Allen and Unwin, 1931, s. 8-9.
3— Murray (Bkz. not 2), 230-8.
4— Murray (Bkz. not 2), 443-4.
5— Murray (Bkz. not 2), 241-3.
6— Henri Bergson, "Le Deu- Sources de la Morale et de la Religion." Paris, Alcan, 1932, s. 55.
7— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 17. parça ve III. Bölüm, 18. parça.
8— Goethe, "Faust" dize 3249-50: "İştahtan doyuma yuvarlanıyorum, ve doymuşken, iştahı arıyorum."
9— "Faust" dize 12094-5: "Gel, daha yüksek âlemlere çık! Yürü! Seni kollayarak izleyecektir."
10— Bergson (Bkz. not 6), s. 188-9.
11— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 18. parça.
12— Bkz. aşağıda, s. 140.
13— "Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 3. parça, s. 43.
14— Bergson (Bkz. not 6), s. 333 ve 73.
15— Bergson (Bkz. not 6), s 251.

BÖLÜM IV

20 DETERMİNİZME İNANMALI MIYIZ?
1— "Lucretius, "De Rerum natura" II, 1148-52 ve 1157-74.
2— Cyprianus, "Ad Demetrianum" 3.
3— "Evrenin ısı ölümü" denen şey; Bkz. Sir James Jeans, "Eos, or the Wider Aspects of Cosmogony", Londra, Kegan Paul, 1928, s. 52 ve sonrası.
4— Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man" Londra, Collins, 1959, s. 285-90 ve 308-10.
5— P.Moore, "Suns, Myths and Men" Londra, Muller, 1968, s. 224.
6— O. Spengler, "Der Untergang des Abendlandes" Viyana ve Leipzig, Wilhelm Braunmüller, 1918, I, 152-3.
7— Yukarıda, I.Bölüm, 3. parça, s. 43.
8— Spengler (Bkz. not 6), I, s. 160-1.
9— "Homo erectus" ile "Homo sapiens" arasındaki türsel sınır genel olarak 500.000 ile 300.000 yıl öncesi arasında çizilmiştir.
10— Platon, "Respublica", 546A-B.
11— Mezamir cvii. 10.
12— Tekrarlanma teorilerini gözden geçirmek için, bkz. M. Eliade, "Le Mythe de l'Eternel Retour", Paris, Gallimard, 1949.
13— Bkz. G. Cairns, "Philosophies of History", Londra, Peter Owen, 1963, s. 26-31.
14— Eliade (Bkz. not 12), s. 131-2.
15— Platon, "Leges" 677A.
16— Platon, "Timaeus", 21E-23C.
17— Platon, "Politicus" 269C—273E.
18— Vergilius, "Egloga", IV, 4-7, 34-6.
19— Marcus Aurelius, "Meditations" IX, 28.
20— R. Thapar, "A History of India", Harmondsworth, Penguin, 1966, s. 161.
21— Matta vi. 7.
22— "F. Nietzsche. "Also sprach Zarathustra." İngilizce çevirisi, III 13 2.
23— Aristoteles, "Meteorologica" I, 3.
24— Aristoteles, "Problemata", xvii. 3.
25— Vergilius, "georgica" I, 501-2, 505-8, 510-15.
26— Alphonse Karr, "Les Guepes", Ocak 1849.
27— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 13. parça.
28— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136.
29— M. Griaule ve G. Dieterlen, "The Dogon", ed. C. Daryll Forde, Londra, Oxford University Press, 1954, s. 84.
30— Horatius, "Carmina" I, 35, 27.
31— "Hakimler", v. 20.

21 MİMESİS'İN MEKANİKLİĞİ
1— Bkz. III. Bölüm, 19. parça, s. 140.
2— George Meredith, "Modern Love", kıta 43.
3— C.F. Volney, "Les Ruines:" Oeuvres Completes, Paris, Didot, 1860. s. 12-3.
4— Menander, parça 540.
5— Ambrose, "Hexameron" I, vii, 31.
6— Basil Davidson, "The Africans" Londra, Longmans, 1969, s. 147.
7— Bu öğretiyi incelemek için bkz. IV. Bölüm, 20. parça, s. 154-5. Volney'nin dersi konusunda, bkz. "Leçons d'Histoire," (not 3).
8— Her iki analiz de, günün felsefesine karşı çıkmaları bakımından benzeşir.
9— Cyprianus, "Ad Demetrianum", 10.

Levent Şahverdi Arşivi

10— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça.
11— Matta vii. 14.
12— İbr. xii. 1.
13— Matthew Arnold, "Culture and Anarchy", Londra, Murray, 1869, s. 13-14.
14— Henri Bergson, "Les Deux Sources de la Morale et la Religion, Paris, Alcan, 1932, s. 251.
15— Platon'un mektupları, no. 7, 341D.
16— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s. 35 ve not 1.
17— Bkz. Bergson (not 14), s. 98-9.
18— Matta vii. 13.
19— William Wordsworth, "The Excursion" IX. 188-90.
20— Bergson, mekanikleşme pratiğinin iki önemli örneğini veriyor: aktörün, rolünü öğrenirken içtenlikle yaşadığı duyguları, bir gösteri sırasında, yalnızca biçimsel olarak yeniden yaşaması; ilkel bir toplulukta, bir zamanlar büyüyü yaratan coşkuyu artık yeniden üretmeyen kalıplaşmış büyü "yasaları". Bkz. Bergson (not 14), s. 177-8.
21— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s. 85.
22— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 10. parça, s.89.
23— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 135-6.
24— Matta xv. 14.
25— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
26— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça.
27— Yuhanna xxi. 18.

22 ROLLERİN DEĞİŞMESİ

1— Bkz. Aristoteles, "Poetica" VI, 18.
2— Luka iii. 12-13 ve vii. 29-30; Matta xxi. 31-2.
3— İşaya ix. 1; Matta iv. 15.
4— Bkz. Matta xxi. 31.
5— Bkz. Luka iv. 16-32.
6— Luka viii. 9-14.
7— Luka x, 25-37.
8— Matta xxi. 42.
9— Markus ix. 35 ile Matta xxiii. 11.
10— Luka ix. 48.
11— Matta xviii. 3-5 ile Markus ix. 37 ile Luka xviii. 16.
12— Matta xxi. 16.
13— Kor. i. 27-9. Tema ı Kor. ii'de genişletiliyor; ı Kor. iii'de "bilgelik" ile "budalalık" arasındaki, i. 27-8'deki dört antitezin ilki olan "peripeteia" yeniden ele alınıp ilerletiliyor.
14— Herodotus VII, 10.
15— Son zamanlarda Britanya'nın "güneşin batmadığı" bir imparatorluğa sahip olmakla böbürlenmesi ile karşılaştırın.
16— Herodotus I, III.
17— Horotius, "Carmina" I, 3, 37-40.
18— Lucretius, "De Rerum natura" V, 1222-5.
19— "Tao-te Çing", bl. 9; çeviren: Arthur Waley, "The Way and its Power," Allen and Unwin, 1934.
20— İşaya ıı. 12-17. Krşl. Obadya 3-4 (Yeremya xlxix. 16'nın yankısı).
21— Vaiz. ix. 11-12.
22— Luka i. 51-2'deki "Magnificat."
23— "Gilbert Murray, "Prometheus Bound" Londra, Allen and Unwin, 1931.
24— Efes. iv. 18.
25— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
26— Yılan'ın rolü için Bkz. yukarıda II. Bölüm, 13. parça.
27— 1 Kor. x. 12.
28— Mez. xvi. 18.
29— Platon, "Leges" 691C.
30— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 9. parçadaki liste.
31— Yuhanna iii. 4.
32— Matta xviii. 3.

23 ATİNA VE VENEDİK: GEÇİCİ BİR BENLİĞE TAPINMA

1— Bkz. yukarıda, I. bölüm, 1. parça, s. 37-7: Milliyetçiliğin modern Batılı politik sapmasında örneklenen putperestliğin özelliği.
2— Goethe, "Faust", d. 249; yukarıda, II. bölüm, 13. parçada verilmişti.
3— Markus xiii. 14. ile Matta xxiv. 15. Krşl. Luka xxi. 20. İncil'deki bu bölümler Daniel ix. 27 ve xii. 11'i hatırlatmaktadır.
4— Yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 138-9.
5— Bildiğimiz şekliyle bu söz, Thucydides II, 41'de verilen Perikles'in cenaze töreni konuşmasında geçiyor.
6— Eyüb, xlii. 6.
7— Bkz. Platon, "Leges" IV, 704D, 705B. Bu bölüm, Thucydides II.de kayıtlı olan Perikles'in cenaze konuşmasına kasıtlı bir cevap gibi.
8— Plutarkhos, "Life of Sulla", XIV, 5.
9— Bir yanda Akhalarla Arkadyalıların, öbür yanda da geri kalan Onbin'in ahlâk anlayışındaki, dolayısıyla eylemlerindeki farklılık için, bkz. Ksenofon, "Cyri Anabasis", özellikle VI. 1-3.
10— Polybius XVIII, 14.
11— Resul. xvii. 16-34.
12— İtalyan kültürünün, onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru çok çarpıcı bir şekilde Alpler-ötesi kültüre göre üstünleşmesi bazan İtalya'da daha önce Latin ve Grek edebiyatlarının rönesansına bağlanır.

24 DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU: GEÇİCİ BİR KURUMUN PUTLAŞTIRILMASI

1— Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da, İmparatorluğun resmi Katolik Hıristiyanlığına karşı Nasturi ve Monofizit tepkiler.
2— Bkz. aşağıda, 26. parça, s. 199.
3— Papa II. Gregory'nin, Leo'nun elimize geçmemiş bir mektubuna verdiği cevapta (Mek. xiii) bu terimlerle Leo'ya hamlettiği iddia. Bkz. A.A. Vasiliev, "Histoire de L'Empire Byzantin", 2 cilt, Paris, Picard, 1932, I, 341.
4— Batı Üniversitelerinin gördüğü teşvik ve serbestlik, mahalli dünyevi lord veya mahalli piskoposun değil de, Papalığın himayesinde olmalarından ileri geliyordu.
5— "Conceptionist" inanca karşı "Adoptionist" inancın özü İsa'nın Tanrı olarak doğmadığı, vaftiz sırasında, Kutsal Ruh kendi tanrısal etkinliğinin insani aracı olarak onu kabul ettiğinde, insani manevi başarı ve erdemleri sayesinde Tan-

Levent Şahverdi Arşivi

n'nın ona Tanrı'nın oğlu adını verdiği görüşüdür.
6— Bkz. aşağıda 26. parça, s. 206.
7— Yukarıda, s. 180.
8— Bkz. III. Bölüm, 19. parça, s. 137.
9— 985'de Ortodoks Hıristiyanlığı kabul eden Rusya imparatorluk hükümetinin resmi egemenliğini örtük olarak benimsemişti.
10— Matta xii. 25 ile Markus iii. 24 ile Luka xi. 17.

25 DAVUT'LA GOLYAT: GEÇİCİ BİR TEKNİĞE TAPINMA
1— Hikâyenin 1 Sam. xvii.'deki anlatılışa bakın.
2— Polybius, XXIV, 17.
3— Savaşın betimlenmesi için, Ammianus Marcellinus, "Res Gestae" XXXI, 11-13.
4— Bkz. görgü tanığı olarak, Falak-üd-din Muhammed bin Aydemir; aktaran İbn-ül-Tiktaka, "Kitab el Fakri"
5— "Çağdaş bir anlatımı için bkz. Jean, Sire de Joinville, "La Vie de Saint Roi Louis mise en nouveau langage par Henri Lognon," Paris, s. 87-8.
6— "Personne n'a su ni rien oublier, ni rien apprendre." Chevalier de Panat Londra, Ocak 1796 tarihli mektubunda böyle diyor.
7— Görgü tanığı anlatımı için bkz. Şeyh Abdürrahman El-Cabarti, "Acaib-ül Athar fi't-Taracim va'ı Ekber", 4. Cilt, Kahire, A.H. 1322, III.

26 ROMA PAPALIĞI: ZAFER SARHOŞLUĞU
1— Bkz. yukarıda 24. parça.
2— Bu konu için bkz. yukarıda, 24. parça, s. 189-90.
3— İrlanda'nın İngiltere tarafından işgali Papalığın iznini önceden almıştı; Çünkü Papa, IV. Hadrian olmadan önce İngiltereli Nicholas Breakspear olduğunu herhalde unutamamıştı.
4— Bkz. yukarıda, 24. parça, s. 183-5.
5— 2 Sam. xii. 14.
6— Edward Gibbon, "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire"
7— Gibbon (Bkz. not 6),.
8— Dan. v. 25-8.
9— Neş. vii. 15.

BÖLÜM V

27 TOPLUMSAL ÇÖZÜLMENİN ÖZELLİĞİ VE BELİRTİLERİ
1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 59.
2— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
3— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136.
4— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 136-7.
5— "Herodotus I, 32.
6— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s' 166.
7— Yukarıda, I. bölüm, 7. parçada.
8— Bu eşitlilik içinde birliğin bir örneği, Ortaçağ Batı feodal sisteminin, her zaman pratiği olmasa da ideali olan, şövalyelerle köylüler arasındaki toplumsal ilişkidir.
9— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56.
10— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 166.
11— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 137-8.
12— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56-7.
13— Bkz. A. Bazard, "Exposition de la Doctrine Saint-Simonienne," paris, Leroux, 1877, XLI, 171-4.
14— A. MacIntyre, "Marxism and Christianity", Londra, Duckworth, 1969, s. 2.
15— MacIntyre (Bkz. not 14), s. 112.
16— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56-7.
17— "Palingenesia"nın sözlük anlamı "doğumun tekrarlanması" demektir.

28 İÇ PROLETARYALAR
1— Thucydides III, 82.
2— Matta x. 21 ve 34-7; Luka xii. 51-3, xiv. 25-7 ve xxi. 16-17.
3— Thucydides III, 82-3.
4— Yukarıda, I. Bölüm, 7. parça, s. 56.
5— A.B.D. veya Güney Afrika'da bugün yaşayan "yoksul beyazlar"a benzetilerek bu deyim de kullanılabilir.
6— Sicilya'nın Birinci Köle Savaşı'nın "haberi yayılınca her yerde köle ayaklanmaları patlak verdi. Roma'da yüzelli kişi, Attika'da binden fazla, Deles ve başka yerlerde de gene birçok kişi fesat kurdu" (Agyrium'lu Diodorus, "A Library of Universal History" XXXIV—XXXV.
7— Agyrium'lu Diodorus (Bkz. not 6), 2. paragraf 39 ve 13.
8— 2 Mak. vi—viii., kitabın geri kalan kısımlarına karşılık olarak.
9— Luka xxii. 36.
10— Luka xxii. 38.
11— Luka xxii. 49-51.
13— Matta xvi. 21-6.
14— Matta -vi. 56.
15— Matta xxiv. 15-28 ile Markos xiii, 14-23 ile Luka xxi. 20-4.
16— Aşağıda, VI. ve VII. bölümlerde.

29 DIŞ PROLETARYALAR
1— Bu olay, aşağıda, IX. bölümde incelenecektir.
2— Platon'un öğrencilerinden Herakleides Ponticis kayıp bir eserinin varkalan bir bölümünde Roma'yı böyle anlatır.
3— Sain Augustune, "De Civitate Dei" I, 7.
4— Saint Augustine (Bkz. not 3), V, 23.

30 RUHTA AYRIŞMA
1— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19. parça ve IV. Bölüm, 21. parça.
2— Marcus Aurelius, "Meditationes" IV, 1.
3— Marcus Aurelius (Bkz. not 2), IV, 49.
4— Marcus Aurelius (Bkz. not 2) IV, 48.
5— Epiktetos, "Dissertationes" I, 16, paragraf 15,16 ve 19,21
6— Epiktotes (Bkz. not 5), III, 5. paragraf 7-11.
7— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça. s. 171.
8— Bkz. aşağıda, 31. parça, s. 253.

Levent Şahverdi Arşivi

9— Livius IV, 4, paragraf 4.
10— Livius XXVIII, 28, paragraf 11.
11— Suetonius, "Nero", 11, paragraf 2.
12— G. Henzen, "Acta Fratrum Arvalium quae Supersunt" Berlin, Reimer, 1874, s. lxxxi.
13— Henzen (Bkz. not 12), s. cxv, cxix, cxxvi.
14— P. Aelius Aristeides, "In Roman" XXVI, paragraf 109.
15— G. Rutilius Namatianus, "De Reditu Suo" I, 115-16, 123-34, 137-46.
16— Saint Jerome, "Epistola" XXVII, 12. Aktaran J.P. Migne, "Patrologia Latina", Paris, 1844-64, XXII, süt. 1094.
17— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 24. parça, s. 192.
18— H. Mehmet'in bu öğretiyi benimsemesi konusunda, Bkz. H. İnalcık, "The Policy of Mehmed II tovards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Muildings of the City", Dumbarton Oaks Papers, sayı 23, 24, 1969-70, s. 229-49, s. 233'de.
19— Yukarıda, IV. Bölüm, 24. parçada.
20— Yukarıda, II. Bölüm, 16. parça, s. 119-20'de.
21— Bkz. Steven Runciman, "The Great Church in Captivity", Cambridge, University Press, 1966, s. 110; 321.
22— Bkz. D. Obelensky, "The Byzantine Commonwealth and Eastern Europe 500-1493", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1971, s. 363.
23— Runciman (Bkz. not 21), s. 228.
24— Gürcü Kilisesi 1439'da Fyoransa'da temsil edilmişti. Bu tarihlerde uzlaşmaya varmış olabilir.
25— Runciman (Bkz. not 21), s. 329-30.
26— Runciman (Bkz. not 21), s.323; Obolensky (Bkz. not 22), s. 363.
27— Pskov'lu Philotheus, aktaran N, Zernov, "The Russians and their Church", Londra, 1945, s. 50.
28— Metin Zernov'da aktarılmıştır (Bkz. not 27), s. 71.
29— Obolensky (Bkz. not 22), s. 366.
30— Obolensky (Bkz. not 22), s. 365.
31— Belki İ.Ö. 9 tarihli yazıt; metni aktaran W. Dittenberger, "Orientis Graeci Inscriptiones Selectae", Leipzig, Hirzel, 1905, II, 48-60.
32— C.N. Cochrane, "Christianity and Classical Culture" Oxford, University Press, 1940, s. 130.
33— Aelius Aristeides (Bkz. not 14) XXVI, paragraf 68-70.
34— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 249-50.
35— E.Meyer, "Geschichte des Altertums", Stuttgart, Cotta, 1901, III, 24-5.
36— Aelius Aristeides (Bkz. not 14) XXVI. paragraf 79-84.
37— İskenderiyeli Appian, "Studies in Roman History", Önsöz.
38— Lucretius, "De Rerum Natura" V, 361-3.
39— Lucretius (Bkz. not 38), II, 303-7.
40— Menander, 540. parça; yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 160'da verilmişti.
41— George Meredith, "Modern Love", kıta 43.
42— Lucretius (Bkz. not 38), III, 964-5 ve 967-71.

33 İLETKENLİĞİN VE BARIŞIN NİMETLERİ

9— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça.
10— Bkz. Henri Bergson, "L'Evolution Creatrice." Paris, Alcan, 1921, s. 239-58.
11— "THe Admonitions of a Prophet", A. Erman, Londra, Methuen, 1927.
12— Platon, "Politicuk", 272 D6—273 E4.
13— C.N. Cochrane, "Christianity and Classical Culture" Oxford, University Press, 1940, s. 478-9.
14— "The Encyclopaedia of Islam", Londra, Luzac, 1927, II, s.v. kadar.
15— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 19.parça, s. 137-8.
16— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 18. parça.
17— Aeskhilos, "Agamemnon", 186-7; alıntı olarak ilkin yukarıda, II. Bölüm, 13.parça, s. 109.
18— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 160-1.

31 ÇÖZÜLME OLAYININ YARATTIĞI MEYDAN OKUMA

1— Yukarıda, III. Bölüm, 19. parça, s. 137-8.
2— Epiktetos, "Dissertationes" I, 4. parag. 3 ve IV, 4, parag. 39.
3— "Upadana-sutta" II, 84, aktaran E.J. Thomas, "The History of Buddhist Thought", Londra, Kegan Paul, 1933, s. 62.
4— "Udana", Bl. VIII, aktaran T.C. Humphreys, "Buddhism" Harmondsworth, Penguin, 1952, s. 127.
5— "Sutta Nipata", aktaran E. Conze, "Buddhist Scriptures" Harmondsworth, Penguin, 1959, s. 79.
6— Seneca, "De Clementia" II, 6 ve 5.
7— "Robert Browning, "One Word More." xiv.
8— "Luka xvii. 20-1.
9— William Blake, "Auguries of Innocence."
10— Seng-ts'an, "Sin sin ming" aktaran Cenze (Bkz. not 5), s. 174-5.
11— Saraha, "Dohakosha" aktaran Conze (Bkz. not 5), s.179.
12— Yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça, s. 171.
13— Yuhanna iii. 16-17.
14— Yuhanna iii. 3-8.
15— Yuhanna iv. 11-12.
16— Thomas a Kempis, "The Imitation of Christ" II, 12; İngilizce'ye çeviren Leo Sherley-Proce. Harmondsworth, Penguin, 1952, s. 87-8.
17— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 228.

BÖLÜM VI

32 EVRENSEL DEVLET: AMAÇ MI, ARAÇ MI?

1— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 2. ve 5. parça.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 2. parça, s. 42.
3— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça, s. 224.
4— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 250.
5— Bkz. aşağıda, s. 271-2.
6— Tibullus, "Carmina" II, 5, 23-4.
7— Vergilius, "Aeneid" I, 278-9.
8— Velleius Paterculus II, 103.

Levent Şahverdi Arşivi

13— Matta x. 39 ve xvi. 25; Markus viii. 35; luka ix. 24 ve xvii. 33; Yuhanna xii. 25.
14— Robert Browning, "Andrea del Sarto", d. 97-8.
15— H. Chadwick, "The Early Church", Harmondsworth, Penguin, 1967, s. 178.
16— Chadwick (Bkz. not 15), s. 178.
17— T. Humphreys, "Buddhism" Harmondsworth, Penguin, 1951, s. 132-3.
18— Humphreys (not 17), s. 160.
19— R.C. Zaehner, "Concordant Discord: The Interdependence of Faiths", Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 134.

40 AYRI TÜRDEN TOPLUMLAR MI?

1— Bkz. V. Bölüm, 27. parça.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 6. parça, s. 52.
3— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 47. parça.
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 34. parça, se. 294-5.
5— Matta x. 5-6; xv. 21-8.
6— Bkz. aşağıda, VIII. Bölüm, 42. parça.
7— "Allah" Arap ve Suriye dillerinde Yahudilik ile Hıristiyanlığın tek tanrısıdır. İncil'in, Hıristiyan büyüklerinin Grekçe metinlerinin Suriye diline çevrilmesinde, "Ho Theos" terimi yerine "Allah" denilmiştir.
8— Roma ve Sasani imparatorluklarının vârisi olan Arap devletinin, Müslüman olanların ulusları ne olursa olsun birinci sınıf yurttaş sayıldığı bir İslâm evrensel devletine dönüşmesini izlemek için, bkz. M.A. Shaban, "The 'Abbasid Revolution", Cambridge, University Press, 1970, "Islamic History AD 600-700" Cambridge, University Press, 1971.
9— Bkz.yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 251-2.
10— Bkz. yukarıda, 39. parça, s. 327-30.
11— Luka xiv. 23.

41 BİR HAYALE Mİ, YOKSA BİR GERÇEKLİĞE KARŞI TEPKİLER Mİ?

1— M.Eliade, "Myths, Dreams and Mysteries", Londra, Harvill Press, 1960, s. 17-18.
2— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 5. parça, s. 48-52.
3— Aeskhilos, "Agamemnon" 186-7, yukarıda, II. Bölüm, 13. parça, s. 109'da verilmişti.
4— Lucretius, "De Rerum Natura" I, 101: "Dinin (insanların yapmasına) yol açtığı kötülüklerin toplamı öylesine büyük ki!"
5— Bertrand Russell, "Has Religion made Useful Contributions to Civilization": "Why I am not a Christian", Londra, Allen and Unwin, 1957, s. 18.
6— R.C. Zaehner, "Concordant Discord", Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 22.
7— Yukarıda, 40. parça, s. 341'de.
8— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça, s. 155.
9— Söz Peter Berger'in; Bkz. "A Rumour of Angels", Allen Lane, 1970.
10— John Milton, "Paradise Lost" IV, d. 110.
11— "De Rerum Natura", V, 195-227.
12— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 31. parça, s. 251-3.
13— Eyüb v. 7.
14— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 232-3.
15— İbr. xii. 6.

BÖLÜM VIII

42 BARBAR GEÇMİŞİ

1— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 29. parça, s. 234.
2— Bkz. aşağıda, IX. Bölüm, 48 ve 49. parçalar.
3— Bu üç köşeli iktisadi ilişkinin aydınlatıcı ve eğlenceli bir analizi için bkz. E.A. Thompson, "A History of Attila and the Huns" Oxford, Clarendon Press, 1948, s. 184-97.
4— Owen Lattimore, "Inner Asian Frontiers of China" Londra ve New York, Oxford University Press, 1940, s. 240 ve 242.
5— Lattimore (Bkz. not 4), s. 243.
6— Lattimore (Bkz. not 4), s. 239.
7— Lattimore (Bkz. not 4), s. 243-4.
8— Priscus, "History of His Own Times", aktaran, L. Dindorf "Historici Graeci Minores", Berlin ve Leipzig, Teubner, 1870, I, 305-9.
9— Thompson (Bkz. not 3), s. 173. ve 172.
10— Thompson (Bkz. not 3), s. 173. ve 172.
11— Bkz. VI. Bölüm, 33. parça.
12— J. Baldson, "Rome: The Story of an Empire", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1970, s. 225.
13— Tacitus, "Germania", 5.
14— Tacitus (Bkz. not 13), 45.
15— Bu Söz Kia Yi'nin bir denemesindendir. Aktaran O. Franke, "Geschichte des Chinesischen Reiches", Berlin, de Gruyter, 1930, I, 132-3.
16— Zesimus, "Historiae" IV, xxxi, paragraf 1-3.
17— Yukarıda, s. 364.De.
18— İnsani işlerden bu motifin yeri —Aristoteles "peripeteia" adını bunun için bulmuştu— yukarıda, IV. Bölüm, 22. parçada tartışılmıştı.
19— V. Grönbech, "The Culture of the Teutons", Londra, Oxford University Press, 1931, II. Bölüm, s. 305.
20— George Meredith, "Modern Love", yukarıda, IV. Bölüm, 21. parçada verilmişti.
21— Gilbert Muray, "The Rise of the Greek Epic", Oxford, Clarendon Press, 1924, s. 84.
22— Murray (Bkz not 21), s. 85-7.
23— Pere H. Lammens, S.J., "Etudes sur le regne du Clife Omaiyade Mo'âwia I: "Melanges de la Faculte Orientale" II, Paris, Londra ve Leipzig, 1908, s. 67.
24— Lammens (Bkz. not 23), s. 68.
25— Lammens (Bkz. not 23), s. 72 ve 79.

43 İMGE VE GERÇEKLİK

1— Procepius, "A History of the Wars of Justinian", IV, 9.
2— Homeros, "Odysseia", I, 46-7.
3— Hesiod, "Works and Days", 143-55.
4— Hesiod (Bkz. not 3), s. 156-73.
5— Hesiod (Bkz. not 3), s. 122-6.
6— Hesiod (Bkz. not 3), 141-2.

Levent Şahverdi Arşivi

7— H.M. Chadwick, "The Heroic Age", Cambridge, University Press, 1912, s. 31-2.
8— Chadwick (Bkz. not 7), s. 39.
9— Aristoteles, "Poetica" XXIV. 18.
10— William Wordsworth, "Elegiac Stanzas suggested by a Picture of Poele Castle in a Storm".

BÖLÜM IX

44 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALAR

1— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça, VII. Bölüm, 40. parça,
2— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm.
3— Bkz. yukarıda, III. Bölüm, 15. parça.
4— Bkz. aşağıda, X. Bölüm.
5— Bkz. yukarıda, I. Bölüm, 9. parça.

45 MODERN BATI VE RUSYA

1— Bkz. yukarıda, 44. parça.
2— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça.
3— Bu terimin açıklaması için bkz. aşağıda, 49. parça.
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 32. parça.
5— Bu terimin açıklaması için bkz. aşağıda, 49. parça.
6— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 37. parça, s. 311.
7— L. Trotsky, "The History of the Russian Revolution", Londra, Gollancz, 1965, s. 24.
8— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 27. parça; VII. Bölüm. 41. parça

46 MODERN BATI VE DOĞU ASYA

1— Japon ve Çin çıkarları arasındaki ayrım için bkz. C.M. Cipolla, "European Culture and Overseas Expansion" Harmondsworth, Penguin, 1970, s. 95-6 ve 167-70.
2— 1593 ile 1614 arasında Manila'da bir Japon kolonisi kuruluverdi (Bkz. C.R. Boxer, "The Christian Century in Japan, 1549-1650", Londra, Cambridge University Press, 1951, s. 302); sonra, onyedinci yüzyılın ilk çeyreği süresince, Güneydoğu Asya'nın başka bölgelerinde de Japon tüccar ve ücretli askerlerinin buna benzer kolonileri görüldü. (Bkz. Boxer, s. 296-7).
3— 1957'de Meksika'da Japon tüccarlar vardı (Bkz. J. Murdoch, "History of Japan", Kobe, Kobe Chronicle, 1903, II, 292).
4— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 37. parça.
5— Bkz. aşağıda, 49. parça.

47 İSKENDER—SONRASI HELEN TOPLUMUYLA KARŞILAŞMALAR

1— Bkz. W.F. Albright, "From the Stone Age to Christianity" Bultimore, John Hopkins University Press, 1957, s. 337—8.
2— Albright (Bkz. not 1), s. 338.
3— Albright (Bkz. not 1), s. 338.
4— Yukarıda, VI. Bölüm, 38. parça.
5— Söz J. Romein'den; yukarıda, I. Bölüm, 4. parçada verilmişti.

48 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALARIN TOPLUMSAL SONUÇLARI

1— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça.
2— Lucy Mair, "Primitive Government", Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 254-5.
3— Mair (Bkz. not 2), s. 255.
4— J. Maquet, "Power and Society in Africa", Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1971, s. 122-3.
5— Maquet (Bkz. not 4), s. 118.
6— Bkz. yukarıda, 45. parça.
7— Bkz. aşağıda, 49. parça.
8— İsaac Deutscher, "Russia, China and the West", F. Halliday, Oxford, University Press, 1970, s. 333 ve 334.
9— Bkz. aşağıda, 49. parça.
10— John Bowring, "Report on Egypt and Candia", Londra, Clowes and Clowes, 1849. s. 49.
11— Bu gelişmeler için, bkz. P.J. Vatikiotis, "The Modern History of Egypt." Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1969, özellikle s. 49-125.
12— Aktaran E.S. Mason, "The Planning of Development": "Scientific American" Eylül 1963, s. 235.
13— M. Barratt Brown, "After Imperialism" Londra, Heinemann, 1963, s.407.

49 ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR ARASINDA KARŞILAŞMALARIN PSİKOLOJİK SONUÇLARI

1— Luka xviii. 11.
2— Yukarıda, II. Bölüm, 11. parça, s. 91.
3— Bkz. Kur'an, Sure xxii. 17.
4— Bkz. Norman Cohn, "The Pursuit of the Millennium", Londra, Temple Smith, 1970, s. 80.
5— 2 Mak. iv. 7-17.
6— 1 Sam. viii. 5 ve 20.
7— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 231.
8— Bkz. yukarıda, II. Bölüm, 16. parça, s. 119-20.
9— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça, s. 166 ve IX. bölüm, 48. parça, s. 423-4.
10— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 30. parça, s. 245-6.
11— Bkz. yukarıda, VI. Bölüm, 38. parça.
12— Bkz. yukarıda, V. Bölüm, 28. parça, s. 232-3.
13— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 23. parça, s. 171.

BÖLÜM X

50 KURUMLARIN, YASALARIN VE FELSEFELERİN RÖNESANSLARI

1— Yukarıda, IX. Bölüm, 44. parça, s. 396.
2— Christopher Dawson, "religion and the Rise of Western Culture", Londra, Sheed and Ward, 1950. s. 15; 89.
3— Dawson (Bkz. not 2), s. 89.
4— Yukarıda, IV. Bölüm, 24. parça.
5— E. Gibbon, "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire", Londra, Methuen, 1898, V, Ek 11, s. 525.
6— Bkz. C.E. Zacharia von Lingenthal, "Collectio Librorum Juris Graeco-Romani Ineditorum", Leizig, Barth, 1852.

Levent Şahverdi Arşivi

7— Matta v. 29-30; Matta xviii. 8-9; Markus ix. 43-7.
8— "Suriye hanedanından imparatorlar tarafından" demektir.

52 DİNLERİN RÖNESANSLARI

1— Bkz. yukarıda, IX. Bölüm, 47. parça, s. 419.
2— Ef. vi. 13-14.
3— Çıkış xx. 3-5.
4— Markus ii. 27.
5— "Örneğin, Mattaxii. 1-13; Markus ii. 23-8 ve iii. 1-6; Luka xiii. 11-1 Yuhanna v. 1-18.
6— Bkz. yukarıda, VII. Bölüm, 41. parça.

BÖLÜM XI

53 TARİH DÜŞÜNCESİNİN ÖZELLİĞİ

1— "Herbirimizin kendi hakkında bilinci evrimin kendine bakması ve düşünmesidir": Pierre Teilhard de Chardin, "The Phenomenon of Man", Londra, Collins, 1959, s. 221.
2— Yukarıda, I. Bölüm, 4. parça.
3— A.L. Kroeber, "The Nature of Culture", Chicago, University Press, 1952, s. 70.
4— Kroeber (Bkz. not 3), s. 79.
5— M.R. Cohen, "The Meaning of Human History", La Salle, Open Court Publishing Company, 1947, s. 42.
6— Cohen (Bkz. not 5), s. 289-90.
7— H. Joseph, "An Introduction to Logic", Oxford, Clarendon Press, 1916, s. 401.
8— "The Social Sciences in Historical Study", New York, Toplumsal Bilimler Araştırma Konseyi, 1954, s. 95.
9— L. von Mises, "Theory and History", Londra, Cape, 1958, s. 74.
10— E.H. Carr, "What is History?", Londra, Macmillan, 1961, s. 59.
11— Pieter Ceyl, "Debates with Historians", Londra, Batsford, 1955, s. 140.
12— M.C.D'Arcy, "The Sense of History", Londra, Faber and Faber, 1959, s. 48.
13— "The Social Sciences in Historical Study" (Bkz. not 8), s. 131.
14— Carr (Bkz. not 10), s. 5-6.
15— G. Stedman Jones, "English Historians": "New Left Review", Kasım-Aralık 1967, s. 42.
16- Stedman Jones (Bkz. not 15), s. 42.
17— Leopold von Ranke, "Geschichte der germanischen und romanischen Völker 1494-1535", I, Anhang.
18— Carr (Bkz. not 10), s. 114-15.
19— Christopher Dawson, "The Dynamics of World History" Londra, Sheed and Ward, 1957, s. 287.
20— Dawson (Bkz. not 19), s. 295.
21— Carr (Bkz. not 10), s. 126.
22— Von Mises (Bkz. not 9), s. 93.
23— Bkz. yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça.
24— George Meredith, "Modern Love" yukarıda, IV. Bölüm, 21. parça.
25— Yukarıda, IV. Bölüm, 20. parça; V. Bölüm, 30. parça.
26— Friedrich Engels, "Socialism Utopian and Scientific", Londra, Swan Sonnenschein, 1892, s. 83.
27— Friedrich Engels, "Anti-Dühring", Londra, Lawrence and Wishart, 1934, s. 128-9.
28— Fil. ii. 7, Düzeltilmiş baskı'daki şekliyle.

54 TARİHÇİLER EYLEMDE

1— Bkz. C.F. Volney, "Les Ruines", Paris, Didot, 1860, s. 12-13.
2— İbn Haldun, "Mukaddime"— "An Introduction to History" İngilizce'ye çeviren F. Rosenthal, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1958.
3— Bkz. H. Grote, "The Personal Life of George Grote", Londra, John Murray, 1873, s. 224.
4— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3. paragraf 1, s. 313: "Hükümdarlık yetkisi ve büyük hanedan gücü yalnız bir grup ve grup ruhu ile elde edilir"; I, bl. 3. paragraf 6, s. 322-7; "Grup ruhu olmadan dini propaganda ortaya çıkamaz".
5— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 2, paragraf 26, s. 305-6.
6— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3, paragraf 4, s. 319-20.
7— İbn Haldun (Bkz. not 2), I, bl. 3, paragraf 5, s. 320-2.
8— Rosalind Murray.
9— İbr. xii. 1.
10— Geoffroi de Villehardouin, "Conquete de Constantinople", metin ve çevirisi, N. de Wailly, Paris, Dido, 1882, s. 72.
11— Bernal Diaz de Castillo, "The Discovery and Conquest of Mexico, 1517-21; İngilizce'ye çeviren A.P. Maudslay, Londra, Routledge, 1928, s. 297-310.
12— Resul. xix. 29-41.
13— Bkz. Josephus, önsöz, "Contra Apionem" I, 47-50.
14— Saint Augustine, "Retractiones" II, 43. bl.
15— Thucydides I, 1.
16— Thucydides I, 22.
17— Polybius I, 1.
18— Alaeddin Ata Malik Cuveyni, "The History of the World-Conquerer; İngilizce'ye çeviren, J.A. Boyle, Manchester, University Press, 1958.
19— John Murray, "The Autobiographies of Edward Gibbon, Londra, Murray, 1896, s. 405-6.
20— Murray'de, bu ikinci olaylı durum karşısında Gibbon'ın duygularının dokunaklı anlatımını okuyun, s. 333-4.
21— Murray (Bkz. not 21), s. 270-1; s. 406.
22— Murray (Bkz. not 21), s. 284; s. 411.
23— Batı Uygarlığı tarihinin, daha önceki Helen Uygarlığı tarihine koşut ve onunla kıyaslanabilir olduğu iddiası, şüphesiz, Batı tarihinin şimdiye kadar bu yolu izlediği gözle-

Levent Şahverdi Arşivi

minin ötesinde bir iddia değildir. Bu tekrarın kaçınılmaz olduğu gibi bir dogma yaratmamız gerekmez. (Bu konu için, bkz. yukarıda, 53. parça.)

24— Homeros, "İliada" IV, 164-5.

25— Polybius XXXVIII, 22, Appian'ın "Roman Studies" adlı eserinde verdiği kısaltmadan çıkarılmıştır.

26— Herodotus VII, 10; yukarıda, IV. Bölüm, 22. parçada verilmişti.

27— James Shirley, "The Contention of Ajax and Ulysses" I, iii.

28— "Bhagavadgita" XI.

29— Yuhanna iii. 16.

30— Neş. xix. 1.

31— Assisi'li Aziz Francis, "Laudes Creaturarum" 1, 5.

32— Kur'an x. 4.

33— Goethe, "Faust" d. 12108-9: "Olmayacak şey... İyi ya, burada gerçekleşen buydu işte!"; yukarıda, II. Bölüm, 13. parçada verilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

RESİMLERİN LİSTESİ

I. CİLT

1,2,3— İslami, Kongolu, Çinli gözlerle Hıristiyan ikonografisi.
4,5— Endüstriyalizm ve ulusçuluk
6— Detroit'teki Ford Motor Fabrikası'nın ısmarladığı duvar resmi.
7— Chaplin'in "Asri Zamanlar" filminden bir sahne.
8— Zafer Takı, Paris
9— Brandenburg Kapısı, Berlin
10— Dewey Zafer Takı, New York
11— "1000 Yıllık Rusya" anıtı, Novgorod
12— Britanya'nın dünya kültürlerindeki kökleri
13— Bir organizma olarak toplum
14— Benin'den savaşçılar
15— Beşinci Sülâle döneminden Mısırlı yazıcı
16— Budist rahip, Japonya
17,18— Evrenin haritası
19— Eşek sürücüsü, Mısır, Beşinci Sülâle
20— Araba modeli, Suriye
21— Yelkenli gemi, Minos uygarlığından
22— Akrep Kral
23— Kuyudan su çekme tekniği, Mısır
24— Yukarı ve Aşağı Nil'in birleşmesi
25— İ.Ö. 1300'den kalma bir harita
26-34— Helen dünyasının madeni paraları
35— Peleponnes Savaşı'nın patlak vermesi
36— Hıristiyan vârisler
37— Barbar gasıplar
38,39,40— Tekrarlanan rönesanslar
41— Çin tarihinde birlik ve dağınıklık
42— Köylü üretim
43— Onsekizinci yüzyılda bir Yahudi ailesi
44— Basel'de Ulmann ailesi
45-52— Yahudi diasporasının kültürü
53— Taşlek, arınma ayini
54— Dünya uygarlıklarının evreleri
55— Benin'de Oba'nın atlara özgü mihrabı
56— Rus İmparatoru Büyük Petro
57— İnsan çabalarının hedefi
58— Aydınlık ve karanlık
59— Yin-Yang sembolü
60,61— Irk ve insan ırkı.
62— Siyahi Magus
63— Siyahi Aziz
64, 65— Aynı çevre, değişik kültürler
66— Şeytanın meydan okuması, Tanrı'nın tepkisi
67— Faust'un insan bilgisinin ötesine geçmek için aranışları
68— Düşüş ve bağışlanma
69— Şeytan Tanrı'ya meydan okuyor
70— Şeytan ile Cennet
71, 72— Acı çekerek edinilen bilgi.
73— Eyüp çektiği acılar arasında
74— Tanrı Eyüb'e cevap veriyor
75— Sonuçlanma
76— İnsan'ın zaferi
77— Çabanın devamı
78— Doğa'nın intikamı
79— İnsanın ormana karşı zaferinin anıtı
80— Sunyon Burnu
81— Zeytinin toplanması
82— Atina tüccar gemisi
83— Girişim
84— Edilginlik
85, 86— Dışadönük tepki
87— İçedönük tepki
88— Müslüman devletinde Hıristiyanlar
89, 90— Ermeni ve Yahudi tüccarlar
91— Meliapore'de Aziz Toma'nın türbesi
92— Pekin'de dikilitaş
93— Mücevherli Nasturi istavrozları
94— Lalibela'da kayadan oyulmuş bir üçüncü yüzyıl kilisesinin damı
95— Karakuş'ta bir Hıristiyan Tapınağı'ndan duvar resmi
96— Göçebe kampında hayat
97— Japonya'da donmuş bir nehir üstünde Aynu balıkçıları
98— Bir İskit kılıç kınından ayrıntı
99, 100— Yaratıcı Prometheus
101, 102— Ateşi getiren Prometheus
103— Prometheus'un Zeus'a karşı başkaldırması
104— Prometheus mitinin üç episodu
105— Rota fortunae
106— Rota fatalis
107— Rota vitalis
108— Musa
109— Döner makine
110— Ayrı ayrı suratları olmayan, uysallaştırılmış işçiler
111— Yozlaşmış iktidarın edilginlik talimi yapan kurbanları
112— Totaliter devlet
113— Açgözlülük-çirkin davranış-felâket
114— Hıristiyan alegorisi
115— Tanrıça Athene, Helene heykeli
116— Dükalık sarayında, Veronese'nin bir tavan resminden ayrıntı
117— Venedik Deniz İmparatorluğu
118, 119— Venedik'te Dükalık Sarayı ve Sen Mark Çan Kulesi
120— Grit'te Herakleion'da Venedik kalesi
121, 122— Nauplion'da, Korfu'da kapılar üzerinde Venedik aslanları

Levent Şahverdi Arşivi

123— İstanbul'un Haçlılar tarafından yağmalanması
124— Kandiye'de Venedik'lilerin deniz zaferi
125— Canaletto'nun "Karnaval Sahnesi"
126— Venedik'te, Sen Mark Meydanı'nda Özgürlük Ağacı çevresinde kutlama töreni
127— Avusturya'ya karşı ayaklanma
128— İsa'nın İmparator VII. Konstantin'e taç giydirmesi
129— Sezar ile Papa
130— Justinyen'in mozayik portresi
131— Justinyen'in karısı Teodora
132— Justinyen'in maiyetindeki askerler, bakanlar
133— Kariye Camisi'nden mozayik
134— El Greco'dan "Bahçede Istırap"
135— Dokuzuncu yüzyıl, İncil süslemesi
136— Bizans İmparatoru III. Mihail ile İmparatoriçe
137— Bulgar-Roma Savaşları
138— Davut ile Goliath
139— Vietnam gerilla savaşı
140— Hoplite savaşçıları
141— Yunan falanksı
142— Roma ve Sarmatya süvarileri
143— Zırhlara bürünmüş kargılı
144— Süvariye karşı süvari
145— Ateşli silahlara karşı pala
146— Prusya safları geçitte
147, 148— Roma kilisesinin alçakgönüllülüğü ve debdebesi
149— Ata binmiş Papa
150— İmparator Friedrich Barbarossa
151— Papa III. Nicholas ile Dante
152— Papa VII. Greguar'ın Roma'dan kovuluşu
153— III. Innocent
154— IX. Greguar
155— Aziz Francis Bayan Yoksulluk ile evleniyor
156— VIII. Boniface
157— V. Martin
158— Papa II. Pius
159— Basel Konseyi'nin mührü
160— Papa IX. Pius
161, 162, 163— Taşlaşmış Hiyerarşiler
164-169— Toplum katlarını gösteren bir gravür
170— Fransız Devrimi'nden kalma bir taşbasma
171— Dürer'in, Vahiy dizisinden, "Dört İntikamcı Melek"
172— 1919'dan devrimci Sovyet afişi
173, 174— Köle ve kimlik işareti
175— Judaea armata
176— Judaea capta
177— Judaea resurgens
178, 179— Barışın Zaferi
180-183— Arabistan, Orta Asya, Küçük Asya, Britanya'dan portrebüstler
184— Roma kalesine saldıran Barbar kabileleri
185— Kelt süvari ve piyadeleri
186, 187, 188— Steplerden gelen göçebe atlılar
189, 190— Talih ve Nemesis
191— Ölümün teması Çark
192— Kayser I. Wilhelm
193— Amerika'da Siyah İktidar hareketleri
194— Bruno Caruso'dan Gösteri
195— Bir on beşinci yüzyıl alegorisi
196— Tefekkür kuşağına sarılı Hindu bilge
197— Saint Simeon Stylites
198— Rahip Myo-e tefekkürde
199— T'ang hanedan çağında Çinli Bodhisattya

II. CİLT

200— Roma İmparatorluk kudretinin simgesi Kartal
201— İmparatorluk kültü
202— Moğollar'ın Bağdat'ı kuşatması
203— Bir Hintli maharanın "durbar"ı
204— Fatih, Sultan II. Mehmet
205— Roma'nın ilk imparatoru Augustus
206— Pers hükümdarı Darius
207-212— İmparatorluk duvarları
213— XIV. yüzyılda Tunus'ta Romalı bir toprak sahibi
214-221— Roma İmparatorluğu zamanında bilinen bitkiler
222— Japon tüccarı
223— Moğol İmparatoru Kubilay Han
224— Hint İmparatoru Ekber
225— Japonlar'ın Hıristiyanları ezme politikasının ilk kurbanları
226— "Kırk Martir"
227— Papa ile Kuria
228, 229, 230— İnka İmparatorluğu'nda ulaştırma
231— Kara ulaşımı
232, 233— Su ulaşımı
234, 235, 236— Suriye'de taştan yapılma bir yol; bin mil ötede, Tunus'ta bir nişantaşı
237— Çin garnizonuna karşı saldırı
238, 239— Pers yazıtları
240— Sennakerip sarayından kabartma
241— Karloman'ın Roma'da taç giymesi
242— VI. Henri
243— III. Frederick
244— Napoleon
245, 246— Hıristiyanlığın başkentleri
247, 248, 249— Çin kamu hizmetleri
250-255— Osmanlı İmparatorluğu'nun altı memuru
256— Doğu Hindistan Şirketi'nin memuru
257— Kamu hizmetlileri ile Tanrı hizmetkârları
258— Modern Çin'de atletizm gösterisi

Levent Şahverdi Arşivi

259— Müslüman münzevi ve Hint prensi
260— Epik romansların kahramanı Lancelot
261— Wilhelm Tell ve Flue'li Nicholas
262— Dinlerde hayırseverlik
263— İmparator Marcus Aurelius kurban töreninde
264— "Tanrı Adamı" Alexis
265, 266— Putperestlik mirası
267— İbrahim ile İshak
268— Samson'un Filistinlilerin tapınağını yıkması
269— Muhammed'in Mekke'den göç edişi
270— Budist hayat çarkı
271— Nirvana'ya ermiş Buda
272, 273— İslâm'da hoşgörü, Hıristiyanlık'ta eziyet
274— Mısır dini mitolojisi
275-284— Kaos'tan Kosmos'a
285— Oruç tutan Buda
286— Bahçede Istırap
287— Askeri baraj
288— Çin gözüyle barbar
289— Romalı barbarla dövüşüyor
290— Barbar savaş tutsakları
291— Barbar yedekler Romalı lejyonerlerin yanı sıra savaşta
292,293,294— Frank haçına konmuş Roma broşları, bir Germen fibulası, bir Vizigot kabartması
295, 296— Çin zaferleri
297— Güney Çin barbarları ve Sung ordusu
298, 299— Gılgamış'ın savaşı ve Perseus'un Medusa'yı öldürüşü
300,301— Barbar sanatı
302, 303— Vandal toprak beyi, Merovinyen süvari
304, 305— Dakyalı bir barbar, Çin imparatoru
306— Barbar kahramanı
307— Frank broşu
308— Burgonya fibulası
309— Vizigot tokası
310— Anglo-Sakson tokası
311— Vizigot broşu
312— İsveç madeni levhası
313— Orta Asya'nın dönüm noktası
314— Suriye'nin dönüm noktası
315, 316, 317— Temaslar ve Çatışmalar
318— Çinli hanımlar
319— Beyaz Deniz'deki Solovetskiy Manastırı'nın kuruluşunun kutlanması
320-321— Herod'culuk
322— Petro'nun donanmasından gemiler
323— Rus köylüsünün Fransız'a karşı zaferi
324— Batı'nın yaklaşımları
325, 326, 327— İsa, Nagasaki'deki Cizvit konağında bir papaz, Cizvit Adam Schall
328— Nagasaki'deki Hollanda fabrikasının görünüşü
329— Erdemlilik örneği olarak batılılar
330— İmparator Ç'ien Lung ile elçi Lord Macartney
331-338— Japon ordusunun modernleşmesinin aşamaları
339— Çin-Japon Savaşı'nda Japon birlikleri Kore'de
340— Rus-Japon Savaşı'nda Japon savaş gemisi
341— Çin'in büyük atılımı
342, 343— "Tatar Tanrısı", Amerika'ya yerleşmeye gelen Avrupalılar
344-349— Kültürel Birleşme
350, 351— Neo-platonist Plotinus'un lâhdi, Hıristiyan lâhdi
352— İslâm sentezi
353— Brahman başı
354— Mustafa Kemal Atatürk
355— Mehmet Ali Paşa ve İngiliz-Fransız mühendisleri
356— Mehmet Ali Paşa devrinde Kahire'de bir sokak
357— XIX. yüzyıl ortasında Kahire'de geleneksel bir okul
358— Peru'lular hıristiyan olduktan sonra Meryem'i Peru'lu bir kadın şeklinde tasvir eden bir Peru resmi
359— Başka dinlere hoşgörü
360-363— Kuvvet ve İnandırma
364— Sömürü
365, 366— Florida yerlileri, Fransız sömürgecisi
367— Özümleme
368— XIX. yüzyılda, Semerkant'ta Yahudiler
369— Japon İmparatoru Miji
370— Japonya'nın Janus'u
371— Demokrasi Atina halkına taç giydiriyor
372, 373— Karloman'ı Romalı İmparator Augustus olarak gösteren madeni para, İmparator II. Friedrich ve karısı
374— Konfüçyüs'ün Hayaleti
375, 376, 377— Batı'nın harf düzeninde Helenizm'in yeniden canlandırılması
378— Swift'in ilk baskısı 1697'de yapılan hicvinin 1710 baskısının resmi ile ilk sayfası
379— Modernlerin Zaferi
380, 381, 382— Sanat Yol Kavşakları
383, 384, 385: Puta-tapma: Helen Kökenleri
386, 387— "Tanrı Birdir"
388— Puta-tapmaya karşı Ortodoks tepkisi
389— Puta-tapmaya karşı Protestan tepkisi
390— Tarih perisi Clio
391— Augustine'in "De Civitate Dei" kitabından bir minyatür
392— İbni Sina'nın "Tıb Yasası" kitabından bir resim
393— Mısır anıtları
394— Bilginler
395— Josephus'un "Yahudilerin Tarihi" kitabından bir resim
396— İbni Haldun'un "Mukaddime"sinden harita
397, 398— Brueghel'in "Ölümün Zaferi" ile Era Angelico'nun "Cennet Sarayında İsa" tablolarından ayrıntılar.

Levent Şahverdi Arşivi

A

ABBASİ HALİFELİĞİ: I. 132; II. 298
ABDÜLHAMİT: II. 453
ABDÜLMELİK: II. 321
ACTON: I. 41
ADEN BAHÇESİ: I. 105; 108; 114
ADRİANAPOLİS: I. 215
AELIUS ARİSTEİDES: II. 307
AENEAS: II. 297
AESHİLOS: I. 116; 147; 149; 185
AETOLİA: I. 258
AİAS: I. 185;
AFRASYA: I. 53-54
AFRİKA: I. 76; 259; II. 450; 453
AFRODİTE: I. 105; 109-110
AGADE İMPARATORLUĞU: I. 60
AGAMEMNON: I. 185
AGİS: I. 255
AHURAMAZDA: II. 306
AKALAR: II. 389
AKANLAR: I. 175
AKAMANUŞLAR (Akamanya İmparatorluğu, Kenyan): II. 306; 329; 423
AKAD İMPARATORLUĞU: II. 318
AKAD UYGARLIĞI: I. 60; 66
AKİTANYA: I. 262
ALARİK: I. 262
ALBİGENS (Innocent III.): I. 206; 219; 227-228
ALBERT, Charles: I. 196
ALFÖLD: I. 392; 394
ALMAN İMPARATORLUĞU: I. 38
ALMANYA: I. 69; 226
ALPLER: I. 41
ALTIN ORDU: II. 303-304; 396
AMBROSIUS: II. 344
AMERİKA: I. 54; 103
AMAZON: I. 100
ANADOLU: I. 66; 124
ANAGNİ: I. 228
ANASTASİUS: I. 199-200
AND DAĞLARI: I. 64
AND UYGARLIKLARI: I. 64
ANDROMEDEA: II. 402
ANGKOR: I. 122
ANNİBAL: I. 213-215; 251-252
ANTİGONE: I. 185
ANTİLİBANUS: I. 248
ANTİOHOS EPİPNANES: I. 252-253
ANTİNİNLER: I. 217
ANTONIUS: H. 297
APOLLİNARİS, Sidonios: I. 37; II. 345
APOLLON: I. 105; 109
APULİA: I. 253
ARABİSTAN: I. 103
ARAUKAN: I. 100
ARİSTANİKOS: I. 252
ARİSTO, Aristoteles: 172; 409
ARİSTOCULUK: I. 61
ARJANTİN: I. 103
ARKADYA: I. 187
ARKTİK: I. 144
ARNAVUTLUK: I. 100
ARTANABUS: I. 183-184
ARTAKSERKSES: II. 329
ARTEMİS: I. 105, 110
ARYANİZM: I. 262
ASSİSİ: I. 227
ASUR İMPARATORLUĞU: I. 60; 69
ASYA: I. 64
ATATÜRK: II. 451-452
ATAWULF: I. 262
ATİNA: I. 42-43; 124-125; 151; 186-187; 213; 243; 266; II. 483
ATLAS: I. 100
ATOM ÇAĞI: I. 68
ATTACUS: I. 252
ATTALİD: I. 252
ATTİKA: I. 124-125; 188
ATTİLA: II. 392; 394
AUGUSTUS: I. 63; 200; 217-218; 243; 255; II. 297; 357; 396
AVAR: I. 260
AVIGNON: I. 222; 228
AVRASYA: I. 103;
AVRUPA: I. 64; 105; 259
AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU: I. 39
AVUSTRALYA: I. 100; 103
AVUSTRALYA—MACARİSTAN: I. 38
AYNULAR: I. 100
AZTEK İMPARATORLUĞU: I. 60

B

BABİL: I. 33
BAGBY, P.: I. 45; 48; 76
BAĞDAD: I. 131; 133
BAHR—EL CEBEL: I. 120
BAKALAR: I. 185
BALDER: I. 113-114
BALKANLAR: II. 299
BALTIK DENİZİ: II. 304
BASEL: I. 228
BASİL, I.: I. 205-206; 209
BASİL, II.: I. 210
BAŞKENTLER: II. 331-337
BATI UYGARLIĞI: I. 74-75; 99; II. 425; 427; 432-433; 442; 445-446
BEERSHEBA: I. 127
BENEDİCT, XI.: I. 223
BERBERİLER: I. 260; 299
BERGSON: I. 34; 149; 266
BİTİNYA: I. 126
BİZANS UYGARLIĞI: I. 55; 61
BİZANTİUM: I. 126; II. 485
BLOCH, Marc: I. 41
BOGOMİL: I. 205; 206
BOİOTYA: I. 124-125; 187
BOLONYA: I. 190
BONIFACE, VIII.: I. 228
BARİS HAN: I. 209
BORNEO: I. 100
BOSNA: I. 206
BOURBON'LAR: I. 41
BRAIDWOOD, R.U.: I. 53
BRAHMANLAR: I. 62
BROWNING: I. 194
BUDA (BUDDHA): I. 153; II. 372;
BUDİZM: I. 61; II. 366-368; 423
BULGARİSTAN: I. 205-206; 209
BULGARLAR: I. 63
BÜYÜK BRİTANYA: I. 39-40; 42; 44; 69

C

CAESAR: Bk. Sezar
CANALETTO: I. 194
CANNAE: I. 214-215
CANOSSA: I. 220; 224
CARPNAE: I. 215

Levent Şahverdi Arşivi

CATHARIZM: I. 206
CENGİZ HAN: I. 133; II. 332
CENOVA: I. 42; 44; 195
CEZAYİR: I. 181
CHILDE: I. 76
CH'IN-HAN İMPARATORLUĞU: I. 60; 64; 66; 75; II. 389
CİLALITAŞ DEVRİ: I. 38; 63-64
CIVITAS DEI: II. 297
CİZVİTLER: II. 434-435
CLEMENT, III.: I. 219
COLERİDGE: I. 113
CONRADIN: I. 228
COSSA, Baldassere: I. 223
CRASSUS: I. 215
CROMWELL: I. 118
CYPRİAN: I. 168; 176
ÇAĞDAŞ UYGARLIKLAR: II. 449-470
ÇANG KAY—ŞEK: II. 437
ÇEKLER: I. 38
ÇİN: I. 63-64; 127; 145; II. 301; 338; 398; 432-441; 451; 469-470
ÇİN SEDDİ: II. 392
ÇİN UYGARLIĞI: I. 60; 74-75; 150; II. 316-317; 327; 363-364

D

DAMARATUS: I. 124
DAMOFİLOS: I. 253
DANİMARKA: I. 54
DANİMARKALILAR: I. 41
DANAE: I. 105; 108
DANTE: II. 482
DARWIN: I. 109
DAVUT: I. 212; 216
DAWSON: I. 45
DAYMONLAR: I. 105
DELOS BİRLİĞİ: I. 243
DEMOKRASİ: I. 30
DEMOSTHENES: I. 187
DETERMİNİZM: I. 168
DİARKİ: II. 342
DİCLE-FIRAT HAVZASI: I. 54; 64; 103
DİKAEARHOS: I. 176
DİLLER: II. 325-330; 490
DİNLER: II. 364-372
DİOGENES: I. 274
DIOCLETIANUS: I. 63; II. 396-397
DOGON: I. 175
DOĞU ORTODOKSLARI: I. 60; 91
DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU: I. 63; 69; 91; 197; 201; 205; 210; II. 301
DOMİNİKEN: I. 206
DON NEHRİ: I. 259
DUHOBORLAR: I. 69
DÜNYA SAVAŞI, I.: I. 38
DÜNYA SAVAŞI, II.: I. 38; 181
EBUL HASAN EL—EŞARİ: I. 267
EDİRNE: I. 63; 201; 216
EFRAİM: I. 127
EGE UYGARLIĞI: II. 389
EJDERHA: I. 116
EKRON: I. 127
ELBE: I. 217
ELEAZER: I. 255
EL GRECO: I. 204
ELİHU: I. 115
EMEVİ İMPARATORLUĞU: II. 330
EMMANUELE, Vittorio: I. 217
EMPEDOKLES: I. 95
ENDÜSTRİYALİZM: I. 38
EPİKUROS: I. 61; 265; II. 378
EPİMETHEOS: I. 41
EPİROS: I. 258
ERMENİSTAN: I. 69
ESDRAELON: I. 127
ESSENLER: I. 265
ETRURYA: I. 253
ETRÜSKLER: I. 259
EUBOİA: I. 125
EUGENİUS, III.: I. 219
EUGENİUS, IV.: I. 229
EURİPİDES: I. 105; 109-110; 169; 185; 188
EVRENGZİB: II. 300
EVRENSEL DEVLETLER: II. 296; 310-311
EYUB'UN KİTABI: I. 108-110; 112-113; 117; 147

F

FANARYOTLAR: I. 129-130
FARİSİLER: I. 69
FAUST: I. 96; 105; 108-114; 116-117; 147
FİNİKE: I. 127
FERİSİLER: I. 182
FİLİP, II.: I. 213; 243; II. 485
FLORANSA: I. 42; 44; 190
FRANCIS: I. 226-227; 229-230
FRANK BEYLİKLERİ: I, 226
FRANKFURT NEHRİ: I. 45; 48
FRANKLAR: II. 401
FRANSA: I. 37-38; 41; 69; 136; 219
FRANSIZ İMPARATORLUĞU: I. 38
FRANSİSKEN: I. 206
FREDERICK, I.: I. 218
FREDERICK, II.: I. 218; 221; 221; 227-229; II. 485
FREDERICK, III.: I. 226-227
FREDERICK BARBAROSSA: I. 227

G

GAIUS GRACCHUS: I. 255
GAIUS SOLLIUS: II. 345
GALEN: Bk. Galinos
GALERIUS: I. 276
GALILE: I. 115; II. 442
GALINOS: II. 447
GALUPPİ: I. 194
GAMALİEL: II. 254
GANDİ: I. 153
GAZAN HAN: II. 424
HAZZE: I. 127
GEORGE, II.: I. 100
GIBBON, II.: II. 356
GILGAMIŞ: II. 401
GILEAD: I. 127
GIOTTO: II. 482
GOETHE: I. 105; 109-110; 116-117; 147
GOLYAT: I. 212; 216
GOND: I. 100
GOTLAR: I. 63; 259
GREGORİ, Büyük: I. 200-201; 206; 218; 227
GREGORİ, VI.: I. 220; 223
GREGORİ VII.: I. 223; 229
GREGORİ, IX.: I. 227; 229
GRETCHEN: I. 105; 108; 113; 116-117

Levent Şahverdi Arşivi

GUPTA İMPARATORLUĞU: II. 318-319; 333; 423; 448
GÜNEY AMERİKA UYGARLIĞI: I. 60

H

HABİL: I. 114
HABEŞİSTAN: I. 136
HABSBURGLAR: I. 193; 195; II. 304
HAÇLILAR: I. 145
HALKİS: I. 42-43; 125
HAN İMPARATORLUĞU: II. 344
HEGEL: I. 95
HELEN UYGARLIĞI: I. 32; 55; 57-58; 60-62; 64; 74-75; 99; II. 357; 396; 404-405; 442-448; 462
HELENİK ÇAĞ: I 42-43
HELİOS: I. 183
HELLAS: I. 42; 124; 144; 148; 183; 186
HELLEDPONT: I. 183
HENRI, III.: I. 201; 217; 223
HENRI, IV.: I. 220-221; 224; 227
HERAKLES: II. 402
HERAKLİOS: I. 200-201
HEREDOTOS: I. 124; 126; 183-184
HERMON: I. 248
HERODOLUK: II. 429-431; 464-468
HESIOD: I. 114
HİRİSTİYAN CUMHURİYETİ: I. 219-220; 226; 228
HİRİSTİYANLIK: I. 32; 48; 55; 59; 61; 132; II. 457-460; 464-467; 486-488
HIRVATİSTAN: I. 38
HIRVATLAR: I. 38
HİKSOSLAR: II. 404
HILDERBRAND: I. 217; 219-222; 224; 226-227; 229
HİMETTOS: I. 124
HİMAYANA: I. 122
HİNDİÇİNİ: I. 100
HİNDİSTAN: I. 60; 131; 145; II. 442;
HİNDUİZM: I. 267; II. 422-423
HİNT SANATI: II. 448
HİNT UYGARLIĞI: I. 60; 99-100; 122
HİPPOKRATES: I 102
HİPPOLİTOS: I. 105; 108, 110; 113
HİTİT UYGARLIĞI: I. 99
HOBBES: I. 45
HODER: I. 113-114
HOLLANDA: I 38; 44; 69
HOMEROS: II. 402; 409
HONENSTAUFEN HANEDANI: I. 226; II. 484
HORASAN: I. 136
HSİA: I. 63
HUME: I. 64
HUNLAR: I. 260; II. 392; 394
HÜGNOLAR: I. 69; 71
HÜLAGÜ HAN: I. 133
HÜRMÜZ: II. 306
HÜSREV: I. 168; 189

I

IRAK: I. 131; 133; 145
IRKLAR: I. 98
INNOCENT III.: I. 206; 219; 226-228
INNOCENT, IV.: I. 221; 223-224; 227-228
INNOCENT, XI.: I. 229
ISPARTA: Bk. Sparta

İ

İBERYA: I. 195; 198; 251
İLLİRYA: I. 206; 258
İNDUS: I. 103
İNCİL: I. 105; 107; 182; 184; 217; II. 487
İNGİLİZ İMPARATORLUĞU: I. 38
İNGİLTERE: I. 40-41; 219
İNKALAR: I. 100; II. 329; 442
İPSİLANTE: I. 130
İRAN: I. 131; 151
İRANLILAR: II, 446
İRENE: I. 189
İSA: I. 153; 182; 254; 277
İSİS: I. 32
İSKANDİNAVYA: I. 41; 105; 114; 218
İSKENDER: Büyük: I. 32; 151; 213; 252; 255; 258; II. 442
İSKİTLER: I. 103; 145
İSKOÇLAR: I. 71
İSLAM, İSLAMİYET: I. 32; 69; 75; II. 368-370; 422; 446; 457
İSPANYA: I. 44, 260
İSRAİL KRALLIĞI: I. 69
İSTANBUL: I. 63; 124; 205; 209; 211; II. 302
İSVİÇRE: I. 38; 192
İTALLER: I 258
İTALYA: I. 41-42; 44
İTURYA: I. 248
İVAN: Çar: II. 304 İZMİR: I. 124
İZMİR: I. 124

J

JAMES, William: I. 113
JANUS: I. 178
JAPON UYGARLIĞI: I. 75; II. 323
JAPONYA: I. 60; 127; II. 432-441
JOHNSON, Dr.: I. 45
JOZEF, İmparator: II. 485
JUGURTNA: I. 259
JULLIAN, Camille: I. 36-40; 125
JULLIANUS (Jülyen): I. 188
JUSTİNİANUS (Jüstinyen): I. 63; 200-201; 210

K

KABİL: I. 114
KABİLE: I. 100
KAHİRE: II. 457
KALABRİYA: I. 204
KALKEDON: I 125-126
KALKOLİTİK: I. 46
KAMU HİZMETLERİ: II. 337-345
KANADA: I. 69
KANDİYE SAVAŞI: I. 193
KAPADOKYA: I. 210
KARAKURUM: I. 133; 147
KARİYE: I. 204
KARLOMAN (Şarlman): I. 198; 200; 209; 219; 224; II. 302
KAROLİNYEN İMPARATORLUĞU: I. 66-67; 209
KARTACA: I. 200; 251; 253; 259

Levent Şahverdi Arşivi

KARTACALILAR: I. 151
KARYA: I. 258
KASSANDRA: I. 116
KATİLİN: I. 253
KAVİMLER GÖÇÜ: II. 423
KALTLER: I. 259
KERALA: I. 132
KEYAKSAR: I. 151; 183; 185
KİMBRİ: I. 248; 259
KİRİNE: 252
KLEOMENES: I. 255
KOLORADO: I. 103
KONFUÇYUS: I. 61; 63-64; 265; II. 316
KONSTANS KONSEYİ: I. 223; 228
KONSTANTİN, I. (Büyük): I. 63; 200-202; 210
KANSTANTİN, V.: I. 201; 210; II. 486
KONSTANTİNOPOLİS: II. 304
KOPAN: I. 122
KOPERNİK (Copernicus): II. 442
KORE: I. 127; 181
KORE UYGARLIĞI: I. 75
KORİNT (Korintos): I. 42-43
KORİNTOSLULAR: I. 277
KREON: I. 185
KREUSA: I. 105
KREOBER, A.L.: I. 45; 48
KROESUS: I. 183
KRONOS: I. 147
KSENOPHANES: I. 30; 187
KUBİLAY HAN: II. 312; 332
KUDÜS: I. 68; 115; 232; 254
KUR'AN: II. 457
KURUS: I. 187
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU: I. 39; 209; 222; 224
KÜLTÜR DEVRİMİ (Çin): II. 451
KÜRDİSTAN: I. 137

L

LANGEDOC: I. 226
LATERAN ANTLAŞMALARI: I. 229
LATIUM: I. 125; 258
LEGHORN: I. 195
LEIBNIZ: I. 46
LELANT OVASI: I. 125
LENİN: I 153; II. 451
LEO, III.: I. 209
LEO, IX.: I. 223-224
LEON: I. 219
LEVANTENLER: I. 131
LOIRE: I 260
LOMBARDİYA: I. 195; 219
LOUIS: Ermiş: I. 216
LOUIS, XIV. I. 205
LOUIS, XIX.: I. 229
LUTHER: II. 363
LOKİ: I. 109; 111; 113; 114
LUCRETIUS: I. 168; 184; II. 307; 378
LUKA: I. 184
LÜBNANLILAR: I. 71

M

MACCHIAVELLI: I. 196
MAGENTA: I. 196
MAGİ: I. 99
MAHAYANA: I. 61; II. 371; 487, 489
MAKEDONYA: I. 124-125; 151; 187; 258
MAMMON: I. 224
MANÇULAR: II. 395
MANÇURYA: I. 255
MANFRED: I. 223; 228
MANİHEİZM: I. 32
MANİN: I. 196
MANSURE SAVAŞI: I. 216
MARCUS AURELIUS: I. 172; 217; 263; II. 311
MARGARET: I. 113
MARIANUS: I. 117
MARIE–ANTOINETTE: I. 274
MARIUS: I. 253; 259
MARKSİZM: II. 431; 451; 512
MARX: I. 248
MATILDA: I. 219
MAURYA İMPARATORLUĞU: I. 60; II. 319; 332
MAVERAÜNNEHİR: I. 132; 136; II. 446; 448
MAVROMİHALİS: I. 130
MAYA UYGARLIĞI: I. 121
MAYALAR: I. 100
MADUSA: II. 401
METISTOFELES: I. 105; 109-111; 113-114; 116
MEGABAZUS: I. 126-127
MEGALO İDEA: II. 302
MEHMET ALİ PAŞA: II. 453
MEKSİKA: I. 121; II. 434
MEMLUKLER: I. 216
MENANDER: I. 175
MENCIUS: I. 265
MEREDITH: I. 175
MEROE: I. 75
MERYEM: I. 117
MEYER, Edvard: I. 33
MEZOLİTİK: I. 46
MEZOPOTAMYA: I. 50; 54; II. 423; 446
MISIR: I. 32; 54; 60; II. 453-454
MISIR UYGARLIĞI: I. 32; 64; 66; 103; II. 376; 404
MILANO: I. 42; 44; 190; 196
MİMARLIK: II. 496-497
MİMESİS: I. 91; 175; 179
MİNG: I. 62
MİTRAİZM: I. 32
MİTRİDATES: I. 252
MOĞOL İMPARATORLUĞU: I. 133; II. 519
MOĞOLLAR: I. 145
MOLOKANLAR: I. 69
MOMMSEN, Theodore: I. 30; 32
MONOFİZİTLER: I. 69; 133; 131; 137; II. 446; 501
MORA: I. 69
MORMONLAR: I. 129
MOSKOVA: II. 427
MOSKOVA İMPARATORLUĞU: I. 60
MUAVİYE: I. 248; II. 321
MUHAMMED: II. 369; 378
MURAT BEY: I. 216
MUSA: II. 487.
MUSEVİLİK: Bk. Yahudilik
MÜSLÜMANLIK: Bk. İslâm

N

NABLUS: I. 69
NABUKADANEZZAR: I. 69
NAHR-BEŞİR SAVAŞI: I. 216
NAPOLEON: I. 118; 194; 216; II. 513
NASTURİLER: I. 69; 131-132; 137; II. 446

Levent Şahverdi Arşivi

NEEDHAM: I. 49
NEMESİS: II. 402-403
NEOLİTİK: I. 46; 49; 53-54; 66-67; 71; 95; 153
NEOPLATONİZM: I. 59; 61; 264
NIETZSCHE: I. 109
NİKEA: I. 262
NİKEA KONSEYİ: II. 501
NİKETOROS FOKAS: I. 210-211
NİKODİMOS: I. 277
NİKOMEDYA: I. 63
NİL: I. 50; 54; 103
NİOBE: I. 92
NİRVANA: I. 173; II. 371
NONKONFORMİSTLER: I. 129
NORMANLAR: I. 41; 221; 223
NORVEÇ: I. 38
NOVARA: I. 196
NUMİDYALILAR: I. 259

O, Ö

ODDYSSE (Odüsseus): I. 115
OİDİPOS: I. 185
ORFEUS: I. 178
ODİN: I. 115-117
ORİGEN: I. 114
ORONTES: I. 127
ORTA AMERİKA UYGARLIĞI: I. 60; 64
ORTODOKSLUK: I. 57; 58; 61; 129; 131; 197; 205-206
OSKA KABİLELERİ: I. 258
OSMANLI İMPARATORLUĞU: I. 38; 64; 129; II. 300-303; 313; 319; 327; 342; 423; 425; 452; 464
OSTROGOTLAR: I. 248
OTTO, Büyük: I. 213; 224
OTTO- Brunswick'li: I. 226

ÖGEDEY HAN: I. 147
ÖKÜZ-İNCİ HAVZASI: I. 136

P, Q

PADUA: I. 196
PALENKUE: I. 122
PALEOLİTİK: I. 46; 50; 54; 95; 104; 133; II. 513
PALİGENESİA: I. 248
PANG, Han-Liu: I. 63
PAPALIK: I. 39
PAİRUS: I. 33
PARNES DAĞI: I. 124
PARSİLER: I. 131; 71
PAUL, VL.: I. 230
PAULİSYENLER: I. 205-206
PAULOS: I. 182; 188; 254-255; 277
PAX AUGUSTA: II. 305
PEARL HARBOR: II. 440
PELOPONES SAVAŞLARI: I. 187-188; 213; 251; 258
PENTELİKOS: I. 124
PENTHEUS: I. 185
PEPEN: I. 219
PERİKLES: I. 42; 169; 186
PERRY, Komodor: II. 437-438
PERS İMPARATORLUĞU: I. 32; 69; 151; II. 318; 448
PERSAE: I. 185
PERSEUS: II. 401
PERSLER: II. 329
PETRARCA: II. 482
PETRO, Büyük: I. 209; II. 304; 429; 453
PETROS: I. 255
PHAEDRA: I. 113
PHARSALOS: I. 215
PHEDİAS: I. 169
PIEMONTE: I. 195-196
PIUS: VII.: I. 229
PIUS: IX.: I. 229; 230
PIUS: XI.: I. 229
PLASTİK SANATLAR: II. 490-498
PLATEA: II. 521
PLATON: I. 116; 124; 169; 172; 177; 185; 187-188; 266
PLATONCULUK: I. 61
PROLETERYA: I. 250; 255
PROMETHEUS: I. 41; 92; 147-148; 150; 176; 179; 181
PRUSYA: I. 47; 217
PO OVASI: I. 251
POLİBIUS: I. 187-188; II. 519
POLİKRATES: I. 183
POMPEİ: I. 259
PONTUS: I. 252
PORTEKİZ: I. 38
POSEİDON: I. 183
PSUHE (Psike): I. 105
PTOLEMAİOS: I. 32; 69; 252
PTOLEMİOS İMPARATORLUĞU: I. 32-33
PÜRİTENLER: I. 129

QUAKERLER: I. 69; 71
QUEENSLAND: I. 103

R

RAGNAROK: I. 110; 115-116
RANKE: I. 32
RESUL: I. 188
REN NEHRİ: I. 218; 259
RHONE: I. 260
RİF: I. 100
RİO GRANDE: I. 103
ROMA: I. 219
ROMA İMPARATORLUĞU: I. 32; 38; 58-59; 65-67; 69; II. 297; 325; 344; 356; 363; 396; 485
ROMAGNA: I.219
ROMANOFLAR: I. 193
ROMANYA: I. 69
ROMEN DİOJEN: I. 210
ROUSSEAU, Jean-jacques: I. 265; 271
RÖNESANS: II. 482; 490; 499
RUS UYGARLIĞI: I. 99; 133
RUSYA: I. 60; 245, II. 346; 425; 427; 429-431

S, Ş

SAINT-SIMON: I. 95
SALAMİS: II. 524
SALERNO: I. 221
SAN PETRO (Sen Piyer? Kilisesi: I. 220-221
SAMARYALILAR: I. 69; 134
SARON KÖRFEZİ: I. 124
SASANİ İMPARATORLUĞU: I. 69
SAVOIE (Savua): I. 195
SCHLIEMANN: II. 514
SELANİK: I. 124
SELEVKOS: I. 32-33; 252

Levent Şahverdi Arşivi

SELEVKOS KRALLIĞI: I. 32-33; 69; 259; II. 316
SELİM, Yavuz: II. 317
SEMELE: I. 105
SEPTIMUS SEVERUS: II. 396
SERGIUS: I. 200-201
SERTORIUS: I. 253
SEVERUS: Alexander: I. 276
SEYLAN: I. 122
SEXTUS POMPEIUS: I. 253
SEZAR (Caesar): I. 37; 63; 202; 255; 259; II. 324; 357; 379; 384
SHELLEY: I. 30; 173
SHYLOCK: I. 111
SIRPLAR: I. 38
SİBİRYA: I. 69
SİCİLYA: I. 42; 125; 151; 252-253
SİDDHARTA GAUTAMA (Buda): I. 275
SIENA: I. 190
SIEGFRIED: II. 402
SIGISMUND: I. 223
SIMON: I. 209-211; 243
SİRAKÜZA: I. 151; 258
SİYONİZM: II. 464
SLAVLAR: II. 389
SLOVAKLAR: I. 38
SLOVAKYA: I. 38
SOFOKLES: I. 185
SOKRATES: I. 116; 169; 187-188
SOLON: I. 243
SPARTA (Isparta): I. 42-43; 151; 187; 255
SPARTA SAVAŞLARI: I. 213
SAPTACUS: I. 253
SPENCER, Herbert: I. 95
STALİN: II. 451
STOACILIK: I. 61
STUART SÜLALESİ: I. 41
SULLA: I. 187
SUMATRA: I. 100
SUN YAT-SEN: II. 437
SURİYE: I. 69; 115; 151; 184; 252; 259; II. 299; 423; 425, 496
SURİYE DİLİ: II. 516
SURİYE İMPARATORLUĞU: I. 60
SURİYE UYGARLIĞI: I. 32; 60; 127
SÜMER: I. 54
SÜMER-AKAD: II. 320
SÜMER UYGARLIĞI: I. 60; 66
SÜMER YAZISI: II. 516

ŞAM: I. 127; 133; 248
ŞANG: I. 63
ŞEYTAN: I. 105; 107; 109-110; 112; 220
ŞİLİ: I. 100

T

TACITUS: II. 397
T'ANG: I. 62; 133
TANRI: II. 499; 502; 512
TAOİZM: I. 60; 267
TARENTIUM: I. 258
TARİH: II. 503; 511; 518
TARSUS: I. 182
TATARLAR: I 103
TEBAİ: I. 42; 213; 217
TEKTANRICILIK: II. 446
TEKVİN: I. 105; 107; 109-110; 114
TESELYA: I. 258
TEVRAT: I. 105; II. 487
THEODORIC: I. 248; 262
THEODOSİOS: I. 199-200
THEOKRİTOS: I. 274
THOR: I. 116
TIBERIUS GRACCHUS: I. 251; 255
TIBULLUS: II. 297
TIERRA DEL FUEGO: I. 100
TİMURLENK: II. 423
TINTORETTO: I. 194
TIZIANO (Titian): I. 194
TOKUGAVA ŞOGUNATA: I. 265
TOLTEKLER: I. 100
TOLEDO: I. 204
TOPLUM: I. 50; II. 513
TOSKANYA: I. 195; 218
TOURS: I. 260
TÖTONLAR: I. 248; 259-260; II. 389
TRAINAUS (Trajan): I. 63
TRAKYA: I. 42; 125-127; 258
TRANSKAFKASYA: I. 69
TROYA: I. 172; II. 514
TUKÜDİDES: I. 169; 188; 250; II. 518
TÜRKLER: I. 145
TÜRK-ROMA İMPARATORLUĞU: I. 63
TÜRK-RUS SAVAŞI: II. 299

U, Ü

ULAŞTIRMA: II. 319
UMBRİYA: I. 219
UR: I. 60
URDU DİLİ: II. 327
UYGARLIKLAR: I. 55; 57; 74; 91; 139; 155; 231; II. 404-409; 422-426; 471
UZAK DOĞU UYGARLIĞI: I. 60

ÜÇÜNCÜ DÜNYA: II. 455
ÜRDÜN: I. 127

V

VALENS: I. 215
VALERIAN: I. 215
VANDALLAR: II. 404-405
VATİKAN: I. 229
VEDDAHLAR: I. 100
VENEDİK: I. 42; 44; 186; 192; 195-196
VENEZUELLA: I. 103
VENUS: I. 224
VERGILIUS: I. 172; II. 491
VİKİNGLER: I. 145; II. 401
VİYETNAM: I. 181
VİZİGOTLAR: I. 260; 262; II. 401

WELLS, H.G.: I. 32
WHITEHEAD, A. n.: I. 45
WU—Tİ: I. 66

Y

YAHOVA: II. 317
YAHUDA: I 252-255
YAHYA: I. 227
YAKUB: I. 182
YAHUDİLER: I. 64; 71; 131; II. 446; 502

KÜTÜPHANESİ
Levent Şahverdi Arşivi

YAHUDİYE KRALLIĞI: I. 69
YANG: I. 65; 95; 108; 111; 116; 149; 173; 179; II. 522
YANGÇU: I. 265
YANGTSE: I. 100
YENİ BABİL İMPARATORLUĞU: I. 60; 69
YENİ DÜNYA: II. 460-462
YENİ OSMANLILAR: II. 301
YEZEREEL: I. 127
YILAN: 105; 110; 114
YIN: I. 65; 95; 102; 108; 111-113; 116-117, 149; 173; 179; II. 522
YIN YANG: II. 489
YUAN: I. 62
YUGOSLAVLAR: I. 38
YUHANNA: II. 522
YUNANİSTAN: I. 42; 100; 151; 251; 258

Z

ZENON: I. 199; 200; 264; 275; II. 445
ZERDÜŞT: I. 109; 133
ZERDÜŞTÇÜLÜK: II. 316; 444
ZEUS: I. 105; 147-148; 183; II. 405-406

Levent Şahverdi Arşivi